

**МАРТИРОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ
У ЧОТИРЬОХ ТОМАХ**

Том I

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА

**Документи, матеріали,
християнський самвидав України**

У ТИСЯЧОЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ УКРАЇНИ І УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ, В ШІСТДЕСЯТ П'ЯТУ РІЧНИЦЮ І-ГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ І СТВОРЕННЯ УАПЦ, ПРИСВЯЧУЄМО ЦЕЙ ЗБІРНИК МИТРОПОЛИТОВІ ВАСИЛЕВІ ЛИПКІВСЬКОМУ, УКРАЇНСЬКИМ ПРАВОСЛАВНИМ ІЄРАРХАМ, СВЯЩЕНИКАМ І ВІРУЮЧИМ, ЩО ВПАЛИ ЖЕРТВОЮ БЕЗБОЖНОЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ВЛАДИ В СРСР І СХІДНЬОЄВРОПЕЙСЬКИХ КОМУНІСТИЧНИХ КРАЇНАХ, НАЦИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ ТА ІНШИХ ГОНИТЕЛІВ ВІРИ.

Упорядники і Видавництво «Смолоскип»

**MARTYROLOGY
OF THE UKRAINIAN CHURCHES**

IN FOUR VOLUMES

VOLUME I

**THE UKRAINIAN ORTHODOX
CHURCH**

**Documents, Materials, Christian Samvydav
from Ukraine**

**Compiled and Edited by
Osyp Zinkewych and Olexander Voronyn**

**Published by V. Symonenko Smoloskyp Publishers,
Smoloskyp, Inc.**

Toronto — 1987 — Baltimore

**МАРТИРОЛОГІЯ
УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ
У ЧОТИРЬОХ ТОМАХ
ТОМ I
УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА
ЦЕРКВА**

**Документи, матеріали, християнський
самвидав України**

**Упорядкували і зредагували
Осип Зінкевич і Олександр Воронин**

Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка
Торонто 1987 Балтимор

Українське Видавництво «Смолоскип»
ім. В. Симоненка

МАРТИРОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ
у чотирьох томах
Том I

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
Упорядкували і зредагували
Осип Зінкевич і Олександр Воронин

Бібліотека «Смолоскипа» ч. 54

Обгортка роботи Лесі

MARTYROLOGY OF THE UKRAINIAN CHURCHES
Vol. I
THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH

Compiled and Edited
by
Osyp Zinkewych and Olexander Voronyn

Cover designed by Lesya

Copyright © 1987 by Smoloskyp, Inc.

ISBN: 0-914834-36-3

Library of Congress Catalog Card Number:
85-50592

Published by V. Symonenko Smoloskyp Publishers,
Smoloskyp, Inc.
A non-profit organization

SMOLOSKYP
P.O. Box 561
Ellicott City, Md. 21043
U.S.A

SMOLOSKYP TRUST
P.O. Box 430, Sta. "E"
Toronto, Ont. M6H 4E3
CANADA

Printed by UKRAPRINT, Inc., 10902 Summit Ave., Woodstock, Md. 21163
Printed and bound in the United States of America

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Здійснюючи заплановане у 1985 році видання чотиритомного збірника «Мартирологія українських Церков», випускаємо у світ I-й том — «Українська Православна Церква». Він виходить друком після II-го тому, присвяченого Українській Католицькій Церкві, який появилася 1985 року. Це було зумовлене тим, що на зібрання й упорядкування документів та інших матеріалів про Українську Православну Церкву пішло значно більше часу, ніж передбачалося.

III-й том — «Протестантські віровизнання на Україні» — має вийти 1988 року.

IV-й том — «Зруйновані українські церкви й монастирі» — має з'явитися 1989 року.

Випуск цього чотиритомного збірника про страдницький шлях українських Церков Видавництво присвячує тисячоліттю Хрещення України.

Багато документів та інших матеріалів, які увійшли до I-го тому, друкуються вперше; деякі — вперше на Заході. Для повної картини, у збірнику поміщено не тільки матеріали, що стосуються переслідувань та нищення Церкви в різні періоди (зокрема це торкається УАПЦ, відродженої в 1921 році), але й матеріали про її розвиток і діяльність. Таким чином, читач матиме в руках своєрідну документальну історію Української Православної Церкви. На жаль, з огляду на брак місця, упорядники не мали можливості помістити багатьох інших зібраних ними матеріалів, які, однак, зацікавлені зможуть відшукати, користуючись бібліографією, наведеною в кінці збірника.

Підготовляючи матеріали до цього тому збірника, ми виправили очевидні помилки (зокрема в посиланнях на тексти Св. Письма), намагались уніфікувати правопис релігійних назв і термінів, впровадили в більшості випадків академічний правопис з 1927 р. (за словником Г. Голоскевича), затримуючи мовну специфіку в документах та інших матеріалах. Переклади з російської мови майже дослівні, а будова речень в перекладах дуже близька до оригіналів.

Це видання було б неможливе без моральної і практичної допомоги цілої низки духовних і світських осіб.

Видавництво «Смолоскип» і упорядники цього тому вислов-

люють глибоку подяку за моральну підтримку й заохоту у праці над цим виданням Митрополитові УПЦ у США і першоієрархові УАПЦ в діаспорі Блаженнішому Мстиславі, архієпископові УАПЦ у Великій Британії Володимирові, д-ру Аркадієві Жуковському в Парижі, голові Консисторії УГПЦ в Канаді о. д-ру Степанові Ярмусеві і о. д-ру Семенові Гаюкові.

Щира подяка керівникам архівів і бібліотек та їхнім працівникам за відшукання матеріалів і документів. Архів УАПЦ у США (Бавнд Брук) — Вірі Кравчук і Мирославі Павловській; Український Культурний Осередок УПЦ у США (Бавнд Брук) — проф. Іванові Коровицькому і о. прот. Василеві Івашукові; Архів УВАН ім. Д. Антоновича та бібліотека УВАН ім. В. Міяковського у США — проф. Юрію Шевельову, д-ру Василеві Омельченкові, Дімі Камілевській, Оксані Радиш і Галині Єфремовій; Східньо-європейський інститут ім. В. Липинського — дир. Євгенові Зиблікевичу і сл. п. проф. Володимирові Лотоцькому; Бібліотека і архів Іллінойського університету (Шампейн-Урбана) — д-ру Дмитрові Штогринові; Бібліотека НТШ (Нью-Йорк) — дир. Миколі Галіву; Український Національний Музей (Чикаго) — mgr. Басюкові. За випозичення окремих документів, періодичних видань, рідкісних книжок з особистих збірок і бібліотек — о. Тарасові Лончині, о. прот. С. Кіцюкові, о. Олександрові Биковцеві, Катерині Заховайко, Валентині Кохно, д-ру Юрію Криволапові, Ларисі Дончук, Вячеславі Вишневському, д-ру Романові Рахманному, Юрію Потієнкові, Миколі Петренкові, д-ру Наталії Пазуняк, о. митр. прот. В. Базилевському, Іванові Попелеві, Раїсі Мороз, Федорові Сав'юкові та багатьом іншим.

За практичну допомогу в підготовці цього збірника: переклади, опрацювання окремих матеріалів, дослідну роботу щира подяка належить Петрові Матулі, д-ру Антонові Лакові, д-ру Ігореві Гулявому, Романові Ференцевичу, Ганні Самутин, Раїсі Зелінській, mgr. Лідії Лемішці й інж. Володимирові Сушкові.

Багатостороння допомога та заохота переборювати труднощі допомогли нам зібрати ці матеріали й документи, упорядкувати їх за відповідною системою і видати цією книгою.

Упорядники і Видавництво «Смолоскип»
ім. В. Симоненка

**СЛОВО БЛАЖЕННІШОГО МСТИСЛАВА,
МИТРОПОЛИТА УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В США
І ПЕРШОІЄРАРХА УАПЦеркви
В ДІЯСПОРІ**

Мучеництво — одне з глибинних питань не тільки релігії. Найрізноманітніші вияви мучеництва — добровільне і

**Блаженніший Мстислав,
митрополит Української Православної Церкви
в США і Першоієрарх УАПЦеркви в діяспорі.**

насильне, свідоме і випадкове, дочасне і вічне — притягали увагу богословів, філософів, соціологів, історіософів, пись-

менників. Але особливий досвід і особливе розуміння мучеництва має Христова Церква, яка вказує навіть на спасенність терпіння за віру. Тому у сонмі її святих так багато страдників за Христа. Вже в первісних християнських громадах тисячі вірних вмирили на хрестах, на аренах, у катівнях могутньої Римської імперії. Гоніння на християн не припинялись і пізніше. Тривали століттями, а в нашу добу найжорстокішого переслідування зазнає Церква в Україні.

Перебуваючи на межі різних світів і вірувань, Українська Православна Церква в середині XIII століття стала мученицею, коли під час нашествия азійських кочовиків, під звалищами її храмів, разом з вірними, гинули сотні її душпастирів, включно з ієрархами. У війнах наступних століть Церква, як найвиразніша ознака народу, ставала першою жертвою напасників. Однак, відомі випадки, коли напасники-азійці, руйнуючи країну, не відважувалися відібрати від переможених їхньої святині, їхньої Церкви.

Перед цим не зупинилася християнська Москва. Після насильного приєднання до своєї Церкви Київської митрополії, вона почала послідовно нищити душу поневоленого народу, відбираючи від нього його національну Церкву, обряди, звичаї, мову. Пастирів-оборонців самостійності Церкви переслідувано, інших виховувано на вірних слуг чужої імперії. Колись майже самостійна в юрисдикції Вселенського Царгородського Патріархату наша Церква, з її особливостями, з її релігійною самосвідомістю, перестала назовні існувати.

Лише з 1917-ого року, разом із здобуттям державности, почалося стихійне відродження рідної Церкви. Її розрив з Москвою був завершений створенням самостійної (автокефальної) Української Православної Церкви.

Процес всебічного церковного відродження припинено після втрати державної самостійності. Нищення завойованого народу було поєднане з нищенням його Церкви, яку позбавлено усього: храмів, землі, будівель, а від душпастирів та їхніх родин відібрано громадянські права. Цього виявилось замало, і стероризоване духовенство ліквідовано ув'язненням, висиланням на тяжкі роботи у таборах смерті та тортуванням і мордуванням. Нищено не тільки ієрархів, священників і церковнослужителів, — десятковано віруючий народ на далеких північних засланнях, голодом і розстрілами. У висліді, при кінці 1930-их років

на підрадянській Україні не лишилося жодної парафії, ні одного єпископа чи діючого священика Української Автокефальної Православної Церкви на чолі з митрополитом Василем Липківським. Переслідувано за молитву, за носіння хрестика, за віронавчання дітей, руйновано або перетворено на склади і розвагові місця храми.

Мучеництво Української Православної Церкви не вкласти і в сотню томів «Мартирології». Але все таки історичну вагу мають зусилля закріпити хоч дещо про переслідування Церкви, що відбувається і на наших очах, у ХХ столітті, в добі найвищих сягань людського розуму. Охопити хоч би лише найголовніше сьогодні ще ніхто не в силі. Недоступні документи заховані в засекречених сховищах СРСР. Не можуть скласти свідчень і ті сотні тисяч, що їх знищено, не залишивши по них навіть згадки у пильно стережених таємних документах. Наукові історичні дослідження — не тільки в СРСР — замовчують жахіття, що супроводять ліквідацію церковного життя у країні сліз і печалі.

То ж, скласти книгу без необхідних джерел і літератури — завдання непосильне, і треба подивляти завзятців, що відважилися на такий труд. Вони врятували хоч дещо від забуття і залишили посильне свідчення про події, що їх не зрозуміти людині Заходу, людині світу толеранції і свободи. Ця, створена у несприятливих умовах, праця напевно спонукає у вільному світі історика присвятити і свій час дослідам над найновішим гонінням на релігію. Майбутні дослідники доповнять цю піонерську працю. Це — безмежна тема, і до неї кличе I-й том «Мартирології».

У нічим непозначених масових похованнях, у вічній мерзлоті півночі, під танцювальними майданчиками, під новобудовами, ніхто не знайде костей помордованих ієрархів, пастирів, вірних української Церкви.

Нині, коли наближаємося до тисячоліття проголошення християнства в Україні, знову і знову мусимо повертатися думками і серцями до мучеників. Ставимо їм хрести, відправляємо панахиди, а в осередку Української Православної Церкви у США, в оселі апостола Андрія Первозваного у Бавнд Бруку, як молитва за них усіх, височить Церква-Пам'ятник і пам'ятник першому митрополитові УАПЦ Василеві Липківському.

Кожна книга про мучеництво Церкви, а між ними й чотири томи «Мартирології», — це також надмогильний пам'ятник, що сповнить наші серця каяттям за наше надто

часте забування про страдників. Щоб нам не стала тяжким докором скорботна скарга Тараса Шевченка:

І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: Молись,
Молися, сину, за Україну
Його замучили колись.

+ *Мстислав*,
Митрополит УАПЦеркви
в США і Першоієрарх
УАПЦеркви в діаспорі

Квітня 10-го, р. Б. 1986-го
Оселя ап. Андрія Первозванного
Бавнд Брук, Н. Дж., США

ПЕРЕДМОВА

Українська Православна Церква — основна Церква українського народу, діяла в тяжких і суперечливих обставинах. Як у минулому, за царських часів, так і сьогодні існує Православна Церква в Україні, а проте справжнє українське православ'є було і є переслідуване нарівні з найнебезпечнішими антидержавними рухами. Тому й православний збірник має дещо інший характер, ніж паралельні інші збірники; було потрібно сягнути дещо глибше, показати історичний розвиток, щоб зрозуміти важкий сучасний стан Української Православної Церкви.

Для кращої орієнтації у великому матеріалі збірника, у цьому супровідному слові подаємо стислий історичний перегляд Української Православної Церкви, дещо детальнішу аналізу періоду історії УПЦ від 1917 року та коротку характеристику розділів упорядкованих документів.

І. ІСТОРИЧНЕ ТЛО

Українська Православна Церква бере свій початок від Київської митрополії, створеної з прийняттям християнства й церковної ієрархії на Русі-Україні. Від самого початку, за деякими істориками з 1037 року, вона перебувала в юрисдикції Константинопольського патріарха, була фактично автокефальною, особливо у внутрішньому управлінні. Церковна залежність Київської митрополії від Константинопольської патріархії обмежувалася вищою духовною опікою, а саме: патріархи благословляли і призначали митрополитів на Київську катедру, мали право змінити місце митрополічної катедри або й виділяти з Київської нову митрополію, судити митрополита, вирішувати релігійно-обрядові суперечки та видавати патріярші послання, надавати ставропігії, візитувати, призначати своїх екзархів. За дотатарських часів з 22 митрополитів тільки Іларіон (1051-54) та Клим Смолятич (1147-54) були з місцевих людей; решта була вислані Константинополем. До 1240 року Київська митрополія охоплювала 16 епархій, з них 10 на українських землях.

Після татарської інвазії (1240) Київ утратив значення політичного і церковного центру; його ролю перебрав на півночі Володимир, згодом Москва, а на заході Галицько-Волинська держава, згодом Литовська Русь. Спочатку Київська митрополія з

осідком у Володимирі над Клязьмою з труднощами продовжувала організацію Церкви; згодом, поруч «митрополита Київського і всея Руси» з осідком у Москві, постали Галицька (1303) і Литовська (1354) митрополії. Політичний антагонізм між Москвою і Руссю-Україною допровадив 1458 року до розподілу давньої Київської митрополії на дві: Київську, в якій залишилася Українсько-Білоруська Православна Церква в Польсько-Литовській державі з 10 єпархіями, і Московську.

Обмеження світською владою церковної свободи застосуванням права патронату («Право подавання королями столиць духовних і хлібів духовних») призвело з кінця XV ст. до послаблення церковної дисципліни та зниження авторитету Церкви, а пізніше й її поділу. Від Церкви відходять вищі, впливові й можливі роди, що стають прихильниками реформаційних течій або Католицької Церкви. Ролю опікунів Церкви поступово переймають нижчі прошарки населення, зокрема міщанство і братства, що допровадило до зудару з ієрархією, яка починає добачати покращання становища Церкви в унії з Римом, завершеної на Берестейському Соборі 1596 року.

Проголошення унії з Римом спричинило боротьбу між прихильниками і противниками цього акту. Православні намагаються скріпити своє становище при допомозі козаччини, згодом Козацької держави, здобуваючи нову ієрархію з 1620 року. Завзята боротьба двох віроісповідань створює багату полемічну літературу і висуває талановитих богословів та ієрархів, з яких особливо визначився реформами митрополит Петро Могила. За козацької доби Православна Церква була помічником покривдженого українського народу, православ'є служило як своєрідна ідеологія для завзятого Війська Запорозького, яке, з одного боку, захищало християнський світ перед наступом мусульман на Європу, а рівночасно було щитом перед агресією католицької Польщі. За цієї доби православ'є й було синонімом козацької нації. У гетьманській державі Православна Церква мала значні впливи і підтримку з боку державно-політичних провідників. Але тільки короткий час могла вона користуватися з цієї опіки, бо на зміну західній, польській агресії, надійшла східня, московська.

Щораз більший вплив Росії в Гетьманщині позначився на поступовому підпорядкуванні Української Православної Церкви юрисдикції Московської патріархії (1685-1686). Це підпорядкування було здійснене московським урядом за згодою Константинопольського патріарха. Через 238 років Константинопольська патріархія своїм томосом від 13 листопада 1924 писала, що «відірвання від нашого престолу Київської митрополії і прилучення до Московської Церкви відбулося не за приписами канонічних правил...» («Про визнання автокефалії Православної Церкви в Польщі»). У XVIII ст. Київська митрополія втратила свою координуючу роль, як автономна церковна область на українських землях і стала звичайною єпархією, особливо з утворенням Си-

ноту Російської Православної Церкви («Духовний регламент» 1721). За цього періоду низка українських учених-богословів та ієрархів переїхала до Росії і стала на службу російській Церкві. У 1700-1763 роках у Росії провадили душпастирську діяльність близько 70 українських митрополитів, архієпископів і єпископів. Від кінця XVIII ст. аж до 1917 року Православна Церква на українських землях у Російській Імперії зазнала занепаду, підпала дальшій русифікації. Київські митрополити і більшість єпископів 7 єпархій були росіяни. Київська духовна академія (1819-1920) підготувляла богословські кадри, які, однак, виховувались у неприхильному до українства дусі.

Повалення царського режиму в Росії 1917 року і відновлення української державности дозволили на українізацію православного руху і усамостійнення Української Православної Церкви; декрет УНР з 1. І. 1919 проголошував автокефалію Української Православної Церкви (її не можна було реалізувати) і створення Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) на Першому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі у Києві (14-30. X. 1921). Цю національну українську Церкву очолив митрополит Василь Липківський (1921-1927), згодом Микола Борецький (1927-1930) і митр. Іван Павловський, як митрополит УПЦ (1930-1936). Поруч УАПЦ, яка в 1924 році нараховувала 30 єпископів, близько 1500 священників і близько 1200 парафій, існували в Україні ще 3 інші православні Церкви — патріярша Російська Православна Церква, «Жива Церква» і «Діяльна Христова Церква». З кінця 1920-их років радянська влада знищила УАПЦ і її владик, а православні Церкви, поза кількома парафіями на Україні, існували лише за межами СРСР, головним чином в Польщі, де дістали автокефалію від Константинопольської патріярхії (1924).

Під час Другої світової війни (1941-1944) дійшло до відродження УАПЦ на окупованих німцями українських землях, яка була знову ліквідована з поверненням радянської влади. Під час війни, з УАПЦ в Україні конкурувала Автономна Православна Церква під проводом митрополита Олексія Громадського. Сьогодні на Україні діє лише толерована радянським режимом Російська Православна Церква, в яку 1946 року насильно включено ліквідовану Греко-католицьку Церкву Західної України. На чолі цієї Церкви в Україні стоїть «єкзарх всієї України»; єкзархат охоплює тепер 14 єпархій, 2500-3000 церков. УАПЦ продовжує своє існування на еміграції, побіч інших українських Православних Церков, головним чином Української Православної Церкви у США і Української Греко-православної Церкви в Канаді, між якими існує молитовно-духовна єдність.

* * *

Православна Церква в Україні пройшла тяжкий шлях на протязі свого тисячолітнього існування. Її доля повна трагедій і

терпінь. Від світанку її існування нею рядили, за малими виїмками, ієрархи чужинці, греки. Згодом прийшла татарська навала, знищення церков і церковної організації, перенесення осідку митрополії на Північ. Чужинецьке панування допроваджує до упадку ієрархії і згодом до розбиття Церкви (1596). Охорону православ'я перебирають молодосвідчені у церковних справах братства. Тільки на короткий час за козацько-гетьманської доби, від П. Сагайдачного до І. Мазепи, Православна Церква розвивалася вільно і зазнала за Могиллянської доби свого повного розвитку. Але знову, внаслідок політичних умов, 1686 року її підпорядковано чужому центрові — Московській патріархії. На Правобережній Україні вона зазнає переслідування з боку католицької Польщі. Православна Церква в Україні, особливо її ієрархія, ставала інструментом русифікації і прагнень російського імперіялізму, який паралізував і розкладав живе тіло українського православ'я.

Цей стан тривав до березневої революції 1917 року. Але вона також, через малу зацікавленість релігійними справами української влади і через спротив чужої ієрархії, не принесла в церковній площині сподіваних змін. Щойно у ворожих вірі й Церкві умовах більшовицького режиму досягнуто незалежність на церковному відтинку у формі Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ). Але й цим разом не надовго, бо вже 1930 року радянська влада її ліквідувала, а потім дозволила на кількарічне дальше існування, але в дуже обмежених розмірах. У вірі Другої світової війни пробіски чергового церковного відродження були здушені спочатку німецьким, а з 1944 року радянським режимом.

Вся історія Української Православної Церкви — це постійна боротьба і мартирологія, змагання за рідну віру. Але, не зважаючи на всі ворожі наступи, український народ лишився вірний своїй прабатьківській вірі вже ось ціле тисячоліття. 1932 року, на основі обчислення В. Кубійовича, на 45,2 мільйона українців, було 40 мільйонів (88,5%) православних, 4,7 мільйона (10,4%) католиків візантійського обряду, і 0,5 мільйона інших (Ukraine: A Concise Encyclopedia, Vol. I., 1963, p. 251). На протязі останнього півстоліття зайшли зміни у стані віруючих в Україні, як також щодо конфесійної приналежності. Однак при змінених обставинах, при найменш сприятливих умовах безсумнівно знову відродиться правдиве українське православ'я. Тисячолітня історія є найкращою гарантією цього майбутнього.

II. ЗМАГАННЯ ЗА АВТОКЕФАЛІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Зміст цього збірника — це історія Української Православної Церкви за останні 70 років, представлена у формі документів і матеріалів. Це період в історії українського народу, що охоплює етапи: національного відродження і змагання за українську дер-

жавність, почвірну окупацію між двома світовими війнами, Другу світову війну і поновну радянську окупацію на всіх українських землях. Відповідником на відтинку УПЦ є змагання за автокефалію, боротьба проти нищівного атеїзму з русифікаційними тенденціями Російської Православної Церкви, коротке відродження УПЦ під час Другої світової війни і поновний наступ з боку комуністичного безбожництва, цим разом під маскою наукового атеїзму проти УПЦ, бльок більшовицького атеїзму з колябораційною Московською патріархією.

Цей період у житті української Церкви досліджували О. Лотоцький,¹ В. Біднов,² І. Огієнко,³ Д. Дорошенко,⁴ Н. Полонська-Василенко,⁵ М. Явдась,⁶ Б. Боцюрків,⁷ а всеохопну картину і синтезу подав І. Власовський.⁸ Творцями і церковними ідеологами до 1930 року були митрополит Василь Липківський⁹ і В. Чехівський.¹⁰ Серед чужинецьких дослідників історію УПЦ трактували Г. Кох,¹¹ F. Heuer,¹² R. Armstark,¹³ J. Madey.¹⁴ В сучасній підрадянській Україні появились дві брошури під заголовком «Православ'я на Україні», перша в 1980 за редакцією архієпископа Макарія; друга в 1985 за редакцією кандидатів богословія І. Никитенка, М. Новосада і Й. Оксіюка. Вони трактують історію Православної Церкви в Україні із становища Російської Православної Церкви, її повної залежності від Московської патріархії.

Перший етап за часів української державности (1917-1920) позначений легальними заходами до усамостійнення Православної Церкви в Україні від російської ієрархічної опіки, боротьбою за її автокефалію. Березнева революція 1917 року і відновлення української державности сприяли українізації Православної Церкви і частинному розривові з російським церковним центром. Від самого початку цих подій представники мирян і духовенства висували на епархіальних з'їздах на Україні домагання запровадити українську мову в богослуженнях і церковному житті. При кінці 1917 року створена в Києві Всеукраїнська Православна Церковна Рада очолила рух за усамостійнення Української Православної Церкви. Заходами цієї Ради був скликаний 20 січня 1918 у Києві Всеукраїнський Церковний Собор, на якому прихильники українського церковного руху й автокефалії були в меншості; проросійська ієрархія, впливові священники, професори Київської духовної академії провели своїх кандидатів на Собор і здобули більшість. Ця більшість була за єдність з російською Церквою і за зв'язок з Московським патріархом. Роботу першої сесії Собору перервано 1. II. 1918 через більшовицьке повстання у Києві і наближення більшовицьких військ з півночі. Тяжке становище прихильників автокефалії спричинила також постава Української Центральної Ради та її Генерального Секретаріату, які вважали, що релігія і церква — це справа приватного життя українських громадян, тому відмовилися створити окремий секретаріат культів. Незаангажування уряду Української Народньої Республіки у церковні справи уможливило реакційним проросійським силам

зберегти перевагу, яку вони посідали ще з часів царського режиму.

За Гетьманату було створене міністерство ісповідань, яким керував спочатку В. Зіньківський, згодом О. Лотоцький. Гетьманський уряд стояв на засаді автокефалії Української Православної Церкви, однак під впливом рішень другої сесії Всеукраїнського Церковного Собору, який 9. VII. 1918 прийняв «Статут про тимчасову Найвищу Управу Православної Церкви на Україні», погодився на статус автономії Православної Церкви в Україні і її канонічний зв'язок з патріархом всеросійським. Щойно на третій сесії Собору міністер віроісповідань О. Лотоцький 12. XI. 1918 поставив Соборові вимогу, що «в самостійній державі має бути і самостійна Церква... українська Церква має бути автокефальною під головуванням Київського митрополита». Собор протривав цим вимогам, однак два дні пізніше уряд розпущено, а праця Собору продовжувалася без ніякого вислідів у питанні автокефалії аж до приходу Директорії (14. XII. 1918).

Одним з перших законодавчих актів Директорії УНР був «Закон 1 січня 1919 про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви», яким проголошувалася автокефальність Української Православної Церкви, в якій законодавча, судова й адміністративна влада належала Всеукраїнському Церковному Соборові, а виконавча — Українському Церковному Синодові і духовній ієрархії, незалежним від всеросійського патріарха. Цим державним законом проголошувалася не тільки автокефалія, але й засада співпраці Церкви і держави, а не відокремлення між ними. Дальшим кроком уряду Директорії УНР була висилка дипломатичної місії до Царгороду на чолі з О. Лотоцьким, щоб отримати згоду патріархії на автокефалію української Церкви. Місцєблжуститель (Locumtenens) Патріяршого престолу митрополит Дорофей поставився в половині липня 1919 прихильно до визнання автокефалії УПЦ, але через вакантність Патріяршої катедри це прохання було відкладене.

Уряд УНР, вийшовши на еміграцію, продовжував старання перед Константинопольською патріярхією щодо визнання автокефалії Української Православної Церкви. У цій справі міністерство віроісповідання УНР 1921 року вислало «прохання до патріярха Царгородського благословити Автокефальну Українську Церкву». У «проханні» до патріярха висловлено побажання, щоб він призначив на Україну свого представника і не відмовив у хіротонії православних українських єпископів.

Між двома світовими війнами, на окупований більшовиками Україні, не зважаючи на вороже наставлення радянської влади, церковне життя зазнало своєрідної еволюції і навіть розвитку. Почавши з 1919 року, прийшло до зудару між російсько-шовіністичним єпископатом і вірними та частиною духовенства, яке домагалось створення незалежної національної української Церкви. Після проголошення 5 травня 1920 року Всеукраїнською

Православною Церковною Радою (ВПЦР) автокефалії Української Православної Церкви, на Першому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі в Києві 14-30 жовтня 1921 покликано до життя українську церковну ієрархію на чолі з митрополитом Василем Липківським — шляхом хіротонії єпископів пресвітерами «покладенням рук», без участі єпископів. Такий акт хіротонії єпископату був вимушений відмовою російських архиєреїв висвятити українських єпископів. Учасники Собору 1921 року були свідомі того, що ця висвята була надзвичайна, не прийнята в діючих правилах Православної Церкви, тому постановили, що «надалі священний чин хіротонії єпископів в українській Церкві Христовій виконується з участю двох і більше єпископів по чину Всесвітньої Східної Церкви». Всеукраїнський Православний Церковний Собор у Києві 1921 року, підкреслюючи незалежність УАПЦ від Російської Православної Церкви і її правління — Московської патріархії, однак прагнув братерського єднання з усіма Православними Церквами. Серед ухвал Собору стверджувалося, що «Українська Православна Христова Церква від часу свого заснування, в добу будування, з X віку, була у вільних дочерніх стосунках з Грецькою Церквою...», як також висловлювалася певність, що Всесвітня Церква не відмовить у визнанні автокефальності української Церкви. Для цього Собор уповноважив ВПЦРаду «сповістити про фактичне відновлення автокефалії української Церкви всі автокефальні православні Церкви». Завдяки своїй діяльності і безкомпромісовості, УАПЦ під проводом митрополита Василя Липківського (1921-1927) швидко стала одною з передових Церков в Україні. «Історична записка», розіслана Всеукраїнською Православною Церковною Радою в листопаді 1925 року до всіх Православних Церков за кордоном, інформувала, що «за 3 роки відновлення ієрархії... Українська Церква має вже 30 єпископів і більш 1200 парафій» («Церква й життя», ч. 2-3, 1927, стор. 145). Розвиток УАПЦ відбувся у постійному зударі з нищівною акцією радянського режиму, який погрозами домігся усунення 1927 року надзвичайно популярного митрополита Василя Липківського, і на II Всеукраїнському Православному Церковному Соборі 24. X. 1927 обрано митрополитом УАПЦ Миколу Борецького (1927-1930). Радянська влада, всупереч діючому закону від 5. II. 1918 про відділення Церкви від держави, встрявала в церковне життя, розкладаючи його підсилюванням боротьби поодиноких церков між собою: УАПЦ, Тихонівської патріаршої Церкви, Живої Церкви. У лоні самої УАПЦ провадилася розкладава робота творенням Діяльної Христової Церкви. 1927 року радянська влада засновує й підтримує Спілку війовничих безвірників України. Два роки пізніше, 1929 року, заарештовують діячів УАПЦ, поруч з іншими діячами, за приналежність до Спілки Визволення України (СВУ), а 28-29 січня 1930 інсценізований владою Надзвичайний Собор у Києві ліквідує УАПЦ. Того ж року в грудні відновлено Українську Православну

Церкву під проводом митрополита Івана Павловського, яка проіснувала до 1936 року. Напередодні Другої світової війни були ліквідовані в Україні майже всі прояви УАПЦ та усіх інших Церков, у тому числі також московської патріаршої Церкви.

Між двома світовими війнами відродилася Православна Церква на Західніх Українських Землях у складі Польщі, яку 1924 року визнано автокефальною томосом від 13. XI. 1924. Константинопольська патріархія пов'язала визнання із становищем Київської митрополії, яка 1686 року незаконно була приєднана до Московської патріархії з позбавленням традиційних прав автокефального управління. Канонічні мотиви Вселенської патріархії відносно частини колишньої Київської митрополії можна застосувати і до всієї колишньої Київської митрополії, тобто Української Православної Церкви, яка була неканонічно підпорядкована Москві, і тому остання не може претендувати на звання Церкви-Матері супроти української Церкви-Дочки, як це вона робить досі. Національно свідомі елементи серед духовенства й мирян за посередництвом Православної Автокефальної Церкви в Польщі підготували церковні кадри, які з 1941 року стали на службу усій Українській Православної Церкви на Наддніпрянщині, де від 1936 року завмерла під більшовицьким терором Українська Православна Церква.

Окремим життям від решти українських земель жила Православна Церква на Буковині. У добре організованій з високоосвіченими богословськими кадрами Буковинській митрополії йшла постійна боротьба між українцями і румунами. Ця боротьба була нерівна, бо румуни мали у своїх руках ієрархію й адміністрацію-консисторію; вона відбувалася на форумі Буковинських єпархіяльних зборів, де українські делегати-посли боролися за свої національно-церковні права.

Під час Другої світової війни, коли німці почали окупувати Центральні і Східні Українські Землі, і там відроджувалося церковне життя, митрополит Діонісій (Валединський), призначив 24 грудня 1941 архієпископа Луцького Полікарпа (Сікорського) «Тимчасовим адміністратором Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України». З благословення митрополита Діонісія архієпископи Полікарп і Олександр (Іноземцев) на Першому Соборі єпископів УАПЦ у Пінську 7-10. II. 1942 висвятили, згідно з канонами Православної Церкви, єпископів Ніканора Абрамовича та Ігоря Губу. Протягом 1942 року було висвячено ще 10 єпископів для Української Автокефальної Православної Церкви в Україні, які започаткували друге відродження українського церковного життя, нав'язуючи до традицій УАПЦ 1921 року. Другий Собор Єпископів УАПЦ, що відбувся 9-17. V. 1942 у Києві, надав владіці Полікарпові, голові УАПЦ, титул митрополита.

Поруч УАПЦ на Україні діяла Автономна Православна Церква під проводом митрополита Олексія Громадського, яка визнавала канонічну зверхність Московській патріархії. Діяльність Автономної Церкви поряд з УАПЦ, довела до гострої боротьби між двома православними Церквами, яку загострювало втручання німецької адміністрації, що протегувала автономістів. Спільна нарада представників обох Церков у Почаївській Лаврі 8. X. 1942 довела до підписання спільного акту, яким визнавалося існування Української Автокефальної Православної Церкви, що має єднання зі всіма Православними Церквами через митрополита Діонісія, який до Українського Помісного Собору мав би бути місцєблюстителем Київського митрополичого престолу. Однакє спротив російських елементів в Автономній Церкві і заборона німців не дозволили реалізувати об'єднання обох Церков. Німецький терор завдав до кінця війни великих втрат духовенству і вірним УАПЦ. Перед приходом нової радянської окупації більшість ієрархії УАПЦ і духовенства покинули українські землі і виїхали на еміграцію, щоб продовжувати душпастирську працю в нових умовах.

Після Другої світової війни Православна Церква в межах УРСР творить екзархат України Російської Православної Церкви (РПЦ), більшість вірних, духовенства та ієрархії якого є українці. Український екзархат формально творить автономну одиницю в лоні Московської патріархії РПЦ, але в дійсності функція «екзарха» тільки почесна. Кандидатів на єпископів призначає Московська патріархія в порозумінні з радянською владою. «Положення» — своєрідна церковна конституція з 1945 — не згадують про автономний статус Церкви в Україні, а лише присвоюють Київському митрополитові екс-офіцію членство в Патріяршому Синоді. Український екзархат позбавлений будь-яких автономних прав чи ініціативи як на внутрішньому відтинку, так і в зв'язках з іншими Православними Церквами. Сучасна офіційна Православна Церква в Україні не має ніяких безпосередніх зв'язків з Вселенською патріархією; все відбувається через Московську патріярхію. На чолі Екзархату України і Київськими митрополитами були Іоан Соколов (1944-1964), Іоасаф Лелюхін (1964-1966), а від 1966 Філарет Денисенко, вперше за довгі роки Київський і Галицький митрополит українського походження.

Екзархат України Російської Православної Церкви охоплював 1986 року 14 єпархій. Ці єпархії відповідають приблизно адміністративному поділові УРСР на області. За національним походженням чи точніше — місцем народження архиєреїв: 9 народжених в Україні, 4 в Росії, 1 не вияснено.

Під час антирелігійної кампанії в СРСР у 1959-1964 рр. в Україні замкнено до 50% усіх церков. У повоєнні роки було 8500

церков-парафій, які зредуковано до 4500 (1966), а 1984 року діяло 2500-3000 церков. Священиків ще менше, приблизно 2000-2500, так що один священик мусить обслуговувати більше парафій. Більше половини священичих кадрів і парафій знаходяться у західних областях УРСР. Великих втрат на Україні, як і в усьому СРСР, зазнали й монастирі: з 38 православних монастирів на Україні у 1950-их роках на 1970 рік лишилося 9: 7 жіночих (Покровський і Флоровський у Києві, Олександрівка, Корець, Мукачів, Чумалів, Золотоноша) і 2 чоловічі (Почаїв і Одеса).

У повоєнні роки релігійну освіту здобували кандидати у трьох семінаріях: у Києві, Луцьку й Одесі. Перші дві ліквідовано, і 1986 року діяла тільки Одеська духовна семінарія, в якій 1974-1975 навчалось 118 питомців.

На відтинку релігійних видань ситуація також невідраднa. З 1948 року почав виходити у Києві журнал «Православний вісник» з перервою у 1962-1968 рр. З книжкових видань появився «Молитвослов», праця про відомий «Собор»: «Діяння Собору Греко-католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946», та дві брошури — «Православ'я на Україні» (1980 і 1985).

Цій майже неіснуючій релігійній літературі протиставляється сотні видань атеїстичної пропаганди, число яких зростає з кожним роком.

III. ДОКУМЕНТАЦІЯ ПРО БОРОТЬБУ ЗА САМОБУТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Завданням цього збірника є зібрати і опублікувати джерельні документи й матеріали, офіційні акти, заяви, статті, коментарі, слова-проповіді і спомини сучасників, що стосуються історії УПЦ від 1917 року по 1985 рік. Протягом цього періоду тривала безперервна боротьба за самобутність УПЦ, у якій православні українці і їхня Церква зазнали великих втрат і жертв, тому і назва збірника — Мартирологія Української Православної Церкви.

Ці матеріали впорядковані довкруги центральної ідеї Української Православної Церкви, якою за останні три чверті століття керувала ідея автокефалії, що мобілізувала найкращих визнаців українського православ'я, в боротьбі за яке впали жертвою мільйони людей. Похідними від центральної ідеї українського православ'я була боротьба проти русифікації, навітнення російського релігійного імперіялізму, проблема соборности православ'я на всіх українських землях і розгляд стану вірних під польською і румунською окупаціями.

Матеріали у збірнику впорядковані у XI розділах. Кожний з

них трактує специфічну тематику. Назагал застосовано хронологічний принцип у поданні документації. Серед етапів знаходимо період української державности, 1920-і роки підрадянської дійсности, період між двома світовими війнами на Західніх українських землях, Друга світова війна і період 1945-1985 років.

Серед матеріалів пріоритет надавався офіційним документам, законам, резолюціям, постановам, закликам, заявам, зверненням, протоколам. Їх доповнювано сучасними подіям статтями, свідченнями, листуванням; для ілюстрації оцінки певних подій з історії Церкви чи характеристики певних церковних постатей часто використано спогади сучасників. Вартість цих останніх релятивна, але вони допомагають зрозуміти атмосферу подій у житті Церкви.

Всі матеріали поміщені в цьому збірнику стосуються тільки УПЦ на українських землях, а не еміграції чи діаспори.

Ось короткий перегляд розділів збірника:

I. *Відродження Української Православної Церкви (до генези проголошення автокефалії)*. Цей розділ охоплює матеріали з періоду української державности та початків радянського режиму стосовно проблеми автокефалії, ілюструє окремі етапи аж до її проголошення Всеукраїнською Православною Церковною Радою 5 травня 1920 року. Серед важливіших документів є повідомлення про створення тимчасової Всеукраїнської Православної Церковної Ради в грудні 1917 року, яка мала підготувати скликання Всеукраїнського Православного Церковного Собору та її заклик; параграфи «Про віру» з Закону про Тимчасовий державний устрій України з часів гетьманської держави; Статут про тимчасову найвищу управу Православної Церкви на Україні, прийнятий 9 липня 1918 року на літній сесії Всеукраїнського Церковного Собору; Закон Директорії УНР про автокефалію УПЦ від 1 січня 1919 року; акт проголошення автокефалії Української Православної Церкви ВПЦРадою 5 травня 1920 р.

II. *Собори УАПЦ*, що відбулися в 1921, 1927 і 1930 роках. На першому установчому Соборі 1921 року створено УАПЦ під проводом митрополита Василя Липківського. Про цей Собор поміщено спогади одного його учасника; звернення митрополита Василя Липківського і Собору до вірних України, як також відозву Всеукраїнської Православної Церковної Ради до духовництва на Україні. Другий Собор відбувся 1927 року. Під тиском радянської влади, на ньому «звільнено» митрополита Липківського від митрополичих обов'язків. Цю подію удокументовано рядом матеріалів того часу. У 1930 році відбулось два, інсценізовані ДПУ, «надзвичайні церковні Собори», які ліквідували УАПЦ, на одному з яких було ліквідовано УАПЦ, а на другому — знову відновлено з великими обмеженнями. Дійсні обставини, в яких

проходили ці події, описує у своєму спогаді прот. Д. Бурко і піддає критичному розглядові митрополит Василь Липківський. У збірнику подано також «офіційні» версії цих подій.

III. *Ідеологічні основи та устрій УАПЦ* з'ясовані в «Історичній записці» провідних діячів УАПЦ, а також у програмовій розвідці В. Чехівського «За Церкву Христову, Христову громаду, проти царства тьми». Історичне тло автокефалії та її обґрунтування з'ясовувалось у статтях діячів УАПЦ в церковному офіціозі «Церква й життя». В тому ж журналі порушувалась проблема співіснування Церкви і держави. Додаткові елементи до ідейного унапрявлення УПЦ містять наведені у збірнику листи С. Петлюри.

IV. *Життя і діяльність УАПЦ 1921-1936*: багатий довідковий матеріал на основі звернень, закликів, протоколів засідань ВПЦРади, свідчень, інформацій не тільки центральних церковних установ, але й звідомлень з округових та місцевих парафіяльних рад.

V. *Переслідування УАПЦ радянською владою*. Нищівну антирелігійну політику і терпіння духовенства та вірних розкривають численні повідомлення, заяви, інформації віруючих, спогади про ув'язнення і переслідування духовенства, листи з ув'язнення і заслання. Ці матеріали відповідають вужчому поняттю мартирології УПЦ.

VI. *Переслідування Української Православної Церкви під Польщею і Румунією*. В той час, як більшовицька влада нищила УАПЦ в поневоленій нею Східній Україні, православні українці в Польщі і Румунії також зазнавали утисків з боку режимів тих країн. У цьому розділі збірника поміщено низку заяв і закликів провідних українських діячів на захист православних українців на Волині, Холмщині, Підляшші, як також на Буковині, де українські православні вірні й духовенство були позбавлені найелементарніших прав. Наведені документи — це лише частина багатого архівного матеріалу на цю тему.

VII. *Російський релігійний імперіалізм на Україні*. Боротьба за автокефалію зводилася до відірвання української Церкви з-під зверхності російської Церкви. Почалась вона від революції 1917 року і триває до наших днів. Документація у збірнику поділена за періодами: доба української державности (1917-1921); між двома світовими війнами (історія автокефалії Православної Церкви в Польщі); під більшовицькою окупацією на західних українських землях у 1939-1941 роках; під час Другої світової війни (1941-1944); втручання Московської патріархії у справи УАПЦ в 70-тих роках.

VIII. *Українська Православна Церква під час Другої світової війни (1939-1944)*. Відступ більшовиків з України уможливив нове

відродження УАПЦ, хоча воно відбувалося в умовах суворого контролю і обмежень, а потім і терору з боку німців. Відродження проходило в обставинах суперництва з боку Автономної Православної Церкви на Україні, очоленої митрополитом Олексієм Громадським, який підпорядкував її Московській патріархії. У цьому розділі збірника поміщено численні звідомлення, газетні репортажі і статті, протоколи, листи, документи, які розкривають історію цієї доби, змальовують стан Церкви, її організацію, відбулі Собори. Багато документальних матеріалів і спогадів про німецькі репресії Церкви і вірних в Україні.

ІХ. Переслідування Церкви і віруючих у повоєнній і сучасній Україні 1960-1984 рр. З поверненням на Україну більшовицької влади, Українська Автокефальна Православна Церква, як і Автономна Православна Церква, перестали існувати, а духовенство і вірних, що лишилися на українських землях, підпорядковано Російській Православній Церкві. Хоч ця Церква льюальна режимові, все ж атеїстична влада піддає її вірних постійним утискам. Про це свідчить самвидавна література: звернення, заяви, прохання, листи, багато з яких поміщено у цьому розділі. Особливо багата документація пов'язана з переслідуваннями ченців Почаївської Лаври. Окреме місце відведено справі переслідування отця Василя Романюка.

Х. Виступи на захист Української Православної Церкви та її вірних. У цьому розділі опубліковано звернення Синоду УАПЦ до ООН 1946 року, документацію виступів архієпископа Мстислава в обороні Української Православної Церкви та її вірних.

ХІ. Стан і втрати УАПЦ та інших Православних Церков на землях України. Тут подано статистичні дані з різних джерел, списки ієрархії УАПЦ й інших Православних Церков на Україні, й українських землях в іноземних країнах; подано документацію про розгром Церкви більшовицькою владою. Окремий підрозділ має назву «Мученики за віру»; в ньому подано список та біографії знищених і переслідуваних ієрархів. А потім — такий же список духовництва та вірних з поданням, де це було можливо, біографічних інформацій. Далі в цьому розділі подано хронологію діяльності і переслідувань УАПЦ й інших Православних Церков на землях України під різними окупаціями.

У додатках подано бібліографію та покажчики: іменний і назв та церковно-релігійних установ. Упорядники та співробітники цього збірника зробили першу спробу опрацювати якнайповнішу бібліографію діяльності УПЦ.

* * *

Поданий матеріал у збірнику — це тільки частина того, що зберігають архіви і документаційні центри, присвячені Українським Церквам, а Українській Православній Церкві — зокрема. Їх опрацювання і публікація — це завдання науково-церковних інституцій і дослідників історії Церкви. Але й тут зібраний та опублікований матеріал послужить цінним довідником для всіх тих, хто бажає знати правдиву історію тернистого шляху Української Православної Церкви у ХХ столітті. На основі документів буде легше опрацювати історію УПЦ за охопленій тут період. Хай цей збірник стане цеглиною у великій будівлі, запроєктованій для гідного відзначення тисячоліття християнської України.

Відроджена у вирі української національної революції й оформлена в початкових фазах більшовицької окупації, УАПЦ стала жертвою наступу атеїстичного більшовизму і російського шовіністичного православ'я. Вона засяяла серед невідрадних умов німецького терору під час Другої світової війни, щоб згодом стати жертвою ще більш рафінованого ворожого знищення. Сьогоднішнє російське православ'я на Україні є колябораційною формацією атеїстичного радянського режиму.

На основі історичного досвіду, особливо за останній період, є підстава вірити, що Українська Православна Церква після всіх випробувань, знищень і мільйонних жертв, знайде в собі силу і насагу для нового відродження. Український народ, лишаючись вірним своїй тисячолітній традиції, знайде в УПЦ свою духовну підпору. Досвід минулого свідчить, що перед УАПЦ лежить світле майбутнє.

Аркадій Жуковський

---

1. *Українські джерела церковного права*. — Варшава, 1931; *Автокефалія*, том I-II. — Варшава, 1935-1938.

2. *Церковна справа на Україні*. — Тарнів, 1921.

3. *Українська Автокефальна Церква, її завдання і організація*. — Тарнів, 1921. *Підвалини Української Православної Церкви*. — Тарнів, 1921.

4. *Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу*. — Берлін, 1940.

5. *Історичні підвалини УАПЦ*. — Мюнхен, 1964.

6. *Українська Автокефальна Православна Церква*. — Мюнхен-Інгольштадт, 1956.

7. Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine zeit 1917. In: Kirche im Osten. Vol. XV, 1972; L'Eglise orthodoxe en Ukraine depuis 1953. — Paris, 1966; Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe. — Toronto-London, 1974 (співредактор).

8. *Нарис історії Української Православної Церкви*. I-IV. — Бавнд-Брук, 1955-1966; *Канонічні й історичні підстави для автокефальної Української Православної Церкви*. — Авгсбург, 1948.

9. *Історія Української Православної Церкви*. Розділ VII. *Відродження Української Церкви*. — Вінніпег, 1961.

10. *Досягнення УАПЦ. «Церква й життя», чч. 1-5, 1927; Основа визволення Української АПЦ. «Церква й життя», ч. 1-2, 1928.*

11. *Die orthodoxe-autokephale Kirche der Ukraine.* In: "Osteuropa." -- Berlin-Königsberg, 1927-1928; *Теорія Третього Риму в історії відновленого Московського патріархату 1917-1952.*

12. *Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945.* — Köln-Braunsfeld, 1953.

13. *Die Ukrainische Autokephale Orthodoxe Kirche.* Erinnerungen des Metropoliten Vasyl Lypkivskyj. — Würzburg, 1982.

14. *Kirche zwischen Ost und West.* Rom, 1964.

РОЗДІЛ I

*ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
ДО ГЕНЕЗИ ПРОГОЛОШЕННЯ АВТОКЕФАЛІЇ*

ДО ГЕНЕЗИ ПРОГОЛОШЕННЯ АВТОКЕФАЛІЇ

Прихід лютневої революції 1917 р. в Російській імперії застав Православну Церкву на Україні в стані повної неволі. Колись фактично самостійна, як Київська митрополія в канонічному пов'язанні з Царгородським патріархатом, тепер вона була цілком підпорядкована та інтегрована в систему Російської Православної Церкви. Майже два з половиною століття нівеляційної політики, виховання духовенства в душі російського царславного православія, заборона будьяких проявів національного елементу в церковно-релігійному житті на Україні зробили своє. Боротьба свідомої української інтелігенції за українську мову і культуру, яка тривала з 60-х років XIX століття, не включала боротьби за українську Церкву.

Але український національний рух, спалахнувши на Україні після повалення царату, швидко поширився також і на церковну сферу. На єпархіяльних з'їздах весною і влітку 1917 року, в яких брали численну участь і миряни, лунала українська мова, висловлювались домагання не тільки духовного відродження Церкви, закостенілої в рамках служіння царському самодержавію, але й розмосковлення Церкви на Україні та відділення її від загально-російської системи. Говорилося про потребу скликання Всеукраїнського Церковного Собору з участю духовенства і мирян, який вирішив би дальшу долю Церкви.

В листопаді 1917 було зроблено перший крок в цьому напрямку: обрано першу Всеукраїнську Православну Церковну Раду — тимчасовий орган для підготовки скликання Собору. На чолі її став архієпископ Олексій Дородницин.

Вже тоді Російська Православна Церква, яка саме в той час відновила Московську патріяршу катедру і поставила на неї патріярха Тихона, почала ставити рішучий спротив національним тенденціям в Церкві на Україні. Маючи у своїх руках ієрархію, а тим самим можливість канонічних санкцій, російська Церква доклала всіх зусиль, щоб не допустити до відділення чи навіть ширшої автономії Української Православної Церкви. Одним з перших таких кроків була заборона у священнослуженні архієпископа Олексія в самий день відкриття Собору в січні 1918

року, щоб позбавити його права участі в Соборі. Все ж українці мали на Соборі перевагу і можливо досягли б деяких успіхів, тим більше, що саме в той час у Києві було проголошено IV Універсал про незалежність Української Народньої Республіки. Але працю Собору перервав прихід більшовиків.

Справа унезалежнення Української Православної Церкви напевне була б значно легшою, якби її підтримала тогочасна українська державна влада — Українська Центральна Рада. Але вона виявила в церковному питанні повний нейтралітет і навіть байдужість.

Гетьманський уряд, який прийшов до влади у квітні 1918 р., визнав законом передове місце Православній вірі, що було кроком вперед, але не зробив жодних заходів для створення життєво-необхідного елементу незалежної української Церкви — власного єпископату. В той час Митрополитом Київським, на місце убитого більшовиками митрополита Володимира, став запеклий українофоб Антоній Храповицький, який подбав про те, щоб на другій (літній) сесії Всеукраїнського Православного Церковного Собору (20. VI. — 11. VII. 1918) переважав не-український елемент. Собор у такому складі проголосив дальшу залежність від Московського патріярха. Для керівництва церковним життям було створене Вище Церковне Управління. Церква на Україні, згідно із прийнятим на Соборі статутом, мала користуватись значною автономією. Одначе, Всеросійський Собор у Москві, який мав затвердити статут, вніс у нього ряд змін, відбираючи від українців багато здобутих ними прав.

На третій (осінній) сесії ВПЦСобору (жовтень-листопад 1918 р.) виступив міністер ісповідань гетьманського уряду Олександр Лотоцький з вимогою, що Українська Православна Церква в незалежній Українській державі має бути автокефальною. Російські єпископи поставили цій заяві рішучий спротив. Але, так чи інакше, в дальший хід справи втрутились зовнішні події. 16 листопада гетьманський уряд було повалено, і до влади на Україні прийшла Директорія УНР.

Одним з перших законів нового уряду був закон 1. I. 1919 р. про Автокефалію Української Православної Церкви. негайно після того було вжито заходів, щоб здобути визнання автокефалії Царгородською патріярхією, колишньою Церквою-Матір'ю Київської митрополії. Одначе, Царгородська патріярша катедра була в той час вакантна, і українська дипломатична місія, вислана до Царгороду, не могла здійснити своєї мети. Тим часом, в кінці січня 1919 року Київ знову здобули більшовики, і, з короткими інтервалами, залишились там уже на постійно.

Хоч як це парадоксально, більшовицький закон про відокремлення Церкви від держави, сприяв відновленню руху за українізацію Православної Церкви на Україні. Згідно з цим законом все церковне майно (включно з храмами) переходило у власність держави, а вона могла давати їх у користування зареєстрованим

у влади громадам. В березні 1919 р. в Києві було засновано першу українську церковну громаду. Прохання її членів про дозвіл відслужити Страсті і Великодню відправу з читанням Євангелії українською мовою, безапеляційно і грубо відкинув єпископ Назарій, який керував тоді Київською єпархією. Тоді українці зареєстрували у влади свій парафіяльний статут і одержали від неї право на користування Миколаївським собором на Печерську. 22 травня 1919 року було відправлено першу всенічну і літургію з вживанням української мови, що викликало великий ентузіазм вірних.

Ще раніше, у квітні, члени української церковної громади створили з себе Всеукраїнську Православну Церковну Раду нового складу, поставивши собі завдання керувати організацією українських парафій в Києві та за його межами. Її очолив Михайло Мороз; заступником обрано прот. Василя Липківського — пізнішого духовного провідника і митрополита УАПЦеркви. Цілі і бажання православних українців виразно з'ясовано у відозві «Чого хочуть православні українці в своєму житті», виданій Об'єднаними Радами українських православних парафій м. Києва.

Не дивно, що російський єпископат зареагував на цю нову хвилю українського церковного відродження гострими контрзаходами. Коли до Києва повернувся з військами Денікіна митрополит Антоній Храповицький, він негайно відібрав в українців всі церкви, 13 українських священників і дияконів заборонив у священнослуженні, а неprisутнього в той час в Києві прот. В. Липківського віддав заочно під суд. Непримиренна політика російської ієрархії супроти українців тривала за кожної влади; як відомо, триває вона до наших днів.

З відходом Денікіна, українське церковне життя знову відродилося. Українські парафії почали засновуватись і в інших місцевостях України. Було створено Спілку Українських Парафій. З огляду на те, що російські єпископи далі ставили перешкоди на кожному кроці, включно з черговою заборонаю всіх священнослужителів Києва 30 квітня 1920 року, ВПЦРада вирішила, що єдиний вихід — стати на шлях незалежності Української Православної Церкви — і 5 травня 1920 року проголосила автокефалію УПЦ. Однак, православні українці не мали свого єпископату, без якого не може існувати жодна Церква. Справа здавалась на добрій дорозі, коли Полтавський архієпископ Парфеній Левицький, який сам правив служби українською мовою, дав згоду взяти під свою опіку всі українські громади і благословив статут Спілки Українських Парафій. Потрібно було ще одного прихильного єпископа, і проблема власного єпископату була б розв'язана.

Але тут знову втрутився російський єпископат на Україні, у якого такий розвиток подій вселив страх. На його домагання, патріарх Тихон прислав до Києва свого єкзарха — архієпископа Михаїла Ермакова, лютого ненависника українців. В лютому 1921 р. Собор єпископів у Києві позбавив священничого сану всіх

священиків українських парафій, видав постанову про ліквідацію ВПЦРади і Спільки Українських Парафій.

Під тиском росіян, архієпископ Парфеній зрікся зв'язків з православними українцями, і Українська Православна Церква знову опинилася без вищого духовного керівництва. Почались посилені пошуки єпископів, які погодились би стати на чолі Церкви або висвятити українцям своїх єпископів, але всі ці заходи не мали успіху.

В таких обставинах 14 жовтня 1921 р. у Софійському соборі в Києві відкрився Всеукраїнський Православний Церковний Собор, який став на шлях беззастережної автокефалії УПЦеркви і поставив на її чолі митрополита Василя Липківського, рукоположеного в єпископський сан соборною висвятою.

Це була Церква, яка переживши короткий період бурхливого розвитку, дуже швидко почала зазнавати тяжких ударів з боку більшовицької влади і кінець-кінцем була ліквідована нею, разом з майже усім єпископатом та незліченними тисячами священнослужителів і вірних.

[1]

ДО СПРАВИ СКЛИКАННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ

В час бурхливих революційних подій, у Києві створено Організаційний Комітет для підготовки і скликання першого Всеукраїнського Церковного Собору. Комітет очолили Володимирський архієпископ Олексій Дородницин і диякон О. Дурдуківський. 6 грудня 1917 р. Організаційний Комітет прийняв ряд рішень у справі скликання Собору.

В справі скликання Всеукраїнського Церковного Собору відбулося 6 грудня 1917 р. засідання Виконавчого Комітету й ухвалено на нім такі резолюції:

Обгозоривши положення Православної Церкви на Україні в теперішній час, яко час відокремлення української держави від російської, а також з огляду на проголошення всеросійського Патріярха, котрий може поширити свою владу й на українську Церкву, виконавчий комітет ухвалив:

1. Організаційний комітет для скликання Всеукраїнського Православного Церковного Собору поперед має прийняти назву «Тимчасової Всеукраїнської Православної Церковної Ради», котра й буде тимчасовим правительством для Української Православної Церкви та свої повновласті зложить на Всеукраїнським Православнім Церковнім Соборі.

2. Тимчасова Всеукраїнська Православна Церковна Рада веде далі діяльність Організаційного Комітету Церковного Собору.

3. В склад Тимчасової Всеукраїнської Православної Церковної Ради має увійти з правом рішачого голосу в повнім складі весь Організаційний Комітет для скликання Всеукраїнського Церковного Собору. Крім того, туди мають право посилати своїх представників оці організації: а) всеукраїнська рада військових депутатів — 2 представників, б) всеукраїнська рада робітничих депутатів — 2 представників,

в) Всеукраїнська Рада Селянського Союзу — 2 представників, г) кожна українська єпархія — 1 представн., д) від монастирів Києва — 2 предст., е) від духовних наукових заведень — 1 предст., ж) від Духовної Академії — 1 предст., з) від київської єпископської ради — 2 предст., і) від церковних братств Києва — 1 представника.

4. Всеукраїнська Православна Рада має право кооптації.

5. Церковна Рада посилає свого представника в Центральну Раду.

6. Всі представники мають бути по походженню і переконанню українцями.

7. Виконавчий комітет для скликання Всеукраїнського Церковного Собору переіменовується в президію Тимчасової Всеукраїнської Церковної Ради.

8. Ухвалено назначити комісарів у консисторії на Україні й назначено в Київську консисторію священника Павла Пашевського, в Чернігівську — прапорщика Голика, в Полтавську — поручника Андрієнка; назначення для інших губерній відбудуться на найближчій засіданні. Комісарам видати наказ, який має виробити комісія з о.о. Маричева, Маринича й д. Голика.

9. Тимчасова Всеукраїнська Церковна Рада має виробити поклик до українських єпископів; цей поклик поручено уложити архієпископові Олексієві й о.о. Гарнавському, Хоменкові, Филипенкові, Мариничеві та д.д. Рафальському й Мазюкевичеві.

10. Постановлено кооптувати до президії нашої Ради в адміністраційний відділ о. Маричева.

11. Голова нашої Ради владика Олексій заявив Раді, що він має їхати до Москви тому, бо його туди закликають телеграфічно, а також тому, що йому дали місце в монастирі.

Наслідком того Рада постановила: владиці, яко голові Ради, заборонити виїжджати з Києва, а також займати призначене йому місце. А до Москви послати депутацію з запитами, які торкаються скликання Всеукраїнського Церковного Собору й по дорозі в справі Всеукраїнської Православної Церкви.

Голова Всеукраїнської Церковної Ради
Архієпископ Олексій
секретар *диякон Дурдуківський*

«Вістник політики, літератури й життя», ч. 5-6. Відень, 1918, 9 лютого, стор. 72. Оригінал у Східньо-європейському Інституті ім. В. Липинського, Філадельфія.

ЗАКЛИК У СПРАВІ СКЛИКАННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ

В той же час Організаційний Комітет по скликанню Всеукраїнського Церковного Собору оголосив звернення до українського народу. Дата Собору була визначена на 28 грудня 1917 р., але згодом була перенесена на другу половину січня 1918 р.

Народе український!

Колись, ще за Гетьманщини, ти був вільний, але з'єднавшись з царською Москвою ти втратив свою волю не тільки державну, а навіть і церковну. Тепер, відбудувавши свою Народню Республіку, ти мав відбудувати колись ні од кого незалежну, автокефальну святу Церкву свою. Принаймні третій Всеукраїнський З'їзд зробив у цій справі певну постанову. Для скликання Всеукраїнського Церковного Собору складено Організ. Комітет, відомий і Укр. Ц. Раді. Українське військо завжди було захисником християнської віри й піклувалось про свою Церкву, — воно заплатило за цілість і непорушність її своєю кров'ю.

Але росіяни, позбувшись царя світського, завели у себе нового самодержця духовного — Московського патріярха, щоб укинути і наш український народ в нову духовну неволю. Знов вернулись ті часи, коли людей не питаються, як і куди їх повернути.

Вільний народе український!

Щоб не попасти тобі в цю духовну неволю, повинен ти негайно зібрати свій Всеукраїнський Православний Собор духовенства та мирян і відновити на ньому давню незалежність української Церкви, стверджену Переяславським трактатом (1654 р.) і незаконно знищену Московщиною.

Державний народе український!

Тільки зібраний тобою Всеукраїнський Церковний Собор духовенства та мирян має право вирішити справу твоєї Церкви та признати або не признати нововибраного патріярха Московського, і через те не слід тепер поминати його в церквах на Україні.

Побожний та трудовий народі український!

Відбудовуй свою вільну автокефальну Церкву! Благочестиві українські владики, панотці, дякони, дяки, ченці та черниці! Прихиліться вашою любов'ю до громадян і в єднанні душ і сердець приступіть до виборів представників до Всеукраїнського Церковного Собору.

На Всеукраїнський Православний Собор духовенства та мирян, що відбудеться з ласки Божої в святім Києві 28 грудня 1917 року, мають прибути:

1) Від кожної єпархії по одному архиєрею, а від кожного повіту по одному панотцеві, дияконів і по троє парафіян.

2) Від кожного єпархіяльного міста: по одному панотцеві, дияконів, дяків і парафіянинів. Крім того, від кожного українського монастиря, чоловічого та жіночого, по одному представникові.

3) Кожна військова українська частина має надіслати по одному воякові, а українські частини київської залози по троє вояків.

4) Київська духовна академія, українські семінарії та духовні школи мають надіслати по одному представникові. В Соборі мають взяти участь панотці всіх українських військових частин.

Примітка: всі представники мають бути українцями з роду і неодмінно прихильні до українства, і мати в тім з собою від своїх виборців належні посвідчення.

«Нова Рада», ч. 192. Київ, 1917. — Передр. з кн.: Дмитро Дорошенко «Історія України». 1917-1923 рр. Том I. Доба Центральної Ради. — Ужгород, 1932, стор. 408-409.

ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Стаття «За незалежність Української Православної Церкви», яка була опублікована в 1918 р. у «Вістнику політики, літератури й життя» у Відні, є важливим документом і свідченням про початок боротьби українських духовних діячів за автокефалію української Церкви в час проголошення незалежності Української Народньої Республіки.

На засіданні московського всеросійського церковного Собору 7 грудня 1917 р. викликала гарячу дискусію справа скликання на Україні місцевого церковного Собору. Ініціатива цього скликання належить до київського Церковного Товариства, в склад якого увійшли священники, невдоволені Київським митрополитом Володимиром. Товариство звернулося з покликом до населення України не признавати всеросійського патріярха.

Архимандрит М а т і й пропонував церковному Соборові скасувати намічену делегацію від Собору до Києва, скликання українського Собору відкласти до закінчення війни й заявити населенню України, що всеросійський церковний Собор яко єдиний православний орган сам поробить заходи щодо уладження Церкви на Україні, взявши під увагу всі окремішності місцевого життя. Проф. П. К у д р я в ц е в закликав Собор до обережної акції. Бесідник думає, що рух на Україні має національно-церковний характер. Необхідно поробити всякі заходи, щоб цей рух ішов разом з Собором. Князь Е. Т р у б е ц к о й уважав необхідним вислати на Україну делегацію, яка вияснила б характер руху й заявила населенню, що Собор схиляється до думки уладження на Україні краюї митрополії, яка входила б у склад російської Церкви.

Та Україна не дбає про думки москвичів і на церковнім

полі йде подібним шляхом, як Українська Центральна Рада пішла на політичним полі. В середині листопада відбулися установчі збори українського «Братства воскресіння Христа», на яких прийнято автокефалію української Церкви. Провідники цього руху поробили дальші кроки в напрямі автокефалії. Утворено Організаційний Комітет, який надрукував поклик, в котрім повідомив про скликання всеукраїнського Собору на 11 січня 1918 р. Комітет вказав, що в теперішню хвилю російська Церква вже вибрала собі нового духовного самодержця — патріарха, котрий представляє собою очевидну небезпеку поневолення Церкви на Україні. З огляду на цю небезпеку Комітет запропонував: 1) Не згадувати патріарха на богослуженнях, 2) Зібратися на незалежний всеукраїнський Собор для розв'язки в першу чергу справи: чи признати на Україні патріарха, чи ні? Дальше поклик зазначає, що учасниками Собору повинні бути представники єпархій, парафій, монастирів, військових частин і духовно-наукових заведень. Необхідною умовою вибору представників є домагання, щоб вибраний був українцем з уродження.

На чолі українського церковного руху стоїть бувший Владимирський архієпископ Олексій, що живе тепер у Печерській Лаврі. Визначними місцевими діячами цього руху є: протоієрей В. Липківський, свящ. Н. Маринич, прот. С. Потехін і інші особи.

Чорносотенці й ренегати розпочали сильну противну агітацію, при чім не обходиться без нападів на провідників українського церковного руху. Архієпископ Олексій, що під час проголошення Української Народньої Республіки на площі св. Софії в Києві виголосив прегарну патріотичну проповідь, у відповідь на закиди з цього приводу різних «тоже малоросів» помістив у «Кіевлянин»-і з 6 грудня такий відкритий лист: «Я українець і не стидаюся і не боюся заявити це голосно. Я любив і люблю той народ, до якого належали мої батьки, мої діди, прадіди, серед котрого я родився, виріс, мовою котрого я співав... Не бути українцем я не можу так само, як дуб не може переродитися в березу, липа в сосну... Я не можу перемінитися в якусь етнографічну сумішку з фіна, череміса, чувашанина й ін. Решту своїх сил я віддам цілком і безповоротно службі духовним і церковно-релігійним інтересам свого українського народу так, як я їх розумію. Та прошу вірити, що я до кінця своїх днів зостануся православним архиєреєм, які б не були тяжкі та злиденні ці дні, і не зраджу тої святої

віри, за котру билися мої предки в рядах запорожців.
Архиєпископ Олексій, доктор церковної історії».

«Вістник політики, літератури й життя», ч. 1-2. Відень, 1918, 11 січня,
стор. 17.

[4]

ГЕТЬМАНСЬКИЙ УРЯД УКРАЇНИ ПРО ВІРУ

29 квітня 1918 р. в Києві оголошено «Закони про тимчасовий державний устрій України». В Законах є також параграф «Про віру». Документ цей підписали гетьман Павло Скоропадський і отаман Ради міністрів Микола Устимович.

ПРО ВІРУ

9) Передовою в Українській Державі вірою є християнська, православна.

10) Всі неприналежні до православної віри громадяни Української Держави, а також всі мешканці на території України користуються кожний на кожному місці свобідним відправленням їх віри й богослуженням по її обряду.

«Вістник політики, літератури й життя», ч. 19. Відень, 1918, 18 травня, стор. 284.

ЗА АВТОКЕФАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Стаття «За автокефальність Української Православної Церкви» підсумовує долю української Церкви та її вірних в неволі російської Церкви та робить висновок про потребу незалежного церковного життя.

На 20 червня був визначений початок Всеукраїнського Православного Церковного Собору в Києві. Він має розв'язати незвичайно важні питання. Українська Православна Церква перестала в 1685 р. жити власним життям. Коли фатальне гасло «Волимо під православного царя» запропастило півтретя віку для економічно-політичного й національно-культурного розвитку України, недовго треба було ждати, бо всього 31 літ, на підчинення Київської митрополії Московському патріархові.

Перед тим самостійна Українська Православна Церква становила вільну, чисто суспільно-громадську інституцію, зорганізовану на виборних засовинах з широкою участю світських людей в її справах. В часі своєї самостійности Українська Православна Церква, як і всі національні інституції України, була глибоко пронизана й перейнята духом широкого й щирого демократизму. Тоді спиралася вона не тільки на духовну ієрархію, але й на церковно-релігійні братства, в склад котрих входили на рівних правах всі суспільні кола, почавши від благочестивих князів і кінчаючи злиденними богомільцями-сіромахами.

За своєї самостійности видала Українська Православна Церква довгі ряди славних митрополитів, ігуменів, білого й чорного духовенства, які вірно стояли на сторожі українських народніх потреб, брали визначну участь у змаганнях України до волі, лишили нестерті сліди в розвитку української культури, зокрема в тодішнім українським лі-

тературнім житті відігравали першу роль (Єлисей Плетенецький, Герасим і Мелетій Смотрицький, Йов Княгиницький, Іван Вишенський, Йоанікій Голятовський, Лазар Баранович, Інокентій Гізель, Захарія Копистенський, Кирило Транквіліон Савровецький, Антін Радивилівський, Сильвестер Косов, Йов Борецький, Димитрій Ростовський і т. ін.). Нерідко українська історія записала дуже гарні документи патріотизму українського православного духовенства. Київський митрополит і архимандрит Києво-Печерської Лаври заявили, що швидше згинуть, ніж присягнуть цареві на вірність, коли Хмельницький зробив Переяславську угоду. В своїх плянах вирятувати українську державність з московської неволі мав славний гетьман Петро Дорошенко знаменитого дорадника й помічника в особі митрополита Йосифа Нелюбовича-Тукальського.

Щодо стану своєї освіти стояло тоді українське православне духовенство без порівняння вище від московського духовенства. Петро Могила вчився в Парижі й посилав молодих людей в західню Європу здобувати там вищу освіту. Для України не потребував Петро Великий прорубувати вікна в Європу, бо тут усі найвизначніші представники духовенства були з західноєвропейською освітою. Щобільше, Московщину «європеїзував» цар Петро I при допомозі українського духовенства, а Теофан Прокопович був правою рукою царя в його реформаційних змаганнях.

З підчиненням Київської митрополії Московському Патріярхові московське правительство почало при допомозі поневоленої української Церкви та її пастирів замикати Україні вікно до Європи. Так вбито передовсім те, чим Українська Православна Церква корисно відзначалася від московської. В 1721 р. заведено московську цензуру, а синодальний указ домагався «справлять книги съ великорусскими печатъми, дабы никакой розни и особаго нарѣчія не было». Українські монастирі замість бути осередками українського руху стали відтоді винародовлюючими чинниками, а з таких місць, звідки колись розходилося книжне світло по Україні, як, напр., з Києво-Печерської Лаври та з василіянської друкарні в Почаєві, постали твердині москвофільського чорносотенства. Між вищою українською ієрархією на протязі цілого часу поневолення української Церкви не знайшлася одиниця давнього значення.

Українська Православна Церква не тільки втратила свій національний характер, але й стала об'єднуючим, обмосковлюючим чинником. На єпископських і ігуменських по-

садах засіли москалі або національні перекинчики, що здушували всяке бажання праці для свого народу в нижчого духовенства, яке рекрутується з народніх мас.

Довго боролася Українська Православна Церква за свою самостійність. Її демократична організація зробила з козацтва завзятих оборонців її прав. Часи підйому, національно-державної думки на Україні були часом підйому й Української Православної Церкви. Заснування «Святійшого Синоду» в 1721 р. стопило дві самостійні організації в одну, але таким робом, що Українська Православна Церква зовсім втратила свою індивідуальність і прибрала московську.

А наслідки того? Наслідки того на національнім полі вже зазначено в загальних рисах. На релігійнім полі зареагували на це народні маси великим розвитком сектантства. Алькоголь і деморалізація винищує молоде покоління українського народу. Справа не терпить гайки й кличе рятунку всіх людей доброї волі.

Перед Українською Православною Церквою є одинокий вихід: вернутися до своєї минувшини з виборною засадою і опертям не тільки на ієрархію, але й на братства, що мали б на меті викорінити деморалізацію серед українських народніх мас, усунути п'янство, піднести їх моральну вартість. Мало того. Українська Православна Церква повинна зробити те, що довершив Четвертий Універсал Української Центральної Ради на політичнім полі, на церковнім полі й заступити колишню залежність від Царгородського Патріархату повною незалежністю, власною автокефальністю.

«Вістник політики, літератури й життя», ч. 25. Відень, 1918, 23 червня, стор. 1.

СТАТУТ ПРО ТИМЧАСОВУ НАЙВИЩУ УПРАВУ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА УКРАЇНІ

Від 20 червня до 11 липня 1918 р. у Києві відбулася літня сесія Всеукраїнського Церковного Собору. На цьому Соборі прихильники автокефалії Української Православної Церкви опинилися в меншості, і церковна ієрархія російської орієнтації, на чолі з новим Київським митрополитом Антонієм Храповицьким, прийняла більшістю голосів статут про тимчасову найвищу управу Православної Церкви на Україні. Згідно з цим статутом Православна Церква на Україні залишалася далі в залежності від московської Патріархії і мала обмежені автономні права.

I.

§ 1. Православна Церква на Україні, найвища тимчасова управа яка організується на основі автономії, перебуває в канонічному зв'язку з Патріархом Всеросійським.

§ 2. Патріярху Всеросійському щодо Православної Церкви на Україні належать такі права:

а) Патріярх затверджує й благословляє Київського митрополита, а всіх єпископів українських єпархій затверджує священний Собор українських єпископів і благословляє Святіший Патріярх;

б) Патріярх приймає скарги на Київського митрополита і має право вищого (апеляційного) суду над усіма єпископами українських єпархій;

в) Патріярх благословляє скликання Церковного Собору на Україні;

г) Патріярх затверджує статут тимчасової Найвищої Управи Православної Церкви на Україні.

д) Ім'я Всеросійського Патріярха возноситься під час служби Божої по всіх храмах Православної Церкви на Україні.

II.

§ 3. Найвищим органом церковної законодавчої, урядової й судової влади є Український Церковний Собор.

§ 4. Український Церковний Собор скликається періодично раз на три роки, а у випадках виключної потреби і частіше.

§ 5. Український Церковний Собор складається з правлячих і вікарних єпископів українських єпархій (по посаді) і кліриків та мирян вибору на повітових зборах.

П р и м і т к а. Якщо нема вікарія, урядуючий єпископ може вислати на Собор замістителя і в пресвітерському сані.

§ 6. Безперервно діючим виконавчим органом Найвищої Церковної Управи на Україні є Священний Собор всіх правлячих єпископів українських єпархій і Найвища Церковна Рада.

§ 7. Священний Собор єпископів скликається не менше одного разу на рік, доручаючи свої уповноваження в часі перебування в єпархіях тим єпископам, які належать до Найвищої Церковної Ради, до якої вступають на один рік по черзі, встановленій Священним Собором єпископів.

§ 8. Найвища Церковна Рада складається з трьох єпископів (поверх митрополита Київського), чотирьох кліриків (в тім числі одного псаломщика) і шести мирян, при чому клірики й миряни вибираються Українським Церковним Собором на три роки.

§ 9. На Українському Церковному Соборі, Священному Соборі єпископів і в Найвищій Церковній Раді головою є по посаді митрополит Київський і Галицький.

§ 10. Київському митрополитові належать стародавні церковно-богослужбові відзнаки: хрест на митрі, ношення при службі Божій двох панагій і переднесення хреста.

III.

§ 11. До Священного Собору єпископів належать справи ієрархічно-пастирського характеру, які стосуються переважно внутрішнього життя Церкви з обсягу:

а) віроучення, б) богослуження, в) церковної управи, г) церковного суду і д) церковної дисципліни.

§ 12. До Найвищої Церковної Ради належать справи церковного громадського характеру, які стосуються переважно зовнішньої сторони церковного життя з обсягу:

а) церковно-адміністративного, б) церковного господар-

ства, в) шкільно-просвітньої справи, г) ревізії й контролю і д) церковно-правових відносин.

§ 13. Для вирішення особливо важких справ, як ось: а) розгляд звітів з діяльності Священного Собору єпископів і Найвищої Церковної Ради, б) затвердження сміти [бюджету] прибутків і видатків по церковних інституціях, в) справи скликання Українського Церковного Собору і г) всякої справи, яку Священний Собор єпископів та Найвища Церковна Рада знайдуть потрібним перенести на сполучене засідання Священного Собору єпископів і Найвищої Церковної Ради.

§ 14. Священний Собор єпископів і Найвища Церковна Рада подають на черговий Всеукраїнський Собор пляни, проекти й законопроекти й звіти з своєї діяльності.

IV.

§ 15. Українській Державі належить право контролю над витратою сум, які відпускаються з державної скарбниці і догляд за закономірною діяльністю органів церковної управи з погляду відповідності її державним законам.

§ 16. Представником Православної Церкви в Державі Українській і посередником між Церквою і державою являється митрополит Київський, як голова всіх органів Найвищої Церковної Управи.

§ 17. З боку Держави Української посередником між державою й Церквою є міністр ісповідань, який повинен бути православної віри.

§ 18. Митрополит Київський і Галицький бере участь в найвищій репрезентаційній державній установі.

§ 19. Цей статут тимчасової Найвищої Церковної Управи Православної Церкви на Україні перш, ніж його буде затверджено Святійшим Патріярхом, подається на ухвалу Верховної державної влади з погляду відповідності державним законам.

9 липня 1918 р.

Опубл: Дмитро Дорошенко «Історія України 1917-1923». Том II. Українська Гетьманська Держава, 1918. — Ужгород, 1930, стор. 328-330.

МОЛИТОВНЕ ВШАНУВАННЯ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ В КИЄВІ

У національному, релігійно-церковному й політичному самосвідомленні українського народу велике значення мало організування панахиди по гетьманові Іванові Мазепі та маніфестації в його честь біля собору св. Софії в Києві.

Панахида відбулася у 209 річницю Полтавської поразки. Після понад двісті річного проклинання гетьмана Мазепи в усіх церквах України, це вперше його урочисто вшановано в столиці України.

Участь в панахиді єп. Назарія — це приклад пристосовництва ієрархів Православної Церкви на Україні в ті часи. Панахида відбувалася за влади гетьмана Павла Скоропадського, і єп. Назарій, керуючись обставинами часу, не завагався очолити панахиду по гетьманові, який вважався зрадником і лютим ворогом Росії. Але вже на початку наступного року той самий єп. Назарій категорично відмовив православним українцям Києва в їхньому проханні про вживання української мови під час Страсних і Великодніх відправ.

10 [1918 року] липня відбулася на цвинтарі собору св. Софії урочиста панахида по рабу Божому гетьманові Іванові в перший може — принаймні прилюдно — раз після великої трагедії українського народу під Полтавою та трагічної смерті її головного діяча на чужині, в Бендерах. Більш двохсот років на Україні примусом відправлялися урочисті молебні з подякою за те, що разом з козацькими трупами засипано в могилі під Полтавою волю України, що силою хитрощів, лукавства та підкупу, а на полях Полтави й збройною силою, ідея московського централізму на довгий час перемогла ідею державно-політичного, а разом з тим і культурного саморозвитку українського народу. Замість плачу — сміх, замість суму — злі радощі переможця, замість «вічної пам'яті» рабу Божому гетьманові Іванові та воїнам, що положили своє життя під Пол-

тавою за Україну, та сумного панахидного трезвону — многа літа «благочестивійшому, самодержавнійшому» і радісний великодній трезвін, замість благословення та вдячності нащадків тому, хто будував і обдарував храми Божі й монастирі на Україні, — анатема йому в самій серці України, в київській св. Софії!..

...О 12 год. 10 хвилин, з собору вийшли пан-отці на чолі з владикою Назарієм, єпископом Черкаським. Перед початком панахиди о. Крамаренко бере слово для короткого з'ясування трагічного в житті українського народу дня — 27 червня 1709 року.

«Боголюбиві брати і сестри! Сьогоднішній день — є трагічний день українського народу! В сьогоднішній день, більш як 200 років тому назад, була перемога під Полтавою — перемога Петра над Іваном. Великий гетьман Іван Мазепа в церквах, які він сам будував на Україні, — в цих же церквах його москалі проклинали на протязі більш як 200 років як зрадника! Гетьмана Івана Мазепу, як зрадника, віддала Москва до анатемі. Хто ж з них був зрадником? Чи той, хто захищав свій народ від ворога, чи той, хто йшов нищити цей народ? Ні, брати, Іван Мазепа не був зрадником українського народу, а зрадником був той, хто поневолив наш народ! Петра не віддавали до анатемі, бо сила була на його боці, як переможця! Щастя України і її незалежність ще не збудовані і багато ще прийдеться нам, брати, боротись за це! Будьмо ж вірними синами своєї матері України! Даваймо боротись доти, аж поки не будуть осягнені мрії нашого великого Івана! Знаючи скільки наших полягло під Полтавою, знаючи про те, як тяжко було Іванові Мазепі бачити руйнування свого рідного народу, ми не можемо не сказати: «Со святими упокой!»...

Після промови о. Крамаренка владика Назарій, єпископ Черкаський почав панахиду. На панахиді співав 1-й Український національний хор під орудою композитора Стеценка. Перед хором дві панночки в українським убранні тримали портрет Івана Мазепи, обвитий рушником з червоними квітками. Дворище собору св. Софії не могло вмістити усіх бажуючих, тому що на панахиді було до 10.000 людей. Хто не міг вже просунутись до дворища, той сидів на парканах і деревах; сила була громадян і навколо соборських стін. Перед співанням: «Вічна пам'ять» військовий священник о. Матюк сказав промову:

«Рідні сини! Ми зібрались сюди не тільки помолитись, а й згадати свого Батька! Досить того, що ми були в

занепад! Згадаймо ті хвилини, коли нашому Батькові було заборонено жити на своїй землі! Вже багато років пройшло з того часу, коли ми були поневолені. Боротьба йшла, йде й буде йти! Не так давно в цьому самому храмі змагалися: „Ще не вмерла Україна” і „Боже царя храни”... Проспіваймо ж Іванові Мазепі „Вічну пам'ять!”... Помолімся Господу Богові, аби Він допоміг нам любити свою Неньку-Україну! Любити своє рідне, не значить ненавидіти чуже», — закінчив о. Матюк.

Після промови о. Матюка проспівано ще раз «Вічна пам'ять». Усі присутні стали навколішки.

По панахиді зібралось всенароднє українське віче біля катедри св. Софії в жалібні 209 роковини і ухвалило:

1) Перенести з чужини до своєї столиці останки Петра Дорошенка й Івана Мазепи та Пилипа Орлика, і поховати Івана Мазепу в катедрі св. Софії поруч з домовиною Ярослава Мудрого.

2) Зорганізувати для негайного переведення цього в життя Комітет ліги національної гідности.

«Вістник політики, літератури й життя», ч. 29. Відень, 1918, 21 липня, стор. 426, ч. 30, 28 липня, стор. 448.

ЗАКОН ДИРЕКТОРІЇ УНР У СПРАВІ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

1 січня 1919 р. директорія УНР проголосила закон про Українську Автокефальну Православну Церкву.

ЗАКОН ПРО ВИЩИЙ УРЯД УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ СОБОРНОЇ ЦЕРКВИ

1. Вища церковно-законодавча, судова та адміністративна влада на Україні належить Всеукраїнському Церковному Соборові, постанови якого, коли мають церковно-державне значення або вимагають видатку грошей з державних скарбів, підлягають розгляду і затвердженню законодавчих органів.

2. Для керування справами Української Автокефальної Православної Церкви утворюється Український Церковний Синод в складі 2 єпископів, 1 протоієрея, 1 священника, 1 диякона і 3 мирян і одного священника від військового відомства. До скликання Собору, який обирає в члени Синоду і подає на затвердження Уряду, члени Церковного Синоду призначаються Вищим Республіканським українським урядом.

3. Відомству Синоду належать церковні справи: 1) релігійні, 2) адміністративні, 3) господарські, 4) освітні, 5) контрольні та ревізійні.

4. В засіданнях Українського Церковного Синоду має присутність призначений для того міністром представник Республіканського уряду, який іменується державним представником і на обов'язках якого лежить: подавати інформації, роз'яснити закони, стежити за виконанням законів та постанов Синоду, які не порушують інтересів Республіки. Державний представник має право опротестування перед Радою Міністрів.

5. Церковна влада Автокефальної Української Церкви з її всім урядовим складом оплачується коштами з державної скарбниці відповідно штатам, установленим для цього додатково.

6. Українська Автокефальна Церква з її Синодом і духовною ієрархією ні в якій залежності від Всеросійського патріярха не стоїть.

7. Український Церковний Синод для керування своєю діяльністю, а також для скликання Церковного Собору виробляє накази, які вступають в силу по затвердженні їх українським Республіканським урядом.

Голова Ради Народніх Міністрів — *В. Чехівський*
Міністр Культів — *Луна*

«Вістник державних законів для всіх земель Української Народньої Республіки», випуск 1. Київ, 1919, 18 січня.

ЧОГО ХОЧУТЬ ПРАВОСЛАВНІ УКРАЇНЦІ В СВОЄМУ ЖИТТІ

Відозва Об'єднаних Рад Українських Православних Парафій є, правдоподібно, першою, або однією з перших відозв цього Об'єднання.

Під відозвою немає жодної дати, але вона була розповсюджена в 1919 або в 1920 р.

ВІДОЗВА ОБ'ЄДНАНИХ РАД УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ПАРАФІЙ

Ідіть же навчайте всі народи, хрестячи їх в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа (Мт. 28, 19).

Ідіть же по всьому світу і проповідуйте Євангелію всім народам (Мк. 16, 15).

І явились їм (апостолам) поділені язики, ніби огнєні, і сів на кожному з них.

І сповнились всі Духом Святим, і почали промовляти іншими мовами, як Дух давав їм промовляти. Здумілися ж усі (люди) і дивувались, говорячи один до одного: чи не всі оце ці, що розмовляють, галілейці? Як же це чуємо власну мову свою в якій родились, парфяни й мідяни, еламіти й народи Месопотамії, Юдеї, Кападокії, Понтії, Азії, Фрігії, Памфілії й Єгипту, з країн Лівійських, що коло Кірінеї і захожі римляни, євреї і нововірці? (Діян. 2, 3-4, 7-10).

Коли подасте незрозумілою мовою слово, як розуміється говорене?

На вітер бо говоритимете (1 Кор. 14, 9).

Коли ж не розумію значіння слів, буду тому, хто говорить, чужоземець, і хто говорить, чужоземець мені (1 Кор. 14, 11).

Тільки ж у церкві краще мені п'ять слів промовити розумінням моїм, щоб і інших навчити, ніж десять тисяч слів чужою мовою (1 Кор. 14, 19).

1. Православні українці хочуть хвалити Бога й дякувати Йому в молитвах, як в Божих храмах, так і повсякчасно в щоденному житті своєю рідною мовою й керуватися в церковно-релігійному житті стародавніми обрядами та звичаями Української Православної Церкви.

2. Православні українці хочуть відродити устрій і звичаї стародавньої вільної української Церкви тому, що тоді увесь нарід, а не одне лише духівництво, як тепер, брало участь у всьому церковно-релігійному житті. Через це вони засновують свої парафії згідно з духом статутів стародавніх українських церковних братств, затверджених східними патріярхами. Ці братства самі собі обирали не тільки панотців, але й єпископів, для спільної й в згоді з народом церковної діяльності, сами правила церковною освітою, добродійністю і взагалі всіми церковними справами.

3. Виконувати богослужбові відправи і взагалі звертатись із молитвою до Бога своєю рідною мовою, православні українці мають певне і цілковите право згідно з Христовим заповітом апостолам, бо вони навчали всі народи на рідній мові кожного. Роблячи одправи Божої служби своєю рідною мовою, православні українці цим самим зовсім не чинять зневаги слов'янській мові, а тільки визнають, що ця мова малозрозуміла для більшости, як української, так і московської людности. Це давно вже визнали і вчені, і церковний уряд і давно вже кажуть про необхідність виправлення, або навіть перекладу богослужбових книжок мовою, яка була б зрозуміла людям. Але ж те, про що вестимуться у них балачки ще може сотню років, православні українці в себе переводять в життя тепер, стоячи на основі Всесвітньої Православної Церкви, що ніякого народу не обмежувала в праві користуватись якоюсь богослужбовою мовою. Тут до речі нагадати, що цьому цілком суперечить постанова останнього Всеукраїнського Православного Собору, якою визначено українцям для одправи Божої служби лише слов'янську мову, через що ця постанова треба вважати протиканонічною.

4. Православні українці не бажають й ніколи не підуть, ані в католицтво, ані в протестанство, ані в унію, як про це розповсюджують чутки лихі люди, але стоячи непохитно на підставах православної віри, молитимуться з цілою Всесвітньою Церквою за духовне об'єднання всіх тих, що вірують.

5. Не бажаючи ні в кого забирати церков, православні українці хочуть лише такого розподілу націоналізованих

державою храмів м. К и є в а межі православним українським і неукраїнським населенням, який дав би змогу цим народам, якнайкраще задовольняти свої релігійні потреби.

6. В своїх церковних справах українці не прагнуть до панування над тими народами, які між ними оселились, але не бажають також у цьому відношенні бути в залежності від інших. Тому православні українці нікого і нічим не примушуватимуть до свого обряду, до свого церковного устрою — хай кожний нарід, який живе на Україні, хвалить Бога, як сам бажає, також нікого, хто сам захоче до них приєднатись, українці не відсуватимуть від себе.

7. Українці не прагнуть до відокремлення від сучасних українських православних єпископів і не відійдуть від них, хоч би вони їх і гнали від себе, але ж разом з тим, українці щиро бажають мати від своїх єпископів, згідно з стародавнім устроєм Української Православної Церкви, архиєпископське керівництво, допомогу й єднання з народом в його церковній роботі, а не тільки накази й розпорядження духовних урядовців.

8. Православні українці не хочуть ніякого розподілу з грецькою, московською, сербською, румунською і іншими православними Церквами, а хочуть назавше залишитись в братерському єднанні в вірі й згоді зо всіма ними, як в молитві і в житті, так і в боротьбі з ворогами православ'я. Разом з тим православні українці прагнуть до автокефалії, т. б. до повної невідчуженості Української Православної Церкви ніякій іншій православній Церкві.

*Об'єднані Ради Українських
Православних парафій*

«Церква й життя», орган УАПЦ, ч. 2-3. Харків, видання ВПЦР, 1927, стор. 238-239.

МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ УАПЦ

«Матеріали до Історії УАПЦ» які стосуються проголошення автокефалії Української Православної Церкви, подав Михайло Мороз, визначний діяч УАПЦ 1920-их років. Сюди входять:

а) Короткий огляд подій, що привели до проголошення автокефалії;

б) Указ московської єпархіальної Ради Києва;

в) Протокол засідання ВПЦР 5 травня 1920 р.;

г) Лист ВПЦР до українського православного громадянства про проголошення автокефалії (незалежності) УПЦ.

В пізніші роки автор статті і визначний діяч УАПЦ 1920-их років відійшов від церковного життя. Факт цей не зменшує важливості зібраних ним матеріалів, які становлять історичну рідкість.

5 травня 1928 р. сповнилось вісім років з дня проголошення Всеукраїнською Православною Церковною Радою нового 1920 р. покликання автокефалії Української Православної Церкви.

Автокефальний рух почався найперше в Києві та Київській єпархії. На чолі єпархії перебували тоді три єпископи: росіянин Назарій Блінов — єп. Черкаський, та два українці: Дмитро Вербицький — єп. Уманський та Василь Богдасhevський — єп. Канівський. Фактично ж церковну «ісконно русскую» політику провадили не ці єпископи, а протоієреї Гроссу та Трегубов.

До закону про відокремлення Церкви від держави, керівники слов'янської Церкви поставились негативно.

Українська віруюча людність навпаки — зустріла цей закон з прихильністю, бо він відкривав для неї широкі перспективи українізації її життя на соборноправних підвалинах.

Українська церковна людність шукала спільної мови з київським єпископатом, але зустріла короткозору само-

впевненість та бездушну формальність з боку тодішніх керівників слов'янської Церкви.

В залежності від політичних змін, українців обманювали обіцянками, або переслідували й вилучали з Церкви, притягали до церковного суду, то знову обіцяли бути прихильними. Так Великодніми святами 1920 р. українська віруюча людність ходила вітати єп. Назарія з Великодніми святами. Єп. Назарій запевнив громаду, що надалі репресій проти українського церковно-визвольчого руху вживати не буде, а будуть винайдені церковно-канонічні шляхи для задоволення релігійних потреб віруючого українського громадянства. А коли через декілька день стали ширитись чутки, що до Києва наближається польське військо та «сорокатисячная армия» генерала Бредова, так єп. Назарій раптом забув про свої обіцянки, й видав наказ про заборону українському духовництву відправляти Божі служби. Були заборонені в службі протоієреї о. Василь Липківський та о. Нестор Шараївський.¹ Ця заборона і була вже тією краплею, що переповнила терпець українського віруючого громадянства та спонукала його проголосити автокефалію Української Православної Церкви, як акт свідомого церковного самовизначення, твердого й рішучого виступлення Церкви на шлях відродження ієрархії УАПЦ.

Таким є коротенький огляд фактичних подій, що їх наслідком було проголошення ВПЦР 5 травня 1920 р. автокефальної Української Православної Церкви.

За яких обставин та міркувань відбулася ця історична подія, правдиво говориться в протоколі засідання ВПЦР з дня 5 травня 1920 р., що наводиться нижче.²

М. Мороз

---

¹ Дивись далі текст заборони священнослуження о. Несторові Шараївському. Такий текст заборони був надісланий і на ім'я о. Василя Липківського.

² Ст. 58.

**УКАЗ ПРО ЗАБОРОНУ
ПРОТ. Н. ШАРАЇВСЬКОГО
В СВЯЩЕННОСЛУЖІННІ**

К і е в с к і й
Епархіальний Совѣтъ
20 апрѣля (3 мая) 1920 г. **ИЗЪ КІЕВСКАГО ЕПАРХІАЛЬНАГО
№. 2050** **УКАЗЪ**
СОВѢТА
протоіерею Нестору Шараевскому

Епархіальний Совѣтъ симъ дасть Вамъ знать, что распорядженіемъ Управляющаго Епархіей Преосвященнаго Назарія, Епископа Черкасскаго, от 17-30 апрѣля сего 1920 г. за №. 310, Вамъ воспрещено священнослуженіе за совершеніе богослуженія, вопреки распорядженію Управляющаго епархіей, в Большомъ Кіево-Софійскомъ Соборѣ, отнятомъ украинцами, при содействіи Совѣтской власти, у православної приходской общины.

Предсѣдатель Совѣта протоіер. *М. Вишневецкій*
Секретарь *Браиловскій*¹
Дѣлопроизводитель *Левитскій*²

---

¹ Ключар Софійского собору, пізніше — епископ Черкаський, тихонівської орієнтації.

² Працівник Консисторії.

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ

5 ТРАВНЯ 1920 РОКУ

В засіданні взяли участь члени Ради: М. Мороз, Д. Краєвський, М. Куценко, В. Булах, А. Білашенко, Х. Гов'ядовський, В. Кийко, Г. Суховий, А. Кузьменко, М. Орловська, С. Афанасопуло, І. Білосорочка, Х. Орловський, К. Стеценко, П. Тарнавський, О. Дурдуківський, І. Кислий, Х. Демидів, Г. Коломієць, Г. Ляшенко, о. В. Липківський, о. Ю. Жевченко, І. Лапа, І. Тарасенко, М. Ткач, П. Ємець, Д. Ходзицький, А. Критенко. Крім того були присутні: о. І. Степаненко, о. К. Кміта, о. Г. Яструбецький.

На черзі питання про заборону відправи Божої служби українським панотцям Старокиївської парафії.

Голова Ради М. Мороз повідомив, що панотці і диякон Старокиївської української парафії одержали від Київського єпископату лист з указом про заборону їм відправи Божої служби. Прочитавши листа єпископату, Мороз каже далі: в квітні 1919 року представники від православного українського громадянства відвідали єпископа Назарія з проханням про дозвіл відправляти в українських храмах Божу службу з додержанням українських звичаїв, вимови і мови. Тоді єп. Назарій ніби погоджувався з українським громадянством, але все ж потім заборонив. Нова заборона свідчить, що єпископат використовує політичні обставини. Як же нам до цього поставитись? Біля Софії згуртувались найкращі наші духовні сили, тут же найбільше гуртувалось і українського громадянства, що дбає про те, щоб чути українську відправу Божої служби. З ким же рахуватись: з єпископатом, чи з нашою українською людністю? Звичайно, ми повинні йти з людністю. Ми дуже хочемо бути у

згоді з єпископатом, але ж він нехтує всі наші права. Тому ми повинні твердо і рішуче йти до тієї мети, яку взагалі ставляє собі український церковний рух. Ця мета — автокефальність української Церкви.

О. Ю. Жевченко пропонує вважати розпорядження єпископату нікчемним, зносити з ним порвати і проголосити Українську Православну Церкву в сирітстві.

О. Яструбецький гадає, що Церковна Рада не повинна штовхати свого духівництва на шлях розриву з єпископатом. Церковна Рада не має права цього робити, бо невідомо, чи піде людність за Радою. Справу цю може розв'язати лише Собор. З формального боку єпископат зробив законний вчинок: перед заборонаю єпископ закликав до себе українських священників, а вони не пішли і цим дали йому великого козиря в руки. Але з морального боку не можна виправдати і української людности, що захопила собі храми шляхом насильства.

Голова Ради *Мороз* спиняє промовця, заявляючи, що останніми своїми славами він ображає українських православних парафіян. *Яструбецький* відмовляється від закінчення промови.

М. Мороз: Я пропонував би д. *Яструбецькому* відвідати єпископа *Назарія* і повідомити, що справа української Церкви в Києві є церковною справою цілої України і через це пропонувати йому зняти заборону і почекати, що скаже майбутній Собор. Всеукраїнська Православна Церковна Рада — організація не політична, а церковно-культурно-освітня і не є вона справою кількох душ, чи невеликого гуртка людей, а справою великої кількості українського культурного і свідомого громадянства, що має певну мету і йде до неї. *Д. Яструбецький* каже, що ми ніби нехтуємо інтересами людности; дійсно нехтуємо, але не там, де гадає *д. Яструбецький*. Нехтуємо дійсно тоді, коли людність звертається до нас з проханням дати їй Божу службу на українській мові, ноти, церковної літератури тощо, а ми відмовляємо. Бо що ми їй можемо дати? Замість творчої ділової роботи ми лише говоримо, говоримо. Ми хотіли бути в згоді з єпископатом, але що ми побачили? Він не хотів зрозуміти бажань нашої людности, не захотів з пануючих високостей спуститись до народу.

О. П. Тарнавський: *о. Яструбецький* дивиться на всю справу надзвичайно формально. Але ж треба розуміти той час, в який ми живемо. Зараз розбурхано народне життя, і воно абсолютно не рахується ні з якими формальностями.

Зараз ставитись формально до будь-якої поважної справи неможливо, бо життя нищить всі формальності. В даному разі, в питанні щодо відношення людности до заборони українських панотців — формальність кожне одне, а життя вустами людности — зовсім інше. Наприклад у Дніпро-союзі людність страшенно обурилась, коли дізналась про заборону і стала зовсім не на ту точку погляду, на якій стоїть о. Яструбецький. Ми вживали всіх можливих заходів, аби зліквідувати наші погані відносини з єпископатом, але все було марним. Єп. Назарій видав заборону зовсім не через те, що до нього не прибули, коли він закликав, бо заборонив навіть таких панотців, яких і не кликав, а через те, що його штовхнули на цей вчинок Трегубов і К⁰, що роблять свою політику за його спиною. Не даремно о. Потехін казав: «Єпархією править не єпископ Назарій, а Трегубов, Назарій же є лише дерево з прапором».

Кажуть, що ми у когось відняли храми, але ж вони ніяким парафіям не належали. Казали про якусь «общину» при Петропавлівській церкві, але в дійсності там ніякої общини не було і через це храму ні в кого було віднімати. Розпорядження єп. Назарія передає нам єпархіяльна Рада. Але ж ми, українські панотці, не визнаємо її від самого обрання, бо знаємо, що складається вона з осіб — найгірших в російському духовництві. А проте вона жонглює іменем єп. Назарія. Мені здається, що сам єп. Назарій знає не все, що треба, в противному разі він робив би, можливо, зовсім інакше, бо все ж таки він має хоч трохи розуму. Ми в своїй діяльності йдемо шляхом відомим кожному, не ховаємо ні перед ким своїх замірів і тому всі, хто цікавиться по щирості нашою справою, знають куди ми йдемо, знають нашу кінцеву мету. І ми бачимо, що людність дійсно йде за нами. А чи знає д. Яструбецький, чи піде селянство за єп. Назарієм? А я напевне знаю і скажу: Ні, не піде. Отже, я пропоную Раді, не відсуваючи, вирішити конкретно: Чи служити українським панотцям, чи зачинити церкви? А людність от що каже, в чому можемо пересвідчитись.

Далі оголошується листовна заява співробітників Дніпро-союзу за 167 підписами, в якій вони закликають українське духовництво не сходити з своїх позицій...

О. В. Липківський: Коли б я знав, що дійсно хотять лише усунути з дороги Липківського, Шараївського, Тарнавського і інших, я і мої колеги враз би одійшли набік, але ж тут іде боротьба межи нашою людністю і єписко-

патом, і останній хоче покладенням на нас кари вдарити по людях, щоб спинити наш церковний рух. Єпископат хоче цим сказати, що не він для людей, а люди для нього. Доки не звалили оце старе дерево, що на ньому теліпається прапор старовини, доти воно не впаде само, а той поганий прапор все маятиме. Треба ж врешті все дерево пхнути. Д. Яструбецький журиться, що з формального боку ми винні, але ж усім відомо, що формалізм московської влади знищив дощенту Церкву українську, а Церкву російську теж довів до цілковитого розвалу. Отже, моє глибоке переконання: щоб відродити нашу Церкву, щоб вдихнути в неї душу живу, ми мусимо вискочити з-під московської церковної влади. Ми, українські панотці, знали, що з цим єпископатом розрив неминучий. Далі ми знали, що і самий розрив зробить єпископська влада — і ми не помилилися: так сталося. За що ж нас заборонено? Чи ми розпусники, п'яниці, злодії і т. ін.? Ні, єпископат заборонив нас за те, що ми йшли з людністю до визволення Церкви. В цьому питанні між людністю і єпископатом лягла величезна прірва. І от, як же нам панотцям поставитись до покладеної на нас кари? Інакше кажучи, з ким нам в цей рішучий момент іти — з нашим народом до будівництва зруйнованої Церкви, чи з руйнівником цієї Церкви і нашого церковного руху — єпископатом? Ми вибрали перше. Тепер черга за людністю, за вами, члени Ради — як ви скажете: чи ми повинні підлягати єпископатові (окремі вигуки: ні в яким разі не підлягати!) чи ні, так і буде. Скажете — служити, ми не звернемо жодної уваги на єпископат і служитимемо.

Папа Афанасопуло: Я радив би панотцям не служити, залишивши церкви відчиненими. Це викличе велике обурення серед всієї нашої людности, і це обурення в якійсь формі виллється. Я певен, що яке б не було бажання нашого багатотисячного громадянства, єпископат не зможе не рахуватись з ним.

М. Мороз: На мою гадку, ми не повинні ні в жодному разі робити так, як радить попередній промовець. Я гадаю, що коли б так було зроблено, то цим самим ми відштовхнули б від церковної справи багацько не досить свідомої людности. Крім того, перебування відчинених наших церков, у яких не буде Божих відправ, може навіть комусь дати привід до провокації. Панотці повинні перебувати під цей рішучий момент на своїй варті — в храмах при виконанні обов'язків.

Ляшенко: Кажуть «Предубежденного не разубедиш»,

але я все ж таки зроблю спробу «розубедить», о. Яструбецького. Яструбецький каже, що за нами не піде людність, бо вона ніби не розуміє нашого церковного руху. Але ми певні, що селян, які б стояли проти церковного руху не буде. Перед нами два шляхи: або підлягти єпископатові — тоді ми мусимо залишити нарід і цілком відмовитись від нашої мети, покинувши Церкву в тій же неволі, що в ній вона перебувала до цього часу, або йти до цілковитого визволення Церкви, але супроти єпископату. За кого ж буде нарід? Та запевне за нас. Яструбецький каже, що єпископат з формального боку правий, зробивши заборону. А я скажу, що це акт старорежимних царських урядовців, що як вогню бояться українського церковного руху. Цей єпископський виступ дуже невдалий і нікчемний, а тому гадаю, нашим панотцям не слід звертати на нього жодної уваги.

М. Мороз: Резюмуючи думки промовців, я можу сказати лише те, що всі зійшлися на одному: необхідно визнати заборону єпископату нікчемною. Але звідси треба робити й всі дальші висновки. Ми мусимо, ставши на шлях невідлеглости єпископатові, вважати свою українську Церкву віднині автокефальною. Мусимо покласти на обов'язки Ради керування всіма справами української Церкви. Далі, ми мусимо звернутись до української православної людности з листом, що його в загальних рисах Президія вже склала, в якому цілком об'єктивно проінформувати людність про все те, що подіялось між нами і єпископатом і про всі наслідки його. Листа буде необхідно видрукувати і розповсюдити по Україні.

Краєвський пропонує, щоб листа Церковної Ради було прочитано по всіх українських церквах.

Далі взяли слово Ходзицький, Папа Афанасопуло, Липківський і Кийко підтверджуючи гадки попередніх промовців.

Потім прочитано листа до православного українського громадянства з резолюцією Церковної Ради (лист з резолюцією додаються до протоколу). Поставлений на голосування лист з резолюцією ухвалено одностайно. Остаточного зредагувати листа повинна Комісія в складі голови Ради Мороза, тов. голови — Липківського, д. Краєвського, І. Тарасенка, о. К. Стеценка, о. Ю. Жевченка та Г. Ляшенка.

О. Ю. Жевченко та Краєвський пропонують при остаточному редагуванні листа в деяких місцях скоротити.

Ухвалено: а) Листа прочитати по всіх українських церквах м. Києва: в Софійському соборі на Юрія, а в решті церков у неділю. Видрукувати листа і розповсюдити по всій Україні.

б) Всі члени Церковної Ради беруть на себе обов'язок неухильного підтримання своїх священиків, закликаючи до того і всю православну українську людність.

в) Всі члени церковної Ради повинні в найближчі дні відповітись, аби тим самим довести свою щирість і прихильність до рідної Церкви.

Голова *М. Мороз*
Секретар (*підпис*)

ПРОГОЛОШЕННЯ АВТОКЕФАЛІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Лист перший ВПЦР від 5 травня 1920 р. з'ясовує історію церковних подій на Україні після революції 1917 року, зокрема ворожого ставлення російського єпископату до українського церковного руху, як тло до проголошення Радою автокефалії і соборноправности Української Православної Церкви.

ВІД ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ ДО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ГРОМАДЯНСТВА

Лист перший

Дорогі брати та сестри України —
діти Православної нашої Церкви!

З давніх давен український нарід має одну прикмету, покладену в основу його натури, це — незламану прихильність до волі та незалежності. Ця його прикмета цілком виявилась і в справі будівання устрою своєї Церкви. Оскільки відомо, від початку на Україні християнства і аж до прилучення її до Московщини, протягом біля 600 літ, українська Церква не знала над собою чужоземного ярма — була фактично автокефальною — перебуваючи лише в деякій мірі в духовній підлеглості Царгородським патріархам.

За прикладом перших християн, українська людність вибирала собі духовних владик і панотців і сама ж через своїх обранців, що складали духовні Собори, керувала всіма церковними справами, тобто була соборноправною.

Беручи живу і безпосередню участь в церковному будівництві, український нарід досить повно виявив свої на-

ціональні здібності в різних ділянках церковно-громадського побуту: в будуванні храмів, шкіл для народу і утворенні досить високої культури і освіти, в установах різних звичаїв і обрядів, з якими відбувались свята і відправи Божих служб, в спорудженні чудових церковних співів — дійсних зразків богонадженної творчості і т. ін. Тому і всі тодішні відправи Божих служб являли з себе справжні акти єднання людности з Богом, а Христові заповіді глибоко проймали народне життя.

Але після прилучення України до Московщини, духовна влада останньої, за допомогою влади цивільної шляхом заборон, заслань, насильств і терору, крок за кроком скасувала не тільки незалежність і соборноправність української Церкви, а майже і все те в ній, що мало на собі хоч які будь прикмети національної творчості, властиві українському народові.

Дуже сумні наслідки для української Церкви мало оте московське господарювання: нарід було цілком усунено від порядкування церковними справами, а керівництво ними перейшло до владик-чужинців; на парафіях посіли в більшости чужі народів, а то й просто ворожі йому, призначені владиками, панотці; замість живої української мови та мови слов'янської з українською вимовою, заведено в Церкві мову мертво слов'янську з вимовою московською, українському народові зовсім незрозумілу; заборонено відправи Божих служб з стародавніми обрядами та звичаями, а також українські співи і т. і.

Таким чином, українську Церкву поволі було обернено на пустиню велелюдну, де з одного боку нарід, а з другого чуже йому духівництво, замість духовної єдності являли з себе два ворожі табори. Інакше кажучи, живу Церкву було забито і Дух Божий відлетів від неї.

Історія українського народу дає багацько прикладів героїчної боротьби його за свою Церкву, і ідея визволення Церкви з чужоземної московської неволі і повернення їй всього того, чого вона була позбавлена, ніколи не вмирала серед кращих його синів.

1917 року, коли впали пута самодержавного московського царату, на який головним чином спиралась вища духовна влада, та ідея стала провідним гаслом для певної частини укр. духівництва і інтелігенції, заходами яких і було скликано т.з. Всеукраїнський Церковний Собор. Але через інтриги та шахрайства московських владик той Собор зробив лише шкоду українській Церкві, чим цер-

ковний рух на деякий час навіть було спаралізовано. Але вже весною 1919 р. рух прокинувся з новою силою, головним чином серед народньої інтелігенції та робітництва м. Києва, і незабаром охопив широкі верстви людности, як великих міст — Полтави, Кам'янця, Одеси, і ін., так і багатьох сіл України, маючи своїм гаслом автокефалію і соборноправність.

У м. Києві та його околицях церковний рух зразу ж набрав організованих форм: людність почала засновувати на зразок стародавніх українських братств українські парафії, які потім об'єднались у Спільку, а Спілька для керування церковними справами утворила Всеукраїнську Православну Церковну Раду, в яку ввійшли представники всіх об'єднаних парафій.

Київські парафії, розпочали українські відправи Божих служб. Оскільки дозволяли умови і обставини часу, в цих парафіях українська людність почала відновляти свій стародавній церковний устрій: встановила обрання причетів, завела до вжитку у відправах українську мову і спів, відновила також український обряд і звичаї і т. ін.

Всеукраїнська Церковна Рада розгорнула широку діяльність по організації і упорядкуванню українських парафій і керуванню ними, по перекладу на українську мову богослужбових книг, покладенню на ноти перекладених співів, контактуючи таким ладом всі ділянки свого церковного життя.

І от, певне нема тепер на Україні такого кутка, де б людність не чула про те, що майже на протязі цілого року в київських святих храмах — катедральному соборі св. Софії, соборі св. Миколая, церкві св. ап. Андрія Первозванного і інш. лунає слово Боже і свята молитва на рідній, живій українській мові, ллються хвилі богонадхненого співу і людність, відвідуючи ці храми, молитовно лине серцем до Живого Бога. Лише в животворчих українських відправах Божих служб, українська православна людність знаходить для своєї душі справжню духовну поживу.

Провадячи в такому напрямку свою діяльність, українське православне громадянство, керуючись заповідями Святої Апостольської Церкви, зовсім не мало на меті відокремлюватися від вищої духовної влади, а навпаки — всю свою працю по відродженню Церкви бажало провадити в погодженні з єпископатом, делегуючи для порозуміння з ним кращих своїх людей.

Як же поставилась до цього визвольчого руху вища

місцева духовна рада — єпископат? Вихований в традиціях московського самодержавства, Київський єпископат, розуміючи, що справа йде про дійсне визволення української Церкви з-під Церкви московської і про цілковите позбавлення московської духовної влади всіх її прав та привілеїв, виступив рішуче проти змагань українського народу, не визнаючи за ним жодного права на втручання в справи церковні. Так наприклад, коли українські парафії законними засобами добували в своє користування храми, які до того були не парафіяльні, єпископат в особі Назарія, єпископа Черкаського, що за відсутністю митрополита Антонія правив Київською єпархією, вживав всіх заходів, щоб тих церков українцям не дано, не давав благословення українським священикам на відправи Божих служб, вів відверту агітацію через підвладне йому духівництво по церквах проти українського церковного руху, трактуючи українців боговідступниками, уніятами тощо. Почасті єпископ Назарій не бажав розмовляти з представниками українських парафій, навіть були випадки, коли він їх вигонив.

Але ця ворожнеча до українського церковного руху набула особливо гострих форм підчас денікінщини. Митрополит Антоній, що прибув на Україну разом з денікінцями, відібрав від українців всі храми і, маючи на меті цілком придушити церковний рух, виголосив заборону 13-ти українським панотцям та дияконам священнослужити. Але по звільненні України від денікінських загонів, коли церковний рух пішов ще жвавішим темпом, єпископат в боротьбі з ним все ж не лишав своїх старих методів. 3-го травня було виголошено нову заборону українським панотцям, і поставлено таким чином українське громадянство перед дилемою: або підлягти волі єпископату і зректись справи визволення своєї Церкви, або зректись ворожого єпископату і йти своєю дорогою, вживаючи заходів до набуття єпископату власного. І в особі вищого керівного органу — Всеукраїнської Православної Церковної Ради — воно вибрало останнє.

Всеукраїнська Православна Церковна Рада, яка є дійсним виразником волі і бажань організованої української православної людности, і яка стоїть на сторожі інтересів рідної Церкви, мусіла прийняти зухвалий виклик, зроблений єпископатом українській людності, і дати йому належну відповідь.

Церковна Рада твердо переконана, що ті кроки, які вона вжила в наслідок єпископського виклику, єдині в цей

момент можливі й доцільні, і що вони знайдуть в серцях всієї української православної людности щирий відгук, співчуття і моральну підтримку.

Отже, маючи на увазі:

1) Що український церковний рух у всіх своїх проявах по суті не має в собі нічого антиканонічного, позаяк базується на підвалинах свого стародавнього церковного устрою і лише відновлює тим свої права, самовладно знищені московською владою;

2) Що український церковний рух — є рух живий, народній і йде певним і твердим шляхом до цілковитого визволення Української Православної Церкви від підлеглості Церкві московській і повернення їй устрою автокефального і соборноправного;

3) Що Київський єпископат, будучи представником московської духовної влади, постійним гальмуванням українського церковного руху, врешті, заборонами священників, виразно виявив себе не пастирем добрим, а ворогом українського народу і цим своїм вчинком відійшов від української Церкви;

4) Що в наслідок всього цього Українська Православна Церква, що складається з українських парафій, залишилася без єпископів, в той же час безперервно перебуваючи в лоні Єдиної Соборної і Апостольської Церкви,

ЦЕРКОВНА РАДА УХВАЛИЛА:

1) Визнати розпорядження представника московської духовної влади — Київського єпископату в особі Назарія, єпископа Черкаського про заборону священнодіяства українським причетам, актом антиморальним і антиканонічним і через це нікчемним, якому не повинні коритися заборонені члени причетів;

2) Вважати, що віднині Українська Православна Церква, яка складається з українських парафій, не має єпископів і тому Всеукраїнська Православна Церковна Рада визнає необхідним тимчасово до обрання єпископату і утворення Всеукраїнським Церковним Собором належних органів керівництва, взяти на себе головне порядкування справами Української Православної Церкви як по містах, так і по селах України;

Тому ніяких розпоряджень єпископату, представника московської духовної влади, українські парафії і причети не повинні виконувати і ні в які стосунки з ним не входити,

звертаючись по всіх своїх справах виключно до Всеукраїнської Православної Церковної Ради;

3) Вважати Українську Православну Церкву звільненою від московської зверхности — *автокефальною* (незалежною) і соборноправною.

4) Вжити належних і негайних заходів до підготування і законного переведення українською православною людиною виборів українських єпископів;

5) Закликати українську православну людність поставитись з належною свідомістю до всього, що подіялось, і підтримувати Всеукраїнську Православну Церковну Раду, як в її боротьбі з ворогами Церкви, так і в великій роботі по відбудуванню всього церковного устрою, а також піклуватись про свої Божі храми і за виконанням релігійних потреб звертатися лише до причетів українських парафій.

6) Запропонувати парафіяльним Радам всіх українських парафій як по містах, так і по селах, вжити належних заходів, аби цього листа Всеукраїнської Православної Церковної Ради було негайно після його одержання оголошено у св. храмах і на парафіяльних зборах.

м. Київ

Травня 5 дня, 1920 р.

Всеукраїнська Православна Церковна Рада

«Церква й життя», орган УАПЦ, ч. 1. Харків, видання ВПЦР, 1927, стор. 120-123.

РЕЗОЛЮЦІЯ ПОЛТАВСЬКОГО АРХИЄПИСКОПА ПАРФЕНІЯ У СПРАВІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Після проголошення автокефалії УПЦ, Полтавський архієпископ Парфеній погодився очолити українську Церкву і в цій справі оголосив спеціальну резолюцію.

Однак, під тиском московського патріярха Тихона, він невдовзі після того відійшов від українського церковного руху.

1920 року, серпня 8. Співчуваючи бажанню української православної людности, благословляю Православну Церковну Всеукраїнську Раду Спільки Українських Парафій провадити з вірою в Бога і Його святу допомогу працю по утворенню живої, рідної українському народові по мові, звичаях і обрядах, соборноправної і вільної Української Православної Христової Церкви.

Задля миру церковного і збереження вповні Христового стада, згоджуюсь взяти під свій догляд українські православні парафії, які належать і належатимуть до складу Всеукраїнської Спільки Православних Парафій, що заснована в м. Києві.

Архієпископ Парфеній

З оригіналом згідно:

Секретар ВПЦР *Ів. Тарасенко*

«Церква й життя», орган УАПЦ, ч. 1. Харків, видання ВПЦР, 1927, стор. 123-124.

ІЗ ЩОДЕННИКА І СПОГАДІВ СВЯЩЕНИКА ІВАНА ГАРАЩЕНКА 1917-1921

Іван Степанович Гаращенко (рукоположений на священика в 1950 році) брав активну участь в українському національно-церковному русі від самих його початків у 1917 році. Був делегатом на Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор і був обраний до складу ВПЦРади. Події тієї доби описані в його щоденнику (який обірвався у 1922 році) і в його спогадах. (Уривки).

Поваленням імператора Миколи Другого в лютому 1917 року, хоч і не було несподіванкою, проте за своїми наслідками ця подія приголомшила всіх.

... Нам, українцям, повалення царату було вигідне, а тому тужити за царем я не збирався. Але що ж буде далі? Які події розгорнуться? Визнати треба щиро, що я в політиці ніколи ніякої участі не брав, і вона була мені не до смаку, бо політика здебільшого робить людину твердою і жорстокою.

Моя вдача інша. Я визнаю право на існування кожної людини, родини, нації, держави, але вимагаю такого самого визнання й для українців і для України. Як кривдили її сусіди — поляки та москалі, я шукав, такого мірила серед людей, і українців зокрема, щоб знайти силу позбутись отої кривди, що її заподіяли нам сусіди у минувшині, і щоб Україна могла стати на твердому ґрунті державности.

За такий ґрунт я з молодих років вважав св. Православну Церкву, яку поневолила Москва в 1686 році. Але... це ж 230 років тому! Хто про це знає і хто за це заступиться? Проте, це єдина сила, що може оживити душу нашого змертвілого народу. Я працював у Церкві й буду працювати.

Перше, що здавалося мені потрібним — це зібрати на

нараду однодумців. Їх було небагато: священник о. Олексій із Озерянської церкви та член Парафіяльної Ради Олександр Ніколаєв і проф. Баканов. Перша наша нарада не дала жодних наслідків. Головні розбіжності були в тому, що ніхто не міг зрозуміти, як то можна відриватися від Москви? А що ж потім буде? А ще клопіт! Українська мова в богослуженні? Усі згоджувались, що це треба зробити, — але де ж взяти книжок богослужбових українською мовою? Хто їх напише? Бо ж знавців мови в Харкові було двоє: прот. Іван Філевський та диякон Литовка, які до того ж співчували ідеї українізації Церкви. Нарада скінчилась пізно вночі нічим. Проте, вона збудила думку: ті нечисленні учасники наради розголосили між своїми людьми, а ті далі, і так стало відомо багатьом про наші заміри українізувати Православну Церкву.

На цій першій нараді й закінчилась наша спільна робота. Ні нам самим, і нікому іншому не приходив у голову плян церковної роботи. Ми хотіли чогось кращого, а головне свого, українського, але як його здобути? І з чого починати? Я в Харкові вважався за людину обізнану в церковній справі, а насправді я знав не більше за інших; перевага моя була в тому, що я мав крамницю на Благівіщенському базарі та власний будинок на Холодній Горі, на Катеринославській вул. ч. 98, а також у тому, що я мав велику охоту до церковної праці, яку я собі уявляв у формі церковно-національних шкіл для дітей, шпиталів для старих, парафіяльне господарство при церкві тощо.

Але то була мрія! А дійсність ось яка: після більшовицького перевороту в жовтні 1917 року відразу почалася страшна нагінка на Церкву, священників і взагалі церковних діячів. Були видані нові закони: все, що належало Церкві, як і все взагалі, оголошено власністю держави. Дано розпорядження ключі від церков позносити до Чека. Це навіяло величезний страх. Настоятелі церков почали кидати свої парафії й утікати; церкви спорожніли, кинуті напризволяще. Радянська влада навіть не боронила руйнувати церкви. Тільки пізніше стали їх зберігати й використовувати на різні склади, ключоби й на інші потреби.

Життя почало йти хворобливими шляхами. Арешти «буржуїв» і їх знищення, а потім арешти взагалі; тюрми були переповнені, — почали займати під тюрми школи та інші великі відповідні будинки, бо тих тюрем, що залишилися від царя, не вистачало. Плач і сум замінили первісну радість. Не було родини, яка не почувала б страху

перед наступною ніччю. ЧК — всесильна й всевладна — єдиний у державі господар і законодавець.

Якось уночі постукали й до нас оці несподівані гості. Пред'явили ордер на арешт і забрали мене. Привели в Олексієвське училище, що на Холодній Горі, — там нас уже було багато. Через чотири дні нас переведено на Мордвинівський заулок і замкнуто в темний підвал — Жевержеєва С.Н., Рижова П.П., Коровина А.А. й мене.* Під дверима поставили озброєного п'яного бандита в солдатській шинелі.

Першим викликали й розстріляли С.Н. Жевержеєва, через шість днів П.П. Рижова. Мене врятувала від смерти Грінченківська гімназія. Усе учительство, особливо Михайло Гервасієвич Йогансен, доклали великих зусиль перед «пролетарською» прокуратурою, і мене випустили на волю живим. Але коли мене забирали з камери, щоб випустити, я думав, що йду на смерть. Ці почуття незабутні!

Коли, вирвавшись від смерти, я повернувся додому, я не знав що ж далі робити.

На загальних зборах Консistorії я почув і побачив правдивих представників чорносотенства, стикнувся з махровим російським шовінізмом, і до того добре організованим. Декілька практичних справ тоді розглянули: про гроші в Сирітській опіці, що їх там перевитрачено, але куми та свати затерли справу. Те саме приблизно було й по інших господарчих справах.

Коли зайшла мова про нову справу, а саме про реформу цілого управління, то тут зразу виявився однодушний протест, бо в Консistorії сиділи люди роками й одержували добру платню, то вони без страху про якусь реформу не могли й думати. Пригадую залякані обличчя священників і урядовців, які дивилися один на одного з цілковитою безнадійністю. То було перше й останнє засідання Консistorії, бо знову прийшли більшовики й усе перевернули догори дном.

Комуністичний переворот відбувся в Харкові тривожною хвилиною, хоч ніхто не знав, що буде далі. Перші телеграми Леніна з Москви — «всім, всім, всім» — розв'язували руки тим, хто хотів грабувати. Так і сталося. Найперше почали грабувати крамниці й склади. За кілька днів Харків перетворився на кладовище, особливо Павлівська та Миколаївська площі, Університетська й Рибна вул. і

---

* Це були найбагатші й найвідоміші купці м. Харкова.

Пасаж. Ці місця були з побитими вікнами, виламаними дверима, а все устаткування крамниць лежало розкидане по вулиці.

Події на фронтах боротьби були змінні: то перемагали червоні, то перемагали червоних, і нарешті в травні 1918 року прийшли до Харкова українці з німцями. То була нам, українцям, велика радість. Але становище в Харкові розхолодили настрої наших визволителів. Бракувало українських організацій. Була лише єдина українська гімназія ім. Б. Грінченка, та на той час і там не було ніякої сталої організації. Ще був український рух у книгарні на Петровському завулку. За цей рух завідувача крамниці, коли повернулися червоні, розстріляли, як «мазепинця».

Яка тяжка доля поневоленого народу! Від нього за довгі покоління відбирають усе, що власне й що робить його окремим народом. Перетоплюють його інтелігенцію та духівництво на той лад, який потрібний поневолювачеві, і по довгому часі міниться характер цілого народу.

... По закінченні війни в такому-сякому ладі церковні люди подбали про Церкву. Пролетарська влада оголосила декрет про відділення Церкви від держави, реквізицію всього церковного майна на користь держави, реєстрацію духівництва і потребу реєстрації релігійних громад. Будинки церков могли бути віддані в користування релігійних громад на таких умовах: збираються 50 вірних людей, у нотаря реєструють свої прізвища, де живеш, що маєш, скільки років; за таку реєстрацію в церковних справах податок брали п'ятикратний.

З нотаріальними документами п'ятидесятка в повному складі мала йти до ДПУ і там залишити прохання на певну церкву і розписатися власноручно всім. П'ятидесятка потім обирає із себе керівну п'ятірку, яка й представляє себе на розгляд, куди будуть викликати.

Такий початок пролетарського закону для одержання церковного приміщення. Далі в самому приміщенні представники ДПУ разом із представниками п'ятидесятки складають опис майна церковного, яке держава дає в тимчасове користування певній релігійній «общині». Призначається плата за саме церковне приміщення.

Священик, який мав служити в цій церкві, мусів завітати до ДПУ, а потім туди, куди скажуть, мусів відповідати пролетарській владі на всі її запити, а запити для священика були тяжкі й довгі. Після того священикові видавали

спеціальну реєстраційну карту, яка позбавляла його прав громадянина пролетарської держави.

Після всіх тих тяжких і досить коштовних запитів і процесів уповноваженому від п'ятидесятки передавали під розписку ключі від церкви.

За користування церквою був прогресивний податок. Як потім усім стало ясно, що грошевий тиск був скерований на те, щоб випомпувати всі гроші й зробити общину неспроможною платити за церкву. Якщо були недоплачені податки, то їх стягали з членів п'ятидесятки.

Така, заздалегідь продумана, система грубого використання релігійного почуття вірних відкривалася для народу не зразу, роками точилась така експлуатація, грабіжницький визиск.

Проте, людина релігійна не розбиралась у тих чорних розрахунках пролетарської влади, а організувала п'ятидесятки, брала церкви й молилась Господу Богіві.

Коли оголошено декрет про відділення Церкви від держави, то чорносотенне московське духівництво обрало собі патріарха Тихона, а від нього і в Україну пішли церковні розпорядження. Харків у той час був столицею червоної України, а тому й церковний осередок був у Харкові.

Ми також почали прислухатися, що діється в церковних сферах, і почули, що в Києві ще в 1918 році був Православний Церковний Собор, де були й представники від українського православного духівництва.

Для мене особисто таке повідомлення з Собору було дуже цінне й приємне, і я почав гуртувати в своїй хаті людей, небайдужих до відродження Української Православної Церкви.

За тих справді страшних для життя багатьох людей часів, я навіть і думати не міг про те, щоб у Харкові можна було українізувати бодай одну церкву. Це ми мали змогу зробити аж 1921 року, коли настав для того час.

Радянська влада була ще надто слабка, а тому й вимоги її тоді були слабші.

Біля цього активу купчилась і наша, досить численна маса людей, що бажали мати українську Церкву.

Так приблизно в серпні 1921 року перед пролетарською владою поставлено було питання про українізацію одного з трьох харківських соборів: Успенського, Благовіщенського або Миколаївського.

Така вимога з боку українців обурила тих, що керували

тоді церковними справами, а то були москалі-чорносотенці, що під різними приводами хотіли ту справу прикрити.

Проте, прикрити їм не пощастило, але відтягти цю справу вони спромоглись аж до березня 1922 року, коли ми взяли ключі від Миколаївського собору.

Тяжка, клопітлива й марудна була справа добування цього собору для українців від «пролетарської» влади, та ми все перемогли, і ключі від собору були в моїй кишені!

* * *

Церковне життя після революції пішло особливими шляхами. Разом з імператорським престолом полетіла в криваву яму революції і його головна підпора, церковна ієрархія, чорне духівництво, яке так дуже закорінилося в Україні впродовж 230 років, було надто збентежене такою несподіванкою, як і багато дехто тоді думав, що це на якийсь короткий час така буря скоїлась, почали шукати виходу. Зараз же по революції, після скинення царського престолу, виникає другий престол — патріарший, на чолі якого становлять патріярхом Тихона (Белавіна).

Очі всіх чорносотенців звернулися до патріярха, але... часи середньовіччя минули, віруючих фанатиків уже не було, а голими формами та канонами проти революції нічого не вдіяти. Найбільша частина безбожного «духівництва» зняла з себе «сан» і пішла служити вірою і правдою новому панові, друга частина теж пішла туди ж, не знімаючи «сану». Почали засновуватися «нові» Церкви: «Живая Церковь», «Автономная Церковь», а найбільш реакційні «духівники» трималися «тихонівської Церкви». Велика частина цього «духовенства» виїхала в безвість. Але спроба закріпитись хоч будь-як на своєму становищі примусила їх скликати Собори, яких в Україні не було майже триста років, але, що то були за собори? 17-18-ті роки... в моєму домі порідшало «духівництва», уже відомостей про заміри «владик» я не маю, та й самі «владики» зникли з Харкова. Провід у свої руки взяв протоієрей Благовіщенського собору. Та цей «провід» був слабенький. Тим часом, за величезною розрухою тих тяжких часів почали долітати з Києва вістки, що там заснувалась Всеукраїнська Православна Церковна Рада, яка веде розмови про відродження української Церкви, за духом і правилами давніх часів.

Після довгих митарств одна з таких вісток попала й до мене; прислав її Ночвин, який був тоді на чолі кооперації.

На зборах батьків учнів гімназії, було зачитано цю відозву. Не треба казати про те, що всі, як один, прийняли цю вістку близько до серця. Зразу був обраний уповноважений по цій справі, вибір випав на мене.

... А де ж священик, що служитиме українською мовою? Такого нема, треба їхати до Києва. Послали людей до Києва, а там сказали, що зараз нема кого до нас послати, але невдовзі у вас буде священик. Так обіцяли, але той недовгий час тягнувся ще цілий рік. Багато було боротьби і на верхах і в низах. «Свобода» відразу показала себе дуже гострою проти релігій взагалі, а проти української Церкви особливо. Робітники з різних виробень, що брали активну участь в національному русі, особливо в цей момент, коли їхні товариші були на верхах у владі, значно допомогли нам у тій безконечній тяганині, ходінні по безлічі всяких канцелярій, що росли, як гриби після дощу.

Наші вимоги щодо влади значно вирости. Коли ще так недавно хотіли, так би мовити, таємниче взяти собі Різдяну церкву, то тепер владі поставлено вимогу передати українцям один із трьох соборів: Успенський, Благовіщенський або Миколаївський. Така «дерзость» українців аж надто обурила все «духовенство», що прочуло про це «нахабство», заворушилось страшенно! «Чтоби ми позволілі в нашем соборе служить этоу „хахлацкою мовою?” Да нікогда! Умрьом тут на пороге святого храма, а не уступім нікому!» Такі твердження ми чули в усіх соборах, та це говорили тільки «духівники», з мирян же було «занадто махрових чорносотенців» не так і багато, але теж надто злі були.

Боротьба за собори вийшла на вулицю. Ми теж не спали, коли треба було, то були мобілізовані відповідні сили, і тримались ми розважно, бо знали, чим це може скічитися, коли б ми зробили якийсь бешкет біля церкви. Перший наш успіх був в тому, що (ВУЦВК) Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет дав нам дозвіл на користування Благовіщенським собором. В призначений день біля цього собору зібралось дуже багато людей, бо це недалеко від Благовіщенського базару. Хто був там, той пригадає, як настоятель, стративши рівновагу, закричав: «Братци православниє, спасайте святиню от поруганія бсовского!» На такий шум наскочила поліція, поки вона долізла через натовп, один із наших людей, Верещага, що стояв на самому верхньому ступені східців, дістав із-за пазухи ікону Богоматері і почав нею благословляти всю

масу людей. Ефект був несподіваний! Вся маса на хвилину стихла, а в цей час поліція попросила представників від обох сторін до ВУЦВКУ. Знову розбор і знову затяжка. Це був 1921-й рік.

* * *

В цей час із Києва доходили чутки [до Харкова], що там церковне життя ворухиться, але що саме там творилося, ми нічого не знали, та, правду мовити, не дуже й цікавилися. Аж ось десь то в кінці вересня 1919 року одержано відомість від Всеукраїнської Православної Церковної Ради про те, що там заснувалося чотири парафії, в яких богослуження провадяться українською мовою і що ті парафії вже створили ВПЦР, на чолі якої стоїть голова Михайло Наумович Мороз. У тому повідомленні сповіщалося про Собори, що відбувалися в Києві протягом 1917-18-19 років, які показали нашим представникам українцям, що надії на самостійність Української Православної Церкви нема. Чорносотенне російське духівництво з єпископатом на чолі з митр. Антонієм Храповицьким було рішуче проти того, до того ж і гетьманський переворот 1918 року змінив їхні надії на панування, а наявність Білої армії ту надію впроваджувала в життя.

Мабуть чи не найбільше було відоме церковне життя мені. Починаючи від 1914 р., від початку війни, в моїй квартирі на Москалівці, а потім і у власному будинкові на Катеринославській вул. ч. 98 (Холодна Гора) збиралися люди майже з усієї Слобожанщини.

Часто бували в мене й священники, а починаючи від 1916 року, вчашали до нас харківські священники, особливо з Холодної Гори, Москалівки та Монастиря, тим то церковні відомості були більше-менше докладні. Мешкав у нас і гімназіяльний священник о. Євген Білинський, який брав активну участь в церковних справах. З'ясувалося, що в Харкові є тільки один священник українець, митрофорний протоіерей о. Іван Філевський, який на той час був настоятелем на міському цвинтарі.

Коли ми дістали вістку з Києва про організацію ВПЦР, зрозуміло, очі всіх нас були звернені на о. Івана Філевського. Були в нього, говорили в цій справі, та нічого певного не здобули. Співчували нам ще священник серб о. Микита Пічета, протидиякон Литовка, свящ. о. Василь Пономарьов та о. Михайл. Усі вони тільки співчували україн-

ській справі, а щоб бути активними, то про те не могло бути й мови. Зате серед парафіян, особливо холодногорців, було багато прихильників відродження української Церкви. Особливо активні були такі особи: Петро Пиши-муха, Н. Новиков, Сергієнко.

... Нарешті, вліті 1920 року прибув із Києва Голова Всеукраїнської Православної Ради М.Н. Мороз. Було скликано на Холодній Горі майже весь актив — 46 осіб. Вичерпну інформацію п. Мороза було прийнято до відома і до виконання. Найбільші труднощі були в тому, що митр. Михаїл Єрмаков (екзарх Московського патріярха в Києві) відмовився висвятити наших священиків на єпископів. Тоді всю увагу звернули на те, як здобути українських єпископів. Надії не втрачали, що такі своїх єпископів ми будемо мати.

Тяжко, але швидко минув 1920 рік. Уже в Харкові твердо осіли більшовики з ВУЦВКом і зробили його столицею України. Арешти, розстріли, злидні, пошесті були загальними явищами по всій Україні, а в Харкові особливо. Проте, в гринченківській гімназії ще горіла віра повним вогнем в ліпше майбутнє. Уже учні, що покінчили 8-му класу, стали до лав національних робітників, і таких було вже душ двадцять. Про сімох з них знаю, що потім були розстріляні: Кулинич, Кравців, Коляда, Сергієнківна, Федоренко, Сліпченко й Верещага.

Якось навесні 1921 року приїхало з Києва до нас двоє людей і дали нам листи від ВПЦР. З тих листів ми довідалися, що ті двоє, — то протоієрей о. Степан Орлик і Павло Ферапонтович Погорілко. Їм треба було дістати документи від ВУЦВКу, щоб вони могли проїхати до Константинополя, до Вселенського патріярха для висвяти їх на єпископів. Документи й гроші по короткому часі було здобуто, і з найліпшими побажаннями ми їх відправили в таку далеку й небезпечну путь. Надія була на добрий кінець, але була й велика небезпека. Що з того вийде? Один Бог тоді знав!

Як сказано раніше, в мене в хаті ще з 1914 року купчилося багато різних українських людей. Час минав. Навесні 1921 року ввечері з'явилось до нас двоє людей. Один високий чорнявий гарний, з чорною невеликою бородою і з простим англійським проділом на голові; його великі чорні, широко розставлені очі, відразу звертали на себе увагу. Другий — учитель гринченківської гімназії п. Валяшко, що й

привів того нового чоловіка, якому тоді було яких 32-33 роки. Цей новий для нас чоловік був бідно одягнений.

Назвався він інженером Олександром Григоровичем Ярещенком. Після досить довгої розмови виявилось, що він шойно прибув із Москви, рятуючись від переслідування більшовицької Чека. Він син священника, сам закінчив Московську духовну академію в 1915 році, а передше Московський межовий інститут, отже, «чужий» пролетарському рухові елемент. А що він, будши уже на праці, приховав своє походження, то значить підлягає виключенню й дослідженню. Зрозуміла річ, що такому «врагу» не місце в рядах пролетаріату.

Найперше, треба було його нагодувати й переодягти, що й було зараз же зроблено, не зважаючи на його протести. Тоді зародилася думка про те, щоб зробити його священником і настоятелем української парафії. У той час якраз ми вживали заходів перед владою, щоб дістати (громаді вірних) один з трьох харківських соборів — Успенський, Миколаївський або Благовіщенський.

По короткому часі на засіданні Батьківського Комітету грінченківської гімназії було порушено церковне питання й обрано О.Г. Ярещенка на настоятеля парафії. Люди добре знали його батька, священника о. Григорія Ярещенка, що служив весь час у Лубнях. Але не довелося О.Г. Ярещенкові стати настоятелем, бо восени на Першому Всеукраїнському Православному Соборі його висвячено зразу на єпископа. Після короткого перебування в Лубнях він став Архієпископом і всієї Слобожанщини.

Священик о. І. Гаращенко

Опубл. у кн: Священик о. Іван Гаращенко «1917-1921. Матеріали до історії Української Автокефальної Православної Церкви». Чикаго, Українське Православне Братство ім. митр. В. Липківського, 1975, стор. 350-352, 354-356; 16-18; 143-145.

КАМПАНІЯ УРЯДУ УНР ЗА ВИЗНАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ЦАРГОРОДСЬКОЮ ПАТРІАРХІЄЮ

У 1921 році, коли уряд УНР перебував на вигнанні в Тарнові (Польща), міністер ісповідань Іван Огієнко розпочав серед українських організацій, установ і широкого громадянства кампанію збирання підписів під проханням до Царгородського Патріярха благословити Українську Автокефальну Православну Церкву. Тому, що намагання делегації УНР на чолі з Олександром Лотоцьким здобути патріярше визнання автокефалії Української Православної Церкви, проголошеної законом Директорії УНР з 1 січня 1919 року, не мали успіху, міністерство ісповідань надіялось вплинути на рішення Царгородського Патріярха такою масовою кампанією. Було зібрано дуже велику кількість підписів, але на Україні в той час уже міцно закріпились більшовики, і прохання залишилось без відповіді.

Кампанія провадилась перед тим, як на Україні розпочались остаточні заходи до незалежнення Української Православної Церкви, які завершилися Першим Всеукраїнським Православним Церковним Собором у жовтні 1921 року, і без пов'язаности з тими заходами.

Наводимо тут текст прохання, яке мало висилатися до Царгородського Патріярха, а перед тим — пояснення про кампанію та інструкції тим, хто буде підписувати прохання.

ПРОХАННЯ ДО ПАТРІЯРХА ЦАРГОРОДСЬКОГО БЛАГОСЛОВИТИ АВТОКЕФАЛЬНУ УКРАЇНСЬКУ ЦЕРКВУ

Українське громадянство, виборовши собі в запеклій трьохлітній боротьбі Автокефальну Українську Церкву, вважає за святий обов'язок свій звернутися до Вселенського

Царгородського Патріярха, щоб він благословив найбільший наш здобуток в Великій Революції — Автокефальну Українську Церкву, яка хоче бути з Церквою Царгородською, як з старшою сестрою своєю, в канонічнім єднанні.

Українська Церква національна, по устрою своєму народня Церква Бога Живого, по правовому станові автокефальна, по науці — щиро православна, про що свідчить вже сам факт звернення до Вселенського Патріярха за благословенням.

Текст прохання до патріярха Царгородського подано було Патріярху в двох мовах — українській і французькій. Різні українські організації, політичні партії, установи державні, громадські, культурно-освітні і церковні, окремі парафії, школи, «Просвіти», установи Червоного Хреста, Духовні Правління, зібрання, з'їзди, окремі громадяне, військові частини і т. і. сотнями і тисячами покривають ці прохання своїми підписами і відсилають їх або просто в Царгород на ім'я Вселенського Патріярха (Constantinople, a Sa Saintete, le Très-Saint Patriarche de Constantinople), або до Міністерства Ісповідань Української Народньої Республіки, яке негайно відсилає їх по адресі.

Підписи засвідчуються громадськими або державними установами. Кожний громадянин, підписуючи, прорізно зазначає своє звання чи посаду, а коли має печатку, прикладає і печатку. Коли хтось з неграмотних хоче прилучити і свій голос до прохання, то просить грамотного розписатися за нього.

Козаки по таборах покривають прохання тисячами підписів — підписує все духовенство, вся старшина і все козацтво. Сотнями підписів покривають прохання діти різних шкіл на чолі з своїми пан-отцями і учителями. Єсть прохання від українців біженців, що перебувають в різних містах.

Листи старанно зшиваються шовком. На сторінці 3-й прохання після слів: «підтримує і» вписується назва інституції, що підписує прохання.

В деяких містах перед підписами відбулися лекції про Українську Автокефальну Церкву.

Всі кріпко переконані, що всенароднє бажання Української Автокефальної Церкви вволить Патріярх Вселенський Богу на славу, Церкві на користь.

Проф. І. О — ко

ДО ЙОГО СВЯТІЙШЕСТВА, НАЙСВЯТІШОГО ПАТРІЯРХА ЦАРГОРОДСЬКОГО, АРХИЄПИСКОПА НОВОГО РИМУ

Церква Царгородська була в свій час матір'ю Церкви Православної Української і передала останній за часи князя українсько-київського Володимира Великого науку християнську, сімома Вселенськими Соборами визнану, передала церковну ієрархію, службу Божу та святі Таїнства, для спасіння душ християнських потрібні.

Цілими віками Українська Церква Православна була в тісному зв'язку та єднанні з найсвятішими патріярхами Царгородськими, владі їх корилася, порадами їх та розумними наказами користувалася і для свого розвитку, і для охорони від душепогубних ересів. За цей час наша свята Церква українська приймала з рук патріярших своїх найстарших владик на керівників, митрополитів Київських, а коли наші єпископи самі вибирали собі Київського митрополита, то просили в богоосвічених патріярхів Царгородських всесильного благословення й підтвердження обраного кандидата.

В часи найбільшої скрути та небезпеки для нашої святої Церкви української — в кінці XVI та початку XVII віків, коли наші владики з-за лакомства нещасного, з-за панства великого зрадили батьківській вірі і порвали єднання з світлим Царгородським Патріяршим Престолом і пішли до Риму, а оборонцями православної віри залишилися самі миряни, згуртовані в церковні православні братства — тоді богомудрі патріярхи — Ієремія II, Кирило Лукарис та інші рішуче стали на боці цих братств і допомагали їм одстоювати від ворогів святу віру християнську.

Український народ з великою втіхою та щирою подякою згадує ці славні часи тісного єднання любих його серцеві Українських Братств Православних з патріярхами вселенськими, і, навпаки, з сумом пригадує 1686-й рік, коли патріярх Діонісій погодився відмовитися від керування Православною Церквою на Україні і переуступив це право своє, московському патріярхові.

Часи господарювання в нас, на Україні, патріярхів московських, а з 1721 р. Російського Найсвятішого Синоду, принесли багато шкоди та горя нашій Українській Православній Церкві, бо ми втратили тоді свої стародавні церковні права щодо вибору всього духовенства од читача церковного до митрополита включно, втратили свою українську ієрархію, а примушено було нас окормлятися ієрар-

хією московською; стародавні наші церковні звичаї знищено, текст наших служб церковних змінено, наші національні братські школи й освіту зруйновано і замінено їх московськими... Ми повсякчасно вживали заходів зберегти й заховати все це, та не сила була наша, бо московський царський уряд відкрито гнітив нас, закидаючи, ніби ми не маємо в себе чистоти Вселенського Православ'я...

І тільки останні три роки, з 1917 р. починаючи, дали нам можливість повернути нашій Українській Православній Церкві те, що було знищено Москвою. Політична свобода та державна самостійність українського народу дають йому нині повну можливість оновити й своє церковне життя. Ми зараз відновляємо по своїх церквах наші українські стародавні церковні звичаї, вироблені ще за часів безпосереднього єднання з Найсвятішими Патріярхами Вселенськими; ми правимо службу Божу на зрозумілій для нашого народу рідній мові.

Але московська ієрархія творить нам перешкоди, заважає нашій праці святій на славу Великого Імени Божого. Світлий Уряд Української Народньої Республіки ще законом 1-го січня 1919 року визнав необхідним проголосити автокефалію Української Православної Церкви. Увесь православний український нарід і велика частина духовенства визнала українську Церкву автокефальною і невідлеглою московському патріярхові.

В числі інших громадських товариств, разом з усім українським народом, автокефалію нашої Церкви української підтримує і... (підпис).

Працюючи на користь православної віри, просить Ваше Святійшество благословити його труди і всю церковну справу на Україні.

Благослови, богомудрий Отче, своїм святим патріяршим благословенням, Богу на славу, вселенській православної вірі на користь, Автокефальну Українську Православну Церкву. За канонічність цієї автокефалії стоїть славний богословський факультет Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету; він докладно з'ясував це в поданій до Вашого святого Патріяршого Престолу записці, із змістом і побажаннями якої ми цілком погоджуємося і цілком підтримуємо їх.

Нехай святий Царгородський Патріярший Престол і тепер підтримає наші всенародні зусилля оберігати Авто-

кефальну Православну Українську Церкву, як він допомагав їй в часи діяльності наших славних Церковних Братств в XVI — XVII віках.

Римський папський престол призначив на Україну свого легата — патера Джеконі. Благоволіть, Ваше Святійшество, теж призначити на Україну своїм представником єпископа, щоб він повсякчасно бачив нашу горливість до прадідівської православної віри і допомагав нам охороняти її в непорушній чистоті.

Просимо також Вашого Святійшества не одмовити українському народові в хіротонії православних українських єпископів, коли буде надіслано до Патріяршого Престолу обраних нами кандидатів.

Батьківська ласка Вашого Святійшества до синовнопокірної Церкви української оживотворить працю її, скріпить будову її і тісними узами знову зв'яже її із Святим Патріяршим Престолом Царгородським на віки віків.

Просячи Ваших святих молитов і всесильного патріяршого благословення, залишаємося назавжди покірливими синами Вашого Святійшества.

Перед з: «Прохання до Патріярха Царгородського благословити Автокефальну Українську Церкву». — Тарнів, Благодійне в-во «Українська Автокефальна Церква», 1921, стор. 1-14.

РОЗДІЛ II

*СОБОРИ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
1921 — 1930*

СОБОРИ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ (1921 — 1930)

Завершенням руху за незалежність Української Православної Церкви, який розгорнувся з поваленням царату і початком української національної революції, був Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор 14-30 жовтня 1921 року в соборі св. Софії в Києві. На той час православні українці вже виразно засвідчили свою волю жити самостійним церковним життям, молитися своєю рідною мовою. На Собор прибуло до 500 делегатів з усієї України, серед них такі визначні діячі українського національно-церковного руху, як прот. Василь Липківський, прот. Нестор Шараївський, Володимир Чехівський і багато інших.

Найпекучішим питанням, яке стояло перед Собором, було створення власної ієрархії. До останнього робилися спроби здобути згоду російського єпископату поставити для УАПЦ її перших ієрархів. Але всі зусилля розбились об непоступливу поставу єдиноділимних єпископів на чолі з патріяршим екзархом митрополитом Михаїлом Єрмаковим. Тоді Собор вирішив вдатися до соборної висвяти, покликаючись на практику Церкви апостольських часів і давньої Олександрійської Церкви.

23 жовтня 1921 року такою соборною висвятою, в якій взяла участь всі учасники Собору, було поставлено в єпископський сан протоієрея Василя Липківського, обраного на Митрополита Київського і всієї України. Далі було рукоположено на єпископа протоієрея Нестора Шараївського та чотирьох інших обранців Собору. Незвичайний спосіб поставлення перших двох ієрархів Собору явно вважав хоч і законним, але вимушеним актом, постановивши, що надалі чин хіротонії єпископів буде виконуватися з участю двох чи більше єпископів, як це прийнято у Вселенській Православній Церкві.

Однак, в питаннях внутрішнього устрою Собор 1921 року став на шлях радикальних реформ, прийнявши канони, що в деяких суттєвих аспектах відрізняються від канонів Вселенської Православної Церкви або навіть їм суперечать (про це докладніше в наступному розділі).

Відродження рідної Церкви, заснованої на національних засадах, з власним єпископатом і українською мовою богослужбових

відправ викликало надзвичайний ентузіазм серед православних українців по всій країні. Протягом перших трьох років УАПЦерква мала вже понад 30 єпископів, приблизно 1500 священників і дияконів та біля 1100 парафій.

Радянська влада, яка спочатку ставилась до УАПЦеркви толерантно, вбачаючи в ній корисний засіб для послаблення Російської Православної Церкви на Україні, різко змінила своє ставлення, опинившись перед фактом швидкого і нестримного зросту української Церкви. Церкві та її діячам почали закидати контрреволюцію, петлюрівщину і тому подібні «злочини». Влада підтримувала «Діяльну Христову Церкву» — групу, яка відкололась від УАПЦ. Восени 1925 року почались репресії.

Від УАПЦ відібрано кілька церков у різних містах, митрополитові Василеві Липківському та іншим членам Всеукраїнської Православної Церковної Ради заборонено виїзд з Києва. Протягом 1926 року відбулись арешти провідних діячів УАПЦ, включно з митрополитом Василем Липківським, архієпископами Олександром Ярещенком і Костянтином Малюшкевичем, єпископом Іваном Павловським, тогочасним головою ВРЦРади протодияконом Василем Потієнком та ін. Декого з них тримали в ув'язненні короткий час і потім звільнили, інші залишались в ув'язненні довше. 1 липня 1926 року закрито канцелярію ВРЦРади і заборонено її далі працювати. На вимогу влади, було створено «комісію по унормуванню життя УАПЦ», на чолі з єпископом Петром Ромодановим. «Унормування» мало полягати в тому, що в заміну за право на далі існування УАПЦ, від неї вимагали осуду і усунення її керівників. Це й було зроблено на Великих Покровських Зборах ВРЦРади 25-30 жовтня 1926 року, а остаточно — на II Всеукраїнському Православному Церковному Соборі в жовтні 1927 року, який відбувався в умовах справжньої облоги з боку ДПУ. II Собор «звільнив» митрополита Василя Липківського із всеукраїнської митрополичої катедри. На його місце став митрополит Микола Борецький.

Після II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ пережила короткий період спокою; період, який, як сподівались її керівники, мав бути початком нової доби духовного розвитку і зросту. Але влада мала зовсім інші наміри. В кінці 20-х років, за новою генеральною лінією Сталіна, в Україні почалась нагінка на українську культуру в усіх її проявах. Це був вступ до тотального наступу на українську національну самобутність, що включав у пізніші роки примусову колективізацію, голод 1932-33 років і всеохоплюючий сталінський терор. Не минула цього наступу і Українська Автокефальна Православна Церква.

Наприкінці 1929 року влада повідомила про викриття підпільної самостійницької організації СВУ, до діяльності якої ДПУ намагалось довести причетність УАПЦ, маючи на меті ліквідувати одночасно і кращі українські національні сили, і незалежну українську Церкву. Процес СВУ, серед підсудних на якому був

лише один провідний діяч УАПЦ — Володимир Чехівський — розпочався в березні 1930 року. Але вже в січні того року з наказу влади в Києві відбувся надзвичайний церковний Собор, який постановив ліквідувати УАПЦ та всі її керівні органи. До того часу вже пройшла хвиля масових арештів ієрархів, духовенства і вірних. Після закінчення процесу СВУ репресії розгорнулись з іще більшою силою.

В грудні 1930 року влада несподівано змінила свою позицію і дала дозвіл на скликання ще одного надзвичайного церковного Собору, де було відновлено Українську Православну Церкву, але вже без назви «Автокефальна». Новим головою Церкви було обрано архієпископа Івана Павловського з титулом Митрополита Харківського і всієї України (влада наказала перенести місце осідку Всеукраїнського митрополита і ВПЦРади до Харкова, бо ж він був у той час столицею «робітничо-селянської України»). Дуже обмежена щодо кількості парафій, єпископів і священників, а ще більше обмежена в правах, в умовах непримирних гонінь, Українська Православна Церква проіснувала до 1936 року, коли з арештом митрополита Івана Павловського та решти єпископів, що ще залишались на волі, її існування цілком припинилось.

**ПЕРШИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ
ЦЕРКОВНИЙ СОБОР
(14-30 жовтня 1921 року)**

[17]

**НА ШЛЯХУ ДО ПЕРШОГО
ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО
ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ**

СПОГАДИ ПРОТОДІЯКОНА ВАСИЛЯ ПОТІЄНКА

Відродження Української Православної Церкви починалося і проходило по-різному в різних частинах України. На жаль, про те, як в окремих містах і селах пробуджувалося національне усвідомлення вірних, як розгорталася і проходила боротьба за усамотійнення Української Православної Церкви, написано дуже мало спогадів і збереглося обмаль документальних даних.

Одним з небагатьох, хто зберіг для історії свідчення про події, які передували Першому Всеукраїнському Православному Церковному Соборові, був протодиякон Василь Потієнко — один з провідних діячів відродженої УАПЦ, голова Всеукраїнської Православної Церковної Ради від 1924 до 1926 років. У наведених нижче спогадах він описує початки руху за незалежну УПЦеркву на своїй рідній Чернігівщині та перші дні Собору.

1921 року я був учасником Першого Собору Української Автокефальної Православної Церкви, що відбувся 14-30 (1-16) жовтня в Софійському Соборі в Києві. Собор цей — величезної ваги подія в усій історії України. На ньому виявилось, що в українському народі, не зважаючи на кількасотлітнє підневільне життя його, не зважаючи на розгром національно-свідомих політичних і державних сил у 1917-1919 рр., є невичерпні духовнотворчі сили. Собор спрямував ці сили в річище церковно-громадської роботи. Той широкий церковно-громадський національний рух, який охопив після Собору всю Україну й перекинувся за

межі її, скрізь, де тільки жили українці, справді розбудив приспані сили до дії.

З 1921 року я цілком увійшов у національний церковно-громадський рух, дістав хіротонію на диякона, отже увійшов до складу духівництва української Церкви. В рр. 1922-24 був протодияконом при митрополиті Василеві Липківському, їздив з ним по всій Україні, був свідком його архипастирського служіння. В травні 1924 р. був обраний головою Всеукраїнської Православної Церковної Ради — вищого органу керування Української Автокефальної Православної Церкви. 1926 р. я був заарештований і позбавлений змоги брати активну участь у церковному житті.

Роки 1921-1927 — то були бурхливі часи життя української Церкви. Кожен день приносив щось цікаве чи несподіване. То були роки широкого піднесення української Церкви, урядових перешкод в її розвитку, а далі жорстоких репресій, що привели її до тяжких мук, а працівників її до морального занепаду.

Багато чого з того, що діялося тоді, нікому або майже нікому невідоме. Воно зберігалось в пам'яті довірочних людей, які були безпосередніми учасниками чи свідками тяжкої боротьби Всеукраїнської Православної Церковної Ради за життя і честь української Церкви. Мені, як Голові ВПЦР, довелося бути безпосереднім учасником і керівником тієї боротьби, тим то всі перипетії її та хід подій мені відомі.

З 1928 року ношу я в пам'яті своїй багато подій з життя української Церкви. Мріяв про те, щоб записати свої спогади. Але не підносились рука в тих умовах державної системи України. Бо хотілося записати об'єктивно, історично-правдиво. Не було певности, що це не потрапить до рук органів державної безпеки, де в моїх об'єктивно-чесних записках убачили б державну небезпеку, як було з моїми щоденниками, забраними у мене при арешті в 1921 р., і не повернутими мені. Та й часу не було при напруженому житті в Радянському Союзі.

Перебуваючи в евакуації у Вінниці у вересні 1943 року, я мав нагоду й можливість прочитати 7 розділ з історії української Церкви, написаної митрополитом Липківським, щасливо збереженої кимсь із його близьких і випадково знайденої після приходу німців на Україну, в 1942 році. Як жива постала переді мною постать цього народного трибуна, духовного проводиря, геніяльного сина нашого народу, з усіма його кольоритними й характерними рисами,

з усіма його добрими якостями і вадами, з усім його молодечим запалом, з усім його старим досвідом, з усім його проникливим розумом та історично-перспективною далекосяжною передбачливістю. З великим інтересом читаються записки митрополита Василя, написані його надзвичайно плавною, соковитою, співучо-народньою, багатою на епітети, порівняння та прислів'я й приказки, мовою. Багато цікавих фактів є в тих записках, хоча то дуже й дуже значна частка того, що старий митрополит знав, бачив, чув і пам'ятав, — дуже стисло писав він.

Але ті записки хибують на деяку необ'єктивність. Часто автор їх дає оцінку подіям і людям занадто суб'єктивно, відходячи від історичної об'єктивності. І від цього записки втрачають на своїй історичній вартості. Митрополит Василь писав свої записки в час тяжких переживань, коли він бачив свою здійснену мрію — українську Церкву — в тяжкому стані морального занепаду, коли виплекані ним церковно-українські ідеали ніби завалилися, коли він був забутий тими, кого породив на світ, — єпископами і духівництвом УАПЦ, і тому деяка гіркота й неправильна оцінка подій і людей є в тих записках. Найболючіше мені, що знав митрополита Василя більше як хто, те, що в його записках наприкінці, під впливом тяжкого настрою, прохплюється зневір'я в ту справу, яку створив, і, особливо, в тих людей, яких навколо себе зібрав і об'єднав. Це значить, справді, тяжкі моменти, переживав він, бо саме він, як ніхто, вірив у святе діло відбудування української Церкви, вірив у могутні творчі сили українського народу, зумів розбудити й зібрати коло себе ті сили й поставити їх на служіння рідному народові в його Церкві. Цю свою віру він передав і мені, бачивши в мені одного з своїх найкращих учнів і послідовників.

Мене також люди знеславили, зганьбили, я також мав змогу пересвідчитися в моральній низькості їх, потерпів сильно від тих, на кого покладався, кому вірив, бачив своїми очима і відчував на собі розгром української Церкви, який багато хто вважав за банкрутство самої ідеї відродження української Церкви, — проте я зберіг і віру в майбутнє нашої Церкви, і в людей, що їх із своїх надр родить український народ, і маю спроможність в оцінці минулого бути об'єктивним, як мені здається.

Ми жили й творили велику справу в такі часи, коли зафіксувати події не було змоги. Може, ще є чийсь записки. Це було б дуже добре. Бо колись, як заспокояться людські

пристрасті, що привели до таких трагедій в цілому світі, в спокійних умовах люди захочуть обізнатися і з тією частиною життя народу нашого, де серед національного гніту, моря крові, страшних політичних утисків і соціально-клясових експериментів кращі люди шукали порятунку народу в відродженні його святої Православної Церкви.

Те, що зроблено в Українській Автокефальній Церкві, не вмре ніколи. Хоч які будуть дальші шляхи відродження українського народу, хоч яке місце приділить йому доля в світовій історії, але існування Української Автокефальної Православної Церкви, відродженої і збудованої народом у 20-х роках цього століття, буде завжди яскравим прикладом духовного піднесення народу, доказом спроможности його перейнятися єдністю в своїх національних прагненнях. Це була велика, вдала спроба об'єднання нашого народу на засадах, які стоять понад державними, політичними й соціальними прагненнями і уподобаннями. В тій святій, великій роботі поруч із яскравими проявами християнської душі народу, поруч із самовідданістю і самопожертвою, було немало хиб, помилок, манівців і падіння морального. Нові покоління, що приходять і прийдуть на зміну нам, зважать на обставини, в яких ми діяли, і простять нам наші хиби, вади, слабості. Дай, Боже, щоб вони, навчені нашим досвідом, не повторювали наших помилок. І в цьому їм допоможуть наші записки.

Якщо й мої записки прислужаться тим, хто колись продовжуватиме нашу святу справу, — то буде велика ласка Божа до мене і до моєї праці.

ПЕРШІ ВІСТКИ З КИЄВА

Коли я дістав першу звістку про українську Церкву, то в той час я працював у Сосниці, на Чернігівщині. То було в липні 1921 р. Переживав тоді тяжкі дні. Перед тим у березні (3. III. 21), я був заарештований однієї ночі агентами ЧеКа. Разом зі мною заарештували 18 осіб. Ті арешти були в зв'язку з кронштадським повстанням есерів і меншовиків. Так уряд, побоюючися виступів, зробив розпорядження ізолювати всіх, хто належав колинебудь до партій есерів і есдеків чи до інших соціалістичних партій. Я ніколи ні до якої партії не належав, і чому був заарештований, стало мені відомо тільки значно пізніше, коли

всіх випустили, а мене залишили для слідства. А вийшло так, що за день до арешту свого я був у Шабалинові (12 км. від Сосниці), де виступив з доповіддю про лютневу революцію. На збори прийшло багато селян, настрій їхній був мені відомий. Я, характеризуючи червону гвардію, що завоювала Україну для советів у 1918-19 рр., назвав Тарашанський і Богунський полки лютими собаками, яких спустили з ланцюгів, — це в зв'язку з тим, що вони руйнували культурні цінності й пам'ятники старовини. Треба мати на увазі, що в тому селі був чудовий і оригінальний пам'ятник, який теж був майже знищений. Пам'ятник являв собою пароплав, з каютами — добре обладнаними кімнатами, з палубою і т. д., розміром майже натуральним. Перед ним велика башта, на горі її площинка з лавами і високий залізний хрест з терновим вінком. Цей пам'ятник поставив генерал Попов Я. К. на пам'ять своєї зустрічі з проф. Богданович, на морі, по дорозі в Італію. Та Богданович потім стала його дружиною, приїжджала в це село, де дуже ласкаво й благодійно поводилася з селянами. Вона була професором хемії в Петербурзькому університеті, і під час якогось досліду в наслідок вибуху загинула. Так от, це місце моєї доповіді про пам'ятники старовини й скажених собак уподобалося селянам, вони нагородили мене гучними оплесками, один, (як потім виявилось паламар місцевої церкви) підвівся й сказав до людей: «Хто має вуха слухати, нехай слухає». Це ще більше роздратовало місцевих комуністів. Двоє з них, як виявилось, теж були в червоній гвардії. Вони виступили тут же на зборах гостро проти мене, сказали, що це порівняння з скаженими собаками ображає їх, особливо прикро їм чути це від «інтелігентного щура», що громадянську війну провів у підпіллі, а тепер виліз на провідну роботу. Я відповідав на їхні гострі виступи, що, звичайно, не всі тарашанці й богунці були однакові, але, мовляв, ложка дьогтю псує бочку меду. Це їх не переконало, і вони зараз же нарадилися мене заарештувати. Про це мені сказали молоді шабалинівські хлопці, які взяли мене під свою охорону. Справді, вони організували цілий кортеж, ескортували мене до якоїсь старої бабусі, де я переночував, під охороною тих же хлопців, а вранці пішки дістався додому. Партійці шукали мене, не знайшли, і сповістили ЧеКа в Сосниці. Отже опинився і я заарештованим у справі, що звалася «Дело кронштадского восстания». Через півтора місяця всіх випустили, мене

потримали ще кілька днів, потім завдяки особливим друзям і знайомим випустили й мене на поруки. Вийшов я з твердими нервами, але з підмоченою репутацією. Влітку спалахнуло в Борзенському повіті повстання, а в нашому повіті було кілька терористичних актів. Забрали заручників, у тім числі й мене. Просидів два тижні. Саме почалися вчительські курси, на яких запропонували мені прочитати цикл лекцій з історії української літератури. Після однієї лекції про значення наших монастирів і духовних письменників у загальному розвитку української культури до мене підійшов учитель Іван Митрофанович Ювженко, який розповів мені, що він знає з листів свого брата, який живе у Києві, що там є церква, де моляться, служать і проповідують по-українському, і тій церкві надається серед українців великого значення. Другого дня на моє прохання він приніс мені відозву Всеукраїнської Православної Церковної Ради (ВПЦР) з 5 травня 1920 р. про оголошення автокефалії української Церкви. У відозві були визначені основні засади, на яких будується Автокефальна Церква: автокефалія, соборноправність і українізація богослужіння, і закладалося всіх відгукнутися і взяти участь у тій великій справі. На мене ця відозва справила сильне враження. Всі наші давні церковні письменники, всі полемісти-літератори ХVІІ ст., всі видатні українські владика, як Петро Могила, Йосиф Нелюбович-Тукальський, Арсеній Мацієвич, Дмитро (Данило) Туптало (Ростовський), Іов Борецький, перекладачі св. Письма на українську мову, боротьба за українську Євангелію, що мала перемогу в 1905 р., — все воскресло в моїй пам'яті.

Я ще був зовсім необізнаний із тим, що робилося в Києві. Але схематично мислив собі так. На пожарищі української революції, на руїнах української республіки, на уламках українського національно-державного життя, серед страшних більшовицьких утисків будується українська Церква, яка у відозвах своїх говорить нечуваною тепер, в цих умовах, національною своїм змістом, мовою. Це добре, і це треба підтримати. Це цікаво: в умовах боротьби з Україною і з усім українським будувати, і то, як кажуть, цілком правно і законно, українську Церкву!

Саме скоро після того поїхав до Києва Петро Костирко (потім закінчив Архітектурний інститут у Києві, там жив і читав лекції, в тому ж інституті виявився здібним архітектором, а головне, не зрадив своїх українських переконань). Я попросив його зайти до св. Софії, до ВПЦР, і розпитатися,

що там робиться. Коли він повернувся до Сосниці, то привіз дивні речі: поперше, таки, справді, існує українська Церква, має свій Всеукраїнський керівничий центр у Києві, діє законно, з печаткою і т. д.; подруге, в п'ятьох храмах у Києві служби Божі правляться по-українському, людей буває багато, і яка ж то краса; потретье, в св. Софії робиться щось незвичайне: людей не вміщає собор, чудово співає хор, а проповіді виголошуються такі націоналістичні українські, що аж страшно; почетверте, Костирко П. заходив до ВПЦР, довго розмовляв з головою її якимсь Морозом, він дуже цікавився, які на Сосниччині провідні українські сили, кому б можна доручити представництво ВПЦР, і на пропозицію Костирка привіз мені призначення на «Головноуповноваженого УАПЦ на Сосниччину»; нарешті, поп'яте, привіз багато інформаційної літератури і запрошення мені, як головноуповноваженому, прибути на той Собор, що має розпочатися на Покрову, 14 жовтня 1921 р. До Собору треба було провести загальні збори по українських парафіях для вибору делегатів на Собор.

А де ж ті парафії українські? Нема. А кого вибирати делегатами? Не знаю.

Проте раз дістав таке уповноваження, щось треба було робити. Викликав до себе знайомих учителів-українців, щоб доручити їм справу українізації парафій в їхніх селах. Вчителі — як вчителі: одні сказали, що бояться влади і тому не хочуть втручатися в церковні справи; другі сказали, що не хочуть псувати добрих стосунків з місцевим священиком; треті — не надіялися на свої сили і на свій авторитет у селі, щоб щось зробити; четверті — заявили, що вони взагалі безбожники, Церква, хоч би яка вона була, їх не цікавить. І тільки два вчителі втішили мене: це Йосип Йосипович Брусило з Шабалинова і Степан Михайлович Педь — з Баби. Брусило розказав, що вони не тільки чули вже давно про те, що робиться в Києві, а мають уже й статут української парафії, одержаний з Конотопу, і священик їхній о. Андрій Дорошенко після того, як дістане богослужбових книжок, буде служити по-українському. А Педь сказав, що так скоро він не обіцяє щось зробити в своєму селі, де має гурток свідомих українців, але сподівається, що згодом зробить. Брусило подав мені надію, що може, він поїде і до Києва на Собор.

Почув про моє призначення дяк Сосницької церкви Федір Іванович Музалевський. Я знав його як прекрасного диригента церковного й світського хору. Знав, що він має

великі симпатії до українства, і при тому людина культурна й освічена. Отож Ф. І. Музалевський запропонував мені побувати в с. Головеньках, де священник о. Максим Савченко — українець, який був присутній на з'їзді церковному в Києві в травні 1921 р., у великій дружбі з українцями-священниками на Борзенщині, між іншим, з молодим благочинним о. Іваном Єфимовським. Транспортних засобів у нас, крім власних ніг, не було, і тому пішли до Головеньки пішки (27 км.). І не шкодували, бо почули там багато нового й цікавого, і побачили на власні очі богослужбові книжки українською мовою, і почули на власні вуха Службу Божу українською мовою. Хоча не вподобалася нам нерішучість і невиразна поведінка о. Максима Савченка: з одного боку, він приєднався до УАПЦ, що творила церковну революцію і боролася з єпископами московської Церкви на Україні, а з другого — боявся тих єпископів, і страшно мучився, чекаючи на завтрашній день єпископа Новгородсіверського Іоана, а єпископ той саме і їздив для того, щоб застерегти пастирів і паству від українсько-автокефальної небезпеки.

З ініціативи Ф. І. Музалевського була спроба зробити революцію і в Сосницькій Покровській церкві. Навіть зібралися збори парафіян, і там було поставлене питання про богослуження українською мовою. Це було зовсім без підготовки, і не було відповідного ґрунту. На тих зборах міг бути для нас повний конфуз, якби не дипломатичність голови «Попечительства» д-ра Ольнедборгера Павла Васильовича (нехай простить йому Бог усі його гріхи вільні й невольні: не витримав розпинання від своєї дружини і цькування від радянської влади, і знайшли люди його і дружину мертвими, з ознаками самогубства хірургічними засобами — перерізана артерія) і розважливість прот. о. Олександра Рождественського. Поважаючи мене і мою родину, вони обережно запропонували, щоб хор вивчив, скажімо, на перший раз «Отче наш» українською мовою, і проспівав, хай люди послухають і скажуть свою думку, і так далі. Але з того таки нічого не вийшло. Не пощастило вивчити з хором «Отче наш», а скоро у Музалевського так загострилися відносини з настоятелем, що він змушений був перейти в с. Феськовку.

Брусило дотримав свого слова — на Собор згодився поїхати депутатом від Шабалинівської парафії. Правда, ми трошки спізнилися. 14 жовтня в Макошині сіли надвечір в потяг на Київ, а 15 жовтня вранці з великими труднощами дісталися до Києва.

Не так просто, виявилось, можна було їхати до Києва на Собор. Наприкінці вересня викливали мене до ЧеКа, і слідчий, такий собі Донченко, розпитував у мене, що я знаю в справі «автокефалії». Я розповів, що знав, і сказав, що збираюся їхати до Києва на Собор. Донченко вийшов, а на столі залишилась папка розкрита з паперами. Його довго не було, і я через стіл прочитав зміст того папірця, що там лежав. Мене ошпарило — то була копія листа єпископа Чернігівського Пахомія до Губчека, в якому він сповіщає і звертає увагу на те, що на Борзенщині і Сосниччині, а також на Ніжинщині і Козелеччині, з'явилися групи петлюрівських агітаторів, які під прикриттям Церкви вносять розкол проти радянської влади. Іменують вони себе належними до «автокефалії». Серед сосницьких «агітаторів» указується моє прізвище, а серед борзенських — Дм. Ст. Карпенка, якого я тоді, до речі, не знав. Для мене справа стала ясною. Коли прийшов Донченко, то, ніби спохватившись, закрив папку, і я на обкладинці прочитав написане його рукою: «Дело об автокефалии». Донченко запропонував мені дати підписку, що на Собор до Києва я не поїду. Я таку підписку дав. А потім одержав відрядження від повітової спілки кооперативів — на закупку книжок і кооперативної літератури, від відділу народньої освіти — на купівлю підручників, і від археологічного комітету — до Академії Наук у справах, з листом до Єфремова і Кримського. З тими вірядками [дорученнями] і поїхав до Києва — не на Собор, а у відрядження від трьох солідних установ.

У КИЄВІ НА СОБОРІ

Приїхали ми з Й. Брусилем до Києва 15. X. вранці. Спинилися в готелі на Хрещатицькому перевулку, бо приїхали з вірядками [дорученнями] в кооперативних справах. Трохи відпочили й пішли до св. Софії. Вже на подвір'ї було помітне велике пожвавлення. Засідання ще не починалось. Зареєструвалися. Я — під номером 354, Брусило — 355. Рожевенькі квіточки, з ухвальним голосом. Нікого із знайомих не бачу. Почалося засідання о десятій годині 30 хв. Розглядаємося і розпитуємося. За столом президії в св. Софії на солеї, перед центральними царськими вратами, сидять: Мих. Наум. Мороз, Голова ВПЦР, прот.

Василь Липківський, прот. Нестор Шараївський, секретар ВПЦР Іван Васильович Тарасенко, член ВПЦР Григ. Дмитр. Вовкушівський, «артільний батько» Мик. Вас. Левицький, прот. Юрій Міхновський, прот. Сергій Пилипенко та інші. Собор продовжує слухати доповіді-інформації з місць. Вислухали і ми про Харків, про Полтаву, Чернігів, Одесу, Поділля. Зголосилися й ми з своїми інформаціями. Дійшла черга й до нас. Вперше в житті став і я на катедру св. Софії. Звичайно, тоді й не думав, що доведеться мені з тієї катедри часто виступати і звертатися від імені всієї Церкви. Недосвідчено, як умів, розказав про те, що є на Сосничині, і які перспективи. Після мене виступив Й. Брусило. Новинкою для нас було те, що Собор, реагуючи на виступи, не оплескує, а дружньо дякує. Перерва до 5 год. вечора. Позналилися з порядком праці і програмою Собору.

В неділю, 16 жовтня, були в св. Софії на літургії. Пішли на ранню, а потім були й на пізній. На ранній співав народний хор під керуванням композитора лікаря Порфирія Демуцького. Це один з основоположників українських парафій у Києві, ініціатор та організатор всенародного співу. Після деякого часу, Демуцький був лише керівником хору, а диригування перейшло до Дмитра Ходзицького, а згодом до Вас. Вас. Зуба, наприкінці ж — до Кирила Григ. Стеценка.

Народний хор Демуцького справив на нас приємне і сильне враження. Ми бачили літніх жінок і чоловіків, поруч з молоддю і дітьми, і вони захоплено співали чудові молитви, які доходили до глибини серця і були співзвучні з українськими уподобаннями. А головне, що в церкві ми нічого подібного ніколи не чули і уявляти не могли. Коли ми почули наприкінці літургії спів псалма «Славитиму Бога», то були просто зачаровані: це українська християнська душа справді славилася Бога, що прихилився до неї і звільняє її від усяких напастей. Щодо співу, то був навіть курйоз. На пізній літургії почав художній хор співати «Отче наш», здається Давидовського. Виконання було таке чудове, імітація ліри була така майстерна, що мій сусід І. Брусило шепче мені «Ну, про це ми дома не скажемо, що в св. Софії орган на хорах стоїть, бо це справді ж покатолицькому». Щоб розвіяти його сумніви, пішли ми з ним на хори, і побачили, що ніякого органа там нема.

Там же в св. Софії, ми почули й типові та характерні для автокефальної Церкви проповіді. Щодо цього прот.

Василь Липківський створив свій стиль і свою методику промов. Він просто пояснював Євангелію, прочитану перед тим, але обґрунтовував своє пояснення історично-соціальними, на підставі Біблії, аргументами. Потім прирівнював тодішнє становище до сучасного, потім робив великий екскурс в історію України і закінчував чудовими патріотично-українськими висновками. Поскілки ієрархія російської Церкви була тісно пов'язана з російською монархією і царатом, то разом із російськими єпископами перепадало «і царям, і панам». Іноді, слухаючи тих проповідей, страшно ставало і за проповідника і за слухачів — ми, в провінції живучи, не могли думати, що десь у Києві, в умовах радянської влади, виголошуються промови такого патріотичного змісту, так густо насичені націоналізмом. А почувши там, взяли те до уваги, легко опанували, і практику київської св. Софії переносили на периферію.

Звернули ми увагу і на зовнішність духівництва — здебільшого в цивільних костюмах, підстрижені, голені, добре служать. З священників своєю оригінальною службою визначався прот. Зубко, десь з південного Поділля, чи, навіть, Одещини. Він мав свій оригінальний мотив для виголосів, молитов, і, особливо, для Євангелії. Враження було таке, що це сліпий кобзар свої думи речитативом виголошує. А коли трохи абстрагуватися від дійсності, то уявлялося спокійне Генісаретське озеро, і на березі натовп людей, а в човні Христос, і летиться речитативно-молитовно по-гебрейському, його проповідь євангельська.

Найжвавіші дебати були в основному питанні роботи Собору — про набуття єпископату. Тут уже помітно було, що депутати Собору не мають одностайності. Священники деякі, і ті миряни, що з ними прибули, весь час зволікали з розв'язанням цього питання, сподівалися на мирне розв'язання, і наполягали на тому, щоб ще і ще ходити й просити єпископів російської Церкви. А миряни здебільшого ставилися до цього просто. Вони твердили, що люди, виряджаючи їх на Собор, дали наказ знайти хоч би там що єпископів для української Церкви. Вони покладають на освіту, богословську обізнаність, розум і щирість провідників Собору, і їм довіряють. Зокрема, прикре враження справляло те, що прот. Орлик Степан і прот. Павло Погорілко, які, як кандидати в єпископи, їздили до Харкова, Катеринослава і Полтави і повернулися ні з чим, — тепер не брали активної участі в роботах Собору,

особливо Погорілко, а пасли задніх. Разом з тим визначилася група провідних серед духівництва і мирян. Крім прот. Липківського, Шараївського, Міхновського сильне враження своїми промовами справляв прот. Іван Теодорович, прот. Конон Бей, прот. Яків Чулаївський. З мирян оригінальні виступи були проф. Григорія Стороженка, Олександра Ярещенка, який опинився в дивному стані: приїхав депутатом від Полтавського українського братства, що стояло на позиції недозволенности порушувати традицію єпископської хіротонії, а сам, між іншим, з богословською академічною освітою, поділяв думку більшости депутатів Собору.

Коли були наради депутатів Собору по губерніях, то зібралися і ми, чернігівці. Було нас щось понад 60 чол. Вже до того часу де з ким я познайомився. Зустрівся там із знайомим своїм з гімназійних років Василем Руденком, що був на Соборі з своїм батьком, познайомився з братом Павла Тичини Євгеном, що фактично й провадив ту нашу нараду чернігівців і взагалі був найбільш активним і поінформованим. Голосів проти соборної висвяти було дуже мало і очолював їх прот. Микола Ширяй. Цей священник, з довгим волоссям і бородою, намагався застерегти нас від необачного кроку. Його підтримував прот. Мих. Малеча і миряни, що приїхали з Ширяєм. Пам'ятаю, коло мене стояв дуже симпатичний, з приємним інтелігентним обличчям, чоловік. Коли відбувалися перемови, він спитав мене: «А скажіть, будь ласка, яка Ваша думка». Я відповів: «Треба здобути єпископів. Гріха в соборній висвяті я не бачу. Бог простить в ім'я щастя нашого народу». Він весело подякував мені і сказав: «Отак і я думаю». То був Дм. Ст. Карпенко, з Борзенщини. Чернігівщина була гідно репрезентована і одностайно висловила за соборну висвяту.

Ніде правди діти: депутати Собору здебільшого були люди мало обізнані з церковними канонами і всякими місіонерськими хитромудрими сентенціями. Вони палали любов'ю до України, до рідного народу, розуміли велику вагу Церкви в національному усвідомленні й відродженні, для них цілком авторитетні були покликання на практику першоапостольської Церкви і Церкви Антіохійської та Олександрійської, вони жагуче слухали все і сприймали. Для них важливо було, щоб не відійти від православ'я, і відродити рідну Церкву. Авторитети, яким вони довіряють, кажуть, що це можна зробити. Ну, і чудово! Камінь з пліч

звалився. І справді, коли митрополит Василь вийшов в архиєрейському одязі поблагословити нарід, всі легко зідхнули: православними лишилися, і для Церкви ієрархію знайшли. Цей момент правильно розуміли російські єпископи, коли казали, що автокефалія — від початку до кінця націоналістична вигадка. Якби навіть менше підстав було для соборної висвяти єпископа, то значна частина депутатів Собору пристала б на те. Правда, наслідки були б, безперечно, інші, проте цей акт однаково відбувся б: так склалися обставини. Не відбувся б він тільки в тому разі, якби ні в кого з авторитетів не виникла така ідея. Така моя думка на підставі моїх спостережень над настроями депутатів Собору. І коли, пізніше, наприкінці 1941 року, при першій моїй зустрічі й розмові з митрополитом Булдовським він закидав автокефальній Церкві, що для неї насамперед була Україна, а потім Христос, я мусів уточнити це, пам'ятаючи настрої і думки на Соборі в 1921 році, і відповів: «Ні, Владико, нам потрібна Україна з Христом». Митрополит Булдовський на те нічого не відповів.

Крім митрополита Василя, сильне враження на всіх справили новосвячені єпископи Іван Теодорович і Олександр Ярещенко. «Це — орли» — казали депутати, — «з такими єпископами наша справа не загине. Можна спокійно їхати додому».

* * *

Після трапези хор, з дозволу митрополита Василя, проспівав концертно багато пісень. І виявилось, які чудові там голоси і як добре вони співали! Між піснями виступив я і сказав про наше завдання: зберігати наші національні скарби — нашу мову і нашу пісню. Присутні надзвичайно гаряче відгукнулися на мій виступ. Духівництво, яке було там, дивувалося, що це за протодиякон, який і з промовама виступає.

Протодиякон Василь Потієнко

[Написано 1944 року]

Друкується вперше. — З архіву Юрія Потієнка, сина протодиякона В. Потієнка. Машинопис. Перепис рукопису-оригіналу.

ПРОТОДИЯКОН ВАСИЛЬ ПОТІЄНКО ПРО 1 ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР

1 січня 1944 року, протодиякон Василь Потієнко виступив на зборах свято-Андріївського Українського Братства у Сосновці (південна Польща) із спогадами про перебіг Першого Всеукраїнського Церковного Собору. Це — один з найдетальніших спогадів про цю історичну подію її очевидця і активного учасника.

14 жовтня 1921 року зібрався в Києві, в Софійському соборі, Перший Всеукраїнський Собор Української Автокефальної Православної Церкви. В другій половині серпня і в вересні відбувалися з'їзди церковні по всій Україні. Інтерес до Собору був величезний. Місцеві з'їзди обирали делегатів на Собор і давали їм свої накази. Основні засади життя Церкви — автокефальність, соборноправність і українізація — підкреслені були в усіх наказах. Та ще скрізь покладали на делегатів обов'язок — розв'язати справу з єпископатом української Церкви: «Не приїздити додому, не знайшовши єпископів для нашої Церкви».

Прибули 472 делегати з усіх частин України. Найбільше делегатів було з Київщини, Волині, Поділля, потім з Чернігівщини, Полтавщини, були делегати з Одеси, Херсонщини, Слобожанщини і навіть з Кубані. Серед делегатів було 64 священики. Переважна більшість делегатів — селяни, кооператори, вчительство. Були видатні українські працівники на ниві культури, освіти, мистецтва: академік Кримський, професори — Стебницький, Єфремов, Чехівський, Данилевич, Стороженко, Черкаський, Щербаківський, Карпов, Красицький, Павелко, Старинкевич; письменники — Старицька-Черняхівська, Марія Старицька, Стешенко, Косинка; лікарі — Кудрицький, Левицький, Черняхівський,

Пучківський; композитори — Стеценко, Мих. Ступницький, Гончаров, Давидовський, Левицький, Козицький, Яциневич, Гайдай; кооператори — Микола Левицький, Бучило, Кудря. Це прізвища, які зберегла мені пам'ять до цього часу. Справді, що було найкращого в українській нації, що не впало ще під більшовицьким режимом, у кого ще жевріла надія на краще майбутнє України, хто не боявся назвати себе православним українцем, — ті були на Соборі або безпосередньо, або посередньо, через своїх делегатів і репрезентантів.

Собор відкрився 14/1/жовтня, на Покрову, увечері, після урочистої літургії вдень. На голову Собору обрано Голову ВПЦР — Михайла Мороза, до Президії Собору — найповажніших з духівництва і мирян, на секретаря Собору — Івана Тарасенка (сумна його доля — в 1922 році був розстріляний в справі Волинського повстанком). Засідання Собору проходили в храмі святої Софії, вранці і ввечері, починались і закінчувались молитвою. Делегати були розміщені по парафіянах м. Києва, які дуже гостинно і зворушливо-сердечно приймали їх.

Насамперед Собор вислухав інформації делегатів. Ці інформації тривали два дні і подали дуже цікаву картину поширення Української Автокефальної Православної Церкви на місцях. Всі делегати підкреслювали те величезне релігійне піднесення, яке викликала в широких колах людности і серед інтелігенції та молоді відроджувана українська Церква. Розповідали, як за кільканадцять кілометрів ходили селяни до сусіднього села, щоб почути службу Божу українською мовою, як з сльозами моляться люди на українських службах Божих, як зразу гуртуються для організації парафії, хору, для благовістя по сусідніх громадах. Деякі прочитали вірші, складені сільськими поетами з нагоди відродження рідної Церкви, деякі передали до Президії Собору ноти на церковні пісні — творчість місцевих композиторів, інші передали кошти, зібрані серед парафіян на церковні потреби. Дехто переказував накази громадян, дехто привіз писані і передав до Президії Собору. В усіх наказах основна думка — зберігати здобуту рідну Церкву, основні засади її, і подбати за набуття єпископату. Всі підкреслювали величезне тяжіння до рідної Церкви, широкий розквіт діла її відродження, розгортання якого гальмується браком українського духівництва.

Разом з тим делегати змалювали картину ганебної, нецерковної поведінки деяких пастирів і архипастирів росій-

ської Церкви на Україні. Спираючись на темну, малосвідому частину громади, на всяких пройдисвітів та на монахів і монашок, що розповзлися по селах, вони не гребують жодними способами боротьби проти української Церкви: називають українську мову собачою, базарною, придатною лише на те, щоб лаятись, а не Богу молитися, невгодною Богові і забороненою Богом; Церкву українську називають єретичною, уніятською, реформатською, сектантською. Священнослужителів української Церкви називають агентами Римського папи, петлюрівцями, бандитами, комуністами, безбожниками, — одне слово, вживають багатой термінології, залежно від того, на кого треба вплинути своєю агітацією. Придумували страшні пекельні кари для тих, хто ходить до української Церкви, змушували їх каятися і замолювати свої гріхи. Пересвячували окропленням водою храми після того, як там служили українською мовою. Розпускали доводи, що таїнства, виконані українськими священиками, не мають жодної сили, і т.д. Дійшли навіть до того, що в Одесі один священик сказав: як собака забіжить до віттаря, можна не пересвячувати, а як український священик зайде — обов'язково треба пересвятити.

Тяжке враження справили ці інформації: розкривався внутрішній зміст російської Церкви, власне, пастирів її — глибоке моральне падіння, релігійний цинізм, розумова тупість і порожнеча, зоологічна ненависть до українського народу і до його мови та звичаїв, безпринципність у боротьбі.

Разом з тим дух радів, коли чули, що весь народ український приходить до релігійно-церковної свідомости, що паростки нового церковного життя скрізь по Україні пробиваються, що Церква-домовина поступається місцем Церкві життєдайній, що Україна встає з домовини, і недалекий час, коли «помоляться на волі невольничі діти».

Основне в роботі Собору було питання про набуття єпископату УАПЦеркви. Це питання найбільше цікавило і бентежило всіх. Але раніш треба було Соборові самовизначитися, тобто обґрунтувати своє право на розв'язання справ української Церкви, з'ясувати сили, які репрезентують делегати Собору, дійти єдності в думках щодо канонічної будови УАПЦеркви і тоді, перевіривши себе духовно, взяти на себе відповідальність за долю української Церкви.

Тим то перше питання ділової частини Собору було: «Підстави для правно-канонічного самовизнання Собору». В цьому питанні виступив з доповіддю протоієрей Василь Липківський, тези якої були такі:

1. Всі вірні, що прибули на Собор, не є приватні особи, а є обрані представники своїх церковних громад. Тому і голос їх на Соборі не є їхня приватна думка, а голос усієї тієї Церкви, що їх обрала. Отже в складі всіх представників Собору лунає голос усієї української Церкви.

2. Всі члени Собору зібрались в ім'я Христове, для вирішення справ про життя Христової Церкви в українському народі; отже серед них, згідно з його словом (Мт. 18, 20), присутній Христос.

3. Всі члени Собору надхнені вірою, що українською Церквою керує Дух Святий, і що «благодать Духа Святого нас тут збрала».

4. Отже, Собор має всі умови і підстави для того, щоб бути цілком канонічним, правним Собором усієї Церкви.

5. Коли єпископи не прибули на Собор, то тому, що вони або не вважають себе членами нашої Церкви, або не вважають себе обранцями Церкви, або, нарешті, тому, що вважають себе вищими над іншими вірними станами в Церкві, отже хочуть панувати на Соборі, тим часом як у Церкві перед Христом усі рівні.

Після уважного обговорення цих тез Собор визнав себе канонічним і правомочним голосом усієї української Церкви, з вірою, що на Соборі присутній Сам Христос, що на Соборі діє благодать Святого Духа.

Друге питання було інформаційного порядку про заходи ВПЦР в справі набуття єпископату УАПЦерки. Голова Собору розповів про всі переговори і листування з єпископами російської Церкви на Україні та в Москві і прийшов до висновку, що сподіватися на інше ставлення тих єпископів до української Церкви не доводиться, бо причиною такого ставлення є міркування не церковного порядку, а політичного, невизнання за українським народом права на самовизначення.

Дуже жваво делегати Собору обговорювали цю доповідь. Цілком розважно і об'єктивно підходили до цієї справи. Приховували в собі обурення проти ворогів української Церкви, бачили й розуміли, що єпископи використовують своє монопольне право на поставлення єпископів і ведуть усе до того, щоб українська Церква не відродилася. Проте, не для себе, а для широких мас віруючих і для історії, більшість делегатів схилилась до того, щоб обрати депутацію від Собору і вирядити до екзарха Михаїла Єрмакова просити від імени Собору поставити українцям українських єпископів. Мовляв, може між керівниками

української Церкви і єпископами зайшли особисті непорозуміння, встановилися неприязні відносини, отож хай нові люди, від цілого Собору, підуть попросять екзарха, запросять його на Собор.

Обрали делегацію з найстарших, найбільш шанованих членів Собору на чолі з артильним братом Миколою Левицьким. Делегація скоро повернулася і доповіла, що екзарх зараз прибуде на Собор. Справді, за кілька хвилин екзарх Михаїл в супроводі двох священників прибув до святої Софії. Зустріли його співом «Достойно є» і «Іс полла». Екзарх зразу звернувся до делегатів Собору з закликом не вносити розбрату в церковне життя, розіхатись по домах і зайнятися своїми справами. Він, екзарх, надісланий в Україну патріярхом Тихоном для втихомирення розбурханої церковної стихії, і він це зробить. На його, екзарха, подання, патріярх благословив службу Божу українською мовою, коли того побажають більшість парафіян, в тім числі і жінки, яких патріярх благословив тепер до церковної роботи з повними правами. Він сподівається, що делегати з'їзду (це він свідомо підкреслював, не називаючи Собором) не зламають церковних установлень і не переступлять волі святішого патріярха.

Після того екзарх поривався піти з Собору. Але його попросили до стола Президії, і він залишився. Тоді на церковну катедру сходили один по одному делегати Собору, і зверталися з своїм словом до екзарха: одні з слізьми і благаннями, другі — кликали його до тверезої розважливості і архипастирської мудрости, треті — з докором і змалюванням можливих трагічних, тяжких наслідків припущеної історичної помилки. Але всі, кінець-кінцем, просили поставити двох єпископів, обранців Собору. Найяскравіші промови були протоієрея Івана Теодоровича, протоієрея Конона Бея (потім єпископа Богуславського), Миколи Левицького та селянина Петра Компанійця з Дубович, на Глухівщині. Протоієрей Теодорович з богословського погляду довів необґрунтованість такого ставлення до української Церкви екзарха та інших єпископів російської Церкви і нагадав історію набуття автокефалії іншими Церквами. Протоієрей Конон Бей плакав гіркими сльозами, благав втішити дітей України висвятою українських єпископів. Мик. Левицький зійшов на катедру і сказав: «Мені 63 роки, я маю такий вік, коли вже треба думати про відповідь за свої вчинки і за своє життя перед Престолом Всевишнього. І коли я ходжу молитися сюди, до святої

Софії, то це тому, що тут я бачу Правду Божу, яка здійснюється над моїм рідним нещасним народом. Отже прошу Вас, Владико, і благаю: не йдіть проти Правди Божої, втіште дітей своїх, дайте нам наших єпископів. Не будьте тим лихим батьком, про якого сказано в Євангелії, що коли син попросить у нього хліба, він дасть йому камінь, а коли попросить риби, то дасть йому змію». При цих словах екзарх зауважив: «Я вам гадюк в єпископи не дам».

І ще одна промова справила сильне враження. На кафедрі зійшов селянин у кожусі Петро Компанієць, і простою, нехитрою мовою, але використовуючи широко народні прислів'я, порівняння та символіку, почав дорікати екзархові: «Дивлюсь я на Вас, Владико, і сум обгортає мене. Нічому не навчили Вас ні школа, ні життя. Так колись сидів Пилат, що судив Христа, так сидів і Каяфа, що обвинувачував Його. А де вони поділися, і де пам'ять про них? А ім'я Христа визнає весь світ і воно житиме вічно серед людей. А де ті горді римські імператори та візантійські царі, що переслідували християн, віддавали їх на поталу диким звірям та палили на вогнищах? Нема ні їх, ні пам'яті про них. А християнство живе і житиме вічно, і вічна буде пам'ять мучеників. А де подівся гордий російський цар і імператор Микола, що думав каторгою, тюрмами та карами різними задушити українців, щоб вони зникли з лиця землі, бо України, на його думку «не було, нема і не буде»? Де він дівся з своїм престолом? Хвиля народнього гніву змела його, а українці живуть і хочуть жити, і хочуть молитися своєю рідною мовою, в своїй рідній Церкві. Страшно мені, Владико, щоб не було так і з Вами. Ви не хочете дати нам духовного життя, а забуваєте, що престол Ваш не вічний і неміцний. Ви забуваєте євангельські слова: „Поскидав могутніх з престолів і підніс смиренних. Голодних добром наситив, а багатих ні з чим пустив”. Подумайте, Владико, добре подумайте над моїми словами, то є голос народу».

Після виступу багатьох делегатів Собору екзарх підвівся і повторив приблизно те саме, що сказав, як прибув до Собору, додавши ще, що він запрошує бажаючих прийти на нараду єпископів, яка буде сьогодні ввечері, а в неділю запрошує на хіротонію єпископа, якого вони поставлять. З тим він і залишив Собор.

Дуже сумне враження справило завітання екзарха на Собор. Але воно внесло ясність у справу. Не було сумнівів, що від російського єпископату українська Церква ієрархії

не здобуде. Багато з тих, хто вагався і не втрачав віри у добрий кінець справи з ієрархією, тепер почув на власні вуха, що не інтереси Церкви керують російськими архипастирями...

Увечері і вранці наступного дня Собор вислухав доповідь проф. Володимира Чехівського «Утворення єпископату Української Автокефальної Православної Церкви» і співдоповідь протоієрея Ксенофонта Соколовського, після яких розгорнулися широкі і розважні дискусії.

Володимир Чехівський у своїй доповіді на підставі відомих уже історичних дослідів доводив, що в апостольські часи не було висвяти єпископської, що апостола Павла висвятили на апостольство пророки, які не були єпископами (Діян. 13, 3), що апостол Тимофій висвячений був на єпископа «покладанням рук пресвітерства» (Тим. 1, 4, 14) і далі в Олександрійській і Антіохійській Церкві ще довго єпископів висвячували пресвітери. А коли єпископи відняли у пресвітерів це право, то це вже було порушення апостольської практики. Благодать Святого Духа в повноті своїй перебуває в Церкві, отже Церква, як це було і в апостольські часи, теж може покласти на обранця свої руки і звести на нього благодать Святого Духа. Висновок з доповіді В. Чехівського був такий: Тихонівський єпископат російської Церкви на Україні йде проти волі Церкви і не хоче зробити їй прислуги традиційною висвятою для неї єпископа за її обранням, тому Всеукраїнський Собор з твердою вірою в присутність серед нього Найвищого Архієрея — Христа і в повноту дарів Святого Духа, має повне догматичне і канонічне право, залишаючись непохитно на православному ґрунті, висвятити обраного єпископа-митрополита всесоборною висвятою з покладанням рук всього пресвітерства.

Доповідь Володимира Чехівського справила сильне враження, знайшла відгук у багатьох серцях, дала відповідь багатьом, що мучилися цими питаннями. Отож, прот. Ксенофонт Соколовський, що виступив із своєю співповіддю, в якій, використовуючи місіонерські підручники проти сектантів, застерігав делегатів Собору від сектантського шляху, від того, що замість української Церкви утвориться вузька секта, повів за собою лише кількох священників (серед них і двох з Полтави, прот. Павла Погорілка, прот. С. Пилипенка та кількох мирян).

Ухвалено було, після обговорення доповіді і співповіді, питання про спосіб набуття єпископату попередньо

розв'язати на нарадах делегатів Собору окремих губерній. Делегати всіх губерній на нарадах висловилися за соборну висвяту єпископів. Остаточне розв'язання справи відклали на вечірнє засідання (20 жовтня).

На вечірньому засіданні Собору настроїв був надзвичайно підвищений. Інтерес до Собору серед киян був величезний, хори св. Софії не вмщали бажаючих послухати й побачити, що робиться на Соборі. Немало було там і підшіптувачів та ворожих агітаторів, немало було і агентів радянських охранных органів.

Вечері 20 жовтня людей було особливо багато, всі бо знали, що має розв'язуватися основне питання. На тому засіданні виступило ще багато делегатів Собору. Особливо сильне враження справили промови академіка Агатангела Кримського, проф. Василя Данилевича і проф. Григорія Стороженка. Академік Кримський розповів про свою участь у роботі Перекладової комісії ВПЦР і Перекладової комісії при екзархові. На його думку, там Перекладова Комісія існує для людського ока, бо вона не тільки нічого ще не переклала на українську мову, а навіть не виробила принципів і основних засад, за якими має працювати. Перекладова Комісія екзарха, як і всі запевнення про богослуження українською мовою, мають на меті приспати національно-релігійну свідомість українського народу — мовляв, перешумує, перегорить і втихне; ті, що тепер гаряче беруться до церковної справи, охолонуть, і все піде по-старому. Через те, на думку академіка А. Кримського, не можна довірятися російському єпископатові, не допустити приспання свідомости віруючих українців, а використати масовий, всенародній рух за українську Церкву, бо коли пропустити цей момент, то історія того не простить. Академік Кримський попередив, що він не богослов, але віруюча людина, обізнана з історією Церкви. Знає, що є в Церкві догмати, як непорушні істини, основи віри, ухвалені на Вселенських Соборах. А є правила отців Церкви, канони, ухвалені різними Соборами, які (канони) складалися людьми для унормування церковного життя, в інтересах Церкви, і відповідали потребам того часу. В дальші часи на Соборах канони змінювалися, замінювалися новими, відповідно до часу і потреб. Біда наша в тому, що Вселенські Собори вже більше тисячі років не збираються, і багато є таких канонів, що давно пережили себе і їх ніхто не виконує, та і не можливо їх виконувати, навпаки, життя і умови виробили інші церковні норми, які ніким не узако-

нені, а існують поруч з узаконеними, суперечними нормам життя. Отже говорити тепер про непорушність канонів — значить, хоронити Церкву в домовину. Академік Кримський порівнює канони з одіжжю людини: людина живе, росте, потрібно міняти і одіж. Для немовлят потрібна маленька сорочечка. А спробуйте ту сорочечку натягти на дорослого хлопця чи дівчину... Церковні канони вироблені на світанку життя Церкви, коли вона була в стані немовляти чи дитини. Та одіж не годиться для Церкви в наш час. Отож обов'язок Собору знайти для Церкви такі канони, які відповідали б потребам часу, потребам нашого народу в його теперішньому стані, і забезпечили б життєздатність Церкви. Зауважуючи, що не можна все в старих канонах відкидати чи змінити цим Собором по-своєму і ламати те, що є чинне для всієї Православної Церкви, академік Кримський звертає увагу Собору на надзвичайні умови, в яких Церква українська опинилася. І коли Христос ставив питання: чи субота для людини, чи людина для суботи, то так само можна запитати у тих, хто обстоює неприпустимість соборної висвяти, на підставі приписів канонів: чи канони створені для того, щоб Церква Христова жила, чи для смерті її? Отже не може через канони вмерти українська Церква. Коли горить, палає в пожежі хата, то хіба хтось дбає про те, щоб не побити шибок, не виламати рам та дверей, рятуючи з хати майно? Ясно, що насамперед дбають за людей і за добро людське, а не за шиби. Отож наша рідна хата палає в пожежі. Вогонь безбожництва, атеїзму охопив нашу хату. Треба рятувати наші національні скарби, нашу віру, нашу Церкву. І коли для того треба переступити через канони, як б'ють шибки в хаті підчас пожежі — то це треба зробити, зважаючи на надзвичайний історичний момент, коли перед нашим народом поставлено питання про його буття чи небуття.

Ця промова академіка А. Кримського, виголошена ним увечері, в святій Софії, переповненій народом, тихим голосом, була вислухана Собором з надзвичайною увагою.

Обговорення доповіді закінчилося. Собор приступив до голосування. Не зважаючи на пізній вечірній час, делегати хотіли провести голосування на цьому засіданні. Ухвалили, що голосування буде персональне, через прилюдне опитування кожного делегата. Питання вважати розв'язаним позитивно тільки в тому разі, коли за соборну висвяту висловиться не менше як 11/12 делегатів Собору, що братимуть участь у голосуванні. Всі присутні підводяться і співають

«Царю Небесний...» і «Сьогодні благодять Святого Духа нас збирала...».

Починається голосування. При гробовій тиші, в напруженій обстановці, у вечірній напівтемряві під склепіннями святої Софії секретар Собору Іван Тарасенко за списком називає прізвища делегатів Собору і фіксує їхні відповіді. Голосування кінчається. Лічбова комісія підраховує наслідки, які оголошуються: в голосуванні взяли участь 268 делегатів, проти — 5, утрималися — 7 делегатів.

То було 20 жовтня 1921 року, о 11:30 год. ночі. Дзвони святої Софії порушили нічне повітря: вони сповістили, що представники православного народу українського, яким доручено було долю рідної Церкви за проводом Духа Святого знайшли шляхи для дальшого її духовного життя і розвитку.

Тим делегатам Собору, які через пізній час чи з інших причин не були на тому вечірньому засіданні, Собор надав право голосувати ранком наступного дня. Отже, всього в голосуванні взяли участь 324 делегати, з них за соборну висвяту висловились 310, проти — 7, утрималися — 7.

На ранковому засіданні 21 жовтня після закінчення голосування Собор приступив до виборів первоієрарха Української Автокефальної Православної Церкви, перед тим ухваливши постанову про становище його в Церкві. Первоієрарх Української Автокефальної Православної Церкви титулується: «Архиєпископ (такий-то), Митрополит Київський і всієї України». Він — обранець Всеукраїнського Собору, діє в імені всієї Церкви в міжсоборний час, він є Почесний Голова ВПЦР, він також є Голова Вищого Церковного Суду, йому належить все духовне керівництво Церквою, він звітує за свою архипастирську діяльність перед Всеукраїнським Церковним Собором.

Вибори митрополита проведено закритим подвійним голосуванням: спочатку записками намічався кандидат, а потім — обрання. Одноголосно на Митрополита Київського і всієї України обрано прот. Василя Липківського.

Був сонячний день. Голосування відбувалося у відсутності кандидата. Після з'ясування наслідків голосування делегація з старших членів Собору запросила обранця Церкви і народу в собор. Він увійшов до храму, оточений такими ж сивобородими, як і сам. У всіх очі горять незвичайним запалом, у багатьох в очах — сльози-діаманти. Голова Собору оголосив наслідки голосування і просив прийняти обрання Собору: «Ціле життя своє я був слугою

народу, і коли тепер така воля Божа, щоб я став першим слугою народу свого, я не маю права відмовлятися. Соборне обрання мене на первоієрарха Української Автокефальної Православної Церкви приймаю». Делегати Собору співають «Довгі літа».

Собор ухвалив, щоб соборну висвяту Митрополита виконати в неділю, 23 жовтня. Ухвалено було чин і порядок хіротонії. Ухвалено, щоб брали участь у хіротонії лише ті священнослужителі, які голосували за соборну висвяту, тобто ті, в кого нема жодного сумніву щодо законності цього акту. Ухвалено, що всі делегати Собору одговіються перед літургією 23 жовтня.

А настрій був напружений. Ворожі агенти нищпорили між делегатами Собору, щоб посіяти в них сумніви щодо законності майбутнього акту.

Обранець Собору на митрополита дістав багато словесних і письмових попереджень і погроз, що коли він згодиться на соборну висвяту, то буде знищений. Делегати Собору взяли його під свою охорону. 22 жовтня ввечері відбувся чин наречення кандидата в митрополита, а 23 жовтня хіротонія його.

Софійський Собор не вмщав усіх, хто бажав бути присутнім на літургії 23 жовтня. Через те передбачливо для делегатів Собору відгородили середину храму. На ранішній літургії делегати Собору відповілися й причастилися. В літургії взяли участь 30 священників і 12 дияконів. Предстоящим був прот. Нестор Шараївський. Архидиякон Сильвестер Перепелиця прикрашав службу. Співали особливо урочисто соборний хор під керівництвом Петра Григоровича Гончарова і народній хор під керівництвом Дмитра Ходзицького.

На часах проведено за чином опитування хіротонізованого і вислухано його сповідь віри та урочисті обітници на служіння Українській Автокефальній Православній Церкві. Нечувано по-рідному і зворушливо лунали слова архидиякона Сильвестра: «Приводиться улюблений Богом і обраний Всеукраїнським Церковним Собором почесний прот. Василь, щоб одержати хіротонію на Митрополита Київського і всієї України Української Автокефальної Православної Церкви».

Почалась літургія. Малий вхід. Двоє з духовенства — протоієрей Юрій Міхновський і протоієрей Михайло Малеча — виводять прот. Василя Липківського. «Звели, чесна Христова громадо!». «Звели, освячений Соборе!». — Спів

— «Ісаїє, радій!». — «Слава Тобі, Христе Боже!». «Святі мученики».

Надійшов головний, найважливіший момент. Обранець Собору стає біля правого рогу святого престолу на коліна, йому на голову кладуть велику Євангелію, в золото-кованій оправі, розкривають її, всі священники кладуть свої руки на Євангелію, від священників до солеї два ланцюжки рук дияконів, на солеї два ланцюжки рук старших, від дияконів до всіх делегатів Собору, серед старших артільний батько Микола Левицький, а далі кожен делегат поклав свою праву руку на ліве плече свого сусіда. І всі — на колінах, вклонивши голови.

З вітвара чути голос прот. Нестора Шараївського: «Божественна благодать, що завжди немочі лікує і недостачі поповнює, висвячує через покладення рук наших почесного протоієрея Василя на архієпископа і Митрополита Київського і всієї України Української Автокефальної Православної Церкви. Помолімося ж за нього, щоб зійшла на нього благодать Всесвятого Духа». Духівництво співає «Господи, помилуй», «Киріє елейсон». Обидва хори повторюють те ж саме. Церква завмерла. Далі. «Аксіос». «Достойний!» співають духівництво, хори, вся церква.

І, нарешті, на солеї з'являється архієпископ Василь, Митрополит Київський і всієї України. Він благославляє людей дикирієм і трикирієм на всі сторони, люди підводяться з колін. У всіх на очах сльози. Люди бачать перед собою знайденого первоієрарха своєї Церкви — ознаку повноти церковного життя, символ єднання українського народу, бачать свого духовного проводиря. Великий історичний акт відбувся. Як важкий камінь звалився з плечей. Напруженість розрядилася. Ввесь час, до останнього моменту, кожен делегат Собору боявся, щоб якась непередбачена сила не втрутилася в здійснення наміченого, щоб щось не стало на перешкоді до хіротонії. Коли стояли на колінах, поклавши руку на плече сусіда, то здавалося, електричний струм проходив по всіх туди, до вітвара, до обранця Церкви.

Перше митрополиче благословення на літургії після прочитання Євангелії, розійшлося по всій Україні і за межами її, і скрізь викликало радість, що «Господь послав ласку Свою народові нашому». Митрополит закликав усіх берегти свою Православну Церкву, свою предківську віру, в якій жили наші діди й прадіди і в якій ми народилися та [були] охрещені, і щоб віра, надія й любов християнська

були основою життя й діл народу нашого. Він говорив про велику сім'ю українського народу, об'єднану колись рідною Церквою, а після поневолення її, роз'єднану князями світу цього та різними темними ворожими силами. Говорив Митрополит і про велике історичне значення того, що відбулося в святій Софії, про радість від того, що Церква українська знайшла знову свого первоієрарха для повноти життя свого. Він закликав усіх об'єднатися навколо Церкви, навколо архипастирів і пастирів своїх, навколо нього, як Митрополита. Підкреслював, що великий тягар взяв на свої старечі плечі, і сам неспроможний той тягар нести. Але має надію на те, що підтримають його молодші, бо, як сказано в Святому Письмі, «де труп, там збираються і орли».

Розвіював народній Митрополит сумніви щодо майбутнього української Церкви. Декого хвилювало питання, чи визнає українську Церкву Всесвітня Православна Церква, чи визнає Вселенський патріарх? Закликаючи до віри в ясність перспектив української Церкви, щоб не тривожило серце вірних, Владика Митрополит казав, що для того, аби визнали нашу Церкву інші Церкви, треба щоб насамперед визнав її наш народ. І коли народ український визнає Церкву українську за свою, рідну і дорогу, то як же можуть не визнавати її інші народи та інші Церкви? Історія подає нам не один приклад, коли церковні владика не визнавали волі та автокефалії Церкви якогонебудь народу, але життя ставило їх перед необхідністю такого визнання.

Наприкінці Митрополит благословляв увесь народ український, по всьому світі розкиданий, своїм першим архипастирським благословенням.

З особливою увагою вислухали заклик свого Митрополита. Під руки звели його з катедри і довели до вівтаря.

Після літургії був урочистий молебень з обходженням навколо храму святої Софії.

Подвір'я було повне народу. Урочисто лунали дзвони Софійської дзвіниці, звіщаючи світові про велику ласку Божу до народу українського.

Впродовж наступних днів Собор закінчив свою роботу. Щодня відбувалися і служби Божі, на яких висвячували єпископів, священників та дияконів. У постанові про соборний чин висвяти Митрополита Собор ухвалив також, що це є надзвичайний акт, зважаючи на особливі умови, а надалі хіротонія єпископів в українській Церкві повинна відбуватися традиційним способом, тобто не менше як двома єпископами.

До закінчення Собору, впродовж 25-30 жовтня висвячено ще п'ять єпископів: прот. Нестора Шараївського на архієпископа Київщини, прот. Юрія Міхновського — на єпископа Чернігівського, прот. Івана Теодоровича — на єпископа Вінницького, вірного Олександра Ярещенко — на єпископа Полтавського і Лубенського, прот. Степана Орлика — на єпископа Ніжинського. Всіх їх Собор обрав 24-го жовтня, як кандидатів на єпископів.

Собор ще розв'язав організаційні питання і ухвалив «Діяння I Всеукраїнського Собору Української Автокефальної Православної Церкви», тобто канони її. В тих «Діяннях» — догматичні й канонічні основи життя української Церкви, та засади її ідеологічного і організаційного будівництва.

Собор ухвалив, що Українська Автокефальна Православна Церква непохитно стоїть на догматах, ухвалених Всесвітніми Соборами, непорушно додержує правил апостольських і отців та вчителів Церкви, і є «вільним членом Всесвітньої Соборної Православної Церкви та лишається в непорушному братерському єднанні з усіма Православними Церквами». Українська Православна Церква віднині, як автокефальна, ніякому духовному урядові інших Православних Церков не підлегла і сама порядкує своїм церковним життям за провідництвом Святого Духа. Примусове підбиття Української Церкви під зверхність Московського патріярха 1686 р. визнати аморальним і антиканонічним актом.

Своє ставлення до канонів Православної Церкви Собор зафіксував у такій ухвалі: «Визнаючи канони церковного ладу і урядування, утворені Всесвітніми Соборами за допомогою благодаті Святого Духа, за найбільш доцільні для свого часу і єдино можливі в той час засоби порядкування церковним життям, Собор вважає, що ті ж вимоги життя в певні часи, під керуванням того ж Святого Духа, теперішніми Соборами можуть і виключати їх із вжитку».

Про духовництво Православної Української Церкви Собор ухвалив: «Походження і шлюбний стан не може бути перешкодою до набуття всіх ступенів духовного стану, до єпископського включно. В справі одруження і розриву шлюбів священнослужителі підлягають загальним законам».

Про устрій української Церкви Собор ухвалив таку постанову: «Єпископсько-самодержавний устрій Церкви, що

утворився під впливом обставин історичних і державно-монархічного ладу тих часів, і ним пройняті старі церковні канони, надалі не може залишатись і повинен бути змінений устроєм церковно-соборноправним, відповідно духові православної Христової віри».

Ухваливши ще постанови про структуру адміністративно-господарських органів УАПЦ, Собор 30 жовтня закінчив свою роботу.

Значення цього Собору в історії України, в історії української і навіть цілої східної Православної Церкви величезне. Він утворив надзвичайним способом українську народню ієрархію, затвердив головні основи життя Української Православної Церкви, її автокефалію, відокремлення від держави, всенародню соборноправність, рідну мову в богослуженні, рідні звичаї та обряди, ствердив новий устрій у Церкві, накреслив шляхи її розвитку і сам став головною підвалиною дальшого її життєбудівництва. Велике церковне значення цей Собор має ще й тому, що він був цілком вільний, дійсно церковний, що ніякі зовнішні сили не пригнічували його, не впливали на його волю і сумління. Собор доручив ВПЦР оповістити всі автокефальні православні Церкви про «фактичне відновлення Автокефальної Української Церкви».

Друкується вперше — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, оригінал.

**Пам'ятник Василю Липківському,
Митрополитові Київському і всієї України,
поставлений в Баввід Бруку, Н. Дж., в жовтні 1983 р.
Скульптор — Петро Капшученко.**

**Василь Липківський,
Митрополит Київський і всієї України в роках 1921-1927.**

**Учасники Першого Всеукраїнського Протестантського Церковного Собору біля собору св. Софії в Києві.
Жовтень, 1921 р.**

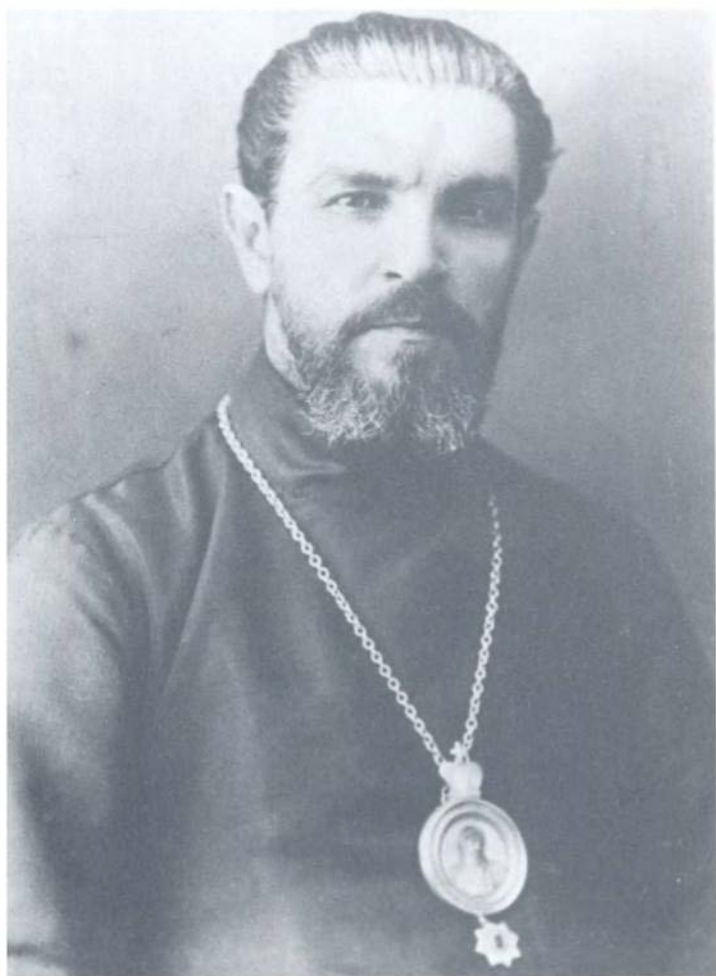

Єпископат Української Автокефальної Православної Церкви в роках 1921-1926.

**На амвоні собору св. Софії в Києві в день хіротонії митр. Василя Липківського.
23 жовтня 1921 р.**

**Микола Борецький,
Митрополит Київський і всієї України в роках 1927-1930.**

**Учасники Другого Всеукраїнського Православного Церковного Собору біля собору св. Софії в Києві.
Жовтень 1927 р.**

**Іван Павловський,
Митрополит Харківський і всієї України в роках 1930-1936.**

ПЕРШЕ ЗВЕРНЕННЯ МИТРОПОЛИТА ВАСИЛЯ ЛИПКІВСЬКОГО ДО ВІРНИХ УАПЦ

23 жовтня 1921 року, після соборної висвяти протоієрея Василя Липківського в єпископський сан та обрання його на Митрополита Київського і всієї України, він звернувся до всіх вірних УАПЦ з таким посланням:

**З ЛАСКИ БОЖОЇ І ВОЛІ ЦЕРКВИ
АРХИЄПИСКОП ВАСИЛЬ ЛИПКІВСЬКИЙ, МИТРОПОЛИТ
КИЇВСЬКИЙ І ВСІЄЇ УКРАЇНИ**

*До всіх дітей вільної всенародно-соборноправної автокефальної
Української Православної Церкви*

Благословенний Бог і Отець Господа нашого Ісуса Христа, що з великої Своєї ласки знову відродив нас на нове життя по вірі і науці Христовій (1 Петр., 3).

І от я, слуга Господа Ісуса Христа, Всеукраїнським Православним Церковним Собором обраний і благодаттю Святого Духа, через покладення рук українського священства і всього Собору, поставлений на архієпископа і Митрополита Київського і всієї України в головній святині українській, в храмі св. Софії в м. Києві, звертаюсь до вас, діти Церкви нашої православної, з першим архипастирським закликком:

Святу православну Христову віру, яку Христос Спаситель Своєю чесною кровію ствердив, якою нарід наш через святе хрещення в річці Дніпрі за святого князя Володимира просвітив і наших батьків і нас в ній досі охороняв, держіть непохитно, нею оживляйтесь, від неї не відходьте. Батьки наші охороняли її в тяжкі часи неволі та кріпацтва: не відходьте ж від неї, коли Господь визволив вас з неволі державної і церковної.

Святу християнську надію, надію живу й радісну на відновлення життя нашого воскресінням Христа з мертвих виховуйте і оживляйте в собі, нехай не в'яне ця надія в нас при всяких бідах і напастях земних. Батьки наші не втрачали надії на Христа в самих тяжких обставинах життя. Не втрачайте ж її тепер, коли світ волі над нами засяв.

А над усім цим піднесіть любов християнську, любов до єднання, до братерства, до взаємної у всьому допомоги, любов навіть до ворогів. Нехай любов'ю буде пройняте все життя нашої нової живої Церкви по слову св. ап. Павла: «Віднині перебуватимуть у нашій Церкві віра, надія, і любов, найбільша ж з них любов». Любіть свою рідну Українську автокефальну всенародно-соборноправну Православну Церкву, цю найкращу визвольницю нашу по слову Христа: коли Син Божий визволить вас, дійсно вільними будете (Іоан. 8, 36). Для неї працюйте, в останню годину за неї Господа моліть, і від неї одержите вічне життя.

Нехай же над нашим новим церковним життям всією животворчою силою засяє світло науки Христової, нехай щезнуть і розсіпляться від Нього всі вороги Його, нехай, як туман, розвіються всі біди і напасті, вся темрява, та несвідомість народу нашого.

Щиро ж благословляю вас і всю українську Церкву нашу першим своїм архиєпископським благословенням, не начальницьким, а щирим, рідним, отецьким благословенням, що його через ваші молитви від Господа Бога нині одержав, і єдиний вічний Голова Церкви нашої Христос істинний Бог наш за молитви Пречистої своєї Матері, святих славних і прехвальних апостолів і всіх святих помилює і спасе нас, бо Він милосердний і чоловіколюбець.

Благословення Господнє і ласка Його нехай пробуває з вами від нині і до віку. Амінь.

Архиєпископ Василь,
Митрополит Київський і всієї України

Року Божого 1921, місяця жовтня 23 дня.

Опубліковано вперше у розд. «Матеріали з історії визволення УАПЦ». — «Церква й життя», орган УАПЦ, ч. 1, Харків, Видання ВПЦР, 1927, стор. 125-126.

ЗВЕРНЕННЯ 1 ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ ДО ВІРНИХ УАПЦ

В цьому зверненні Собор повідомляє православних українців про проголошення автокефалії Української Православної Церкви, про соборну висвяту митрополита Василя Липківського, про відновлення єпископату УАПЦ та доручає поминати новообраного Митрополита Київського і всієї України на богослуженнях.

ВІД ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ

До братів і сестер вільної всенародно-соборноправної автокефальної православної української живої Христової Церкви

Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа.

Великий у милості і непереможний у правді, Господь Спаситель наш дав засіяти Й над нашою православною Церквою світові волі, правди і братерства.

14 жовтня 1921 року в предковичній святині українського народу, в Києво-Софійському соборі зібрався Всеукраїнський Православний Церковний Собор, який будуючи, нове життя Української Православної Церкви, ухвалив: «Що Українська Православна Церква є автокефальна, тому ніякому урядові інших православних Церков не підлегла і сама порядкує своїм церковним життям за провідництвом св. Духа, а в своєму внутрішньому урядуванні Українська Православна Церква стає всенародно-соборноправною; віруючий нарід український стає вільним керівником в своїй Церкві: сам обирає на служіння Церкві всіх працівників, сам господарює в Церкві і самособорним голосом вирішує всі свої церковні справи.

Відродження вільного життя Української Православної Церкви прийшлося не до вподоби сучасним єпископам на Україні, котрих призначили бувші російські царі і московські патріархи і котрі в дійсности дбають не про право-

славіє, а про цареславіє і панославіє, які звикли правити українською Церквою, як своєю власністю, і тому всі вони відійшли, відокремились від української Церкви і намагаються нині тримати в своїй владі українську Церкву іменем патріярха московського, зневажаючи і Всеукраїнський Православний Церковний Собор і Всеукраїнську Православну Церковну Раду, що цей Собор скликала.

Не маючи в своєму серці Бога, російські єпископи на Україні відмовились висвятити українських єпископів, і тому Всеукраїнський Православний Церковний Собор вирішив відновити єпископат в українській Церкві першохристиянським соборно-церковним апостольським ладом: 23 жовтня [10 жовтня старого стилю] року Божого 1921, соборним обранням через апостольське преємство, покладенням рук священства і всього святого Всеукраїнського Православного Церковного Собору висвятив в Києво-Софійському українському катедральному соборі на архієпископа й митрополита Василя Липківського, і цим завершив відбудову нового життя вільної автокефальної Української Православної Церкви.

Оповідати про це всіх вас, дорогі брати й сестри, діти української Церкви, Всеукраїнський Церковний Собор звертається до вас з щирим закликком апостола Павла: «У волі, котрою Христос визволив нас, стійте і під ярмо неволі знову не піддавайтесь» (Гал. 5. 1).

Об'єднайтесь всі ви під вищим духовним керівництвом Всеукраїнського Православного Церковного Собору, слухайте і виконуйте постанови узаконеної Собором Всеукраїнської Православної Церковної Ради, організуйте відправи Божих служб в своїх храмах на рідній мові, як найкраще, міцно тримайте в своїх руках церковну справу і в своїх молитвах на Божих службах поминайте обранця Собору Всечесного отця нашого архієпископа Василя, Митрополита Київського і всієї України, щоб Господь Бог охоронив його здоров'я і допомагав би йому правдиво проповідувати слово Христової істини.

Нехай же Божа благодать і вільне життя піднесе святу православну українську Церкву нашу на височинь життя Духа, щоб святилось імення Христа і Отця нашого небесного. Амінь.

[1921]

Опубліковано вперше у розд. «Матеріали з історії визволення УАПЦ». «Церква й життя», орган УАПЦ, ч. 1, Харків, Видання ВПЦР, 1927, стор. 124-125.

ВІДОЗВА ВПЦР ДО ДУХІВНИЦТВА УКРАЇНИ

Через два місяці після Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору митрополит Василь Липківський та інші члени ВПЦРади — провідні діячі УАПЦ — звернулись до духівництва на Україні з відозвою, в якій пояснюють і обґрунтовують зміни церковних канонів, зроблені на Соборі. Пояснюють також, чому довелось дати початок єпископатові відродженої Церкви шляхом соборної висвяти перших ієрархів.

ВІД ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ ДО ДУХІВНИЦТВА НА УКРАЇНІ

«Життя і смерть поставив Я сьогодні перед тобою, благословення і прокляття. Вибирай же життя, щоб жив на світі ти і рід твій», — каже Господь (Повт. Зак. 30. 19).

Духовники українського народу!

До вас звертається Всеукраїнська Церковна Рада, як представниця всієї української православної людности. Життя і смерть, благословення і прокляття поставив перед нами Господь Бог в останні часи. Розкрийте ж ваші очі і зрозумійте, що не Всеукраїнська Православна Церковна Рада, не Собор старорежимних єпископів, а непереможні вимоги життя і всемогутня воля Божа поставили вас між життям і смертю, між благословенством і прокляттям, і стояти вам надалі в нерішучості між життям і смертю неможливо. Вибирайте ж життя і благословенство, щоб жили ви і рід ваш. Розкрийте очі ваші, зрозумійте, що з непереможної волі Божої стався великий безповоротний здвиг загального світового життя, що старе руйнується, що до нової будівлі, до утворення нового життя сам Бог закликає вас. І перш за все закликає вас, керівники вічно живого життя по правді і науці Христовій, вас духовні керівники нашої Церкви, що в тяжких муках здобуває собі

право на вільне й рівне з другими Церквами духовне життя після довгого пригноблення. Ставайте ж щиро й одверто на кермі цього життя, ідіть поруч з волею Божою й волею Церкви, щоб життя, а не смерть, благословення, а не прокляття здобули собі і родові своїму від Бога і свого віруючого народу.

Вас хвилює острах перед порушенням старих канонів. Розкрийте ж очі і зрозумійте, що в загальній руйнації всього старого неминуче повинні руйнуватись ті старі тісні будинки минулого церковного життя і будуватись нові, просторіші. Не тримайтесь же, як той скупий багач, за марні скарби давнього минулого, а сміливо боріться, в згоді з живою народньою Церквою, за будівлю нового майбутнього. Бо вічна жива Церква Христова повинна бути Церквою вічно творчою, утворювати своє життя згідно з загальними умовами часу. Бо де немає творчости, там життя замирає, як це кожному видно — в старій Церкві. Отже, твердо стоячи на ґрунті віри православної, сміливо ставайте до утворення нового церковного життя, більше бійтеся пригнічення життя буквою канонів, ніж порушення канонів під вимогами життя, бо субота для чоловіка, а не чоловік для суботи (Мк. 2, 27).

Постійне утворення нових канонів церковного життя згідно з загальними умовами — в цьому дійсний дух старих канонів, а не їх незмінности. Не лийте ж сліз над старими канонами три чверті яких давно вже порушені тими самими керівниками Церкви, які на нас анатемами сиплять за їх порушення, оставте мертвим ховати своїх мерців, а самі йдіть благовістуйте царство Боже.

Прихильники старого монархічного устрою Церкви Христової, що зруйнували вже самі майже всі канони, з великою впертістю відстоюють тепер тільки ті канони, на яких ґрунтується єпископське самодержавство в Церкві. Але й ці канони такі ж тимчасові, як і всі: не стільки дух Христової Євангелії, скільки тимчасові умови тодішнього життя в свій час утворили їх, і от тепер їх час безповоротно минув. Скиньте ж з себе ярмо рабського підлягання єпископському самодержавству в Церкві, перестаньте звати себе «нижайшими послухниками» єпископів, жити тільки за їхніми «указами». Єсть — і зараз перед вами — безмежно більший і єдино достойний шлях служіння для слуги Божого, — бути першим слугою свого віруючого народу, своєї народньої живої Церкви. Ставайте ж на цей шлях.

Всім вам, безумовно, добре відома не тільки проти-канонічність, а й антиморальність підбиття української Церкви-матері під владу московської Церкви-дочки. Це є не тільки ґрунтовне порушення всіх канонів тими, що пишуть своєю канонічністю, але й порушення самого духу Христової науки про любов, рівність та братерство. Нащо ж ви цю велику неправду підтримуєте і в багні її лежите, чекаючи для свого визволення благословенства патріяршого, якого б не діждався наш нарід, коли б чекав для свого визволення благословенства царського.

Вас, нарешті, дуже хвилює утворення Українською Православною Церквою власного єпископату не традиційним за часи єпископського самодержавства, а першо-апостольським, соборно-церковним ладом. Але зрозумійте, що в цій події ніякого порушення віри православної, ніякої руйнації догматів Православної Церкви Всеукраїнський Православний Церковний Собор не зробив. Він тільки вжив найбільш достойний і найбільш відповідний і достоїнствів української Церкви і духу Христової віри спосіб утворення силою своєї власної віри й надії найвищих органів для відновлення свого церковного життя, як і Христос силою Своєї власної могутності воскрес з мертвих. Невже ж більш канонічно було б купувати єпископську благодать, або виключувати її в сучасних царюючих самодержців ціною свого поневолення, ніж зробити її в своїй власній всенародній вірі, в своїй власній Церкві, яка, по слову св. отців, є повна невичерпна скарбниця всіх дарів Св. Духа.

Ви боїтесь, що цієї нашої події не визнає всесвітня Церква. Та всесвітня Церква, яка будується на ґрунті православної віри, але згідно з новими вимогами життя, Церква жива, Церква майбутнього, безумовно, цю подію, як наслідок живого життя, визнає. А всесвітня Церква минулого, Церква-руїна — де вона...

Нехай же не страшать вас ті анатели, якими обсипають нас керівники й прихильники старої Церкви-домовини. Не нас, а самих себе вони відлучають від життя і смерті.

Отже, життя і смерть, благословення і прокляття поставив перед вами, почесні отці, Господь. Вибирайте ж життя. Широ й одверто ставайте на бік автокефальної живої і всенародно соборноправної Української Православної Христової Церкви, і житимете ви і весь рід ваш.

З цим щирим братерським закликком, з цієї братерською пересторогою звертається до вас, любі брати і отці,

Всеукраїнська Православна Церковна Рада, єдиний найвищий керівничий орган Української Православної Автокефальної Церкви, щоб виконати перед вами свій християнський обов'язок любови, щоб потім, коли вже буде запізно, коли «буде каяття, та не буде вороття», ви не жалкували на Всеукраїнську Православну Церковну Раду.

Життя і смерть перед вами, благословення і прокляття, вибирайте ж життя.

В м. грудні 1921 року

Почесний Голова Ради *архископ Василь Липківський*,
Митрополит Київський і всієї України

Голова Ради *Михайло Мороз*

Заступник Голови *Григорій Вовкушівський*

Члени Ради:

Архископ Київщини Нестор Шараївський

Єпископ Григорій Стороженко

Благовісник Володимир Чехівський

Митрофорний протоієрей Ксенофонт Соколовський

Протоієрей Микола Пивоварів

Секретар Ради Іван Тарасенко

Опубліковано вперше у розд. «Матеріали з історії визволення УАПЦ».
— «Церква й життя», орган УАПЦ, ч. 2-3, Харків, Видання ВПЦР, 1927,
стор. 241-243.

ДРУГИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР

[22]

З МАТЕРІЯЛІВ, ЗІБРАНИХ ПРОТОІЄРЕЄМ МИТРОФАНОМ ЯВДАСЕМ

Події Другого Всеукраїнського Православного Церковного Собору драматично описує протоієрей Митрофан Явдась, який багато зробив для зібрання матеріалів про відроджену в 1921 році УАПЦеркву та її діячів. (Уривки.)

В другій половині 1926 року заарештовано митрополита Василя й посаджено до в'язниці в Харківському ДПУ. А в цей час ДПУ наказало скликати церковну нараду для обговорення питання про дальше керівництво УАПЦ. На цій нараді, під урядовим тиском, було осуджено митр. Василя, архієп. Олександра Ярещенка, протодиякона Потієнка й інших, назвавши їх діяльність (в угоду ДПУ) контрреволюційною. Після цього було дозволено скликати Другий Всеукраїнський Церковний Собор, якому було поставлено умову усунути митр. Василя Липківського й обрати іншого митрополита.

Передсоборна нарада 1927 року, за висловом самого Митрополита, була засіданням «синедріону», де стояло питання про ліквідацію Митрополита. Перед початком засідань наради агент харківського ДПУ Карін викликав до себе делегацію від керівництва УАПЦ (в тому числі й митрополита) і в присутності Митрополита став виказувати вигадані ним гріхи останнього.

— Я вимагаю усунення митрополита Василя Липківського зі становища митрополичого служіння в УАПЦ, — сказав Карін на закінчення розмови з делегацією.

Після передсоборної наради відбулися обласні церковні

собори. На цих соборах офіційно були присутні агенти ДПУ. Вони стежили за перебігом соборів, записували виступи учасників на тих соборах, а по закінченні, всіх обраних кандидатів на Всеукраїнський Церковний Собор було викликувано до ДПУ, де їм загрожували тюрмою, засланням або смертю в разі, якщо вони повернуться з Всеукраїнського Собору, не звільнивши Митрополита.

На Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор прибуло до трьохсот делегатів. Інтелігенції і робітництва на ньому не було, були лише селяни, які виявили велику свідомість і відвагу. Незадовго перед відкриттям Собору митр. Василя було випущено з в'язниці харківського ДПУ й доставлено на Собор.

Перед початком засідань Собору вживалися заходи до того, щоб Митрополит сам відмовився від своїх обов'язків, що полегшило б ДПУ розв'язати поставлене ним денне питання. З цією метою покликано було Митрополита до канцелярії, і на запит ворогів Церкви: чи вважає Митрополит за можливе правити Церквою в таких тяжких зовнішніх умовах, Митрополит відповів: «Христос будував Церкву не лише тоді, коли вільно благовістив, але й тоді, коли на Хресті страждав. Я мушу вважати керівництво Церквою можливим при всяких умовах, коли на те буде воля Христова, воля Церкви».

Після такої відмови Митрополита, ДПУ посилило тиск на Собор. Агент ДПУ Карін покликав до себе спочатку проф. Володимира Чехівського, а потім цілу делегацію й заявив категорично:

— Митрополита Липківського негайно усунути зі стану його митрополичого служіння в УАПЦ! В противному разі я розжену Собор, а Митрополита, Чехівського й інших вишлю на Сибір!

Делегати сповістили вимогу влади. Така вимога обрала Собор. Засідання набрали бурхливого характеру. Вирішено було послати ще одну делегацію до Каріна й висловити йому бажання й волю Собору. Але нова делегація повернулася з ще сумнішими відомостями. Їй було вручено тези можливих ухвал Собору, а для нагляду над працею Собору з'явилося офіційно два представники від ДПУ. Утворилася атмосфера пригнічення й безпорадності. Ніхто не наслідкував розпочати обговорення страшного питання. Було внесено кілька пропозицій, до розв'язання яких не підносились руки.

Всі члени Собору дивились на Митрополита, від нього, як і завжди в тяжких хвиликах, чекали поради, від нього хотіли почути архипастирське авторитетне слово... Митрополит мовчав, вірні не знали, що діяти. Було видно, що Митрополит стоїть перед судом Пілата, й що він не має ніякої вини.

— Ми хотіли б чути слово Митрополита, що скаже на це сам Митрополит, — промовив хтось з делегатів Собору.

Всі чекали на його слово й дивились на нього. Дивилися й чекали члени Собору, дивилися й чекали агенти ДПУ.

Митрополит мовчав. Павза досягла крайніх меж напруження. І ось архипастир, якого безмежно любить уся Україна й шалено ненавидять усі вороги Христа, пильно оглянув Собор. Його орлині очі набули найвищої серйозності, покрившись кришталем сліз. Рідний, щирий, лагідний батьківський голос полився потоком по святій Софії. Здавалося, що весь світ слухає голос непохитного борця за правду Божу й віру Христову, Сам Бог і Пречиста Мати, нерушима Стіна, захисниця народу українського, завмерла в скорботі, слухаючи слова Митрополита Київського і всієї України Василя Липківського:

«Чого злякались? Чого перестрашилися? Чи не знали раніше, куди й для чого йдете? По нашій вірі Бог послав нам хвиливу радість духовного відродження. Але за нетвердість нашої віри Бог посилає випробування. Хто могутніший за Бога? Кого, крім Нього, маємо боятися? Боятись може той, хто має сумнів у Божій правді нашої справи, боятись може той, хто ради втіхи тіла готовий занедбати душу; боятись може той, в кого впало зерно диявольської спокуси. Не бійтесь, хто служить Богові й любить свого брата! Не бійтесь, хто щиро хоче спасти свою душу! Не бійтесь і відганяйте сумнів! Коли наша справа правдива й угодна Богові, ніхто нас не переможе!

Не звертайте на побічні шляхи, не наважуйтеся на облудні манівці! Тільки відкритий і простий шлях є найближчий до Бога. На Нього наше упованіє, Йому слава, честь і поклоніння!..»

Багато учасників Собору пішли на зустріч Митрополитові, стали на захист свого Митрополита. Ворогів промова, звичайно, не задовольнила.

Виступали за й проти. За залишення Митрополита на становищі керівника української Церкви виступали такі священники, як отець Хоць, Таран і інші. Виступив за за-

лишення Митрополита парафіянин Софійської парафії Іван Грищенко. Але йому не дали договорити. З наказу пред- ставника влади, в нього було відібрано мандат члена Со- бору. Агенти ДПУ тут же його заарештували, й того па- рафіянина вже більш ніхто не бачив. Виступали за зали- шення Митрополита жінки й чоловіки. Одна жінка, під- нявши голос, сказала: «Краще з честю вмерти, аніж га- небо жити».

Митрополита було звільнено. Але ДПУ домагалось ще й засудження діяльності Митрополита, визнання його ді- яльності контрреволюційною, антирадянською. Собор так не ухвалив, але запротоколував: «Зважаючи на поважний вік, зняти тягар митрополичого служіння».

24-го жовтня 1927 року Другий Всеукраїнський Церков- ний Собор обрав єп. Миколу Борецького на Митрополита Київського і всієї України.

Сам митр. Василь умовив його взяти на себе цей хрест.

— Вас кличе Господь, — говорив митр. Василь до єп. Миколи.

— Потрібний сильніший од мене. Що я, німичний, могу зробити при таких тяжких обставинах?

— Господь обирає німич, щоб перемогти силу.

— Не знаю, що діяти, — сумно відповів єп. Микола.

— Всечесний отче, ви повинні взяти на себе цей тягар, — сказав митр. Василь, — мене женуть. Я боюсь за святу Церкву.

— Але ж таке ставлення до неї не закінчиться добром, хоч би й найсвятіший став у її кермі.

— Так, але треба комусь стати й нести до кінця цей хрест тяжкий. Я вас прошу, як митрополит сьогодні, а завтра вигнанець.

— Розумію вас і скорботи серця вашого поділяю... Не- хай буде Його свята воля — сказав о. Борецький.

Митрополит Василь запропонував Соборові нового кан- дидата. Заперечень не було, обрано одноголосно.

Перед обранням о. Микола молився у вітварі святої Софії, ставши на коліна перед престолом. По обранні, він дав перед Собором присягу жертвовно нести хрест митро- поличого служіння до кінця.

Повчальне для сучасних і всіх наших грядучих поко- лінь, повне євангельської саможертви приречення о. Ми- коли під час його митрополичої інтронізації в соборі святої Софії в Києві (25. X. 1927.): «Поруч із розп'ятим тількищо митрополитом Василем, на мене чекає мій хрест. З без-

межної любови до Бога, до нашого народу, я готовий на жертву... Нехай буде воля Всевишнього»...

Прот. М. Явдась

Опубл. у кн.: «Матеріали до Патерика Української Автокефальної Православної Церкви», ч. 1. Уложив прот. М. Явдась. — Мюнхен, УАПЦ, 1951, стор. 18-21, 42-44.

2-ий ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР

ЗА «ІСТОРІЄЮ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ»
МИТРОПОЛИТА ВАСИЛЯ ЛИПКІВСЬКОГО

Митрополит Василь Липківський написав ґрунтовну працю «Історія Української Православної Церкви», з якої зберігся лише розділ VII — «Відродження Української Церкви» (решта загинула під час Другої світової війни). Нижче передруковуємо з незначними скороченнями ту частину підрозділу про Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор, де автор розповідає, як під тиском ДПУ Собор мусів звільнити його з митрополичої катедрі.

2-й Всеукр. Собор виявив у собі ще досить духа церковности і волі, а тому його треба уважати за справжній церковний Собор, а його ухвали виявленням волі Церкви, за винятком, запевне, тих, що винесені під примусом влади.

Така була і ухвала Собору про звільнення Митрополита: тут уже робило ДПУ руками Собору... Собор зразу виявив свою опозиційність, обравши на голову Волод. Чехівського. Це вже мабуть не входило в міркування ДПУ, і сам Чехівський відмовлявся, але Собор настояв. Праця Собору почалась, згідно програму, з якихось теоретичних питань. Я ще встиг виголосити перед Собором свій меморандум в справі відносин УАПЦ до держави і проєкт відозви від Собору до УАПЦ в цій справі, як Чехівського викликано було до ДПУ і брутально повернуто до сучасности, наказано, щоб негайно поставлена була справа про звільнення митрополита Липківського, при чому прямо сказано, що коли Собор залишить Липківського, то зараз же буде розігнаний, а потім в першу голову піде на заслання він — Чехівський, а за ним і митрополит Липківський. Від Собору викликано було делегацію до ДПУ, при чому

Карін, що був головним командиром цілого загону агентів ДПУ, що вартували на Соборі, оголосив їй волю влади, аби митроп. Липківського, як ворога влади, було усунуто, і виклав перед нею ті провини, які через їхню абсурдність навіть на Соборі і не згадували, а просто категорично поставлена вимога влади про моє усунення. Ця вимога викликала велике обурення з боку мирян проти єпископату і духівництва. Один селянин прямо сказав, що батько (цебто я) насвятив собі синів (єпископів), а вони тепер його продають; другий образив священника, що відчитав на Соборі розмову делегації з Каріном, що була дослівно записана, передрукована і роздана делегатам. Бачучи, що відхилити питання про усунення митр. Липківського не сила, Собор все ж обрав ще одну делегацію і послав до Каріна з низкою запитань: чи може митр. Липківський залишитись настоятелем Софійської парафії, чи може бути обраний на єпископську катедру, чи ніякої більше кари йому не буде за його провини і т. ін. На всі ці запитання Карін дав цілком задовольняючі відповіді; нахабно брехати «темній масі» це ж звичайна політика комуністичних ватажків... Перед початком вирішення питання про моє усунення, мене закликано до канцелярії ВПЦР, де зібралась уся Президія Собору. Очевидно з боку ВПЦР вживались останні заходи, щоб я на Соборі сам відмовився. Ромоданів прямо запитав мене, чи вважаю я за можливе провадити керівництво Церквою в таких зовнішніх умовах. Я відповів: Христос будував Церкву не лише тоді, коли вільно благовістив, а й тоді, коли на Хресті страждав. Отже і я мушу вважати керівництво Церквою можливим при всяких умовах, коли на те буде воля Христова, цебто воля Церкви. Члени Собору миряни зі сльозами на очах висловлювали мені, як тяжко їм вирішити мою справу, як вони не хотіли б мене звільнити, але, мовляв, батогом обуха не переб'єш... Я вклонився Президії і вийшов. Це було моє останнє завітання до канцелярії ВПЦР. Я вже більше не заходив туди, аж по цей день. Засідання Собору в справі мого звільнення досить нагадало собою подію 1-го Собору про моє висвячення. Був пізній вечір, але, як тоді, так і тепер, було повно народу і внизу і на хорах, було велике зацікавлення з боку всієї української людности... Але було дещо і нового... Був великий гніт з боку ДПУ; командир Карін давав «генеральний бій» і напружив весь свій загін.

Питання було поставлено просто: чи Собор вважає корисним для Церкви залишити митр. Липківського, чи

«здіймає з нього тягар митрополичого служіння». Представник Софійської парафії Іван Грищенко подав проєкт ухвали про моє залишення, вказавши, що ніяких підстав для мого звільнення немає. Агент ДПУ зараз же кивнув до Ромоданова і той підійшов до Грищенка і відняв від нього мандат на Собор. І того бідного зараз видворили з Собору; і все ж виступило за моє залишення ще кілька селян і навіть дві жінки; одна закінчила свою промову так: «Краще з честю вмерти ніж ганебно жити». Бідні. Всі вони коли не на засланні, то напевне в «муках куркульських»... Виступило за моє залишення і кілька священників (Хоць, Таран).

Коли поставлено було на голосування проєкт ухвали Грищенка про моє залишення, за нього подало голос більше як 40 членів, майже виключно миряни. Другий проєкт ухвали, мабуть складений в ДПУ, виголосив священник Ковбасюк про моє звільнення «за злочинну, неправдиву, шкідливу для Церкви працю». За цю ухвалу ніхто не підняв руки. Тоді Чехівський подав свою резолюцію, «що з об'єктивних причин Собор здійсмає з митрополита Липківського тягар митрополичого служіння». Ця резолюція збрала більшість. Було вжито надзвичайних заходів, щоб людиність, «публіка», нічим не виявляла свого відношення до вирішення Собору. Коли я виходив з Собору, у всіх бачив сльози на очах, всі казали: «З 1-го Собору ми виходили з сльозами радості, а з цього виходимо з сльозами суму та жалю»...

Другого дня я мусів докласти Соборові свій листовний відчит про свою шестирічну митрополичу працю, про ті ідеали, до яких я стремів, про своє благовістя, подорожі і закінчив подякою Богові за все минуле і побажання УАПЦ кращого майбутнього. Це був мій останній митрополичий виступ.

14/23. X. року Божого 1930.

Дев'яті роковини моєї хіротонії.

[*Митр. В. Липківський*]

Передрук з машинопису кн.: Митр. Василь Липківський «Історія Української Православної Церкви», розділ VII. Копія машинопису з допискою «Сп. Мстислав Скрипник, 1942». — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж.

ЗВЕРНЕННЯ 2-го ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ ДО ВІРНИХ УАПЦ

На закінчення 2-го Всеукраїнського Православного Церковного Собору було проголошено звернення до вірних УАПЦеркви, в якому підсумовуються досягнення перших шести років існування відродженої Церкви; повідомляється (цілком зрозуміло, не згадуючи про справжню причину — ультиматум влади), що Соборові довелось «визволити» митрополита Василя Липківського від його обов'язків, як митрополита Київського і всієї України та що на його місце обрано єпископа Миколу Борецького. Собор висловив надію, що в наслідок цих кроків Церкву чекає краще майбутнє.

ДО ВСІХ ВІРНИХ

З ЛАСКИ БОЖОЇ 2 ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР

ДО ВСІХ ВІРНИХ ДІТЕЙ СВЯТОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ

«Благодать вам і мир од Бога Отця нашого і Господа Ісуса Христа» (Еф. 1, 2). З цим апостольським словом братерського вітання звертається до всіх вас, закінчуючи свою щирю і напружену церковну роботу, 2 Всеукраїнський Православний Церковний Собор.

Шість літ минуло з того часу, коли ласкою Отця всіх щедрот, благословенством вічного Первосвященника й Єпископа душ наших (1 Петр. 2, 25) Господа Ісуса Христа та благодаттю Пресвятого Животворчого Духа Господнього відродилася свята Православна Автокефальна Церква наша на основі заповітів правди та любови, що їх

одкрив Господь щирій вірі, чистій любові й святим упо-
ванням побожного церковного народу українського та Пер-
шого Всеукраїнського Церковного Собору. Православна
Христова віра, стверджена святыми Соборами Всесвітньої
Церкви, вічний євангельський закон християнської побож-
ности, здійснення цього закону в порядкуванні церковним
життям, а саме: вживання Богом наданої укр. народові
мови в церковній молитві та навчання її Божого слова,
вільне будування свого церковного життя або автокефаль-
ність, соборність у житті та керуванні, чистота і незапля-
мованість церковного життя інтересами земними, відокрем-
леність Церкви від держави. Цілковита аполітичність і чес-
на громадська лояльність — оці основи відродження
УАПЦ не тільки освітлювали шлях і життя, але стали
зразком і прикладом і для інших церковних об'єднань на
Україні. Господь благословив життя нашої святої Церкви,
розпочате чистим і святим піднесенням душі побожного
українського народу, благословив це життя розвитком,
ствердженням і поширенням нашої Церкви скрізь, де тільки
Божа воля оселила дітей нашого народу. Нині самим жит-
тям УАПЦ доведено вічну правду Господнього слова про
те, що Отець Небесний дасть Духа Святого тим, що у Йо-
го (Лк. 11, 13) просять. Аби тільки достойні були ми,
дорогі браття, тих святих дарів Святого Духа.

Шляхом церковним — вузьким шляхом, шляхом шу-
кання Царства Божого й правди Його (Мт. 6, 33) йшло
життя УАПЦ. З людей незвершених по самій своїй при-
роді складається вся Церква на землі. Тим і не диво, що й
життя наше зустрічалося з усякими труднощами та споку-
сами, що їх найбільше й найчастіше приносили в Церкву
ми самі. Відчуваючи конечну потребу впорядкувати життя
рідної Церкви всередині, щоб дати їй заспокоєння, одвести
тяжку загрозу щодо зовнішнє-правних умов існування
УАПЦ в державі, щоб відкрити можливість дальшого мир-
ного життя Церкви — з цим ви послали нас на 2 Все-
український Церковний Собор.

Зібрані в ім'я Христа, одушевлені чистими почуттями
любови до єдиної спільної мети нашої УАПЦ, ми з най-
пильнішою увагою та щирістю зважали на якнайкраще
задоволення всіх потреб святої Церкви нашої, дбаючи ли-
ше про її життя та благо. Не було серед нас ніяких роз-
ділень, коли обставини життя Церкви ясно визначили повну
неможливість для Найпочесн. отця нашого митрополита
Василя продовжувати далі митрополитанське служіння

УАПЦеркві. Бажаючи добра Церкві й тільки про це дбаючи, Собор, як найвищий керівник життя УАПЦ, однодушно ухвалою визволив першого слугу Церкви — Найпоч. митрополита Василя від тягару митрополитанських обов'язків. І ми — освячений Собор — «множество вірних мали одне серце й одну душу» (Діян. 4, 32), були воістину одне тіло й один дух (Еф. 4, 4), жили вкупі з Найпочеснішим митрополитом Василем, одноголосно поклали духовний провід життя УАПЦ на Всечесного єпископа Миколу Борецького, 24 жовтня, обравши його на Митрополита Київського і всієї України, а в неділю 30 жовтня після щирої церковної молитви, настановивши його на церковно-святительське служіння УАПЦеркві. Така повна одностайність святого Собору й цілковита згода всіх дає нам велику втіху повторити слова святого апостольського Собору, що дійсно так «зволилося Духові Святому та й нам» (Діян. 15, 23), виразником волі всієї Української Автокеф. Православної Церкви.

Нехай же буде благословенний Бог і Отець Господа нашого Ісуса Христа, що по великій Своїй милості знов породив нас до надії живої (І Петр. 1, 3). Нехай вся УАПЦ благословляє й вихваляє ласку Бога, що Він милосердям Своїм привів нашу Церкву до великої радості соборного єднання й праці, що благодаттю Животворчого Духа Святого, невидимою присутністю Єдинородного Сина Свого Він благословив однодушну працю 2 Всеукраїнського Церковного Собору, та заспокоєння й духовну користь УАПЦ. Собор вірить і певен, що його спокійна, дійсно соборна-поєднана св. Духом — праця є певною запорукою того, що в своїх постановах та ухвалах Собор був істинними устами всієї Церкви, дійсним виразником її волі та свідомости. 2 ВПЦСобор з вірою сподівається, що трудні часи УАПЦ скінчилися, хвилювання минули. І з усіма вірними дітьми УАПЦ, ми єднаємося надією на те, що надалі життя її буде життям єдності, правди, миру й радості в Дусі Святому.

3 подякою приймаємо все, що Божа воля подає нам для добра і зросту святої Церкви нашої. З любов'ю і щирістю серця пригорнімось до улюблення всієї Церкви, до того, кого в тяжку годину церковного життя сам Господь дав УАПЦ за Архипастиря й Митрополита. 2 ВПЦСобор кличе всіх вірних дітей святої Церкви української «в єдності духа, в союзі миру» (Еф. 4, 3) прикласти всіх зусиль на піднесення життя й церковної творчости. До неба — до

вищої правди Христа, до Церковного єднання в любові до його — піднесімо серця.

«Одягніться ж оце, як обранці Божі, святі й любі, в милість милосердя, добрість, смиренність, тихість і довготерпіння... Над усім же цим любов, що є союз звершення. І мир Божий нехай править у серцях ваших, до якого вас і покликано в одному тілі» (Кол. 3, 12, 14-15) святої Церкви Христової.

«Богові ж і Отцеві нашому слава на віки вічні. Амінь» (Фил. 4, 20).

У Києві. Жовтня 30 дня
Р.Б. 1927

Президія 2 Всеукраїнського Православного Церковного
Собору:

Голова — *В.М. Чехівський*

Заступники Голови — *архисп. Константин Малюшкевич*
і *протоієрей Леонтій Юнаків*

Секретарі — *протоієрей Х. Гов'ядовський*
і *протоієрей В. Левитський*

Із збірки Ф. Бульбенка. Архів УВАН ім. Д. Антоновича у США,
Нью-Йорк. Машинопис.

З ІНТРОНІЗАЦІЙНОГО СЛОВА МИТРОПОЛИТА МИКОЛИ БОРЕЦЬКОГО

Новий митрополит Київський і всієї України Микола Борецький, приймаючи вибір 2-го Всеукраїнського Православного Церковного Собору, виголосив слово, перейняте духом християнської любови, почуттям відповідальности й обов'язку перед Церквою та народом. (Уривок).

Що скажу я вам, мої рідні, що вас дав мені Господь? — Моліться за мене, брати мої, щоб у спокійній совісті я міг і тепер і завжди повторити слово апостольське: ні про що я не дбаю і не дорожу душею своєю, аби з радістю скінчити путь мою і ту службу, що прийняв я від Господа Ісуса (Діян. 20, 24). Стійте у вірі, брати. Святу віру християнську, цей великий дар Божий, що його побожною щирістю і великими жертвами своєї любови наш український народ споконвіку охороняв, своє життя і працю нею освячував, і ви зберігайте на віки вічні, як найдорожчий скарб душі нашої, як найбільшу святиню, що її дав Господь побожному нашому народові, що з давніх давен і по нині називає себе народом хрещеним. «В щирості не слабійте, духом палайте, Господеві служіть» (Рим. 12, 11), живучи по вічних заповідях святої Євангелії Його. Святу Церкву нашу Православну, автокефальну, рідну, що з ласки Небесного Отця і Бога нашого, благодаттю Животворчого Духа Святого, відродилася для нового, вільного і творчого життя на славу Господа нашого Ісуса Христа, на служіння правді і любові на землі, — побожно шануйте своєю щирою любов'ю і повсякчасною взаємною братньою допомогою. Відбудована чистим поривом віри і силою любови побожного народу українського до Господа Бога, в надії на Його Всемогутню допомогу, наша свята Церква і надалі незмінно будуватиме своє життя на тому ж самому ґрунті,

про який каже нам св. Апостол, що ніхто не може покласти другої основи, крім тої, яку покладено, що єсть Ісус Христос (1 Кор. 3, 11). Ми згадуємо, якою холодністю або байдужістю зустріли наші церковні неоднодумці і неприхильники відродження рідної Церкви. Минуло декілька років, — і якими тихими і сплутаними стали їх заперечення. Скільки того, що осуджували і проклинали, скільки того вони самі запровадили в своїм житті, бо до цього їх примусила непоборна сила правди, принесена в церковне життя відродженням УАПЦ. І тут, на рідній Україні, і скрізь, де тільки трудна доля розкидала дітей нашого народу, — всюди наш віруючий люд іде до нашої святої Церкви, як до джерела свого духовного життя, правди і світла для душі; до неї несе він свою радість і подяку, в ній він оплакує своє горе і підносить до Отця світу свої благання.

«Дніпро», орган УАПЦ у США, ч. 9. Трентон, Н. Дж., 1928.

**НАДЗВИЧАЙНІ ПРАВОСЛАВНІ
ЦЕРКОВНІ СОБОРИ**
(Січень, грудень 1930 року)

[26]

**ПРОТОІЄРЕЙ ДЕМИД БУРКО
ПРО НАДЗВИЧАЙНІ ЦЕРКОВНІ
СОБОРИ 1930 РОКУ**

Про сумної слави надзвичайні Собори 1930 року, на одному з яких було ліквідовано УАПЦ, а на другому — знову відновлено, але в тісних і обмежених рамках, під пильним контролем влади і в умовах непримирних утисків, збереглося зовсім мало свідчень. Наскільки відомо, не залишилось жодних офіційних документів.

Протоієрей Демид Бурко — свідок і учасник подій українського національно-церковного руху 20-х років, у своїх спогадах змальовує тло, на якому проходили ці Собори та коротко пише про їхній перебіг.

З другої половини 1929 року радянська влада через свій терористичний апарат, ДПУ, почала в Україні масовий погром її інтелігенції і культури, погром, що шалів півтора роки, а далі, то на якийсь час трохи стихав, то лютував знову. Почався він процесом «Спілки Визволення України», який совети з політичною метою широко й голосно, а ще більше провокаційно, змонтували, як неперевершені майстри цих діл; процес тривав від 9 березня до 19 квітня 1930 року.

Завданням комуністичного режиму було знищити цілком усі вияви українського культурно-національного життя, тому він приточив до СВУ й Українську Автокефальну Церкву. Йому треба було здискредитувати Церкву, щоб тим створити собі причину для знищення її, оскільки вона була для нього небезпечною, бо стояла в обороні християнського і національного ества свого народу.

Судове слідство в справі СВУ кваліфікувало українську Церкву, як організацію, «націоналістичну», «контрреволюційну» і «петлюрівську», мовляв, «державу в державі», цілком протилежну й вороже наставлену до радянської ідеології. «Цього радянська влада терпіти далі не може», казав на процесі державний обвинувач, помічник генерального прокурора УРСР Павло Михайлик, а за ним повторювали й інші обвинувачі, як прокурор комісаріату юстиції Якимішин, прокурор найвищого суду Ахматов та прокурор окружного суду Бистрюков (перші два, на жаль, українці, емігранти з Галичини, останні — євреї і росіянини).

На лаві підсудних, власне, проводу самої Церкви не було; його доля, як і всіх єпископів та священників, вирішувалася негласно. Між 45-ти підсудними (професорами, педагогами, письменниками та іншими) — церковних діячів було тільки два: професор Володимир Чехівський та його брат протоієрей Микола Чехівський, як члени СВУ. Саме обвинувачення проти Церкви було побудовано за більшовицькою практикою судівництва, за принципом «аби людина, а діло буде». «Націоналізм» інкримінували УАПЦеркві тому, що вона була за своїм характером національною, а іншою й бути не могла, бо таке її призначення, бо й всі Церкви східного Вселенського православ'я є національні. Щодо «контрреволюції», то, ясна річ, в СРСР контрреволюційне все те, що нерадянське, а Церква, що своїм духом і завданнями так протилежна більшовизму, як світло темряві, тим більш підходить під таку кваліфікацію. «Петлюрівською» Церкву називали тому, що вона знову ж таки була українською й автокефальною, служила своєму народові, а за речеві, ніби, аргументи цього обвинувачення радянський суд мав той факт, що серед духовенства УАПЦеркви було чимало колишніх старшин армії УНР. Але ця «причина» була цілком природною. В дні збройної боротьби за волю і державність України багато синів священників пішли в військо, а коли та боротьба припинилася, вони, мавши духовну освіту, стали пастирями, щоб цим служити рідному краю. Підсудний протоієрей М. Чехівський, колишній професор Київської духовної академії, а потім полковник українського війська,* на запитання прокурора в час суду, чому він, Чехівський, став священником, відповів, що зробив це для того, щоб служити своєму народові, піднести його національну свідомість, щоб «хоч не ми, то наші діти і внуки побачили Україну

вільною і незалежною».¹ Це була відповідь всієї української інтелігенції, що, сповнена вищих ідеалів, йшла в рідну Православну Автокефальну Церкву в час, коли ворог, розгромивши свободу і державність України, заповзаявся знищити і її духовну субстанцію.

Ще майже рік перед процесом СВУ, з липня місяця 1929 року й до березня 1930-го, разом з масовими арештами й засланнями української інтелігенції (тільки в самому Києві репресовано більше 1000 чол.), арештовано 5 єпископів і понад 700 священників, з яких 48 розстріляно.² «З одного лише Києва, — каже митрополит Василь Липківський, — пішли на заслання найкращі священники — Красицький, Карпов, Ходзицький, Хомічевський, Пивоварчук, що про СВУ й не знали нічого, і чимало інших, багато й розстріляно».

28 січня 1930 року ДПУ насильством скликало «надзвичайний церковний собор» з кількох недобитих єпископів та 40 священників. Зрозуміло, що на цьому «соборі» ніякого церковного духу не було, ним керував не Христос, не голос Церкви, а безбожна, антихристиянська, безоглядно жорстока державна влада. Ще було далеко до вироку нечестивого суду, що його, для більшого знуцання над релігійними почуттями православної України, оголошено в саму Великодню ніч 19 квітня, а вже смертний присуд Церкві був готовий... ДПУ подиктувало «соборові» ухвалу, що Українська Автокефальна Православна Церква «віднині самоліквідується» і духовенство залишається «служителями культу» при храмах. Протестувати проти нечуваного насильства було важко. Єпископ Микола Карабіневич за своє зауваження агентів ДПУ Каріну, що його дії «паралізували волю Церкви», незабаром після того заплатив життям. Кожен з учасників «собору» був придушений свідомістю страшної приреченості, яка зависла над цілою українською Церквою. Дійсність була така моторошна, страх так скував все живе, що думка зупинялася напівдорозі. Про всеосяжний страх, що митрополита Василя Липківського, цього новітнього апостола Христової істини і великого патріота, усунутого насильством ДПУ в жовтні 1927 року від керування Церквою, майже всі цуралися, його відвідували (він жив тоді в подвір'ї св. Софії в Києві),

---

¹ М. Ковалевський, «Опозиційні рухи в Україні».

² В. Потієнко, «Записки».

як він сам свідчить, тільки митрополит Микола Борецький та Володимир Чехівський.

Насильницький антихристиянський Собор тривав усього кілька годин, як то все наперед запланувало ДПУ. Цікаво, що сама «соборна» ухвала майже дослівно ідентична своїм змістом із доповіддю ДПУ про УАПЦеркву, поданою в березні судовому слідству в час процесу СВУ (мабуть, обидва ті документи складав один автор, Карін). «Собор» нагадував собою акт насильства над українською ієрархією, вчинений царем Петром I 19-го листопада 1708 року, коли до царської ставки в м. Глухові (в час війни Петра I з Україною) було привезено під воєнним караулом зв'язаного митрополита Київського Йоасафа Кроковського, покликано Чернігівського й Переяславського єпископів та ще кількох з ближчих російських єпархій для проголошення анатем на гетьманом Іваном Мазепою. Як тепер, так і тоді всесильно діяла московська деспотія, лише тоді «священному» Соборові єпископів під загрозою «лишення живота» було наказано проклясти, як «зрадників», Мазепу та його сподвижників, а тепер проголошено «зрадником» увесь православний український народ.

Слова ДПУ про те, що духовенство залишається надалі «служителями культу» при храмах, були звичайним для радянської тактики лукавством. На ділі, в затінку пропагандивних «соборних ухвал» та деклярацій, ішла нещадно ліквідація української Церкви, фізичне нищення духовенства та передових церковних трудівників. «Як надходила ніч, — писав церковний діяч Полтавщини Ф. С., — кожен священнослужитель і ближчі його співробітники чекали арешту, а далі... хресна путь». Терор шалів, як жахливий всезгубний шквал, забираючи все нові і нові жертви. Тільки Господь видав сльози посиротілих дружин священників та їх діток і море сліз удовиць і сиріт сотень тисяч засланих та розстріляних вірних Церкви.

Скоро після «надзвичайного собору», в травні місяці арештовано й літом вивезено до Росії, в Ярославський ізолятор, митрополита Миколу Борецького. Тоді ж арештовано й ще двох єпископів: Юхима Калішевського та Юрія Тесленка (11-го з черги всіх ліквідованих на той час єпископів УАПЦеркви). Арешти священників не припинялися. На кінець 1930 року з Української Автокефальної Православної Церкви зосталося всього біля 300 парафій при незакритих ще храмах по містах і містечках та в деяких селах. Умови їх існування були несказанно важкі,

але дух віри в народі невмирущий. При кожній можливості до цих непогашених огнищ Церкви Христової сходились і приїздили на богослуження, іноді за 100-150 км., усі стомлені в духовній пустині комуністичного режиму.

Не пройшло й року з часу січневого «собору», як ДПУ 22 грудня 1930 р. скликало другий «надзвичайний собор». Влада з якихось причин, треба думати — пропагандивних, — вирішила «відновити» українську Церкву (без назви автокефальна). На «соборі» Карін і його співучасники заговорили про «свободу релігії» в СРСР, про те, що Церква «может существовать и развиваться» (?!). Ухвалили поділити крихту недорозгромлених парафій на сім епархій, з єпископом у кожній, і утворили Церковну Раду; на митрополита обрали архієпископа Івана Павловського.

Це був неперевершений цинізм! Бурею котилось по Україні нищення її церковного і національного життя, перед самим цим «собором», в жовтні й листопаді, арештовано іще трьох єпископів (усього вже 14) та біля 100 священників, і в той же час деклярується «свобода» релігії і «розвиток» Церкви.

Прот. Демид Бурко

«Рідна Церква», ч. 20, Мюнхен, 1955, листопад-грудень, стор. 2, 3, 4.

---

* Згідно з біографічними даними Миколи Чехівського, він не був ані професором Київської духовної академії, ані полковником українського війська.

МИТРОПОЛИТ ВАСИЛЬ ЛИПКІВСЬКИЙ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ УАПЦ

Митрополит Василь Липківський у своїй «Історії Української Православної Церкви» (розділ VII) дав дуже критичну оцінку надзвичайних церковних Соборів 1930 року та її учасників. Одначе, поруч з критикою суто суб'єктивного характеру, він подав об'єктивну характеристику тогочасної дійсності. Цей уривок з його праці наводиться нижче.

Радвлада утворила цю «сборну ліквідацію УАПЦ» за певне лише про людське око; в затінку цієї ліквідації вона робить справжню і невпинну ліквідацію взагалі віри і Христової Церкви за своїм комуністичним програмом, і в першу свою п'ятирічку взялась до ліквідації УАПЦ, як наймолодшої, значить найменш тривкої, та ще й такої, що дуже захоплює селянство. Комуна в останні часи «повернулася лицем до села», опановує українське селянство, усуспільнює українську землю і селянські коні, і воли й корови, і самих селян під своєю диктатурою. Заводить радгоспи й колгоспи без попів і без церков, хоче все селянство обернути в безвірницьку спролетарізовану масу. Самих попів повним унеможливленням для них та їхніх родин життя в радянській державі цілими гуртами жене до зречення сану, цілком унеможливила заснування релігійних шкіл, видання часописів, книг релігійного змісту, і взагалі цілком нищить і релігійний і національний дух українського народу, робить духовну руїну, і коли робить, то і зробить.

Наша рідна земля, наш рідний нарід споконвіку мають таку тяжку долю, що їх в певні терміни заливає всяка повінь. Колись, кажуть, наша Україна вся була залита морем, скована льодом, завмерла. Але зійшло море, розтав лід і вона, як квітка, розквіла і прийняла на своє лоно наш рідний нарід. Та й його скільки раз заливала ворожа

повінь. Мабуть ще за часів переселення народів в 4-5 віках народня повінь дуже заливала наших прабатьків на їхній землі. Потім уже в історичні часи наш нарід до краю заливала повінь половецька, татарська і руїна кримських ханів. Та вся ця руїна прийшла і відійшла, а народ наш живе і потужніє. Навалилась на наш народ не лише фізична, а й духовна повінь — польсько-московська, обертала в руїну не лише землю, а й віру, й саму душу нашого народу. Але й вона як прийшла, так і зійшла, а народ наш живе й відроджується... На Бога надія, що й жажлива комуністична повінь, що зараз своїми хвилями намагається з головою залити наш народ, змести зі світу і його віру, і Церкву, і все що для нього найдорожче, всю його людську природу, його волю, націю, теж зникне, як прийшла, а народ і від неї врятується і житиме.

Але свята Українська Автокефальна Православна Церква — вона як і Христос, Голова її, воскреснувши з мертвих, вже більше не вмирає, смерть над нею вже влади не має.

Тим часом життя йде й невинно висуває свої вимоги... І як ліквідація УАПЦ нагадує обставини смерті Христової перед його воскресінням... Уже помер Христос, вже Його поховано, привалено гріб каменем, а між тим вороги Його неспокійні, вони прийшли до Пілата й кажуть: «Цей обманщик казав: на третій день воскресну». Так звели забезпечити гріб вартою, щоб ученики не вкрали його і не казали, що він воскрес з мертвих... Хіба не те ж саме трапилось і з українською Церквою?

І от не пройшло і року після скликання «надзвичайного собору» як ДПУ скликає вже другий надзвичайний Собор, щоб поставити варту коло її гробу. Чому це? Запевне, це таємниця самого ДПУ. Ми можемо робити лише догадки. З першим надзвичайним Собором уже надто перемудрило. Воно не лише зліквідувало УАПЦ, а й усю його організацію: ВПЦР, повітові й районні Ради, зліквідувало служіння митрополита й єпископів. Але все ж після всіх ліквідацій залишилось українських парафій щось коло 300. І в якому стані вони залишились? Вони оказались вільними від усякого контролю, крім звичайної в кожній радянській спілці агентури ДПУ, вільними від усякого церковного начальства. Я навіть вітав такий стан українських парафій, в такому стані вони могли найкраще підготуватись до утворення в слушний час нового уже справді церковного, всенародно-соборноправного керівництва. Але ДПУ швид-

ко спохватилось. Справді, в той час, як більшовицька влада всі свої інституції проймає самою суворою централізацією, вводить «єдиноначаліє» в усіх своїх фабриках, колгоспах, радгоспах та всіх інших закладах, найбільше боїться всякої «груповости», українські парафії опинились в стані анархічному, стали окремими незалежними гуртками людности та ще в справі найбільш підозрілій для більшовиків — в справі релігійній. І от в грудні 1930 р. ДПУ скликає другий надзвичайний Собор і на ньому виправляє свою помилку, відновлює всю церковну організацію з порушенням запевне всенародньої та й іншої соборноправности, ставить варту коло гробу УАПЦ, щоб мати в своїх руках певні органи і певних відповідальних осіб за мертвий спокій української Церкви.

Але ДПУ... мало на думці, здається, викопати ще один гріб і в ньому поховати ще одного небезпечного для себе покійника. Річ у тім, що предковичним осередком і церковного й національного життя українського народу є місто Київ, до нього завжди звертались думки, серця і мрії українського народу з усіх країв світу; Київ серце українського народу. От чому митрополити Київські, хоч вони від «татарів» мусіли «тікати» до Москви і більше двохсот років жили в Москві, але все ж звались «Київськими і всієї Русі». Коли Московська митрополія відділилась від Києва, Київські митрополити більш двохсот років жили у Вільні, але звалися все ж «Київськими і всієї Русі». Осередком церковного життя України при всіх пригодах незмінно залишався Київ... Отже Київ, як предковичний церковний осередок українського народу кладеться в могилу, а замість нього висувається новий осередок — Харків, столиця більшовицької української інтернаціональної держави...

Так ДПУ «пустило в расход» зразу двох покійників і поставило надійну варту коло їх могил. Але певне ж воно, що ці небіжчики вже не встануть? Ми віримо, віримо, що вони все ж воскреснуть і ніяка варта їх не встереже.

14/23. X. року Божого 1930.

Дев'яти роковини моєї хіротонії.

[*Митр. В. Липківський*]

Передрук з машинопису кн.: Митр. В. Липківський «Історія Української Православної Церкви», розділ VII. — Копія машинопису з допискою «єп. Мстислав Скрипник, 1942». — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж.

ПРОЄКТ РЕЗОЛЮЦІЙ НАДЗВИЧАЙНОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ (СІЧЕНЬ 1930) ПРО ЛІКВІДАЦІЮ УАПЦ, АВТОРСТВА ДПУ

ДПУ, на вимогу якого відбувся ліквідаційний Собор УАПЦ в січні 1930 року, підготувало усе, включно з проєктом резолюцій; що їх мали прийняти делегати. Агент ДПУ Карін, який відіграв зловісну роль в усуненні митрополита Василя Липківського на II Всеукраїнському Православному Церковному Соборі 1927 року, передав наперед опрацьований проєкт секретареві ВПЦРади єпископові Маркові Грушевському.

Текст проєкту резолюцій зберігся завдяки тому, що копію було нелегально переслано уповноваженому УАПЦ в Західній Європі Євгенові Бачинському.

Заслухавши доповідь Голови Президії ВПЦР прот. о. Л. Юнакова про працю Президії ВПЦР і стан УАПЦ, Надзвичайний Собор мусить признати, що УАПЦ, як це остаточно тепер з'ясувалось, на протязі свого 10-ти річного існування, була явно виявленою антирадянською контрреволюційною організацією. Не можна відкинути того, що в її складі були й досі є люди, які йшли до церкви лише для задоволення своїх релігійних потреб. Але ця суто церковна маса, сама не знаючи того, жила й діяла за проводом і вказівками тих осіб, для котрих УАПЦ була не ціллю, а засобом для здійснення своїх контрреволюційних намірів. Слабі намагання всієї віруючої, хоч і незначної частини членів Церкви звільнитись від позацерковних цілей і впливів, як ми бачимо з доповіді, не мали позитивних наслідків. І чим далі, тим УАПЦ все більш і більш ухилялась в бік нецерковности. Надзвичайний Собор іменно такий стан УАПЦ мусить твердо і ясно констатувати.

Радвлада декретом «Відокремлення Церкви від держави» дала законну можливість українській віруючій люд-

ності відродити свою рідну, українську автокефальну, соборноправну, Православну Церкву, ту Церкву, що близько 300 років була в неволі казенної цареславної Церкви. Але, звільнившись від політично-монархічного гніту, УАПЦ не судилось самій стати дійсною Христовою Церквою, вільною й далекою від своєрідного національно-шовіністичного політиканства. Це є факт. Бо і відродилась УАПЦ в часи політичної боротьби і відроджували її, а потім і до керівництва нею стали ті люди, які потерпіли поразку на відкритому політичному фронті й пішовши в Церкву, мали намір використати її і дійсно використовували, як знаряддя для дальшої боротьби проти радвлади, а значить і проти справедливості соціальної революції. Природньо, що керуючі органи УАПЦ від ВПЦР до ПЦР виявляли себе, як в цілому, так і окремі члени, явно не церковними, а національно-політичними антирадянського контрреволюційного характеру акціями. Те ж саме можна сказати й про священнодіячів всіх ступнів, починаючи з митрополита Липківського; з церковного амвону проповідувались націоналістично-політичні ідеї, що різко розходились з ідеологією Церкви, а з боку ставлення до радвлади були контрреволюційними, антидержавницькими.

Отже, все це довело до того, що УАПЦ стала синонімом контрреволюції на Україні, бо для значної частини керівників Церкви церковність була тільки зовнішньою формою, що прикривала націоналістично-політичний зміст. В такому стані цілком послідовно дійшли до того, що автокефалія стала символом національно-політичної петлюрівської самостійності, українізація використовувалась як засіб до розпалювання національної ворожнечі, а соборноправність обернулась в демагогічний засіб політичного впливу до здійснення зазначеної мети.

Тому то Надзвичайний Собор УАПЦ з глибоким жалем і з усією щирістю констатує, що V Розділ канонів УАПЦ значною кількістю керівників Церкви систематично порушувався. Це стверджується цілим рядом фактів з історії минулого УАПЦ, а саме: перевірка персонального складу священнодіячів УАПЦ в своїх рядах виявила значну кількість людей, що раніше брали активну участь у військових петлюрівських загонах, були старшинами, отаманами, або просто скомпромітовані в минулому. Всі вони шукали в Церкві одного — використати Церкву в контрреволюційних, а дехто і в своїх особистих нецерковних цілях. Низка випадків притягнення діячів УАПЦ до відповідальності

державним урядом за контрреволюційні вчинки також переконують в цьому Надзвичайний Собор. До такого висновку приводить ще й те, що серед членів нашої Церкви були й є люди нерелігійні, антирадянські, наміри яких не викликають ніякого сумніву. І всі такі люди в більшості були церковним активом, тому і керуючі органи Церкви: ВПЦР, ОЦР, РЦР, ПЦР, — як про це свідчить вереснева нарада 1926 р., — стали виразниками націоналістично-політичних антирадянських настроїв і нецерковних дій.

Собор з жалем констатує, що митрополит В. Липківський, єпископи: О. Ярещенко, С. Орлик, Ю. Жевченко, М. Пивоварів, К. Кротевич, всеукраїнський благовісник В. Чехівський і інші стояли на шляху націоналістично-політичних контрреволюційних, антирадянських дій через Церкву.

Не можна замовчувати про те, що громадянство республіки в зв'язку з викриттям органами влади контрреволюційної організації «СВУ», яка використовувала в своїх політичних цілях УАПЦ, вважає нашу Церкву за контрреволюційну організацію.

Отже, зважаючи на все, Надзвичайний Собор визнає, що УАПЦ з причин вищенаведених була контрреволюційною, національно-політичною організацією, складовою частиною «Спілки Визволення України». Тому Надзвичайний Собор категорично засуджує всіх тих, хто спричинився до перетворення Церкви на контрреволюційну, антирадянську організацію, визнає дальше існування УАПЦ недоцільним і вважає її ліквідованою. Цим самим Собор припиняє діяльність керуючих органів: ВПЦР, ОЦР, РЦР.

Єпископи УАПЦ припиняють своє духовне керівництво округовими Церквами й залишаються парафіяльними священнодіячами наряду з священиками, що діють в зареєстрованих парафіях, які залишаються необ'єднаними в будь-яку церковну організацію.

«Вісник», ч. 2, Мюнхен, 1960, січень.

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ УАПЦ В РАДЯНСЬКІЙ ПРЕСІ

Протоієрей Митрофан Явдась у своєму коментарі на появу першої частини IV тому «Нарису історії Української Православної Церкви» Івана Власовського («Церква й життя», ч. 3, травень-червень 1962 р.) цитує уривок статті з харківської «Пролетарської правди» про ліквідацію УАПЦ на надзвичайному Соборі в січні 1930 року.

Надзвичайний собор УАПЦ визнає, що українська автокефальна православна церква з вищезазначених причин була національно-політичною, контрреволюційною організацією — складовою частиною «Спілки визволення України». Тому надзвичайний собор, категорично засуджуючи всіх тих, хто спричинився до перетворення церкви на контрреволюційну, антирадянську організацію, *визнає* *дальше існування УАПЦ за недоцільне й вважає її за зліквідовану.* Цим самим припиняють діяльність провідні органи УАПЦ. Митрополит припиняє своє духовне керівництво УАПЦ, а єпископи УАПЦ припиняють, своє духовне керівництво окрешніми церквами й лишаються парафіяльними священнодіячами, поряд із священниками, зареєстрованими по парафіях, що залишаються необ'єднаними в будь-яку церковну організацію.

«Пролетарська правда». Харків, 1930, 6 лютого.

ДОКУМЕНТ САМООЧОРНЕННЯ

МИТРОПОЛИТ ІВАН ПАВЛОВСЬКИЙ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ УАПЦ

Через 8 місяців після надзвичайного Собору в грудні 1930 року, якому влада дозволила відновити Українську Православну Церкву в обмежених рамках, Митрополит Харківський і всієї України Іван Павловський написав листа до архієпископа Іоана Теодоровича у Сполучених Штатах, в якому намагався довести, що УАПЦ не була ліквідована комуністичною владою, а «самоліквідувалась». Можна припускати, що лист був написаний під тиском, якщо не під диктат, ДПУ.

Через нецерковну діяльність в Церкві і використання її керуючих органів в політичних цілях, про що посвідчили на процесі СВУ В. М. Чехівський, К. І. Товкач та ін., не тільки була унеможливлена праця, а й повсталала реальна загроза самому існуванню нашої Церкви. Слов'янщина з новою ненавистю й неприхованою зловтішністю піднялась знову на нас. Віруючий нарід переставав вірити нашому церковному слову, почався відхід деяких парафій до слов'янської Церкви. Ми чули докір віруючого українського народу: куди нас заведено, до кого тепер йти? Слов'яни втішались з нашого трудного становища й безсоромно всяк перед народом ганьбили нас і нашу Церкву. Церква, після свідчення В. М. Чехівського і інш., не мала чим виправдатися. Що ж було робити? Чекати ліквідації ззовні і цим остаточно показати перед усіма, що українська Церква була не Церква, а політична організація? Помолились Богу і вирішили: треба рятувати Церкву. Був один життєвий порятунок при всяких умовах, це — самоліквідація церковної організації, тієї організації, яка, за свідченням самих керівних членів Церкви, використовувалась в нецерковних цілях. Така була воля всієї Церкви, що скликала Надзви-

чайний Собор, який сам, під почесним головуванням Найпочеснішого митр. Миколи, після доповіді Голови ВПЦР прот. Л. Юнакова, однодумно висловився й одноголосно затвердив рішення: во ім'я життя Церкви ліквідувати керуючі органи УАПЦ. То значить, були ліквідовані: ВПЦРада, Окр. Ц. Ради й духовне керівництво Церквою митрополита та єпископів. Остались жити неорганізовані поміж собою парафії без керівництва та діяти їхні парафіяльні ради. Митрополит та єпископи zostались священнодіяти й працювати в межах своїх катедральних парафій. Отже, не розпорядженням комуністичного уряду, як то було повідомлено в *Екклесія*, а сама Церква ліквідувала свою нецерковну організацію. Про ухвалу Надзвичайного Собору була надіслана до всіх парафій інформація, підписана Найпочеснішим Миколою та Президією ВПЦРади.

5. VIII. 1931 р.

[*Митр. Іван Павловський*]

Опубл. у кн.: І. Власовський «Нарис історії Української Православної Церкви», том IV, частина I. — Н.Й.-Б.Б., УАПЦ у США, 1961, стор. 321-322.

РОЗДІЛ III

ІДЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА УСТРІЙ УАПЦ

ІДЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА УСТРІЙ УАПЦ

Основною метою українського національно-церковного руху, який зродився в полум'ї революції 1917 року, було незалежнення Української Православної Церкви від російської Церкви після більш як двохсотлітньої неволі. Боротьба за незалежність тривала безрезультатно понад чотири роки, зустрічаючи рішучий спротив з боку російських єпископів на Україні, Всеросійського Синоду, а пізніше Московського патріархату.

В цій боротьбі остаточно скристалізувалась ідея автокефалії Української Православної Церкви — рівної серед рівних у великій родині автокефальних Православних Церков. Перший Всеукраїнський Церковний Собор, що відбувся в Києві 14-30 жовтня 1921 року, підтвердив автокефалію УАПЦ, проголошену ВПЦРадою 5 травня того ж року і вписав її до канонів УАПЦ, як одну з головних засад: «Українська Православна Церква... є автокефальна, ніякому духовному урядові інших Православних Церков не підлегла і сама порядкує своїм церковним життям за провідництвом Святого Духа» (II, 12).

Відмова російського єпископату на Україні висвятити для УАПЦеркви перших єпископів, щоб цим дати початок її ієрархії, спричинилась до того, що ВПЦСобор відкрився без єпископів. Чи був це, отже, правний канонічний Собор? Собор дав на це позитивну відповідь, висловивши глибоке переконання, що він репрезентує всю православну українську людність і зібрався в ім'я Христове та з непохитною вірою в присутність на ньому Христа і Святого Духа: «... визнаємо себе канонічним місцевим Собором Української Православної Церкви, а тому і найвищим її органом, через який лунає голос української Церкви благодаттю Святого Духа» (I, 2/3).

Проблему власного єпископату розв'язано соборною висвятою перших двох єпископів — митрополита Василя Липківського і архієпископа Нестора Шараївського, — ідучи за прецедентами Церкви апостольських часів і давньої Олександрійської Церкви, з глибокою вірою в те, що «Всеукраїнський Церковний Собор має повне канонічне й догматичне право (з огляду на безвихідне становище, викликане відмовою російського єпископату на Україні піти за волею Церкви) висвятити обраних ним першого єпис-

копа митрополита, залишаючись непохитно на православному ґрунті, всесоборною висвятою і покладанням рук свого пресвітерства» (з доповіді на Соборі В. Чехівського). Одначе, Собор визнав вимушеність цього кроку, постановивши, що після перших двох хіротоній висвята єпископів відбуватиметься «з участю двох і більше єпископів по чину Всесвітньої Східної Церкви» (IV, 8).

Можна припускати, що Вселенська Православна Церква визнала б вимушену обставинами соборну висвяту перших ієрархів УАПЦ, коли б це питання розглядалося на об'єктивному, вільному від церковно-політичних упереджень, форумі. І до цього колись, можливо, дійде, не зважаючи на зневажливі обвинувачення в «самосвятстві», що їх уперто проголосує російська Церква.

Одначе, проголосивши себе «голосом української Церкви, що лунає благодаттю Святого Духа», Собор 1921 року вважав себе повноправним переглянути канони Вселенської Церкви і виключити з вжитку або змінити ті, які, на його думку, перестали бути доцільними. Це вже був радикальний відхід від засад Вселенської Православної Церкви, якій єдиній, в усій своїй сукупності, належить право встановляти або міняти свої канони.

Реакцією на роки поневолення Російською Православною Церквою, в якій єпископат відіграв роль слухняних виконавців царської волі, було рішення Собору 1921 року замінити «єпископсько-самодержавний устрій Церкви, що утворився під впливом обставин і державно-монархічного ладу тих часів, яким пройняті старі канони... устроєм соборноправним, відповідно духові Православної Христової Віри» (I, 2/1). Відповідно до цього, єпископи втратили свою керівну роль в Церкві. Церковна влада була передана в руки виборних Рад — Всеукраїнської, Малої, повітових, волосних і парафіяльних — з явною перевагою у них світських осіб. Митрополит УАПЦ був лише почесним головою ВПЦРади — найвищого керівного органу Церкви, а єпископи, хоч і вважались членами ВПЦРади, брали участь у її Великих Зборах не всі, а по черзі. Таке саме «почесне» становище визначив Собор повітовим (єпархіальним) єпископам. Применшено також роль єпископів, як духовних керівників. Згідно з новими канонами, митрополит мав право відвідувати парафії УАПЦ не як найвищий архипастир, а як «представник ВПЦРади»; єпископи мали право відвідувати парафії свого повіту, як «представники Повітової Церковної Ради» (XI, 37, 56).

Радикальним відходом від канонів Вселенської Церкви були постанови Собору 1921 року про родинний стан священнослужителів УАПЦ. Вони дозволяли одружених єпископів, шлюб єпископів, священників і дияконів після хіротонії; дозволяли особам усіх духовних санів розводитись і повторно одружуватись (XI, 16, 18).

Зниження ролі і значення церковної ієрархії за рахунок значного збільшення повноважень світського елемента не мало ґрунту

ані в історії Вселенської Православної Церкви, ані в історії Української Православної Церкви де, особливо в часи козаччини, панував принцип соборности, тобто активної участі мирян у справах Церкви, при збереженні особливих прав та обов'язків ієрархії, що випливали з їхнього священного стану. На практиці соборноправність, яку Собор 1921 року проголосив однією з основних засад УАПЦ, не раз перетворювалась на сваволю «радоправія», про що свідчать у своїх заявах та спогадах самі її діячі.

Однією з основних засад ідеології УАПЦ була її українськість, яка впливає з переконання, що тільки в національній Церкві, з рідною богослужбовою мовою, церковним співом і традиціями існує можливість справжнього духовно-національного розвитку людини. У цій сфері Українська Автокефальна Православна Церква зробила великий вклад, навіть за тих найбільш несприятливих умов, в яких їй доводилось жити і діяти.

УАПЦерква, знову ж таки реагуючи на пов'язаність дореволюційної Церкви з правлячою владою і на численні випадки такої ж пов'язаності в інші віки та серед інших народів, проголосила, як один із своїх основних принципів, свою аполітичність. Але силою обставин вона кінець-кінцем опинилась під повним контролем комуністичної влади і мусіла виконувати її диктати, аж до наказу про «самоліквідацію» в 1930 році.

У цьому розділі збірника подано ряд апологетичних творів провідних діячів УАПЦ, в яких вони пояснюють і обстоюють рішення Собору.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ УАПЦ

На Першому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі в 1921 р. було проголошено три основні засади УАПЦ — автокефалію, соборноправність, українізацію.

Пояснення цих засад подає учасник Собору протодиякон Василь Потієнко.

ВПЦР проголосила три основні засади, на яких мала відроджуватися українська Церква: *автокефалія, соборноправність і українізація*. Це цілком відповідало тим українцям, які національно себе пізнали.

Автокефалія, тобто незалежність української Церкви від будьякої чужої церковної влади, відповідала поглядам тих, хто доріс в державному думанні до здійснення ідеї державности України.

Соборноправність, тобто участь усіх вірних у розв'язуванні справ Церкви через своїх представників на Соборах — парафіяльних, округових, єпархіяльних і Всеукраїнському, імпонувала всім, хто стояв на засадах боротьби з більшовицько-комуністичною диктатурою.

Українізація сприймалася всіма, хто визнавав право на життя української культури, рідної мови, рідної пісні, рідних звичаїв і обрядів, українського малярства, української архітектури і скульптури.

Ці засади, на яких відроджувалась українська Церква, були однаково зрозумілі й дорогі і інтелігенції, і селянинові, і робітникові.

Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, оригінал.

ЗА ЦЕРКВУ, ХРИСТОВУ ГРОМАДУ, ПРОТИ ЦАРСТВА ТЬМИ

Ця стаття, написана одним з найвидатніших українських православних церковних діячів, є важливим апологетичним твором доби відродження УАПЦ. В 1922 р. її видала в Харкові окремою брошурою в кількості 1000 примірників Церковна Рада парафії УАПЦ при Миколаївському соборі (в 1929 році зруйнованому більшовиками). В Чехівського засуджено на процесі СВУ в 1930 р. до 10 років ув'язнення, де він і загинув.

У статті «За Церкву...» автор робить детальний перегляд насильства московської Церкви над Українською Православною Церквою після підступного приєднання її в 1686 році і кидає гострий осуд московським єпископам, які «відійшли від заповітів Христа і апостолів», стали «цареслужителями і панопоклонниками» та сприяли національному і економічному поневоленню українського народу. Зокрема він зупиняється над питанням ієрархічного переємства, заперечуючи, що єдиним правильним чином передачі єпископської благодаті є хіротонія руками єпископів, особливо у такому випадку, як у 1921 році, коли чужі єпископи на Україні відмовились висвятити для УАПЦ її власних єпископів. Відповідно до цього, автор обстоює правосильність соборної висвяти перших єпископів УАПЦ. (Друкується з деякими скороченнями).

*Пізнайте істину, і
істина визволить вас.
(Іоан. 8, 32)*

З осередку робітників, теслярів, рибалок, з бідних людей, злидарів («худородних», 1 Кор. 1, 27), виникла перша Церква, перша громада Христова. Завданням Церкви було братерське поєднання людей і безупинне проступання до совершенства життя Божого.

Основою життя й устрою Христової громади була прийнята вільна, без примусу, любов, братерство, спільність, самодіяльність. Не могли пануючі верстви погоди-

тись з новою громадою, що загрожувала знищити їх панування. «Повстали царі земні і князі зібрались до купи на Господа і на Христа його» (Діян. 4, 26-27).

Пануючі верстви Іудеї, а потім і Риму повстали на боротьбу з Церквою.

Боротьба спочатку, в I, II й III в.в. йшла дорогою адміністративно-судових переслідувань, погромів, нападів натовпу, а разом і шляхом громадської і літературної полеміки. Боротьба пануючих проти Церкви направлялась на повне знищення Церкви. Коли ж християнство не тільки не зникає, а ще й розростається, пануючі верстви змінюють способи боротьби, йдуть на компроміси. І всередині Церкви і зовні, у впливах держави на Церкву, пануючі верстви намагаються пристосувати організацію Церкви до свого панування, утворити з Церкви знаряддя до зміцнення господства багатших верств. Цей останній спосіб боротьби пануючих проти Христової громади тягнеться до теперішнього часу, приводить життя української Христової Церкви до того стану, коли вірні приступають до відновлення й визволення Христової громади, пригнобленої синами «князя віку цього», пануючими верствами.

З того часу, як в українській Церкві засіяла благодать Святого Духа, з часу прийняття християнства, вся повнота життя Святого Духа пробуває в українській Церкві. Десятий вік вже йде, як живе з Христом українська Церква. Живучи всією повнотою дарів Святого Духа, Православна українська Церква була автокефальною, незалежною від інших Церков, єдналась з Церквою-матір'ю, грецькою Церквою. Те єднання не було підлеглистю.

Коли український народ в XVII ст. повстав проти панської влади Польщі і вступив у спілку з Московією, як рівний з рівними і вільний з вільними, московські бояри й дворяни повели свою злу роботу на поневолення народу України. Московські князі, царі, бояри й дворяни заздрим неситим оком позирали на здобутки праці українського народу й обманом, зрадою, насильством стали захоплювати працю селянина, робітника України. Щоб міцніше у тьмі неволі держати нарід України, московські пануючі верстви і непідлеглу Москві вільну українську Церкву вирішили поневолити. З боярами охоче злигалися московські патріархи й архиєреї, які також в значній кількості походили з боярства і поділяли захватницькі прагнення його. І московські духовні владика алчним оком позирали на блага землі української. Одна була перешкода — Цер-

ква України була в єднанні з грецькою Церквою, і поневолення української Церкви могло викликати протести грецької Церкви. Щоб усунути цю перешкоду, слуги пануючих верств Москви, патріарх і царська влада, послають в Царгород посла Микиту Алексеєва до Царгородського патріарха, прохаючи останнього благословити поневолення московськими «князями віку цього» української Церкви. Спочатку Царгородський патріарх відмовився виконати бажання московських владик, а Ієрусалимський патріарх рішуче протестував проти беззаконства неканонічності акту, що задумала Москва. Тоді посол московський хабарями схилив магометанина, великого візира, вплинути силою на патріарха, і патріарх поступився перед візірем і дав грамоту, в якій відмовився від оборони непідлеглости української Церкви. Щоб покрити темне діло насильницької покупки влади над українською Церквою, як пише сам Алексеєв, спочатку була послана грамота від Царгородського патріарха в Москву про зречення від української Церкви, і лише потім царський посол заплатив за послугу й патріарху й іншим, по слову посла, 200 золотих і три сорока (120) соболів (Ів. Огієнко, «Історія української культури»). Купно влади над життям Церкви не допускається і карається Апостольською Церквою. Хто купує життя Церкви, як Симон в «Діяннях», той підлягає суворій карі. Він повинен бути відлучений від Церкви й всі, хто має з ним спільність. З 1687 р., року ганебного купна життя української Церкви, московська вся ієрархія на Україні — неканонічна, не Христова. Мало було купна грамоти Царгородського патріарха: московські владики потребували ще дійсного переведення свого панування в житті української Церкви. Силою «князя віку цього», силою царів, бояр, дворян, силою збройною була заведена влада московської ієрархії і в українській Церкві. Знищено було апостольський звичай церковного обрання священнослужителів, який зберігся в українській Церкві. Царська влада призначала архиєреїв, а по 30 апост. правилу, хто за допомогою державної влади здобуває священнослужительський сан, позбавляється сану. Царсько-панські ставленники, єпископи по своїй волі призначали бюрократичним шляхом священників і дияконів. Так витворювалась сучасна москвинська ієрархія. Силою припинено було роботу церковних братств; українські школи закриті, а на місце їх відкриті руські школи; старопечатні українські церковно-богослужбові книжки силою одібрані по всій Україні, а на

місце їх силоміць надані московські печаті з виявленими ознаками московської мови (В. Чехівський, «Київськ. митр. Гавриіл Бокун», Київ, 1905 р.).

Цей процес поневолення силами «князів віку цього» української Церкви йшов через XVIII-XIX, в.в., виявляється ще й в теперішній час,

Таким чином московська ієрархія на Україні увійшла в українську Церкву не через двері Христа, не любов'ю, а пролізла через діру куплі, обману, насильства, як всякий хижак. Через те московська ієрархія на Україні й до цього часу є лжеієрархією, є організацією панування господствующих верств, а не організацією братерського церковного служіння. Являючись гнобителями на Україні, московська боярська ієрархія і в московській Церкві відійшла від заповітів Христа й апостолів.

Коли поглянути, по заповіту Христа (Мт. 7, 16), на діла, на плоди діяльності московської ієрархії, коли будемо іспитувати духів, по апостольському заповіту (I, Іоан. 4, 1), в ієрархії, що має переємство московської влади, то побачимо й упевнимось, що ця ієрархія в цілому не виявляє благодатного життя дарів Святого Духа. Благодатне Христове життя остається в Церкві незалежно від патріаршої ієрархії й часто проти волі її. Перш всього, москвинська ієрархія зрелась дара Святого Духа управління. Вона цей дар передала за свої матеріальні вигоди владі стародержавній, владі «князів віку цього». Христос усім життям боровся проти «влади князя віку цього», влади примусу, насильства, гнобительства. З життя церкви Христом був вигнаний геть «князь віку цього». Христос учив: «Тепер суд мирові цьому: тепер князь миру цього вигнаний буде геть» (Іоан. 12, 31). Христос заповідав, «що царство Його не від миру цього» (Іоан. 18, 36). Христос заборонив своїй Церкві порядки, звичаї й закони царств світу цього (Мт., 20, 25-28). А московська ієрархія пішла до влади царства світу цього і віддала в руки «князя миру цього» й його слуг Церкву Христову.

Єпископи й патріархи були не органами Христа, а органами в управлінні «царства мира цього», органами «ведомства православного ісповедання». Але Церква поставляла собі пресвітерство і єпископство, а влада зовнішня, стародержавна, панська, призначала своїх слухняних кандидатів, своїх слуг єпископами, митрополитами, а ті призначали відповідних панським інтересам кандидатів священниками, дияконами, дяками. Царська влада «указа-

ми» правила ієрархією й церквою. Ієрархія без волі царської, панської влади не керувала життям Церкви. Царі злодійським способом присвоїли собі навіть головство в Церкві. Відкинуто було учення православне, що єдиним головою церкви є Христос («Православн. іспов. Петра Могили», Церкв. прав. Суворов, ст. 180-1). Катерина II, Павло I й інші називали себе «головою греко-кафолічної, східної церкви». Так, дар Святого Духа, дар управління, ієрархія московська не тільки «не підігрівала», по заповіту ап. Павла, а й замість дару Святого Духа прийняла дар «князя миру цього».

Також підмінила ієрархія московська дар навчання, дар істини Святого Духа на лжеучення цареслужіння, панопоклонства. Коли управління Церквою дісталось панським челядникам, то й учення віри підмінилось відповідним чином. Замість основи Христової науки братерства, єдності, любови, ієрархія московська приймає й ширить учення про абсолютизм, верховенство царської й панської влади, відкидає учення Христа, що царство Його не від миру цього, навчає, що Церква підлягає керівництву «князя миру цього», царя й панів, що вірні повинні більш всього користись волі «князів миру цього».

Замість братерства, ієрархія Московії і її прислужники проповідують примус, панування зовнішнього стародержавного характеру в самій Церкві. Патріарх і єпископи засвоюють собі елементи влади князів і царів і господствують в Церкві, проти учення Христа, поневолюючи й гноблячи Церкву вірних. Проти учення Христа про братерство (Мт. 20, 25-28) й заповітів апостолів (I Петра, 5, 3), що заборонили єпископам панування, ієрархія московська видумала учення про єпископський абсолютизм в Церкві, про єпископську монополію на благодатні дари Св. Духа.

Ставши слугою царства тьми, московська ієрархія для зміцнення панської влади учить, що примус, насильство, війни, навіть смертна кара християнством заповідані. Досить пригадати учення про благословенство душогубства війни і смертної кари катехизису Філярета, митрополита московського. Філярет учення Христа віддав на службу вимогам старої клясової держави. В державному совіті російської імперії той, хто пізніше царською владою названий був Київським митрополитом, Антоній боронив смертну кару во ім'я християнства, смертну кару, яку вживала стара держава проти своїх клясових супротивників,

селян і робітників (В. Экземплярский, «Несколько мыслей по поводу защиты смертной казни в русской богословской литературе последнего времени», Киев, 1907, ст. 4). Ті священники, що в Державній Думі висловились проти смертної кари, Російським Синодом позбавлені були священного сану.

Перед очима всіх розлягалася проповідь московської ієрархії як в Московії, так і на Україні з закликами до душогубства в війнах, що велися виключно в інтересах пануючих верств. Відкинувши вчення Христове, дар істини Св. Духа, ієрархія московська засвоїла дар «князя миру цього», зле учення про панування, дар лжі, неправди. Ієрархи стали ідеологами, учителями темної влади князів віку цього.

Ієрархія московська проповідувала іменно ту владу, з якою боровся Христос. Він, перемагаючи цю владу духом Своїм, тілом відданий був їй, при чому зазначив: «Це Ваш час і (Ваша) влада темна» (Лк., 22, 53).

Дар священнодіяння, дар свячення — просвітлення людського життя, московська патріярша ієрархія також віддала «князю миру цього» за царську панську ласку. Богослуження, таїнства Св. Духа перемінено було ієрархією на служіння не любові до меншого брата, Христа, на служіння не Богові, а царям, князям миру цього. Ієрархія прийняла указ царя — ката Петра I про повернення таїнства сповіді в чинник політичного розшуку. Цим указом кожному духовнику, ісповіднику, надавався обов'язок доносити політичній розшукувальній владі про тих, хто виявить на сповіді незгоду з царською сваволею. Щоб цей спосіб міг обійняти все громадянство, державна влада силою примушувала всіх сповідатися. Для того заведено було «исповедныя ведомости». Так святе, чисте таїнство оновлення духа повернено було в дію розшуку влади «князя миру цього», а священники перетворені в агентів панської влади.

Для утримання народу, робітників села і города під владою царів, панів, утворено було священнодіяння присяги на служіння панській, царській владі — для всіх християн, і особливої присяги зокрема для військових, урядовців, священнослужителів.

Присяга служила зміцненню влади експлуаторів-визискувачів над тим, хто працював. В богослуження внесені частини молитви за царське панство, які в корні перемінили напрям, дух богослуження. Замість того, щоб мо-

литися про піднесення життя й діяльності державних діячів до вищої правди й волі Отця небесного, ієрархія внесла моління, щоб Господь Бог поспішав пособляти покорити під ноги царя всякого ворога й повстанця (ектенія богослужбова). Коли нові Ахава намагалися передавати смерті нащадків Ілії, нових пророків, проповідників братерства, істини, правди, ієрархія в дію священну, присвячену великому Христовому ділу визволення людей, внесла молитви про перемогу «князя миру цього» над його противниками, учениками Христа. Ієрархія московська встановила цілий ряд царських свят, «служб» і карала позбавленням сану тих священників, що не відправляли імператорського культу. Навіть ввела окреме нове, противне вірі Христовій таїнство «миропомазання» на царство «князя миру цього».

Ієрархія видумала дію — обряд прокльону тих, хто не згоджувався з царським, панським насильством над народом. Ієрархи проклинали вільний великий Новгород за те, що він був вільний і не підлягав московському князю, проклинали українських діячів за те, що не погоджувалися на поневолення України (Мазепи прокльони тяглися 200 років), проклинали селян — повстанців, за те, що боролися проти панської влади (Степан Разін).

Таїнство священства московська ієрархія повернула в інвеституру, в передачу стародержавної влади одним урядовцем — другому. Від ставлеників, як від вассала, вимагалось виявлення повної покірності не правді, а начальнику. Клячення перед начальником, земні поклони, цілування рук, клятва на служіння інтересам панів, царів — все це перенесено було з стародержавних звичаїв в таїнство священства. В архівах консисторських знаходяться у великому числі так звані ставленичеські справи, по яких ми бачимо, що таїнство священства повернуто було в спосіб призначення діячів на проповідь панської влади. В ставленичеських ділах Київської дикастерії за роки 1799-1803 ми стрічаємо такі резолюції екзаменатора — протоієрея Леванди й інших: «Достаточно наставаем был учить своих прихожан послушнству законным их владельцам, от Бога им поствлненным, чем показался и священства достоин» (Ставлен. дела Киевск. Дух. Консистории за 1799-1803 г.г.).

Так, благодать священнослужіння московська ієрархія підмінила на дар панослужіння. Не висвячення творилось, а повернення в панослужителів.

Москвинська ієрархія в учительстві, управлінні й священнодійнні одкинула благодатні дари Христового Духа,

Святого Духа не тільки для прийняття дарів духа зла соціального поневолення трудящих, а й для поширення дарів злого духа національного поневолення.

Відавши дар управління пануючим верствам, ієрархія помагала їм в примусовому визискуванні через церковні установи (страхування, свічні заводи, школи й т. п.), в приєднанні до Московії народів. Своїм адміністративним і шкільним апаратом ієрархія служила московському імперіялізму, економічному визискуванню і примусовому обмосковленню неімперіялістичних народів. Москвинська ієрархія на Україні, в Грузії, скрізь гонила культуру, мову, мистецтво пригноблених народів. Прислужники-ієрархи виключали з шкіл за українську мову, позбавляли служби, не допускали до церковно-громадської роботи. За примусову русифікацію України клевети московської ієрархії одержували 20% прибавки до жалування.

Шпигували, доносили жандармерії, передавали на заслання й тюрми слуги москвинської ієрархії тих, хто робив на стежці визволення пригноблених націй (доноси на учителів були масові).

Перейняті фамусовськими інстинктами, москвинським шовінізмом, націоналізмом, московські владики й їх челядники наповнили церковний службовий апарат своїми родичами, земляками, запеклими шовіністами Московії, лютьими ворогами визволення пригноблених народів Росії. До них приєднувались «ради користи, ради чинів, ради кар'єри» перевертні, зрадники поневолених. Вся ця згря хижаків не тільки визискувала економічно нарід, являючись дармоїдами, паразитами в культурнім житті пригноблених народів, а ще й глумились над життям тих народів, працюючи яких жила, сміялась над їх звичаями, мовою.

В школах нівечили душі дитячі, юнацькі, виховуючи перевертнів, зрадників.

Так, дар управління ієрархія московська вживала в Грузії, в Україні на зло гнобительства, насильства, убивства живої душі народу.

В роботі дару учительства в відносинах національних москвинська ієрархія також відкинула благодать Св. Духа. Ієрархія учила на Україні, що українська мова є базарна мова, що не можна молитися і служити Богові рідною мовою. Христос кликав научити всі народи (Мт. 28, 19-20). Св. Дух наставив апостолів на проповідь національними мовами, навіть говірками (Дії 2, 4). Москвинська ієрархія, забороняючи українську Божу службу, глузуючи над укра-

їнським словом, чинила хулу на Св. Духа, а хула така не прощається. Коли під натиском волі народу ієрархія московинська неначе згоджується дати українську службу, то це робиться лицемірно, до часу. Христос говорив до народу живою мовою, апостоли — теж. Кирило і Методій перекладали книги богослужбові на живу мову. Чи вимагали вони 3/4 чи 2/3 голосів? Ні, вони говорили до народу на його мові. Чого ж лицемірять московські ієрархи на Україні?

Нащо в деклараціях, згоджуючись на вживання української мови, на ділі агітують проти неї? Хіба не інтереси пануючих русифікаторських верств на Україні обстоюють вони?

Дар священнодіяння, Божі служби, московинська ієрархія вживала для примусової русифікації, пристосовувала древнє-слов'янський текст до московської вимови. Старопечатні українські церковні книжки відбирали, хоч і просив народ не віднімати цих книжок, хоч і плакав за своїми давніми книжками (В. Чехівський, «Київ. митр. Гавриїл Бокун», Київ, 1908 р.). Система національного поневолення через церковні установи провадилась на Україні більше двох століть.

Підмінивши світ Сонця правди, Христа Бога, темним ученням пануючих верств, московинська панська ієрархія, щоб держати народ в своїй темній владі, «розум вільних скувала кайданами лихої ночі», вона грала на темних суевірних інстинктах мас, розпалюючи «шукання родом невірним і розпутним» чуд, знамен, розжеврюючи ідолопоклонські фетишистичні стремління.

Скажуть, що це все робила московинська ієрархія при старому ладі, а тепер перестала. Як би це так було! Та де й коли виявила ієрархія патріярша відродження своє? Чи зреклась ієрархія московинська служіння «князю миру цього»? Ні, після знесення влади панів, царів московинські єпископи захопили господство над Церквою, господство, що перше належало царям, панам, і після 1917 року ієрархія патріярша єднається з пануючими верствами. В 1918 році ієрархія московинська на Україні поєдналась з Протофісом (союзом капіталістів) і гетьманом. Митрополит Антоній і інші видавали відозви в оборону гетьмана проти народнього повстання. В 1919 році московинська ієрархія в дружній єдності з Денікіном нищила українські церковні установи, гонила українську Церкву, гнобила українських священників. Сплітка ієрархії з панством проти соціального

й національного визволення була найтісніша (Див. листи митрополита Платона до Денікіна, журн. «Революція і церква»).

Чи виступала до останнього дня проти гнобительства капіталістами робітників? Ні. Чи відмовилась ієрархія москвинська від давнього свого служіння імперіялізму, русифікації? Ні. Чи відмовилась від вікового гноблення української Церкви, матері московської Церкви? Ні, ні на московському соборі 1917 року, ні на гетьманському київському в 1918 році москвинська ієрархія не відмовилась від ганебного примусового акту 1687 року, симонії, підбиття, купна життя української Церкви. І московський і київський гетьманський собор силою, викликаною довгим примусом інерції й впливом панства, складені в більшості були з архиерейських служок, з рабів «князя миру цього».

Довершайте ж міру отців ваших!

І до останнього дня московська патріярша ієрархія продовжує на Україні своє ганебне служіння пануванню господствующих верств над українським робітником города й села. І до останнього дня єпископи патріярші обстоюють своє панування, господство над Церквою. Їх відозвав, що тимчасово визнають українську службу, вірити шкода. Вони одно пишуть, а роблять друге. Звикнули вони звертатись до примусової влади при царях і тепер представники на Україні москвинської ієрархії виявляють роботу лише в ложних політичних доносах, сподіваючись зустріти хоч випадково останки старої влади, які б їх підтримали. Єпископи Назарій, Валеріян, Пахомій й інші клеветри визначались такою роботою.

Вікова робота москвинської ієрархії виявляється тепер в розкладі людського життя.

Війни, душоубства, гнобительства, знущання над людиною, страшна розпуста, гнилизна духа — все це є результат проповіді панування, господства і над працюючими верствами і над пригнобленими націями.

Коли в останні роки піднялась і проясніла християнська свідомість серед вірних Української Православної Церкви, представники її не раз звертались до москвинського єпископату на Україні з метою відхилити його від панопклонства і з'єднати його з Церквою вірних. Глухі й німі були єпископи патріярші; ожиріло їх серце; тяжко чують ушима і очима тяжко бачать.

Не почули москвинські єпископи й голосу Всеукраїнського Церковного Собору, голосу Церкви. Екзарх москов-

ського патріярха, митрополит Михаїл не схотів розуміти голосу Божого, голосу Церкви, відмовився від єднання, від братерства; свою сваволю, свою владу поставив вище всього. Тепер москвинські єпископи нахваляються скликати на Україні свій собор-синаєдріон, який був би слухняним під їх пануванням, який виявляв би волю єпископів, а не волю Церкви.

Такі собори-синаєдріони вже були; в 1917 році в Москві — кадетський, панський, а в 1918 — в Києві — протофісовський, гетьманський.

Коли представники української Церкви звертались до москвинського єпископату на Україні, кличучи до єдності, вони намагались підняти з ями гнобительства єпископат, надіялись викликати відновлення християнських відносин, загладити ганьбу господства в Церкві. Коли виявилось, що той єпископат не виконував заповіту апостола Павла і не «возгрівав» в собі дара Св. Духа, і що той дар в них не був живим, діючим, представники української Церкви постановили вирішити справу з єпископатом силами всієї соборної Української Православної Церкви на Соборі її.

Вирішення справи з єпископатом на Всеукраїнському Церковному Соборі, скликаному Всеукраїнською Православною Церковною Радою, зв'язане з істотою Христової Церкви.

Абсолютної, необмеженої влади в Церкві не може бути по заповіту Христа. Сама Церква являється на землі вищим органом, останньою інстанцією. Голос Церкви на землі є голос Божий. Голос Божий, виявлений в Церкві приводить апостола Петра й інших до відкинення волі і приказів первосвящеників, архиєреїв з самого початку християнського благовістя. Первосвященики, архиєреї, Анна, Каяфа, Іоанн та Олександр, «покликалиши апостолів, заповіли їм зовсім не говорити ані навчати во ім'я Ісусове. Петро же та Іоанн, озвавшись до них, сказали: «Чи праведно перед Богом слухати Вас більше, ніж Бога, судить» (Діян., 4, 6, 18-19). Коли архиєрей спитав знов арештованих архиєрейською владою, апостолів: «Чи не заборонили Вам учити?». Озвавсь Петро і апостоли сказали: «Більше треба коритись Богу, ніж людям» (Діян. 5, 27-29).

Коли тепер москвинські патріярші архиєреї забороняють, відстоюючи своє панування, своє самовластя, проповідувати братерство української Церкви, коли вони забороняють здійснення визволення Церкви, борються проти її

автокефалії, то їм треба відповісти словами апостола: «Чи праведно перед Богом слухати вас більше, ніж Бога, судіть». Голос Божий, виявлений в голосі народу, в голосі Всеукраїнського Церковного Собору, кличе до братерства, до визволення української Церкви з підлеглости князям москвинського патріярхату.

Вірний почує голос Церкви, а не каяфові заборони патріярших князів віку цього, москвинських єпископів.

Спаситель заповідає приймати й судити по ділам, хто від Нього (Мт., 7, 15-21). Апостол Іоанн кличе: «Любі, не всякому духу віруйте, а досліджуйте духів, чи від Бога вони» (1 Іоан. 4, 1; 1 Сол. 5, 21).

Церква українська на Всеукраїнському Церковному Соборі іспитувала й дослідила духів москвинської патріяршої ієрархії й побачила, упевнилась, що духи москвинської патріяршої ієрархії не від Бога, а від «князя миру цього».

Апостол, наказуючи досліджувати «духів», дає ї ознаки, по яких можна пізнати духа правди й духа мани. Перша ознака — визнання Ісуса Христа, Сина Божого, а друга ознака — любов до братів: «Хто любить, від Бога родився і знає Бога. Хто не любить, не пізнав Бога, а Бог — любов». Москвинські патріярші єпископи на Україні не люблять Церкви; вони люблять інше: господство своє над Церквою, свою владу; вони не хочуть, щоб Церква розвивалась, щоб вийшла з підлеглости зовнішній патріяршій владі. Вони не від духа братерства, любови, правди, а від духа мани, облуди.

Панославні лжеєпископи Антонії, Пімени, Платони, Назарії й інші не «возгрівали дара» св. Духа, окам'яніло їх серце. З того часу, як ці князі в Церкві злигалися зі службою «князю миру цього», коли перестали любити Христа в менших братах, а полюбили мамону — веліярів, царів, панів, з того часу не здійснюють істинного преємства від життя Христа.

Дари Св. Духа — любов, істина, правда. Не мають життя дарів Св. Духа ті, хто поставлені не любов'ю, а користолюбством, пристрастю до влади, панування, хто творив не волю Церкви, а волю Саблерів і інших придворних царських клеветів. Ті, хто підтримував кріпацьке рабство, хто служив поміщикам в поневоленні селян, а капіталістам в поневоленні робітників, ті не мали любови до Христа в менших братах, не знали основного дара Св. Духа — братерської любови (Мт. 20, 23, 28). Коли москвинські єпископи України не виявляли любови до най-

меншого брата, то й не мали любови до Христа, бо «хто скаже, люблю Бога, а брата свого ненавидить, той лжець» (1 Іоан. 4, 20). «Кожен, хто не робить правди, не від Бога і хто не любить брата свого» (1 Іоан. 3, 10). «Коли любимо один одного, то Бог в нас пробуває і любов його звершена у нас». «По цьому пізнаємо, що в ньому пробуваємо і він в нас, що від Духа Святого дав нам» (1 Іоан. 4, 12-13). Коли москвинські єпископи, крім вийнятків, не мали і не мають дійсної живої любови до меншого брата, то благодать Св. Духа не живе, не діє в них, бо як учить апостол і євангеліст Іоанн Богослов, любов — то необхідна ознака пробування в Христі й Святому Дусі, а не єпископське тілесне рукопереємство.

По заповіту Вселенських Соборів, ми віруємо «в єдину соборну й Апостольську Церкву», а не в єпископат.

Церква, громада вірних, є тіло Христове, невіста Христова.

В Церкві єдиний голова — Христос (Еф. 1, 22-23).

В Церкві всі члени живуть спільним між собою життям. «Многі ми — одно тіло в Христі, по одному ж один другому — члени» — навчає апостол Павло (Рим. 12, 5).

До останнього часу москвинська ієрархія пригнобила життя Церкви так, що вірні втратили навіть розуміння Церкви, навіть слово Церква стало означати в масі вірних лише будинок храму. Закостеніло, закам'яніло життя Церкви під гнітом москвинської ієрархії. Не було в ній дихання духа живого, ієрархія монополізувала собі всі прояви життя церковного й сама в царство Христове не входила і вірних не впускала (Мт. 23, 13). Між тим життя Церкви й полягає в живому і вільному обміні дарів Св. Духа між членами Церкви. Апостол Петро свідчить, «як же став я говорити, найшов Дух Святий на них, як і на нас в почині» (Діян. 11, 15); «Коли ж рівний дар дав їм Бог, як і вам, що увірували в Господа Ісуса Христа, то хто ж я такий, щоб міг заборонити Богові» (Діян. 11, 17). Лише від слова благовістя прийняли вірні Св. Духа без хіротонії й дар такий, як і апостоли прийняли у почині, дар, рівний апостольському. Не пригноблення життя Церкви виявляється в живій участі вірних у всіх сторонах церковного благодатного життя.

Влада Церкви в'язати й розрішати не така, як у володарів державних. Влада державна зовнішня, примусова, фізична, залежить від волі владаря. Властитель по своїй волі одних карає, других милує. Церква не має мети

карати або милувати. Вона має завдання одне — спасати всіх, особливо хворих душею. «Нема волі Отця нашого небесного на те, щоб загинув і один з сих малих» (Мт. 18, 14), — говорить Спаситель.

Противно Євангелії, розуміють римські папісти й московські патріярхісти, що влада в'язати і розрішати є правом стародержавного порядку (сваволі) єпископа, митрополита, або патріярха. Лише той, хто Церкви не послухає, стає стороннім Церкві (Мт. 18, 17).

Представник москвинської ієрархії на Україні, екзарх Московського патріярха, Михаїл Єрмаков, не послухав голосу Церкви церков, т. є. Всеукраїнського Церковного Собору; тим він став Церкві стороннім.

Непереможна сила Церкви. Неложне обітування Сина Божого, Ісуса Христа. А Він, милосердний, каже: «Коли вже ви, лихі, умієте добрі дари давати дітям вашим, то тим більше Отець Небесний *дасть Духа Святого тим, що просять у нього*» (Лк. 11, 13).

Церква українська, її Собор в св. Софії в 1921 р., еднаючись в таїнстві євхаристії, одностайно благали Отця Небесного послати Духа Святого новообраним священнослужителям Церкви. І Дух Святий, Дух любови до меншого брата, до Христа, живе в новопосвячених Собором єпископах. Що ж ви, слуги патріяршої москвинської ієрархії, ви, Михаїли, Назарії, Пахомії, Пімени, думаєте, що Отець Небесний дасть нам камінь замість Св. Духа? «Не ховайте, не топчіте святого закону». Не забороняйте меншому брату приходити до Христа, до Отця Небесного. Не закривайте двері перед знесиленим тяжкою віковою працею українським народом.

Єпископи в перші віки християнства були лише виконавцями волі вірного народу в совершенні таїнства священства. Зібрання 340 р. всіх приналежних до Олександрійського патріярхату єпископів Єгипту, Лівії, Пентаполісу й Фіваїди в своїйому посланні так свідчать про висвячення на Олександрійського єпископа диякона Афанасія: «Увесь нарід Церкви складав як би одну душу й тіло; і голосно і багато раз виголошував, щоб Афанасій був єпископом. Про це він (нарід) просив Христа і закликав нас багато днів і ночів висвятити (Афанасія) його, й не покидав Церкви, то й нам не давав розходитися. Всі інші звали його (Афанасія) добродітельним і благочестивим чоловіком, витриманим і істиним єпископом». Присутніми єпископами з народом совершене було тоді висвячення Афа-

насія й нарід голосними покличами став виявляти свою радість (Аксакова, «Не угашайте Духа», ст. 43). Не оставила благодать Божа єгипетських єпископів, і вони пішли разом з Церквою, разом з народом. Жестоковийні москвинські ієрархи на Україні не почули плачу, благання народу України на Соборі в 1921 р., не пішли разом з Церквою й через те вони стали сторонніми для українського вірного народу.

Про Кіпряна Карфагенського каже його біограф Понтій, що він «судом Божим і любов'ю народньою поставлений був в священство й єпископував, коли був неофітом» (Аксак., «Не угашайте духа», ст. 44).

Церква повинна низвергати пастирів, єпископів, коли вони піддаються лжеученню, служать не Христу, а Веліару. В часи деційового гоніння суддя сказав мученику єпископу Акакію: «Збери християн, тобі підлеглих, і переконай їх прийняти релігію імператора; хай весь нарід піде за тобою в храм». — «Не мені підлягає цей нарід, — відповів Акакій, — а Богові. Він схоче — буде слухати мене, поки я буду учити його правдивому й розумному й тому, що не противне волі Божій. Але всі покинуть мене й виявлять презирство до моїх слів, коли побачать в них противне закону Божому й переконаються, що я бажаю відвернути їх» (Аксак., «Не угашайте Духа», ст. 44). Акакій виявив погляд Церкви. Москвинська ієрархія на Україні весь час обстоювала нову релігію імператорів Московії, й через те нарід України не йде за нею. Лише зрадники й перевертні, недовірки християнські, остаються з москвинськими єпископами.

Відомо, що в 1596 р. на Соборі українському в Бересті ієрархія української Церкви ради лакомства нещасного, ради шляхетських привілеїв зреклася православної віри — зрадила своєму народові, віддала Церкву владі Римського папи. Вірні на це не погодились, зібрались на Собор окремо, не визнали старої ієрархії і відновили пізніше нову ієрархію. Таким чином історія й Всесвітньої й української Церкви знає шляхи діяння св. Духа, які проходили не через ієрархію, а через вірний народ Церкви.

Коли в історії Всесвітньої й української Церкви, зокрема, ієрархія, не розгріваючи дара Св. Духа, істини (2 Тим. 1, 6), втрачала огонь істини, тоді полум'я істини, огонь надхнення Св. Духа, розгорявся у вірних Церкви. Без всякого сумніву, відновлення не тільки дару Св. Духа, навчання істини, але й дару священнослужіння, можливе й

належить всій Церкві, вірному народові. Коли дар учительства в надзвичайні часи передавався через Церкву, вірний нарід, а не єпископат, то й дар священства, священнодіяння передається через Церкву, вірний нарід.

Безумовне абсолютне вимагання від Христової Церкви не церковного переємства духа, а рукопереємства єпископату, ієрархії, є визнанням династичної, абсолютної, монопольної єпископської монархії в Церкві. Вимагання й віра в династично монархічне єпископське рукопереємство є уривком, черенком, відбитком стародержавних елементів в житті Церкви. Право володіння феодалом, малою державою, передавав при інвеститурі й мирському рукоположенні феодал феодалу. Віра в абсолютне значіння архиєрейського рукопереємства, а не церковного переємства, являється відбитком згаданих державних відносин.

Віра в єдиноспасительність архиєрейського рукопереємства є недовірством до Отця Небесного, до Христа, до Духа Святого, до сили й могутности безпосереднього єднання Христа з Церквою, до правди, заповітів Христа про силу молитви Церкви. Віра в єдиноспасительність єпископського рукопереємства, віра в те, що тільки архиєрейським рукопереємством передається вся повнота життя Св. Духа в Церкві спростовується й відкидається тими історично-церковними фактами, що більшість єпископів відійшли, відступили від Христової Апостольської Церкви і під проводом Арія, і під проводом Несторія, і під керуванням монофелітів, і під впливом іконоборців. В цих об'єднаннях аріянських, несторіянських і еutihіянських іконоборських і інших було єпископське рукопереємство та не було переємства церковного Христового. Принципи архиєрейської більшости, архиєрейського рукопереємства, як критерій, ознака переємства Христового, падає й силою церковно-історичного факту в житті української Церкви. Майже всі єпископи України на Соборі в Бересті прийняли церковне підданство Римському папі. Коли вірити в абсолютне значення архиєрейського рукопереємства, то православному Україні треба для збереження єднання з архиєрейським рукопереємством визнати необхідним підлягати вирішенню єпископської більшости на берестейському Соборі.

Українська Церква відкинула зрадників єпископів і не визнала їх вирішення в Бересті. Тепер на гетьманському Антонієвському Соборі в Києві більшість єпископів визнала церковне підданство папі московському. Одкинувши

Берестейську єпископську більшість, Українська Православна Церква одкидає тепер московських єпископів, гнобителів вірного українського народу, московських патріархів.

Українська Церква вірить, що не архиєрейським механічним рукопереємством, а словом вічним, життям Св. Духа живий буде чоловік в Церкві Христовій.

Тільки маловіри можуть не довіряти живій силі Св. Духа в Церкві, в громаді вірних Христа, і шукати поза своєю Церквою рукопереємства єпископів, князів церковних.

Лише крайні раби плоті, фетишисти, темні духом не приймають Христової «свободи слави» дітей Божих, можуть вірити в єдиноспасительність московської ієрархії, яка відступила від Христової Апостольської Церкви, стоїть за панування своє над Церквою, сприяє гнобленню вірного українського народу і в національному, і в соціальному, і в релігійному відношенні.

Маловіри, слабі духом, думаєте, що апостольське переємство збереглося не Церквою, а рукопереємством московських єпископів, церковних узурпаторів на Україні? Не дуріть себе! Або признайте, що дерево погане, то й овочі його погані, бо дерево пізнається по овочах (Мт. 12, 33). Ви бачите плоди діяння московської ієрархії в українській Церкві: затемнення віри Христової, визискування праці вірного українського народу, національне пригноблення, люта ворожнеча, війни, душоубство.

Не думайте, що благодать, любов Св. Духа правди, добра може передаватися руками безвірних, безлюбних панославних владик, князів миру цього, а не молитвою віри і любови Церкви, громади вірних.

«Чисте діло вимагає чистих рук» — слова апостола науки. Через брудні скривавлені руки вдохновителів смертної кари, війн, гніту національного й громадського, через руки ставлеників і одностумців Победоносцевих, Саблерів, Романових, Распутіних, Дух Святий вічної правди не діє.

Архиєреєпоклонники забувають заповіт святий: «Ви визволені дорогою ціною, не робіться рабами людей» (1 Кор. 7, 23). Радо вітала б українська Церква участь Христових єпископів других Церков в своєму житті, зокрема у великому таїнстві висвячення і поставлення єпископів: в цій участі наочно виявилась би так бажана всім християнам єдність автокефальних Церков світу; коли ж істинні Христові єпископи інших Церков не змогли через зовнішні

умови взяти участі в житті української Церкви, то лише маловіри можуть теряти віру в повноту і силу життя Св. Духа в Церкві і можуть не звертатися з молитвою віри до Отця Небесного про освячення обраного Церквою єпископа.

«Прозріте, день настав, змийте луду, будьте люди, а не поsmішище ченцям» (Шевченко).

Коли ясно стало вірним української Церкви, що й після упадку царсько-панської влади москвинська ієрархія не відмовляється від гноблення Церкви і від продовження гніту національного і соціального, тоді вірні почали єднати парафіяльні церкви в єдину Всеукраїнську Церковну Спільку. Всеукраїнська Церковна Спілька утворила керівничий орган церковний — Всеукраїнську Церковну Раду. Всеукраїнською Церковною Православною Радою був скликаний в 1921 році Всеукраїнський Церковний Собор, який зібрався в храмі св. Софії в Києві. На Соборі були представники української Церкви зі всієї України. Раніш Рада, а потім Собор звертався до москвинської ієрархії з запрошенням відмовитись від системи панування єпископа над Церквою, від продовження системи російського імперіалізму і гніту національного і соціального через церковні установи. Москвинська ієрархія не відмовилась від служіння мамоні і веліяру і через те стала сторонньою для Христової Української Православної Церкви.

На засіданні Собору екзарх московського патріярха Михаїл всенародно відступив від Христової Церкви, обстоюючи владу свою і московського патріярха, відмовившись від участі у висвяченні обраних Церквою єпископів. Не слухаючи голосу Церкви, голосу вірного народу, єпископи москвинської ієрархії призначали своїх клевретів, оборонців стародержавних елементів Церкви, на єпископські катедри України.

Українська Православна Церква їх не визнає.

Всеукраїнський Церковний Собор є ЦЕРКВА ЦЕРКОВ, зібрання представників церковних об'єднань зі всієї України. Це — найвищий орган любови, єднання Христового, його збрала любов до меншого брата, до Христа. Во ім'я Бога любови, Христа діяв Собор.

Силою єднання з Христом, зі Св. Духом, по неложному обітуванню Христа, Всеукраїнський Церковний Православний Собор, як вищий орган благодатного життя в Церкві Св. Духа, благословив обраних пресвітерів, протоієреїв на єпископське служіння і соборно помолившись, очистивши

душі сповіддю, з'єднавшись з Христом в таїнстві євхаристії, вчинив церковне соборне єпископське рукоположення з участю соборного священства, всього святого Собору і великого числа вірного народу.

Діло великої віри і любови, великої віри — бо то віра в Св. Духа життя і правди, віра в непреложність обітувань Христа; діло любови, бо Собор пішов на роботу визволення з тьми неволі духа братів на Україні і по всьому світу.

Відродивши ієрархію, чисту від суєвірства панослужіння й архиєреєпоклонства, від темної влади «князя миру сього», св. Собор визволив українську Церкву від підлеглости московській панській стародержавній ієрархії. Відновлена ієрархія йде і діє разом з Церквою, вірним народом в українській Церкві, і продовжується постійний спосіб висвячення єпископів Церквою з участю двох або трьох єпископів.

Визволена від підлеглости «царству тьми», Українська Православна Церква, разом з іншими православними оновленими від бруду віків, Церквами увіходить у великий всесвітній союз Церков, у Всесвітню Єдину Соборну Апостольську Церкву. Вселенський майбутній Собор силою Св. Духа зміцнить розвиток життя української Церкви без підлеглости «темній владі».

Київ 1921

Вірний Володимир Чехівський

Передрук з: В. Чехівський «За Церкву, Христову громаду, проти царства тьми». — Харків, Церковна Рада першої парафії Української Православної Церкви Миколаївського собору, 1922, стор. 1-39.

ІСТОРИЧНА ЗАПИСКА ПРО МИНУЛЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ І ВІДРОДЖЕННЯ ЇЇ АВТОКЕФАЛІЇ

Цей документ підписали митрополит В. Липківський, протодиякон В. Потієнко, архієпископ Н. Шараївський, П. Антипчук, П. Свідерська, прот. Д. Ходзицький, прот. М. Хомічевський і П. Гордовський — члени керівництва ВПЦРади. Надрукований на 14 сторінках машинопису, він був пересланий в 1925 році представникові УАПЦ в Західній Європі Євгенові Бачинському в Женеві. Від нього «Історичну записку» одержав прот. М. Явдась. Спеціальна експертна комісія УВАН у складі проф. д-ра П. Курінного і проф. В. Дубровського 6 вересня 1954 р. підтвердила автентичність цього документу.

Тут наведено уривки з V і VI розділів, які стосуються відродження Української Автокефальної Православної Церкви і зокрема справи соборної висвяти перших її ієрархів. Автори «Історичної записки» захищають правильність цього кроку.

Коли великою революцією скинуто було престол російського царя, то не стало тої сили, що примусово єднала Церкви всіх православних народів російської держави в єдину всеросійську Церкву — єднала не любов'ю, не церковною волею, а примусом політичної неволі, — то Церкви кожного з цих народів стали визволятися.

Першою відновила свою автокефалію Церква грузинська. На її щастя в ній затримались ще єпископи — щирі сини свого народу і прихильники автокефалії своєї Церкви, і тому відновлення автокефалії грузинської Церкви пройшло нормально: російських єпископів грузинський народ вислав за межі Грузії, а за керівників своєї Церкви обрав своїх єпископів.

В іншому стані в час свого визволення опинилась українська Церква. Всі єпископи на Україні, призначені мос-

ковською церковною владою і по указу царському з росіян і малоросів, були фанатичними прихильниками цієї влади і всі до одного зразу поставились дуже вороже до визволення української Церкви з-під московської церковної влади і стали вживати всіх засобів до того, щоб погасити український церковно-визвольний рух. Ні одного єпископа на Україні не знайшлося, який би хоч скількинебудь уважно поставився до справедливого прагнення української Церкви до свого визволення. Якими гнобителями українського народу і його Церкви були ці єпископи за часів російського самодержавства, такими залишились вони й після його знищення... Спасаячи своє життя від своїх єпископів, український побожний народ почав власними силами відбудувати свою рідну Церкву, засновувати свої українські парафії, в яких служба Божа почала відправлятись на рідній мові, і з серед себе ці парафії з початку 1919 року обрали уповноважених, що склали з себе вищий керівничий орган — Всеукраїнську Церковну Раду. Цілий рік Всеукраїнська Церковна Рада шукала способів працювати в контакті з єпископами російської Церкви на Україні, але з боку їх зустрічала лише безнадійну ворожість, і в кращім разі відкладення справи української Церкви до Всеросійського, а то й до Вселенського Собору, а тим часом, вони і їхні прибічники чинили тяжкі наклепи на українську Церкву перед сучасною владою і вживали всіх заходів, щоб її задушити. Але народ український цілком зрозумів вже велике значення для себе своєї рідної Церкви, і парафії по всіх містах України стали жваво поширюватись. Цілком зневірившись в досягненні хоч якоїнебудь злагоди з російськими єпископами, переконавшись, що ці єпископи не є пастирі Христові, а слуги царської політики та пануючих верств, ВПЦР на своєму пленумі 5 травня 1920 року проголосила автокефалію української Церкви і винесла таку ухвалу: «Не визнавати надалі цих ворогів свого церковного життя своїми єпископами», — і таким чином залишилась без єпископів.

* * *

Така подія вже раз траплялась в українській Церкві 300 літ тому назад, коли всі тодішні єпископи на Україні перейшли до унії з католицизмом, а народ український залишився православним. В ті часи Українська Православна Церква майже десять літ перебувала без єпископа, аж поки випадково не приїхав на Україну Єрусалимський патріарх

Феофан, що згідно прохання людности в 1620 році відновив православну ієрархію української Церкви, поставивши для неї обраних народом митрополита і 5 єпископів. Сучасні умови церковного життя не дозволяли так довго українській Церкві залишатися без єпископів, тим більше, що російські єпископи на Україні приймали всі засоби, щоб утримати під своєю підлеглістю духовництво, а через нього й народ, і сучасне життя вимагало негайного відновлення ієрархії в українській Церкві. Під цими вимогами Всеукраїнська Церковна Рада зібрала в жовтні 1921 року в м. Києві Всеукраїнський Церковний Собор з представників від парафій всієї української Церкви. На Собор з'їхалось до 500 представників з духовенства і мирян з усієї України. Запрошено було на Собор і всіх російських єпископів, що перебували на Україні, з екзархом Московського патріарха Михаїлом на чолі. Екзарх Московського патріарха, хоч теж перебував у місті Києві, відповів, що не тільки сам не прийме участі в Соборі, але й тих єпископів і священників, які б пішли на Всеукраїнський Собор, позбавить сану. Собор тоді вирішив визнати себе канонічним і без єпископів, бо не він відкинув від себе єпископів, а вони самі з жорстокости серця і нерозуміння свого служіння не захотіли брати участі в ньому. Уже під час Собору делегація від Собору ще раз ходила до екзарха Михаїла й прохала його прийти на Собор і задовольнити бажання Собору поставленням обраних Собором єпископів для української Церкви. Митрополит Михаїл, хоч і прийшов на Собор, але свою волю поставив вище церковного голосу цього Собору, відмовився брати в ньому участь і заявив, що єпископів на Україні і так досить, а коли ще буде треба, то він поставить якого сам захоче. Таким чином і тут екзарх Михаїл з своїми братами-єпископами не виявили мудрости і пастирського розуміння патріарха Феофана. Вони показали себе не єпископами в розумінні вільних пастирів стада Христового і слуг Церкви, як це було в старовину, а в розумінні державних урядовців певної політики, як це стало звичайним в російській Церкві. Навіть в тих членів Собору, що до останнього [мо]менту не втрачали надії на допомогу з боку російських єпископів, відкрились очі, і вони побачили, що в цих єпископах не залишилось вже Христової благодаті служіння Церкві своїм духовним даром, а осталось лише державне право свого панування над Церквою, і що від таких єпископів чекати братерської допомоги вже марна річ...

Звернутись до єпископів других Церков було неможливо, час був військовий, кордони всі було закрито. Розїхатись Соборові без утворення власної ієрархії — це було б смертю тількищо народженої вільної української Церкви, тому Всеук. Церковний Собор з твердою вірою в невидиму присутність серед себе вищого архиєрея Христа, вірний Його словам: «По вірі вашій і буде вам» (Мт. 9, 29), маючи на увазі і практику давніх часів, коли Собор церковний доручав поставлення обраного ним єпископа не тільки єпископам, а й пресвітерам, як про це свідчить св. Іполіт, отець II століття, в своїх канолах, практика Церкви Олександрійської (свідоктво бл. Ієроніма та ін.) і приклади з св. Письма, як Дії 13, 1-3; 1 Тим. 4, 14 та інші, — 23-го жовтня 1921-го року в храмі св. Софії в м. Києві на Літургії, в якій брали участь 30 священників і 12 дяконів, в присутності й молитовній співучасті всіх членів Собору і великої кількості народу, поставили обраного Собором протоієрея Василя Липківського за першого Архиепископа і Митрополита Київського і всієї України. Це поставлення з доручення Собору, згідно канонам Іполіта і практиці первісної Церкви, переведено через покладення рук пресвітерства (1 Тим. 4, 14). Хоч цей акт має прецеденти в давній Церкві, але, безумовно, Всеукраїнський Собор вважав цей акт надзвичайним, який зроблено чином первохристиянським, відмінним від загальнопоширеної пізніше форми єпископської хіротонії, для спасіння життя української Церкви від смертельної небезпеки. Надалі всі хіротонії в українській Церкві відбувались і відбуваються уже традиційним шляхом. Ніякого порушення віри чи її догматів, ніякого навіть порушення духу канонів цей акт не виявляє, а тільки вибрана первісна стародавня форма замість загально вживаної, з вимог необхідності, як того потребувало церковне життя в його православному розумінні. І вірою, й устроєм українська Церква залишається православною, бо ні на [мо]мент не перестала вона вірити в благодатність єпископства, а в [мо]мент смертельної небезпеки і надзвичайного підвищення віри на Соборі* вжила форму висвяти на єпископа з церковної практики перших апостольських віків християнства, ні в чому не змінивши суті таїнства священства. І українська Церква, як цілком вільна, автокефальна в своєму житті, мала право це зро-

---

* Всі члени Собору перед вирішенням питання про висвяту єпископа висповідались і причастились св. Таїн.

бити. Українська Церква не вважала за єдино можливе шукати відродження своєї ієрархії від Церкви грецької або іншої і, віруючи в благодатність свого життя, силою Святого Духа, даного їй, сама освяченим Собором відновила повноту свого ієрархічного життя, не перериваючи цим братерського єднання з грецького та іншими православними Церквами.

«Історична записка про минуле Української Православної Церкви і відродження її автокефалії». — Мюнхен-Нюрнберг, Краєва Церковна Рада УАПЦ в Західній Німеччині, 1954, стор. 9-12.

ПРАВДА ПРО СВЯТУ УКРАЇНСЬКУ АВТОКЕФАЛЬНУ ПРАВОСЛАВНУ ЦЕРКВУ

Стаття єпископа Миколи Карабіневича, написана через 5 років після твору В. Чехівського «За Церкву, Христову громаду, проти царства тьми», теж є сильним апологетичним твором, метою якого було озброїти читача інформаціями про історію відродження УАПЦеркви та пояснити різні аспекти її устрою і життя. Свідомий того, що соборна висвята перших єпископів УАПЦ і зміни церковних канонів Собором 1921 року дали залишитись глибоко-контroversійними питаннями, автор дуже докладно зупиняється над ними і дає відповідні пояснення. Як і Володимир Чехівський у своєму творі, єпископ М. Карабіневич гостро засуджує московську Церкву (яку він часом називає слов'янською Церквою) за вірнопіддане цареслужіння, за нищення українського національного духу в українській Церкві під час довгого її поневолення та за намагання не допустити до відродження УАПЦ. (Текст подано з деякими скороченнями).

ДЛЯ СВЯЩЕНИКІВ І ВІРУЮЧОГО НАРОДУ

Не дивлячись на більш як п'ятирічне існування, на велике поширення української Церкви, рідко хто з віруючого народу знає ті підвалини, на яких будувалася й будується св. Укр. Авт. Прав. Церква.

І наше завдання — в найбільш стислій і, оскільки можливо, зрозумілій формі дати короткий нарис відродження української Церкви.

Тому природньо, твір наш мусить мати такі розділи:

- I. Українська мова.
- II. Українська ієрархія.
- III. Соборноправність.
- IV. Питання про канони.

До великої революції 1917 року царська Росія являла собою справжню тюрму народів. Особливо міцно стягнуто було ланцюгами й кайданами в цій тюрмі український нарід. Усе рідне, близьке, дороге, що сприяло культурному розвиткові, було знищено й заборонено: в школах, урядових інституціях і всюди вживалося лише російської мови. Знання та вживання нашої прадідівської, рідної мови, знання нашої славної й смутної історії було суворо заборонено.

Подібно і в церквах наших заборонили нашу мову й примусили вживати слов'яно-російську мову, в більшості незрозумілу нашому народові. Заборонено було також українську літературу, наукові твори, написані українською мовою, бо, як висловився свого часу російський міністр Валуєв, «украинского языка не было, нет и не может быть».

Коли ж кайдани царату спали, наш сліпець-нарід прокинувся, підвівся, згадав своє минуле й перш за все потягнувся до світла, знання й науки.

З 1917 року починається великий визвольний український рух, який перш за все мусів відбитися в царині народньої освіти. Дійсно, в школах почалося навчання українською мовою, з'явилося багато часописів українських, навіть урядові інституції почасти, а згодом і цілковито почали вживати українську мову. Цей великий рух не міг не відбитися і в житті Церкви. Скована царатом, зв'язана по руках і ногах царським Синодом, опутана залізною дисципліною, яку ретельно запроваджували і підтримували звідносні «владики», Церква провадила русифікаторську політику, намагаючись зробити українців «великоросами». Заборонено було не тільки відправи, але й проповіді до народу українською мовою. Горе було тому священникові, якого б консисторія і архиерей запідозрили в любові до рідного краю. Навіть єпископів карали за будь-які прояви любови до своєї рідної мови. За це, напр., єпископа Парфенія перевели з Кам'янця до «істинно-руської» Тули. І ось, коли сонце волі засвітило й над стражденною Україною нашою, частина священників-українців починає з 1918 року не тільки промовляти, а й відправляти служби Божі українською мовою.

Це цілком правдиве діло — навчати нарід Євангелії Царства Божого зрозумілою мовою — викликало страшне обурення й гнів з боку прихильників старого царського

порядку, з боку єпископів слов'янської Церкви. І не диво: ніким не вибрані, з далеких, чужих країв, з царської ласки поставлені єпископами для нашого народу, вони не могли й не хотіли зрозуміти потреб цього народу, не могли ділити його радощів і болів, були для народу цілком чужі, як мовою, так і своїм духовним настроєм. Тому то на бажання священників і народу молитися своєю рідною українською мовою дивилися як на страшне «еретицтво».

Всіх заходів вжито було слов'янськими архиєреями, на чолі з Тихоном і Піменом, щоб припинити це живе й могутнє джерело, щоб не допустити української мови до престола Божого. Мало не триста років гасили вони все рідне на нашій Україні, підтримуючи гнилий царський уряд, одержуючи за це гроші, хрести, зірки та всі блага світу цього, а тому не могли зрозуміти, що українська Церква, яку ними було кладено до гробу, замурована, синодальними печатами пририта — воскресла...

Не радістю, а гнівом і прокльонами зустріли вони воскресшу Церкву нашу. І всі сили, всю працю поклали на те, щоб затримати відродження укр. Церкви, щоб знову покласти її в гріб і запечатати її вже на віки.

Не Христова правда керувала захисниками старого порядку в боротьбі з відродженням укр. Церкви, а гнівне національне засліплення та бажання будь-якою ціною врятувати та втримати на Україні свої теплі місця «князів Церкви». Тепер зрозуміло, чого за відправу служби Божої по-українському священникам забороняли пастирське служіння. Ці заборони — цілковите кощунство й зайвий раз свідчить, до чого може дійти єпископат, якого ніхто не обирав, який ні перед ким не відповідає, нічим не обмежений в своїм деспотизмі. Найкращих священників Поділля (прот. Сіцинського, Якубовича, Старинкевича), було заборонено єпископом Піменом в священослужінні за те тільки, що вони молилися рідною мовою. Слов'янська Церква в усій своїй зброї виступила в похід проти нашої мови. Погрози, прокляття, заборони щедро сипалися з уст єпископів, носителів зверхньої благодати. Але цей не духовний і не Христовий меч не міг вразити, ні зупинити нашого слова. Джерело, пробившись на світ Божий, текло все далі й далі, й не було сили, яка б могла спинити його. Слов'янські єпископи на скору руку будували гатки, греблі, щоб спинити цю течію. Брали (єпископ Назарій в Києві) підписки з тих, кого висвячували, що вони не будуть правити по-українському, та всі ці заходи звелися на ніщо.

Джерело стало річкою, яка могутньою хвилею прокотилася по всій Україні й вилялася в постановах Всеукраїнського Собору, що об'єднав у собі всю українську людність. Чим більше перешкод ставили, тим тісніше, плече до плеча, ставали на діло Боже рідні сини свого народу, вірні заповітам Христа.

Збільшувалося число церков, де лунала в побожних піснях рідна мова, де молилася людність і духом і розумом (1 Кор. 14). З'явилася потреба підвести підсумки здобуткам визвольного церковного руху, об'єднатися всім віруючим українцям в одній спільній молитві й думці — став необхідним *Всеукраїнський Церковний Собор*.

II

Собор відбувся в Києві в жовтні місяці 1921 року. Цей Собор, не дивлячись на вороже відношення старих єпископів, не хотів поділу Церкви, і тому звернувся до всіх слов'янських архиєреїв, що були на Україні, з запрошенням прибути на Собор і взяти в ньому участь нарівні з усіма членами Собору. Та це було не на руку слов'янським єпископам, ворогам визвольного церковного руху. Всі вони рішили одностайно відмовитись від участі в Соборі й боротися з ним і не зупинилися навіть перед тим, щоб нанести велику образу Соборові, а в його особі й усьому віруючому народові українському. Собор прагнув до згоди, не хотів вносити розподілу та ворожнечі серед свого народу й тому ще раз через окрему делегацію запросив на соборне засідання тодішнього «екзарха України» слов'янського митрополита Михаїла. Віддавши йому пошану й почесні, як митрополитові, Собор просив його рукоположити в єпископи української Церкви тих кандидатів, яких сам Собор обере. Митрополит ні в який спосіб на це не згодився.

Тоді окремі члени Собору, виступивши з палкими, любов'ю оповитими, промовами, закликали до згоди, братерства й від лиця всього Собору просили митрополита російської Церкви Михаїла піти на зустріч бажанням українців. Один з промовців, старий батько кооперації, Микола Левицький закінчив промову словами св. Євангелія: «Ми просимо у вас хліба — не дайте нам каменя; ми просимо у вас риби — не дайте нам гадюки» (Мт. 7, 9-10). Благання Собору не зворушили, не розтопили серця старого царського митрополита. До нього в цей момент

простягала руки воскресша українська Церква, молила його про життя, та даремно! Забув митрополит заповіти Христа і на це відповів: «Я гадюк не висвячую».

Далі йти було нікуди, більшого гріха, більшої образи не можна було дожити. Стало всім видно, що ні благанням, ні проханням, ні Божим словом не пробити камінних сердець і душ старих єпископів. Вони самі відгородилися стіною, самі вбили кола в організм Церкви, самі стали на шлях роз'єднання й боротьби.

Невже ж Дух Святий і благодать була з митрополитом слов'янським, як він промовляв оті страшні слова? Син Божий в Євангелії промовляє до нас, благає нас: «З а п о в і д ь н о в у д а ю в а м: л ю б і т ь о д и н о д н о г о, я к Я п о л ю б и в в а с» (Іоан. 13, 34).

А чи була хоч крихта любови з боку цього митрополита і всього слов'янського архиєрейства до побожного українського народу, який устами Собору просив дати йому рідних єпископів?

Чужі по крові, а ще більше по духу слов'янські єпископи дивилися на наш нарід як на отару, яку можна тільки стригти й пасти «жезлом залізним» і з того мати засоби для князівського життя. Вони так любили український нарід, як вовк любить смирну ягничку, якою можна добре поживитись.

Але ягничка заговорила, забажала кращої долі, і всі прокльони й гнів упали на її невинну голову.

Згоди бути не могло! Українська Церква з такими єпископами відродитися, зажити новим життям не могла. Верховні пастирі кинули українську Церкву на роздоріжжі, їм не цікаво й не бажано було працювати по-Божому в ній і разом з нею. Так слов'янські єпископи не хотіли піти на зустріч бажанням українського народу, вони гадали й мріяли вічно тримати Церкву на Україні в своїй підлеглості й рабстві. Щоб покінчити з цими московсько-патріяршими вимогами раз на завше, Всеукраїнський Собор оголосив українську Церкву автокефальною.

«Автокефалія» (з грецького — сам собі голова) — слово чужоземне, грецьке: воно визначає незалежність, самостійність, непадлеглість Церкви ніякій іншій Церкві. Ця незалежність торкається виключно церковних справ, церковного життя, і до політичного устрою не має й не може мати жодного відношення.

Значить, з того часу, як нашу Церкву оголошено автокефальною, вона перестала підлягати Московському патрі-

ярхові й Синодові; всі церковні справи повинні вирішуватися тут таки, на Україні.

Ніхто з сусідніх Церков не має права втручатися після цього в справи релігійного життя української Церкви. Оголосивши автокефалію, Всеукраїнський Собор відновив тільки те, що було вже на Україні з самого початку християнства і що знищила 1686 року царська Москва.

Відомо, що християнство св. Володимир і наші прадіди прийняли від Царгородського патріарха з Греції. Первісна Церква на Україні зносилася тоді з цим патріархом, підтримувала з ним канонічний зв'язок — і тільки. Ніколи патріарх грецький не встановляв своїх церковних законів на Україні, ніколи не втручався в наші внутрішні церковні справи. Спочатку ще він посилав своїх митрополитів, а коли у нас християнство поширилося, самі архиереї на Україні ставили собі митрополита. І довго, довго Православна Церква на Україні користувалася внутрішньою незалежністю, самостійністю в своїм церковнім житті. Але поруч з Києвом, цим старовинним осередком церковного життя на Україні, згодом все більше й більше набуває сили Москва. Там були свої митрополити, а потім і патріархи, які з ворожнечею дивилися на українську Церкву, що жила своїм власним життям і їм не корилася. Починаються спроби з боку московської Церкви підгорнути під себе українську Церкву, позбавити її самостійности, приєднати до себе. Особливо Москві неприємні були й кидалися в вічі ті різниці в порядках і церковних справах, які існували між Церквами українською й московською.

Споконвіку на Україні духівництво й єпископів обирав віруючий народ; на Україні були свої побожні церковні звичаї, своє, народом утворене, власне релігійне життя. Це в той час, коли в московській Церкві віруючих позбавлено було всіх церковних прав, коли вони являли собою дійсне «стадо», яке могло тільки коритися, слухати й мовчати, коли духівництво й єпископи там призначалися зверху князями, а потім царями-самодержцями.

Не могла московська Церква поруч з собою терпіти українську Церкву з її демократичними, вільними, народними порядками; почалася нерівна боротьба, в якій українська Церква втратила, позбулася всіх своїх прав. 1686 року царський посол в Царгороді Алексеєв купив волю української Церкви у Грецького патріарха Діонісія. Було патріархові заплачено за те, що відмовляється й віддає нашу Церкву Московському патріархові, а саме — одержав Діонісій 200 червінців і 120 соболів.

Правда, за це Грецького патріярха Діонісія Собором було позбавлено сану. Але це аж ніяк не вразило московської Церкви, що в своїй діяльності керувалася не Божими законами й канонами, а червінцями. І починає після цієї купівлі московська Церква наводити свої порядки на Україні. Виборче право було скасоване, призначали на єпископів тільки з Московщини, все рідне, народне було знищене.

Сила не є право, і ясно як Божий день, що московська Церква придбала свою владу над українською Церквою незаконно, неканонічно, бо ж не сама наша Церква добровільно віддалася під опіку й підлеглість московській Церкві, а її права й волю було куплено за гроші. Між тим 28 і 44 апостольське правило говорить, що хто здобуває владу в Церкві через сильних мира цього, або через гроші, той позбавляється свого чину й сану. Значить, з 1686 року московська Церква незаконно керувала нашою Церквою на Україні, жодних канонічних підстав і підвалин для цього вона не мала й не має.

Зрозуміло тепер, чому Всеукраїнський Собор першим ділом оголосив автокефалію, незалежність нашої української Церкви від усіх інших церков і перш за все незалежність від московської Церкви. Цим проголошенням автокефалії повернено було українській Церкві її стародавні права, які силою й грішми відібрала в неї московська Церква.

Але з цим ніяк не хотіли погодитися архиереї, надіслані на Україну московською Церквою. Запасівши всі єпископські катедри на Україні, вони твердо вирішили не випускати з-під своєї тяжкої кормиги віруючий український народ і всякою ціною боронити свої місця «князів Церкви», вирішили всіма засобами боротися з відродженою українською Церквою. Для цього вони вжили досить хитрого способу: і самим не покидати хлібородючої України і не давати висвяти українським кандидатам в єпископи.

Тоді Всеукраїнський Собор звернувся до первісного, апостольського способу висвяти для відновлення ієрархії в українській Церкві.

В Церкві древній, в Церкві перших золотих віків християнства було два способи висвяти єпископа: перший — висвята єпископа Церквою й священниками, другий — висвята єпископа єпископами. Обидві форми висвяти вважаються за цілком правдиві й дійсні.

Приклад Церкви Олександрійської, в якій до 240 року

християнської доби священники поставляли й висвячували собі єпископів, цей приклад дійсно правдивий і ніким не може бути відкинутий.

І цього первісного способу висвяти українська Церква вжила єдиний раз для відновлення своєї ієрархії.

Ми стоїмо зараз на одній лінії з Олександрійським патріархатом: коли його православ'є не підлягає сумніву і його ієрархія вважається за цілком правдиву й благодатну, так само повинно вважати за дійсну та благодатну й українську єрархію.

Отже, в українській Церкві благодать є, живе релігійне життя є.

Тільки засліплені схоластиком, які не віддають собі відчиту в тому, що роблять, можуть говорити й кричати про «самосвятство», про безблагодатність нашої ієрархії. Хто висвятив перших українських єпископів? Всеукраїнський Церковний Собор — цей правдивий обранець всієї Церкви на Україні, а благодать, дари Св. Духа перебувають не в руках єпископа, а в Церкві — громаді віруючих, цій скарбниці вічній Святого Духа.

Що це дійсно так, що саме Церква, а не єпископат чи священство захоче й має всю повноту дарів Св. Духа, показує й доводить нам велика «книга книг» — Новий Заповіт Господа нашого Ісуса Христа. Там знайдемо ми непереможне свідощтво, що в часи апостольські, які повинні на віки вічні бути зразком для всього християнства, Церква, Христова громада давала благодать на вище пастирське служіння. Ось що читаємо в книзі: «Дії св. Апостолів»: «Були ж у Церкві, що була в Антіохії, деякі пророки та вчителі... Як же служили Господеві та постили, сказав Дух Святий: одлучіть мене Варнаву та Савла на діло, до якого покликав Я їх. Тоді попостившись, положили руки на них і відпустили» (Діян. 13, 2-3). Бачимо, що в апостольську добу не окремі особи чи єпископи, яких і не було ще тоді, а Церква, зібрання вірних, покладали руки на обраних і цим творили дійсну висвяту на апостольське служіння.

Даремно ті, що обстоюють висвяту виключно руками єпископів, кажуть, що на Варнаву й Савла руки покладали не звичайні вірні, а «пророки та вчителі». Тут розуміється пророки не в старозавітнім значінні цього слова; пророками тут зуться ті вірні, які з'ясовували, тлумачили слово

Боже. Що це так, видно з тих же «Дій»: «ввійшовши в господу Филипа, благовісника одного з семи, пробували у нього. Було ж у нього четверо дочок — дівчат, що пророкували» (Діян. 21, 8-9).

Навіть серед жіноцтва, як видно, могли бути пророчиці, цебто особи, що вміли добре й розумно з'ясувати й передавати Боже слово. А коли Церква антиохійська, віруючі, Христова громада рукоположили Варнаву й Савла, — то тим більше Церква може висвятити, рукоположити в разі потреби єпископа.

Та й самі слов'янські єпископи потай визнають цю велику істину, що не єпископат, а Церква висвячує й дає благодать (харизму). Бо й вони читають таємну молитву на посвячення диякона, в якій моляться: «Не через покладання рук моїх, але в завітанні багатих Твоїх дарів — дається благодать достойним» (чин хіротонії в диякона, молитва II).

І Всеукраїнський Собор, після відмовлення слов'янської Церкви висвятити на єпископів кандидатів, що їх обрав Вс. Пр. Цер. Собор, звернувся до цього апостольського способу висвяти. Ухвалено було, аби тих осіб, що буде їх обрано на єпископів, висвятити всією Церквою, всім Собором, як колись в Антіохії й Олександрії. Знаючи й відчуваючи всю важливість і значіння цієї справи, члени Собору трьохденним постом і молитвою підготовляли себе до Великої Дії.

В день висвяти першого єпископа-митрополита десятки священників творили спільну службу Божу в Софійському соборі. Настав величний час висвяти. Вся громада Христова, Собор весь зіллявся в одній полум'яній молитві до Отця Небесного — дати, послати Духа Святого першому українському єпископові. Старший віком протоієрей читав висвятну молитву, а всі члени Собору поклали руки на того, кого посвячували. При співах церковних і молитві одягли висвяченого в архиєрейські ризи, — й настала хвиля чистої, святої радості. Всі плакали, вітали один одного з відродженням української Церкви та її ієрархії.

То був дійсний Великдень віруючого українського народу нашого.

Також відбувалась висвята і других обраних Собором єпископів з участю вже висвячених.

Ясно тепер, що коли Всеукраїнський Собор, виконуючи непереможну волю всієї української Церкви, беручи при-

кладом Новий Заповіт Спасителя Нашого й Церкву Олександрійську і в побожнім пориві віри через соборне висвячення набув собі єпископів, то й з догматичного і з історичного боку було це цілком правдивим і дійсним.

III

Як свою рідну українську мову ми вживаємо в церковних службах на підставі слова Божого, так і ієрархію свою ми відновили теж на певних історичних і канонічно-євангельських підвалинах, і цього заперечити ніхто не може.

Цього мало.

В своїм ще молодім історичнім житті українська Церква здійснила практику перших віків християнства, ввела соборноправність.

Відомо, що на протязі восьми віків християнства всі важливі питання, суперечки вирішувалися не окремими людьми, не самими єпископами, а Соборами, зібранням всієї Церкви — і єпископів, і віруючих.

В царській Росії Церква зразу стала прислужницею царату, попала в державний полон. Про соборноправність і мови бути не могло. Особливо за цезаря Петра I Церква втратила всю свою церковну незалежність — головою Церкви став цар. Дійшло до того, що навіть в закони вмістили кощунні слова: «царь есть глава церкви». (Осн. зак. Рос. имп. ст. 42, 43, изд. 1842 г.). Фактично, на ділі, не єпископи, а царські чиновники керували Церквою, на чолі з обер-прокурором.

За свого суддю єпископи слов'янської Церкви вважали не Господа Спасителя, а царя. Ось яку присягу складали єпископи — члени «Святейшого Синода»: «Признаю и клятвою утверждаю, что верховный судия сего святейшего синода есть император всероссийский, наш государь все-милостивейший» (Церк. Вед. 1906 г., No. 24, ст. 1822). Без згоди й волі царя і обер-прокурора ні один єпископ не міг бути висвячений. Цар Олександр I проти волі Синоду приписав висвятити двох осіб на єпископів — і висвяту покійно було переведено. Ось що пише сам єпископ слов'янської Церкви Лаврентій Тульський: «Обер-прокурор — глава Церкви; он управляет, награждает, перемещает с одной кафедры на другую» (Церк. Вед. 1906 г., No. 40, ст. 2684).

I далі: «Ни один протокол не будет представлен к под-

писи членам святейшого синода, если на нем рукою обер-прокурора не будет написано, что он им просмотрен; ни один протокол, подписанный всеми членами свят. синода, не будет приведен в исполнение, если на нем рукою обер-прокурора не будет написано «исполнить» (Лаврентій, еп. Тульський, там-же).

Слов'янські єпископи віддали Церкву на поталу царатові, а самі зробилися вірними служителями його. Правда, за це на груди їм чіпляли безліч хрестів і зізд, за це мали солодке життя, зовнішню пошану. І дійшла слов'янська Церква до цілковитого занепаду. Єпископи, що поставлялися й висвячувалися з царської ласки, байдужі були до потреб свого народу.

Він, нарід цей, для них був чужий, незаний, невідомий. Інколи, зрідка, архиерей показувався до народу й «проїжджав» по парафіях. То було «шествіє» в грозі й в бурі. Не їхав, а летів попереду нього доброю поштою справник, не відставав і пристав; на голову скакали стражники. О, нарід простий знав, що архиерей їде: бо ж треба було поправляти дороги й містки, щоб не заломилася карета. Дзвонили до безтями в дзвони, тремтіли священники, дожидаючи «благостного» архипастиря. Стихло все — йде коротенький молебень, — лунав громоподібний «протодияконский глас» — і часто-густо без єдиного слова втіхи вірним, відїжджає «владика». Очманілі селяни згадують все: і карету, і коні архиерейські, і «глас» протодияконський, і переляк свого пан-отця, — одного не згадають тільки: слова ласки й любови архиерейської, бо не було їх і не чули їх.

І ось такі то єпископи всіма засобами боролися проти змагань народу взяти участь в ділах Церкви. Їм потрібна була покірна, темна маса, а не свідомі брати-вірні. Це своє презирство до віруючого народу не соромились вони виявляти одверто й прилюдно. Відомий архієпископ Волинський Антоній на бажання 32 петербурзьких священників, щоб і віруючі й священники мали участь в Соборах, так відповів в своїм «одзиви»:

«Я думаю, что если бы для участия на Соборе пригласить в полном составе любую каторжную тюрьму, то она не могла бы в такой степени опозорить нашу святую веру и прогневить Бога, как подобные кандидаты в члены поместного Собора» (Церк. Вед. 1906 г. No. 6, ст. 269).

А ось інший, теж досить відомий Саратовський єпископ Гермоген, одного разу пароплавом прибув до Цари-

цина. Там урочисто зустріло його все духовництво й першими словами його були: «пси нелающие». Так цей «єпископ Божий» обізвав своє духовництво за те, що не досить гостро й жваво проводило воно «істинно-руську» думку й політику. Яке ж безмежне презирство слов'ян. єпископату до віруючого народу!

Беручи приклад з вищих, і священники почали з погордою дивитися на народ, серед якого жили й працювали. Натерпівшись та наївшись страху від свого провідника-єпископа, чимало з них почали уявляти з себе теж «владик» перед своїм меншим братом — простим народом. Дійшло до того, що далі кухні та сіней віруючий не міг ступити в хаті свого духовного отця. Не брата старшого, не першого порадника, а якийсь «начальство» став бачити в своїх священниках віруючий народ наш.

Старовинне право на Україні — вибирати собі священника — було знищено. Слов'янська Церква, таким чином, відвернулася від народу, віддала себе на послуги царату, загасила дух соборноправности, ніяк не хотіла допустити віруючий народ до керування церковними справами.

Українська Церква поклала цьому на віки кінець. Церква складається з усіх вірних, які є каміння цієї великої будівлі, і всі вірні повинні брати участь в керуванні церковними справами.

І ми бачимо, що свята наша Українська Автокефальна Православна Церква не на папері, а в житті своїм провела цю соборноправність. На чолі управління Церквою у нас стоїть Всеукраїнська Православна Церковна Рада, куди входять, з обрання Собору, як вірні, так і духовництво. Далі — округові, районні, парафіяльні Ради — всюди в них беруть участь вірні, з обрання народу. Інакше й бути не може. Коли ми дійсно народні єпископи й священники, коли наша українська Церква дійсно виконує заповіді Бога й Христа, — то тільки вкупі з народом мусимо й можемо провадити велике Христове діло й працю. Не князям і сильним світу цього, а бідному народові, рибалкам, теслярам, приніс своє навчання Ісус Христос. Тому дійсна Христова Церква українська так рішуче проголосила, щоб віруючий народ брав участь у керуванні Церквою.

І ми бачимо, що в українській Церкві не тільки обрання священників, а й єпископів — є діло віруючого народу. Жодне важливе питання не може бути вирішено без участі вірних.

Минула та пора й ніколи не повернеться, коли єписко-

пат і духівництво творило з себе пануючу верству над народом, коли тільки вони тримали в своїх руках церковні справи. З цим не можуть і не хочуть погодитися єпископи й священники як «Тихонівської» так і «живої» Церкви. Не можуть погодитися, щоб «мужик» вибирав священника й навіть архиєрея. Не раз доводилося чути на самоті з уст слов'янських священників: «Ми б погодилися з укр. Церквою, але не хочемо, щоб нас вибирали парафіяни наші; не хочемо ставати в їхню ласку; ми не можемо погодитися з соборноправністю».

Соборноправність — це те страховисько, яке найбільше лякає слов'янських і «живих» священників: бояться вони віддати себе й свою діяльність на суд народу, бояться народного права обирати собі священників. А українська Церква не боїться цього! Коли ти дійсно народній священник, коли не для панування над народом, а для служіння народові ти став пастирем, — нарид зрозуміє тебе й ніколи не відкине від себе.

IV

Ще одне питання потрібно нам розібрати й кінець нашої праці. Противники Святої Української Автокефальної Церкви дуже люблять говорити про порушення канонів з боку нашої Церкви.

Канони — це церковні закони, встановлені Вселенськими й місцевими Соборами, а також і мудрими церковними мужами. Церква в своїм історичнім житті повинна була давати відповідь на ті чи інші питання й явища, вкладати певні закони, яких би додержувались її наслідувачі. Церква творила й буде творити завше нові закони, оскільки вона не закам'яніла, не омертвіла, а має здоровий живий організм. «Ось Я з вами по всі дні до кінця світу» (Мт. 28, 20) сказав Господь Спаситель апостолам і вірним, цєбто всій Церкві. Христос живе й діє в Церкві Своїй. І правдива Церква, ця прекрасна Невіста Христова, Духом Святим водима, повинна йти все вперед і далі, прямуючи до Царства Божого. І те, що потрібно в церковнім житті сьогодні, при сучасних умовах, може стати зайвим завтра. Тому цілком слушно церковні закони пристосовувалися до тих часів, до потреб тих людей, для яких їх складалося й писалося. Догматів, підвалин християнства ніхто не торкався. Йде мова про канони, які мали значення свого часу й які стали зайвими, мертвими при нових умовах церковного життя.

Всеукраїнський Собор нашої Церкви, не торкаючись зовсім догматів, не порушуючи ні в чому віри, стоячи на сторожі й охороні прадіднього православ'я, відносно канонів так вирішив: ті канони, які мають значення для все-світньої Церкви, які мають в собі невмируче, вічне, залишаються. А ті дрібні церковні каноно-закони, які самі вже омертвіли, яких ніхто не виконує, які залишаються тільки на папері, а духа й сили життєвої не мають, не обов'язкові для виконання. Замість них Церква може й мусить утворити нові канони, які б відповідали історичному життю Церкви.

Приклад: старий церковний канон або закон говорив, що, повдовівши, священник ніколи не може одружитися вдруге. Треба зауважити, що цей припис дав не Спаситель Господь, не апостоли, а люди перших віків християнства. В ті часи цей закон виконувався цілком. Таке високе, чисте, побожне життя було тоді у всіх християн, а тим більше у священників, що хрест вдівства був не тяжкий для священника. Але чи виконується цей закон тепер?

Погляньте навкруги себе, придивіться до життя вдівців-священників — і ви знайдете саму гірку відповідь. Скільки приповідок нарід наш склав з життя оцих вдівців-священників. Нащо ж лицемірство, нащо й Бога гнівити й людей обманювати! Нащо на плечі накладати хреста, якого понести нема сили? І свята українська Церква говорить: як має вдівець-священник грішити, як має держати коло дітей своїх чужих жінок, як мають ллятися безневинні дитячі сльози — краще нехай законно вдруге одружиться. А як священник удівець має силу гідно, чесно жити і вдівцем, як відчуває він, що спокуса немічна й безсильна для нього — нехай залишається самотнім удівцем навіки. І всю силу, всю міць свого скорбного духу нехай віддасть на служіння меншим братам — народові своєму — і в цім знайде утіху й насолоду життя. Може й буде порушено канон, утворений півтори тисячі років назад, але виконано буде велику правду Христову, що її дав Сам Спаситель: «Ярмо Моє приємне й тягота Моя легка» (Мт. 11, 30). Так, цілком похристиянському й по-євангельському, вирішує питання про канони свята українська Церква.

Але цікаво, що ті, які кидають докори нашій Церкві за порушення канонів, — самі давним давно перестали їх додержуватись; чужу порошинку здалека бачать, а самі з поліном в оці ходять. Хіба слов'янська Церква додержувалася чи додержується канонів? Присипано історичним

порохом, забуто було нею канони, і тільки тепер ці канони побачили Божий світ, коли з'явилася потреба докорити ними українську Церкву.

Всі слов'янські єпископи одержали висвяту з царської ласки й волі, а між тим 28 й 44 прав. св. апостолів говорять, що хто здобуде священний сан через князів і сильних мира цього повинен бути позбавлений сану.

Відомо, що 1686 року московська Церква купила у Царгородського патріярха Діонісія нашу українську Церкву, її права, її незалежність, купила за 200 червінців і 120 соболів. Але ще більше відомо, що за тими ж апостольськими правилами всю слов'янську ієрархію слід би вважати за недійсну, «яко впавшую в симонию». Далі: 6, 81, 83 апостольські правила, також 3 прав. 4 Вселенського Собору, 10 правило 7 Вселенського Собору забороняє «клірикам», цебто духівництву, брати участь в державних справах.

А слов'янська Церква весь час ці державні права добувала. Хто ж не знає, що перед виборами до бувшої Державної Думи провадилася духовна мобілізація з метою захопити найбільше місць там для духівництва.

І єпископи Євлогій, Митрофан, Нікон таки добре там попрацювали! Але все ж таки, — де ділися на той час вищезгадані канони?

69 правило Трульського Собору забороняє жіноцтву входити до вівтаря. А цариця Катерина II царськими вратами входила до вівтаря і сама безпосередньо причащалася із св. престола. Де ж тоді були слов'янські єпископи? Чого ж мовчали вони, чого не показали цього канону цариці? Чи канони дійсні й обов'язкові тільки для простого народу, а не для царів? Є у нас найвищий канон-закон — це свята Євангелія, слово Самого Спасителя нашого. Подихом любови віє з кожної сторінки його. До любови й всепрощення звав і кликав Той, Хто з любови до людей на хрест пішов і чашу мук і страждань випив до дна.

Де ж заподіли найвищий канон цей прихильники старої Церкви, — її провідники — єпископи й священники? Коли темна ніч повисла над землею нашою, коли в тяжкій ярмі нарід наш мовчав, або тихо стогнав, коли найкращих синів народу гнали далеким сибірським трактом у вічну неволю, коли купами лежали забиті царськими наймитами, — чому мовчали вони? Ні, не мовчали: прилюдно виступали проти скасування смертної кари; хрестом, цим

знаком любови й прощення, благословляли засуджених на смерть; хрест підіймали високо перед полком вояків, кошунно, в ім'я Бога й Христа, посилали їх на братовбивчу війну.

Духа загасивши, потоптавши самий великий канон всього Християнства — любов — тим більше ретельно й старанно чіпляються й держаться вони букви закону чи канону. Держаться тоді, коли це потрібно й вигідно — і зараз же забувають, коли цього бажають сильні світу цього.

Але досить! Цієї фальші й лицемірства з боку слов'янської Церкви тільки сліпий не побачить. Самі зневажили давним-давно оті канони, а зараз з невинним обличчям боронять їх!

Св. українська Церква повторювати їх помилок не буде й не стане. Канони мертві, не живі для нашої Церкви, не обов'язкові. І Соборові Всеукраїнському належить право говорити й вирішувати, які з канонів треба скасувати, як нежиттєві. Таке вирішення питання про канони правдиве, неллицемірне, чесне.

СВЯЩЕНИКУ СВЯТОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ!

Стій твердо й міцно на своїй Божественній сторожі! Ти несеш світло Христової науки тому народові, який, мов євангельський сліпець, триста років сидів при дорозі, дожидаючись зцілення й ласки Божої. Закритий був для нього образ милосердного Всепрощаючого Христа Бога, не розумів він майже нічого з тієї великої «книги книг», св. Євангелії, що читалася чужою, мертвою мовою.

Пам'ятай твердо, що маєш з ласки Божої навіть більше благодаті, ніж слов'янський священник, бо, крім благодати законного рукоположення, ти, як дійсний обранець віруючого народу — цієї малої Церкви — став причасником вічної Соборної Христової благодаті.

Згадай: після прокльонів, погроз, після страшної боротьби з українською мовою, слов'янська й жива Церква, бачучи свою неміч і неможливість знищити ненависну мову, лицемірно «благословила» цю мову для вжитку в храмах. Яка послідовність і правда; одні й ті ж люди спочатку проклинали, а потім те ж саме діло, раніш ними прокляте, «благословляють». В серці гнів, жадоба помсти,

а на устах «благословення». Чи не до них стосуються слова Спасителя: «Наближаються до Мене люди ці й устами поважають Мене, а серце їхне далеко, — дарма поважають Мене». Це яскравий приклад щирости, правдивости слов'янського архиерейства.

Кинуту тепер боротьбу за мову: слов'янські архиереї й священники взяли до рук іншу зброю: почали говорити всюди й кричати про «самосвятство».

Вони, що звикли творити купівлю з Божого діла, вони, що звикли роздавати благодать та купувати її за золото та лакомство нещасне, які задля солодкого життя занедбали заповіді Христа, потоптали слова Його, насмілюються кричати про «самосвятство». З вищенаписаного ми знаємо всю безглуздість і безпідставність цих розпачливих криків і обвинувачень. Знають це й ті, що кидають ці наклепи, але коли й від цього відмовляться, то з чим залишаться вони? Що скажуть вони тим нещасним братам-українцям, які ще йдуть за ними та слухають їх?

Але, брате-священнику, — ніч проходить, близький, близький вже день той, коли й незрячим розкриються очі й побачать і відчують велику правду Церкви нашої.

Засліплені вороги укр. Церкви: не бачать вони, що секти роз'їдають Церкву, що невірство росте й поширюється, що церковний організм слов'янщини весь в струпах — цього не бачать вони. Їм найбільше болить і коле, що українська Церква існує не з їхньої ласки. Мимохіть пригадуються слова пророка Єзекіля про таких пастирів: «Ой ви, пастирі, чи ж так пастирі роблять? Чи ж пастирі пасуть себе? П'єте молоко, їсте м'ясо, вдягаєтесь вовною Моєї отари, а овець не пасете; і розсипалися вівці Мої без пастирів і стали здобиччю лютих звірів. А через те Я у пастирів вівці Мої візьму з рук їх, не будуть їх пасти, ані себе не будуть пасти» (Єзекіль, 34).

Ти ж, священнику, не уподобляйся їм; працєю щиро на ниві Христовій; виховуй народ в побожності, будь непохитним в православної вірі й тим виконаєш чесно свої обов'язки й не спіткає тебе кара, що, як говорить пророк, падає на недбалих пастирів.

Удари, наклепи, що сиплються на українського священника з усіх боків, — приймай спокійно. Пам'ятай Святе Письмо: «Тих, хто проклинає вас, благословляйте, а не проклинайте» — так промовляє до нас святий апостол Павло через дев'ятнадцять віків.

Черпай же силу з його слів, з його діянь, з його життя: багато спільного мають наші часи з його добою.

Згадуй також слова святого Івана Золотоустого «хмарка це — вона пройде».

Пройде час — стихнуть напади й докори, згаснуть ворожнеча й ненависть і виявиться у всій красі велика правда святої Церкви нашої.

Бо вічна та Церква, яка гаслом своїм ставить заповіді Спасителя нашого, невмируча та Церква, яка на своїм прапорі написала вогненні слова: православність, соборно-правність, мова рідного народу.

НАРОДЕ УКРАЇНСЬКИЙ, СПОКОНВІКУ ЩИРИЙ ДО ВІРИ Й ПОБОЖНИЙ!

Дорогоцінну перлину, пилом припавшу, ворогами потоптану — мову рідну твою піднесла й осватила Божою службою Церква наша українська.

Правда, зараз всі ті, що топтали її, сміялись над нею, звали «базарною», вже «благословляють» для вжитку в Божих службах.

Не забувай же, що до цього примусила їх наша свята українська Церква, і тільки вона.

Боролись — і були переможені в цій боротьбі, а тепер лицемірно «благословляють».

Тим з більшим запалом, гнівом і ненавистю нападають на духівництво наше. Себе тільки вважають за «законних», але це фарисейство теж буде переможене.

Дякуй Спасителеві Господеві, що маєш своє рідне, близьке, цілком благодатне духівництво, — тобою обране на велику службу Єдиному Богові.

Знай, що не тільки архиереям і священникам, а всій Церкві, і найбільше тобі, належить велике й законне право — рішати всі церковні справи в нашій українській Христовій громаді.

Під твою опіку, до твого захисту й оборони, в твої міцні руки віддала Церква українська безцінні скарби — віру православну й Христову правду.

І хоча гасителі духа Христової правди — тихонівці та інші намагаються зруйнувати, запламувати Церкву нашу, але не замурують, не поховають вже Правди цієї.

Прагнуть вони до «єдиної неділимої», готують гріб і печаті для Невісти Христової — Церкви української; хочуть знову кинути нарід наш під царське й панське ярмо й глумливо розп'яти Церкву нашу святу.

Стань же одверто за українську рідну Церкву своєю, покажи, що став ти свідомим, що знаєш вже, хто ми є й чий ми діти.

Пригорнися ж до своєї Матері-Церкви, обгорни, оповий її своєю могутньою любов'ю.

Тоді, й тільки тоді, усміхнеться заплакана Матір наша — українська Церква, коли щезне розподіл, не стане, згине ворожнеча між братами-українцями, коли всі діти землі нашої стануть під крило своєї рідної, народньої української Церкви.

Єпископ Микола Карабінович

«Церква й життя», орган Української Автокефальної Православної Церкви, ч. 4, Харків, Видання ВПЦР, 1927, стор. 273-287.

ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА — ЗАСУД СОЮЗУ РОСІЙСЬКОЇ ЦЕРКВИ З ЦАРСЬКОЮ ВЛАДОЮ

УАПЦерква, проголосивши себе незалежною, одночасно виразно підкреслила свою аполітичність. Це було не тільки вимогою часу (з огляду на проголошення комуністичною владою повного відокремлення Церкви від держави), але й реакцією на горезвісний приклад російської Церкви, яка перетворилась у царській імперії на беззастережного виконавця волі державної влади. У статті архієп. М. Пивоварова «Церква в державі та її відокремленість», опублікованій 1928 року на Україні, детально з'ясовано як, всупереч засадам християнства, Російська синодальна Церква була тісно підпорядкована царській державі і самому цареві, що вважав себе головою Церкви. (Уривок).

ЦЕРКВА В ДЕРЖАВІ ТА ЇЇ ВІДОКРЕМЛЕНІСТЬ

Дореволюційна греко-російська Церква звичайно називається синодальною, але правильніше було б називати її імператорською, бо вона віддалася державі, пішла на злиття з останньою, стала слугою імператора й сама наскрізь просяклася державністю, втративши навіть свою назву й обернулася в «ведомство православного исповедання».

Вищі керівники синодальної греко-російської Церкви, визнавши самодержавство виключно християнською, церковною формою державного керування, виробили й фальшиву ідею «православного царя», внесли її навіть до богослуження. В житті Церкви сталися ті неможливі явища, які не мали б місця, коли б російська Церква не сприятливістю російської держави користалася, а жила б серед байдужого, навіть ворожого до Христа поганства чи й просто невірства. Історія свідчить, що позиція татарських ханів і ту-

рецьких султанів, принципово зайнята ними відносно Христової Церкви в час перебування останньої під їхньою державною зовнішньою зверхністю, носила характер більш уважного відношення до Церкви й була внутрішньо більш християнською, ніж позиція до Церкви бувшого російського «царського», «православного» уряду. Хани й султани не порушували внутрішньої свободи Церкви. Закони бувшої Російської імперії обезличили Церкву.

Апостол Павло навчає Церкву: «Голова Церкви — Христос» (Еф. 5, 23; Кол. 1, 18), а російські державні закони виправляють його ст. 42: «Император, яко христианский государь, есть верховный защитник и хранитель догматов (!) господствующей веры и блюститель правоверия и всякого в Церкви святой благочиния; в сем смысле император в акте о наследии престола 1797 года апреля 5 дня именуется главою Церкви». І ст. 43: «В управлении церковном, самодержавная власть действует посредством св. Синода, ею учрежденного. В присяге, которая требуется от членов Синода при вступлении в эту коллегию, через которую самодержавная власть управляет Церковью, между прочим, значится следующее: „Признаю и клятвой утверждаю, что верховный судья сего св. Синода есть император всероссийский, наш государь всемилостивейший“».

До більшого знуцання над Церквою не можна дійти; більшого гніту, більшого приниження, ніж є в 42 статті основних російських законів, Церква не зазнавала ні від якого, навіть поганського уряду. Жодний правитель не робив і не зробить себе главою Церкви. Звичайно, державна влада може видати який захоче закон й об'явити себе навіть божеством. Пригадаймо Рим і його імператорів, але ж державна влада сама по собі не має жодного церковного авторитету, авторитет цей може бути наданий їй тільки Церквою, і от російська Церква, в особах своїх представників — ієрархії і, надала цей церковний авторитет російській імператорській владі, санкціонувала це насильство над собою й взяла його під свій захист, оголосивши самодержавство християнським урядом, а «православного царя» — захисником віри. Чудовою ілюстрацією до всього є книжка Гур'янова, надрукована року 1857-го під назвою: «Прогулка с детьми по России»; в цій книжці, в 1-й частині, на 176-й сторінці, читаємо: «Русский государь есть патриарх или глава Церкви греко-российский, и поэтому, будучи помазан миром при коронации, он может, если бы захотел, служить обедню». Книжка ця ухвалена духовною

цензурую... А імператор Павло I і навсправжки захотів служити «обедню», і, напевно, й відслужив би, якби не трапилася до того перешкода. Отак то синодальна російська Церква віддала була себе до рук й розпорядження «к н я з я світу цього», так з'єднала себе з державою. А які ж наслідки цього сталися? Руїна — відповідає сучасність...

«Многие смотрят у нас на Церковь, как на одну из государственных функций... отправления которой... подчинены общей цели государственного организма. Царство не от мира сего смешано с царством от мира сего» — так писав відомий публіцист Аксаков (Полн. соб. соч., т. IV, ст. 29). А ось як на це «подчинение» російської Церкви інтересам держави реагували люди, що шукали Христової Церкви: «В русской империи отношение духовной власти к гражданской таково, что оно непримиримо с правильным отправлением апостольского служения. Я не могу отрицать или скрывать недолжное преобладание государства, и если бы я отнесся к этому легко, как бы считая, что такая узурпация не имеет существенного значения для католической веры, а что ее можно принять и подчиниться ей, то я выставил бы себя в глазах всего Запада за дурака, ничем не оказывая услуги Восточной Церкви через мое к ней присоединение» (Соч. Хомякова, т. II, ст. 482). Так пише коресподент Хомякова Пальмер, що довго-довго стукався в двері «православія».

Від Церкви, що була в союзі з державою, тікали. Самодержавна влада скувала волю й голос Церкви, підперезала її по своєму, утворила Вавилонську бюрократичну башту. Башта ця завалилася та потягла за собою й Церкву. російська Церква покололась на різні ворожі течії, які в погоні за відбудуванням минулого державно-величного стану Церкви, топлять одна одну й остаточно розганяють нарід з церков.

Нехай же доля царської синодальної російської Церкви, що віддала себе на послуги держави, буде застереженням для всіх Церков.

Архисп. Микола Пивоварів

«Церква й життя», орган УАПЦ, ч. 1, Харків, ВПЦР, 1928, стор. 28-29.

СИМОН ПЕТЛЮРА ПРО УКРАЇНСЬКУ ПРАВОСЛАВНУ ЦЕРКВУ

Головний Отаман Симон Петлюра — один з найвидатніших діячів української революції — жваво цікавився і турбувався долею Української Православної Церкви, дбаючи одночасно про інші віровизнання. Церковні питання заторкнuto в кількох його листах, три з яких наведено нижче.

[36]

ЛИСТИ ДО МІНІСТРА ІСПОВІДАНЬ І. ОГІЄНКА

Два листи Симона Петлюри до міністра ісповідань в уряді УНР І. Огієнка, написані в кінці 1921 року, віддзеркалюють ступінь зацікавлення Головного Отамана справами Української Православної Церкви. У першому листі він висловлює подяку проф. Огієнкові за його вклад у відродження УАПЦ і з радістю відзначає її поступ. У другому листі Симон Петлюра робить глибоку аналізу стану УАПЦ і висловлює погляд, що самої автокефалії ще замало; повне завершення церковної ієрархічної структури, на його думку, може бути досягнуте лише тоді, коли на чолі Української Православної Церкви стане власний патріарх.

Чи С. Петлюрі було відомо в час писання цих листів про те, що в Києві відбувся Всеукраїнський Православний Церковний Собор — встановити не вдалося.

Голова Директорії Української Народньої Республіки
19 листопада дня 1921 р. Ч. 1510. М. Постою

ШАНОВНОМУ ПАНОВІ ІВАНОВІ ОГІЄНКОВІ,
МІНІСТРОВІ ІСПОВІДАНЬ

Шановний Іване Івановичу!

Більш двох років тому, в порозумінні з організованим громадянством українським покликано було Вас на міні-

стра ісповідань. Від того часу незмінно, при всіх обставинах, залишаєтесь Ви на своєму пості.

Уважно слідкуючи за діяльністю Вашою, з вдовolenням бачив я, що, по всяк час, при самих несприятливих обставинах, Ви з повною відданістю та великою любов'ю віддавали всі свої сили, знання й енергію для справи духовного відродження українського народу.

Завдяки видатній дбайливості та невсипучій енергії Вашій покладаються міцні підвалини для найкращого розвитку відродженої Автокефальної Православної Церкви Української: перекладено службу Божу на живу мову українську, розвинуто широку видавничу діяльність в питаннях церковно-національних, підготовляються кадри національно-свідомого духовенства. Українська Церква Православна нав'язує зносини з Вселенським Патріархом та організовано вступає до всесвітніх об'єднань церковних. Одночасно з цим провадиться релігійно-освітня праця серед нашого вояцтва й громадянства та задовольняються релігійні потреби їх на чужині.

Дбаючи найбільше про розвиток Православної Церкви Української, не забувши, однак, Ви і про справи інших церков і громадян релігійних усіх визнань, в Україні суцільних. Перебуваючи в живих стосунках з видатними представниками цих Церков і громад, Ви зуміли викликати у них прихильне відношення до справи нашої державности.

Ревна та вельмикорисна праця Ваша заслужила собі признання серед вояцтва й громадянства нашого й архи-пастирське благословення Преосвященного єпископа Кременецького Діонісія, під опікою якого перебуваємо ми на чужині; маю певність, що таку ж вдячну оцінку в скорому часі зустрине Ваша праця на Рідній Землі в боголюбивого народу українського, що в останні роки з особливою ревністю й високим релігійним піднесенням власними силами будує відроджену живу національну Церкву.

З нагоди закінчення праці Вашої по перекладу Літургії святого Івана Золотоустого, оглядаючись на перейдений Вами шлях державного служіння, вважаю за свій приємний обов'язок, в імені Республіки, висловити Вам щире подяку за доконану працю Вашу й побажати Вам здоров'я й сил для дальших трудів на добро народу й Батьківщини.

З пошаною
С. Петлюра

... Надаючи справі організації української Церкви велике значення з погляду державного, я, оглядаючи пройдений нею шлях, приходжу до висновків, що ми не продумали до логічного кінця поставленого перед українською державністю питання про націоналізацію нашої Церкви. Ми бачимо її в так званій автокефалії. Це алгебраїчна формула, що її можна вирішувати різно з погляду церковної практики. Справа автокефалії може розумітися всіляко, як з погляду теоретично-канонічного, так і з погляду церковної практики. На мою думку, ця справа нашими церковними діячами не розкрита як слід, не конкретизована, а щодо свого ієрархічного змісту (дотеперішнього), то до кінця не доведена. Ми гадаємо, що як будемо мати власних єпископів, то цим уже ставимо Церкву на тверду основу, з якої ніякі політико-церковні конфлікти її не зсунуть. Далі власного митрополита в столичному місті наші автокефальні мрії й змагання не йдуть, а поза «вищу церковну раду» при тому ж митрополитові не сягають. Наскільки помилковими та облудними є такі мрії, показала нам практика за часів Скоропадського, що автокефальним змаганням української Церкви зразу ж надала цілком протилежний зміст, проголосивши залежність нашої молоді Церкви від Московського патріярха, тим самим саму ідею автокефалії повернувши внівець, а маєстат голови московської Церкви піднявши до становища зверхника нашої Церкви фактично. Коли зважити вагу політичних моментів такої залежності, то ми прийдемо до висновку, що така залежність буде в'язати і лет, і розвій, як церковної, так і політично-державної думки української нації. Якими б успішними в майбутньому не були наші здобутки та досягнення в площині політичної боротьби, все ідею нашої державної незалежності «по руках і ногах» буде в'язати оця залежність в площині церковній, вгашаючи і підтинаючи самостійницькі змагання нашого народу. Нація, що стремить до власного державного життя, не може помиритися з такою залежністю. На прикладі сербської Церкви православної ми бачимо, що при першій змозі, в парі з затвердженням політично-державної самостійності, провадиться затвердження і церковної незалежності в формі організації власного патріярхату, тим самим ставлячи справді належну «точку» над справою автокефалії сербської Церкви і підносячи маєстат її до вищого ступеня.

Зупиняючись над справою автокефалії української Церкви, я гадаю, що ми повинні цілком послідовно розкрити

зміст цієї формули і зробити логічні висновки з нього. Очевидна річ, що належними постановами тимчасових вищих органів української Церкви (у формі Соборів), подиктованих політичними моментами київської ухвали 1918 р., що встановили залежність нашої Церкви від Московського патріарха, будуть скасовані. Але я гадаю, що цим скасуванням справи цілковитої автокефалії нашої Церкви ми на ґрунт непохитний ще не поставимо; необхідно піти далі і надати такі форми самостійництву нашої Церкви, які б відповідали державним інтересам української нації і були б логічним завершенням самої ідеї про церковну автокефалію.

... Коли ієрархічні моменти останньої [нашої Церкви] втілені будуть тільки в формі власних єпископів, а на чолі інституту єпископів стоятиме Митрополит Київський, — цього, на мою думку, не вистачить для того, щоб Церква українська стала нарівні, в усвідомленні і нашому, і інших народів, з другими Церквами православними. При цих умовах Церква Андрія Первозванного все буде «пасти задніх», все не буде мати того авторитету, тієї пошани, які їй повинні належати як з мотивів державних, так і з мотивів церковної історичної традиції, як до Церкви первозванним І. Христа апостолом заснованої. Я передбачаю більші комплікації для нашої справи, що впливають з такої незавершеної, мовляв би, «половинчатої, ієрархічно-організаційної структури української Церкви». Ця структура не дає гарантії за додержання вимог церковної дисципліни найвищими достойниками нашої Церкви, відкриває можливість центробіжних стремлінь з їхнього боку, церковно-політичного авантюризму, цебто дає можливості для рецидиву в молодій українській Церкві тих виснажуючих її внутрішню силу, її відпорність, її зовнішній маєстат явищ, що їх знає наша церковна історія: 1) Підчас запровадження унії та 2) Підпорядкування нашої Церкви під зверхню залежність від Церкви московської.

І, як причиною загублення нашої державної незалежності, помімо економічно-політичних причин, було незавершення процесу консолідації української нації під час смерті гетьмана Богдана, брак єдиної державної ідеології у його заступників, що має об'єктивну цінність для всіх клас тогочасної української нації, — так причиною загублення українською Церквою тогочасної автокефалії був брак єдиної церковної думки у вищих достойників її, брак

відповідної дисципліни серед них і незавершена, як слід, організаційна структура нашої тодішньої Церкви, голова якої — Митрополит Київський — мав більше моральну силу для нашої Церкви, як ієрархічно-фактичну. З мого погляду, майбутня структура ієрархічна української Церкви, оскільки про неї судити можна на підставі дотеперішньої практики і оскільки не зроблено буде відповідних корективів до неї, ховає в собі і внутрішню «червоточину» і не дасть гарантій безупинного розвитку національної Церкви. Коли взяти зносини майбутні нашої Церкви, хоча б з грецькою, царгородською чи сербською, то тут матиме місце нерівність; на нашу Церкву, на вищих представників її і на голову її, митрополита, все «згори» заглядатимуть патріархи інших Церков, відповідним чином і трактуючи нашу Церкву, що для її авторитету, маєстату було б небажаним, а з боку державних інтересів навіть шкідливим. Так само й для культивування авторитету церковної ієрархії серед кругів церковних, серед великої української державної парафії, фігура митрополита, як голови — очолення нашої Церкви, була б мало імпонуючою. Та й по суті справи, коли хочемо надати українській Церкві, як Церкві апостола Андрія Первозванного, відповідаюче їй значення, то ми повинні моменти, зв'язані з цим завданням, до логічного кінця продумати і в таку зовнішню форму втілити, яка б відповідала тому змістові, що в ній і в її історичнім атрибуті міститься.

Я думаю, що українська автокефальна Церква головою своїм повинна мати власного патріярха, як цілком логічне завершення її ієрархічної архітекτονіки і еволюції нашої національної думки, нашої національно-державної ідеології.

Український патріярх — рівний патріярхові московському — це річ, потреба якої вимагається інтересами української Церкви та своєчасною оцінкою тих небезпек, що загрожувати будуть, — я це передбачаю, — в її натуральному розвитку. В майбутніх конфліктах нашої держави з Москвою внутрішньо міцна, ієрархічно дисциплінована українська Церква може відіграти велике позитивне значення у вислідах такої боротьби. В зносинах, в поширенні свого морального й іншого впливу на православні Церкви (грузинську, білоруську, польську, латиську, вірмено-григоріянську) держав, посталих на місці давньої Росії, така українська Церква, як я хотів би в майбутньому недалекому її уявити, могла би так само допомогти зміцненню та впливові нашої державности, не кажучи вже про ті придбання, що цією дорогою і для своєї сили вона може досягнути.

Висловлюючи оці мої міркування в такій важливій справі, я мало роблю собі клопоту з того, що вони приходять в голову серед таких несприятливих обставин. Без огляду на останні, мусимо мати з'ясованими і піа дезідерія нашого державного будівництва, інтегральною частиною котрого є й плянове будівництво української Церкви. Такої точно до деталей продуманої програми ми ще не мали; і це, з мого погляду та досвіду, було одною з головних наших невдач. Мусимо все зробити, щоб ця ідея перемогла, стала елементарно зрозумілою, знайшла своїх активних adeptів і оборонців. Я певний є, що ідея власного патріархату, як найбільш доцільної ієрархічної форми в організації української автокефальної Церкви, носить в свідомості, чи може напівсвідомості, наших церковних кругів, шукаючи лише стимулу, імпульсу для свого виявлення й кристалізації.

19. 12. 1921

Архів Українського Національного Музею, Чикаго. Машинопис. Відпис оригіналу. (Подано із скороченнями).

ЛИСТ ДО ПРЕДСТАВНИКА УАПЦ НА ЗАХІДНЮ ЄВРОПУ ЄВГЕНА БАЧИНСЬКОГО

У цьому листі, написаному за рік до смерті Головного Отамана, висловлено погляди на становище відродженої УАПЦ під керівництвом митрополита Василя Липківського і наголошено потребу виведення її з ізоляції до єднання з іншими Православними Церквами. У зв'язку з цим С. Петлюра звертає увагу на проблему відходу УАПЦ від деяких традицій і канонів Вселенської Православної Церкви та висловлює побоювання, що це може бути перешкодою до встановлення нормальних між-церковних зносин.

Вельмишановний Євгенію Васильовичу!

Вячеслав Костянтинівич [Прокопович, голова Ради міністрів УНР в той час] дав мені прочитати Вашого листа з 1.6.1925 р. Інформації, подані в цьому листі, дуже цікаві і

викликають потребу реагувати на них. Дуже добре, що Вам пощастило ближче познайомитися з абесінською делегацією і використати це знайомство для інформаційних цілей... Вітаю Вашу згоду — по пропозиції митрополита Василя Липківського — стати офіційним представником Автокефальної Церкви закордоном. Треба Вам знати, що церковний рух на Україні справляє велике враження на політичні круги як в Англії, так і у Франції. Стверджую це на підставі цілком певних даних, що походять з відповідних дипломатичних джерел. Можна сказати, що остання постанова Собору Автокефальної нашої Церкви (в маю м. ц. р.) про окремішність української Церкви від московської, оцінюється цими кругами, як дуже поважний фактор українського руху взагалі в його тенденції сепаруватись від Москви. В зв'язку з цим, потреба інформації про нашу Церкву в закордонній пресі стає актуальною. До мене, через посередництво різних людей, звертались за матеріялами в цій справі. На жаль, я не міг задовольнити цієї заінтересованости, бо те, що я маю, — застаріле. От через що Вам треба попрохати від м. Липківського присилити Вам протоколів та справоздань різних З'їздів чи Соборів української Церкви, разом з документальними іншими даними про її діяльність, починаючи від 1919 року. Не все в нашій Церкві — добре й нормальне, не одне вимагає направи та полагождення, не в одному діяльність і думка наших автокефалістів викликає здивування і вагання щодо моральних і канонічних моментів, — але про це можна іншим разом обміняти думками. Покищо добрим можна скваліфікувати самий факт звернення до Вас митрополита Липківського в справі представництва Вашого інтересів Автокефальної Церкви.

В цьому напрямку Ви могли б дуже багато зробити, шукаючи моральної підпори для нашої Церкви в созвучних їй православних Церквах інших народів, або серед тих Церков, що канонічно стоять близько до неї. Праця, розпочата тепер у цьому напрямку, могла б дати свої наслідки в майбутньому, може й не такому далекому, — коли українська проблема знову стане на порядок дня в міжнародних відносинах. З різних боків можна і слід провадити підготовчу працю в тому сенсі, щоб не повторився сумний досвід 1919-1920 р., коли українська політика не дала в руки українській стратегії максимуму тих засобів, за допомогою яких можна б було з більшим успіхом закінчити боротьбу нашу. В зв'язку з цим і підготовча праця на ґрунті церковно-релігійних інтересів серед созвучних

кругів може стати у великій пригоді і відограти велику позитивну роль для нашої національної справи взагалі, а не лише для церковної.

Хай Бог допоможе й Вам зробити на цьому ґрунті те, що в Ваших силах! Я персонально заінтересований в тому, щоб Ваші заходи в цьому напрямку були координовані з цілокупністю інших, може іншої природи, але однаково направлених на добро нашої Батьківщини. В зв'язку з цим я з охотою буду ділитись з Вами потрібними інформаціями, дотичними як нашої церковної справи, так і взагалі національної. З-поміж них вважаю потрібним поінформувати Вас перш за все про діяльність спеціального товариства католицького, заснованого в Парижі з метою пропаганди католицизму в Росії взагалі і на Україні зокрема. Це товариство студіює сучасну ситуацію церковну на Україні, гадаючи, що умовини, утворені розгардіяшем політичним і безладдям церковним, сприятимуть поширенню католицизму в нашому краю. З такою ж програмою прозелітизму своїх ідей на Україні носяться і євангеліки, а їх агент, відомий Вам Крат, сидить тепер в Чехії і «працює» серед еміграції. Він так само носить з широкими плянами «совращенія» українців на свою віру. Коли суди додати консервативизм більшої частини укр. духовенства і його «вірність» старій московській Церкві, — то ті перешкоди, якими засіяно шлях дальшого розвитку Української Автокефальної Церкви, виростають в досить поважну силу.

Інформації митрополита Василя Липківського про скріплення Автокефальної Церкви приймаю з певним застереженням: 2000 парафій — це занадто мала пропорція в порівнянні з цілою Україною, тоді як число єпископів — занадто велике. На мене справляє все це враження про малий порівнюючи розгін нашого церковного руху і про обмеженість тої енергії, якою володіють автокефалісти в своїй дальшій «експансії». Можливо, що політика більшовицького уряду багато шкодить і ставить поки що непоборними перепони, але трохи знаючи і персональний склад єпископату українського і вартість провідників церковного руху, я приходжу до висновку, що з тими даними, якими сьогодні розпоряджає Церква українська, їй далеко ще від того, щоб зайняти на Україні домінуюче становище. Зокрема Автокефальна Церква майже нічого не видає, ні книжок, ні періодичних органів, ні взагалі ніякої літератури. Можливо, що й тут більшовики заважають. Тоді варто би було цю справу організувати закордоном і в умовинах вільних організувати видавництво церковної лі-

тератури, коли видавати останню заборонено більшовиками. В кожному разі справа ця, з мого погляду, набирає великої ваги в тому періоді, який власне тепер переживає наша Церква, бо без к н и г и — літератури церковний рух на Україні ні поширитись, як слід, ні поглибитись, ні, нарешті, закріпитись не зможе. Я боюся через це, якби вся наша «автокефальна епопея» не кінчилась свого рода «сектантством», до якого з упередженням будуть ставитись не лише Вселенська Православна Церква, а й інші созвучні Церкви, як англіканська тощо.

Наша Церква і географічно і політично і з о л ь о в а н а від єднання та зв'язку з іншим християнським світом. Це — зле, бо засуджує її на всі наслідки ізоляції.

Може перші кроки, що вона їх робить, звертаючись між іншим і до Вас, в напрямку зносин з широким світом, внесуть свіже щось в її життя, додадуть їй нових сил і примусять більше оглядатись на традиції та канони, з якими вона ніби ще не встановила нормального відношення?

Дай, Бог, щоб це було так! З національних міркувань виходячи, я радий був би, коли б наша національна Церква стала вартою 40-мільйонного народу!

Бажаю ж Вам в міру можливого сприяти здоровому розвитку нашої Церкви!

З правдивою до Вас повагою П[етлюра]

П.С. Мої привітання для Вашої дружини!

6. VI. 1925 р. Б.

П.С. Рекомендую обережність в листуванні з м. В. Липківським, а найпаче не давати ніяких натяків ні на Ваше близьке знайомство з «українською контрреволюцією», ні з «петлюрівськими агентами», бо це могло б мати неприємні наслідки для Вашої діяльності і для самого м. Липківського. Ви — тільки «церковник» і тільки в площині церковних інтересів листуєтесь з м. Липківським. Це моя щира порада, що випливає з розуміння того становища, в якому перебувають наші автокефалісти і яке не спасає їх від підозрінь з боку совітської влади.

П[етлюра]

«Бюлетень Благовісництва й Красної Ради УАПЦ в Західній Німеччині», ч. 1, Інгольштадт, УАПЦ (Соборноправна), 1956, січень-березень, стор. 11-14.

РОЗДІЛ IV

***ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ УАПЦ
1921 — 1936***

ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ УАПЦ (1921 — 1936)

Відроджена в 1921 році Українська Автокефальна Православна Церква швидко ширилась по всій Україні. До 1924 року вона мала вже понад 30 єпископів, приблизно 1500 священників та дяконів і біля 1100 парафій. Богослуження відправлялись зрозумілою і близькою масам українською мовою; тією самою мовою виголошувались проповіді (на проповідництво у відродженій Церкві звертали особливо пильну увагу). Скільки можна було в надзвичайно несприятливих умовах комуністичної влади, провадилась праця над перекладами на українську мову і виданням священних та богослужбових книг. Розквітла ділянка церковного співу, в якій працювали о. Кирило Стеценко, Яків Яциневич, о. Григорій Павловський, Гончаров та інші. Наголошувалась всенародня участь у діяльності Церкви, життя в душі Христового братерства. «Український церковний визвольний рух, — писав Володимир Чехівський, — викликав в Церкві піднесення й життя духовного, морального, переборов в собі невірство, індиферентизм до Христової віри...»

Але розвиток і творче життя Церкви з самих початків зустрічалися з серйозними перешкодами. Російська Церква на Україні вела проти УАПЦ безоглядну кампанію очорнювання і агітації серед духовенства і вірних. Комуністична влада, усвідомивши популярність відродженої української Церкви, дуже швидко зареагувала утисками, переслідуваннями, арештами, що тривали з більшою чи меншою інтенсивністю до 1930 року, коли глибоко знекровлений УАПЦ наказано «самоліквідуватися». Для ослаблення Церкви влада підтримувала створену в 1924 році Діяльну Христову Церкву. Тяжко відбивався на житті УАПЦ і внутрішній нелад, деякою мірою спричинений послабленням традиційної керівної ролі єпископів. Треба пам'ятати також, що життя відродженої УАПЦ проходило в умовах організованої владою боротьби з релігією, шаленої безбожницької пропаганди і сіяння серед народу зневаги та ненависти до духовних осіб.

Зрозуміло, що з огляду на такі обставини, про життя і діяльність УАПЦ не могло зберегтися багато матеріалів. Історик доби відродження не має у своєму розпорядженні послідовної і вичерпної документації. Те що дійшло до наших днів — це мате-

ріяли, друковані в короткотривалому органі УАПЦ «Церква й життя» (1927-1928); документи, переслані архієпископові Іоанові Теодоровичу до США і представникові УАПЦ в Західній Європі Євгенові Бачинському; окремі матеріяли, які чудом збереглись у декого з вірних; дещо з листування і випадкові документи. Зберігся VII розділ «Історії Української Православної Церкви» митрополита Василя Липківського про відродження УАПЦ. Спогади учасників національно-церковного руху і очевидців подій церковного життя 20-х і 30-х років доповнюють ці нечисленні архівні матеріяли.

Деякі з цих матеріялів опубліковано в цьому розділі.

ЗАКЛИК УАПЦ ПРО ДОПОМОГУ ГОЛОДУЮЧИМ У 1921 РОЦІ

Всеукраїнський Православний Церковний Собор 1921 р. відбувся в час, коли Україну і сусідні землі охопила хвиля голоду. Щойно відроджена УАПЦ зареагувала на це лихоліття закликом до всіх людей світу, зокрема християн, спільними зусиллями допомогли голодуючим «відхилити... страшну катастрофу».

ДО УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ВСЬОГО СВІТУ ПРО ДОПОМОГУ ГОЛОДНИМ

Люди, Брати! До Вас, до всіх без різниці віри й національності звертається з братерським закликом Українська Православна Церковна Рада м. Києва, керуючий орган Української Автокефальної Православної Церкви, болючи всім серцем за нечуване в літописах людности горе своїх братів.

Ще з того літа почала насуватися чорна хмара голоду на велику частину України — Запоріжжя та на сусідні області, а також у Росії на Поволжжя. Восени і з початку зими голод остаточно охопив ці країни, присудивши десятки мільонів людей до голодової смерті.

Бракує сили переказу, немає фарб [щоб] змалювати страшні явища цього лиха. А що буде далі й подумати страшно.

Становище безнадійне, безпросвітне, жах охоплює душу.

Уряд за допомогою свідомих громадян уживає всіх заходів, щоб якнебудь зменшити це лихо. Але останнє настільки велике, боротьба з ним при сучасних умовах настільки важка, що цих засобів зовсім не досить. Потрібна більш значна допомога.

Тільки дружня своєчасна участь у цій боротьбі всього культурного світу допоможе відхилити від нещасних охо-

плених голодом районів страшну катастрофу та врятувати зі страшних кігтей смерти вже намічені жертви.

Люди, брати всього світу! Тільки на Вас вся надія! У Ваших руках доля наших нещасливих братів. Рятуйте їх від голодної смерти. Во ім'я високої культури та високої гуманності почуйте стогнання знесилених нечуваними муками, простягніть їм руку помочі, пожалійте, вирвіть з кігтей ненажерливої смерти, особливо безвинних дітей. Киньте ясний промінь надії на життя тих, кого покрила чорна хмара безнадійности та нестерпного жаху.

Звертаємось окремо до Вас, брати християни всіх Церков та общин на світі. Згадайте Заповіді нашого Божественного Учителя про правду, любов та всевітнє братерство. До Вас наші і Ваші брати простягають свої знесилені руки. Вам колись сказали за голодних Божественні уста. Дайте ж, молимо і ми, дайте їм життя, за Вас Богу молитесь і Йому хвалу підносити!

Віriamo, що добро, правда і любов не вмирають. Українська Автокефальна Церква, що прагне відновити християнське життя на цих непорушних основах, певна, що людність всього світу, будуючи на них своє щастя, почує її голос. В грозі і хуртовині сучасних подій, що підняли весь світ і охопили жахом, вона вбачає руку Господню, яка карає, але й милує. Через вогонь великих страждань рука Божа веде всю людність до нового життя, до царства ліпшої долі, до всевітнього братерства правди на землі.

[1921]

*Архиєпископ Василь Липківський,
Митрополит Київський і всієї України*

Голова Церковної Ради М. Мороз та її члени.

З збірки Ф. Бульбенка. Архів УВАН ім. Д. Антоновича у США, Нью-Йорк. Машинопис.

УАПЦ І РАДЯНСЬКА ДЕРЖАВА

ЗВЕРНЕННЯ ВПЦРади

Стурбована широкою популярністю УАПЦ серед народу, комуністична влада вже в 1922 році почала проти неї кампанію нападок у пресі, закидаючи їй контрреволюцію, петлюрівщину і подібні «злочини». Щоб оборонитися від цих обвинувачень, на Великих Микільських Зборах (пленумі) ВПЦРади, які відбувались 25-30 травня 1924 р., на пропозицію В. Чехівського було прийнято «Прилюдну заяву до всіх церков ВПЦРади УАПЦ» із з'ясуванням ставлення Церкви до радянської влади та її політики. Заява написана в лояльному тоні, але в ній підкреслюється, що хоч Церква і держава поділяють спільні цілі — визволення людини від визиску і гніту, — їхні шляхи до здійснення цієї мети цілком відмінні.

Від імени УАПЦеркви ВПЦРада звертається з цією заявою до всієї людности України. Зібрані ми во ім'я Христа і повинні посвідчити і оповістити про віру нашу. Перед лицем представника державної влади Пілата Христос, на обвинувачування лжесвідків в шуканні корони царя Іудейського, відповів: «Царство Моє не від світу цього».

Дійсно, громада учеників Христових не вступала на дорогу політичного життя. Лише пізніше (з IV в.) кляси визискувачів намагались поневолити Христову громаду, щоб вжити Церкву, як знаряддя для примусу над людьми праці. Так було на Сході і на Заході, так було і в Росії, і в Церкві, що перебувала в Росії, і на Україні до 1917 р. Коли упало в минулій Росії панство старих гнотительських клясів над Церквою, життя Церкви, як громади, почало відживати. Укр. Прав. Церква відроджується в 1919 р. і на Соборі 1921 р. починає працю над своїм визволенням від стародержавних впливів, борючись з стародержавними елементами у всіх галузях церковного життя. Укр. Правосл. Церк. громада ясно виявляє своє відношення до нової держави на Україні.

Нова держава на Україні, Українська Соціалістична Радянська Республіка, намітила дорогу владі пролетарів, шлях визволення робітництва. Укр. Церква забороняє своїм членам бути оборонцями влади панства, забороняє гноблення меншого брата. Коли ап. Павло каже, що хто не робить, хай і не їсть, то очевидно, хто не хоче робити, той не може мати участі в керуванні державним життям, [яке] позбавлен[е] в Укр. Соц. Рад. Республ. гніту і облуди панських верств. Християнство, як віра, що вимагає від своїх послідувачів відмовлення від капіталістичного і всякого визискування і гноблення робітництва, що відроджує, витворює і виховує вільну волю, творчу любов до самовідданої спільної взаємної праці на благо людського життя, очевидно сприяє роботі пролетарської влади, диктатурі пролетаріату, як формі державної влади, що ставить своїм завданням розвиток спільної праці робітництва держави, що силою законів спиняє гноблення паразитних класів.

На Україні до остаточної революції подвійний був гніт від паразитних класів над робітництвом села і города. Той гніт був і соціально-економічний, і політичний, і національний; він відбився у всіх галузях життя і в житті релігійному. Природньо, на Україні ще в 1848 р. зароджується революційне Братство під проводом Т. Шевченка, М. Костомарова і др., що поставило перше завдання знесення панської «Церкви-домовини» на Україні і утворення нової, творчої, живої, братерської Церкви (див. твори Шевченка і «Книгу буття українського народу» Костомарова). Природньо, на Україні, коли Соціалістична Радянська Республіка скинула силу старих гнобительських класів, могла відродитись Христова громада — українська Церква. Природньо, що Христова Церква на Україні так ясно і твердо перед Церквами всього світу підняла прапор — Христовий хрест, прапор служіння ділу піднесення життя всіх трудящих і обтяжених до вищого розвитку.

Держава пролетарська діє силою зовнішньою, силою фізичною, матеріальною. Закон державний, діючий примусом, викликає острах, часом жах. Але зовнішня сила держави обмежена в діянні на індивідуальне життя. Біологічна сила, що керує індивідумом, дає фактичну можливість обходити закон зовнішній, закон державний. (Острахом вигониться любов). Інакше діє Христове царство. Закон Нового Заповіту відроджує людину, творить нового чоловіка. Ясна любов до всіх трудящих і обтяжених, чиста, непохитна совість, міцна воля до братерської спільної праці

на благо життя людей викорінює дощенту хижацькі частки в окремій людині. Праця не за страх, а за совість, рождається під впливом закону любови, а не примусу. Христова Церква витворює на благо життя робітництва працівників «не за страх, а за совість». Творчий визвольний рух Української Автокеф. Церкви являється, таким чином, лише складовим елементом всесвітнього визвольного руху «трудящих і пригноблених».

[1924]

Із збірки проф. І. Власовського. Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис.

**СЛОВО МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО
І ВСІЄЇ УКРАЇНИ
ВАСИЛЯ ЛИПКІВСЬКОГО
(ДО П'ЯТИРІЧЧЯ ІСНУВАННЯ УАПЦ)**

Підсумовуючи п'ять перших років існування УАПЦ, митрополит Василь Липківський з'ясовує переваги її соборноправного устрою і пояснює, яка має бути роля Соборів та Церковних Рад, при всенародній участі в житті і діяльності Церкви.

Наша Церква живе вже п'ять літ, і повинна жити, доки життя нашого народу. А для життя кожної Церкви необхідні певні норми, певні основи, певні межі, в яких би це життя проходило. Треба зазначити, що наша Церква, ставши на шлях живої творчості, порвавши з незмінністю старих норм церковного життя, ці п'ять літ жила якимсь безпосереднім надхненням, ентузіазмом, а не певними законами. Життя нашої Церкви з цього боку нагадувало той первісний хаос, що був при створенні світу, про який сказано, що все було тоді невпорядковане й непевне, і тільки Дух Божий над ним носився і впорядковував його.

Наша Церква досі тільки й жила почуттям органічної єдності з Головою — Христом — і вірою в животворче керування Нею благодаті Святого Духа, і це почуття назавжди повинне залишитися живою вірою нашої Церкви. Коли Бог керує нами, Він може вводити нас у спокусу, але може й визволити від лукавого. Але настав час, щоб з вірою в цю єдність вводили життя нашої Церкви, — життя творче й невинне в своїй суті — в певні межі, щоб текло воно в певних берегах, само їх утворюючи, само їх змінюючи, але само їх і зміцнюючи.

Головною підвалиною життя й керівництва в нашій Церкві — є всенародня соборноправність, цебто Церква

наша керується сама собою, при чому всі окремі члени Церкви, незалежно від їх роду й ступеня церковного служіння в цьому керуванні, мають рівні права. Залишаючись цілком на православному ґрунті в питаннях церковного служіння (ієрархічних), наша Церква перша поставила принцип соборноправности в такі необмежені рямці. Досі в православних Церквах соборноправність уживалась тільки в розумінні щодо вищих керівничих верств у Церкві — єпископів, священства, а за представництво від мирян, від народу вважався вищий державний уряд, а над усім цар, що був дійсним головою Церкви. Народові залишався лише обов'язок підлягати всім вимогам цих керуючих верств Церкви. От через що життя Церкви керувалося тільки цими відокремленими від народу церковними урядовими інституціями й нагадувало собою не живу всенародню течію, а поодиноких, виділених з народу без його волі осіб, розставлених в порядку урядування, мов ті пляшечки за казенною печаткою в казенній крамниці, а на нарід накладався лише певний обов'язок — витратити на них «останню копійку», як колись було сказано одним з найкращих царських урядовців про горілчану монополію.

Наша Свята Українська Автокефальна Православна Церква повинна зовсім інакше скерувати своє життя. Це життя повинне бути живою всенародньою течією, як наша річка Дніпро, воно повинне захоплювати в себе всі струмки, що течуть із сіл і міст України і, як наш рідний Дніпро, текти в море єднання з усіма Церквами. Саме в цьому природному всенародньому русі церковного життя, що пройняте вільним подихом Св. Духа (Іоан 3. 8) і є дійсна животворча благодать, що приводить Церкви й народи до вічного життя та єднання, а не в тих поодиноких пляшечках з «благодаттю», що штучно утворюються окремо від всенароднього життя. Вже тисячу років із усіх Церков іде молитва про єднання, але не тільки цього з'єднання нема, але й ні на один крок до нього не наблизились Церкви... Річ ясна — не було ще дійсного розуміння соборноправности. Хіба можуть злитися, з'єднатися ті пляшечки, що стоять одна коло однієї в казенній крамниці, за казенною печаткою, хоч би вони й до віку так стояли? Ні, тільки всенародня жива течія церковного життя силою своєю прорве всі перешкоди на шляху прямування до моря й з ним зіллється. Лише всенародня соборноправність є не тільки єдино правдивий спосіб керування в кожній окремій Христовій громаді, а і єдиний шлях до з'єднання всіх цих громад.

Церква, як громада вірних, є тіло Христове, й вона єднається з своїм Головою — Христом в єдиний спосіб — братерського поєднання в ім'я Христове, за Його словами: «Де два або три зібрані в ім'я Моє, там і Я посеред них». В справі керування Церквою це братерське поєднання здійснюється, так би мовити, трьома течіями церковного життя: 1) Соборним, на церковних соборах, 2) Церковно-адміністративним, на Зборах Рад і 3) духовним, пастирським.

Церковні Собори — це є одноразовий, надзвичайний, голос Церкви, в єднанні з Головою — Христом і Св. Духом, Збори Церковних Рад — це є постійний, органічний голос церковного керівництва за голосом церковних Соборів; духовне керівництво — пастирство — є постійне джерело води Живої, того Божого дару (Іоан 4. 10), що ним живе Церква. Як річка Дніпро, визволившись від зимової смерті, розливається до надзвичайних меж, а потім входить у свої звичайні береги і, таким чином, оживившись надзвичайним піднесенням, здобуває собі силу на весь рік для своєї звичайної течії, так і у всенародно-соборноправній Церкві в певні терміни повинні відбуватися надзвичайні Собори, як найбільш чистий і виразний голос Церкви, об'єднаної з Христом. Як повідь в Дніпрі, ці Собори повинні одноразово виявити всю могутність і волю Церкви й надати їй силу для її звичайної течії. Одноразові Церковні Збори — це є голос і воля Церкви, це є ті віхи, ті маяки, які дають загальний напрямок її життю. Але, крім цих маяків, крім цієї повіді, як у річці Дніпрі, так би мовити, між ними й під ними повинно текти життя Церкви в загальних, звичайних своїх берегах, повинна йти звичайна, щоденна керівнича церковно-соборна праця. Ця праця переводиться церковними радами, які є представництвом від парафіяльних церковних рад і від рад церковних об'єднань. Ці ради ведуть органічну, періодичну й щоденну працю церковного керування на своїх Зборах, великих і малих, і через президію їх. Нарешті, як для великої повіді, так і для звичайної течії Дніпра дає постійну поживу те таємне джерело, що служить початком і постійним оживленням його, так служіння духовне в Церкві є постійний дар Божий для її життя. Таким чином, Собори церковні, що скликаються одноразово в певні терміни, як голос і воля Церкви, збори церковних Рад, що збираються періодично для постійного керування Церквою, що виконують волю Соборів і за їх голосом провадять

своє керівництво й духовне керівництво Церквою, як постійне служіння Її дарами Божої благодаті, що Христос Їх дав Церкві — от ті органи, через які виявляється принцип соборноправности в керівництві нашою Церквою.

В практику нашої Церкви ще з початку Її відродження увійшло, що склад церковних Рад крім парафіяльних, не на Соборах обирається, а складається з представників парафіяльних Рад і їх об'єднань, незалежно від Соборів, а Собори виявляють свою волю, не торкаючись складу Рад, вони лише обирають духовних керівників для Церкви. І Собори, і Церк. Ради, і духовне керівництво є голос Церкви, але Собори є одноразовий, величний своїм надхненням, духовним піднесенням голос усієї Церкви в найбільш містичному єднанні Церкви з Христом. Церк. Ради є органічний, величний своєю постійною працею голос Церкви в особах Її представників, що гармонійно єднається з голосом Соборів, а духовне керівництво все покриває голосом Христового благовістя й служінням Христовими дарами всім, де зібрались два чи три в ім'я Христа. І це так і мусить бути: це різноманітність у виявленні соборноправности в нашій Церкві є кращою запорукою повноти Її життя: голос Соборів і голос Зборів Рад, в єднанні з духовним керівництвом, не монотонно лунають, а дають певний акорд.

Коли б Собори самі й обирали склад Рад і самі поклали на них ті чи інші обов'язки, самі звільняли їх, коли б, з другого боку, Церковні Ради самі б запрохували духовних керівників, самі й обирали їх, була б небезпека механічності, одноманітності церковного життя. Наш устрій цю небезпеку відхиляє: своїми Зборами Рад, як представництвом від церковних об'єднань, він кладе підвалини, ставить стовпи будинку, своїми Соборами, як найбільш повним, одноразовим голосом всієї Церкви, робить дах на будинку, своїм духовним служінням покриває будинок банею, як небом, своїми Радами, як дерево листям та віттям, прикрашує його, своїми Соборами підвищує до єднання з чистим повітрям неба, з яким єднають Церкву духовні керівники Її, обранці церковних Соборів.

[1926 р.]

Василь Липківський
Митрополит Київський і всієї України

«Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору в м. Києві 14-30 жовтня н. с. 1921 р.». — Новий Ульм, Українське Православне Братство ім. митр. В. Липківського, 1965, стор. 11-14.

ЗВЕРНЕННЯ АРХИЄПИСКОПА КОСТЯНТИНА МАЛЮШКЕВИЧА

Після Другого Всеукраїнського Православного Церковного Собору, на якому єпископа Костянтина Малюшкевича було обрано одним з двох заступників нового Митрополита Київського, його обрали також вищим духовним керівником (пост рівнозначний єпархіальному єпископові) Київської церковної Округи з піднесенням у сан архієпископа. Приймаючи цей вибір, архієпископ Костянтин Малюшкевич звернувся до священників і вірних Київщини з наступним «програмовим» посланням:

**Побожні українці, вірні діти святої Православної
Церкви Української!**

Господь покликав мене, а Київський Округовий Церковний Собор святої Церкви нашої обрав мене на служіння вищого духовного керівника Округової Автокефальної Церкви Київщини. Шість років я був єпископом Української Церкви на Уманщині, шість років там проповідував я слово правди Христової. Дорога для мене там кожна найменша парафія, бо всі вони, і великі, і маленькі, поділяли зі мною свої радощі й своє горе. Любі мені кращі й сильніші діячі тої Церкви, але дорогі та милі й кволі та немічні, бо до мене йшли вони, несучи мені свої думи, свої мрії, свої хвилювання і свої болі. З волі Божої Вашої, брати, я залишив їх. Залишив для того, щоб знайти Вас, щоб для Вас стати братом, стати Вашим порадником і керівником життя духа Вашого, щоб Вас полюбити так, як їх любив, бо й Ви діти того ж самого народу українського, бо й Ви члени тієї ж самої Христової Церкви української.

Що ж несучи я Вам, брати, що дам Вам, про що буду благовістувати? Апостол Павло, прощаючись з тим, кого любив він, кого вважав за своїх дітей духовних, говорив їм: «Три роки день і ніч без перестанку зі слізьми учив я кожного із Вас» (Діян. 20, 31), учив про все потрібне для Вас, але найбільше про віру в Господа нашого Ісуса Христа (Діян. 20, 20-21). А я, брати, не про все потрібне для Вас і

Вашого спасіння буду проповідувати, бо для цього не три роки, а десятків років не хватило б, але з повною свідомістю говорю, що найперше й найбільше буду учити віри в Господа нашого Ісуса Христа, її буду охороняти в серцях Ваших, як те найдорожче, що Ви маєте; буду проповідувати любов до менших братів наших, до всіх бідних, немічних і обездолених усього світу, а найперше до народу українського, до його тяжкого минулого й славного прийдешнього; буду кликати Вас відкинути ганебну байдужість до своєї рідної матері й любов'ю своєю залікувати її рани, обтерти її сльози; буду кликати Вас до захисту Вашого природнього права молитись Господу Богу на своїй рідній мові, в своїх рідних храмах; але ж буду й стримувати Вас у цій боротьбі, щоб Ви з боротьбою сполучили обережне ставлення до таких самих прав братів Ваших, що ще не з Вами зараз, що ще блукають чужими шляхами; буду благати Вас виховувати дух терпимости до інших церковних течій, інших релігійних угруповань, до людей іншого, ніж, Ви світогляду, щоб не почути від Ісуса Христа слів докору, що почули апостоли: «Не знаєте, якого Ви духа»; дух любови й прощення, а не помсти нехай панує в серцях Ваших, бо по тому пізнають люди, що Ви діти української Церкви, що Ви члени сім'ї Христової, коли любов будете мати поміж себе і коли цю любов будете поширювати навколо себе.

Любі брати мої, почесні ієреї Божі! Ви поставлені на діло будування церковного життя народу нашого. Ви ті сіячі, що послав їх Господь на ниву Свою; Ви і жінці, що маєте пожати посіяне. Ідьте же, не лінуючись, на ниву Христову, сійте чисте зерно правди Христової, сійте розумне, добре, вічне, не чекаючи, що спасибі Вам скаже сердечно наш народ. Повна Ваша кошниця словом Христовим. Беріть його відти щедрою рукою. Не бійтесь, що спустіє кошниця. Не бійтесь, що сили не хватить для діла святого. Господь допоможе.

Але ж, коли поле велике, коли бур'яном воно поросло, коли ворог толочить і псує Вашу ниву, коли слабі Ваші сили й потрібна Вам буде допомога братня, ідьте за нею до мене. Ідьте і тоді, коли радість на серці, коли й горе охопить, коли провинились і ждете покути, ідьте і тоді, коли похвали заслужили. Не батьком, а братом для Вас хочу бути. Будьте братами й Ви! З любов'ю, з довір'ям поставтесь до мене, бо то є єдина умова, що при ній можу бути корисним для Вас.

Почесні отці благовісники! Любі брати члени районних церковних і парафіяльних Рад! І Ви є ті, що відповідаєте

за життя Церкви. І з Вами я хочу й повинен мати тісний постійний зв'язок. Лише при Вашій допомозі я можу виконати свій святий обов'язок догляду за життям парафій. Допоможіть же мені в моїй праці. Не за страх, не за гнів, не за вдячність, а з любови до Бога й до діла святого ставайте на спільну працю.

Любі діти святої Церкви нашої, члени Христових громад українських! Надзвичайний момент переживає наш нарід: момент боротьби за краще прийдешнє, за вільне життя, за братерське єднання людей і народів. Надзвичайний момент переживає й Церква наша свята. В боротьбі вона відродилась, в боротьбі з стародавнім ворожим насильством, з безладдям церковним, в боротьбі з марновірством, лжевірством, безвір'ям. То Ви вели цю боротьбу, то Ви ясно сказали: «Хай живе наша Церква», то Ви дали сили Вашим обранцям від Вас і [щоб] за Вас творити діла відродження Церкви і віри. Шануйте ж Ви те, що придбали! Шануйте святу рідну Церкву! Це ж школа для Вас, це ж нянька й матір на шляху до Божого Царства, до царства любови, добра й чистої, світлої правди. Шануйте всіх її дітячів, а найперше тих, що дбають про Вас, що дух Ваш підносять, що єднають Вас з Богом, що дітьми Вас Божими роблять. «Шануйте наставників Ваших, щоб з радістю діло велике творили, а не зідхаючи», як каже апостол Павло. Але найбільше шануйте святу нашу віру. Чистою і незаплямованою її збережіть в грудях Ваших, чистою і незаплямованою передайте її дітям Вашим, як Ваш найдорожчий дарунок. Бо що ж Ви дасте їм дорожче від віри? Може багатство? Але вони самі його придбають! Може розум, світло науки й знання? Але це здобудуть вони й без Вас. Передайте їм віру Вашу, бо коли Ви не дасте їм її, то як же вони будуть жити без неї?..

А на останок віддаю Вас, брати, Богові й слову благодаті Його, що може навчити Вас більше (Діян. 20, 32), ніж я.

Віддаю найвищому єдиному Пастиреві Ісусу Христу, що й мене послав до Вас, як слугу свого, і Вас дав мені, як частину свого стада. Нехай же Він сповняє наші серця любов'ю до Нього і один до одного. Нехай же Його благодать, і любов Бога Отця й з'єднання Св. Духа буде з усіма Вами (2 Кор. 13, 13). Амінь.

м. Київ, Року Божого 1927, м. грудня 20 дня

Архископ Київщини Костянтин Малюшкевич

«Церква й життя», ч. 1 (6). Харків, 1928, стор. 49-51.

ПРОТОКОЛИ ЗБОРІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ

[41]

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАНЬ ВЕЛИКИХ ПОКРІВСЬКИХ ЗБОРІВ ВПЦРади

(22-29 ЖОВТНЯ 1922 РОКУ)

Великі Покрівські Збори ВПЦРади 1922 року відбулись через рік після Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору, на якому почала формально існувати відроджена УАПЦ на чолі з митрополитом Василем Липківським. З наведеного нижче протоколу цих восьмиденних нарад керівного органу Церкви можна створити досить детальну картину про стан УАПЦ після першого року існування, з усіма її досягненнями і проблемами. Треба мати на увазі, що в цей час Церква переживала період великого розквіту і могла провадити свою діяльність без особливих перешкод з боку влади.

ЗАСІДАННЯ 22 ЖОВТНЯ 1922 Р.

Присутні: Всечесний митрополит о. Василь Липківський, архієпископ Київщини о. Нестор Шараївський, архієп. Подільський о. Іван Теодорович, архієп. Полтавський і Слобожанський о. Олександр Ярещенко, єпископ о. Петро Тарнавський, єпископ Сквирський о. Юрій Жевченко, єпископ Полтавський о. Кость Кротевич, єпископ Уманський о. Кость Малюшкевич, єпископ Миколаївський о. Пилип Бучило, єпископ Бердичівський о. Яків Чулаївський, єпископ Таращанський о. Микола Пивоварів, члени Малої Ради: Голова Ради митрофорний протоієрей о. Михайло Мороз, благовісник В. Чехівський, зав. господарчим відділом Ф. Михайлів, прот. Ю. Красицький, зав. відділом мистецтва, прот. о. Леонід Карпов, архидиякон о. Євмен Пивоварчук, секретар Ради о. Дмитро Щербаківський, зав. пастирською школою і інші члени ВПЦР — всього 87 чоловік.

Засідання відчинив Голова ВПЦР о. М. Мороз.

1. *Слухали:* Про доповнення Президії і ВПЦР на час Великих Покрівських Зборів — доповідає Голова ВПЦР о. М. Мороз.

Ухвалили: а) Обрати до складу почесної Президії Покрівських Зборів всіх присутніх єпископів, б) обрати до складу офіційної Президії по одному представнику від кожної країни, а саме: Катеринославщини — бр. Певні, Харківщини — бр. Гаращенко, Полтавщини — бр. Товкача, Чернігівщини — бр. Крутька, Поділля — свящ. Басовола, Київщини — бр. Чехівського.

2. *Слухали:* Затвердження черги дня — доповідає Голова ВПЦР о. М. Мороз.

Ухвалили: а) Збори затверджують проєктовану Малою Радою чергу дня: а) відкриття засідання, б) поповнення складу Президії ВПЦР на час Великих Покрівських Зборів ВПЦР, в) про затвердження ухвал Київського повітового зібрання від 13. 9. 22 р. про обрання Голови ВПЦР М. Мороза на єпископа Київського повіту, г) загально-інформаційна доповідь про життя Української Православної Автокефальної Церкви в 1921-1922 р., г) доповіді з місць, е) про відносини між автокефальною і другими Церквами на Україні, ж) доповідь про працю ВПЦР в 1921-1922 р., з) організація церковної освіти, и) переведення в життя принципів соборноправности в Українській Православній Автокефальній Церкві, к) взаємовідносини між органами керівництва Української Православної Автокефальної Церкви і єпископами, л) церковна дисципліна в УАПЦ, м) Церковний суд в УАПЦ, н) наказ ВПЦР: Великі і Малі Збори, чергові і звичайні, о) державно-радянське законодавство в справах віри і Церкви, п) обрання Голови ВПЦР, двох заступників, секретаря і членів Малої Ради, р) організація матеріального утримання церковних працівників і інституцій, с) фінансовий відчит ВПЦР за 1921-1922 церковний рік, т) розгляд і затвердження прибутків і видатків по ВПЦР за жовтень-листопад і грудень 1922 р., у) про кошти на ремонт, охорону й дослідження Софійського собору, ф) про перетворення художнього хору Софійського собору в українську осередкову духовну капелу, х) деякі канонічні зміни в справі церковного благословенства шлюбів, ц) про організацію церковних братств самоудосконалення, братства «Церква жива», ч) про ознаки пошани в УАПЦ, ш) питання, які порушують члени ВПЦР, щ) біжучі справи.

3. *Слухали:* Внесення пропозиції свящ. Самсона Задод-

рожного про необхідність розробити реформу Церкви в самому широкому масштабі.

Ухвалили: Просити свящ. Задорожного скласти доповідь і докласти зборам після інформаційної частини й доповіді В. Чехівського про сучасний стан церковної справи.

4. *Слухали:* Пропозицію бр. Товкача про організацію церковного губерніяльного органу на Полтавщині.

Ухвалили: Заслухати, коли буде розглядатись справа інформацій з місць.

5. *Слухали:* Пропозицію бр. Басовола про затвердження статуту «Церква жива».

Ухвалили: Докласти, коли буде обговорюватись про братства самоудосконалення.

6. *Слухали:* Пропозицію бр. Крутька відносно засобів релігійно-морального виховання людности.

Ухвалили: Доповісти під час обговорення п.п. 8 і 22 затвердженої зборами черги дня.

7. *Слухали:* Пропозицію єпископа Юрія Жевченка відносно християнізації церковного життя УАПЦ і поглиблення церковної революції.

Ухвалили: Обговорити після 7-го пакту черги дня і сполучити з обговоренням справи про релігійно-моральне виховання людности.

8. *Слухали:* Затвердження пакту 3-го черги дня Великих Покрівських Зборів про висвяту Голови ВПЦР о. Михайла Мороза в сан єпископа в день історичного свята відновлення української єрархії.

Ухвалили: З огляду на пізній час і необхідність почати Службу, а з другого боку на неможливість розглянути питання в короткий час, розгляд його відкладається на слідуєче засідання великих Покрівських Зборів.

Збори рахуються закритими. Слідуєче засідання призначається на 23. X. 22 р. на 8 год. ранку по сонцю.

ЗАСІДАННЯ 23 ЖОВТНЯ

З початку в засіданні взяли участь 47 чоловік, при кінці — 60 членів ВПЦР, в їх числі: Всечесн. о. Митрополит, Всеч. архиеп. Нестор Шараївський, Всеч. єпископи: о. Іван Теодорович, о. Олександр Ярещенко, о. Юрій Жевченко, о. Пилип Бучило, о. Кость Кротевич, о. Яків Чулаївський, о. Микола Пивоварів і слідуєчі члени Малої Ради ВПЦР:

В. М. Чехівський, Ф. П. Михайлів і секретар Ради о. Євмен Пивоварчук.*

2. *Слухали:* Пропозицію Президії Великих Покрівських Зборів вважати Збори правомічними, коли в них приймає участь не менш половини зареєстрованих членів Великих Покрівських Зборів. Друга пропозиція — вважати Збори дійсними, коли в них приймає участь не менш 2/3 членів Великих Покрівських Зборів.

Ухвалили: Приймається перша пропозиція. Позаяк в момент рахування голосів присутніми на нараді було менш половини зареєстрованих членів, Збори рахуються недійсними.

3. *Слухали:* Пропозицію Всечесн. Митрополита — визнати Збори дійсними при даному числі зібравшихся і згоди його визнати рішення Зборів за голос Церкви.

Ухвалили: Приймається.

4. *Слухали:* Пропозицію обміркувати принципово питання, чи має право Голова ВПЦР сполучити головування у ВПЦР з працею єпископа.

Ухвалили: Віднести обміркування цього питання до п. 15 черги дня Великих Покрівських Зборів про обрання Голови ВПЦР.

5. *Слухали:* Пропозицію перевірити число присутніх на засіданні членів Великих Покрівських Зборів.

Ухвалили: Пропозиція приймається: присутні 52 члени Покрівських Зборів, що дає більшість половини зареєстрованого числа членів Покрівських Зборів (до останнього моменту зареєструвалось 97 членів ВПЦР).

6. *Слухали:* Голова Зборів вносить пропозицію: приймаючи до уваги всі заслуги й надзвичайно корисну працю М. Н. Мороза, визнати його достойним висвяти в сан єпископа Київського повіту в день свята відновлення української ієрархії. В обміркуванні питання взяли участь: бр. Товкач, бр. Терещенко, бр. Кільченко, єп. Яків Чулаївський, бр. Білий, архиєп. Іван Теодорович, бр. Гаращенко, бр. Кислий, свящ. Задорожний, бр. Складя.

7. *Слухали:* Після заслухання зазначених промовців поступає пропозиція: з огляду на необхідність почати урочисту Службу Божу в Софійському соборі — спинити дебати і обміркувати питання в нормальному порядку під час чергового засідання пленуму.

Ухвалили: Приступити до голосування негайно. При

---

* Дальші два рядки в копії протоколу нечитабельні.

голосуванні за висвяту висловилося 30 голосів, проти — 14, утрималось — 16. Позаяк голоси розділились, питання вважається невіршеним.

8. *Слухали:* Пропозицію бр. Товкача: питання, чи може голова ВПЦР сполучати працю єпископа з головуванням у ВПЦР, поставити в першу чергу на слідуюче засідання пленуму.

Ухвалили: Пропозиція приймається.

9. *Слухали:* Про занесення в протокол рішення зборів відносно висвяти о. Михайла Мороза в сан єпископа 23. X. 22 р.

Ухвалили: Питання вважати невіршеним.

10. *Слухали:* Про відкриття слідуючого засідання пленуму ВПЦР В. М. Чехівським і доклад пленуму про засідання членів ВПЦР 23. X.

Ухвалили: Доручити Голові наради В. М. Чехівському відкрити слідуюче засідання пленуму і зробити доклад про рішення Зборів.

Збори вважаються закритими.

ЗАСІДАННЯ 24 ЖОВТНЯ

Присутні ті ж, що й на попередніх засіданнях і Всечесні єпископи: о. Михайло Маляревський, о. Марко Грушевський, о. Володимир Бржосньовський, о. Микола Ширяй.

1. *Слухали:* Пропозицію Голови ВПЦР про обрання комісій: мандатної, організаційної і фінансової. В обговоренні справи взяли участь: Всеч. архієпископи: Олександр Ярещенко, Іван Теодорович і І. Гаращенко.

Ухвалили: Організаторами комісій обрати: до організаційної — бр. Черкаського, до фінансової — бр. Гаращенко, до мандатної — прот. Янушівського. Бажано, аби в кожну комісію ввійшло по одному представнику від кожної країни. Всі члени Зборів по бажанню записуються в ту чи іншу комісію. Розподіл питань між комісіями доручається президії Зборів.

2. *Слухали:* Позачергову заяву о. Михайла Маляревського про запрошення на Великі Збори Комісії, яка була обрана з представників слов'янської Церкви для порозуміння й припинення розколу в Церкві на Україні.

Ухвалили: Відкласти питання на час обговорення справи про взаємовідносини між Українською Православною Автокефальною і іншими Церквами на Україні.

3. *Слухали:* Пропозицію архієп. Івана Теодоровича про призначення терміну для заслухання його доповіді про ієрархію.

Ухвалили: Передати доклад спершу на розгляд організаційної комісії.

4. *Слухали:* Доклад В. М. Чехівського про попереднє засідання членів Великих Покрівських Зборів з приводу висвяти Голови ВПЦР прот. М. Мороза на єпископа Київського повіту і про ухвалу Зборів розглянути на слідуєчому засіданні пленуму ВПЦР в першу чергу принципове питання: чи може сполучати Голова Ради єпископство з головуванням у ВПЦР. В обговоренні справи взяли участь: бр. Товкач, архієп. Олександр Ярещенко, бр. Терещенко, бр. Гаращенко, свящ. Куш, єпископ Кость Кретевиц, бр. Кільченко, прот. Потапенко, свящ. Басовол, М. Н. Мороз, Всеч. Митрополит, архієп. Іван Теодорович.

Ухвалили: Питання приймається Зборами для розгляду в першу чергу. Головування на час розгляду цього питання передається В. М. Чехівському.

5. *Слухали:* Резолюцію В. М. Чехівського: вважаючи на необхідність триматися принципу продуктивності розподілу праці, визнати нормальним станом поділ єпископської праці і праці Голови Ради окремими особами.

Ухвалили: Приймається Зборами для переведення в життя.

6. *Слухали:* Пропозицію бр. Товкача: визнаючи, що по тактовних мотивах сполучення в сучасний момент сану єпископа з посадою Голови ВПЦР може бути шкідливим для справи організації і зміцнення нової української Церкви.*

7. *Слухали:* Про обрання (голови) Зборів на час доповіді М. Н. Мороза про працю ВПЦР.

Ухвалили: Головування доручається Всеч. о. Олександру Ярещенкові.

8. *Слухали:* Загальну інформаційну доповідь Голови ВПЦР про життя УАПЦ в 1921-1922 році.

Ухвалили: Приймається до відома.

9. *Слухали:* Пропозицію Голови Ради М. Н. Мороза про утворення Комісії для складення декларації з приводу відношення УАПЦ до соціальної революції.

Ухвалили: Пропозиція приймається більшістю голів при двох — проти, — 1 утримавшогося. В Комісію

---

* Дальші два рядки в копії протоколу нечитабельні.

одногосно обрано бр. Товкача, свящ. Басовола і прот. М. Н. Мороза.

10. *Слухали:* Пропозицію архиеп. о. Олександра Ярещенко перейти до інформаційних доповідей з місць, при чому встановити норму доповідачів і порядок, в якому доповіді будуть заслухані.

Ухвалили: Встановити, щоб з доповідями виступали по одному представнику від кожного повіту, там же, де намічається дві течії, — по одному представникові від кожної течії. Інформації заслухати в алфавітному порядку по кожній губернії зокрема. Останнє слово для доповіді предоставити єпископам.

Перерва на 2 години

Після перерви засідання відкриває всечесний о. Олександр Ярещенко.

11. *Слухали:* Про обрання другого секретаря на час праці Великих Покрівських Зборів.

Ухвалили: Прохати с. Свідерську секретарювати під час праці Великих Покрівських Зборів.

12. *Слухали:* Доповідь про церковно-визвольний рух в Коростенському і Овруцькому повітах на Волині. Доповідає свящ. Касянчук і архиеп. Нестор Шараївський.

Ухвалили: Прийняти до відома.

13. *Слухали:* Позачергову пропозицію всеч. о. Пилипа Бучила, аби доповідачі додержувались слідуючого порядку в інформаційних доповідях:

1. Скільки парафій прибавилось в повіті за термін від Всеукраїнського Православного Церковного Собору до цього часу.

2. Внутрішній стан парафій.

3. Зовнішні умови розвитку життя парафій.

4. Загальні зауваги, хиби і т. і.

б) Представник Запоріжжя — бр. Скляр.

в) Доповідь архиеп. Нестора Шараївського про загальний стан життя української Церкви на Київщині.

г) Доповідач Бердичівського повіту — Олександр Яроцький.

д) Білоцерківського повіту — свящ. Куц.

е) Представник Звенигородського повіту — прот. о. Снітко.

ж) Представник Переяславського повіту — свящ. Середній.

з) Доповідь М. Н. Мороза по Київському повіту.
и) По Сквирському повіту — прот. Самсон Задорожний, єпископ Юрій Жевченко.
к) Від Радомишльського повіту — прот. Дмитро Ходзицький.

л) Таращанський повіт — свящ. Бабенко.
м) Від Уманщини — єпископ Кость Малюшкевич.
н) Від Чорнобильського повіту — свящ. Лисенко.
о) Липовецького повіту — свящ. Вертилецький.
п) Від Миколаївщини — єпископ Пилип Бучило.
р) Від Поділля — прот. Симонович, архієп. Іван Теодорович, свящ. Басовол (від Брацлавщини).
с) Від Полтавщини взагалі і Лубенщини зокрема — архієп. Олександр Ярещенко, від Золотоніського повіту — прот. Клепацький, Миргородського повіту — свящ. Кійченко, Прилуцького повіту — свящ. Діброва.

т) Представник Полтавщини — бр. Товчак.
Ухвалили: Додержуватись в доповідях зазначеного порядку.

б) Доповідь приймається до відома.
в) До відома.
г) До уваги.
д) З 115 парафій українізовано — 60; умовно — 7-8. Має українізуватись в найближчому часі — 5.
е) Певних парафій 34 з загальної кількості — 60.
ж) До 25 парафій Переяславського повіту українізовано, і 12, які належать до Переяславської єпархії.
з) Українізовано — 7 парафій, не українізовано — 70.
и) З 115 парафій українізовано 47.
к) На повіті українізовано біля 12 парафій.
л) Українізовано (з) 120 парафій — 30.
м) З 120 українізовано — 50 парафій. Повіт розділений на 8 районів, з яких два зовсім не українізовані.
н) Одна парафія цілком українізована і одна належить до українізації. Велика потреба в єпископі.
о) З 100 парафій українізовано більше 20. Намічається багато до приєднання. Потреба в єпископі.
п) До останнього часу було 2 парафії, тепер є 4, і 6 належить до приєднання.
р) На Поділлі українізовано 200 парафій. В Вінницькому повіті — 40 парафій, в Гайсинському — 40. Після слов'янського Собору в 1922 р. — великий рух до приєднання до УАПЦ. В Брацлавському повіті з 120 — українізовано — 46 парафій. Засновано органи допомоги голодуючим, дитячі притулки і т. п.

с) Золотоніський повіт — 12-14 парафій, Лохвицький — 7 парафій, Пирятинський — 8, Миргородський — 13, в Лубенській окрузі — 60.

т) Приєднались — 15 парафій. Належить до українізації — 9 парафій.

14. *Слухали:* Позачергову заяву єп. Пилипа Бучила про одержання депеші з Миколаєва з привітанням Великим Покрівським Зборам і побажання успіху в праці.

Ухвалили: Прохати єпископа Пилипа висловити громадянству м. Миколаєва щиру подяку за привітання.

15. *Слухали:* Пропозицію про розподіл праці Великих Покрівських Зборів по годинах.

Ухвалили: Ранішні засідання продовжуються з 8-2 год. дня по сонцю. Вечірні з 4-8 год. вечора.

Збори припиняються до слідуючого дня.

ЗАСІДАННЯ 25 ЖОВТНЯ

Присутні ті ж самі, що на попередньому засіданні — Всечесні єпископи: о. Іван Павловський і о. Степан Орлик-Волинський.

Збори відкриває Всеч. архієпископ Олександр Ярещенко.

1. *Слухали:* Продовжуються інформаційні доповіді з місць:

а) Представник Ніжинщини — бр. Крутько.

б) Представник Борзенщини — о. Іван Єфимовський.

в) Представник Конотопського повіту — Степан Лисий.

Ухвалили:

а) 3 80 парафій українізовано — 18.

б) 3 86 парафій українізовано — 20.

в) Українізовано 6 парафій, належить до приєднання 8.

2. *Слухали:* Позачергову заяву Всеч. о. Митрополита відносно привітання архієп. Нестора Шараївського в роковини хіротонії його в сан єпископа.

г) Додаткові інформації Всеч. о. Митрополита відносно справи на Чернігівщині і Всеч. о. Миколи Ширяя відносно Ніженського повіту.

д) Представник Глухівського і Кролевецького повітів — свящ. Іван Мочарський.

е) Представник Остерського повіту — прот. Кость Малеча.

ж) Представник Житомирського повіту — благовісник Мовчан.

з) Доповідь Всеч. єпископа Івана Павловського про стан на Черкащині і Чигиринщині.

и) Представник Слобожанщини — І. С. Гаращенко.

к) Інформації Всеч. Степана Орлика про стан церковної справи на Волині.

л) Інформації Всеч. Митрополита про стан української Церкви поза межами України.

Ухвалили: Збори вітають Всеч. архiep. Нестора і співають йому довгі літа.

г) В Сосницькому повіті — 4 парафії, в Козелецькому — 2.

д) Українізовано 2 парафії в Дубовичах і в Ярославці.

е) Українізовано 2 парафії, необхідна присутність єпископа.

ж) На південному боці Житомирського повіту українізовано 6 парафій.

з) Всього українізовано 17 відсотків всіх церков, цебто 73 парафії.

и) Всього на Слобожанщині українізовано 9 парафій.

л) Доручити Малій Раді скласти привітання діячам Української Православної Церкви в Америці і проспівати їм довгі літа.

3. *Слухали:* Пропозицію — інформації з місць прийняти до відому.

Ухвалили: Приймається Зборами.

Перерва до 4-х годин вечора по сонцю

Після перерви засідання відкриває голова прот. М. Мороз.

4. *Слухали:* Доповідь В. М. Чехівського про взаємовідносини між автокефальною і другими Церквами на Україні. В справі взяли голос свящ. Всеч. о. Олександр, Всеч. о. Іван Теодорович, бр. Говкач, свящ. Шевченко.

Ухвалили: Прийняти до відома. Висловити побажання, аби члени ВПЦР поширювали на місцях правдиві відомості про нові церковні течії.

ЗАСІДАННЯ 26 ЖОВТНЯ

Присутні ті ж самі, що й на попередніх засіданнях.

Засідання відкриває Голова ВПЦР прот. М. Мороз.

1. *Слухали:* Пропозицію свящ. Басовола обмежити дис-

кусійних промовців певним часом по формальних питаннях.

Ухвалили: Не обмежувати промовців певним часом, але обмежити кількість промовців в дебатах: двома, які беруть слово за, і двома — проти.

2. *Слухали:* Пропозицію вітати Всеч. архиеп. Івана Теодоровича в роковини його висвяти на єпископа.

Ухвалили: Вітати архієпископа і проспівати йому довгі літа.

Головування на час доповіді Голови ВПЦР прот. М. Мороза передається бр. К. С. Товкачу.

3. *Слухали:* Доповідь Голови ВПЦР Мороза про працю канцелярії ВПЦР за 1922 рік — загальна і по окремих відділах — і нариси майбутньої праці.

4. *Слухали:* Доповідь всеч. о. Митрополита про науковий відділ.

Зазначається необхідність випуску часопису для захисту позицій, на яких ми стоїмо і для інформацій по повітах.

5. *Слухали:* Доповідь завідуючого відділом благовістя В. М. Чехівського.

Зазначається необхідність, аби органи церковного життя робітників слова були утворені при кожній парафії.

6. *Слухали:* Доповідь свящ. о. Дмитра Щербаківського про працю церковно-освітнього відділу.

7. *Слухали:* Доповідь завідуючого відділом богослужбовим архиеп. Нестора Шараївського.

Зазначається необхідність:

1) Звернути увагу на можливі скорочення в Літургії і Вечірні, які б сприяли розумінню Служби Божої віруючою людністю і задовольняли душу її.

2) Зовсім випустити Літургію Оглашених, як невідповідуючу сучасному життю.

3) Необхідність голосно читати таємні молитви на Літургії.

Ухвалили: Просити всеч. о. Нестора скласти проєкт можливих скорочень і змін в богослуженнях і передати на затвердження передсоборній Комісії.

8. *Слухали:* Інформаційну доповідь зав. церковно-співочим відділом прот. Д. Ходзицького.

9. *Слухали:* Резолюцію бр. Товкача. Вислухавши доклад Голови ВПЦР М. Мороза і членів Ради, завідуючих окремими відділами про роботу Ради за відчитний час, Великі Покрівські Збори ВПЦР визнають роботу Ради корисною і задовольняючою і складають подяку, як Голові Ради, М.

Н. Морозу, так і всім членам Ради за велику працю й висловлюють надію, що ця праця й надалі буде провадитись з належною енергією і любов'ю.

Ухвалили: Пропозиція приймається більшістю голосів при одному утримавшомуся.

10. *Слухали:* Пропозицію, аби всі члени ВПЦР на місцях несли перекладову працю і переклади надсилали до ВПЦР.

Ухвалили: Пропозиція приймається одногосно.

11. *Слухали:* Пропозицію свящ. Ковбасюка про внесення в скарбницю ВПЦР коштів за богослужбові книжки.

Ухвалили: Пропозиція приймається.

12. *Слухали:* Пропозицію свящ. Сідельника про подяку за працю робітникам слова.

Ухвалили: Вітати відділ робітників слова й побажати йому надалі найкращого успіху. Висловити побажання, аби такі осередки були засновані в найскоршому часі при кожній парафії.

13. *Слухали:* Заяву Голови Зборів бр. Товкача про прохання М. Н. Мороза розглянути його заяву про відмовлення від головування — поза чергою.

Ухвалили: Розглянути питання, коли буде балотуватися обрання Голови Ради й Президії.

14. *Слухали:* Позачергову заяву представників Київського повітового з'їзду з проханням вислухати доповідь прот. Івана Потапенка про обрання М. Н. Мороза на катедру єпископа.

Ухвалили: Заяву представників Київського повітового з'їзду розглянути після обрання членів Малої Ради.

15. *Слухали:* Позачергову заяву свящ. Сідельника аби негайно порушити питання про реформу Церкви.

Ухвалили: З огляду на заяву Голови організаційної Комісії, що доклад Задорожного по справі реформи Церкви не дає конкретних матеріалів, — обмежити докладчика свящ. Задорожного 30 хвилинами і просити в зазначений термін висловитись по суті.

16. *Слухали:* Доповідь свящ. Задорожного про реформу Церкви.

Ухвалили: Позаяк свящ. Задорожний в своїй доповіді намічає тільки ряд окремих тем для докладу, просити його розробити їх і предоставити Великим Зборам конкретні резолюції по реформі Церкви.

17. *Слухали:* Доповідь Всеч. о. Митрополита про переведення в життя принципів соборноправности в УАПЦ. Конкретні внесення:

а) Звернути найбільшу увагу на переведення в життя дійсної соборноправности.

б) Парафіяльні церковні зібрання перетворити в парафіяльні церковні собори з відповідним веденням їх у відмінному від громадянських зібрань церковному дусі.

в) В розвиток канонів ВЦСобору внести в життя, крім постійних церковних зібрань — відповідних Великим Зборам Церковної Ради, волосні, повітові й крайові церковні собори, як виявлення найбільш повного і якби сказати одноразового голосу Церкви.*

[ЗАСІДАННЯ 27 ЖОВТНЯ]

1. *Слухали:* Пропозицію прот. Самборського вітати Всеч. архиєп. Олександра в день його хіротонії на єпископа.

Ухвалили: Проспівати всеч. о. Олександрові довгі літа.

2. *Слухали:* Позачергову заяву прот. Задорожного з приводу тенденціозного читання листа з Відня Всеч. о. Митрополитом.

Ухвалили: Свящ. Задорожному після перерви самому зачитати перед зборами згаданого листа.

3. *Слухали:* Доповідь Всеч. о. Олександра про взаємовідносини між єпископами й радами.

Ухвалили: Обговорення справи відкладається в зв'язку з позачерговою заявою про негайне обрання Малої ВПЦР.

4. *Слухали:* Позачергову заяву аби негайно приступити до обрання Президії Ради й Голови ВПЦР.

Ухвалили: Збори приступають до негайного переобрання Голови й Президії ВПЦР. Головою Зборів одногосно обирається В. М. Чехівський.

5. *Слухали:* Пропозицію свящ. Ковбасюка просити Голову ВПЦР взяти заяву про відмовлення від головування назад.

Ухвалили: Пропозиція приймається більшістю голосів: 68 — за, при 17 проти і 10 утримавшихся.

6. *Слухали:* Про обрання Президії Ради.

Ухвалили: До складу Малої Ради (президії) обрати 12 членів і 3 кандидати.

---

* В копії протоколу бракує ціла одна сторінка.

7. *Слухали:* Пропозицію І. С. Гаращенка, аби на протязі перебування членами Малої Ради до слідуючого переобрання особи цивільні не приймали духовного сану, а священнослужителі залишались в суцїм сані.

Ухвалили: Пропозиція приймається.

8. *Слухали:* Про порядок голосування.

Ухвалили: а) Голова і члени Малої Ради голосують-ся одкритою балотировкою, б) обирається кандидат, одержавший абсолютну більшість голосів.

9. *Слухали:* Пропозицію оголосити перерву для намічення кандидатури Голови, 2 товаришів, секретаря, скарбника і членів Ради.

Ухвалили: Оголошується перерва на 10 хвилин.

10. *Слухали:* Про доповнення на час обрання Президії ВПЦР.

Ухвалили: Запросити до секретаріату на час обрання Малої ВПЦР свящ. Симоновича.

11. *Слухали:* Намічаються слідуючі кандидати на посаду Голови ВПЦР: прот. М. Н. Мороз, Страшкевич, свящ. Сідельник, бр. Товкач, свящ. Басовол, бр. Терещенко, В. Чехівський. Всі зазначені кандидати зрікаються своєї кандидатури, крім прот. М. Мороза і В. М. Страшкевича (за його відсутністю). В обговоренні кандидатури М. Мороза приймають участь архієпископи: о. Іван Теодорович, о. Нестор, о. Олександр Ярещенко, свящ. Басовол, бр. Товкач, бр. Гаращенко, свящ. Задорожний, В. М. Чехівський, свящ. Куш, бр. Литвиненко, єпископ Степан Орлик, бр. Кислий, прот. Ковдїй, прот. Малеча, свящ. Кійченко, бр. Терещенко. В обговоренні кандидатури В. Страшкевича взяли участь: В. М. Чехівський, бр. Товкач, бр. Литвиненко, свящ. Ходзицький, арх. Нестор, свящ. Басовол.

12. *Слухали:* Пропозицію сестри Свідерської обрати окремих щотчиків для рахування голосів на місцях.

Ухвалили: Щотчиками обрано: свящ. Рибачука, бр. Білого, бр. Конопацького, бр. Бакала.

13. *Слухали пропозицію:* перед обранням Голови помолитись, аби в голосі народу вважати голос Божий.

Ухвалили: Проспівати: «Царю небесний» і «Отче Наш».

14. *Слухали:* Про обрання Головою ВПЦР прот. Мороза.

Ухвалили: За — 56, проти — 51, утрималось — 4, — абсолютна більшість одного голосу.

15. *Слухали:* Про кандидатуру В. М. Страшкевича. Ух-

валили за — 56, проти — 39, утрималось — 17, — абсолютної більшості немає.

16. *Слухали:* Формальну заяву свящ. Басовола: обрання Головою ВПЦР прот. Мороза, як получившого більшість голосів проти своєї кандидатури, по моральних причинах рахувати правдивим не можу.

17. *Слухали:* Про занесення в протокол остаточного рішення Зборів.

Ухвалили: Голосування визнається остаточним. Обраним на посаду Голови ВПЦР рахується прот. о. Михайло Мороз.

Збори зачинаються в 6 год. вечора. Після перерви Збори відкриває прот. о. Михайло Мороз. Під час обрання Президії головує І. С. Гаращенко.

18. *Слухали:* Про обрання Президії Малої Ради: намічаються слідуєчі кандидати в товариші Голові: В. М. Чехівський, о. Л. Карпів, прот. Янушевич. Кандидатура Вовкушівського за його заявою здійснюється з обговорення.

19. *Слухали:* Про обрання старшим заступником Голови ВПЦР В. М. Страшкевича.

Ухвалили: Приймається більшістю голосів: 64 — за, при 4 утримавшихся.

20. *Слухали:* Про обрання другим заступником Голови прот. Л. Карпова.

Ухвалили: Приймається більшістю голосів: 64 — за, проти — 4, і 13 утримавшихся.

21. *Слухали:* Про обрання секретаря ВПЦР.

Ухвалили: Приймається кандидатура прот. Янушівського при 41 — за, 17 — проти і 9 — утримавшихся.

22. *Слухали:* Про обрання скарбника ВПЦР.

Ухвалили: Приймається кандидатура Ф. Михайлова більшістю голосів, при 56 — за, 4 — проти, 4 — утримавшихся.

23. *Слухали:* Пропозицію Гаращенка, аби жіноцтво мало право участі в праці Малої Ради.

Ухвалили: Пропозицію приймається принципово для переведення в життя.

24. *Слухали:* Про порядок намічення кандидатур в члени Малої Ради.

Ухвалили: Прийняти порядок запису із уст, обговорити кожен кандидатуру зокрема і проголосувати в порядку запису.

25. *Слухали:* Про обрання членів Малої Ради — завідуючих окремими відділами. В справі взяли голос: бр.

Товкач, бр. Гаращенко, М. Н. Мороз, свящ. Басовол, свящ. Сідельник.

Ухвалили: В одміну попередньої ухвали обрати членів Малої Ради — завідуючих окремими відділами ВПЦР. На кожний відділ назвати кілька кандидатур.

26. *Слухали:* Про обрання завідуючого перекладовим відділом. Кандидат всеч. архиєп. Нестор Шараївський.

Ухвалили: Кандидатура приймається більшістю голосів при 3 утримавшихся.

27. *Слухали:* Про обрання завідуючого церковно-освітнім відділом: кандидатури свящ. Щербаківського, проф. Пархоменка при 36 — за і 3 утримавшихся.

28. *Слухали:* Про обрання завідуючого відділом церковного мистецтва. Кандидатура Ю. Красицького.

Ухвалили: Кандидатура приймається більшістю голосів при одному утримавшомуся.

29. *Слухали:* Про обрання завідуючого відділом церковно-співочим.

Ухвалили: Одноголосно приймається кандидатура о. Дмитра Ходзицького.

30. *Слухали:* Про обрання завідуючого відділом богослуження.

Ухвалили: Одноголосно приймається кандидатура о. Петра Тарнавського.

31. *Слухали:* Про обрання завідуючого відділом благовістя.

Ухвалили: Одноголосно приймається кандидатура В. М. Чехівського.

32. *Слухали:* Про обрання завідуючого відділом церковно-правничим.

Ухвалили: Кандидатура прот. Яструбецького приймається більшістю голосів, при 30 — за, 1 — проти, і 2-х утримавшихся.

33. *Слухали:* Про обрання кандидатом в члени Малої Ради завід. церковно-богословською школою.

Ухвалили: Запросити завід. церковно-богословською школою свящ. Щербаківського не на правах члена Малої Ради.

34. *Слухали:* Пропозицію бр. Товкача на випадок виходу якогонебудь з членів Малої Ради — завідуючих окремим відділом — замінити його відповідним фахівцем не на правах члена Малої Ради.

Ухвалили: В разі виходу якогонебудь з членів Малої Ради, завідуючого окремим відділом ВПЦР, на його

місце вступає кандидатом обраний Великими Зборами для участі в праці Малої Ради; завідування ж відділом передається Малою Радою відповідному фахівцеві, який не користується правами члена Малої Ради до переобрання слідуючими Покрівськими Зборами ВПЦР.

35. *Слухали:* Про обрання кандидатів в члени Малої Ради. Намічаються слідуючі кандидати: свящ. Щербаківський, с. Свідерська, с. Лапа, прот. Стравицький, с. Шурук, с. Орловська.

Ухвалили: с. Свідерська кандидатури зрікається; кандидатура свящ. Щербаківського приймається більшістю голосів при 36 — за, 5 — проти, і 8 утримавшихся; кандидатура с. Лапи приймається більшістю голосів при 41 — за і 2 — утримавшихся; кандидатура с. Орловської приймається більшістю голосів при 38 — за і 2 утримавшихся.

36. *Слухали:* Про перевод Всеч. о. Олександра Яреценка на єпархію Слободянську. В обговоренні справи беруть голос: архієп. Олександр Яреценко, І. С. Гаращенко, свящ. Стрілець, свящ. Кійченко.

Ухвалили: Визнати конче необхідним для справи задовольнити прохання представників Харківщини, аби Всеч. арх. Олександр переїхав для єпископської праці в м. Харків.

37. *Слухали:* Про розгляд заяви представників Київського повіту по справі обрання Голови Ради М. Мороза на катедру єпископа Київського повіту.

Ухвалили: За відсутністю представників Київського повіту, заяву зняти з черги дня.

38. *Слухали:* Про намічення кандидатур на єпископів. Намічаються слідуючі кандидатури: Чернявський, Черкаський, прот. Петро Ромоданів, о. прот. Самборський, прот Кирило Березницький.

Ухвалили: Кандидатури прийняти до відома.

39. *Слухали:* Про намічення катедр, які потребують присутности єпископів.

Ухвалили: На підставі інформаційних докладів з місць визнати потребуючими заснування єпископських катедр слідуючі місцевості: Чорнобиль, Радомишль, Конопот, Липовець.

40. *Слухали:* Про розташування намічених кандидатів по єпархіях і обговорення кандидатур зокрема.

Ухвалили: Обговорення намічених кандидатур зокрема і розташування кандидатів по єпархіях перенести до розгляду біжучих справ.

41. *Слухали:* Про деякі зміни порядку наміченої черги дня.

Ухвалили: Прийняти за доцільне перевести в черзі дня необхідні зміни.

Збори вважаються зачиненими до слідуючого дня.

ЗАСІДАННЯ 28 ЖОВТНЯ

Збори відчиняє В. Чехівський.

1. *Слухали:* Доклад єпископа Івана Теодоровича про взаємовідносини mezi єпископами і Радами і зачитання окремих тез содокладчиками: арх. Олександром і свящ. Басоволом. В обговоренні докладу взяли участь: Всеч. о. Митрополит, М. Н. Мороз і В. М. Чехівський.

Ухвалили: Намітити основні директиви і обміркувати їх на засіданні Великих Зборів; тези всіх 3 докладчиків розглянути вкупі з Малою ВПЦР на підставі канонів УАПЦ і розіслати по церквах в формі директив.

2. *Слухали:* Про обрання комісії для розроблення тез докладів про взаємовідносини mezi єпископами і Радами. В обговоренні справи беруть участь свящ. Сідельник, арх. Олександр, арх. Іван, свящ. Басовол.

Ухвалили: Обрати Головою Комісії В. М. Чехівського і доручити йому організувати комісію, в яку входять зазначені докладчики й члени ВПЦР по бажанню.

3. *Слухали:* Про визнання Великими Зборами основних директив про взаємовідносини між єпископами й Радами.

Ухвалили: Визнати обов'язковим для переведення в життя: 1) Ухвали Всеукраїнського Православного Церковного Собору являються базою для складання інструкції в справі взаємовідносин між єпископами і радами, 2) Панування, як єпископа над Радою і Ради над єпископами визнати недопустимим, 3) В праці в Раді єпископа не повинно бути ніякого сепаратизму, 4) Ні Рада, ні єпископ не користуються ніякими привілеями в розумінні церковної влади.

4. *Слухали:* Пропозицію арх. Івана Теодоровича про внесення додатку до основних директив у справу взаємовідносин між єпископами і радами, а саме: єпископ працює в тісному органічному єднанні з Радою, але являється не тільки представником Ради, але й представником всієї Церкви. В обговоренні питання беруть участь архiep. Нестор, прот. Ходзицький, свящ. Басовол, єпископ Костянтин Кротевиц.

Ухвалили: Передати на розгляд Комісії по розробленні тез взаємовідносин між єпископами і Радами.

5. *Слухали:* Позачергову заяву Голови Ради М. Н. Мороза про відмовлення від митри для початку переведення в життя реформування зовнішніх форм богослуження в Українській Православній Церкві і прохання передати її до музею українського церковно-визвольного руху.

Ухвалили: Приймається до відома.

6. *Слухали:* Позачергову заяву В. Н. Страшкевича з подякою зборам за довір'я, висловлене йому обранням на 1-го заступника Голови.

Ухвалили: Проспівати В. Н. Страшкевичу довгі літа.

7. *Слухали:* Про обрання Ревізійної Комісії ВПЦР.

Ухвалили: Обрати членами Ревізійної Комісії: М. Л. Пашківського, свящ. Потапенка, бр. Крижанівського, кандидатами: Коломійця, свящ. Орловського.

8. *Слухали:* Про визначення терміну Великих Микільських Зборів УАПЦ.

Ухвалили: Відкриття Великих Микільських Зборів ВПЦР призначити на неділю Всіх Святих 3. VI. 23 р. н.с. після Літургії.

9. *Слухали:* Про терміни чергових поширених засідань Малої ВПЦР.

Ухвалили: а) Призначити засідання кожний місяць в 1-у неділю після 1-го числа н.с. о 5 год. вечора по сонцю, б) Визнати бажаним, аби в поширених засіданнях Малої ВПЦР, крім членів ВПЦР від Київщини, брали участь представники від кожної Крайової Церкви.

10. *Слухали:* Справу церковного суду. Доклад свящ. Басовола. В обговоренні справи беруть участь Всеч. о. Митрополит, бр. Товкач, В. М. Чехівський, прот. Яструбецький.

Ухвалили: Передати доклад Малій Раді на оброблення й внесення в формі декларативних тез на затвердження майбутніх Микільських Зборів ВПЦР.

11. *Слухали:* Доклад прот. Янушівського про церковну дисципліну.

Ухвалили: Доклад прийняти до відома.

12. *Слухали:* Про обрання передсоборної церковної законодавчої комісії.

Ухвалили: а) Заснувати у Києві осередок, до якого можуть увійти по бажанню всі члени ВПЦР, представники з місць; б) Обрати членами Комісії: В. М. Страшкевича, прот. Яструбецького, єп. Петра Тарнавського, арх. Нестора, свящ. Сідельника, прот. Янушівського, бр. Товкача, Г. Д. Вовкушівського, свящ. Басовола.

13. *Слухали:* Доклад прот. Яструбецького про ознаки пошани в УАПЦ. В обговоренні справи взяли участь: свящ. Басовол, М. Н. Мороз, Всеч. Митрополит, архiep. Теодорович, с. Шурук, бр. Кислий, В. М. Чехівський, бр. Терещенко, арх. Нестор, бр. Білий, свящ. Сідельник.

Ухвалили: Доповідь прийняти до уваги.

14. *Слухали:* Позачергову заяву гуртка прихильників радикальних церковних реформ УАПЦ. В обговоренні справи взяли участь: свящ. Візенталь, арх. Іван Теодорович, М. Н. Мороз, В. М. Чехівський, бр. Товкач, єпископ Степан Орлик, свящ. Басовол, бр. Терещенко, єпископ Кость Кротевиц.

Ухвалили: Деклярацію прийняти як матеріал і передати Малій Раді, яка в контактi з представниками групи переробить її для переведення в життя.

15. *Слухали:* Пропозицію єпископа Степана Орлика проспівати вічну пам'ять померлому благовіснику Волинської Церкви свящ. Михайлові Мельничуку.

Ухвалили: Проспівати вічну пам'ять.

Засідання зачинається до слідуєчого дня.

ЗАСІДАННЯ 29 ЖОВТНЯ

1. *Слухали:* Доклад свящ. Басовола про братство «Церква жива». В обговоренні справи беруть участь В. М. Чехівський, свящ. Задорожний, М. Н. Мороз, бр. Кислий, арх. Теодорович.

Ухвалили: Статут братства затверджується, за благословенням звернутися безпосередньо до єпископату.

2. *Слухали:* Про розгляд резолюцій В. М. Чехівського з приводу інформаційних доповідей з місць.

Ухвалили: Передати, як матеріал на розгляд і вирішення Малій Раді і як директиви для майбутніх повітових зборів.

3. *Слухали:* Про дослідження й утримання Софійського собору. Докладає М. Н. Мороз.

Ухвалили: Позаяк Софійський собор має всеукраїнське значення, звернутися до представників від українських парафій, аби зробити на місцях збірку коштів для утворення фонду на ремонт і охорону Софійського собору.

4. *Слухали:* Про перетворення художнього хору Софійського собору в першу всеукраїнську церковну Софійську капелу. В обговоренні справи беруть участь: архiep. Нес-

тор, М. Н. Мороз, єпископ Петро Тарнавський, В. М. Чехівський.

Ухвалили: Звернутись до парафій на місцях з проханням допомагати коштами для перетворення художнього хору в І-шу всеукраїнську церковну капелу, яка б зробилась осередком для всієї України в справі церковного співочтва.

5. *Слухали:* Біжучі справи: а) Про розподіл праці між членами Малої Ради ВПЦР, як це буде визнано найбільш доцільним для справи.

Ухвалили: а) Затвердили попередню практику, згідно якій, за винятком обов'язків Голови Ради і його заступників, між рештою членів розподіл обов'язків робить сама Мала Рада. б) *Слухали:* Про редагування протоколу Великих Покрівських Зборів.

Ухвалили: б) Протокол Великих Покрівських Зборів редагує Мала Рада.

в) *Слухали:* Про обрання делегації до представників уряду в справі інформації про працю Великих Покрівських Зборів.

Ухвалили: 1) Доручити Голові Ради і його заступникам сповістити владу в центрі і на місці про працю Великих Покрівських Зборів; 2) Деклярацію до влади підписує Мала Рада.

г) *Слухали:* Пропозицію свящ. Басовола, аби на всіх галузях церковного життя в лиці одної особи не сполучалось священного сану з головуванням в Раді. В обговоренні справи беруть участь: бр. Кислий, єп. Петро Тарнавський, В. М. Чехівський.

Ухвалили: Прийняти до уваги й передати в передсоборну комісію, аби вона зібрала відповідні матеріали і передала на висновок Великих Микільських Зборів ВПЦР.

д) *Слухали:* Про надання місцевим органам права церковного суду.

Ухвалили: Тимчасово ініціатива і творчість в справі церковного суду передається церковним органам на місця.

Слухали: е) Про розташування кандидатів на єпископські катедри.

Ухвалили: За відсутністю більшості представників з місць доручити справу Малій Раді.

ж) *Слухали:* Інформаційну доповідь Голови Мандатної Комісії про персональний склад Великих Покрівських Зборів ВПЦР, а саме: свящ. — 61, диякон. — 7, дяків — 1, мирян — 82, єпископ. — 16, всього 167 чоловік.

Ухвалили: Інформації прийняти до відома.

з) *Слухали:* Про призначення терміну організаційного засідання декларативної і передсборної комісії і першого засідання новообраної Малої Ради.

Ухвалили: Об'єднане організаційне засідання Комісії і Малої Ради призначити на 30 жовтня в 1 год. дня.

и) *Слухали:* Про участь представників від повітових Рад на поширених засіданнях Малої Ради.

Ухвалили: Визнати бажаним, аби в чергових поширених засіданнях Малої Ради приймали участь представники від повітів.

к) *Слухали:* Заяву бр. Кислого, що він рахує свій підпис під заявою групи прихильників радикальних церковних реформ дійсним тільки в тому разі, коли буде перероблена редакція деяких пактів.

Ухвалили: Заяву прийняти до відома.

л) *Слухали:* Заяву свящ. Кійченка, що він прохає викреслити свій підпис в заяві групи радикального духовництва.

Ухвалили: Прийняти до відома.

м) *Слухали:* Заклик Всеч. о. Митрополита до творчої праці на місцях і свідомого будівництва церковного життя.

Великі Покрівські Збори рахуються закритими.

Передрук з міміографічного видання «Матеріяли до історії УАПЦ», ч. 1. Мюнхен-Женева, Красва Рада УАПЦ, Церковно-Історична Комісія, 1952, 19 стор.

Протокол засідань Покрівських зборів ВПЦР 22. X. — 29. X. 1922 р. є копією зробленою через копірувальний папір. Копію цього протоколу одержав уповноважений УАПЦ на Західню Європу Євген Бачинський 12 квітня 1923 р. у Швейцарії. У 1950-их роках копію цього протоколу Є. Бачинський передав прот. М. Явдасеві. Коли виринуло питання автентичності цього документу, була покликана експертна Комісія, у склад якої увійшли голова представництва УВАН в Зах. Німеччині проф. д-р П. Курінний, історик-архівіст проф. В. Дубровський і голова секції права УВАН проф. д-р Ю. Панейко. 1 листопада 1952 р. ця Комісія підтвердила автентичність протоколу.

Всєукраїнська Православна Церковна Рада другого склиду в роках 1924-1926.

Всеукраїнська Православна Церковна Рада останнього складу в роках 1932-1934 разом з членами парафіяльної Ради собору Різдва св. Предтечі й Хрестителя Господнього Івана в Харкові.
Сидять зліва: прот. Микита Яровий — член ВПЦР, Роман Гіньківський — голова катедральної парафіяльної Ради, архієп. Іван Павловський — Митрополит Харківський і всієї України, о. Дмитро Воробинський — секретар ВПЦР, Н.Н. Стоять зліва: іподиакон Петрик — член парафіяльної ради, Н.Н., Дарія Степаненко — член парафіяльної Ради, Микита Лапа — член ВПЦР, прот. Микита Кохно — член ВПЦР, Н.Н.

Президія Всеукраїнської Православної Церковної Ради третього складу, вибрана 1927 року.
Сидять зліва: прот. Леонтій Юнаків — голова ВПЦР, архисп. Йосип Оксіюк — перший заступник митрополита, архисп. Микола Борецький — Митрополит Київський і всієї України, архисп. Костянтин Малюшкевич — другий заступник митрополита, заступник голови ВПЦР, сп. Мирко Грушевський — в.о. секретаря ВПЦР. Стоять зліва: о. Яків Чукаївський, Володимир Чехівський, прот. Леонід Карпов, Степан Кобзар — члени президії ВПЦР.

Храмове свято парафії св. Євстахіяської церкви на Трухановім острові в Києві 18 вересня 1922 р.
В центрі митр. В. Липківський, праворуч о. Петро Масвський — настоятель парафії, біля нього член
парафіальної Ради Микита Атамасенко, вище нього Олександра Масвська, ліворуч митрополита протодіакон
Василь Потісико, біля нього Федір Михайліа — голова парафії, далі Василь Плохий — член пар. Ради, нижче
Іван Манько.

**Храмове свято парафії св. Єлисаветинської церкви на Трухановім острові в Києві 18 вересня 1923 р.
Сидять зліва: Василь Плохий, Н.Н., о. Микола Хомічевський, о. Петро Масвський, архисп. Нестор Шарайський, митр. Василь Липківський, архисп. Феодосій Сергійв, Олександр Мітенко, Василь Галета. У другому ряду п'ятий зліва о. Кость Бузвиненко, о. Харитон Гов'ядовський, Федір Михайлів, дякон Микола Білосорочка, Н.Н., южче архисп. Сергієва — Петро Черничка, вище — Олександр Масвська.**

**Храмове свято св. Єлисаветинської парафії на Трухановім острові в Києві 18 вересня 1924 р.
Сидять зліва: Василь Яковлів, архисп. Нестор Шарвіївський, митр. Василь Липківський,
проф. Степан Гасвський, сп. Григорій Стороженко, Петро Антипчук, о. Євмен Пинюварчук
(з дусами), анше між вірними — о. Петро Масвський, анзу трета зліва паніматка
Олександр Масвська, третій зправа — о. Олександр Смичко.**

Митр. Василь Липківський освячує воду в криниці на Чоколіваці у Кисві. 1923 рік.

Єп. Юхим Калішевський з групою вірних УАПЦ на Черкащині.
Посередині — єп. Ю. Калішевський, праворуч від нього — о. Іван
Покотиленко, внизу між ними — прот. Микита Кохно, ліворуч єпископа
— о. Володимир Левицький.

Церковна Рада парафії УАПЦ при св. Іллінській церкві у Києві. 27 грудня 1925 р.

Київська блр. Автокефальна Прав. Іллінська Парофія у день роковин свого Шестирічного Існування 15/II 1926 року

**Вірні св. Іллінської лаврфії УАПЦ у Києві у день її шестирічного існування.
Посередній митр. Василь Лютківський. 15 лютого 1926 р.**

Церковна Рада і хор Соломишівської парафії УАПЦ у Києві. Посередині о. Андрій Кухаренко. 1927 рік.

Парафіальна Рада УАПЦ у Пісочині з групою вірних з Харкова після служби Божої. 1927 рік.

На Основ'янівському цвинтарі в Харкові: прот. Микита Кохио відправав панакхиду на могилі сестри архiep. І Павловського у сорокодий день після її смерті. Праворуч прот. М. Кохиа — протодияком Микита Яровий, о. Дмитро Воробинський, о. Володимир Лихвар, паніматка Віра Кохио, о. Анятолій і сестрицтво катедрального собору Різдва св. Предтечі й св. Івана Хрестителя. Зліва: Володимир Н., Сусліа, Микита Влащенко.

У. А. П. С. .
 ВСЕУКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКОВНА РАДА Уповноваженому Всеукраїнської Православної Церковної Ради в справі зв'язи з закордонними Церквами Св. Катерини
 4 1989
 8 липня 1989 року. БАЧИСЬКОМУ.
 м. Київ, Майданчик, 4-24.

ДОРУЧЕННЯ

Всеукраїнська Православна Церковна Рада, як вищий церковний орган Української Православної Автокефальної Церкви, для доручення Вам переведення організації нової церкви за кордоном в межах Західної і Центральної Європи шляхом утворення Українських Парафій та їх об'єднань і задоволення їх релігійних потреб, в межах утворення зашого Черковничого Братства Української Православної Автокефальної Церкви за кордоном на початках всеукраїнської соборності згідно канонам Всеукраїнського Православного Церковного Собору 1981-го року і в'єднанні з Всеукраїнською Православною Церковною Радою в контексті з Уповноваженим В.П.С.Р. в Президію Сергієм КЕЛЮХІНИМ.

Почесний Голова Ради, Митрополит *Василь Антонович*
 Голова Ради *Василь Ковальчук*
 Член Ради: *Вра. Клементій*
Костянтин
 Член Секретарат *Т. Тарасевич*

Лист ВПЦР уповноваженому УАПЦ на Західню Європу Євгену Бачиському з дорученням організації українських православних парафій і керівного органу УАПЦ закордоном.

ІСТОРИЧНА ЗАПИСКА

про минуле життя Української Православної Церкви і відродження її автокефалії.

1.

Великі діли промислу Вождю, що відбулися останніми часами над усіма народами світу, в найбільш над народами Бувої Російської Держави, зоволяла в вішній везолі під цією державою ш-род української і його сякту православної української Церкви.

Засновала на в перших віків християнства Я цікака в"організована на практиці X-го віку во св. князя Володимир в Київі з матерів допомогів сякту Церкви Даргородської. Українська Православна Церква розвивулась в сяктому житті і Я освіті до тої височини, яка в свій час /в XVI і XVII віці/ дивувала як слідших, так і західних гостей, що приходили тоді на Україну. Розвивалась і добряч тільки про релігійно-моральне життя, Українська Церква ніколи не поривала звязків з своєю матір'ю, навіть в найтяжчий час її життя в звязку з турецьким спустошенням, вивазитійською державою в XV ст.; бо завжди Українська Церква дбала тільки про удосконалення Я поширення церковно-християнського життя. Боралась в католицтвом і відстоюча в тому підтримку від Матері своєї Церкви Даргородської, українська Церква ніколи не відмовляла в братній допомозі молодшій своїй сестрі-Церкві Московській /матр.полит св.Олександр-ХУ ст.; св.Дмитрій Ростовський ХУІІІ ст.; Семен Полоцький, Стефан Яворський, Теодор Прокопович та багато інших/, як людськи, так і матеріальними засобами з головних культурних центрів України-Київ, Львов, Острога. Єдність в Церкві Даргородській Українська Церква ніколи не поривала, хоч була автокефальною, сама обирала Я висячувала митрополита та єпископів, гуртувала в братерство, вільно керувала всіма своїми справами, аж поки всього того не змінили насильно московські політичні тенденції.

11.

Московська Церква засновала тільки наприкінці XIII віку силами Української Церкви і з українських культурно-релігійних центрів одержувала найкращі сили Я засоби для свого розвитку.

Перша сторінка «Історичної записки про минуле життя Української Православної Церкви і відродження її автокефалії».

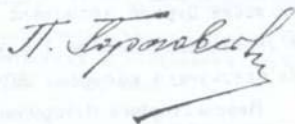
родів з сітєвіщеням про своє відродження і нове життя і з зак-
ликом стати на шлях здійснення молитви про єднання всіх жерко-
ваночач за основу єднання воля копної Церкви утворивати своє
Церковне вяття, братерську любов і взаємну повару між Церквами,
вляві братерські зносина між нямв, щоб прийти до найкоршого
скликання Собору всіх церков, щоб-то дійсного Всесвітнього Дер-
ковного Собору.

Всеукраїнська Церковна Рєда затвердила Всеукраїнську
Церковну Рєду, як владий керувничий орган української автокефаль-
ної Православної Церкви, до складаеться з представників від па-
рехвильних об'єднань і уповноважи Всеукраїнську Православну
Церковну Рєду сповістити про відродження української Церкви
і її ієрархії всі вільні Церкви /Діян. в. Цер. Соб. і ц. о./ Але
тяжкі умови вяття, немочля ві аносими з закондосом досі не дже-
ля змога Всеукраїнській Церковній Рєді виконати цього доручен-
ня. І от тепер Всеукраїнська Церковна Рєда має можливість цим
сповістити всі Церкви Христові про велику подію в світі нашо-
го Українського народу, про визволення з під російською церков-
ною неволі української Православної автокефальної Церкви, і про
її нове вільне життя. Дєребуваччє у всесвітній Православній
Апостольській Церкві, єдначась братерські зо всіма иньими авто-
кефальнчя Церквами, українське Православне Автокефальне Церкво
молять Господа нашого Ісуса Христв про щіцнівє, глєбє, міліні-
не вижалення єднання всіх Церков світу, - бо Він є Колозівольбо-
вий єдиний Голова всесвітньої Церкви, і Йому мєлєють сьєвє,
чєсть і поклоніння з надвїччям Його Стєєм і Прєсєвєтєм, Мєло-
сєрдчєм і нєвєторчєм Його Духом нямі і во всяк чєс і на вєсь
вєчні. А м і н ь.

Оригінал підписали: Почесний Голова Рєди, Митрополит Василь
ДИПКИВСЬКИЙ, Голова Рєди, в. в. ПОТІБКО, Члєни Рєди: Архєпископ
Нєстор ШАРАПЬСЬКИЙ, П. АНТИПЧУК, М. СВИДЕРСЬКА, Протоієрей Дмитро
ХОДЗИЦЬКИЙ і Протоієрей Микола ХОМІЧЕВСЬКИЙ. Члєн-Сєкрєтєр
П. ГОРЛОВСЬКИЙ.

З оригіналом згідно:

Члєн-Сєкрєтєр

Каш
1925

Остання сторінка «Історичної записки про минуле життя
Української Православної Церкви і відродження її автокефалії».

о братів українців, по росіянці на терені західної і центральної Європи.

Любі. Брати і сестри.

От уже сьомий рік іде, як вщродалась на Україні по заклику в м.Київе Українська Православна Автокефальна Церква, як завою-
вався в предоставленія Українських Парохій Вашей Керовництва?
Орган її Всеукраїнської Православної Церкви Ред.Гостомовою
Всеукраїнської ЦФіювної Ред. від 5 травня 1920 року наві укр-
раїнська Церква стядула в себе вікові московські церквуви наї-
даш і зверхність московського патріярха та Ціаюде і стале на
влях вільного ріднього життя і розвитку, а в відправах Богах
служб цілком перейшла на рідню мову. Та на сьому початку сьо-
го вільного життя наша Церква опинилась в дуже скрутному ста-
ві, коли всі Єпископи на Україні, ставляючи і посланці москво-
вської церковної та отчої державної влади не погодляно вляжа-
ти нашої автокефалії і відійшли від нашої Церкви, таї вона за-
лишилась без єпископів. Але в 1921 році 1/14 жовтня Всеукраїн-
ською Церквою Редом скликаемо було Всеукраїнської Православ-
ної Церковної Собор в м.Київі, який встановив автокефаль на-
шої Церкви і завершив її величюю подією-відмовленням україн-
ської ієрархії через всеобороче обрання і висвячення поклада-
нням руж пресвітерств /І Тим.4.14/ Протоієрея Василя ЛІШКІВ-
СЬКОГО на Митрополита Київського і всієї України. Ця подія над-
звичайно важлива в історії нашого народу. Тут український народ
перше вирішив свою церковну справу своїми власними силами без
всякої опілки, без всякої допомоги з боку. Тому ця подія в почат-
ком новітньої епохи життя нашого народу, коли народ наш став нарівні
на той ступінь свого розвитку, коли він уже з вирішення своїх
справ не потребує керовництва з боку ні опілки ні допомо-
ця, коли він сам нарівні став творцем свого першого в сьвіті церков-
ного життя, а не лише виконавцем чужої волі, став дійсно вільним
це відчув і зрозумів наш народ в величній події Всеукраїнсько-

Перша сторінка «Послання ВПЦР до братів українців,
що розсіяні на терені Західної і Центральної Європи».

листівок і т.м.в. оо наша Церква Українська прийла вже зі ста-
ну місцевого суто українського значіння і набуває всесвітньої
ваги, тому потребує докладних і певних інфорзацій про себе у
всесвітньому огляді.

Драти. Вн самі близькі від своєї матері українці, розкладамі
зе 17 народом між нашими народами. Може це такъ Боже воля від-
мносно Вас, ооб Вн своєю церковною працею були провістниками
про нашу Церкву між нашими народами. Вратайтеся-я,єднайтеся в
українське Хрестове братерство, і дай Боже щоб дя Вона церковною
працею перед лицем наших народів і Вам даде наближену утіху і
підтримку і сприяє нашому народові увійти в дійсне і достойне
братерство з усіма народами світу

Почесний Голова Ради,
Митрополит

Василь Антон

Голова Р а д *Василь Антон*

Член:

Св. К. К. К.

М. М. М.

Член-Секретар

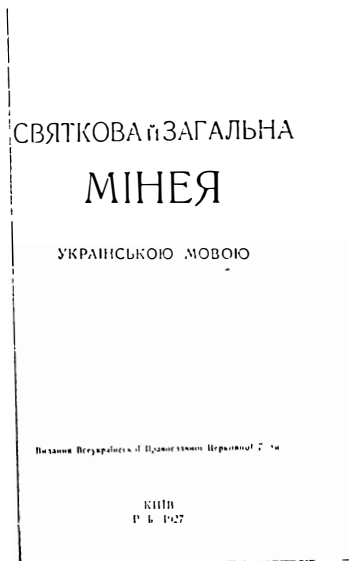
П. П. П.

Остання сторінка «Послання ВПЦР до братів українців,
що розсіані на терені Західної і Центральної Європи».

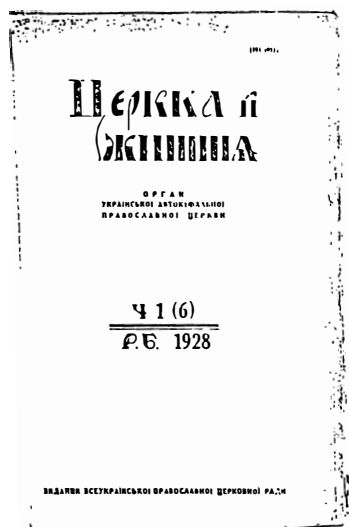
ВИДАННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ

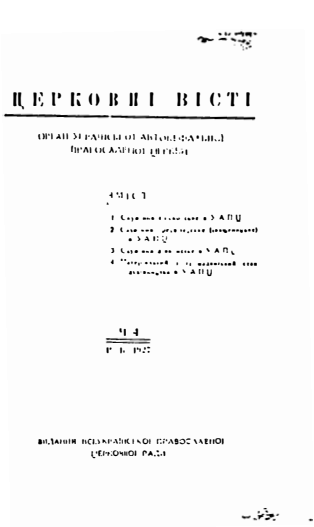
Часловець (часослов). Київ, 1925.

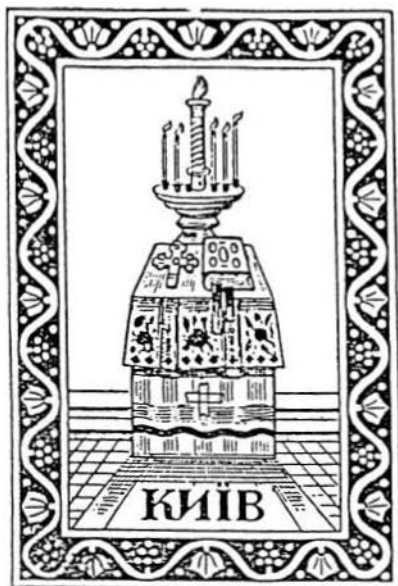
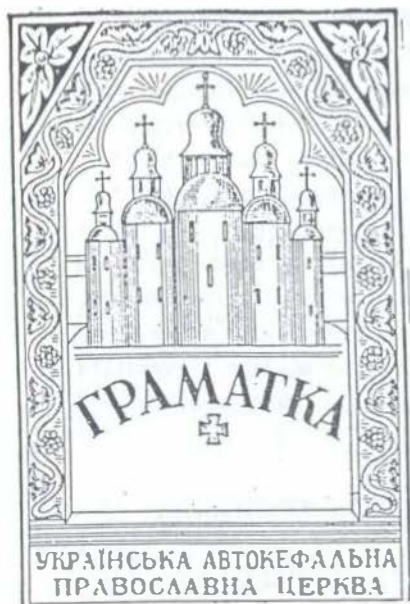
Святкова й загальна мінея. Київ, 1927.

Журнал «Церква й життя». Харків, 1928.

«Церковні вісті», додаток до журналу «Церква й життя».

Титульна і кілька сторінок Граматки.

ВЕЛИКІ ПОКРІВСЬКІ ЗБОРИ ВПЦР

25-30 ЖОВТНЯ 1926 РОКУ

РЕЗОЛЮЦІЯ

1926 року ДПУ розгорнуло рішучий наступ на УАПЦ та її діячів. Пройшла хвиля арештів (на якийсь час було заарештовано митрополита Василя Липківського і голову президії ВПЦР протодиякона Потієнка; його заступника архієпископа Олександра Яреценка було заслано до Середньої Азії); провадилась гостра кампанія нападок і обвинувачень у пресі. Під тиском влади ВПЦР створила т. зв. Всеукраїнську комісію по унормуванню життя УАПЦ на чолі з єпископом Петром Ромодановим. ДПУ дозволило відбутися в жовтні 1926 р. Великі Покрівські Збори ВПЦР, вимагаючи, однак, щоб Збори засудили «антирадянського змісту вчинки» трьох згаданих діячів УАПЦ. В іншому випадку ДПУ погрожувало припинити Збори, а разом з тим і діяльність ВПЦРади.

Щоб рятувати Церкву, Великі Покрівські Збори прийняли більшістю голосів відповідну резолюцію, проєкт якої уклала резолюційна комісія і який був заздалегідь схвалений ДПУ. Але одночасно було прийнято постанови з подякою ВПЦР за її самовіддану і корисну працю та на захист митрополита В. Липківського, архієпископа О. Яреценка і протодиякона В. Потієнка.

Вел. Покр. Збори ВПЦР УАПЦ, що відбулися 25-30. Х. 1926 р., здійснюючи ухвалу Всеукр. Народи представників УАПЦ 1-3 IX. ц. р. про необхідність поставити на Вел. Покр. Збори справу про нелояльні, нетактовні, антирадянського змісту вчинки президії ВПЦР, Голови Президії ВПЦР В. Потієнка, заступника голови — архієп. Харківського Олександра Яреценка та о. митрополита В. Липківського й винести свій вирок з приводу цих вчинків, заслухавши доповіді заступн. Голови б. Президії ВПЦР прот. М. Хомічевського і голови Всеукр. Комісії по унор-

муванню життя УАПЦ єп. П. Ромоданова про життя УАПЦ за час від Мик. Зборів 1924 р. і доповіді в цій справі з місць, і прийнявши під увагу однодумну в цих доповідях оцінку засобів до унормування життя УАПЦ, —

1. Стверджують своїм авторитетом всі ухвали Народи щодо констатування надзвичайно тяжкого зовнішньо-правного стану УАПЦ, який стався завдяки нетактовним, неляльним до уряду УСРР і антирадянського змісту окремим виступам в діяльності осіб, зазначених в ухилах Народи, й висловлюють осуд Церкви лінії поведінки президії ВПЦР і вчинкам Голови Президії В. Потієнка, заступника Голови Президії архієп. Олександра Ярещенка, о. митрополита Василя Липківського. Великі Збори рахують необхідним в самий категоричний спосіб застерегти всіх, що зазначені в ухилах Народи, від подібних вчинків на майбутнє, а за вчинки вже зроблені ухиляють рахувати достатньою покутою ці постанови Покрівських Зборів і не накладати на них іще особливої церковної кари.

2. Збори без всяких заперечень приймають і декларативну частину ухвал Народи, що торкаються відношень між Церквою і державою, і доручають Президії ВПЦР стежити за дотриманням принципів, зазначених в ухилах, всіма діячами УАПЦ, і в разі порушення їх окремими діячами Церкви, не зупинятись перед відповідними застереженнями, або й карами.

3 ПОСТАНОВ

Стверджуючи ухвали Всеукраїнської Народи 1-3 вересня ц. р. про необхідність перевірки персонального складу духовництва в УАПЦ згідно принципів, що ухилені тою ж Народою, Вел. Покр. Збори доручають Президії ВПЦР розробити ясну інструкцію про спосіб перевірки для керування Округових церковних Рад в цій справі.

.....
Клопотатися Зборам перед урядом про звільнення В. В. Потієнка, про повернення архієпископа Ярещенка і про дозвіл волі руху о. Митрополита, членів б. Президії ВПЦР архієпископа Оксіюка і В. М. Чехівського.

.....
Відзначивши в праці б. Президії ВПЦР моменти, що були шкідливими для життя Церкви з боку зовнішнього-правного, і такі хиби, як відсутність тісного зв'язку з Окру-

говими Церквами, неясне визначення церковних територій, неясне відношення до окремих діячів Церкви, що порушували церковну дисципліну, Великі Покрівські Збори не можуть не відмітити *самовідданої і корисної праці ВПЦР у суто-внутрішньому житті Церкви*, що при тяжких умовах діяльності дала найбільш можливі досягнення, й складають їй сердечну подяку за те корисне, що зроблено для Церкви, зокрема за поширення церковно-видавничої справи. Так само складають Великі Збори щирю подяку й Всеукр. Комісії (ВУК), що в скрутний мент життя нашої Церкви, не боячись, взяла на себе відповідальність і зуміла вивести УАПЦ з *тяжкого зовнішньо-правного стану*.

Уривки з постанов Великих Микільських Зборів ВПЦР 25-30. X. 1926 р. — Передр. з кн.: І. Власовський «Нарис історії Української Православної Церкви», том IV, частина I, Н.Й.-Б.Б., УАПЦ у США, 1961, стор. 171-173.

ПОСТАНОВИ МАЛИХ ЗБОРІВ ВПЦР

28-30 ГРУДНЯ 1926 Р.

Пішовши на поступки ДПУ на Великих Покрівських Зборах ВПЦР 25-30. X. 1926 р., ВПЦР надіялася, що життя Церкви і її діяльність піде нормальним руслом і що з боку влади не буде більше перешкод.

28-30 грудня 1926 р., з дозволу влади, відбулися Малі Збори ВПЦР. Після заслухання звітів голови ВПЦР єп. П. Ромоданова й інших членів Ради, прийнято повні оптимізму ухвали. Але, як виявилось, це було коротке затишшя перед бурею.

Малі Збори в задоволенні відзначають: а) піднесення духовного життя українського віруючого люду, об'єднаного в УАПЦеркві; б) збільшення зацікавленості життям Церкви з боку духівництва і мирян, не тільки членів УАПЦ, а і інших церковних течій; в) поступове заспокоєння Церкви після попередніх хвилювань; г) унормування зовнішньо-правного стану Церкви; д) налагодження церковно-адміністративного життя через скликання Округових і Районових Соборів, обрання керуючих органів, встановлення зв'язку між ВПЦР і Округовими церквами через листування, надсилку протоколів і виїзди на місця членів Президії ВПЦР. Малі Збори цілком ухвалюють працю Президії ВПЦР за відчитний час і доручають Президії, продовжуючи свою працю в тому ж напрямкові, вимагати й від Округових Церковних Рад налагодження церковного життя шляхом скликання Районових Церковних Соборів і тіснішого зв'язку з ВПЦР через надсилку до неї протоколів всіх своїх засідань і ретельної відчитності.

З ухвал Малих Зборів ВПЦР 28-30. XII. 1926 р. — Передр. з кн.: І. Власовський «Нарис історії Української Православної Церкви», том IV, частина I, Н.Й.-Б.Б., УАПЦ у США, 1961, стор. 174.

ПРОТОКОЛ ВЕЛИКИХ МИКІЛЬСЬКИХ ЗБОРІВ ВПЦРади

11-13 ТРАВНЯ 1927 РОКУ

Великі Микільські Збори ВПЦР 1927 року відбулись під час короткотривалої передишки між кампаніями переслідування Церкви комуністичною владою. Великі Покрівські Збори попереднього року (25-30 жовтня 1926) засудили, на вимогу ДПУ, митрополита Василя Липківського і голову та заступника голови президії ВПЦРади, хоч митрополита Василя залишили на його посту. Влада, як здавалось, задовольнилась цією жертвою і ніби дала Церкві спокій.

Наведений нижче протокол Великих Микільських Зборів 1927 року особливо цінний тим, що в ньому подано звіти делегатів окремих церковних округ УАПЦ з численними подробицями про церковно-релігійне життя, досягнення і проблеми на місцях. Загальний стан Церкви з'ясовано в доповідях членів президії ВПЦР; багато додаткових інформацій міститься у виступах під час обговорення звітних доповідей.

Великі Микільські Збори ВПЦР, скликані в храмі св. Софії м. Києва за дозволом держвлади (довідка адмінвідділу Київського Округового Виконавчого Комітету від 11 травня 1927 року за ч. 4/7138) за такою чергою денною:

---

* Копію протоколу Великих Микільських Зборів ВПЦР, які відбулися 11-13 травня 1927 р. в Києві, вислала ВПЦР Євгенові Бачинському, своєму представникові в Зах. Європі, який жив у той час в Женеві. Бандероль з протоколом був висланий поштою з Києва 11 червня 1927 р. і його одержав Є. Бачинський 23 червня.

Після закінчення Другої світової війни Є. Бачинський передав цей документ благовісникові УАПЦ в Зах. Німеччині прот. Митрофанові Явдасєві.

Автентичність цього документа ствердила 28 червня 1954 р. спеціальна експертна Комісія, до якої входили проф. д-р П. Курінний, голова представництва УВАН в Зах. Німеччині і дійсний член УВАН проф. В. Дубровський.

1) Інформації з місць про життя та стан Округових УАПЦерков,

2) Інформації Президії ВПЦР про її працю за час від останніх Покрівських Зборів.

3) Підготовка до скликання II Всеукраїнського Православного Церковного Собору,

4) Поточні справи.

Перед Зборами відправлено молебень з відповідним навчальним словом Найпочеснішого о. Митрополита Василя Липківського.

Великі Збори вітає Найпочесніший о. Митрополит, він висловлює побажання успіху Соборові в його праці і дає своє благословенство.

З привітанням виступає і заступник о. Митрополита Всечесний о. Нестор Шараївський, він вітає Великі Збори з світлими днями потрійного свята: дні воскресіння Христового, дні воскресіння нашої УАПЦ й 10-річчя відродження української Церкви, коли в неділю Фоми, після 2½ віків заборони українською мовою молитися, він мав шану вперше виступити з промовою про воскресіння Церкви. Запорукою дальнішого розвитку Церкви є віра в правду й істину, її воскресіння, бажає Божого благословенства Великим Зборам.

Після привітання Голова ВПЦР єпископ Всеч. о. Петро Ромоданів відкриває Великі Микільські Збори ознайомленням делегатів з 3, 4, і 5 пакт. Статуту Всеукраїнського Об'єднання Релігійних громад УАПЦ про компетенцію Великих Зборів, зачитанням довідки про дозвіл уряду на переведення Зборів та мандату представника уряду на Зборах гром. М.П. Іванова від 11 травня за ч. 4/7138 і закликком до обрання Президії Зборів.

Виставлено кандидатами на Голову Зборів: єпископа о. Костянтина Малюшкевича і бр. Володимира М. Чехівського. В.М. Чехівський одержав: за — 45, проти — 12 і утрим. — 28. Єп. К. Малюшкевич — одержав: за — 42, проти — 4, і утрим. — 39. Обрано на Голову Зборів В.М. Чехівського.

На Заступників Голови Зборів виставлено кандидатів: єп. К. Малюшкевича, архиеп. Йосипа Оксіюка, Феодосія Сергієва, архиеп. Івана Павловського, прот. Леонтія Юнакова і священника Анатолія Нестеренка.

За мотивованим зняттям кандидатур архиеп. Й. Оксіюка, арх. Ф. Сергієва, прот. Л. Юнакова і свящ. А. Нестеренка, — обрано на заступників Голови Зборів: єпископа К. Ма-

люшкевича (за — 76, і утрим. — 1) і архієп. І. Павловського (за — 68, і утрим. — 9).

Кандидатами на секретаря Зборів виставлено: прот. Сергія Сосновського, єпископа Володимира Дахівника-Дахівського, єпископа Володимира Самборського, прот. Миколу Хомічевського, свящ. Стефана Хрипка, бр. М.П. Сакала, бр. П.І. Гордовського і свящ. Петра Касянчука. Поставлено на голосування кандидатури: прот. С. Сосновського, єп. В. Самборського і свящ. Петра Касянчука.

Обрано на секретаря Зборів єп. В. Самборського (за — 58, проти — 3, утрим. — 8) і свящ. П. Касянчука (за — 57, проти — 3, і утрим. — 9). Прохання прот. Сосновського звільнити його від праці секретаря дає меншість в голосуванні за нього.

Великі Збори обрали в Мандатну Комісію: єпископа Конона Бея, прот. Євтихія Лапчинського і бр. О.О. Левитського (одноголосно).

Визначено регламент ходу засідань Великих Зборів: від 9-14 год. — засідання, перерва і знов засідання від 17-22 год.

Приймається доповідь Мандатної Комісії.

Повинно було прибути 256 делегатів, прибуло — 101 (єпископів — 21, священиків — 51, і мирян — 29). Ухвалено визнати кворум Зборів дійсним.

Оголошується черга денна.

Щодо першого питання («доповіді з місць») ухвалено: триматись виступів доповідачів по округах відповідно церковному територіальному розподілу УАПЦ, округи представлені в такому порядку: 1) Волинська (був. Житомирська), 2) Коростенська (дві ці перші сполучені), 3) Бердичівська, 4) Шепетівська (3 і 4 сполучені), 5) Проскурівська, 6) Кам'янецька, 7) Вінницька, 8) Могилівська, 9) Тульчинська, 10) Уманська, 11) Черкаська, 12) Зінов'євська (ці дві округи за п. 11 і 12 — сполучені), 13) Білоцерківська, 14) міська Київська, 15) Київська (сільська), 16) Переяславська, 17) Лубенська, 18) Роменська, 19) Прилуцька (18 і 19 сполучені), 20) Полтавська, 21) Кременчуцька, (20 і 21 сполучені), 22) Дніпропетровська, 23) Чернігівська, 24) Ніжинська (23 і 24 сполучені), 25) Конотопська, 26) Глухівська (25 і 26 сполучені), 27) Харківська, 28) Одеська, 29) Миколаївська, 30) Херсонська, 31) Балтська, 32) Американська й Канадська.

Загальне положення про кількість доповідачів: не більше двох, винятки припускаються в виключних випадках —

від місцевих вимог (пропозиція арх. Феодосія Сергієва). Доповідачі часом не обмежуються, зміст доповіді не визначається загальною програмою, а відповідає місцевим церковним потребам (пропозиція єп. П. Ромоданова). Тези доповідів подаються до Президії Зборів в листовній формі.

Перерва о 4-й годині дня.

* * *

Продовження Зборів відкривається о 6-й годині дня вступним словом привітання до Великих Зборів Голови Президії ВЦПР єпископа Всечесн. о. П. Ромоданова.

Вступним до соборної праці словом Голова ВЦПРади єпископ о. П. Ромоданів одкриває привітанням: «Христос Воскрес!» Він каже так:

«Кращого вітання для Собору дітей відродженої УАПЦ, що прагнуть до оновлення життя, не може бути. Собор своєю працею на користь оновленої Церкви повинен це привітання виправдати. Перелом духовного життя в напрямку воскресіння до нового життя вже утворений. В наші дні перед нами переходять складні життєві рухи і процеси. Треба зрозуміти ці зміни в житті, щоб скерувати себе на правдиву путь. Од свідомого нашого відношення до переломного часу багато залежить: на сотні років намічається дорога життя нашого народу. Революцією старі норми життя відкидаються, витворюються нові його форми в процесі критичної оцінки минулого і створення потрібного майбутнього. Цей процес, охопивши всі галузі життя, зрушив до творчости психіку народніх мас. Психіка людини неподільна, тому масова творчість відзначилась не тільки в соціально-економічних відносинах певних клас суспільства, не тільки в національно-політичних змаганнях народів, а особливо напружено і в галузі духа. Серед великого зрушення не залишилась без змін і закамяніла майже в середньовічних формах Церква, що в царині духа повинна займати почесне місце. Церква є Боже встановлення: від Христа початок її, Духом Святим вона держиться, до свого Першоджерела — Бога веде дух чоловічий. „Я є Альфа і Омега, Початок і Кінець, Перший і Останній... блаженні, що творять заповіді Христа” (Об’яв. 22, 13-14). Церква веде дух людський до правди, добра і краси, тому Церква мусить бути в зв’язку з життям, закон удосконалення життя є законом Церкви. Церква не раб сучасности, а проводир прогресу життя всесвіту. Загальний здвиг життя викликав і наш церковно-визвольний рух; рух шукань духа непереборимий, сила його непереможна, контакт Церкви і життя не веде до зв’язку з суто земними інтересами людства. Скарби Церкви не змішуються з поточними скарбами

життя, не зв'язується вічне з тлінним, безконечне з мінливим. Церква показує в своїй науці шлях до надсвітових скарбів Духа. Ми живемо не в небесній, що святкує перемогу, Церкві, а в земній, що бореться, Церкві, вона з життям в цілому, а не з переходовими формами його мусить мати зв'язок, вона поведе чоловіка до Бога земним шляхом. Церкву ми не розуміємо поза світом. Діюча Христова Церква навчає всесвітнє братство віруючих переводити християнізацію внутрішньої суті повсякденного життя, ведучи чоловіка до Христа. В минулому Церква виявила незрозуміння своєї святої ролі в житті: вона знизилася себе до участі в повсякденному житті, ігноруючи духовну суть всіх явищ і тим одхиляючи вірних від Христа. На такий стан „клерикальної партії” звелася Московська „православна” Церква, до складу якої входила і наша віруюча українська людність. Як наслідок революційного здвигу в царині людського духу, українська людність на Всеукраїнському Церковному Соборі 1921 року відбудувала Автокефальну Православну Христову Церкву. Українці-християни віддали своє віруюче серце під керівництво відродженої Церкви, визнавши її великою і неминуче потрібною цінністю свого життя не тільки на теперішній момент, а цінністю назавжди, вічною.

Відроджена Церква виховує віруючі українські серця в служінні духовним інтересам свого народу, проказує українському народові стежку до кращого, навчає його йти в теперішній час земних вагань і сумнівів під великим стягом Христа. Церква Христова провадить велику національну роботу, доводячи заповіді Христа до глибоких тайників серця українців. Слово правди Христа цілком відповідає святим прагненням нашого народу до всесвітнього визволення. Тому люблять українці свою відроджену автокефальну Церкву. Правда, в цій любові часом виявлялися не чисто-релігійні настрої, не вічні, гідні Христа, бажання нашого народу бачити себе щасливим тільки на своїй землі, повним господарем на ній. Але ми віримо, що Церква Христова, освячуючи Божим авторитетом прагнення українського народу до визволення його духу з-під влади тьми і зла світу, в ім'я знесення на землю Христового Царства, приведе все життя українського віруючого люду до ніг Христа. Тому ми цінимо свою відроджену автокефальну Церкву перш за все як Церкву Христову, а потім уже як національну. Тому Христова Українська Автокефальна Церква є для віруючого українського народу вічна самоціль духовного звершенства, а не тимчасовий засіб до піднесення тільки земного свого повсякденного життя.

В історичному процесі організації „православної” російської Церкви, до складу якої належали вірні українці, ми віддалилися від тих Божественних заповітів, що покладено було в основу Церкви Христової і яскраво здійснювалось в житті Церкви часів св. Апостолів і перших віків християнства. Українська віруюча людність, шукаючи Бога, відродила в житті своєї Церкви почуття народньої простої віри, ці забуті підвалини Церкви.

Христос заповідав: „Князі народів панують над ними, і старші володіють ними, серед вас хай не буде так, але хто хоче бути першим, хай буде всім слуга... бо й Син Чоловічий не прийшов, щоб служили Йому, а щоб Самому послужити і віддати Себе на визволення многим” (Мт. 20, 25-28). Ап. Павло заповідав християнам в Фесалоніках: „Духа не вгашайте” (1 Сол. 5, 19). Ці божественні заповіді українська віруюча людність соборноправно поклала в основу організації відродженої своєї Церкви. Ними вона відмежувалась від позацерковних організацій. В Христовій Церкві не може бути панування й примусу, лише вільне підлягання віруючих моральному авторитетові пастирів, що свій авторитет зміцнюють любовним служінням тим, кого пасуть; вірні не примусово підлягають, а вільно схиляються перед вищим авторитетом пастиря, що є слугою всіх. В такій організації Церкви по законах любові і полягає соборноправність нашої Церкви. В своїй роботі почесний Собор делегатів УАПЦ мусить поставити перед собою запитання: „А у нас так?”. Бо спостерігалися спроби тлумачити соборноправність в напрямку перенесення „влади” зверху вниз, з пастирів на тих, кого вони пасуть, внести в організацію соборноправної Церкви замість панування „владик” панування вірних (Рад або осіб), перетворити пастирів — вільних слуг — у наймитів... Церковна організація, коли порушує в той чи інший спосіб головний заповіт Христа: „Посеред вас хай не буде так”, — втрачає ознаку Церкви Христової, перестає бути нею, бо, де кінчається зв’язок любові, і починається право влади, — там кінчається Церква.

Друга ознака Христової Церкви — в соборному виконанні заповіді ап. Павла: „Духа не вгашайте”. Життя соборноправної Церкви мусить виявлятися безперервно низкою творчих актів, як у цілому, так і в поодиноких членів, повсякчасним стремлінням вірних до удосконалення в „повну міру зросту Христового” (Еф. 4, 13).

Християнство — релігія безмежного поступу до заповіді Христа: „Будьте звершені, як звершений Отець ваш Небесний” (Мт. 5, 48). Творчість, безупинний рух уперед — закон життя соборноправної Церкви, це диктується заповідом: „Духа не вгашайте”; при ньому не повинно бути місця — в житті пастирів і вірних — бездіяльності, млявості, байдужості та іншому, що „духа вгашало” б, що плямувало б „Невісту Христову” й не дало б права вам відповісти на моє привітання: „Воистину Воскрес!”»

Доповідач просить вибачити за своєрідну форму і зміст святкового привітання Почесного Собору від імени ВПЦРади. Життя рідної Церкви підказало йому потребу нагадати братам, перед величною їх соборною працею, хоч в коротких рисах основні принципи організації рідної Церкви, яких трималися в своїй роботі Президія ВПЦРади. Цим він хотів допомогти вірним в мирі та злагоді в осягненні

Божих істин довіритися володінню рідної Церкви — з одного боку, з другого — одвернути увагу доповідачів від може і болючих, але незначних дрібниць місцевого церковного життя і повернути їх думку на більш корисні для загальної справи основні принципи впорядкування нашої Церкви.

Обмірковується порядок денний засідань Великих Микільських Зборів. Одноголосно ухвалюється така черга: 1) Інформації з місць, 2) Доповіді про працю Президії ВПЦРади: а) доповідь секретаря Президії прот. о. Харитона Гов'ядовського про напрям і зміст праці секретаріату Президії, б) доповідь Голови Президії ВПЦРади єп. П. Ромоданова про стан життя УАПЦеркви і працю Президії ВПЦРади по впорядкуванню його, в) доповіді завідуючих шкільно-освітнім, благовісницьким, богослужбовим, перекладовим, книжко-науковим і правопорадницьким відділами ВПЦРади, г) фінансовий звіт скарбника ВПЦР, д) доповідь Ревізійної Комісії, з) Підготовка до 2-го Всеукраїнського Церковного Собору: доповідь Голови Предсоборної Комісії, 4) Поточні справи: а) перегляд і ствердження інструкції для перевірки складу духовництва УАПЦ, б) справа ДХЦ і її єпископів, в) питання про вступ до складу УАПЦ зреченців-священнодіячів, г) справа перекладу богослужбових книг, д) видавнича книжкова справа, е) питання про зносини з Старокатолицькою Церквою в справі висвяти бр. Є. Бачинського.

ДОПОВІДІ З МІСЦЬ

До доповідей з місць бере слово В.М. Чехівський. Тези слова такі: Мета Зборів — піднесення життя Церкви на ту ступінь, коли будуть виростати нові й нові пагонці, нові джерела виявлення духа творчості. Отже, важливо в доповідях зазначити не окремі епізоди, а головне те, що є виявленням творчості життя.

Мандатна Комісія доповідає, що Великі Микільські Збори поповнилися новоприбувшими 4 делегатами.

Зачитується заява бр. Вовкули про надання йому права участі на Зборах з ухвальним голосом. Його заява не задовольняється.

Заява свящ. ДХЦ В. Хуторянського про надання йому слова в справі УАПЦ — Брацлавщини.

Ухвалили: Дати слово В. Хуторянському в разі потреби при обговоренні справи ДХЦ на Брацлавщині.

ЖИТОМИРСЬКО-ВОЛИНСЬКА ОКРУГА

Прот. Гр. Савченко

Є 13 парафій, 14-та відійшла. Доповідач з'ясовує тяжкі переживання Волинської Церкви, викликані тими діячами, що, рахуючи себе безпомилковими, цим вносили розклад. Нема між духівництвом тієї єдності, що так потрібна. Життя церковне занепало ще й від того, що нема єпископа, вищого духовного керівника Церкви, злиденне взагалі життя наше не дає можливості піднести і життя церковне. Членські внески до Округової Церковної Ради не поступають. Вина в цьому не тільки парафіян, але й пастирів. Все ж таки життя Церкви починає оживати в останній час. Обрано єпископом Миколу Борецького, але нема матеріальної бази для його утримання, тому Волинська Округова Церква просить прийняти її під догляд ВПЦРади, що буде, в разі потреби, надсилати єпископів. Нема богослужбових книжок. Є віра, що життя церковне покращає.

Єп. Я. Чулаївський. Що з освітнього боку робиться у Волинській Церкві для духівництва та для парафіян?

Доповідач дає відповідь: Журнал для духівництва буде тим джерелом, що поповнить його свідомість.

Пропозиція В.М. Чехівського: Доручити Президії ВПЦРади взяти до уваги потреби Житомирської округи. Приймається.

Головування Зборами В.М. Чехівський передає єп. К. Малюшкевичу.

КОРОСТЕНСЬКА ОКРУГА

Доповідає прот. Гр. Огійчук

Є 10 парафій. На Великдень українізували ще одну. Брак священників. Доводиться відмовляти, коли запрошують на зразкові служби. Дисципліни, особливо між духівництвом, до Покрівських Зборів 1926 р. не було, а зараз і дисципліна і стан матеріальний поліпшуються. Прот. Л. Юнаків додає про другий храм в Коростені. Через те, що не було зазначено списку громади, а як в Коростені є вже Преображенська українська парафія, то приєднали і другу Покрівську маленьку поки що громаду до Преображенської, бо з паперів не було видно, що Преображенська громада — в п'яти верствах від Покрівської, що могло бути одною з головних підстав, щоб і другий храм у

Коростені було передано українській громаді. На запитання єп. Я. Чулаївського про освітній стан доповідач заявив: справа йде мляво.

БЕРДИЧІВСЬКА ОКРУГА

Доповідає прот. М. Кудря

Життя Бердичівської Церкви нашим вищим керівничим органом охарактеризовано словом — «анархія», але це не смерть: боремось, живем і справи не здано, а все таки справа стоїть так, як у сім'ї, де діти досить гарно працюють, але батько, що діти не здобудуть, — віддає до шинку. Нема певного відповідного вищого духовного керівника. Освітній стан духівництва — нижче середнього. Парафій — 51. Запитання з місця: «Що значить фраза: „Діти здобувають, а батько роздає“?»

Доповідач відповідає: Про це дасть своєчасно спростовання Президія ВПЦРади.

ШЕПЕТІВСЬКА ОКРУГА

Представника нема

ПРОСКУРІВСЬКА ОКРУГА

Доповідач — свящ. Чирський

Про Проскурівську округу говорили, що вона дуже дезорганізована, а зараз справа йде до кращого, справа налагоджується. Округового Собору за браком часу не було, тому доповідач керується даними, що має через Округову Радю. Людність усвідомлюється, помічається християнізація людности. Підвищується моральний стан, але не так скоро позбутися старої спадщини аморальности, розвалу сім'ї, що виявляється у вбивствах між членами родини, буквоїдстві, що є особливо між «слов'янами». Освітній стан священства приблизно середній. Хори маються майже по всіх парафіях, брак книжок. Нема одноманітности в відправах служб Божих, чому сприяли і неодноманітність видань ВПЦРади. Заводяться загальні співи по деяких парафіях, що є виконанням постанов Округової Церк. Ради. Життя оздоровлюється, особливо після Проскурівського Округового Собору. Радою Округовою ту анархію, що ра-

ніш була, зліквідовано. Життя Церкви увійшло в певну колію. Брак духовного осередку в самому Проскуріві. Були спроби здобуття храмів 1½ року тому — кінчилися кепсько. Але дали деякі наслідки, а саме: до набуття певної громади — не починати справи набуття храму. Стан матеріальний виконано на 26½%: збільшено, порівнюючи з попередньою Радою, більше, як в 4 рази. Приймаються засоби до виконання фінансової справи в 100%. Найсильніша орієнтація на Проскурівщині — «обновленці». Вірні обновленських парафій входять в стосунки з нашою Церквою. Синодальці хочуть єднатись з нами. Ждуть від Микільських Зборів вирішення в цій справі. ДХЦ зліквідовано. Парафій мається 31. Нема священників — українізація поширювалася б.

КАМ'ЯНЕЦЬКА ОКРУГА

Делегата нема на Зборах

ВІННИЦЬКА ОКРУГА

Доповідає арх. К. Кротевич

Вінницька Церква йде до оздоровлення, що показав останній Округовий Собор. Та анархія, що сталася після виїзду його, арх. К. Кротевича, до Семиріччя, зараз зникає. Вся Вінницька округа має до 100 парафій, що об'єднуються навколо округового осередку. «Брацлавщина» зліквідована, зліквідована хоч би тому, що на останній Собор Округовий з'явилося майже все духівництво, всі активні діячі Брацлавщини, і тут же було розподілено Округу на 2 благовісництва. Рух досить сильний, 4 парафії нових. Фінансову справу виконано на 50%. Освітня справа, як і всюди. Приймаємо участь у виданні нашого журналу.

Запитання Л. Юнакова: Хто зліквідував ДХЦ на Брацлавщині: єп. Української Автокефальної Православної Церкви, чи арх. Пивоварів, бувш. архієпископ ДХЦ?

Відповідає доповідач: Ліквідувалася «Брацлавщина» нашою Автокефальною Церквою, а не арх. Пивоваровим.

Доповідач продовжує: Є бібліотека в Вінниці й досить сильна, упорядковується. Духівництво жде журналу, особливо видання промов.

Співдоповідач по Вінницькій Церкві прот. Л. Конотоп: Вінницька Церква має 109 парафій, 27 влилося в ДХЦ.

Після вжитих заходів вищим керівничим органом велика кількість парафій ДХЦ влилася до УАПЦ після Пленуму ВПЦР, що відбувався в грудні місяці, і, коли осталося їх так мало, що не могли окремо існувати — цілком природньо, що єп. Пивоварів з'явився і подав заяву, що він відмовляється від ДХЦ. Синодальна Церква занепадає. Домінуючий стан займає наша Церква, коли не кількістю, то тою сумою духовного впливу, що має на людність. Показником цього є Вінницький собор, що завжди повний вірних.

Запитання єп. В. Дахівника-Дахівського: Ситковецький район куди належить?

Відповідає арх. К. Кротевич: До Вінницької тимчасово. Продовжує К. Кротевич: Є в округовому відділі культів розпорядження, щоб церковні об'єднання мали свої осередки відповідно державному розподілу округ, а крім цього, це є воля приєднання до Вінницького осередку, воля Ситковецької Церкви.

Запитання Найпочеснішого о. Митрополита: Є «погори́лківці»?

Відповідь дає свящ. Л. Конотоп: Є одна парафія — Малі Хутори, але жодного впливу не має.

Цим засідання Зборів на перший день закінчуються.
Молитва.

2-й день Зборів 12 травня 1927 року. Головує арх. І. Павловський. Засідання Великих Зборів поновилось о пів на десяту год. ранку.

МОГИЛІВСЬКА ОКРУГА

Дає інформацію єп. М. Карабінович: Але він нічого не може сказати тому, що фактично нею (округою) керує арх. К. Кротевич, що теж нічого не міг сказати.

ТУЛЬЧИНСЬКА ОКРУГА

Доповідач єп. В. Дахівник-Дахівський

Округовий єпископ перебуває в м. Ладижині. 41 парафія. Анархічність. За три місяці не міг нічого зробити за браком часу. Ситковецький район в непевному стані: хилиться до Вінниці, але ще не порвав зв'язку з Тульчинщиною. Перебуває там (на Тульчинщині) 2 єпископи: Микола

Борецький та *Микола Карабінович*. Між ними дуже добре відношення. Освітня справа квола. Тихонівський єпископ Варлаам дав відомі подільські хресні походи, що свідчить про відсталість духовну. Пересвяти — повне нерозуміння християнства. Священство же школи і взагалі всього того, що підняло б культурний рівень священнодіячів Тульчинської Церкви, що дала мені наказ просити Великі Микільські Збори, щоб відповідно використати вільних єпископів, що перебувають на терені Тульчинської Церкви.

УМАНСЬКА ОКРУГА

Єп. К. Малюшкевич

Радить не зловживати часом, бо його мало, а Собор треба закінчити завтра до обіду. Пропозиція: просити Президію вести так Збори, щоб сьогодні до обіду закінчити доповіді й їх обговорення.

Додаток єп. П. Ромоданова: І сполучити з доповідями з місць доповідь Президії ВПЦРади. — Приймається.

Єпископ К. Малюшкевич доповідає про життя Уманської округи: Піднесення віри йде. Церкви-храми переповнені. Сповідь вірних поширилась. Є багато випадків виконання сповіді людьми, що десятки років не сповідались. Збільшення віри. Є й зменшення сектантства між вірними нашої Церкви, хоч в «слов'янстві» сектантство збільшується. Відбуваються в піст районіві служби по черзі. Є округова бібліотека, але нею користуються тільки близькі парафії; у районах теж є бібліотеки. Провадиться колективна передплата книжок не тільки духовного змісту, але й загального освітнього значення. Виконується соборноправність, що і є ознакою церковної дисципліни. Є і зло: фінансова справа виконується кепсько, 200 крб. послано на ВПЦР. 114 парафій — 20 рівнобіжних, немає священників.

ЧЕРКАСЬКА ОКРУГА

*Доповідача не було в засіданні
Головує о. К. Малюшкевич*

БІЛОЦЕРКІВСЬКА ОКРУГА

Доповідач — Голова ОЦРади свящ. Д. Довгаленко

Округова Церква має 104 парафії. Невизначне відношення деяких парафій, що приєднались до ДХЦ. Освітня

справа не порушувалась. Думка Білоцерківської Церкви: просити Збори допомогти остаточно поєднати ДХЦ з УАПЦ. Поки єп. В. Бржосньовський буде в Білій Церкві, поєднання щирого певне не буде. Поєднання тільки на папері, а діло робиться старе, як і робилось. В ДХЦ маютья парафії: Зарічанська й Олександрівська в Білій Церкві і Шамраївка.

КИЇВСЬКА МІСЬКА ОКРУГА

Доповідач В.М. Чехівський

Збільшилось парафій в м. Києві. Здобуто Троїцьку парафію, Покрівську, Миколаївську, Солом'янську в повне користування, повернено в спільне користування Іллінську, в Святошинській парафії дозволено користуватись цілим храмом — головним вівтарем наполовину з «обновленцями». Андріївська громада не відновила себе з невідомих причин: храм занепав, треба великі кошти тій громаді, що могла б його взяти. Щодо впливу на зменшення парафіян в Софійському соборі від здобуття нових храмів — не помічається зменшення вірних, хіба в ті дні, коли Найпочесніший о. Митрополит служить не в Софії. Питання про розподіл вірних між парафіями на черзі. Поширення українізації з здобуттям нових храмів не виправдує погляду частини Харківської церковної громади, яка утворила тільки одну парафію, щоб не розпорошувати сил, бо шляхом поширення числа українських парафій виникали нові сили. Основна робота Церкви — освітня, проповідницька. Солом'янська парафія урочистими засіданнями Пар. Ц. Ради відзначає церковну роботу в святочнім спогаді славетних діячів України. Систематично переводяться проповідницькі служби в парафіях: Петро-Павлівській, Софійській, Миколаївській, Деміївській. Збільшується число сповідників по всіх парафіях. Богослуження піднімається на вищу ступінь. Складено й новий молебень Найпочеснішим о. Митрополитом на 1-ше травня — свято праці. Відправи: «Слово Хресне» і «Визволення» відбувалися за цей час, викликаючи широке масове відвідування вірними цих відправ. Тарілкові збори в Софії під час цих служб значні. За час після Покрівських Зборів змінено склад Миської Ради. Голова Миської попередньої Ради відійшов від праці в Раді під натиском членів Президії ВПЦРади. Президія, не розглянувши його справи по суті, не запитавши його пояснень,

не віддавши діла суду, — шляхом свого розпорядження вимагала від пастирської наради міської Церкви усунення його із числа міських священнодіячів і потім, коли він помирився в братерський спосіб — з ким у нього було непорозуміння — Президія, знов не вислухавши його і не розслідувавши справи, дала розпорядження не рахувати його Головою міської Ради. Таке відношення Президії ВПЦР не сприяло унормуванню церковного життя міської Церкви. Не з'ясовано порядок участі в богослуженні міських парафій тих священнодіячів, що часово або постійно перебувають у м. Києві без зарахування до певної парафії. Президія ВПЦР робила зауваження Софійській Параф. Раді за несприятливе відношення до участі в богослуженні Софії позапарафіяльних діячів. З приводу цього Параф. Рада через своїх представників внесла пропозицію на міський Собор, а Собор ухвалив доручити Президії міської Ради в порозумінні з ВПЦР розподілити безпарафіяльних діячів між парафіями м. Києва. Деміївська парафія перебуває в тяжкому стані. Молитовний будинок, відданий за договором громаді українській, було денационалізовано. Будинковласник, монах, перепродав [. . . .]*, а останній накладає неможливо високу оренду (до 380 крб. на місяць). Парафія заборгувала до 2000 крб. Вся надія на закон державний, що правдиво забезпечує задоволення релігійних потреб громадян. Київська Церква покладається на волю Вел. Мик. Зборів і на 2-й Всеукраїнський Церковний Собор, що вони поведуть Церкву шляхом самодіяльності, більшої участі громадянства в справах життя Церкви. На запитання о. Найпочесн. Митрополита доповідач зазначає, що є нові гуртки на Караваївських дачах і в місцевості навколо був. Іонівського монастиря, де вже відбулася зразкова служба на другий день Великодня.

КИЇВСЬКА ОКРУГА (СІЛЬСЬКА)

Доповідач о. Н. Шараївський

Київська округа має 108 парафій. В нез'ясованому стані 16 парафій, що перейшли від ДХЦ. З 1923 року Київська округа хворіє і дійшла до того, що духовний керівник її єпископ Григорій Стороженко відійшов. Через що? Багато опікунів. Дійшло до розділення на місто й на село, коли треба єднатись. Все таке життя йде до унормування, «діяль-

---

* Одне слово нечітке. Ред.

ники» приєднуються, Ржищівський район на своєму Соборі виніс постанову про приєднання згідно ухвал Великих Покрівських Зборів. Стан матеріальний тяжкий. Київська Округа заборжилась ВПЦРаді до 1000 крб. Спільне користування храмами тяжко відбивається на житті Церкви.

ПЕРЕЯСЛАВЩИНА

Доповідач арх. Ф. Сергійв

Стан Переяславщини особливий: нова округа, що є винятком в житті УАПЦ, бо вона є частина Київської округи по адміністраційному розподілу; це один з районів Київщини. Відбувся Переяславський Собор, що виявив себе округою, про що довів до відома ВПЦР, але це покищо не стверджено, матеріальний стан поліпшується, виконано кошторису на 75%. Має 17 парафій. Невідзначені точно межі Переяславщини. Великі Збори допоможуть. Освітня справа підіймається. Священики склали історію своїх парафій, і це буде матеріалом до Всеукраїнської Церковної історії.

Співдоповідач Свириденко: Життя Церкви з районного до округового перейшло 3-го січня. Парафій 9 самостійних і 8 спільних з іншими угрупованнями.

ЛУБЕНСЬКА ОКРУГА

Доповідь представника *Лубенської Церковної Округи* архієпископа Йосипа Оксіюка:

«Несподівано для самого себе стою перед побожними Зборами, як представник Лубенської Церковної Округової Ради, більш, ніж духовний керівник Лубенської Церкви. Непідготований, маю скористати сьомихвилинний час для всебічної доповіді за ухвалою Зборів. Учора до нашої уваги Всечесним Головою Президії ВПЦР було подано філософію історії та організації УАПЦ з проханням додержуватися її схеми при всебічній освітленні місцевого життя. Основою життя й відродження УАПЦ визнано прагнення до оновлення, воскресіння й піднесення духовного, вічного в житті. Так було в Лубенській Церкві, є і буде. Ніяких інтересів скороминущих, тимчасових, земних ніколи Лубенська Церква не мала й не скористувала їх навіть в інтересах Церкви. З цього боку ми по щирості свідкуємо, що вона є Х Р И С Т О В А Церква бодай у своїй свідомості, цілях і прагненні, коли ще не в досягненнях і фактах. Свідомість вірних підноситься і зростає в міру піднесення та зросту загальної сві-

домости УАПЦ і проповідників її на місцях. Бог завжди був єдиним змістом благовістя і всієї праці керівництва Лубенської Церкви, і нині спостережена вимога віруючої людности — „Дайте Бога!“ — не застає нас невідготованими, бо весь час тільки в цьому ми покладали своє покликання та зміст роботи. Взагалі, духовне життя, коли немає значних досягнень (загальне піднесення релігійної свідомости, очищення віри, зміцнення церковної єдности, збільшення причасників — особливо в катедрі і т. інш.), то не має особливо важких хиб: немощі наші спільні всім, загально-людські. Богослужбову галузь, порівнюючи, впорядковано: в катедрі — ні єдиного слова по-слов'янському, по окрузі — неукраїнська частина відправи — одиночні й незначні винятки. Високим рівнем освіти похвалитись Лубенська округа не може. Відчувається потреба в літніх короткочасних курсах для священства і в підготовчих для кандидатів на церковне служіння, коли ще не скоро пошастить реалізувати думку про осередкову богословську школу. Щодо журналу — наше побажання: зробити його дешевим, приступним і по ціні, і по формі, і по змісту для найширших церковних кіл. Спостерігається серед духівництва великий потяг до самоосвіти: треба допомогти, щоб „духа не вгасити“.

Взаємовідносини духівництва й мирян ще не дають в нас підстав для сумних узагальнень про перестановку, перенесення панування, влади з одного боку на другий. З найменшими проявами цього ОЦКерівництво бореться і спиняє, так само, як ліквідує і спадщину старих нецерковних форм співжиття, намагаючись і свою працю будувати на основах любови і служіння, а не холодного розрахунку, права та зверхництва.

ОЦРаду складено Собором 22-3. II. ц.р., працює нормально, продуктивно, має певний і заслужений авторитет в окрузі. Парафії з нею поєднані і підтримують, за невеликим винятком з далекого району де ще не вдалося закінчити організацію за новими формами життя. Парафій в окрузі — 61, з них до 10 потижневих, здебільшого на Миргородщині, нових потижневих парафій ОЦР не організує й не приймає. Священства не стає для потижневих парафій. Більш півдесятка парафій Лубенської округи належать до Полтавської Церковної Округи, але Лубенська ОЦР цього не заперечує, бо вони там істотно потрібні для нормального життя цієї округи. Лубенська ОЦ поділяється на 13 благовісницьких районів, а в церковно-адміністративному відношенні на 3 великих райони: Лубенський, Миргородський і Чорнуський, де недавно відбувся 1-й Рай. Цер. Собор.

Парафій не збільшується. Причиною — брак священників (хоч за останній час ученики підходять) і перешкоди зовнішні: статутів громад УАПЦ в парафіях єп. Булдовського не реєструється за тим приводом, що в час реєстрації наші громади не мають „власного молитовного будинку“.

Округа почуває себе міцно поєднано з усією УАПЦ та її

вищим керівництвом. Термометром любови та єднання є жертва, а не вислови прихильності й лояльності. Лубенська Церква боргу за минулий рік не має; за цей час внесено членського — 300 крб., боргу за книжки немає, колядкових надіслано — 137 крб. 10 коп., на ремонт ВПЦР — 21 крб. 80 коп. і натуральні пожертви, посильні пожертви на вшанування ювілею о. Митрополита, передплату на журнал, канцелярські пожертви, на ремонт Микільського собору (100 крб.) надсилається. На сьогоднішній день Лубенська Церква передала під всіма титулами до ВПЦР — 1054 крб. 34 коп. Парафії округи бідні, мало спроможні, але багатіють на свідомість і щирість до рідної Церкви.

ОЦР весь час намагається бути в тісному зв'язку з парафіями і докладно інформувати їх про загальний стан УАПЦ у цей час перебудови форм її життя. Ініціативу Лубенської ОЦР в цім відношенні ВПЦР визнала корисною і рекомендувала до наслідування усій Церкві. Про свої потреби і болі ми завжди докладаємо ВПЦР, бажаючи послужити Церкві і підтримати ВПЦР не тільки матеріально, тим Лубенська ОЦР за свій обов'язок вважала не тільки формально „приймати до відома” працю ВПЦР, а в потрібних випадках подавала до вищого керівництва Церкви і свою думку та розуміння справи, з надією на взаємну підтримку в дусі любови та служіння Церкві з боку ВПЦР і Найпоч. о. Митрополита ми вестимемо своє життя й далі. Яке воно було досі, чи жили ми, як Х р и с т о в а Церква, як українська, чи підносили душу народу, чи ми в своїй праці і своєю працею „не вгашали духа” — судити не нам. Але з ясною совістю свідчу Церкві, що працівники Лубенської Церкви мали й мають добру волю і всемірне прагнення до того, щоб УАПЦ в цілому і Лубенська Церква зокрема була Х р и с т о в о ю Церквою, бо знали що тоді „останнє додається”, і що тільки тоді ми „не вгасимо духа”, а запалимо його, і він осяє та зогріє всіх, хто прагне і шукає життя: бо світ і тепло — обов'язкові його умови».

РОМЕНЬСКА ОКРУГА

Доповідач свяц. Терлецький

Церква Роменська має 16 парафій, три парафії не мали молитовних будинків, але зараз вони мають храми. Збільшено громади: маємо 22 парафії. Помічається дезорганізованість, — цьому, можливо, сприяло перебування єп. Конона Бея на двох катедрах: Роменській і Прилуцькій. На Соборі єп. Конон Бей відмовився від Роменської округи, від доглядання її, а тому прошу Великі Микільські Збори допомогти Роменській округі в тій справі, щоб Всечесний о. Конон, єпископ Роменський і Прилуцький, на цих же Зборах відмовився від Роменської катедри і догля-

дання за Роменською округою, бо поки Всечесний [о.] Конон буде рахуватись єп. Роменським, Церква Роменська не має права запросити собі другого єпископа, тоді як в ньому вбачається велика потреба. До часу ж набуття другого єпископа, Роменській Церкві більш зручніше, так як по територіяльному положенню бути під духовним доглядом округового єпископа Лубенської Церкви, так і з тих міркувань, що Лубенська округа стала, організована, а тому їй від округового єпископа потребує більш пильного доглядання за її духовним зростом, ніж Прилуцька округа, яка ще в стадії організації і вимагає постійного перебування на кафедрі єпископа і пильного за нею доглядання.

ПРИЛУЦЬКА ОКРУГА

*Докладає єпископ Конон Бей
про Роменську й Прилуцьку округи*

Доповідач, як єпископ 2-х округ, повідомляє, що з набуттям храму в Прилуках він перейде до осередку в Прилуки і звідтіля буде доглядати дві ці округи, віддаючи, звичайно, першу увагу Прилуцькій Церкві. Прилуцька Церква має 17 парафій, але вона хоче перейти до Переяславщини. Організаційна справа не переведена. Після Зборів зараз же почнеться переводитись. Рух сильний, є потреба в священниках.

ЧЕРКАСЬКА ОКРУГА

Доповідає єпископ Юхим Калішевський

Черкаська Церква не уявляє життя української Церкви без дисципліни, без певного з'ясування тих підвалин, на яких будується наша Церква. Брак священнодіячів. Потреба в курсах на Черкащині. Собор округовий не переведно: пізно одержали дозвіл. Зіновітська Церква збуджується, — треба єпископа. Черкаська Церква має 107 парафій.

ПОЛТАВСЬКА ОКРУГА

*Доповідає єп. Ю. Жевченко
про Полтавську та Кременчуцьку округи*

Церковне життя Полтавської та Кременчуцької сполучених округ розвивається нормально. Незабаром після Ве-

ликих Покрівських Зборів відбувся Собор Полтавщини, на якому переведено велику і творчу роботу по організації Церкви та унормуванню її життя. На сьогодні основним питанням для Полтавської і Кременчуцької Церковних Округ є питання про поширення справи, збільшення парафій. Боляче відбивається на житті Церкви затримання фактичної передачі нашим громадам в м. Полтаві — Троїцької церкви, в Кобеляках — Юр'ївської, в Кременчузі — Троїцької, хоч відповіді до того ухвали органів влади є. Кременчуцька громада, що нараховує понад 1000 чоловік, вже три роки витрачає всі сили й багато коштів на здобуття храму. Що торкається фінансового стану зазначених округ, то для налагодження все зроблено. Але виконати цілком свого фінансового обов'язку перед центром не спромоглися через великий ремонт катедрального собору, будинку заарендованого Окр. Церк. Радою, виплату по оренді давніх боргів. В справі церковно-освітній провадиться в округах відповідна робота. Окрім надсилки на парафії проповідницьких матеріалів, духівництвом Катедрального Собору улаштовуються лекції, бесіди, підготовляються кандидати на священнослужителів (бр. Сургичьов, Проскурня), підготовчий стаж проходить молодь (іподіакони), приєднано до складу нашого духівництва ксьондза Полтавського району Володимира Білика, який приймає активну участь в церковно-освітній роботі. Доручено видатному благовісникові і педагогові на периферії о. Артамону Кузьмінському підготовку кандидатів. З його школи вийшли вже 2 добрі пастирі (Кононенко, Явдась).

За відсутністю представників від сполучених округ Одеської, Миколаївської та Херсонської, маю зробити коротеньку доповідь про життя цих округ.

Велику трагедію переживає Одеська громада, яка на протязі 3-х років, не дивлячись на всі зусилля і турботи, ще не одержала свого рідного Покрівського храму. Постановою Колегії НКВС цей храм повернено Одеській громаді, але фактичної передачі не сталося ще й до цього дня. Наслідком сучасного пригніченого настрою громади є те, що з Одещини нема на цих Зборах жодного представника. Надійшла телеграма, що благає Микільські Збори піднести свій голос перед відповідними органами влади про те, щоб якнайскорше постанову НКВС було виконано в Одесі.

Тепер щодо Миколаївської округи. Я був у Миколаєві на відкритті парафії. Там нашій громаді передано Адміралтійський собор у спільне користування з «обновлен-

цями». Ці останні не доглядають храму, майна, не мають віруючої людности. Із Миколаєва теж прохання до Зборів потурбуватись про передачу храму в цілковите користування нашій громаді.

На Херсонщині є лише одна стала парафія в м. Береславі. Недовгий, порівнюючи, час пройшов від Великих Покрівських Зборів, але скрізь на терені України ми бачимо певні реальні досягнення УАПЦ. Отже, ті церковні округи, за життя яких я доповідав почесним Зборам, твердо сподіваються, що і вони в найближчий час дождуться задоволення своїх найсправедливіших бажань.

Єпископ Юрій Жевченко вносить резолюцію:

«Микільські Збори, заслухавши доповідь сп. Ю. Жевченка про життя сполучених округ — Полтавської та Кременчуцької, а також Одеської, Миколаївської та Херсонської, доручають Президії ВПЦРади в найближчий час перед відповідними органами центральної влади порушити прохання про те, щоб зроблено було розпорядження представникам місцевої влади про негайне виконання постанови Колегії НКВС від 24. III. 27 р. щодо передачі громадам УАПЦ: Покрівської церкви в м. Одесі, Троїцької церкви в м. Полтаві, а також задоволено було прохання наших громад в Кременчузі та в Миколаєві, бо від цього в великій мірі залежить поладження церковного життя в цих округах».

Співдоповідач бр. Шпигоцький про Кременчуцьку округу: Зазначає, щоб Великі Збори допомогли набути Троїцький храм, навколо якого згуртовано біля 1000 робітників та селян, що той храм будували і все виповнили для того, щоб той храм здобути.

Прот. Л. Юнаків дає пояснення: Українська парафія м. Кременчуга не одержала храму тільки тому, що не має відповідної організованости, бо з паперів, що маються в Харкові, видно, що українська Кременчуцька громада складається тільки з 50 чоловік — членів, а у обновленців поза 3000 чоловік.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА І ЗАПОРІЗЬКА ОКРУГИ

Доповідач свящ. Мойссів

Всіх парафій 29, одна відійшла завдяки байдужому відношенню священства. Є потреба мати постійного єпископа. Брак священнодіячів. Міських діячів мало, а ті, що прибувають з інших місцевостей — з Полтавщини, Поділля —

часто затримували життя нашої Дніпропетровської Церкви. Ждуть курсів.

ЧЕРНІГІВСЬКА І НІЖИНСЬКА ОКРУГИ

Доповідач єп. О. Червінський

Церква наша переживала трагедію, завдяки тим діячам, що думали Церквою головне здобувати матеріяльні засоби до життя. «Діяльність» лишило сумні тяжкі наслідки повної анархії. У грудні 1926 року 22 та 23. XII відбувся Собор Ніжинщини, де винесено тверде слово про приєднання ДХЦ до УАПЦ Всіх 46 парафій. З них 16 приєднано від ДХЦ. В Чернігівській окрузі здобуто дві парафії, а всього там 6 парафій. В справі організації каси взаємної допомоги, що проєкт її вироблено й подано на затвердження тільки в центрі. Матеріяльний кошторис на 57% виконано. Не вміщається людність українська в парафіяльний храм в Чернігові: треба здобути собор Борисо-Глібський. Великі Збори допоможуть.

Прот. Л. Юнаків дає пояснення: МЕКОСО постановило відмовити в одержанні Борисо-Глібського собору. Чернігівська громада УАПЦ може просити інший храм.

КОНОТОПСЬКА ОКРУГА

Доповідає свящ. Д. Пухальський

Життя Церкви Конотопської і її духівництва підвищується. Анархії нема, без винятків не може бути, але їх не помічається. Освітня справа не порушена. Почин належить ВПЦРаді. Бібліотеки є, але вони устаріли. Сектанство падає, соборноправність української Церкви його ліквідує.

Доповідач прот. О. Козін

В окрузі 16 парафій, дуже бідних. 10 ледве виконують внески, а інші ледве живуть. Духівництво об'єднано. Прагнення до самоосвіти є, хочуть використати для цього літній час.

Співдоповідач від Конотопської і Глухівської округи єп. В. Самборський:

17-го січня б. р. мене обрано єпископом спільних двох округ: Глухівської та Конотопської. Життя церковне в цих двох округах

звичайне, як і скрізь, до цього року було ненормальне, а зараз унормовується. Завдяки матеріяльним умовам єпископ округовий мусить перебувати в Глухові, де при св. Троїцькому соборному храмі є катедра єпископа й настоятельство. В Конотопі ж нічого цього нема: нема такого храму, де можна було б утворити єпископську катедру. Правда, в Конотопі є два храми в користуванні українських громад, але ні один з них при сучасних умовах церковного життя не може стати катедрою єпископа: в самому місті Конотопі в повному користуванні української громади є один кладовищенський Івано-Предтеченський храм, але він не в центрі міста, а другий — станційний св. Троїцький храм при залізничній ст. Конотоп, але він в спільному користуванні з громадою синодальної орієнтації. Округовий Конотопський Церковний Собор 20-21 грудня минулого 1926 року ухвалив: порушити клопотання перед урядом про надання Округовій Церкві права на повне користування соборним Різдво-Богородичним храмом м. Конотопу для утворення там катедри єпископа. Кладовищенська парафія м. Конотопу персонально порушила перед урядом питання про набуття соборного храму, але Округова Церква повинна подбати про набуття храму, щоб він мав не тільки парафіяльне, а й округове значення, як катедра єпископа. Мені, як округовому єпископові, доводиться приймати участь у засіданнях Округових Рад м. Глухова й Конотопу, і не можна сказати, щоб все було гаразд, але поступово спільними силами церковне життя налагоджується. Для унормування взаємовідносин між єпископом і двома спільними округами бажано і потрібно утворити під час Великих Микільських Зборів спільне засідання делегатів Глухівської і Конотопської округ під духовним провідництвом одного з єпископів, перебуваючих на Зборах.

Прот. Л. Юнаків повідомляє, що справа про передачу Різдво-Богородичного соборного храму м. Конотопу українській громаді зараз на черзі розгляду ЦЕНТРМЕКОСО.

ХАРКІВСЬКА ОКРУГА

Доповідає свящ. Д. Любич

Харківська Церква заспокоїлась, має 12 парафій. Щодо матеріяльного стану, то зайвих грошей не маємо, але скільки треба — завжди знаходимо.

Запитання В.М. Чехівського: Може Харківська Церква, будучи такою сильною з матеріяльного боку, взяла б опікування над іншою Церквою, що перебуває в тяжкому матеріяльному стані, напр. Кам'янецькою?

Відповідь дає арх. І. Павловський: Цю справу може вирішити тільки Харківська Церква.

Співдоповідач від Харківської округи свящ. Кочет: Свідчить, що Харківська Церква заспокоїлась, що арх. Іван Павловський своїми промовами, особливо на теми, як віра відбивається в побуті нашого українського народу, захоплює людність.

БАЛТСЬКА ОКРУГА

Представника нема

Арх. К. Малюшкевич говорить, що такої Церкви немає, а є єпископ Антон Гриневич, що має цей титул. Це Першотравенщина й АМССР.

АМЕРИКАНСЬКА ЦЕРКВА

Єпископ Петро Ромоданів:

Доповідь про неї дасть представник Президії ВПЦР під час своєї загальної доповіді.

Брат Вовкула подає заяву, щоб йому дали слово про Церкву Конотопську. Єп. П. Ромоданів бере слово до голосування цієї заяви: Вирішити питання: чи Збори приймуть брата Вовкулу членом Зборів, а тоді й питання розглядати про дозвіл йому говорити за життя Конотопської округи. Заява брата Вовкули голосуванням не задовольняється.

ДОПОВІДІ ЧЛЕНІВ ПРЕЗИДІЇ ВПЦР

Про працю Секретаріату Президії ВПЦР доповідає прот. Харитон Гов'ядовський.

*Доповідь секретаря Президії ВПЦРади
протоієрея Х. Гов'ядовського:*

На мене покладено обов'язок першим виступити перед Великими Зборами з доповіддю про працю Президії ВПЦРади за час від Покрівських Зборів 1926 року. Як секретар Президії ВПЦРади, я повинен би обмежити свою доповідь коротеньким звітом про працю Секретаріату, але ця праця відома всім вам з протоколів Президії, що в свій час надсилалися всім Округовим Радам, а давати звіт про кількість засідань, нарад, вхідних та вихідних паперів — річ не цікава.

Користуючись тим, що в моєму розпорядженні є 45 хвилин, що залишилося до перерви, я маю сміливість коротенько зупи-

нитися на деяких сторонах праці Президії ВПЦРади. Ця праця поділяється на два періоди: перший — від Покрівських Зборів 1926 р. до Пленуму Малої ВПЦРади, що відбувся 29-30 грудня, і другий — від Пленуму до сучасних Великих Микільських Зборів. Перший період, за час якого відбулося з участю представників Президії ВПЦРади 13 Округових Соборів, переведено обрання восьми єпископів на єпископські катедри, порушено клопотання про легалізацію УАПЦеркви й т. ін., — був переважно адміністративно-організаційним. Президія ВПЦРади всю свою увагу звернула на внутрішню організацію Церкви й легалізацію правного стану її. Цей перший період праці було всебічно освітлено на Пленумі 29-30 грудня 1926 року й зафіксовано в протоколах того Пленуму. Другий період розпочався з дня реєстрації статуту, коли УАПЦ стала на шлях правного життя. Налагодивши в деякій мірі свою організаційну працю, Президія ВПЦРади звернула особливу увагу на здобуття дозволу на друк богослужбових книжок, календаря й свого церковного часопису.

Видавнича справа відбрала від Президії ВПЦРади значну частину часу, уваги й енергії. З 180 ухвал, зафіксованих за цей час в протоколах, 32 присвячено питанням по видавничій справі. Наслідком цього УАПЦ має вже свій журнал — «Церква й життя», перше число якого зараз в руках делегатів. Завтра ви одержите другий часопис — «Церковні вісті». Календар, службу Страсного тижня й Великодня ви вже давно одержали. Статут УАПЦ і книжка «Діянъ I-го Всеукр. Ц. Собору 1921 року» теж надруковано вже. На черзі дня стоїть друк мінеї й панахидника. Президія визнає, що й календар, і служба Страсного тижня, і журнал вийшли з запізненням, але Президія просить звернути увагу й на ті обставини, в яких переводилася ця праця Президією, й на ті труднощі, що їх прийшлося перемагати в сучасних умовах видання, коли редколегія перебуває в Києві, а журнал друкується в Харкові, коли в розпорядженні Президії ВПЦРади не було жодних коштів на видання книжок, коли Президія обтяжена щоденною працею, не маючи відповідних технічних робітників для видавничої й редакційної праці. Президія підкреслює це й просить Шановні Збори звернути на це увагу й з'ясувати на місцях, що видання журналу вимагає активної участі в цій справі всієї УАПЦ, що своїми матеріальними й інтелектуальними силами повинна допомогати Президії ВПЦРади поставити видання журналу на належну височінь.

Крім видавничої справи Президія ВПЦРади з особливою увагою ставилася до питання про перевірку персонального складу духовенства й виробила для цього інструкцію, яку й передає на розгляд Великих Зборів. Президія визнає конче потрібним перевести не тільки перевірку персонального складу духовенства, а й перевірку всіх парафій УАПЦ, щоб остаточно з'ясувати склад УАПЦ і виявити не тільки кількість, а й якість парафій. В цьому напрямку Секретаріат вже розпочав підготовчу працю, і, коли

вона буде закінчена, Президія приступить до всебічної перевірки парафій по певній програмі й пляну. Секретаріят переводить та кож роботу по визначенню персонального складу всіх Округових Рад. На черзі дня стоїть також справа з налагодженням діловодства й рахівництва Округових Рад, і для цього Президія має на меті зібрати всі відомості про те, як стоїть ця справа на місцях, і інструктувати Округові Ради, щоб налагодити по всіх округах одноманітне діловодство й рахівництво, пристосувавши його до канцелярії ВПЦРади.

Як і [в] перший організаційний період праці Президії ВПЦР, так і в другий період члени Президії не обмежували своєї праці лише канцелярією, а коли життя Церкви вимагало, — виїжджали й на периферію, так: голова Президії ВПЦР єп. П. Ромоданів тричі відвідав Харків, був у Дніпропетровську, в Ромнах, у Черкасах, його заступник [єп.] К. Мальюшкевич перевів Округові Собори в м. Ладижині (Тульчинської округи), Вінниці, Житомирі, був він і в Бердичеві. Архисп. Н. Шараївський і єп. М. Грушевський примушені були залишити Київ на дні Страсного тижня й Великодня, щоб задовольнити релігійні потреби — перший у Зінов'ївську, а другий — в Житомирі. Найпочесніший о. Митрополит виїжджав до Харкова на п'ятирічний ювілей Харківської громади вірних.

Хто хоче уявити собі життя тої чи іншої організації, він мусить хоч поверхово заглянути і в її скарбницю, щоб по ній перевірити розвиток життя. Отже дозволю собі заглянути і на цей бік життя Президії ВПЦРади. На 1 листопада новий склад Президії прийняв скарбницю з готівкою в 1 крб. 54 коп., а на 1 травня залишається готівкою 941 крб. та 215 доларів, що одержано від Америк. Укр. Церкви. Зараз ВПЦРада має змогу провадити не тільки поточні видатки, а й поступово ліквідувати старі борги попереднього складу Президії ВПЦРади за помешкання, видавництво і т. ін. Як бачите, і з цього боку життя йде до кращого, бо прибуток скарбниці ВПЦРади з кожним місяцем збільшується, а це дає певну підставу розцінювати довір'я Церкви до праці Президії ВПЦРади.

Коли Шановні Збори, розглянувши те, що потрібно було б зробити, й те, що вже зроблено Президією, найдуть, що зроблено занадто мало, — то цілком погоджуюся з тими, хто визнає, що багато з того, що слід було б зробити мені, як секретареві Президії ВПЦР, ще не пророблено, але прошу мати на увазі двохмісячну хворість скарбника ВПЦРади, що примусила мене нести його обов'язки, — це сполучення обов'язків секретаря і скарбника під час великого посту, коли я, як настоятель парафії, мусів відправляти щоденні служби в церкві, ставило мене в таке положення, що в мене не було фізичної змоги зробити більше, ніж зроблено. А до того ж ще й технічні засоби канцелярії занадто обмежені, бо сучасна праця канцелярії ВПЦР настирливо вимагає другої друкарської машинки, другого діловода і, я би сказав,

розподілу канцелярії на окремі відділи (видавничий, адміністративний, фінансово-господарчий), і тому при складанні кошторису на майбутній рік треба обов'язково вже збільшити персональний склад технічних співробітників канцелярії принаймні на 2-3 душі (друкарщиця, діловод).

Мандатна Комісія заявляє про поповнення Великих Зборів новоприбувшими 4-ма членами Зборів, а всіх членів 115. Перерва на обід до 5-ти год. вечора.

*12-го травня 1927 року о 5-й год. вечора
Головує В.М. Чехівський*

Продовження доповідей про сучасний стан Церкви — Президії ВПЦР.

*Перше слово належить Гол. Президії ВПЦР
єп. П. Ромоданову*

Єп. П. Ромоданів:

Своїм вступним привітальним словом я хотів висловити від Президії ВПЦР не тільки привітання, але й хотів пояснити, хотів освітлити те, що здається таке ясне, але не зовсім. Суперечності Церкви до життя мабуть не в одного забрали й не одну безсонну ніч, щоб оформити все те, що об'єднало всіх нас, — і друга мета — одягти вас від дріб'язкового, що є в нашому житті, а направити до вищого, до життя згідно з заповідями Христа, до звершенства. Я бачив споріднення в деяких доповідях, як Лубенської й Уманської Церков, що багато зробили для підвищення життя християнського. Установивши зв'язок Церкви й життя, одухотворення життя християнством, Церква наша поклала в основу життя віру. Цим і керувалась Президія ВПЦР у своїй роботі. Маючи силу материнську, ВПЦР констатує велику просту віру нашої людности. Освітлення віри, чи то вольовими, чи розумовими здібностями — це було завдання Президії ВПЦР-Ради. Освітлення й піднесення основ віри — було основою праці ВПЦР. Обходячи все дрібне, мінливе, ВПЦР використовувала великі здібності нашого люду для підвищення його духовного життя. Ми боролися з змішуванням національного шовіністичного з суто-церковним. Президія ВПЦР мала багато сутічок у виявленні чистого розуміння соборноправности, — нарід наш ще не досить уявляє ці підвалини соборноправности, і сам здебільшого перейняв владу єпископів колишніх до себе. Коли громади вносили [мо]мент примусового елементу, всі члени ВПЦР, на чолі з Найпочеснішим о. Митрополитом, оберігали Церкву від неправдивого тлумачення цієї соборноправности. У випадках приниження духовенства до положення наймитів, — ВПЦР підіймала їх до належного

положення священнослужителя. Порушення соборноправности священству з периферії досить відоме: як воно гальмувало справу нашу церковну, скільки приходилось відігравати Президії ВПЦР ролю сватів між священнодіячами і представниками парафії. Тяжка це роля. Завдяки тому, що ще не проведено планоно в життя цих чистих принципів, ми маємо факт неупорядкованости життя церковного в багатьох округах, як Кам'янецьчина, Могилівщина і т. ін. Захоплення висвяченням, як найбільше, єпископів, щоб вони зайнялися своїми роздрібленими округами, — не дає бажаних наслідків. Ті великі колективні одиниці, що їх возглавляв відповідний єпископ, й осталися великими, і навпаки — малі залишилися малими. Дріблення не має ніякої рації: це значить обезсилювати життя сильних округ на менші й слабші. Творчість українського люду викликана життям, байдужість до церковного життя зникає, ми — легальні. Великі можливості лежать перед нами. Вимоги культурні, освітня справа збуджена, — і ВПЦР не може спати, — їй треба задовольнити ці прагнення периферії, — інакше енергія ця може вилитись у щось небажане. Дяка нашим попередникам за те, що вони зробили в організаційному відношенні. Були помилки, бо ми не є безгрішні папи, — але все таки помилки виправляються. Бажання упорядкування — не є бюрократизм. В інших галузях життя Президія не мала ніяких сутичок з периферією.

Маємо велику підтримку в ідеології, а також і матеріальну підтримку. Процес приєднання ДХЦ до УАПЦ проходить. Тільки дехто з священства ДХЦ, бажаючи зберегти своє отаманство, не зовсім погодився з тими принципами поєднання, що їх висунули Великі Покрівські Збори. Білоцерківська Олександрівська парафія — люди наші, а священнодіячі... Кепсько стоїть справа з вищими керівниками брацтва ДХЦ: П. Тарнавським, В. Бржосньовським і іншими єпископами. Принципово їх було допущено до поєднання, коли ними буде виконано всі формальності переведення порядку вступу до складу УАПЦ. Деякі формальності членами колишньої ДХЦ не виконані; особливо звертає на себе увагу небажання єпископів колишн. ДХЦ підлягати ухвалам Президії ВПЦРади про неприпустимість залишення деяких священнодіячів ДХЦ на місцях попереднього їх служіння. Деякі ДХЦісти відмовилися, за винятком єпископа М. Ширяя, що погодився поїхати до м. Любеча і послужив піст і Великодні свята, а зараз відмовляється від праці надалі в Любечі. Значить, ми й тут помилились в тім, що можна збільшити склад наших братів влиттям з ДХЦ священства. Окремо стоїть справа арх. Пивоварова, що хоче приєднатися до складу духівництва УАПЦ.

Відомості про життя УАПЦ в Америці даються доповідачем по інформаціях Архієпископа Американського та Канадійського Всечесного Івана Теодоровича, що одержані ВПЦРадою 14. III. 1927 р. УАПЦ в Америці складається з

2-х частин: перша — з парафій в Сполучених Штатах Америки (11 парафій до приїзду всеч. о. І. Теодоровича, 17 ним приєднано і наново організовано, — разом 28), друга приблизно з 120 парафій в Канаді. УАПЦ Америки — в процесі організації. Темп церковного життя прискішений, увагу УАПЦ приковують ускладнення її взаємовідносин з уніятською Церквою. Американська УАПЦ живе настроями Галичини, де глибокі розходження між офіційною Церквою й вірними українцями. Конкордат Римського папи з Польщею віддав уніятську Церкву на політичні послуги імперіялістичним плянам Польщі, нав'язуючи й українцям-християнам ухил в бік Польщі, — звідси розходження між інтересами унії і УАПЦ. Інтенсивність руху УАПЦ в Америці спостерігається особливо в Канаді. Можна сподіватись на поширення УАПЦ з Америки на Бразилію. В поточному житті УАПЦ в Америці помічаються успіхи організаційні: відбуваються конференції представників Церкви, заснований «єпископський совет», скликається періодичні наради духовенства і т. ін. Підкреслюється ідеологічний зв'язок Американської УАПЦ з нашою Наддніпрянською УАПЦерквою, повна солідаризація з напрямком праці ВПЦРади й потреба тісного контакту обох Церков і в практиці їх життя. Арх. І. Теодорович цілком солідаризується з поглядом нашої Церкви на певну репрезентацію УАПЦ за кордоном відповідними гідними Церкви журналами й особами. В цьому відношенні звертає на себе увагу таке цінне ідеологічне зауваження арх. І. Теодоровича: «Беремось ми за працю не з того кінця, як потрібно: перше — створення сили, потім — репрезентації її, а ми репрезентуємось, не ставши цією силою»...

Сповідься про припинення «Дніпра», який не задовольняє УАПЦ, про видання відповідного інтересам Церкви журналу — «Сіяча».

В поглядах на потребу підвищення авторитету пастирів Церкви арх. І. Теодорович теж сходиться з сучасними вимогами нашої Церкви, висловлюється про засудження діяльності б. свящ. Турченка, що випадково попав до складу духовенства Американської УАПЦ, завдяки помилковому дорученню ВПЦРадою в минулому йому репрезентації УАПЦ. Цінні зауваження дає арх. І. Теодорович щодо представництва УАПЦ за кордоном та зносин ВПЦРади з репрезентантами різних релігійних угруповань. Особливо застерігає арх. І. Теодорович о. Митрополита і ВПЦРаду сучасного складу проти «приятельських» зносин

з протестантськими проповідниками євангелістів, що помилково в минулому були допущені (протест. проповід. Кузів) до ознайомлення з працею ВПЦРади і тепер, неправдиво освітлюючи перед американським суспільством (протест. проповід. Крат) свою близькість до ВПЦРади, цим плямують нашу Церкву. Повне погодження ідеології і церковної тактики дає право гадати, що єдність УАПЦ Наддніпрянської України і УАПЦ Америки міцна. Певні, що ця єдність не порушена з нашого боку здоровим критичним відношенням ВПЦР до тенденційного й неправдивого освітлення в деяких статтях органу Американської УАПЦ — «Сіяча» зовнішнього правового стану нашої Церкви, що ілюструється зачитанням уривків статтів і з листа протесту ВПЦР, надісланого до арх. І. Теодоровича (копія листа додається до протоколу).

Поширюється також УАПЦ і у Франції: наша парафія в Парижі добре організована.

Листуванням з ВПЦР установлено, що в Боснії є вже три парафії УАПЦ і передбачається відкриття ще 3-х.

Інтенсивно в останній час шириться визвольний рух УАПЦ і в Польщі: в деяких місцях Польщі українська людність виявила себе активно в справі відродження рідної Церкви. Боротьба української релігійної громади в Володимиро-Волинській парафії під проводом архимандрита П.Д. Сікорського з представниками офіційної Російської Церкви, що затримує поступ УАПЦ, загострилася. Ходить чутка про замір скликання Церковного Собору представників української людности в м. Луцьку на травень місяць. Можна тільки пожаліти, що кордон не дозволяє нашій Церкві зав'язати сусідські взаємовідносини з братами-українцями Польщі в справі відбудови ними УАПЦ.

Життя УАПЦ перед ВПЦР поставило ряд важливих питань, яких вона сама не може розв'язати, а мусить їх однести на розгляд Великих Зборів в ВПЦР, особливо складні питання міжцерковного значення.

10 грудня 1926 року в засіданні Президії ВПЦРади розглядалось відношення представника Вірмено-Апостольської Церкви м. Києва про передачу в тимчасове користування Вірмено-Апостольської громади одного з приділів Софійського собору для відправ служб Божих. Постало принципове питання про відношення УАПЦ до Вірмено-Апостольської Церкви. Воно підлягає компетенції Церковних Соборів і зараз передається на розгляд Почесного Собору. В грудні ж місяці 1926 року о. Митрополитом поставлено

перед ВПЦР питання про висвяту бр. Є. Бачинського в сан священника у старокатолицького єпископа. О. Митрополит дав своє благословенство на цю висвяту. Цей акт, на думку декого з архиєпископів нашої Церкви, є помилковий і може пошкодити міжцерковному станові УАПЦ. Викликається потреба розгляду принципового питання про відношення УАПЦ до Старокатолицької Церкви.

Синодальна Церква шукає єднання з нашою Церквою. Історія підходу Синодальної Церкви до УАПЦ відзначилась в таких актах: 1) В червні 1922 року група «Живая Церковь» напрошувалась на зближення з «прогресивним духовенством» УАПЦ «подольської єпархії», 2) В червні 1926 року протопресвітер Рос. Прав. Церкви В. Красницький в листі до арх. УАПЦ всечасного Йосипа Оксіюка поновлює спробу наближення до УАПЦ, 3) В березні 1925 року Священний Український Синод Обновленської Церкви на Україні закликав УАПЦ до участі у Всеукраїнському Церковному Соборі 17 травня 1925 року в м. Харкові, 4) В березні 1927 року «заместитель председателя Святейшого Синода» митрополит Інокентій знову звернувся до УАПЦ з закликом взяти участь в Передсоборній Нараді Синодальної Церкви в травні б. р. в м. Харкові.

Постає і віддається на розгляд Почесного Собору принципове питання про відношення УАПЦ до «Живої — Обновленчеської — Синодальної Церкви».

На запитання з місця: «В яких ще країнах республіки поширилась УАПЦ?» доповідач зазначає, що є ще в Семиріччі 5 парафій, що прилучують себе до складу УАПЦ, але ці парафії надто зрусифіковані. Слаба надія на сталу організацію УАПЦ в Семиріччі.

Після доповіді голови Президії ВПЦР єп. П. Ромоданова поступило внесення арх. Ф. Сергієва про зняття з черги денної доповідів всіх завідуючих різними відділами праці ВПЦРади.

Арх. о. Н. Шараївський зауважив про потребу в доповіді в перекладовій справі.

Ухвалено:

Зняти з повістки денної доповіді завідуючих відділами, давши 3 хвилини на інформації в перекладовій справі.

Арх. Н. Шараївський: Є мінея в перекладі, є дозвіл — треба грошей і грошей. Може там, на місцях, найдуться засоби. Є й Апостол, тріоди — цвітна й постова. Пропозиції не даю — ї повинні дати Збори, або Президія ВПЦР, що в цьому має досвід.

Найпочесніш. о. Митрополит вносить: Хай кожна парафія дає гроші, як на передплату.

Ухвалили:

Кожна парафія пришле до ВПЦРади кошти в розмірі 5 крб., як передплату на видання мінеї.

Пропозиція єп. К. Малюшкевича: Видавничу справу поставити в поточних справах.

Приймається.

ОБГОВОРЕННЯ ДОПОВІДЕЙ З МІСЦЬ І ДОПОВІДЕЙ ПРЕЗИДІЇ ВПЦР ПРО СУЧАСНИЙ СТАН ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ

Головує єп. Кост. Малюшкевич

Перше слово бере В.М. Чехівський:

Доповідачами з місць, а також і Президії ВПЦР поставлено ті гасла, що сприяли б піднесенню нашого церковного життя. Дехто говорив про дисципліну, але навіть не з'ясовано, що треба розуміти під тим фетишем — дисципліною, що ж треба розуміти під дисципліною церковною? Захоплення нашою справою, творча праця — є головна умова успіху праці. Ніякий примус і ніякі накази не піднесуть нашого церковного життя. «Будь образом, будь прикладом для вірних — є Альфа і Омега нашого життя».

Є в нашому статуті [так]ий пакт про збори духовенства, він не з'ясований. Раніш цього не було, а зараз ця форма Зборів — це нарада духовенства — набирає сили, треба з'ясувати: що ці наради можуть дати нашій [Церкві]? У нас немає касти, й наради духовенства не мають жодних привілеїв, в них виявляється нахил до утворення кастовости, замкнутої корпоративности.

Наприклад, єпископські наради перед самими Великими Микільськими Зборами відібрали той час, який треба було б дати Малим Зборам Президії ВПЦР (Пленуму) — і Малі Збори втиснуті були лише в 2-годинне засідання (з 8 год. вечера до 10½ год. вечера 11 травня). Більш суток члени Малих Зборів ждали початку їх, початок їх оголошено було Президією на ранок 9-го травня, а відкриття засідання сталося лише о 8-й годині вечора 10 травня. Через стиснутість Малих Зборів не так, як треба, була підготовлена і робота Великих Зборів. Відчувається загроза кастового, партійного панування, бо в минулому Церкви провід верхів завжди переходив в панування та захоплення волі цілої Церкви. Що ж у нас духовенство? Самий вираз — духовенство й миряни — не є вірні вирази, вони безпідставні, ці розподіли не є навіть християнські, бо всякий християнин живе духовно. Раніш в це поняття — духовенство — входили: дочки, матушки, родини священнодіячів. Треба берегтись кастового угруповання, що омертвило життя Церкви в минулому...

Єп. К. Малюшкевич: Спиняє доповідача. Доповідач протестує перед Зборами. Збори просять доповідача продовжувати.

Доповідач застерігає, щоб ці пастирські наради та єпископські були відкритими, крім питань, переживань соромливості. Виявляється велика потреба в священниках і диригентах. Нічого не пропоновано, крім шкоди. Треба поставити в обов'язок єпископам підготовляти нові сили, а саме: учити, а не тільки обмежуватися священнодіяннями в церкві. Це торкається і священників. Звертає увагу Великих Зборів на ці думки: перше не піддаватися захопленню формальною дисципліною, друге — наради єпископів повинні бути [не] партійними — кастовими, третє — священнодіячам, особливо єпископату, не одсовувати на другий плян потреби вчителства в підготовці нових сил, бо єпископ перш за все й є учитель.

Особливо треба дбати про розвиток самодіяльності Церкви, розвиток участі в церковній діяльності всіх членів Церкви. В цьому напрямі і йде, напр., Київська Церква.

Київська Миська Церква на своєму останньому Соборі визнала обмеження й скорочення в Статуті її представництва на Всеукраїнських Малих і Великих Зборах і Соборах, всупереч правилам Собору 1921 року, невідповідним вимогам апостольських часів і потребам розвитку життя Церкви в наші часи. Київський Миський Собор доручив Київській Миській Округовій Раді внести на Покрівські Великі Збори, або на Собор поправку до Статуту про повернення Київській Церкві належного їй за ухвалами Собору 1921 року представництва на Всеукраїнських Малих і Великих Зборах і Соборах.

Свящ. Терлецький: По суті моєї доповіді потребує спростовання зауваження єпископа Конона Бея. Він говорив на Округовому Соборі Роменщини, що відмовляється від Роменської округи, — це посвідчить і другий представник від Роменщини. Роменщина згоджується, щоб єпископ Конон Бей обслуговував тільки Прилуччину.

Прот. Сосновський: 1) Брак духовенства, брак священнодіячів. Нехай Великі Збори нагадають всім вірним УАПЦ про потребу поліпшення матеріального стану священників, що бідують часто і мусять під тягарем матеріальних злиднів лишати справу церковну. 2) Що робити священникові, коли він слабує, і коли він умирає, — що діяти сім? 3) Київська округа надзвичайно хворіє на неорганізова-

ність. Арх. Н. Шараївський не в силі один обслужити Київську округу, а тому потрібно Церкві йому мати в допомогу другого єпископа. 4) Це від своєї парафії. Прошу підтримати Чорнобильську парафію, що одна в радіусі 60-70 верст між «слов'янами», в її клопотаннях про набуття храму.

Єп. П. Ромоданів: Маємо застереження, що ухвали Великих Покрівських Зборів про унормування нашого церковного життя в деяких випадках порушуються. Звернути пильну увагу на ці порушення представниками Церкви, завдяки невиразності переведення в життя норм урегулювання правового нашого стану. Доручити ВПЦРаді доглядати за цим.

Внесення прот. Л. Юнакова: доповідь правопорадника заслухати позачергово.

Приймається.

Прот. Л. Юнаків: Доповідає про справу правопорадництва.

Доповідь правопорадника УАПЦ о. Леонтія Юнакова

З часу В. Покрівських Зборів з 1-го листопада 1926 року до 1-го травня 1927 року знято мною перед осередковим урядом УССР 77 справ і дано понад 350 відповідей на приватні листи в справах УАПЦ.

I. Задоволено урядом такі справи:

- 1) Затверджено Статут УАПЦ,
- 2) Добуто з УПРЛІТу матеріали, що подано було для видавництва календаря на 1926 р., а потім використано на 1927 рік,
- 3) Повернено: в м. Зінов'ївську Володимир. храм у повне користування,
- 4) Повернено в м. Одесі Покрівський собор у повне користування,
- 5) Повернено в с. Дібрівці [храм] на Уманщині в спільне користування,
- 6) Припинено продажу майна парафіян с. Дружківки на Донеччині за невзнос ремонтного боргу,
- 7) Повернено храм с. Дружківки на Донеччині в спільне користування,
- 8) Добуто дозвіл в УПРЛІТі на видання календаря на 1927 рік,

- 9) Добуто дозвіл в УПРЛІТі на видання мінеї,
- 10) Передано храм в с. Ручках на Роменщині в спільне користування,
- 11) Добуто картки на виїзд по Україні членам ВПЦР, крім картки для Найпочеснішого о. Митрополита,
- 12) Добуто в УПРЛІТі дозвіл на видання журналу «Церква й життя» з тим, щоб видавництво його було у Харкові,
- 13) Добуто в УПРЛІТі дозвіл на друк відозви і промови о. Митрополита на допомогу на ремонт Київ. Микіл. Собору,
- 14) Передано храм в с. Новоселиці Черкаської округи в повне користування,
- 15) Передано храм у м. Градіжському Кременч. округи — Юр'євський храм у спільне користування,
- 16) Передано храм у м. Вінниці — Вшестівський храм у спільне користування,
- 17) Передано храм у м. Києві — Покрівський храм на Солом'янці в повне користування,
- 18) Передано храм у с. Зубарах Шепетів. округи у спільне користування,
- 19) Добуто дозвіл на друк Статуту УАПЦ,
- 20) Добуто дозвіл на друк «Діянь ВПЦ Собору 1921 р.»,
- 21) Передано храм в м. Лохвиці Роменської округи — Благовищенський храм у повне користування,
- 22) Передано храм у м. Лохвиці Роменської округи — Покрівський храм у повне користування,
- 23) Передано храм в с. Будаївці в спільне користування на час ремонту каплиці,
- 24) Передано храм у с. Сокиринцях Прилуцької округи — Вшестівський храм у повне користування,
- 25) Передано храм у с. Балаклеї Черкас. округи в спільне користування,
- 26) Передано храм в м. Києві — Покрівський монастир у повне користування,
- 27) Дано принципову згоду на відкриття богословських курсів у Києві,
- 28) Передано храм в с. Лапинках Криворіж. округи в спільне користування,
- 29) Передано храм в с. Яхнівці Ромен. округи в спільне користування,
- 30) Передано храм в м. Таращі — Юр'ївський собор в повне користування,
- 31) Добуто дозвіл на скликання Микільських Зборів УАПЦ,

32) Добуто дозвіл на скликання Округових (і) Районових Зборів,

33) Передано Адміралтійський собор в м. Миколаєві в почергове користування,

34) Передано в с. Шпитьках Київської округи храм Покрови в спільне користування,

35) Повернено з діла НКВС Ташлицькій парафії Церков. Раді на Черкащині умову з слов'ян. общиною,

36) Передано храм у с. Війтовцях на Київщині в спільне користування,

37) Передано храм у м. Полтаві — Троїцький храм в повне користування,

38) Передано храм в м. Перещепині Дніпропетр. округи в спільне користування,

39) Передано храм в м. Літині Вінницької округи в спільне користування,

40) Добуто дозвіл на друк Страсного й Великоднього тижня,

41) Добуто дозвіл на друк панахидника,

42) Передано храм в с. Сіваковка-Соболево [?] Вінницької Округи в спільне користування,

43) Передано храм в м. Борисполі Київської округи в повне користування,

44) Передано храм в с. Ялинцях Кременчуцької округи в спільне користування,

45) Передано храм в м. Каневі — Успенський храм в спільне користування.

Задоволено майже 2/3 прохань.

II. Не задоволені прохання

1) Про передачу в м. Києві Йорданського храму,

2) Про передачу в м. Чернігові Борисо-Глібського собору,

3) Про передачу в с. Махнівці Ніжинської округи у повне користування,

4) Про передачу в с. Липниках Черкаської округи в повне користування,

5) Про передачу в с. Константинівці на Донеччині,

6) Про передачу в м. Кременчузі Троїцького храму,

7) Про передачу в с. Максимівці Кремен. округи,

8) Про передачу в м. Новогеоргієвську Кремен. округи,

9) Про передачу в с. Барахтах на Київщині в повне користування,

10) Про передачу в м. Глухові Трьохсвят. храму в повне користування,

11) Про передачу в с. Малі Сорочинці Лубен. округи Параскев. храму,

12) Про передачу в м. Києві Лавро-Успенського собору,

13) Про передачу в с. Засульє Роменськ. округи Пантелеймонського храму,

14) Не задоволено короткотермінові богословські курси по округах.

III. Не розглянуто справ

1) Про передачу в м. Котельві Полтавської округи Спаського храму,

2) Про передачу в м. Черкасах Микільс. собору або Троїцького храму,

3) Про передачу в м. Охтирка на Харківщині Успенського храму,

4) Про передачу в м. Конотопі Різдво-Богород. собору,

5) Про передачу в м. Золотоноші Черк. округи Миколаїв. храму,

6) Про передачу в с. Лип'янках Черкаської округи в повне користування,

7) Про передачу в м. Лохвиці Роменської округи Миколаївського храму,

8) Про передачу в м. Києві на Деміївці Вшестівського храму,

9) Про передачу в м. Білій Церкві одного з храмів для єпископської катедри,

10) Про передачу в м. Чорнобилі на Київщині Різдво-Богород. храму в повне користування,

11) Про передачу в м. Миколаєві Адміралтійського собору в повне користування,

12) Про передачу в м. Смілі Черк. округи Успенського храму в повне користування,

13) Про передачу в м. Василькові на Київщині Покрівського храму в повне користування,

14) Про передачу в м. Коростені Покрівського храму в повне користування,

15) Про передачу в с. Іванівцях Прилуцької округи Юр'ївського храму,

16) Про передачу в с. Погребищах Бердич. округи в почергове користування.

Єп. П. Ромоданів: Практика правопорадництва доводить, що потрібно мати на увазі при зносінах з правопорадником покриття фінансових витрат по справах: марки гербові, подорож до установ і т. ін.. Хто порушує через правопорадника те або інше клопотання, повинен надсилати йому кошти на витрату по клопотанню. В справі набуття в користування храмів: однаково брати храм як і у «обновленців», так і у «тихонівців» по державному законодавству без різниці стану їх легалізації; є можливість взяти храм у тієї громади, що виявить порушення умов на користування храмом.

Внесення: Доповідь правопорадника з подякою прийняти. — Приймається.

Пропозиція: Обговорення доповідей про сучасний стан Церкви закінчити останніми двома промовцями сьогодні, а вироблення по них резолюції перенести на завтра. — Приймається.

Єп. К. Бей: «Священик Терлецький зробив...»

Голова Зборів В.М. Чехівський в персональній справі слова не дає. Пропозиція: Дати слово свящ. Хуторянському. Додаток: З обмеженням — в 5 хвилин. — Приймається.

Свящ. Хуторянський: ДХЦ Брацлавщини ліквідовано не арх. К. Кротевичем, а арх. Пивоваровим, дарма бере на себе цю шану арх. К. Кротевич.

Бр. Ю. Машкевич: Зачитує свідчення священика Ліпченка на Округовому Соборі Вінниці, що арх. Пивоварів був на перешкоді в справі приєднання ДХЦ до УАПЦ.

В.М. Чехівський: Справа обговорення доповідей про сучасний стан Церкви цим і закінчується. Є заява свящ. Задорожного, що обвинувачує майже всіх за те, що йому не дано мандату, не дано слова. Бажання декого зачитати заяву Задорожного Зборами відхиляється.

Збори закриваються. Молитва.

13-го травня 1927 року. Збори розпочинаються о 10-й годині ранку.

Фінансовий відчит Президії ВПЦР

Надається слово голові Господарчого Відділу М.П. Кобзареві. Зачитується фінансовий звіт: з 21 вересня по 1-е травня — за 8 місяців слід було одержати, згідно кошто-

рису, — 18759 крб. і 68 коп., одержано 10267 крб. і 79 коп. Залишається боргу — 9460 крб. і 60 коп. Видатку за 8 місяців 9326 крб. і 40 коп., готівки на 1-е травня в скарбниці ВПЦР — 941 крб. 39 коп. Книжкового боргу за Окр. Ц. Радами й окремими персонами лічиться 3775 крб. 05 коп. Доповідач зазначає, що деякі з єпископів не повернули боргу ВПЦР за протоколи Великих Покрівських Зборів, а також, що внески від парафій округ не відповідали кількості парафій.

Ненормальності в господарчій справі: скарбниця ось у мене в кишені. Погляд на це Президії ВПЦРади: «Що хочеш, те й роби з касою». В ощадну касу неможливо здати, бо треба щогодини ждати, що до Президії ВПЦР придуть в справах виплати боргів.

Запитання єп. В. Дахівника-Дахівського: В справі одержання протоколів Великих Покрівських Зборів від Президії ВПЦРади, — ім'я єпископа відограє роллю не більш як адресата, а заборженість певно відноситься до Окр. Цер. Рад.

Запитання прот. Л. Юнакова: Звідкіля ВПЦР брала відомості про кількість парафій в окрузі?

Відповідає єп. П. Ромоданів: Відомості дає Секретаріат ВПЦР.

Прот. Л. Юнаків: Чому не виплачено все за приміщення ВПЦРади?

Єп. П. Ромоданів: Невиразність питання про умови користування приміщенням — тяжка спадщина старої ВПЦРади, але й зараз не можливо скласти умову з Наросвітою, що претендує на це помешкання. Ми банкрути в справі оплати помешкання по новому квартирному закону. В цій справі Президія ВПЦРади просить винести таку ухвалу: «Доручити ВПЦР клопотатися перед урядом про зниження орендної плати за приміщення ВПЦРади, бо нам треба мати приміщення відповідно потребам нашої Церкви і кошторису ВПЦРади».

Прот. Л. Юнаків: Треба використати представників Великих Зборів, щоб виправити помилки кількості парафій, чим буде уникнута деяка заборженість.

Єп. П. Ромоданів: Статистичні дані зведені тільки вперше, і коли в помилках — вина Всеукраїнської Ради, то значну її долю треба віднести на адресу і єпископів і округових рад, що не все про свої округи знають і доводять до ВПЦР.

Голосується пропозиція Голови Зборів В.М. Чехівського: «Припинити запитання про фінансову справу». Ухвалюється: Припинити.

Зачитується акт Ревізійної Комісії.

Член Ревізійної Комісії свящ. А. Нестеренко доповідає: Видавнича Колегія має окрему касу, але кошти діляться. Частина їх проходить через ВПЦР, а частина через Колегію, тому за браком часу трудно зробити повну ревізію.

Прот. А. Нестеренко: Збори повинні звернути увагу на зазначені в акті дефекти фінансового діловодства, а також на непевний стан охорони скарбниці, щоб не було шкоди. Можна в любий момент позбутися грошей, нося[чи] касу у кишені.

Прот. Х. Гов'ядовський: Горе не в тому, що гроші переховуються в кишені, а в тому, що їх нема. Недоторканими поки що є долари, — допомога УАПЦ від Американської УАПЦ, — що були одержані Найпочеснішим о. Митрополитом і здані мені на фонд для порятунку. Їх не проведено по книжках, але Ревізійній Комісії секретар не міг не сказати під час ревізії, що вони є наявно.

Зачитується заява технічних робітників Президії ВПЦР, щоб їм видавалась грошова допомога, в крайнім разі не в менших відсотках, як і членам Президії ВПЦР Ради.

Єп. П. Ромоданів: Спершу задовольняли технічних робітників, а потім декого з членів Президії ВПЦР. Принципи «сполучення» і стан скарбниці відбиваються на впорядкуванні справи своєчасної допомоги співробітникам ВПЦР. Коли цих принципів зречеться ВПЦР, тоді буде поліпшено матеріальний стан і технічних робітників ВПЦР.

Бр. П.І. Гордовський: Треба звернути увагу, що гроші поступають неоднаково: з одної округи 100%, а з інших — нічого, — це неприпустимо. Від Конотопської — 100%, від Лубенської, Харківської — теж, а інші... Членські внески, що мусять складати нашу матеріальну базу, через аномальність їх вступу відходять на другорядний плян. Завдяки успіхам унормування нашого життя ми могли б мати більше коштів, і їх треба мати для поширення освітньої справи через поширення церковного книговидавництва. Внесення: «Просити Окр. Ц. Ради надсилати кошти на ВПЦР, як передплату для книжок, що будуть друкуватися, друге — для своєчасної відповідної допомоги співробітникам». Підтримує заяву технічних співробітників про підвищення їм фінансової допомоги, вважає безпідставними принципи «сполучення посад» та стану скарбниці, бо такі принципи ніякими Зборами не ухвалювались. Листоноша одержує 30 крб. на місяць, тоді як технічний робітник при ВПЦР одержує 20 крб. Задовольнити в крайньому разі

прожитковим мінімумом. Відносно стану видавничої скарбниці багато є ненормального: скарбниця повинна бути одна, але з графою видавничої статті. Щодо того — де берегти гроші? Їх можна хоронити в незгораємій касі, що є при св. Софії.

Внесення єп. В. Дахівника-Дахівського: Чому заяву про виплату допомоги технічним робітникам ВПЦР подано не до Президії ВПЦР, а до Ревізійної Комісії?

Пропозиція єп. К. Малюшкевича: «Непорозуміння в грошових справах передати на розгляд Президії ВПЦР». — Приймається.

Ухваляється:

Припинити балачки про фінансову справу. Обмежується число промовців двома й час на їх слово — 3 хвилинами кожному.

Бр. Ю. Машкевич: Нема певного відчиту фінансів ВПЦР.

Доручується бр. Ю. Машкевичу виробити резолюцію про фінансові справи. — Приймається.

Пропозиція священика Комашевського: «Нагадати Округовим Радам, щоб вони негайно поповнили всі борги ВПЦРаді». Приймається.

Позачергове внесення єп. П. Ромоданова: Бр. Гордовський даремно говорив, що не було ухвали Микільських Зборів щодо внесення в справу допомоги співробітникам ВПЦР принципів «сполучення посад» та «стану скарбниці», які між іншим відбилися і на зменшенні допомоги технічним робітникам Президії ВПЦР. Зачитує з діловодства Президії ВПЦР попереднього складу ухвалу — ствердження цих принципів за підписом між іншими самого секретаря бр. Гордовського.

Голосується, чи дати слово бр. П.І. Гордовському для спростування примітки Голови ВПЦРаді. Більшість — 33, проти — 20. Бр. Гордовському слово дається.

Поясненням в цьому питанні бр. П.І. Гордовського Збори задовольняються.

Бр. Ю. Машкевич зачитує проект резолюції про фінансові справи: «1) Заслухавши фінансовий звіт скарбника ВПЦР брата М.П. Кобзаря, Микільські Збори ухвалюють: унормувати належний бухгалтерський звіт, 2) Скласти повний список боржників, 3) Відкрити біжучий рахунок в банкові, 4) Проводити всі поступлення і витрати по виданню журналу через касу і бухгалтерію ВПЦРаді, 5) Звернутись від Микільських Зборів через Округові Ради до всіх пара-

фій про виконання обов'язків щодо внесення членських внесків і боргів».

Ухвалили:

Прийняти резолюцію бр. Ю. Машкевича, як висновок Ревізійної Комісії.

* * *

Приступають до обговорення резолюцій по доповідях про стан УАПЦ.

Голова Зборів читає резолюції в порядку їх поступлення до Президії Зборів.

Першою читає резолюцію, пропоновану Великим Микільським Зборам В.М. Чехівським.

[На цьому місці пропускається проекти резолюцій, які, з незначними й несуттєвими винятками покриваються з прийнятими резолюціями, текст яких подано далі].

* * *

Внесено пропозицію обміркувати резолюції в такому порядку: по окремих пактах, — давати голос «проти» і голос «за» по 5 хв. кожному.

Внесення Зборами ухвалюється.

Читається 1-й пакт резолюції В.М. Чехівського. Голос «проти» бере арх. Н. Шараївський. Він зазначає, що цей пакт має богословський і філософський характер, але практичного значення не має. Слово «за» хоче брати автор резолюції В.М. Чехівський. Пропозиція до порядку арх. І. Павловського: Аби головував під час голосування резолюції один із заступників. Перший заступник єп. К. Малюшкевич відмовляється. Він не розуміє такого порядку голосування. По тих же мотивах відмовляється й другий заступник І. Павловський.

Вноситься пропозиція Головою Зборів В.М. Чехівським: Обрати 3-го заступника Голови для ведення голосування його резолюцій.

Прот. Сосновський і єп. К. Бей вносять пропозицію обрати Редакційну Комісію; проти цього висловлюється голова ВПЦР єп. П. Ромоданів, що хоче чути голос Церкви, голос В. Зборів. Він каже: «Нехай обговорять Збори всі резолюції, а тоді передадуть Редакційній Комісії. А що автор не повинен головувати в час обговорення його резолюції — це є азбука парламентарного порядку».

Голова Зборів спростовує заяву про неприпустимість головування під час голосування резолюції автора її ука-
занням на практику не парламентську, а церковну.

Пропозиція прот. Сосновського: Комісія Редакційна об'єднає всі резолюції, а тоді Збори ухвалить.

Голова ВПЦР єп. П. Ромоданів: Погоджується з про-
позицією прот. Сосновського.

Пропозиція арх. Ф. Сергієва: В резолюціях є супереч-
ності, а тому їх потрібно обговорити, а тоді передати
Редакційній Комісії.

Голосується: Чи Комісія, чи Збори вироблять резолю-
цію.

Збори ухвалюють:

Справу вироблення резолюції передати Комісії.

Ухвалили:

Обговорення пактів розходження: 41 голоси «за», «про-
ти» — 22.

Головує арх. І. Павловський; зачитує свою резолюцію
по доповідях В.М. Чехівський.

Резолюцію П.І. Гордовського зачитує арх. І. Павлов-
ський, потім резолюцію бр. Варченка.

Далі зачитує свою резолюцію [єп.] К. Малюшкевич.
Зачитує резолюцію прот. Сосновський, яка є резолюцією
Округового Київського Собору:

«Ні один кандидат на священнодіяча УАПЦ не має
права стати до обрання в Церкві без належного погодження
цієї справи з відповідними керівничими органами.

Собор просить ВПЦР з'ясувати й унормувати оподат-
кування духовництва з відповідними державними органами.

Доручити ВПЦР перевести всю підготовчу працю і на
слід. Покрівських Зборах дати проєкт в справі заснування
емеритальної каси для священнодіячів УАПЦ».

Позачергова заява Найпочеснішого о. Митрополита:
Парафіяльна Рада св. Софії запрошує до себе єпископів і
священство прийняти участь у врочистім святі священно-
мученика Макарія.

Збори з подякою приймають до уваги.

Єп. Я. Чулаївський: Хто спостеріг загрозу, що духовен-
ство хоче утворити касту?

Відповідає В.М. Чехівський: Застереження робить вся
історія Церкви.

Проти резолюції бр. П.І. Гордовського виступає єп. П.
Ромоданів. Проти заяви Варченка виступає теж Голова
ВПЦР єп. П. Ромоданів: «Свідчу від Найпочеснішого о.

Митрополита, що ніяких таємних зборів духовенства не було й не буде».

Збори запитують Найпочеснішого о. Митрополита.

Відповідь: «Зі мною таємних зборів не було». Збори не задольняються і запитують вдруге: «А без Вас?».

Відповідь: «Не знаю».

Єпископ П. Ромоданів звертається до Зборів: «Хто з єпископів був на таємних єпископських нарадах?» Таких не було. Голосується пропозиція: «Треба викинути слова — „таємні збори єпископів”». Приймається.

Щодо резолюції єп. К. Малюшкевича — нема «проти», нема й «за».

Пропозиція: Обрати Редакційну Комісію.

Внесення: З трьох членів. Друге: З п'яти членів. Третє: З трьох членів і авторів резолюції. Останнє й ухвалюється.

Намічається список членів Редакційної Комісії: арх. Йосип Оксіюк, прот. М. Хомічевський, прот. Сосновський, свящ. Довгаленко, арх. К. Кротевиц, єп. В. Дахівник-Дахівський, прот. Дросенко, єп. П. Ромоданів.

Ухвалили склад Ред. Комісії такий: арх. Йосип Оксіюк, арх. К. Кротевиц, і єп. П. Ромоданів.

Пропозиція: Перерва на 10 хвилин. Приймається.

* * *

Після перерви оголошується резолюція, що вироблена Редакційною Комісією. Зачитує її арх. Йосип Оксіюк:

«Заслухавши доповідь Голови Президії ВПЦР єп. П. Ромоданова про працю Президії й життя УАПЦ за час від Великих Покрівських Зборів, Микільські Збори визнають:

1) Президія ВПЦР дотримувалась і переводила в життя ухвали Великих Покрівських Зборів, зокрема й сама ставилась і дбала, аби й всі керівники УАПЦ ставились лояльно до уряду. Виконуючи свій обов'язок в цій справі, своєчасно і правдиво застерегла Американську й Канадійську УАПЦ від пропущення у своїх часописах окремих статтів і виразів, що не відповідають лінії відношення УАПЦ до уряду.

2) Президія дбала про унормування життя УАПЦ через розподіл її на певні церковні округи, переведення церковних округових Соборів, здобуття для українських парафій храмів і т. інш.

Треба прагнути до переведення в життя принципу переорганізації церковної округи в межах адміністративно-державної округи, але операцію цю переводити не в механічний спосіб, а під час і в упорядкований спосіб, та в повному порозумінні з церковним осередком, до якого належала парафія, що має в порядку переорганізації увійти під керівництво нового церковного органу. Дроблення церковних округ припускати у випадках виключної потреби.

3) Правдиво розуміючи, що у всіх заходах до упорядкування життя Церкви потрібно дотримуватись норм соборноправного устрою нашої Церкви, Президія ВПЦР стежила й надалі мусить стежити, аби не порушувалося правдиве розуміння соборноправности чи то священнодіячами, в формі перебільшення своїх прав над вірними, чи не підлягання ухвалам відповідним керуючим органам, чи то й вірними в формі командування над священнодіячами і теж непідлягання ухвалам відповідних керуючих органів УАПЦ, бо основою церковного ладу є вища воля Христа, виявлена в голосі Церкви, а основним способом підняття дисципліни є той спосіб, що його наказав апостол Павло: «Будь взірцем для вірних в слові, у житті, у любові, у дусі, у вірі, у чистоті» (1 Тим. 4, 12); система дисциплінарних кар без християнського змісту, цебто без любові й надії, не повинна мати місця у церковному житті, а тому й діячі Церкви чи вищої, чи нижчої ступені, повинні берегтись від вживання беззмістовної, лише формальної, дисципліни, бо великою єсть спокуса свою сваволю вважати за порядок церковний, і вимога покори від менших у ім'я порядку в дійсності часто буває вимогою покори від менших на задоволення пустої пихи старшого, що ставить вимогу.

4) Ні один кандидат на священнодіяча УАПЦ не має права стати до обрання в Церкві без належного погодження цієї справи з відповідними керівничими органами.

5) У справі Зборів церковного представництва й нарад церковних діячів того чи іншого звання Президія ВПЦР повинна так провести підготовку робіт до Зборів церковного представництва, щоб вони мали час і змогу повно й глибоко обміркувати й вирішити всі справи Церкви, що їх життя поставило в чергу.

6) Єдність і суцільність в керівництві церковним життям не може порушувати[сь] подвійністю органів керівництва, отже наради церковних діячів того чи іншого звання не являються формою кастового відокремлення духівництва, а лише сприяють піднесенню творчости його, і тому не

повинні нести рівнобіжної роботи з органами церковного керівництва й засвоювати собі їх функції; ці наради не повинні бути замкненими, крім справ персональних, переживань соромливості. На нарадах можуть бути присутніми члени Церкви, що й не належать до кола діячів, які чинять нараду.

7) Визнаючи, що підготовка до скликання 2-го Всеукраїнського Собору не ведеться належним темпом, Микільські Збори доручають Президії ВПЦР звернути пильну увагу на цю надто серйозну для життя УАПЦ справу.

8) Потрібно, аби Президія ВПЦР ні на один [мо]мент не відволікала своєї уваги від церковно-освітньої справи і зосібна справи відкриття богословської школи й короткотермінових богословських курсів на місцях, популяризувала думку й давала вказівки в справі підвищення богословських знань священнодіячів через пастирські наради, передплату відповідних часописів і обов'язково — органу УАПЦ і через інші форми, що їх винайде освітній відділ ВПЦРади. Крім організації шкільної підготовки церковних діячів, повинна провадитись і позашкільна підготовка їх, а для цього єпископ в окрузі, а священник у парафії повинні вибирати й готувати і виховати здатних вірних до церковної роботи.

9) Великі Збори спостерігають ненормальне з'явище в житті деяких округ, де округові Церковні Собори по тих чи інших причинах скликаються не по модусу представництва, що встановлено канонами УАПЦ і ствердженням Статутом УАПЦ, цебто не по три представники від кожної парафії, а лише по три від кожного церковного району; тому надалі всі Церковні Собори повинні скликатися лише по модусу представництва, що зазначено в канонах і Статуті УАПЦ.

10) Збори доручають Президії ВПЦР з'ясувати перед відповідними державними органами справу оподаткування духовництва й унормувати її.

11) Доручити Президії ВПЦРади перевести всю підготовчу працю на чергові Покрівські Збори й дати між іншим проект у справі заснування емеритальної каси для священнодіячів УАПЦ.

12) У справі відносин до Вірмено-Григоріянської Церкви, як і Старокатолицької доручити Президії ВПЦР внести обґрунтовану доповідь з проектом конкретних ухвал на майбутній 2-й Всеукр. Собор».

Внесення: Голосувати всю резолюцію. Приймається.

Резолюція одногослосно приймається Великими Зборами.

Внесення єп. В. Дахівника-Дахівського, що арх. Н. Шараївський, як заступник о. Митрополита, повинен служити в св. Софії, де катедра о. Митрополита.

Голова Президії ВПЦР єп. П. Ромоданів: Питання про унормування зазначених в попередньому внесенні взаємовідносин — це питання компетенції 2-го Собору, де треба підготувавшись дати відповідне з'ясування й братерське лагідне вирішення цього питання.

Єп. В. Дахівник-Дахівський після цього пояснення єп. П. Ромоданова пропозицію знімає.

Додаток Найпоч. о. Митрополита: Прохати єпископів звернути належну увагу на підготовку до 2-го Всеукр. Прав. Церк. Собору. До цієї праці треба закликати всіх єпископів і всі сили церковні.

Пропозиція єп. К. Малюшкевича: Треба скликати передсоборну нараду, але тому, що ці наради виснажують нашу Церкву фінансово, скликати її в невеликому складі.

Пропозиція єп. К. Малюшкевича про скликання передсоборної наради приймається.

* * *

Внесення бр. П.І. Гордовського: Порушити питання перед владою щодо поліпшення правового стану духовництва в зв'язку з 10-тирічним ювілеєм Жовтневої революції. Приймається.

Голова Президії ВПЦРади вносить проєкт резолюції в справі поєднання з Синодальною Церквою:

«Заслухавши заклик Митрополита Синодальної Церкви Інокентія до участі в передсоборній нараді з Синодальною Церквою з метою підготовки до єднання Церков, Великі Микільські Збори ВПЦР, додержуючись ухвал Великих Микільських Зборів 1923 року та принципів ВПЦРади про поєднання УАПЦ з іншими Церквами, не вбачають в житті Синодальної Церкви оголошеної нею „наличности канонически законной автокефалии й полной украинизации“, констатують канонічні розходження УАПЦ й Синодальної Церкви й визнають можливим припустити тільки підготовку ознайомлення з постановкою питання про єднання Церков і збірку всіх матеріалів у цій справі для внесення їх до Всеукраїнського Собору, де питання про єднання остаточно буде вирішено».

Вноситься поправка: «Приймаючи на увагу різкість висловів ухвал Малих Зборів [19]23 року й перемену тону у відношенні до УАПЦ Церкви Синодальної, викреслити з резолюції посилання на ухвали Вел. Мик. Зборів [19]23 р.»

Резолюція Голови Президії ВПЦР приймається з зазначеною поправкою.

РЕЗОЛЮЦІЇ ПО ДОПОВІДЯХ З МІСЦЬ

Резолюція Конотопської округи

«З огляду на відсутність у м. Конотопі в користуванні укр. віруючої людности храму, що міг би стати катедральним, Конотопська округова Церква примушена залишитись без окремого духовного керівника-єпископа, що тяжко відбивається на житті Конотопської Церкви, — просити Великі Микільські Збори звернути увагу, аби давно вже порушене питання перед державним урядом про надання віруючій людності м. Конотопу Різдово-Богородицького соборного храму для улаштування єпископської катедри в найскоршому часі було розв'язане в позитивному напрямку».

Резолюція Конотопської округи приймається Зборами.

Резолюція Чернігівської округи

«Чернігівська громада щиро просить В. Микільські Збори допомогти їй одержати Борисо-Глібський собор, що належав раніш українській громаді, в повне молитовне користування».

Резолюція ця приймається.

Резолюція Вінницької округи

«1) Визнати ненормальним перебування на терені однієї Тульчинщини 3-х єпископів, із яких 2 на посадах парафіяльних настоятелів, і просити ВПЦРаду вжити всіх заходів, аби дати таким видатним єпископам, як Всечесний М. Борецький та М. Карабінович можливість продовжувати служіння нашій Церкві у відповідних округах.

2) Визнати становище Кам'янецької округи тяжким через відсутність округового єпископа, як вищого духовного керівника, і просити ВПЦР негайно розв'язати питання про набуття Кам'янецьчиною свого духовного керівника,

користуючись з присутності єпископів, поміж яких є єпископи, що перебувають на посадах парафіяльних настоятелів».

Резолюція Вінницької округи приймається.

Резолюція Волинської округи

«1) Потрібно, аби ВПЦРада в справі єпископського догляду взяла Волинську округу й Житомирську катедру під свій догляд і по запрошенню Волинської Окр. Цер. Ради чи катедральної Параф. Ради ВПЦР не відмовила б надсилати єпископа для відправи Божих служб до того часу, доки округа не здобуде відповідної матеріальної бази для утримання округового єпископа.

2) Для піднесення життя Волинської УАПЦ потрібно набуття церковно-богослужбових книжок для всіх парафій, про що й просимо відкрити книжковий борг для Волинської округи через Окр. Ц. Раду, яка гарантує своєчасне повернення боргу».

Ухвалили: Передати справу до Президії ВПЦРади.

Резолюція Першотравенської округи

«Просити Президію ВПЦРади потурбуватись про Церкву на Першотравенщині».

Приймається.

Резолюція Проскурівської округи

Перший пакт резолюції Проскурівської округи — про вирішення питання щодо нагород — відхилено. Щодо внесення:

«1) Констатувати стан анархії в церковному житті на Проскурівщині ліквідованим.

2) Просити Великі Микільські Збори, аби ВПЦР допомогла Проскурівщині через оповіщення про вільних священнодіячів замістити вільні парафії на Проскурівщині».

Резолюція приймається.

Резолюція Глухівської округи

«1) Просити ВПЦРаду допомогти українській громаді Вознесенської парафії м. Глухова зберегти храм Вознесіння в повному користуванні української громади».

Приймається.

2) Внесення про припинення «відправ служб Божих ченцями — безпарафіяльними священниками в приватних будинках» — з обговорення знімається.

Резолюція Роменської округи

Щодо відмовлення єпископа Конона Бея від Роменщини — знімається з обговорення.

Резолюція Переяславської округи

«Заслухавши доповідь представників від Переяславської Округової Церкви, Великі Микільські Збори ухвалили: Щодо розмежування церковних округ Київської і Переяславської — визнати потрібним, аби в склад Переяславської церковної округи увійшли всі парафії колишнього Переяславського повіту, а також Кагарлицький та Ржищівський райони Київщини».

Переяславська резолюція на вирішення передається Президії ВПЦР.

Резолюція Київської округи

«Просити ВПЦР звернути особливу увагу на впорядкування церковного життя Київської сільської округи».

Передається ця резолюція на вирішення Президії ВПЦРади.

Резолюція Черкаської округи

«Черкаська Церква просить В. М. Збори порушити прохання перед урядом через ВПЦР про потребу надання в м. Черкасах одного з центральних храмів українській автокефальній громаді. Відсутність центрального храму негативно відбивається на нормальному розвитку життя округової Церкви».

Приймається.

Резолюція Білоцерківської округи

«З доповіді про стан життя Церкви на Білоцерківщині видно, що головним чинником неналагодження життя Церкви в окрузі є нез'ясованість і якась невиразність, так би

мовити, подвійність справи приєднання єп. В. Бржосньовського до УАПЦ. Дальніше перебування єп. В. Бржосньовського у м. Білій Церкві може привести до такого стану: якщо зараз остаточно ця справа не буде вирішена в бажаний спосіб, то пізніше вона може набути цілком небажаного характеру, і ліквідувати справу буде трудніш. Нехай Великі М. Збори ухвалять: Запропонувати єписк. В. Бржосньовському, коли він дійсно братньо і щиро приєднався, і коли зараз вважає себе за єпископа УАПЦ і хоче перебувати у складі УАПЦ надалі, — в самий короткий час залишити Білу Церкву і виїхати для праці на користь нашої Святої Церкви в іншу округу, де присутність і праця єпископа конче потрібна. Зауважити, аби єп. В. Бржосньовський залишив Білу Церкву в лагідний спосіб, спосіб, достойний Христового послідовника та свідомого діяча УАПЦ».

По Білоцерківській резолюції Великі Микільські Збори ухвалили: Просити ВПЦРаду в цій справі вжити відповідних заходів.

Резолюція єп. Ю. Жевченка про Полтавську, Кременчуцьку, Одеську, Миколаївську та Херсонську округи, що ним пропоновано в кінці його доповіді, В. М. Збори підтримують.

Резолюція прот. Сосновського про поліпшення стану духовництва заснуванням каси взаємодопомоги, про набуття Київською округою другого єпископа в допомогу арх. Н. Шараївському, про підтримку Чорнобильської парафії — В. М. Зборами підтримується.

Резолюція Київської Іллінської церкви

«Прохання Київської Іллінської української парафії допомоги українській віруючій громаді здобути Іллінський храм в повне користування».

Підтримується.

Внесок Київської Труханівської парафії

«Труханівська парафія просить В. М. Збори підтримати своїм авторитетним словом перед урядом клопотання її про передачу їй у повне користування св. Єлисаветинського храму, з якого вона користується на паритетних правах з общиною екзархіатів».

Великі Микільські Збори приймають цей внесок.

БІЖУЧІ СПРАВИ

Єп. П. Ромоданів зачитує порядок біжучих справ:

- 1) Інструкція по перевірці складу духовенства УАПЦ,
- 2) Справа єпископів ДХЦ,
- 3) Зреченці,
- 4) Книжкова справа,
- 5) Видавнича справа журналу,
- 6) До висвяти Є. Бачинського,
- 7) Справа нагород священнодіячам,
- 8) Виплата авторського гонорару.

Збори врешті після голосування черги біжучих справ приймають такий порядок:

- 1) Проект інструкції в справі перевірки складу священнодіячів УАПЦ,
- 2) Справа приєднання до УАПЦ парафій і священнодіячів бувшої ДХЦ,
- 3) Справа майбутньої висвяти на священника бр. Є. Бачинського,
- 4) Доповідь відповідального редактора журналу «Церква й життя» арх. І. Павловського про стан видання журналу.

А питання: 1) Відношення церковних органів до зреченців, до відступників, що заявили публічно про свій відхід від Церкви, а потім виявили бажання вернутися до Церкви, 2) Книжкова справа, 3) Справа нагород, 4) Виплата авторського гонорару, — за браком часу Великі Збори зняли з черги біжучих справ.

1

Проект інструкції перевірки складу духовництва єп. П. Ромодановим не зачитується, тому що, як він мотивує, цей проект розіслано по округах, а через це і членам Великих Зборів відомий.

До голосування в справі мотивування дається слово Голові Зборів В.М. Чехівському, який заявляє, що він зовсім не буде приймати участі в вирішенні цієї справи, бо, хоч і був розісланий цей проект інструкції, але, як показало зняття рук членів В. Зборів на запитання доповідача «Хто не читав інструкції?», значна частина Великих Зборів не читала і не чула цього проекту. Крім того і через те, що цілий ряд пактів проекту не може бути прийнятий без

обговорення, бо в тих пактах ставляться неприпустими вимоги.

Внесення Гол. През. ВПЦР єп. П. Ромоданова: дати слово бр. В.М. Чехівському для з'ясування пактів інструкції. Приймається.

Голова Зборів В.М. Чехівський дає такі основні тези в справі проєкту інструкції: I. «Пакти розісланого Президією ВПЦРади проєкту інструкції перевіро́чній Комісії: §§ 11, 18, 19, 20 і 23 суперечать принципу перевірки і церковному ладу, що утворив Собор 1921 року. Перевіро́чна Комісія має завданням лише перевірку церковної діяльності церковних робітників. Після перевірки Комісія робить висновок лише про результати перевірки: 1) У випадках установлення факту церковного переступу перевіреної особи Комісія скеровує справу на Церковний судовий шлях, 2) У випадках виявлення перевіреною особою не переступів, а лише хиб, або недомогів у діяльності, Комісія звертає увагу округового єпископа і Округової Ради на потребу виправити недосконалі прояви й дає, коли може, пораду, 3) У випадках відсутності у Комісії зауваг про діяльність перевіреного, Комісія обмежується протокольним занотуванням акту перевірки і відсутності зауваг. Право карати перевірених не належить перевіро́чній Комісії. Через те § 11 треба зовсім відкинути, як і § 19.

II. В § 18 і 20 не застерігається незалежність церковного суду від адміністративних розпоряджень і ухвал керуючих органів, власне, Церковних Рад. Доконче треба відділити процес перевірки — функції перевіро́чної Комісії — від справжнього судового слідства й самого судження, а також судового вироку. Вироки судові не потребують ні санкції, ні ствердження Президії Рад, а § 18 і 20 говорять про «остаточне ствердження» Президією Рад. В інструкції треба категорично розмежувати функції перевірки і функції судові.

III. В § 22 принцип перевірки називається «організаційною основою чистоти УАПЦ». Більш відповідним є по суті діла назвати принцип постійної перевірки засобом піднесення чистоти церковного служництва.

IV. § 23 потребує іншої редакції, бо його абсолютна форма виключає приймання до священства, наприклад, тих, що не були священниками і через те не мають перевіро́чної картки. Варто § 23 редагувати так: «Хто уникає від перевірки — підлягає карі, а у випадках виявлення в униканні злої волі — усуненню від служіння».

Пропозиція зачитати в справі проєкту інструкції ухвали Малих Зборів — приймається.

Секретар Зборів єп. В. Самборський зачитує ухвалу Малих Зборів ВПЦРади, що відбулися 10 травня 1927 року:

«Заслухавши доповідь Голови ВПЦРади єп. П. Ромоданова про діяння ВПЦРади за [час] від Пленуму ВПЦРади 28-30 грудня 1926-го року, Малі [Збори] ВПЦРади ухвалили вважати потрібним: А) По питанню про персональний склад духівництва УАПЦ: 1) до перевірки включити й штатних дяків, цебто таких дяків, які спеціально виконують свої дяківські обов'язки, обрані парафією і стверджені Окр. Церк. Радою, 2) життєпис рахувати обов'язковим, 3) листовне запевнення про виправлення після каяття не потрібне й 4) розподіл працівників на категорії, розряди викреслити через те, що це тяжко впливає на душу людини. Замість цього при перевірці робить індивідуальний підхід до кожного діяча. В останніх пактах залишити інструкцію в редакції ВПЦР».

Збори ухвалили: 1) Ствердити інструкцію в основних тезах, 2) Ствердити поправки Малих Зборів щодо інструкції і 3) Прийняти до уваги застереження, внесені бр. В.М. Чехівським на Великих Зборах.

2

Справа приєднання до УАПЦ парафій і священнодіячів бувшої ДХЦ. Голова ВПЦРади єп. П. Ромоданів:

«Ця справа не менш займає часу, і хай пробачить ДХЦ, бо це є тільки частина питання перевірки складу духовенства. Умови приєднання деяких священнодіячів ДХЦ з переходом на нові пропоновані ВПЦРадою місця служіння не виконані, як єпископом Тарнавським так і єп. Бржосньовським. Вони заявили, що не поїдуть нікуди зі своїх кафедр».

Ухвалили: Доручити Президії ВПЦРади в справі приєднання єпископів о. П. Тарнавського й о. В. Бржосньовського додержуватись канонів УАПЦ і ухвал церковних органів.

Доповідач продовжує: арх. Пивоварів просить прийняти його до складу УАПЦ. Зачитується прохання арх. Пивоварова: він кається, визнаючи всі свої помилки, що так багато дали прикростей нашій Церкві, і просить не штовхати його на шлях Григорія Стороженка.

Порядок обговорення в справі Пивоварова ухвалюється: висловлюється один «проти», один — «за». Слово проти — бр. Д.Т. Шевченко. Він заявляє, що не вірить в щирість

підходу до УАПЦ арх. Пивоварова, бо арх. Пивоварів віру до себе вбив у катеринославі під час свого там служіння. «За» висловлюється єп. К. Малюшкевич: Прийняти до складу УАПЦ арх. Пивоварова — це не значить, що, зараз дати йому округу під керування. Пропозиція: прийняти до складу УАПЦ арх. Пивоварова, а спосіб служіння його в Церкві — вирішить ВПЦРада. Ухвалюється.

3

Слово для доповіді про справу майбутньої висвяти бр. Є. Бачинського дається єп. П. Ромоданову.

Голова ВПЦРади єп. П. Ромоданів доповідає:

«Історія про висвяту бр. Є. Бачинського може бути з'ясована такими документальними даними, що маються в справах ВПЦРади. Бр. Є. Бачинський по справі своєї висвяти зносився з УАПЦ Америки через арх. І. Теодоровича і з нашою Церквою через о. Митрополита. Арх. І. Теодорович у своєму листі до бр. Є. Бачинського від 4 листопада 1926 року (ВПЦР копію цього листа з Америки одержала тільки 4-го березня 1927 р.) одверто і рішуче висловлюється проти його висвяти на священника і вважає цю висвяту зайвою для справи УАПЦ.

Лист бр. Є. Бачинського до о. Митрополита датовано в Женеві 9-го листопада 1926 року. Коли було одержано цього листа о. Митрополитом, — Президії ВПЦРади не відомо: до Секретаріату цей лист не поступав і в журналі вхідних паперів не зареєстрований. 12 грудня 1926 року листа бр. Є. Бачинського зачитав о. Митрополит в офіційному засіданні Президії ВПЦРади (протокол ч. 13). Ухвалено: «Просити о. Митрополита дати своє благословенство бр. Є. Бачинському на висвяту його на священника УАПЦ».

Під час обговорення цього питання дехто з членів (Всеч. о. Н. Шараївський) висловлював думку про те, що слід порадити бр. Є. Бачинському шукати висвяти у православного Празького арх. Савватія, або у арх. І. Теодоровича. Про те, щоб о. Митрополит написав від себе листа старокатолицькому єпископові, розмови не було. Протокол (ч. 13) стверджено 27 грудня 1926 р. Під час зачитання протоколу виявилось, що о. Митрополит вже надіслав листа бр. Є. Бачинському й старокатолицькому єпископові, але ні того, ні другого о. Митрополит не зачитав на засіданні Президії ВПЦРади.

На підставі протоколу Президії ВПЦРади від 16 листопада 1926 р. ч. 8 зносини з закордонними церковними діячами мусять переводитись з відома уряду, а в важливих випадках і в погодженні з урядом. Тому, коли в засіданні 27 грудня о. Митрополит заявив, що він уже надіслав листа бр. Є. Бачинському й єпископу старокатолицькому (листів цих о. Митрополит не оголосив), то Президія була поставлена вже перед фактом і вирішила справу з висвятою бр. Є. Бачинського для обміркування внести в повістку Пленуму ВПЦРади (протокол ч. 18 за 27 грудня).

Дискусії по цій справі й ухвали Пленуму зафіксовані в протоколі Пленуму (стор. 37-38).

В місяці січні Президія ВПЦР одержала заяву арх. Лубенського о. Йосипа Оксіюка, в якій він виявив своє критичне відношення до вирішення справи з висвятою бр. Є. Бачинського. Лист арх. о. Йосипа Оксіюка й ухвалу по ньому Президії — див. в протоколі від 25 січня б. р. ч. 25 п. 5.

В травні ч. 10 «Українського православного благовісника» (журналу Обновленчеської Церкви) появилася стаття «Удивительное заседание Всеукраинской Церковной Рады» (стаття без підпису), в якій редакція журналу різко нападає на о. Митрополита й ВПЦРаду за порушення системи «традиційно-православного» відношення до Старокатолицької Церкви зносинами з нею УАПЦ.

Всі ці дані в справі з висвятою бр. Є. Бачинського ставлять перед нашою Церквою принципове питання про відношення УАПЦ до Старокатолицької Церкви. Це питання Президія ВПЦРади й виносить на розгляд і вирішення Почесних Зборів ВПЦРади.

О. Митрополит з'ясовує, що він, одержавши листа від бр. Є. Бачинського, зачитав його в Президії ВПЦР, і ВПЦР ухвалила висвяту Є. Бачинського, і тільки тоді він написав про свою згоду і благословенство.

Єп. П. Ромоданів: Пропонує вислухати спростовання ще секретаря През. ВПЦР.

Секретар ВПЦР прот. Х. Гов'ядовський: о. Митрополит, одержавши листа від Є. Бачинського, зачитав його в Президії ВПЦР, і Президія принципово погодилася на висвяту бр. Є. Бачинського, не вирішуючи, у кого й де, але листа до Є. Бачинського о. Митрополит не зачитував в Президії ВПЦР.

Єп. К. Малюшкевич: Не вступати в дрібну полеміку — не давати відповіді обновленцям на їх статтю в справі висвяти бр. Є. Бачинського.

Найпочесн. о. Митрополит з'ясовує, що коли боятись висвяти Є. Бачинського, то не треба було в 1921 році припускати висвяти нашої ієрархії, а чекати, коли б Михаїл скликав Собор єпископів.

Найпочесн. о. Митрополит зупиняється на листі арх. Йосипа Оксіюка. Уявлення арх. Йосипа Оксіюка про цю справу — уявлення старо-церковницьке. У листі чути голос Храповицького, патріярха Тихона, екзарха Михаїла. Хіба не так нам говорив патріярх Тихон та екзарх Михаїл, що нічого спішити, а почекаати Собору, що все нам дасть? Але Собор не лише дає щось, але санкціонує те, що вже здобуто. Протест арх. Оксіюка сприяв виступу проти нас обновленців і був водою на їх млин. Не треба рахуватись з тими та лякаться тих, хто в реформі не хоче з нами йти вперед, хто затримує наш поступ.

Пропозиція: Обговорити це питання. Ухвалюється. З обмеженням промовців 10 хвилинами. Представнику від Президії ВПЦР надається 15 хвилин.

Арх. Ф. Сергіїв: Стверджує помилковий виступ арх. Йосипа Оксіюка в справі висвяти бр. Є. Бачинського, — навпаки, Найпочесн. о. Митрополит не помилився, даючи згоду і благословенство бр. Є. Бачинському. Його не ми обрали й не ми його висвячуємо, бо висвячується він для закордонної Церкви. ВПЦРада санкціонувала крок Найпоч. о. Митрополита, як крок батьківський. Нічого страшного немає в тих нарадах, що роблять нам обновленці. Благословення Найпочесн. о. Митрополита — є благословенство і всієї нашої Церкви, крок зроблений Найпочесн. о. Митрополитом — потрібний, викликаний життям. Як єпископ Старо-словянської Церкви, заявляю, що закиди в одступленні нами від православ'я в справі висвяти бр. Є. Бачинського старокатолицьким єпископом — є безпідставні. Наша Церква йде до єднання всіх Церков. Що є старокатолицький єпископ? Він одділився в 19 віку від Католицької Церкви, одкинувши нові догми. Ми всі і ті, хто робить нам закиди в неправослав'ї, визнають благодать не тільки старокатолицького єпископа, а навіть і взагалі Католицької Церкви. Євген Бачинський, одержавши висвяту, не буде підлягати Старокатолицькій Церкві, він лишиться нашим священником. Моя пропозиція: не міняти нічого в тому, що сталося.

Арх. К. Кротевич протестує проти оцінки Митрополитом листа арх. Оксіюка. Зазначає чистоту праці о. Оксіюка та його значну роль в справі відродження УАПЦ.

Захищає думку арх. Йосипа Оксіюка. Головна підстава в міжцерковних зносінах — тактовність. Для з'ясування відносин до Старокатолицької Церкви він посилається на свідчення американського арх. І. Теодоровича про боротьбу його з Старокатолицькою Церквою.

Спростовує Найпоч. о. Митрополит: Старокатолицький єпископ Кафорі доглядав до приїзду арх. І. Теодоровича нашу Церкву в Америці. Не бореться Старокатолицька Церква з нашою, а бореться уніяцька Церква.

Арх. Н. Шараївський: Твердить, що треба бути тактовними.

Єп. К. Малюшкевич: Я прихильник поєднання всіх Церков. Висвяту бр. Є. Бачинського вітаю, але попередити бр. Є. Бачинського, коли він ще не висвятивсь, не пошкодить. А все таки, коли вся пропозиція буде відкинута — радитиму. Це буде свідчити, що свідомість нашої Церкви досягла високого рівня.

Пропозиція з місця: Ми чули голос єпископів, дати слово в цій справі мирянину! — Ухвалюється.

Слово бере бр. Пашенко Д.І.: «Нічого боятись безпідставних закидів в зв'язку з висвятою бр. Є. Бачинського старокатолицьким єпископом, — про ці дрібниці нічого й говорити. Всі ми вже знаємо, що не було два Христи!»

Пропозиція єп. К. Малюшкевича: «З висвятою бр. Є. Бачинського затриматись до других Зборів» — відкидається В. М. Зборами.

Ухвалюється пропозиція Найпочесн. о. Мирополита: «Не робити ніяких заходів у справі попередження висвяти Є. Бачинського».

4

Відповідальному редакторові арх. І. Павловському дається 5 хвилин на доповідь у справі ведення журналу.

Доповідач висловлює побажання, аби в журналі давалось матеріяли більш з сучасного життя.

Заслухавши доповідь відповідального редактора арх. І. Павловського, Великі Збори ухвалюють: Доручити Президії ВПЦРади подбати й надалі про належне ведення журналу.

* * *

Слово благословенства перед закриттям Великих Зборів бере Найпочесніший о. Митрополит. Вітає Великі Ми-

кільські Збори з вільним виявленням духа нашої Церкви. Як голова Редакційної Колегії закликає всіх членів приймати участь у виданні журналу «Церква й Життя».

Висловлює побажання, аби члени Зборів все, що на Зборах чули, понесли туди, на місця, обдумали його й, одкинувши все хибне, вели нашу Церкву до звершенства на славу її Основоположника Христа Спасителя і на користь нашого українського народу, а через нього на користь всього світу.

Найпочесніший о. Митрополит благословляє Збори. Співається: «Довгі літа Найпочеснішому о. Митрополитові!»

Голова Зборів *В.М. Чехівський* закриває Великі Збори словом заклику до церковної освітньої праці.

Молитва.

Голова Велик. Мик. Зборів
Укр. Авток. Прав. Церкви, 1927 р.

Вірний *В. Чехівський*

Секретар свящ. *П.С. Касянчук*

З оригіналом згідно:

Секретар *В.П.Ц. Ради протоієрей Х. Гов'ядовський*

«Протокол Великих Микільських Зборів Всеукраїнської Православної Церковної Ради, 11-13 травня 1927 року». — Церковно-історична Комісія, Мюнхен-Нюрнберг, Краєва Церковна Рада УАПЦ, 1954, стор. 5-56.

НАСТУП НА МИТРОПОЛИТА В. ЛИПКІВСЬКОГО

Після короткотривалої передишки, літом 1927 р. почався новий наступ ДПУ на УАПЦ і зокрема на митр. В. Липківського. Дійшло до такої нестерпної ситуації, що на захист митрополита виступив 7 серпня 1927 р. В. Чехівський у соборі св. Софії. Виступ В. Чехівського ДПУ кваліфікувало, як антирадянський і скерований проти влади. У зв'язку з цим 30. VIII. 1927 р. відбулося спеціальне засідання президії ВПЦР, на якому В. Чехівський зробив внесення, в намаганні зберегти Церкву, врятувати митрополита і задовольнити владу.

В дискусії над внеском В. Чехівського виступив єп. П. Ромоданів, як і інші члени ВПЦР та прийнято резолюцію на захист митр. В. Липківського, до такої міри, як це можна було зробити. Однак, на Другому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі, який відбувся у жовтні 1927 року, під тиском влади митр. Василя було усунуто з митрополитчої катедри.

ВНЕСЕННЯ В. ЧЕХІВСЬКОГО В СПРАВІ МИТР. В. ЛИПКІВСЬКОГО

1. Сучасний стан життя УАПЦ напередодні 2 Всеукр. Собору вимагає консолідації вищих керуючих органів Церкви — Президії ВПЦР і Митрополита Церкви; на перешкоді до такої консолідації і згідної праці їх стоїть нез'ясованість і неунормованість взаємовідносин поміж Митрополитом і представниками уряду УСРР. — 2. В такому положенні, як є, Митрополит може думати, що Президія не все зробила для того, щоб усунути утруднення і допомогти Митрополитові вийти з його важкого стану недовір'я і обмежень його прав урядом; Президія ж могла стати на той ґрунт, що Митрополит своїм відношенням до уряду заважає праці Президії. — 3. Посеред вірних такі складаються враження, що, або Президія ВПЦР не хоче

підтримати Митрополита своїм авторитетом перед урядом, або Митрополит, не унормувавши своїх взаємовідносин з державним урядом, шкодить церковній справі. — 4. Отже треба ще до 2 ВУСобору унормувати взаємовідносини поміж державним урядом і Митрополитом. В який спосіб? Треба чи то з церковної катедри, чи в належній заяві до уряду з'ясувати абсолютну аполітичність Митрополита, виявити ясно і конкретно політичний світогляд Митрополита; цю заяву повинна підтримати з свого боку Президія ВПЦРади через посилку до уряду окремої делегації. — 5. За посилку делегації промовляє досвід минулого: делегація в складі бывшего Голови ВПЦР В. Потієнка, архієп. Олександра Ярещенка і його, Чехівського, мала минулого року авдієнцію у тов. Балицького, завірила його в лояльності УАПЦ, дала певні гарантії, які цілком задовольнили уряд і забезпечували УАПЦеркві легальне існування; тільки «архієп. О. Ярещенко, людина нервова, людина емоцій, не дотримав свого слова і цим пошкодив собі і всій Церкві; о. Митрополит більш урівноважений, і коли делегація і на цей раз викличе довір'я уряду, то о. Митрополит не порушить умов». — 6. Коли б ця спроба спільними силами реабілітувати Митрополита не вдалася, тоді вже всім було б видно, що похід проти Митрополита ведеться незалежно від Церкви й поза нею.

З ВИСТУПУ ЄП. П. РОМОДАНОВА

Тепер, коли Президія ВПЦР сама позбавлена довір'я з боку уряду, її виступ через делегацію на захист Митрополита не буде мати ваги ні перед урядом, ні перед Церквою (?). Може Президія повинна була зробити більше в цьому напрямку, але, як голова Президії, свідчу, що в справах політичних посередництво представника Церкви не виправдовує гідності самої Церкви: ми можемо лише стукатися в двері, щоб найти способи для виправлення стосунків з урядом. Факт обвинувачення о. Митрополита є наочним фактом вини: маються по деяких пунктах обвинувачення матеріали і в розпорядженні Церкви; тому реабілітація о. Митрополита може йти лише від нього самого; уряд не вірить словам, треба правоту (?) довести ділом, фактами, і коли це може зробити о. Митрополит, Президія ВПЦР буде з радістю вітати такий його крок.

УХВАЛА В СПРАВІ МИТР. В. ЛИПКІВСЬКОГО

Констатувати, що поміж Президією ВПЦР з одного боку і о. Митрополитом з другого ніяких приводів до взаємних непорозумінь за весь час спільної праці не було, що Президія ВПЦР виконала свій обов'язок охорони особи Митрополита від будь-яких обвинувачень його в контрреволюції, і що коли такі обвинувачення є, то вони мали місце поза Президією ВПЦР, і тому реабілітація о. Митрополита залежить виключно від нього самого.

З протоколу засідання президії ВПЦР, ч. 70/90, 30. VIII. 1927 р. — Передр. з кн.: І. Власовський «Нарис історії Української Православної Церкви», том. IV, частина I, Н.Й.-Б.Б., УАПЦ у США, 1961, стор. 182-184.

ОГЛЯД ПРАЦІ МАЛИХ ЗБОРІВ ВПЦР

6-8 БЕРЕЗНЯ 1928 РОКУ

Малі Збори ВПЦР 1928 року, про які розповідає у своєму огляді архієпископ Костянтин Малюшкевич, були першим зібранням керівного органу УАПЦ після II Всеукраїнського Церковного Собору, на якому, на категоричну вимогу ДПУ, митрополита Василя Липківського було «визволено» від його митрополичих обов'язків, а на його місце обрано митрополитом Миколу Борецького. Період після Собору був черговою передишкою для Церкви, що давало підстави для оптимістичних передбачень про можливість спокійно і без перешкод іти «шляхом самопізнання і самовизначення, показувати віру не на словах, а в ділах...», здійснювати основні принципи відродження нашої УАПЦеркви...». Ці надії віддзеркалено у виступах учасників Малих Зборів, але одночасно в них згадується про численні труднощі, з якими доводилось зустрічатися Церкві в той нібито спокійний для її життя і розвитку час.

6-8 березня ц.р. [1928 р.] відбулись Малі Збори Всеукраїнської Православної Церковної Ради (Пленум). Малі Збори за статутом УАПЦ повинні скликатись щомісячно, але те, що складаються вони з представників від усіх Округових Церков (по одному, а від м. Києва 4) не дає змоги так часто їх переводити.

Мала Рада вирішує всі питання, які передано на її рішення Президією, слухає звіт Президії про її працю, про всі її рішення, про події в житті Церкви, приймає звіт, висловлює свої побажання і робить зауваження.

Цього року засідання Малої Ради мало особливе значення. Воно було перше після 2-го ВПЦСобору. Від Собору пройшло чотири місяці. Збори мали перевірити, як вплинули рішення Собору на життя Церкви, чи правдивий курс в церковному житті взяла Президія, оглянути й перевірити життя Округових Церков, а де треба, то й допомогти.

Не всі округи прислали на Збори своїх представників. Засідання Малих Зборів відбувались в помешканні Президії ВПЦР. Праця Зборів зайняла три дні.

В перший день Збори слухали доповіді з місць від представників Округових Церков. Характерною рисою всіх доповідей цього року є визначення тяжкого фінансового стану Округових Рад і священнодіячів. Це спричиняється в багатьох місцях до перебоїв в нормальному житті керівних органів, а ще тяжче відбивається на стані окремих парафій. Приємним явищем є піднесення справи благовістя і поширення справи відродження УАПЦ через заснування нових парафій. Не зупиняючись довго на всіх доповідях про стан Округових Церков, відмітимо лише деякі моменти з цих доповідей.

Волинська Церква, перебуваючи без єпископа, занепала організаційно. На 14 березня скликає Округовий Собор для виборів єпископа і Округової Ради.

Бердичівська, виправивши деякі хиби, налагоджує своє життя під керівництвом Всеч. архієпископа Феодосія Сергієва і Президії Окрцерради. Тут, іменно на Бердичівщині, прийшлося мати діло з парафіями, що систематично ухиляються від виконання своїх матеріяльних обов'язків перед осередковими органами УАПЦ, робити їм відповідні зауваги і застереження.

В невиразному стані перебуває Церква Шепетівська. Вона не має змоги мати свого єпископа, не має і цілком працездатної Президії Округової Ради. Малі Збори все ж таки не погодились з думкою архієпископа Феодосія про потребу розділення цієї Округової Церкви і приєднання одної частини до Церкви Бердичівської, а другої до Проскурівської. Навпаки, Збори визнали потрібним зміцнити цю Церкву, надавши їй, коли буде змога, єпископа, а тим часом доручити архієпископу Феодосію віддати більше своєї уваги цій Церкві.

Вінницька Церква — одна з більших і кращих частин УАПЦ. Благовісницька праця Всеч. архієпископа о. Костянтина Кротевича, організаційний хист і правдиво поставлена праця Президії Окрцерради дають право Малим Зборам бути спокійними за життя цієї Церкви і висловити своє задоволення її працівникам.

З задоволенням прийняли Малі Збори і доповідь голови Президії Київської Окрцерради, що відзначив закінчення організації єдиної округи під керівництвом одної Окрцерради і архієпископа о. Костянтина Малюшкевича без роз-

ділення на міську й сільську Церкви, збільшення кількості парафій за рахунок інших церковних течій, переведення пастирських нарад, організацію нового великого району Києво-Солом'янського, певне оздоровлення Церкви і т.д. Хоч це найбільша Округова Церква, але лише відсутність відповідних священників являється перешкодою до її дальшого поширення.

Лубенська Церква давно вважається цілковито організованою, свідомою, гарною частиною УАПЦ. Тут користується любов'ю і повним авторитетом духовний керівник архиеп. о. Йосип Оксіук, тут є повна одностайність Президії з своїм архиепископом, відбуваються пастирські наради, є правдиво поставлений спосіб поширення богослужбової книжки, є інформування парафій про життя УАПЦ і працю Президії. Єдина небезпека для цієї Церкви — можливість залишення її архиепископом Іосифом, що його запрошує до себе Полтавська Церква.

Полтавська Церква давно живе без єпископа після від'їзду до Одеси Всеч. о. Юрія Жевченка. На Полтавщині характерним церковним явищем є Булдовщина. Ця течія подекуди пробує вести боротьбу з нашою Церквою. Не маючи певного авторитету в очах народу і не утворюючи небезпеки для нашої Церкви, вона все ж таки заставляє Президію Окрцереди стежити за її заходами щодо руйнування наших парафій і прискорити справу запрошення до Полтави єпископа. Переговори з Всеч. о. Петром Ромодановим в цій справі не дали Полтаві бажаних наслідків, і тепер вона покладає всю надію на Всеч. архиеп. Йосипа Оксіюка. Життя Полтавської Церкви не занепало. Там гарні, свідомі, побожні й працюючі священники та добре організовані релігійні громади.

Білоцерківська церква, досить велика по кількості парафій, лише тепер має змогу приступити до належної організації церковного керівництва, перенісши керівний осередок і єпископську катедру до м. Білої Церкви.

Катеринославська Церква своїм представником на Малих Зборах мала єпископа Всеч. о. Володимира Бржосньовського. Довгі шукання єпископа, розділення активу церковного на групи в залежності від різних поглядів на особу єпископа і симпатій до деяких єпископів не перешкодили Дніпропетровській Церкві майже одногосно обрати на останньому Соборі, що відбувся 22-23 лютого, ц.р. своїм єпископом Всеч. о. Володимира Бржосньовського. Малі Збори висловили повну певність, що Дніпропетровська

Церква нарешті знайде задоволення й заспокоєння під духовним керівництвом Всеч. о. Володимира.

Роменська Церква теж доповіла через свого представника, що у неї відбувся Округовий Собор 22-23 лютого, ц.р., що Собор, після звідомлення Всеч. о. Конона Бея перейти на працю до Ромен, залишивши Прилуки, обрав своїм духовним керівником Всеч. о. Миколу Ширяя, і переобрав ту ж саму майже Президію Окрцерради. Роменська Церква, здається, перша перевела перевірку персонального складу духовництва. Невелика по кількості ця Церква може бути міцною й гарною, коли дасть змогу єпископові перебувати в Ромнах, для чого він повинен бути і настоятелем Роменського собору. Така воля Роменського Округового Собору.

Харківська Церква помалу набуває все більшого значення для УАПЦ. Перше для цього спричинялось те, що вона мала своїм осередком Харків — столицю держави української, що там був правопорадник УАПЦ. Тепер до цього приєдналось перенесення до Харкова і видання журналу нашого «Церква й життя». Харківська Округова Рада взяла на себе великий тягар, але має право вимагати й вимагає, аби вся Церква допомогла їй тягар нести, давала і передплатників для журналу і співробітників для нього. В житті Харківської Церкви мав місце факт виходу з складу духовництва УАПЦ та зречення дияконського сану колишнього Голови Президії ВПЦР В.В. Потієнка. Перебої в житті Харківської Церкви, що мали місце раніше, здається доходять до кінця і вона, маючи здорову по свідомості й побожності осередкову громаду, маючи талановитого духовного керівника Всеч. архієпископа Івана Павловського, дає надію на життя спокійне і нормальне.

Кам'янецька Церква своїм представником на Малих Зборах мала Всеч. архієп. о. Миколу Пивоварова. Видатна працездатність архієпископа дала йому змогу зорганізувати на Кам'яничині із розкиданих там укр. парафій цілу церковну одиницю, що має свій керівний орган, виконує свої матеріальні обов'язки, збирається на пастирські наради і пленуми, словом стає на ноги. Мало цього, Кам'янецька Церква має те, чого не мають інші Церкви: гарно поставлену інформаційну справу. Є небезпека, правда, в тому, що тут виявляється більше працездатність єпископа, ніж активність самої Церкви.

Ніжинська й Чернігівська Церкви об'єднані під духовним керівництвом Всеч. о. Олександра Червінського. До-

силь тяжкий фінансовий стан Церкви особливо тяжко відбивається на єпископові, але відчувається й на парафіях, де часто не хватає священиків.

Конотопська Церква після 2-го Всеукраїнського Собору не вжила нічого, щоб зробити свій стан кращим. Президія Округової Ради не діє зовсім, організоване життя замгло. Малі Збори наказали Президії приступити до праці й підготувати Конотопську Церкву до Округового Собору. Представників від останніх Церков на пленумі не було. Коротку доповідь про життя цих Церков зробив заступник голови Президії Всеч. архiep. о. Костянтин Малюшкewич.

Прилуцька Церква має єпископа Всеч. о. Конона Бея, має Округову Раду, перевела перевірку персонального складу духовництва. Невелика розміром і небагата на кошти, ця Округова Церква багата надією на піднесення свого життя.

Також невелика і Церква Глухівська, також бідна і також багата. Очевидно Всеч. о. Володимир Самборський зжився з цією Церквою й утворив з нею одне тіло церковне одноступне й одноступне. Округова Рада Глухівська тримає найтісніший зв'язок з Президією ВПЦР і з своїми парafіями через своєчасну надсилку протоколів.

Ще менша Церква, що знаходиться під духовним керівництвом Всеч. о. Антонія Гриневича, єп. Балтського й Першотравенського. Парафії цієї Церкви належать до трьох різних державних округ, не мають об'єднуючого їх церковного органу Округової Ради, не мають змоги перевести спільний Собор, і тягар керівництва Церквою лежить цілком на єпископі. Пленум ВПЦРаді побажав Всеч. о. Антонію сили, аби, з'єднавши її з своєю мудрістю, довести Церкву до повного організованого стану.

Коростенська Церква не має духовного керівника і через те бідує. Лише певна свідомість Окрцерради і окремих парafій дає силу цій Церкві не робити організаційних хиб.

Проскурівська Церква не має храму в самому Проскурові й тому не має зручного по місцю перебування церковного осередку. Єпископ Всеч. о. Максим Задвірняк перебуває в одному місці, Президія Окрцерради в іншому. Може через те нема належного зв'язку між парafіями, через те тут має місце своєрідне розділення духовного керівництва від адміністративного й таке ж розділення відповідальності за стан Церкви. Пленум відзначив у своїх ухвалах неприродність такого явища. В УАПЦ єпископ і Президія Окрцерради є єдине ціле й ніякого розділення відповідальності бути не може.

Великі Церкви, Уманська й Шевченківська теж не дали своїх представників на пленум. Уманська і цього церковного року ослаблена відсутністю єпископа, ослаблена і змінами в складі членів Президії. Є сама настирлива потреба допомогти цій Церкві, надавши їй єпископа. Правда, вона має кандидатів у складі своїх священнодіячів, але, на жаль, служіння єпископа тепер остільки трудне, що цілком відповідні, достойні кандидати не мають мужности, щоб його понести.

Шевченківська Церква має все, щоб бути одною з кращих одиниць нашої УАПЦеркви. Має велику кількість парафій, має сталу організацію, має видатного енергійного єпископа Всеч. о. Юхима Калішевського, має досить високі культурні сили. Зв'язок з Президією ВПЦР через надсилку протоколів держить ретельний. Пленум висловив надію, що ця Церква повинна і матеріально підтримати Президію ВПЦР, як робила це вона в попередні роки.

Другий день праці Пленуму пройшов у заслуханні відчитних доповідей про стан УАПЦ і працю Президії від 2-го ВПЦСобору.

Особливо яскравою, пройнятою любов'ю до діла Божого і сердечним відношення до працівників Церкви, була доповідь Найпочеснішого о. митрополита Миколи Борецького про духовне керівництво УАПЦ. В своїй доповіді о. Митрополит говорив, що йому треба було перш за все почути, що Церква сама про себе говорить, треба було «прикласти вухо до неї, до її серця, до її всього організму і вислухати його». Єпископські наради і наради пастирські, що провадив о. Митрополит, змалювали йому сумне положення в Церкві цих працівників її. «Це слуги за все, без догляду й допомоги». «Самотність, знесилення, безпорадність, байдужність. Закинуті в глухі села, відірвані від світла й тепла культурного життя, а найбільше загнані і забиті так званим „правом соборноправности“, яку в уявленнях людських із дорогоцінного дару Христового злі елементи нашої Церкви перетворили в безмежну сваволю» — от стан нашого ідейного священства, змальований устами самого священства. Вітаючи церковну соборноправність в межах зазначених для неї Святою Церквою на тих чи інших Соборах, іменуючи її великим даром в Церкві Христовій, основою її організації, підвалиною її стало вічно єдиної думки, волі, почуття, якорем спасіння в трудні часи її бурхливого життя. О. Митрополит застерігає проти

неправдивого розуміння соборноправности і використання її не на благо, а на зло і кличе до рішучої боротьби з тим церковним свавільством і тією церковною розбещеністю духа, коли великий дар Божий повертається в зброю і засіб до панування в Церкві Христовій цілком нецерковних елементів. Ви погляньте, каже о. Митрополит, які наслідки дає ця соборноправність в тих округах і тих парафіях, які в розв'язанні церковних питань використовують не думку церковної громади. Ви погляньте, до чого зводиться право соборноправности, коли в обранні парафіяльного священика чи округового єпископа керуються не християнськими принципами, шукають і обирають собі не пастиря доброго, що «душу свою покладає за овець своїх», а людину виключно від «світу цього» бравого і горластого, щоб далеко було видко, було чути.

Зупинився о. Митрополит на характеристиці тих окремих частин нашої Церкви, що встиг з ними ознайомитись. Свята Софія — катедра Митрополита. Спочатку о. Митрополитові тіло громади св. Софії нагадувало «бурхливе тіло Церкви Царгородської за часів служіння св. Івана Золотоустого. Різнобарвна, велика громада святої Софії невирозністю духа свого надто утруднювала мій і без того стомлений дух. Але з свят Різдва Христового воістину спокій, про який співала свята Церква, зійшов на мою душу. Громаду св. Софії ми хотіли б охарактеризувати просто: вона любить Христа і шукає широти. Нехай же живу святу Софію навіки зберігає Господь».

Оглядаючи далі життя Церкви Харківської, особливо громади св. Миколаївського собору, Черкаської, Конотопської, Глухівської, Лубенської і Вінницької, о. Митрополит дає коротку, але яскраву характеристику цих Церков в їх осередках, повне виявлення любови до них і пошани до окремих громад і видатних діячів їх.

Охопив думкою своєю о. Митрополит духовне життя і тих частин нашої Церкви, що їх ще сам не відвідав, але душею з ними з'єднався: Церкви Північно-Американської, що хоча й має деякі перебої, але стоїть добре, і Семиріченської, що потребує зараз свого єпископа і шукає його. Спинив доповідач свою увагу й на закордонних братах наших по вірі, що тяжать до УАПЦ і особливо на тих братах українцях, що розкидані по всьому світі, і що перебувають під владою Польщі, в Галичині, Волині, Підляшші, на Уграх і т. ін., і висловив думку, що до всіх їх треба було б звернутися зі словом нашої матері Церкви і

закликати їх до душевного спокою, віри та поєднання з нашою УАПЦ, а також послати до Європи окремого нашого єпископа, який міг би задовольнити потреби закордонних братів в Європі.

Турбуючись справою богослуження в нашій Церкві і дбаючи про те, щоб тут все було «благообразно й по чину», в той час, коли практика дає різні форми служення і різні особливості в різних місцях, о. Митрополит зазначив, що по його проханню Всеч. архієпископ о. Йосип Оксіюк погодився прийняти труд по упорядкуванню богослужбового чину в нашій УАПЦ, що він же має звернути увагу і на так звані проповідницькі відправи: «Визволення» і «Слово Хресне». Закінчуючи доповідь о. Митрополит пропонував Малим Зборам список кандидатів на єпископське служіння в УАПЦ, зробив загальний висновок про перспективи для УАПЦ, і каже, що не зважаючи на всі перешкоди до набуття повноти суто-християнського життя в Церкві нашій, вона вже давно живе ним і це іменно склало їй славу Церкви Христової. Далі о. Митрополит доповідає про завітання до нього представника Синодальної Церкви на Україні митрополита Київського Інокентія. Митрополит Інокентій надіслав на ім'я «Его Высокопреосвященства митрополита Николая Борецького» листа, що в ньому по службовій справі просив визначити час для свого завітання до о. Митрополита.

«Побачення моє з митрополитом Інокентієм, доповідає о. Митрополит, відбулося 17 лютого в моїй кімнаті при приміщенні канцелярії ВПЦР і перевелось з відома Президії ВПЦР і по моєму бажанню і запроханню, в присутності Всеч. архієп. Костянтина Малюшкевича. Зустріч і розмова наша з митрополитом Інокентієм носила характер цілком братерський і тривала біля двох годин. Не відкидаючи по суті принципу поєднання всіх православних течій на Україні в одну УАПЦ, ми все ж таки не знайшли вчасним поєднатися з Синодальною Церквою в даний момент, тому що, на нашу думку, природа наших течій попереднім вихованням їх, ідеологією і боротьбою остільки протилежні одна одній, що вони самі по собі абсолютно не здатні зараз до душевного поєднання у єдину отару Христову. Тому прийшлося, констатувавши останній факт, запропонувати Синодальній Церкві раніш перевести, при повнім заспокоєнні щодо нас і взагалі до всіх течій православних на Україні, відповідну підготовчу роботу і всі ті реформи, при яких з часом зникне гострота погляду одної

течії на другу і з'явиться природне тяготіння до злиття їх в єдину душу і єдине тіло Христове. Що ж до участі нашої Церкви на Соборі в Харкові, то треба думати, що наша Церква, запросивши на свій Собор представництво Церкви Синодальної, ніколи не відмовить надіслати своїх представників і на Собор Обновленчеської Церкви в Харкові, який відбудеться 6 травня за новим стилем».

Малі Збори ВПЦР з повним задоволенням і вдячністю прийняли доповідь о. Митрополита, цим самим виявляючи свою солідарність з ним, щодо напрямку його праці в УАПЦ для піднесення її життя.

Доповідь голови Президії протоієрея о. Леонтія Юнакова освітила перед Зборами і працю Президії від Собору, і стан життя УАПЦ як з боку внутрішнього, так і з боку зовнішньоправного. Несприятні умови для праці членів Президії, спочатку відсутність квартир, спричинились до того, що інтенсивна праця Президії розпочалась лише з січня б.р., а деякі члени Президії, секретар о. Леонід Мізецький та член Президії бр. Мальованський, не мали змоги приступити до праці й досі. Між тим від Президії вимагалось, крім звичайної праці Президії, виконати цілий ряд доручень 2-го ВПЦСобору. Що могла Президія, те в цій справі вона і зробила і ще робить. Для раціонального використання всіх своїх сил Президія розподілила свою працю по відділах і визначила певні часи засідань відділів і своїх власних.

Голова Президії, що є разом і завід. адміністративно-організаційного відділу, визначив тяжкий фінансовий стан і велику заборгованість, що одержала Президія від Собору. Шляхом передачі видання журналу, а разом і боргу по цій галузі до Харківської ОЦРади, що погодилась цей тягар взяти на себе, шляхом переговорів з окремими кредиторами, шляхом задоволення вимог частини кредиторів, а найбільше шляхом урізування видачі допомоги працівникам Президії, вдалось, коли не зліквідувати фінансову кризу, то принаймні усунути тяжку небезпеку фінансового краху. Від Церкви далі буде залежати врятування справи. Президія пішла на всі жертви, аби надалі не мати загрозливої системи витрат, що приводить до боргів. Не зупиняючись детально на загальному стані нашої Церкви з боку внутрішньо-організаційного, бо він почасти відомий Церкві з інформацій, що розсилає Президія до Округових Церков, а почасти з'ясований в доповідях з місць, конста-

туючи поступове заспокоєння Церкви, єдність членів самої Президії у своїй праці і повну єдність її з о. Митрополитом, обіцяючи надалі вжити заходів до виправлення деяких хиб в житті Церкви, зокрема дати в інформаціях освітлення правдивого розуміння соборноправности, голова Президії не міг не зупинити уваги Малих Зборів на зовнішньо-правному стані. УАПЦ не раз свідчила про своє цілковито лояльне і цілком згідне з заповідями Христа і апостолів відношення до держави. Це відношення дало їй легальне існування в державі. Але певні порушення правдивих норм відносин до держави завжди можуть привести до небезпеки позбавлення цієї легальности. Не усунута та небезпека і тепер, оскільки не зліквідовано в Церкві ще неправдиве ставлення до держави. Те, що зроблено в цьому напрямку 2-м ВПЦСобором, очевидно ще не засвоєно всією Церквою, і хиби розуміння справи відносин до держави і розуміння ухвал Собору ще мають місце. Застерігала в свій час Президія членів Церкви проти неправдивого трактування деким із них ухвали Собору про визволення о. митрополита Василя Липківського від тягару Митрополитичого керівництва УАПЦ Церквою, як визволення не для Церкви потрібного, а для уряду. Застерігала і проти неправдивого, нецерковного ставлення до держави взагалі, але цього застереження, очевидно, мало. Президія не обслуговувала детально дійсного стану речей з цього боку, але знає що тут виправляти хиби ще треба, і голос Малих Зборів в цій справі хоче почути.

З дрібних, здається, але надто болючих для діячів Церкви питань голова Президії відмітив клопотання Президії в справі оподаткування священнодіячів. Клопотання це не дало реальних наслідків, а дало з'ясування, що кожен оподаткований має право сам скаржитись на надмірне оподаткування його сільрадою до райвику, чи й до ВУЦВКу, зазначаючи в скаргах свій дійсний матеріальний стан, і всі потрібні відомості, щоб з них видно було надмірність оподаткування. Таке ж болюче питання — стягнення авторського гонорару за співи в храмах. Давно тягнеться ця справа, а й ще не з'ясована. Правопорадник УАПЦ в Харкові ще клопочеться й подає відповідні заяви то до НКВС, то до УТоДіКу, а тим часом на місцях окремі парафії по-різному виплачують цей гонорар.

Закінчуючи свою доповідь, каже голова Президії, [що він] повинен зупинитися на тому, що протягом часу від 1-го до 2-го ВПЦСобору Церква наша оскільки була за-

хоплена творчою роботою, надхненним будівництвом, що майже не зважала на те, хто приймав участь у будівництві, чи відповідав матеріал будівлі, не рахувалася з технічними умовами, які потрібно було виконувати в будівництві. Усю свою увагу вона звертала виключно на те, аби будувати свою рідну українську Церкву на відповідному ґрунті, на тому камені, який поклав Господь наш Ісус Христос. Добу цю охарактеризував голова Президії ВПЦРади минулого складу всеч. єпископ Петро Ромоданів у доповіді 2-му ВПЦСоборові, як добу надхненого творчества, добу відродження УАПЦеркви. І дійсно, протягом часу від 1-го до 2-го ВПЦСобору ми надхненною творчою працею збудували перший поверх рідної нам Української Автокефальної Православної Церкви.

З часу 2-го ВПЦСобору почали будувати другий поверх. Але тут уже ніяк не можна обійти тих технічних умов, яких вимагає будівля: тут потрібно детально розглянути, що ми зробили, як зробили, прийняти до уваги все те, що стосується до будівлі другого поверху, розрахувати все і, так би мовити, самих себе пізнати.

Отже настав час, аби цим шляхом, шляхом самопізнання, самовизначення пішла вся наша УАПЦерква, щоб надалі вона і її керівний орган вкупі з вищим духовним керівником Найпочеснішим о. Митрополитом дбали про те, аби шляхом поступового самопізнання й самовизначення показувати віру не на словах, а в ділах наших, здійснювати основні принципи відродження нашої УАПЦеркви, не відступаючи від них і не припускаючи ні перекручування їх, ні збочення від них. Ідучи цим шляхом, наша УАПЦерква повинна гостро відчувати потребу в добрих свідомих, морально й політично чистих церковних пастирях, духовних проводирях вірної української автокефальної громади, а тому повинна, поперше, зосередити пильну увагу всієї УАПЦеркви та її керівництва на підвищенні освітнього морального рівня духівництва, дбаючи, щоб наш священнодіяч був зразком для вірних у всьому, а не спокую. Тому то так потрібно, щоб наша Церква як найскоріше перевела й закінчила перевірку персонального складу духівництва. Маємо відомості, що деякі округи церковні вже перевели перевірку, але протоколу перевірки ще не надіслали, наприклад, Роменська та Прилуцька. Деякі церковні округи неправдиво зрозуміли завдання перевірки духівництва. У наслідок перевірки одна церковна округа нагородила священників протоієрейством, камілавками і т.

інш. Очевидно є потреба ще раз інструктувати Округові Ради. Подруге, усі свої сили УАПЦерква повинна покласти, щоб самопізнати, самовизначити себе й унормувати своє життя як з внутрішнього стану, так і з зовнішньо-правного. У стосунках до держави Церква наша повинна мати цілковиту лояльність і повну аполітичність.

Усе вищезазначене, а особливо, що стосується до зовнішньо-правного стану нашої УАПЦеркви, Президія ВПЦР просить високошановні Збори прийняти до відома й обговорення і вжити заходів, аби запобігти ненормальному зовнішньо-правному стану нашої УАПЦеркви, який протягом майже всього існування нашої УАПЦеркви спричиняється до поступового ослаблення її.

Утворить відповідні сприятливі умови, аби обговоривши, відкинувши й абсолютно не припускаючи того, що могло б викликати з боку уряду засторогу в порушенні законних норм взаємовідносин Церкви й держави, наша УАПЦ дійсно пізнала себе, самовизначила свій правдивий шлях до Христа, Спасителя нашого, мала б змогу вільно поширюватися, підносити свою християнську свідомість і, еднаючись в любові поміж собою і з Богом підносити своє життя до воскресіння душі.

В наслідок обговорення доповіді голови Президії Мали Збори допомогли Президії остаточно укомплектувати склад Президії, прийнявши відмовлення від праці в Президії протоієрея о. Леоніда Мізецького і бр. Мальованського і кандидата бр. Пахаревського та включивши до складу членів Президії кандидатів архієпископа о. Феодосія Сергієва й протоієрея о. Харитона Гов'ядовського; визнали працю Президії при тяжких умовах, що мали і мають місце, задовольняючою і по напрямку правдивою, а в справі зовнішньо-правного стану, подякувавши Президії за попередження про можливість небезпеки для Церкви при провадженні неправдивої лінії відношення до держави членів Церкви, Пленум доручив Президії вжити всіх заходів до припинення цього сумного явища, оскільки це в силі Президії, через точне з'ясування чисто церковних мотивів усунення Собором о. митрополита Василя Липківського і через суворе дослідження фактів неправдивого розуміння і відношення діячів Церкви до держави. Чого ж зробити сама Президія не зможе, то вона мусить підготувати до постановки і розв'язання на Великих Зборах, або через Церковний Суд.

Доповнив доповідь голови Президії про працю Президії вик. об. секретаря Всеч. о. Марко Грушевський. Президія за минулий час провела 60 засідань, розв'язала більш трьохсот справ; кожний відділ має свої окремі засідання і свої протоколи, що зачитуються і стверджуються Президією ВПЦР; канцелярія Президії, що має в своєму складі бухгалтера, діловода, друкарку і експедитора, працює з повною навантажкою. За відчитний час через канцелярію пройшло 709 вступних і 434 виступних паперів.

Всеч. архієпископ о. Костянтин Малюшкевич повідомив Малі Збори про те, що Президія ВПЦР, зробила спробу замінити інформування Церкви через розсилку своїх протоколів до ОЦРад на розсилку до всіх парафій інформаційних листів. Збори визнали доцільним такий спосіб інформування. Далі Всеч. о. К. Малюшкевич зробив доповідь про працю видавничого відділу. Видавничий відділ Президії складається з членів Президії протоієрея о. Леоніда Карпова — зав. відділом, о. Митрополита, архієпископа о. Константина Малюшкевича, В.М. Чехівського і єпископа о. Марка Грушевського. Відділ має свої засідання два рази на тиждень. Завдання відділу полягає в збиранні і перегляді матеріалів для друку в журналі і виданні церковно-богослужбових книжок. Почавши свою працю, відділ став перед фактом існування в УАПЦ журналу «Церква й життя» і неможливістю продовжувати його видання за браком коштів. Маючи згоду всеч. архієпископа Харківського о. Івана Павловського на продовження видання журналу силами Харківської ОЦРади відділ повів з Харк. ОЦРадою відповідні переговори. Переговори скінчились на тому, що Харківська ОЦРада бере на себе видання журналу, експедицію його, задоволення всіх передплатників, покриття боргів по видавництву журналу, надсилати 50 примірників кожної книжки журналу до Президії, при чому має дбати, щоб журнал задовольняв вимоги Церкви, щодо змісту й ціни, а видавничий відділ має постачати матеріал для журналу. Ця умова дала змогу побачити 5 книжку журналу і дає надію на покращання справи видання і поширення журналу. Видавничий відділ, задовольняючи вимоги священнодіячів, видає збірники промов для допомоги проповідникам Церкви. Кожний збірник вміщає 10 промов. Промови популярні, почасти пристосовані до свят, почасти на загально-релігійні теми. Запрошуються до співробітництва проповідники УАПЦ.

Багато енергії прийшлося прикласти відділові для порушення справи видання книжок. В друкарні лежала мінея, складався матеріал на календар. Треба було прискорити вихід мінеї і друк календаря. Треба було розробити плян видання книжок надалі, приймаючи до уваги і потреби Церкви і матеріяльну спроможність її.

Отже, видання календаря (вже надрукований), моливника, книги наказів, повного требника і акафісника — то є завдання видавничого відділу. Нема лише коштів, щоб виконати це завдання. Всі пожертви за книжки, що одержує Президія зараз, витрачаються почасти на покриття боргового обов'язку за мінею, почасти на покриття інших боргів. Аби запобігти лихові, видавничий відділ утворив особливу фінансову комісію для здобуття коштів на видавництво шляхом позик і авансів.

Така комісія не нове явище в практиці Президії. 2-3 роки тому вона існувала й багато допомагала Президії. Перебої в житті УАПЦ і зміни в складі Президії привели до ліквідації Комісії. Тепер під керівництвом видавничого відділу відбулось зібрання представників парафії м. Києва, на якому й обрано знову фінансову комісію в складі членів видавничого відділу і представників від парафій м. Києва по одному від кожної. Комісія обрала свою Президію і вже приступила до праці. Вона роздала всім своїм членам посвідки й квитанційні книжки, такі ж посвідки і книжки розіслала до всіх ОЦРад з відповідними інструктивними вказівками про працю цих представників і уповноважених від Окрцерад.

Єдина умова позики — це безвідсотковість і матеріяльна незацікавленість. Єдина надія на успіх базується на свідомості членів УАПЦ. Повернення позики гарантується контролем фінансової комісії в справі витрат зібраних нею коштів і поширенням надрукованих за ці кошти книжок. Отже, треба побажати, аби члени Церкви зрозуміли всю важливість цієї справи, й не чекаючи вимог, випрошувань, самі звертались до округових уповноважених і парафіяльних у м. Києві представників комісії, коли можуть допомогти підняти видавничу справу, відмовившись від використання на протязі півроку якогось карбованця.

Заслухавши доповідь, Малі Збори ствердили плян праці відділу і висловили побажання, аби відділ при виданні нових книжок поставився уважно до мови перекладів. Малі Збори розуміють, що й мова живе й переклади удосконалюються, але всяка хиба в книжках богослужбових на-

віль в мові породжує небажаний настрій, а іноді й небажані наслідки. Це побажання Зборів прийнято видавничим відділом до уваги, бо воно цілком відповідає думці самого відділу.

Освітня справа ВПЦРади, що нею відає освітній відділ, (В.М. Чехівський — завідабель, о. Митрополит, архієпископ о. К. Малюшкевич, протоієрей о. Леонтій Юнаків і протоієрей о. Леонід Карпов) безперечно повинна бути найкраще поставленою. Освіта, благовістя, служіння словом через богослуження і співи — про що ж, як не про це, треба найбільш дбати керівному органу Церкви. Всю цю роботу хоче охопити освітній відділ. До цього часу ця робота велась на місцях і велась інтенсивно. Але повної системи і керівництва зверху не було. Сам Бог дійсно керував, а любов до Божого діла давала силу й уміння діячам Церкви підносити справу благовістя й церковної освіти по всіх кутках України.

Освітній відділ з 1 листопада 1927 року до 1 березня 1928 року здійснив таку роботу:

а) Організацію відділу закінчено, визначено завдання відділу: 1) в справі церковно-шкільній; 2) церк. і поза-шкільній освіті; 3) богословської науки; 4) богослужбової освіти й 5) благовісті (місіонерстві).

б) Освітній відділ склав програми 19-ти богословських наук, вищої богословської школи й 8-ми предметів диригентської кляси, навчальний плян, статут школи і своєчасно (15-XII-27 р.) подав до державного уряду на утвердження.

в) Церковно-освітній відділ розробив «Положення про освітню організацію Української Автокефальної Православної Церкви». Освітній відділ давав вказівки й інструктування багатьом представникам церковних органів у справі церковно-освітній поза шкільній праці: 1) в рекомендації книг богословських до читання; 2) в організації богословського читання; 3) в організації живих богослужбових бесід з вірними; 4) в підготуванні учнів; 5) в самоосвітній праці й інших справах.

г) Церковно-освітній відділ розглянув і вирішив у богослужбовій справі поширити у всій Укр. Авт. Прав. Церкві молебні чини: 1) на неділю святкування православія і 2) на день благословення праці (1 травня), і передав на дослідження і складення доповіді про чин давньої відправи в неділю «Страшного Суду» прот. о. М. Хомічевському.

г) В справі керування богословською науковою працею

в Українській Автокефальній Православній Церкві й благовісництвом освітній відділ вів підготовчу працю.

Відділ освітній подав на розгляд і затвердження Малих Зборів «Положення про освітню організацію Укр. Авт. Прав. Церкви». Збори принципово ухвалили «Положення».

Змістовну доповідь дав завідатель книжковою коморою ВПЦРади Всеч. о. Яків Чулаївський. Книжкова комора має своїм завданням не лише зберігати, а й поширювати богослужбові книжки по парафіях. Це надзвичайно важлива частина роботи ВПЦР. Книжка може зробити те, чого не можуть зробити і живі благовісники. Вона піде до тої хати, до якої не піде благовісник. Як же шириться ця книжка? Є різні способи. Найпростіший — це придбання книжки в самій коморі ВПЦР, більш складний — розсилка книжок по окремих замовленнях, або навіть без замовлень у порядкуві постачання, а найбільш складний — це постачання книжок через книжкові комори, що мусять бути при всіх ОЦРадах. На жаль, не всі ОЦРади мають книжкові комори, а ще гірше, що навіть ті книжкові комори, що вже є, не тримають тісного звязку з коморою ВПЦРади, не дають своєчасно відомостей про рух книжок, про потребу в книжках і т.д. Завдання завідателя коморою налагодити саме цей спосіб поширення книжки, зв'язавшись тісніше з завідателями округовими коморами, вивчити попит на книжки, аби вони не залежувались в коморі і т. інш. Має бажання книжкова комора допомогти парафіям і в справі придбання ними всіх речей богослужбового вжитку і просить у цій справі до неї звертатись.

Сумною була доповідь завідателя фінансово-господарчим відділом М.П. Кобзаря. Покриття боргів, оплата помешкання, господарчі видатки не дозволяють видавати допомогу працівникам Президії навіть в тому розмірі, що визначена до кошторису. І член Президії, що веде відповідальну роботу завідателя видавничою чи освітньою справою, одержує допомогу з запізненням на цілі місяці в розмірі 30-40 карбованців. А Президія хоче дотриматись стверженої 2-м ВПЦСобором системи витрат, аби на допомогу працівникам не витратити того, що положено на видавництво, чи на що інше. Ревізійна Комісія нагадує про те ж саме. Що робити? Де взяти кошти? Стан парафій, що є основним джерелом для поступлення коштів до Президії, теж тяжкий. Ще тяжчий матеріальний стан священнодіячів.

Як візьмеш з них, коли й самі вони не мають? І все ж таки приходиться ще й ще нагадувати їм, що то їх обов'язок підтримати загальну церковну справу, ще й ще звертати їх увагу на дотримання певної системи ведення церковного господарства, відчитності, неприпускання заборгованости і т.д.

Коли не заможність їх, то, принаймні, ретельність і свідомість нехай виявляється в цій справі, і Президія буде знати, що й вона, і всі члени Церкви зробили все, що могли, для спільного діла. Нехай голодними будемо, каже зав. фін. відділом, аби знали, що ми не самотні в праці, нехай мало Ви дасте, аби дали своєчасно.

Не прийшлося членам Малих Зборів давати зауваг, порад і вказівок Президії. Ясні, змістовні, продумані доповіді потребували не обмірковання, а ствердження й переведення в життя. Відчувалось на Зборах, що Президія веде велику складну роботу відродження рідної Церкви, дійсно, розраховуючи кожний крок у цій роботі. Не докорити, а підтримати — ото було завдання Зборів. З такою думкою й розіхались до своїх Церков члени Зборів. За таке відношення до Президії, закриваючи Збори, висловив подяку членам Зборів голова Президії. З таким побажанням взаємної підтримки і допомоги, закликаючи Боже благословенство на Збори звернувся до членів Малих Зборів ВПЦРади і Найпочесніший о. митрополит Микола.

Збори скінчились о 4-й годині 8 березня, на третій день праці.

Подав архієпископ Костянтин Малюшкевич

«Церква й життя», ч. 1 (6). Харків, ВПЦР, 1928, стор. 49-51.

ВЕЛИКІ МИКІЛЬСЬКІ ЗБОРИ ВПЦР

29 ТРАВНЯ — 1 ЧЕРВНЯ 1928 РОКУ

Великі Микільські Збори 1928 року були останніми нарадами керівного органу УАПЦ. Після них влада заборонила будьякі дальші Збори ВПЦР, і невдовзі почалась остаточна кампанія ДПУ проти Церкви та її діячів, яка завершилась вимушеною «самоліквідацією» УАПЦ в січні 1930 року. У 1928 році ще виходив орган Церкви — журнал «Церква й життя», у 2(7)-му числі якого (останньому, який дозволила влада) архієпископ Костянтин Малюшкевич подав наведені нижче інформації про останні Великі Микільські Збори. В тому ж числі було надруковано і виступ на Зборах митрополита Миколи Борецького.

Матеріали Великих Микільських Зборів 1928 року свідчать про те, в яких невідрадних умовах доводилось жити і діяти УАПЦеркві. Вона мусіла постійно захищатися перед нападками влади і навіть вдаватися для цього до повторних обвинувачень усунутого раніше з митрополичого престолу митрополита Василя Липківського та деяких інших діячів УАПЦ (див. доповідь Комісії дослідження церковного життя). Принцип соборності — одна з головних засад відродженої УАПЦ — часто порушувався і переходив у сваволю. Серйозною проблемою було недбале ставлення громад до своїх священнодіячів (духівництва). Тяжкі умови ісповідування віри під безбожницькою владою примушували багатьох священно- і церковнослужителів та вірних зрікатися Церкви і віри.

Всі ці справи порушувались у виступах на Великих Микільських Зборах 1928 року, і учасники нарад намагались знайти якісь розв'язки.

РЕЗОЛЮЦІЯ ПО ДОПОВІДІ ГОЛОВИ ПРЕЗИДІЇ ВПЦР

У доповіді голови Президії ВПЦР зроблено огляд життя УАПЦ, змальована ясна картина зросту Церкви і зміцнення її. Великі Микільські Збори, висловлюючи доповідачеві подяку, доповідь приймають. Питання, що тор-

каються окремих Церков, розв'язати після доповідей з місць.

РЕЗОЛЮЦІЯ ПО ДОПОВІДІ СЕКРЕТАРІАТУ ВПЦР

Доповідь Секретаріату Президії ВПЦР про працю Президії прийняти, подякувавши Президії за працю. Визнати інформаційну роботу Президії важливою і просити Президію усунути всі перешкоди до належної інформацій.

РЕЗОЛЮЦІЯ У СПРАВІ Ф.-ГОСПОДАРЧІЙ

Вислухавши доповіді фінансової та ревізійної Комісії ВПЦР Великі Микільські Збори ухвалюють доповідь прийняти до відома. Звернути особливу увагу на ті зауваження, що зробила ревізійна Комісія у її акті та пропонувати ВПЦР вжити заходів до поліпшення матеріального стану хворих колишніх працівників Церкви. Закликати парафіяльні, районові й округові поєднання до більш уважного внесення пожертв на допомогу колишнім діячам.

РЕЗОЛЮЦІЯ ПО ДОПОВІДІ ОСВІТНЬОГО ВІДДІЛУ ВПЦР

Визнати, що освітній відділ взяв правдиву лінію на піднесення справи допомоги діячам УАПЦ в самоосвітній роботі, особливо ухвалою щодо складання богословських підручників. Висловити жаль, що Президія ВПЦР не здобула дозволу на відкриття богословської школи і просити Президію ВПЦР вжити всіх заходів до здобуття дозволу на відкриття богословської школи й диригенських курсів.

РЕЗОЛЮЦІЯ ПО ДОПОВІДІ ВИДАВНИЧОГО ВІДДІЛУ ВПЦР

Заслухавши доповідь про працю видавничого відділу, Великі Микільські Збори визнають плян видання церковно-богослужбових книжок і поширення їх правдивим і, висловлюючи подяку всім тим, хто допоміг відділові у справі здобуття коштів на видання, закликають всі Округові Церковні Ради поставитись уважно до цієї справи.

Визнати за правдиві заходи, що вживає Видавнича Комісія при Харківській ОЦР, до видання журналу «Церква й життя». Підтримати комісію, закликавши до співробітництва в журналі всі інтелектуальні сили УАПЦ, вважаючи це їх обов'язком, а парафії закликати до збільшення передплатників журналу й до ширшого розповсюдження його.

ПЕРЕБІГ ВЕЛИКИХ МИКІЛЬСЬКИХ ЗБОРІВ

Підчас Великих Зборів мала своє засідання Комісія по перевірці складу членів Президії ВПЦР й єпископів УАПЦ. Комісія розглянула справи 34 осіб, з них 2 митрополитів, 30 єпископів і 2 протоієреїв. Перевірка не дала чого небудь нежданого. У декого з єпископів не хватає документів для закінчення їх справи, й Комісія доручила Президії затребувати документи; діяльність декого з єпископів вимагає з'ясування й лише один єпископ (о. Степан Орлик) викликав ухвалу Комісії про потребу дослідити його діяльність і наслідки дослідження передати до Вищого Церковного Суду. Робота Комісії ще не закінчена й буде провадитись на В. Покрівських Зборах.

Не віддали Збори багато часу доповідям з місць, та й не було в цьому великої потреби, бо голова Президії у своїй доповіді дав короткий нарис життя кожної Округової Церкви. Лише ті Церкви давали свої доповіді, які або потребували допомоги Вел. Зборів (Глухівська, Конотопська), або доповнювали доповідь голови Президії (Дніпропетровська, яка потребує переїзду до неї єп. Володимира Бржосньовського, Одеська, що живе вже добрим, піднесеним церк. життям у згоді зі своїм єпископом Всеч. о. Ю. Жевченком, Волинська, що перебуває в тому ж тяжкому стані неорганізованости).

Безумовно, центральною повинна була стати доповідь Комісії дослідження церковного життя, що її мав зробити голова Комісії — О. П. Коляда. Комісія ця виділена за ухвалою Президії ВПЦР в складі О. П. Коляди (голова), всеч. о. М. Грушевського і свящ. о. Євтихія Лапчинського. Завдання Комісії було виконати доручення Пленуму ВПЦР від 6 — 8 березня 1928 року дослідити життя УАПЦ і виявити причини, що породжують неспокій в житті Церкви, щоб, усунувши причини, усунути й самі ненормальні в житті Церкви явища. Комісія не могла виконати свого доручення в такій мірі, як це було потрібно, за браком часу, але доповідь Комісії, коротка і ясна, дає відповідь на поставлене питання, а поповнена доповідями Найпоч. о. митрополита Миколи про духовне керівництво в УАПЦ, архієп. о. К. Малюшкевича про стан духівництва в УАПЦ, дає не лише картину цього життя, а накреслює й засоби до лікування хворостей його.

Що ж говорить доповідач?

«1917 рік, каже він, збудив до життя всі народи колишньої Росії. Серед інших народів був і народ український, що високо підняв прапор боротьби за визволення, за відродження. Але народ український повів боротьбу за відродження по всіх галузях життя, по яких він його втратив протягом довгої неволі.

У цей бурхливий час визвольного руху, що його підняв народ український, було втягнуто й Церкву, що теж потребувала оновлення, яке можна було перевести шляхом церковного відродження. Ця потреба й поставила нас до праці відродження та оновлення рідної Церкви, що до цього часу загубила своє обличчя не тільки, як Церква українська-національна, а навіть затемнила себе, як Церкву Христову. Відроджуючи рідну національну Христову Церкву, український нарід повинен був знайти й показати ясний ґрунт, на якому мусіла будуватися його рідна Церква. Цей ґрунт був і був цілком ясний. Головою відродженої Церкви народу українського був і є єдиний Голова її Ісус Христос, в основу життя її й діяння кладеться навчання Христа Спасителя та апостолів.

Але як Церква, що складається з живих людей і діє в певних земних умовах, вона має й повинна мати певне відношення до питань не лише основоположного характеру, а й церковно-громадського, ідеологічного й організаційного, повинна була зразу визначити свою ідеологію, й перевести її в практику життя. Церква наша мусіла стати церквою національною во Христі і ясно сказати своє слово про значення національного моменту в житті Церкви і характер цього моменту.

Оголошуючи автокефалію Церкви, український народ мав на увазі дати самому собі розвивати свою національно-церковну культуру, ввести в Церкву рідну мову, ту мову, якою говорить народ український, для більшого й ширшого освідомлення всіх шарів громадянства у вірі Христовій; інакше кажучи, мова українська повинна була використовуватись, як засіб до здійснення релігійної мети, а не як самодавляюча мета.

Церква повинна була сказати своє слово про те, як вона ставиться до соціально-економічної проблеми і Церква сказала його категорично-ясно і цього свого погляду дотримується і буде дотримуватись у майбутньому, бо діло Церкви Христової показати вірним Христа таким, який Він є, показати Його навчання про те, що на землі всі люди повинні любити один одного, що всі повинні бути братами, щоб всі жили однією Христовою сім'єю, щоб не було ні раба ні пана, щоб не було ні бідного, ні багатого. Українська Церква, дяка Богові, це гасло прийняла й буде його дотримуватись, бо вона визнає інтереси всіх, хто працює, вона визнає право за кожним працюючим на користування своєю працею.

Народ український, відроджуючи свою рідну Церкву, захотів внести в структуру її керівництва ту рису, що була завжди природною рисою церковного життя, й особливо природною Церкві

українській — соборноправність. Треба було усунути з Церкви той абсолютний клерикальний монархізм, що так шкодив розвитку Христової науки, що так затемнював розуміння релігії Христа. Через соборноправність наш народ мав на увазі притягнути до життя Церкви, аби взяли діяльну участь в цьому житті всі кола громадянства й цим виявили всю силу творчости духа й удосконалення розуміння релігії Христа, ту творчість, що в дореволюційні часи була знехтована так званою Синодальною Російською Церквою. Через соборноправність треба було оживити, піднести діяльність всього вірного народу в Церкві.

Оголошенням своєї аполітичності, Церква не тільки хотіла відмежуватись від злочину старої Церкви, що уявляла з себе не невісту Христову, а державну установу, в якій переважав елемент політичний, що було переступом волі Христа, порушенням віри Христової, утратою чистоти своєї, бо коли в Церкві панує політичний елемент, вона забуває про релігію Христа й перестає бути Церквою й [не може] зберегти себе чистою від цього гріха.

В різні часи життя УАПЦ основні ідеологічні положення її не однаково приймалися і втілювалися в життя Церкви.

Не однаково розумівся національний момент.

Починаючи з 1921 року, діячі Церкви в цьому моменті поділились на дві протилежні групи. Одна група йшла до відродження УАПЦ через церковно-національну свідомість українського народу, а друга, навпаки, через Церкву хотіла відродити український народ, як націю. Перша група вводила в Церкву національний елемент для повноти церковного життя, а друга вживала Церкву для повноти національного життя.

В першопочаткову добу ця група, група, що через піднесення церковно-національної свідомости прямувала до відродження Церкви, завдяки своїй слабості, чи іншим обставинам життя Церкви, не мала змоги підняти свій голос і довгий час мусіла бути загубленою у хвилях захоплення другої групи Церкви, настроєм націоналістично-церковним. Доводилось часто чути, як під впливом перебільшених націоналістичних почувань в окремих промовах давалась перевага думці про Україну, а не про все людство. Зі всіх боків ми чули обвинувачення в петлюрівщині, шовінізмі і т. д. Часто трудно було виправдатись в цих обвинуваченнях, бо вони мали певні підстави.

Тепер перед нами стоїть велике завдання виправити всі хиби, що дав нам ухил в шовіністичний бік; для цього потрібно освідомити всю УАПЦ в тому, що ця хиба у нас була й є досі й що ця хиба гальмує справу розвитку й поширення УАПЦ і, засудивши її, всім керуючим церковним органам і вірним працівникам Церкви пильно дотримуватись суто-церковного змісту в своїй праці.

Здійснення автокефальности української Церкви іноді теж переводилось у надто вузьких націоналістичних рямках. Відродження культових святощів народної душі іноді трактувалось в

розумінні абсолютної самостійності не Церкви української, а українського народу.

Тут на терені України боротьба за автокефалію Церкви мала й має своє законне місце, але розуміння автокефалії іноді межило з повним відкиданням думки про Церкву українську, як складову частину Христової Церкви, а може й перешкоджало спробам встановити зв'язок з іншими Церквами. Таке розуміння викликало незадоволення не лише кіл, що належали до слов'янської орієнтації не-українського походження і слов'ян-українців, а що головніше, викликало незадоволення членів самої УАПЦ. Людність у Церкві шукає правди Божої, шукає Христа й прагне до виконання заповітів Його; в цьому шуканні Церква поєднується з іншими Церквами, що прагнуть до того ж самого, с. т. йде шляхом любови й єднання з іншими людьми й народами, що шукають Христа. А між тим часто в промовах доводилось чути, що до Христа ми українці підемо самі, бо ми автокефалісти; чути нарікання на адресу росіян, що гнобили Україну, український народ. Думка про повну самостійність нашої УАПЦ якось дійсно ізолювала її від інших Церков і виховувала вороже ставлення до цих Церков. Це саме розуміння автокефалії в з'єднанні з націоналістичним ухилом знесило Церкву.

Такий напрям думання окремих діячів УАПЦ відвертав побожну людність, що шукає Христа, та правди Його. Такий напрям УАПЦ є напрям нецерковний, а суто-політичний, і коли б Церква вся йшла цим шляхом, коли б вона не стала на шлях Христовий — релігійний, то вона не тільки не збрала б в одну Христову сім'ю народу українського, а її покинули б усі ті побожні люди, що в Церкві шукають задоволення своєї побожності. Що ж робити? УАПЦ повинна, оберігаючи свою автокефальність, як велике і святе придбання своє, вести людність до правди Божої та до здійснення заповітів Христа не через виховання думки про політичну відокремленість від цілого світу, бо це виховання не є церковним, не є християнським. При автокефальності треба прагнути до братерського ставлення до всіх автокефальних Церков.

Ухил від правдивого розуміння соборноправности, є характерним для всього часу життя УАПЦ. Цей ухил вніс певне тертя в найвищий керуючий церковний орган — ВПЦР. Спостерігаються часті розходження по окремих питаннях і суперечки у вищому керуючому органі між окремими членами, зокрема між вищим духовним керівником та головою ВПЦР. Це тертя схарактеризовано самим колишнім головою ВПЦР, як боротьба єпархоначалія з радоправством. Характеристика не зовсім правдива, але саме явище надто шкідливе. Вже 1922 року на ухвалу Президії ВПЦР плюється з четвертого поверху (матеріяли попередньої комісії стор. 298, том II). Так принаймні, висловлював своє відношення до ВПЦР колишній Митрополит УАПЦ. Ці тертя відхиляли увагу, як церковно-адміністративного органу ВПЦР, так і вищого духовного керівника від справи керування життям УАПЦ,

від унормування цього життя; від поширення та розвитку відродженої УАПЦ.

Ці тертя дали тяжкі наслідки, вони були початком різних угруповань у самій УАПЦ. Вони внесли розклад в деякі кола Церкви, викликали анархічні явища, неправдиве розуміння соборноправности і т. д., але на цьому комісія не зупиняється, бо доповідь про соборноправність на Великих Зборах буде поставлено окремо.

Мабуть найтяжчою хвилю в житті УАПЦ було неправдиве відношення до держави. Ви знаєте все те, що знає в цій справі і комісія. Ви знаєте добу в житті нашої УАПЦ, багату різними прилюдними й неприлюдними заявами, деклараціями та меморандумами й делегаціями до уряду, що в них доводилось про щирю лояльність УАПЦ до радвлади. Уже ця потреба в деклараціях та делегаціях свідчить, що тут не все було добре, що в дійсності цієї лояльності не було, або вона була сумнівна.

Зупинімося хоч на способі поповнення складу служителів культу, що мав місце в УАПЦ до 2-го ВПЦС. Вступ до лав священнодіячів УАПЦ елементові зовсім нецерковному не був неможливим. Висвячували іноді, не достатньо придивляючись до освітнього стану, до релігійного світогляду, до минулого кандидатів. Завдяки такому методу поповнення священнодіячів, ми маємо людей нецерковних, нерелігійних, з темним минулим. Ми маємо Карпенків, Сагайдачних, Климків і т. д.

Такий елемент у складі священнодіячів УАПЦ, безумовно, підривав не лише зовнішне-правний стан УАПЦ, а й авторитет священника УАПЦ, а разом і справу відродження її.

Було одною з причин неправдивого ставлення до держави неправдиве розуміння закону про відокремлення Церкви від держави. Давалось пояснення селянам такого характеру: «В церкві й у цвинтарі церкви можна робити все, що хочеш — влада карати не має права, бо вона відділила Церкву від держави, а за цвинтарем, уже мовчи, бо будеш покараний». Не дотримувались певних норм щодо користування храмами, особливо, на паритетних умовах: не пускали слов'ян до церкви силою, не дотримувались підписаних з ними умов, силою відбирали ключі і т. ін.

Але, ясно, що основною причиною було неуміння чи небажання декого з керівників Церкви вести правдиву лінію відношення до держави.

Здавалось, що вереснева нарада 1926 року нагадала Церкві про всі ті гасла й засади, що були прийняті першим ВПЦС і виправила оцю велику хвилю в житті УАПЦ.

Найвищий духовний керівник Церкви о. митрополит Василь визнав усі помилки в справі відношення до держави й усі ухвали вересневої наради й дав під ними свої підписи. Життя УАПЦ стало налагоджуватись. Периферія, що радо зустріла воскресіння свого життя, напружено готовилась до Великих Покрівських Зборів ВПЦР.

Покрівські Збори були продовженням і розвитком того, що було зроблено вересневою нарадою представників УАПЦ.

Великі Микільські Збори що відбулись у травні 1927 року відзначили заспокоєння життя УАПЦ. Здавалось, все добре. Взято новий правдивий курс церковного життя, що повинен дати Церкві повне заспокоєння, але так здавалось. А ось Київська, наприклад, Церква на нараді представників парафій м. Києва зразу могла бачити спробу о. митрополита Василя відкинути ухвали вересневої наради, не визнати обраного нею керуючого органу «Всеукр. комісії по унормуванню життя УАПЦ». Чути було від вищого духовного керівника по адресі керуючого органа таке: «Ви люди нецерковні. Коли вам не довіряють, то чого тут сидите, ідіть собі, ідіть... Ви не хочете робити того, що вам Церква каже» (стор. 99, том I). Цим виступом вищого духовного керівника була зроблена спроба анулювати всі підписи його під ухвалами вересневої наради, а разом і до всього нового курсу церковного життя.

Ясне порушення життя УАПЦ починається зборами Троїцької парафії 2-го червня 1927 р. в приміщенні Президії ВПЦР. Це зібрання було початком напружених відносин між Президією ВПЦР з одного боку та вищим духовним керівником о. митрополитом Василем з другого, яке тривало до 2-го ВПЦС. Це напруження відбилось і на житті периферії, яка тлумачила його порізному. Основною причиною цих розходжень було іменно різне ставлення духовного керівника і ВПЦР до ухвал вересневої наради і Покрівських Зборів.

Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор своєю ухвалою питання, що вносило ненормальність у життя УАПЦ, розв'язав звільненням вищого духовного керівника від тягару митрополичого служіння. Собор думав цим звільненням заспокоїти життя УАПЦ, яка давно прагне до того, щоб, звільнившись від внутрішнього постійного загрозливого ускладнення, йти до розвитку, поширення та розквіту. Але чи є вже цілковите заспокоєння? Ще нема. Не всі члени УАПЦ однаково зрозуміли мотиви, з яких було звільнено вищого духовного керівника о. митрополита Василя. Свідома частина Церкви зрозуміла й прийняла звільнення митрополита, як кончу потребу заспокоєння й унормування життя УАПЦ, а друга частина — в той чи інший спосіб виявляла і виявляє своє незадоволення цим.

Були випадки, коли поминання єпископату провадилось не згідно з ухвалою Другого ВПЦС: так у одній з парафій м. Києва поминалось не о. митрополита Миколу, а митрополита о. Василя, та архієпископа о. Олександра Ярещенка.

Ступенево з'ясується, що є в деяких парафіях м. Києва й інших Окр. Церков гуртки нецерковні, нерелігійні, що мріють про стару, засуджену Собором лінію церковного життя, гуртки ці шкідливі для Церкви української, що шукає шляхів до свого відродження, бо вони затримують розвиток та поширення її, а те, що зроблено, руйнують.

Все це дає право говорити про утворення в УАПЦ окремих гуртків, що настроєні вороже до сучасного курсу церковного життя і навіть у справі відношення Церкви до держави і викликає потребу шукати засобів до ліквідування цієї хворости.

Що робити?

Треба усунути із вживання в Церкві промов нецерковного, нерелігійного змісту, не пропускати в Церкві промов двозначного змісту, що можуть тлумачитись, як політичні. Промови мають бути ясні, недвозначні й на суто-релігійні євангельські теми без принесення стороннього елемента. Поповнення складу духовенства ввести в певні норми. Всіх священиків, дияконів, що є безробітними, взяти на облік і перевести їх перевірку по загальному положенню, а таких, що не погодяться з такими положеннями, виключити зі складу священнодіячів УАПЦ. Вищий керуючий орган взагалі повинен знати всіх своїх працівників, аби не мати в складі їх людей нецерковних. З'ясувати всій Церкві суть закону про відокремлення Церкви від держави; з'ясувати й те, що ні одна держава не може бути байдужою до всіх організацій, що живуть на терені її урядування. Зносини з закордоном переводити тільки з тими персонами, що юридично вважаються репрезентантами УАПЦ для зносин з Церквами інших народів. Хто порушуватиме ці норми, виключити з Церкви.

Чи давати ще нові декларації і прилюдні заяви про ставлення до держ. влади?

У цій справі УАПЦ своє правдиве слово сказала вже ясно.

Повторити його, звичайно, не гріх. Добре було б ствердити і прийняти, як ухвалу, проєкт звернення 2-го Собору до вірних УАПЦ у цій справі. Але ще важніше не декларувати, а дійсно правдиво ставитись до держави, аби не було розходження між словами й ділом, треба в цьому виявити щирість і повну церковну чистоту, перестати, як колись казали, втирати «очки» і т. ін. Найдти якісь радикальні заходи до виправлення хиб в житті УАПЦ, окрім тих, що зазначені в доповіді. Комісія не може і просить Вел. Збори допомогти у цій справі Президії ВПЦР».

Доповідь викликала з боку Вел. Зборів цілу низку запитань до доповідача, зауваг щодо окремих моментів доповіді, обміркування, але Збори погодились, що думки доповіді є правдиві й прийняли таку резолюцію: «Цілком погоджуючись з наявністю в УАПЦ певних ухилів, що визначені в доповіді Комісії для дослідження життя УАПЦ, Великі Микільські Збори доручають Президії ВПЦР вжити всіх заходів, що визначені і в доповіді Комісії й є в розпорядженні ВПЦР до виправлення зазначених ухилів».

Поповненням і підкресленням окремих положень доповіді Комісії, була доповідь Всеч. еп. о. Петра Ромоданова про «Собоноправність в сучасному церковному житті» за

тезами: 1) Уява й освітлення соборноправности в першу добу відродження УАПЦ; 2) Соборноправність як ідеологічне гасло УАПЦ у зв'язку з іншими основами УАПЦ: православієм, українізацією й автокефальністю; 3) Соборноправність у сучасному церковному житті: а) вияви соборноправности в православії, українізації й автокефалії УАПЦ; б) вияв соборноправности в практиці; 4) Засоби навернення уяви й визначення соборноправности на правдивий шлях первісного розуміння її в УАПЦ.

Проект резолюції по цій доповіді, що подав сам доповідач, надовго затримав увагу Зборів і прийнятий Зборами з деякими поправками. Відкинуто Зборами думку про те, що соборноправність, як свавільство, може дати порушення догматичного учення Церкви, привести до хаотичности та раціоналізму релігійного думання, виправлено окремі неясні вирази й прийнято таку резолюцію:

«А. Визнати соборноправність невідминним організаційним началом УАПЦ.

Б. Констатувати, що в УАПЦ мали місце зрозуміння й виявлення соборноправности, яко сваволі й визначення цієї сваволі:

1) в справі проведення в життя євангельської етики (моральність);

2) в зловживаннях моментом і засобами нецерковної боротьби в справі визволення Церкви;

3) зловживання в справі церковної українізації приводили в окремих випадках до проявів шовінізму в різні боки;

4) в затемненні автокефальности порушенням церковної аполітичности;

5) в безсистемності вживання вільної творчости в церковно-богослужбовій практиці (вільні служби, штучна драматизація і т. ін.);

6) в порушенні організаційної єдности Церкви нехристиянськими настроями церковних угруповань;

В. Великі Микільські Збори визнають неприпустимим перетворення соборноправности в сваволю й ухвалюють виправити неправдиве розуміння й нехристиянське визначення соборноправности такими засобами:

1) усвідомити віруючу людність в догматичних і етичних основах Церкви Христової;

2) звільнити Церкву від нехристиянських виявлень українізації та автокефалії;

3) визволення УАПЦ провадити суто-християнськими засобами;

4) урегулювати вживання в церковно-богослужбовій практиці УАПЦ здобутків вільної творчости;

5) порушення церковної єдности утворенням та виступами

церковних угруповань рішуче попереджувати та припиняти відповідними впливами керівничих органів на порушників;

б) конкретизацію цих ухвал та переведення їх в життя УАПЦ доручити керуючим церковним органам».

Доповідь архієпископа о. Костянтина Малюшкевича про «служіння єпископа в УАПЦ і місце священика в парафії» констатує тяжкий матеріальний, правний і моральний стан працівників Церкви, встановлює причини такого стану й шукає виходу з нього. Вислухавши доповідь, Великі Збори з пропозиції доповідача ухвалили резолюцію:

«Доповідь про служіння єпископа в УАПЦ і місце священика в парафії, прийняти й засоби до виправлення ухилив від правдивого розуміння цього служіння і цього місця, що визначені в доповіді, прийняти до керівництва».

Міжцерковне становище УАПЦ — то є те питання, що давно викликає великий інтерес всіх членів УАПЦ. Воно піднімалось на другому ВПЦС; про нього говорив Пленум ВПЦР у зв'язку з завітанням до Найпоч. митрополита Миколи представника Синодальної Церкви митрополита Інокентія; про це становище і на цих Вел. Микільських Зборах доповідав Найпоч. митрополит Микола. Подаємо тимчасом тези доповіді о. Митрополита:

«1) Загальна і культурна революція на Україні владно поставила питання про національну Церкву українського народу, який і почав її будувати в УАПЦ.

2) Тихоновщина й обновленщина — то є рештки чужих українському народові релігійно-культурних напластунів, засуджені на відмирання; майбутнє релігійного життя на Україні належить тільки УАПЦ, як Церкві, що природньо виростає з релігійно-культурних потреб українського народу.

3) Тихоновщина вперто тримається — ідеологічно і практично — панування російської церковної культури на Україні. Якщо деякий ґрунт для себе вона має у великих містах, де чимало є чужих українській культурі елементів, то з пробудженням самосвідомости села вона матиме в ньому щодалі менше ґрунту.

4) Обновленщина, сприймаючи впливи часу, теоретично визнала принципи ідеології УАПЦ — автокефальність, соборноправність, українізацію, але життям своїм виявляє, що вони для неї чужі, неприродні, — стати в безпосередню близькість до релігійно-культурних потреб українського народу вона неспроможна.

5) Об'єднання УАПЦ з будь-якою з цих течій у сучасний момент було б штучне, неприродне, — воно сполучило б чужі своїм культурним підґрунтям елементи, але не злило б їх в єдиний церковний організм.

6) Проте, потреба утворення єдиної Православної Церкви на Україні — то є пекуча вимога релігійної свідомости кожного.

7) Цілковите церковне замирення на Україні — справа більш-менш недалекого часу, коли остаточно відімуть коріння чужих для українського народу рел.-культурних впливів.

8) Готуватись до цього замирення слід і тепер, перетворюючи нехристиянську ворожнечу поміж окремими церковними течіями в братнє співжиття рівноправних церковних організмів, які один в одному нелицемірно визнають справжню Христову Церкву.

9) Стан такого братнього співжиття, як тимчасовий, триватиме далі доти, доки рівнобіжні з УАПЦ церковні організації не проймуться остаточно елементами українсько-релігійної культури, не вростуть в неї своїм корінням, а тоді саме собою відбудеться й канонічне злиття».

Обговорюючи доповідь о. Митрополита довелось, звичайно, прийняти до уваги сучасний стан інших Церков на Україні та їх відношення до нас. Характерно виявилось відношення до нас з боку Синодальної Церкви на її Соборі, що відбувся в Харкові на початку травня. Складом своїм цей Собор був українським, бо з 120 членів Собору 87 зареєструвались, як українці. За програмою роботи своєї, Собор, здавалось, теж близько стоїть до нашої УАПЦ: тут і соборноправність, і автокефалія, і українізація. Але яке ж відношення до цих питань? На Соборі проф. Покровський сам себе запитує про соборноправність: чи на всі 100% ми соборноправні? Ні. Соборноправність йде на «убыль». Ми йдемо до «єдиновластія». У центральному органі (треба розуміти Синод) «длань (мабуть митрополита Пімена) всему давала центростремительний уклон». «Стара закваска архиєреїв продовжує нагадувати про себе». Оце соборноправність. Така й автокефалія, така й українізація. Що ж дивного, що таке ж ми маємо щире й відношення їх до нас. Коли на побаченні, митрополит Інокентій виявив до нашої УАПЦ повну повагу, то на Соборі доповідач про нашу Церкву, прот. Тарасов не знав для нас іншої назви, окрім «Липківщина», «самосвятія», «шовіністи» і т. інш. «Самосвятство, каже він, уродливое явление, возникшее на почве шовинизма. Оно задерживает настоящую (чи не їхню) здоровую украинизацию». «Самосвятые — это группа так называемых «ширих украинців», движимых национальными соображениями». «Народ должен понять, что его завели в немецкую веру. Самосвятская ересь пустила глубокие корни, и народ украинский ждет от Собора разрешения вопроса, а Собор должен сказать, что реформатор-

ское течение самосвятов — не православное». Це правда, що народ український жде, але не від них і не того, що вони дають. Коли він жде оновлення церковного життя, то у них він його не знаходить, бо чує від них теж саме, що чує і від тихоновців.

Як же нам після таких виступів ставитись до Синодальної Церкви? Може, вороже? Бо, отже прот. Тарасов каже, що ми перекрутили розуміння Церкви і не виявляємо любови, а лише ворожість до тих, що думають не так, як ми. Але хіба Синодальна Церква це прот. Тарасов, чи митрополит Пімен? Хіба на тому ж Соборі миряни не докоряли цьому доповідачеві за неприпустиме ставлення його до нашої Церкви? Хіба члени Собору не вимагали від своїх владик поваги до УАПЦ й замирення з нею? Хіба не вимагали вони рішучої українізації Церкви?

Великі Микільські Збори поставились з цілковитою уважністю до питання про своє міжцерковне становище, зважали всі обставини його і прийняли таку резолюцію, запропоновану архиеп. о. К. Малюшкевичем:

«Українська Автокефальна Православна Церква визнає себе складовою частиною всесвітньої Христової Церкви. В силу цього вона і прагне до єднання з іншими Церквами і найперше з Православними Церквами, що на Україні перебувають. Про це поєднання УАПЦ молиться і вірить, що прийде момент, коли весь побожний народ український, який належить до Христової Церкви, поєднається в одну святу Українську Автокефальну Православну Церкву. Для наближення цього моменту УАПЦ йде не шляхом ворогування з Церквою Старо-слов'янською чи Синодальною на Україні, а шляхом виховання у своїх членів поваги до шукань правди Христової й Самого Христа, що мають місце в цих Церквах, як і в кожній Христовій Церкві, аби цим встановити моральне єднання, а через нього дійти до цілковитої організаційної єдності тоді, коли не лише наша УАПЦ, а й Церква Старо-слов'янська й Синодальна, пішовши цим самим шляхом, виховують відповідно своїх церковних керівників і вірних у душі любови до всієї Христової Церкви, а найперше до Святої Укр. Авт. Прав. Церкви. Для постійного дбання про таку підготовку до поєднання Церков, В. Микільські Збори ВПЦР обирають відповідну комісію, що має саме скласти інструкцію своєї праці і подати цю інструкцію на ствердження В. Покрівських Зборів».

До Комісії цієї Великі Збори обрали архієпископа Полтавського та Лубенського всеч. о. Й. Оксіюка, архієпископа Київщини всеч. о. К. Малюшкевича, архієпископа

Харківського всеч. о. І. Павловського, та вірних: В. М. Чехівського, І. С. Гаращенко, Ю. М. Машкевича й К. Є. Сабадаша.

Тяжкий стан працівників Церкви вже на другому ВПЦС звернув на себе увагу Церкви. Собор доручив Президії ВПЦР розробити проєкт і утворення для працівників УАПЦ каси взаємодопомоги. Цей проєкт склав протоієрей о. Харитон Гов'ядовський і Великі Збори прийняли його для подачі на відповідну реєстрацію. Не даючи зараз змісту статуту, подаємо коротку передмову до нього, що зробив доповідач:

«Статистика дореволюційного часу свідчить, що умови служіння духовництва давали йому можливість довгий час працювати. Ви знаєте, — каже о. Х. Гов'ядовський, — що в старій Церкві духовництво не рідко святкувало 35-ти річні, навіть, 50-ти річні ювілеї свого служіння. Ситість і спокій духовництва старого часу сприяли цьому. Але ця ситість і цей спокій не дуже приваблювали до себе кращих дітей духовництва й вони тікали від цієї ситості і спокою і шукали праці в інших галузях культурно-громадського життя. Отже й ми не жалкуємо за тією ситістю і спокоєм; ми не мріємо про повернення старих умов життя і праці духовництва, але ми не можемо не звернути уваги на сучасний стан нашого духовництва, оскільки він загрожує всій УАПЦ. Ви чули тут про різні ухили у внутрішньому житті нашої УАПЦ. Дозволю собі звернути вашу увагу на один з них: на відсутність у нас не тільки християнської любові, а й звичайної жалості до знесилених працівників Церкви. 62 крб., що поступили за 9 місяців до скарбниці ВПЦР від усієї УАПЦ на допомогу колишнім працівникам її, яскраво свідчить про загрозливий внутрішній стан УАПЦ. Бо що ж ми будемо говорити про братерство всесвіту, про любов до брата свого, коли самі не виявляємо її до перших своїх працівників, що всі сили свої поклали на служіння Церкві?

Але може ми, священнодіячі, не маємо права турбуватись про полегшення свого матеріального стану, може ми повинні й надалі спокійно й терпеливо ставитись до нього, щоб не почути докорів, на які так оочі не тільки наші ідейні противники, а і свої ж правовірні українці? Всякий раз, як тільки підіймається питання про матеріальне забезпечення духовництва, ми чуємо докори, образи й зневаги; нам зараз же приводять тексти з слова Божого, нагадують слова Основоположника Церкви Христа Спасителя про те, що ми не мусимо дбати про свій добробут на цій грішній землі, а збирати собі скарби там, де «злодії не підкопують і не крадуть», що наша «нагорода на небесах», і багато інших місць з святого Письма нагадують нам ті, хто вже добре засвоїв собі сучасний погляд на священнодіячів, як на наймитів, хто хоче

використовувати їх працю, коли не зовсім даром, то за такою допомогою, що переводить священнодіяча на стан звичайного старця, якому з жалю подають «Христа ради». Докоряючи священнодіячам за їх турботи про потреби для земного існування, ці вірні не згадують про обов'язки, які покладає на них те ж слово Боже щодо матеріального забезпечення й моральної підтримки служителів вітваря, хоч таких місць у слові Божому є багато і всім вони добре відомі. Тому то, коли не все, то значна більшість сучасного духовництва має цілковите право повторити слова св. апостола Павла, який писав до Коринтян: «Видовищем зробились ми світові, бо й до цієї години ми голодуємо, і наготієм, і бити в лице, і тиняємось, і трудимось, працюючи своїми руками; мов сміття світу стались ми, сметиця всього — аж досі (1 Кор. 4, 9-12). Але той же святий апостол Павло пише Тимофію: «Коли хто про своїх, а найбільше про домашніх, не промишляє, той відцурався віри і гірший від невірного» (1 Тим. 5, 8), а від священнодіячів вимагає, щоб вони «добре своїм домом правили, бо коли хто не уміє своїм домом правити, то як йому про Церкву Божу дбати?» (1 Тим. 3, 4-5). Отже, священнодіячі мають не тільки право, а й обов'язок, дбати коли не про свій власний добробут, то про своїх домашніх, про свою родину, про дітей, щоб не бути, за висловом св. ап. Павла «гірше невірних» бо й вони дбають про своїх дітей, про свою родину. А хто ж з вас, почесні члени Зборів, не знає, в якому стані тепер перебувають діти і вся родина священнодіячів? Але поки ще священнодіяч у силі, поки він ще сам працює і здобуває хоч будь-які засоби до свого існування, доти ще сім'я його має змогу жити при ньому; коли ж знесилений священнодіяч падає, коли тяжка хворість позбавляє його праці й передчасно зводить його в могилу, що тоді робити сиротам, де їм дітись, хто їх підтримає? — Ніхто. Ми самі повинні подбати про це; ми повинні організувати свою взаємодопомогу. Цього вимагає від нас і наша віра і наша мораль; цього вимагають від нас й інтереси суспільства, інтереси держави. Ми не маємо права утворювати з своїх дітей нові кадри безпритульних, ми мусимо виховати своїх дітей чесними, працездатними громадянами, і тому повинні вжити всіх заходів до забезпечення своїх сиріт і вдів, ми мусимо утворити касу взаємодопомоги хоча б ціною позбавлення себе самих і того шматка хліба, який ми тепер маємо, і взяти в цій касі участь повинні всі священнодіячі без винятку. Коли ця справа не зустріне перешкод, то хоч матеріальний стан духовництва від існування каси взаємодопомоги не покращає, але родина члена каси буде знати, що в тяжкий момент (смерти, хворости і т. ін.), хоч маленьку допомогу одержить».

Болючим питанням церковного життя наших днів є зреченство від віри й Церкви. З доручення Президії ВПЦР всеч. архієпископ о. Костянтин Малюшкевич склав й подав

до уваги Зборів проєкт наказу в справі приймання відступників від Церкви. У передмові до наказу доповідач констатує причини відступництва, наявність спроб до повернення й основний принцип, що його треба дотримуватись у справі приймання зреченців.

«Відступники від Церкви і від віри, відступники від священнослужіння й церковнослужіння були завжди в житті християнському. Наші часи збільшили зреченство. Воно стало явищем масовим. Зреченство від віри і Церкви на протязі останніх, після-революційних часів відзначається тисячами й десятками тисяч осіб. Зреченство від священнослужіння й церковнослужіння визначається в межах України десятками й, навіть, сотнями. Причин до відступництва багато.

Природний вихід з Церкви тих, що, не маючи віри, перебували в складі членів Церкви механічно в часи дореволюційні; вплив антирелігійної літератури; вплив оточення і вплив перебування в державі арелігійній; шукання через відступлення земних благ; зміна в світогляді і т. ін.

Різні форми відходу від віри й Церкви. То відходять механічно, непомітно, то відходять, маніфестуючи свій відхід через оголошення в пресі, через прилюдні виступи в формі, що плямують віру, виявляють бажання підірвати Церкву, чи дискредитувати священнослужіння.

Чи може бути повернення цих відступників до віри, до Церкви й до служіння Церкві?

Може. Христос каже: «Того, хто йде до Мене, не вижену» — притча про блудного Сина, каже про можливість повернення блудного до Отця і повне його прощення; слово Христа про віщу, яка заблудила і дає велику радість пастухові, що знайшов її, говорить те ж саме.

Можливе повернення і до священнослужіння навіть після зречення не лише від священнослужіння, а й від Церкви і від віри. Цю можливість стверджує нам Євангеліє від Іоана. «Симоне Іонин, чи любиш Мене?», тричі запитав Христос апостола Петра і після одержання відповіді, щирої відповіді апостола Петра, що вирвалась у нього з біллю серця після повного покаяння, тричі Христос стверджує Петра в апостольстві. Цим самим визначається і спосіб повернення до Церкви й служіння Церкві — через щире покаяння перед тим, до кого вертається. Христос не накладав на ап. Петра покути, але достатньою покутою для нього були муки сердечні, під час страждань Христових і навіть саме запитання Ісуса Христа: «Чи любиш Мене більше, ніж ці?» — запитання, що стривожило й засмутило ап. Петра. Це саме було й перевіркою сили покаяння ап. Петра. Відступникам нашого часу потрібна теж не покута, а покаяння — перевірка сили й широти покаяння, це діло Церкви та її керівничих органів».

На підставі цих міркувань і складено проєкт наказу про приймання до Церкви відступників:

«Вірні, що відійшли від віри й Церкви з вимоги свого духу, з тимчасового зневір'я, але відійшовши, не чинили вірі й Церкві шкоди своїми прилюдними виступами, і повертаються до віри, можуть бути повернуті до Церкви після сповіді перед священиком і тоді ж допущені до святого причастя.

Священнодіячі, що відійшли від віри, Церкви і свого служіння і, відходячи, зманіфестували свій відхід шляхом оголошення в пресі, чи через якісь інші форми прилюдних виступів, що плямували віру й Церкву, або чинили шкоду Церкві й вірі у якийсь інший спосіб і хочать повернутись до Церкви, повертаються через прилюдне покаяння перед Церквою, як і вірні. До причастя допускаються не раніш, як через рік. Після причастя можуть бути допущені до служіння Церкві на посадах диригентів, дяків, читачів, співців. До священнослужіння вони не повертаються.

Священнослужителі, що відійшли від свого служіння, а не відrekliсь від віри й Церкви і, відійшовши від служіння, плямували саме діло священнослужіння, повертаються через визнання своєї провини перед Церквою і спокуту в формі служіння на протязі року на посадах дяка, співця, читача і т. ін.

Священнослужителі, що залишили своє служіння і Церкву без наміру шкодити Церкві і без відповідних вчинків, повертаються до свого служіння через покаяння, святе причастя через ½ року, тоді ж (після причастя) вони можуть бути допущені до виконання обов'язків церковнослужіння (дяків, диригентів, співців і т. ін) і через ½ року можуть бути повернуті до священнослужіння».

П р и м і т к а: Священнослужителі, що відійшли від віри й Церкви можуть повернутись до Церкви з ухвали Загальних Зборів парафії, в межах якої перебували на протязі останнього року, а до служіння Церкви з відому ОЦР.

За ухвалою Зборів проєкт має бути надруковано, розіслано до ОЦР для зауваг з місць і в остаточній редакції передано на ствердження В. Покрівських Зборів.

Останньою по ходу праці Зборів, була доповідь всеч. єпископа о. Юрія Жевченка про «Справу нового стилю».

Доповідь науково обґрунтована, цікаво складена, з цікавістю вислухана Зборами й викликала ухвалу Зборів про потребу ознайомити всю Церкву нашу з думками доповіді для підготовки членів Церкви до переходу разом з цілою Православною Церквою до нового стилю.

Цією доповіддю й закінчились Великі Збори на четвертий день праці. Єдиний висновок безперечний можемо

зробити ми і зробили, певно, всі члени Зборів з приводу праці Зборів: Українська Автокефальна Православна Церква є й хоче бути чистою Христовою Церквою — невістою Христовою без плям й вади. Все зробити, аби звільнитись від цих плям, аби чистими і світлими очима дивитись на Христа — ось наш обов'язок. Може будуть нами незадоволені люди, що шукали й шукають у Церкві не лише задоволення вимог віруючої душі побожної, що шукали й шукають у нас шовінізму, політиканства, рішучого реформаторства або протестантизму, чи німецької віри, як говорить прот. Тарасов. Не про них ми турбуємось, а про побожних дітей побожного українського народу.

Прекрасне слово Найпочеснішого митрополита Миколи перед початком Зборів і по закінченні Зборів відмітило саме цей бік життя нашої Церкви: шукання Христа і життя з Ним.

Подав *архієпископ Костянтин Малюшкевич*

«Церква й життя», ч. 2 (7). Харків, ВПЦР, 1928, стор. 79-92.

[48]

ДУХОВНЕ КЕРІВНИЦТВО УАПЦ (СУЧАСНИЙ СТАН ЦЕРКВИ)

**ДОПОВІДЬ НАЙПОЧЕСНІШОГО
МИТРОПОЛИТА МИКОЛИ [БОРЕЦЬКОГО]
НА МИКІЛЬСЬКИХ ЗБОРАХ
29 ТРАВНЯ 1928 РОКУ**

Доповідь про духовне керівництво УАПЦ нам прийшлося розпочати 6/III б. р. Малим Зборам ВПЦР, основні положення якої щодо загального огляду життя нашої Церкви, відомі вже Церкві з журналу «Церква й життя», і в даний момент за малими роз'їздами по округах, до своїх попередніх спостережень щось нового додати майже не доводиться. Церкви: Волинська, Полтавська та Катеринославська, які прийшлося відвідати нам в останні часи, не внесли в наші спостереження майже нічого нового й тому

приходиться в своїх висновках спиратись більше на спостереження перші, ніж на останні, хоча й останні не без матеріалів і не відкидаються в розцінці сучасного стану життя нашої УАПЦ.

Який же стан нашої Церкви й на що саме хотілось би нам звернути увагу її, щоб вирівняти ті перебої у її житті і ті аномалії, які утворило саме життя в ній, надавши окремим частинам її, право надто вільного й майже безконтрольного існування?

Стан нашої УАПЦ і кепський і добрий.

Кепський він тим, що люди потроху нас не люблять і нам дорікають, а добрий він тим, що нас любить Христос і допомагає нам благодать Святого Духа.

За віщо ж нас люди не люблять?

Не люблять нас з самих різноманітних причин: і за, як вони кажуть, неканонічність нашої УАПЦ, і за її, на їх думку, безблагодатність, і за відсутність у нас суто-християнського духу, християнських настроїв, і за збочення в нецерковні царини, і за підтримку старої церковної політики і т. ін.

Залишаючи в стороні такі обвинувачення, як «неканонічність» нашої УАПЦ та її «безблагодатність», на що ми, розуміється, відповідь давати зважаємо для себе зайвим і недостойним, ми в той же самий час не можемо не спинятись на обвинуваченнях інших і не використати їх на піднесення внутрішнього життя нашої Церкви і тим на честь і славу Господа нашого Ісуса Христа. Отже давайте, мої любі, спокійно і уважно переглянемо всі обвинувачення, які закидають нам вороги нашої Церкви, і в кожному з них щиро покаємось перед Богом і людьми, якщо дійсно ми винні.

Нам, перш за все, дорікають за відсутність у нас суто-християнських настроїв, цебто в порушенні заповітів св. ап. Павла, який каже до Фесалонікійців (1 Сол. 5, 19): «Духа не вгашайте», а до Римлян (Рим. 8, ст. 9-10) пише: «Ви не тілом живете, а духом, якщо тільки Дух Божий живе у вас. Якщо хто духа Христового не має, той і не його. Якщо Христос у вас, то тіло мертве для гріха, але дух живий для праведности»... І до Галатів (Гал. 5, 22) каже: «Плоди духа: любов, радість, мир, довготерпіння, доброта, милосердя, віра, тихість, стриманість». А св. ап. і єв. Іван Богослов каже про Господа нашого Ісуса Христа (Іоан 1, 4), про його духовні настрої: «У Ньому Життя було, й те Життя було світлом для людей».

Отже всі ці святі слова, як бачимо, накреслюють перед

нами воістину суто-християнський дух, християнські настрої. Але чи власні вони дійсно нам, чи власні вони нашій УАПЦ? Боюсь, що ні. Погляньте ви самі на нашу Церкву, на наші округи, райони, парафії і ви побачите, як серед нас мало Христового духу, Христових настроїв, як панує скрізь недовір'я, ворожнеча й боротьба. Погляньте ви хоча й би на Церкву Конотопську, Волинську та Дніпропетровську і скажіть, чи може вже де густіше сплітатись в один нервовий клубок життя Церкви, як тут? Я думаю, що ні. Та й чи можна сказати, що вся боротьба, що ведеться в Церкві, ведеться виключно з суто-церковних мотивів? Безумовно ні. Люди борються, як і звичайно, найбільше з причин і міркувань егоїстичного характеру й найменше з причин церковних. Погляньте ви хоча й би на Дніпропетровську округу і ви прийдете в жах від тої шаленої боротьби церковних угруповань, які там всі, під прапором Церкви, безперервно воюють одне з одним і в бажанні перемоги заливають одне одного найтяжчими обвинуваченнями й наклепами. Пивоварівці, Ромоданівці, Морозівці, Орликівці та інші на Дніпропетровщині існують, як легальні в нашій Церкві угруповання, і вас не повинно не скільки дивувати, коли при зустрічі почесного гостя ви почувете, що хліб-сіль підноситься від пивоваровців, або ромодановців, або яких інших. І не подумайте, що це є демонстрація з боку тих осіб, що підносять нам хліб. Ні, хліб-сіль підноситься цілком щиро, спокійно і навіть з гіркими-прегіркими слізьми. Але підноситься не тими, хто штучно утворює на Дніпропетровщині новий «Корантський розкол» (I Кор., гл. 3), а тими щирими дітьми Церкви святої, які з любови до Христа й нашої Церкви готові душу свою покласти за правду Божу і, цілком довіряючись своїм проводирям, з релігійним ентузіазмом провадять у життя думки їх, не розуміючи того, скільки своєю щирістю вони на чолі з своїми проводирями шкодять і своїй справі і справі всієї УАПЦ.

Джерела церковної боротьби у нас давні і старі, і ми оскільки з ними звиклись і зрослись, що відкинути їх майже вже не в силі. Ці джерела розкидані в нас по всій Україні, і не без них і наш стольний град Київ. І в Києві б'ють ще джерела старої боротьби і так густо обливають брудом не раз ще тих, які так високо шануються Церквою і вважаються за її кращих синів. Не хотілось би нам торкатись цих джерел, але ми не можемо бути безпідставні. Не так порівнюючи давно, входить до нас у кімнату Президії ВПЦР один брат, людина мені відома, спокійна й побожна.

І, подаючи, секретареві зшиток, голосно каже, «оце відповідь о. Малюшкевичу, а ви всі її почитайте», при останніх словах дивиться на мене... Я прошу брата сісти і, помічаючи схвильованість, прошу докладно ознайомити мене зі справою, і чим так важко вразив його наш архієпископ Малюшкевич. Брат трохи заспокоюється, сідає, й починає викладати своє горе. У чому ж річ? А річ у тому, що всесечний о. Малюшкевич написав і вмістив у ч. 5 нашого журналу свою статтю про християнську мораль і мав необережність своїми думками не подобатись нашому братові, і от цей брат розгніваний на арх. Малюшкевича, на статтю відповів статтею, або краще мовити листом, але таким, що коли я потім з ним ознайомився, то прийшов буквально в жах від усього того, що було вилито цим листом на нашого достойного архипастиря й нашого заступника по догляду за УАПЦ. Але трагедія, мої любі, не в цьому, трагедія в іншому. Трагедія в тому, що брат, який подав скаргу на архієпископа Малюшкевича, людина добра й довірлива й не дуже письменна, а скаргу складено рукою мудрою й надто грамотною. Отже, ясно, що автором скарги являється не той брат, що подав нам скаргу, а хтось недобрий, інший, що приховався за цим братом. Чому, здавалось би, будь-кому треба дійсно сказати нам правду в вічі, не сказати її чесно і одверто? Чому не підписати її іменню тому хто її і склав? Ні, люди так діяти не можуть; вони обстрілюють вас із-за чужої хати, із-за чужої спини і воістину утворюють собою те джерело, яке розкладає нашу Церкву і перетворюють її, як нам дорікають, в «нездорову організацію». З цим «джерелом» треба нам, мої любі, боротись у самий рішучий спосіб, і горе тому, хто до таких членів нашої Церкви поставиться байдуже. Як ці джерела відбиваються на стані нашої Церкви — говорити й не доводиться бо це гніздо Веліяра, то як там поселиться Христос? Отже, завдяки цим джерелам, наша Церква завжди охоплюється в окремих частинах своїх, нецерковними настроями і боротьбою, і ніяк не може вирівняти свого внутрішнього стану. Та й про який тут суто-християнський дух про які суто-християнські настрої ми можемо, мої любі, говорити, коли ми у своїй християнській свідомості зараз остільки бідні, що не можемо навіть допомогти шматком хліба нашому хворому пенсіонерові архієпископу Нестору Шараївському, який у виснаженні останніх сил своїх уже зліг у ліжку і, можливо, стоїть під більшою загрозою. А що чекає нас далі? Але

що про це говорити? Краще мовчати, бо й без цих перспектив доволі суму на душі.

Далі перед нами стоїть «збочини в поза церковні царини». Так, є й такий за нами гріх. І, здається, цей гріх нашої Церкви й «первородний». І дійсно, хто буде заперечувати, коли нам кажуть, що у вас завжди помічається «перебільшення національних емоцій»? І хіба ж цього в нас нема? Безумовно є. Не скрізь, розуміється, і не всі члени УАПЦ, хвалити Бога, підпали цьому гріху, але надто багато в нас є слуг покірних зазначених емоцій, які ніяк не можуть не використати любої нагоди, щоб не прочитати в Церкві, як це спостерігаємо в Полтаві, цілої лекції на ту чи іншу історичну тему, або уподобившись до Д-го протодіякона, в надії догодити почесним гостям, не виголосити за божественною Літургією заупокійну ектенію та й ще й з «вічною пам'яттю» «батькові» Тарасові і всьому славному «лицарству» і з такими варіаціями в діапазоні трьох гам, що стає прямо таки моторошно. Нехай не думає тільки хтонебудь з почесних членів Зборів, що ми проти церковно-культурної праці, або проти молитви за нашого воїстину дорогого нам і незабутнього «брата» Тараса. Ні... Тут сила не в культурній праці, а в перебільшенні емоцій і не в молитві, а в формі вислову молитовних поминань. Але хто без гріха? І ось ми певні, що ці збочини, цей первородний гріх нашої Церкви, наша дійсна свідомість припинить в самий короткий час.

Але на яких це збоченнях ми так довго затримуємо вашу думку, коли перед нами постають збочення незрівнянно більші. Кому з нас невідома церковна служба, що призначена на 2-у Покрову і вміщена в нашій святочній мінеї? І хто не читав там віршів на честь Пречистої Діви Марії, які автор узяв безпосередньо з поеми Т. Г. Шевченка «Марія»? Нам безумовно ніяково не тільки про цю службу тут доповідати, а навіть про себе згадувати. А як хто скаже, що ми занадто соромливі, то тих ми охоче направляємо до Галицького часопису «Богословія» за 1927 рік (том V, кн. I), в якому вони можуть в некролозі єпископа Боцяна довідатись, як ставиться закордонна богословська думка до поеми Т. Г. Шевченка «Марія» і оскільки її в частинах доцільно й зручно вміщати в нашій святочній мінеї на день нашого урочистого свята УАПЦ і її відродженої ієрархії.

Є в нас і інші збочення — це недотримка церковного уставу і та свавільність, яка часами набуває за тими, чи

іншими церковними службами і загрозливих форм. Ясно: ми живемо в часи революції, і наша думка теж революційна, ще не вирівняла своїх ліній і не встановила певних форм, як і не закінчила своїх новітніх шукань. Отже, безумовно, ніхто не може штучно вправляти її в ті, чи інші затверділі форми, але ніхто не може і зрікатись вислухати голосу Церкви, голосу Зборів, як вони самі думають про різні богослужбові зміни, щоб тим самим в найкращий спосіб допомогти і в процесі наших новітніх шукань і в одноманітності того, що вже закінчило свій процес і скристалізувалось в певні богослужбові форми. Треба також нам ознайомитись і сказати свою думку щодо спроби нових церковно-проповідницьких відправ, яких ми зараз маємо дві: «Визволення» і «Слово Хресне» — твори В. М. Чехівського.

А тепер ми переходимо до найтяжчого для нас обвинувачення — до збочень УАПЦ на шляхи контрреволюційних настроїв і на підтримку старої засудженої 2-м Всеукр. Правосл. Церковним Собором політики. Так, це обвинувачення дійсно надто серйозне і трудне. Але чи винні ми в ньому? Хто ще не помітив, як під впливом нових умов життя Церкви, радикально змінився напрямок її думок і дій? Хто не помітив ще, скільки тепер звернуто уваги на піднесення внутрішнього життя нашої Церкви? На повну церковну аполітичність. На ліквідацію того шовінізму, яким так часто докоряли і докоряють нам люди. Та й хто може заперечувати, що політиці не місце в Церкві, і що всякий хто свідомо змішує Кесарево з Божим, мусить відійти від тих обов'язків, що доручила йому Церква і поступитись собою на честь певних членів св. Церкви? Але чи закінчується на цьому акція Церкви, щодо провин «політиканствующих» осіб? «А як хто й Церкву не послухає, каже Господь наш Ісус Христос, то нехай він тоді буде як поганець і митар» (Мт. 18, 17). Отже ясно, що кожен член Церкви, який нерозкаяно порушує волю Церкви, мусить бути, як сухе віття, від неї відтяти. А тому, в попередження таких наслідків зазначеного гріха, треба Збором своїм авторитетним голосом твердо сказати всім членам УАПЦ про ту катастрофічну небезпеку, під яку підводить себе кожен член її, який надалі посміє порушити волю Церкви і наважиться в святі думки Церкви вводити політичний елемент. Не добрим явищем у нас є те, що ми чогось до цього часу, ось уже півроку, не інформуємо УАПЦ про головні акти нашого 2-го Всеукр. Правосл. Церковного

Собору і тим нібито щось від Церкви приховуємо. Таке явище, безумовно, небажане, і Церкві треба сказати всю правду, інакше Церква буде неспокійна, і її життя не унормується. Час, мої любі, вже Церкві зажити тихим і гарним життям, і це можливо тільки в тому разі, коли джерело Церкви не скерується на інші джерела і коли думка Церкви не набіжить на тих, хто «не без ума меч носить».

Оце, здається, і все, що змальовує кепський стан нашої УАПЦ і вимагає нас і Зборів тих чи інших зауваг.

А тепер ми перейдемо до стану доброго нашої Церкви і теж подамо свої й попросимо у Зборів ваших зауваг.

У чому полягає добрий стан УАПЦ?

Добрий стан нашої УАПЦ полягає в тому, що ми саме такі, які в дійсності і є в тому, за що нам вороги наші найбільше дорікають. Це наша церковна самотність. Мої любі, ви не бійтеся нашої церковної самотності і сміливо дивіться їй у вічі. Самотня в світі не одна наша УАПЦ. Самотня Церква хоча й би англіканська, яка так подібна до нашої УАПЦ по історії долі своєї. Але погляньте на неї, яким гарним і повним Христовим життям живе ця Церква. Ви погляньте, що зараз дає нам наша церковна самотність. Самотність УАПЦ, якої, як жупела, жахаються інші православні в нас течії, дає нам в наші революційні часи повну від них незалежність і ту волю церковних дій, що тільки одні можуть привести нас до повного оздоровлення нашої віри і відновлення устрою суто-апостольської Церкви. Кому не відомо, чим вабить і тягне до себе наша УАПЦ? Кому не відома новітня ідеологія нашої Церкви? Хто не помітив, що тільки вона одна і лежить в підвалині новітніх людських церковних шукань? Що до неї тільки одної поспішає кожне зболіле серце і що тільки тій Церкві належить славне майбутнє, яка чесно зрозуміє цю істину і визволить себе від своїх старих мертвих форм і турбот. Огляньте ви ряди нашої УАПЦ і ви побачите, як багато в ній нам по вірі і по крові людей. Загляньте ви в наші храми, яка там сила є людей, які на запитання ваше, чого вони шукають в УАПЦ, вам скажуть, що їм «трудно на душі» і тому вони прийшли до УАПЦ, бо тільки в УАПЦ вони відчують новий дух, нові теплі настрої. Так ось що веде людей до УАПЦ — це її «новий дух і теплі настрої». Отже все це ми і маємо в нашій УАПЦ і ніколи не знайдемо там, де все змертвіло і чекає черги на похорон. Але, коли складається нова ідеологія УАПЦ? Це запитання нелегке і нелегко на нього відповісти. Ідеологія нашої УАПЦ

складається самим її життям, складається часом, складається нашою свідомістю. А тому нехай ніхто не вимагає її від нас негайно, зараз, і нехай ніхто не дивується, що її ще майже нема, що є її одні тільки контури, одні тільки бруньки, квіти, ластівки нової весни, християнської свідомости в лоні нашої УАПЦ. Проголосивши автокефалію, соборноправність, білий єпископат та деякі інші принципи в нашій Церкві, ми думаємо, що тим уже склали ідеологію УАПЦ. Ні, мої дорогі. А хто ж розв'яже всі ті трагедії людського життя, яких не в силі була розв'язати стара слов'янська Церква і тим знизила свій авторитет і залишилась бідною вдовою, без дружини і дітей? А Христос стоїть в Церкві і кличе: «прийдіть до Мене всі струджені і тяжкою долею знеможені, і Я заспокою вас». Чим же заспокоїть наша УАПЦ цих «струджених і знеможених» дітей, якщо в ній не буде належної свідомости, не буде розуміння Самого Господа Христа? Сила, каже слово Боже, — «сходила з Христа і сціляла всіх» (Лк. 6, 19). Отже про цю силу нам слід найперше пам'ятати, і ця сила є наша дійсна й щира любов до Бога і людей, є наш істинно християнський дух, наш християнський настрій, які одні тільки можуть вилікувати трагедії людського життя і в той же час дати нам інший християнський світогляд, а з ним і іншу християнську ідеологію, до якої рветься тепер новий світ і яку складає спільними своїми силами наша УАПЦ.

Оце, здається, і все головне, про що мені було бажано довести до відома Великих Зборів при тих заувагах своїх, що я вважав за доцільні в справі вирівнювання й унормовання життя УАПЦ.

Про що ж ще нам хотілося б сказати Зборам? Хотілося б сказати про розкріпачення нашого духівництва, про його освіту, про проповідницьку справу, про підвищення церковної дисципліни, про удосконалення церковних відправ, про офіційний одяг духівництва, про відзначення праці діячів УАПЦ і найбільше про єпископські й пастирські наради, яким ми надаємо величезного значіння, як в самопізнанні людини, так і у вихованні духа і думки, в набутті пастирської свідомости і повного поєднання душ в єдиному розумінні основної ідеї і завдань пастирства.

Але про все зразу не скажеш.

Отже на цьому ми й закінчимо свою доповідь щодо нашого керівництва УАПЦ в частині огляду стану її і подаємо її Почесним Зборам не до відома тільки, а і для вислухання їх думки і волі, щоб воістину спільними силами будувати нам дім Господній, і щоб кожний вірний і мудрий син нашої святої Церкви знав і упевнявся, що в підвалині УАПЦ лежить дійсно та істина — соборноправність, на сторожі якої стоїть вся наша Церква і її перший слуга.

Митрополит Микола [Борецький]

«Церква й життя», ч. 2 (7). Харків, ВПЦР, 1928, стор. 93-98.

СПОГАДИ І СТАТТІ СУЧАСНИКІВ

[49]

ПЕРШІ КРОКИ УАПЦеркви

ІЗ СПОГАДІВ ПРОТОДИЯКОНА ВАСИЛЯ ПОТІЄНКА

Протодиякон Василь Потієнко, один з провідних діячів УАПЦ, голова Президії ВПЦР в роках 1924-1926, у своїх спогадах змальовує розквіт відродженої Церкви протягом перших двох років її існування.

... Проповіді [священиків] своєю життєвістю, актуальністю змісту і релігійною простотою, доходили до людських сердець і цим вабили слухачів. У проповідях всі священики і єпископи, в різній мірі, по-різному зачіпали питання національного виховання віруючих, пробуджували любов до рідного краю, до рідного народу, кликали до національної свідомости, до обстоювання своїх прав. Це вони вважали за свій обов'язок; це потрібне було і для життя, поширення та розквіту української Церкви. Це імпувало настроям віруючих, особливо по селах, і обвинувачення з боку ворогів, що то «петлюрівщина», мали зовсім протилежний вплив. Деякий вплив мала на менш свідомих ворожа агітація, ніби українська Церква зв'язана з уніятами, з Папою Римським та з реформаторами і сектантами. Але ненадовго. Люди бачили своїх сільських сектантів, бачили що вони не ходять до церкви, не визнають священиків, ікон і т.д., а в зв'язки з Папою чи з реформаторами мало хто вірив. Зрештою, люди бачили українських священиків на богослуженнях у церквах, за таким порядком відправ і в такому ж облаченні, як і інші батюшки, чули як вони правлять служби Божі їх рідною мовою, і цього було досить, щоб усякі сумніви, навіяні ворожими підшептами, зникли. Так було, наприклад, в одному селі на Чернігівщині. Коли приїхав туди з сусіднього села український причет на прохання одного парафіянина відслужити панахиду на могилі його сина, і зібралася на цвинтарі сила-

силенна людей, то всі з зачудованням дивилися на прибулих аж доти, поки священник одягнувся в ризи, взяв у руки кадило і почав відправляти панахиду. Шепіт пройшов по людях: «Диви — і ризи такі самі, і хрести, і кадило, і свічки, і співають так само. А нам казали...» Можна собі уявити, що їм «казали». Скінчилось тим, що люди попросили ще відправити кілька панахид, потім молебень, посвятити воду в колодязі, і більше вже «шептунів» не слухали, там скоро утворилася гарна українська парафія. Такі і подібні факти мали місце в багатьох селах. Часто отак пересвідчені парафіяни заставляли священників, які ще вагалися переходити на українізацію і підпорядкування парафій Українській Автокефальній Православній Церкві. Нераз було й так, що коли священник не погоджувався на перехід до УАПЦерки, то громада усувала його з настоятельства і просила ближчого українського єпископа призначити їй пастиря автокефаліста.

Українізація Церкви після Собору йшла швидко і різними шляхами. Митрополитові і єпископам часто важко було часно задовольняти вимоги того руху бо бракувало священників; це гальмувало нормальний розвиток Церкви. Доводилось погоджуватися на українізацію деяких парафій з розрахунком обсадження їх настоятелями — пізніше. Від села до села їхали українські владики, назустріч їм виходила громада, вітала хлібом-сіллю, добрим сердечним словом, і запрошувала до церкви. Повна церква людей на службі Божій, захоплені відправою уважні обличчя, натхненна проповідь-повчання, сповідаються, причащаються, просять відправити молебень, панахиду, із слізьми проводжають із церкви. Після служби громадська трапеза — знову теплі надхненні слова, прохання парафіян про призначення настоятеля, і єпископ з причетом їде до сусіднього села.

Не скрізь, правда, після завітання єпископа усталювалася українська парафія, залежало багато від активності людей, від неорганізованості противників, від їх тактики чи, зрештою, від вмілості українського священника, що залишався на новій парафії.

З старих священників небагато пішло до української Церкви: витворене віками неволі становище багатьом перешкоджало включитися в український церковно-національний рух, тримало їх в російській церковній сфері. Але на честь найкращих священників з українців треба сказати, що були й такі, які хоч і не брали активної участі у відрод-

женні Церкви з перших днів, зате після Собору без вагань приєдналися, беззастережно визнали всі постанови Собору і потім були визначними діячами української Церкви. Так приєднався до УАПЦ законовчитель Уманської гімназії прот. Костянтин Малюшкевич, у Гайсині — дуже авторитетний у церковних і громадських колах прот. Микола Борецький, пізніше Митрополит, на Могилівщині приєднався після прилюдного диспуту з архієпископом Іваном Теодоровичем — місіонер прот. Микола Карабіневич, у Харкові — церковно-громадський діяч — прот. Павло Протопопів, на Чернігівщині — прот. Микола Ширяй, в Кам'янці Подільському — поважні прот. Кирило Старинкевич та Євфимій Сіциньський, співробітники єпископа Парфенія в комісії для видання св. Євангелії українською мовою, перекл. П. Морачевський, на Одещині приєднався — кол. член Державної Думи прот. Антоній Гриневич, в Лубнах — прот. Леонтій Юнаків, на Полтавщині — кол. член Центральної Ради прот. Опанас Ляхно, і т.д.

Але їх було дуже мало порівняно з тими вимогами на священників, які ставили парафії. Щоб вийти якось із цієї скрути, при ВПЦРаді постійно функціонувала іспитова Комісія, яка провадила іспити тим, хто бажав стати священником. Такі ж Комісії згодом було організовано по всіх містах, де були єпископські катедри. Крім того, після всяких труднощів пощастило дістати дозвіл на короткотермінові пастирські курси, які дали понад 200 священників. І все це робилося в умовах важких негод та голодного існування. ВПЦРада і курси містилися в холодних, неопалюваних приміщеннях, працівники ВПЦРади і лектори курсів здебільша нічого за свою працю не одержували, бо пожертв було мало, курсанти самі потребували допомоги.

Звідки бралися люди, що складали кадри духовництва української Церкви, в тих умовах коли духовних шкіл не було, їх усі закрила радянська влада? З широких народніх мас. То насамперед вчителі, завжди тіло від тіла і кров від крові народу. Вони кидали радянську школу, невідповідну їх ідеям і зголошувалися до священства. Це прекрасні кадри, добре обізнані з церковними справами, теологічно підготовані, культурні, передові апологети рідної мови та історії. Вони були добрими, чесними священниками.

Далі — кооператори, ці більше громадські ніж церковні працівники. Не було чого робити їм у радянській кооперації, а хотілося прикласти своїх рук і своєї національної енергії до будівництва України, — отож ішли для праці в

Церкві. Здебільша з них вийшли добрі священнослужителі, хоч дехто так і залишився більше господарником, ніж священником-пастирем.

Далі — інтелігенція різного віку, різного стану, різної освіти, різного інтелекту, керована любов'ю до української справи. Не всіх їх з однакових причин вабила українська Церква, і не всі вони прищепилися в ній. Але й вони дуже допомогли українській Церкві вийти зі скрутного стану з кадрами священників.

Далі — колишні військові царської, а потім української армії, а також працівники державного апарату в часи УНР. Зла іронія долі примістила їх жити в підрадянських умовах, не сприйняли вони радянського режиму, як цей режим не сприйняв і їх. І знайшли вони для себе вихід — пішли до української Церкви священниками. Багато запалу, експресії, наполегливості, непримиренності вкладали вони в свою церковну працю і боротьбу, але не завжди пам'ятали, що вони є передусім священнослужителі.

І нарешті, ще з одного джерела надходило поповнення кадрів священників — з селянської маси. Передові селяни, розумні, розвинені, релігійні, побожні, національно-свідомі, зрозуміли становище української Церкви щодо священнослужителів, зрозуміли гасло її — «як не ми — так хто, як не тепер — то коли?» — і ставали в ній до праці. Деякі самі зголошувалися, деяких священники в своїх парафіях знаходили, декого єпископи при відвідуванні парафій відшукували, і то були дуже добрі священники. Вони не відривалися від свого ґрунту, від своїх земляків, працювали над собою, і справді були народними пастирями — наставниками.

На протязі двох—трьох місяців після Собору в самому лише Києві висвячено до 200 священників на периферії; майже на кожній літургії при об'їзді єпархій єпископами відбувалися хіротонії.

Другий шлях поширення української Церкви — благовістя про її відродження. Його провадили єпископи, священники, делегати Собору і багато знаних і незнаних благовісників, що при кожній нагоді, буваючи випадково між людьми чи спеціально подорожуючи по селах, розповідали про українську Церкву, викликали інтерес до неї, і таким чином сіяли добре насіння. Особливо щодо цього добрими і корисними благовісниками української Церкви були залізничники. Вони мали змогу бувати в Києві, в св. Софії і інших церквах по інших містах, і свої враження розвозили по всій Україні. Без перебільшення можна сказати, що

найбільше і кращі церковні громади заклали залізничники. Ці безіменні, непомітні каменярі української Церкви робили велику справу.

Третій шлях — друковане слово. Хоч які тяжкі були умови життя Церкви під советами, хоч як гнітив усе той режим, проте дещо пощастило надрукувати, і воно розійшлося по всьому світі. Всеукраїнську Раду і митрополита Василя Липківського буквально засипали з усіх усюд листами і запитаннями про українську Церкву. І українці, закуті лихою долею далеко від батьківщини, розсіяні, розпорошені по всьому світі, на чужині особливо відчували радість з приводу відродження рідної Церкви. Вони зголошувалися до митрополита, до ВПЦРади до сивого Києва, до святої Софії.

І вже через два роки після Собору, слова митрополита Василя збулися: українці, де б вони не були, визнавали свою відроджену Церкву і вважали себе приналежними до неї.

Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, оригінал.

ДОСЯГНЕННЯ УАПЦ

Ця стаття Володимира Чехівського, одного з творців УАПЦ та її ідеолога, написана в час короткотривалої передишки від нападок влади, яку Церква мала після Великих Покрівських Зборів ВПЦР 25-30 жовтня 1926 року. На тих зборах під тиском ДПУ було винесено осуд митрополитові Василеві Липківському та голові і заступникові президії ВПЦР за їхнє нібито недляльне ставлення до влади, в надії, що це припинить переслідування, яких зазнавала Церква. Тоді здавалось, що ДПУ дійсно задовольнилось цим кроком, але влітку кампанія проти митрополита Василя розпочалась знову і не припинялась аж до вимушеного звільнення його від митрополичих обов'язків на 2 Всеукраїнському Православному Церковному Соборі у жовтні 1927 році.

Пишучи свою статтю у час відносного спокою, Володимир Чехівський сповнений оптимізму щодо майбутнього УАПЦ, змальовує великі успіхи УАПЦ в різних ділянках її життя та діяльності.

Джерелом відродження, нового буття Української Автокефальної Православної Церкви був і є Святий дух Життя, дух визволення, що говорив через провісників Христових в Церкві на Україні ще з часів поневолення її «князівством тьми».

Не в часи втоми, реакції, занепаду духу після великого вилиття народньої й громадської енергії, а в часі бурі, піднесення народньої сили, в 1917-1927 рр. підноситься й розгортається визвольний український церковний рух. Його веде не втома духовна, як це про піднесення релігійне неправдиво твердять її недоброхоти, його веде Дух Життя, Дух Христового визволення.

Як органічне втілення Христових, творчих сил життя, визвольний церковний рух стрівся з супротивною течією, що відкидає віру в Бога любови та правди. Визвольний церковний рух відбив натиск сил ворожих до віри й пішов

далі шляхом світла Христового. Ні антирелігійна література, ні пропаганда проти Божої правди, ні інші заходи не спинили визвольної течії в Церкві. Випадки, коли вимученими потугами матеріального інтересу відбивалися від Церкви деякотрі її діячі, траплялися лише з слабодухими людьми.

Не спинили сили визволення Церкви на Україні й мертвацькі, відсталі, кастові, мамонові, а не Христові течії в Церкві: ні тихонівці, ні піменівці (обновленці на Україні).

Перше, що здобув визвольний рух, це визволення слова Христового. Упали віковічні кайдани, що ними було заковане слово, і в українській Церкві вільно благовістується рідною мовою св. Євангелія, вільно ллється Христова любов в душі людські без перешкод, бо рідна мова — то є найближчий шлях до серця, до душі.

Основне завдання Церкви за словом Христа, діяти для відродження людей, для всебічного удосконалення їх. Він Сам про Себе каже: «Отець мій досі робить, і я роблю» (Іоан. 5, 17). За Собою йти Христос усім наказав. Отже, творчість є основою християнського життя.

У своєму визвольному рухові на протязі короткого часу Українська Автокефальна Православна Церква виявила силу творчости. Сталося удосконалення світорозуміння, усвідомлення християнської богословської науки, очищення християнського учення від елементів, нанесених в нього з уявлень державного життя. В боротьбі з невірством українська Церква дала досконаліший, з соціального боку, апологетичний виклад Христової науки. Ідейний розвиток в українській Церкві виявляється її відозвами, тезами, проповідями; бракувало друку, а тому не все було друковано.

Мистецтво проповіді в українській Церкві визнають навіть її супротивники. За короткий час відродження українська Церква дала кількох видатних могутніх проповідників. І форма, і зміст проповіді удосконалюється. Повнота життя, що в проповіді захоплюється, широта, що відкривається, глибина, що дається живим словом, служить за ознаку розвитку проповіді в українській Церкві.

Творчість виявляється і в співах, і в богослуженні, і в обрядах. Церковні композитори України, як Леонтович, Стеценко, Гончаров і інші, широко й могутньо розгортають свою працю. Нові форми відправ церковних, т. з. проповідницькі відправи з особливим змістом і текстом, як напр., відправа «Визволення», «Слово Хресне», святкові повечір'я-концерти, повечір'я-колядки й інші, розвиваються

невпинно в творчості української Церкви. Покладено початок в Церкві й для мистецтва обряду, оздоби... Майже кожного великого свята по-мистецькому ілюструється в багатьох храмах та чи інша святкова подія євангельська.

Визвольний церковний рух викликав в Церкві піднесення й життя духовне, моральне. Християни, що раніш були напівбайдужі до справи Божої, у визвольному рухові перероджуються, виявляють глибоку й повну самовідданість. Українська Церква знає й страдників за життя Церкви. Сили свої, здоров'я й саме життя не шкодували й священні служники Церкви, і вірні. Ні перед залишенням рідних, близьких, дорогих, навіть всієї сім'ї, ні перед позбавленням людської слави й забезпеченого існування, ні перед відібранням можновладного стану й шаноби не спинилися діячі Церкви на шляху до творення волі Христової серед українського народу. Любов до Христової Громади викликала й самовідданість, і твердість віри, і ясну надію християнську, і прекрасну стриманість щодо особистих переживань.

Особливо церковний визвольний рух позначився тим, що церковний лад набрав церковности. Церковність в устрої Церкви, що її встановив Христос і апостоли, виявляється тим, що все діється Церквою, ц. т. громадою вірних усіх, разом з священними служниками. Визволення Церкви на Україні в тому, особливо, й визначилось, що для Церкви стало стороннім церковне панство, москвинська царсько-панська, нецерковна ієрархія, а сама Церква із себе вільно й священно-таємно організувала церковний лад з церковним священнослужінням дияконства, священства й єпископства. Усуванням з Церкви гнобительства, панування групи духівництва, визволено братерство й поєднано по-братерському священних служників та вірну громаду. Українська Церква пішла шляхом церковности, або шляхом братерства Христового, й тепер йде гостра боротьба за цей Христовий шлях проти всіх намагань збити українську Церкву на інші шляхи.

Український церковний визвольний рух переборов в собі невірство, індеферентизм до Христової віри, переборов всі заходи лже-церковні церковного панства, всі наклепи. Хитро, лукаво ширили представники церковного панства облудні обвинувачення проти української Церкви в еретицтві: то в уніятстві, то в протестанстві, щоб затуманити просту масу церковної громади. Та всі ці темні, облудні наклепи, як і спроби панської піменівської (обновленської)

і тихонівської ієрархії накинути облудні обвинувачення, нібито в Церкві є політичні змагання, падають від світла християнської правдивої свідомости в українській Церкві. Зараз українська Церква виходить з туману наклепів під ясным промінням ранку Сонця Правди, іде за Христом і з Христом. Ні панству, ні патріархізмові, ні духовництву, як касті, нікому, крім Бога, вона не служить, не збивається і на шлях розпорошенности, ухилив чи кальвіністичних, чи протестанських течій в різних формах.

Для поєднання всіх в Єдину Святу Церкву Христа Бога, українська Церква знає один шлях: «Син Чоловічеський не на те прийшов, щоб йому служили, а щоб Самому послужити й оддати душу Свою за спасіння багатьох» (Мт. 20, 28).

Велике й прекрасне діло розгортається перед Українською Автокефальною Православною Церквою. Робітники її й далі йтимуть з великою радістю, підносячи освіту духу серед людей і викликаючи самодіяльну творчу роботу над розвитком і поширенням церковної освітньої праці. Піднесення освіти й волі духу — заклик Христовий зараз в Українській Автокефальній Православній Церкві.

1927 — 7/II.

Вірний *Волод. Чехівський*

«Церква й життя», орган Української Автокефальної Православної Церкви, ч. 1, Харків, 1927, ВПЦР, стор. 8-9.

УАПЦ В РОКАХ 1930-1936

В грудні 1930 року комуністична влада дозволила скликати новий надзвичайний Собор УАПЦ — після того, як їй було наказано «самоліквідуватися» на першому надзвичайному Соборі у січні того ж року. Дозволено було відновити існування Церкви, але вже без слова «Автокефальна» в її назві. Духовним керівником Церкви став митрополит Іван Павловський. Осідок Митрополита всієї України було наказано перенести до Харкова — столиці «пролетарської України».

Українська Православна Церква проіснувала, в умовах постійно зростаючого терору з боку влади, до 1936 року, коли заарештували і вивезли до Казахстану митрополита Івана Павловського. Про ці останні роки пишуть у своєму спогаді пані-матка Віра Кохно та її син Валентин.

Парафії УАПЦ (УПЦ) існували [в 1930-1936 рр.] ще в Харкові, Києві, Дніпропетровську, Полтаві, Умані, на Київщині, Харківщині, Полтавщині та інших частинах України. Лише біля Харкова, крім церкви св. Івана Предтечі на Основі, де був похований Квітка-Основ'яненко, останньої катедри митр. Івана Павловського до травня 1934 р., настоятелем якої був прот. Микита Кохно, — існували, ще до кінця 1935 р. такі парафії УАПЦ: с. Вільшана — дві церкви, в одній настоятель о. Андрій Шевченко, в другій о. Андрій Кухаренко; містечко Мерефа — настоятелем о. Дмитро Любич та с. Солоницівка з настоятелем о. Олександром Єзерським, який з грудня 1935 р. до березня 1936 р. був настоятелем церкви св. Івана Предтечі в Харкові, катедри єп. Володимира Бржосньовського.

В той час, як нам відомо, були ще сильні і заслужені священники. Так, на Полтавщині був прот. Костянтин Биковець, відомий на всю Полтавщину й Харківщину благовісник УАПЦ в Миргородському та в сусідніх повітах,

прекрасний і сильний проповідник, заслужений організатор по українізації багатьох парафій на Полтавщині. Закінчив духовну семінарію і Харківський університет. В 1922 р. залишив усе і пішов на служіння Богові й своєму народові, як священник УАПЦ. Перебуваючи в нужді, без праці й засобів до життя, був заарештований 1937 р., і доля його невідома. Відомі також священники о. Іван Кагамлик і о. Павло Бойко.

В Києві був відомий митр. прот. о. Хрипко, в Харкові о. Григорій Карпенко та о. Володимир Лихвар.

Свящ. В. Лихвар прибув у Харків пухлий під час голоду 1933 р. Митр. І. Павловський прийняв його до себе, одягнув і довго тримав нелегально. При катедрі влада дозволяла мати лише одного настоятеля, і митр. Іван пізніше приписав о. Володимира за двірника і так врятував його й родину від голодної смерті, а потім увів його до складу причету. Та на початку 1936 р., перед закриттям собору св. Івана Предтечі, влада наказала о. Володимирові негайно покинути Харків і, купуючи в касі квиток, він помер від розриву серця. Величавий і сумний похорон при участі маси народу відбувся в соборі, а поховано його на цвинтарі Квітки-Основ'яненка. Вся наша родина була присутня на похороні, а мама співала в хорі.

На початку 1930 р. влада зліквідувала УАПЦ першою. Вона була зліквідована не по своїй волі безбожною владою в 1936 р. Коли ж і митроп. І. Павловський згадує про «самоліквідацію» в листі до церковного проводу УПЦ в США й Канаді, то це було безпосередньо продиктоване комуністичною владою. Взагалі в той час все листування Митрополита, особливо з закордоном, виключно було диктоване владою. Про це він завжди інформував лише мого чоловіка з великим обуренням і пригніченням.

Треба підкреслити, що період 1930-1936 рр. в історії УАПЦ був найтяжчий: процес СВУ, колективізація, нечуваний в історії людства страшний штучний голод, який проковтнув понад шість мільйонів найкращої частини українського селянства — носія і захисника української мови, культури, звичаїв і творця та будівничого здорової національної української інтелігенції; це часи Постишева і приходу страшної ери ежовщини. Пройшовши через ці страшні буревії, стікаючи останніми краплинами крові, УАПЦ знеможена і, не маючи сил піднести свій маєстат, до останку несе Святу Місію. За ежовщини не витримала фізично, але духовно вічна, схилила свою голову.

В цей найтяжчий період 1930-1936 рр. тяжку відповідальність керування УАПЦ на Україні прийшлося нести митрополитові Іванові Павловському. В той час УАПЦ (УПЦ) мала біля 300 парафій і десять єпископів: митр. Іван Павловський, архієп. Костянтин Малюшкевич, архієп. Йосип Оксіюк, архієп. Юрій Міхновський, архієп. Феодосій Сергіїв, єп. Максим Задвірняк, єп. Юхим Калішевський, єп. Володимир Самборський, єп. Микола Карабіневич, єп. Конон Бей і єп. Володимир Бржосньовський.

Після погрому УАПЦ впродовж 1930 р. в грудні того ж року радянська влада дозволила скликати надзвичайний Собор і наказала викинути з назви Церкви слово «автокефальна». На зміну ставлення влади до УАПЦ вплинули зовнішні обставини, особливо протести в Канаді і США проти жорстокого нищення УАПЦ.

Надзвичайний Собор відбувся 9-12 грудня 1930 р. в Харкові. На ньому були присутні майже всі вищеназвані єпископи, духовенство і мала кількість мирян. Від мирян найбільше було представників св.-Миколаївської парафії Харкова. Причина малої кількості мирян була зумовлена страхом перед владою. Як відомо, на кожному Соборі були представники ДПУ (пізніше НКВС). Тому головний тягар керування УАПЦ прийшлося нести єпископам і духівництву. На митрополита Харківського і всієї України на цьому Соборі було обрано архієп. І. Павловського, його ж обрано й головою Всеукраїнської Православної Церковної Ради.

*Пані-матка Віра Кохно
Валентин Кохно*

Опубл. у кн.: «Ювілейний календар УАПЦ на 1971-ий Рік Божий». Чикаго, «Православний українець», 1971, стор. 39. Уривок зі спогаду «Третій митрополит УАПЦ Іван Павловський».

ДІЯЛЬНА ХРИСТОВА ЦЕРКВА (ДХЦ) СПРОБА РОЗБИТИ УАПЦ

Крім прямої кампанії проти УАПЦ, яку провадила радянська влада, вона докладала зусиль для розкладу Церкви зсередини. Одним із заходів у цьому напрямку була підтримка розкладницької «Діяльної Христової Церкви», створеної 1924 року колишнім головою ВПЦРади Михайлом Морозом та кількома єпископами. На своєму з'їзді в жовтні 1925 року організатори ДХЦ зробили спробу захопити владу в УАПЦ, вибравши власну ВПЦРаду, як нібито її правний керівний орган. Однак, вони зустрілись з одностайною і стійкою позицією діячів УАПЦ, і після трирічного розколу ДХЦ самоліквідувалась, а більшість її єпископів, священників і парафій повернулись до УАПЦ.

В цього болючого періоду в житті УАПЦ збереглося кілька документів, які ми наводимо нижче.

[52]

ТЕЛЕГРАМА ДХЦ УРЯДОВІ УРСР

ГОЛОВІ ВЦВК ТОВ. ПЕТРОВСЬКОМУ,
ГОЛОВІ РАДНАРКОМУ ТОВ. ЧУБАРЮ,
ГОЛОВІ НКВС ТОВ. БАЛИЦЬКОМУ

«Діяльно-Христова Церква», вітає у Вашій особі селянсько-робітничий уряд України за надання права віруючій людині вільного впорядкування свого церковно-релігійного життя й просить прийняти щире запевнення в тому, що УАПЦерква в особі Братства та його виконавчого органу ВПЦРади, що обрана цим з'їздом 20. X. 1925 р. і в сучасний мент являється єдиним правомічним керуючим органом в українській Церкві, буде прагнути до здійснення соціальної правди на Україні, заповіданої Христом.

21. X. 1925 р.

[Голова президії з'їзду єп. П. Тарнавський]

Опуб. у статті: «Раскол в Украинской Автокефальной Церкви». — «Коммунист», Харків, 1925, 24 жовтня.

ЗВЕРНЕННЯ МИТР. ВАСИЛЯ ЛИПКІВСЬКОГО В СПРАВІ ДХЦ

Любі отці і брати! Ой, лучче б мені мовчати, ніж говорити те, що я мушу сказати. З біллю серця і сльозами жалю сповіщаю вас, що з-серед нас вийшли люті вороги нашої Церкви, що з'єднались у т. зв. Братство «Діяльна Христова Церква». І ні перед чим не зупиняються, щоб розвалити, розкласти нашу УАПЦеркву і всіма неправдами та наклепами плямувати мене й інших працівників її. Це бувші наші єпископи — Петро Тарнавський і Володимир Бржосньовський, б. наш прот. Кость Янушевський та їхні прибічники. «Але, як би це ворог ганьбив мене, — скажу словами псалми, — то я стерпів би, або коли б це ненависник мій робив наклепи на мене, то я не зважав би на нього. А то ти, чоловіче, рівня мені, мій приятелю, з котрим ми щиро сходилися і до Дому Божого разом ходили»... Псалма далі каже: «Нехай же смерть прийде на них»... (Пс. 54, 13-16). Я ж, як слуга Христа Спасителя, скажу до кожного з них словами Христа до Юди-зрадника: «Друже, роби те, на що ти пішов» (Мт. 26, 50). А вас, любі, застерігаю від їхньої омани, зрадництва та наклепів, з метою розкладу нашої Церкви, які щораз набирають більшої безсоромности. Зібравшись на своє зібрання 21 цього жовтня, ця купка діяльників не посоромилась виступити ухвалу, що Президія ВПЦР, яка обрана волею всієї Церкви, повинна вже бути зліквідована, і вирішили звернутися до державної влади, щоб нею відібрано було від ВПЦР всі функції керування УАПЦ і передано було Раді їхнього Братства. Я певний, що державна влада наша учинить правду і в цій церковній справі і дасть змогу зібратися Великим Зборам ВПЦР, які й вирішать всі правила щодо життя нашої Церкви. А до того часу, браття, будьте бадьорі, твердо стійте у вірі, будьте мужніми, непохитними

(1 Кор. 16, 13) та одягніться у всю зброю Божу, щоб змогли ви встояти проти хитрощів диявола. Дотримуйте повного єднання з сучасним складом Президії ВПР, яка, безумовно, може бути змінена тільки тією Церквою, яка її обрала; ця ВПЦРада вживає всіх заходів до найскоршого скликання Великих Зборів ВПЦР. На зухвалий же заклик ворогів нашої Церкви «діяльників» підлягти їхньому керуванню дайте відповідь лише ще більшим поміж собою і з ВПЦРадою єднанням, щоб не було розділення в молодому тілі нашої Церкви, а щоб всі члени її однаково один про одного дбали. Благодать Господа Ісуса Христа і любов моя з усіма вами у Христі Ісусі. Амінь. (1 Кор. 16, 23-24).

Року Божого 1925

10/23 жовтня.

Свято Відродження ієрархії УАПЦ.

Архиєпископ Василь Липківський
Митрополит Київський і всієї України

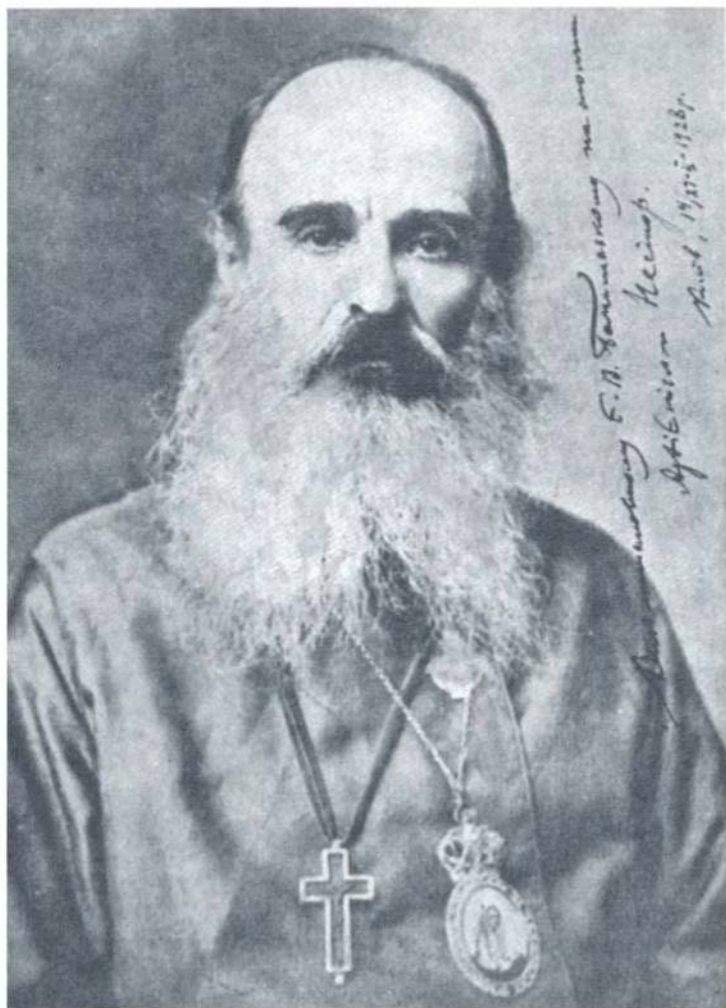
Опубл. у кн.: І. Власовський «Нарис Історії Української Православної Церкви», том IV, частина I, Н.Й.-Б.Б., УАПЦ у США, 1961, стор. 188-189.

ПОСТАНОВА ВЕЛИКИХ ПОКРІВСЬКИХ ЗБОРІВ 1926 РОКУ В СПРАВІ ПРИПИНЕННЯ РОЗКОЛУ ДХЦ

Великі Покрівські Збори визнають, що існування в УАПЦ Братства ДХЦ в сучасних умовах життя Церкви не є потрібне. Зарахування до складу УАПЦ парафій, що рахують себе належними до ДХЦ, бажане. Для цього зазначені парафії повинні оформити справу через свої загальні збори і протокольну постанову про зарахування їх до УАПЦеркви. Зарахування священнодіячів теж бажане, але вони самі повинні звертатись з заявою про зарахування їх до відповідних керівничих органів УАПЦ (єпископи до ВПЦРади, священники до Окр. Церк. Рад). ВПЦР звернеться до всіх парафій і священнослужителів Братства ДХЦ з закликком про повернення їх до УАПЦ.

[29. X. 1926 р.]

Опубл. у кн.: І. Власовський «Нарис історії Української Православної Церкви», том. IV, частина I, Н.Й.-Б.Б., УАПЦ у США, 1961, стор. 191. Уривок з протоколу Великих Покрівських Зборів 28-28 жовтня 1926 р.

Нестор Швабівський
Архископ Київський, заступник Митрополита Київського
і всієї України (1921-1927). Нар. 1865 р., помер у Києві 29 жовтня 1929 р.

Іоанн Теодорович
Архиспископ Подільський і Вінницький (1921-1924), пізніше Митрополит
УГПЦ в Канаді і УПЦ у США. Нар. 6 жовтня 1887 на Волині, помер 3
травня 1971 р. у США.

РОЗДІЛ V

*ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УАПЦ
РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ*

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УАПЦ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ

Відроджена у 1921 році Українська Автокефальна Православна Церква проіснувала приблизно 15 років. Але, живучи і провадячи свою діяльність в країні під владою атеїстичного більшовицького режиму, одним з гасел якого була нещадна боротьба з релігією до повного її знищення, вона лише дуже недовгий час втішалась вільним, без урядового утручання і утисків, життям. Фактично, спочатку існування незалежної Української Православної Церкви було навіть вигідним для влади, бо це послаблювало Російську Православну Церкву на Україні. Але її поблажливе ставлення припинилось з моментом усвідомлення швидкого зросту відродженої Церкви та її широкої популярності серед мас православних українців.

Вже в березні 1922 року речник влади, письменник Василь Еллан (Блакитний) намагався пов'язати УАПЦ з урядом УНР на еміграції, а в червні того ж року обвинуватив УАПЦ та її діячів у причетності до «кристалізації сил куркульської контрреволюції під банями завойованих церков» і плянуванні «одвертого наступу на наші радянські фортеці». Це були перші постріли в неоголошеної владою війни проти Церкви, яка вже ніколи не припинялась аж до повного її знищення.

У 1924-26 роках комуністичний режим підтримував Діяльну Христову Церкву (ДХЦ), створену групою діячів УАПЦ з метою розколотися Церкву і перебрати в ній владу. Ця спроба не вдалась лише тому, що їй рішуче протиставились більшість єпископів і парафій УАПЦ. Навесні 1926 року почались арешти провідних діячів Церкви, серед них архієпископа Олександра Ярещенка, тодішнього голови ВПЦРади протодиякона Василя Потієнка і самого митрополита Василя Липківського. Архієпископа Ярещенка заслали до Ташкенту, звідки він уже не повернувся; митрополита Липківського і протодиякона Потієнка через якийсь час звільнили, але не дали повернутись до нормального виконання їхніх обов'язків. Натомість влада розгорнула проти всіх трьох кампанію обвинувачень і очорнювання та вимагала від ВПЦРади, щоб вона засудила їхні «антирадянського змісту вчинки». В заміну за це, Церкві обіцяли дати можливість спокійного існування.

Під тиском ДПУ, Великі Покрівські Збори ВПЦР у жовтні 1926 року схвалили постанову з вимаганням владою засудом її провідних діячів. Через рік, на Другому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі, митрополита Василя Липківського було усунуто від митрополичих обов'язків і на його місце обрано архієпископа Миколу Борецького. Після того Церкві на якийсь час дійсно дали спокій і навіть дозволили видавати свій орган, журнал «Церква й життя» (у семи числах журналу, які вийшли у 1927-28 роках, є багатий джерельний матеріал про життя та діяльність УАПЦ в перші роки її існування).

У 1928 році влада заборонила даліше видавання «Церкви й життя», і саме тоді розвіялись надії діячів УАПЦ на можливість спокійного розвитку. Почали відновлюватись утиски і переслідування, цим разом, як частина широко розгорнутого наступу на релігію в усіх її проявах, а одночасно, як один з елементів нової політики Сталіна, спрямованої на повне знищення української самобутності. Влітку 1929 року почались масові арешти єпископів, священників і вірних УАПЦ, дедалі частішими ставали випадки закриття церков. В кінці 1929 року влада повідомила про викриття підпільної організації СВУ (Спілка Визволення України), в якій нібито брали активну участь провідні діячі УАПЦ. Це було використано, як претекст до ліквідації Української Автокефальної Православної Церкви.

У січні 1930 року, ще перед тим, як почався судовий процес СВУ (9. III — 19. IV. 1930), ДПУ наказало ВПЦРаді скликати у Києві «надзвичайний Собор» УАПЦ і там, після вимушених самообвинувачень, ліквідувати всі керівні органи Церкви. Митрополитові Миколі Борецькому та всім єпископам наказано припинити своє духовне керівництво. 300 парафій УАПЦ, які ще уціліли до того часу, із своїми священниками (як «служителями культу») стали окремими, непов'язаними між собою громадами, без вищого керівництва.

Однак, ДПУ скоро усвідомило, що Церкву можна краще контролювати і з нею боротися, коли вона централізована, а не розпорошена на окремі незалежні громади. Тому у грудні 1930 року влада дозволила скликати новий «надзвичайний Собор», на якому УАПЦ відновила свою діяльність, але вже без слова «Автокефальна» в її назві. Митрополит Микола Борецький сидів в той час у концтаборі (його, як і багатьох інших єпископів, священників, і вірних УАПЦ заарештували під час великої хвилі репресій 1930 року). На чолі УПЦеркви став митрополит Іван Павловський, якому, однак, навіть не дали можливості керувати Церквою з Києва, споконвічного осередку українських православних першоієрархів, а наказали перенести свій осідок до Харкова, тодішньої столиці УРСР.

Дальша діяльність УАПЦ проходила в обставинах дедалі зростаючого сталінського терору, який не поминув жодного сегменту українського суспільства, жодної української інституції.

Арешти церковних діячів, закривання церков, наруга над вірою і церковно-релігійними святощами були повсякденним явищем. У 1936 році заарештовано митрополита Івана Павловського, а протягом того самого і наступного років — усіх інших єпископів УАПЦ, що ще були на волі. Невдовзі після того на Україні не залишилось жодної діючої парафії УАПЦ.

МИТРОПОЛИТ ВАСИЛЬ ЛИПКІВСЬКИЙ ПРО БОРТЬБУ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ З ЦЕРКВОЮ

У VII-му розділі «Історії Української Православної Церкви» митрополита Василя Липківського є наведений нижче невеликий підрозділ, де автор змальовує різні методи, до яких вдавалась радянська влада для нищення віри і Церкви. Митрополит Василя писав ці рядки в час, коли вже відбулась перша ліквідація УАПЦ і проходила хвиля масових арештів її єпископів, священників і вірних, а сам він, хоч ще був на волі і жив в районі Києва, але в повній ізоляції, фактично на вигнанні. Треба було мати величезну відвагу і відданість ідеям, в які він вірив, щоб писати так відверто-критично про владу, усвідомлюючи, що це може стати для нього фатальним актом обвинувачення.

Відродження Української Автокефальної Церкви почалося і провадилося при таких тяжких державних умовах, яких історія ще досі не знала. Кожна держава, яка б вона не була ворожа до християнства, все ж якусь релігію визнавала, давала їй певне місце в себе. Радянська комуністична влада, що опанувала бувшою російською державою, зовсім не визнає ніякої релігії, не дає їй жодного місця в своєму суспільстві, вважає її головним ворогом комуністично-соціалістичного ладу і тому цілковите знищення релігії в своїй державі вважає за головне своє завдання. А тому, що радянська влада дуже просякнута єврейським духом, вона найбільш фанатично ненавидить християнство, а в своїй московсько-єврейській державі непевне православ'є.

Отже знищення Православної Церкви в першу голову — це є головна мета радянської влади (тому то радянська інституція, якій доручено було справи віри, довго звалася «ліквідком», цебто мала завдання ліквідувати віру і особливо Православну Церкву). Коли підчас стихійної революції

забито, кажуть, більше 1000 православних священників і до сотні єпископів, то це не була випадковість; революційну стихію направляла свідомо рука. Але коли вже стихійність революції припинилась, радвлада (а вона також центристична московська, як і бувша царська) мусіла нищити Православну Церкву в якийсь організований спосіб. І тут радвлада мусіла рахуватися з трьома умовами: поперше, сама вона спочатку почувала своє становище не досить безпечним і мусіла оглядатись на свій народ, щоб його надто не обурювати, подруге, мусіла оглядатись на закордонні держави, бо все ж 20-й вік, потрете, загальною тактикою її є нищити Церкву власними руками її діячів. Про око свого народу і закордонних держав радянська влада оголосила волю як віри, так і безвірства, а на ділі під прапором «диктатури пролетаріату» чи фактично ДПУ всяк підносить безвірство і гнітить віру, щоб викорінювати релігійність в народі. На підставі ніби бажання робітництва, закривають церкви, повертають їх на клуби, театри, кіно, радіо, прилюдно зневажають мощі святих, влучно використовуючи шахрайство коло них з боку монахів, свята зневажають, закидають народ всякими безвірницькими блюзнірськими листками, заборонивши всякі релігійні видання, а в школах і взагалі забороняють всяке релігійне навчання до 18 років і скрізь запроваджують антирелігійне. Нарешті всіх «релігійників» надто обмежують і в державних правах, і в праві на працю. Одно слово, коли не завжди вбивають тіло за віру, то безупинно й пляново вбивають душу, особливо в дітях, в молоді, в урядових робітничих колах, що цілком знаходяться в її руках. Зате життя духівництва та його родини радянська влада поставила в самі жажливі, просто неможливі умови. Але напевне, для знищення Православної Церкви головну боротьбу радянська влада повинна була повести з її ієрархією. Підчас більшовицького наступу на Москву в 1917 році московський Собор якраз обрав патріярха Тихона. Ця російська православна ієрархія не лише думала зміцнитись, а ще й замінила царя в Церкві. І от перш за все, радянська влада повела вперту боротьбу з цією патріяршою Церквою, з тихонівщиною, щоб її знищити, напевне, руками її ж діячів. Звичайно ці руки в ДПУ зараз же знайшлись, усунули патріярха Тихона і оголосили себе «Живою Церквою» проти мертвої старої «тихонівської». Але «живі» вже дуже перехилились на лівий бік, стали галасувати проти обрядів і навіть божественности Христа, і народ зовсім їх не визнав.

Тоді ДПУ трохи притягнуло дуже живих вуздечкою і вони оголосили себе лише «обновленською» Церквою, цебто православна віра у них, як була так і залишається непопущеною, а лише зверху обновляється, так би мовити, фарбується за вказівками ДПУ. Коли до цього народ поставився підозріло, то нарешті вона вже названа традиційною до революції назвою «синодальна» в тому, напевне, таємному розумінні, що як царська синодальна церква цілком залежала від царя, так радянська синодальна цілком залежить від ДПУ. Але ні живої, ні обновленської, ні синодальної Церкви народ не приймав, а линув до «патріярха» і коли його заморено, все ж народ весь залишився на боці «тихонівщини». Тоді вже ДПУ в самій цій «тихонівщині» мусіло шукати таких рук, щоб ними керувати, і напевне найшло. Невпинне цюкання в одне і теж місце трудно довго витримати, і от заступник патріярха Тихона Сергій притягнув майже всю тихонівську ієрархію, і вони нарешті підписали «деклярацію» до радянської влади, що самі з своєю Церквою цілком віддають себе на послуги ДПУ. Мовляв, «ваші вороги — наші вороги і ваші друзі — наші друзі». І тут вже народ попався в западню, мусів або прийняти цю облуду, або зовсім зневіритись у всякій Церкві... І те і друге цілком на руку радянській владі особливо друге. Через те, мабуть, ДПУ і взяло від Сергія і урочисто оголосило заяву, що «в радянській владі гоніння на Церкву не було і немає», щоб цією очевидною для всякого брехнею показати нікчемність тихонівської ієрархії (від обновленців такої заяви ДПУ не взяло, вона вже і так дискредитована), а значить і їхньої Церкви. Але що ж. Пішов у «друзі», то вже мусиш робити усе, що скажуть, навіть ліквідувати себе самого і свою Церкву... Але дуже велика гора ця російська Церква: довгі віки наростала, не так то легко було її зліквідувати, ще довго треба коло неї ДПУ походити.

Всі ці заходи радянської влади коло знищення Православної Церкви хоч робилися в Москві, на Московщині, але мали всеросійське значення, цебто поширювались і на Україну, бо українське ДПУ, як і українська радянська влада, було лише філією московського. Коли радвлада закріпилась на Україні в 1919 р. вона якраз застала тут велику боротьбу укр. Церкви з рос. «Тихонівською». ДПУ зараз вирішило використати цю боротьбу для руйнації «тихонівської» Церкви, що цілком панувала в Україні. Напевне з цією метою радвлада досить охоче зареєструвала укр. парафії і в Києві і по селах, давала їм церкви,

дозволяла Собори і навіть Всеукр. Собор 1921 р. Але влада скоро спостерегла, що УАПЦ, руйнуючи «тихонівщину», сама виростає в міцну і для влади небезпечну гору: вона проголосила себе «автокефальною», незалежною від московського церковного руху, а незалежність церковна криє в собі і думку про незалежність державну; вона дуже захоплює народ, а це для протицерковної влади найгірше неприємно; вона нарешті є національна, виховує народ в національній свідомості, а радвлада проти всякої національної свідомості, особливо української. Отже ДПУ зразу стало вживати на Україні тих заходів до розвалу тихонівщини, що й на Московщині: перенесено на Україну обновленську Церкву, сподіваючись, що вона «буде бити разом і по тихонівщині, і по автокефалії». І от в Києві з'являється обновленське духівництво, гвалтовно відбираються в тихонівців церкви і даються обновленцям. Це ж робиться і по селах. Але обновленщини народ і в Україні не приймає, обновленські церкви стоять пусті, а по селах тим пан-отці й спасаються, що, записавшись в ДПУ обновленцями, перед народом видають себе за тихонівців. Що ж до автокефалії, то на неї обновленщина аж ніякого впливу не зробила, хоч сам обновленський митрополит Пімен Пегов оголошував себе теж автокефальним і говорив про «неньку Україну». УАПЦ гарно ізолювало себе як від обновленщини, так і від тихонівщини утворенням своєї народньої ієрархії, якої ні та ні друга не визнавала.

10/23 жовтня року Божого 1930.

Дев'яті роковини моєї хіротонії.

[Митр. Василь Липківський]

Передр. з машинопису кн.: Митр. Василь Липківський «Історія Української Православної Церкви», розділ VII. Копія машинопису з допискою «єп. Мстислав Скрипник, 1942». — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж.

ПЕРШІ ПОСТРІЛИ ВЛАДИ В БІК УАПЦ

Радянська влада з тактичних міркувань дала в 1921 році дозвіл на відродження УАПЦеркви, але аж ніяк не мала наміру зробити в її випадку виняток із своєї загальної мети — повного знищення релігії у всіх її проявах. Не минуло й пів року після Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору, як харківські «Вісті» надрукували статтю письменника Василя Еллана (Блакитного) «Церква чи щось інше?», в якій він, віддзеркалюючи офіційну лінію, висловлює погляд про можливість зв'язків УАПЦ з урядом УНР на еміграції (в дійсності діячі церковного відродження 1921 року діяли без жодної пов'язаності з УНР, намагаючись розбудувати незалежну Українську Православну Церкву в рамках законів радянської держави). У другій статті, «Зле приладжена машкара», опублікованій три місяці пізніше, Блакитний уже виразно обвинувачує УАПЦ в контрреволюційних тенденціях і плянуванні наступу на «радянські фортеці».

Обидві статті, які первісно були надруковані у «Вістях ВУЦВК», поміщено у двотомному збірнику творів Василя Еллана (Блакитного), Київ 1958, т. 2. На цьому місці передруковується друга стаття.

[56]

ЗЛЕ ПРИЛАДЖЕНА МАШКАРА

«Комуністи хочуть досягти комунізму, щасливого життя для людства через партію, ми ж проповідуємо комунізм в церкві».

Такий зміст демагогічних промов автокефалістів, коли вони збивають собі капітальчик популярності серед робітничо-селянських мас. О, вони знають, що одвертими виступами проти комунізму, проти радянського ладу популярності серед робітників і селян не здобудеш — а іменно їх потрібно піймати в свої мережі ідеологам «української народньої»... поки що «церкви», а по суті «республіки», — їх, а не кого іншого, бо базарники й куркулі без зайвих слів підтримають «народню церкву».

Але машкару «майже комунізму», яку натягли на кле-

рикально жовто-блакитне обличчя української автокефальної церкви «майже комуніст» Чехівський вкупі з «українським комуністом» — «всечесним архієпископом» Олексієм Яреценком, зле приладжено, й вона почала сповзати, як тільки дійшла справа до діла.

На всеукраїнському зборі автокефалістів, після виступу відомого колись прем'єр-міністра УНР — «майже комуніста» й вже в усякому разі «соціал-демократа» Чехівського було відкинуто пропозицію групи «єретиків» про закриття монастирів. Аякже! Де ж би виховувалися кадри обмежених, задурених жерців нового клерикалізму, як не в добре одгороджених від тлетворного повітря громадського життя монастирях!

Другий «жрець науки» (Чехівський не тільки політик — він же й «професор» трохи не богословія), — професор Данилевич на тому ж соборі виступив з доповіддю про потребу встановлення святкових днів для ушанування... не свят науки, як можете подумати ви, припустивши, що професор Данилевич виступав як учений, а «чудотворних ікон України»...

Тут же з'їзд із обуренням одкинув пропозицію визнати святкування Першого травня, як свята волі, і добре зробив, що відкинув, добре й для себе, і для революції. Бо як би ніяково виглядало наше робітниче свято, коли б його канонізували спільники теж «професора» Огієнка, сучасного прем'єр-міністра УНР, і яку б плутанину в голові автокефалістів-гетьманців внесли б цією канонізацією соборяни.

Постанови собору, поведінка соборян зсувають машкару. Кінчається перший період існування автокефальної церкви, період «революційної боротьби з монархічною церквою», період «революційної» фрази. Починається другий — кристалізація сил куркулячої контрреволюції під банями завойованих церков. А там — неминуче мусить прийти й до третього періоду — спроба одвертого наступу на наші радянські фортеці на гребні хвиль дрібнобуржуазної стихії. Але... якби свині роги — була би всіх поколола. Машкара з обличчя жовто-блакитного клерикалізму злазить, всі ті, хто пішов, повіривши машкарі, за дурисвітами — від них відсахнуться. Лишиться ж саме те, з чим радянського суспільства не перекинеш.

17 червня 1922 р.

Василь Еллан-Блакитний

Передр. з кн.: «Василь Еллан (Блакитний)». Твори. Том другий. — Київ, Державне видавництво художньої літератури, 1958, стор. 271-272.

ТАЄМНІ ДИРЕКТИВИ ВЛАДИ ВІДНОСНО УАПЦ І МИТРОПОЛИТА ВАСИЛЯ ЛИПКІВСЬКОГО

Два таємні документи, які друкуються нижче, віддзеркалюють стурбованість радянської влади діяльністю УАПЦ взагалі, а митрополита Василя Липківського зокрема. У зв'язку з цим, відділи ДПУ і голови сілрад дістали директиви про необхідні контрзаходи, включно з гальмуванням архипастирських візитацій митрополита Василя, посиленням антирелігійної пропаганди, вербуванням сексотів серед священиків тощо.

Вельми промовиста директива про те, що в той час, як діяльність митрополита Липківського має гальмуватися, представник Російської Православної Церкви має діставати на місцях «належну допомогу в пересуванні... по округі».

[57]

ЦІЛКОМ ТАЄМНО.
ЗАШИФОВАНО ПІД «ІНТЕРНАЦІОНАЛ».
ЖОВТЕНЬ 1924 РОКУ

ВСІМ К. Р. ОДПУ ЛУБЕНСЬКОЇ ОКРУГИ.
ЧЕРНУХСЬКИЙ РАЙОН, ТОВ Л.-ИЙ.

ОДПУ-УРСР звернуло увагу окрввідділів на дедалі зростаючий вплив серед українського населення т. зв. Української автокефальної церкви, очоленої Київським митрополитом Василієм Липківським. Давно вже відомо, що Липківський і його сподвижники є потайними пропагандистами українського сепаратизму і не так прагнуть визволити від залежності Московського патріархату деякі церковні парафії на Україні, як під цією завісою проповідують різні ворожі рад. владі ідеї українського націоналізму. Заклики гастролюючого Липківського до віруючих часто рябіють

гострими епітетами на адресу Московської патріархії, а в дійсності все вістря цієї пропаганди скероване виключно на розпалювання ненависти серед українського населення проти російського народу.

Вбачаючи в діяльності цієї церкви особливо небезпечне значення для рад. влади, ОДПУ-УРСР зажадало від окр. відділів:

1) Широко висвітлювати в політоглядах всі сторінки з життя і діяльності цієї церкви, звернувши особливу увагу на проповіді священників, виголошувани в церквах.

2) Посилення антирелігійної пропаганди через округові ради безбожників.

3) Збільшення кількості с/о* з-посеред віруючих і притягання для агентурної роботи в ДПУ самих священників.

Беручи до уваги особливу важливість завдання, наказуємо: Повідомити через райвиконкоми і зобов'язати з'явитися до окр. відділу (в розпорядження КРО) тих священників вашого району ..... Правда, ми цим інсургентам в рясах віримо мало, але для взаємоконтролю їхніх інформацій це крайнє необхідно. У розділі політогляду «церква і релігійні громади» пропонуємо вам щомісяця висвітлювати це питання.

Нач. Лубенського Окр. Від. ОДПУ (Двіанінов)

Нач. КРО Окр. Від. (Юркін)

Нач. Учо-со Окр. Від. (Скрипник)

Опубл. у кн.: «Український збірник», кн. 8, Мюнхен. Інститут для вивчення СРСР, стор. 142.

ЦІЛКОМ ТАЄМНО
ВСІМ ГОЛОВАМ СІЛЬРАД

Окружний виконавчий Комітет від 16 жовтня за ч. 20 повідомив, що по маючимся в РВК відомостям український єпископ Липківський виїхав з Києва до Могилівської округи. При з'явленню Липківського на терені Вашого села

---

* сексотів (секретных осведомителей).

необхідно вжити міри гальмування до його пересування під видом перевірити документи, запитати округ та інше і разом з тим терміново сповістити РВК де затримано Липківського, аби було можливо вжити відповідні міри догляду за роботою Липківського. Разом з виїздом Липківського виїхав з Могилівської округи уповноважений Синоду Пухальський, якому необхідно давати належну допомогу в пересуванні останнього по окрузі, ні в якому разі не затримувати його.

Голова Райвиконкома *Лупенко*
Секретар *Мельник*

«Тризуб» ч. 21. Париж, 7 березня 1926 р., стор. 24.

ПРОТОДИЯКОН ВАСИЛЬ ПОТІЄНКО ПРО ПОДІЇ 1926 РОКУ

Серед переслідуваних під час наступу радянської влади на Українську Автокефальну Православну Церкву в 1926 році був і автор цього спогаду, протодиякон Василь Потієнко, у той час голова президії ВПЦРади. Він детально розповідає про цей перший погром керівного органу УАПЦ.

Розвиток української Церкви і широка її популярність не могли не звернути на себе увагу більшовицьких державних органів. Більшовики не сподівалися, що українці спроможуться збудувати таку свою Церкву. Коли вони дозволяли їй жити напочатку, то це було в пляні їхньої боротьби проти Православної Церкви взагалі. Їм треба було повалити авторитет Московського патріярха і розбити Церкву, ним очолювану. Тим то українська Церква, що відокремилася від Московського патріярха, відповідала їхнім плянам. Вони сподівалися, що з окремої української Церкви буде тільки шум, галас, а народ не підтримає її, і нічого страшного для них з тієї Церкви не буде. Вийшло навпаки, українська Церква повела за собою народ, стала його духовно-національним центром, об'єднала мільйони людей, утворила тисячні кадри духовництва і церковних працівників, піднесла духовне життя свого народу і виховувала його в національній свідомості й любові до рідного краю. Отже терпіти українську національну Церкву радянський режим не міг. Не раз його уряд у Харкові гостро дорікав керівникам Церкви, що він не може простити автокефалії того, що вона привернула до себе українські молоді сили, що вона увібрала в себе найкращий, найкультурніший український елемент, потрібний мовляв, державі в провадженні нею «культурної революції». Він не міг простити УАПЦеркві того, що вона прив'язала цей елемент до релі-

гії, вдягла в рясні і зробила його мертвим капіталом для радянської системи.

І радянська влада вирішила ліквідувати українську Церкву. Роки 1924-1925 — були часом промацування найдошкульніших, найбільш уразливих місць української Церкви, шукання ахіллесової п'яти в ній, вивчення з радянського погляду живого матеріалу, з якого складалась українська Церква. Вже 1925 року майже всі єпископи і члени ВПЦР були під забороною виїжджати з свого місця осідку. Заарештовані були окремі церковні працівники та священники, для морального розкладу їх. Якась сила хотіла посіяти ворожнечу між провідниками УАПЦ, між єпископами. Але коли з того нічого не вийшло, а духівництво, церковні працівники і віруючі під тиском репресій та передчуваних бід ще міцніше гуртувалися коло свого Митрополита, то радянська влада стала на шлях відвертої розправи. В березні 1926 р., був заарештований заступник голови ВПЦР архієпископ Харківщини Олександр Ярещенко і засланий до Ташкенту. Керівництву УАПЦерки, ВПЦРаді й митрополитові Василю запропоновано було податися на демісію. Зразу ж по всій Україні пройшла хвиля відбирання храмів від українських громад і передавання їх обновленській Церкві. Через те, що ВПЦР і Митрополит не могли податися на демісію з вимог нецерковних чинників, 4 червня 1926 р., був заарештований Голова ВПЦР, а 10-го липня — митрополит Василь. Приміщення ВПЦР було запечатане, оголошено, щоб ВПЦР припинила своє існування, як нелегальна установа. Після того проведені були арешти серед працівників УАПЦерки по всій Україні.

Обвинувачення, які були поставлені заарештованим керівникам УАПЦ, зводились ось до чого:

1. «УАПЦ є антирадянська, контрреволюційна, націоналістична організація, що прикриваючись церковними завданнями, провадить в Україні серед широких мас агітацію і пропаганду за повстання проти радянської влади, за терор проти її керівників, за відірвання України від СРСР і прилучення її до західноєвропейської держави (Польщі або Німеччини), за саботаж проти заходів радянських органів».

2. «УАПЦ об'єднала в свої громади антирадянські елементи. В складі її духівництва багато старшин з армії УНР і отаманів з повстанців та бандитів, що свого часу воювали з радянською владою, а тепер знайшли собі захисток в церкві. В складі працівників у церковних радах багато се-

лян — петлюрівців і куркулів, які зробили з церкви свої бойові форпости в боротьбі з радянським режимом».

3. «Всі церковні проповіді і позацерковні виступи керівників УАПЦ і духівництва є явно націоналістичного, шовіністичного, петлюрівського, антирадянського змісту. Все ідеологічне і адміністративно-практичне керівництво УАПЦ спрямоване на виховання мас в антирадянському дусі і на обдурювання радянської влади офіційними деклараціями та заявами».

4. «Керівництво УАПЦ явно діє в інтересах міжнародної контрреволюції і імперіялізму. Доказом того є уповноважені УАПЦ в Європі і Америці, що ведуть шалену агітацію проти СРСР, використовуючи для цього свої органи друку. Також антирадянським актом було сприяння втечі з України свящ. Турченка і надання йому уповноваження на працю в Манджурії. Деяке листування керівників УАПЦ з закордоном також розцінювалось як матеріали шпигунського характеру».

5. «Не зважаючи на кількаразове попередження влади про необхідність УАПЦ змінити свою лінію поведінки, очистити кадри духівництва і церковних працівників від ворожих радянській владі осіб, цього не зроблено».

6. «ВПЦР і місцеві органи керівництва УАПЦ існують нелегально, бо в реєстрації їх відмовлено, і про це ВПЦР сповіщено давно».

Обвинувачення серйозні і цілком підставні для репресії.

Частина керівників УАПЦ шукала виходу з становища: визнавали обвинувачення, поставлені владою, за підставні і зобов'язалися перевести УАПЦ на інші рейки, виправивши гріхи минулого. Так і зробили.

Але то не був вихід і порятунок. Масові арешти в зв'язку з процесом СВУ в 1929-1930 рр., захопили тисячі діячів УАПЦ. Наступні репресії закінчили ліквідацію. Надії тих, хто сподівався широкими поступками, слухняністю і виконанням усіх вимог влади зберегти УАПЦ, розвіялися. Остання парафія була закрита в 1936 році. Тоді ж були заарештовані і репресовані рештки працівників УАПЦеркви.

Майже така ж доля спіткала і інші Церкви на Україні — соборно-єпископську, обновленську і московсько-патріяршеську, які, до речі сказати, значно спричинилися до таких «політичних» обвинувачень УАПЦеркви.

Протодиякон Василь Потієнко

Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. — Машинопис, оригінал.

ЗАЯВА МИТРОПОЛИТА ВАСИЛЯ ЛИПКІВСЬКОГО ДО УРЯДУ УРСР

Навіть після того, як на вимогу ДПУ Великі Покрівські Збори в жовтні 1926 року засудили митрополита Василя Липківського за його нібито антирадянську діяльність, його не залишили в спокої. Проти нього висували дедалі нові обвинувачення — в нелояльності супроти радянської держави, контрреволюційній діяльності, зв'язках з закордоном та багатьох інших «злочинах». Влада мала виразну мету — цілковито усунути популярного Митрополита від керівництва Церквою.

В серпні 1927 року митрополит Василь Липківський виступив у своїй обороні, звернувшись з заявою до уряду УРСР, в якій він відкидає висунуті проти нього обвинувачення, заявляє про свою аполітичність та лояльність до влади і з'ясовує високі цілі очоленої ним УАПЦ, що до них вона прагне згідно з заповідями Христа.

Однак, комуністичний режим уже задовго перед тим вирішив долю митрополита Василя, і його заява не змінила його позиції. Усього два місяці пізніше, на 2-му Всеукраїнському Православному Церковному Соборі, ДПУ поставило категоричну вимогу усунути митрополита Липківського від керівництва УАПЦ, і цю вимогу, сподіваючись запевнити тим спокій для Церкви, Собор виконав.

[59]

ЗАЯВА
ГРОМАДЯНИНА УСРР ВАСИЛЯ ЛИПКІВСЬКОГО,
МИТРОПОЛИТА УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Вважаю за обов'язок свого служіння Українській Автокефальній Православній Церкві в Українській Соціалістичній Радянській Республіці звернутися до Вас з заявою-

проханням про захист моїх громадянських прав і волю виконання мого церковного служіння. Співробітники Держполітуправління весь час досліджували мою працю з політичного боку; два рази, в 1923 і 1926 рр., брали мене до в'язниці, але моє перебування тепер на волі свідчить про те, що якихось навмисних політичних злочинів в моїй праці не знайдено; але й досі залишають мене під підозрінням в антирадянських і контрреволюційних настроях. І от через одне лише підозріння в мені антирадянських настроїв, я вже більше року як позбавлений права виїзду з Києва й можливості фактично виконувати своє служіння Церкві; крім того, ще й на Церкву, якій я служу, накликаються через мене різні загрози. 27 липня ц.р. представник Всеукраїнського Держполітуправління, будучи в Києві, викликав мене з шістьма представниками округових Церков під час Передсоборної Наради і в моїй присутності викладав перед нами в образливий для мене спосіб мої ніби антирадянські і контрреволюційні вчинки, які ставлять під загрозу вільне і легальне існування в УСРР всієї української Церкви, заявивши їм, що він остільки не вірить жодному моему слову, що до мене навіть не звертається.

Які ж це вчинки викликали таке недовір'я до мене і зневаження мене з боку представника Держполітуправління? Мені інкриміновано розмову насамоті з бувшим головою ВПЦРади Потієнком, що мала місце в січні ц.р., під час якої я ніби сказав, що Радянська влада на Україні переживає агонію; колись весною, невідомо перед ким і коли, висловився, ніби Радвладі залишилось 2-3 тижні існування і т. інш. Але свідчу, що ніколи й ні з ким таких розмов я не вів, і не знаю, чому мені накидають такі балачки, яких я ніколи не веду. Далі мені закинуто, як обвинувачування в петлюрівщині, те, що відсилаючи до Харкова, до відповід. редактора часопису «Церква й життя» архиеп. Ів. Павловського, разом з іншими матеріалами до друку лист до Шелухина ще від 18 червня 1925 р., я викреслив в ньому гострі і лайливі вирази Шелухина відносно Петлюри і цим ніби виявив свою прихильність до Петлюри. Але зробив я це, як бувший голова редколегії, що вже листовно з'ясував Держполітуправлінню, не з будь-яких петлюрівських міркувань чи симпатій, а лише з міркувань суто церковних, аби в церковний часопис не вносити будь-якої політики. Нарешті мені закинуто, ніби з мого відома склався якийсь то український гурток з метою погодження української Церкви з тихонівською для спільної

боротьби проти обновленців. Але про цей гурток я вперше почув від представника Держполітуправління. Сам представник Держполітуправління до цього додав, що ці й подібні мої вчинки виявляють мої антирадянські настрої і контрреволюційну душу, але моїм виправданням в цих настроях він не вірить.

Положення моє в українській Церкві таке, що проти мене направлено всі заходи ворогів укр. Церкви, які звичайно перш за все засипають наклепами на мене ДПУ, і безумовно, всі ті наклепи не є останніми. Представник Всеукраїнської ДПУ в моїй присутності заявив представникам УАПЦеркви, що він мені не вірить і тому вважає зайвим зі мною говорити. Але я є духовний керівник цієї Церкви, вважаю негідним себе і своєї Церкви говорити будь-кому неправду.

Отже свідчу і свідчення моє правдиве: 1) Нічого відносно сучасної радянської влади нікому ніколи, що дискредитувало би радянську владу, я не говорив, ні прилюдно, ні насамоті; 2) Ні з якою політичною партією, чи окремими політичними особами, ні тут, ні за кордоном, я ніяких стосунків не маю і ніколи не мав; 3) Ні політичним революціонером, ні політичним контрреволюціонером я ніколи не був і зараз таким не є, бо в ніяку політику я ніколи не втручався і втручатись не хочу. Але я є церковним революціонером, бо українська Церква й виникла й визволяється і боротьбу з старим ладом веде в революційний спосіб і будь-якої реакції в себе, повернення назад не допустить. Тому й політичну й соціальну революцію, визволення загальне й більш справедливе задоволення трудящих — я вітаю; 4) Я все своє життя цікавився лише церковними справами, мріючи про визволення Церкви, себто про такий її стан, коли не буде в ній ніякого панства, ні князівства, а лише братерство, і коли держава не буде втручатися в її життя. І я щасливий, що дожив до можливості здійснення цього стану Церкви під час радянської влади, за її законом про відокремлення Церкви від держави; 5) Я ніколи не мирився з тим станом Церкви за капіталістичного ладу й російського царизму, коли вона була багато віків обтяжена безмежними скарбами, пішла на службу мамоні й цим втратила Христові заповіді і вгасила в собі дух Христа, по слову Христа: не можна служити Богові і мамоні, і віддала себе на послуги державній владі за цю мамону; я щасливий, що за радянської влади Церкву визволено від тягарів капіталізму, повернено в становище Христа, що не

мав на землі, де голови прихилити (Лк. 9, 58); вона тепер вільно може прийматись Христовим духом і Його заповітами, служити лише Богові та меншим братам; 6) Я завжди був і є сином свого народу і мріяв про визволення української Церкви і народу від чужого церковного керівництва, денационалізації, і щасливий бачити, що за радянської влади дано можливість і Церкві нашій і народові визволятися від чужих утисків і відновити своє рідне церковне й культурно-національне життя; 7) Всі почуття вищого щастя в моєму житті, які я переживаю завдяки радянській владі, роблять мене щирим прихильником радянської влади, заставляють мене бажати їй розвитку й зміцнення, а не бути її ворогом, і весь час моєї церковної праці за радянської влади може багато викликав я революційних настроїв в народі щодо бувшого царського самодержавного ладу, а ніяк не сприяв антирадянським контрреволюційним настроям, бо і в душі своїй їх не мав і не маю; 8) Радянській владі, згідно з заповітом Апостола, я у всьому корюся, як її свідомий громадянин, закони її сповняю і належну пошану її віддаю не лише за страх, а і за совість, й ніколи радянська влада не побачить в мені противника чи бунтівника проти неї. Це ж свідчу і за всю українську Церкву; 9) Безумовно я визнаю величезне значення для повноти волі й могутности народнього життя віри взагалі, а для українського народу Православної Христової Церкви, — і для зміцнення, визволення і озброєння українського народу заповідями Христа буду працювати, доки живу. Але гадаю, що з боку державного ця моя праця не є антирадянською, ні контрреволюційною, оскільки українська Церква базується на радянському законі про відокремлення Церкви від держави і в революційний спосіб визволяється від старих традицій церковної державности; 10) Визнаю, що для дальшого переведення в життя державного закону про відокремлення Церкви від держави в УСРР та оцінки значення Церкви взагалі в житті народу багато ще буде працювати і держава і Церква, аби знайти ту рівновагу, на якій і Церкві найбільше було б забезпечене вільне життя, і державні інтереси цілком були б забезпечені з боку Церкви. Під час цієї праці не можна було обійтись без помилок в той чи інший бік. Але смію запевнити не лише за себе, але й за українську Церкву, що вона ніколи не стане на шлях будь-якої політики чи бунтарства, як і досі ніякої політики вести не бажала, свідомо від усякої політики відійшла, свідомо обмежила себе лише релігійно-

моральним вихованням свого рідного народу й лише в цьому бажає від держави сприятливих умов для вільного життя і розцвіту; 11) Запевняю за себе й за українську Церкву, що ніякого шовінізму чи націоналізму, цебто ворожості до інших народів чи насильства над ними вона в собі не має і в народі не виховує, а згідно заповітів Христа метою своєю має братерство всіх народів, не штучне звеличення своєї нації, а піднесення її до рівності й співробітництва з націями всього світу на духовну користь всього людства; 12) Ісповідую й проповідую, що Церква Христова понадпартійна, не знає партій, та й українська Церква фактично є Церква робітника й селянина, і тому щасливе свідоме життя робітництва та селянства їй найбільш близьке, а всяке гноблення, визискування робітництва та селянства їй найбільш противне.

От мої одверто, правдиво і щиро висловлені душеві настрої й переконання, якими я живу і на підставі яких працюю. Волею Церкви мене поставлено на служіння їй в сані вищого духовного керівника; лише воля Церкви може мене й відставити від цього служіння. А поки ще я на цьому служінні, прошу розпорядження, аби знято було з мене обмеження моїх громадянських прав, дано мені вільний рух в межах УСРР і можливість виконувати своє служіння в Церкві. Увесь час мого життя й праці за радянської влади яскраво свідчить, що моє служіння ніде й ніколи не викликало в народі контрреволюційних, антирадянських вчинків чи навіть настроїв; навпаки, нераз викликало заспокоєння й освідомлення людности. Смію запевнити, що й надалі моє церковне служіння не буде собою уявляти ніякої небезпеки для радянської державної влади.

1927 р. 15 серпня

Митрополит Василь Липківський

Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. — Машинопис, відпис оригіналу.

Червоноармійці нищать церкву.

Картина російського художника Пчеліна «Спалювання ікон», репродукція якої використовувалась для антирелігійної пропаганди. 1930 рік.

Представники більшовницької влади оглядають інтер'єр зруйнованої церкви. 1930-ті роки.

Червоноармійці вносять церковні речі із зруйнованого храму.

СПОГАДИ ПРО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ТА РЕПРЕСІЇ СВЯЩЕННОДІЯЧІВ УАПЦ

[60]

СПОГАД ПРО МИТРОПОЛИТА МИКОЛУ БОРЕЦЬКОГО

Митр. М. Борецький був високо-освіченою і культурною людиною і надзвичайний промовець. Промови його глибоко западали в душу кожної людини. Був дуже спокійний, лагідний і добрий. Був високого росу, стрункий, з широким чолом. Родини не мав і жив зі своєю старенькою матір'ю.

1928 року на запрошення парафії і о. Микити Кохна митр. М. Борецький відвідав нашу парафію. Зустрічали митр. М. Борецького з великою урочистістю. Дітки з нашою донькою Катериною, немов янголятка в біленьких суконочках, квітами устеляли йому дорогу до собору. Митр. Борецький йшов по тих квітах, неначе боячись розтоптати їх. На обличчі сяяла приємна й мила усмішка, якою він обдаровував парафіян, а діток цілував в головки. На Літургії собор не вмів всіх людей, які прийшли, можливо, востаннє почути слово Боже з вуст свого улюбленого архипастира.

Хор, під керівництвом професійного диригента Кирила Ів. Островського, співав бездоганно. Літургія була виконана надзвичайно урочисто, завдяки і причету, яких Бог обдарував музикальністю і добрими голосами, як о. Микиту Кохна, так і протодіякона о. Михайла Павловського, який також згинув на засланні. Митр. Борецький перебував у нас на Кушівці, де ми тоді мешкали. Тут, на цій вулиці, недалеко від нас мешкала одна родина, наші парафіяни. Один член їхньої родини їздив в Ташкент на відвідини архієп. Ярещенка, про що він нам розповідав.

Арештований був М. Борецький у травні 1930 року. Напочатку перебував у в'язниці в Києві, а потім перевели його в Ярославль. В надзвичайно тяжких умовах М. Бо-

рецький був в Ярославській в'язниці. Замкнутий був в одиночку. Камера не ogrівалась, темна, а малесеньке віконечко було приміщене високо в стіні, так що М. Борецький позбавлений був будь-коли побачити хоч маленький промінчик сонця. Не мав права читати ніяку літературу. Від холоду в нього на руках і ногах відмерзли пальці. Від такого жорстокого нелюдського ставлення до нього з боку влади і тяжких умов, тут почався його нервовий розстрій. Його старенька мати, не дивлячись на свою старість і неміч, підтримувана любов'ю до свого єдиного сина, яка й тримала її на душі, поборювала всі труднощі, які траплялись на її життєвому шляху. Вона при допомозі своєї шкільної подруги по інституті, дружини Максима Горького, добилася побачення з своїм сином в Ярославлі.

Ця зустріч була трагічно потрясаюча. Коли Митрополит побачив на побаченні свою матір, він заридав і сказав: «Матусю, який довгий і тернистий шлях прийшлося Тобі пройти, щоб побачити мене».

Бідну стареньку матір захопила й ніч у в'язниці, яка була далеко від міста і вона, повертаючись, впала в глибоку яму, з якої не могла вийти сама. Благала поміч, і Бог послав доброго чоловіка, який витяг її з ями. Ця добра людина забрала її до себе і вона там переночувала.

З Ярославля Митрополита перевели на Соловки, де він ще більше захворів і його знову на прохання матері при допомозі дружини Максима Горького, перевели в Ленінград в психіатричну лікарню, де й згинув в тяжких муках другий Митрополит УАПЦ, велетень і борець за свою рідну українську православну Церкву, Батьківщину і нарід свій.

Віра Кохно

Друкується вперше. — З особистого архіву д-ра Катерини Кохно. Оригінал, рукопис.

СПОГАДИ ПРО АРХИЄПИСКОПА СТЕПАНА ОРЛИКА

В Соловках, на Поповому острові, в Кемському пересильному пункті я зустрічався з арх. Степаном Орликом. Це було з квітня до червня. Арх. Степан працював у цьому пункті старшим лікпомом, фельдшером. На цій посаді він багато допомагав людям взагалі, звільняючи від праці, потім лікував хворих, взагалі старався всіляко допомогти ближньому. Крім того (він) керував українським хором. В кінці червня я вибув з цього пункту, а арх. Степана в серпні місяці теж перевели до Кемського пункту на самі Соловецькі острови і що з ним далі було — не знаю. Це було в серпні-вересні місяці 1929 року.

12 травня 1950

Микита В. Кекало

Арх. Степан Орлик мав великий дар слова, енергійний борець, щирий син свого народу. (Він) завжди мав на устах усмішку, був веселий, не гордий, для всіх доступний.

Пригадую диспут в Новочорторії на Волині. Там зібралася велика сила народу біля церкви надворі. Зійшлися люди з усього міста та з околиць сіл: Старо-Чорторії, Любомирки, Привітова, Горобаїв, Липина, Коростки. Проти українського єпископа виступав місіонер-академіст москаль. Але арх. Степан його переміг, і від того дня зразу організувались українські парафії в кількох селах.

Українці тоді щиро вітали арх. Степана. Люди його любили.

За пару років після того диспуту більшовики зруйнували половину міста, багато людей було заарештовано, багато вислано, розстріляно. Церкву було розібрано, а на тому місці зроблено смітник.

З того часу чекісти не давали спокійно жити арх. Степанові. Вони ходили за ним слідом. Одного разу під час Служби Божої приїхали два чекісти до Житомира. Вони сиділи з

позасукуваними руками, коли арх. Степан говорив промову. А він говорив: «Хоть завтра з моїх плечей знімуть голову, але моє сумління підказує мені говорити вам правду»...

В скорому часі, після цього, ми почули що арх. Степан заарештований, залишивши дружину й сина.

Мати архієпископа Степана жила в Любарі. Я часто з нею зустрічався. Вона, старенька, зболіла, стужилася за своїм сином. Вона розповідала останні відомості про свого сина. Як привезли його до тюрми, посадили в одиночку якогось ізолятора. Ізолятор був внизу, в підвалі. Темно там було й коли о. Степан просидів там два місяці — осліп. Водили його на допити попід руки, як сліпого. Про останню кончину його нічого невідомо.

1 листопада 1951

Павло Назаревич

Перший раз в своєму житті я побачив протоієрея Степана Орлика на Першому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі в Києві в жовтні 1921 року, на якому я був присутній як делегат від української парафії з Лівобережної України. На цьому Соборі прот. Степан Орлик робив доповідь про свою подорож до Грузії...

Перший ВПЦСобор обрав прот. Степана Орлика на єпископа УАПЦ. Він був хіротонізований 30-го жовтня 1921 р. і поставлений на єпископа Волинського і Житомирського...

Року 1929, в холодну снігову завірюху лютого ранку, мене було заарештовано начальником ніжинського ОДПУ (на Чернігівщині) Войтовецьким і посаджено до ніжинської тюрми, де я просидів під слідством та допитами 8 місяців. А потім московська тройка ОДПУ засудила мене заочно на 3 роки позбавлення волі в Соловецьких концтаборах...

В другій половині вересня 1929 року, я, з іншими в'язнями, опинився в 14-ти денному карантині Соловецького кремля. Це був колись Успенський собор для ченців.

Після відбуття карантину, перевели нас в робочу роту, яка ходила на погрузку і вигрузку пароплавів в Соловецькому порту.

Одного темного листопадового вечора я йшов на працю в морсплав від кремля з одним земляком з м. Решетилівки на Полтавщині. Ось, раптом потухла електрика на високих ліхтарнях, як по нашій дорозі до пристані, так і по дорозі, яка вела до глинища (праворуч від чернечого цвинтаря), де ховали померлих та розстріляних соловецьких в'язнів —

ДПУ вважало їх злочинцями, які «недостойні» й після смерті лежати поряд цивільних людей.

На моє запитання у земляка: «Чому потухло світло?» — він розповів мені про те, що недавно в таборі відбувся процес ДПУ над політичними в'язнями-українцями. Отож, по дорозі, яка веде до глинища, потухло світло тому, що цієї ночі будуть вести на розстріл 39 українців, на чолі з бувшим сотником УНР Дерещуком. Цей Дерещук був засуджений органами ДПУ на Україні за якусь організацію повстанчих загонів проти радянської влади. Прибув він на Соловки з десятилітнім терміном ув'язнення в 1928 р. І нібито він, як в'язень соловецького табору, в час праці по заготівлі лісоматеріалів, познайомившись ближче з політичними в'язнями, земляками з України, організував бойовий протирадянський загін в 50 осіб. Мета цього загону була — обеззброїти охорону ДПУ й пароплавом втекти до вільного Західнього світу.

Оповідач не знав, чи в дійсності ця «змова» повстанців була правдивою, чи просто ДПУ вигадало нову чергову провокацію, щоб знищити небажаний йому «контрреволюційний елемент».

Слідство над цими людьми велося близько одного року й московська спеціальна тройка УСЛОНА (Управление Соловецких Лагерея Особого Назначения) присудила їх до розстрілу... Цей присуд того вечора виконували.

Мій земляк далі сказав, що в цій справі запідозрено ще кількох українців, і вони зараз сидять в суворому ізоляторі на «Секірній горі», між ними є й архієпископ УАПЦеркви Степан Орлик.

«Секірна гора», як пізніше я довідався, розташована в 9-ти кілометрах від Соловецького кремля, на північ. Це висока гора в лісі, а на ній з давних давен був побудований скит у вигляді домової церкви. Тут в свій час перебували схимники-ченці, постом і молитвою вони відмовлювали свої гріхи. Советами там був збудований внутрішній суворий ізолятор. Цей високий і сумний ізолятор був огорожений в багато разів колючим дротом. Двері ізолятора замикалися на кілька замків, а навколо стояла охорона, як зовні, так і в середині ізолятора. Жодних ліжок, чи якихось постільних речей там не було. В стіни камери були закладені міцні дубові перекладины. На цих перекладинах в'язень сидів без перерви, як півень на сідалі. Хліба давали 300 грамів, гарячої їжі не давали, сидів на хлібі й воді.

В таких умовах на «Секірній горі» сидів арх. Степан

Орлик довший час, а потім, виснаженого й змученого фізично, його випустили з каземата з ярликом «липківської контрреволюції». Випущено, бо не було доказів про його участь в повстанні сотника Дерещука.

В соловецькому таборі був великий театр, духова оркестра і хор. Хором, з наказу адміністрації соловецького табору, керував арх. Степан.

В 1930 році на Соловках була велика пошесть сипного тифу. Арх. Степана Орлика як людину із знанням медичних наук, було звільнено від обов'язків керівника хору. Тоді він цілком віддався медичній праці. Перебуваючи в оточенні визначних лікарів, арх. Степан всю свою увагу віддавав на вивчення медичних наук, особливо в галузі шкірних хворіб. Відтоді арх. Степан вже став самостійно працювати в лікарні, як лікар.

Я був звільнений 7-го січня 1932 року. Арх. Степан Орлик залишився на Соловках.

28 березня 1961

Прот. Кузьма Євтушенко

Друкується вперше. — Із збірки Ф. Бульбенка. — Архів УВАН ім. Д. Антоновича у США, Нью-Йорк. Копія листа до прот. М. Явдася.

[62]

СПОГАД ПРО АРХИЄПІСКОПА ОЛЕКСАНДРА ЯРЕЩЕНКА

Першим з єпископів УАПЦ був репресований архиеп. О. Ярещенко.

Коли мій чоловік о. Микита Кохно був настоятелем Воскресенського собору в Харкові при митрополитові Іванові Павловському, парафіяни зі сльозами на очах розповідали про його високоморальне життя, про його глибокозмістовні патріотичні проповіді, в яких він не минав гнобителів нашої української православної Церкви, Батьківщини і її знедоленого народу. Не раз він служив з арх. Оксіюком, який розповідав, що перед тим як вийти на проповідь він його прохав: «Отче Йосиф, як я вже далеко

зайду в своїй промові, бо не можу стриматись, щоб не вилити гніву і обурення на тих, що в тому будинку (показав рукою на будинок ВЦВК, який був проти Миколаївського собору) то прошу кашляти. Я тоді схаменусь».

За ці палкі і патріотичні проповіді його й засудили і вислали в Ташкент.

Парафіяни Харкова його любили безмежно, і коли його заарештували, вони дуже тяжко переносили втрату свого улюбленого архипастиря. Ця втрата була великою і болючою і для всієї української Церкви, бо не стало одного з найкращих архипастирів, який своїм бездоганним життям був прикладом для всіх.

Доказом глибокої пошани і любови до архієп. Яреценка було виявлено тим, що не тільки парафіяни Миколаївського собору Харкова відвідали його в Ташкенті, а й парафіяни Грецького собору Єлисаветграду.

У Ташкенті жив архієп. О. Ярещенко в надзвичайно тяжких умовах, як матеріальних так і моральних. Ще до всього того нещастя, там була невиносима спека, яку тяжко переносив арх. Ярещенко. Але не дивлячись ні нащо, терпів він і переносив всі труднощі з великим терпінням, в надії на своє повернення на Україну, на яку він так і не повернувся. Зустріч та була потрясаюча. Побачивши свого улюбленого архипастиря в таких тяжких умовах, парафіяни довго плакали, поки прийшли до розмови. З ними плакав від радості й зворушення і архієп. Ярещенко.

Парафіяни подивлялися його, побачивши з якою мужністю він все те переносив. Вони казали, що на його обличчі крім приємної усмішки, не було ні краплини смутку.

* * *

Отець Микита Кохно познайомився з архієп. Ярещенко в Переяславі, де відбувалось свято мученичої смерті титаря Данила Кушніра, замученого польськими єзуїтами у Вільшані. Титар Данило Кушнір, про якого згадує в «Гайдамаках» Т. Г. Шевченко, народився в с. Млієві на Київщині і був титарем у церкві.

Пам'ять його мученицької смерті святкували 29 липня старого стилю. Поскільки титар Данило Кушнір родом походив з с. Млієва, то один рік пам'ять його смерті святкували в Млієві, а на другий рік в Переяславі.

Отець Микита Кохно був тоді на парафії в с. Млієві.

Це було в 1925 р. На цей рік припадало це свято відзначувати в Переяславі і на нього був запрошений і о. Микита. Там він вперше зустрівся з архиєп. Ярещенко. Приїхавши з того надзвичайно урочистого свята, о. Микита з захопленням розповідав про всіх. Найбільше і незабутнє вражіння своєю поставою і промовою зробив на нього і на всіх архиєп. Ярещенко. Промовляв він під час обіду, який відбувався біля собору в ограді, при величезному здвизі людей. Архиєп. Ярещенко встав, підняв свої очі до сонця й почав свою промову, показуючи рукою на сонце, що воно лишилось єдиним свідком тої страшної і трагічної історичної події, яка відбулась в той час. Він не стримався від порівняння, що робили польські єзуїти, і що роблять комуністи з нашими церквами, духовництвом і народом.

Промовляв він з великим піднесенням і патріотизмом. Як духовництво так і миряни не могли стриматись від сліз, бо його палкі слова розтоплювали й камене серце.

На цьому святі митрополита В. Липківського не було, бо він перебував під заборною виїзду з Києва.

Віра Кохно

Друкується вперше. — З особистого архіву д-ра Катерини Кохно. Оригінал, рукопис.

Вхід до концтабору, в'язні якого працювали над будовою каналу Волгв-Москва. У цьому концтаборі загинуло багвто українських свщеникв і вврних. 1934 рвк.

Концтабвр розташованнй бвлв будовн Бвлморського каналу. 1935 рвк.

**Група політичних в'язнів на будові Біломорського каналу.
Серед них були також українські савщеники і віри. 1935 рік.**

СПОГАД ПРО СВЯЩЕНИКА КИРИЛА ВОЙТЕНКА

Пан-отець Кирило Войтенко схвильовано переглядав церковну ризницю [у с. Кошманівці на Полтавщині].

— Грабують! — промовив сам про себе.

Переглядаючи посуд — він вийняв чашу. Багато будуючих хвилин молитовного піднесення нагадала йому ця свята посудина. Довго дивився на неї пан-отець, а поцілувавши її — промовив: сховаю! — Золота чаша була прихована. Ховав її о. Кирило так, щоб не знали ні жінки, ні діти, бо ж вони по своїй душевній щирості можуть пробалакатися і накликати лихо.

За кілька днів з району наїхали червоні перевірки. Переписали вони усеньке церковне майно. Шукали довго й повсюди. І... знайшли приховану золоту чашу.

— А це що? — питали вони пан-отця.

— Чаша — відповів схвильовано той.

Заарештували, допитували і вирішили, що справу... «привласнення державного майна» має розглядати і розв'язати полтавська Чека.

Пан-отця вели етапом до Полтави. Дорогою думав він про наслідки своєї «провини» — муки, катування, а вкінці куля в голову... Отець Кирило шептав тихо молитву... Він був в розпучі і повній безпорадності, що далі діяти.

Річка Ворскла. Переходять її міст.

— Господи, прости мені! — прошептав він.

Один мент і пан-отець у річці. Зібралися люди, витягли утопленика. Цю страшну трагедію всі зрозуміли.

Рідна донька отця Кирила ламає руки, плаче, ридає. Ходить, просить, молить, благає владарів:

— Дозвольте, прошу вас... похоронити по християнськи.

Не дозволили, заборонили, трупа забрали до Чека на невідоме...

О. прот. Д. Яцун

СПОГАД ПРО СВЯЩЕНИКА ІВАНА ГАРАЩЕНКА*

УРИВКИ

Настало відродження Української Автокефальної Православної Церкви й цілком захопило душу Івана Степановича [Гаращенко]. Він був учасником Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору в Києві у жовтні 1921 року. Потім він брав найактивнішу участь в організації першої парафії УАПЦеркви в Харкові, в св. Миколаївському соборі, що був на Миколаївській площі. Пригадую радісну ту хвилину, коли батько приніс зв'язку величезних ключів від св. Миколаївського собору, що їх здобуто від влади з великими труднощами і, витираючи чоло від поту, сказав:

— Слава Богу! Нарешті, ми маємо ключі від нашої церкви!

17 березня 1922 року, у суботу, у цьому св. Миколаївському соборі відслужили першу Всенічну українською мовою! Пригадую той величезний натовп людей, що напливав у собор, рясно прикрашений вишиваними українськими рушниками. Схвильовані люди палали вогнем віри, надії й любови християнської, вони невимовно раділи, почувши вперше слово Боже рідною мовою, вони плакали від радощів. Але, звичайно, не обійшлося й без вибриків ворогів нашої Церкви.

Громада УАПЦеркви в Харкові розвивалася, зростала. Різні церковні наради, комісії, збори — усе це відбувалося в нашій хаті на Катеринославській вулиці, ч. 98. Батько виявив себе найактивнішим церковним діячем: його обрали на голову Парафіяльної Ради св. Миколаївського собору. Служби Божі там правив арх. Олександр Ярещенко,

---

* Іван Гаращенко був одним з найактивніших учасників національно-церковного руху. Священником він став уже на еміграції, в 1950 році.

настоятелем був о. Леонтій Юнаків, хором керував молодий диригент Брижаха. Наша церква розцвітала, як Божа квітка.

Але більшовикам це дуже не сподобалося, й вони почали втручатись у церковне життя УАПЦ на Слобожанщині. Як тільки бувало, арх. О. Ярещенко скаже в проповіді щонебудь, на думку більшовицької влади, не належне, то до ДПУ кликали найперше голову Парафіяльної Ради — І.С. Гаращенка. Таких вимушених тривожних відвідин (як ми називали «на чашку чайку») було досить багато. Мама дуже боялась тих викликів тата до ДПУ й тяжко переживала ті моменти.

Пригадую ще й такий випадок. Коли одного разу в Києві мали відбутись якісь чергові збори УАПЦ, то щоб батько й інші представники УАПЦ з Харкова не поїхали на ті збори, то його й ще трьох осіб ДПУ тоді заарештувало. Коли ж ті збори скічилися, їх усіх звільнили.

Прийшов 1926 рік. ДПУ заарештувало арх. О. Ярещенко й запечатало св. Миколаївський собор. Якої треба було міцної віри й наполегливості, щоб у той момент розпуки втримати церковну громаду в спокої, та щоб знову дістати дозвіл на відкриття св. Миколаївського собору! І.С. Гаращенко це зробив. Але від того часу дух громади все ж почав занепадати, бо продовжувались арешти вірних УАПЦеркви.

З початком колективізації у 1931 році моїх батьків органи радянської влади вигнали з власного будинку, наказавши, щоб «в 24 години й духу вашого тут не було!» Знову почались наші тяжкі переживання, хвилювання, «ходіння по муках». Батьки мої знайшли тоді в одного знайомого маленьку кімнатку, куди ми всі якось втиснулись.

Потім настав час «пашпортизації». Міліція, що є при ДПУ, не видавала пашпортів батькам моїм, кажучи до батька: «Куркуль! Враг народа!» Знову ми бідували, бо без пашпорта людина в Радянському Союзі не могла існувати. Після довгих клопотань, доводів, нарешті, міліція видала моїм батькам пашпорти, але тільки на три місяці! Через три місяці треба було знову клопотатись, хвилюючись, чи отримають пашпорти і на цей раз!

... Настав страшний голодний 1933 рік. Церковне життя ледве підтримувалося. Багато людей заарештовано. Треба було тяжко працювати й клопотатися, щоб не загинути від голоду. І.С. Гращенко в цей час не тільки врятував свою родину від смерті, але й іншим багатьом допомагав, як міг.

У той дуже тяжкий час трапилося ще одне нещастя у нашій родині: не стало й другого сина Івана Степановича, Володимира. Його вбито автом. Коли життя брата Володимира несподівано обірвалося, здавалося для наших батьків пропало все на світі! Вже тоді батько задумав висвятитися на священника, та Бог судив йому інакшу долю.

Несамовито тяжкі були й наступні роки — 1934 і 1935, а у 1936 році, 11 січня, НКВС заарештувало знову І.С. Гаращенко, двох священників — о. Микиту Кохна, о. Андрія Кухаренка та трьох парафіян. Без суду «трійка» НКВС дала всім їм за статтею 54, пункт 10 (тобто за «контрреволюційну агітацію») по три роки заслання-ув'язнення в далеких концентраційних таборах примусової праці. Незабаром після цього арешту батька, 16 березня 1936 року, померла наша мама, що не змогла, бідна, перенести всіх її страждань!

19 березня 1936 року НКВС дозволило мені коротке побачення з моїм батьком у в'язниці. Я оповіла йому про смерть мами. Отже, ще один тяжкий удар долі довелося тоді пережити І.С. Гаращенкові. Боже! За що Ти так тяжко караєш неповинних й добрих людей?! — думала я. Бідний, бідний, розбитий долею, перестраждав І.С. Гаращенко ці дні. Але Господь милосердний зміцнив його дух. Через кілька днів я віднесла йому «передачу» у в'язницю і отримала від нього відповідь у записці: «Я спокійний».

У травні 1936 року І.С. Гаращенко та інших в'язнів з ним було спроваджено до далекого Маріїнського концентраційного табору в Сибірі. Там батькові доводилося виконувати всіляку тяжку роботу, переносити найгірші умовини життя, але в листах до нас (я мала тоді вже власну родину) ніколи не було нарікання, бо віра в Божий Промисел була в батька завжди дуже велика. Через три роки його звільнено, і в січні 1939 року він прибув до Харкова. Але жити йому дозволили тільки за 100 кілометрів від цього міста, в Охтирці.

Катерина Турянська
донька о. І. Гаращенко

Опубл. у кн.: Священик о. Іван Гаращенко «1917-1921. Матеріали до історії Української Автокефальної Православної Церкви». Чикаго, Українське Православне Братство ім. митр. В. Липківського, 1975, стор. 332-334.

СПОГАД ПРО СВЯЩЕНИКА ІВАНА ЄВФИМОВСЬКОГО

УРИВОК

Дитинство й юнацтво Івана Степановича Євфимовського минуло в тихому пригороді м. Чернігова — Лісковиці, де його батько о. Степан був спочатку дяком, а потім дияконом св. Іллінської церкви. Через те, що ця парафія була бідна (Іллінська вулиця та мале село Жолвинка), о. Степан заробляв на утримання численної родини, працюючи додатково канцеляристом у Чернігівській духовній Консисторії.

І. С. Євфимовський [нар. 1895 р.] був другим сином о. Степана.

Вся родина о. Степана була щиро релігійною й патріотичною. Всі його діти не пропускали жодної богослужби в Іллінській церкві, де всі вони співали в хорі, керованому о. Степаном.

Іван Степанович, будучи ще учнем, приймав участь в культурно-освітньому житті української молоді м. Чернігова, що ним тоді ідейно керував письменник М. М. Коцюбинський, художник М. І. Жук та інші українські громадяни старшого покоління. Українські книжки, журнали й газети постійно були на столі у маленькій кімнатці старших братів — Гриші й Вані.

Восени 1914 року І. С. Євфимовський вирішив не боротися за можливість здобути вищу освіту, а віддатись священничому служінню, для чого він був цілком достатньо підготований і чого вимагала нагла потреба підтримувати його старих вже батьків і молодших братів та сестру. Тому він одружився з панною з роду Любович і був висвячений Чернігівським архієпископом на священника восени 1914-го року, коли вже розпочалася перша світова війна.

Першою парафією, що її обслуговував о. Іван Євфимовський, було село Серединка, Чернігівського повіту.

Мешканці с. Серединки, що з них багато були нащадками українських козаків і що жили досить заможнo на той час (це була південна, вже чорноземельна частина Чернігівського повіту), знайшли в особі о. Івана освіченого українського патріота, що знав минуле й сучасне України і міг промовляти до їх серця й душі. Тому не дивно, що о. Іван Євфимовський і вся його парафія с. Серединки одразу після революції 1917 року вступили на шлях відродження УАПЦеркви, що його твердо трималися й далі.

Влітку 1916 року я одвідав о. Івана Євфимовського, разом з його молодшими трьома братами, в селі Серединці. Це було дуже приємне побачення після двох років розлуки. У невеликому дерев'яному домі о. Івана була небагата обстановка, але була сімейна дружність, гостинність і духовна радість. О. Іван продовжував наполегливо працювати над своєю самоосвітою: книжки, журнали, газети, скрипка, рояль — прикрашували його мешкання. Дітей у них тоді ще не було. При тій нагоді я познайомився з титарем Серединської церкви (прізвища не згадаю). Це був молодий ще селянин, дуже симпатичний і достатньо розвинений. Видно було його щирої приязнь до о. Івана, довір'я й пошану, як до духовного авторитету.

* * *

Після того побачення ми розлучилися надовше — понад 14 років. За цей час о. Іван, благовісник УАПЦ серед чернігівського селянства і свідомий український патріот, був обраний на більш відповідальну працю — в повітове місто Борзну, відоме своїм старосвітським способом життя. Йому було надано сан протоієрея й нагороджено за благовістя митрою. Були вже в його родині й діти, але ще дрібні. Він славився на весь повіт, як надзвичайно обдарований церковний проповідник і душпастир УАПЦеркви.

Але вже почалися несамовиті тортури більшовицькою владою священнослужителів і вірних УАПЦеркви. Борзна, як один з найтвердіших осередків українського визвольного руху на Чернігівщині, теж підпала страшним репресіям: арешти, заслання й розстріли в ДПУ. Парафія о. Івана не могла далі утриматися, стероризована й задушена непосильними податками влади. Люди прийшли до рішення — розв'язати парафію, для самоврятування. Одної неділі о. Іван відслуживши св. Літургію в останній раз, сказав прощальну проповідь до своїх парафіян серед церкви, повної

народу. Він подякував людям за їх любов до нього й те добро, що вони робили для нього й для УАПЦеркви. Всі люди в церкві плакали. Плакав і о. Іван. Багато з присутніх прощалися з ним останнім цілуванням, як перед смертю. Після того о. Іван зняв з себе митру, все облачення, поцілував хрест, що з ним служив і що ним поблагословив востаннє народ, передав все це титареві, а сам з родиною пішов у білий світ шукати, як приватна людина, притулку й заробітку для себе й для родини.

Востаннє я бачився з ним у Харкові влітку 1931 року, коли він приїздив туди клопотатися про дозвіл бути учителем української мови в сільській школі. Це була дуже тяжка справа для колишнього священнослужителя УАПЦеркви. Пізніше я чув, що його було заслано, а дружина його збожеволіла від усіх тяжких переживань, що їх довелося знати родині о. Івана.

В. Дубровський

«Церква й життя», ч. 1. Вотербурі, Конн., Українське Православне Братство ім. митр. В. Липківського, 1961, стор. 7-9.

[66]

СПОГАД ПРО СВЯЩЕНИКА ВІКТОРА КОЛОМІНСЬКОГО

— Що робити? — сказав о. Віктор Коломінський. — Погрожують раз-у-раз смертю, треба втікати.

Родина в добрій вірі відраджувала його від того, мовляв, отець ні в чому не провинився.

— Душа моя скорбить смертельно, прочуваю мою смерть, — відповів отець Віктор і почав лаштуватися в дорогу. Менту прощання годі описати. То були похорони живого.

— Не сила кидати... Хто ж посмів би так робити, але... погроза певної смерті заставляє мене рятуватися. Так. Смерть з косою за моїми плечима — тихо промовив о. Віктор, утерши рясну сльозу. — Бог допоможе, — вернуся, — закінчив він.

Чимале торгове місто Кременчуг прийняло в свої обій-

ми нового подорожнього. Де він жив, у кого пробував, — ніхто цього не знав. Спочатку він ховався, потім став сміливішим: було піде в свято до церкви, в будень на базар, відвідає знайомих, перече про родину — все немов спокійно.

Тимчасом чорна рада комсомольців засідала і рішала у Максимівці. Зробила вирок: о. Віктор — на горло! Комсомольці одержали наказ:

— Найти попа і післати його на спочинок до небесної канцелярії!

Пан-отця Віктора шукали повсюди. У неділю прокидалося місто Кременчуг. Дзвонили дзвони, вірні йшли до церков і молилися тепер особливо побожно. Десь у куточку серед вірних, мов окаянений грішник, молився о. Віктор. Його душа скорбіла страшно...

А по Службі Божій отець йшов додому.

— Руки вверх! — закричали довкола нього. Навколо стояли озброєні комсомольці.

Над вечір готувалася страшна кара для нього. Поруч пан-отця комсомольці вели коня. Кінь дикий, лютий. За містом прив'язали о. Віктора коневі до хвоста. Закричали, засвистали, вдарили, пустили. Змієм летів заляканий кінь. Бив, ламав, трошив копитами кості, шматував тіло...

— Спасіть, помилуйте!... — кричав о. Віктор, а далі замовк...

Шматки власного тіла, насичені кров'ю, відлітали, падали, встелюючи пройдену страдницьку путь мученика-священника...

О. прот. Д. Яцун

«Дніпро», ч. 4. Філядельфія, 1950, квітень, стор. 11.

[67]

СПОГАД ПРО СВЯЩЕНИКА МИКИТУ КОХНА

Отець Микита Кохно був висвячений в сан священника митрополитом В. Липківським і архієпископом І. Павловським в червні 1922 р. і призначений на парафію Набоків

на Черкащині. Парафія ця не була велика, але організована, а парафіяни були надзвичайно свідомі національно.

Цю маленьку парафію в 1923 р. відвідав архієп. Нестор Шараївський, який прибув на храмове свято в Городище, хутір Набоків від Городища був 4 кілометри.

Отець Микита не наважувався запросити архієп. Нестора Шараївського на відвідини цього маленького хутора, бо ж крім круторогих волів ні в одного господаря не було коней, яких конфіскувала радянська влада. Про це довідався архієп. Нестор і не вагаючись сказав, що він з великою приємністю проїдеється волами, бо мовляв, це йому нагадає, як наші чумаки їздили волами в Крим по сіль.

Для нас це була велика несподіванка й радість, бо він виявив бажання похрестити нашого меншого сина, назвавши його Тарасом.

В 1923 р. приїхала до нас делегація з Хлистунивки, прохаючи о. Микиту Кохна рятувати парафію, яка була розбита агітацією російського священника, який був у них на парафії багато років.

Парафія була велика, початки були дуже тяжкі і багато праці поклав о. Микита поки привів її до повного з'єднання. На цю парафію в 1924 р., на храмове свято на Михайла, був запрошений Володимир М. Чехівський. Зробив він на парафіян потрясаюче вражіння своїми промовами під час літургії і на парафіяльному з'їзді.

Пробули ми там 1½ року, як приїхала делегація з Мар'янівки на Черкащині, прохаючи о. Микиту спасти їх парафію, бо священник, який був в них, прилюдно зрікся релігійного сану і там же вів страшенну антирелігійну пропаганду. Дав о. Микита свою згоду, жаліючи парафію і людей.

Надзвичайно було тяжко нам у цій парафії, але за короткий час парафія оздоровіла й була передана молодому священникові, який родився і жив у тому селі. Коли В. М. Чехівський довідався, що Микита народився в Лебедині, а я в Матусові, то розповів і про походження мого села. В Матусові жила матуся гетьмана Богдана Хмельницького, а тому й село одержало таку прекрасну назву.

В Матусові було дві церкви і в одній з них, дерев'яній, було св. Євангеліє в золотій оправі і оздоблене дорогочінними каменями, подароване гетьманом Богданом Хмельницьким. До революції злодії вкрали цю Євангелію і її знайшли в скарбовому ставку, а після революції другі

злодії — комуністи — забрали цю історичну пам'ятку, яка згинула назавжди.

Після цього єп. Юхим Калішевський, побачивши, що часті переїзди з парафії на парафію дуже відбилися на здоров'ї о. Микити та родини з трьома дітьми, запропонував дві добрі парафії в Черкасах і в містечку Млієві і в 1925 ми переїхали до Млієва.

Тут була прекрасна церква, чудовий хор, а головне, населення було національно дуже свідоме. З цього ж села походив титар Данило Кушнір, який став жертвою польських єзуїтів і про якого згадує в «Гайдамаках» Т. Г. Шевченко.

На наше щастя, ми мешкали на подвір'ї, де стояла та історична церква і там народилась наша донька, Катерина.

На цій парафії ми відпочили, але відпочинок був не довгий. Знову звернувся єп. Калішевський, прохаючи рятувати велику парафію в Ташлику, в якій повстало три організації: наша УАПЦ, ДХЦ і старо-тихонівська. Дуже не хотілося нам лишати таку прекрасну парафію, але о. Микита корився волі єпископа, а ще більше боліла йому справа Церкви і він дав згоду прийняти цю парафію.

Була тут страшна боротьба. Прихильники ДХЦ (Діяльна Христова Церква) спалили ціле подвір'я голови Ради парафій УАПЦ. Погрожували забити о. М. Кохна.

Пройшов недовгий час, як ДХЦ було зліквідовано, не маючи ні авторитету ні довір'я парафіян. Лишилась тільки наша церква і старо-тихонівська. Служби Божі ми мали три тижні в місяць, а старо-тихонівці — один тиждень.

Таким частим переїздом ми дуже терпіли, родинне життя було мандрівне. Тяжко було матеріально, але морально ще тяжче, бо постійно були переслідувані комуністичною владою.

Привести до порядку розбиту парафію, потребувало великого терпіння.

Віра Кохно

Друкується вперше. — З особистого архіву д-ра Катерини Кохно. Оригінал, рукопис.

СПОГАД ПРО СВЯЩЕНИКІВ ВІКТОРА КОЛОСОВСЬКОГО Й ВОЛОДИМИРА ЛЕВИЦЬКОГО

Отець Віктор Колосовський вчився в одній зі мною гімназії в м. Златополі на Київщині. Походив о. Віктор із свідомої української родини священика. В 1919 р., мавши 20 років, емігрував і жив у Львові. Напочатках, як він розповідав, бідував дуже, а потім навчився вишивати і міг заробити на своє скромне прожиття. Тужив і сумував дуже за Україною і за своїми рідними. Не витримав і під час амністії, яку совети проголосили, повернувся на Україну. Закінчив богословські курси і висвятився на священика. Був на парафії в селі Турії на Київщині. Недовго бідний тішився любов'ю до своєї рідної Церкви і батьківщини, бо в 1928 році його арештували і після тяжких тортур розстріляли.

Сидів у тій самій в'язниці і о. Володимир Левицький, який був на парафії в м. Смілі. Отець Володимир був освіченою людиною — закінчив з відзначенням Київську духовну академію, був надзвичайним красномовцем і кандидатом на єпископа. Разом з о. Микитою Кохном вчителювали в с. Лебедині на Чигиринщині і в одному році прийняли священство.

Розповідала мені мама о. Володимира, яка зустрічалася з дружиною о. Віктора під час передачі білизни до в'язниці в м. Черкасах про її надзвичайно тяжке життя. Була вона (дружина) одягнута, як старчиха, одяг був такий подертий, що вже не було й місця для латки, а взуття — п'ятами світило. Приїхала одного разу до в'язниці й довідалася, що о. Віктора розстріляли. Не витримало більше ні серце, ні нерви, приїхала додому і застрілилася, лишивши непризволяще одnorічного хлопчика.

Тоді, разом з о. Віктором, розстріляли й о. Володимира Левицького та ще багатьох священиків і мирян.

Віра Кохно

«Віра», ч. 1. Бейсайд, Н. Й., Об'єднання Українських Православних Сестрицтв, 1982, січень-березень, стор. 3.

СВЯЩЕНИК МИХАЙЛО НАУМЕНКО

УРИВОК

Наше містечко Велика Багачка дало таких священнослужителів: о. Михайла Науменка, о. Григорія Кононенка, о. Івана Беркуту (з Красногорівки), о. Митрофана Явдаса та дияконів Михайловського й Білинського. Всі вони належали до сільської інтелігенції, діти селян.

Рух за відродження Української Автокефальної Православної Церкви застав Михайла Науменка студентом Київської академії мистецтв. Живучи в Києві, він часто одвідував богослуження в св. Софії, познайомився там з діячами українського національно-релігійного відродження. Був особисто знайомий з митрополитом Василем Липківським, через сина митрополита, який дружив з Михайлом. Люди, обставини й важливість великого релігійно-визвольного руху вплинули на молодого студента, і він цілком віддався цій справі, залишивши науку в академії з другого курсу.

Перша спроба діяльності Михайла Науменка на церковному полі — це організація в рідному селі Великій Багачці свято-Троїцької парафії УАПЦ. Організувавши навколо себе інтелігентську молодь села, при допомозі старшого свого брата Івана Прокоповича Науменка, родини Лисенків, Василя Семеновича Галенка й інших, він повів працю так, що настоятель тієї парафії, русофіл о. Андрій Михайловський, змушений був скликати загальні збори парафії, щоб спинити автокефальний рух у селі. Але українці використали ці збори, переконали парафіян в необхідності перейти на Службу Божу українською мовою, запропонували о. Андрієві Михайловському залишитись настоятелем парафії з умовою відправляти Служби Божі українською мовою й приєднатися до УАПЦ. Отець Андрій категорично відмовився, назвавши українське духовенство «самосвятами». Після цього парафія ухвалила підшукати собі українського священника й запросила до себе відомого благовісника УАПЦ й доброго проповідника молодого священника о. Костя Биковця.

Свято-Троїцька парафія в м. Великій Багачці була першою благовісницею української Церкви в Миргородському повіті. Вона була організована року 1922. За нею перейшли до УАПЦ: Різдво-Богородицька парафія Великої Багачки, дві парафії в с. Устивиці, в с. Широкій Долині, в с. Кротовщині, в Великих і Малих Сорочинцях, в м. Миргороді, в Ромодані, Кибинцях, Ярмаках, Ново-Іванівці, Петрівцях, Ярьськах, Федунці, Сагайдаку, Хомутці, Яготині й інших селах Миргородщини.

Михайло Науменко зголосив своє бажання стати на шлях пастирського служіння УАПЦеркві. Року 1923-го Найпочесніший Костянтин Кротевич, архієпископ Полтавський, висвятив його на священника.

Перша благовісницька праця о. Михайла була на парафії в с. Широкій Долині. Невичерпна енергія, проповідницький дар, такт у підході до вірних, щирість, організаторські здібності о. Михайла поставили парафію в цьому селі на високий рівень. Люди горнулися до Церкви, щонеділі й щосвята переповнювали щерть церкву, зростала релігійно-національна свідомість селян. Слава пастирської діяльності о. Михайла стала відомою в околиці.

Скоро о. Михайло відчув, що місцеві органи влади розпочали пильнувати його й тиснути на нього, хоч поважних причин до того не знаходили. Нарешті трапилась нагода. В одного парафіянина померла від шкарлятини дитина. Як батько, так і сусіди турбувалися про те, щоб поховати дитину якнайскорше, щоб не поширилась пошесть на інших дітей у селі. Хоронити ж покійника без попередньої реєстрації в ЗАГСі було суворо заборонено.

Панотець Михайло поховав дитину, заручившись посвідкою від лікаря.

Але зараз же після похорону, з'явився секретар до о. Михайла й заявив, що за похорон дитини без дозволу влади справа передана до суду.

На суді о. Михайло справу виграв, але в дуже скорому часі він змушений був покинути парафію.

Отець Михайло покинув с. Широку Долину. Всечесний Юрій Жевченко, єпископ Полтавський, призначив о. Михайла на парафію до св. Покровської церкви в с. Куземине. А згодом, висвятивши, й мене призначив до того ж села до парафії свято-Троїцької.

1926-27 роки — то був час, коли радянська влада вирішила за всяку ціну ліквідувати УАПЦ, що вона потім і зробила ціною чистої крові найкращих людей. Тоді ДПУ

вирядило по всіх містах і селах України сотні агентів з «Відділу культів» для вивчення сили впливу УАПЦ на населення. В слабших парафіях ці агенти добивалися того, що переводили парафію до «обновленців», парафії ж із сильнішою організацією стояли перед загрозою арештів і заслання своїх священників і свідоміших вірних...

В грудні 1926 року до с. Куземине прибув з такою ж метою агент полтавського ДПУ Батурин. Викликав він до себе селян, учителів, кооператорів, членів сільрад, членів парафіяльних рад і священників. Закінчилося це дослідження тим, що дехто, з невідомих для всіх причин, вибув із парафіяльних рад, з церковних хорів вийшло небагато, але одиниці відійшли.

Отцеві Михайлові Науменкові запропоновано негайно залишити свято-Покровську парафію, дияконів о. Тихонові Міняйлові було заборонено брати участь у богослуженнях. Я ще, хоч не надовго, залишався на парафії. Надійшла чутка, що попередник о. Михайла Науменка в св. Покровській парафії с. Куземине о. Михайло Марченко розстріляний.

Отець Михайло Науменко переїхав до Зінькова й очолив Трьохсвятительську парафію цього міста. Не довго він там працював, ДПУ й тут не дало йому спокою. Він перейшов до с. Тарасівки, а потім — до с. Кротівщини.

Кротівщина — це була остання парафія о. Михайла. Тут його влітку 1929 року ДПУ заарештувало й вислало на 10 років до концентраційних таборів особливого призначення на Білому морі. Ось як пише про це рідний брат о. Михайла Іван Прокопович Науменко:

«Концтабір був біля Білого моря, огорожений з трьох боків дротом, а з четвертого прилягав прямо до моря. Найближча залізнична станція до табору — Сорока. В таборі було 8.000 в'язнів, переважно українців інтелігентів. Помер брат, як і багато інших, при таких обставинах: їх просто голими погнали в лазню, а з лазні теж голими вели в барак. Зробили так з в'язнями тоді, коли лютували найбільші морози. Похворівши деякий час, брат помер...

Похований брат на самому березі Білого моря. Могила покрита камінням. Певно, хвилі морські омивають каміння, яким покрита могила брата. Дружині брата вдалося одержати дозвіл у Москві відвідати його на засланні, але приїхавши туди, вона живого його вже не застала. Вона, як і майже вся наша родина, жила в тяжких умовах».

Прот. М. Явдась

«Церква й життя», ч. 1. Чікаго, Братство ім. митр. В. Липківського, 1962, стор. 11-15.

ПРОТОІЄРЕЙ МИКОЛА НЕСТОРОВСЬКИЙ

Найперше я згадую про досить поважного настоятеля кафедрального Воскресенського собору УАПЦ о. Миколу Несторовського в м. Полтаві. Отець Микола став настоятелем собору в 1927 р. До того був настоятелем прот. о. Іван Таран, що після 2-го Всеукраїнського Православного Собору, після усунення владою митрополита Василя, залишив пастирське служіння в УАПЦ, подавшись до Московського університету в науку.

Перша моя зустріч з прот. Миколою Нестеровським була в 1925 р., коли я, після висвяти мене Всечесним єпископом Юрієм Жевченком, прибув з парафії до Полтави в церковних справах. Тоді о. Микола працював при округовій церковній Раді УАПЦ з обов'язками секретаря Ради і благочинника Полтавської церковної округи.

В цей перший раз моїх одвідин єпископа Юрія й округової Ради УАПЦ на Полтавщині, особливо я мав полагодити справу оформлення моїх пастирських документів та одержати потрібні вказівки щодо моєї пастирської діяльності.

В церковному Управлінні тоді було багато людей: священників, дияконів та мирян місцевих а також з околиць Полтавщини. Всі мали полагодити церковні справи. Всі зверталися до секретаря, який для полагоджень справ вийшов з кабінету єпископа. То був високий, міцної будови, років 45-ти прот. Микола Нестеровський. Мав він широку довгу бороду, трохи рижувату, з відпущеним довгим розкішним волоссям на голові. В моїй пам'яті ще й тепер збереглися його привітні карі очі. На ньому була гарна чорна ряса, що щільно облягала його стан. Широкі плечі його аж до половини спини густо покривало розкішне золотаве волосся.

Закінчивши духовну семінарію ще за царських часів, Микола Нестеровський посвятив себе служінню Церкві. З перших же днів відродження УАПЦ в 1921 р. він приєднався до неї, став в ряди духовенства української Церкви й служив їй віддано аж до арешту й заслання. Його діяльність, вага і вплив на цілу Полтавську церковну округу були поважні.

В другій половині 1929 р. Полтавське ДПУ заарештувало о. Миколу і засудило його на 8 років концтаборів СРСР. В Полтавському ДПУ я зустрічався з ним на прогулянках, але за його справу не міг я нічого дізнатись, так само і він про мою, — ми й так знали, що наша вина полягає в тому, що ми є слуги Божі й пастирі УАПЦ. Розпитувати ж теж було незручно, бо досвід слідчого періоду навчив нас мовчати. Ми навчилися нікому нічого не говорити й ні в кого нічого не розпитувати.

Прот. М. Явдась

Друкується вперше. — Архів УВАН ім. Д. Антоновича у США, Нью-Йорк. Уривок із спогадів: прот. М. Явдась «Режим мертвої руки». Спогади з життя Української Автокефальної Православної Церкви. Частина II. Оригінал. Машинопис, стор. 40-41.

[71]

СПОГАД ДОЧКИ ПРО СВЯЩЕНИКА ТИМОФІЯ ПОПОВИЧЕНКА

Лихо впало на нашу родину з початком революції, коли по селах «ганяли» банди вершників із червоними опасками, як загони Червоної армії. Наше село було цілком відірване від світу, ніхто не знав, яка де влада...

Взимі 1918 року й до нашого села заскочив «карний загін Червоної армії», карати «куркулів» і священників, бо вони «релігійним опіюмом одурманюють народ».

Найвищий начальник прийшов до нас їсти та й дав моїй матері «честное слово большевіка-комуніста», що вони «гражданіна-попа» не зачеплять. Але скоро, як він тільки пішов «урядувати до Ревкому», прийшли його армійці і забрали батька.

... Принесли його селяни на рядні, збитого шомполами до пів-смерти, непритомного, та ще вручили наказ: якщо до ранку «поп» не сплатить 10.000 рублів контрибуції, то його, хоч і непритомного, розстріляють. Від такої страшної смерти врятували його наші добрі селяни, бо за *одну ніч* зібрали і сплатили потрібну суму.

Після тих жахів, панічно тікаючи від червоних, ми попали на Кубань. Там батько служив священником св. Покровської православної церкви у станиці Ново-Титарівській,

поки його, здається, у 1922 році не заарештували, та відправили до в'язниці у м. Краснодарі (головне місто Кубанського Краю, до революції Єкатеринодар). Звідти мали направити до Полтави, щоб там його судити, бо, як сказав прокурор, батько мусів бути дуже небезпечним злочинцем проти влади, бо втік із Полтави.

Через кілька місяців одержали картку з Ростова-на-Дону, в якій батько писав, що захворів на поворотний тиф і лежить у в'язничній лікарні. Знову довго не було вістки, нарешті дістали картку, в якій незнана нам добра душа сповістила, що в'язня Тимофія Поповиченка звільнено, у зв'язку з безнадійним станом здоров'я.

Мама вирішила його рятувати. Тяжко було дістатися до Ростова, та станичники-залізничники взялися нею заопікуватися, допомогти їй вирвати священика із в'язниці та привезти додому. З великими труднощами, але те пощастило зробити.

Батько, хоч напівживий, дістався до станиці.

«Добрі самарянки»-козачки відгодували свого священика і поставили його на ноги.

Трохи там було спокійно, поки радянська влада не закріпилася та й не почала тиснути на кубанців. І ми вирішили повернутися знову до рідної Полтави.

Там більшість церков були вже закриті, але мені пощастило ще почути в одній нашу чудову молитву: «Боже, Великий Єдиний!»... В деяких селах церкви не були ще замкнені, але бракувало священиків. Одного дня до батька приїхали представники церковної громади із села Катеринівки Сахновщанського району, просити його, щоб поїхав до них обслуговувати їхню громаду.

Батьки мої поїхали туди, а я залишилася. Мене добрі люди «упхали» на працю, що було тяжко, бо я належала до «клясово-чужого елемента».

В Катеринівці батько пару років прожив спокійно, поки влада не почала вести «скажену» пропаганду проти «куркулів».

Одного зимового дня до батька прийшов сусід, дуже бідний селянин, але релігійний. Він попередив батька, що у списку приречених на заслання «куркулів» є і священик. Але сказав, що його врятує, а для того мої батьки мусять приготувати маленькі клуночки з необхідним, і після півночі він відвезе їх на залізничну станцію, нехай тікають до міста.

Повернулися мої батьки знову у Полтаву. Кілька років батько обслуговував церковну громаду у селі Мачухи, 8 км від Полтави, аж поки у 1933 році, сам, опухлий від

голоду, поховав майже всіх своїх прихожан. Лише молодші й спритніші, з підробленими документами, розбіглися по всій широкій «Есесерівській імперії».

Вліті батько тяжко фізично працював на кооперативнихгородах. Мама днями й ночами плела людям вовняні панчохи, заробляючи на шматочок хліба.

У лютому 1938 року (Єжовщина) батька знову заарештували. Мама ходила його провідувати (я тоді жила у Харкові), трохи підгодовувала, брала прати білизну, яка не рідко була закривавлена...

Але одного дня начальство сказало, що батька, як «ворога народу» засудили на 10 років заслання із суворою ізоляцією, без права листування. Тоді йому було вже біля 70 років, то ж то був присуд смерти. І наш батько, як камінь у річку...

Тоді ж «підібрали» й усіх священників, які були залишилися. І де спочивають їхні кості, один Господь знає.

Лариса Дончук
донька о. Т. Поповиченка

Друкується вперше. — Машинопис, оригінал. Архів «Смолоскипа».

[72]

СПОГАД ПРО СВЯЩЕНИКА ВОЛОДИМИРА СЛУХАЄВСЬКОГО

Не такий був о. Володимир, щоб його не запримітило пильне око ДПУ і не діткнулася до нього катівська рука. Ранньої осені 1929 р. о. Володимир потрапив до Полтавського ДПУ. Довго він сидів один під суворим і пильним наглядом, потім його перевели до в'язниці, також в «одиночку».

Не знав о. Володимир, що діється вдома. Аж ось хтось умудрився сповістити його якимось, що дружина його захворіла тяжко, а за кілька днів і Богові душу віддала. Про похорон довідався о. Володимир напередодні увечорі. Тому зранку в день похорону, стояв він коло вікна, чекаючи на провід. Які думи тривожили тоді о. Володимира, те знає тільки він сам... Чи то думки про долю свою, чи спогади

родинні, чи про справи Церкви рідної й народу бідного, що він його нещасний син, а може все до купи... Люди бачили, як схилився він головою до шибки заграбованого вікна й рясно скроплений сльозами, залишив слід дотику на шибці, що забліс під промінням сонця... Саме в цей момент став зближатися похоронний спів — то дружина о. Володимира справляла свою останню земну подорож. Проти вікна в'язниці, де стояв о. Володимир прилипши до ґрат, процесія зупинилася. Прочитано Євангеліє, хор проспівав «Слава Тобі, Господи, слава Тобі», священник поблагословив людей і послав своє благословення за ґрати, на схилену, жалібну голову в'язня...

Прот. М. Явдась

[73]

СВЯЩЕНИК ФЕДІР СТРИЖАК

Отець Федір Стрижак — настоятель української православної громади в селі Жуківці на Полтавщині. Познайомився я з ним на Полтавському округовому Соборі УАПЦ в 1927 році. Високий, рудоволосий, лице енергійне... Вольова людина — такий висновок впливав з його тактовних, розумних виступів в час праці Собору. Його парафія виглядала одною з кращих, міцно організованою, свідомою. Голова й члени Парафіяльної церковної Ради виявили високу свідомість в своїх виступах. Голова церк. Ради його парафії говорив на Соборі про недоцільність винесення ухвали про усунення митрополита Василя Липківського. Він говорив, що цього хоче радянська влада, але ж ця влада є безбожна, то ж вона добра для Церкви не бажає. Він закликав вибороти собі право самим бути господарями в Церкві і своєю волею вносити ухвали... Що Церква є відокремлена від держави, що по законах радянської влади є воля релігійної й антирелігійної пропаганди... «Ми з цим погоджуємось і вітаємо такий закон, але протестуємо і заперечуємо втручання державних чинників у справи Церкви» — закінчив він своє слово.

Агент ДПУ Батурин, що був присутній на Соборі, як експерт, пильно слухав такі виступи, записував, але під кінець забажав припинення слова «не по суті»... Виступ на цьому Соборі настоятеля, голови пар. Ради і деякого з членів ПЦР були причиною вирішення долі настоятеля й

багатьох парафіян Жуківської парафії. В другій половині 1929 року о. Федір був заарештований разом з великою групою своїх парафіян (до 20 чоловіка), заарештований був і голова і майже всі члени ПЦР.

Жуківська справа була сенсаційною. Нею цікавилися багато людей на волі, цікавилися в'язні. Провадив цю справу слідчий Батурин. Він тяжко бив своїх підслідних. Отця Федора не випускав із свого кабінету по кілька днів і ночей, ані до камери, ні на прогулянку, ні до їжі. Не давав йому спочинку. Більш менш слабодухі й боязкі парафіяни вже під кінець слідства почали говорити те, чого вимагав слідчий. Учасникам «Жуківської організації» оголошено цілу низку пунктів 54 артикулу радянського Карного Кодексу, оголошено звинувачення в намірі нібито збройного повстання з метою повалення московсько-радянської влади на Україні.

Федора Стрижака ДПУ прописало керівником майбутнього жуківського «повстанчого загону», що він буцім то мав безпосередні зв'язки з головним штабом Спілки Визволення України і ін.

Всі ми, особливо священники, цікавилися цією справою, розпитували про це надійних людей, але нічого певного не дізнались. Нарешті, чуємо, що учасників жуківської справи переведено до в'язниці отже, слідство закінчене. Всіх жуківців приділено було до камер нашого коридору. Кілька чоловіка потрапило й у ту камеру, де сидів я. Отця Федора, голову ПЦР та кількох членів було вкинено разом до окремо призначеної для того камери — якраз проти нашої... Жуківці, які потрапили до нашої камери з острахом розповідали, що робили з ними агенти ДПУ на допитах. Розповідали, що о. Федір став напівбожевільний, що він забалакується, часом говорить таке, що ніяк не зрозуміти...

Кілька разів бачив я, як о. Федір проходив по коридору «на оправку»... Нам священникам — зі мною сидів тоді і о. Іван Таран — дуже кортіло докладно дізнатися за справу о. Федора. До того трапилася нагода. По всіх камерах нашого коридору оголошено: — хто хоче до кіно, виходьте! Ми з о. Іваном вийшли в коридор, де вже зібралось чимало в'язнів. Серед них був і о. Федір.

Полтавська тюрма на Колонійській вулиці містилася в будинку духовної семінарії. Як відомо, в семінаріях обов'язково було приміщення, де містилася семінарська церква, що в ній семінаристи в святкові дні молилися Богу. Тепер церковне приміщення було пристосоване для кіно.

Я і о. Іван сіли рядом з о. Федором. Отець Федір зовсім не був тепер схожий на того, що його ми бачили на

Соборі в 1927 році. Він зблід, схуд, постарів, очі вицвіли й запали, й весь час тряслася йому голова. Коли ми запитали, як його справа, він відповів: «Мої дні вже пораховані». Ніякі доводи від противного не могли його ні заспокоїти, ні переконати.

— Це була наша Церква. Тут ми вчилися й молилися Богу, — промовив він, з великим жалем у голосі. — Та що ви хочете, — продовжував він, — я живу, як колись, в обставинах юнацьких мрій. Тепер я навіть сиджу в тій камері, що була колись залею четвертої класи семінарії. З цієї зали я йшов у світ, з неї буду й виходити із світу. — І сльози йому заблищали. Він одвернувся від нас, щоб приховати своє зворушення.

Прот. М. Явдась

Друкується вперше. — Архів УВАН ім. Д. Антоновича у США, Нью-Йорк. Уривки із спогадів: прот. Дм. Яцун (прот. М. Явдась) «Чверть століття». Частина 2. «Путьовка в життя» (В неволі). Оригінал. Машинопис, стор. 56-58; 62-65; 78-79.

[74]

СПОГАД ПРО СВЯЩЕНИКА КОСТЯ ШАРАЯ УРИВОК

З 1925-го року Січеславська св. Благовіщенська парафія залишилась з одним священиком — о. Костем Шараєм. Зустрів я його знову через багато років на далекій московській півночі. У 1931-му році, ДПУ, промордувавши мене багато місяців у своїх льохах та у в'язницях Січеслава та Харкова, запроторило мене до своїх кацетів на півночі, у лісах поза Архангельськом, а через рік мене перевели з групою 45-ти в'язнів до м. Архангельська у т. зв. «відкритий концтабір» — для праці розвозити дрова для установ та приміщень гепеушників з обов'язком щоп'ятниці з'являтися на реєстрацію до ДПУ.

У червні 1932-го року, у ранкові години дня, я поспішав, щоб раніше потрапити у чергу для реєстрації, щоб потім

побути трохи «на волі» та, хоч сумуючи, поблукати над холодною та сердитою північною Двіною. Коли я вийшов із брами концтабору, то побачив, що попереду мене йдуть три чоловіки та й співають тихо нашу пісню:

А вже років з двісті, як козак у неволі
Понад Дніпром ходє, викликає долю...

Кожен з нас, хто був у кацетах СРСР, знає те життя: кожен в'язень-українець після тяжкої праці трохи заспіває, щоб угамувати свою тугу за дітьми, дружиною, батьками та щоб згадати рідний край. Почувши ту пісню, я зараз же гукнув їм услід:

— Брати! Та ви ж ідете понад холодною Двіною, а у пісні згадуєте Дніпро?

Коли вони обернулися до мене, то — милий Боже! — я побачив, що це три священники УАПЦеркви: о. Кость Шарай, о. Максим Чудновський та ще один молодий священник з Житомирщини (прізвища зараз не пам'ятаю).

Домовившись, щоб зійтися разом після реєстрації нас гепеушниками, ми пішли тоді в місце, де б нас ніхто не бачив, та й провели там решту дня, згадуючи, коли і як нас сюди заслано в неволю. Розповівши їм про себе, я довідався від них, що й їхній шлях страждань був подібний до мого.

Слідчі ДПУ в роках 1926-1927 часто по ночах забирали о. Костя Шарая на допити. У 1928-му році залізничне ДПУ почало будувати для себе приміщення та льохи для політв'язнів — саме на цвинтарі нашої св. Благовіщенської церкви, що містилася на Олександрівській площі, що є коло Пушкінського проспекту в м. Січеславі. Тоді ДПУ замкнуло нашу церкву, а через деякий час улаштувало в ній сховище будівельних матеріалів та пального. Таким чином парафія о. Костя залишилася без храму, а його самого ДПУ взяло під нагляд. Так минув 1929-й рік.

У 1930-му році, під час процесу СВУ, о. Костя, членів Парафіяльної Ради і активних парафіян було заарештовано та кинуте до льохів місцевого й залізничного ДПУ, а у 1931-му році, без суду, а за постановою колегії ДПУ було ухвалено ув'язнити їх всіх за ст. 54, пункт 10 (контрреволюційна агітація) кожного на 10 років. Їх розвезли до далеких північних кутків Московщини: кого — на Колиму, кого — на Печору, кого — на Соловецькі острови та в ліси Архангельщини.

Отця Костя було завезено до Архангельська і, як фі-

зично здорову ще людину, було послано на постійну важку працю — ладувати непорізане дерево на залізничні платформи. О. Кость розповів, що після праці по 12-16 годин на добу, він, знесилений, повернувшись до бараку, хотів лише плакати, молитися та співати. О. Кость був високо обдарованою музичною людиною та мав надзвичайної краси голос — дзвінкий тенор, але такого широкого діапазону, що він міг співати й густим могутнім басом. Отже, щоб прогнати тугу за рідним краєм, він частенько співав, а тоді всі в'язні охоче слухали його, а наглядачі — «вохровці» (вони ж — сексоти, що слідували за кожним рухом в'язнів) повідомляли про це в ДПУ.

Одного дня, повесні 1932-го року, наглядач сказав о. Костеві не йти того дня на працю, а йти з ним до архангельського ДПУ. Ідучи до ДПУ, о. Кость молився в душі до Господа милосердного, щоб Він врятував його від усього лихого, бо тоді бувало так, що з тих, кого викликали до ДПУ, мало хто повертався звідти. Слідчий сказав о. Костеві:

— Через три дня ти будеш петь у нас на вечері! Послушаєм твої спосібності!

Через три дні з'явилися два гепоушники і відпровадили мене до приміщення ДПУ, де з 10-ої години вечора розпочався «баль ДПУ»...

Отець Кость Шарай повернувся на батьківщину, до сім'ї, у 1935-му році. Тоді його дружина, донька та приятелі, що були на «волі», радили йому виїхати десь подальше з України і там нишком сидіти, заробляючи на шматок хліба. Але о. Кость не погодився залишити Україну, — він дотримав тільки ту заборону НКВС, щоб не жити в м. Січеславі й по великих містах СРСР взагалі. Він виїхав з Січеслава недалеко — в село, що при залізничній станції П'ятихатки (в 110 клм. від Січеслава), організував там парафію УАПЦеркви та гарний церковний хор і почав знову служити Богові й своєму народові.

Та не довго йому, вірному християнинові, довелося там послужити, бо через декілька місяців НКВС знову заарештувало його і ніби «заслало» кудись, з вироком «без права листування», — а тоді це означало, що його закатували й загребли в землю нікому невідомо де. Вічна пам'ять священномученикові о. Костю Шараєві!

І. П. Матюшенко

«Церква й життя», ч. 2. Вотербурі, Конн., 1961, березень-квітень, стор. 11-13.

ПРОТ. МИТРОФАН ЯВДАСЬ ПРО СВІЙ АРЕШТ І ДОПИТИ

УРИВКИ

8 вересня 1929 р. був день, що змінив увесь попередній хід мого життя. Все, що було доброго пережито, враз було відрізано; настала страшна непривітна дійсність та невідоме жахливе майбутнє. Вкинули мене до в'язниці між чужих невідомих людей нічної пори. Мою душу обгорнув страх, серце неймовірно стукало, у вухах шугало, палали виски. Я безсило, в темряві, опустився на долівку і немов скам'янілий лежав на соломі. Моя душа молилася без слів, без організованої мислі, молилася вся моя істота. Усім своїм єством я звернувся до Найвищого Милосердя — до Бога. І тепер здається мені, що в той час слова і думки, коли б вони були виявили себе, позбавили б всю духовість тієї молитви...

Чи не найтяжче стає тоді, коли відчуваєш, що ти відірваний від світу, від життя: покинутий, зневажений, забутий; коли незрозуміло оглядаєшся навколо, бажаєш допомоги, але знаєш, що ніхто її не подасть... бо замість добродіїв і захисників відчуваєш навколо себе лише тих, що можуть живим поглинути тебе... В такі хвилини хочеться тікати хоч би й на край світу. Але цього хоче тільки безсила думка; дійсність же — на дверях важкі замки невмолимого ДПУ.

За наказом районного відділу ДПУ 11 вересня 1929 р. було споряджено конвой. Складався цей конвой з двох сотенних, на чолі з вершником міліціонером. Сотенні були озброєні рушницями, міліціонер мав револьвера з боку в кобурі та польову торбу через плече. Він був відповідальним за наші душі. В нього були особисті наші документи, відібрані під час арешту та етапні документи, вже тепер вироблені в ДПУ.

... За чергою було покликано й мене. В кімнаті за столом сидів у сірій військовій шинелі, ще молодого віку, слідчий ДПУ. Він пильно розглядав папери, що лежали перед ним. Запитавши моє прізвище, він взяв до рук мою «картку службовця релігійного культу», довго крутив її в руках, щось міркуючи, а потім проказав уголос:

— Зіньків, Одеса, Голованівське, Підвисоке... — а по чималій павзі додав — За місяць часу ви встигли облітати стільки світу?! По нашому, людина, яка чесно працює, сидить на одному місці. У кого ви були в Одесі, що ви там робили?

Я відповів, що їздив туди трохи відпочити, полікуватись, але в кого там був, я цього не сказав. І на диво, слідчий не запитав мене, а лише порившись в паперах, винайшов знайоме мені писання й промовив:

— А це що? — То був мій лист, якого я писав в Одесу до отця Артамона Кузьмінського за кілька днів до мого арешту. А в тому листі я змалював тяжкий стан праці священика на селі. Писав про безбожність сільської комуністичної молоді, яка майже щовечора, на вулиці, виспівувала антирелігійних безбожних пісень. Особливо повторювалась одна пісня із словами: «Долой, долой, монахов, раввінов і попов, — ми на небо залезем, разгонім всех богів!»... Писав я й про те, що я залишив парафію в селі Журавлинці, Голованівського району, куди мене послав Найпочесніший архієпископ Юрій Жевченко, бо в тій парафії я навіть не допросився дяка, щоб у неділю відправити Службу Божу, який на моє прохання відповів мені коротко: «Годі, минули вже ті роки, що розпирали попам боки»... Писав, що люди застрашені і в неділю бояться заходити до церкви та інше тому подібне я писав...

Зачитавши кілька фраз з мого листа, які певно він вважав за «контрреволюційні», слідчий положив листа до справ, а описля довго та вперто дивився на мене. Я був приголомшений і почував себе так ніби птах, що потрапив у сільце, не маючи ради, що говорити та як себе тримати. Неприємно мені було, що той лист потрапив до рук агента ДПУ. В мене при тому промайнула тривожна думка: «Де, коли та при яких обставинах міг бути перехвачений той лист?» Я собі міркував: «Якщо лист було перехвачено в селі Підвисокому, то ще невелика біда, — я буду відповідати сам за себе, але якщо цей лист відібрано в уже

заарештованого отця Артамона, — це зробить йому багато прикростей... І далі я виплутувався в своїх здогадках: «Якщо б отець Артамон одержав мого листа, а з ним було заарештовано і його, то певно, що лист був би при справах отця Артамона... А до того, лист не міг так скоро мене нездогнати й потрапити до моїх справ»...

За всіма моїми думками не можна було приховати мого хвилювання. Досить тривалу мовчанку порушив слідчий ДПУ.

— Чи є у вас з собою якісь документи? — запитав він мене. Хоч я сказав, що всі мої документи були відібрані в день мого арешту в с. Підвисокому, слідчий цьому не повірив, але сам поліз до моїх кишень і витяг звідти «блок-нот», сказавши:

— Я й знав, що ви говорите неправду...

— Бо то не є документ, — відповів я.

— О, це дуже важливий документ, — виголосив він, переглядаючи написане в «блок-ноті», — що це за цифри? Де ключ до цієї шифрованої грамоти?

Працюючи на парафіях, я не мав користування такого українського Євангелія, яке б мало показник читання на кожний день і неділю. Щоб не плутатись і не питати щоразу в священників-собратів, я й переписав собі такий показник в окремий «блок-нот» і завжди мав його при собі.

Я пояснював це слідчому. Але слідчий мені не повірив і взяв цей «документ» для вивчення.

Після цього він покликвав вартового, наказав йому взяти мене та покликати на допит іншого.

Не пройшло й години часу після допиту мене агентом ДПУ, як на порозі нашого коридору, з'явився Уманський єпископ УАПЦ Вчс. о. Микола Карабінович. Він швидко, рішучими кроками пройшов повз мене. Я хотів було підвестись і вшанувати його поклоном, але вартовий збагнув мій намір, раптово підійшов до мене й наказав не рухатись.

Години зо дві сидів єпископ Микола в кабінеті слідчого. Нарешті його було звільнено. Яка була розмова в нього з представником уряду, — таємниця. Але єпископ вийшов звідти схвильований. Він широкими кроками ішов коридором, а порівнявшись зі мною, зденеровано, хриплим голосом промовив до мене: «Не можна так робити... Прийшли до мене й нічого мені не сказали»...

Але вартовий в брутальний спосіб випровадив єпископа Миколу за двері, на вулицю, не давши йому договорити.

«Що б це значило?» — подумав я, образившись на єпископа, але потім, як добре подумав, — відкликав образу.

А справа виглядала так: коли я прибув до Умані, просити в єпископа Миколи парафії, то замовчав тоді перед єпископом про те, що органи ДПУ вислали мене в адміністративний спосіб із Зінькова та що коли я знімався з обліку, то уповноважений ДПУ на Зіньківщині не сказав мені, чи я маю право й надалі працювати на церковному полі... Така заувага органів влади означала б, що мене вже приготовлено на жертву. Єпископам же було заборонено приділяти таких священників на парафії. Правда, єпископ Микола не запитав мене тоді про це, але я мусів би знати «честь» і про це йому сказати. Тепер уже я не знаходив чим виправдатись за гріх свій. Але пізніше, коли я вже певний час побував у в'язничних умовах, то щиро каюся.

* * *

З гарними думками, в стані невільника, я йшов вулицями Полтави й з такими думками вступив на поріг Полтавського ДПУ, на Воскресенському провулку, минувши Полтавський Воскресенський Собор УАПЦ, де я так недавно, на свято Успіння Богородиці, співав з Найпочеснішим архієпископом Йосипом Оксіюком і протодияконом Тимофієм Дошкою тріо Кондак Успінню: «В молитвах невсипущу Богородицю і в заступництві незмінну надію гроб і смерть не втримали»...

Залишили мене мої конвоїри-комсомольці в передній кімнаті будинку Полтавського ДПУ.

Я присидів у цій кімнаті годин шість-сім, ніхто до мене не приходив, ніхто мені нічого не говорив. Нарешті, легенько відчинилися двері цієї кімнати й на порозі її з'явився Батурин — слідчий ДПУ в справах службовців релігійного культу. Не так давно я зустрічав його на вулиці міста Зінькова, а після того, через тиждень, був у нього в Полтаві в ДПУ. Він викликав мене з метою попередити, що в Зінькові про мене ходять недобрі чутки. Я знав, що то все його вигадки, — то були не чутки, але його враження від Трьохсвятительської церкви ззовні. За першу половину 1929 р. за мою ініціативою, вірні цієї парафії, якою я опікувався, зробили величезний і показний на той час ремонт церковному будинкові: відновили-реставрували іконостас, всередині, побілили, пофарбували підлогу, пофарбували мідянкою крівлю храму та позолотили бані й хрести. Оце саме й дало слідчому Батурину до думки, що я в парафії користуюсь авторитетом, а раз так, то вирішено було мене цього авторитету позбавити.

Тепер привітав мене Батурин так само, як тоді, коли він мене зустрів на вулиці в м. Зінькові.

— І ви тут? Як же ви почуваете, як ваше здоров'я? — промовив він.

— Як бачите — відповів я.

Не дослухавши моєї відповіді, Батурин швидко зачинив за собою двері і зник. Через 15 хвилин по тому, вартовий прийшов до мене, повів мене на другий поверх і зачинив мене в камеру, яка була напроти кабінету Батурина.

В тій камері вже було три особи, — вчителі полтавських середніх шкіл. Імен двох із них я тепер вже не пам'ятаю, але один з них був мені відомий, то був Іван Наконешний, завідувач школи ім. І. Котляревського.

Пізніше, мешканці цієї камери змінились. Моїх перших співузників перевели до інших камер, але привели професора археології Калантая, настоятеля Полтавського катедрального собору УАПЦ отця Івана Тарана та проф. Полтавського ІНО — Чуйка.

Все то були визначні люди Полтави й безкомпромісові патріоти України, належали до парафій УАПЦ Полтави.

Уповноважений полтавського ДПУ в справах релігії переводив над нами слідство. Хоч інші в'язні, крім нас з о. Іваном Тараном, не були членами «релігійного культу», але чомусь вони потрапили до нього на переслухання й вирішення їхніх справ.

Батурин належав до людей грубих, деспотичних. І, не зважаючи на те, о. Іван Таран не забажав подавати йому показів на його запитання. Він мав сміливість сказати: «Я не маю бажання відповідати вам на ваші запитання, ваша поведінка говорить за те, що ви не є правдивий радянський слідчий. Ви є людина, яка намагається за всяку ціну засудити того, хто потрапляє до ваших рук»...

Покликавши перший раз мене на допит, Батурин дав мені завдання написати самому на себе звинувачення. Він дав мені кілька аркушів паперу, каламар, ручку і сказав:

— Я залишу вас тут самого, а ви сідайте й пишіть, що знаєте, — а зібравшись виходити з кімнати додав: — але щоб усе було написане доладу...

Не було Батурина щось зо дві-три години. За цей час я нічого не написав.

— Що це значить? — запитав він глянувши на чистий аркуш паперу, що лежав переді мною. — Хоч би щонебудь, продовжив він, а то ж ні слова. Треба з вами говорити іншою мовою...

Останнє речення він сказав ніби про себе, але з певним розрахунком на «моральное воздействие».

У вас була парафіяльна Рада? — запитав він.

— Так, — відповів я.

— Хор?

— Був.

— Знайомі, друзі?

— Мене знає вся парафія, — відповів я.

— Парафія, парафія!... — перебив мене нетерпляче слідчий, — я не про те вас питаю. Мені треба знати ваших особистих друзів та близьких знайомих, з якими ви гуляли, випивали та розмовляли на всякі політичні теми.

— Такого я не пам'ятаю, — відповів я.

— Добре, — сказав Батурин, — сідайте знову й своєю власною рукою пишiть протокол дослідження, а в ньому пишiть назвиська членiв парафіяльної Ради, активних діячiв вашої парафiї, церковного хору, братчикiв, сестриць...

На це я відповів, що я своєю власною рукою не буду писати й складати собі штучну організацію, якої ніколи не існувало і не існує. Я сказав, що він має своїх урядовців ДПУ, нехай вони йдуть на місце до Зінькова і досліджують це питання, і якщо б вони знайшли когось такого, що визнав би його належним до такої організації, якої хочеться слідчому, нехай буде воля Божа, але самому собі складати?!..

Після цього Батурин нагадав мені про останнє свято П'ятидесятниці та про те, що диригент церковного хору Трьохсвятительської парафiї УАПЦ Олексiй Яковлевич Яресько, на загально-парафіяльному обiдi співав українських націоналістичних світських пісень, особливо він співав «Бандуру», музику Давидовського, наповнену змісту релігійного.

Я вже не пам'ятаю, що я відповів на це слідчому, але ясно було, що ті пісні йому не до вподоби, що він і цю високо культурну людину й визначного музику та хормайстера Олексія Яковлевича Яреська вважає «неблагодійною» людиною.

Батурин знов наказав мені добре подумати і все ж таки написати, бо бачте, він таки дав мені натяк до плану написання протоколу, щоб втягнути когось з членів хору й вірних парафiї, які приймали участь в тому загально-парафіяльному святi в день П'ятидесятниці.

З цим наказом він знову вийшов, а через годину повернувся і знайшов знову чистим аркуш паперу й мене без бажання щонебудь написати.

— Недобре, — сказав він, — самі собі справу ускладнюєте...

— Що ж я буду писати, коли я перед радянською владою нічим не завинив, — відповів я.

— Вже самий той факт, що ми вас заарештували, зробив вас винуватцем, — сказав мені слідчий. Потім він підійшов до шкафи, довго там рився з якихось справ, витяг звідти досить товсту справу списаних паперів, а між тими паперами винайшов якогось папірця й положив на столі. На той папірець я звернув увагу й знову, як в Умані, пізнав своє писання, але догадатись, що то за лист, я ніяк не міг, і я розгублено поглядав то на папірець то на слідчого. Слідчий вдавав, що він того не помічає, а витримавши певну павзу, він запитав мене:

— А скажіть мені: з якою метою ви розписуєте різні агітки?

— Такого я не пригадую... — відповів я.

— То я вам нагадаю, — сказав він і, взявши той папірець до рук, почав мені з нього читати. Тепер я дійсно пригадав, що, кому і як я писав. Року 1926-го, працюючи на парафії в селі Куземино, я написав листа до церковного титара слов'янсько-московської Церкви в селі Довжку. В розмові зі мною той титар виявляв ніби то прихильність до українського церковного руху та до УАПЦ і бажання українізувати в тому селі українську парафію. Був я тоді ще дуже молодим недосвідченим священиком та й написав тому старості листа, де з'ясував йому, як міг, що таке є УАПЦерква, які вона переслідує цілі. Не думаючи про наслідки того написаного, я написав йому щиро і одверто, як підказувала тоді душа моя. Той лист якось потрапив до ДПУ, а тепер Батурин його витяг, як ніби то агітку проти радянської влади.

На все це я відповів, що то є сама звичайна відповідь людині, що цікавилась справою української Церкви, що міг і повинен був написав її священик.

Раптом Батурин перемінив тему розмови, запитавши:

— А ви знаєте, що таке СВУ?

Я відповів, що не знаю, а він почав мені з'ясовувати, що то є українська контрреволюційна організація, на чолі з академіком Сергієм Єфремовим, що ця організація в збройний спосіб намагалася повалити радянську владу й встановити на Україні буржуазну, що органи безпеки відкрили цю організацію і скоро її провідники мають стати перед радянським судом.

— Там ви побачите й своїх керівників УАПЦ — Володимира Чехівського й інших, — а трохи подумавши він додав: є докази, що й ви учасник в тій організації.

Я заперечив, сказавши, що про таку організацію я вперше чую від нього самого...

* * *

Коли я зайшов черговий раз до кабінету слідчого Батурина, він сидів збоку, а якийсь, невідомий мені, шуплий та лисуватий чоловік, на вигляд ще молодого віку, сидів за столом, розглядаючи якісь папери. Батурин мені відрекомендував цього останнього, як представника з центру — з харківського ДПУ.

Цього разу допитуючи, мені кілька разів нагадували про СВУ, про мої зв'язки з вищим духовенством: архієп. Олександром Ярещенком, архієп. Юрієм Жевченком, архієп. Йосипом Оксіюком і іншими та з визначними священиками УАПЦ. Говорили вони мені про якісь прокляття, агітацію проти радянської влади. Говорили про те, що я ніби в своїх промовах ляв радянську владу, виступав проти запровадження колгоспів, а під кінець допиту було оголошено мені звинувачення в антисемітизмі, бо я в церкві, під час читання Апостола, дозволяв виголошувати, як написано: «До жидів Послання св. Апостола Павла», а не «до євреїв», як їх називала й наказувала всім називати радянська влада.

Допитували мене обидва слідчі по черзі, виявляючи свою мистецьку досвідченість радянських правників. Спочатку вони були ввічливі. Але як побачили, що заходами ввічливості вони не досягають мети, почали кричати, погрожувати...

На все це моєю відповіддю була гробова мовчанка. Треба сказати, що при таких диявольських умовах радянського слідства — терпіння та мовчанка є велика річ. Перш за все, така поведінка має виховне значення для самого в'язня, а крім того вона швидко знесилоє слідчого: він скоро вичерпується в своїй винахідливості, переконується в безнадійності витягти щось, що йому хотілось би витягти з уст жертви. Тоді він закінчує справу винесенням присуду, який йому збрєде під той час до голови.

Тієї ночі мене, врешті, відпустили.

Змучений, я повернувся до камери. Спів'язні почали мене щось розпитувати, але як побачили в якому я стані,

облишили. А мені ж хотілося тільки одного — спати; очі мої злипалися, думалося, що впаду й засну. Але, вмостившись до спання, я довго не міг заснути. Крізь сон я почув, що хтось мене трясє за плечі й штовхає під боки. Прокинувшись, я побачив перед собою вартового ДПУ.

— На допрос! — grimнув він.

— Я тільки що прийшов звідти, — відповів я.

— Ідьом! Зовут!...

В слідчого перше слово було:

— Перепрошую, що потурбував вас другий раз цієї ночі, але це для вашої ж користі, — так лукаво всміхаючись, виливав Батурин.

— Вас я шаную більше ніж інших, духовного покрою, людей, — продовжував він, — ось цілу ніч думаю-гадаю над тим, як би відпустити вас, звільнити. Ви молода людина, бідняцького походження; вас виховала радянська влада та радянська школа. Я знаю, що ви зможете покрити випадково зроблені гріхи проти влади. Я певен, що протирадянських чинів ви допустилися не самі, але через чийсь злочинний на вас вплив, то ж, не ви маєте відповідати, але той, хто допустився цього. Скажіть мені, хто намовив вас до того, щоб ви, по скінченні радянської школи пішли на працю до церкви, яка виявила свою контрреволюційну діяльність?

Я мовчав.

— Скажіть мені, ви хочете піти на волю?

Я й далі мовчав.

— Я зразу ж можу відпустити вас, — продовжував він, — але маю також можливість згноїти вас у тюрмі, — це речення Батурин сказав уже грубо, злісно блиснувши очима, а потім, ніби отямився, додав:

— Ви мовчите, але я знаю, що вам хочеться бути вільним, і я звільню вас зараз, тільки при маленькій умові...

В цей час Батурин підсунув мені друкований на машинці папірець із словами:

— Прочитайте, підпишіть, і ви вільний...

А в паперці тому стояло надруковане від мого імені ганебного змісту зречення священничого сану, віри в Бога й наклеп на УАПЦ. Лишилось лише приложити до того папірця мій власноручний підпис і... диявол святкував би перемогу.

Але переді мною був не тільки той папірець, а в усій величч мерехтіла сила ганебного гріха-зради. Зректися Бога, віри, Церкви, сану, — це значить потоптати, зганьбити

все те найкраще й найдорожче, що втішало мене впродовж чотирьох років мого пастирського служіння УАПЦеркві. Зректися цього, це значить привести до зневірства та відступства від рідної Церкви тих, кого я впродовж цих років навчав вірити, любити. Зректися означало б накликати на себе Божий гнів та зневагу добрих людей і своїх братів-сопастирів, показати себе негідником перед християнським світом. Своїм зреченням я б відплатив зневагою вірним за шматок хліба, що я мав від них, а зрештою, — зректися, це значить — стати Юдою.

Ніколи я ще не був у такому тяжкому й скрутному стані. В голові товпилися думки: «Хто ж мені допоможе тепер, хто втішить і скаже, що мені робити?» І якраз в цей момент прийшли мені до пам'яті слова мого духовного вчителя отця Артамона Кузьмінського, що він сказав мені в той час, коли я зголосився стати на шлях церковного служіння: «Краще не йти, аніж піти, а потім в ганебний спосіб зневажити святиню»... І я ледь-ледь не в голос вирішив: «Будь що буде, але Твоя, Боже, воля».

— Хоч і розстріляйте мене, — я не зречуся, — сказав я слідчому і відкинув в його бік той задрукований папірець.

Прот. М. Явдась

Друкується вперше. — Архів УВАН ім. Д. Антоновича у США, Нью-Йорк. Уривки із спогадів: прот. М. Явдась «Режим мертвої руки». Спогади з життя Української Автокефальної Православної Церкви. Частина II. Оригінал. Машинопис, стор. 5-6; 16-19; 25; 29-33; 35-39.

ВЕЛИКДЕНЬ НА СОЛОВКАХ

Віталій Юрченко перебував у 1930-их роках у Соловецьких концтаборах, звідки йому вдалося втекти до Фінляндії. Згодом він написав спогади «Пекло на землі», де була і ця розповідь про те, як віруючі зустрічали Великдень в ув'язненні.

5 квітня. Прибув четвертий етап — 300 чол...

Серед в'язнів було багато священників, навіть один архимандрит київського монастиря. Оглядаючи речі, у них забирали Євангелії, молитовники та інші духовні відзнаки...

21 квітня... Готувався до «антивеликоднього дня»: вербував промовців, декляматорів, співаків. Аматорів знайшлося дуже мало, а доповідачі погодились тільки з умовою, що нарядчик «устроїть» їх бодай старшими робочими.

Після вечірньої перевірки в четвертому шатрі, де було найбільше духовників, почався тихий спів великодніх канонів. З інших шатер стали прокрадаться віруючі слухачі. Добули кілька свічок, збільшили ілюмінацію. Десь опівночі архимандрит київського монастиря Лосевич у переповненім в'язнями шатрі тричі проголосив «Христос Воскрес». І журно-урочистий спів інстинктивно виринав з кількох сот грудей, творячи набожно-величній настрій. Переповнене шатро не вмещало людей. В інших люди вставали з нар, клякали, слухали побожного співу. За співом почалася Великодня Служба, виконувана без підготовки, умовлянь; служебні обов'язки розподілили самі по собі, одним чуттям-настроєм. Великодня Служба Божа полилась — набожна, сумна, трагічна. Молились, плакали, благали Творця сотні виболілих мученицьких душ, молились ревно, пристрасно, як ніколи.

Враз молитва перервалась:

— А это что за церковщина, таку вашу... — залунала нагло лайка Шібанова.

Шатро замовкло і завмерло.

— А завтра на роботі будете плакати, що уроки більшіє? Ану, закапйорщики, вихаді!

— Паповская брашка. Вийді неімєдленно, іначе за патли вивалаку.

По хвилині надуми вийшов сам архимандрит Лосевич.

— Я один за вас усіх молився.

— Так это ти, сівий пйос, церковщину разводіш? Взять єво. Пусть в карцере разводит пасхальное моленіє. А ви, — звернувся до всіх, — спать мнє і ні звука, іначе середі ночі на роботу всех пагоню.

Лосевича кинули в карцер і поставили коло шатер варту. Збудив і доніс Шібанову про це Зельвін. Вони зайшли до мене. Шібанов сподівався наскочити мене сонного і «взяти в роботу».

— Что ж, васпїтатель, ти дремаєш, а там за тебя антїрелїгїозную пропаганду ведут. Гаварїл тебе сабраніє устроїть...

— Та хто ж би доповідь читав, коли й паршивої брошурки нема...

— Тебе брашури, а ані, відіш, на памяті тропарей разделивать началі. Даже в абход вакруг палаток на охрану сабіралїсь, а ти с брашурами возїшса.

— Вони на те вчені. Ще з нас хтось і рота не роззявив би про церкву, як вони зразу посадили б тезами із св. Писання.

— Разгавори разгаварїваєш. Пасадїть би тебя на часок-два в карцер, — ти би сделал велїкалепний доклад і без брошури.

— Попробуйте.

— А на завтра у тебя гатова?

Показав йому програму.

— Сматрі, чтоб не вишло по севоднішньому, а то, пожалуй, прїдьотся карцера іспробавать...

22 квітня... Великодній ранній ранок...

Коли вернулись всі з роботи, улаштували антипасхальний мітинг. Поставили людей, як звичайно, в коло, а кругом конвоїрів.

Противеликодню доповідь Матушкевич таки говорив. Продовжували Арабаджїєв — колишній комунїст та конвоїр Селєзньов. В кінці зголосився священник. Шібанов не хотїв йому дати слова, але всі загули: «Нехай скаже, перед ним ніхто не забороняв». Священника пустили на «естраду» з умовою, що скаже кілька слів.

— Я коротко, — почав зворушений священник Мережківський з Ніженської округи. — Я лише хочу сказати, що це вже понад всякі людські катування. Експлуатують нас, по звирячому поводяться, морять голодом... Ну, це... фізичне насилля... Я розумію... це знищити фізично нас... розумію... Але... але... знущатись над моєю совістю, чіпати релігію, під багнетом примушувати мене вислухувати, як хулять, поганять мою святиню, мою душу — церкву... це... це... в історії нечуване тиранство... це... це...

Сльози йому залили, забили дух.

«Правда. Це подвійне катування. Такого закону нема і в Усевлоні» — відважилося кілька голосів.

— А ну там, тіха. А ти, старік, іді, умойся, а потом в карцер пайдьош, помолішся себе там втіхомолку. Там тебе будет святая святых.

— За що ж людину в карцер? Що правду сказав? Це ж... — не стерпіло ще більше голосів.

— Малчать. Кто там хочет в карцере малітся? Тішина абсолютная! Сейчас будет антирелігійная декламація.

І пішла програма...

Довгенько витанцьовували на морозі «слухачі» антирелігійної програми...

І біль, і жах, і плач на серці...
І туга, і скорбота на душі...
А сосни плакали, гули...
Чого плакали сосни?...
Ох, ви, сосни, слізні,
Азіятський край...

Віталій Юрченко

«Церква і нарід», ч. 3-4. Крем'янець, Волинська Духовна Консисторія, 1935, стор. 69-71.

З ЛИСТІВ МИТРОПОЛИТА ВАСИЛЯ ЛИПКІВСЬКОГО

Після того, як у жовтні 1927 року на 2-му Всеукраїнському Православному Церковному Соборі митрополита Василя Липківського на вимогу ДПУ було позбавлено його керівного поста в УАПЦ, він опинився на фактичному засланні. Жив у надзвичайно тяжких матеріальних умовах, під постійною небезпекю арешту. На його очах у січні 1930 року ліквідовано УАПЦ, відбувались масові арешти єпископів, священників і вірних. В грудні того ж року Церкву дозволили відновити, але з великими обмеженнями і під пильним контролем ДПУ.

Живучи майже на самоті перед лицем невідрадної дійсності, митрополит Василь все ж знаходив сили і мужність, щоб писати свій великий твір — «Історію Української Православної Церкви», бесіди з церковною історією, працювати над удосконаленням церковного уставу.

Від 1933 до 1937 року митрополит Липківський листувався з о. Петром Маєвським з Канади. За цей час отець Маєвський одержав від митрополита Василя 19 листів. Багато більше листів не дійшло, хоч усі висилались рекомендованою поштою. Але і з цих небагатьох, що дістались до місця призначення, видно широкий діапазон зацікавлень митрополита Липківського, його біль за долю репресованих діячів УАПЦ і тяжкі умови його життя. Останнього листа до отця Маєвського митрополит Василь Липківський написав 10 серпня 1937 року. В лютому 1938 р. його заарештували і вислали на Соловки, де він і загинув (дата його смерті невідома).

Листа Вашого від 22.II я одержав 30.III і Ви не повірите, як зрадив я йому, довідавшись із нього, що Церква наша в Америці жиє й шириться, що й Ви живі, здорові й працюєте в рідній нашій справі в далекій Канаді. Дай Вам, Боже, довго й вільно й спокійно працювати в умовах щирого братерства.

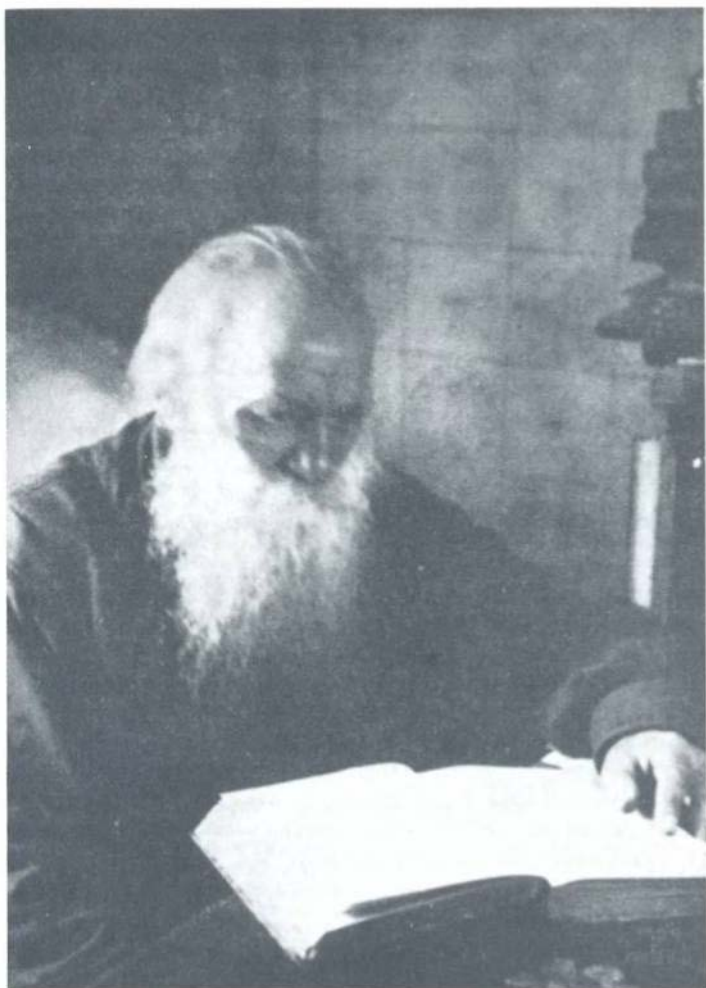
Щодо мене, то я можу лише сказати, що дякуючи Бо-

гові, покищо живий і здоровий, хоч роки вже добре дають себе почувати. Від 7/20 минулого березня мені пішов уже 70-й рік.

Після того, як в листопаді 1927 року з мене було «знято тягар митрополичого служіння», я до 1929 року залишався жити в попередньому помешканні (Короленка 14/2), а з жовтня 1929 р. мусів перебратися до сестри на Солом'янку (Мстиславська 46/14) де й досі перебуваю. З часу свого оселення на Солом'янці я майже ніколи в Києві не буваю, жию справжнім анахоретом, мало коли й на вулицю показуюсь. Ні з ким із сучасних церковних діячів я жодних стосунків не маю, ні з ким з них за весь час я навіть ні разу не зустрічався, ніхто до мене не заходить і я ні до кого, і тому про стан Церкви на Україні я не краще освідомлений тут, на Солом'янці, ніж Ви там в Америці. Час свій я розважаю згідно з псальмою — згадую дні давні та про роки вічні думаю і навчаюся. Але й тут відчувається тяжка духовна голоднеча, що ще гірше пригнічує, ніж матеріальна; книг ніде дістати, якоїсь праці теж, переглядаю старі переклади, що можу, своє занотую, дещо з церковної історії пригадую — от так і тягнеться рік за роком, день за днем...

Що відносно мого матеріального становища, то запевне воно дуже тяжке — і не лише через загальні тяжкі умови, а й тому, що, як Вам відомо, перед нами, «служителями культу» тут закрито всі державні засоби постачання, і ми повинні постачатися від перекупників за ціну в 10, а то і в 100 разів більшу. Від Церк. Ради, хоч 2-й Всеук. Собор і призначив мені пенсію по 50 карб. на місяць, я ні копійки не одержав і не одержую, і навіть те, що персонально мені від парафій надсилалось, до мене ніколи не доходило. Отже хоч маленька допомога від Вас для мене була б величезною Божою ласкою.

Київ, 3. IV. 1933

Митр. Василь Лилківський за читанням св. Письма.

м. Київ 7 ІХ 1936 р.

Любий отце Петре!

Дякую, що порадували мене своєю листом від
10-го бер. дякую. Дійсно велика радість отримати листи
відомості про справи і життя церкви в Америці, де
жінки церкви заледніли на від того іншого а лише від
своїх церков, і мали постанови соборів у вас в Аме-
риці не звичайних впливів, а лише ступінь сво-
дості, гідності і самоповаги своєї церкви. Дуже
хвилюючий собор, що так швидко став на гучній своїй
Угодованій на виходу і дав гарні докази своєї гідності
і європейського характеру і національної. Дуже добре,
що і наші наша церква в Америці також гідно пиль-
нує своїм собором і прохати до рідного свого
Заступця. Це був би найкращий засіб зв'язати її, і
повести до неї і від інших. Така, що американський
парковий собор зі сгарми прокладати і для майбут-
нього Канадського собору... Як заборонили себе як
гарно на гучній автокесерії варті церкви наші в Аме-
риці і Канаді звелити більшу увагу і не забороня-
ти і в себе дійсно соборноправності на всіх ступе-
нях церковного керівництва, до соборноправності це
саме і є найкраще зв'язувати автокесерії і не
позабавити на пр. і на пр. На жаль і не знає
Заступця і соборноправності і в Америці той самий
не знає і ступінь культури і науки у вас. Чи збираються
у вас і як часто наради єврейські чи інші обрані
параклітичні ради, а в інших країнах, чи дуже
парадоксальні ради, що веде церковне господарство
дуже добре, за які забороняють церковні будови
і т. д. Оскільки бажано, щоб вище і вразі не від-
кинуто. Більш згадуємо на принципах канонів і т. д.
1929, щоб ви щоб церковний собор. Цікаво і в себе зор-
квану радю і церковний суд в складі європейських
і в історичній, що єпископ Дав лише як повний май-
стерний порт і т. д. церковної ради в повний контакт
і європейський з надією, а вища церковна рада
двіда б в стійкості і т. д. з церковними радями над-
вич слугувати, щоб таким чином церква дійсно кон-
вала сама соборно, щоб службовці її всі були до ми-
зних не пам'ятали в ній, не була маловідома, а ле-
тше виконувати свої складені на них церковні обов'яз-
ки. Та вже не відома церква Христова, де не існує
нідеже брагу і скарби ради і т. д. Зокрема
в Л. А. і в Консисторії, в Консисторії, нагадує
шосе готувати соборноправності, щоб вище і враз
і т. д. і навіть у н. і т. д. А в Консисторії Канади
церкви мусять бути церковна р. і т. д. обрана на соборі,
а всі два в окремі особа. Ви же хочете майбутній
свої, як наша церква в Америці і Канаді зберуть і т. д.
на рідному і найбільшій ступіні і т. д. соборнопра-
вності, і виступити соборноправності у всі ступіні керівних
церковних. Куди в Європі через втручання в державні по-
літичні в церковні керівництва і в історії церкви дійсно
соборноправності нею і бути неможливо, лише в великій
Америці, де церква вище від державних військ, ч-

Факсиміле листа митр. Василя Липківського
до о. Петра Масьського в Канаді. 7. ІХ. 1936 р.

Тепер щодо життя нашої Церкви на Україні. Знов же кажу, що після примусового звільнення мене від церковної праці, я багато дечого не знаю й не зміркую в її сучасному стані, бо жодних стосунків з сучасними керівниками Церкви не маю і ніяких звісток від них не одержую. Подам лише дещо з того, що знаю: 29 жовтня 1929 року впокоївся всеч. архиеп. Нестор Шараєвський і похований коло св. Софії. Помер також «уповноважений Діяльної Церкви» Кость Янушівський. В січні 1930 року скликано «екстремний собор», який зліквідував УАПЦ, а заснував свою просто «Українську Православну Церкву», яка по суті є та ж сама «Діяльна». В складі цієї нової Церкви я вже, здається, не рахуюсь, принаймні до складу їх духівництва не належу, і ні на які свої зібрання (коли вони ще бувають) мене не запрошують.

Влітку 1930 року митр. Миколу Борецького заслано до Ярославля в концлагер, де він і зараз перебуває. Ще раніше заслані — прот. Карпов і М. Хомічевський до Владивостока, прот. Ю. Красицький, Д. Ходзицький і архидиякон Є. Пивоварчук на північ, і в Софії зараз нікого з давніх не залишилось. В грудні того ж 1930 року скликано другий «екстремний собор» і на ньому за митрополита обрано харківського архієпископа Івана Павловського, який іменується вже «Харківським і всієї України». Київ уже перестав бути предковичним осередком української Церкви. Всеукраїнська Церк. Рада теж переведена до Харкова і складається, здається, лише з митрополита — голови і двох священників — скарбника й діловода. В кожній єпархії (всіх єпархій зараз, здається, 7) єпархіяльна рада теж з єпископа і двох священників. (В Києві з архиеп. Малюшкевича — голови (зараз ув'язнений), прот. Ботвиненка — діловода й скарбника свящ. Хрипка). Всіх парафій на Україні залишилось, кажуть, не більше, як 200. В Києві залишилось ще 7 парафій (існують покищо й Солом'янська й Труханівська). Єпископи: Степан Орлик, Юрій Жевченко й Микола Пивоварів на засланні. Єпископи: Кротевич, Оксіюк, Дахівник, Грушевський, Чулаївський, Ромоданів, Тесленко зріклися сану і Церкви й пішли на державну працю. Зріклося і багато священників (Мороз, Гов'ядовський і багато інших). Працюють зараз лише 7 єпископів та кілька (Міхновський, Ширяй, Самборський), як парафіяльні священники. Як бачите, стан української Церкви на Україні дуже тяжкий, окрім того, що ніякі ні часописи, ні книги не видаються, і ніякого церковного життя не чутно.

До речі, в мене залишилось примірників 30 псалтирів, кілька примірників мінеї, часословця, що я одержав за працю по їх складанню, і я дуже радий був їх послати Вам, хоч як маленьку вдячність за допомогу, і пішов на пошту, щоб розвідати, та там мені сказали, що жодних книг релігійного змісту пошта для пересилки не приймає.

Мені дуже цікаво мати приватніші відомості про життя нашої Церкви в Америці. Де, напр., Ваш попередник по Вінніпегу, здається, о. Кудрик? Як будівля собору в Вінніпегу? Як працює консисторія? Чи є яка «соборноправність», якої вже у нас на Україні «і званія» не залишилось? Чи виходить ще часопис, здається, «Православний вісник»? До речі, в цьому вісникові було років 3 тому вміщено послання архиеп. Івана, в якому сповіщалося, ніби мене заслано на далеку північ. З цього приводу мене викликали до ДПУ і запропонували написати спростування. Я мусів написати кілька слів спростування в редакцію «Вісника», які залишив у ДПУ.

... Не маючи духовного зв'язку з сучасною Церквою на Україні, я тим більше відчуваю і втішаюсь духовним сполученням з рідною вільною Церквою в Америці і призиваю на неї щире благословенство Боже на дальше її вільне рідне життя і розвиток на користь нашого народу на далекій країні.

Київ, 5. VI. 1933

Тількищо одержав Вашого листа і зараз Вам відповідаю. Перші 10 доларів я одержав 25 травня. Банк видав на них по куску лист на Торгсін на 16 кар. 90 коп. і на них я взяв муки, круп і деякі інші діри свого життя залатав, і 5. VI написав Вам і послав листа з подякою за допомогу. А 23 червня я одержав і другі 10 доларів, і банк видав мені листа на 15 карб. 52 коп., і таким чином ще принаймні місяць мого життя цілком заспокоєний: матиму галушки і кашу. Дуже Вам вдячний і за цю допомогу, і ще більше вдячний, що Ви обіцяєте ще вислати. Цілком певний, що Ви цю велику підтримку мені робите щиро і тому також щиро її й приймаю, а для Вас прошу від Бога всякої ласки, бо тільки цим і можу віддячити.

... Ви прохали надіслати Вам богослужбових книг. З приводу цього я ходив на центральну пошту, але там сказали мені, що жодних книжок чи пакунків релігійного

змісту державна пошта до пересилки не приймає. Отже хоч би я з охотою вислав би Вам і богослужбові книги і свої промови й промови Інокентія і інші підручники, але, на жаль, не маю змоги. Що відносно фотографії Собору 1927 р., то і я її не бачив; мабуть Шафранівський її просто знищив, а фотографія «старших братів» теж не вийшла, та й більшість з них уже відійшла від братерства.

Київ, 3. VII. 1933

... Запевне я в такому стані, що можу прожити тільки милостинею, бо нічого не маю й нічого не заробляю, і змоги до цього не маю. Ваша допомога це для мене манна небесна. Але я не маю морального права зловживати добротою братів, що й самі не «від ізбитку свого дають».

... Для мене цілком задовільна була б щомісячна допомога долярів 10 на місяць. Запевне про такі речі, як сало, масло, молоко, яйця я вже не мрію, а фунт хліба, якусь юшку й кашу я щодня мав би, якесь опалення на зиму і необхідний одяг та білизну. Старій людині, що живе допомогою добродійців, більшого вимагати не можна.

... Я ще трохи бодрюсь, а от старенька моя вже зовсім опустилась через усякі пригоди; в неї й параліч і нервовість, ледве з ліжка на стілець перелізе, з хати вже не виходить, а все ж їсти просить. Спасибі, сестра вже нас обходить, як тільки може.

Київ, 17. VII. 1933

... 6) Взагалі, на мій погляд, є велика потреба не тільки устав українських обрядів скласти, а й саме богослуження ґрунтовно перетворити. Вже от тисячу років, як наш церковний устав на мертвій точці став. А між тим богослуження це справа жива і мусить невинно відживлятися і удосконалюватись, інакше вона неминуче буде старітись і мервтіти. На дозвіллі я склав «Науку самоосвіти українського духівництва» (2 томи, 700 стор.), в якій висвітлив наш устав з боку історичного і подав деякі думки про зміни в ньому. Але ця справа вимагає інших часів і інших умов. Що відносно власне старовинних українських відмін в уставі богослуження, то тут ми бувші російські громадяни в безпорадному становищі: нас учили російські наставники

з російських підручників і ми є фахівці російського уставу, а всі українські відміни російська Церква старанно затушувала й нищила, і для нас українська старовина цілком «terra інкогніта». В значно кращих умовах тут уніятська Церква в Галичині. Там більш вільно затримувався старовинний український обряд. Отже було б дуже корисно, коли б українські панотці в Галичині взяли за цю справу й сумлінно й незалежно від католицьких тенденцій склали старовинний український обряд, напіви, й на цім ґрунті можна було б уже будувати й сучасний український обряд.

... Взагалі наша Церква на Україні очевидно зводиться на нівець. Крім Покрівської і Софійської, в Києві закрито вже й Труханівську і Деміївську парафії, і зараз залишилось лише 3 парафії: Солом'янська, Благовіщенська (де Ботвиненко) і на Подолі (Успінська) та й ті мабуть на черзі до закриття. Взагалі ж на Україні на єпископських катедрах залишаються лише два єпископи — Карабіневич в Умані і Червінський у Вінниці та Павловський в Харкові та кілька єпископів на парафіях (Самборський, Маляревський, Бей, Сергіїв), але й до них черга доходить. Тим більше обов'язок лежить на діячах Америки й Канади зберегти і піднести нашу Церкву там, де її життя залежить від неї самої.

... У мене є перекладені св. Євангелія і Апостол з новим розподілом читань. Особливо вимагає кращого перекладу Апостол, бо той, що є, дуже не добре перекладений. Особливо настирливо вимагається новий розклад читань св. Письма на відправах, бо той, що його заведено ще з 4-5 віків, давно вже віджив свій час. Я зробив спробу скласти новий розклад і зараз остаточно його виправив, поклавши на неділі цілі відділи з Євангелії, а на будні дні частки їх і по можливості апостольські читання пристосував до євангельських, а ці останні склав не механічно, як це є, а історично по ходу Христового життя і благовістя. Ми з о. Юрієм мріяли Євангелію на престольну написати від руки гарним, художнім українським шрифтом і її копіювати фотографічно, оздобити на полях художніми українськими малюнками, але ці мрії він повіз із собою на північ; там їх, мабуть, хуртовина завіяла.

Кажуть, що наші бранці митр. Микола Борецький, Чехівський та інші з Ярославського концлагеру перевезені на Соловки, і там їм жити трохи вільніше, але півроку між Соловками і материком нема жодного сполучення. Що відносно допомоги їм, то коли вони там пробудуть до

травня (коли починається сполучення), то можна було б комусь з їх родини прислати на «Торгсин», і вона б уже їм переслала від себе. Але мати о. М. Борецького недавно померла, а дружина В. Чехівського десь у Харкові, чи Москві. Будь ласка, дайте мені всякі запитання й доручення; що зможу я з охотою те виконаю. Дякуючи Богові і Вам, я трохи підживився й почуваю себе добре, але й літо в нас було холодне та дощове, і зима от сувора і сніжна, в хаті 7 ст. тепла, на дворі сніг по коліна.

Київ, 13. XII. 1933 р.

... [М.В. Хомічевського вислано до Владивостоку. Туди йому й писали (в концлагер). Але от уже кілька років як від нього нічого не одержується. Була звістка, що його кудись перевели. Де ж він тепер і чи ще є на світі, ніхто тут не знає.]

Київ, 20. III. 1934 р.

... Широ дякую канадійську Церкву, що вона згадала і відзначила моє 70-ліття, бо в нас на Україні давно вже «залічено мене до тих, що в домовині» (Пс. 87).

Моє прізвище справді зв'язане з річкою Липою (не знаю, на жаль, чи є на р. Липі село або місто, що має назву від цієї річки). Про наше походження зберігся в нашій родині такий досить химерний переказ: мій прадід Липківський походив з якогось села, чи міста на р. Липі. Він був дуже вчений «професор» і найнявся за вчителя в домашньому пансіоні в якогось польського магната, що жив на річці Богу; це було коло половини 18 віку. Старший син у нього був Фотій — мій дід. Тої весни був великий голод, і батьки журилися, як їм прогодувати свою сім'ю; мірка ячменю коштувала 2 злотих. Такі розмови почув Фотій і під їх вражінням, а може й просто із бажання покататись на річці Богові в час її великої повені, взяв свого братика Лаврентія 4-х років (сам він мав 12 років), сів у човна, відіпхнувся від берега й течією понесло човна вниз по річці. На березі не трапилось нікого, і як не кричали, як не плакали хлопці, їх ніхто не врятував.

Щось із сутки несло їх водою і нарешті прибило до берега. Вони вийшли на беріг і опинились в безлюдних

степях Поділля. Вони пустились шукати якоїсь оселі, бо вже дуже зголодніли, і натрапили на чабана з отарою овець. Він їх нагодував і показав їм шлях до села. От вони й пішли по селах просити милостині. Фотій уже вмів читати, писати, співати і навіть на скрипці грати, вчив уже і свого брата, і в якомусь селі дяк прийняв їх до себе за піддячих; там вони й прожили кілька років в тяжких злиднях.

Аж трапилось так, що треба було пан-отцеві того села послати рапорта до митрополита в Київ, треба було його скласти, гарно переписати, і от в цій справі Фотій оказався найбільш дотепний — склав, художньо переписав рапорта, і його ж самого, як розбитного, сміливого хлопця послали з цим рапортом до Києва. Він запевно взяв із собою і брата. Митрополитові брати подобались, і він залишив їх у себе в хорі й канцелярії. Згодом митрополит дав Фотію грамоту, щоб він шукав собі панну з парафією і став там за священника. Він знайшов таку панну коло Уманя в с. Дмитрушках, одружився з нею і став там священником. Їх син Костянтин і був мій батько, що довго священствував на Липовеччині, як і я, був спочатку настоятелем у Липівці. Так чудна пригода перенесла нас з Липи галичанської до Липівця українського.

... Про наших братів, що на засланні, відомостей не маємо. Зокрема про М.В. Хомічевського вже кілька років нічого не відомо.

... Нічого друкованого з приводу мого 70-ліття не надсилайте, бо до моїх рук воно не дійде, хоч і як бажав би його мати, як і Ваш часопис.

Київ, 10. IV. 1934 р.

Що відносно різниць між католицизмом, уніяцтвом і т.п., то запевне спростувати ці різниці варто, але я гадаю, що пора вже нам, християнам різних Церков, звернути головну увагу не на те, що нас роз'єднує, а на те, що з'єднує, не на те, що було і є в них недоброго, а на те, що є в них доброго; пора б уже дбати про загальне братерство й повагу у Христі незалежно від різниць, що виникли в житті. Тоді може б і самі різниці не такі б уявлялись прикрі.

... Служби, про яку Ви просите, на жаль, вислати Вам не маю змоги. Паперу, що Ви пишете, ще не одержав,

мабуть дорого стане. Папір, хоч не досить доброї якості, я тут здобуваю. Покищо з екскурсантів, про яких Ви пишете, в мене нікого не було. Цікавого в нас мало. В Києві залишилось до сьогодні ще тільки дві українські парафії — на Подолі в Успенському соборі (паритетна з слов'янами) і на Солом'янці. Небіжчика Платона митр. я добре знаю. Ой, залив він нам сала за шкуру, коли ми тількищо почали відбудовувати свою рідну Церкву, а він, як підпоручник патріярха московського, приїжджав до Києва, щоб з нами порозумітись. Дуже мав єзуїтські повадки, нехай йому Бог простить. Ні Арсенія, ні Веніямина, ні Аполінарія я не знаю. Може вони й київські вихованці, але про них я нічого не чув.

... Гроші 10 доляр., як задаток на книги, я одержав і книги вже в моїх руках, і перешкод у висилці вже не буде, аби тільки одержати дозволи. В єпархіяльній канцелярії книг ще є досить багато, бо ми в свій час друкували по 3.000 прим., а парафій зараз не більше збереглось, як 300, та й то щораз скорочуються. Навіть і за місце, де б ці книги переховувати, дуже трудно і їх нарешті перевезли до Солом'янської церкви.

Київ, 25. VII. 1934 р.

Доброго в нас мало. В Києві залишилось лише 2 парафії — на Подолі Успенський собор і на Солом'янці. Митр. Павловський переїхав уже до Києва в Успенський собор. Служби «Визволення» вислати Вам не маю змоги. Ні паперу від Вас не одержував, ні туриста з Америки не бачив.

Ой, любий о. Петре! Мої пригоди ще не скінчились, і нікому навіть і пожалітись, хіба що Вам. Над нами насунули якісь чорні хмари, нас з Києва виселяють десь на село, не знаю куди і як. Одне тільки добре знаю, що й досі тяжко жилось, а далі вже й не знаю, як того віку дожити. Не знаю чи зможу Вам надалі допомагати своїми промовами. Оце посилаю чергові на Покрову і Нед. 21-у, а далі не дивуйтесь, коли вже й ця моя праця мусить припинитись. Куди вже мене Божа воля і сумна доля закине, я Вас сповіщу, а до того утримайтесь від листування зо мною. Дружина майже недвижима, як і сестра, викидаємось звідси, де сестра вже 20 років прожила, а куди й самі не знаємо. Будьте здорові! Нехай Вас Господь хранить!

Київ, 28. VIII. 1934 р.

Життя моє в нових умовах тяжке. Тулилось ми, троє старих, а тісній кімнатці-передпокої 2 кв. сажнів і перехідній до хазяїв з малою хворою дитиною, а вихід через кухню, де три хазяйки. Воду приходиться нести майже за 2 верстви, до базару не менше через усякі нетри. Літом хоч сільське повітря, а зимою дихаєш кухонними та іншими хатними пахощами. Та я не нарікаю, слава Богу й за те, якнебудь аби того віку дожити. Але сестра моя ніяк не заспокоїться, веде скаргу про неправду над нами вчинену, скрізь добивається, надіється ще чогось добитись. Майже одночасно з моїм виселенням із Солом'янки закрито й Солом'янську парафію. Так на увесь Київ залишилась лише одна українська парафія на Подолі в Успінському соборі з митр. Павловським. Туди з Солом'ян. церкви перевезено і всі книги, і коли Вам бракуватиме ще церковних книг, звертайтеся до митр. Павловського (він в самому ж соборі й живе). Не дивлячись на всі пертурбації та тісноту, здоров'я мені служить, та тільки нудно без праці і навіть читати нічого. По змозі буду далі Вам надсилати промови.

[Александрівська слобода, 14. XII. 1934 р.]

... Живеться нам тут тяжко (я про наше життя тут Вам раніш писав), хатка дуже тісенька, але за одне дякувати Богові, не дуже мерзнемо. Наша кімнатка між кухнею й хазяйською хатою, і звідти, і звідти досить знаходить духу і температура нижче 10 ст. не опускається, хоч зараз у нас стоять морози за 30 ст. Дякую за Вашу готовність збільшити мені допомогу на зиму, але прошу Вас про це не турбуватись; я обходжусь і цією допомогою і більшої бажати від Вас не смію. Крім того, мене не забувають і інші друзі, як єпископ Луцький Полікарп Сікорський. Але од о. П. Корсуновського і взагалі з Америки уже рік, як не одержую нічого.

Про митр. Миколу Борецького і Вол. Мойс. Чехівського відомо нам, що вони на Соловках, але посилати їм від Вас допомогу безпосередньо навряд чи зручно. Володимиру Мойс. можна б послати на ім'я його дружини Олени Володимир. Чехівської, що живе зараз у Києві (Нестерівська 17). Про митр. Миколу відомості непевні. Є чутки (від тих, що повернулись з Соловок), що він безнадійно збожеволів, а є й такі чутки, що його вже на

Соловках нема. Можна б і йому послати через дружину В.М. Чехівського.

... З останками моєї бібліотеки справа, здається, безнадійна. Більшість своїх книг (і Інокентія) я залишив у Софії, коли переїжджав на Солом'янку. Але з Софії їх з книгарнею ВПЦР мусіли перевезти до Благовіщ. церкви, звідти до Солом'янської, звідти до Успенської, а в останні часи і з Успенія українську парафію перевели до «Миколи Притиска» (коло Житнього базару), і не знаю на якому світі останні томи мого Інокентія. Останні книги, які в мене залишилися, як я виїздив з Солом'янки, відніс на схованку в Солом'ян. церкву. Тепер і цю церкву від нас забрано, і я залишився без нічого. Збірників промов, хоч і російською мовою, не знаю де й шукати. Попитаю. Свої промови, поки ще голова служить, по змозі буду надсилати. Для Вас вони може й мало придатні та для мене хоч яка розвага.

[Александрівська слобода, 10. I. 1935 р.]

... Тяжкі умови мого перебування в маленькій кімнатці перехідній до хазяїв, де немає спокійного куточка, а саме головне мої вже похилі роки, коли голова вже надто кволо працює, нарешті я вже якось відбився від життя, сиджу в 4-х стінах, в самотності, почуваю, що життя десь далеко вже пішло вперед, а мене залишило ззаду, я вже його мало й розумію і ще менше на його вимоги можу відповідати — все це пригашує в мені охоту й бажання писати, щоб не нагадувати тієї баби, що про неї кажуть: «говорила бабуня до самої смерти, та все казна що». Але, оскільки ще матиму змогу і сили, буду Вам дещо надсилати.

... Ви просите переписувати й частинами надсилати Вам мої праці (Наука самоосвіти духівництва, Бесіди з історії церкви, Історія Української Церкви). Я з охотою й сам би їх переписував, поки ще руки служать. Але це досить великі праці (500-800) сторінок і що ж, коли майже половину з моїх листів навіть рекомендованих Ви не одержуєте? Тим часом попробую.

... Одержав відомості, що Олена Володимирівна [Чехівська] допомогу одержала, але була нею дуже збентежена, довго навіть не хотіла брати. Надто боязкий став люд; опарився на молоці та й на воду дмухає.

[Александрівська слобода, 3. IV. 1935 р.]

... Братерство можливе лише між Церквами рівноправними, автокеф. Церквами; де підлеглість, чи залежність — там братерства немає. Православна Церква кожного народу, ми повинні вірити, є витвір св. Духа на ґрунті Христової віри, а не витвір греків, чи римлян, чи ін. І це визнання братерства є, на мій погляд, найвищий догмат християнства, і Церкви, які цього братерства не визнають і цим визнанням не живуть, не гідні зватись православними і навіть християнськими, бо Христос ні до чого так ясно не закликав своїх учнів, як до любови й братерства, й ні проти чого так не повставав, як проти підвищення одних і пониження других.

... Мої хазяї Бирюлини, хоч і не українці (а може тому, що не українці) люди лагідні і поводитись з нами добре. Домик у них невеличкий — три квартирки. Одну з 3-х кімнат і кухні вони самі займають, з цих кімнат одну здають квартирантам, одну самі займають, а в перехідну до них нас було вкинуто. Другу квартиру займала їх донька з чоловіком, а 3-ю одинока робітниця. Та от в їх родині сталися зміни, донька розвелася з чоловіком і залишилась теж одинока. Тоді старі хазяї запропонували нам (звичайно, за певну компенсацію) перевести доньку до себе в нашу перехідну кімнату, а нам віддати квартиру доньки з одної кімнати й кухні. Ми з охотою на це погодились — тим більше, що до нас мусіла перебраться ще одна сестра, що 40 літ служила за фельдшерку в акушерській клініці і тепер її звідти видворили, а в місті неможливо добути ніякої квартири. Їй дали за звільнення з помешкання невелику компенсацію на відшукання собі квартири, і нею ми могли розрахуватись з хазяями. Отже ми вже тижнів зо два, як розкошуємо у власній неперехідній квартирі. Хоч і тісненько нам тут, та все ж спокійніше, хоч ніхто через голову не переступає.

... Нового в нашій Церкві тут нічого не чув і признаться далекий від неї. Єдина наша парафія на Подолі, туди мені доставатись далеко, а комунєбудь звідти до мене, мабуть, ще дальше. Загальний же релігійний стан сумний, безнадійний. Про наших засланців ніяких чуток.

[Александрівська слобода, 8. VII. 1935 р.]

... Для нас кордони, здається, безнадійно закриті, і я аж ніяк не розумію, як Ви можете виклопотати мені пашпорт на закордонну подорож і від кого?

... Отже в справі моєї подорожі до Вас я цілком віддаюся на Вашу волю, і коли Ви визнаєте, що моя подорож до Вас необхідна в церковних інтересах, я готовий радо Вашу волю виконати, і тоді здіймайте клопотання про дозвіл мені виїзду за кордон і всякі інші, і коли все потрібне буде здобуто, я до Вас поїду.

... Що відносно грошової допомоги від Вас, то я приношу Вам саму щиру подяку за ту допомогу, що я вже одержував від Вас на протязі майже 4-х років. Вона нас дуже підтримала в ті найтяжчі часи, коли без неї я не знаю, що б з нами сталось. Зараз, особливо після смерті тяжко хворої дружини, труднощі мого життя значно полегшилися, а з касуванням «Торгсину» закордонна валюта зрівняна на золото з совітською, і грошова допомога з-за кордону зведена нанівець.

[Александрівська слобода, 22. IV. 1936 р.]

... Що відносно допомоги, то я і в попередньому листі прохав і зараз прошу Вас дальшу надсилку допомоги припинити. Я від усієї душі дякую Вас за ту підтримку, яку від Вас одержував в найтяжчі роки мого життя, коли без Вашої щедрої допомоги не знаю, як і прожив би.

... наших парафій в Києві вже нема, і де зараз лишки наших книжкових фондів перебувають, і чи є ще вони, я не міг дізнатись.

[Александрівська слобода, 15. VI. 1936 р.]

... Про стан нашої Церкви на Україні не знаю що й казати. Чи є вона ще, чи вже її нема, я не знаю. Недавно я випадково зустрівся з єписк. Юрієм Міхновським, що живе в Києві приватно, як утриманець своїх дітей. Від нього я довідався, що митр. Павловського і єписк. Бржосньовського (останній час він був у Харкові) — останніх єпархіяльних єпископів вислано за межі України, і ні в Києві, ні в Харкові, ні в інших містах наших парафій, здається, нема. А чи є вони по селах, він теж не знає, але чуто, що скрізь по селах церкви вже позачинювано. Робиться спроба утворити на Україні безрелігійне суспільство з більшовицькою безоглядністю.

Тим більша повинна бути наша церковна праця там, де ще є на це воля й можливість.

[Александрівська слобода, 7. IX. 1936 р.]

Дуже зрадів, одержавши від Вас звістку. Я вже думав, що зв'язки з Вами цілком порвані, бо на мій протест проти неодержання Вами моїх листів за розписками мені сповіщено, що всі мої листи (числом 5) до Вас втрачені і дали компенсації за це 37 р. 75 к.

... Промови, надіслані Вам і не одержані, були такі: 1) Християнство й культура, 2) Христова Церква, як чинник культури, 3) Церква й держава, 4) Церква й нація, 5) Церква — матір вірних. Жалко, що їх затрачено. Я живу до котрого часу спокійно, фізично почуваю себе ще добре, хоч і старість і моральне почуття вже досить мене гнітять і нагадують, що пора вже й на той світ, де вже вічний спокій.

[Александрівська слобода, 10. VIII. 1937 р.]

Опубл. у кн.: Митрополит Василь Липківський «Листи 1933-1937». США, Українське Православне Братство ім. митр. В. Липківського, 1980, стор. 1, 2, 4-8, 14, 15, 20, 21, 23, 25-27, 29, 31-39, 43-48, 53-55.

Священик Петро Маєвський народився 25 червня 1893 р. у Західній Україні. Прибув до Києва 1917 року, де вчився на історично-філологічному факультеті Київського університету. Був учасником обох Всеукраїнських Православних Церковних Соборів. 17. XI. 1925 р. митрополит Василь Липківський висвятив його на священика. 1930 року, як нерадянський громадянин, о. Маєвський виїхав до Польщі, а звідки до Канади. З 1947 року жив у Лос Анжелесі, де заклав парафію св. Володимира і був її настоятелем аж до смерті 3 червня 1982 року.

ЛИСТИ ВОЛОДИМИРА ЧЕХІВСЬКОГО З УВ'ЯЗНЕННЯ

Володимир Чехівський, один з найвизначніших діячів українського національно-церковного руху, ідеолог і благовісник УАПЦеркви, у відродженні якої він відіграв провідну роль, став жертвою ДПУ в 1929 році. Його заарештували, обвинуватили в причетності до підпільної самостійницької організації СВУ і 19 квітня 1930 року засудили на кару смерті, яку замінили одначе на 10 років ув'язнення з суворою ізоляцією. Фактично, то був смертний вирок сповільненої дії: у 1933 році В. Чехівського за-проторено на Соловки, де 1936 року НКВС без суду продовжило йому термін ув'язнення на додаткові 10 років, і десь у таборах на Далекому Сході він невдовзі загинув — невідомо коли.

Дружина Чехівського Олена (Січинська) зберегла кілька листів, написаних ним з ув'язнення і концтабору, в яких віддзеркалено тяжкі умови життя в неволі, а одночасно — його невгасиму любов до життя та широке коло інтелектуальних зацікавлень, яких він не втрачав навіть там.

Після останнього листа В. Чехівського до дружини, датованого 17. XI. 1937 року, від нього не було вже жодної вістки. Олена Чехівська їздила на розшуки свого чоловіка, але він зник безслідно.

Листи В. Чехівського його дружина передала на збереження діячеві УАПЦ Федорові Бульбенкові, а після його смерті вони були передані до архіву УВАН в Нью-Йорку.

Чехівській Олені Володимирівні

Добрий друже, Олено, посилаю з білизни: 1) сорочку, 2) спідні, 3) рушник, 4) наволочку, 5) нос. платок, 6) носки, 7) підодіяльник, 8) банки 2, 9) верх. платок.

У мене залишається крім тої переміни білля, що на мені, ще дві переміни. Я не рахую того, що ти сьогодні передаєш. Посилаю підодіяльник, бо не знаю, чи добре його тут мати.

Лист передам сво...[іми]. П'ять карб. (5 карб.) одержав.

До побачення
Привіт любови. Цілую,
Вол. Чехівський

28. III. 1930

Чехівській Олені Володимирівні

Дорога Олено, вітаю Тебе. Від серця дякую. Мені потрібна корзинка для провізії. Я думав взяти цю, що була з передачею, але подумав, що вона може чужа. Передай просторий кошик для провізії. Чемерки не треба.

Чекатиму побачення.

Нехай буде тобі все добре.

Повертаю банки.

Привіт любови,
Волод. Чехівський

23. IV. 1930

30-31. VIII. 1933

Ярославс. п.к. 97, Волод. Чеховський в Харків
Олені Волод. Чеховській — Шпігел. III. 9.

Світе життя, Олесю, де ти зараз в цю хвилину? Ще хвилин двадцять до кінця 6-ї години 30. VIII. Сонце вже спускається за паркан на мурі.

Чи ти сьогодні на відпочинку, чи кінчаєш свій робочий день? До обіду на проході було на душі смутно і пусто. Хмари білуваті, безбарвні заволокали все небо. Я вийшов на той край, де видно верх дерева-осоко́ра, рід бальзамич. тополі, де стрілка серця казує напрям до тебе. Після скількох кругів я почав помічати, що в напрямі до тебе небо вияснюється, світліє. Явились якісь світлі ніжні кольорові тони. І на душі промайнули проміні світла. Я запитав себе, чого на серці полегшало, чого одлягло, чого серце відчуло втішні навіяння?

Відповідь була одна: Олеся десь своїм серцем, своєю думкою єднається з тобою.

Я вважав, що ти сьогодні не на щоденній, що несуться проміні твого життя через простори до мене.

З непохитною упевненістю чекаю, щоб збулося те, про що ти пишеш, в листі з 8. VIII, що я одержав 17. VIII, як тільки послав свого листа, цебто, щоб збулося твоє світле, радісне завітання.

В попередньому мойому листі від 17. VIII, другому серпневому, я писав, що не одержав від тебе першого серпневого листа, але в той же день 17. VIII він прийшов і дав мені світлу втіху надії на твоє миле завітання. Зараз, позавтра, кінчається серпнева черга, а другого твого серпневого листа не одержую, — отож, щоб не втратити даремно четвертої черги в серпні, я пишу цей свій третій лист замість одержання твого другого листа. Може цей мій лист розминеться з тобою. Нехай іде. Хоч і прийде до тебе після твого завітання, — все ж він принесе гарячі хвилі серця мого, життя мого до тебе і ти його лагідно стрінеш.

.....
[Пропущено чверть сторінки].

... Зараз був у зуб. лікаря. Вирвав залишок зламаного переднього зуба. Сидів оце 20 хвилин, з марлею в зубах. Зараз почуваю тільки набрякання губи, десни та ніздрі від впорскнення кокаїну, щоб не боліло. Та я болі зараз не маю і раніш не болів зуб.

Почув, що був випадок відкладення завітання з серпня на вересень. Подумав, що мабуть, і тобі, голубко мила, довелося відкласти завітання з якихось причин. Коли є небезпека в дорозі здоров'ю, то прошу дуже не піддавати себе небезпеці. Світле завітання прийде в свій час безпечний.

Чи пробувала ти виписати мені книжку про Ів. Гуса — істор. роман, про який я писав раніш?

Нехай світлий спокій, добрий ясний настрій буде у тебе. Хочу, щоб серед турбот і праці ти мала і радість еднання з верховинами життя в природі, мистецтві, людині. Міцно обнімаю, цілую.

З тобою і зараз і завше, твій Володь.

Скоро і перший лист віддаю.

.....
[Пропущено чверть сторінки].

Читаю сьогодні книгу життя — еднаюсь з автором; ведучи з ним розмову спільно з твоєю дивно світлою участю, Олесю. Читаю далі про «Андрія Кожухова». Це читання дає багато спільного з переживаннями Віктора, з його долі.

28. VIII. — Через незалежні від мене умови розбив мимоволі свою чашку. Жаль мені її. Вона від твоїх рук. Подібна до твоєї. На ній хоч квіти були. Тепер у мене стакан. Купив за 22 коп. Не турбуйся присилати нової чашки.

Потім почав своє читання книг життя. Розгорнув. Відкрилась світлина Любусі. Мені так живо уявилося її обличчя миле, прекрасне, лагідне, як вона вже дівчиною колись щось упустила і розбила і потім напівжартовливо — напівсерйозно виявила на обличчі журбу свою. Згадався мені цей мент, бо я мав жаль допіру, розбивши чашку. Я був вдячний розбитій чашці, що вона так яскраво викликала до життя мент дивного нашого життя з Любусею.

30. VIII. — Ти питаєш про сорочки і про зілля. Маючи від установи одну сорочку, свої латаю. Не турбуйся, щоб придбати нові.

[Пропущено частину листа].

Далі записи з минулих двох тижнів.

17. VIII. — О 4-й год. дня подав тобі листа, пізніше не можна. А о 6 год. прийшов твій такий славний і такий милий лист. Кожне слово твоє — світло життя мойому. І те, що ти бачила і чула на вид природи: і пташині співи і дзвінки голоси — все віддається в мені. Як ясно на душі зараз! Минула, зникла темрява безвісті. Долинув такий дивний промінь твого життя. Блиснула дивна надія завітання твого. Лагідний світлий настрій так легко обняв мою голову, шию, груди. І я був з тобою, Олесю, в дружній бесіді до ночі і в стан ослабленої свідомості, в сон увійшов з листа так радо знайдену спільність нашу.

18. VIII. — Пробудження радістю оповите твого листа. Життя твоє ясніє в мені. Сьогодні день Нонночки, згадав і про завтра. Знайшов сушені кусники яблук, що мали в закритій коробці запах троянди. Наготував компот. Трохи попрацював над «3 револ. боротьби»; почитав Степана ...ського роман «Андрій Кожухов». Близькі і вразливі

переживання. О, як я хочу зараз з тобою разом читати цю річ. Який гострий жаль і співчуття викликають змагання революціонерів 1870-х років. Герой роману, революціонер Андрій спочатку своєї праці з Танею заподіяв їй багато страждань з ревнощів, не знаючи, як Таня ставилась до нього. Згадуючи, що й я мимоволі й не знаючи приносив тобі, любий мій друже, страждання, 1906-й рік, яскравіше вдумуюсь в наше спільне життя. І ще глибше, повніше, світліше приймаю тоді, розумію, живу нашим спільним життям. Через простори ти мені ще ближча, рідніша в ці часи мого життя. Прийми й сьогодні вдячність мою, що нею повне серце моє, за такий лагідний, світлом осяяний, пройнятий доброю самовладою твій лист. Ти тричі кличеш мене простити за запізнення з листом. Силою ясною твого листа ти сама вже покрила, пододала всі переживання тяжкі попередніх днів. Радість листа більша за всі попередні сумні переживання. Ти перемагаєш страждання життя єдністю нашою.

23.VIII — 3 тих, що з Харкова приїхали зі мною, вже...

[Чверть сторінки вирвано з оригінального листа, правдоподібно концтабірною цензурою].

8-10. VIII. 1935

Соловки, Саватієве. В. Чехівський в Київ,

ул. Ів. Франка, 17, 18

Е. В. Чехівській

Олесю, мій милий друже, маю від тебе ясно радість і втіху. Сповнились груди мої диханням життя від тебе. 4. VIII я одержав твою картку від 12. VII і твій лист від 15. VII (я писав раніше, що 16. VII я одержав твою картку від 2. VII і лист від 6. VII). 7. VIII я одержав посилку, послану тобою 9. VII. Все дійшло зовсім добре. Все ціле і непошкоджене (я писав раніше, що я 2. VII одержав посилку, послану 20). І та посилка дійшла прекрасно — і ціле все і свіже. Привітання твоє, Олесю, і в листах і в посилках з липневими днями — то є струм ясного радісного життя для мене. Кожне слово є справжня сила життя, кожна річ оживлює моє життя. Варення з суниць справді викликає цілі обрії життя. Вживаю речі, віддаючись нашому спільному безмежно-гарному звершеному життю. Споживання присланого не тільки є дивно гарне підсилення

фізичне, але й глибоко психологічна дія, бо єднає моє життя з дорогим мені життям. Прийми друже-брате, Олесю мила, мою світлу вдячність і повну відданість тобі. Надія твоя на можливість побачення світлом сповнила дні мої ці. Прошу живим серцем: не бери на себе, Олесю рідна, справи над силу. Подорож дуже дорога, втомна, тяжка. Тяжко здобути цілком певний дозвіл, щоб здійснити побачення. Приклад побачення відбувся недавно винятково. Треба точно довідатись про найпевніші і найкращі умови побачення. Може, довелось би тобі пробути і тижнів зо два, поки відбулося б побачення. Потрібно десь прожити тобі. Бувало так, що побачення соловецьких ув'язнених відбувалося на континенті, в Кемі. Бувало і так, що побачення відбувалось тижнів два щоденно у визначені години. Бували й інші форми побачення.

Я перебуваю в відомстві Б.-Б.-К (Медвежа Гора) і Глав Управління Лагерей (Москва), але справа мого побачення залежить, мабуть, від центральних органів. Від кого і в якому сполученні, — то мені не дано знати. Я не мав відповіді. Тільки тоді, коли світло і радісно перемагатимеш і труднощі, і дорожнечу і втому подорожі, — тільки тоді можу погодитись на твій новий подвиг.

Ці дні особливо зо всіма рідними живу.

З великою, невимовною радістю приймаючи життя від тебе, що подається послілками, дуже прошу не обтяжувати себе витратами коштів, тобі потрібних, часу і сил на послілки. Ти і життя — зі мною: перемагатиму й далі свої труднощі.

Тепер гігієнічніше, ніж перше, маю утримання.

Відповідаю на твої господарські запитання. Масло більш подільчиве, ніж сало, способніше до каші на спожиток. Сало тривкіше за масло. Масло добре і нетоплене і топлене. Нетоплене при потребі я перетоплюю. Щомісячно одержую цукор кіло з лишком. Коли ти п'ять місяців була без цукру, я мав цукор. Отже, тільки після задоволення твоїх потреб, можна мені посилати цукор. Він потрібний для узвару. Цукерки я вживаю тільки в особливій урочисті дні на відзнаку. Макарони та крупа дуже в пригоді мені були торік. Далі теж стали б у пригоді. Небагато. Цибуля, часник доходять добре і служать добре, потрібні, тільки втрачають силу, коли тепло в камері. Нам регулярно дають мурманські оселедці. До них цибуля й олія добре підходять. Іноді тут маю олію. Я прочитав XIII т. Герцена. Якби довелось тобі, рідна моя, читати «Кто виноват?»

або «Былое і думь», — то застерігаю, щоб не піддалася помилковим, облудним, себелюбним, обмеженим настроям і думкам Герцена, який дуже багато і тяжко помилявся.

З таким ясным, повним замирення, почуттям тепер згадую в житті Любусю, уявляючи нове місце дорогої могили. Тепер можу бути з тобою, коли ти там буваєш. Невідомість тяжка — минула. Мир в душу йде, що там гарно і чутно голос безмежного життя, краси і сили його. З тобою, рідна, я поборою і твої труднощі життя і тепер, як тоді, коли ти мріяла про театральну роботу. Я шукаю для тебе кращих шляхів, які і можливі і є в дійсності. Тебе я пам'ятаю не тільки тоді, як бачу зорі або місяць.

Привіт живої справжньої любові Миколі і всім рідним. Я так хочу, щоб Микола мав постійну добру працю.

Я такий втішений, що маю від тебе листи, дорога, що бачу твою руку. Рука в писанні відбиває життя. По руці я бачу настрої. З невимовним почуттям радості дожидаю від тебе, мій друже, твоїх листів про тебе, про твоє життя, про твою роботу, про все і про здоров'я.

Я тут з червня маю зубовий протез верхньої челюсті. Тепер іноді маю молоко. Чаю мені не треба посилати, ні мила не треба. От, може, трохи «туалетної води» можна передати. Боюся нудних запахів.

Скільки раз писав тобі, друже, про присилку мені твоєї Харк. фотограф. картки. Мені не вернули твоєї. Любині є. Прошу при нагоді передати твою дорогу фотокарточку листом.

Олесю, чи ти відчуваєш, що моє життя в тобі дужчає, світліє, що маю від тебе безмежну радість. О, як я хочу, щоб ти відчула, мала повноту радості в істоті життя, в спільності нашій. З тобою на все. Привіт безмежної любови, цілую твій

Володь

9-10. IX. 1935

Саватієве, Соловки.

В. Чехівський у Київ, вул. Ів. Франка, 17, 18

Е. В. Чехівській

Друже мій милий, Олесю дорогая, як тільки беру лист, щоб писати тобі, встають ті світлі, дивні, величні переживання, що завжди викликала ти до життя і зараз в ці дні так ясно, лагідно посилаєш мені особливо. Ніби я наново прихожу у світ, ніби від нестями проймаюсь свідомістю. Так, ти виявляєш в житті істоту безмежну, найдосконалішу життя. О, як я хочу, щоб те світло, та радість, що ти мені даруєш, сповнювала тебе, твоє життя, щоб і інші люди мали від тебе навколо і світло і радість.

Знаю, що багато світла і радості мали від тебе і діти і юнаки, і дорослі, і старі люди. Нехай же і тепер буде світло в твійому житті. І Любуся радо осміхнеться і я поділю з тобою світло життя.

В минулому серпні я послав тобі три листа — 10-го, 22-го і 29-го. Твої листи за червень, липень і за серпень, кінчаючи листом заказ. від 13-15.VIII, я одержав. Про це я вже писав в попередніх листах.

Одержав і посилку липневу цілком і без шкоди 7. VIII, а яблука — 21. VIII. Коли зголоднію, беру трошки сиру, масла і так славно, світло, чисто споживаю і, згадуючи і дякуючи, відновляю сили. А коли нудьга, смуток, туга, журба або темрява охопить мене, — виймаю або дивні вишеньки або суніці, що зготували руки твої, і досить невеликої дози, щоб вилічити мене від слабування на скорботу. От уже 20 днів споживаю яблука, дивні своєю силою. Як кругом тумани безпросвітні, вітри невгаваючі, холод вогкості, що проймає до кости — от тоді закладаю руку в ящик і беру яблучко, що рвала, несла, обгортала ти, і, споживши його, набуваю справжньої сили життя. Ти дійсно відгониш від мене втрату сил, здоров'я. Як би не допомога, я втратив би багато сил. П'ю по стакану молока, купуючи стакан по 37-38 коп. Мав скільки раз свіжий сир, цибулю, редиски.

Отже, Олесю дорогая, тепер вся увага на твоє здоров'я, на твоє утримання.

Безмежно вдячний за лист твій заказний, на його я відповів 29. VIII. Читаю його і перечитую.

Як чоботарська праця мого дорогого брата?

Я мав підмогу. Тепер черга тобі мати підмогу. Замість моєї руки, нехай твої руки допоможуть тобі, нехай замінять мене. О, яка це була б для мене радість: почути, як твої руки замість мене тобі дійсно допомогли, дали утіху, відрадою. Ти питаєш, що мені краще — масло чи сало. Те краще, що зручніше тобі послати і при тій умові, що посылка його не одніме від тебе потрібного на життя. Всією істотою я з Миколою в його переживаннях. Коли ми були в Ярославі з ним разом, я бачив його величезну працездатність, енергію, талановитість. Я надіюсь, що він знайде світлий шлях і переборить труднощі в своїх особистих справах. Чи він тепер з сім'єю живе, чи сам? Нехай ніякі труднощі не віднімуть від брата лютого світла, радості в житті. Знаю, що й дорогим моїм сердечним сестрам судилися найтяжчі особисті переживання та їм дано і цю радість — подавати утіху, пораду, допомогу сердечну. Я сподіваюсь, що в тяжку годину вони подадуть Миколі світло утіху. Одно одному допоможуть.

Коли переплітницька робота дасть Миколі засоби до життя, то бажано йому здоров'я і світлого настрою в роботі його, що є на добро — на зміцнення знаряддя людського знання, умілости, мистецтва, життя правди. В вільний час він зможе працювати і над іншими галузями, що мають насіння в його світлих здатностях. На додаток до переплітницького діла, або й незалежно від нього, може бути при сприятливих умовах підмогою до заробітку — виробництво письмених приналежностей: різних конвертів, папок, пеналів, підставок до чорнильних склянок, стаканів для карандашів та ручок і т. п. Микола має хист в руці своїй надати візерунки, оформлення, беручи інтересні сучасні образи. Чи не подав би Микола своєї теперішньої адреси в Харків тьоті Шурі? Може вона б порадила йому що до співацької роботи або що інше. Я певен того, що тьотя, якби знала Миколіну адресу, то написала б йому вже і щось би порадила. Надіюсь, що Микола з утіхою знайде співацьку роботу: чи організаційно-хорову, чи диригентську, чи співця, чи іншу по впадоби. Ні один лист не вміщає всього, що хочу тобі, Олесю, сказати. 5-го вересня зацвів, розпустився у дворі нами посажений перший сояшник.

7-го вер. зацвіло три голівки маку. Горох роскішний, стручки товсті. Чебрик, васильок, що зійшли і підросли, думаю взяти в банку до кімнати. Навкруги маса черник.

Коло будинку малина допіру червоніє. Птаство почало відлітати, а я з ним посилаю думку свою.

До другого листа. Рванулась душа до тебе. Привіт безмежної любови — я завжди з тобою,

Цілую — *твій Володь*

Минулої ночі було тільки 4% градусів по Цельсію.

30. I. 1936

Соловки, Саватієве.

В. Чехівський в Київ, ул. Ів. Франка, 17, 18

Е. В. Чехівський

Олесю, рідна моя, дорогая, як ся маєш, як живеш? Добридень Тобі, друже мій славний. От, допіру зійшло сонце і так блискуче все освітило.

За осінь і зиму це другий соняшний день. А то все хмарні дні, іноді тільки з-за хмар вигляне сонце. Лютий мороз. Вчора було до 25% по Р., а сьогодні ще більше.

7 січня стала навігація. Потух маяк. Глухо.

Твій лист від 4-6. XII. 35 р. і листівку від 12. XII я одержав в грудні. Після того листів не було.

Січень без вісти. Літакова пошта приходила, приходили листи і газети. Та мене минула. З попередніх твоїх листів я не маю уявлення, де ти, як зимуєш. Чи очі дорогі, милі, рідні мої вилікувала? Чи маєш хоч певне місце для постелі, де б голову можна було прихилити? Чи маєш теплі ботинки, або вигідні повстяночки, теплі вовняні панчішки? Чи гріє пальто? Шапочка? Чи є фланелева одежина?

На твої листи я дав відповідь в своїх попередніх листах. Посилки, крім Черкаської, всі прекрасно дійшли. Допомагають мені дуже добре.

Глибока вдячність

Тривога мене бере, що ти, Олесю, брате мій, як спартанка свого звичаю, про себе НЕ ДБАЛА так, як про мене. От я все маю. Одежа і взуття тепле. Кімната світла, тепла, суха. Їжа гігієнічна. У січні додали нам хліба. — Перш було 600 гр. у день, тепер — 800 гр. Додавлено до гігієніч. норми і овочів: картоплю, буряків та інш. Прислана тобою розкладене мною на всю зиму, служить дуже

добре. Ще й сьогодні два яблочки сховані. Нехай долежать до нашого дня в лютому. Як же гостро і болюче вражає мене думка, що ти, може, терпиш і холод, і недостачу того, що їсти треба. При твоїй непорушній сидячій роботі доконче потрібно ноги в теплі держати. Отже, прошу моєю рукою здобути, знайти теплі високі панчішки, та ще й м'які повстянки.

Ти була сама до себе сувора. Нехай же тепер будеш ласкавіша. Я — за замком, за ґратами. Заміни мене.

[Збоку приписано в листі]:

Як би я був безмежно радий почути від тебе, що перемогла лиху годину цілковито. Листів не було у січні, за те у снах мав від тебе і утіху-пораду, і тиху розмову і ясну ласкавість. Ділився з тобою своїм життям. А вдень все більш і більш думаю-гадаю, якою працею, роботою стати достойним тебе спільником.

Думи глибокі, бажання кличуть мене до творчої праці світової, до діла робочого люду.

Що можу робити? Що повинен робити? От зараз читаю пролетарського письменника Ептона Сінклера: «Искусство Маммони» (Ізд. «Прибой», 1936). Це живий глибокий і правдивий огляд світового мистецтва, літератури зокрема. Перечитай, як матимеш час.

Вчора так глибоко вразив мене образ Бетховена. В момент, коли він став до праці повною силою своєю на 30-му році його життя, — глухота поразила його. От 5-а симфонія і 9-а дають переживання ударів долі лихої і боротьби з лихом.

Сінклер пише: «Ми із них (творів Бетховена) узнаем, что мы присутствуем при титанической борьбе духа человеческого з силами судьбы; со слепой жестокостью природы і с предумышленной, обдуманной класовой жестокостью. Ми можем не знать, что этот человек оглох на вершине своїх достижений. Ми можем не виявить в себе определенных образов із тех „ужасных ударов молота“, которые слышат в Пятой Симфоніі, но ми все такі пойдем, что тут звучит питка, отчаяние, что тут гибель взивает к нам, что тут вся радость жизни разбита на куски, растоптана, уничтожена; ми пойдем также, что тут человек сжимает свои руки і стискивает свои зубы в ужасном усиліі не покориться. ОН ПРИЗИВАЕТ ВЕЛИЧИЕ СВОЕГО ДУХА; ВСЮ СВОЮ СИЛУ; ЧТОБИ В НИХ найти радость і

ІЗВЛЕЧЬ ЕТУ РАДОСТЬ ІЗ САМОЇ ГЛУБИНИ СВОЇХ СТРАДАНИЙ»...

Останнє переживання так близьке, так знайоме. Тому з утіхою ділюсь тим, що знайшов в світовій думці. В чому ж радість в стражданнях? В спільності з силами істоти життя.

Олесічко, бережи себе, своє здоров'я. Здобудь радість з самої глибини страждань. Нехай ясніє наше життя.

Я з тобою і зараз і буду особливо в наші дні.

• Обнімаю, цілую — твій *Володь*

31. III. 1937

Соловки, Саватієве.

В. Чехівський в Київ, ул. Ів. Франка, 17, 18

Е. В. Чехівській

Доброго здоров'я, Олесю, друже мій дорогий. Останнього дня березня чекав, щоб писати цей лист, сподіваючись одержати від тебе листа. Та листа нема. Вже йде другий місяць, як немаю вісти.

25. III. 1935 р. одержав я офіційальне писане повідомлення, що маю певний дозвіл на переписку з родиною і після того щомісяця одержував листування і мої листи йшли. Чого ж цієї зими і мої листи до тебе своєчасно не приходять і я від тебе вчасно не маю листів? Не розумію. Прийдеться звернутися з заявою до відповідного органу, що керує справою листування. Відсутність правильного обміну листуванням тяжко б'є по серцю, гнітить, нівечить настрої щодня. Доводиться вживати над собою силу, щоб бороти смуток, журбу. Відсутність правильності в передачі листів тяжко відбивається на психічному стані, мучить душу. Невизначеність, невідомість, як тобі живеться, чи не терпиш, буває, від яких тяжких турбот, — такі питання всю осінь і всю зиму і початок весни стоять в серці мойому і нема на них відповіді. Сподіваюсь, що і здоров'я своє підтримуєш добре. Та безвість бореться проти моїх сподівань і в цьому боренні знімається журба.

Як я вже хочу мати від тебе лагідну, добру вість про твоє життя і життя рідних.

Читаю «Історію мого сучасника» В. Короленка, читаю про комунізм в житті, в історії, в філософії, читаю листування В. Фігнер та інші книжки з нашої бібліотеки.

Обробляю свою наукову працю: «З революційної боротьби 1897-1917 рр.». Переписав 20 зшитків.

В годину відпочинку граю в шахи з союзниками. Весь березень я мав, з припису лікарської комісії, молоко 1/2 літра на день. Почуваю, що молоко підсилило мене: не так постійно відчуваю знесилення, не так часто бувають хоробливі головокруження.

Зо дві неділі було тепло, тихо, потроху розтавало а сьогодні вдарив мороз і вітер холодний. На проході змерз у ноги і от вже година пройшла, як повернувся з проходу, а ноги не нагрілися. І це не тому, що мені кінчається 61-й рік, а тому, що надворі дійсно холодно. Живу єднанням найдійснішим з істотою життя, з тобою, друже правдивий, з рідними дорогими, з добром і красою життя світового.

В. Фігнер пише в листі до свого товариша по Шлісельбургу Новорусського: «Каждый ясный день люблюсь закатом солнца над озером и каждый день вижу на небе новое. Это благодать и я бесконечно довольна». (Це після 20 років в'язниці).

А Рилєєв смутком мене оповиває своєю поемою «Войнаровский». Він каже, як Войнаровський, цей товариш Мазепи, в Сибіру на засланні несподівано зустрів дружину:

В боку был виден черный бор
И берег Лены величавый.
Вдруг вижу: женщина идет,
Дахой убогою прикрыта,
И связку дров одна несет,
Работой и тоской убита.

Я к ней, и что же? Узнаю
В несчастной сей, в мороз и вьюгу
Козачку юную мою,
Мою прекрасную подругу,
Я ожил с нею...

Ділюсь, Олесю, з тобою уривками тих переживань, які мені тепер доступні. Може буде колись нагода, вільна година, то перечитаєш «Полное собрание стихотворений» К. Рилєєва, 1934. Я з ним жив цього року.

Привіт любови, привіт радості і страждання дорогим рідним всім. Кожного окремо я вітаю, згадую глибоко,

ділю життя з ними. В дні весни, в дні повстання життя буду з тобою вітати життя.

Най світле, добре життя опов'є всі дні твої, най відпочине миром серце твоє. Обнімаю, цілую.

З тобою в житті завжди — твій,
Володь

25. IV. 1937

Соловки, Саватієве.

Волод. Чехівський в Київ, ул. Ів. Франка 17, 18

Ел. Чехівській

Добридень, друже мій милий.

Настали гарні весняні дні. Прилітає вже птаство. Вчора чув і бачив диких качок, чув поклик гусиний. В лісу щебечуть зальотні пташки. Лід ще держиться на озері. З загостроною увагою і напруженим серцем чекаю твого листочка. Після лютневого листочка не маю вісті від тебе. Пройшла значна зміна в умовах ув'язнення. Новий розпорядок забороняє побачення, посилки, передачі, скорочує переписку. Тепер можна щомісяця посилати по два листи замість трьох, як було перед цим останнім місяцем. Одержувати можна також два листи. Отже не посилай щомісяця більше двох листів. В квітні я вперше посилаю не три, а два листи. Не посилай ні посилок, ні бандеролів. Як буде змога, то колись грошима-переводом щонебудь посилаю.

Правило вимагає, щоб щомісяця більш за 50 карб. не посилати, бо дозволяється одержувати щомісяця не більше 50 карб. Я можу обходитись і без грошей. Побачення і передачі теж заборонено в загальному порядку. Та я думаю, що Нар. Комісар Вн. справ СССР може дати дозвіл на побачення, коли б в заяві йому мотивувати конечну потребу побачення.

Не знаю зовсім зараз, в якому стані твої справи, здоров'я, праця, засоби. Можу хотіти побачення тільки в тому разі, коли і здоров'я, і праця, і засоби і настрої твої в такому стані, що можуть вільно і легко подолати ті труднощі, що зв'язані з подорожжю побачення. Буду ждати від тебе звістки, і тільки тоді подаватиму заяву про дозвіл на побачення.

З цього місяця менше буваю під відкритим небом і та

година, коли вихожу на вільне повітря, тепер вражає сильніше.

Посилена самотність піднімає мою єдність з життям світовим, з Тобою, з дорогими... В тім моя утіха, полегкість, справжня радість.

Не зважаючи на те, що з весни цього року відгороджено природу від мене більш, як раніш, що і світла сонця менше, — я все ж таки в єднанні світлім з життям світовим перемагаю ті смутні, тьмяні настрої, що насуваються на душу, здобуваю, знаходжу ті течії в атмосфері духа, що в єднанні з тобою, друже, в єднанні з життям єдиним дають мені переможну радість. Шукаю і знаходжу, здобуваю світло життя в єднанні з життям через ті творчі книги, що тут читаю. Через ті творчі пісні, що лунають в серці. Через стіни, через віконні рами. Через дошки доноситься і зараз голос природи: закувала та сива зозуля. Тепер у нас зоря вечірня єднається з зорею вранішньою. Сонце сходить о 2 годині після півночі. Як вийшов сьогодні з бані, сонце посилало свої перші промені з-за обрію. Як гарно було в природі. Які дивні пахощі квітів, рослин, дерев розлилися в повітрі. Які різнобарвні тони небесних промінів, кольорів... Недовго йшов, але красу світову прийняв повно. Голос її так живо поєднав з тобою, з Любусею, з дорогими.

Нема змоги зараз продовжувати переписку моєї праці: «З революційної боротьби 1897-1917 рр.». Тому, для того, щоб не відбитись від розумової праці, — почну переклад німецької книжки.

В шахи грати заказано. Пером не можна орудувати. Залишається читати, думати, досліджувати газети.

Посилки, що ти вислала в квітні, я не одержав. Зайшла заборона на посилки. Сподіваюсь, що посилку тобі вже повернули.

Жаль мене бере, що твоя праця, твоя дорога мені увага, фіялковий цвіт весняний — не дійшли.

А ще більший жаль, що ти мала турботу, коли повернули посилку. Одне тільки мені утіхою є, що ті добрі речі, що ти мені посилала, можуть бути доброю поживою для милої трудівниці.

Коли б це сталося, я був би радий, бо знаю, що ти більш сувора до своєї поживи, ніж я б того хотів, а посилка була б уже невідмінною поживою.

Уклонись, друже, за мене на могилі діда Антипа. Він і страждав, і досягав єдності з життям. В ньому було світло.

Учора і позавчора не було у мене під рукою книжок до читання і я розглядав словник з історії Греції та Риму. Там побачив образ Паллади Афіни в шлемі. Той малюнок нагадав мені твою голову і головне убрання, що ти носила.

Згадав, що хотів мати твою фотографію і разом відчув, що ти вся, твоє обличчя, твоя головонька, очі, твій розум, душа, завзяття, твоє все життя живуть в мені повно, дуже яскраво. Я переміг свій жаль за фотографією.

Приготував до споживання вишневе варення, що ти мені привезла того року. Споживаю ті вишеньки, що ти варила. Сила вишень зберіглася повно і добре. Мені так здається і воно так єсть: я ніколи ще не їв такого доброго вишневого варення. Кожна ягода відтворює в мене життя літа, саду, рідного краю милого, людей дорогих: і всі ці дні цього літа стають днями справжнього літа, силою дивних вишень.

З журбою радість обнімається щоразу, щодня, як я еднаюсь з життям рідних, дорогих по обидва боки життя в його ході перед і після смерті.

Журба встає, бо хочу лицем до лица бачити кожного, бо розлука гнітить серце.

Радість встає, бо дійсно справді еднаюсь з дивними, хорошими, найвищими в істоті виявами, рисами — властивостями життя — кожного.

Прийми, друже, моє світле вітання з повстанням життя, з відродженням життя, весни вічної. Яка вона чудова. В ній мають часть всі.

Привіт світлий, радісний, привіт життя всім рідним, дорогим.

Нехай радістю переможною заб'ється їх серце. Посилаю привітання за межі землі дорогим Батькам, Любусі, сестрам і всім рідним.

Вертаюся до чергових справ. Якщо буде дійсно вільна змога, то мені посилай потроху грошей. Не треба багато, не треба 50 карб. щомісяця. А так по карб. 10-15 разів два за місяць, а то й по 5 карб., — яка буде змога.

Велика є втіха одержати вісті від тебе, друже. Маю надію, що скоро вже прилетить від тебе дорогий листочок.

Яка могутня прекрасна хвиля життя виявляється... мені в тобі, в Любусі, в батьках дорогих.

Вона живе в мені, вона зцілює рани душі моєї. От і ці дні. Муки серця затихли під дивним навіянням твого життя.

Знай, друже, відчуй — як йдеш на працю, як вертаєшся — я йду з тобою, підтримую руку дорогу твою. З тобою завжди скрізь.

Най полегкість, пільга буде на шляху твому. Світло радості.

Завжди з тобою з любов'ю, обнімаю — *Володь*

17. VI. 1937

Соловки, Саватієве.

В. Чехівський в Київ, ул. Ів. Франка 17-18

Е. В. Чехівській

Добрий день, Олесю, вісниче життя, друже милий.

В ці дні червневі мав від тебе ясну втіху: 6. VI. прилинули два листи твої: один — про дні твого відпочинку в минулому році, а другий — про життя твоє в саду і лісі з кінця травня 1937 р.

13. VI — прийшла мила листівочка з цього року. Твоє життя, твої листочки дають мені велику радість, дають мені сили до життя. З твоїх всіх листів весни цього рішної бачу, що ти одержала покищо тільки мій якийсь, березневий лист. Не знаючи, чи одержала ти мої листи квітневі і травневі (за IV і V міс. 1937 р.), повинен знов і в цьому листі повторити про ті зміни, що зайшли в розпорядках тут.

Заборонено з квітня одержувати посилки, передачі. Дозволено одержувати грошові перекази на суму у місяць не більше за 50 карб. Дозволено посилати два і одержувати два листа щомісяця. Отже, ти можеш посилати мені не більше двох листів щомісяця, крім грошових переказів. Дуже прошу не гнітити своїх засобів посиланням мені грошей. Краще мені в світлому настрої боротись з якимись своїми потребами, що залишаються незадоволеними без грошей, ніж задовольнити ті мої потреби, почувавши, що ти терпиш грошове утруднення. Сподіваюсь побороти без грошей свої незадоволені потреби без вади серйозної. Як-

би прийшлося понад силу здоров'я боротись з потребами без грошей — то тоді напишу. Тепер же без посилок буду радо вітати і грошові перекази, що без тяжкого утруднення по змозі йтимуть від милої руки.

Велике сердечне спасибі тобі за листи. За цей листочок, що з яблуневим цвітом. Любо мені бути з тобою і серед дивного саду, що був в цвіту, і серед лісу. Любо мені, що й рідні хоч на часинку віддавалися силі природи — силі життя світового.

Привіт же світлої, живої любови всім рідним дорогим, а найбільше тим, що знають страждання.

Вони ж всі знають його.

Як я бачу переживання дійсно хороші, світлі роки життя кожного...

Як новонароджене дитятко сестрине? Як сестричка? Чи співає своїх любих пісень?

VI. 18 — Ранок. Вітаю в той момент, як ти прокидаєшся. По клаптику неба бачу, що чудовий в природі починається.

Слухаю «Ізвестія» за 9. VI. про роботу над історією і пишу ці рядки. Повинен ще раз повторити, що твій добрий переказ 30 карб. від 12. IV. — я одержав 5. V. Сьогодні споживаю повидло, що вчора купив 250 гр. за 1 карб. 1 коп.

Спасибі тобі, бо купленим повидлом я зробив собі чай з чорним хлібом приємним.

Бувай здорова і серцем ясна, радісна. Ти достойна найвищої радості. Нехай струм світлого життя огорне тебе, нехай легко здіймаються груди твої. Як я хотів би піти з тобою на твій огородик.

З світлою перем. життя, — З тобою завжди і на все.

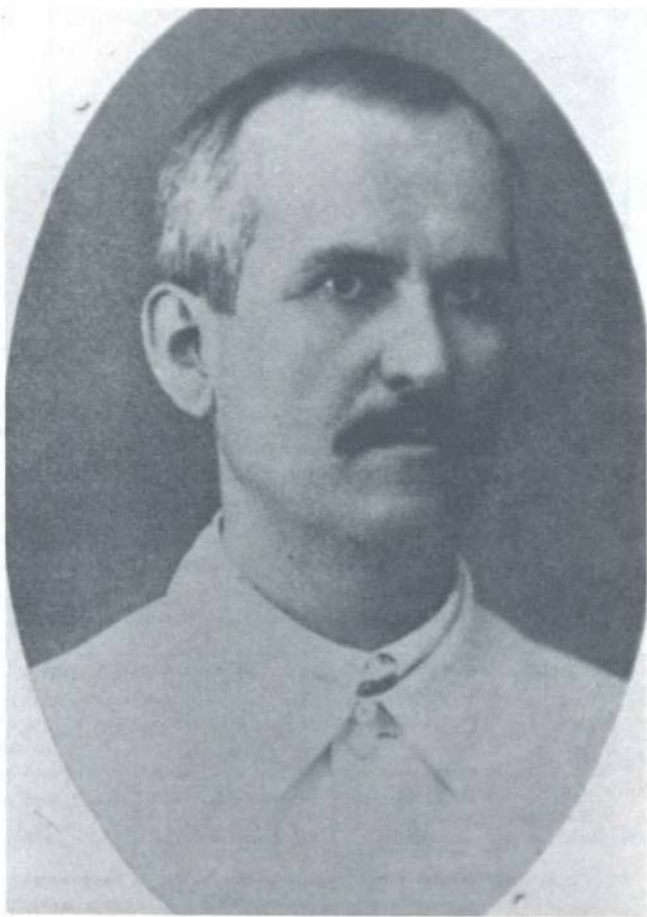
Обнімаю, вітаю — твій *Володь*

Жду листа з світлим струмом в серці.*

Друкується вперше. — Із збірки Ф. Бульбенка. Архів УВАН ім. Д. Антоновича у США, Нью-Йорк. Відпис оригіналів.

---

* Лист В. Чехівського від 17 червня 1937 р. до дружини був його останнім листом з ув'язнення. Після цього від нього не було жодної вістки.

Всеукраїнський бляговісник УАПЦ Володимир Чехівський.

Дружина Володимира
Чехівського — Олена.

ПРОТОКОЛ ОБШУКА.

1929 года июля 17 дня и уполномоченный С.О.Г.П.У. Баллюксия на основании ордера № 4195 от 17 VII- 29 года произвел обыски в квартире г-на Чехівського Владимира Ивановича проживающего по ул. Франка №17, п.с. 16.

При обыске присутствовали Чехівская Анастасия Ивановна и Олена Б. Чехівская .

Согласно полученным указаниям взяли для представления в Ч.О. Г.П.У. следующие:

Два пачки мильные остомаи Смиг и Братя, одна обкла газетна з бланк-коти, чистая бумага в лаванку, чистая бумага без лаванки 10 листов, контрольная бумага, чистая в кожаная 1 листок, одна листовая записка, Пачка с отбавками в лаванки. 1 фото-карточка Р.Ч.Чехівського . 1 фото-карточка грешня поштом. 1 разная записка.

Произведен обыск уполномоченный С.О.Г.П.У. Баллюксия.

Произведенный уполномоченный С.О.Г.П.У. Саврицкий.

При обыске присутствовали:

Копию протокола получили:

Протокол обыску помещення
Володимира Чехівського в день його арешту.
17. VII. 1929 р.

Ілія Братерський. — Служба Київ
Володимир

Церковне панство на Україні.

Ціна 50 коп.

Видання «Робітничої Книгарні»

№ 2

Титульна сторінка брошури Володимира Чехівського
(псевдонім — Ілія Братерський) «Церковне панство на Україні».
Київ, 1918 р.

Любий Володимир Метєєвич!
Якщо вирішувати історичним і щирим
робітників відродження рідної України,
ми надіємся про Вашу невпинну працю
на користь нашого закедаманого краю, зване
мико-українське виховане молодше угрів на
славу слави-України. Дай, Боже, і в новому
році виховати працівників нашого діла, як
ви і нас виховали.

Б. Авертук

Павло Ботанюк

Василь Суринський. (С. М. В. В.)

Віктор Місєнєвський

Михайло Ботанюк

Михайло Сидяковський

Петербург, Духовної академії

1906 р. 1 січня.

Факсиміле листа групи студентів Петербурзької
духовної академії до Володимира Чехівського. 1. I. 1906 р.

Чехівській Олені Володимирівні.

Добрий день, Олено, по-
справам в білизни: 1) сорочка,
2) сорочка, 3) підштанок, 4)
волосся, 5) носки, 6)
6) носки (підводілки), 7) бан-
тиль, 8) сорочка, 9) сорочка,
10) сорочка, 11) сорочка (сорочка)

Крім того перешли білизну, що
у мене, на дві парочки.
Я не радив того, що ти
сказала, передавати.
Посилаю підводілки, бо
у мене було, ти добре бачи
можеш мати.

Лист передаю ...
Підштанок (5 пар) одягнути
до підштанок ...

Привіт мамо
1930-11-14, четвер, Київ. Чехівський

Факсиміле першого листа Володимира Чехівського до дружини після оголошення вироку на процесі СБУ. 28. III. 1930 р.

Самбова,
Сабваміцею,
д. Соловецкіх
д. Руб. нр.
1. Франц, 14, 18
Л. М. Чехівскі
1935. VIII-8-10

Сисце, мімі, мімі д'д'д'д'д, м'ма
 іду н'д'д'д. іду рад'д'д'д і рад'д'д'д.
 С'д'д'д'д'д'д'д'д'д'д'д'д'д'д'д'д'д'д'д'
 іду н'д'д'д. 4-VIII я іду
 іду н'д'
 іду н'д'
 іду н'д'
 іду н'д'
 іду н'д'
 іду н'д'
 іду н'д'
 іду н'д'
 іду н'д'
 іду н'д'
 іду н'д'
 іду н'д'
 іду н'д'
 іду н'д'
 іду н'д'

Факсиміле першої сторінки листа В. Чехівського до дружини з соловецького концтабору. 8-10. VIII. 1935 р.

ІЗ СПОГАДІВ ОЛЕНИ ЧЕХІВСЬКОЇ

Картину фізичних і душевних терпінь, що їх зазнавав в ув'язненні Володимир Чехівський і які він віддзеркалював у своїх листах з неволі, доповнюють три наведені нижче спогади його дружини Олени, теж активної учасниці українського національно-церковного руху. Після Другої світової війни Олена Чехівська опинилась на Заході і жила у Сполучених Штатах аж до смерті у 1965 році.

Перший спогад міститься в листі до Миколи Мухи, учня Володимира Чехівського.

Христос Воскрес!

Вітаю Вас, дорогий брате, з святами Великого Воскресіння Христового, перемоги добра, і любови, і всепрощення. Хай воскресне Україна й заживе, вільний у християнському житті, замучений наш народ і відпочине від заподіяної йому кривди! Хай не згасне й у нас тут, на чужині, віра в це Воскресіння, що дасть нам силу пережити всі скорботи життя нашого, відірваних від рідної землі, від близьких, дорогих нашому серцю людей, життя скитального серед чужих глухих лісів, серед сутолоки таборової і суєти мирської, непотрібної, чужої!.. Хай не згасне ця цілюща віра в Воскресіння й перемогу правди і у наших рідних, близьких і далеких братів і сестер, що ще з більшою скорботою несуть хрест тяжкий свого життя, нехай ця віра дасть їм силу дочекатись Світлого Воскресіння! «Нехай радість наша буде повна!»

Сьогодні Страсна П'ятниця. Я так люблю Служби Божі Страсного Тижня! Таку утіху дає наша Церква, — я тут тільки знаходжу замирення для теперішнього й силу на майбутнє. Щиро співчую Вам, що Ви остаетесь відчужені від такого чистого джерела, як українська Церква Христова, — натомість у Вас навкруги є теж цілюща сила

Божа, — це природа, це — Храм Божий, що Вас окрилює, де Ви черпаєте силу для перемоги життя.

Володимир Мусієвич писав мені, що він серед тюремного оточення, серед гамору, часом стогону або непотрібного крику, сміху, наповнюючих тісну камеру людей — знаходив можливість відділитися від всього, та відповідного даному моменту оточення, він знаходив у собі силу не помічати всього, що діється навкруги, знаходив утіху в молитві, знаходив у молитві силу для дальшого терпіння і віру в Світле Воскресіння. Володимир Мусієвич був глибоко релігійною людиною, во всі дні ув'язнення — Євангелія була йому єдиним і порадиником і спасителем від морального заломання.

Увесь Страсний Тиждень у нас була Служба Божа, такі глибокі переживання! У ці страсні дні: четвер увечорі — читання 12-ти Євангелій Страстів Христа за все людство, — страждання наших найлучших синів і дочок України, знущань над ними катів. П'ятниця — винос Плащаниці. Урочиста тиша — Плащаниця в квітах, чергування вдень і вночі. Страждання за всіх людей — увесь світ. Страта наших героїв — мучеників. Субота — похорон.

А де могили наших страдників, рідних, близьких, відомих і тисяч невідомих? Хто їм співатиме похоронні пісні («Не ридай, моя мати!»). Хто оповіє їхні тіла «плащаницею чистою»? Хто покладе китицю пахучих квітів — емблему чистоти їх намірів і життя — і пахощі подивугідні їхнього героїства і смерті? Тут, тут коло гробу Господнього, ми їх оплакували й схиляли свої коліна з глибоким жалем і пошаною безмірною.

Але Воскрес Христос. Не вмре, не загине безслідно творча сила їхнього життя, страждання без сліду не залишиться! В боротьбі й стражданні кращих братів відродиться, оновиться, наша Україна і заживе вільним щасливим життям нових поколінь!..

Згадувала я, стоячи в Церкві, у Великодню ніч, як пройшла та Великодня Ніч двадцять років тому! Згадую й зараз ті переживання, бо вони у мене й зараз і завжди тремтять, і Вам, дорогий брате, учень Володимира Мусієвича, хочу написати про це, бо по листах, таких щирих, бачу, з якою любов'ю, вдячністю й глибокою пошаною Ви згадуєте Володимира Мусієвича. Тому відчуваю, що написане мною про події 30-го року Ви сприймете не байдуже, а як дорогий спогад про вчителя. Про це я не говорила й не писала нікому, бо це нікому «не болить», — а так собі

ділитись переживаннями болючими я не звикла та й для чого? А з Вами поділитись у мене є потреба.

20 років тому... 1930 рік. Процес СВУ, що продовжувався майже два місяці в оперовому Харківському театрі.

Виголошення остаточного приговору — «вирок» якраз в Пасхальну Ніч... Від 11-ої до 12-ої години Святої Ночі вони читали цей вирок, насолоджуючись сатанинською помстою, що пристосували свої «10-8-5 років суворої ізоляції» — замість нашого — «Христос Воскрес!», що чуємо ми о 12-ій годині щороку.

10 років замість розстрілу!..

Я тоді в Харкові була, була присутня в залі судовій... Ми з Володимиром Мусієвичем зустрілися поглядами занімілими. Після вироку прощатися нам не дали, — їх зараз вивели в безвість... А ми? А я?.. Пішла сама (хотіла бути одна) в нічну безодню (друга година ночі) по Харкову, не пам'ятаючи кудюю йшла, — але по дорозі десь зустрілась освітлена церква... Я зайшла... Всеношна Великодня... «Христос Воскрес!» співають... У мене в душі його, того співу, немає... Вона мертва, німа... Так в сльозах десь у куточку приткнулась й простояла до світанку...

Так таки з церкви не вийшла, найшла собі пристановисько, якийсь Божий захист!.. І це не без Божого направлення на шляху своєму, такому безпорадному, темному, я зустріла Божу Церкву... І хоч своєю думкою не могла поєднатися з радісним «Христос Воскрес!», але щось подіяло на скорботну душу, бо воскресла надія, що 10 років пройдуть же колись?! Одна слабенька, але вперта й світла надія, ота тоненька срібненька ясна ниточка привела мене до думки й цілі життя, що я мушу з цим лихом боротися, щоб допомогти, полегшити пережити отих «10 років», що це мій святий обов'язок тут «на волі»... І це я сприйняла всією душею й серцем (ясно це викристалізувалося потім), діяла я як могла, як серце диктувало, діяла бадьоро, з енергією і упертістю: листи, записочки, передачі великі й маленькі (на вигляд — нікчемні!), книжки, нарешті — побачення, хоч короткі, хоч в присутності «свідка», але все це давало велику утіху на скінчення мук ув'язнення... Я була зв'язкова з світом, з волею, з Христовою наукою... Я бачила (по листах його), що поміч моя підбадьорює його сили. О, цей струм, що я старалась йому дати, зберігав його душу від розпаду, зберігав від душевного заломання...

1950 рік ще на чужині.

18. VI. 1950

Олена Чехівська

Другий спогад — розповідь Олени Чехівської про відвідини її чоловіка у 1936 році — записав з її слів Федір Бульбенко. (Уривок.)

В цих тяжких в'язничих умовах єдиною втіхою для Володимира Мусієвича було святе Євангеліє. Він так уважно й захоплено читав цю святую книгу, що забував про оточення в камері...

Тоді я бачилася з Володимиром Мусієвичем [1936 рік] і він розповідав мені, що подорож із Ярославля до Соловков була довга і тяжка. За весь час тієї подорожі всіх в'язнів тримали на голодному пайку, годували оселедцями і не давали води. На Соловках теж тримали на голодному пайку. Розповідав він і про те, що коли він одержав ті пакунки, які я два роки перед тим посилала, то він ділився з голодними в'язнями. Ті в'язні відчували якусь ласку, що впала на них, як манна з неба. Вони були раді тій вістці з волі і тому, що за них хтось піклується. В ізоляторіві Саватієво (Соловки) було краще, ніж в Ярославському політизоляторіві. Там камери були сухіші, вікна без козирків. Бачили в'язні небо, сонце, озеро, оленів і качок. Гуляли одну годину на добу. Це було так до ежовщини. Після того умови ув'язнення були жорстокими. Було заборонено приймати пакунки, приймали тільки гроші. Було поставлено на вікнах козирки. Володимир Мусієвич писав мені, щоб побачити небо, треба лізти на нари. В камерах було повно в'язнів.

В 1937-му році Володимирові Мусієвичу було подвоєно термін ув'язнення. Мене повідомлено, що йому подвоєно термін ув'язнення і вислано в далеко-східні секретні політичні табори без права листування. Після цього зв'язок з ним перервався.

4 квітня 1965 р. Олена Чехівська, передчуваючи близьку смерть, написала інтимну «сповідь», в якій вона серед іншого розповідає про марні зусилля довідатися про долю свого чоловіка і про свій вихід на еміграцію, в надії, що він чудом врятувався і опинився закордоном. (Першу частину «Сповіді», в якій висловлено дуже особисті почуття, пропущено.)

... Я осамітнена давно вже, замкнулася ще після перших глибоких потрясень, смертельної втрати єдиної донечки, але тоді ще був мій вірний друг-товариш життя Володь,

що розумів і з любов'ю все життя підтримував мене, так як і я його розуміла, допомогала во всіх етапах його страдницького життя, в його боротьбі за Правду, за поневолений народ... Потім страдницький його путь і мій разом з ним... Його, коли ще була якась надія, яєсь марево, що я можу, я мушу яєсь допомогти страдницьким мукам ув'язненого, засудженого на небуття... От, тоді у мене не було упадку душевного, тоді я зі всією енергією була в русі, в дії, можливість хоч в тисячній долі облегшити муки приреченої людини, дати хоч хвилину полегшу, хоч міражний блиск надії та утихомирення, хоч на мент, а може й довше... Все це давало мені сили в житті. Я випробувала все, що могла й робила все можливе й неможливе — Харків, Москва, Ярослав, Соловки і знову Підмосков'я... І нарешті в безнадії Київ. А потім блиск надії освітив мій путь на еміграцію, бо ж якась вістка, що Володь опинився по цю сторону залізної заслони (в Манджурії, Харбін I/33 Новомосковська вулиця)... Ця вістка виштовхнула мене з Батьківщини, з Рідного Краю. Все це був міраж... Як буває в пустелі спрагненому мандрівникові уявляється оазис з зеленню і водою... Але це не була якась фантазія, уява... Ні, це ж цю вістку я мала у Вінниці, а потім у Львові... Всі ознаки дійсного стану... Я писала на цю адресу сама, а потім у Львові через п. Луцького Мирона (через міжнародні організації)... І все це без всяких відгуків, звичайно, без всяких вісток. А тим часом я опинилась на чужій землі, ще далі від Рідного Краю, без надії на поворот на Рідну Землю, як не до живих, то до дорогої могили Любусі, щоб там рядом з нею відпочити на вічно... Оце моя сповідь. (Думала сьогодні говорити в церкві, але не була готова душевно і тепер сповідаюсь на папері). Тяжкий непростимий гріх, на моїй душі, я його повсяк час відчуваю й болюю цим, що виїхала в погоні за міражем нездійснимим, залишила Рідну Землю, пішла за покликом якоїсь надії, а може за покликом обов'язку можливості допомогти страдному ув'язненому, приреченому, може... може... Це мене повело в далеку путь, чужими незнаними доріжками... Потім, коли виявилася безнадійна ситуація, коли надії на виявлення якогось сліду життя, чи смерти Володі — цього страдника за правду людську, коли ці надії зникли, я опинилася перед пусткою... Пусткою душевною, тут на дорогах і шляхах чужих я не знайшла чого шукала, за чим погналася по чужих шляхах. (Манджурія потрапила раптом до рук катів-більшовиків, а тут

серед тих, що випадково вирвалися зі сходу, ніде не виявилось слідів Володі)... А там залишила на Рідній Землі, в Києві, і живих друзів і дорогу, ніколи не затьмарену, в моїй думці, могилу Любусі... Це мій гріх... Могила залишилась занедбана, закинута і хоч там на могилі на сторожі росте калина і оплакує і вкриває листям і ягідками каліновими, дорогу могилу, замість моїх сліз і поцілунків землі на могилі, вкриває восени золотим листям, як мою журбою, а весною процвітає білим цвітом — мою любов'ю і тугою... Так, так я завжди бачу ту калину, що в журбі похилилася над хрестом і могилою тієї юної, життєрадісної й чутливої істоти, що відійшла так рано з цього непривітного світу. Може це теж моя провина, мій гріх, що не зберегла її, що загинула вона так рано... Чи цей гріх мені буде прощений? Не знаю, чи маю я право її оплакувати, чи це може, Боже Провидіння, що Господь її забрав з цього світу, такого темного, тяжкого, що катує людей, не жаліючи ні дітей, ні юнаків, ні жінок... Може, це Божа Благодать, що забрав у свої оселі, не допустивши до тяжких страждань, як це допустилося з її батьком Володимиром Чехівським, а також скільки її товаришок і друзів потім переживало страшні страждання й горе (згадати тільки молоду, юну Рону Черняхівську, що в руках катів затьмарився її розум (збожеволіла), що й мати Людмила Старицька-Черняхівська не змогла її знайти по таборах смерті), як це згадати, то може, це Благодать Божа над мою донею Любусею так проявилася, що не допустив, Господь, її до таких страждань... То ж, молись, нещасна мати! І дякуй, Господеві, що не прийшлося їй так страдницьки прожити, як це було з її подругами...

А ще залишила там у Києві друзів, що тепер вони за мною плачуть, а я за ними тут, бо вони там самотні, хворі, старі, а я тут теж стара, хвора і зовсім самотня. Це теж гріх мій. Я залишила їх без моєї уваги, любови й ніжності, що скрашує, облегшує старість. Ото і є кара тяжка на чужині. І до Рідної Землі ніколи не припаду з поклоном низьким...

Пожовкле листя шелестить і гаснуть очі,
І я не знаю — чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світі волочусь, бо вже не плачу, не сміюсь...

Ні, ще плачу! Не сміюся дійсно, а плачу завжди, як згадаю мою Україну далеку, самотню могилу з похиленою

калиною, страдника-друга, товариша, що й не знаю, де його могила, де він свою буйну голову поклав, а чи вмер, чи може десь мучиться-страждає...

Олена Чехівська

Із збірки Ф. Бульбенка. — Архів УВАН ім. Д. Антоновича у США, Нью-Йорк. Відпис оригіналів.

ЛИСТИ З УВ'ЯЗНЕННЯ ДО РОДИНИ ПРОТОІЄРЕЯ МИКИТИ КОХНА

Протоієрей Микита Кохно, випускник Київської духовної семінарії, учитель, був священиком УАПЦ з 1922 року. У 1936 році його заарештували і судили на останньому судовому процесі над діячами УАПЦ. З концтабору він не повернувся. Листи прот. М. Кохна зберігаються у його дітей у США.

Любі й дорогі мої Віруся і дітки Валя, Тарасик і Катю!

Ще раз нагадую Вам, що я послав Вам два листи, один лист послав 9. VI, а другий 12. VI. Пиши чи получила ти їх чи ні. В тих листах я писав більш менш подрібно, як я доїхав і як я зараз живу в лагерах. Коли одержиш цього листа, то при першій можливості віднеси листа Євдосії Федоровні. Чи вона Федоровна, бо я добре не пам'ятаю, коли не так, то нехай вибачить.

Віруся, ще раз прохаю, моє серденько, пиши мені почаще, бо я дуже скучаю за тобою і за дітками, сивію по дням, аж моторошно стає. Коли жили умісті, то мабуть не вміли добре цінити, чи добре чи гірко та все таки у купці. Гляди свого здоров'я, доглядай дуже і за дітьми, не дуже пускай їх самих розїжджати, придивляйся, щоб не навчилися курити. Щоб скрізь себе добре тримали і добре поводитись. Коли б швидче прийшов той час, що[б] з Вами побачитись, здається всіх на руках носив би. Пиши Вірусе, чи пишуть тобі всі наші рідні і як вони живуть. Я написав листи: Гаші, Васі, мамі, одноразово й тобі.

Вітай ще раз Катерину Олек., Марію Сте., всіх її діток, Катерину Ів. Дмитрівну і всіх останніх.

В тих письмах прохав тебе за посилку, коли немає змоги, то і не висилай, а коли вишлеш то додай до того, що я прохав, штук три голок, 2 різинки канцелярських,

добре було б, щоб ти положила коробочку вазеліну, бо дуже попеклись вуха, шия, ніс від сонця, а потім свічечей від геморою.

А поки що будьте здорові. Всіх кріпко цілую,

Ніка

14. VI. 36

Любі й дорогі мої Віруся, мама, дітки Валя, Тарасик і Катю!

Одержав Ваші останні три листи, першого одержав, що ти писала з Тарасиком, другого Валі і Каті і третього одержав 22. III що ти писала 6. III. Відповідаю на всі разом, бо ніяк не спромігся написати раніш, розпочну писати — щось переб'є і ось аж за третім листом відповідаю, правда ти ще повинна одержати один лист крім того, що ти одержала і відповідаєш, гадаю, що ти одержала вже. Ти мені пробач, що пізенько відповідаю, бо в умовах мого життя не завжди можна бути ісправним щодо листування.

Але це нехай тебе не хвилює і не наводить на зайві думки, бо я стараюсь як можна чаще писати, щоб в свою чергу одержувати і від тебе почаще листи, що єдине вносить хоть меленьке заспокоєння, що Ви там живі й здорові. Живу я покищо на старім місці і на старій роботі, живу порівнюючи — байдуже, але ніяк не переборю себе в тім, що дуже скучно за Вами, і чим далі тим більше, трудно мені в цьому відношенні привикати. Пам'ятаєш,

---

ПОЯСНЕННЯ ІМЕН У ЦЬОМУ І НАСТУПНИХ ЛИСТАХ о. МИКИТИ КОХНА:

Гаша (Агафія) — сестра о. Микити Кохна.

Вася (Василь) — брат о. Микити, розстріляний в жовтні 1937 р.

Катерина Олексіївна — друга дружина Івана Гаращенка.

Катерина Іванівна — донька Івана Гаращенка від першої дружини.

Федір Іванович Дробицький — суджений разом з о. Микитою.

Мама — мати паніматки Віри Кохно, дружини о. Микити.

Мотя — сестра паніматки Віри Кохно.

Антін — чоловік Моті.

Матусяни — родичі паніматки Віри Кохно з містечка Матусів.

Всі інші особи, про яких згадує о. Микита Кохно — це його улюблені парафіяни.

**Микита Кошино,
пізніший прот. УАПЦ, в студентські роки.**

Група діячів УАПЦ.

Зліва сидить прот. Микита Кохно; стоять зліва: паніматка Віра Кохно, паніматка Павловська, прот. Михайло Павловський.

Людмила Михайловна Рязань,
гит. Василь Миколайович Котляков
Щас як Вас записали в нас новий підписувач
закордонної листівки, і листівка в Київ, і листівка
між ними, так і до часу запису в нас не одержував
щас, і листівка - не знає, чи ще має право писати
Котляков одержав двох листів, та на них не дійшло
повідомлення про доволеньство, що не дійшло
одержувачу. Не вдоволься з листів, в Косовині, стис
ви, з листівки, що була, дайвати до Харкова
добрих людей, і листівка, і листівка, і листівка
и листівка, і листівка, і листівка, і листівка
перодом, і листівка, і листівка, і листівка, і листівка
далося, і листівка, і листівка, і листівка, і листівка
Свободу, і листівка, і листівка, і листівка, і листівка
Котляков, і листівка, і листівка, і листівка, і листівка
всіх, і листівка, і листівка, і листівка, і листівка
було, і листівка, і листівка, і листівка, і листівка
і листівка, і листівка, і листівка, і листівка, і листівка
сі, і листівка, і листівка, і листівка, і листівка, і листівка
і листівка, і листівка, і листівка, і листівка, і листівка
і листівка, і листівка, і листівка, і листівка, і листівка
і листівка, і листівка, і листівка, і листівка, і листівка

Факсиміле листа прот. Микити Кожна
з ув'язнення до рідни. 10. IX. 1937 р.

немає гою тисати бо їм завжди не ухвалити
і не потрібний. Боюсь що діти наші їм уміємо
крити шовно масами, краще бунд щоб ісаїні діти
у шатувей не писати. Деяк мене кауїна
мама, Тасяшка, сестра Анїтка, - прислана
імені міста - трокута була то м висті;
предавав їй кривит, Анїтин адресу самі пасав
сидіє ні словеска від себе не написав, отоме ще
раз кашу, як не тільки, а відоме нішівий
нішівий. Що до мене, то поки що здоровий
сидіє і працюю по старому.

Вітання Катерині Олександрівні, Катерині Федорівні, Шимоні
Дмитровичу, Катерині, Новикові, Пилипіві, Дані, і
сімці, Марії Савчині. Родина Л. Катю і всіх
всімних. Тільки помагайте як діти годяться
як виміждете, ви добре вмієте, сидіє все.

Тільки що бувайте здорові всім відомим і
Кривокуцькому Ваш - Ніка.

19/12-37г.

Факсиміле останньої сторінки останнього листа прот. Микити Кохна
з ув'язнення до сім'ї. 19. IX. 1937 р.

коли був і на волі то коли відлучався на два-три дні і то всього передумаєш за сім'ю, а тепер як кажуть і чад погас. І тільки коли заснеш то на той час заспокоїшся, а в сні часто бачу всіх Вас, а коли проснуєш, то такий жаль обнімає, що це був сон, але я рад і цьому, коли лягаю спати, то й думаю, — коли б і ще приснилися Ви всі.

Мама тільки двічі й снилася, а Арсеній між іншим часто сниться. Дуже радий, що дітки написали, я не міг спокійно читати їх. Приємно слухати, що Тарасик заміряє поправитись. Дякую тобі мій синочок за обіцянку. Добре зацікавляється, а ще більше буду дякувати і любити мій любий, Тарасику, коли ти на ділі покажеш, що ти поправився. Валю теж прохаю підтягнутись, бо Ви й самі відчуваєте наше тяжке положення, то хоч зацікавтеся добре, пожалійте мене, а ще більше свою маму, бо їй самій тепер приходится всіх Вас доглядати, одягати й годувати, та ще й мені допомагає, а здоров'я мами неважне не доводьте її до схвилювання, а старайтеся своєю поведінкою, добрим успіхом в учобі — розважити її. Цим Ви полегшите її стан здоров'я і дасте велику утіху. Для покращання Вашого догляду і турбот про Вас, мама попрохала Бабуню, яка у відсутність мами доглядає Вас і як Ви пишете, — варить Вам, обпірає Вас і таке інше, а возраст бабуні такий, що нам соромно стає, що замість того, що ми повинні бабуню доглянути, — допомагати їй у всьому, а всьо виходить навпаки. Дорожність, мої дітки, своєю бабунею, любіть її, слухайте, що Вона скаже зробити — робіть з охотою і взагалі будьте вдячними. Ви ж самі пишете, що коли приїхала до Вас бабуня та привезла Вам всього і цим дала Вам можливість провести святка добре. Крім цього прохаю Вас, дітки, любити й слухати свою добру тьотю Катерину Олексіївну, любіть її як рідну тьотю, бо в нашій горі і нещасті вона перша і найбільше пригріла й приютила нас. Ви знаєте, що у тьоті і своє горе, — утративши своїх діточок, про яких вона ніколи не забуде та ще й нам допомагає. Живіть і робіть так, щоб тьотя на Вас не обіжалася. Який я був би радий і щасливий, щоб мені ще трапилася можливість подякувати на ділі тьоті Каті за всі її турботи, за все її добре. Це наш святий довг.

Зокрема дякую тобі моя кохана, Віруся, що ти всі свої сили намагаєш, щоб доглянути діток, — і мене в далекому краю від Вас — не забуваєш. Всім я від тебе довільний, тим більше, що ти в самі тяжкі хвилини нашого життя

показала себе цілком вірною й дорогою дружиною. Ти не можеш собі уявити, як я морально болю за тебе, що ти опинилася в такім стані, що самій приходитьсь добувати той кусочок хліба на сім'ю, та ще й мені помагати, а ще більше болю тим, що я за весь час нашого життя не зміг віддати всього того, що бажало моє серце і вся моя істота. Хвилююсь за твоє здоров'я. Коли б ще діждати того повернення до Вас і застати всіх Вас здоровими.

Вітаю щиро Катерину Олекс., Романа Л., Євдокію Вас. Привітай її від мене хоч з насущим її святом, я в той день згадував її, Катерину Н., Мілю, Дмитрівну Марію П., Марію Сав., всіх Каченят, Марину Мих., Катю. Карпійову, Плихтіїв. Від Дуни листа я не одержав, з Одеси теж не одержував. Від Андрія П. я одержав тільки одну листівку, на яку я теж послав листівку і письмо, але від нього більше не одержував. Так само і в Матусів написав три листи, а від них ні одного. Ще раз понаписую, коли не одержу відповіді то більше писати не буду. Віруся, вітай від мене всіх кого знаєш — Новохацьких Івана Д. і його дружину і всіх останніх.

Погода у нас починає все далі теплішати. Сніг був трохи розтав, а сьогодні знову йде, тільки мокрий.

Вітає Вас Хведір Ів., він від Химочки нічого не одержує. Починає хвилюватись, вплоть до того, що вона зовсім за нього забула.

Живемо ми в місті, на тій самій фаланзі або колонії, тільки не в однім вагоні, бо я, де працюю, там і мешкаю в двох з контролером-економістом — займаємо половину вагона. Адреса та сама, тільки вмісто «фаланги» можна писати Колона, цебто 77 колона, укладочная.

Пиши будь ласкава почаще.

А поки що бувайте здорові. Всіх Вас кріпко цілую

29. III. 1937

Ваш Ніка

Любі й дорогі мої Віруся, дітки Валя, Тарасик й Катя!

Повідомляю Вас, що я є жив і здоров. Давно від Вас не одержував листів, але гадаю, що Ви пишете на Колону, але я в другому місті. Чув, що були листи і телеграма, але я не одержав. А теж з березня місяця не мав змоги написати Вам листа, звичайно дуже болів і хвилювався, бо давно від Вас не мав ніякої звістки і Ви теж, гадаю не

менше боліли душею, що від мене не було листів. Пишіть негайно, як Ви живете, як здоров'я, як дітки, душі дуже скучно і болю за Вас.

Пиши на такий адрес мені: Д. В. К. город 2-ой
Хабаровск, 16 Отделение НКВД.

Коли буду в другім місті при першій змозі напишу листа.

Ти писала, що мала послати посилку, чи послала чи ні, я не одержав. Останнього листа я одержав від тебе ще в кінці лютого, в якому ти писала про посилку. Я на нього послав тобі відповідь. Одержав також і фотокарточку, де Ви зняті втрюх, ти, мама і Катерина Олексіївна.

Пиши, як живуть мама, Гаша і Вася.

Вітаю всіх і Катерину Ол. Кріпко цілую Вас всіх

29. VI. 1938

Ніка

Друкується вперше. — Із збірки Валентина Кохна. Відпис оригіналів.

РОЗДІЛ VI

*ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
ПІД ПОЛЬЩЕЮ І РУМУНІЄЮ
1918 — 1939*

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПІД ПОЛЬЩЕЮ І РУМУНІЄЮ (1918 — 1939)

Після Першої світової війни на карті Європи знову з'явилась польська держава, східні кордони якої були остаточно встановлені підписанням Польщею Ризького договору з радянським урядом у 1921 році. Під Польщею опинилась значна частина України, включно з Західньою Волинною, Холмщиною, Підляшшям та українським Поліссям — землями, на яких переважало православне населення. Православні відразу відчули важку руку ревнителів римо-католицизму, які прийшли до влади. Вже в 1918 році на окупованих австро-угорськими військами Холмщині і Підляшші, які до війни були під владою Росії, поляки почали масово відбирати у православних їхні церкви; деякі з них пересвячували на костели, інші просто закривали або й руйнували.

Волині, де було понад мільйон православних українців з добре організованою церковною структурою і де протягом 20-х років буйно розвинувся національно-церковний рух, польські римо-католицькі експансіоністи довго не наважувались зачіпати. Першу спробу наступу на Православну Церкву на Волині і Поліссі зроблено в 1929 році. Польський римо-католицький єпископат за підтримкою Риму розпочав серію масових судових позовів з домаганням відібрати у православних численні їхні церкви і монастирі. Мотивувалося це тим, що ці церкви і монастирі були відібрані російським урядом від греко-католиків і передані Православній Церкві після скасування унії на окупованих Росією землях у 1831 році. Римо-католицький єпископат, однак, з'їгнував важливий факт: серед згаданих церков майже не було таких, що колись були римо-католицькими костелами, а Греко-католицька Церква на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким, яка могла б висувати до них претенсії з децю більшою (принаймні теоретичною) підставою, не була зацікавлена в цій насильницькій анти-православній акції. Позовам покляло край відповідне рішення Найвищого Суду Польщі з 1933 року.

Після того і аж до 1937 року тиск на Православну Церкву в

польській державі переважно полягав у намаганнях поступово полонізувати православне духовенство і в дрібних дошкуляннях православним з боку влади і Римо-католицької Церкви. Одначе, всі ці заходи не мали жодного впливу на силу і життєвість українського національно-церковного життя на православних землях під Польщею.

В останні місяці 1937 року розпочалась широка кампанія насильного навернення на римо-католицтво православних українців на Волині, в районах уздовж польсько-радянського кордону. Цю так звану «ревіндикаційну» кампанію ревно провадив з апробатою найвищих урядових кіл Корпус Охорони Пограниччя (КОП), неперемінливо вживаючи найрізноманітніших обмежень, переслідувань і репресій. Поляки мали на меті також полонізувати українське населення прикордонних районів, і з цією метою вимагали від усіх тих, чії прізвища кінчались на -ський, -цький, -ич, щоб вони змінили у метриці національність на польську. Тим, що погоджувались, обіцяли різні пільги, і навпаки. Насильство КОПу об'єднало українське населення в рішучому спротиві сваволі і викликало численні протести з боку провідних українських діячів, зокрема українців-послів до Сейму. Не зважаючи на підтримку «ревіндикаційної» акції владою, вона не принесла бажаних наслідків.

Тоді польські ревнителі «правдивої» віри знову скерували свою увагу на Холмщину і Підляшшя. Те, що відбувалось на цих землях влітку 1938 року, можна зарахувати до одних з найгірших гонінь на християн протягом усієї історії Церкви, з тим, що тут гонителями християн були теж християни. За короткий час було зруйновано або спалено 115 православних церков. В більшості випадків нищили і церковне майно, руйнували прицерковні цвинтарі. Брутальність державної поліції супроти безборонного населення не знала меж.

Це варварство викликало хвилю обурення у багатьох країнах світу. У США і Канаді відбувалися організовані православними українцями протестаційні віча. Вживалося заходів для порушення цієї справи на форумі Ліги Націй. Відправлялись спеціальні богослуження за переслідуваних православних. Послання з засудом переслідувань видав першоієрарх Греко-католицької Церкви митрополит Андрей Шептицький. Але не було жодної реакції з боку Риму, який своїм авторитетом міг би покласти край насильству.

Кінець-кінцем світовий розголос подій на Холмщині і Підляшші, а водночас міжнародня напруженість у зв'язку з експансивними кроками Гітлера примусили польську владу припинити гоніння православних. А у вересні 1939 року Польща впала, не витримавши і 3-х тижнів нацистського блітцкригу.

* * *

Православна Церква на Буковині, яка протягом короткого часу перед розвалом Австро-Угорщини пережила світлий період

автономії і розквіту, почала відразу зазнавати утисків і переслідувань, опинившись в кінці 1918 року під владою Румунії. Румуни, у великій більшості теж православні, у своїй національній і церковній політиці відзначались непримиренною шовіністичною нетерпимістю до підпорядкованого їм українського населення Буковини. В їхніх плянах не було місця для Української Православної Церкви, української мови і культури, і нова влада ретельно взялась до румунізаційних заходів.

Протягом усього кількох років окупанти досягнули свого. Буковинську Греко-орієнтальну Архидієцезію (таку офіційну назву мала до приходу румунів Українська Православна Церква на Буковині) насильно перейменовано на «Православно-Румунську Архидієцезію» і підпорядковано Румунській Церкві. Усунуто від керівництва Церквою свідомого українця єпископа Тимінського; склад Консисторії заповнено румунами і ренегатами-українцями; наказано вживати румунську мову в богослуженнях і проповідях, а також у ділових справах Консисторії. Згодом і навчання релігії переведено на румунську мову. Непокірних тяжко карали.

Протести українського населення, церковних і громадсько-політичних діячів та організацій проти насильства над національними правами народу залишались без відгуку. Така анти-українська політика румунської влади тривала протягом усього часу підпорядкування Буковини Румунії.

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПІД ПОЛЬЩЕЮ

[81]

ЩО ДІЄТЬСЯ НА ХОЛМЩИНІ В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ ОКУПАЦІЇ

У 1918 році, ще перед тим, як було проголошено новітню польську державу, на окупованих австро-угорськими військами землях, що до війни були частиною російської імперії, поляки здобули широкі права і повноваження. На Холмщині вони дуже швидко почали використовувати свою владу для бруталного переслідування православного населення. Про це свідчить очевидець.

Дістали ми від одного селянина допис з тієї частини Холмської губернії, яка знаходиться під австро-угорською, а вірніше під польською адміністрацією. Друкуємо цей допис нижче, не подаючи ні імени автора, ні місцевости, щоб відібрати охоту ретельним адміністраторам Холмщини шукати «крамольника» і його переслідувати. Бо на Холмщині, як то кажуть, б'ють і плакати не дають. Поляки там відібрали в нашого народу елементарні людські права, знущаються над його релігійними почуваннями, забороняють його рідну мову, а хто спробує запротестувати проти цих середньовічних насильств, або навіть комусь приватно про це написати, того денунціюють, як ворохобника і роблять нешкідливим. Такі випадки дуже часто там трапляються, і ми не хочемо, щоб в цім случаю таке сталося.

Пише автор допису таке:

«Поляки, будуючи Польщу з ласки Австрії і Німеччини, почали з того, що постарались випросити у австрійської влади заборону православним на Холмщині задовольняти свої релігійні потреби — замикають їх церкви і не дозволяють відправляти службу Божу в них.

Поляки думають, що ніхто не зрозуміє їх заходів і пакостей. Бо не може бути, щоб то було зроблене зі сто-

рони австрійської влади самостійно, бо в Австрії вільно кожному визнавати свою віру і молитись на рідній мові і по своєму обряду. Мало того, поляки постарались забронити на Холмщині також і запровадження українських шкіл.

Церкви замкнено на цій підставі, що нібито Російсько-православна Церква не є тут правне визнання. Добре, а де ж тут Російсько-православна Церква?

Народ тут український, окупація австрійська, земля і мова є з-передвіку українська, мова, на котрій надруковано церковні книжки, слов'янська, така, на якій друкуються церковні книжки у всіх православних християн в Австрії. До Росії ні народ, ні земля його не належать. Де ж тут російське православ'я?

То є одне. Друге: чого сподіються досягнути тими заборонами поляки? Вони хочуть увесь український холмський народ змусити перейти на римо-католицизм, цебто до костела, ополячити, але вони забувають самий звичайний закон:

Думалось, що приклад бувшої російської влади на Холмщині з 1875 року научить поляків інакше провадити польську справу на Холмщині. Та ні, вони ідуть тим самим шляхом, яким йшла стара Польша й прийшла до... свого кінця і яким йшла Росія і прийшла до... свого розпаду.

Думалось, що за сто літ цивілізація в Польщі зробила якісь поступи, але ні. Навпаки, тоді поляки ще сяко-такo терпіли українців у своїм «Крулевстві», а тепер ніяк не можуть згодитися, щоб поруч них жив другий народ, котрий має свою мову і свою віру.

Раніш поляки віддавали українські церкви в аренду старозаконним, і хто хотів охрестити дитину, той мусів йти до арендатора просити ключів до церкви і платити йому за це, а тепер зовсім замкнули церкви і не впускають до них ні хрестити, ні шлюб взяти, ні ховати вмерших, ні сповідатись, ні молитись.

І скрізь на Холмщині діти нехрещені, люди живуть без шлюбу, умирають без молитви й сповіді, в неділю й свята народ остається без служби Божої.

То є польська цивілізація, то є польська толеранція, то є ХХ вік християнської ери!

Коли ж така «поступовість» поляків відносно українців на Холмщині є пімстою їх над українським народом за діла бувшої російської влади, то ще гірше, бо що винен український народ за діла бувшої своєї влади? Адже той народ і сам терпів від тої ж влади!

Та видно, що холмському українському народові така вже доля випала: з одної сторони терпи й з другої сторони терпи, а світла і кращої долі ніколи не бачити.

А цивілізація поляків на правду недалеко втікла від татарщини»...

На жаль, про цю татарщину майже нічого не знає культурний світ, то ж було б бажаним, щоб свідомі одиниці серед українського населення Холмщини про всякий факт польського насильства і злочини над нашим народом подавали докладні й конкретні фактичні відомості до українських часописів. Наш часопис все радо буде містити такі дописи.

«Вістник політики, літератури й життя», ч. 39. Відень, 1918, 30 вересня, стор. 1.

ВИСТУП ПОСЛА СТЕПАНА СКРИПНИКА В ПОЛЬСЬКОМУ СЕЙМІ НА ЗАХИСТ ПРАВОСЛАВНИХ УКРАЇНЦІВ ВОЛИНИ

В 1937 році поляки розгорнули інтенсивну кампанію навертання на римо-католицьку віру православних українців, що жили в районах уздовж кордону Польщі з СРСР. Корпус Охорони Пограниччя (КОП), який був в авангарді цієї акції, не перебирав у засобах насильства, щоб досягнути цієї мети. Особливого розголосу набрали події у селі Гриньки в грудні 1937 і в січні 1938 років, про які розповідає у своєму виступі в Сеймі 1 лютого 1938 р. посол-українець Степан Скрипник (тепер митрополит Мстислав), протестуючи проти польської сваволі.

У день свята Корпусу Охорони Пограниччя [КОП] в жовтні місяці 1937 року в с. Гриньках коло будинку повшехної школи відбулась урочистість, по закінченні якої уряджено було танцювальну забаву в шкільному будинку. Декорація, яка оздоблювала підчас урочистости зовнішні стіни школи, залишилася на місці протягом цілої ночі, а на другий день рано виявилось, що портрети найвищих достойників держави, а також образи святих, які на тій стіні висіли, спровокували невідомі злочинці.

Місцева влада негайно зарядила дохідження, в наслідок якого 5 осіб було затримано: з них одну особу, яка призналася до вини, посаджено до в'язниці, а решту після допиту звільнено.

У зв'язку з тим випадком починають ширитись поголоски, що КОП буде виселяти з прикордонної полоси всіх православних українців. Ширяться також чутки, що ціла людність прикордонної смуги повинна буде перейти на римо-католицизм, що при майбутній комасації православні українці або цілком будуть позбавлені землі й виселені, або дістануть гірші кавалки. Ці систематично поширювані

поголоски набирають в очах місцевої людности ознак правдоподібности з огляду на такі факти:

Користаючи з прислугуючих управнень, місцева влада КОПу в листопаді й грудні місяцях 1937 р. і в січні 1938 р., переводячи цілий ряд репресій, що обмежують громадянські права, загострює ригори в прикордонній смузі, які надзвичай зв'язують і пригноблюють місцеву людність: селянам відбирають пашпорти, без яких не можна рухатись в прикордонній полосі; забороняється уживати світло в хатах; забороняється виходити з хат увечері. Православному священникові в с. Осники Волоцькому, який виголосив у церкві казання на тему, що конституція Речипосполитої признає свободу сумління та визнання для всіх громадян, а в тому числі й для православних, забороняють потім чини КОПу відвідувати своїх парафіян в с. Козачки. 10 січня б. р. цього священника з невідомих причин було заарештовано, відведено під ескортою вояків до стражниці КОПу й затримано там протягом чотирьох годин. Православного священника Малюжинського при виконванні 5 січня б. р. душпастирських обов'язків у с. Гриньки ескортує капрал КОПу, що викликає надзвичай пригноблююче враження серед вірних. Тому ж священникові Малюжинському, не зважаючи на те, що він має сталу перепустку, забороняється відвідувати своїх парафіян у с. Гриньки без спеціального кожноразового дозволу на те влади КОПу. А 8 січня б. р., коли дозвіл на відправу в тім селі служби Божої було уділено, церковного старосту, що мав ключі до церковних дверей, закликано до стражниці й там затримано, дякуючи чому священник був змушений відправити службу Божу не в церкві, а в дзвіниці.

Усе це викликало те, що серед місцевої православної людности утривалюється переконання, що єдиним виходом з невиносимої ситуації є добровільний перехід на римокатолицизм і то тим більше, що до акції навернення приєднались кілька вчителів і вїйт гміни Ланівці Ян Стадницький.

Цей останній, використовуючи підлеглих йому солтисів, а також не перебираючи в засобах, змушує своїх виборців православного визнання до зміни цього визнання на римокатолицизм.

Ціла акція довела до того, що 19 грудня 1937 р. в місцевому костелі в Ланівцях відбувається перша урочистість переходу на римокатолицизм 116 мешканців с. Гриньки.

Акція продовжується далі так само і в інших місцевостях гмін Ланівці й Білозірка Крем'янецького повіту, що викликає зрозуміле занепокоєння серед місцевої православної людности, яка почуває себе загроженою в основному своєму праві — свободі визнання.

На цю акцію звернула увагу як польська, так і українська преса, викликаючи занепокоєння громадської opinii.

Щоб дослідити фактичний стан цієї справи, виїхав на місце Голова Української Парляментарної Репрезентації Волині посол Сергій Тимошенко, якому вдалося добратися до села Гриньки. На жаль, послові С. Тимошенкові не вдалося належно висвітлити цілої справи, бо влада КОПу змусила його покинути село. Коли у п. посла представники КОПу, в присутності місцевої людности, відбирали у гвалтовний спосіб попередньо видану перепустку й вимагали негайно покинути прикордонну смугу, один з присутніх господарів села Гриньки сказав: «Тепер Ви, п. после, бачите, як нам тут живеться, коли навіть послові не вільно з нами поговорити. Але запевняємо Вас, п. после, що католицьку метрику можуть нам видати, але душі наші зістануть православними й українськими».

Вдалося ствердити, що головну ролю в акції навернення на римо-католицизм відіграє місцева влада КОПу.

Один із старшин у ранзі капітана буває на зібраннях сільських громад, де виголошує промови, закликаючи православну людність до переходу на римо-католицизм. 26 грудня 1937 р., після промови п. капітана на зібранні 150 членів громади села Юсківці, 13 осіб висловило згоду змінити релігію, за що дістали від капітана похвалу й назву добрих громадян держави.

Відомо, що підстаршини довший час систематично обходили хати окремих господарів і наклонювали їх змінити визнання. Говорять, що за перехід на римо-католицизм обіцяли вони при тому землю, звільнення від шарварку та інші привілеї, а в разі непослуху загрозували викиненням з прикордонної полоси та іншими репресіями.

У цілій місцевості, де провадиться акція навернення, oprіч тих виняткових приписів, які там ділають, як у прикордонній полосі, створюється сугестія, що там можуть мешкати тільки поляки й католики, а православна людність українська не має й мати не може жодної оборони, жодної допомоги. Як підтвердження цього, може служити факт стислої ізоляції тих місцевостей через недопущення православних священників до вірних і святинь, ескортування

їх вояками КОПу, недопущення делегованих православною Консисторією в Крем'янці священника А. Бриниха й епархіяльного місіонера п.-о. С. Казновецького до відвідин села Гриньки, змушення виконуючого свої посольські обов'язки посла С. Тимошенка (який мав перепустку, видану командою КОПу) негайно покинути прикордонну смугу.

До цього додаю ще загально відому подробицю, що заслуговує на увагу, а саме:

Церква села Гриньки підчас служби Божої 30 грудня 1937 р. не зважаючи на те, що це був звичайний, буденний, несвяточний день, була переповнена переважно нео-католиками, цебто тими особами, які перед тим перейшли на римо-католицизм. Цілу службу присутні стояли навколішках, плачучи й ридаючи, а по скінченні служби настоятель довший час був оточений вірними і змушений вислуховувати їх жалі і болі. Але влада КОПу, довідавшись про це, становчо зажадала від о. настоятеля негайно виїхати з села.

Вищенаведені факти ще раз підтверджують, що головну роль в акції навернення на римо-католицизм православної людности в гмінах Ланівці й Білозірка Крем'янецького повіту відіграють чинні старшини й підстаршини КОПу.

Що більше, — несвідомі шкідливості своєї акції одилиці знаходять гарячу підтримку в особі свого начальника, який, згідно з описом, що подає його орган Курії Біскупської в Луцьку «*Życie Katolickie*», 19 грудня 1937 р. на костельну урочистість, зв'язану з переходом на римо-католицизм першої групи вірних, надіслав привітальний лист, відчитаний одним з пп. старшин КОПу.

Подаючи вищезазначене до відома пана міністра Внутрішніх Справ, ласкаво прошу висвітлити вищеподані факти й уділити вияснень щодо зроблених і замірених заряджень у цій справі.

[1 лютого 1938 р.]

Степан Скрипник

«Волинське слово», ч. 5, Луцьк, 1938, 6 лютого.

АНТИ-ПРАВОСЛАВНА КАМΠΑНІЯ ПОЛЯКІВ НА ХОЛМЩИНІ В 1938 РОЦІ

Весною 1938 року поляки перенесли кампанію насильного навертання православних українців на римо-католицизм на Холмщину і Підляшшя. Починалося з погроз, вимог від православних священників проповідувати польською мовою, закривання церков. В червні поляки перейшли до відкритого насильства, яке своєю брутальністю рівнялося одним з найгірших переслідувань християн в історії. Цілий ряд фактів про початкову стадію кампанії подано в нижченаведеному уривку з книжки, присвяченої подіям на Холмщині у той час.

Спочатку 1938 р. ніхто з холмщаків не припускав, що може статись ще щось гіршого, ніж звичайна холмська дійсність. І справді, губити, здавалося, більше не було чого. Бо після 1918 р., т. є. після настановлення над цією землею польської влади, поляки зачинили майже всі церкви, 169 церков висвятили на костьоли, відібрали від української Церкви й роздали ксьондзам та колоністам понад 17.000 гектарів найкращої землі, заборонили працювати культ.-освітньому товариству «Рідна хата», забрали його бібліотеки, понижили все майно, припинили діяльність українських кооператив, цілком знищили українське шкільництво, виарештували свідоміших громадян...

Безконечна низка принижень й зневаг палила соромом і гнівом серце кожного холмщака. Ні, гірше не могло бути...

Але це гірше прийшло в роках 1938 й 1939. Страшні роки диявольської боротьби цілої держави проти маленької горстки холмщаків-українців.

Почалося з атаків на православ'я у польській пресі, на чолі з краківською газетою «Ілюстровани курер подзенни». Православні, ці гайдамаки, твердила польська преса, укра-

інізують Холмщину. Їх треба перевести на католицтво, тоді все буде добре.

Потім заворушилась місцева польська адміністрація й громадянство. На постерунки поліції, та до «референтів безпеченьства» почали викликати свідоміших громадян, затримували їх в арештах, били, казали їм переходити на католицтво, або виїхати з Холмщини. А місцеві поляки почали організувати різні товариства «опеки кресуф всходніх» й допомагати поліції нищити українців. На зібраннях місцевих поляків оголошувано такі ухвали: «1. Наука релігії у школах для православних дітей повинна провадитися польською мовою; 2. Богослуження в церквах повинні відправлятися також польською мовою; 3. Це також відноситься до мови проповідей; 4. Свята у православних повинні відбуватися згідно з новим стилем»; і т. д.

Так, 3 квітня 1938 р. у с. Савині місцевий ксьондз Зигмунд Гжигожевські та пару місцевих поляків, як Г. Войцеховські й Ф. Філіповіч, улаштували віче, на якому домагалися розібрати православні церкви, змусити священників служити й проповідувати по-польському та виселити місцевого православного священника. Коли дехто з-поміж зібраних не хотів погодитися на ці постанови, то їх змусили мовчати, кажучи, що це на приказ вищої влади і що «там на горі ліпше знають», що треба робити.

В польській холмській газеті «Кроніка Надбужанська» з 10. IV. 1938 р. у передовій статті уміщено заклик, де м. ін. читаємо: «Домагаємося польських духовних православних на терені нашого повіту, польських казань в православних церквах... Домагаємося ліквідації замкнених церков, які своїм існуванням перешкоджають добрим зносинам римокатолицької людности і людности православної...».

В деяких повітах, як нпр. в Білгорайським, представники влади з подібними резолюціями (в березні й квітні 1938 р.) ходили по хатах православних й змушували їх підписувати.

До священників з'являлася поліція й грозила найтяжчими карами, якщо вони й надалі будуть проповідувати по-українському й відправляти служби Божі за старим стилем.

Одночасно почали опечатувати т. зв. «доми молитви», т. є. хати, що їх православні побудували (не отримавши дозволу на відкриття церкви) спеціально для того, щоб так збиратися на молитву.

В самому Білгорайському повіті запечатано тоді дома молитви у сс. Біщі, Липинах, Княжполі, Хмільку, Замку й ін. Це сталося саме у Великий Піст. Православні збиралися

на молитву на снігу, біля запечатаних домів, благали владу дозволити їм молитися, але у відповідь чули лише насмішки...

Ця праця польонізації богослужень продовжувалася увесь 1938 й 1939 р. Пізніше, коли в літі почали валити церкви, то повітові староста явно казали українцям, що можна ще врятувати церкви від зруйнування, якщо священники піchnуть відправляти й проповідувати по-польськи. Ще більше: такий напр. томашівський староста, Казімеж Веляновскі навіть видав священникам наказ проповідувати тільки по-польськи.

Духовенство тоді зовсім стрималось проповідувати. Але до церков приходили поліцаї й тайні агенти й вимагали таки проповіді по-польськи. І це робили не тільки по глухих селах, але й в містах, напр. у Холмі. Коли представники духовенства виясняли грубешівському старості С. Маркові, що проповідь в польській мові відстрашує людей від церкви, то староста відповів: «А це значить, що їм не потрібно церкви». А всі старости в один голос кричали на часто старих, заслужених священників, як на хлопчиків, що — не потерплять, щоб в їх повітах «будували Україну».

Священикові с. Матче Грубешівського повіту, віцестароста загрозив виселенням з Польщі; священника с. Ходиванці Томашівського повіту, засудили за відправлення богослужень на 3 місяці арешту й грошеву кару; священника с. Новосілки на 1 місяць арешту й грошеву кару й т. п. і т. д.

Селянина з с. Ходиванці, що мав 75 років життя, засуджено на грошеву кару й арешт за те, що в його хаті відправлялись богослуження. Десять жінок з парафії с. Хмілька перебули кілька місяців у в'язниці в м. Білгораї за спротив владі підчас опечатування «дому молитви» у Хмільку.

Польський терор ще збільшився у травні й червні 1938 р. До Варшави почали їздити делегати православного населення «шукати справедливости» у вищій владі, але, звичайно, нічого й ні до кого не добилися. Вертались сумні додому, де діялись все сумніші події.

На з'їзді резервістів у Лашеві, ксьондз у костьолі кричав: «Геть православ'я!», «Не продавати молока жидам і православним, а хто продасть, буде усунений з косьцола» і под.

У селі Віткові, де тоді йшла парцеляція маєтку Рулі-

ковського, православним відказувано: «Як будеш католиком, тоді зможеш купити землю».

У селі Княжполі, місцеві поляки почали закликати католиків не мати нічого спільного з православними. Православних дітей насильно примушували залишатись на лекції католицької релігії, водили їх до костьола, змушували хреститись по-католицьки. Казали православним святити паски в костьолі, забороняли приїжджати у село православним священикам, погрожуючи їм, в противному випадку, побиттям.

Вслід за тим почалися масові виселення свідомих українських священиків з Холмщини. Старости викликали до себе священиків і вимагали підписати заяву, що вони признають «неправність» їхнього перебування на Холмщині, й негайно покинуть цю землю. Хо не послухав, на того нацькували місцевих католиків, того били, арештовували, підпалювали й стріляли (напр. стріляли в священика с. Новосілки Томашівського пов.) й нарешті виселювали під конвоєм поліції.

І нарешті, в червні 1938 р. почалося руйнування церков, що продовжувалось біля двох місяців і якого жертвою впало 162 святині, не рахуючи сюди багато церков, знищених поляками перед червнем 1938 р. На протести й прохання православні отримували відповідь, що церкви мусять бути розібрані «щоб своїм виглядом не спотворювали місцевості».

Б. Жуків [І. Коровицький]

Уривок з кн.: Б. Жуків [І. Коровицький] «Нищення церков на Холмщині в 1938 р.». Краків, «Українське видавництво», 1940, стор. 3-8.

МЕМОРАНДУМ СОБОРУ ЄПИСКОПІВ ПРАВОСЛАВНОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ

Собор єпископів Православної Автокефальної Церкви в Польщі zareagував на нищення православних церков на Холмщині зверненням-меморандумом до польської влади, в якому ієрархи висловлюють «смуток і біль» з приводу «страшної несправедливості», яка діється «християнам в християнській країні».

Страшні події, що сталися останніми часами в Люблинському воевідстві, наповнили страхом усіх вірних православних в Польщі. За короткий час знищено понад 100 православних церков, з яких частина була ще і за польських королів. Продовж століть в стінах цих церков трудолюбне і завжди у великій мірі льоаяльне населення часто знаходило одинокую для себе потіху, яку одержували обездолені люди. Божі храми мали пошану і недоторканість від всіх віруючих людей, незалежно до якого віровизнання вони не належали б.

Польща, що постала нині до державного життя після великої війни, в минувшині черпала для себе потіху і надію на краще в майбутньому з релігійного одушевлення. І тому ще недавно нікому й до голови не могло прийти, що вже так близька жорстока і несправедлива розправа з християнськими церквами в християнському краю, подібна до того, що діється в сторонах, де релігії не признають за основний чинник.

І чому ж таке? І в ім'я чого допускається в нас така жорстокість? Адже ж на Люблинщині спокійно проживає коло 250 тисяч самих спокійних громадян Польщі, яких

предки споконвіку були православними, а вони самі за свою льюальність і свідомість для кінцевого мирного співжиття зі співгромадянами інших вір в Польщі заслугожують на кращу участь і на іншу увагу для своїх кінчних потреб, особливо потреб духовних.

Адже ж історія всіх народів, особливо ж польського, переконуюче свідчить, що насильством і жорстокістю ніколи не вдасться досягнути тих цілей, що ставлять перед собою люди, які позбулись почуття правди. Кожному народові призначило небо талан, якого особливості повинні розвиватися в історичному житті не інакше, як способами властивими тому таланові. І немає більшого гріха перед Богом, як заковування — повільне, або насильне — того талану в землю, як придавлювання і нищення того, чим живе душа народня.

Ми бачимо силу духа тих тисяч православних в Люблинщині, від яких відібрано Храм Бога Живого, однак вони самі не перестали бути живими храмами. Але ми боїмося духа нинішнього часу, який прямує людей не на службу Богові, а тільки на службу князеві цього світа, який від поконвіку царствує в світі й наповняє його диявольською злобою. Хто ж відповідь за те, коли воно станеться? Ніякі страждання не мають сили перемінити лиха, що виходить з тих розпоряджень і діяльності. Стогін і гіркі сльози обездоленого народу, який очима своїми бачить знищення своїх святинь, ріками до нас течуть і готові нас затопити. І поділяючи журбу наших вірних, ми, архипастирі Православної Церкви в Польщі, зв'язуємо нині наш смуток і біль зі смутком нашого народу, що перейде до історії злочасного 1938 року, який, як ювілейний рік нашого хрещення, повинен бути для нас щасливим і радісним.

Та бачимо, що Господь цією дорогою допустив післати нам огненний іспит (1 Петра, 4, 12), щоб усі православні набрали ще більше сили у виявленні своєї душі і непохитності своєї віри.

Так ми сприймаємо наш смуток, як Божий іспит для нашого удосконалення, бо терпимо не як розбійники або злочинці, не як ті, що стараються чуже забрати, а терпимо як християни і прославляємо Бога за таку честь (1 Петра, 4, 15-16).

І тут ми висловлюємо той гіркий наш смуток перед лицем вищої влади християнської Польщі, що така страш-

на несправедливість, з потоптанням Христової правди і любови, сталася нам — християнам в християнській країні.

Варшава, 16 липня 1938 р.

Смирений Діонісій
Митрополит Варшавський і всієї Польщі,

Смирений Феодосій
Архієпископ Віленський і Лідський,

Смирений Олександр
Архієпископ Поліський і Пінський,

Смирений Олексій
Архієпископ Волинський і Крем'янецький,

Смирений Савва
Єпископ Гродненський і Новогрудський,

Смирений Симон
Єпископ Острожський,

Смирений Полікарп
Єпископ Луцький.

Опубл. у кн.: Євген Пастернак «Нарис історії Холмщини і Підляшшя». Вінніпег-Торонто, Інститут дослідів Волині, 1968, стор. 399-400.

ПОДІЇ НА ХОЛМЩИНІ І ПІДЛЯШШІ — З МАТЕРІЯЛІВ, ЗІБРАНИХ ПОСЛОМ СТЕПАНОМ БАРАНОМ

Степан Баран, посол-українець до польського Сейму, був одним з численних українських громадсько-політичних діячів, які виступили з протестом проти брутального нищення православних церков на Холмщині і Підляшші. Про те, що діялося в той час на цих страдницьких землях та про свої заходи в обороні православних він розповідає у своїй праці «Митрополит Андрей Шептицький, життя і діяльність». Автор наводить також текст послання в справі подій на Холмщині, що його видав митрополит Андрей.

Оргія нищення церков під проводом повітових старостів і польської державної поліції дійшла свого вершка головню на весну і в літі 1938 р. Остаточний білянс православних церков на Холмщині й Підляшші такий: дня 1. VIII. 1914 р. було там усіх православних церков 389, а дня 1. IX. 1939 р. всього 51. Поляки забрали для себе 149 православних церков і перемінили їх на римо-кат. костьоли, а 189 православних церков зовсім збурили, або просто спалили. Бурення церков відбувалося пляново і систематично при допомозі спроваджених польських робітників та під доглядом і охороною польської державної поліції. Діялось це при розпучливому плачі і голосних лементях місцевої української православної людности. Польські робітники виносили з церкви церковні образи, книги, ризи та іншу церковну утвар, скидали те все на купу і щойно тоді приступали до бурення церкви. При цьому нищили нераз старий цвинтар біля церкви та церковну огорожу, зрізували дерева і всю площу зрівнювали з землею та засівали травою, щоб по церкві не залишити ніякого сліду. Бували випадки, що робітники приїжджали не тільки з поліцією,

але ще й із поліційними псами, щоб відганяти православних селян і селянок від церкви. При нищенні церков не щаджено і тлінних останків православних, що їх викидують з найбільшою наругою з могил. Так було напр. з тлінними останками о. Андрія Каролінського в містечку Лащів на Холмщині, де висмівано при цьому найсвятіші релігійні і національні почування православних вірних. В тому ж 1938 р. поруйновано і муровану православну церкву в містечку Щебрешин на Холмщині, збудовану ще в 1184 р., отже одну з найстарших пам'яток українського церковного будівництва. Ще на самому початку польського панування — в 1919 р. — в підземеллях єпископського собору в Холмі порозбивано крипти з гробницями єпископів, настоятелів собору і його ктиторів та заслужених для церкви священиків, православних і уніятських, і повикидують з них кості; збурено також православний цвинтар біля собору, порозбивано трумни і викинено також з них кості покійників, що ще довго — цілими роками — білілись на зруйнованому цвинтарі, на якому порозбивано і нагробні пам'ятники. Очевидно, собор у Холмі поляки відразу перемінили на костюл. У божевільному буренні поляками православних святинь на Холмщині не було стриму. В одному тільки 1938 р. збурено або спалено 115 православних церков. Православним не дозволено ставити ні каплиць ні молитовних домів на місцях заборонених, замкнених або знищених церков. Під охороною польської державної поліції такі нові будівлі негайно бурено, а на тих, що займалися їх будовою, як теж і на православних священиків, що відважились у них відправляти, накладано кари грошеві або їх арештовано.

В часі того масового бурення церков на весну і з початком літа 1938 р. не було сеймової сесії. Але я тоді поїхав до Варшави на довший час, щоб зібрати відповідний матеріал для моєї інтерпеляції в Сеймі та інтервенції в польському центральному уряді. До мене у Варшаві зголюшувалися люди з усіх сіл, де йшла ця масова акція бурення православних церков. Від них, як очевидців, зібрав я потрібний мені матеріал, доповнений ще переданим матеріалом з варшавської православної Консисторії. Увесь цей матеріал використав я у своїх двох інтерпеляціях до Голови Ради міністрів, що я їх вніс на пленарному засіданні польського Сейму 6 липня і 21 липня 1938 р., де подано точні дати про час збудування — та знищення і спалення поляками православних церков. Справу насиль-

ного і безправного загарбання польським урядом нерухомих дібр Православної Церкви представлено у моїй промові та в промові протоієрея Мартина Волкова на пленарному засіданні Сейму 6 липня 1938 р. і в промові сенатора Остапа Луцького на пленарному засіданні Сенату 14 липня 1938 р. при дискусії над договором з 2 червня 1938 р. між Апостольською Столицею і Польщею в справі поуніятських земель і церков. Увесь той матеріал появився друком в українській і польській мовах накладом Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО) в літі 1938 р. Копії моїх інтерпеляцій завіз пос. Вол. Целевич митрополитові Шептицькому до Підлютого, який на основі поданого там фактичного матеріалу написав послання.

Опубл. у кн.: Степан Баран «Митрополит Андрей Шептицький». Мюнхен, В-во «Вернигора», 1947.

ПОСЛАННЯ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

ПРЕОСВЯЩЕННИМ ЄПИСКОПАМ,
ВИСОКОПРЕПОДОБНИМ КАПУЛАМ
І ВСЕЧЕСНОМУ ДУХОВЕНСТВУ
ГАЛИЦЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ

Мир Вам о Господі і Божа благодать!

Потрясаючі події останніх місяців на Холмщині змушують мене прилюдно стати в обороні переслідуваних наших братів, нез'єдинених православних християн Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся, та завізвати Вас до молитви за них та до діл покути, щоб виєднати з неба Боже милосердя.

Коло сто церков розібрано і розвалено. Многі замкнено. Деякі спалено рукою незнаних злочинців. У замкнених церквах і каплицях заборонені богослуження, і в них і поза ними. Між знищеними церквами є дорогоцінні старинні пам'ятники церковної архітектури. Часто знищили і знаряддя релігійного культу. Людей змушували, іноді насильством, приймати католицьку віру в латинському обряді. Священиків, удержуваних лептами бідного населення, що з доручення своєї Духовної Влади виконували душпастирські обов'язки, виселявали та діймаючо карали грошевими гривнами або в'язницею. Неповинних людей нераз бито та видалювано з їхніх осель. Навіть не вільно там учити катехизму і проповідувати у матірній мові людей.

Православна Церква покрита жалобою. Православні Церкви поза границями держави наказали молитви і пости в намірі виєднати з неба заперестання релігійного переслідування.

Ціле православне населення Польщі затривожене. Населення Холмщини зранене у найсвятіших і найблагород-

ніших почуваннях. А всі з'єдинені з Вселенською Церквою восточні боліють над ударом, завданім самому ділу з'єдинення.

А те все сталося в хвилині, коли уряд предкладав Сеймові до ратифікації уклад в справі поунійних дібр, заключений між Апостольскою Столицею та Польською державою. Тим хронологічним збігом обставин ініціатори й організатори діла знищення скидають на Апостольський Престіл одієм того, що сталося. Події на Холмщині нищать в душах православних, нез'єдинених наших братів, саму гадку про можливість з'єдинення, представляють Вселенську Церкву ворожою і небезпечною для православного народу. В очах кількамільонового населення Польщі Апостольська Столиця представлена співвинною діла знищення. Отвиріається нову пропасть поміж Східньою і Вселенською Церквою.

Кому ж приписувати ті матеріяльні і моральні руїни? Хто ж посмів у католицькій державі на очах представника Апостольського Престолу — Нунція, на очах многочислених католицьких єпископів завдати Вселенській Церкві такий страшний удар? Хто ж посмів усупереч інтересам держави, з потоптанням традиції маршала Йосифа Пілсудського, виконати таке безприкладне діло?

Це могло статися тільки за інспірацією укритих ворогів Вселенської Церкви та християнства. Таке діло не могло нікому принести хісна крім них. Вони мали легке завдання, коли нищили частину Вселенської Церкви і народ, що до тої Церкви належить, а могли заслонюватися позірними мотивами, що нищать ворогів держави. Нищили Католицьку Церкву при мовчавивій апробаті або радісних оплесках многих католиків. Ми навіть не звертали за поміччю до наших братів латинського обряду. Вони могли нам цієї помочі відмовити, уважаючи нас, наперекір яскравим доказам, що так не є, за нельоаяльних громадян.

Законспіровані вороги християнства не можуть у Польщі виступати явно проти католиків, бо ці останні надто сильні. Мусять маскувати свої удари. Ділають через інших, посередньо але і тоді можна їх пізнати по цілі, до якої прямують.

Осмілені успіхом поважилися в останньому випадку нанести тяжкий удар на неповинних і бідних селян та священників Холмщини, яких не могли оскаржувати у нельоаяльності для держави, удар, якого не могли оправдати ніяким закидом, зробленим тому народові. Наносять його,

вживаючи патріотичних гасел, як «вирівняння історичних несправедливостей» і «нищення слідів неволи», а несвідомих католиків штовхають до нехристиянських вчинків. Той удар нанесли неповинним православним так зручно, що рівночасно вдарили і Вселенську Церкву, але тим і зрадилися, показали, чим є вони в дійсності: це вороги Вселенської Церкви, вороги християнства.

Ми болюче мусимо відчувати всі терпіння наших братів, а антихристиянські поступки мусимо нап'ятнувати. Нищення церков у місцевостях, де церква потрібна народові, заборона відправи церковних богослужень і карання за молитву — мусимо вважати за акти релігійного переслідування.

Мусимо, на жаль, уважати за тріумф ворогів Церкви — масонів, той моральний удар, завданий самій ідеї з'єднання Церков та авторитетові Вселенської Церкви й Апостольської Столиці.

Мусимо запротестувати проти намагання кинути понуру тінь підозріння, що боротьбу з Православною Церквою апробує Апостольська Столиця. Мусимо також запротестувати проти того, щоб холмські події та політичну боротьбу з українським народом оправдувати інтересами Католицької Церкви.

Сьогодні може католицька опінія ще не зорієнтована, сьогодні ще багато католиків не здає собі справи з того, що сталося, та що є і лишиться грізним мemento для католицької Польщі.

Для переслідуваних, так як і для нас, є потіхою, що Бог справедливий дивиться з неба на наші терпіння. Доля народів у Божих руках. Бог зможе з терпінь бідного народу випровадити правдиве тривале добро для нього, славу та перемогу для святої Вселенської Церкви.

Дано у Підлютому в день св. Славного Пророка Іллі 20 липня Р. Б. 1938.

+ *Андрей, Митрополит*

«Плуг та меч», ч. 7. Буенос Айрес, Український союз монархістів-державників, 1938, листопад, стор. 6-7.

Послання митр. Шептицького було сконфісоване польською владою. Але текст його дістався закордон і його опублікували деякі закордонні журнали.

ВІДОЗВА ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Прадавня країна української землі, волость св. Володимира Великого і короля Данила Галицького переживає цього року сумні події.

Як перед віками, упала знов на віддане вірі і народності українській населення важка напасть ворожого гніту. Наче б повертаючись до понурних традицій XVI і XVII ст., польський уряд ламає право, заповнене Конституцією, нівечить загальні основи людської справедливості і безоглядно та сліпо йде давнім шляхом тієї польської політики, яка стільки разів доводила до кривавих зударів між Польщею й Україною і врешті стала причиною упадку самої Річпосполитої.

Друге десятиліття минає, як західня частина українського народу віддана на поталу нерозумних і некультурних керівників польської політики. Терпіння західньої галузі нашого українського народу доповнюють страждання поневолених українців на сході. На жаль треба ствердити, що засоби яких вживає Польща — «передмур'я християнства й західньої культури» — в суті речі не різняться нині нічим од таких же засобів більшовицької Москви. Всім нам — українцям — відомий напрям внутрішньої політики Річпосполитої, що так руйнує позначився в різних царинах українського життя під Польщею. Так як і Москва, ця твердиня несправедливості й насильства, вживає й польська держава скрайніх методів до політичного, соціально-економічного й культурного погноблення українців.

А отсе, поточного року, вістря польської екстермінаційної політики, відточене сліпою ненавистю до всього, що хоче жити окремішнім життям, наказаним традицією й національною свідомістю, звернулося проти справи, найдорожчої українському почуттю.

Немов виконуючи накази ворогів християнського світу,

тих ворогів, які з такою оскаженістю діють у совітах, польські державні чинники брутальним, нечуваним ніде чином прагнуть відібрати нашим окраїнним землям їхні святощі: прадідівську віру.

Зразком не лиш неумудрої державної політики, але й прикладом скрайньої некультурности вважати треба акцію польського уряду на Холмщині й Підляшші, що переходить сумно до історії під назвою «ревідикаційної».

Душу кожного українця тривожить ця акція, що виявляється назовні в нищенні прадавніх святинь, у переслідуванні православного духовенства й вірних. Вісті, що приходять із Холмщини, Підляшшя й Полісся, свідочтва очевидців обурюють кожного українця, хоч водночас сповнюють надією й гордістю за твердість, з якою українське православне населення відповіло на замах ворогів.

Рівночасно, широкою хвилею йде жива реакція українців, не лиш безпосередньо zagrożених наступом польських чинників влади на найдорожчі серцю їх чуття. Втішно привітати те шляхетне становище українців греко-католицького віроісповідання, які в ім'я оборони української національної єдності братньо підтримали холмських і підляшських земляків у їхній боротьбі за віру.

Мудрий лист митрополита Андрія Шептицького виявляє ще раз великого й шляхетного духа цього князя Галицької Церкви. І врешті відгуки культурнішого відламу польського суспільства в зв'язку з «ревідикаційною» акцією свідчать, що поступовання польського уряду навіть у деяких поляків викликає осуд.

Відчуваю враз із усіма українцями всі народні терпіння й смутки і вважаю, що в цей суворий час, який переживаємо, чин українців повинен бути спрямований на сторожу всеукраїнської чести й гідности, на оборону українського імени й українських прав до життя.

Як християнин, не можу бути байдужим в час напастей на віру моїх предків, які в свій час обороняли її лицарським мечем і за неї віддавали життя у священних війнах.

Варварським наступом на Православну Церкву поляки кинули українській нації виклик — найтяжчий, найбрутальніший зі всіх тих, які протягом двадцяти років так щедро і так часто робилися. Ми мусимо на нього відповісти одностайно, з найбільшим завзяттям і наш спротив довести до кінця, до повної перемоги.

Боротьба за прадідівську віру об'єднує всю українську націю від низів до верхів, від найбільш помосковлених,

найдалі на схід висунутих частин до греко-католицького західнього відламу. Греко-католики пішли разом з православними.

Я закликаю всіх українців зрозуміти вагу моменту і вагу гасла: «За віру предків» і повсякчасно і на кожному місці виступати спільно в оборону святих почувань України. Хай наші люди Холмщини й Підляшшя відчують, що ми всі разом з ними повстаємо на захист свого спільного, всенаціонального.

Я, разом з православними українцями в Німеччині, вже звернувся до Православного Собору в Сремських Карловцях з закликом «підняти голос в оборону zagrożеного з боку польського шовінізму православія». Ми йдемо далі. Ми не поступимо, щоб суспільна європейська думка стала осторонь байдужо цих подій у Польщі, супроти несправедливостей чинимих українцям під Польщею. Те, що робили чехи супроти своїх меншин — ніщо в порівнянні з польськими насильствами.

Ми мусимо добитися того, щоб європейський культурний світ не тільки осудив вчинки польської влади на Холмщині, Підляшші й других місцях супроти Православної Церкви, а став чинно в оборону пригноблених.

Вірю в те, що однозгідність широких верств української суспільности під Польщею і непохитність, з якою безпосередньо zagrożені області зустріли черговий наступ ворогів — з'єднає симпатії українській справі.

Вірю, що сурова проба, яку приходиться переживати Західнім українцям тільки зміцнить нашого національного й християнського духа і тільки прискорить час загального визволення України.

Ванзее, 5 жовтня 1938 р.

Павло Скоропадський

«Плуг та меч», ч. 7. Буенос Айрес, Український союз монархістів-державників, 1938, листопад, стор. 1-2.

МЕМОРАНДУМ ПРО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА НА ХОЛМЩИНІ Й ПІДЛЯШШІ

Наведений нижче документ належить фактично до VIII-го розділу збірника, в якому поміщено матеріали з часів Другої світової війни. Однак, містимо його тут, щоб показати тяглість анти-православної традиції поляків. Навіть у страхітливі роки німецької окупації, коли під чоботом нацистів тяжко поневірялись усі поневолені ними народи, банди польських шовіністів чинили часті напади на безборонних православних українців на Холмщині і Підляшші, нищили їхні господарства, грабували і катували священників, зневажали церковні святощі. Архидієпископ Холмський і Підляський Іларіон (Огієнко) та члени його Консисторії, наводячи численні факти польського тероризму супроти православних, закликають владу стати на захист переслідуваних.

Ще від давнього часу, коли Холмщину й Підляшшя захопила Польща, розпочалася тут сумна мартирологія св. Православної Церкви. Уже в давнину був момент (1596 р.) коли поляки, через т. зв. унію, святкували, здавалось, остаточну перемогу над православієм, але в наслідок їхньої нетолерантної політики не стало самої Польщі, а св. Православіє таки жило й живе.

Коли ж у 1918 р. повстала знову Польща, розпочалося знову замикання й пересвячування православних церков на польські костьоли. З 383-х церков, що були перед світовою війною, залишилось у посіданні православного населення не більше 100. Але вже в році 1938 число це зменшилось до 50, бо в цьому році зруйновано в вандальський спосіб 183 церкви, а решту обернено на католицькі костьоли. А весною 1939 р. розпочалося знову страшне переслідування

решток православія. Польські шовіністи, за вказівками свого уряду, зорганізували на Холмщині й Підляшші «Товариство Розвою Зем Виходніх», чи, як називали православні, Товариство розбою на землях східніх. Найстрашнішим терором, нападами удень і вночі, при допомозі поліції, загнали й провадили, та й ще з музикою, (напр. Новосідки Грубешівського повіту), наш народ до польських костьолів...

[В 1939-1942 рр.] Православна Церква на Холмщині й Підляшші, отримавши свій рідний церковний провід, стала відновляти, відбудовувати й порядкувати своє поруйноване життя.

Але ті, що своїм історичним завданням завжди рахували знищення православія, завидливим оком стали придивлятися до відбудови й розбудови нашого релігійно-національного життя, а нарешті, коли на фронті стали напирати більшовики, приступили до рішучої з ним боротьби. Акція нищення православного духовенства й православних вірних стала особливо активною на Холмщині й Підляшші в 1943 р.

Православне духовенство, що весь час непохитно стоїть на сторожі законности й правопорядку, останьо стало надзвичайно терпіти від польських бандитів, які продовжують політику булого польського уряду, — політику нищення на Холмщині й Підляшші всього, що є православним. Духовенство й вірних не тільки руйнується матеріально, але нищиться й фізично, — його мучать і вбивають. Акція ця є плянова й обдуманна, про що ясно свідчать жорстокі переслідування, що їх польські терористичні банди систематично провадять над усіми православними.

Так на загальне теперішнє число 150 сільських парафіяльних священників на Холмщині й Підляшші майже всі, за малими винятками, сильно пошкодовані матеріально, а 9-ть священників і 8-м дяків замордовано на смерть...

Серед пошкодованих священників багато є таких, що на них dokonano терористично-бандитських нападів уже кількакратно, а навіть кількадесят раз. Так наприклад, на священника Петра Веремчука, настоятеля парафії Голешів Біло-Підляського повіту, тільки на протязі трьох останніх місяців dokonano 5 терористичних нападів; на протоіерея Івана Антонюка, настоятеля парафії в Сухаві Холмського повіту — 8 разів; на священника Михайла Войтовича, бувшого настоятеля парафії М'ягке — 8 разів; на священника

Сергія Ящинського, настоятеля парафії Бабичі Білоградського повіту — 10 разів; на священника Феодосія Мінчакевича, настоятеля парафії Горостита Холмського повіту — 14 разів; на прот. Андрія Древецького, настоятеля парафії в Отрочі Янівського повіту — 25 разів, при чому п'ять разів його дошкульно побито, а три рази в нього стріляли, й тільки чудом він спасся!

І при кожному нападі на священника грабують його майно, а його самого б'ють та катують... Б'ють і катують також і священничих жінок та дітей...

Взагалі є багато священників, що їх не тільки матеріально пограбовано, але й тяжко зневажено й сильно побито. До них належать: священник Іван Олійник з дружиною (Замх Білоградського повіту), прот. Павло Швайка з дружиною (Снятичі Заміського повіту), що його потім замордовано (в Грабовці Грубешівського повіту 28. X ц. р.), священник Микола Зимовець (Бонча Красноставського повіту), священник Леонтій Глицький з сином дияконом (Жданне Красноставського повіту), священник Антін Каньовський з дяком Павлючуком (Довга Радинського повіту), прот. Каленик Луцюк (Красничин Красноставського повіту), прот. Іван Антонюк (Сухава Холмського повіту), протієрей Олексій Якута (Кульно Білгородського повіту), і багато, багато інших...

Прот. Олександр Кадій (нині вже покійний) так писав до Консисторії про напад на нього: «29. VII ц. р. о год. 1/2 3-ї пополудні банда напала на мене, в 200-250 метрів від хати побито мене моєю власною палкою до півсмерти й непритомности, стріляно в мене, ліву руку відбито, що не діє, та й права кепсько пише, ограблено з грошей в хаті, а документи знищено».

Дня 16. VII ц. р. бандити доконали збройного нападу на священника Олексія Марцинкевича, б. настоятеля парафії Шевня Заміського повіту, віддаючи до 30 стрілів через вікна до його помешкання. Ця сама банда ще в березні 1943 р. змушувала його виїхати з парафії, говорячи до нього по-польськи: «Якнайскорше звідси забирайся, бо як прийдемо другий раз, то буде тобі зле». Таких загроз маємо багато, наприклад: Довга Радинського повіту, Княжпіль Білоградського повіту, Майдан Соноцький Заміського повіту і багато інших.

Ця сама польська банда доконала третього збройного нападу на священника Олексія Марцинкевича, що прибув з Шевні вже з іншої парафії для полагодження контингентних справ, та його замордувала (13. IX. 1943 р.).

Дня 13-го вересня 1943 р., о год. 2-й вночі, 60 озброєних в скоростріли й кріси польських бандитів напали на дім настоятеля парафії Мірче Грубешівського повіту, священика Льва Коробчука. Тільки завдяки тому, що він не ночував дома, залишився він живий. Зате здемольовано його помешкання й забрано все, що тільки можна було забрати з його дому.

Дня 6 травня ц. р. польська банда напала на дім настоятеля парафії в Наброжі Заміського повіту, священика Сергія Захарчука, й у страшний нелюдський спосіб його замордувала. Поклавши о. Захарчука на підлозі горілиць, бандити били його ногами й кольбами та люфами крісів. Це катування тривало довший час. Залишивши непритомного о. Захарчука на підлозі, бандити пішли до домової церкви, що містилася в тому самому домі й спровофанували її: скинули з св. Престолу антимінса, Євангелію та мирницю на землю, поперевертали всі аналі, пообдирали з них убрання і ін. Виходячи з помешкання, бандити стрілили один раз у голову о. Захарчука, що лежав уже непритомний на підлозі...

Дня 21-го жовтня озброєна в скоростріли й кріси польська банда зі співом «Єще Польска не згінела» напала на парафію Мірче Грубешівського повіту й спалила 196 господарств разом з живим і мертвим інвентарем, а 26 чоловіка забито і 4 ранено.

Знайдено там жертви з вирізаними язиками, викрученими руками, видовбаними очима і т. ін. Не помилювано навіть жінок і дітей. Напад продовжувався до 4 години вночі. Картина нападу була страшна, морозяча кров у жилах!.. Серед моря огню бігали в страху люди й худоба, шукаючи рятунку, але надаремно, бо все село зо всіх сторін було обставлено бандитами, яких було понад 100, та які мордували всіх тих, хто шукав рятунку. Забитих знайдено по льохах та ровах. Священик тільки тому врятувався, що не ночував у себе вдома й спасся бігством...

Дня 27-го жовтня польська банда, якою керували польські офіцери, доконала нападу на парафію Молодятичі. Завдяки тільки тому, що не знайшли священика, він залишився живим. А що з ним могло статися, про це може свідчити та жорстокість, яку проявили бандити у відношенні навіть до дітей. Так, дев'ятимісячну дитину місцевого (Молодятичі) вїта польський бандит розбив головою об підлогу, добиваючи нещасне дитя кольбою по голові; двох інших дітей 2-5 літ поляки замордували в

жорстокий спосіб у їхньому дитячому ліжку... Під час цього нападу жорстоко замордовано й старого дяка місцевої парафії Семена Ярошевича.

Дня 28-го жовтня ц. р. польська терористична банда під час нападу на Грабовець Грубешівського повіту, у страшний спосіб замордувала настоятеля Грабовецької парафії прот. Павла Швайку й його дружину. Консисторії офіційно доповіли про це так: «Нападаючі ввійшли до помешкання настоятеля й розпочали катувати о. прот. Павла Швайку й його дружину. Населення чуло, будучи укритим, стогони нещасних офір, — рев та плач продовжувався біля години, після чого чути було кілька вистрілів у домі настоятеля, й усе стихло — це свідчило про кінець життя обох офір... Тіла забитих були дуже змасаковані, Матушка Івана Швайка майже вся була поколота ножами, руки й ноги в неї поламані, живіт порізаний... Нещасна жінка вмерла від відпливу крові, а не від смертельної рани... Сам настоятель, крім ран на тілі, мав рани від стрілів. Перед убивством його в жорстокий спосіб бандити мучили й катували...».

Після того жорстокого вандалізму, що його виявили польські бандити на особах священника Сергія Захарчука й прот. Павла Швайки, можна собі уявити, що могло статися з тими священниками й дяками, що їх бандити силою забрали з собою до ліса, а саме: священником Йосипом Кроткевичем, настоятелем парафії Майдан Сопоцький Заміського повіту (1. VIII), дяком Іваном Остапчуком, дяком Лаврентієм Серединським та іншими. Вони напевно в жорстокіший спосіб замордовані по попередньому знущанні.

Про це частинно може свідчити труп упровадженого бандитами до лісу й там замордованого дяка парафії Липини Білгорайського повіту, Дмитра Левицького, якого знайдено в такому стані: «Банда чисто польська, організована, — писав про це б. настоятель Липинської парафії, прот. Олександр Кадій, також уже замордований бандитами, — зв'язала Дм. Левицького колючим дротом з руками назад, завела до лісу і там мучила в звірський спосіб. Врешті запхали йому рота мохом і голого кинули до води (плиткої калюжі), де він і закінчив життя...».

Про мученичу смерть о. прот. Олександра Кадія, колишнього настоятеля парафії с. Липини Білгорайського повіту, Консисторії подано такі подробиці. 11-го вересня ц. р. о 10-й вечора покійний о. Кадій молився в церкві, де

думав і заночувати. В цей час бандити, виломавши двері, увірвались до церкви, та страшенно катуючи, виволікли його на двір. На прохання о. Кадія дарувати йому життя бандити відповіли по-польському: «Україне будуєш шлях би тебе трафіл, бендзєми в лєсе з тобон розмовлялі» й били його без милосердя, (а треба сказати, що о. Кадій українцем не був). Коли о. Кадій, стративши притомність, впав, його прив'язали до воза й тягнули безпритомного землею в глибокі ліси. Тепер люди бачили його в лісі з покрученими ногами й руками та виколотими очима... Разом з тим родину його до решти пограбували...

Свою терористичну акцію, спрямовану проти Православної Церкви, поляки перенесли навіть на терен м. Холма, катедри архієпископа, куди духовенство щоденно приїжджає в своїх службових справах, щоб отримати від свого архипастиря ближчі вказівки для своєї духовної праці.

Так на дворці в Холмі тяжко, до крові, побито священників Володимира Кошового (3. IX), Анатолія Бондаря (3. IX), Пилипа Середу (8. IX), а навіть на вулицях міста Холма нанесено образу словом священникові Йосипові Кундеусу (12. IX), а чинно священникові Олександрю Білецькому (12. IX).

Усе повище вказує на те, що поляки провадять планову терористичну акцію переслідування й знищення православного духовенства, продовжуючи політику б. польського шовіністичного уряду та стародавню польську традицію, — всіма можливими способами нищити св. Православ'я!

Не маючи в своїх руках державного апарату, при допомозі якого могли б руйнувати Православну Церкву, вони zorganizували терористичні банди, які, як бачимо, в жорстокий спосіб переслідують православне духовенство, не тільки унеможлиблюючи йому пастирську працю в парафіях, але й мордуючи його.

Але наше православне духовенство тяжко терпить багато знущань не тільки від польських бандитів, але терпить багато знущань та понижень і від тих поляків, що ними переповнені всі уряди на Холмсько-Підляській землі, терпить тільки за те, що воно православне...

Щоб оправдати свою злочинну нехристиянську роботу, яку історія нап'ятує, як дикий польський вандалізм ХХ століття, поляки покликаються на останні події, [які] нібито мали місце з ними на Волині. Але Холмщина й Під-

ляшся не мають нічого спільного з Волинню, бо їх ділить офіційний непрохідний кордон. Тому Холмщина й Підляшся в жодному разі не можуть поносити ніякої відповідальності за волинські події. Крім того, нам докладно відомо, що навіть дехто з розумних збігців поляків з Волині осуджує поведінку тамошніх поляків супроти місцевого волинського населення, що й сталося причиною цих волинських подій.

Поляки взагалі відомі з того, що дрібні свої недогоди роздувають до розміру великих переслідувань. Недавно вони протестували перед світом ніби мордують їхніх дітей, а в цей же час самі забивали православних дітей головою об підлогу.

Подаючи до Вашого ласкавого відома про цей надзвичайно трагічний стан православного духовенства, просимо виступити в його обороні перед відповідними чинниками для уможливлення виконання ним своїх душпастирських обов'язків та забезпечення його перед польською терористичною акцією, що стремить до цілковитого зліквідування Православної Церкви на Холмщині й Підляшші.

Православне духовенство виявляє тепер багато святого героїзму, але воно безсильне проти добре узброєних польських терористичних банд, тому потребує охорони зі сторони влади. Воно уже рік змушене не ночувати у себе в хаті, але тиняється по чужих хатах і ночує в хлівах та стодолах, а то навіть проводить ніч на деревах, але своєї святої служби не кидає...

Є цілком певним, що православне духовенство переслідують ворожі чинники за саму його приналежність до Православної Церкви, яка льояльно працює, щоб запевнити спокій, лад та порядок на Холмщині й Підляшші.

На сьогодні Холмсько-Підляська провінція вся опущена інтелігентними робітниками, — не кидає її тільки саме духовенство, і власне за це й викликає лютість серед польських терористів.

Тому охорона православного духовенства перед польським терором і бандитськими нападами лежить в інтересі не тільки Православної Церкви, але також держави, бо

Церква виступає, як чинник творчий, що стоїть на сторожі так потрібного тепер порядку та спокою.

Дня 4. І. 1944 р., ч. 26
Холм, Свята Данилова Гора

+Іларіон, архієпископ Холмський і Підляський

Члени Холмсько-Підляської Духовної Консисторії:

<i>Архипр. І. Левчук</i>	<i>Прот. Гр. Метюк</i>
<i>С. В. Любарський</i>	<i>Прот. Євг. Борщевський</i>
<i>Прот. В. Мархева</i>	<i>Прот. М. Сенкевич</i>
	<i>В. Квасницький</i>

Архів митр. УГПЦ в Канаді Андрія. Машинопис, копія оригіналу.

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПІД РУМУНІЄЮ

[89]

МЕМОРАНДУМ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАРТІЇ В РУМУНІЇ

Українська Національна Партія, яка, маючи кілька мандатів в румунському парламенті, була репрезентантом українського населення Румунії, передала восени 1928 року румунському міністрові для Буковини Савчукові-Сав'яну меморандум, де зокрема висловлювались домагання про повернення українському населенню його національних прав у церковно-релігійному житті.

В церковних справах жадаємо забезпечення вільних виборів і єпархіяльних рад і обсаджування парафій по українських селах українськими священиками. Не тільки через війну, але більше через румунізаторську політику в Церкві побожне українське населення відчужується все більше від Церкви й паде жертвою безбожницької й сектантської пропаганди. Всюди видно упадок віри й побожності, також і моральний упадок населення. Тому й у церковних справах наші домагання є в інтересі всього населення й цілої держави. Наука релігії й богослуження в незрозумілій населенню мові не має того благородного впливу, який все це повинно мати. Отже жадаємо віднови науки релігії для українських дітей по всіх школах в українській мові.

Православне богослуження в живій українській мові має, як показалося на практиці в Польщі та й на Україні, великий вплив на піднесення релігійности й моральности населення. Особливо на Україні устоялася Церква проти завзятої пропаганди більшовиків головно через заведення живої української мови в богослуженні. Як переходову стадію жадаємо покищо віднови богослуження в церковно-слов'янській мові.

Щоб священики й дяки вміли читати, а душпастирі викладати Христову віру в проповідях і катехизації в зрозумілій українському народові мові, жадаємо відновлення

катедри церковно-слов'янської мови й катедри пасторалії, то є гомілетики (проповідництва), катехитики й літургії в українській мові на богословському факультеті Чернівецького університету, вкінці заведення поновно науки типікону в духовній семінарії й паскалії в слов'янській мові.

[Екзекутива Української Національної Партії]

«Рідний край», Чернівці, 1928, 25 листопада.

НАЦІОНАЛЬНІ УТИСКИ ПРАВОСЛАВНИХ УКРАЇНЦІВ НА БУКОВИНІ У 1930-Х РОКАХ

Румунська влада послідовно здійснювала де-націоналізаційну політику супроти православних українців і в 30-х роках. Редакційна стаття на цю тему в чернівецькій газеті «Час» уболіває над долею українського православного населення, яке поневірялося під тягарем урядової румунізації.

Досі не тішилися православні українці на Буковині особливою опікою з боку своєї духовної влади, а радше було воно навпаки; дарма що є їх тут поважна скількість.

І так в столиці Буковини, де живе немало православних українців і з вищої і нижчої сфери, в тих післявоєнних часах вже в ніякій православній церкві не доводиться кому почути ранком служби Божої слов'янською мовою. Відправляється тут слов'янською мовою в катедральній церкві ранком хіба тільки п а р а с т а с за померших православних українців, це так на виразне домагання родини покійника; це так за померші душі. — А для живущих?..

Щоправда, відправляється тут в катедральній церкві в неділю і в свята в е ч і р н ю здебільша слов'янською мовою, чується тут і гарну проповідь нашою народньою мовою. Таке практикується в церкві особливо з уваги на слуг, що не раз мало що або й зовсім не знають іншої мови, крім своєї рідної, української, з уваги на тих слуг, що в неділю і свята мають свобідний час і вихід, тимто радо заходять тоді до своєї церкви, щоб бодай тут могли послухати тої вечірні та свого рідного слова-проповіді.

Діється воно так, а не інакше, бо інакше могли б її слуги зайти чи заблукати ще може і до тої уніятської церкви, щоб вже там послухати своєї вечірні та свого

рідного слова-проповіді. Ось і тільки всього в столиці Буковини.

Тим то і не диво, що чернівецькі православні українці, зокрема та, свідома своєї національності, інтелігенція, не дуже напихалася і не напихається до тої своєї церкви. Ба навіть останніми часами траплялося вже й таке, що дехто з інтелігентних православних українців при нагоді збірки на будову нової православної церкви при вулиці Романа відмовився дати пожертву на будову тої ж церкви, з вимівкою, що він до тої церкви неприналежний.

Але чується зараз з румунського боку таке, що через тих «малих синів» великої Православної Церкви та Церква ніяк не змаліє.

Так, так, не змаліє, але тут для всякого вірного важне й те: чи ті «малі сини» тільки з власної вини відчужуються та бокують від своєї духовної матері, чи може вже від своєї мачухи?..

Не краще діється православним українцям на церковному й релігійному полі теж і на провінції.

В післявоєнній добі по місточках та селах північної Буковини з чисто-українським або й переважно-українським населенням відбувалося богослуження в церкві слов'янською мовою, а катехизація молоді та проповідь тою, повіреній пастві зрозумілою, мовою, народньою мовою. Але згодом, дедалі все більше і то систематично насилається на такі парафії таких душпастирів, що мало що або й зовсім не знають — чи то не хочуть знати — тої для повіреної собі пастви зрозумілої мови. А з того виходить: чи то трагіка чи то коміка... Траплялося й таке, що й дисциплінарною дорогою насилалося священників-румунів на вище згадані парафії.

Нераз парафіяни просили-молили в духовної влади, щоб була ласкава настановити їм такого душпастиря, щоб розумів їх, а вони його, але — надаремне. Доколи й самі священники-румуни, то ті сумлінні, молили в духовної влади, щоб зволила перенести їх на румунські села, де могли б успішно працювати, — молили, але без успіху.

Та ті жалі й нарікання православних українців на північній Буковині вже так загально відомі, це все вже так і словом і письмом оклепане або й оплакане, що ще довше про це й балакати було б вже банальністю. Зрештою, вже ті законні заступники православних українців, цебто українські члени архієпархіальної Ради в Чернівцях ще за бл. п. митрополита Нектарія передали до тої ж Ради обширне

пропам'ятне письмо, де вчислено найважливіші домагання українських вірних на церковному й релігійному полі — але без успіху.

Все ж таки і тут, в тих вузьких газетних рямцях, згадаємо про науку релігії по вселюдних школах: раніше й в післявоєнних часах відбувалася вона по школах серед українського населення тою учениками зрозумілою мовою, а опісля бодай по половині: румунською й українською мовою. Але в новіших часах вже видав шкільний інспекторат такий розпорядок, щоб та наука релігії відбувалася тільки румунською мовою, а того розпорядку катехети пильно трималися. На жалоби і протести від законних заступників православних українців до тутешньої верховної влади мав вийти розпорядок, щоб катехети в I і II шкільному році науки навчали релігії зразу українською мовою, а опісля вже й утраквістично, а далі і румунською мовою. Але з того мало що було успіху. Ті катехети, що вже звикли вчити по-румунському, і далі так вчили.

А вже ж останніми часами літом цього року шкільні ревізори видали в и р а з н и й п р и к а з управителям вселюдних шкіл на Буковині, щоб вже від I року навчання релігії відбувалося тільки румунською мовою, та щоб не чути було в ніякій школі ні одного українського слова; а там, де катехет відмовляється вчити по-румунськи, там має управитель школи чи сам перебрати ту науку релігії чи передати її якомусь учителю.

Проти такої поведінки та розпорядження шкільної влади внесли українські члени архиєпархіальної Ради в Чернівцях наново по феріях цього року протест до міністерства просвіти й віроісповідань; досі нема ще відповіді на той протест. (Як зачувати, підготовляє тепер і єпархіальна Рада та православне Братство в Чернівцях наново пропам'ятне письмо до духовної влади).

А тепер вже само по собі і насувається питання: звідкіля це пішло, з якої речі та причини таке діється з православними українцями на Буковині на церковному та релігійному полі? Чому якраз саме тим п р а в о с л а в н и м українцям на Буковині — і то тільки їм одним — припала така доля, що навіть їхні діти, тоті найменші школярки, іще на найнижчому ступні науки, які щойно в школі тільки іще починають пізнавати букви тої м а л о ї а з б у к и по офіційному-румунському — вони тою ж мовою мають пізнавати, відчувати та полюбити то в е л и к е С л о в о Х р и с т о в о ї н а у к и?..

Таке питання тим більше оправдане, що другі меншості нації в державі не мають і не знають такої долі на церковному й релігійному полі (навіть українці греко-католики, як відомо, в засаді вже згори охоронені від такої долі тим конкордадатом, заключеним між державою і Римом, Ватиканом).

«Час». Чернівці, 1935, 27 листопада (Редакційна стаття).

ПРОТЕСТ ПРОТИ РУМУНІЗАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ У ЦЕРКВІ

У квітні 1937 р. єпархіяльна Рада Чернівецької архидієцезії, яка в той час була вже повністю підпорядкована Румунській Православній Церкві, видала розпорядження про виключне вживання румунської мови в богослуженнях і навчанні релігії. Проти цього розпорядження запротестували українці-члени єпархіяльних Зборів, об'єднані в Українському Бльоці цього церковного органу. Посилаючись на Конституцію Румунії, яка гарантує національні права всім громадянам країни, автори просять скасувати згадану постанову єпархіяльної Ради і запевнити українському православному населенню свободу вживати рідну мову в Церкві та в релігійному навчанні.

Високопреосвященний Владико! Хвальні єпархіяльні Збори!

Підписані члени єпархіяльних Зборів мають собі за честь передати Вашому Високопреосвященству в імені православного українського народу з Буковинської архидієцезії, як також і в імені справедливости, яка повинна панувати в християнській Церкві, наступний

ПРОТЕСТ:

Розпорядком хвальної єпархіяльної Ради, ч. 4934 з 28 квітня ц. р. (оголошеним у «Foaia Oficială» з 15 травня 1937 р.) забороняється священикам під загрозою здержання платні відправляти святу службу Богу і уділяти науку релігії «іншою мовою як лише румунською».

Протестуємо якнайгостріше проти цього розпорядку, який відбирає українському народові в церкві і в

школі національні права, забезпечені Конституцією, мотивуючи цей протест як слідує:

Поминувши докази з Святого Письма, які відносяться до уживання різних мов, значить матерніх народніх мов до розповсюдження християнської науки, наведемо тут лише кілька артикулів з нової Конституції прийнятої на зборах національної Конституанти з року 1923, яка забезпечує нам це природне право в церкві і в школі.

Арт. 5 цієї Конституції каже виразно: «Румуни без огляду на те, до якої народности, мови і віроісповідання вони належать, тішаться свободою совісти, свободою науки і всіма свободами і правами, установленими законами».

Арт. 7 «Різниця релігійних віри і віроісповідань, народности і мови не є в Румунії перепорою до осягнення цивільних і політичних прав і до їхнього виконання».

Арт. 8 «Не допускається в державі ніякої різниці народження і соціальних клас. Всі румуни, без різниці народности, мови і релігії є рівними перед законом і є обов'язані платити без різниці податки і сповняти публічні обов'язки».

Хоч Конституція передбачає і забезпечує так ясно для всіх громадян — без огляду на народність і мову — свободу на шкільній і церковній ниві, хоч тих артикулів нашого основного закону дотепер не знесено, хоч ми в тій справі зверталися вже кілька разів до церковних і цивільних властей при інших нагодах в наших меморіялах — мимо того позбавляє єпархіяльна Рада український буковинський нарід згаданим розпорядком і подібними попередніми розпорядками цієї свободи в церкві і в школі.

Обороняючи цим протестом національні права українського народу на церковній і культурній ниві, осмілюємося рівночасно звернути ще й тепер — так як ми робили це й передше — увагу церковних і цивільних властей на ті погубні наслідки, до яких припровадить напевно виконання згаданих розпорядків, як наприклад: зріст невірства і розширення релігійних сект і різних підпільних розрухів.

Маючи отже на увазі лише добро нашої Православної Церкви, добро румунської держави як і добро православного українського народу, який заступаємо — підписані члени Українського Бльоку єпархіяльних Зборів звертаються до Вашого Високопреосвященства з проханням, щоб Ваше Високопреосвященство знесли так вище згада-

ний розпорядок, як також і всі подібні попередні розпорядки, даючи — в порозумінню з цивільними властями, священикам в громадах з православним українським населенням повну свободу відправляти св. службу Божу слов'янською мовою і проповідувати і уділяти науку релігії українською мовою, причиняючися таким справедливим поступованням до того, щоб запанувала справедливість і християнська любов між всіма синами одної і тої самої Церкви.

Покликаючися на конкретний випадок оголошений у «Foaia Oficială», просимо вкінці покірно Ваше Високопреосвященство і хвальну Раду, щоб зволили взяти ласкаво в оборону бездольних священиків в переважно українських парафіях проти доносів зі сторони деяких світських чинників, щоб не карано тих священиків, не розслідивши наперед наведених провин, бо це противиться «дисциплінарному регулямінові Православної Румунської Церкви», щоб священики не терпіли незаслужених кар і щоб не підкопувано не лиш їхньої поваги в парафії, але також і поваги цілого священичого стану, ба навіть і церковної поваги взагалі.

Прийміть, Високопреосвященний Владико, наші найсердечніші запевнення у синівськiм послуху і покірності.

Чернівці, дня 4 червня 1937 р.

За членів Українського Бльоку єпархіяльних Зборів
Буковинської Архидієцезії:

О. Купчанко,
предсідник Бльоку

Н. Гарас,
секретар Бльоку

«Час», ч. 2474. Чернівці, 1937, 13 червня.

РОЗДІЛ VII

*РОСІЙСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ ІМПЕРІЯЛІЗМ
НА УКРАЇНІ*

РОСІЙСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ ІМПЕРІАЛІЗМ НА УКРАЇНІ

Політика Москви на захоплених нею землях завжди була та сама: тримати їх за всяку ціну; використовувати, як свої власні, їхні ресурси; нівелювати всі аспекти духовного і культурного життя поневолених народів; придушувати будьякі тенденції до окремішності, автономії чи відділення. Такою політикою керувалась і російська православна ієрархія на Україні, коли там спалахнула українська національна революція.

Мабуть першою ознакою того, чого можна чекати національно свідомим українцям від російських єпископів, була груба і образлива відмова митрополита Харківського Антонія Храповицького навесні 1917 р. дати дозвіл на читання Євангелії на Великодній літургії у своєму храмі українською мовою, яку він назвав «базарною». Той самий митрополит Антоній став згодом митрополитом Київським і подбав, щоб на літній сесії Всеукраїнського Церковного Собору 1918 р. українці опинилися в значній меншості, що дало можливість про-російським його делегатам затримати залежність Православної Церкви на Україні від Московської патріархії. Той же митрополит Антоній, повернувшись до Києва з військами Денікіна восени 1919 р., брутально накинувся на православних українців, які почали були швидко організовувати власне церковне життя, відібрав у них усі храми, заборонив у священнослуженні передових українських священників.

Митрополит Антоній не був винятком. Ненавистю до самостійницьких проявів в українських православних колах відзначались архієпископ Євлогій, що відіграв важливу роль у виборі митрополита Антонія на Київську митрополичу катедру; єпископ Назарій, який правив Київською єпархією в 1919 р. і рішуче відкинув прохання українців про дозвіл служити українською мовою; патріярший екзарх Михаїл (Єрмаков), який у відповідь на благання учасників Всеукраїнського Собору 1921 року висвятити для українців єпископів, заявив: «Я гадюк не висвячую». Коли ж, не маючи іншого виходу, православні українці вирішили справу ієрархії соборною висвятою перших двох єпископів — митрополита Василя Липківського і архієпископа Нестора Шарайвського — Московська Церква кинула на УАПЦ тавро «самосвятів», яким послідовно послуговується і до наших днів.

Історія боротьби за незалежнення Української Православної Церкви повна прикладів ворожого ставлення російських єпископів. В січні 1918 року вони заборонили у священнослуженні прихильно наставленого до прагнень православних українців архієпископа Олексія Дородничина, щоб не допустити його до участі у Всеукраїнському Церковному Соборі. Під їхнім тиском, у критичний момент зрікся зв'язків з українцями архієпископ Парфеній, на якого покладалося великі надії, як потенційного керівника руху за незалежність Української Православної Церкви. Такої самої анти-української політики тримався і Московський патріарх Тихон та московський Всеросійський Собор. Найбільше, на що вони погодились за гетьманської влади у 1918 році — це на автономію Православної Церкви на Україні, та й то в дуже обмежених розмірах, під суворим контролем Москви.

УАПЦерква була брутально знищена атеїстичною більшовицькою владою: в кінці 30-х років вона зовсім перестала існувати. Тяжких ударів зазнала і Російська Православна Церква. Але навіть в умовах облоги, Московський патріархат залишався вірним своїй єдино-неділимній політиці. Місцєблюстител ь Московського патріяршого престолу митрополит Сергій відмовився погодитись з проголошенням автокефалії Православної Церкви в Польщі, до якої входили і західні землі України та Білорусії. А коли радянські війська зайняли у 1939 р. Західню Україну і Білорусію, Московська патріярхія, явно з благословення влади, підпорядкувала своїй юрисдикції єпархії на новоприєднаних землях, не питаючи їхньої згоди.

Під час Другої світової війни, коли на землях України спонтанно відродилось церковне життя і було відновлено УАПЦеркву з єпископатом, висвяченим з дотриманням канонічних правил, Московська патріярхія скерувала проти неї всю силу своєї ненависти. У своєму посланні «до православної пастви України» в лютому 1942 р. митрополит Сергій (пізніше патріярх Московський) накинувся на першоєрарха-адміністратора УАПЦ архієпископа Полікарпа, називаючи його зрадником, виконавцем волі «партії петлюрівців», що хоче «за допомогою варварів-фашистів насильно відняти в українців їхню споконвічну відданість Православній Церкві». Через неповні 2 місяці після того очолений митрополитом Сергієм собор російських архиєреїв позбавив архієпископа Полікарпа духовного сану. Це, не зважаючи на те, що під час більшовицької окупації владика Полікарп ніколи формально не підпорядкувався Московській патріярхії і, будучи поза її юрисдикцією, не підлягав судові її єпископів. Варто уваги, що, обвинувачуючи архієпископа Полікарпа в неіснуючій «співпраці» з німецькою окупаційною владою, Московська патріярхія ніколи ані словом не заторкнула митрополита Олексія, голову Автономної Церкви на Україні, яка затримала юрисдикційну залежність від Москви і була суперником УАПЦ під час усього періоду німецької окупації. Тим часом, Автономна Церква, на відміну від

Автокефальної, користалась прихильністю з боку німецької влади і не зазнавала тих обмежень, а потім і терору, як УАПЦ на чолі з владикою Полікарпом.

Після повернення більшовицької влади, Російська Православна Церква повністю підпорядкувала собі церковне життя на Україні. Перебуваючи сама в умовах утисків з боку атеїстичної влади, вона не допускає жодного прояву українського національного духу в церковному житті. Турбує її і той факт, що в країнах вільного світу живе і розвивається Українська Православна Церква. Про цей неспокій свідчить, серед іншого, наведений у цьому розділі лист Московського патріярха Пімена до Вселенського патріярха Атенагораса з 1972 року, з нападками на УПЦеркву у США та її першоієрарха митрополита Мстислава.

Приведені у цьому розділі документи свідчать про те, як Російська Православна Церква і її Московська патріярхія намагалися за всяку ціну і різними способами підпорядкувати собі православних українців та Православну Церкву на Україні і під Польщею.

УКРАЇНСЬКА ГЕТЬМАНСЬКА ДЕРЖАВА І МОСКОВСЬКА ПАТРІАРХІЯ

[92]

ЛИСТ УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ДО ПАТРІАРХА ТИХОНА

20 червня — 11 липня 1918 р. в Києві відбулась друга (літня) сесія ВЦСобору, опанована про-російськими делегатами. Собор прийняв статут про тимчасове Найвище Управління Православної Церкви на Україні, яким затримувалося канонічну залежність Церкви від Московської патріархії, з певною автономією. Голова Ради Міністрів гетьманської держави Ф. Лизогуб і міністер ісповідань В. Зіньківський звернулись до патріарха Тихона з проханням затвердити статут, за винятком тих пунктів, що стосувалися прав Московського патріарха щодо Церкви на Україні, мотивуючи це потребою уважно та без поспіху переглянути їх і затвердити в майбутньому на Всеукраїнському Церковному Соборі.

Не зважаючи на це прохання українського уряду, Всеросійський Собор у Москві затвердив статут в цілості і вніс цілий ряд змін, які забирали в українців значну частину автономії. Патріарх Тихон повідомив про це голову Ради Міністрів, незгадуючи про внесені зміни, але з'ясував їх у листі, висланому одночасно митрополитові Київському Антонієві.

ДО ЙОГО СВЯТІЙШЕСТВА ПАТРІАРХА ВСЕРОСІЙСЬКОГО ТИХОНА

Правительство Української Держави, вбачаючи в розквіті духовних сил на Україні необхідну умову скріплення моральних основ у житті народу українського, поклало за предмет своєї невідступної праці якнайскоріше відновлення зайнять Всеукраїнського Церковного Собору, перерваних в січні місяці ц.р. громадянською смутою.

Зібравшись знову в червні ц.р., Всеукраїнський Православний Церковний Собор виробив протягом трьох-тижневого строку своєї праці проект Статуту про тимчасову найвищу управу Православної Церкви на Україні, подавши цей проект попереду затвердження його Вашим Святійшеством на ухвалу найвищої державної влади на Україні.

Короткий час соборних занять, що пояснюється наступленням полевой роботи, не дав сприятливої змоги для докладного обміркування питань, що хвилюють православному церковну думку, в належній повноті. Тому то Всеукраїнський Православний Церковний Собор надав попередньому вирішенню цих питань характер тимчасовий. Беручи на увагу зазначені міркування, правительство Української Держави вбачає у поданому на його ухвалу «Проекті» постанови, неоднакові щодо степені конечної потреби переведення їх у життя. Невідкладні церковні потреби, добре відомі й близькі правительству Української Держави, вимагають утворення органу Найвищої Церковної Управи на Україні.

Тому правительство Української Держави вважає за необхідне визнати в порядку державному встановлений Всеукраїнським Православним Церковним Собором орган Найвищої Управи Православної Церкви так само, як і особистий склад його, прохаючи Ваше Святійшество про негайне затвердження і в порядку церковному постанов «Проекту» (розд. II. §§ 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) цього органу, що стосуються Найвищої Церковної Управи, а також і особистого складу.

Так само правительство Української Держави, з огляду на тимчасовий характер «Проекту», вважає можливим визнати основи канонічної залежності української Церкви від Церкви російської (розд. I. § 2).

Що стосується тих надзвичайної ваги постанов «Проекту», котрі докладніше зазначають права патріарха Всеросійського щодо Православної Церкви, а також щодо церковних прав і одмін митрополита Київського (розд. I. § 2), то правительство Української Держави, зовсім не додаючи в них характеру негайности, не переходить до їх обміркування, перебуваючи в незахитаній певності, що ці попередні постанови, поруч з іншими найважливішими постановами щодо церковного будівництва на Україні, будуть предметом пильних міркувань і остаточного вирішення на майбутніх засіданнях Всеукраїнського Церковного Собору.

Ознаймуючи про це в своїм рішенні Ваше Святійшество,

правительство Української Держави має честь звернутися до Вашого Святійшества з покірним проханням — в ім'я церковного спокою — відстрочити церковне затвердження і переведення в чинність вищезазначених постанов «Проекту» аж до остаточного всецерковного їх вирішення на Україні.

5 серпня 1918 року.

м. Київ.

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб
Міністер ісповідань В. Зіньківський

Опубл.: Проф. Дмитро Дорошенко «Історія України 1917-1923». Том II. Українська Гетьманська Держава, 1918. — Ужгород, 1930, стор. 331-332.

ЛИСТ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІЯРХА ТИХОНА ДО ГОЛОВИ РАДИ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

З почуттям глибокого духовного задоволення сприйняла Мірність Наша повідомлення Голови українського Собору і Вашої Високостойности про рішення скликаного з Нашого благословення українського Собору у Богом береженому граді Києві поставити Церкву українську на вже раніше Нами схвалених засадах її автономії, в нерозривній єдності з усією великою Церквою російською, під визнаним і урядом Української Держави спільним духовним головуванням патріярха Всеросійського.

Так, як і уряд Української Держави, вбачаємо Ми в розквіті церковних сил на Україні необхідні умови зміцнення моральних основ життя українського народу, тому і з свого боку вважаємо священним обов'язком всебічно сприяти великій справі влаштування церковного життя на Україні згідно з її дійсними потребами. Найміцнішу за поруку успіху церковного життя Ми бачимо у створенні автономного управління української Церкви на суворо канонічних засадах.

Саме на цих, єдино міцних засадах церковного будівництва обґрунтував опрацьований ним проєкт Статуту тимчасового управління Православної Церкви на Україні і сам український Собор, який визнав, що «всі постанови Всеросійського Церковного Собору і святійшого патріярха повинні бути безумовно обов'язковими для всіх епархій України».

Виходячи з цієї постанови українського Собору і прагнучи поставити його працю в найтісніший зв'язок з працею Церковного Собору Всеросійського, якому єдиному належить вища церковна законодавча влада, на вирішення Священного Собору передали як надісланий на затвердження

Наше преосвященним Головою українського Собору єпископом б. Балтським Піменом проект Статуту тимчасового Вищого управління Православної Церкви на Україні з усіма належними до нього документами, так і лист Вашої Високодостоїности до Мірности Нашої від 5 серпня ц. р. за No. 653.

Священний Собор, після старанного розгляду проекту, в постанові своїй 7 (20) цього вересня, відпис з якої при цьому пересилається, встановив ті загальні засади, згідно з якими може бути, з благословення Нашого, здійснений вищевказаний Статут.

Цілком приєднуючись до прийнятих Священним Собором Православної Російської Церкви і українським церковним Собором постанов про влаштування управління Православної Церкви на Україні, Мірність Наша вважає корисним дати благословення на здійснення українського церковного Статуту тимчасового Вищого управління цією Церквою, в суворій згоді саме з тими постановами Священного Собору, які він щодо цього Статуту прийняв. При цьому Ми не визнаємо за можливе вносити із свого боку жодних змін в соборні постанови у цій справі. Зміни соборних постанов і, зокрема, відстрочка затвердження та втілення в життя деяких статей Статуту, про що Ви, Ваша Високодостоїносте, зволите просити, могли б бути виправдані лише канонічними підставами або найважливішими церковними інтересами. Одначе, участь обох Соборів як місцевого українського, так і всеросійського, в опрацюванні засад устрою української Церкви, виключає будьяку можливість подібних виправдань. Тим часом, відстрочка у затвердженні Статуту, навіть лише деяких його частин, могла б інтерпретуватися, як непогодження Наше з соборними постановами, що ледве чи сприяло б тому церковному мирові, дбати про збереження якого Ваша Високодостоїність справедливо вважає нашим спільним обов'язком.

Що ж торкається затвердження особистого складу органів Вищого управління української Церкви, про що Ви також бажаєте просити Нас, Ваша Високодостоїносте, то, вважаючи себе зобов'язаними свято охороняти встановлені соборними постановами засади автономного управління Церкви української, Ми не можемо присвоїти собі не наданого Нам означеними постановами права на таке затвердження.

Дане Мірністю Нашою благословення на здійснення

Статуту тимчасового управління Православної Церкви на Україні, на опрацьованих Священним Собором засадах, має всю повноту церковного затвердження, але, звичайно тільки щодо тих постанов проєкту, які не заторкують державного становища Православної Церкви в Українській Державі; з огляду на це Ми не заторкуємо §§ 15-18 Розд. IV Статуту, які визначають права Православної Церкви на Україні і лише висловлюємо міцне переконання, що уряд Української Держави, який так старанно піклується про потреби української Церкви, не забариться сам дати як цій Церкві, так і її голові, Високопреосвященному митрополитові Київському, належні державні права і забезпечення.

Прикликаємо вседіюче Боже благословення на працю уряду Української Держави, скеровану на добро Православної Церкви на Україні.

13/26 вересня 1918 року No. 4015.

Тихон,
патріарх Московський і всієї Росії

Опубл. у кн.: Проф. Дмитро Дорошенко «Історія України, 1917-1923 рр.». Том II. Українська Гетьманська Держава. — Ужгород, 1930, стор. LXIII-LXV. Переклад з російської.

ВИСТУП МІНІСТРА ІСПОВІДАНЬ ОЛЕКСАНДРА ЛОТОЦЬКОГО ПРО НЕОБХІДНІСТЬ АВТОКЕФАЛІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

В листопаді 1918 р., новим міністром ісповідань гетьманського уряду став Олександр Лотоцький. В цей час у Києві відбувалася осіння сесія Всеукраїнського Церковного Собору, опанована, як і попередні, про-російським елементом.

12 листопада міністр Лотоцький виголосив на Соборі промову, в якій виразно з'ясував становище уряду в церковних справах, заявивши, що в самостійній Українській Державі церква має бути самостійною і національною, цебто автокефальною.

В нових умовах нашого державного і духовного життя виникає конечна потреба улаштувати церковні справи. Влада державна за мого попередника пішла на тимчасове і компромісове рішення: вдалася до порозуміння з Московським патріархом з огляду на попередні зв'язки нашої Церкви з колишньою Церквою російською. Але та спроба не тільки не допомогла розв'язати справу, а ще більше її ускладнила. Автократичні домагання Московського патріярха, що навіть бажає затверджувати українських єпископів, ставлять справу знову на самий її початок. Перед державною владою та перед церковним Собором — знову те саме завдання: утворити церковний лад, а для того в першу чергу установити основний закон української національної Церкви.

Становище вимагає, щоб правительство ясно й твердо зазначило ті свої принципові засади, на яких воно стоїть в справі будування правних церковно-державних відносин. У нас Церква перебуває в зв'язку з державою, — тому державна влада має не лише право, але й обов'язок установити взаїмовідносини між ними. Державна влада тим

охотніше виконує такий обов'язок, бо це відповідає нашим старим національним традиціям: в історії нашої національно-державної боротьби моменти Церкви й нації були тісно сполучені і помагали один одному в процесі тієї боротьби.

Основна засада української державної влади полягає в тому, що в самостійній державі має бути і самостійна Церква. Цього однако вимагають інтереси і держави і Церкви. Ніякий уряд, що розуміє свої державні обов'язки, не може згодитись на те, щоб осередок церковної влади перебував в іншій державі. Тим менше можна допустити це в даному випадку — з огляду на кардинальну різницю між становищем Церкви в Московщині і на Україні. Тому в своїх відносинах до інших Церков українська Церква має бути автокефальною під головуванням Київського митрополита та в канонічному зв'язку з іншими самостійними Церквами. Що ж далі до взаємних відносин у нас між Церквою й державою, то взаїмовідносини ті мають стояти на непорушній основі: кесареви — кесареві, Боже — Богові. Я зазначаю лиш ті основні засади, з якими мусить бути погоджено часткові сторони церковної організації.

Державна влада має глибоке переконання, що лише на таких засадах збудована церковна організація єдино відповідає церковним, державним і взагалі народнім інтересам. Самостійність Церкви допоможе проявитися тим громадським силам, що виявили таку надзвичайну самодіяльність в нашому колишньому національному житті. Ту самодіяльність було приборкано, живі основи церковної соборности занедбано, коли Церква наша провадилася чужими, силою їй накинутими основами життя; але та самодіяльність церковно-народня має віджитися, коли наша Церква твердо стане на ґрунт властивого їй самостійного життя — автокефалії Церкви.

Таким чином, автокефалія української Церкви — це не лише церковна, але й національна наша необхідність. Це конечна потреба нашої Церкви, нашої держави, нашої нації. І хто розуміє та ширю до серця приймає інтереси українського народу, той приймає й автокефалію української Церкви. І навпаки. В імені уряду Української Держави маю за честь оголосити його тверду і непохитну думку, що українська Церква має бути автокефальною.

Опубл. у кн.: Проф. Дмитро Дорошенко «Історія України, 1917-1923 рр.». Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 р. — Ужгород, 1930, стор. 333-334.

УНЕЗАЛЕЖНЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ ВІД МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ

14 червня 1922 р. Собор єпископів Православної Церкви в Польщі у складі митр. Юрія, Крем'янецького єп. Діонісія і Поліського єп. Олександра вирішив не визнавати надалі зверхності Московської патріархії. Цим рішенням було фактично проголошено автокефалію Православної Церкви в Польщі, яка була злегалізована Томосом Вселенського патріярха два роки пізніше — 13 листопада 1924 р.

1) З огляду на перервання діяльності законної церковної влади в Москві, усі справи, що торкаються Православної Церкви в Польщі, буде рішати на місці Собор православних єпископів, з тим, що біжучі справи має полагоджуватим малий Собор єпископів, цебто Синод Православної Церкви в Польщі;

2) Собор єпископів ухвалює не приймати жодних розпоряджень від утвореного в Москві неканонічного церковного уряду;

3) Собор православних єпископів, приймаючи під увагу замішання, що опанували Церкву Православну в Росії, не бачить перешкод до установлення автокефалії Церкви в Польщі й готовий співпрацювати з польським урядом по думці основ Конституції, з тим однако ж, що польський уряд здобуде для автокефалії благословенство Царгородського патріярха й інших, як рівнож автокефальних Церков грецької, болгарської й румунської, а також патріярха Московського, якщо цей останній поверне до влади, а Патріярхат в Росії не буде скасований.

ПАТРІАРШИЙ І СИНОДАЛЬНО-КАНОНІЧНИЙ ТОМОС

ВСЕЛЕНСЬКОЇ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОЇ
ПАТРІАРХІЇ, ВІД 13 ЛИСТОПАДА 1924 РОКУ,
ПРО ВИЗНАННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
В ПОЛЬЩІ ЦЕРКВОЮ АВТОКЕФАЛЬНОЮ

ГРИГОРІЙ, З БОЖОЇ ЛАСКИ АРХІЄПІСКОП
КОНСТАНТИНОПОЛЯ — НОВОГО РИМУ
Й ВСЕЛЕНСЬКИЙ ПАТРІАРХ

Свята Православна Церква в Богом хоронимій Польській Державі, що наділена автономним церковним устроєм й управлінням, доводить свою твердість у вірі й горливість у церковних справах, просила Наш Святіший Апостольський і Вселенський Патріарший Престол поблагословити й утвердити Її автокефальний устрій, вважаючи, що в нових обставинах політичного життя, такий устрій один лише міг би задовольнити й забезпечити Її потреби.

З любов'ю розглянувши це прохання, приймаючи під увагу приписи святих Канонів, які устанавляють, що «устрій церковних справ повинен відповідати політичним і громадським формам» (канон 17, IV Вселенського Собору, а також VI Вселенського Собору канон 38), а також апофегму Фотія які звучать:

«Прийняти, що права, які торкаються церковних справ, а особливо справ парафій, повинні відповідати політичним і адміністративним перемінам» — а з другої сторони, корячись перед вимогами канонічного обов'язку, що накладає на наш Святіший Вселенський Престол піклування про Православні Церкви, які знаходяться в потребі; розглядаючи рівно ж факт, з яким згідна й історія (бо ж написано, що перше відділення від Нашого Престолу Київської Ми-

трополії й залежних від неї Православних Митрополій Литви та Польщі, а рівнож прилучення їх до Святої Московської Церкви наступило не за приписами канонічних правил, а також не дотримано всього того, що було установлено відносно повної церковної автономії Київського митрополита, який носив титул Екзарха Вселенського Престолу), Наша Достойність й Святіші митрополити — Наші у св. Дусі улюблені брати і співслужителі, вважали обов'язком вислухати прохання, з яким звернулась до Нас Свята Православна Церква в Польщі й дати Наше благословення й затвердити Її автокефальний і незалежний устрій.

У зв'язку з цим, ухвалюючи спільно з волі Духа Святого, Ми постановляємо: визнаємо автокефальний устрій Православної Церкви в Польщі й даємо Своє благословення на те, щоб Вона віднині управлялась, як духовна Сестра, рішала свої справи незалежно й автокефально, відповідно чинові й з необмеженими правами інших Святих Автокефальних Православних Церков, визнаючи своєю найвищою церковною владою Священний Синод, зложенний з православних канонічних єпископів в Польщі, на чолі, кожного разу з Головою своїм Блаженнішим митрополитом Варшавським і всієї Польщі. Щоб зберегти і канонічно довести єдність з Нашим св. Апостольським Вселенським Патріяршим Престолом, як рівно ж зі всіма автокефальними Православними Церквами, нагадуємо тут про обов'язок кожного митрополита Варшавського і всієї Польщі: повідомляти, відповідно чинові Святої Православної Церкви про свій вибір і інтронізацію, засобом інтронізаційним, рівно ж Нашу велику Церкву Христову, як і всі автокефальні Православні Церкви-Сестри, зберігати все що відноситься строгого дотримання віри і побожності православної, а також всього, що наказують святі Канони і чини Православної Церкви, поминати згідно з формулою в «Диптихах» ім'я Вселенського Патріярха й інших Патріярхів, як і інших Зверхників Святих автокефальних Церков.

Крім цього постановляємо, що автокефальна Православна Церква-Сестра повинна отримувати святі Хризми від Нашої великої Церкви Христової. Рівно ж бажаємо, щоб у проблемах чину церковного і у справах загального характеру, які переступають межі юрисдикції кожної з автокефальних [Церков], взятих окремо, Блаженніший митрополит Варшавський і всієї Польщі, звертався до Нашої Найсвятішої Вселенської Столиці Патріяршої через

яку втримується ув'язок з цілою Православною Церквою яка «правовірно голосить слово правди», а також щоб звертався за авторитетною думкою і в справі співдіяння сестринних Церков.

Після того, як все було докладно розглянене і обговорене на канонічних засіданнях Святійшого Синоду дня 6 і 11 листопада 1924 року, після Синодального затвердження, вручили сьогоднішній Патріярший Синодальний Томос в точному незміненому відписі, який зістав підписаний і внесений до Кодексу Нашої великої Христової Церкви на руки Блаженнішого Діонісія, Нашого улюбленого в Христі брата і співробітника, митрополита Варшавського і всієї Польщі, Голови Священного Синоду Православної Автокефальної Церкви в Польщі.

Нехай на віки зміцнить Господь Бог любов'ю і щедрістю Першого Великого і Начального Пастиря Господа Нашого Христа Автокефальну Церкву сестринну в Польщі так щасливо уряджену, нехай піднесе і зміцнить все в ній на хвалу Його Імени Святого, на користь його пастви побожної, як і на радість всіх автокефальних сестринних Православних Церков.

Року Божого 1924,
місяця листопада 13-го дня.

*Патріярх Царгородський (—) Григорій (затвердив)
Митрополит Кізіку (—) Каллиник,
Митрополит Нікеї (—) Базільос,
Митрополит Хальседону (—) Юахим,
Митрополит Деркосн (—) Константинос,
Митрополит Бруску (—) Нікомедос,
Митрополит Принціпу (—) Агатангелос,
Митрополит Неоцезарії (—) Амброзіос,
Митрополит Сардики і Пісидії (—) Германос,
Митрополит Фільндефії (—) Фогіос,
Митрополит Сілібрії (—) Євгеніос,
Митрополит Родополісни (—) Кірелла,
Митрополит Анеї (—) Томас.*

За згідність французького перекладу з грецького оригіналу перекладач
(—) Константінідіс, Вселенський Патріярхат.
13 листопада 1924 р. Канцлер (—) Германос, митрополит Сардики.

Архів «Смолоскипа». Копія оригіналу, переклад з французької.

ВІДМОВА МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ ВИЗНАТИ АВТОКЕФАЛІЮ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ

Не зважаючи на те, що більшовицька влада переслідувала Російську Православну Церкву в СРСР, включно з арештом патріарха Тихона, який в ув'язненні перейшов на позицію лояльності режимові, Московська патріархія не припиняла своєї імперської політики. Зокрема, вона відмовилась погодитися з фактом проголошення автокефалії Православної Церкви в Польщі. Українські і білоруські єпархії Волині, Полісся і Холмщини, що входили до складу цієї Церкви, були до революції частиною Російської Православної Церкви, і Московська патріархія аж ніяк не бажала їх зрікатись.

Видавництву не вдалося відшукати листа місцеблюстителя Московського патріаршого престолу з 24. IX. 1927 року. Але відповідь на нього митрополита Варшавського Діонісія, росіянина за національністю, який прихильно ставився до православних українців, дає вказівки на позицію Московської патріархії. У цій відповіді також подаються з першого джерела інформації про те, як дійшло до проголошення автокефалії Православної Церкви в Польщі.

[97]

ЛИСТ МИТРОПОЛИТА ДІОНІСІЯ ДО МІСЦЕБЛЮСТИТЕЛЯ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРШОГО ПРЕСТОЛУ

**МИТРОПОЛИТ СВ. АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ
ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ**

29 листопада 1927 р., ч. 3181.

**ЙОГО ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВУ
ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННІШОМУ СЕРГІЮ,
МИТРОПОЛИТУ НИЖНЕНОВГОРОДСЬКОМУ,
МІСЦЕБЛЮСТИТЕЛЕВІ МОСКОВСЬКОГО
ПАТРІАРШОГО ПРЕСТОЛУ**

Ваше Високопреосвященство, Високопреосвященніший Владико, Улюблений у Христі Брате!

У відповідь на лист Ваш від 24 вересня ц. р. за ч. 397, уважаю за свій обов'язок повідомити Ваше Високопреосвященство про нижченаведене:

Питання про автокефалію Православної Церкви в Польщі виникло невдовзі після відродження Польської держави і установлення її кордонів. Уже в 1925 р., коли від самого Московського патріяршого престолу була циркулярно дана тимчасова автокефалія всім церковним об'єднанням, позбавленим фізичної можливості зносин з Найсвятішим Всеросійським Патріярхом, необхідність вирішення цього питання в значенні улаштування церковного життя в Польщі на засадах автокефалії, стала невідкладною. Цілий ряд обставин вплинули на те, щоб якраз в цьому напрямку шукати успішного розв'язання кінцевих потреб Православної Церкви в Польщі і зміцнити її правне становище в республіці з більшістю населення, яке належить до іншого віровизнання.

Канонічні основи Православної Церкви дозволяють їй організувати свій внутрішній лад в кожній державі на засадах автокефалії, оскільки дана держава дає їй потрібну внутрішню незалежність. Конституція Польської держави цілком відповідає цій передумові.

В Польщі необхідність створення Православної Церкви на засадах автокефалії стала тим більше невідкладною, бо канонічні зносини з Московською патріярхією, в наслідок звільнення від обов'язків, а невдовзі після того запрото-рення в тюрму свят. патріярха Тихона, цілком припинилися. А тим часом, 8-го лютого 1923 р., коли покійний патріярх Тихон був ще під арештом і поза церковною діяльністю, сталось убивство митрополита Юрія, подія, яка була багата своїми тяжкими наслідками для св. Православ'я в Польщі, якщо б на допомогу йому не прийшов споконвічний захисник православ'я в усьому світі — Найсвятіший Вселенський Патріярх. Він, на кому і по канонах лежить піклування за всіма Православними Церквами, які знаходяться в тяжких умовах, почув синівське звернення ієрархів Польської Церкви Православної і затвердив вибраного ними митрополита, прийнявши тим Польську Православну Церкву в свою канонічну юрисдикцію.

Таким чином, польська православна ієрархія змушена була фактичними обставинами — перш за все позбавленням Московської патріархії свободи дії і відсутністю визнаного голови її — звернутися до Вселенського Константинопольського патріярха з проханням про визнання необхідного для існування Польської Православної Церкви в нових умовах і для інтересів православія автокефального ладу в Польській державі. Подібно, як поступила в XV віці російська ієрархія, побачивши неможливість мати зносини з Вселенським патріярхом після здобуття Константинополя турками.

Нестерпна відкладанню справа автокефалії Православної Церкви в Польщі була ведена при прихильній співпраці польської держави, згідно з постановою православних єрархів в Польщі з 14 червня 1922 р. у Вселенській Патріархії Константинополя, яка патріяршим і синодальним Томосом з 13 листопада 1924 р. і затвердила ту автокефалію, а потім спеціальним посланням з 13 січня 1925 р. повідомила про це всі автокефальні Православні Церкви світу. Якщо Всеросійська Церква не отримала такого послання, причину цього доводиться шукати в її тодішньому тяжкому становищі.

17 вересня 1925 р., уже після блаженної смерти св. патріярха Тихона, автокефалія Польської Православної Церкви була урочисто, в присутності представників Вселенської Константинопольської і румунської Церков, проголошена в Варшаві; вслід за цим автокефалію Польської Православної Церкви признали всі східні патріярхи і голови автокефальних Церков. В цьому ж році я особисто, разом з одним із преосвящених, відвідав всіх первоієрархів автокефальних Церков і увійшов з ними в братерське і молитовне спілкування любови і єднання. А грамотою Найсвятішої Вселенської Константинопольської Патріархії, ось 7 квітня ц. р., мені, як голові автокефальної Церкви, надано титул «Блаженства».

Залишається ще улюблена колишня наша Церква-мати, а сьогодні улюблена сестра — Церква російська, яка не дала свого благословення на автокефальне існування Православної Церкви в Польщі, але вона і не могла зробити цього через тяжку долю свою, якою ми завжди журимося і [якій ми завжди] співчуваємо, а також в наслідок відсутности в ній всіма визнаного голови — патріярха.

Ми ж завжди пам'ятаємо свій обов'язок у відношенні до колишньої улюбленої матері — Церкви Всеросійської і при першій нагоді, коли на чолі її стане всіма православними Церквами і всім православним російським народом признаний первоієрарх, будемо щиро просити про те, щоб він, для блага і миру церковного, і з своєї сторони благословив автокефальне існування Православної Церкви в Польщі, яке вже визнане і підтверджене всіма автокефальними Православними Церквами. І ми твердо переконані, що любов'ю багата Церква Всеросійська не відмовить наректи Православну Церкву Польську улюбленою своєю сестрою, розуміючи життєву необхідність її автокефального управління і ладу для слави Божої і спасіння вірних.

Сподіваюся, що і Ваше Високопреосвященство, що підтримавши нас своїм добрим листом в минулому році, також виявить своє випробуване мудре сприяння справі закріплення братерських зв'язків любови і єднання між сестрами-Церквами Російською і Польською.

Вашого Високопреосвященства
відданий Христові слуга
/—/ Діонісій
*Митрополит Варшавський і всієї
Православної Церкви в Польщі*

До цього листа долучено копії: патріяршого і синодального Томоса від 13 листопада 1924 р., лист Його Святости Вселенського Патріярха від 15 січня 1925 р. за ч. 201, і Послання Його Святости Вселенського Патріярха від 13 січня 1925 р., а також і синодальне Діяння від 7 квітня 1927 р. і Послання Найсвятішого Вселенського Патріярха Василя III від 23 травня 1927 року.

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машиннопис, копія оригіналу. Переклад з російської.

**ПІД ЧАС БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ
ЗАХІДНІХ ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНИ І БІЛОРУСІЇ
(1939 — 1941)**

**ПОСТАНОВИ ПРО СТАН
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
ПІД БІЛЬШОВИЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ**

У вересні 1939 року Польща впала після короткої війни з Німеччиною і була поділена, на підставі таємного німецько-радянського договору, між Німеччиною і Радянським Союзом. На західні землі України і Білорусії прийшла радянська влада. Відірвані від свого першоієрарха митрополита Діонісія, який опинився в межах Генерал-Губернаторства, ієрархи на окупованих більшовиками землях спочатку продовжували свою діяльність на засадах дальшої канонічної пов'язаності з владикою Діонісієм. Про це свідчить наведений нижче документ з 1. XI. 1939, як також інший, наведений тут документ з 15. XII. 1939, про зміни в складі деяких єпархій.

[98]

ПОСТАНОВА Ч. 1, ВІД 1-ГО ЛИСТОПАДА 1939 Р.

СВЯЩЕННИЙ СИНОД

**СВ. ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В КОРДОНАХ ЗАХІДНОЇ
УКРАЇНИ І ЗАХІДНОЇ БІЛОРУСІЇ, В СКЛАДІ
ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННИХ — ОЛЕКСАНДРА,
АРХИЄПІСКОПА ПОЛІСЬКОГО І ПІНСЬКОГО
ТА ОЛЕКСІЯ, АРХИЄПІСКОПА ВОЛИНСЬКОГО
І КРЕМ'ЯНЕЦЬКОГО**

Мали нараду про витворене, у зв'язку з військовими діями і приєднанням Західної України і Західної Білорусії до СРСР, становища більшої частини Православної Церкви в б. Польщі. 1-го вересня 1939 р. почалася німецько-польська війна, яка закінчилася під кінець вересня

місяця розділом території Польщі. Із п'яти православних єпархій в Польщі одна з них — Варшавсько-Холмська, разом із своїм єпархіяльним архиєреєм і Головою Церкви, Блаженнішим митрополитом Діонісієм опинилися в межах Німеччини, а решта — увійшли в межі Західньої України і Білорусії, включених у склад СРСР. Священний Синод б. Православної Польської Церкви опинився тут без проводу, але з двома своїми членами, на обов'язку яких лежить даліше канонічне улаштування на вищезгаданій території церковного життя, подбати про створення тут Вищого Церковного Керівництва, щоб церковне життя чотирьох єпархій було забезпечене від анархічного стану і було кероване якнайкраще в нових умовах свого буття й існування. Для цього найбільш доцільним виглядає збереження буття і діяльності Священного Синоду в межах Західньої України і Білорусії у складі двох членів б. Священного Синоду Православної Церкви в Польщі — архиєпископів Олександра і Олексія і з включенням у склад його, на засадах кооптації, одного з тих преосвящених, які залишилися в межах Західньої України і Білорусії, для повноти і законности діяння Священного Синоду на засадах соборности.

Із єпархіяльних архиєреїв залишився в зазначених межах ще Високопреосвящений Феодосій, архиєпископ Віленський і Лідський, але сьогодні являється уже актуальним питання про передачу СРСР м. Вільна і області Литви, і тому включення архиєпископа Феодосія у склад Священного Синоду не виглядає доцільним.

На основі з'ясованого, Священний Синод Православної Церкви в межах Західньої України і Білорусії ПОСТА-НОВЛЯЄ:

(1) Перед далішим канонічним улаштуванням православних єпархій у межах Західньої України і Білорусії, ПРОДОВЖИТИ в цих межах діяльність Священного Синоду б. Православної Церкви в Польщі, як Вищої Церковної Влади в цих межах, в складі Преосвящених архиєпископів Олександра і Олексія, з включенням у склад Священного Синоду, на засадах кооптації, Преосвященного Симона, єпископа Острозького.

(2) Про ці рішення Священного Синоду при першій нагоді повідомити його Блаженство Блаженнішого митрополита Діонісія.

(3) Повідомити про цю постанову (копією) преосвящених — Поліського, Волинського і Острозького, а також Гродненську Духовну Консисторію.

Члени Священного Синоду:

+ *Олександр, архієпископ Поліський і Пінський*
+ *Олексій, архієпископ Волинський і Крем'янецький*
+ *Симон, єпископ Острозький*

[99]

ПОСТАНОВА Ч. 4, ВІД 15 ГРУДНЯ 1939 Р.

СВЯЩЕННИЙ СИНОД СВ. ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
В МЕЖАХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ І ЗАХІДНОЇ БІЛОРУСІЇ,
У СКЛАДІ ПРЕОСВЯЩЕНИХ — ОЛЕКСАНДРА,
АРХИЄПІСКОПА ПОЛІСЬКОГО І ПІНСЬКОГО, ОЛЕКСІЯ,
АРХИЄПІСКОПА ВОЛИНСЬКОГО І КРЕМ'ЯНЕЦЬКОГО,
І СИМОНА, ЄПІСКОПА ОСТРОЗЬКОГО, —

Винесли ухвалу про включення у склад відповідних єпархій тих парафій, які до війни знаходилися в межах Варшавсько-Холмської єпархії, а тепер знайшлися в межах Західної України і Західної Білорусії. Від 1 січня 1939 р. чотири повіти, які входили в склад Волинської (Ковельський і Любомський), Поліської (Берестейський) і Гродненської (Більський) єпархій, були включені до складу Варшавсько-Холмської єпархії. Крім того, у складі цієї єпархії було дев'ять парафій у Галичині, а також від 1934 р. Почаївська Лавра на Волині, її скити і заїзд: Почаївський св. Духовський скит, Білевський скит, св. Георгієвський скит на козацьких могилах і заїзд у м. Здолбунові. Тепер усі парафії вищеподаних повітів і вищеназвані святині на Волині залишилися в межах Західної України і Білорусії і фактично прийняті під управу тієї єпархіяльної влади, якій вони підлягали до 1934 р. (Лавра та її скити) і до 1 січня 1939 р.) чотири повіти), а галицькі парафії прийняті у відання Волинської єпархіяльної влади в наслідок близькості і вигоди управління. Тепер залишається лише затвердити фактичний стан.

В наслідок цього Священний Синод ухвалює: 1) повернути у відання Волинської єпархіяльної влади парафії Ковельського і Любомського повітів, у відання Поліської єпархіяльної влади парафії Берестейського повіту; 2) доручити преосвященному Волинському управлінню православними парафіями в межах Галичини, яка ввійшла до складу СРСР, а також Почаївською Лаврою, яка знаходиться на Волині, її скитами і здолбунівським заїздом і 3) повідомити про цю ухвалу (в копії) всіх єпархіяльних преосвящених — Поліського, Волинського, Гродненського і Віленського (в межах З. Б.) — для належних розпоряджень для її виконання, а також намісника Почаївської Лаври.

27 грудня 1939 р.

Члени Священного Синоду:

- + *Олександр, архієпископ Поліський,*
- + *Олексій, архієпископ Волинський,*
- + *Симон, єпископ Острозький*

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, копія оригіналу. Переклад з російської.

УКАЗИ МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ В СПРАВІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ І БІЛОРУСІЇ

В першій половині 1940 року Московська патріархія почала широkozакресні заходи для підпорядкування собі новоприєднаних до СРСР епархій Західної України і Білорусії. На Волинь прибув патріарший екзарх архієпископ Миколай Ярушевич, як проконсул Російської Православної Церкви. Ієрархів на західноукраїнських і західно-білоруських землях примушено приїхати до Москви і скласти там заяву вірності Московській патріархії. Не зробили цього лише архієпископ Поліський Олександр і єпископ Луцький Полікарп. Нижче подано ряд указів Московської патріархії, надісланих архієпископові Олександрові (як, очевидно і іншим єпископам), а також листи від патріаршого екзарха. Ці документи віддзеркалюють поступове перебирання влади в епархіях Західної України і Білорусії Російською Церквою.

[100]

У К А З МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ ПРЕОСВЯЩЕННОМУ АРХІЄПІСКОПОВІ ПОЛІСЬКОМУ

Слухали: Пропозицію патріаршого місцеблюстителя про необхідність виклику до патріархії преосвященного архієпископа Поліського Олександра (Іноземцева) на 20 цього червня, для повідомлення про довірену йому епархію як про стан місцевих церковних справ, так і бажані заходи для найкращого упорядкування їх.

Постановою від 7 червня 1940 р. No. 15

Ухвалено: Відповідно до пропозиції, послати преосвященному архієпископові Поліському, для виконання, указ.

Патріарший місцеблюститель

(+) *Сергій, м. Московський*

Завідуючий справами Московської патріархії

(+) *Архієпископ Сергій*

7 червня 1940 р.
No. 318

МОСКОВСЬКА
ПАТРІАРХІЯ

Канцелярія
7 червня 1940 року
№. 319.
Москва, 5. Бауманський
пров., д. №. 6, кв. №. 1

Ваше Високопреосвященство!

Для виконання указу Московської патріархії, мабуть, Вашому Високопреосвященству вже відомо, що особи, які їдуть до Москви, повинні мати, крім залізничного квитка і пашпорта, ще окремий пропуск, за яким слід звернутися до начальника обласного управління міліції відповідно до місця Вашого проживання, показуючи указ Патріархії. Про день Вашого приїзду будь ласка попередьте мене телеграмою.

Вашого Високопреосвященства побратим і слуга
(+) *архиепископ Сергій*

ЙОГО ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВУ,
ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННІШОМУ
АРХИЕПИСКОПОВІ ПОЛІСЬКОМУ
ОЛЕКСАНДРОВІ (ІНОЗЕМЦЕВУ)

— ≡ ≡ ≡ У К А З ≡ ≡ ≡ —
Московской Патриархии

Препосвященному АРХИЕПИСКОПУ ПОЛЕССКОМУ

Слушали: Предложение Патриаршего местоблестителя о необходимости объединить общее руководство Епархиями Западных Украины и Белоруссии в одних руках.

Определением от 26-го октября 1940 г. № 34

ПОСТАНОВЛЕНИЕ: 1. В целях единства в руководстве вновь объединенными епархиями Западных Украины и Белоруссии образовать Западный Экзархат в составе епархий Волынской, Тарнопольско-Галицкой, Гродненско-Вилейской и Полесской, во главе с Экзархом Западных Украины и Белоруссии.

2. Экзарх назначается Московской Патриархией, титулуется по введённой ему Епархии и состоит Священно-архимандритом Почувевския Успенския Давры.

3. Управляя, при содействии Препосвященных епархий, вверенной ему Епархией, Экзарх имеет общее попечение о благосостоянии прочих епархий Экзархата, в частности: а/ Наблюдает за исполнением в епархиях распоряжений Патриархии и в нужных случаях делает епархиальным архиереям соответствующие разъяснения и указания; б/ Является ближайшим советником архиереев Экзархата по согласованию епархиального управления с действующими государственными законами и распоряжениями власти; в/ Имеет право посещения епархий экзархата для ознакомления с церковной жизнью.

4. Имя Экзарха, после имени Патриаршего местоблестителя, возносится за богослужениями всеми Архиереями Экзархата во всех случаях поминовения Архиереев, на многолетия же после богослужения и молебнов — по всем церквам Экзархата.

**Перша сторінка указу Московської патріархії
про підпорядкування Православної Церкви на окупованих
більшовиками Західніх землях України і Білорусії. 28. X. 1940 р.**

5. О возношении имени Экзарха Епархиальные Преосвященные незамедлительно делают распоряжение по благочинным Епархий с истребованием от них срочных донесений о введении возношения по церквам благочиния.

6. Преосвященному Архиепископу Петергофскому Николаю /Ярушевичу/ быть Архиепископом Волинским и Луцким, Священноархимандритом Почаевския Успенския Лавры, Экзархом Западных Украины и Белоруссии, с правом ношения креста на клобуке.

О чем и послать /посылается/ указы к исполнителям Преосвященному Архиепископу Петергофскому, в равно и всем Архиепископам Экзархата, затребовав от последних в двухнедельный срок донести в Патриархию как о принятии ими лично указа к исполнению, так и о сделанных ими по нему распоряжениях. Уведомить /уведомляется/ также указом к сведениям и Преосвященного Митрополита Ленинградского.

Главный
визирь

Сергий М. Мосоловский

Управляющий делами
Московской Патриархии

*Сергей Архиепископ
Федотовский*

" 28 " Октября 1940 г.

В. 584

**Остання сторінка указу Московської патріархії
за підписом Московського архисп. Сергія, керуючого справами
Московської патріархії. 28. X. 1940 р.**

— У К А З —

Московской Патриархии

Пресвященному МИТРОПОЛИТУ ВОЛЫНСКОМУ, СЕРБИИ И ГАЛИЦИИ
ОБЛАСТЕЙ УКРАИНЫ И БЕЛОРУСИИ.

Слушали: Предложение Патриарха Местоближайшего ралорт

Епископа Западных областей Украины и Белоруссии от 8 марта 1941г следующего содержания: "С 1926 года в Галиции /в пределах быв. Польского государства/ началось движение среди униатов в пользу возвращения в православие. до последнего времени обрисовалось несколько десятков православных приходов на территории этой униатской Галиции. После установления Советско-германской границы на территории быв.Польши, в нашей части Галиции осталось 9 православных приходов в областях Львовской, Станиславской, Жогобычской и Тернопольской. Есть данные для того, чтобы продолжать сейчас апостольское дело дальнейшего воссоединения униатов с Православной Церковью, так как есть униатские приходы, уже проявляющие свои религиозные настроения в этом направлении. Для дальнейшего успеха православной миссии среди униатов в Галиции и для объединения уже существующих православных приходов я считаю чрезвычайно полезным учредить в Тернопольской епархии кафедру викарного епископа, с назначением викария епископом Львовским, с проживанием его в гор. Львове и нарочито для Галицких православных приходов. Об этом просили меня и представители православного прихода в г.Львове, при моем посещении г.Львова 22-23 февраля с.г., указывая и на то, что пребывание православного епископа в г.Львове, этой цитадели униатства, будет очень ценным фактом для престижа Православной Церкви. делу православной миссии в Галиции больше других послужил именитый Наместник Почаевской Лавры архимандрит Пантелеймон РУДИК. Он с 1925 г. был настоятелем православного прихода во Львове, а с 1936 г. был заведующим православной миссией в Галиции. Обращения униатских приходов в православие происходили при его непосредственных трудах в этом направлении.

Я почитаю вполне отвечающим интересам Православной Церкви представить на кафедру епископа Львовского - архимандрита Пантелеймона РУДИКА, как достойнейшего кандидата.

**Перша сторінка указу Московської патріархії
про призначення галицького москвофіла Пантелеймона Рудика
на єпископа Львівського. 28. III. 1941. р.**

Архимандрит Пантелеимон - уроженец Галиции /в миру Петр Степанович/, родился в 1866 г. В монашество пострижен в 1920 г. рукоположен в иеродиакона в 1920 г., в иеромонаха - в 1922 г. С 1907 г. состоит наместником Кременецкого монастыря и заведующим Лавричского подворья в Эгзобунове. С 1925 - 1932 г. как было указано, он служил и в г. Львов. С 1932 г. состоит в сане архимандрита и с 1933г. наместником Почаевской Лавры. Его образовательный ценз: Богословские классы Кременецкой духовной семинарии и богословский факультет Львовского университета".

Определением от 26-го марта 1941 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ: Наместнику Почаевской Успенской Лавры архимандриту Пантелеимону РУДИКУ быть епископом Львовским с поручением ему, под общим руководством Епископа, непосредственного получения от правящих епископов Галиции, возмражающихся в лоно Церкви от унии с Римом, с оставлением за ним должности наместника Лавры, впредь до обеспечения Львовской кафедры самостоятельными содержаниями. Время и место назначения и хиротонии и приглашение Преосвященных к участию в священнодействиях предоставлять усмотрению Патриаршего Кесоблестителя. 2. Без отхода от Галиции, Преосвященному архиепископу Тарнопольскому передать из Волынской епархии приход Ровенской области с погворением ему титула "Ровенский и Кременецкий". 3. Преосвященному архиепископу Острожскому предоставлять права полусамостоятельного, под общим руководством Епископа, включая в состав Острожской епископии до 8-9 районов Ровенской области, по усмотрению Преосвященного Епископа Западных областей Украины и Белоруссии.

О чем и послать /посылаются/ указы к исполнению посланты в Определении Преосвященным и наместнику Почаевской Успенской Лавры архимандриту Пантелеимону РУДИКУ, уведомив указанным Преосвященным Митрополитов Ленинградского, Алеутского, Литовского и Епископа Западных областей Украины и Белоруссии.

Патриарший
Указ

Управляющий
Львовской епархией

28 марта 1941 г.

**Остання сторінка указу Московської патріархії
про призначення П. Рудика на єпископа Львівського. 28. III. 1941 р.**

У К А З
МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ
ПРЕОСВЯЩЕННОМУ АРХІЄПІСКОПОВІ ПОЛІСЬКОМУ

Слухали: Пропозицію патріяршого місцеблюстителя: 3 представлено нам списку видно, що понад 90 парафій Поліської єпархії знаходяться на території, яка тепер відійшла з БРСР до УРСР. Це спричиняє необхідність переглянути взаємні межі єпархій Поліської і Волинської і разом з тим, з уваги на значне побільшення Волинської єпархії, рівномірніше розділити її територію між наявними архипастирями.

Постановою від 28 жовтня 1940 р. No. 33

Ухвалено: Відповідно з адміністративним поділом областей, парафії Поліської єпархії, які знаходяться в областях Волинській і Рівенській, передати до складу Волинської єпархії.

2. З огляду на значне побільшення складу Волинської єпархії, створити з неї дві єпархії: А. Волинську, яка охоплюватиме області Волинську і Рівенську, з катедрою єпархіяльного архиєрея в м. Луцьку і з титулом архиєрея: Волинський і Луцький; і Б. Тернопільсько-Галицьку, до якої ввійдуть інші області Західньої УРСР, з катедрою архиєрея тимчасово в Крем'янці і з титулом: Тернопільський і Галицький. У зв'язку з вищеподаним —

3. Преосвященний архиєпископ Волинський і Крем'янецький Олексій (Громадський) буде архиєпископом Тернопільським і Галицьким.

4. Преосвященного Камінь-Каширського Антонія (Марценка), вікарія Поліської єпархії перейменувати на вікарія Волинської єпархії.

5. Преосвященний Луцький Полікарп буде єпископом Володимиро-Волинським, вікарієм Волинської єпархії з дотеперішнім місцем проживання тимчасово в Луцьку.

Про це послати (посилаються) укази для виконання вищеназваним архипастирям, а також архиєпископові Поліському, преосвященному ж митрополитові Литовському — до відома.

28 жовтня 1940 р., No. 583

Патріярший місцеблюститель
Сергій, м. Московський
Завідуючий справами Московської патріярхії
Сергій, архиєпископ Дмитровський

У К А З
МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ
ПРЕОСВЯЩЕНОМУ АРХІЄПИСКОПОВІ ПОЛІСЬКОМУ

Слухали: Пропозиції патріяршого місцеблюстителя про необхідність об'єднання загального управління єпархіями Західніх України і Білорусії в одних руках.

Постановою від 28 жовтня 1940 р. №. 34

Ухвалено: Для єдності в управлінні недавно приєднаних єпархій Західніх України і Білорусії створити західній екзархат у складі єпархій Волинської, Тернопільсько-Галицької, Гродненсько-Вілейської і Поліської, на чолі з екзархом Західніх України і Білорусії.

2. Екзарх призначається Московською патріярхією, титулується відповідно до повіреної йому єпархії і є священно-архимандритом Почаївської Успенської Лаври.

3. Управляючи, при співпраці преосвящених вікаріїв, повіреною йому єпархією, екзарх має загальний догляд над іншими єпархіями екзархату, зокрема: а) Наглядає за виконанням в єпархіях розпоряджень патріярхії і в потрібних випадках дає єпархіяльним архиереям відповідні пояснення і вказівки; б) Є найближчим дорадником архиерев екзархату щодо узгодження єпархіяльного управління з діючими державними законами і розпорядженнями влади; в) Має право відвідувати єпархії екзархату для ознайомлення з церковним життям.

4. Ім'я екзарха, після імені патріяршого місцеблюстителя, поминається в богослуженнях усіма архиереями екзархату в усіх випадках поминання архиереєм, у многоліттях після богослужень і після молебнів — у всіх церквах екзархату.

5. Про поминання імені екзарха патріярхальні преосвященні негайно роблять розпорядження для благочинних єпархії з вимогою від них термінових повідомлень про введення поминання у церквах благочиння.

6. Преосвященному архиєпископові Петергофському Миколаєві (Ярушевичеві) бути архиєпископом Волинським і Луцьким, священно-архимандритом Почаївської Успенської Лаври, екзархом Західніх України і Білорусії, з правом ношення хреста на клобуці.

Про це послати (посилаються) укази для виконання преосвященному архиєпископові Петергофському, а так са-

мо і всім архиєпископам екзархату, вимагаючи від останніх в терміні двох тижнів повідомити Патріархію як про отримання ними особисто указу для виконання, так і про зроблені ними відповідні розпорядження. Повідомити (повідомляється) також указом до відома і преосвященного митрополита Ленінградського.

28 жовтня 1940 р.
№. 584

Патріарший місцеблюститель
Сергій, м. Московський

Завідуючий справами Московської патріархії
Сергій, архієпископ Московський

[104]

ДО ЙОГО ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВА,
ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННІШОГО ОЛЕКСАНДРА,
АРХІЄПІСКОПА ПІНСЬКОГО

З огляду на звернення до мене з проханнями про місця з боку кліриків без парафій, які живуть в межах довіреної Вашому Високопреосвященству єпархії, і викликаною цим необхідністю мати список таких священнослужителів, прошу Ваше Високопреосвященство доручити Вашій канцелярії укласти список священнослужителів у Поліській єпархії без парафій і тих, що знаходяться поза штатом (прізвище, ім'я і по-батькові, місце народження, з якої парафії, де живе і з якого часу без місця) і не відмовити прислати його мені до 20 грудня 1940 р.

6 грудня 1940, м. Луцьк
№. 91

Вашого Високопреосвященства
найпокіршіший слуга і богомолець

+ *Миколай,*
Архієпископ Волинський,
Екзарх Зах. України і Білорусії

МОСКОВСЬКА ПАТРІАРХІЯ
ЕКЗАРХ
ЗАХ. УКРАЇНИ І БІЛОРУСІЇ
АРХІЄПИСКОП
ВОЛИНСЬКИЙ І ЛУЦЬКИЙ
15 грудня 1940 р.
No. 177
м. Луцьк

ЙОГО ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВУ
ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННІШОМУ ОЛЕКСАНДРОВІ,
АРХІЄПИСКОПОВІ ПОЛІСЬКОМУ І ПІНСЬКОМУ

Маючи відомості про те, що в ряді храмів Вашої єпархії не вживається в богослуженнях загальноприйнята в єпархіях Московської патріархії формула поминання, прошу (дати) розпорядження Вашого Високопреосвященства про обов'язкове запровадження у всіх храмах поминання, згідно з доданою при цьому формою.

З братньою у Христі любов'ю,
Вашого Високопреосвященства покірний слуга

+ архієп. Миколай

ФОРМУЛА ПОМИНАННЯ В БОГОСЛУЖЕННЯХ:

У великій ектенії:

За святийших патріархів православних, патріаршого місцеблюсти-
теля нашого, блаженнішого митрополита Сергія і т. д.
За країну нашу і владу її Господу помолімся.

В ектенії за померлих:

Перше прохання, як подано вище.

За країну нашу і владу її, щоб ми в мирі і спокої життя пожили у
всякому благочесті і чистоті.

Маючи на меті з часом підпорядкувати своїй владі і Греко-католицьку Церкву в Галичині, Московська патріярхія висвятила на єпископа Львівського галицького москвофіла архимандрита Пантелеймона Рудика. Під час війни єпископ Пантелеймон увійшов до Автономної Церкви, керував Київською єпархією і з ненавистю ставився до УАПЦеркви.

[106]

У К А З

МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ
ПРЕОСВЯЩЕННОМУ МИТРОПОЛИТОВІ ВОЛИНСЬКОМУ,
ЕКЗАРХОВІ ЗАХІДНІХ УКРАЇНИ І БІЛОРУСІЇ

Слухали: Запропонований патріяршим місцеблюстителем звіт екзарха Західних областей України і Білорусії від 8 березня 1941 р. такого змісту: «Від 1926 року в Галичині (в межах кол. польської держави) почався рух серед уніятів на користь повернення до православ'я. До останнього часу створилося кілька десятків православних парафій на території цілковито уніятської Галичини. Після встановлення радянсько-німецького кордону на території кол. Польщі, в нашій частині Галичини залишилося дев'ять православних парафій в областях Львівській, Станіславській, Дрогобицькій і Тернопільській. Існують дані для того, щоб продовжувати тепер апостольське діло дальшого возз'єднання уніятів з Православною Церквою, оскільки є уніятські парафії, які вже виявляють свої релігійні настрої в цьому напрямі. Для дальшого успіху православної місії серед уніятів в Галичині і для об'єднання вже існуючих православних парафій я вважаю надзвичайно корисним заснувати в Тернопільській єпархії катедру вікарного єпископа з найменуванням вікарія єпископом Львівським, з місцем проживання його в м. Львові і спеціально для галицьких православних парафій. Про це просили мене і представники православної парафії в м. Львові під час відвідин м. Львова 22-23 лютого ц. р., вказуючи і на те, що перебування православного єпископа в м. Львові, цій цитаделі уніятства, буде дуже вартісним фактом для престижу Православної Церкви. Справі православної місії в Галичині більше від інших прислужився теперішній намісник Почаївської Лаври архимандрит Пантелеймон Рудик. Він від 1925 р. був настоятелем православної парафії у Львові, а від 1926 р. був завідуючим православної місії в Галичині. Перехід уніятських парафій на православ'я відбувався при його безпосередніх заходах у цьому напрямку.

Я вважаю цілковито відповідним інтересам Православної Церкви рекомендувати на катедру єпископа Львівського — архимандрита Пантелеймона Рудика, як найдостойнішого кандидата.

«Архимандрит Пантелеймон — уродженець Галичини (у світському житті Петро Степанович), народився 1899 р. В монахи пострижений у 1920 р., рукоположений на ієродиякона в 1920 р., на ієромонаха — в 1922 р. Від 1922 р. до 1925 р. був намісником Крем'янецького монастиря і завідуючим лаврським заїздом у Здолбунові. Від 1925 до 1932 р., як уже вказано, він працював у м. Львові. Від 1932 р. він у сані архимандрита, від 1933 р. намісник Почаївської Лаври. Його освітній ценз: богословські кляси Крем'янецької духовної семінарії і богословський факультет Варшавського університету».

Постановою від 26 березня No. 22

Ухвалено: Намісникові Почаївської Успенської Лаври архимандриту Пантелеймонові Рудикові бути єпископом Львівським, з дорученням йому, під загальним керівництвом екзарха, безпосередню опіку над православними парафіями Галичини, які повертаються в лоно Церкви від унії з Римом, і з затриманням ним надалі посади намісника Лаври до забезпечення Львівської катедри незалежним утриманням. Час і місце наречення і хіротонії, і запрошення преосвященних до участі в них подати на розсуд патріяршого місцеблюстителя. 2. На місце Галичини, преосвященному архієпископові Тернопільському передати з Волинської єпархії парафію Рівенської області з наданням йому титулу «Рівенський і Крем'янецький». 3. Преосвященному архієпископові Острозькому надати права напівсамостійного, під загальним керівництвом екзарха, включивши до складу Острозького єпископства до 8-9 районів Рівенської області, за розсудом преосвященного екзарха Західніх областей України і Білорусії.

Про що послати (посилаються) укази для виконання згаданим у постанові преосвященим і намісникові Почаївської Успенської Лаври архимандритові Пантелеймонові Рудикові, повідомляючи указами і преосвященим митрополитів Ленінградського, Алеутського, Литовського і екзарха Західніх областей України і Білорусії.

28 березня 1941 р.

Патріярший місцеблюститель

Сергій м. Московський

Завідуючий справами Московської патріярхії

Сергій м. Московський

За відмову підпорядкуватися Московській патріархії, патріярший місцеблюститель митрополит Сергій усунув 30. VI. 1941 р. архієпископа Олександра з Поліської єпархії і перевів його в «стан спочинку». Архієпископ Олександр відмовився прийняти це розпорядження, заявивши про це в листі з 19. VI. 1941 р. Перед ним стояв неминучий арешт, від якого його врятував вибух радянсько-німецької війни три дні пізніше.

[107]

У К А З
МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ
ПРЕОСВЯЩЕННОМУ АРХІЄПІСКОПОВІ
ПОЛІСЬКО-ПІНСЬКОМУ

Слухали: Пропозицію патріяршого місцеблюстителя такою змісту: До цих пір Пінсько-Поліська єпархія залишається в якомусь неясному стані. Преосвященний архієпископ Олександр веде з нами офіційне листування в справах єпархії, але до цього часу, в наслідок своєї хвороби, не міг відвідати екзарха і взагалі не робить заходів, щоб, згідно з прийнятим у нас порядком, фактично приступити до молитовного єднання з екзархом, а через нього, і з Патріярхією. Така довготривала і настирлива хвороба не може, очевидно, не відбитися і на управлінні єпархією. І дійсно, на підставі наявних даних, наш указ про поминання представників Церкви в названій єпархії і до цих пір не виконаний, і поминання це здійснюється там згідно з якоюсь змішаною формулою, яка намагається зберегти і колишню автокефальну практику, і нібито не виступає проти указу патріярха. Подібна подвійність без сумніву вносить немалу плутанину в церковно-канонічну свідомість місцевого духовенства і віруючих, а нас змушує думати про необхідність доручити управління єпархією іншій особі. Свого часу преосвященний екзарх Західніх областей назвав серед (осіб) достойних архиєрейства, між іншими, помічника Почаївської Лаври архимандрита Веніямина Новицького, який закінчив Варшавський богословський факультет. І щодо освіти, і віку, і деякого адміністративного досвіду архимандрит Венямин дає надію бути достойним управителем єпархії, особливо на правах напівсамостійного (на початку), при найближчому керівництві владики-екзарха.

У зв'язку з майбутнім призначенням архимандрита Веніямина виникає питання про управління Почаївської Лаври. Маючи в особі названого архимандрита досвідченого помічника, преосвященний Львівський без особливого труду міг би разом з управлінням єпархії займатися і посаду намісника Лаври. Тепер добро справи рекомендує преосвященному залишити посаду намісника, щоб цілковито віддати свою увагу і сили служінню єпархії. В такому випадку посада намісника може бути віддана архимандритові Московської єпархії кандидатові богословія Панкратієві Гладкову, а посада помічника намісника — архимандритові Нектарієві Григор'єву, теперішньому настоятелю Ризоположенської церкви м. Москви на Донській вулиці.

Постановою від 30-го травня 1941 р. за №. 39

Ухвалено: 1. Преосвященного архиепископа Полісько-Пінського Олександра Іноземцева, з огляду на хворобливий стан, звільнити від управління єпархією і відіслати на відпочинок.

2. Архимандритові Почаївської Лаври Веніяминові Новицькому бути єпископом Пінським з дорученням йому управління Поліської єпархії на правах напівсамостійного, під найближчим керівництвом преосвященного екзарха Західних областей України і Білорусії, з тим, щоб наречення і хіротонія були здійснені — щодо часу, місця, а також і запрошення архиєреїв, за розсудком преосвященного екзарха.

3. Преосвященного Львівського Пантелеймона звільнити з посади намісника Успенської Почаївської Лаври і запропонувати йому переїхати на постійне мешкання до свого катедрального м. Львова.

4. Намісником Успенської Почаївської Лаври призначити з Московської єпархії архимандрита Панкратія Гладкова, а помічником намісника — тієї ж єпархії архимандрита Нектарія Григор'єва.

5. Преосвященному єпископові Пантелеймонові і згаданим у п.п. 2 і 4 архимандритам надати грошову допомогу за розсудом патріархального місцєблюстителя.

Про це послати (посилаються) преосвященним екзархові-митрополитові Волинському, архиепископові Поліському, і архимандритові Веніяминові, для виконання укази, а архимандритам Панкратію і Нектарію виписки з цієї постанови. Іншим архипастирям екзархату, а також прео-

священним митрополитам Ленінградському і Литовському
— укази до відома.

2 червня 1941 р.
№. 508

Патріярший місцеблюститель
(+) *Сергій, м. Московський*

За керуючого справами Московської патріярхії
(+) *прот. Кольчицький*

[108]

ЙОГО БЛАЖЕНСТВУ,
БЛАЖЕННІШОМУ СЕРГІЮ, МИТРОПОЛИТОВІ
МОСКОВСЬКОМУ, МІСЦЕБЛЮСТИТЕЛЕВІ
МОСКОВСЬКОГО ПАТРІЯРШОГО ПРЕСТОЛУ

Вважаю своїм обов'язком заявити, що надісланий мені Високопреосвященнішим митрополитом Волинсько-Луцьким Миколаєм «Указ Московської патріярхії» від 2-го червня ц. р. №. 508, пункт 1-й який стосується звільнення мене від керівництва Поліською єпархією на спочинок «з огляду на мій хворобливий стан», я не можу прийняти до виконання, бо:

Поперше: стан мого здоров'я, який перешкоджає мені здійснювати — в сьогоднішніх тяжких умовах — далекі подорожі, аж ніяк не перешкоджає мені займатися єпархіяльними справами і прийманням нечисленних відвідувачів, як рівно ж звершувати в усі недільні та святкові дні богослуження;

Подруге: у вищезгаданому указі Патріярхії не згадується про надання мені ані місця перебування, ані засобів для існування; припускаю, що жодна церковна влада не може викинути на вулицю без шматка хліба єпархіяльного архиєрея після 19-річного бездоганного архиєрейського служіння, як в даному випадку вчинено зі мною (а я маю ще на утриманні дуже стару віком матір!)

З огляду на вищесказане і на основі Священних Канонів (Ап. пр. 74, Антиох. 14, Карт. 12, Двокр. 16 і Кирил. 1) прошу скасувати постанову Патріярхії від 30 травня ц. р.

№. 39 та Указ Патріярхії від 2-го червня ц. р. №. 508 в тій частині (пункт 1), яка стосується мене.

м. Пінськ, 19 червня 1941 р.
№. 86

+ *Олександр,*
Архиєпископ Поліський і Пінський

Документи чч. 103-111 друкуються вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинописи і рукописи, оригінали. Переклад з російської.

ВОЛИНЬ І ПОЛІССЯ ПІД ВЛАДОЮ МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ 1939-1941

СПОГАД

Весною 1940 року, після піврічної вже окупації Зах. України комуністичною Москвою, почали ходити чутки про те, що до нас, до Луцька, має приїхати єпископ з Москви.

Ніхто, в більшості, цьому не вірив. Які можуть до нас їхати архиєреї з країни, де на кожному кроці написи: «Релігія — опіум для народу», «Попи — мракобіси», «Попи — перші вороги працюючих» та інші антирелігійні гасла; з країни, де священики поза законом, а всі церковні організації замкнені і заборонені.

А також ходили чутки, що в самій Москві є відчинено дві-три церкви, куди ходять молитися, але тільки старі люди. Натомість на всій Україні церкви були в той час замкнені і перероблені одні на музеї, другі на кіна, ще інші на збіжжєві магазини та різні склади.

Я часто тоді бував у Луцьку і завжди заходив до владики Полікарпа й до о. митрата Степана Грушка, настоятеля Луцького кафедрального собору. Владика Полікарп жив в церковному домі, в помешканні о. Грушка, де займав велику кімнату ліворуч, як увійти в почекальню. З того ж самого боку інших дві кімнати зайняли якісь два радянські офіцери-інженери. Один з них був жонатий, а дружина його приїздила і жила у нього цілими тижнями. До владики Полікарпа вони ставились байдужо.

Владика Полікарп і о. Грушко, на мій запит про можливість приїзду до Луцька московського єпископа, підтвердили, що таке говорять, а що офіційно про це нікому нічого не відомо. Але коли я одного разу вже у місяці липні 1940 року зайшов до владики Полікарпа, то він по

привітанні сказав: «Їздить московський архиерей і намовляє наших єпископів зректися автокефалії. Їхати до Москви і там на колінах благати місцєблюститєля патріяршого престолу митрополита Сергія про прийняття (воз'єднання) нас в лоно Московської патріярхії. Ви ж посудіть, о. Леонід, — продовжував єпископ — яка хитрість. Не сьогодні-завтра німець обов'язково вдарить по більшовиках; у них, у більшовиків — мотлох, а не армія, хоч і мають танки, а вже вірности собі вимагають». І по короткій паузі додав: «Що далі буде, побачимо. Та знаємо: Америка теж не спить. Нарешті все одно я зречення автокефалії не підпишу і до Москви не поїду, бо мені, як українцеві, нема чого туди їхати. Гірше не буде, як є».

Минуло ще кілька тижнів. Будучи в Луцьку, я зайшов до о. Степана Грушка. На цей раз застав там московського архиєп. Миколая (Ярошевича). Була це людина досить високого росту, худа, знеможена, в поганенькій дешевенькій рясі і в такому ж підрясничку. Мав довге підстрижене волосся, бороду теж підстригав. Говорив чистою російською мовою, але без характерного для росіян акання. Поверх підрясника і рясі одягав ще пальто, теж дуже дешевого гатунку. Розмовляли ми недовго, бо московський архиерей зараз же відїхав на станцію, до потяга на Львів. Перше враження на мене було в його користь.

По виході московського архиєрея з хати о. Грушка, я довідався, що мій новий знайомий — архиєпископ Миколай, що він жив увесь час в Петербурзі, де мав одну церкву і підлеглого йому одного священника і одного протодиякона. Приїхав архиєпископ Миколай (Ярошевич) на Волинь, до Луцька для того, щоб зліквідувати тут, на Волині, автокефалію Церкви й приєднати Волинь до Московського патріярхату. Місцем осідку московського архиєпископа буде м. Луцьк. Довідався також, що архиєпископ Миколай служив уже в Луцькому соборі, має гарні парчеві, шиті золотом ризи. Таку ж мав на собі і митру. Богослуження відправляв по-слов'янськи.

Минуло ще пару тижнів, і я в о. Грушка знову застав архиєпископа Миколая. На цей раз мали час і він розпитував мене про моє життя. Звичайно, я казав, що мені живеться дуже добре, тільки державний податок завеликий і не дає дихати, бо забагато маю платити — 17.800 карбованців, а це в той час, коли на сусідніх священників були накладені податки: 275 крб. — О. Сатаневич, 350 — о. В. Кресович. Чому так, трудно про те щось сказати. На мою

думку, щирість парафіян моїх до мене була головною причиною такого непомірно великого податку. Коли бо на мене наложили перший податок 3.875 карбованців, то мені протягом тижня знесли мої парафіяни половину податку (1900 крб.), про що багато було агітаційної розмови на районних і сільських зібраннях. На тих зборах ганилось тих, хто допомагав «врагу» народа — «попу». На ці мої міркування московський архиєрей мені сказав, що податки всім треба платити і що архиєпископ Олексій (Громадський) теж платить податки, а саме: він має платити 22.000 карбованців. Але архієп. Олексій ходив, просив і після поїздки в Москву йому зменшили податок до висоти 5.000 крб. Я йому зі свого боку оповів, що я вже всюди був і по всіх районних установах, і в головному обласному податковому управлінні просив, але там усі тільки в кулак посміхаються та намовляють, щоб я зрікся священства, то з мене спишуть всі податки і дадуть добру працю. Тут московський архиєпископ мене перебив і змінив тему розмови.

Минуло ще зо два тижні, і восени 1940 року московський архиєпископ настало переїхав до Луцька. Тут він оселився в помешканні о. Грушка. Там же, в о. Грушка, мав він повне утримання. І з того часу я, при відвідинах єпископа Полікарпа і о. Грушка, часто зустрічав цього московського єпископа. З часу ж, як він оселився в Луцьку, стали його поминати на службах у церкві: поминали, як архиєпископа, а десь з кінцем 1940, року як митрополита Миколая.

Якось тієї ж осені архиєпископ Миколай повернувся з Москви в асисті секретаря Мещерського. Мещерський був особа цивільна, середнього росту, білявий, бідно одягнений, так, як дореволюційні костромські чи іваново-вознесенські купчихи. Людина малорозмовна, в церковних же справах дуже обізнана. Ці гості непрошені бідного отця митрата Грушка стиснули в одну кімнату, а самі зайняли дві кімнати. Правда, в тій кімнаті, де спав секретар Мещерський, була і спільна їдальня. Готувала їм усім пані-матка о. Грушка.

Тимчасом, поволі, митрополит Миколай вrostав у своє положення начальника. Затребував списки духовенства у деканів. Дізнався у архиєпископа Олексія адреси священників. Став часто виїжджати до Львова, Рівного, Крем'янца та до інших міст Західної України. Щомісяця, а то і кожних два тижні — їздив потягом через Бресть-Литовський до Москви. В той же час якихось відвертих, сердечних розмов між єпископом Полікарпом і митрополитом

Миколаєм ніколи не бувало; навпаки, завжди відчувалось якесь напруження між цими двома церковними достойниками, які не раз сиділи за столом разом в о. Грушка.

При виборах до Верховної Ради (в Києві) і до Верховної Ради (в Москві) митрополит Миколай вставав раненько і до снідання ішов на виборчий пункт, де віддавав свій голос. Владика ж Полікарп і тут виявив лише йому присущу відвагу. Обидва рази владика був «хворий» і обидва рази члени виборчої комісії його району змушені були з виборчою урною приходити до його (єпископа Полікарпа) помешкання. Про те, як саме голосував єпископ Полікарп (Сікорський), розповідала мені паніматка о. Грушка. Вона казала: «Біля години 12 дня прийшов якийсь жидок років 20 до помешкання о. митрата Грушка і нахабним голосом запитав: «Де тут архиєреї, чому вони не йдуть голосувати?». Паніматка, показуючи на двері митрополита Миколая, сказала: «Ідіть і запитайте». Пішов. Через пару хвилин вийшов з кімнати митрополита Миколая і з криком побіг через кухню й два коридори під двері єпископа Полікарпа. Шарпнув двері кімнати єпископа Полікарпа, — зачинені. Тоді почав голосно стукати в двері. Після довшої павзи вийшов єпископ Полікарп, закутаний в пальто і в короткій кожушок. Посланець-агітатор закричав: «Чому ви не йдете голосувати? Що ви, проти радянської влади? Що ви, проти трудящих?» — і почав на ту тему теревенити. Владика Полікарп грізно перебив його словами: «Ах, ти нахаба! То ти так виконуєш свої обов'язки при виборах у Верховну Раду! То ти так служиш для працюючого народу? Чи ти спитав мене, старця, про моє здоров'я — чи не хворий я? Чи може по старості літ нездужаю я? Так не працюють у Радянському Союзі! Геть звідсіля!» — і владика Полікарп зачинив перед його носом двері. Посланець з виборчої комісії пішов. «Минуло півгодини, і бачу, — продовжувала паніматка, — іде ціла юрба: двоє несуть виборчу скриню, один несе конверти, ще один виборчі картки, ще інший — зошит з реєстром виборців. Тихенько входять в коридор і один з них тихенько стукає в двері єпископа Полікарпа. Довша павза. Далі двері відчиняються і в дверях показується фігура єпископа Полікарпа. Всі низенько кланяються і запитують майже хором: „Як ваше здоров'я? Як ви себе почуваете? Може ви хочете голосувати? Може ви хочете свій голос віддати за якого-будь кандидата до Верховної Ради?». Владика Полікарп похвалив їх ввічливість, подякував їм за те, що прийшли й відвідали німечного

старця, і, взявши виборчу картку, вклав її в конверту й, не дивлячись на неї, вкинув до виборчої урни. Після цього члени виборчої комісії довго шаркали ногами, і, дякуючи владиці, тихенько вийшли з помешкання».

На докір паніматки, що своєю явною демонстрацією владика Полікарп наражає себе на велику небезпеку, владика весело відповів: — «Українському владиці інакше й не годиться. Петлюрівського духу з мене ніхто вже не відмухне, а для таких у більшовиків один кінець: амба (розстріл), або на Сибір. Краще ж вмерти з випростованим хребтом, ніж у три погібелі зігнути».

Митрополит Миколай комунікувався з духовенством виключно телеграфами, що майже ніколи не практикувалось за часів Польщі. Тим то ті перші митрополітиччі телеграми в ті тривожні часи старших віком деканів часами так налякували, що були випадки глибоких знепритомнень і сильних нервувань, коли ті телеграми доставлялись поштою вночі. Так саме трапилось з моїм дядьком о. К., якого ледве нашатирем відтерла його паніматка.

На 1. I. 1941 року, з наказу митрополита Миколая, всі декани надіслали до його канцелярії клірові відомості кожної парафії. Були парафії, що і не функціонували з браку священників: дехто, страху ради юдейська, залишили парафії й пішли учителювати, чи бухгалтерувати, а декого вже вивезли на Сибір, як оо. Саковича з с. Баєва; Чайковського з Млинова та інших. Старих дяків по парафіях майже не залишилось: пішли учителювати, чи на інші якісь праці. Разом з тим трапилось і таке, що на Великодні свята деякі священники одержали духовні нагороди від Московської патріярхії, підписані патріяршим митрополитом Сергієм.

Треба тут зазначити, що за тогочасної московської окупації точно-усталеного поділу на єпархії не було переведено. Терени ті мінялись. Мінялись і титули правлячих та вікарних єпископів. Так, митрополит Миколай (Ярошевич) появився на Волині, як архієпископ. Пізніше титуловано його митрополитом, а ще пізніше Луцьким і Волинським екзархом «Західніх областей України». Архієпископ Олексій (Громадський), який два рази їздив до Москви, на початках мав титул архієпископа Тарнопольського і Крем'янецького, потім Рівенського і Крем'янецького. Єпископ Полікарп, який не поїхав до Москви з чолобитнею, не мав єпархії. За богослуженнями титулували його єпископом Володимиро-Волинським, а часами просто єпископом.

В місяці серпні чи вересні 1940 року, в Москві було хіротонізовано в єпископа архимандрита Дамаскина (Малюту), що був у роках 1930-их намісником Почаївської Лаври. Єпископ Дамаскин дістав єпархію і мешкав на Бувині.

В грудні 1940 року митрополит Миколай, разом із своїм секретарем, залишили помешкання о. митрата Грушка і переїхали на власне помешкання. Воно було недалеко православного собору і в садибі НКВС. Головний вхід був з вулиці, а чорний вхід — з подвір'я НКВС. Половину одноповерхового дому займав митрополит Миколай з секретарем, другу половину дому займав НКВС. Кабінет митрополита стіною прилягав до кімнат енкаведистів, про що довідався я запізно. В митрополичому кабінеті завжди лежав на столі український С л у ж е б н и к проф. Огієнка з року 1922, якого митрополит завжди переглядав при моїй візиті. Кабінет і їдальня була обставлені досить гарно меблями. Про це постаралися сусіди-енкаведисти.

Весною, в березні чи на початку квітня 1941 року, я, будучи в Луцьку, зайшов до мого колеги по Житомирській духовній семінарії — сотника Івана Р., який мешкав в Луцьку недалеко православного собору. Згаданий сотник оповів мені про те, що пару днів тому назад до помешкання Московського митрополита Миколая приїхало два типи, які були подібні своїми бородами і довгим волоссям і убранням до краківських жидків. Митрополит же Миколай з огірченням вияснив йому (сотникові), що то не жидки, а московські архимандрити: Панкратій і Нектарій. Панкратій — новопризначений намісник Почаївської Лаври, Нектарій — новопризначений скарбник тієї Лаври. Архимандрити ж Пантелеймон (Рудик) — намісник Лаври, і Веніамин (Новицький), скарбник Лаври, будуть хіротонізовані в єпископи.

В кінці березня 1941 року я одержав коротенького листа від митрополита Миколая, написаного його власною рукою в дуже ввічливій формі, зміст якого зводився до речення: «Як ви будете в Луцьку, зайдіть до мене». Я не дуже спішив відвідувати митрополита Ярошевича, а то тому, поперше, що був Великий піст, і я мав багато праці в парафії; подруге, коли я показав листа єпископові Полікарпові, він, прочитавши його, зауважив: «На вас, отче Леонід, готується якась засідка з боку митрополита Ярошевича». Отже, вже тільки після закінчення праці в парафії, дня 21 квітня, на другий день Великодніх свят, я з'явився з

візитою до владика Полікарпа, а після того зайшов «з яечком» до митрополита Ярошевича. Похристосувались, прийняв мене дуже ввічливо і ласкаво. Розмова велась на тему Страсної неділі і Великодніх свят. Я зачепив справу святкування Великодніх свят у Москві, але ця тема зразу ж якось обірвалася і змінилась. Митрополит Миколай почав мені казати різні «компліменти»: що я гарно відправляю богослуження, що я людина культурна, освічена, що мені не місце в сільській парафії і зразу запропонував мені місце настоятеля парафії у Львові, Станиславові, Коломиї і Тарнополі. Я, зробивши великі очі, здивовано запитав митрополита:

— Кого ж я там буду пасти і яка ціль мого призначення до того чи іншого із згаданих міст? — Митрополит відповів:

— Місіонерська, навернення галичан на православіє.

Мене це страшенно обурило й здивувало, чому щиро й з почуттям відповів:

— Владико! В той час, коли йде боротьба проти релігії взагалі, коли ведеться найактивніша боротьба проти Бога, коли хочуть з серця людського вигнати все святе і Бога, — не час на такі місії, на які ви мене хочете посилати. В нинішній тяжкий для віри Христової час, мені не тільки греко-католик брат, але і католик, лютеран, англіканець чи іншого ісповідання християнин, а навіть, юдей, якщо він вірить у Бога.

Нахмурилось чоло московського митрополита, очі помутились, вигляд лица його зробився страшний. Коротенька павза. Митрополит встає, і я почув гнівне і грізне його слово:

— Нам з вами не по дорозі. Ми з вами мислимо різними категоріями. Бог вас благословить. Візита ваша скінчилась.

Я встав і хотів взяти благословення. Не дав, замахав руками. Я почав виходити з його кабінету. Не пішов навіть мене випровадити.

Тієї ночі по моїй тій візиті, я ночував у єпископа Полікарпа. Оповів владичі Полікарпові про все, як то було. Вислухавши уважно мене, владика Полікарп зі смутком сказав:

— Тепер, о. Леонід, бережіться. Це вам дурно не пройде.

Минуло три тижні і я вперше довідався про боротьбу старих місцевих комуністів із-за моєї особи. Місцеві мене

боронили, приїжджі настоювали вивезти мене на Сибір. Про це мені оповів, плачучи, бувший мій церковний староста, людина ще нестара, років у той час 32-35, який особисто був на сесії сільських голів у районі і сам чув цю сварку із-за мене на цій сесії. Місцевий комуніст, бувший матрос з «Аврори», пригрозив навіть приїжджим, що як мене зачіплять, він з товаришами буде писати до Сталіна.

— Хоч вони вас оборонили, — закінчив староста, — але не надовго. Все одно вони з вами розправляться.

Секретар місцевої сільради, бувший секретар гміни, поляк, людина інтелігентна, все намовляв мене, щоб я кудибудь утікав, бо за мене щодня питають суддя, прокурор і секретар райвиконкому. Тікати в ліс не було бажання, кудись виїхати не міг, бо всюди контролю документів. Настрій тому мав страшенно тяжкий...

Насушили сухарів два мішки. Приготували пару карбованців на дорогу. Старався в хаті держати ризи й служебник. В той спосіб готувався на далеку примусову подорож в Сибір, віддаючись цілковито волі Божій.

Дня 15 червня 1941 року в Луцькому катедральному соборі мала відбутись хіротонія в єпископи архимандрита Веніямина (Повицького), якого Москва призначила правлячим єпископом Пінської єпархії на місце архієпископа Олександра (Іноземцева), звільненого Москвою. Архієпископ Олександр був членом Священного Синоду і Собору Єпископів Автокефальної Православної Церкви в Польщі. Він не підписав декларації зречення автокефальности та прилучення його єпархії до Московського патріархату і також не поїхав на поклін до Московського патріяршого престолу, митрополита Сергія.

В згадану неділю я в себе, в парафії, богослуження не відправляв, а ще напередодні приїхав до Луцька з тим, щоб бути в церкві на хіротонії мого давнього знайомого архимандрита Веніямина (Новицького). Перебуваючи в Луцьку, я завжди ночував чи у владика Полікарпа, чи у свого колеги по Житомирській духовній семінарії — сотника Івана Р. На цей раз, знаючи, що владика Полікарпа відвідає архієпископ Олексій (Громадський), не турбував я владика Полікарпа своєю особою, а пішов ночувати до згаданого колеги. Там застав я і архимандрита Веніямина, який мав завтра прийняти єпископську хіротонію.

Ми з'їли спільну дуже скромну вечерю. Спали в одній кімнаті. Будучий єпископ весь час журився про те, як то

йому прийдеться приймати єпархію від архієпископа Олександра (Іноземцева), такого видного, сановитого, розумного адміністратора. Будучий єпископ, при цьому, був переконаний, що архієпископ Олександр єпархії йому не передасть. Господар і його дружина кликали архимандрита Веніямина тим не журитися. Я мовчав. Тоді я був переконаний, що мої дні перебування на рідній Волині раховані, а будучність малювалась мені в самих чорних фарбах.

На хіротонію архимандрита Веніямина до Луцького собору приїхало багато духовенства. Приїхав з Крем'янця і архієпископ Олексій (Громадський). Богослуження очолював митрополит Миколай (Ярошевич). Він саяв у золотих парчевих ризах і в такій же митрі. Як побачив мене, очі його запалали огниками гніву і ненависти.

Народу в соборі було небагато, бо з сіл прийшло мало, а міські, страху ради юдейська, мало тепер ходили до церкви. Після закінчення хіротонії — єпископ Полікарп, відступив своє місце новопоставленому єпископові Веніяминові, а сам почав розоблачатись. Хоч богослуження тоді продовжувалось, митрополит Миколай (Ярошевич) звернувся до єпископа Полікарпа притишеним голосом:

— Владика Полікарп! Коли ж ви підпишете декларацію про зречення автокефалії і про приєднання до Московської патріархії? — Все відтягуєте і відтягуєте. Мені потрібен ваш підпис на декларації.

Владика Полікарп, уже виходячи з вітваря, відповів:

— Не місце тут про це розмовляти. — І пішов через захристію додому.

В той день я бачився з о. митратом Грушком. Він мене запитав, чому мене не любить митрополит Миколай. Я йому коротко оповів історію з моєю місією в Галичину. Тоді о. Грушко розповів все те, що чув від архієпископа Олексія про висвяту в єпископа архимандрита Пантелеймона (Рудика) в Москві, де зібралось було на той день аж 12 архиєреїв і митрополитів зі всього Радянському Союзу, а стисліше окреслюючи, зі всіх західніх областей, зайнятих в останні роки більшовиками. Там були єпископи з Латвії, Естонії, Литви, Буковини, Білорусії і з Західньої України. Не приїхали до Москви тільки архієпископ Олександр Пінський (Іноземцев) і Полікарп (Сікорський), єпископ Луцький. Розповів також про те, що патріярший місцеблюститель у Москві живе дуже бідно, натомість єпископів із західніх областей приймали розкішно, а помешкання

вони мали в найкращому готелі, де харчували їх дуже сито і багато.

Минуло п'ять днів. В п'ятницю дня 20 червня, я був в Луцьку у владики Полікарпа. Владика на цей раз мене додому не пустив. В нього я обідав, вечеряв і ночував. Під час обіду була розмова про висвяту єпископа Веніямина, про те, що його архієпископ Олександр (Іноземцев) не прийме і своєї єпархії йому не здасть. Вечером того ж дня владика Полікарп був у дуже гарному настрої. Зокрема тоді розповів:

— Митрополит Миколай сьогодні двічі прислав до мене за декларацією. Я декларації не дав, і митр. Миколай виїхав пополудні через Бресть до Москви.

А бачучи мене дуже пригніченим будучою примусовою подорожжю в Сибір, підбадьорував словами:

— Кріпиться, отче, не сьогодні-завтра буде війна з німцем. Радянське військо не буде з німцем битись. Вас не встигнуть вивезти.

Того дня вечеря у владики Полікарпа була розкішна. Найперше, користаючи з відсутности сусідів, радянських старшин, ми дозволили на вищезгадані розмови, виливаючи свої наболілі душі. Друге: у владики Полікарпа, крім мене, в той вечір і день нікого не було. Правда, владика Полікарпа в ті часи рідко хто відвідував. Всі боялись НКВС, яке всюди й все бачило. З переїздом митрополита Миколая до Луцька, візити священників у єпископа Полікарпа прикоротились.

Переночувавши у єпископа Полікарпа тої останньої перед війною п'ятниці, в суботу рано я закупив в кількох склепах фунтів з 10 різних солодошів, що саме тоді більшовики привезли до луцьких крамниць з Прибалтики, навантажив їх на свій ровер і поїхав, із страхом в душі, додому, в свою парафію. Наразі було все гаразд.

В неділю рано, ще перед світом, мене розбудив ніби стукіт у двері. Але це не був стукіт у двері. Це вікна і двері дзенькотіли від вибухів у Луцьку. Через вікно я побачив, що все місто клекотить в клубах диму. Я зрозумів, що війна з німцем почалась. Перехрестився, став на коліна і горяче подякував у молитві Богові. Дякував Богові за те, що пророцтво єпископа Полікарпа так несподівано скоро збулося, бо я з родиною тим самим врятовані від заслання на Сибір.

* * *

З приходом німців закінчилась на Волині влада московського митрополита. Секретар Мещерський залишився під ними і переховувався у священників східніх повітів Волині. Він таки дочекався там повороту більшовиків у 1944 році.

о. Л. Д-ий

«Українське православне слово», ч. 8. Саут Бавнд Брук, Н. Дж., 1955, серпень, стор. 10-11; ч. 9, 1955, вересень, стор. 9-11.

**ПІД ЧАС НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ
(1941 — 1944)**

**СПРАВА ЗАСУДУ
АРХИЄПИСКОПА ПОЛІКАРПА
МОСКОВСЬКОЮ ПАТРІАРХІЄЮ**

Реакція Московської патріархії на створення на окупованих німцями землях Української Православної Церкви була сповнена люттю і ненавистю до архієпископа Полікарпа, який очолив її, як першоієрарх-адміністратор. Патріярший місцеблюститель митрополит Сергій звернувся до «православної пастви України» з посланням, в якому очорнює владика Полікарпа, приписуючи йому несусвітні злочини, з фантастичним перекрученням та фальсифікацією фактів. Текст цього послання наводиться нижче. Невдовзі після того, 28. III. 1942 р., митрополит Сергій повторив і посилив ці нападки у своєму Пасхальному посланні. Того самого дня очолений митрополитом Собор російських архиєреїв позбавив архієпископа Полікарпа духовного сану і чернецтва.

[110]

**ПОСЛАННЯ МІСЦЕБЛЮСТИТЕЛЯ
МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРШОГО
ПРЕСТОЛУ «ДО ПРАВОСЛАВНОЇ
ПАСТВИ УКРАЇНИ»**

До мене дійшла вістка, в правдивості якої я не маю підстав сумніватися, що єпископ Володимир-Волинський Полікарп Сікорський офіційно представився німецькому комісареві в м. Рівному і назвав себе архієпископом Луцьким та Ковельським, до того ж головою Православної Церкви в областях України, захоплених німцями; висловив непримиренну ненависть до радянського режиму і взяв на себе зобов'язання лояльно співпрацювати з німецькою владою, нібито визволителькою українського народу.

Залишаючи за собою на майбутнє детальний розгляд

цієї сумної справи, я поспішаю попередити православну паству і духовенство України про цього новоз'явленого вовка в овечій шкурі, який, прикриваючись нібито служінням прагненню українського народу, намагається звабити православну паству з церковної загорожі на розпутьтя розколу і всякого самочинства.

Виступ Сікорського здається мені явищем виключно політичного характеру, а не церковного.

Він і вчинив його не з власної своєї ініціативи, а з наказу політичної партії.

Він увесь час був мирським чиновником. За Петлюри він був начальником департаменту в міністерстві освіти і після розгрому петлюрівців утік, як і багато інших, до Польщі.

Сікорський уже майже п'ятдесят років* (тепер йому 65 років), як прийняв священство і чернецтво; правдоподібно теж з наказу політичної партії, яка могла розраховувати в майбутньому на його архиерейство для своїх політичних інтересів.

Обізнані люди кажуть, що і в дійсності Сікорський у 1932 році висвячений був на єпископа Луцького на домагання влади і саме на догоду партії петлюрівців.

Він і тримався в чернецтві і в архиерействі, як справжній петлюрівець: хвалився нелюбов'ю до «москалів», намагався розмовляти тільки по-українському, уникав зверщення служень слов'янською мовою.

Православна паства, звичайно, відчувала, що перед нею не архиерей, а партійний політик, до того ж чужий заповітам православних предків. Тому ані любов'ю, ані авторитетом у православної пастви єпископ Полікарп Сікорський не користувався.

Таким же петлюрівцем в душі, хоч і не настільки відвертим, продовжував бути Сікорський і підпорядкувавшись у 1940 році Московській патріархії.

Як відомо, наша Патріярша Церква, ідучи за апостольським вченням про походження державної влади, вимагає від свого духовенства лояльності радянській владі. Ті, що не згоджувались з цим, без галасу вийшли за штат, а деякі утікли закордон. Таку непримиренність, звичайно, не можна виправдати з точки зору Христового вчення; але їй не можна відмовити у щирості і в деякій порядності.

---

* Це явна помилка: владика Полікарп (Петро Сікорський) прийняв чернецтво 22 липня 1922 року, а священство через вісім днів після того.

Сікорський не скористав ні з одного, ні з другого виходу. Залишився у нас на службі; поруч з іншими поминав Патріяршого місцєблєустителя, як свого законного голову, тобто на ділі відмовився від польської автокефалії; молився за радянську владу або, принаймні, не відмовлявся від такої молитви.

Тепер ми бачимо, що Сікорський, роблячи все це, тільки чекав відповідного повороту політики, щоб використати своє архиєрейство для зрадницького виступу.

Можливо, що серед політиків у такій дволичності немає нічого дивного, але в церковному розумінні поведінка Сікорського — це намагання затримати за собою архиєрейство шляхом систематичного обману для своїх корисливих цілей; іншими словами — це та сама симонія — один з найтяжчих гріхів, що караються позбавленням священства.

Друге повідомлення: в німецьких газетах за грудень 1941 року надруковано, що «земляцтво України» (так називала себе в польському Генерал-Губернаторстві петлюрівська партія) проголосило себе однією з єпархій православної української автокефальної Церкви.

Митрополит Діонисій, який стояв на чолі польської автокефалії, взяв на себе клопотання перед міністерством церковних справ у Німеччині про визнання нової єпархії, і німецький суд в Берліні затвердив реєстрацію єпархії.

Зауважмо, що мова йде вже не про автокефалію польської Церкви, яка існувала за польського уряду і була очолена Діонисієм, а про поновно встановлену автокефалію української Церкви.

Православні українські єпархії, які входили у склад Польської республіки, проголошуються незалежними церковно не тільки від Москви (на чому стояла польська автокефалія), але і від самої нібито автокефальної польської Церкви.

Роля митрополита Діонисія не цілком ясна: він або віддав перевагу над випаруваною польською автокефалією протегованій німцями українській автокефалії, або ж виявляє люб'язність самостійникам, бажаючи зберегти за собою становище в Генерал-Губернаторстві.

Автокефалія української Церкви встановлена не самою цією Церквою, — наприклад на якомусь з'їзді чи архиєрейському соборі, який зібрався б бодай про людське око (як це з гріхом наполовину було в Польщі). Автокефалію встановлює земляцтво, щось на зразок студентського чи політичного клубу, і навіть не на території України,

а десь на чужій землі, за згодою, а можливо і на пропозицію чужого, німецького уряду, який до того ж перебуває в стані війни з Україною.

Цим нечуваним способом проголошена українська автокефалія призначена іти слідом за німецькими військами, за допомогою яких автокефалісти будуть підкоряти під ноги автокефалії український народ, чи він хоче того, чи не хоче.

В минулому збирались собори для боротьби з самочинністю деяких архиєреїв, які не рахувалися з церковними правилами, вдиралися в чужі єпархії, самовільно захоплювали катедри. Тепер ми присутні при появі цілої групи самочинців (більше політиків, ніж церковників), спеціально організованої для походу на Україну, для оволодіння її віковими святинями, для її підкорення знову вигданому церковному управлінню.

І все це за допомогою явних ворогів слов'янства, які плондрують нашу землю, б'ють беззбройних старих, жінок і дітей, живцем спалюють наших червоноармійців — поранених і хворих, і т.д., і т.д.

Згідно з 8 правилом святого Григорія Неокесарійського, «християн, що прилучаються до варварів і разом з ними нападають на християн», не приймають до складу тих, які каються, аж до спеціального про них соборного розгляду.

Але правило має на увазі тих, що спокушаються на грабунок разом з варварами; а новоявлена група автокефалістів хоче за допомогою варварів-фашистів насильно відняти в українців їхню споконвічну відданість Православній Церкві.

Такого злочину у церковних людей святі канони навіть не передбачають!

Якщо для злочинної поведінки мирян, які увійшли у згадану групу, тяжко підшукати назву і ступінь злочинності перед Богом, Церквою, одновірцями та співвітчизниками, то що сказати про архиєрея, який зголосився стати на чолі такої злочинної справи?!

Він уже встиг розшаркатися перед ворогами, в надії, що йому і його поплічникам фашисти дадуть змогу розправитися з православними українськими парафіями; він уже обіцяє повну лояльність поневолювачам.

Відтепер у своїх проповідях з церковного амвону він буде запевняти довірливу паству, що до них вдерлися не поневолювачі, а «визволителі». Канібальські оргії, що їх чинять фашисти при втечі з наших міст, у проповідях

Сікорського перетворяться у блискучі «перемоги» над Червоною армією.

Цинічна наруга над нашими святинями — і церковними і національними — стане незвичайним проявом культури і цивілізації.

Винуватець і головний призвідець всесвітнього кривавого кошмару, що відбувається перед ним, ледве чи навіть цілком нормальний психічно сатаніст Гітлер, який відкрито глумиться над заповідями християнства, який пропонував замінити Біблію своєю психозною книжкою «Моя боротьба» і, здається вже зовсім має намір проголосити себе вище усього, званого Богом чи святощами (2 Солун. 2, 4), — Гітлер в устах Сікорського, правдоподібно, з'явиться у благочестивій машкарі ревнителю православної віри, захисника і покровителя Святої Церкви.

По-лакейському захоплений, Сікорський буде тепер закликає українців цілувати руку, яка шматує їх, в подяку за таке своєрідне «визволення», найласкавіше подароване їм Гітлером.

А втім, Сікорський ледве чи й сам може тепер сказати, куди заведе його взята ним на себе недостойна роль і до чого він договориться в прагненні догодити своїм новим хазяям і звабити православний український народ.

Польська автокефалія встановлена всупереч волі і благословенню законного голови, Святейшого патріярха Тихона та його законних наступників.

Архиереї, що приєдналися до автокефалії, підлягають згідно з правилом 15 Двократного собору «позбавленню всякого священства».

Митрополит Діонісій та суцї з ним архиереї залишаються у священному сані тільки тому, що Патріярхія не поспішає з мірами покарання, сподіваючись, що ті, що згрішили, з часом покаються і повернуться до єднання з матір'ю-Церквою (що й мало місце у випадку багатьох польських архиереїв у 1939-1941 роках в Білорусії і Україні).

Сікорський, який самочинно проголосив себе головою української автокефалії, не тільки йде за лихим прикладом митрополита Діонісія, але ще й посилює злочинність своєї самочинності багатьма вищевказаними негідними подробицями; і тому, поруч з іншими крадіями неналежної їм церковної гідності, що вторгнулися в чужу область, Сікорський підлягає такому самому позбавленню всякого священства: його священнодійства, зокрема звершувані ним

хіротонії, відтепер недійсні і безблагодатні, а всякі розпорядження православним парафіям ні для кого не зобов'язуючі (правило Двократного соб. 15, Св. Ап. 35, Вселен. III, 8, Антіох. 13 і багато інших).

Іменем Божим закликаю всіх православних не піддаватися жодним словам спокусника і не входити з ним в жодне спілкування; міцніше триматися споконвічної нашої матері-Церкви Православної, яка духовно нас породила, і йти тільки з нею, схваленим і вказаним нею шляхом.

А преосвящених архипастирів України по-братерському благаю мужньо і молитовно стояти на сторожі своїй і не давати Богодорученої пастви на розкрадання вовкам, що її занапащають.

м. Ульяновськ, 5 лютого 1942 року

Сергій,
Митрополит Московський і
Коломенський, патріярший місцеблюститель

[111]

ПОСТАНОВА № 12
ВІД 28 БЕРЕЗНЯ 1942 РОКУ
ПАТРІАРШОГО МІСЦЕБЛЮСТИТЕЛЯ З СОБОРОМ
РОСІЙСЬКИХ АРХИЄРЕІВ

Слухали: Внесене патріяршим місцеблюстителем «Пасхальне послання» Його Блаженства «Православним архипастирям, пастирям і пастві в областях України, ще зайнятих гітлерівськими військами» з повідомленням про віддання під суд російських архиєреїв єпископа Полікарпа Сікорського на підставі обвинувачень його в діях, що згадані в посланні.

Ухвалили:

1. Висновок Його Блаженства в судовій справі єпископа Полікарпа Сікорського, викладений у згаданому посланні, визнати справедливим і канонічно правильним та затвердити нашим соборним голосом.

2. Якщо єпископ Полікарп Сікорський розсудливо підпорядкується накладеній на нього забороні, призначити йому двомісячний термін (згідно з Карт. 38 або 29 за

грецькою Синтагмою) від дня оголошення йому цієї постанови, для внесення Московській патріархії своїх виправдань, після розгляду яких з викликом обвинуваченого в присутність суду, собор ухвалить остаточне рішення в його справі.

3. Якщо (чого ми не бажаємо) єпископ Полікарп «впадаючи в суд диявольський», знехтує заборобою, визнати єпископа Полікарпа як такого, що сам себе позбавив сану і чернецтва та всякого духовного звання від самого моменту порушення ним заборони.

4. Цю постанову оприлюднити разом з «Пасхальним посланням» Його Блаженства і вважати, що після оприлюднення вона доведена до відома підсудному та всій церковній громаді.

м. Ульяновськ

*Патріярший місцеблюститель смиренний Сергій,
митрополит Московський і Коломенський,*

*Смиренний Олексій, митрополит Ленінградський,
Смиренний Миколай, митрополит Київський і Галицький,
кол. екзарх Патріархії в західних областях України
і Білорусії,*

*Смиренний Андрій, архієпископ Саратовський,
Смиренний Лука, архієпископ кол. Ташкентський,
Смиренний Олексій, архієпископ Куйбишевський,
Смиренний Сергій, архієпископ Горьківський
і Арзамаський,*

*Смиренний Іоан, архієпископ Ульяновський,
Смиренний Олексій, архієпископ Уфімський,
Смиренний Георгій, єпископ Вологодський,
Смиренний Пітірим, єпископ Калузський.*

Документи ч.ч. 110 і 111, публікуються вперше українською мовою. —
Передрук з кн.: «Правда о религии в России», Москва, Московская патри-
архия, 1942, стор. 129-135; 141-142. Переклад з російської.

ЗАЯВИ АРХИЄПИСКОПА ПОЛІКАРПА В СПРАВІ ВИСТУПІВ ПРОТИ НЬОГО МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ

Архиєпископ Полікарп зареагував на виступи проти нього Московського патріяршого місцєблюститєля рядом заяв, дві з яких, з квітня 1942 року, наведено нижче. Першої його заяви, з лютого 1942 р., видавництву не вдалося відшукати. [Уривки].

[112]

Істотна справа роздору в тім, чим так багата многостраждальна історія української Церкви, — в боротьбі за душу українського народу. Ми всі пам'ятаємо, як в останні часи перед падінням Польщі напосілися на нас «ревіндикати душ» українського народу з акцією навертання на католицизм і зв'язаною з тим денационалізацією. Коли з падінням Польщі [прийшла більшовицька влада], слідом за нею і безумовно під її опікою, хоч та влада безбожна, явились сюди висланці Московського митрополита Сергія, щоб підпорядкувати нас і в церковнім відношенні Москві; не в цілях релігійних, але, продовжуючи і під більшовиками традиційну політику московського імперіялізму та виконуючи волю теперішніх можновладців Москви, прийшли вони сюди по душу українського народу. Чи не свідомі українські панотці були першими і найбільшими жертвами більшовицького терору? Чи не припинилась під юрисдикцією митрополита Сергія відправа в нашій українській мові, де була по церквах Волині?

Наслідувачі московської політики за російських царів подбали відразу навіть і про душі наших братів в Галичині, та висвятили в Москві галицького москвофіла архимандрита Пантелеймона (Рудика) в єпископа Львів-

ського з спеціальною місією навертання українців греко-католиків на православ'є московське, коли у самих було дике поле атеїзму і аморальности...

Так московська Церква з її митрополитом Сергієм, на послугах у московського більшовицького імперіялізму, явилась тут помічницею його в нищенні всього українського, страшному нищенні не тільки фізичному, а і духовному, а зараз продовжувати ту роботу у нас на Україні старається єпископат орієнтації московської.

Нехай заперечують це право призначення єпископи на чолі з архієпископом Олексієм; ми ж визнаємо, що автокефалія, признана р. 1924 Вселенським патріархом, а пізніше другими автокефальними Православними Церквами, нашій Православній Церкві в б. Польщі, дана була не Польщі (католицькій державі), а православної церковній громаді на землях, що входили в склад Польщі. І цієї автокефалії ми не позбавлені через те, що ці землі часово були захоплені безбожними більшовиками.

Призначення на становище Адміністратора я прийняв в почутті обов'язку перед Богом і своїм українським народом.

І коли вістка про моє призначення дійшла до Москви, митрополит Сергій через британське радіо і пресу накинувся на мене, бо він добре зрозумів, що українська Церква виривається з його московсько-імперіялістичних рук, коли в Україні буде суто українська Церква, Церква з живою українською мовою в богослуженні, а не з слов'янською, що є по суті символом московського панування над українською Церквою. Не накидався м. Сергій й не накинувся на архієпископа Олексія і його Собор, бо очевидно відає, що той їхній «автокефальний шлях» є без порозуміння з українським православним громадянством і супроти того громадянства.

Так розумійте ж, що істота подій в нашій Православній Автокефальній Церкві на українських землях зводиться до питання, чи бути нашій Православній Церкві дійсно українською національною Церквою з своєю рідною мовою в богослуженні, Церквою овіяною традиціями соборноправними і її минулого і всією її національнокультурною красою, чи навпаки — бути їй знаряддям в руках купки москофілів єпископів для панування над українським народом Москви і духу московського? І нехай не зваблюють вас ніякі баламутні слова про Україну і українську Церкву в устах тих, що всіма своїми ділами давно виявили що вони

не українці. Адже ж такий ренегат свого народу, як єпископ Пантелеймон, теж пише в своїх посланнях в Києві в імені — «нашої Української Православної Церкви». Сте-режіться таких облудних ренегатів.

Оце те, що вважав я за потрібне подати вам в сей час. Пам'ятайте це моє слово вияснення і коли дістануться до ваших рук знову які відозви чи «канонічні роз'яснення» чужої українському народові ієрархії, згадуйте науку апостольську «Від скверних марних розмов ухиляйтеся, бо вони ще більше сприятимуть безбожності, а їх слова поширюються наче рак» (2 Тим. 2, 16-17).

м. Луцьк, 1942 р.
м. квітня 8 дня

Полікарп
Архієпископ Луцький і Ковельський,
Адміністратор

Друкується вперше. — Архів УАПЦ в США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, копія оригіналу.

[113]

Минуло шість тижнів від часу, коли я мусів дати відпо-відну відповідь Московському митрополитові Сергієві на його напади на мене та на Православну Церкву в Україні. Одначе здається, що вірно відданий Москві Сергій вважає себе все ще покликаним вмішуватися в розвиток церков-ного життя в остаточно визволеній від більшовицького терору Україні.

Ось так недавно звернувся він до грецько-православних єпископів Левантійських держав і Сходу з просьбою, щоб скликати Синод, який мав би постановити санкції проти мене, при чому мав би взяти під увагу навіть справу моєї анатеми. Щоб мати для такого потягнення якусь відповідну підставу, поширює Сергій сплітку буцімто з німецького боку я маю бути призначений Керченським патріархом. Це нове втручання митрополита Сергія у внутрішнє життя Церкви в Україні я якнайгостріше відкидаю та заявляю, що Православна Церква в Україні ніколи не була канонічно залежна від Москви, що підтверджує синодально-каноніч-

ний томос Візантійського патріарха з 1924 року. Через те всі діяння митрополита Сергія не можуть торкатися України. Твердження про призначення мене Керченським патріархом є видумане.

Ці нові намагання митрополита Сергія виключити мене з церковної спільноти та його встрявання в наші церковні справи ще раз доказують, як тісно він зрісся з більшовизмом та як мало йому лежить на серці церковне життя в Україні. Тому митрополит Сергій повинен знати — і хай про це почує цілий світ — що по відвороті Червоної армії з України знову віддано українському православному населенню для його релігійних потреб ті церкви, які більшовики замінили були на зерносовища, театри та клуби. Під німецькою владою розвивається церковно-релігійне життя вільно та без перешкод.

В час перших богослужень у звільнених церквах люди плакали із зворушення, що вкінці прийшов кінець лихові, та що вкінці знову можна свobodно молитися Богу. Миряни віталися словами «Христос Воскрес». І так як в більшовицькому краю стоїть населення в чергах, щоб дістати хліба, так тут стоять непроглядні черги людей, спрагнені духовної поживи, перед церквами, щоб виповнити свій обов'язок, якого вони не могли виконувати протягом невимовно тяжких 23 літ панування найбільших ворогів релігії — Сталіна, Кагановича, Губельмана та інших. У церквах митрополита Сергія, який боронив тільки інтересів Сталіна, а ніколи не заступав інтересів Церкви, вони не можуть виповняти своїх релігійних обов'язків. Сергій санкціонував антирелігійну акцію Сталіна тоді, коли лилася кров духовенства та коли цілий християнський світ протестував проти масових вбивств православних єпископів та духовенства. Тепер, як ніколи, відчувається у православних церквах в Україні присутність Христа, Якого більшовики вдруге розп'яли та Який вдруге воскрес.

І коли митрополит Сергій наважується тепер в інтересі більшовизму нападати безправно та безсторонньо на Православну Церкву в Україні та прибивати християнську радість мирян, він виступає проти церковних законів, грішить проти Церкви та Христа, заступаючися за більшовизмом та Сталіном, який своїми кривавими п'ятилітками хотів прогнати Бога з людської душі.

Про смішну зарозумілість митрополита Сергія свідчить факт, що він очікує від православних єпископів Левантійських держав та Сходу, що вони приєднаються до санкції

проти мене та на приказ убивника православного духовенства — Сталіна — винесуть відповідні рішення. Ті махінації залежного від Сталіна Московського митрополита зовсім не дотичать української Церкви.

[Квітень, 1942]

Архиєпископ Полікарп

«Волинь», ч. 32. Рівне, 1942, 30 квітня, стор. 2.

ВТРУЧАННЯ МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ У СПРАВІ УАПЦ В 1970-ИХ РОКАХ

1972 року Російська Православна Церква посилає виступи на зовнішньому відтинку проти Української Православної Церкви у США та її митрополита Мстислава. Причиною цього були дружні зносини УПЦ і владики Мстислава з Вселенським Православним патріархом Атенагорасом I.

Після чергових відвідин патр. Атенагораса I митр. Мстиславом, 2 лютого 1972 р. Синод Російської Православної Церкви під головуванням Московського патріарха Пімена розглянув справу контактів УПЦ у США з Вселенським патріархом та виніс у цій справі відповідні, антиукраїнські постанови.

16 березня 1972 р. Московський патр. Пімен вислав до патр. Атенагораса I обширний лист, в якому, виходячи з російсько-шовіністичних позицій, сфальшував історичні факти з історії української Церкви — УАПЦ на Україні і УПЦ у США.

Лист патр. Пімена, повний ненависти до української Церкви і українських віруючих, є черговим доказом втручання Російської Православної Церкви у справу української Церкви у політичних цілях атеїстичної влади СРСР.

Нижче подається повний текст обох документів, із збереженням мови й правопису київського «Православного вісника».

[114]

ПОСТАНОВИ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У СПРАВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Слухали: Доповідь преосвященного митрополита Київського і Галицького Філарета, екзарха України, про різні контакти, що сталися протягом останнього року між Константинопольським патріархом і представниками розкольніцького угруповання, що називає себе «Українською православною церквою в США», яке очолює тепер іменуючий себе митрополитом Мстислав (Скрипник), про що періодично повідомляє зарубіжна українська преса.

Ухвалили: 1. Доповідь взяти до відома.

2. Висловити жаль з приводу таких контактів Константинопольського патріархату з представниками розкольникського угруповання «Українська православна церква в США», бо ними зловживають розкольники, і пояснити їх можна тільки тим, що Вища Церковна Влада Константинопольської Православної Церкви не має належної інформації про неканонічне становище українського розкольникського угруповання.

3. Подати найближчим часом у розпорядження Його Святости Патріарха Константинопольського Атенагора інформацію історико-канонічного характеру про «Українську православну церкву в США» разом з викладом позиції щодо неї Московського патріархату.

«Православний вісник», ч. 5. Київ, 1972, травень.

[115]

ЛИСТ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХА ПІМЕНА
ДО ВСЕЛЕНСЬКОГО ПАТРІАРХА АТЕНАГОРА
І У СПРАВІ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

ЙОГО СВЯТОСТІ, СВЯТИШОМУ АТЕНАГОРУ,
АРХИЄПІСКОПУ КОНСТАНТИНОПОЛЯ — НОВОГО
РИМА І ВСЕЛЕНСЬКОМУ ПАТРІАРХОВІ

Ваша Святосте, улюблений в Господі Святіший Владико!

Священний Синод Російської Православної Церкви на своєму засіданні 2 лютого ц. р. заслухав повідомлення про різного роду контакти, що відбувалися протягом останнього року між представниками розкольникського угруповання, яке іменує себе «Українська православна церква в США», та святим Константинопольським патріархом. Інформацію про ці зносини неодноразово вміщувала на своїх сторінках зарубіжна українська преса.

Наш Священний Синод розсудив, що таке сумне явище, — ним, як нам відомо, зловживають розкольники на шкоду святій Церкві, — могло статися не інакше, як через

брак у Вищій Церковній Владі Константинопольського патріархату належної інформації про неканонічне становище «Української православної церкви в США». Щоб поповнити цей прикрий брак, ми разом із Священним Синодом вважаємо за необхідне подати Вашій Святості, оточуючим Вас архиєпископам і всім, хто має зв'язок із згаданим церковним розколом, короткі історико-канонічні відомості про це хвороботворче явище в житті Російської Православної Церкви.

На початку двадцятих років група крайніх українських шовіністів, що становила незначну частину парафіяльного духовенства і мирян в єпархіях нашої Церкви на Україні, з філетичних мотивів вирішила відокремитися від матері-Церкви. Ці протицерковні прагнення не знайшли підтримки в нашому єпископаті, а священноначальність Російської Православної Церкви наклала на розкольників належні канонічні заборони (Ап. 31). Проте, нехтуючи цим попередженням і не маючи благословення Предстоятеля Російської Православної Церкви, святішого патріарха Московського і всієї Русі Тихона, сепаратисти в жовтні 1921 року скликали в Києві так званий «Всеукраїнський собор духовенства і мирян». Ніхто з архиєпископів Православної Церкви в ньому участі не брав, то ж він являв собою, за визначенням святого Василя Великого, «самочинне зборище» (пр. 1).

Цей псевдособор проголосив заснування «Української автокефальної православної церкви». Керівник сепаратистів, на той час відлучений протоієрей Василь Липківський, був обраний учасниками «собору» на «єпископа» нової «церкви». «Архиєрейське» поставлення Василя Липківського відбулося всупереч усім канонічним правилам (Ап. 1; Ант. 19; Всел. Соб. 6 та інші). Сама «хіротонія» була відправлена відлученими пресвітерами й мирянами через покладення на Липківського мощей (руки) священномученика Макарія, митрополита Київського. Цей блюзнірський акт був повторений при наступній «хіротонії» на «єпископа» також відлученого протоієрея Нестора Шараївського. Характер цих «хіротоній» дав підставу для поширеного серед віруючого народу йменування нових розкольників «самосвятами».

Самосвятський розкол характеризувався повним розривом його з єдиною святою соборною і Апостольською Церквою, перекрученням учення про святі Таїнства, які відщепенцями вважалися за прості обряди, і вчення про

членство в Церкві, яке вони вбачали у всенародній соборноправності. Цей розкол визначався нехтуванням православних канонів. Самосвятство не знайшло підтримки у віруючого народу України. Основна маса парафіяльного духовенства і мирян рішуче осудила розкольників. Переконавшись у провалі своїх ідей, самосвяти в 1930 році на своєму зборищі постановили самоліквідуватися.

Однак, зазнавши поразки на Україні, самосвятський розкол укорінився в США. На початку двадцятих років серед членів декількох українських за етнічним складом парафій юрисдикції Московського патріархату в Північній Америці поширилась крайня націоналістична ідеологія, яка спричинилася до відриву цих парафій від Матері-Церкви та створення ними сепаратної української орієнтації. У 1923 році керівники цієї орієнтації звернулися до «митрополита України» Василя Липківського з проханням відрядити до них «єпископа» своєї юрисдикції. Таким «єпископом» був Іоан Теодорович, ще в 1921 році «висвячений» в м. Вінниці Василем Липківським і Нестором Шараївським. Прибувши в США, «єпископ» Іоан Теодорович заснував і очолив церковне угруповання, яке назвало себе «Українською православною церквою в США» (УПЦ в США).

По закінченні Другої світової війни до УПЦ в США вступив «єпископ» Мстислав Скрипник. В роки війни він належав до самочинно створеної на тимчасово окупованій території України так званої «Української автокефальної православної церкви», якої керівники, одержимі шовіністичною ідеологією, були активними помічниками німецько-фашистських окупаційних властей. Мстислав Скрипник одержав незаконну «єпископську хіротонію» у травні 1942 року в Києві від так само неканонічно рукоположених (Ап. 35) «єпископів» Ігоря Губи на Ніканора Абрамовича, чий «хіротонії» очолював позбавлений священничого сану розколовчитель (Двокр. 15) «єпископ» Полікарп Сікорський. Крім того, на ввесь «єпископат» «Української автокефальної православної церкви» поширювалась ухвала Собору архиєреїв Російської Православної Церкви від 8 вересня 1943 року про позбавлення їх священного сану.

По смерті у травні 1971 року «митрополита» Іоана Теодоровича, «єпископ» Мстислав Скрипник став головою УПЦ в США. Чи слід нагадувати Вашій Святості те, що всі дияконські й пресвітерські «висвяти» в УПЦ в США, виконані за час її існування, недійсні, а «священнодіяння»

цього кліру — безблагодатні? Вашій Святості відомо, що за всі майже 50 років існування УПЦ в США жодна з місцевих православних юрисдикцій не визнала її канонічною і не вступила з нею в євхаристичне спілкування. Також «ієрархія» УПЦ в США ніколи не була членом Конференції канонічних єпископів в США.

В наслідок такого впертого стану УПЦ в США поза Церквою, нас дуже здивували повідомлення про взаємоспілкування «єпископа» Мстислава Скрипника з екзархом Вашої Святости в Америці, Високопреосвященним архієпископом Яковом, а також про прийом Скрипника Вашою Святістю в липні минулого року і про вітальні послання Вашої Святости так званому 7-му соборові УПЦ в США в жовтні 1971 року та новообраному «митрополитові» УПЦ в США Мстиславу Скрипнику з уживанням тієї традиційної форми звертання до нього, якою користуються у Православній Церкві виключно до законних ієрархів. Та, як ми вже говорили, ці засмучуючі нас обставини ми пояснюємо браком відомостей у Вашої Святости про розкол УПЦ в США й Південній Америці, як він тепер іменується його послідовниками.

Само собою зрозуміло, ми усвідомлюємо свій священний обов'язок і канонічну повинність перед заблудлими вівцями, які складають УПЦ в США і Південній Америці. Ми повні палкого прагнення всіма можливими засобами сприяти поверненню їх у спасенне лоно Христової Церкви, щоб вони знов стали дітьми світла й пізнали плід Духа, який полягає в доброті, праведності та істині (Еф. 5, 9). Про це голосно заявив у своїй постанові Освячений Помісний Собор нашої святої помісної Церкви 1971 року. Ми зберігаємо любов до братів, які відійшли від нас, і вишукуємо в них свого (1 Кор. 13, 4), і закликаємо їх, як блудних синів, до покаяння, готові простити їм гріх відпаду і прилучити до Трапези Господньої.

В питанні про «Українську православну церкву в США й Південній Америці» єдність і любов, які сполучають Константинопольський і Московський патріархати, могли б виявитися в активному спонуканні керівників розколу Вашою Святістю та іншими ієрархами Вашої святої Церкви відновити канонічні відносини із своєю матір'ю — Російською Православною Церквою. Таке діяння послужило б добру святого Православ'я та прославленню всесвятого імени Господа і Спасителя нашого Ісуса Христа.

Прошу святих молитов Вашої Святости і залишаюсь у незмінній в Господі любові та глибокій відданості.

16 березня 1972 р., м. Москва

Пімен,
Патріярх московський і всієї Руси

«Українське православне слово», ч. 9. Бавн Брук, Н. Дж., 1972, вересень, стор. 3-4.

РОЗДІЛ VIII

***УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
1939 — 1944***

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939 — 1944)

1 вересня 1939 року вибухла війна між Німеччиною і Польщею, в наслідок якої територію польської держави поділили між собою Німеччина і Радянський Союз. Православні українці Холмщини і Підляшшя опинились під владою німців у Генерал-губернаторстві. В перші роки тут були сприятливі умови для розвитку їхнього церковно-релігійного життя. Було висвячено двох єпископів-українців: Іларіона (Івана Огієнка) і Палладія (Петра Видибіду-Руденка). На Західній Україні і Білорусії, які окупували більшовики, швидко почались гоніння на Церкву і заходи для підпорядкування її Московській патріархії (див. попередній розділ).

Перша радянська окупація, хоч яка болісна, не тривала довго. 22 червня 1941 року почалась німецько-радянська війна, і німці швидко покотилися вглиб України. У стероризованого більшовиками населення зродились надії на політичну, культурну і релігійну свободу. Одначе вони розвіялись, коли слідом за армією прийшла цивільна німецька влада і було створено Райсхкомісаріят Україна — переходову стадію до перетворення українських земель на німецьку колонію. В умовах відносної свободи, яка існувала на початках, православні українці Волині, Поділля і Полісся почали організовувати церковно-релігійне життя. Сподівання провідних українських православних кіл, що їх очолить архієпископ Олексій — найстарший стажем ієрарх на українських землях — і об'єднає в єдину Українську Православну Церкву під зверхництвом митрополита Діонісія, не здійснились. У серпні 1941 року архієпископ Олексій скликав у Почаєві Собор своїх єпископів-однодумців, де було постановлено залишитися в залежності від Московської патріархії на правах автономії. Зраджений своїм старшим ієрархом, український церковно-громадський провід на Волині одержав згоду єпископа Полікарпа очолити Українську Православну Церкву на землях України, як її тимчасовий Адміністратор. Митрополит Діонісій затвердив цей вибір, перед тим рішуче засудивши рішення архієпископа Олексія про створення Автономної Церкви під зверхністю Москви. Німецька оку-

пацийна влада, якій церковний поділ був вигідний, визнала існування двох церковних напрямків.

В лютому 1942 року архієпископи Олександр і Полікарп висвятили на Соборі в Пінську двох нових єпископів: Ніканора (Абрамовича) та Ігоря (Губу). На цьому ж Соборі було офіційно оформлено Українську Автокефальну Православну Церкву з архієпископом Полікарпом, як її Адміністратором, на чолі.

Нововисвячених єпископів вислано до Києва для організації церковного життя на східньо-українських землях. У Києві невдовзі після приходу німців було створено Всеукраїнську Православну Церковну Раду, яка стала об'єднуючим чинником у відроджуваному церковно-релігійному житті. Однак в грудні 1941 року, з приїздом до Києва єпископа Автономної Церкви Пантелеймона (Рудика) більшість існуючих там парафій перейшли під його юрисдикцію. За його намовою, німецька влада розпустила в лютому 1942 року Всеукраїнську Православну Церковну Раду, а справами УАПЦ доручила керувати трьом старшим священикам цієї Церкви.

В березні 1942 р. до Києва прибули єпископи Ніканор та Ігор, яких радісно привітало українське громадянство. Три священики, уповноважені в справах УАПЦ, висловлюючи бажання православних українців Києва, визнали ієрархію УАПЦ на чолі з архієпископом Полікарпом своєю новою духовною владою, а зверхність передали єпископові Ніканорові.

Німецька влада явно фаворизувала Автономну Церкву, хоч формально утримувала фікцію про рівне ставлення до обох Церков. Обмеження та дошкуляння з боку німців єпископи Ніканор та Ігор відчували відразу після прибуття до Києва, і це ставлення не змінилось до самого кінця. Все ж вони почали інтенсивну працю над організацією церковно-релігійного життя. За перші три місяці вони висвятили 103-х священиків, потім багато більше. Нові громади зроджувались на всіх землях України і посілали делегації до Києва з проханням про духовну опіку.

Від 9-го до 17-го травня 1942 р. в Києві відбувся Собор єпископів УАПЦ, на якому, з благословення архієпископа Полікарпа, було висвячено 6-х нових єпископів. Хіротонії відбувались з поспіхом і напівтаємно, бо надійшла чутка, що німці мають заборонити висвяту єпископів. І дійсно, вже 26 травня 1942 р. райхскомісар Кох видав розпорядження, що далі висвячення єпископів можуть відбуватися лише за попереднім узгодженням з владою. А у вересні було заборонено будьякі хіротонії нових єпископів. Щоправда, до того часу УАПЦ мала вже 14 ієрархів (Автономна мала 16).

Новопоставлені єпископи УАПЦ очолювали розвиток церковно-релігійного життя у призначених їм єпархіях. Нові парафії виростали нестримним темпом. Але умови діяльності єпископів і священиків були нелегкі. Траплялись випадки, що німецька влада, віддаючи перевагу Автономній Церкві, не допускала єпископів

УАПЦ до визначених їм місцевостей. Наприклад, єпископові Володимирові (Мальцеві) не дозволили прибути до Черкасів, архиєпископові Ігореві — до Полтави. Візитації парафії відбувалися часто в надзвичайно тяжких умовах транспорту.

Влітку 1942 року німецька влада почала втручатися у відправу богослужень. Заборонено було відправляти богослуження у свята, які припадали в будень. Були випадки, коли німці наказували закінчувати Службу раннім ранком, після чого гнали людей на роботу. У випадку непослуху людей розганяли і замикали церкви; траплялися випадки побиття священників.

Німці дуже неохоче давали дозвіл на відкриття пастирських курсів для підготовки священників, а коли й давали, то з великими обмеженнями. Наприклад, у Миколаєві було дозволено лише одномісячні курси для осіб віком понад 50 років. У Києві влада взагалі не дала дозволу на організацію курсів, і вони відбувались таємно.

На початку вересня 1942 року київський генерал-комісар заборонив архиєпископові Ніканорові вживати титул заступника Адміністратора УАПЦ і обмежив терен його юрисдикції. В особливий неласці був єпископ Мстислав (Скрипник), який дратував німців своєю активністю і популярністю серед вірних.

На початку жовтня 1942 року німці не дозволили відбути скликаний архиєпископом Полікарпом Собор єпископів, заборонивши його вже тоді, коли ієрархи прибули до Луцька. Єпископи влаштували тоді неофіційний Собор, ухваливши кілька важливих рішень, з яких найголовніше було зробити спробу об'єднання Автокефальної і Автономної Церкви. Архиєпископ Ніканор і єпископ Мстислав, вислані, як делегати, до митрополита Олексія у Почаїв, переконали його в доцільності такого кроку, і 8-го жовтня 1942 року три ієрархи підписали Акт Поєднання на основі існування об'єднаної Української Автокефальної Православної Церкви в духовному єднанні з митрополитом Діонісієм. Однак, проти Акту негайно виступили деякі єпископи-москвофіли Автономної Церкви, і під їхнім тиском митрополит Олексій відкликав своє рішення. Проти об'єднання виступила також німецька влада.

На початку 1943 року райхскомісар Кох наказав реорганізувати УАПЦ і Автономну Церкву, позбавляючи їх центральної влади (голови Церкви і Собору єпископів) та підпорядковуючи єпископів німецькій адміністрації генерал-комісарятів, в яких вони жили. Це було брутальне порушення церковних канонів і безпрецедентне втручання влади в життя Церкви.

Влітку і восени 1943 року життя Православної Церкви на західно-українських землях проходило в умовах дедалі зростаючої повстанської війни проти німецьких окупантів. Німці відплачували жорстокими репресіями, які дуже часто захоплювали і Церкву та її служителів. Було розстріляно понад сто українських православних священників та спалено або зруйновано багато церков.

З наближенням червоних військ, єпископат УАПЦ виїхав на Захід. Митрополит Полікарп покинув Луцьк в січні 1944 року, а в липні виїхав з Холму митрополит Іларіон. Після того на українських землях не лишилося українських православних єпископів, і всі православні священики, які не виїхали на Захід, та вірні опинилися під владою Московської патріархії.

**ВІД ВИБУХУ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ
ВІЙНИ ДО ПІНСЬКОГО СОБОРУ
ЧЕРВЕНЬ 1941 — ЛЮТИЙ 1942**

[116]

ЦЕРКОВНІ ПОДІЇ НА ВОЛИНІ

Після приходу німців, почали ставати відомими факти утисків і переслідувань Православної Церкви більшовиками в Західній Україні і Білорусії. «Краківські вісті» надрукували 12 серпня 1941 року інформації про стан Православної Церкви на Волині на підставі розповіді одного священика, який дістався до Холма. (Подається з деякими скороченнями).

Рядове духовенство почуло тяжку більшовицьку руку. Все церковне й монастирське нерухоме майно забрали. Частина священиків втікла за Буг, а частину вивезли, напр.: прот. Чернія Федора, Козицького Волод., Денисевича Олімпа та інш. Решту духовенства обложили непомірними податками, що в 5-8 разів перевищували їхні доходи за виконання треб. Св. Почаївська Лавра платила до 50 тисяч карбованців, архиєп. Олексій — 26 тисяч, рівенський собор — 44 тисячі, рядове духовенство — від 3 до 10 тисяч річно. Такі податки змусили багатьох священиків залишити свої парафії та займати становища учителів, робітників, або сидіти без зайняття. Були випадки, що священики прилюдно відмовлялись від сану, але це були спорадичні випадки: більша частина мужньо, до останньої хвилини, виконувала свої душпастирські обов'язки, продаючи все, навіть постіль та одяг, щоб мати змогу існувати. Щоб поповнити ряди духовенства, архиєп. Олексій висвячував — після маленького іспиту — в сан священика дияконів, дяків та навіть монастирських послушників.

Митрополит Миколай поспішив поновити свій екзархат двома новими єпископами. І так були поставлені: Пантелеймон, намісник св. Лаври, який прийняв хіротонію в Москві, єпископом Львівським, та Веніямин, член Духовного Собору Лаври, хіротонізований перед самою війною,

а саме 15 червня ц. р. [1941] в Луцьку на єпископа Пінського замість «строптивного» архієп. Олександра.

До св. Почаївської Лаври прибули з Москви 2 архимандрити: Панкратій і Нектарій. Перший зайняв становище намісника Лаври, другий — скарбника.

Тепер духовенство ожило, зідхнуло вдячно до Господа Бога. Нечинні священики взялися за працю й є надія, що віра Христова засяє ясным світлом на добро українського народу й славу Україні.

ЛЮБОМЛЬСЬКИЙ ПОВІТ

Село Бережці. Церква від місяця жовтня 1939 р. була нечинна. Село знаходилося при прикордонній смузі, а тому населення було виселене більшовиками. Церква збреглася, але страшенно заневищена. В селі сумно і тихо — населення нема.

Село Висоцьк. Після зайняття села німецьким військом, місцеве населення звернулося з проханням до священика міста Дубенки, Грубешівського повіту, о. Юрія Марчука, з проханням висповідати й запричастити ранених із села під час боїв. Священик з дяком Миколою Лисюком негайно поїхав до села і заспокоїв релігійні потреби селян: висповідав й запричастив ранених та всіх, хто бажав висповідатись і приступити до св. Тайн, відправив богослужбу в церкві та охрестив трьох немовлят. Раніше мешканці села очистили церкву від нечистоти і бруду. Церкву виповнило старше покоління й діти. Молоді не було; хлопців від 18 літ забрали більшовики до війська, а дівчата не показувались. Від часу зайняття тих теренів більшовиками церква була нечинна, бо на парафію був наложений такий високий податок, якого населення не в силі було заплатити.

Село Штунь. Церква була нечинна на протязі усього більшовицького панування. Населення не в силі було заплатити податку наложеного на церкву в розмірі 4000 рублів. В церкві пуста й мертвота, вона повна нечистоти й бруду. Священика нема. Народ радіє зі свого визволення.

Село Бендюга (пар. Бережці). В селі є римо-католицький костюл. Внутрішній вигляд його жахливий: всі святощі знищені й спрофановані.

ВОЛОДИМИРСЬКИЙ ПОВІТ

Зимненський жіночий монастир. 14 липня ц. р. одна з сестер-черничок Зимненського монастиря перейшла через ріку Буг на Холмщину. Ця черничка за більшовиків виконувала в монастирі обов'язки паламаря й дячка. Про життя в монастирі й селі черничка оповіла ось що:

З приходом більшовиків у жовтні 1939 р. життя в монастирі було спаралізоване. Молоді чернички під більшовицьким терором змушені були покинути монастир, а старші черниці були виселені до села Зимна (їх було п'ять-сім). Сільський місцевий комітет забрав живий і мертвий інвентар і роздав його місцевому населенню. В монастирі заложено станцію тракторів. Монастирську землю роздали селянам, а черничкам землі зовсім не дали. Соборної церкви не чіпали. На церкву й парафію наложено до 3000 рублів податку. Монастирського священника о. архим. Філарета також виселено з села. Він кожного дня приходив до церкви й відправляв богослужбу. Черничок й о. архимандрита радо приймало населення села, допомагало їм і харчувало їх. В липні 1940 р. монастир забрало військо й приспособило його на військові цілі. Трапезну церкву замінили в кіно-театр-клуб. Монастирську башту, що стояла на літньому сході, розібрано на військові потреби. Цікаво, що військова більшовицька влада з повною пошаною відносилася до церкви й черничок. Полковник дуже цікавився життям черниць і навіть тихцем допомагав їм. Старшини і вояки нерідко заходили до монастирської церкви, хрестилися, цілували образи, ставили свічки й у чотири очі запевняли, що вони віруючі християни, що батьки вдома самі навчали їх християнських істин. Вояки оповідали, що на 9 соціалістів припадає в них в армії один комуніст; соціалістів уважали християнами, комуністів — безбожниками.

Підчас німецько-більшовицької війни ранено о. архимандрита Філарета. Самі більшовики перев'язали йому рани. Ранений почувається вже краще. Відступаючи з монастиря, більшовики спалили всі господарські монастирські будинки (економію), що згоріли зовсім. Тепер сестриці-чернички вертаються до монастиря; їх нараховують до 12-13 осіб. Владика Полікарп прислав з Луцька до монастиря 6 сестер-черничок.

Село Изов. Більшовики побудували фортифікації біля церкви й німецьке військо мусіло їх звідтіля вибивати. Від стрілен церква згоріла.

Село Черників. Більшовики церкву занечистили й спустошили. Коли прийшло німецьке військо, наказано негайно церкву очистити й привести до порядку. Коли більшовики церкву забрали на свої потреби, то селяни забрали з неї всі образи й святощі до себе, а тепер їх звертають.

Село Хотячів. Церква сильно ушкоджена.

У всіх вище згаданих селах народ стероризований і переляканий, боїться своєї власної тіні. Нарікає, що більшовики в неділі і свята змушували його працювати. Терор деморалізував народ, авторитет Церкви й Віри страшенно підірвано. Школа й клуб абсолютно вирвали все святе з серця молоді й насаджували протихристиянський дух.

«Краківські вісті», ч. 176. Краків, 1941, 12 серпня, стор. 3.

ПОЧАЇВСЬКИЙ СОБОР — ПОЧАТОК ЦЕРКОВНОГО РОЗКОЛУ

18 серпня 1941 р. архієпископ Олексій Громадський скликав таємно від українського громадянства Собор у Почаєві за участю трьох інших, співзвучних йому, ієрархів, на якому Православну Церкву на Україні було проголошено далі канонічно залежною від Московської патріархії на правах автономії. Єпископ Полікарп на Соборі не був, але вже раніше висловився за те, щоб повернутися до канонічного єднання з митрополитом Діонісієм, з огляду на те, що підпорядкування єпархій Західньої України і Білорусії Московській патріархії під час більшовицької окупації 1939-41 р.р. було здійснено насильно. Рішення Почаївського Собору довело до церковного розколу на Україні уже в перші місяці німецької окупації. В наслідок цього постали дві суперницькі церкви — Автономна і Автокефальна.

Нижче наведено постанову Почаївського собору в справі затримання залежності від Російської Церкви, а також іншу, де говориться про ставлення до священників деяких церковних угруповань з 20-х років. Священників УАПЦеркви, на чолі якої стояв митрополит Василь Липківський, автономні єпископи зневажливо відкидають, як безблагодатних «самосвятів».

[117]

Д І Я Н Н Я ч. 4

ОБЛАСНОГО СОБОРУ ЄПИСКОПІВ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА УКРАЇНІ, В ПОЧАЇВСЬКІЙ ЛАВРІ ВІД 18 СЕРПНЯ 1941 РОКУ

Розглядали: справу про дальше відношення Православної Церкви на Україні до Московської патріархії, від якої вона залежала за часів совітської влади:

На Соборі московському 1917-18 р.р. Православна Церква на Україні була признана автономною, що підтвердив в 1922 р. і патріярх Тихон. Але з часом та автономія обмежувалася, і в Києві перебував екзарх Московської патріярхії. Хоч він іменувався митрополитом всієї України, але з'єднане з тим титулом звання екзарха вже саме по собі уявляло обмеження влади обласного митрополита. По смерті екзарха Михаїла Єрмакова в 1929 році Московська патріярхія не назначала екзархів до Києва, і останній первосвяtitель України Костянтин іменувався, як звичайний епархіяльний архиерей — просто митрополитом Київським, без додачі титулу «всієї України». Коли в 1940 році православні єпископи Західньої України ввійшли в склад ієрархії Московського патріярхату, патріярхія прислала свого суди екзарха, також не давши йому прав обласного митрополита. Нині Православна Церква відрізана від Москви, і як Преосвященний Полікарп пише в своєму листі від 3 серпня ц. р., що те, що було насильно накинута, мусить бути відкинутим. Але ж усі єпископи Західньої України, в тому і Преосвященніший Полікарп, дали свого часу підписку про підпорядкування Московській патріярхії* і виконували всі її зарядження, а тому же можна погодитися з думкою єпископа Полікарпа. І то тим більше, що в такому разі наша Церква осталася б в стані анархії, як не маюча вищого очолювання. Ні окремі єпископи, ні навіть Собор єпископів області, не можуть утворити автокефалії самостійно, а тому до вирішення цієї справи на помісному Соборі Української Православної Церкви, в складі ієрархії, духовенства і мирян, ця Церква повинна залишитися підпорядкованою Московській патріярхії, але з правами автономії, яку свого часу надала їй Церква російська. В такому разі вища Церковна влада на Україні повинна належати до Собору єпископів області, а права обласного митрополита до старішого єпископа області. Щодо екзарха Західньої України, то він за неділю до війни виїхав до Москви, не давши нікому з єпископів жодних заряджень, і тому його можна рахувати покинувшим свій Екзархат.

Постановили: 1) До помісного Собору Православної Церкви на Україні, в складі ієрархії, духовенства і мирян,

---

* В дійсності, єп. Полікарп такої підписки ніколи не давав, інакше і Автономна Церква і Московська патріярхія негайно б її опублікували.

уважати нашу Церкву і її ієрархію в канонічній залежності від Церкви російської; 2) Привернути нашій Церкві права автономії і автономного управління; 3) Надати старійшому з наявних ієрархів Православної Церкви на Україні, архієпископу Олексію стосовно до 34 Апост. прав. права обласного митрополита і 4) Рахувати Екзархат в Західній Україні прикоротившим своє існування, а Екзархат митрополита Миколая, покинувшого свій Екзархат і єпархію Волинську і священно-архимандритство в Почаївській Лаврі на час великої небезпеки, утратившим свої уповноваження як по Екзархату, так і по єпархії і Лаврі.

Голова Собору: + *архієпископ Олексій*
Члени: + *архієпископ Симон*
+ *єпископ Пантелеймон*
Секретар: *єпископ Веніямин*

[118]

Д І Я Н Н Я ч. 14

ОБЛАСНОГО СОБОРУ ЄПИСКОПІВ ПРАВОСЛАВНОЇ
ЦЕРКВИ НА УКРАЇНІ В ПОЧАЇВСЬКІЙ ЛАВРІ
ВІД 21 СЕРПНЯ 1941 РОКУ

Заслухали: Доклад Високопреосвященного Голови Собору, що при заміщені парафій на бувшій совітській Волині, приходиться зустрічатися зі священниками, які належали до живоцерковників, або так званих українських синодальних (м. Пімена, єп. Іакова Кемоловського), священників, які до 1935 року правили богослужби, а потім влада совіцька заборонила це їм; можливо, що невдовзі прийдеться мати діло з самосвятами [священники УАПЦ]. А тому треба вирішити соборно, як поступати з ними, коли вони будуть звертатися з прозьбами о прийняття їх в такому сані і представленню їм парафій.

Постановили: Установити такий порядок в цій справі: 1) Синодальних українських священників приймати через таїнство покаяння і давати їм парафії; 2) Живоцерковників приймати через публичне покаяння (в храмах і молитовних

домах) і після молитви розрішительної, голосно виголошеної, з чину покаяння; 3) Міста давати тим і другим тільки після стислого дознання про триб їх життя по тім, як вони перестали совершати богослужби, і 4) Самосвятів, як безблагодатних, не рахувати в священному сані і відмовляти їм в їх прозьбах.

Голова Собору: + *Архиепископ Олексій*

Члени: + *Архиепископ Симон*

+ *Епископ Пантелеймон*

Секретар: + *Епископ Веніямин*

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж.
Машинопис, копія оригіналів.

РЕАКЦІЯ МИТРОПОЛИТА ДІОНИСІЯ НА РІШЕННЯ ПОЧАЇВСЬКОГО СОБОРУ

Митрополит Діонісій рішуче засудив рішення про підпорядкування Православної Церкви на Україні Московській патріархії, заявивши в листі до архієпископа Олексія, що цим він згрішив проти українського народу і Церкви. (Текст подано з пропущенням частини, де мова йде про розбіжності в справах адміністративного порядку).

[119]

23 жовтня 1941

ДО ЙОГО ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВА,
ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННІШОГО ОЛЕКСІЯ,
АРХІЄПІСКОПА КРЕМ'ЯНЕЦЬКОГО І РІВЕНСЬКОГО.

Ваше Високопреосвященство,
Високопреосвященніший Владико!

В зв'язку з Вашим листом з дня 8. X. б.р. сповіщаю про наступне:

Мови не може бути про підпорядкування св. Православної Церкви в Україні Церкві московській. Поперше тому, що взагалі під теперішню пору не існує правильної й на засадах канонічних організованої Церкви російської. Тут треба розуміти справу влади церковної. Ви самі в 1929 році найкраще розслідили ту справу в брошурі: «Непрошенные радѣтели или около автокефалии Православной Церкви въ Польшѣ». Російська Церква від двох десятків літ знаходиться в неволі безбожної влади совітів. Подруге, св. Православна Церква в Україні, як то стверджує історія,

завжди була Церквою незалежною і перебуваючою в канонічному зв'язку з великою Церквою Царгородською і з Святійшим Вселенським Царгородським патріархом. Це авторитетно стверджує Святійший Вселенський Царгородський Патріарх Синодально-канонічним Томосом про автокефалію нашої св. Православної Церкви, з дня 13 листопада 1924 р.

Як же Ви, знаючи історію і стан справи, одважуєтесь твердити, що знаходитесь в канонічному зв'язку з Церквою московською? Я можу зрозуміти, що після обняття совітською владою Західної України й Білорусії, архипастирі й паства нашої Святої Церкви знайшлись в неволі й під примусом прийняли до відома наказ Московської патріархії про те, що Вас підпорядковано під юрисдикцію Москви й змушено за богослужбами поминати митрополита Сергія, як містоблюстителя Патріяршого Престолу. Але ж примус і правильне канонічне рішення в цій справі — це речі не аналогічні. Ви знаєте також, що право канонічне забороняє поширювати терени своєї області і що в цьому відношенні Московська патріархія з її містоблюстителем митрополитом Сергієм, підпорядковуючи собі терени нашої св. Автокефальної Церкви, поступила всупереч приписів канонічних. Ви мовчали під примусом безбожної влади совітів. Це я розумію. Але не вільно Вам виправдувати тепер канонічне поступовання Московської патріархії. Після звільнення Волині та інших земель, що входили в склад Варшавської автокефальної Митрополії, з-під більшовицької влади, поминання мого імені там підчас богослужень мусіло бути запроваджене автоматично.

Потрете, в моєму розпорядженні є Ваш обіжник за No. 476 з 1 вересня ц.р., в якому Ви одважуєтесь сповіщати духовенство Волині, що я ніби відмовився від свого становища голови Православної Церкви. Цим Ви поширюєте неправдиві вісті, бо ж також мусите знати, що церковні канони забороняють єпископові добровільно відмовлятися від управління своєю паствою і від виконування своїх архипастирських обов'язків у відношенні до неї (III Всел. пр. 9; Царгор. Двокр. 10; Петра Ал. 10; Кирила Ал. 3). Тому і я не відмовлявся, і цілий час, як голова Автокефальної Церкви, знаходився в зв'язках з Святійшим Вселенським Патріархом, а також головами інших автокефальних Церков. Мій випадковий часовий заступник по управлінню Варшавською єпархією завжди поминав моє ім'я під час богослужень, як голови Варшавської автокефальної Митрополії.

Воістину Ви згрішили, як проти народу українського, його історії, так проти Церкви.

Не повинно забувати й тої обставини, що 1-го серпня ц.р. Ви звернулися до мене з проською поучити докладніше, як Вам належить вести церковний корабель. Для того власне я і написав у відповідь всім архипастирям нашої св. Автокефальної Православної Церкви свого листа від 11 серпня за №. 846. Ваші побажання про скликання Собору єпископів приймаю до відома. В своїм часі, коли на те дозволять обставини, скличу Собор єпископів зі всіх єпархіяльних архиєреїв.

Прошу Ваших святих молитов і взаємно молитовно бажаю Вам здоров'я і спасіння.

Вашого Високопреосвященства люблячий у Христі брат

+ *Діонисій*
Митрополит Варшавський

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, копія оригіналу.

ПІНСЬКИЙ СОБОР — ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ТА ІЄРАРХІЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Українська православна громадськість zareагувала на рішення архієпископа Олексія залишитися в залежності від Московської патріархії проханням до архієпископа Полікарпа очолити Українську Православну Церкву на звільнених від більшовиків землях, як її Адміністратор. На цьому становищі його офіційно затвердив декретом з 24. XII. 1941 р. митрополит Діонисій.

Головним завданням у той час було створити власну ієрархію Української Православної Церкви. Православних українців підтримав у цьому архієпископ Поліський і Пінський Олександр (Іноземцев), росіянин з походження, який, як і владика Полікарп, не підпорядкувався Московській патріархії під час більшовицької окупації Західньої України і Білорусії. Перших єпископів було висвячено на Соборі в Пінську на початку лютого 1942 року. Про ці події розповідається в луцькому «Українському Голосі». (Подається з деякими скороченнями).

Адміністратор Православної Церкви в Україні владика Полікарп, дня 4-го лютого виїхав з Луцька через Ковель до Пінська, щоб спільно з архієпископом Поліським і Пінським Олександром відбутися наради в справі упорядкування церковного життя на звільнених від більшовиків українських землях і організації тимчасового вищого церковного управління в краю.

6-го лютого владика Полікарп в асисті о. протоієрея Ніканора Абрамовича, о. протоієрея Івана Губи й п. Василя Оксюка виїхав до Кобрин, переночував там і дня 7-го лютого в пополудневих годинах був уже в Пінську.

Того ж 7-го лютого владика Адміністратор по ґрунтовнім обміркуванні справ з архієпископом Поліським і

Пінським Олександром прийняли першу важну постанову, що визнає вищою церковною владою в Україні Собор архиєреїв з участю всіх єпархіальних і вікарних канонічних єпископів під головуванням старшого в хіротонії архиєпископа Поліського Олександра. Собор єпископів повинен збиратися в міру потреби, але не менше двох разів, і тільки в крайньому випадку — один раз на рік (Апост. прав. 37; Перш. Соб. 5; 6 Соб. 8; 7 Соб. пр. 6).

8-го лютого, по хіротонії єпископа Юрія Берестейського, відбувся в Пінську св. Собор єпископів св. Православної Автокефальної Церкви на визволених українських землях з участю трьох владик: Олександра, Полікарпа й Юрія. Собор вислухав внесок владика Адміністратора Полікарпа про необхідність негайного задоволення вимог церковних рад на Київщині щодо ієрархічної духовної опіки над цим краєм.

По обговоренні справи Собор признав архимандрита Ніканора, колишнього протоієрея Ніканора Абрамовича в мизовській парафії на Ковельщині, підвести до гідности єпископа Чигиринського, як тимчасового вікарія владика-Адміністратора, з перебуванням у Києві.

Того ж 8 лютого відбулося в Пінську наречення архимандрита Ніканора (Абрамовича) в єпископи, а дня 9 лютого — його хіротонія в Пінській архиєрейській церкві.

9-го лютого відбувся новий Священний Собор єпископів при участі вже 4-х владик: архиєпископа Поліського й Пінського Олександра, архиєпископа Луцького й Ковельського Полікарпа, єпископа Берестейського Юрія і єпископа Чигиринського Ніканора.

Собор для задоволення пекучої потреби вірних та для користи Церкви постановив архимандрита Ігоря, колишнього о. протоієрея Ковельського Івана Губу, возвести в сан єпископа Уманського з перебуванням у м. Білій Церкві, як тимчасового вікарія владика-Адміністратора.

Того ж дня 9-го лютого відбулося в Пінській архиєрейській церкві наречення архимандрита Ігоря в єпископа, а дня 10-го лютого — його хіротонія.

Дня 9-го лютого відбувся ще один, а дня 10-го лютого останній Собор єпископів з участю всіх єпископів, на яких були винесені дуже важні постанови.

Підчас усіх цих урочистостей архиєрейська церква в Пінську була переповнена вірними, не зважаючи на будні дні. Взагалі населення м. Пінська було захоплено подіями, приймало до серця проповіді нововисвячених архиєреїв і з

сльозами на очах вислухувало їх обітниці служити добру української Церкви.

Служби Божі з участю нововисвячених єпископів-українців правилися по-українському. Промови-обітниці їх виголошені були також українською мовою.

Треба відзначити дуже сердечне відношення архипастиря Олександра Пінського до всіх цих подій у церковному житті, яке зворушувало всіх своєю безпосередністю і щирістю.

Подорож владики Адміністратора Полікарпа до Пінська, хіротонізація там трьох нових єпископів св. Автокефальної Православної Української Церкви й постанови св. єпископських Соборів — це події історичної ваги в церковному нашому житті, які матимуть величезний вплив на оздоровлення й нормалізацію захитаних в останніх часах відносин у лоні нашої св. Церкви.

«Український голос», ч. 8. Луцьк, 1942, 19 лютого.

Серед важливих постанов Пінського Собору було рішення приймати священнослужителів УАПЦ формації 1921 року «в суцюзому сані», тобто повністю визнаючи канонічність їхнього висвячення.

[121]

СВЯЩЕННИЙ СОБОР АРХИЄРЕЇВ СВ. ПРАВОСЛАВНОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ НА ВИЗВОЛЕНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

УХВАЛА X

Собор єпископів в складі: Високопреосвященного Олександра, архієпископа Поліського і Пінського, Високопреосвященного Полікарпа, архієпископа Луцького і Ковельського, Преосвященного Юрія, єпископа Берестейського, Преосвященного Ніканора, єпископа Чигиринського і Преосвященного Ігоря, єпископа Уманського, на засіданні 10 лютого 1942 року

Слухали: Доклад Високопреосвященного Полікарпа, архієпископа Луцького і Ковельського, Адміністратора Святої

Автокефальної Православної Церкви на визволених українських землях в справі духовного опікування православним населенням визволених земель України. На цих землях існує дві церковні течії: невелика кількість прихильників Московської патріархії і величезна маса населення з поважним числом пастирів, що належали до Української Автокефальної Церкви, що її очолював покійний митрополит Василь Липківський з його ієрархією. Єпископів цієї Церкви не залишилося. Зате залишилося багато священників, що працюють на місцях і шукають єднання з Православною ієрархією нашою.

С п р а в к а: Апост. Прав. 52.

Ухвалили: Пастирів вищеподаної ієрархії приймати в суцтїм сані, згідно з чином, установленним у св. Православній Вселенській Східній Церкві.

Голова Собору:

+ *Олександр, Архiepископ Поліський і Пінський,*

Члени Собору:

+ *Полікарп, архiepископ Луцький і Ковельський,*

+ *Юрій, єпископ Берестейський,*

+ *Смиренний Ніканор, єпископ Чигиринський,*

+ *Ігор, єпископ Уманський*

Секретар Собору:

Протоієрей Микола Житинський

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, оригінал.

**Архиспископ Полікарп Сікорський,
адміністратор Української Автокефальної Православної Церкви
на землях України в час Другої світової війни, в роках 1942-1944.**

Вірні Києва вітають перших єпископів УАПЦ — єп. Ніканора і єп. Ігоря, 13. III. 1942 р.

**Учасники I Собору єпископів УАПЦ у Луцьку на Волині,
який відбувся всупереч забороні німецької окупаційної влади.
Сидять зліва: єп. Михайл, архисп. Ігор, мнтр. Полікарп, мнтр. Олександр, архисп. Ніканор, єп.
Мстислав і єп. Сильвестер. Стоять зліва: єп. Платон, проф. І. Власовський, єп. Геннадій, єп. Вячеслав,
прот. М. Малюжинський, прот. М. Житийський, прот. О. Потульницький. 6. X. 1942 р.**

- Замликаємо також Вас не вірити облесливій і шкідливій безбожницько-більшовицькій пропаганді про толеранцію релігій; у фальші цієї пропаганди переконалось наше грабоване й мордоване більшовицькими партизанами духовенство.

- Апелюйте всіми способами до християнських народів світу про облудну фальш і сатанинську загрозу безбожного більшовизму християнській культурі.

Будьте чужими до голосу апостольського: „Слухайте ваших наставників і покоряйтеся, бо вони дбають про душі ваші....” (бвр.13,17), шануйте та слухайте своїх пастирів духовних, бо вони розуміють всю трагедію рідного свого народу, боліють разом з Вами й завжди раді потішити Вас, бо й самі вірять, що Господь не забуде нас до кінця, шр чудо станеться й прийде Воскресення - воскресне Україна.

В твердій надії на це „просимо Вас, браття, наставляйте безладних, тішайте малодушних, підтримуйте немічних, будьте терпеливі для всіх” (Одл.5,14).

„Благодать Господа Нашого Ісуса Христа зо всіма Вами” (Рим. 16,20).

Амінь.

Амвросій Полікарп, Митрополит Луцький і Ковельський,
Адміністратор і Голова Сабору Єпископів Української
Автокефальної Православної Церкви.

Симеон? Вікентій? Артемій? Київський? Митрополит?

Симеонський? Дороб? Архимандрит? Іоанн Савваїтський?

Симеонський? Генидій? Архимандрит? Сімонський?

+ Симеонський Мстислав, Єпископ Черкаський

+ Симеонський Сильвестр Лубенський?

+ Симеонський Володимир, єпископ Ново-Миколаївський

+ Симеонський Платон, єпископ Ровенський.

+ Симеонський Вячеслав, єпископ Дубовський.

+ Симеонський Сергій, єпископ Миколаївський.

Симеонський: Обсерватор, Архимандрит Корчунський, Подольський Євдоким.

Голова Духовного Бюро 1944 рік

Остання сторінка архипастирського послання ієрархії УАПЦ перед виїздом на еміграцію.
Послання підписали: митр. УАПЦ Полікарп, архисп. Ніканор, архисп. Ігор, архисп. Геннадій, сп. Мстислав, сп. Сильвестер, сп. Володимир, сп. Платон, сп. Вячеслав, сп. Сергій, архим. Досифей. 25 квітня 1944 р.

ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ В КИЄВІ

КОНФРОНТАЦІЯ АВТОНОМНОГО ЄПИСКОПА ПАНТЕЛЕЙМОНА З ЦЕРКОВНОЮ РАДОЮ УАПЦ В КИЄВІ

В середині грудня 1941 року до Києва прибув автономний єпископ Пантелеймон (Рудик), висланий туди митрополитом Олексієм для керування Київською єпархією. 20 грудня він зустрівся з членами Церковної Ради УАПЦ, заснованої у вересні спадкоємцями УАПЦ 1921 року для організації церковно-релігійного життя в нових умовах. Наведений нижче протокол цієї зустрічі віддзеркалює конфлікт, в який увійшов єпископ Пантелеймон з Церковною Радою відразу після свого прибуття до Києва, і його непримиренне ставлення до УАПЦ, що пізніше перейшло у відкриту ворожнечу. (11 лютого 1942 року, на домагання кіл єпископа Пантелеймона, німецька окупаційна влада розв'язала Церковну Раду).

[122]

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ УАПЦ В КИЄВІ

20-го грудня 1941 року
м. Київ

Присутні: Єпископ Пантелеймон, секретар єпископа священник Михайло Івасиків, референт віроісповідань Управи м. Києва п. Остринський, голова Президії Церковної Ради брат Руденко Пилип, заступник голови ігумен Нестор Святогорів, члени Президії: брат Федір Коваль, Роман Мельниченко, Василюк Твердохліб. Секретар — брат Василь Марченко. Члени Церковної Ради: протопресвітер Петро Длугопольський, протоієрей Петро Підлісний, священники Федот Шпаченко, Юрій Пелешук, Микола Саранча, дия-

кони Захарій Біденко, Вадим Чорноморець, Іван Костельник, брати Яків Цебренько, Микола Романюк, Трохим Шекета, Давидюк, Кравченко, Куценко.

Засідання Церковної Ради, після загального співу молитви «Достойно естъ» та «Исполла еті деспота» відкриває Голова Президії і Церковної Ради Пилип Руденко.

У вступній промові він зазначає, що предметом обговорення на цьому засіданні Церковної Ради є одне питання — визначення погляду єпископа Пантелеймона та його ставлення до Української Автокефальної Православної Церкви і погодження роботи між Церковною Радою і Управою єпископа щодо керівництва по відродженню і регулюванню церковного життя в Східних областях України.

Голова Президії брат Пилип Руденко інформує присутніх, що Церковна Рада УАПЦ не є якийсь заново утворений церковний орган, а є єдиний і найвищий керуючий орган Церкви, обраний на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі ще у 1927 році, який мусів припинити свою роботу і ліквідуватись за вимогою і терором більшовицької влади. Тепер, зібравши частину членів Церковної Ради зі свого попереднього складу та поповнивши свій склад представниками від інших церковних угруповань, після досягнення згоди і об'єднання всіх церковних течій в єдину Українську Автокефальну Православну Церкву — Церковна Рада відновила свою діяльність на засадах канонів і статуту, затверджених Всеукраїнським Православним Церковним Собором у 1921 році.

Умови роботи Церковної Ради після довгорічного найлютішого нищення святих храмів і священнодіячів більшовицькою владою, злочинні підступи і жорстокість якої не мають рівних прикладів в історії людства, тепер, на страшних руїнах Церкви і всього життя українського народу, надто важкі. Наслідком такого нищення — не лишилось жодної української парафії за винятком декількох так званих церковно-слов'янських, по суті русифікаторських. Зі всього складу священнодіячів УАПЦ — двох митрополитів, 36-ти єпископів та більше 3000 священників, лишилось в живих і покищо зареєстровано коло 200 священників.

За сотні кілометрів прибувають до Києва і звертаються до Церковної Ради уповноважені віруючої людности за допомогою, речами і книгами церковного культу та призначенням священників для відкриття храмів і відновлення служби Божої. Але Церковна Рада не має змоги їх задо-

вольнити, бо на звільнених від більшовизму українських землях, не лишилось жодного єпископа, що мав би висвячувати священників та освячувати антимінси.

Церковна Рада доклала багато зусиль до досягнення миру і згоди між різними церковними угрупованнями та довела їх до об'єднання в єдину УАПЦеркву, що сталося 17-го жовтня 1941 року на спільному засіданні представників цих угруповань в управі м. Києва, та тільки що почало налагоджуватися церковне життя, як група єпископів на чолі з архієпископом Крем'янецьким Олексієм Громадським, виходячи зі своєї орієнтації на московський церковний провід, відновила боротьбу проти нашої Церкви, користуючись засобами, вживаними за часів більшовизму.

Звичайно, що й ті, покищо невеликі, здобутки від об'єднання тепер зведено на нівець. Акції Почаївського Собору єпископів спрямовані на створення ворожнечі і заколоту серед духовенства і віруючої людности.

Прибуття до Києва одного з членів цього Собору всесечесного єпископа Пантелеймона, який зараз тут є присутній, подавало надію на те, що після обізнання з місцевими умовами, він поверне нам порушений мир і спокій. Але ж перші адміністративні кроки всесечесного єпископа Пантелеймона чи то навмисне, чи то невільно повели до дальшого загострення відносин. Всесечесний єпископ Пантелеймон призначив священнодіячів до храму на Байковому кладовищі в м. Києві, безумовно знаючи, що там уже є причет священнодіячів, призначений Церковною Радою; більше того, серед призначених осіб оказався диякон Пустотін, якого Церковна Рада звільнила від служби в цьому храмі, разом з іншими священнодіячами, за ворожу роботу не лише щодо Церкви, а й державної влади, що було доведено і кілька осіб заарештовано. Цей випадок доводить, що всесечесний єпископ Пантелеймон не зважаючи ні на які місцеві умови, має вже адміністративно реалізувати настанови Почаївського Собору єпископів.

Ми звертаємось до Вас, Всесечесний отче, тут перед представниками віруючої людности одверто і щиро визначити своє ставлення до нашої Церкви, до зміцнення об'єднання всіх угруповань і течій в єдину Церкву, та в який спосіб Ви вважаєте погодити діяльність Вашої Церковної Управи з нашою Церковною Радою на майбутнє.

Єпископ Пантелеймон: Дякую за запрошення на засідання Церковної Ради, постараюсь зробити все до об'єднання єдиної Української Православної Церкви, як сказано:

«Вірую в єдину Апостольську соборну Церкву». Почаївський Собор постановив послати мене до Києва до часу скликання Церковного Собору зі всіх українських об'єднань (єпископів, священників, мирян) який має обрати єпископа для всієї України.

В Києві є частина віруючих, що не мають канонічного освячення. Почаївський Собор дав постанову — пересвятити, якщо нема канонічних перешкод. Ці повноваження я мушу виконати.

Брат Трохим Шекета: Чи потрібно перехрещувати і всіх дітей, яких було охрещено священниками Автокефальної Церкви за всі 20 років її існування?

Єпископ Пантелеймон: Хрестити може кожний християнин.

Священик Федот Шпаченко: Я служу священником 20 років. Як будуть реагувати миряни на подію пересвятити всіх священнодіячів УАПЦ? Виходить, що всі ці роки ми тримали віруючу людність в омані; це ж дискредитація усієї УАПЦ. З самого акту пересвятити повстане заколот, наслідки якого тяжко збагнути. Пропозиції до пересвятити — це одвертий заклик до підриву завершеного об'єднання, це гасло до збудження всіх ворожих сил не тільки щодо національно-релігійного руху, але й всього українського народу, бо нам, священнодіячам, що знесли на собі 20-тирічне панування більшовизму, відомо, які сили ховались за завісою боротьби проти нашої національної Церкви. Це їх підступ і спосіб до поневолення «роз'єднуй і пануй». Я звертаюсь до Вас, Всечесний отче, зважте на це і принесіть мир, а не заколот.

Брат Василь Марченко: Прошу Всечесного отця Пантелеймона пояснити, для чого, власне, пропонується пересвята?

Єпископ Пантелеймон: Бо нема канонічності освячення.

Священик Микола Саранча: Чи було відомо Почаївському Собору єпископів, що Всеукраїнський Церковний Собор в 1921 році вимушений був рукоположити єпископа Автокефальної Церкви за прикладом перших християн, бо екзарх Михаїл відмовився рукоположити єпископів не з канонічних перешкод, а з цілком адміністративних принципів став на перешкоді до утворення автокефальної Церкви на Україні.

Єпископ Пантелеймон: Я один рішити не можу, це справа Собору — пересвята разом усіх загальною молитвою. Потрібно зачекати ще інших єпископів.

Диякон Вадим Чорноморець: Воля усієї Церкви вище єпископських соборів. Почаївський Собор певне не знає історії повстання нашої Церкви і долі тих мучеників, що загинули за свою православну віру, за свій народ. Пропозиція Собору — це ганьба на всю нашу Церкву, на пам'ять цих мучеників. З поваги до них, ми не можемо прийняти цієї ганебної пропозиції, інакше нас засудить народ і історія. Поза всякими спробами розхитати волю народу і скаламутити спокій на Україні, Церква мусить бути і буде єдина.

Диякон Захар Біденко: Запитання до єпископа. Чи вважає Почаївський Собор потрібним пересвяту і тих єпископів і священників, що мали дореволюційне свячення, а потім приєдналися до УАПЦ?

Єпископ Пантелеймон: Про це невідомо. Знаємо лише Липківську Церкву.

Брат Пилип Руденко: До УАПЦ приєдналися слов'янські єпископи Сергіїв і Прокопович.

Брат Василіск Твердохліб: УАПЦ твердо стоїть на своїх засадах. Ми її вважаємо канонічною. Всечесний отець Пантелеймон очевидно не знає історії утворення УАПЦ та ролі ієрархів Московської Церкви, що спонукали український нарід прийти до чину рукоположення за прикладом перших християн. Почаївський Собор в цілому не знає ні нашої історії, ні сучасних умов життя, з цього походить його хибна і ворожа до нас настанова. Священнодіячі УАПЦ за винятком, може, окремих осіб, не приймуть цієї історичної образи і ганьби для всього народу з боку Почаївського Собору.

Український нарід, що має коло 40 мільйонів, давно визнав УАПЦеркву. Не визнали її лише вороги українського національного руху, що ховаються за запереченням канонічності Церкви. Ми переконалися: Почаївський Собор не вважає на волю народу. Про це свідчить призначення єпископа до Києва.

Випадок з Ваших перших адміністративних заходів щодо повернення до храму на Байковому кладовищі ворогів Церкви і державного ладу, яких було вже звільнено Церковною Радою, став гаслом до збудження ворожих сил, бо засобами боротьби їх завжди було роз'єднання, заколот а потім поневолення.

Єпископ-Пантелеймон: Священнодіячів до Байкового кладовища призначено на підставі запрошення парафії.

Брат Василіск Твердохліб: Ми мислимо об'єднання

шляхом достойним нашої Церкви і наших борців-мучеників за нашу Церкву і віру. Єпископат Волині має без жодних попереджень стати до спільної служби і молитви з усім духовенством на наших Східніх Землях, інакше будемо чекати повернення наших єпископів, якщо хто з них залишився живим. Тоді буде каяття за розлад і протидію історичного часу.

Вороги українського народу тепер маскуються під виглядом патріотів України, тому треба вміти їх розпізнати і викривати перед народом.

Секретар єпископа священник Михайло Івасиків: У нас нема Церкви слов'янської, є Українська Православна Церква. Єпископ Полікарп — українець, учасник уряду Симона Петлюри, а прийняв єпископство Луцької катедри в еміґрації.

Священник Микола Саранча: Але ж він і не приймав участі в Почаївському Соборі єпископів.

Секретар єпископа священник Михайло Івасиків: Але ж його вважають канонічним. Всі парафії на Волині моляться в українській мові. Акт посвячення Липківського в єпископи треба канонічно перевірити. Німецька влада і Управа м. Києва пропонують єдність і згоду, але не через порушення канонів. За браком книжок мусимо молитись слов'янською мовою. Об'єднання може статись лише за постановою Собору єпископів. Ми з єпископом Пантелеймоном служили в Троїцькій церкві в українській мові.

Протоієрей Петро Підлісний: Я священник з 1907 року. З дня розколу Церкви я нестерпно страждаю, бо знаю думку і бажання українського народу. Більшовики завдали найтяжчої шкоди, бо влучно застосували принцип: «Розділяй і властвуй», а зрештою нищили обидві сторони. В 1921 році, коли український нарід твердо і рішуче виявив свою волю утворити свою автокефальну Церкву, тодішні єпископи, зважаючи на відмовлення екзарха Михаїла посвятити єпископів українців і самі побоюючись піти назустріч народу, більшовики скористали з цієї нагоди всіма засобами розвивали ворожнечу, підбурювали до розколу, а тим часом нищили церкви і священнодіячів. Питання про пересвяту священнодіячів автокефальної Церкви і в такий спосіб, як пропонує Всечесний єпископ Пантелеймон, хоч мене це персонально і не стосується, я вважаю за образу для всього народу; це поновлення традиції більшовиків, це порушення миру і згоди, що вже налагоджується, це новий заколот, це, як хочете, національна ганьба.

Церковна Рада, як нам відомо, визнає усіх священників — і українців і т. зв. слов'ян, вона домоглась об'єднання їх в єдину Церкву, вона створила єдиний церковний провід, і народ, по довгих роках тривоги за життя Церкви, нарешті заспокоївся. Він задоволений, але знову, з причин, що їх важко досягнути, Почаївський Собор, використовуючи відсутність на Східніх українських землях єпископату, нехтуючи волю народу у тутешніх священників, розпочав розкольницьку свою роботу. Які б не були цілі Собору та не благо народу і Церкви він має на увазі. Ставити під сумнів діяльність всієї УАПЦ, святість усіх треб її священнодіячів на протязі чверті віку, виставляючи наперекір життю і правди формальні перешкоди — це заколот, наслідки якого страшно уявити. Через Вас, Всечесний отче, ми звертаємось до всього Почаївського Собору єпископів, урахувати це і припинити розкол. Ми все ще віримо, що Ви підете назустріч волі народу і всього духовенства і виберете достойні шляхи до об'єднання.

Священник Юрій Пелешук: Представники Західніх земель України не знають умов і обставин утворення нашої Церкви, не знають причин і рушійних сил початкового розквіту, а потім занепаду життя Церкви.

Було тверде, непохитне бажання народу мати свою рідну Церкву, очищену від ворожих русифікаторських елементів, Церкву, що відповідала б глибокому релігійному почуттю українського народу, і вина екзарха Михаїла, який намагався затиснути в своїх тілесних руках благодать Св. Духа і позбавити її увесь народ. Історія Православної Церкви має тотожні випадки встановлення ієрархії шляхом, який мусів обрати український народ в 1921 році. Ми додержувались і будемо свято додержуватись канонів, але ж, очевидно, закиди в неканонічності нашій Церкві і пропозиція пересвяти нашого духовенства — це тільки форма, маневр ворогів нашої Церкви, бо як можна визнавати УАПЦ і не визнати фундаторів її, мучеників за православно віру, за свій народ? Це було б непослідовно і нелогічно. Справді, Почаївський Собор визнає УАПЦ Церкву, бо цього вимагає ситуація часу. Це нещиро. Я, як благовісник УАПЦ, знаю, як маскувались наші вороги, коли, не маючи підтримки народу, хотіли провадити боротьбу: вони під тиском народу теж визнавали нашу Церкву.

Їх залишали священнодіячами, а вони відправляли службу Богу такою мовою, що дискредитувала не тільки українізацію, а і Церкву взагалі, щоб переконати в такий

спосіб віруючу людність в непридатності української мови в богослуженні і повернені до мови церковно-слов'янської. Не було в них щирости, навпаки омана, підступи і всі засоби до заколоту, до розколу. Вони діяли на руку ворогів. Не об'єднання, а відмежування потрібно від таких священнодіячів.

На пересвяту можуть піти люди ідеологічно не сталі, шкурники, а священнодіячі, що служать Церкві із своєї духовної потреби і національної ідеї, не стануть на шлях ганьби історії нашої Церкви і її мучеників.

Брат Федір Коваль: Чи відомо Всечесному єпископу Пантелеймону про УАПЦ в Канаді, на чолі з нашим єпископом Іваном Теодоровичем, який одержав визнання і нагороду за свою службу Церкві Христовій від Вселенських Патріархів; чи не може це бути чинником до визнання нашої Церкви і Почаївським Собором єпископів?

Єпископ Пантелеймон: Що є Теодорович — відомо, а про нагороду — ні.

Референт віроісповідань Управи міста Києва, пан Остринський: Ви, Всечесний отче, чули тут сповідь представників українського народу; потрібно б прислухатись і вжити заходів до осягнення згоди, миру і заспокоєння. Український народ протягом трьох віків боровся і шукав своєї долі. Коли в 1917-18 роках, народ будував свою державу і Церкву, зрусифіковані українці все ще оглядались і боялись Москви. Вони не пішли за закликом свого народу, вони утримались, вагались і довели до висвяти своєї ієрархії вимушеним шляхом. Вони діяли на розпорошення, розгубленість сил свого народу. Більшовизм використав усе і знищив усіх. Небагато лишилось вже в живих по довгих роках нищення; [вони] тут у Києві об'єднались. Зміцнюйте це об'єднання. Тепер знищено перепони до відродження УАПЦ. Ви знаєте, що на звільнених землях України не лишилось жодного єпископа, ні УАПЦеркви, ні слов'янської Церкви. На початку тут було дві Церковних Ради. Заходами Управи міста Києва їх об'єднано до єдиної волі і дії і все таки лишились боягузи, навіть серед Президії об'єднаної Церковної Ради. Всі чекали єпископа для втихомирення і розвитку церковного життя, але нема згоди, миру і спокою навіть серед єпископів на наших західних Землях. Вони недооцінили духу народу, чистоти релігійного почуття членів УАПЦ, вони недооцінили значення б. керівного органу Церкви — Церковної Ради. Вони обрали хибний шлях нехтування всіма цими чинниками.

Певне через те єпископ Пантелеймон не завітав до Управи міста Києва, не поцікавився нашою інформацією. Він зупинився в неналежному місці, серед ворожого оточення. Ці люди спекують його присутністю і близькістю, використовуючи це для загострення боротьби. Всечесний єпископ Пантелеймон першу і другу службу Божу чинив мовою слов'янською і лише третю — українською мовою. Це справило на суспільство прикре враження.

Призначення священнодіячів на Байковому кладовищі, між іншим без запрошення парафіяльної Ради і осіб, які себе скомпромітували сумнівною діяльністю. Це вже одверто ворожий акт, спрямований проти всякого об'єднання. Я, як уповноважений відділу освіти Управи міста Києва мушу попередити Всечесного єпископа — надалі погоджувати свої призначення з Управою міста Києва, як що Ви ігноруйте Церковні керівні органи. Коли Ви, Всечесний отче, не наважуєтесь без згоди всього Собору єпископів вжити відповідних заходів до припинення заколоту, погодіться в найближчому часі, інакше це утворить таке становище, за яке відповідальність поляже на Собор єпископів і в першу чергу на Вас, як представника і уповноваженого цього Собору.

Єпископ Пантелеймон: Я розколу не хочу. Не хочу насилувати і парафії, їх бажання правити службу Божу як завгодно.

Референт Остринський: Громадяни Києва є всякі, отже треба додивитись і зважити, де дійсна воля українського народу.

Протоієрей Петро Длугопольський: Я старий священник, сам був членом Всеукраїнського Церковного Собору в 1918 році. Ми звертались до Московського патріарха Тихона визнати автокефальність Православної Церкви на Україні. Тоді Собор ухвалив автономну Церкву. Другий Собор в 1921 році звертався до екзарха Михаїла. Але ж і той відмовив як визнати автокефальність Церкви, так і висвятити єпископів. Я син українського народу, для його блага, для блага України, я прагну до миру, згоди і спокою. Не віруюча людність повинна вести за собою священника — а священник повинен бути спереду життя Церкви. Отже, цей мир і спокій більше залежить від нас. Щодо канонів, то не нам їх судити, ми повинні свято їх додержуватись. Не слід робити образливих закидів один одному: Серед нас нема слов'ян, є українці, що за браком книжок не можуть чинити службу Божу українською мовою. Я

вірю, і покладаю надію, що єпископат найде достойні шляхи до поєднання і безболісно розв'яже всі наші спірні питання.

Брат Трохим Шекета: Москва тримала нас в стані постійного роздратування і брат братові став ворогом. Розлам в церковному житті — це наслідок національної ворожнечі і нетерпимости московської Церкви до української. Мовою свого народу я зрозумів усією душею і відчув своїм серцем слово Боже вже на старості свого віку. В УАПЦеркві я знайшов чисту глибоку віру християнина. Пропозиція пересвятити священнодіячів УАПЦ — це образа нашого релігійного почуття, це національна ганьба.

Брат Василь Марченко: Багато віків тому, Вселенський Собор прийняв канони. Життя йшло вперед. Стались великі зміни. Не в Києві виникла ідея заснування УАПЦ. Вона вийшла з глибоких надр народу, тут вона набула лише організаційних форм. Вам відомо, як екзарх Михаїл на церковному Соборі відмовився визнати автокефальність української Церкви. Патріярх Тихон спершу погодився був, а на другий день — відмовився. Тоді Собор, що налічував поверх чотирьохсот представників народу з усієї України, тобто не якась група, а вся Україна, увесь народ обрав своїх пастирів, і нам відомо, що ці обранці народу не зрадили християнської віри, не зрадили свого народу. Ні, вони загинули страшною лютою смертю мучеників від катів богоненависників, ворогів віри й Церкви. Ці обранці народу були дійсно ідеалом людної і відданості Христу і Його Церкві. Ми запросили Вас, Всечесний отче, на нараду, як архиєпископа, щоб сприяти відродженню Церкви, унормуванню церковного життя, а Ви ці найістотніші питання часу відсуваєте і ставите на черзі питання про пересвяту наших священнодіячів. Це нечувана образа, якої не сила досягнути. Щиро, від чистого серця простягнена рука наша до єднання, не знайшла такої ж щирої відповіді, бо в угрупованні Почаївського Собору єпископів нема тієї щирості, нема відданості нашому народу, бо живі діла цього Собору суперечать офіційним заявам. Документи діяння цього Собору збуджують усіх ворогів нашої Церкви до боротьби засобами ганебними і непристойними для священнодіяча.

Ми не зійдемо з принципів нашого Церковного Собору 1921 року, ми не можемо піти проти них, від цього нас застерігає велика пошана і любов до наших архиєпископів, мучеників нашої Церкви.

Пересвята наших священнодіячів, що пройшли довгий тернистий шлях знущань, гоніння, в'язниць і катувань за Христову віру, за життя нашої Православної Церкви — це недостойний, ганебний шлях єднання, якого ми не можемо прийняти із-за нашої поваги і любови до них. Тільки жорстокі, чужі люди, позбавлені усякої людської любови, вороги нашого народу, його національних ознак, звичаїв і чести, засліплені своєю ненавистю, можуть кинути таку образу усій нашій нації.

Брат Давидюк: Розгортання боротьби і ворожнечі серед віруючої людности проходить тільки з ініціативи священнодіячів. Людність не вникає глибоко в суть розбіжностей різних угруповань священнодіячів, але спропагована ними, підтримує те, чи інше угруповання. Отже, все залежить від священнодіячів, куди вони кличуть і ведуть за собою вірних.

Ігумен Нестор Святогорів: Ми не можемо ждати від єпископа більше того, на що він має повноваження Собору, але ми можемо просити Владика делегувати до Собору єпископів і митрополита Діонісія свого представника і разом з представником від Церковної Ради з'ясувати ці питання. На сьогоднішнє ставлення Собору єпископів до УАПЦ, як ще визначено в Діяннях, за 25 листопада черга 34, свідчить про те, що там є просто вороги українського народу. Звичайно, ми за об'єднання, але ж ми не маємо сходити з нашого шляху і приймати таку ганьбу. На пересвяту можуть піти авантюристи, бо їх народ гонить. Прийняти пропозицію Собору єпископів — це буде вчинок проти волі народу і насильство над ним. Ми ще раз просимо Владика урахувати всі ці зауваження, і коли дійсно є щира воля до об'єднання, то знайти достойний шлях до нього.

Єпископ Пантелеймон розглядає подане Діяння Почаївського Собору єпископів за 25 листопада 1941 року, черга 34, і зауважує: Вперше бачу цей документ, там мене зовсім не було, й мою участь записали заочно, даліше читає вголос і по закінченні ніяких зауважень не подав.

Брат Федір Коваль читає відозву протоієрея Дробинського з села Шепеличі, сповнену найбрутальніших образ на адресу УАПЦерави з закликком до боротьби всіма засобами. Зауважує: надхненник цього ганебного вчинку, а відтак і редактор подібних документів, завдяки необачності своїх дій, є Почаївський Собор єпископів. Ці два документи — діяння Собору і ця відозва — різняться лише стилем мови; суть і мета у них одна. Щоб покласти край знятому

заколоту, треба домогтись негайного скликання Церковного Собору.

Єпископ Пантелеймон: Собор має бути помісний, від усіх міст.

Ігумен Нестор Святогорів: Але ж до Собору потрібно хоч тимчасове погодження якоїсь п'ятакформи взаємовідносин. Може Владика від себе дасть указ всім церквам і монастирям про запровадження в богослуженнях української мови, або слов'янської з українською вимовою.

Брат Пилип Руденко: По звільненні наших земель від більшовицького насильства, розкута з неволі, скрізь запанувала своя українська мова, а тут ще тільки суперечки про мову. Нам відомо, хто ще може полемізувати в цьому вже вирішеному питанні. Нехай не покликаються на брак українських богослужбових книжок, книжки є, не це дійсна перешкода, вона маскується і криється покищо за цим, але ж безкарно не можна дурити народ. Щодалі більше з'ясується і визначається дійсна мета Почаївського Собору єпископів. Ми пропонуємо, як доказ щирости в нашому співробітництві — ліквідацію «байкового» конфлікту.

Єпископ Пантелеймон: Дуже дякую за інформацію, я доведу її до Собору, як він вирішить, так і буде.

Брат Василь Твердохліб: Але ж покищо, потрібно погодити взаємодії єпископа і Церковної Ради, хоч би через референта віросповідань Управи міста Києва.

Брат Пилип Руденко: Конче потрібно для спокою і блага народу і Церкви ліквідувати адміністративне двоєвладдя; це унеможливить випадки, як це сталось на парафії Байкового кладовища.

Єпископ Пантелеймон: Приїде до Києва архієпископ Іларіон і буде все добре.

Брат Василь Марченко: Всечесний отче, ми просимо Вас висловити свою персональну думку щодо інформацій і пропозицій.

Єпископ Пантелеймон: Я можу висловити лише бажання Почаївського Собору єпископів.

Референт віросповідань П. Остринський і ігумен Нестор Святогорів: Конче потрібно сьогодні ж опреділитися взаємодії Церковної Ради і Управи єпископів.

Єпископ Пантелеймон: Треба подумати. Покищо я ворожого не вчинив, а Байкове — це за Вашу дію на Пріорці. (Встає і прощається).

Під загальний спів молитви «Достойно естъ» і «Исполла еті деспота», засідання Ради закривається.

Голова Президії Церковної Ради (*Пилип Руденко*)

Заступник Голови Ради (*Ігумен Нестор Святогорів*)

Члени Президії: (*Федір Коваль*)

(*Василіск Твердохліб*)

(*Роман Мельниченко*)

Член: секретар (*Василь Марченко*)

Друкується вперше. — Із збірки Ф. Бульбенка. Архів УВАН ім. Д. Антоновича у США, Нью-Йорк. Машинопис, копія оригіналу.

ПОГРОМНЕ ПОСЛАННЯ ЄП. ПАНТЕЛЕЙМОНА ПРОТИ УАПЦ ТА ЇЇ ЄПІСКОПІВ

Нововисвячені єпископи УАПЦ Ніканор та Ігор прибули до Києва 12 березня 1942 року. Автономний єпископ Пантелеймон, який був там уже майже три місяці, zareagував нижченаведеним погромним посланням (наводиться із збереження мови і правопису оригіналу):

БОЖОЮ МИЛІСТЮ
Смиренний Пантелеймон єпископ Львівський,
Управляючий Київською єпархією

ДО ВСЕЧЕСНОГО ДУХОВЕНСТВА,
ПРЕПОДОБНОГО МОНАШЕСТВА

Благодать Вам і мир от Бога Отця Господа Ісуса Христа. Події часу в церковному житті нашого краю змушують мене як Вашого канонічного архипастира звернутись до Вас та освідомити Вас о тім, що сталося. Із Західньої Волині 12 березня 1942 року приїхали до Вас, до Києва, два єпископи Ніканор (Абрамович) та Ігор (Губа), котрих прислав Луцький єпископ Полікарп, не маючи на це жодного права канонічного, або підстави. Єдиною Вищою канонічною владою Православної Церкви України на підставі Св. канонів 34 Апост. Прав. 2 прав. II і 6 Прав. VII Вселенського Собору і 20 прав. Антійох. Собору є Собор Православних канонічних єпископів, який очолює митрополит Волинський та Житомирський, Олексій. Єпископ Полікарп до Собору єпископів України не належить, а знаходиться в чужій юрисдик. Варшавської Польської Митрополії, яка не має жодного права втручатися у справи нашої Укр. Православної Церкви, бо такі втручання за-

боронені Св. Канонами 2 Прав. II і 8 прав. III Вселенського Собору 9 прав. Антійох. Собору та 64-67 прав. Картаген. Собору. Приїхавши до Києва, єпископи Ніканор та Ігор дня 15 березня 1942 року в Андріївському соборі увійшли в молитовне та літургичне об'єднання із одлученими та зверженими самосвятами, хочаби таким чином надати нібито канонічну санкцію самосвятам, в чому однак помиляються, бо самосвяти можуть стати канонічними тільки через перерукоположення, коли ж його нема, то самосвяти надалі остаються самосвятами, а єпископи своїм дійством впроваджують новий соблазн та заколот в церковне життя нашої України та на підставі 10 і 11 Апост. Прав. підлягають відлученню від святої Православної Церкви та позбавлення сану. Згідно з вищезгаданим, ніхто з православних священників, монахів та віруючих мирян ніякого общення з єпископами Ніканором та Ігорем, що приєдналися до самосвятів, мати не можуть, оберігаючи себе від смертельного гріха та суду Божого. Рівно ж церквам та парафіям згаданих самосвятців та єпископів приймати не можна.

И так Вы, возлюбленные, будучи предварены о сем, берегитесь, чтобы Вам не увлечься заблуждением беззаконников и не отпасть от своего утверждения, но возрастайте в благодати и познании Господа нашего Иисуса Христа (2 Петр. 3, 17-18) за грехе наши, чтобы избавить нас от настоящего лукавства века по воле Бога и Отца ему же слава во веки веков (Гал. 1, 4-5). Аминь.

Дано в стольном місті Києві року Божого 1942 березня 18 дня.

Єпископ Пантелеймон

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, копія оригіналу.

СПАДКОЄМЦІ УАПЦ 1921 РОКУ ВИЗНАЮТЬ ЗВЕРХНІСТЬ УАПЦ, ОЧОЛЕНОЇ АРХИЄПИСКОПОМ ПОЛІКАРПОМ

Розв'язавши Церковну Раду УАПЦ, німецька влада в Києві уповноважила керувати справами цієї Церкви трьом київським священикам. Актом 19 березня 1942 року вони визнали ієрархію УАПЦ, на чолі з архієпископом Полікарпом, своєю новою духовною владою, а зверхність передали єпископові Ніканорові.

[124]

А К Т

Р. Б. 1942, березня 19-го дня, м. Київ. Ми — протоієрей Андріївського кафедрального собору в Києві Юрій Пелешук, настоятель Вознесенської церкви на Деміївці Микола Саранча, настоятель Покровської церкви на Солом'янці протоієрей Федот Шпаченко, уповноважені німецькою державною владою, розпорядженням з 18 лютого 1942 року, для представництва інтересів Української Автокефальної Православної Церкви, на скуюток бажання віруючих цієї Церкви і чоловічих органів її, цим передаємо зверхність і представництво Православної Автокефальної Церкви репрезентантові Адміністратора Автокефальної Православної Церкви на визволених українських землях — єпископові Чигиринському Ніканорові в Києві. Підстава: ухвала Священного Собору єпископів Автокефальної Православної Церкви у Пінську 10-го лютого 1942 року, під №. 9, про прийняття цим Собором віруючих і духовенства Української Автокефальної Православної Церкви, що

ї очолював митрополит Василій Липківський, в свою юрисдикцію. Найвищою духовною владою для української Автокефальної Православної Церкви ми визнаємо, в імені вірних і духовенства, вищезазначений Собор Православних єпископів у складі:

1. Голова Собору Олександр — архієпископ Пінський і Поліський.

2. Адміністратор Святої Автокефальної Православної Церкви на визволених українських землях Полікарп — архієпископ Луцький і Ковельський.

3. Юрій — єпископ Берестейський.

4. Ніканор — єпископ Чигиринський, вікарій Адміністратора УАПЦ.

5. Ігор — єпископ Уманський, вікарій Адміністратора УАПЦ.

До цього підписались:

*+ Єпископ Ніканор,
Протоієрей Юрій Пелещук,
Протоієрей М. Саранча,
Протоієрей Ф. Шпаченко*

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, оригінал.

УМОВИ ПРАЦІ У КИЄВІ 1942 РОКУ

Умови, в яких довелось працювати єпископові Ніканорові після прибуття до Києва, яскраво змальовує він сам у листі до архієпископа Полікарпа. (Наводиться з деякими скороченнями).

[125]

ЛИСТ ЄП. НІКАНОРА

Ваше Високопреосвященство,
Високопреосвященніший і Дорогий Владико!

Приїхали ми в Київ запізно, бо в нашій посіданні осталися тільки йно три церкви: Андріївський собор, церква на Солом'янці та на Деміївці. Всі прочі церкви в руках Параски.¹ Застали ми в Києві всього нашого духовенства 8 душ (два священики і два дякони в Андріївському соборі, один священик і один дякон на Деміївці, один священик та дякон на Солом'янці). У Параски — Покровський монастир (його резиденція) з шістью монахами; Михайлівський монастир з 1 архимандритом та 5 ієромонахами; Введенський жіночий монастир з 2 священиками; Флоровський жіночий монастир з 3 священиками; Видубецький монастир з 1 архимандритом та 4 ієромонахами; Церковщина з 1 архимандритом та 4 ієромонахами; Іоновський монастир з 5 ієромонахами. Окрім монастирів Параска запосіла також церкви: Ільїнську, Набережно-Никольську, Пречистенсько-Никольську, Хрестовоздвиженську, Покровську на Житньому, Федорівську на Шулявці, Маріїнсько-Благовіщенську на Пріорці, Троїцьку на Байковім кладовищі, на Паньківській і на Аскольдовій. Всього церков, окрім монастирів, 14 з 28 священиками. А разом у Києві

---

¹ Параска — умовне означення автономного єпископа Пантелеймона, який визнавав зверхність Московської патріархії.

вони мають 26 парафій та 71 душ духовенства, не лічучи дияконів та дяків. Не лічу також і монашок, імже несть числа. Церкви: на Пріорці та Байковім забрали вони «на-халом» перед самим нашим приїздом. Пробували також забрати на Солом'янці, але не ввідали, і ця церква покищо за нами, хоч напади на неї не перестаютъ. Щоб перешкодити московській акції, довелось ужити рішучих засобів і годити парафіянам, як болячці. Призначив туди трьох священників «до вибору», один з котрих служить ранні служби по-слов'янськи. Владика Ігор також до самого відїзду одправляв там, але братва тамошня брідиться нами — «самосвятами» і тужить за Москвою. Я не уявляю собі, що обставини тут будуть для нас так несприятливі. Тим більше, що параскіївці (білогвардійщина, миколаївська професура та піхновська ура-російська чернь) користають з всебічної підтримки влади, в той час, як ні генералкомісар, ні штадткомісар не жичуть собі нас навіть прийняти та подивитися, що ми за птиці.

Ось на який стан речей ми прибули. Щодо сіл, то здебільшого вони ще не обсажені, а де й є священники, то переважно параскіївці. Найбільше странствуючих і парасчиних монахів, що перед селянами приправляють нам роги та хвоста. Священники українці дуже потрібні, але, на жаль, — брак кандидатів. Вигребаю їх, де тільки можна. За два тижні ми висвятили лише сорок душ, з них 35 на священників. Кандидатів брав в першу чергу старих заслужених дияконів, з освітою і без освіти, але безумовно інтелігентних. Відмовив висвятити також 20 душ: брак інтелігенції і сумнівна орієнтація. В другу чергу висвячувано учителів і інтелігенцію з духовною освітою. Висвячено також п'ять осіб з вищою освітою: чотири з них побажало піти на села на підгодування. Величезні труднощі є зі служебниками. Українських зовсім нема, а слов'янські в комісійних крамницях коштують не менше сімсот карбованців за примірник. Змушую висвячеників списувати, але що то за робота? Всі мої зусилля щодо передрукування розбиваються о цілковиту відсутність паперу, як кажуть галичани, і брак дозволу н. влади: не хочуть його давати. З цим дозволом біда, і досі нам не вдалось добитися дозволу на зроблення печаток та штампів. Видаю свідоцтва без печатки, але то дуже зле. Параска все має: і печатки, і штампи, і друки, але того способу впливу я не вдам, бо... бріджуся. Справа нашої української Церкви вимагає чистих засобів.

По приїзді, ми негайно надіслали до генерал-комісарі-

яту о. Михаїла з нашими командировочними документами та уповноваженнями, але добитися, щоб нас прийняв пан генерал-комісар, нам не вдалося. Референт його п. Райнгардт сказав нашому представникові, що про те, коли і чи генерал-комісар нас схоче прийняти, нас повідомлять листовно. Тому, що це прийняття може наступити й за рік, зволікати з роботою нам не приходилося. За пару днів, а саме 20. III ми зголосилися до референта, обмінялися офіційними фразами і розійшлися. На прощання я сказав, що приступаю до праці по організації УАПЦ, а п. референт на це сказав, щоб я не зачіпав Параски і жив у згоді з нею. Те саме вийшло і з комісаром міста Києва — прийняв нас тільки референт і сказав, що нас покличуть, як буде потреба. Інакше це було з Параскою... Щодо Параски, то по приїзді я протягнув йому руку християнської згоди, в дружній формі сповіщав, що маю охоту неофіційно одвідати його. Передав цю картку через полковника Рибачука. Рибачук, коли я питав його, як було прийнято мій заклик до християнського миру, красномовно замнявся. А за два дні після цього Параска випустила відоме Вам уже посланіє до духовенства та вірних, де, називаючи нас «самосвятами», закликає усіх не мати з нами обцєнїя під загрозою смертного гріха і суду Божого...

Зорієнтувавшись у всім обцєнїї, я постановив:

а) Негайно приступити до праці по відбудові зруйнованого релігійного життя на землях, визволених від комунї, не звертаючи уваги ні на які перешкоди, з якого б боку вони не виходили. Раз козаку смерть!

б) Працювати в повній лояльності до нїм. влади, але без жодних підлабузньовань і запобїгань.

в) На Параску не звертати жодної уваги, як будьто би її й не було на світі, на її дурні виступи зовсім не реагувати і в бабу Палажку не обертатися.

г) Офіційно перебрати спадщину по закритій Всеукраїнській Церковній Раді і всю повноту її компетенції.

д) Заложити Вище Церковне управління в Києві і нав'язати контакт з іншими українськими областями.

е) До жодної політики не втручатися і такої у церковній ворота не пускати.

ж) В швидкому темпі обсаджувати парафії священиками, не лічучись навіть з перешкодами московського церковного порядку (напр. висвячувати священиків пачками по десять і більше),

з) Організувати деканати, призначити благочинних і до-

ручити їм безпосереднє керування церковною справою на місцях.

Отож, виконуючи свою постанову, 19 березня надіслав я до генерал-комісара Акт про поєднання Української Автокефальної Православної Церкви з нашою Церквою, підписаний правними наступниками бувшої Всеукраїнської Церковної Ради. Треба до цього дати пояснення, що Всеукраїнську Церковну Раду ще до нашого приїзду було закрито [німецькою] владою через те, як нам пояснили, що «деякі члени ради втратили у н. влади довір'я». Замість закритої Церковної Ради [німецька] влада доручила тимчасове (до приїзду єпископа) керування справами УАПЦ старішим священникам УАПЦ в Києві Юрію Пелешуку, Миколі Саранчі та Федоту Шпаченкові. Ці священники по Акту передали мені керування, як представникові Вашого Високопреосвященства. Цей Акт має історичне значення, бо заповнює перерву межі нашою Церквою та її ієрархією, з одного боку, а з верхівкою УАПЦ — з другого боку. Слідом за цим Актом мною утворено Вище Церковне Управління для земель Східної України. Тимчасове положення про Вище Церковне Управління надіслано до генерал-комісара та штадт-комісара в Києві для відома. До речі, ніхто з них не побажав відповісти нам, чи прийнято положення до відома, чи ні. Тому конечне піднести з Вашого боку клопотання про це перед паном райхскомісаром. Бо тут атмосфера для нас вкрай незичлива.

Згідно з «Положенням» я призначив з 1-го квітня персональний штат робітників. А саме: Керування адміністративним відділом тимчасово доручено протоієреєві Андрієвського катедрального собору Петрові Косянчукові; керування освітнім відділом — кандидатів богословія Київської духовної академії і співробітникові Академії Наук Федорові Гавришу; керування судовим відділом — Членові Академії Наук професорові Степану Гаєвському; керування господарчим відділом — старому незмінному господареві Всеукраїнської Церковної Ради Федорові Ковалю. На посаду керівника Справ ВЦУ призначено Романа Мельниченка, що провадив справи Церковної Ради. Маємо ще по штату таких робітників: бухгалтера Микиту Михайлюка, діловода Петра Мелеха, друкарку Ганну Тітенко, зав. коморою Дмитра Загребенюка, рахівника матеріальності Трохима Шекету, кухаря нашої спільної їдальні Григорія Походуну, прибиральницю Катерину Гриньчук і кур'єра Ярину Мельниченко. Усі ці робітники — це люди інтелігентні, фахівці в своїх справах і про-

вадили ту ж саму працю в б. Церковній Раді. Тільки Петро Мелех — це мій джура, що його привіз я з Мізова. Утримання всім їм положено дуже скромныке. Як побільшаться наші фонди, то може дасться це поправити.

Фонди ми черпаємо з добровільних пожертв віруючих. Сталого прибуткового бюджету ще не маємо, бо не налагоджений належний контакт з селами. Латаємося так-сяк. Ставок за наші чинності запроваджувати тут покищо не можливо, бо кругом голота, біда й голодування. У всякім разі вартість надісланих нам книжок ми могли би Вам вислати, якби було з ким. Хоч це був би великий подвиг з нашого боку, бо найскромніше життя вимагає тут величезних коштів (кіло хліба купуємо по 60 рублів, десяток картофель — 15 р., кіло сала 500 р., кіло масла 500 р., літра молока 90 р. і т. д.) і все йде на виживлення. Особистих доходів єпископських теж ще не усталено. Все йде на загальний котьолок.

По сформуванні Церковного Управління ми нав'язали вже постійний контакт з місцями. Зразок мого наказу благочинним або чоловим священикам, що були знані Церковній Раді, оце додаю. З кожним клієнтом, що зголошується до нас, ми посилаємо Ваш Архипастирський лист для цілої околиці з формулою поминання, і він своє робить. Людність освідомлюється про стан речей. Почали надходити листи з місць, і прибувають священики для контакту.

Дуже трагічне для нас, що коли зачинали Церковну Раду і її приміщення, то забрали усі акти, так необхідні нам для нав'язання контакту з місцями, список парафій, церков та духовенства, що підлягали Церковній Раді. На постійні наші просьби відімкнуті помешкання для нашої канцелярії і віддати акти — відповідають мовчанкою. В останні дні з Парасчиних кіл довідуємося, що влада намірена віддати наше приміщення Парасці і клеветам її. Та й не тільки приміщення Церковної Ради, про котре ми просимо, але й митрополичу палату, що знаходилася під нашою опікою і доглядом. Українське населення хвилюється, але нема ради: ми нічого з цим не можемо подіяти, а мусимо скоритися владі і цій болячій операції піддатися. Тут нема ради: єдина рада — це у Вас там в Рівному поворожити взагалі на нашу користь, щоб тут були до нас трохи прихильніші.

Тепер ще одна справа. Одного очолювання в Києві для нашої справи рішуче мало. Конче необхідні, як писав уже Вам, Владико, брат Ігор, ще єпископи. Необхідні тут,

необхідні і взагалі, щоб нам набрати сили. Владика Ігор намагався, щоб прислали єпископів з Луцька, а моя думка, що кандидатів, окрім волинських, треба взяти звідси, місцевих, що орієнтувались би в місцевих специфічних обставинах. Після певних шукань знайшлися такі кандидати:

Професор Степан Гаєвський, 65 років, член Академії Наук, автор численних наукових праць. Бути єпископом погодився.

Полковник Пантелеймон Сидорович Універсал, нар. 1872, по скінченні Петровсько-Розумовської академії (а перед тим скінчив Волинську духовну семінарію в Крем'янці) працював на посаді Лісного удільного відомства. При більшовиках був засуджений на страту, з заміною на каторгу, де й перебував 17 літ (3 роки в Фортеці, 5 літ на Соловках, 5 літ в Алтаї, 3 роки в Північно-Нікольському краї та рік у важкій в'язниці). Єпископом бути погодився. Завтра рукополагаю його на диякона.

Кандидат прав Гнат Олексієвич Мокреєв, 55 літ. Вже висвячений мною на священника.

Кандидат економічних наук Юхим Омелянович Міхновський, 55 літ. Також висвячений мною на священника.

Академік, професор Євген Миколаєвич Рудницький, 54 роки, скінчив Петербурзький університет по історико-філологічному факультету, вдовець. Свою згоду на єпископа дав.

Євген Васильович Кармазин, 42 роки, скінчив Політехнічний інститут в Києві, вдовець.

Костянтин Венедиктович Громов, 46 років, скінчив Подільську Духовну семінарію, Варшавський університет по юридичному факультету.

Професор Микола Величківський, 48 роки, скінчив Волинську духовну семінарію і Економічний інститут, знавця справ Церковних, нежонатий.²

Буде й більше, але коли би висвятити хоч цю пачку і призначити на вдовствуючі кафедри, то наші фонди не тільки зараз би піднялися, а і взагалі нам нічого б було страхатися московського одламу. Справа остільки ясна, що над нею не варто навіть застановлюватися, а просто зробити і кінець. Бракує мені тільки чину висвятити. А як владика Митрополит, так і владика Олександр поблагословлять нас на цей крок і ствердять. Що ж до тих перешкод, що Ви, Владико, колись згадували — себто

---

² З усіх названих кандидатів на єпископа було висвячено лише Степана Гаєвського (єпископ Сильвестер).

брак убрання, митр, мантий тощо, — то се хіба цілком неважно. Наші єпископи, поки справлять собі убрання, потраплять одправляти і в одязі священника. Настрій серед вірних тут такий, що вибачать. Тут після більшовиків більше звертають на дух, як на форму.

Листа цього прийшлося через навал праці писати прихпками, протягом довшого часу. Розпочав його 6. IV, а сьогодні вже 20. IV. За той час наступило багато змін в нашім положенні. На жаль — на гірше. 14. IV н. [німецька] влада (штадт-комісар) вирішила нашу просьбу про поворот нам будинків Церковної Ради — бувшої консисторії та митрополичого палацу — в досить для нас несприятливий і болячий спосіб, а саме — віддала ці будинки Парасці... Всі наші просьби і протести нічим не скінчилися. В цім питанні заперлися з незрозумілою для нас рішучістю — і просто не хочуть з нами про перерішення справи й говорити. Мене, як представника Адміністратора, й до цього часу не бажають навіть вислухати. Так споконвічне наше посідання Софії і Софійського подвір'я порушене, на документи наші про право посідання цих будинків не звернуто й найменшої уваги. Не змогла і жодна інтервенція у цій справі зорганізованого українського громадянства. Видно вигідніше мати діло з більшовицькими запроданцями й заколотниками, як з Українською Православною Церквою... Трудно, нема ради. Нам прийдеться перейти десь у сутерини, а з Церквою — в катакомби. Одна утіха, що найкраща сторінка Христової Церкви все таки була тоді, коли вона містилася в катакомбах.

Маємо відомості, що для заколотників відпускають Володимирський собор, а вони самі похваляються, що візьмуть і Софію. З ними справу було б дуже легко виграти — се противник цілком несерйозний, але, на жаль, виступає по їх стороні влада, тому ми безпорадні, бо проти німецької влади виступати не можемо й не хочемо.

Вчора служив я на Солом'янці і зрозумів, чому наші справи прикрі. Собор там розкішний, але пафос українських — як кіт наплакав. Безсторонньо кажучи, тільки ласкою Божою наші утримують досі церкву цю, більшість за кацапами. На архиерейській Службі, не зважаючи на розголос, рекламу і чудовий хор — було присутніх коло 80-100 чоловік і якась з того частина цікавих із слов'ян.

Оббрехавши нас перед владою, кацапи на тому не застановились, а ще перетягають від нас ліпших священників, хористів, даючи їм без порівняння вищу платню, як

можемо дати ми. Задалися ціллю добитись, щоб наш Андріївський собор залишився пустою. Можете, Владико, зрозуміти, скільки все це стоїть нервового напруження. А до того ще — почуваю себе цілком самотнім, в незвиклім для себе оточенні людей, що під більшовицьким гнітом стероризовані, обезличені, пригноблені, а то й... здеморалізовані. У всіх ще залишилася якась манія переслідування: один одного бояться, кожний другого вважає за шпига і предателя, один другого обвинувачують в нечесності, злочинстві, продажності. На мої сміливі і безстрашні церковні промови дивляться, як на річ для них екзотичну до такого ступня, що запросили спеціального стенографа для запису і розповсюдження їх.

Що одно мене тішить, — то церковна молитва. Андріївський собор постійно буває повний самим одбірним матеріалом — українською інтелігенцією, що затоскувала за архиерейською українською службою. Київський Державний художній хор співає надзвичайно гарно. Доводиться часто від виконання високо художніх речей наших безсмертних українських композиторів — без сорому плакати, як мала дитина. Голоси у моїх сослужителів гарні, служать вони з почуттям. І п'ятигодинну св. Літургію відстоюю, забуваючи за час. Ця надзвичайно гарна відправа не дає спати ворогам нашим, і вони казяться, що ще не вспіли загризти нас остаточно.

На проводи служив урочисту панахиду на Байкових могилках. Служив в асисті сонму священників (вісім) і кількох дияконів просто на могилках — посеред могил наших корифеїв науки та мистецтва, бо церква зайнята кацапами. Наша панахида викликала загальний інтерес серед слов'ян, і українських священників розібрали на свої могилки та совали до самого вечора під скрежет зубовний слов'янських виродків, що залишилися без роботи.

Що більше пишу, то все більше виринає в голові матеріялу до писання. Тому, мабуть, треба кінчати, а то так протягнеться до безконечности. Тільки ще кілька рядочків. Св. антимінсів у нас вистачить. Пощастило напасти на архів, де лежала груда викинутих і зневажених антимінсів старого освячення без мощів. Привожу їх до порядку і видаю. Принесли мені також і цілий збанок Св. мира, що перебув лихоліття, закопаний в землі. Дістав також Св. мощі, тільки, не жаль, від нестосовного переховування майже цілком зітлілі. Словом, з боку релігійного — добре. Маю також благодатний образ Святителя Миколи Мокро-

го, перед котрим дуже люблю молитися. Маю Св. антимінс Петра Могили.

Був цими днями пан Степан Скрипник і дещо розказував. Передав я йому деякі наші папери для докладу п. райхскомісарові, копію яких надсилаю також і Вам.

Дві копії листів до нашого генерал-комісаріату і штадт-комісаріату треба конче довести до відома райхскомісара і просити захисту від такої несправедливої оцінки нашої праці і кривдячого нашу Православну Церкву підмогання більшовицьких ставлеників. Копії документів, що стверджують наше право на відібрані від нас і віддані Парасці будинки при цьому додаю.

І ще — чуть не забув. Державна комісія по виданню підручників для шкіл звернулася до мене з просьбою написати підручники по Закону Божому для початкових шкіл в українській мові. Я згодився і підписав умову. Коли я це зроблю в тому кипучому котлі — цілком не уявляю. А зробити треба, бо зроблять кацапи.

Поки що маю одну компенсату за підручники, бо, нарівні з іншими авторами книжок, дістаю авторський пайок продуктами, що його мені, як єпископові, видати не хотять.

Голод на книжки надзвичайний, тому необхідно відпустити для нас ще книжок, якнайбільше. Я замовив у Борисполі надрукувати 500 примірників літургії св. Івана, але се буде не раніш, як через місяць.

В Києві все спокійно, тільки розгружають місто, вивозячи публіку на роботи в Німеччину. Наступили, нарешті, теплі дні, але я не маю часу і ногою на двір ступити. Тітка Вашого Преосвященства передає також для Вас листа і просить повідомити, коли Ви приїдете до Києва. Ми також бажали би Вас бачити в Києві, але вважаю, що краще Вам прибути тоді, коли справи наші трохи поправляться, бо зараз приїзд Ваш може бути для Вас не зовсім приятним. При тій ситуації, яка зараз є, можуть так само не прийняти Вас, як не прийняли нас у деяких інституціях. Але ми мусимо добитись свого і з Божою поміччю доб'ємося. Тоді з радістю будемо вітати Вас у Києві.

Дуже прошу, Владико, всетаки дозволити нам висвятити єпископів і послати їх на роботу в незайняті місцевості. Бо ще трохи, і буде пізно: ринуть чорносотенні за-проданці і запаскудять терен. На цьому свого листа, нарешті, кінчу, але не тіштеся, дорогий Владико, бо по од-

силці цього, негайно починаю другу дисертацію. Приготуйтеся на нудоту і подвиг.

21. IV. 42

Зістаюсь з правдивою любов'ю і відданістю

Син Ваш
+ Ніканор

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машиннопис, оригінал.

Неприхильне ставлення німецької влади до УАПЦ та її керівництва не змінилося і після того, як на початку травня 1942 року в Києві було висвячено 6-х нових єпископів. Віддзеркаленням німецької неприхильності є оці два листи владики Ніканора до київського генерал-комісара. Вище Церковне Управління УАПЦ виселено з приміщення, яке воно займало первісно, і його передали Автономній Церкві, а в новому, підвальному приміщенні, куди переїхало Вище Церковне Управління, не було спочатку жодних комунальних послуг.

Численні прохання архієпископа Ніканора про передачу УАПЦ будинків при Софійському соборі, як і самого Софійського собору, до кінця окупації залишались без відповіді.

[126]

ДО ПАНА ГЕНЕРАЛЬНОГО КОМІСАРА В КИЄВІ
АБТАЙЛЮНГ II-a

В помешканнях, де живуть тепер (Короленка No. 24-в) Заступник Адміністратора Української Православної Автокефальної Церкви єпископ Ніканор і вікарій Київський єпископ Мстислав, досі не має ані електричного світла, ані води.

У зв'язку з цим, дозволяємо собі турбувати Вас проханням — доручити міській Управі допровадити до згаданого будинку електричне світло, воду та заінсталювати в урядових кабінетах обох єпископів телефон.

Згори дякую за прихильне полагодження мого прохання, залишаюсь одночасно з щирою до Вас пошаною.

Єпископ Ніканор

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, переклад з німецької.

[127]

ДО ПАНА ГЕНЕРАЛЬНОГО КОМІСАРА В КИЄВІ

В листі від 12 червня ц. р. я вже повідомляв Вас, що представник Московської Православної Церкви в Києві, єпископ Пантелеймон, має замір в найближчих днях зайняти будинок по вул. Короленка (Велика Володимирська) No. 24а, на який дістав дозвіл від штадт-фервальтунгу. В згаданому будинку містилося Управління Православної Автокефальної Церкви, яке після одібрання того будинку штадт-комісаріатом перейшло до підвалу в будинку ч. 24в по тій же вулиці.

Мої побоювання підтвердились. 15 червня до згаданого будинку прибуло кілька представників єпископа Пантелеймона і в присутності представника штадт-комісаріату офіційно перебрали будинок, а на вхідних дверях вміщено напис німецькою і українською мовами такого змісту:

«Verwaltung des Kiewer Kirchenbezirksarchitekten».

Ключі від будинку передано пану Первакові, що є референтом будівничих справ при Церковному Управлінні єпископа Пантелеймона.

16 червня на вхідних дверях того будинку появилось додаткове оголошення такого змісту: «Управління Київського єпархіального архітекта цими днями перейде в цей будинок. Зараз зазначене Управління тимчасово міститься по вул. Великій Васильківській, ч. 4».

Поява останнього оголошення сталася, в що вірю, як наслідок Вашого прихильного відношення до мого прохання стримати передачу згаданого будинку, що висловив я його в листі до Вас від 12 червня ц. р.

У зв'язку з цим дозволяю собі звернути Вашу ласкаву увагу на наступне:

1. В згаданому будинку містилося Управління Української Православної Автокефальної Церкви з усіма головними відділами.

2. Згадане приміщення було ґрунтовно відремонтоване Управлінням Української Церкви в Києві коштом великих матеріальних засобів.

3. В цьому будинку аж до часу знищення більшовиками Української Православної Автокефальної Церкви в 1930 р. містилося Управління тієї ж Церкви.

4. Управління Московської Православної Церкви в Києві, одержавши від штадт-фервальтунгу згаданий будинок, примістило тепер у ньому тільки один з невеликих своїх рефератів, що в часі війни не може мати великої роботи.

5. Цим Управління Московської Православної Церкви ще раз підтвердило, що має в Києві до своєї диспозиції велику кількість церковних будинків та що старання про здобуття будинку при вул. Короленка ч. 24а має тенденційний характер і переслідує цілі, про які я вже згадував у своєму листі до Вас від 12 червня ц. р. Про тенденційність замірів Московської Православної Церкви свідчить ще й той факт, що, вивішуючи на вхідних дверях будинку напис: «Verwaltung des Kiewer Kirchenbezirksarchitekten», не подаю, до якої Церкви те Управління належить.

7. Є цілком зрозумілим бажання впровадити в блуд в першу чергу вірних Української Православної Автокефальної Церкви, які призвичаїлись, що в тому будинку завше містилося Управління тієї Церкви.

8. Коли до того взяти під увагу, що під будинком ч. 24а, де має приміститись «Verwaltung des Kiewer Kirchenbezirksarchitekten», що одночасно полагодує деякі торговельно-фінансові справи Управління Московської Православної Церкви, є брама до подвір'я, в якому живуть українські єпископи і міститься Управління Української Православної Автокефальної Церкви, то цілі, що їх в цьому випадку переслідує Московська Церква, зайвим є говорити, стають цілком ясні.

А тому, маючи на увазі все вищесказане, гаряче прошу Вашу Екссцеленцію затримати віддачу будинку Московській Православній Церкві та прихильно і, в міру можливости, якнайскорше прихильно розглянути наше прохання про передачу так згаданого будинку, як і решти забудовань при катедрі св. Софії Українській Православній Автокефальній Церкві.

Єпископ Ніканор

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, переклад з німецької.

ВІРОІСПОВІДНИЙ СТАН НАСЕЛЕННЯ КИЄВА В 1942 РОЦІ

1 квітня 1942 року Київська міська управа провела вичерпний збір статистичних даних про стан міста, його населення та економіки, які було опубліковано згодом у машинописному збірнику «Київ за 1942 р.». Серед багатьох інших інформацій, тут подано промовисті факти про релігійні та віроісповідні переконання населення у той час.

Більшовики не визнавали релігії, і хоч вони протягом часу свого панування у Радянському Союзі взагалі, і у Києві зокрема, вели нещадну боротьбу з віруючими, переслідуючи їх та насильно зачиняючи церкви, кірхи, костьоли тощо, аби скоренити релігію, цього їм не вдалося зробити.

Про це свідчать матеріяли перезаявки населення м. Києва на 1-е квітня 1942 р., де мається відбиток цілком вільних відповідей про релігію самого населення.

Отже, за даними перезаявки, віруючі усіх без винятку національностей складають 99,9% населення міста. Лише 0,1% населення припадає на тих, що знаходяться поза релігією, або не дали відповіді на це питання.

По основних національностях віруючі і ті, що знаходяться поза релігією, або не дали відповіді на це питання, у % розподіляються так:

Основні національності	Віруючі	Знаходяться поза релігією	Відповіді про релігію не дали	Разом
Українці	99,9	0,0	0,1	100
Німці	99,1	0,2	0,7	100
Росіяни	99,8	0,1	0,1	100
Білоруси	99,7	0,0	0,3	100
Поляки	99,8	0,0	0,2	100
Інші націонал.	99,2	0,0	0,8	100
Всі національн. разом	99,9	0,0	0,1	100

Віруюче населення м. Києва за віроісповіданням характеризується у % так:

Православні	96,2%
Протестанти	0,9%
Римсько-католицьке віроісповідання	2,5%
Інші християни	0,1%
Магометани	0,2%

Опубл. у зб.: Л. Малюженко «Київ за 1942 р.». Київ, Управа міста Києва, Статистичний відділ, 1943. Бібліотека університету штату Ілліной, Урбана, Ілл. Машинопис, оригінал.

**ДОБА ПОШИРЕННЯ І ЗРОСТУ УАПЦ
(Літо-осінь 1942 року)**

**МІСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ЄПИСКОПА МСТИСЛАВА**

У травні 1942 року в Києві було висвячено ще 6-х єпископів УАПЦ, серед них і єпископа Мстислава (Степана Скрипника). Невдовзі після прийняття єпископського сану, владика Мстислав виїхав у місійну подорож по Лівобережжю. Одним з найважливіших успіхів цієї місії було приєднання до УАПЦ, очоленої архиєпископом Полікарпом, митрополита Феофіла (Булдовського). Митрополит Феофіл, висвячений у 20-х роках у протипагу ієрархії 1921 року, уцілів під час сталінського терору і після приходу німців став на чолі українських православних парафій, що відроджувалися на Харківщині, Полтавщині і суміжних областях.

Приєднання митрополита Феофіла запевнило Українській Автокефальній Православній Церкві можливість мирного розвитку на найсхідніших землях України і заблокувало поширення впливів автономістів.

Лист митрополита Феофіла до єпископа Мстислава, який передував їхній зустрічі, і постанови нарад Харківського та Полтавського єпархіальних управлінь — це документи, які відзеркаляють цю подію.

[129]

МИТРОПОЛИТ ФЕОФІЛ, АРХИЄПИСКОП
ХАРКІВСЬКИЙ І ПОЛТАВСЬКИЙ
14. VII. 1942 р.
№. 991
М. ХАРКІВ, УНІВЕРСИТЕТСКА, 8.

**ЙОГО ПРЕОСВЯЩЕНСТВУ, ПРЕОСВЯЩЕННІШОМУ
МСТИСЛАВУ, ЄПИСКОПУ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОМУ**

Ваше Преосвященство, Любий і рідний Владико,

Дуже здивував і обрадував мене Ваш лист. Чимсь далеким-далеким, але рідним, близьким повіяло на мене від нього. Скільки прожито, скільки пережито...

Щиро дякую за Ваше ласкаве привітання і добрі побажання. З свого боку посилаю Вам такий же братський привіт й найкращі побажання.

Промислу Божому угоднo було зберегти мене від смерти в часи більшовизму, але останній забрав невідомо куди моїх любих дітей. Один, Віталій, загинув в часи громадянської війни, другого — доцента Владивостоцького університету — Олександра, забрали безвісти в 1937 році, третього — протоієрея Олексія заслали з Харкова в тому ж 1937 році теж безвісти.

І зостався я сиротою, хворим і старим, але найшлися добрі люди, і мене прийняли... Минуло лихоліття, і людність знову закликала мене до праці. І я працюю, як можу...

Дуже радий якнайскоріше зав'язати контакт як з Вами, мій любий, так і зо всім єпископатом УАПЦ.

Ви повинні знати мої погляди й мої переконання. Я люблю свою неньку Україну й бажаю, щоб вона була щасливою, а головне ПРАВОСЛАВНОЮ. З московитами (Сергіївцями) і з Липківцями (1921 р.) молитовного єднання не маю. Щодня благаю Бога про об'єднання всіх в єдину святу Православну Автокефальну Українську Церкву.

Жду Вашої візити.

З щирою пошаною й братерською любовію
+ *Феофіл, митрополит*

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, оригінал.

[130]

ПОСТАНОВИ ХАРКІВСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ НАРАДИ

П Р О Т О К О Л

27 липня 1942 року, м. Харків.

Нарада в складі Високопреосвященнішого владика Феофіла, митрополита Харківського і Полтавського, Преосвященнішого Мстислава, єпископа Переяславського, членів Харківського єпархіяльного Управління: протопресвітера о. Олександра Кривомаза, протоієрея о. Костянтина Певного, протоієрея о. Миколи Васьківського і В.В. Потієнка

та голови Полтавського єпархіяльного Управління о. протоієрея Олексія Потульницького, взявши під увагу інформацію Преосвященнішого єпископа Мстислава про стан церковного життя на Україні, доходять такої спільної думки:

1. Визнати, що парафії, підпорядковані Високопреосвященнішому владиці Феофілу на терені Харківської, Полтавської, Сумської і Курської областей, становлять складову частину Української Православної Автокефальної Церкви на чолі з Адміністратором архієпископом Полікарпом.

2. Надалі установити таку форму почитування: «Високопреосвященнішого Отця нашого митрополита Феофіла, архієпископа Харківського і Полтавського, Високопреосвященнішого отця нашого Полікарпа, архієпископа Луцького і Ковельського».

3. Вважати за конче потрібним негайне скликання Собору єпископів Української Православної Автокефальної Церкви в Києві, з участю Високопреосвященнішого митрополита Феофіла, для розв'язання найважливіших поточних питань життя Української Православної Автокефальної Церкви.

4. Вважати за потрібне, щоб надалі призначення єпископів для керівництва парафіями, що тепер підпорядковані владиці митрополитові Феофілові, провадилось за погодженням з ним.

Підписали:

Високопреосвященніший Феофіл,
Митрополит Харківський і Полтавський

Преосвященніший Мстислав,
Єпископ Переяславський

Члени Харківського єпархіяльного Управління:
прот. О. Кривомаз, прот. К. Певний,
В. Потієнко, прот. М. Васьківський

Голова Полтавського єпархіяльного Управління:
прот. О. Потульницький

Пункт 2 відноситься тільки до областей: Полтавської, Харківської, Сумської і Курської.

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, копія оригіналу.

ПОСТАНОВИ ПОЛТАВСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ НАРАДИ

В И П И С К А

З ПРОТОКОЛУ №. 13 ЗАСІДАННЯ ПОЛТАВСЬКОГО
ЕПАРХІЯЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ,
ЛИПНЯ 16 / 29 / РОКУ БОЖОГО 1942.

§ I. *Ухвалили:* Одностайно приєднатися до думки владыки Мстислава, єпископа Переяславського, в його оцінці сьогочасного становища Полтавської єпархії Української Православної Автокефальної Церкви. Те становище є складним і вимагає сильного проводу в єпархії, оскільки в м. Полтаві й на терені області, що мають славні традиції з життя української Церкви в минулому й благодатний ґрунт в сучасному, щириться вплив слов'яно-московського «автономного» угруповання.

З погляду на те становище вважати, що існування Полтавської єпархії без єпископа, яко постійного пастирєначальника, надалі неможливе. Потрібен на чолі єпархії керівник з високим церковним авторитетом, що зміг би вести справу відбудування тут Української Православної Автокефальної Церкви по тяжкому її шляху й поборювати всі сили, що стоять на перешкоді тому відбудуванню.

Короткочасне перебування владыки Мстислава в м. Полтаві цілком ствердило цю нашу думку. Авторитет нашої Церкви, перед лицем зовнішних протилежних нашої Церкви сил, значно піднісся.

Просити владыку Мстислава про належні його заходи перед заступником Адміністратора Української Православної Автокефальної Церкви, Преосвященним єпископом Ніканором, аби в Полтавську єпархію в найближчі дні прибув владыка Ігор, що призначений на керівника нашої єпархії, або якщо він не зможе прибути, щоб був призначений інший єпископ.

З оригіналом згідно:

Керуючий справами священник Д. Бурко

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, оригінал.

СПРОБА ПОЄДНАННЯ ЦЕРКОВ

Протягом літа 1942 р. УАПЦ швидко зростала по всій Україні, не зважаючи на перешкоди з боку автономістів і дедалі частіші німецькі утиски. На осінь стала явною потреба скликати Собор єпископів для обговорення загального стану Церкви і проблем окремих єпархій, а також для координації дальшої діяльності. Собор було призначено на 4-8 жовтня в Луцьку. Однак, німці в останню хвилину заборонили його, і єпископи, які вже з'їхалися до Луцька, обговорювали всі актуальні справи неофіційно. Найважливішим рішенням було вислати до митрополита Олексія делегацію в складі архієпископа Ніканора і єпископа Мстислава для переговорів про можливе усунення церковного розколу. Їхня місія закінчилась успіхом: 8 жовтня три ієрархи підписали в Почаєві Акт поєднання Автокефальної і Автономної Церков.

Однак, проти цього Акта рішуче виступила група єпископів Автономної Церкви, на чолі з єпископом-москвофілом Пантелеймоном. Під їхнім тиском, який включав погрозу інтервеніювати перед німецькою владою, митрополит Олексій відкликав свою згоду на поєднання. Німецька влада із свого боку заявила, що вона не визнає підписаної в Почаєві угоди (про це заявило гестапо архієпископові Ніканорові після його повернення до Києва). Єпископа Мстислава, якого німці вважали головним ініціатором небажаного їм об'єднання, заарештували і кілька місяців тримали в ув'язненні або під домашнім арештом.

Чотири документи, які наводяться нижче, віддзеркалюють загальний розвиток подій, пов'язаних з короткотривалим поєднанням Церков.

[132]

АКТ ПОЄДНАННЯ

Року Божого 1942, жовтня 8 дня. Свята Почаївська Лавра.

Ми нижчепідписані — Високопреосвященніший владика митрополит Олексій і представники Собору єпископів Святої Української Православної Автокефальної Церкви, уповноважені ухвалою Собору єпископів з дня 6 жовтня 1942

року в м. Луцьку, архієпископ Ніканор і єпископ Мстислав, — склали цього Акта по наступне:

Взявши під увагу, що існуюче поділення Православної Церкви в Україні на два напрямки фатально відбивається на житті Церкви та українського народу і деморалізуючо впливає на вірних — ухвалили прикоротити церковне роз'єднання на наступних засадах:

1. Визнаємо, що фактично Українська Автокефальна Православна Церква вже існує.

2. Українська Автокефальна Православна Церква має єднання з усіма Православними Церквами через Його Блаженство, Блаженнішого митрополита Діонісія, що до Всеукраїнського Помісного Собору являється Місцєблюстителем Київського Митрополічного Престолу.

3. Вищим органом управління Української Автокефальної Православної Церкви до Всеукраїнського Помісного Собору являється Священний Собор Єпископів України, який керує церковним життям України через Священний Синод.

4. Священний Синод складається з п'яти старших єпископів України, а саме: Високопреосвященного Олександра, митрополита Пінського і Поліського, Високопреосвященного Олексія, митрополита Волинського і Житомирського, Високопреосвященного митрополита Полікарпа, архієпископа Луцького і Ковельського, Високопреосвященного Симона, архієпископа Чернігівського і Ніженського та Високопреосвященного Ніканора, архієпископа Чигиринського. Обов'язки Секретаря Священного Синоду, а також заступника несприсутнього члена св. Синоду виконує Преосвященний Мстислав, єпископ Переяславський.

5. Священний Синод на першій сесії розгляне всі питання, зв'язані з поєднанням, як то — розподіл єпархій і кафедр поміж усіма сущими єпископами та остаточно розв'яже всі справи, що не передбачені цим актом, а зв'язані з поєднанням.

6. Першу сесію св. Синоду скличе старіший по хіротонії митрополит, вказавши день і місце засідання.

7. Усі різниці канонічного характеру, що спричинилися до роз'єднання, нами розглянуті і більше не існують.

8. Копія цього Акта розсилається негайно усім єпископам об'єднаної Української Автокефальної Православної Церкви Високопреосвященими митрополитами Олексієм і Полікарпом з наказом негайного оголошення цього Акта по всіх церквах України і наказом негайно прикоротити молитовне роз'єднання. Після відчитання цього Акта по

всіх церквах України, відслужити вдячний Господеві молебен за дар взаємного зрозуміння та об'єднання.

Підписано в Святій Почаївській Лаврі дня 8 жовтня 1942 року.

*Олексій, митрополит Волинський і Житомирський,
Ніканор, архієпископ Чигиринський,
Мстислав, єпископ Переяславський*

[133]

МЕМОРАНДУМ АУТОНОМНИХ ЄПІСКОПІВ-МОСКВОФІЛІВ

Обрані анкетною від 12. VI. 1942 р. до складу Священного Синоду Православної Церкви на Україні архієпископ Чернігівський Симон, управляючий Київською єпархією єпископ Пантелеймон і єпископ Полтавський Веніамин, мали нараду в справі «акту поєднання», від 8. X. 42 р., Православної Української Церкви з так званою Автокефальною Церквою, що підписали з одного боку митрополит Волинський і Житомирський Олексій та в другого — уповноваженні від Луцького Собору єпископів автокефальної церкви єпископи Ніканор та Мстислав.

Ознайомившись з поглядами в справі цього «акту» усіх Преосвящених єпархіальних на терені бувш. совітської України, за винятком єпископа Серафима Миколаївського (відомостей від якого не одержано) та декількох Преосвящених з Волині, а також Київського, Чернігівського, Полтавського, Харківського і Катеринославського єпархіальних Управлінь, як рівно ж і окремих груп духовенства і православного населення, по бувшій нараді ухвалили наступне:

1. Вищеназваний «акт поєднання», як підписаний Високопреосвященнішим митрополитом Олексієм, самовласно, всупереч 34 Апост. правилу, всупереч постанови Обласного Собору Єпископів Православної Автономної Церкви на Україні від 23 серпня 1941 року (Діяння Собору ч. 26), без

належної наради зі всіма єпископами Православної Церкви на Україні і навіть без усякого попереднього освідомлення про нього Преосвященних своєї Митрополії признаєти не маючим жодної канонічної сили.

2. Зміст «акту поєднання» дає можливість припускати думку, що св. Православна Українська Церква, маюча преемство від св. Апостолів та непорочно заховуюча церковні канони, через «акт поєднання» приєднується до Луцької ієрархії, що порушила єдність і канони св. Православної Церкви, ніби то пререкаєма істина знаходиться на стороні розколоучителів (див. відозву єп. Геннадія Січеславського до «акту поєднання»). Рішуче відкидаємо таку думку, бо свята Православна Церква на Україні, що понесла за останню чверть віку тяжкі жертви за чистоту і святість своєї віри, не приєднується до розколоучителів, а, як Мати чадолюбива, може прийняти у своє лоно повертаючих до неї, всіми засобами полегчуючи для них це повернення.

3. «Акт поєднання», висланий митрополитом Олексієм, при своєму письмі від 12. X. 1942 р. на апробату за заваження усім Преосвященним Православної Церкви на Україні, без усяких застережень, був негайно поданий до загального відома через автокефалістів і викликав пригнічуюче враження і навіть соблазн поміж усіх віруючих Православної Української Церкви. В багатьох місцях сталися демонстративні виступи з гострими протестами проти Високопреосвященнішого митрополита Олексія. У свої ревности про чистоту православної віри, в деяких місцях доходить до того, що віруючі вимагають, без відповідної постанови Собору, прикорочення поминовення митрополита Олексія за богослужбами, на тій підставі, що підписавши «акт поєднання», він тим самим увійшов в общіння з липківцями, яких раніш, слушно, признавав єретиками і які тепер почали поминовення митрополита Олексія поряд з «адміністратором» автокефальної церкви.

З великим жалем констатуючи все вищеподане, і в цілях привернення спокою поміж православного духовенства і православного населення України та для возстановлення честі Православної Церкви «не имущей скверны или порока, или нечто от таковых» (Єфес. 5, 27), що з любов'ю приймає усіх, що приходять до неї від розколів і єресей, та є готова пійти для тих, що каються, на уступки у межах апостольських та соборних правил, —

ПОСТАНОВИЛИ:

А. Просити Високопреосвященнішого митрополита Олексія зняти свій підпис з так званого «акту поєднання» та про це подати до відома віруючих Православної Церкви окремою грамотою.

Б. Предложити Високопреосвященнішому митрополиту Олексію зложити з себе звання «Екзарха усієї України», аж до рішення Всеукраїнського Церковного Собору.

В. До созиву цього Собору Вище Церковне Управління на Україні зосередити в Священному Синоді, що складається з митрополита Олексія, як Головуючого, та трьох членів обраних більшістю голосів єпископату, згідно з анкетом з 12. VI. 1942 р. до складу Священного Синоду, який не міг розпочати свою працю з невиясненої причини.

Г. На перших засіданнях Священного Синоду розглянути питання про прийняття до Святої Православної Церкви тих, що відступили та не заховуюють чистоту і святість її віри, та оговорити засоби, що служать до припинення розколу в Церкві на Україні.

Д. Цей меморандум представити Високопреосвященнішому митрополиту Олексію, але одночасно вислати до відома усіх Преосвящених Православної Церкви на Україні.

[Осінь, 1942 р.]

Підписали:

*Архiepіскоп Чернігівський Симон,
Управляючий Київською єпархією,*

єпископ Пантелеймон,

єпископ Полтавський Веніямин

З оригіналом згідно:

Єпископ Веніямин

Секретар Соб. єп.

ЛИСТ ЄПИСКОПА ПАНТЕЛЕЙМОНА

ДО П.О. БЛАГОЧИННИХ КИЇВСЬКОЇ СПАРХІЇ

До мене дійшли чутки, що липківські благовісники розповсюджують серед нашого православного духовенства ложні вісті про нібито якусь угоду «акт об'єднання», яка утворилася поміж нашими архипастирями та липківсько-автокефалістами.

На підставі цього, ці ж липківські благовісники самим ганебним способом примушують наше духовенство признавати їх своїми собратами, входити з ними у молитовне общення (служити вдячні молебни, без жодного заклику з'являються на храмові свята і домогаються спільного з православними священиками служіння), намагаються переводити церковні грошові збірки на якісь невідомі цілі і т. і.

Цим категорично заявляю, що, на жаль, жодного церковного об'єднання з липківсько-автокефалістами ще й немає і не може бути доти, поки вони не виправлять своїх догматично-канонічних порушень та облуд.

А тому прошу п.о. благочинних сповістити про це всечасне наше духовенство та вірних і особисто стежити, щоб воно не входило в молитовне общення та будьяке об'єднання з липківсько-автокефалістами і жодних розпоряджень від їх агітаторів не приймало.

Закликаю всіх стояти твердо і мужественно на стражі святого Православ'я та оберегати чистоту нашої єдиної Святої Соборної і Апостольської Церкви.

Благодать Господа нашого Ісуса Христа да буде зі всіма Вами.

[Осінь, 1942 р.]

Підписав — *єпископ Пантелеймон*,
Управляючий Київською єпархією

ЛИСТ МИТРОПОЛИТА ОЛЕКСІЯ ДО СВОЇХ ЄПИСКОПІВ

15.XII.42 р.
ч. 3605

Ваше Преосвященство,
Преосвященніший Владико!

Повідомляю Вас, що 27 листопада цього року відбулася моя конференція з представником вищої цивільної влади України в справі поєднавчій. Мною був доложен зміст відповідей усіх наших преосвящених на відомий акт 8.X цього року, а також підкреслено майже загальне бажання нашого єпископату вирішити поєднавчу справу на Соборі єпископів екзархату.

З дальшої розмові виявилось, що таки Собор не може відбутися до скінчення війни, коли визволиться вся Україна та запанує в ній спокій.

Таким чином, канонічне рішення і оформлення справи об'єднання припиняються до скінчення війни, а акт від 8.X цього року завіщується до розглянення його на першому після війни Соборі єпископів екзархату.

Розуміється, таким полагодженням справи в жодному разі не зменшується добрі наміри провести, в інтересі вірних, канонічне об'єднання двох церковних напрямків, але, очевидно, актуальність тих намірів буде залежати від доброї волі обох сторін. Треба думати, що Господь дає час, щоб достойно підготувити і свято завершити велику ідею церковного поєднання.

На тій же конференції я вияснив неправильність найменування нашої Церкви «автономною», яка з 26 серпня минулого року стала на шлях незалежності, і представник влади погодився, що далі вона повинна називатися «Екзаршою Православною Українською Церквою».

Вашого Преосвященства

Олексій,
Екзарх України
Митрополит Волинський і Житомирський

Документи ч.ч. 132, 133, 134 і 135 друкуються вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, оригінали.

СПОГАДИ МИТРОПОЛИТА МСТИСЛАВА

Митрополит Мстислав, який прийняв єпископський сан у травні 1942 року і був одним з найактивніших архипастирів УАПЦеркви під час її відродження на Україні, змалював широку картину подій тих історичних років. Спогади мають форму інтерв'ю, яке він дав Олександрові Воронину.

Владико, чи могли б Ви розповісти про відродження УАПЦ на Україні в рр. 1942-1943?

У церковно-релігійному відродженні величезну роль відіграла тоді Волинь, яка, не зважаючи на майже два роки червоної окупації, залишилась національно свідомою, багатою на освічене духовенство, на людей, які знали церковну проблематику. На Волині створилась Українська Церковна Рада, яка провадила заходи для організації церковного і релігійного життя в нових умовах.

Відроджувався український церковний настрій і на Східній Україні. Люди пригадували стихійне відродження УАПЦ у 1921-му і аж до 1930-го року, коли її знищено з наказу Москви. Пригадували тисячі українських православних парафій, рідну мову в церквах. Цікаво, що однією з перших організацій, які постали в Києві, в 1941 р., була Всеукраїнська Церковна Рада, яка одразу почала шукати контакту з Волинню. Не пригадую усіх прізвищ її членів, але як закрию очі, то всіх бачу, як перед собою, бо я часто їздив з Рівного до Києва, був зв'язковим. Від Всеукраїнської Церковної Ради безперервним зв'язковим був полковник Микола Рибачук, пізніше наш священник, тепер уже покійний. Він увесь час курсував між Києвом і Рівним, де містилась Церковна Рада Волині і Поділля, заступником голови якої був я. Головою Ради був адвокат Іван Карнаухів.

Жадання Київської Ради були категоричні, були зворушливі, на них не можна було не реагувати: «Дайте нам священників, у нас люди прагнуть духовної опіки, дайте

нам єпископів!» Священиків, які збереглися, було дуже мало — це була крапля води в пустелі, а потреба була колосальна. А люди — людей ставало дедалі більше: вони виходили з різних закутків, де переховувалися під час радянської влади, знаючи її ставлення до тих, що мали щось до діла з Церквою і вірою. І всі вони хотіли мати духовну обслугу, хотіли мати священиків.

Яка ж була реакція Волині?

Ми усвідомлювали, що самого співчуття і зрозуміння було замало — треба було одразу щось робити. Тим більше, що до Києва уже послав єпископа Пантелеймона владика Олексій, який створив з кількома іншими про-московськими єпископами Автономну Церкву, підпорядковану Московському патріархатові. Отже, треба було діяти негайно, і Волинь відгукнулася на прохання.

В лютому 1942 року в Пінську відбувся Собор, на якому висвятили трьох єпископів з благословення владика Діонісія, який у той час був першоєрархом того терену — усієї колишньої Польщі. Висвятили владик Ніканора, Ігоря і Юрія — цього останнього для Білорусії. Вирішили суворо дотримуватися канонічних правил церковних: про це просили самі делегати з Києва, які пам'ятали, як багато довелося витерпіти УАПЦеркві 1921-го року. Хіротонію звершили архієпископ Олександр Пінський і архієпископ Полікарп, якого владика Діонісій призначив Адміністратором Української Православної Церкви на «звільнених» землях.

Чи Ви були на тому Соборі?

Ні, я іншу роботу робив — очолював Українську Національну Раду в Рівному. Але далі продовжував їздити до Києва для зв'язків і після того, як владика Ніканор та Ігор приїхали до Києва. Вони почали організовувати там церковне життя, висвячувати священиків.

З'явилося багато священиків, які не мали доказів свого священства і щоб довести, покликалися на свідків, на згадки інших, що їх знали. Приймати тих священиків і розміщати їх — була дуже тяжка річ. Священиків далі не вистачало. Часом доводилось творити певного роду осередки для кількох громад, які обслуговував один священик. Але зголошувалося все більше і більше людей. Я був головою комісії, яка іспитувала кандидатів на священство. Були і визначні священики з УАПЦ 1921 року: отець Хо-

мічевський, протопресвітер Юнаків, настоятель Андріївського собору протоіерей Поліщук і цілий ряд інших. Українцям, до речі, дали в Києві тільки Андріївський собор і ще дві церкви. Вони хотіли Софію, але німці не дали. Нікому не дали. Автономну ж, про-російську Церкву, яка визнавала Московську патріярхію, німці відразу оточили своєю опікою. Їм дали багато церков, кращі приміщення, ставились до них значно прихильніше.

Але як це пояснити — німці ж ніби боролися проти Москви, а підтримували про-московську Церкву?

Їм ходило про шлях із Заходу на Схід, про той битий шлях до Азії. І вони знали, що значить Церква в житті нації. Вони мали спеціальну групу, яка студіювала церковне питання. І не забувайте, що у німців більшість перекладачів були росіяни з першої російської еміграції, що у них і традиційно були симпатії до росіян, були і кровні зв'язки і тому подібне.

Але може ми повернемося тепер до владик Ніканора та Ігоря. Вони приїхали до Києва...

Так, вони приїхали, і швидко на місці побачили, що самі не можуть дати ради. Я добре бачив ситуацію. Було ясно, що коли ми хочемо, щоб нас не зіпхали, то треба організувати Схід, треба дати на Схід більше єпископів, більше і більше людей, охочих працювати в Церкві. Організуємо пастирські курси в Полтаві, в Києві у завуальованій формі, але мусимо мати більше архиєреїв. Владика Полікарп з цим згодився, але вибір кандидатів залишив владиці Ніканорові. Виходили з засади, що кандидати мусять бути переважно із Сходу, щоб ніхто не міг закидати, що це люди чужі, з Заходу. Почали зголошуватися кандидати. Першою була кандидатура Мануїла Гарнавського з Володимира-Волинського, родом з Галичини, але православний, добрий теолог. Іншим кандидатом був отець Хороший з Кіровограду, який прийняв у чернецтві ім'я Михаїл; далі Володимир Малець, людина освічена, професор високої школи. І так назбиралося тоді до 10-ти кандидатів, між ними і я.

Розкажіть про висвяту єпископів у Києві?

Висвята відбувалась у травні. Висвячували переважно потаємно, бо було відомо, що німці мають заборонити

рукоположення єпископів. Під Андріївським собором є церковця, куди приходили люди на всякі треби. Її відновили. Люди зносили всякі церковні речі, ікони і т. д. Там вирішили звершувати наречення в єпископи, і там же відбувалися засідання Ради.

Першим був висвячений єпископ Мануїл, потім єпископ Михаїл. А 14-го травня рукоположили мене.

Приймав мене у монашество владика Никанор, а рекомендував мене і дав мені ім'я Мстислав — владика Ігор. Нарекли мене єпископом «до граду Переяслава», як це сформулював владика Ігор. Рукополагали мене владика Никанор, Ігор і щойно висвячений владика Михаїл. Висвята відбувалась удосвіта — в такий таємний спосіб відбувалося три хіротонії. Крім єпископів було два священики, диякон, були хлопчики. Співало троє людей...

Через два дні після того висвятили єпископа Сильвестра, а останнього в травні 42 р. владика Григорія Огійчука.

Як починалось Ваше архипастирське служіння?

Я виїхав на архипастирські візитації на Схід. Я завжди мав коло себе якогось хлопця спритного. Тоді у мене був такий Пантюша з села Пищатинці на Волині (бідне було село, але люди хороші і дружні). І от цей Пантюша мав колег, які десь під Рівним знайшли розсіпані авта. Вони склали мені з них одне авто, і якраз після хіротонії приїхали до Києва. І я відразу, щоб у Києві не муляти очі, сів і поїхав у рідну Полтаву. У Полтаві я вже міг розгорнутися. Мене приймали, раділи... Полтава була ще під військовою владою.

З Полтави поїхав до Харкова, де був владика Феофіл Булдовський. Він мене радісно зустрів і прийняв: можливо тому, що це він мене колись хрестив.

Владика Феофіл був тоді настоятелем Кладовищенської церкви у Полтаві, потім був інспектором духовної семінарії. Тоді при ньому і брата мого прийняли. Після революції о. Федір став Харківським єпископом так званої Автокефальної Церкви, яку благословив патріарх Московський... Йому запропонували це, як видно, щоб відтягнути від українського всенароднього руху. Він уцілів під час терору. У кожному разі, він щиро привітав мене. У нас була довга розмова. Я йому розповів про нашу Церкву, і він приєднався до нас. «Що ж я, — каже, — буду сам бовтатися?». Ми відслужили спільно у Покровському монастирі — прекрасну Службу Богу. Народу було — Боже милій!..

У жовтні 1942 р. владика Феофіл поїхав на таємний собор нашої Церкви в Луцьку, а йому тоді було вже близько вісімдесяти років.

Чи Ви, Владико, мали свій осідок у Переяславі?

Ні, але я там бував. У Переяславі збереглися церкви, хоч не всі, деякі дзвонили. Був я тоді в Золотоноші — прийшло запрошення від сестер-монашок, які після приходу німців злетілися до колишнього місцевого монастиря. Їхня церква на середині міста, збудована якимось старим запорізьким полковником. Я там служив. Повно народу було, надзвичайно гарно, зустрічався з людьми. В Золотоноші зустрів братів і сестер президента УНР Андрія Лівницького. Колись він там був повіреним адвокатом.

Після цієї подорожі повернувся до Києва, а потім поїхав знову і аж під Білгород. Їхав «від весі до весі», і до містечок заїжджав, таких, як Лубні, Хорол, Миргород. Вибирав місця де були монастирі. Деякі з них пам'ятав: ще тітка Марина Петлюрівна водила мене молодим хлопцем по монастирях — видно щось передбачала...

А як було з іншими єпископами?

То залежало у великій мірі від місцевих [німецьких] комісарів. Де були людяні комісари, вони не втручалися, давали служити, казали «так і нам спокійніше». Але були й інші... З бігом часу цивільна влада Коха почала все більше тиснути на нас, і Церкві ставало дуже тяжко.

Владико, розкажіть тепер, будь ласка, про спробу подання з владикою Олексієм.

На початку жовтня [1942 р.] в Луцьку відбувся Собор єпископів, але німці його заборонили, і ми відбули його потаємно, ніби неофіційну зустріч. Там вирішили послати до владки Олексія делегацію — владку Ніканора і мене. Мене завжди посилали, як треба... ну — пробоем. Я не думаю, що владика Олексій дійсно щиро прагнув об'єднання. Він був українцем з походження, але не був патріотом. Малоросійщина з нього ніколи не вийшла. І він був слабодух — колосальний слабодух. Коли більшовики у 1939 році зайняли Західню Україну і Білорусію, владика Полікарп не поїхав з поклоном до Москви, владика Олександр Пінський не поїхав, а владика Олексій поїхав і

залишив там певні обіцянки. Після приходу німців він не повернувся до владики Діонісія, а залишився вірним Московському патріархатові.

[Прибувши до нього, ми] його переконували. Питали: чи він українець, чи любить свій народ, чи хоче своє ім'я залишити в історії українського народу, чи хоче навіки залишитись пахолком, і т. д. І він погодився, підписав з нами Акт Поєднання, а на третій день зрікся.

З власної волі?

Ні, під тиском інших про-московських єпископів. Був у нього єпископ Пантелеймон, галичанин з походження, який був вікарієм у Києві, був єпископ Веніамин, і інші... Вони — всі єпископи — зробили засідання у Почаєві і звернулись до німців, щоб вони вплинули на владику Олексія, або самі уневажили той Акт. Але він сам це зробив. А мені дісталось за те, поєднання...

Як саме?

Я був для німців взагалі одіозною постаттю, а тут була добра нагода. Я тільки повернувся до Рівного, щоб їхати до Києва, а мені кажуть, що мене вже чекає гестапо. Мене взяли на допит. Питають: «Одрікаєтесь свого підпису?» — «Ні, не одрікаюсь. Я робив це, як член єпископського колективу і не можу одректись». І мене тут зразу... Почалась тоді моя одисея. Заарештували, вивезли до Житомира, де переночували, потім до Києва, знову посадили, не дали можливості зв'язатися ні з ким. З Києва до Чернігова.

В Чернігові в колишній духовній семінарії було гестапо (за більшовиків там було НКВС). Там я посидів... Дали мені велику кімнату, дозволили, щоб до мене приїхав послушник-монах з Луцька. Одного дня приїхав якийсь високий німецький урядовець, заглянув у камеру, привітався і сказав: «Будьте спокійні, будьте спокійні, не турбуйтеся». Після тої візити мене забрали з в'язниці і перекинули до іншої — у Прилуках. Привезли мене якраз на Різдво. А на другий день Різдва розстріляли у Прилуках біля 540 найбільш свідомих українців.

Чи була якась причина?

Ні, просто зігнали їх до купи і увечорі розстріляли. Це було не тільки в Прилуках: це було зроблено в Ніжині, у Каневі... Їздив спеціальний відділ СС-ів і винищував сві-

домих українців. Свідомих українців: інтелігенцію, очевидно, але і звичайних людей.

Мене після цієї ескзкуції звільнили, дали кімнату недалеко в'язниці, але я мусів щодня приходити і зголошуватися, що я є. Потім вже дуже скоро більшовики прорвалися на Суми і аж до села Срібного у Прилуцькому повіті. Більшовики дійшли до Срібного, а тоді ми почули, що навіть Прилуки вже загрожені. Десь на початку березня дали одного солдата німця, який їхав у відпустку, щоб він мене одвіз до Києва.

Він мене привіз і здав в руки гестапо. Мене відразу як лише прийшли, подивились і — в камеру смертників, щоб не мати клопоту... І тут вийшла історія: у Києві з'явився сотник Дмитренко, який знайшов пані Севрюк, дружину колишнього українського посла в Німеччині і сказав їй про мою справу. Тоді вже не знаю, як це все розвинулось, але в Києві було тоді двоєвластя: там стояв штаб східної німецької армії і була цивільна адміністрація Коха. У кожному разі, мене взяли вночі того самого дня (ми приїхали з залізниці ранком), але замість розстрілювати, повели на верхній поверх, до великої кімнати. Сидить там якийсь офіцер і каже: «No, prosze ksiedza-biskupa, cóż ty będziemy gobic z wami?» Потім представився, що він такий то і такий... «фюрер», з Познанського краю, студював юриспруденцію в Польщі, але війна не дала скінчити, «Pan ma dobrych przujaciól u świescie», — каже мені далі. І пояснив, що мене забрало під свою юрисдикцію військо, і вони (тобто гестапо) не мають уже наді мною влади. Але я мусів підписати заяву, що не буду відправляти богослужень, що не буду проповідувати, що не буду провадити жодної політичної акції, що буду мешкати при св. Софії, не буду старатися втекти, і т. д.

І відпровадили мене до палати владики Ніканора при св. Софії. Приходжу — там сидить громадка душ 20, між ними сотник Дмитренко у формі зондерфюрера, пані Севрюк, ще кілька інших, наші всі... Сльози, обійми, радості нема кінця. Сиділи ми до пізна.

Цікава роля в тому всьому «Жоржика» — Жоржа Лейбрандта. Це був директор політичного департаменту Остміністеріюму, права рука Розенберга. (Коли був замах на Гітлера, його заарештували). Сам він народився в німецькій колонії на півдні України, молодим хлопцем був в українській армії. А потім пішов дуже високо, пішов по партійній лінії. Сидів у Берліні. Він нам багато допоміг у деяких речах. А його сестра була перекладачкою в Києві,

прекрасно говорила по-українськи. І по-моєму, то вона мені врятувала життя.

Чи Ви були єдиним єпископом, якого переслідували німці?

Щодо інших — знаю, що заарештували були на кілька днів владику Григорія у Вінниці.¹

Владико, на закінчення, чи могли б Ви сказати кілька слів загально про духовне відродження того часу?

Це було відродження стихійне, масове — щось надзвичайне. Я не був сам свідком відродження української Церкви 1921-го року до часу, коли її почали нищити. Але коли порівняти те, що описує митрополит В. Липківський, то видно, що відродження, яке ми самі переживали, в рр. 1941-43, було таке ж стихійне і надзвичайне.

Я хочу на кінець розповісти про одну надзвичайну подію з мого архиєпископського служіння на Україні, на початках мого архиєрейства. Ця подія, мені здається, до кінця життя залишиться в моїй пам'яті. Надзвичайна подія, просто щось чудодійне. Село Рябці на Полтавщині, недалеко від станції Полтава-Київська. Літо, липень місяць. Було оголошено, що відбудеться велике хрещення народу, особливо молоді. Це було над ставком. Один бік його, що від сонця, творив щось ніби амфітеатр, і там зібрались діти, молодь, навіть дорослі, які не були хрещені. У багатьох на руках малі діти. Хресних бракувало, так що нераз хресний батько і хресна мати були до 10-15 дітей. Зі мною два священники. Смеркає... Починають блимати зорі на небі, чудові полтавські зорі... Співає хор — переважно жінки — і відбувається незвичайна містерія. Читаються молитви з чину охрещення. Люди заходять у воду один за одним і їх поливають з глечика, опішнянського полив'яного глечика. Потім ми ходимо і мируємо охрещених. Було там понад 300 душ до хрещення.

Того я ніколи не забуду: як буду замикати очі, переді мною завжди буде те чисте зоряне небо, і та дивна містерія...

«Українське православне слово», ч. 11-12. Бавнд Брук, Н. Дж., 1985, листопад-грудень, стор. 7-12.

¹ Фактично, єп. Григорій перебував під арештом від кінця вересня 1942 р. до березня 1943.

НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЙНА ВЛАДА І УАПЦ

РАННЯ НІМЕЦЬКА ДИРЕКТИВА ЩОДО ЦЕРКОВ І РЕЛІГІЙНИХ ГРУП

В перші місяці окупації здавалося, що німецька влада ставиться до Православної Церкви на українських землях з повною толерантністю і навіть прихильністю. Але, як видно з наведеного нижче документу, німці з самого початку мали виразно окреслену політику супроти Церкви, зокрема УАПЦ. Коли існування двох окремих Українських Православних Церков стало доконаним фактом, німці відразу почали фаворизувати Автономну Церкву на чолі з митрополитом Олексієм, який визнавав зверхність Московської патріархії.

[137]

ВИЩИЙ СС І ПОЛІЦІЙНИЙ ПРОВІДНИК
ГОЛОВНОКОМАНДУЮЧИЙ ПОЛІЩЕЮ БЕЗПЕКИ І СД
ч. звід.-2205/41

До СС- І ПОЛІЦІЙНИХ КОМАНД В (МІСТАХ):
КИЇВ, ЖИТОМИР, МИКОЛАЇВ, І ДНІПРОПЕТРОВСЬК

Справа: Церква в Україні.

1) Належить дозволити різним групам (городам) Православної Церкви на релігійну діяльність в чисто церковних справах. Треба, однак, самим Церквам залишити довільний спосіб, як вони свої місцеві організації оформлять і фінансують. Заборонити вмішуватися в засяг церковної діяльності політичним угрупованням, громадським і сільським властям та політичним особистостям.

Не допустити, щоб задалекойдучі політичні групи використовували Церкву, як заслону для своїх, ворожих державі, стремлень. Рівно ж, творенню загально-української автокефальної Церкви під проводом митрополита, як допоміжної організації, — належить всіма способами перешкоджувати. З православним церковним розумінням, автокефалія є завжди в самій суті пов'язана з самостійним державництвом. Також належить звертати увагу, щоб духовні за жодних умов не входили в склад будь-якого полі-

тичного проводу. З відкриванням нових духовних семінарій, високих шкіл теологічних і т. п. — належить покищо стриматися.

2) Ватикан старається організувати загально-слов'янський рух під католицьким проводом для боротьби проти «Райху». Усі ватиканські намагання втиснутися на Схід мусять бути припинені. Треба взяти до уваги факт, що Ватикан саме тепер дав дозвіл багатьом єзуїтам працювати в характері православних священників. На ці й подібні підходи треба звернути особливу увагу.

3) Унійну (католицьку) Церкву в дійсності належить уважати за «передову сторожу» ватиканської політики. Через Східню Галичину і Західню Україну Ватикан старається дістати собі браму наступу на Східні простори.

4) Супроти різних сект (баптистів, менонітів й ін.) треба перш усього поступати великодушно. Якщо вони не є загрозою для агентур НКВС, то не представляють собою жодної політичної небезпеки.

5) Так у політичних, як і в інформаційних звідомленнях не обминаючи приділяти увагу фактові існування різних релігійних угруповань.

Генеральних комісарів прошу зі справами своїх підлеглих відповідно запізнатися і поучити з цією справою.

Др. Томас,
СС бригадир і генерал-майор Поліції

ГЕНЕРАЛЬНИЙ КОМІСАР В ЖИТОМИРІ
СС-І КОМАНДАНТ ПОЛІЦІЇ

Житомир, 11. II. 1942

Відпис залученого зарядження пересилаю з проханням прийняти до відома.

Доручення:

До Панів обласних і міських комісарів Рушин, Бердіїв, Чуднів, Житомир-село, Коростишів, Звягель, Кмільчино, Радомишль, Олевськ, Коростень, Овруч, Шитковичі, Комарин, Мозир, Василевичі, Єльськ, Петриків, Калинівка, Літинь, Вінниця-село, Козятин, Ілинці, Гайсин, Монастирище, Немирів, Житомир-місто, Вінниця-місто.

Гельвіг
СС майор і полковник поліції

ПРО ПРАВНЕ СТАНОВИЩЕ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

1 червня 1942 р. німецька окупаційна влада на окупованих українських землях видала розпорядження про правне становище релігійних організацій. Згідно з цим розпорядженням, релігійне життя повністю узалежнювалося від волі представника окупаційної влади — генерал-комісара.

[138]

РОЗПОРЯДЖЕННЯ ПРО ПРАВНІ ВІДНОШЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ З ДНЯ 1 ЧЕРВНЯ 1942 РОКУ

На підставі § 2 розпорядження про встановлення права на зайнятих східних теренах з дня 21-го лютого 1942 року видано таке зарядження про зовнішні правні відношення релігійних товариств.

§ 1

(1) Релігійні товариства, які вже існують на східних землях в часі коли це оголошення входить в силу, повинні зголоситися в генерал-комісаріаті, до якого належать, не пізніше 3 місяців від появи цього розпорядження.

(2) Зголоситись повинен провід або інші особи чи органи, що мають репрезентувати організацію.

При зголошенні треба мати дані про:

а) Назву, засяг діяльності та місце осідку релігійного товариства.

б) Віроісповідання або релігійний напрямок (течія).

в) Провід та інші особи чи органи уповноважені репрезентувати організацію, обов'язки цих людей, завдання.

г) Приналежні релігійні угруповання місцевого характеру.

(3) Генерал-комісар може вимагати ще й інших даних та вияснень.

§ 2

(1) На заснування нових релігійних товариств треба дозволу Райхскомісара.

(2) Прохання про дозвіл на заснування нового товариства треба складати до генерал-комісара, в терені якого товариство це хотіло б мати свій осідок.

§ 3

(1) Щодо складу правління кожної релігійної організації, то воно залежить від того, чи генерал-комісар не має ніяких застережень загально-політичного характеру до осіб, яких пропонується.

(2) Член правління релігійної організації тратить свою функцію, якщо генерал-комісар має проти нього застереження загально-політичного характеру.

§ 4

Релігійні товариства і їхні підмісцеві та місцеві органи і функціонери повинні обмежити свою діяльність тільки до виконання релігійних завдань.

§ 5

(1) У випадках недотримання цих приписів, а особливо за вихід поза межі кола діяльності релігійних товариств, їх органів чи функціонерів, генерал-комісар має право наложити грошові карі.

(2) Райхскомісар може розв'язати релігійне товариство, якщо його діяльність не обмежується до виконання релігійних завдань або загрожує публічному порядку і безпеці.

§ 6

Це розпорядження входить в силу з днем його оголошення.

Рівночасно уневажнюються розпорядження, з цим останнім не згідні.

Рівне, 1 червня 1942 року

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, переклад з німецької.

НІМЕЦЬКЕ ВТРУЧАННЯ В ЦЕРКОВНІ СПРАВИ ПОСИЛЮЄТЬСЯ

В кінці літа 1942 року німецька окупаційна влада почала дедалі більше втручатися у внутрішні справи Церкви. Одним з прикладів цих заходів було обмеження повноважень єпископа Ніканора, якого архієпископ Полікарп призначив своїм заступником на звільнених від більшовиків землях Східньої України, до вузької ролі єпископа Києва і найближчих околиць.

[139]

ГЕНЕРАЛ-КОМІСАР
ГЕНЕРАЛЬНОЇ ОКРУГИ КИЇВ
Па/3/2240/P/Ц1.

Київ, 7. IX. 42.

ДО ПАНА ЄПИСКОПА НІКАНОРА КИЇВ, СОФІЙСЬКИЙ СОБОР

Пан генерал-комісар доручає повідомити Вас, що він не погоджується з тим, що Ви титулуєте себе Адміністратором всієї східньоукраїнської території. Вірча грамота архієпископа Полікарпа визначає Вас, як урядуючого єпископа Києва; отже, згідно з цим, Ваша діяльність має обмежуватись до: району міста Києва і його околиць; Іванкова, Чабного [?] і Василькова. Пан генерал-комісар погоджується на те, щоб Ви виконували адміністративні функції для решти генеральних округ доти, доки архієпископ Полікарп не обсадить там єпископських катедр. На випадок обсадження даної єпископської катедри, Ваша адміністративна функція в тій юрисдикції припиняється. Адміністративна діяльність за межами генеральної округи Київ Вам не дозволяється. Цей наказ пана генерал-комісара відповідає напрямним постанови про Церкви, спрямованої на релігійне примирення в Україні.

У заступстві:

Райнгардт
Керівник Відділу Па

Єпископ Мстислав, активна національно-освідомлююча діяльність якого йшла в парі з євангельською проповіддю і здобувала

йому широку популярність серед народу, їхала на нерви німецькій владі, включно з райхскомісаром Кохом. Під кінець вересня він дістав наказ покинути Київ (уже раніше була ідея «заслати» його на Донбас, де українське населення становило меншість). Через кілька днів прийшов новий, «остаточний» наказ. Але влади́ка Мстислав з'ігнорував обидва накази, і в день останнього терміну, вказаного в другому листі, був уже в Луцьку, де мав відбутися скликаний архієпископом Полікарпом Собор усіх єпископів УАПЦ.

[140]

ГЕНЕРАЛ-КОМІСАР
ГЕНЕРАЛЬНОЇ ОКРУГИ КИЇВ

Київ, 22 вересня 1942

ДО ЄПИСКОПА МСТИСЛАВА

Київ

З політичних причин забороняю Вам перебувати будь-де в Україні на захід від Дніпра і в частині генеральної округи Київ, розташованій на схід від ріки.

Доручаю Вам до 27-го вересня 1942 залишити Київ. Про дату Вашого від'їзду і місце, куди Ви виїжджаєте, доручаю повідомити мене.

У заступстві:
Фон Бюнау

[141]

ГЕНЕРАЛ-КОМІСАР
ГЕНЕРАЛЬНОЇ ОКРУГИ КИЇВ

[дати не подано]

— Па/Р/К —

ДО ЄПИСКОПА МСТИСЛАВА

Справа: Виїзд з Києва.

Оскільки до сьогоднішнього дня Ви не подали нам ви-маганої інформації про Ваш від'їзд і місце, куди Ви виїжджаєте, оцим востаннє остерігаю Вас виконати цю ви-могу і негайно повідомити нас, куди Ви їдете. Встановлюємо Вам оцим термін до суботи, 3 жовтня 42, 12-ої години опівдні.

З доручення:
Райнгардт
Керівник Відділу Па

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, оригінал, переклад з німецької.

НІМЦІ ПОВНІСТЮ ПІДПОРЯДКОВУЮТЬ ЦЕРКВУ СВОЇЙ ВЛАДІ

На початку 1943 року німецька окупаційна влада проголосила нове розпорядження, яке фактично означало кінець єдиної Української Автокефальної Православної Церкви на українських землях. Згідно з ним, повноваження єпископів мало обмежуватися лише територією генерал-комісаріатів, в яких вони перебували. Дальше існування Собору єпископів усїєї Церкви було заборонене. Замість бути підпорядкованими митрополитові Полікарпові, як Голові Церкви, єпископи ставали повністю підпорядкованими місцевим генерал-комісарам.

Зміст розпорядження детально передано у протоколі зустрічі митрополита Полікарпа з представниками німецької влади, на якій йому було доведено до відома нові правила.

[142]

ПРОТОКОЛ

Дня 11 січня 1943 року заступник генерал-комісара Волинї і Подїлля п. Ляндрат в присутності начальника політичного відділу генерал-комісаріату п. Краузе і начальника бюро перекладачів п. Цупігера прийняв Його Високопреосвященство, Високопреосвященнішого Полікарпа, митрополита-адміністратора УАПЦ в асистї протоїєрея Миколи Малюжинського та оголосив нове розпорядження райхскомісара України про організацію церковного життя на теренї Райхскомісаріату: райхскомісар рішив, з огляду на теперішній час війни і труднощі транспортів обмежити діяльність єпископів границями генерал-комісаріатів. Райхскомісар звертає увагу на те, що єпископ генеральної області знаходиться під охороною генерал-комісара, як найвищого представника німецької влади і є відповідальним у всїй своїй діяльності перед генерал-комісаром і своїм сумлінням. Рішення це прийняте тільки з огляду на стан війни. Діяльність Адміністрації обмежується тільки на Волинь і Подїлля. Таким чином, не може далі існувати Собору єпископів; замість цього існує Собор єпископів генерал-комісаріату. Статути української Церкви мають бути змінені так, що вони відносяться тільки до генерал-комісаріату. Статут в цьому дусї прошу проредагувати і представити.

Коли є кілька єпископів в генерал-комісаріатї, то ге-

нерал-комісар призначає одного старшим, що є одночасно і відповідальним. Від імени генерал-комісара цей пост старшого єпископа автокефального напрямку в генерал-комісаріяті Волині і Поділля я передаю Вашому Високопреосвященству.

Посвячення в єпископи, що доконується єпископами того самого напрямку, відбуватися може тільки за згодою генерал-комісара.

Призначення священників відбувається в порозумінні з відповідним гебітскомісаром. Коли хтонебудь зі священників виявить себе нельояльним, гебітскомісар звертається з внеском про зміщення такого священника до генерал-комісара, який може його змістити. Ясно, що таке звільнення відбуватиметься в порозумінні з Вашим Високопреосвященством.

Прошу в найкоротшому часі зорганізувати церкви в нашому генерал-комісаріяті. Підкреслюю, що таке обмеження прав наступає з огляду на час війни і тільки до закінчення війни. Звертаю увагу Вашого Високопреосвященства на те, що Ви, як старший єпископ області, знаходитесь під охороною генерал-комісара і можете завше в своїй діяльності посилатися на цю охорону.

Сподіваюся, що на цих нових началах життя Церкви прийде до нормального стану. На цьому розмови скінчилися.

11 січня 1943 року.

Протоієрей М. Малюжинський

Стверджую, митрополит Полікарп

Що означало на практиці нове розпорядження райхскомісара про реорганізацію церковного життя на території райхскомісаріату, з'ясовується в аналізі, яка вийшла з кіл керівництва УАПЦ невдовзі після його проголошення. З огляду на гострокритичний зміст цієї розвідки, зрозуміло, що з'явилась вона без підпису і дати.

[143]

СУЧАСНЕ ПОЛОЖЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ В ЦЕРКОВНО-АДМІНІСТРАТИВНОМУ ВІДНОШЕННІ

Розпорядженням п. райхскомісара України Православна Автокефальна Церква в Україні (як і Автономна) поділена

в церковно-адміністративному відношенні на ряд незалежних одна від другої церковних одиниць, обмежених границями генерал-комісаріятів в Україні. Розпорядження це введено було в життя ступнево по генерал-комісаріятах, після акту від 8 жовтня 1942 р., підписаного в Почаєві в цілі поєднання Автокефальної і Автономної Церков в одну Православну Автокефальну Українську Церкву. При цьому в деяких генерал-комісаріятах про таке розпорядження п. райхскомісара повідомлено єпископів на письмі, в інших оголошено тільки усно.

Розпорядженню цьому єпископи обох церков, і Автокефальної і Автономної, з необхідности підпорядкувались, хоч воно являється порушенням прав Православної Церкви, яка у внутрішньому своєму житті управляється в Україні від часу прийняття християнства при кн. Володимирі (988 р.), згідно кодексу канонічних правил, прийнятому в цілому православному світі. Згідно цих правил, Православна Церква в своєму соборному устрої складається з окремих автокефальних Церков, в основі утворення яких лежить національно-територіальний (пр. 34 св. Ап.) або політично-територіальний (6 пр. I Всел. собору, 17 пр. IV Всел. соб., 9 пр. Ант. соб.), але ж це утворення незалежних Церков відбувається найперш ухвалою Собору самої даної Церкви (пр. 2 II Всел. соб.) та за признанням цієї незалежності іншими автокефальними Православними Церквами; світська влада в даному випадкові може сприяти чи не сприяти, допомагати чи перешкоджати утворенню незалежної Церкви на даній політичній території, але вирішення нею цієї справи односторонньо, своїми розпорядженнями, являється порушенням свободи у внутрішньому житті Церкви, основаному на її канонах.

Таке вмішування в життя Православної Церкви рівнозначне тому, коли б державна світська влада в стосунку до Римо-католицької Церкви розпорядилась католицьким єпископам на даній державній території бути незалежними від Риму і Римського папи.

Згідно названого вище розпорядження райхскомісара України, в Україні виник ніби ряд незалежних церков, як Волинсько-Подільська, Житомирська, Київська, Дніпропетровська, Миколаївська, Кримська. Це є річ нечувана в історії Православної Церкви, яка знає зараз автокефальні Церкви — давні патріархати на Сході (від IV в.) та національні Церкви пізнішого походження в своїй автокефальності, як московська, грецька, румунська, сербська, болгарська, Православна Церква в б. Польщі, українська, що

увяляють з себе на суцільній національній чи державній території єдине ціле.

На підставі св. канонів Православної Церкви, кожна з цих автокефальних Церков ділиться на єпархії, на чолі яких стоять єпархіяльні архиєреї, що управляють єпархіями згідно предоставлених їм канонічних управнень, але на чолі Церкви, що опікується всією нею, стоїть Голова її, патріарх чи митрополит (пр. 34 св. ап., 6 пр. I Всел. соб., пр. 9 Антіох. соб. і др.), який скликає Собор, як вищий орган даної Церкви, з усіх єпископів своєї Церкви.

Згідно ж розпорядження п. райхскомісара України, получилися незалежні Церкви, де і всього тільки один єпархіяльний архиєрей, як напр. в Житомирському, Дніпропетровському, в Миколаївському генерал-комісаріятах. Виходить, що єпархія, то — Церква.

Крім того, завдяки такому розпорядженню, терени, не обняті владою райхскомісара себто де нема ще генерал-комісарятів, а військова влада, опинились зовсім без церковної ієрархії Православної Автокефальної Української Церкви, як, напр. Чернигівщина, частина Харківщини, Донеччина, Крим.

Невідомо, якими мотивами викликане було назване розпорядження п. райхскомісара але, помимо вказаного вже порушення основних прав Православної Церкви, воно на практиці мусіло повести і повело тільки до ослаблення авторитету Православної Церкви в Україні, позбавленої свого митрополичого і соборного центру в управлінні, авторитету так потрібного при відродженні тої Церкви посеред збільшовичених мас населення. До того ж і єпископи, яких унезалежено від центральної церковної влади — Собору і Митрополита, це переважно єпископи нововисвячені, після визволення від більшовизму, що розгромив Церкву; вони потребують і досвідченого керівництва і спільної соборної наради у великому ділі відродження Церкви на духовно спустошеній більшовиками Україні. Так що протиканонічна організація Православної Церкви в Україні і з боку практичного не має ні для неї, ні для громадського і державного добра жодної користі, а тільки шкоду.

[1943 р.]

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, оригінали.

ПРО НІМЕЦЬКІ ЗЛОЧИНИ НА ВОЛИНІ

Про кілька випадків розправи німецьких окупантів над населенням Волині пише єп. Платон митр. Полікарпові.

[144]

ЕПИСКОП РІВЕНСЬКИЙ, ВІКАРІЙ АДМІНІСТРАТОРА,
КЕРУЮЧИЙ КРЕМ'ЯНЕЦЬКО-РІВЕНСЬКОЮ ЄПАРХІЄЮ

ч. 432.

20 липня 1943 р.

ЙОГО ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВО
ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНІШИЙ ПОЛІКАРП,
МИТРОПОЛИТ, АДМІНІСТРАТОР СВЯТОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ЦЕРКВИ В ЛУЦЬКУ

Ваше Високопреосвященство,
Високопреосвященнійший Владико,

Маємо за честь з великим жалем повідомити Ваше Високопреосвященство, що, як нам донесено, дня 14. VII. 1943 р., в селі Малині Острозького району Дубенської округи, сталася жахлива подія нечуваного вбивства українського і чеського населення: людей загнано до місцевої дерев'яної церкви і спалено. Тих, що не вмістилися в церкві, загнано в помешкання колишнього громадського уряду та по клунях і також спалено. Разом спалено до 350 осіб. Робила це все державна німецька поліція за допомогою узбеків і поляків. Крик людей, що конали у вогні, було чути за 5 кілометрів. Священикові вдалося врятуватися. Чекаємо його в себе, щоб одержати точні інформації про цю страшну подію. Відомості про повище подав нам 17. VII.

43 р. священник Василь Червінський з с. Сухівець Клеванського району.

Подібна подія сталася 2. VII ц.р. в селі Губкові, Людвипольського району Костопільської округи, де замучено священника Корницького і псаломщика Петрова і з іншими трупами замучених людей та з живими вкинуто до місцевої церкви і спалено.

Подібна подія трапилась і в селі Великих Селищах, того ж району; про це доніс нам 19. VII. 43 р. декан Межирицького району Рівенського повіту.

Вважаючи, що повищі методи заспокоєння людности з боку чинників влади в XX сторіччі переходять не тільки межі християнської моралі й етики, й загальнолюдської і нагадують часи жорстокого переслідування християн, маю за честь увійти з внеском до Вашого Високопреосвященства, як до Голови Української Автокефальної Православної Церкви, про доведення про повищі ганебні факти сатанського нищення людности через чинники поліційної влади до відома генерал-комісара Волині й Поділля зі зложенням при цьому від імені українського автокефального єпископату в генерал-комісаріяті рішучого протесту проти такого нелюдського обходження з українською православною і чеською людністю.

Зо святими за Вас молитвами
і синовною відданістю позостаємо

(+) *Платон,*
Єпископ Рівенський

Опубл. у статті: Роман Рахманний «Українські Лідіце» у ж. «Наш шлях» ч. 5-6, Фюрт-Нюрнберг, 1945, липень.

СПОГАДИ ПРО РОЗСТРІЛЯНИХ НІМЦЯМИ СВЯЩЕНИКІВ

15 жовтня 1943 р. німецьке гестапо розстріляло в Рівному визначного українського православного діяча о. Миколу Малюжинського. Його життя і трагічну смерть описав у 1948 р. проф. І. Власовський. (Уривки).

[145]

СВЯЩЕНИК МИКОЛА МАЛЮЖИНСЬКИЙ

О. Микола Малюжинський, син священика у м-ку Любарі на Волині (східньої частини, що залишилася під більшовицькою владою), юнаком залишився сиротою; батьки його були замордовані більшовиками. Йому вдалося втекти через границю до Польщі; в Крем'янці ним заопікувався єпископ Симон. Юнак був прийнятий до Волинської духовної семінарії, після скінчення якої, будучи священиком, поступив на студію православної теології при Варшавському університеті. І в семінарії і на Відділі теології визначався Малюжинський своїми успіхами в науках. Будучи студентом, належав до Української Студентської Громади в Варшаві. Магістерська дисертація Малюжинського присвячена була Требникові митрополита Петра Могили.

Своє пастирське служіння о. Микола проходив на Волині в с. Тилявці, Крем'янецького повіту, в м-ку Ланівцях, того ж повіту і в с. Кримні, Ковельського повіту.

Восени 1934 р., о. Малюжинський був уже не тільки настоятелем парафії в м-ку Ланівцях, але й благочинним Лановецької округи. З 55 благочинних (деканів) у Волинській єпархії був це наймолодший, який одначе імпував не тільки своєю зовнішністю, а й солідарністю та ідейністю

в пастирсько-адміністративній діяльності. До того ж, був це свідомий українець, яких посеред 55 оо. благочинних на Волині, з призначенням на Волинську катедру 15 квітня 1934 р. архієпископа Олексія, було щось біля 12-15 осіб.

Коли в кінці 1937 р. поведений був польський наступ на українську православну душу на Волині, розпочалась т. зв. «ревіндикаційна» акція по наверненню на католицизм православних українців скрізь на пограниччі Волині з СРСР, суджено було о. Малюжинському очолити на місці акцію спротиву цій колонізаційно-католицькій роботі, поведений військовими чинниками (керував акцією на Волині ген. Сморовинський, «довудца» Люблинської військової округи). Для о. Малюжинського, його активність в боротьбі за правду скінчилася категоричною вимогою Волинського воєвідського уряду перенести о. Малюжинського зовсім з Крем'янецького повіту, як людину, що «загрожує тут публічному спокоєві». Так о. Малюжинський з м. Лановець переведений був настоятелем в с. Кримно, Ковельського повіту.

З більшовицькою окупацією Західньої України у вересні 1939 р., о. Малюжинський, спасаючись від більшовиків удруге в житті, залишив Волинь. В Польщі, з якої нім. окупаційна влада утворила т. зв. «Генеральне-Губернаторство», о. Микола взяв видну участь в українському житті, ставши членом духовної Консисторії в Холмі.

О. Микола Малюжинський одним з перших, слідом за наступаючим військом, повернув на Волинь, щоб узяти найактивнішу участь у відбудові церковного життя на Волині та поширенні світла Христової Церкви на духово спустошену за 20 років панування безбожництва Східню Україну.

В січні 1942 р. о. Малюжинський, на запрошення владика Полікарпа, переїздить до Луцька, спочатку як член Луцької духовної Консисторії, а з утворенням Адміністрації, репрезентуючи в ній духовенство.

Були то тяжкі часи для будови церковного життя, але ж пам'ять про них заховаю більш світлу, ніж сумну. І посеред цих спогадів встає завжди образ о. Малюжинського, як неструженого працівника й борця за гідність нашої св. Церкви. Вдвох були ми на історичній конференції в Райхскомісаріяті України в Рівному 4 травня 1942 р., де відбулася дискусія між нами й делегацією митроп. Олексія на чолі з еп. Веніямином, в наслідок якої нім. окупаційна влада визнала дві Церкви, окресливши їх, як «автокефальну» (владика Полікарпа) і «автономну» (митроп. Олексія),

з тим щоб потім, як виявилось, підтримувати Автономну, залежну від Москви, для розкладу автокефальної, національно-української.

На долю о. Малюжинського, як духовної особи, припала тяжка роля репрезентувати особу владика митрополита Полікарпа, коли Генерал-комісаріят на Волинь-Поділля в Луцьку бажав собі розмовляти з представником Української Автокефальної Церкви, ставлячи переважно різні політичні вимоги. Так само, коли нам треба було вносити скарги, боронити Церкву й духовенство, ішов о. Микола на розмови до політичного відділу Генерал-комісаріату. З розмов звичайно складав о. Микола рапорт на письмі владичі Митрополитові, які, на жаль, залишились в Луцьку. Був то цінний матеріал для характеристики відношення німців до нашої Церкви. Як часто повертав о. Малюжинський після тих відвідин змучений і зденерований!

15 липня 1943 р. по обіді зустрів мене й мою дружину біля свого помешкання владика Митрополит і казав зайти до нього на вечірній час, бо щось так «тяжко йому на серці». Передчуття справдились, бо в ніч на 16 липня стався погром УАПЦеркви, переведений німецькою владою. За чаєм у Владичі довідались ми, що о год. 7-ій вечора заїхало авто під помешкання о. Малюжинського, і його взято ніби для сповіді й причастя о. прот. Гловацького з Седм'ярок, який довгий час сидів уже в Луцькій в'язниці. Якась тривога нависла над нами. Біля год. 10-ої вийшли ми від Владичі, а між 2-ою і 3-ьою ночі вдерлися гестапівці до нашого мешкання, перед тим побили вікна при вході в дім Митрополита та, вбігши до спальні Владичі, грожали йому кулаками за переховання людей, ворожих німцям.

Поставивши мене з дружиною, під стіною митрополитичого кабінету, гестапівці намірились були розстріляти нас, але посадивши потім в тягарове авто, почали возити скрізь по місті, пакуючи до того авто нові жертви, все з української інтелігенції в Луцьку. Нарешті підвезли нас до будинку б. «Мацежі школьної» (недалеко польського цвинтаря), з якого привели до нас білого, як полотно, о. Малюжинського, що провів, як виявилось тут ніч, нікого зовсім не сповідаючи. Це було, з 15 на 16 липня, та страшна ніч, коли по всій Волині заарештовано було багато української інтелігенції, з метою припиняти український партизанський рух. В Луцьку було ув'язнено до 70 осіб, але жінок відпущено було того ж 16-го липня, мужчин же з луцької в'язниці відвезено до рівенської.

Ув'язнені, чуючи погрози, сподівалися розстрілу вже на світанку 17-го липня. Тиша була у великій камері на 60 осіб по приїзді до рівенської в'язниці. В передсмертному настрої майже всі посповідалися у о. Миколи Малюжинського. На ранок однаке нічого не сталося, а потім нас розвели по менших камерах. Я залишився з о. Миколою та о. Артемом Селепиною (членом Луцької духовної Консистоїї). До 10 вересня були ми вкупі, сплячи рядком, — біля мене о. Микола, за ним о. Артем; з другого боку мене директор Борис Білецький, за ним меценас Євген Тиравський.

Тяжко переживав в'язницю о. Микола. Найбільше тужив за долею родини. По ночах, як в гарячці, шепотів до мене, просив поради, був певний, що живим не вийде звідсіля. Потішав я його, скільки в мене самого було моральної сили. Під неділі й в неділі, як під свята правила ми з своїм духовенством потиху всенічні й обідниці. 10. IX покликали о. Миколу до слідчого. Після допиту його перевели до другої камери: встиг тільки шепнути, що признався... Після того допитано о. Артема, якого теж переведено до іншої камери, а перед тим звільнювано потрохи з нашої камери лучан, а додавали нам все нових, чужих людей. Я був на допиті 14 і 15 вересня. Слідчий, сказавши, що нас з Адміністрації і усю УАПЦеркву, обвинувачують в зносінах з українськими партизанами, відразу заявив, що о. Малюжинський у всьому вже признався... Але я з розмов з о. Миколою ще до його допиту знав, у чому він мав признатися, боячись якраз, щоб його особисті знайомства з деким з підпільного руху від часів ще перебування на Холмщині не потягли за собою страшних наслідків для цілої УАПЦеркви. Чи було те фактом, чи трагічним витвором зболілої думки, але о. Микола був переконаний, що став жертвою провокації в цих знайомствах, відомих через провокацію німецькій слідчій владі. Слідство не мало матеріялів, щоб поставити ієрархію і духовенство Автокефальної Церкви на чолі з Адміністратором її, в стан обвинувачення і жорстокої розправи. І з поміччю Божою я показав слідчому, по освіті правникові, всю абсурдність їх припущень, щоб Церква могла бути замішана в партизанській акції.

Ще три тижні після допиту сидів я у в'язниці, коли в камері нашій з лучан залишилося тільки трьох нас, а о. Микола в одній камері був з о. Артемом, поверхом вище. 5 жовтня було випущено о. Артема й мене. Перед відходом

о. Артема, просив його о. Микола показатися на вулиці, щоб переконатися, що о. Артем на волі і з рівенського бруку в останній раз зобачили ми бліде, з тонкими прекрасними рисами, обличчя о. Миколи, який припав до ґрат вікна, вдивляючись в нас сумними очима.

Через 10 днів сумна вістка прийшла до Луцька з Рівного. Німці, мстяться за атентат на одного з урядовців Райхскомісаріяту, розстріляли 33 в'язнів, а посеред них і о. Миколу Малюжинського та о. Володимира Мисечка (члена Рівенського церковного Управління при владиці Платонові). Не тільки розстріляли, а й тіла спалили...

О. Микола Малюжинський осиротив родину — дружину, двох синів і доньку; старшого сина Миколу він днів за п'ять до арешту відправив до Варшави на науку до духовної семінарії; тяжко бідкався у в'язниці, чи щасливо 16-літній хлопець дібрався до Варшави, і був безмірно радий, коли вдалося одержати вістку добру про це. Дружина й двоє діток менших залишилися на Волині.

Так трагічно скінчив своє життя один з талановитіших волинських пастирів-українців. І могили його, спаленого жорстоким ворогом, навіть не залишилося...

І. Власовський

І. Власовський «Пам'яті пастиря — мученика». — «Богословський вісник», ч. 2. Новий Ульм, УАПЦ, липень-грудень 1948, стор. 157-163.

[146]

СВЯЩЕНИК ВОЛОДИМИР МИСЕЧКО

В тій самій групі розстріляних, де був о. Микола Малюжинський, загинув і о. протоієрей Володимир Мисечко. Про його страдницький шлях розповідає у своєму спогаді його сестра, Надія Мисечко-Каркоць. (Уривок).

Мій брат Володимир був найстарший з-поміж шести хлопців у нашій родині. Ще з молодих літ Володимир призначив своє життя на служіння Богові й людям. Тяжко йому приходилось у революційний час здобувати середню освіту, після якої вписався до духовної семінарії. По за-

кінченні семінарії його висвячують на священника, і він дістає першу парафію на Поліссі. Як настоятель, повністю віддається праці у розбудові Української Православної Церкви та в усвідомлюванні місцевого населення. Своєю працею о. Володимир скоро звернув на себе увагу не тільки своїх ієрархів, але й польського уряду, який почав приглядатись до братової роботи.

Коли поляки почали робити наступ на УПЦ на Волині і почали православні церкви перетворювати на костьоли і заводити у від віку православних селах унію, тоді о. Володимира, як дуже доброго проповідника було вислано у село Жабче, в якому уже відбувалась кривава боротьба за церкву. Уняти, що були в юрисдикції польського католицького єпископа Адольфа Шльонжжа, відібрали православну церкву і так вона переходила з рук до рук, навіть були жертви в людях. Отець Володимир закликав вірних опам'ятатись, пригадував їм, що вони лише учора були дітьми однієї Церкви, а сьогодні готові себе взаємно нищити, то чи це на користь Церкви чи вірним?

Якось знов православним вдалося перебрати церкву у свої руки, але вийти безкарно уже не могли, бо до цього втрутилась польська влада, і поліція оточила церкву. Присидівши у церкві з вірними якийсь час, о. Володимир зодягнувся в ризи, взяв св. Дари в руки і вийшов з церкви разом з процесією. В такий спосіб він порозводив вірних по хатах, рятуючи їм життя.

За ведення культурно-освітньої роботи у школі й поза нею, міністерство освіти остерегло його, як рівно ж відібрали у нього дотацію-винагороду за навчання у школі релігії, бо його робота була проти Жечіпосполитої Польської. Але брат був задоволений, що влада не заборонила йому викладати релігію у школах, бо не за гроші він був патріотом, а добрим працівником у Божому винограднику.

Після розгрому радянською владою УАПЦ, місцем осідку Українського Православ'я стає Волинь. Церква на Волині бере на себе відповідальну роль дбати про її розвиток і про захист вірних, не дивлячись на дуже несприятливі й небезпечні обставини. Православні священники провадили освідомлюючу працю серед населення, а особисто серед молоді. УПЦерква відіграла величезну роль в духовному й національному житті своїх вірних.

Після розпаду Польщі, Волинь опинилась під «опікою» Сталіна, який уже мав досвід, як розправлятися із вірними, духовенством та ієрархами Української Православної Цер-

кви. Тому то й не диво, що населення Волині чекало на війну, бо сподівалось, що західньо-європейська культура, буде більш цивілізована від східньо-варварської, що німці будуть людьми. Одначе, дуже скоро німці показали своє справжнє обличчя, вони дуже скоро звернули увагу на УАПЦ, яку очолював митр. Полікарп, вороже поставились до неї і ставили різні вимоги, тоді, коли до Автономної Церкви, очоленої митр. Олексієм, таких вимог не ставили.

У великому хаосі, заколоті й непевності 'приходить горезвісний, кривавий 1943 рік. Брат уже був протоієреєм і деканом Локачівського р-ну, але після поділу на Автокефальну й Автономну Церкву, Блаженніший митр. Полікарп переніс о. Володимира до м. Горохова, щоб не допустити автономістів перебрати у свої руки православну церкву. Отець Володимир мав дар слова і вмів ним орудувати, тому за Польщі їздив боронити церкву у с. Жабче від унії, а тепер до Горохова.

У Горохові німці відразу слідували за працею брата і відразу йому, як священникові поставили вимогу, щоб він з амвону закликав українську молодь їхати до Німеччини на роботу. Від такого заклику о. Володимир категорично відмовився, при тому вказуючи німцям на їх поведінку до тих робітників. Його тверда постава обурила німців і вони почали погрожувати братові. Може ще й тому, що у Горохові почали творити різні курси для молоді.

Кожної неділі під час Служби Божої св. храм був ущерть заповнений вірними, але поміж ними були і юди, які точно стенографували палко виголошені о. Володимиром патріотичні проповіді до вірних і пересилали їх до генерал-комісаріату в Луцьку.

Незадовго брата покликали до генерал-комісаріату і спочатку дали йому добрий виговор, а потім почали перечитувати його проповіді і обвинувачувати, що він підбурює український народ проти німецької влади. Від своїх слів о. Володимир не відмовився. Розмова закінчилась тим, що братові з місця заборонили повернутись назад до Горохова, де була дружина і троє діток. Окрім того, він не мав права бути ближче, як 50 кл. у радіусі від Горохова.

З такими новинами о. Володимир повернувся до митрополичої канцелярії. Високопреосвященніший митрополит Полікарп відразу переносить його до Рівного, де він стає членом Єпархіального Управління при владіці Платонові.

Мабуть буде на місці згадати, що 43 рік був роком

цілковитого знищення Волині. Арешти відбувались по всій Волині. В першу чергу ув'язнювали інтелігенцію, потім провідних людей не тільки по містах але й по селах, а відтак почали арештувати і священників. У половині липня 1943 р. була масова чистка. Тоді навіть члени Адміністрації при митр. Полікарпові були арештовані й відвезені до рівенської в'язниці. У самому Рівному, забрали багато інтелігенції, як закладників, серед них і о. Володимира.

Німці використовували в'язнів і закладників, як фізичну силу для ремонту мостів, доріг, залізниць і т. д. Камери в яких тримали закладників були малі, але в них тримали по 30 осіб, вони всі мусли стояти, сісти могла тільки одна людина.

Отця Володимира до праці не брали, він залишався замкненим у камері. Його дружина, через працюючих закладників довідувалась про стан здоров'я брата і передавала йому передачі.

Але у Рівному стається інше нещастя: хтось з упістів зробив засідку на працівника райхскомісаріату і за ту засідку було заплачено великою ціною. Першими були розстріляні прот. Микола Малюжинський, член Адміністрації УАПЦ і прот. Володимир Мисечко, член Єпархіального Управління у Рівному. Це було у половині жовтня 1943 р. Решту в'язнів, числом між 600 і 700, тягаровими автами вивезено за Рівне на передмістя, де уже була приготована одна велика яма-могила. Там їх постріляли, облили бензиною і спалили. Щоб заховати той жах, могилу зрівняли з землею а біля неї поставили варту, щоб нікого не допустити до могили.

Коли братова Анастасія довідалась від закладників про трагедію її чоловіка, вона повернулась додому і на очах іншої паніматки посивіла з горя.

Надія Мисечко-Каркоць

«Українське православне слово», ч. 10. — Бавнд Брук, 1985, жовтень, стор. 17-19. Уривок із спогаду «Пам'яті моїх дорогих братів-мучеників».

ПЕРЕД ВИХОДОМ З РІДНОЇ ЗЕМЛІ

ЗВЕРНЕННЯ СОБОРУ ЄПИСКОПІВ УАПЦ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В 1944 РОЦІ

Весною 1944 р. ієрархія УАПЦ була примушена покинути Україну. Майже всі українські землі були знову окуповані більшовицькими військами. Перед виїздом на еміграцію українські владики звернулися спеціальним архипастирським Посланням до українського народу. (Подається з деяким скороченням.)

[147]

СВ. СОБОР ЄПИСКОПІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ
АВТОКЕФАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ

До Всечесного духовенства, побожного чернецтва
й боголюбових вірних, в Україні й поза Україною сущих.

СОБОРНЕ АРХИПАСТИРСЬКЕ ПОСЛАННЯ

*«Ти, Господи, збережеш нас і захистиш нас
від роду цього і на віки».*

(Пс. 11, 8).

«Хто витерпить до кінця, спасеться».

(Мт. 24, 13).

Побожний народе український!

Багато разів на протязі Твоєї довголітньої історії відчував Ти на собі слова Великого Пророка-Поета: «Не однаково мені, як Україну злії люди присплять лукаві і в огні Її окрадену збудять», бо не перший раз зустрічає Тебе лиха доля. Клювали Тебе колись хижі дикуни — степовики; клює Тебе й сьогодні червоний північний крук.

Як Прометей, стоїш Ти прикований до скелі, і з Твоїх зраних грудей стікають ніби останні каплі крові. «Та не вб'є душі живої й слова живого, воно знову оживає й сміється знову». Не закливали Тебе степові хижаки, не заклоє Тебе й червона московська потвора.

Страшне лихоліття, разом зі всім людством, переживаєш Ти сьогодні. Боротьба двох світів, що триває нині, відбувається головним чином на Твоїх «ланах широкополых». Вона принесла Тобі руїну матеріальну й духовну, бо знищені Твої найкращі цінності.

Хресна доля, що знову прийшла до Тебе, наш Многострадальний Народе, наповнила наші серця сумом, бо знаємо, що віра в Бога знову буде причиною до знущань і переслідувань зі сторони безбожників-комуністів, що на протязі 23 років закривали Твої святі церкви, обертали їх на клуби, театри, кіна, або й зовсім руйнували; моші святих, образи й інші християнські святощі прилюдно зневажали; усі християнські святині касували; закидали Тебе всякими безвірницькими-блюзнірськими часописами-книжками, а всякі видання релігійні забороняли; запровадили антирелігійне виховання молоді, переслідували жорстоко всіх, настроєних релігійно...

Знаємо, що храми Божі, які так рясно зацвіли по Україні, будуть знову пустити й закрийються. Жах перед НКВС не дасть віруючій людині визнавати навіть назовні дозволу релігію.

Бо хто ж би повірив, що московська комедія з обранням безвольного патріярха Сергія є нібито поворотом комуністів до Бога та релігії? Безбожницька комедія з обранням патріярха потрібна більшовикам для того, щоб свою шкідливо-згубну антирелігійну діяльність вибілити перед світом.

Бо як же стосувати тоді до розрекламованого на весь світ поліпшення через більшовиків церковної політики такі факти, як урочистий, з похвальними промовами, похорон на державний кошт предсідника безбожників Ярославського, або відозву (через радіо з Москви) так званого «всукраїнського митрополита» Миколая, що закликає нищити українське духовенство, або залишення в «зміненій» конституції 124 ст., що допускає найширшу антирелігійну пропаганду?

Справдились слова нашої молитви — пісні «Край у руїні, нарід в ярмі, навіть молитись ворог не дасть»...

Тепер маємо на чужині кілька мільйонів утікачів з Укра-

їни, котрі воліли відійти з Батьківщини й поневіратися в тяжких умовах еміграції, бо свідомі вони були того, що коли б зісталися на місці, то їх чекає страшне рабство, знущання, а в кращому випадкові смерть. Хіба це все не свідчить, що люди, після 25 літ більшовицької дійсности, не вірять більш совіській владі й уважають похід більшовиків на Україну новою ворожою навалою. Разом з вірними покинули рідну землю духовенство й єпископат.

Але знаймо, що допуст Божий, який стався знову над нашою Батьківщиною, послано для випробування нашої віри, нашої християнської гідности, сили нашого духа, нашої любови до Церкви й України.

Що ж належить чинити? Чи, посипавши голову попелом жалю й смутку, як многострадальний Іов, терпеливо переносити цей допуст Божий? Чи, як колись вавилонські невільники, «сидіти й плакати, згадуючи землю рідную»? (Пс. 136). Одне й друге в нашому положенні є зрозуміле. Однак цього замало, бо всі ми прагнемо добра своїй Матері-Церкві й Україні.

Тому св. Собор Єпископів Української Православної Церкви, вважаючи за свій святий обов'язок і надалі опікуватися духовенством і вірними УАПЦ (37 прав. 6 Вс. Соб.), закликає Вас:

— Щирими та постійними молитвами благати Милосердного Господа, щоб перестав карати нас за беззаконня наші, а ласкаво помилював і зберіг нас та сподобив дочекатись Воскресення нашої Батьківщини.

— Пам'ятати, що наша Мати-Україна «обідрана, сиротою понад Дніпром плаче, тяжко, важко сиротині, та ніхто не бачить, тільки ворог, що сміється»... і тому бути готовими, коли проб'є слухна година сповнити святий обов'язок: ... «оновить святі руїни, оновить наш тихий рай».

Згадати свою славу минувшину, усвідомити собі «хто ми й чий ми діти». Згадати славних предків наших — лицарів-козаків, що на прапорах своїх у боях з ворогами завжди несли гасло: «За віру та Батьківщину» й у собі викресати того величного духа прадідного та незломну волю до боротьби за кращі ідеали людства та свої рідні ідеали.

— Міцно згуртуватись коло своєї української Церкви, що цементом духовної єдности злучила б в одно весь український народ, а для того любити свої святині, опікуватись ними й не давати їх грабувати-нищити ворогам Бога, а на чужині — подбати при допомозі свого єпис-

копату про організацію парафій та урядження при них святинь.

— Закликаємо також Вас не вірити облесливій і шкідливій безбожницько-більшовицькій пропаганді про толеранцію релігії; у фальші цієї пропаганди переконалось наше грабоване й мордоване більшовицькими партизанами духовенство.

— Апелюйте всіми способами до християнських народів світу про облудну фальш і сатанинську загрозу безбожного більшовизму християнській культурі.

Будьте чуйними до голосу апостольського: «Слухайте ваших наставників і покоряйтеся, бо вони дбають про душі ваші»... (Євр. 13, 17), шануйте та слухайте своїх пастирів духовних, бо вони розуміють всю трагедію рідного свого народу, болять разом з Вами й завжди раді потішити Вас, бо й самі вірять, що Господь не забуде нас до кінця, що чудо станеться й прийде Воскресіння — воскресне Україна.

В твердій надії на це «просимо Вас, браття, наставляйте безладних, тішайте малодушних, піддержуйте немічних, будьте терпеливі для всіх» (Сол. 5, 14).

«Благодать Господа Нашого Ісуса Христа зо всіма Вами» (Рим. 16, 20). Амінь.

Дано Року Божого 1944, місяця квітня 25 дня.

+ *Смирений Полікарп*

Митрополит Луцький і Ковельський, Адміністратор
і Голова Собору єпископів Української Автокефальної
Православної Церкви

+ *Смирений Ніканор*

Архієпископ Київський і Чигиринський

+ *Смирений Ігор*

Архієпископ Уманський

+ *Смирений Геннадій*

Архієпископ Січеславський

+ *Смирений Мстислав*

Єпископ Переяславський

+ *Смирений Сильвестер*

[Єпископ] Лубенський

+ *Смирений Володимир*

Єпископ Ново-Миргородський

+ *Смирений Платон*
Єпископ Рівенський
+ *Смирений Вячеслав*
Єпископ Дубенський
+ *Смирений Сергій*
Єпископ Мелітопольський
+ *Смирений Досифей*
Архимандрит, керуючий Полтавською єпархією

Друкується вперше. — Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж.
Машинопис, оригінал.

РОЗДІЛ ІХ

***ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЦЕРКВИ І ВІРУЮЧИХ
У ПОВОЄННІЙ І СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ
1960 — 1984***

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЦЕРКВИ І ВІРУЮЧИХ У ПОВОЄННІЙ І СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ (1960-1984)

З поверненням на Україну більшовицької влади, повернулася туди і Російська Православна Церква. Допомігши червоному режимові утримувати патріотичний дух населення під час війни, вона якийсь час користувалась прихильним наставленням і навіть деякою підтримкою з боку атеїстичної влади. Було висвячено багатьох нових єпископів і священників, дозволено вільно відправляти богослуження. Однак, Російська Православна Церква на Україні була нічим іншим, як саме російською, єдинонеділимною, шовіністично-настроєною Церквою, яка не допускає жодного на-тяку на український національний дух в її житті і діяльності. Такою вона лишилась і по сьогодні. Єдиною ознакою якоїсь особливості Церкви на українських землях є те, що митрополит Київський і Галицький носить ще й титул патріяршого екзарха (вперше такий титул одержав у 1921 р. горезвісний митрополит Михаїл Єрмаков).

Українська Православна Церква після закінчення Другої світової війни ані формально, ані практично в Україні не існує. Можна припускати, що ідея рідної Церкви продовжує жити серед багатьох національно-настроєних вірних, але ці настрої силою обставин мусять ховатися глибоко в тайниках їхньої душі. Як уже показала історія, з приходом слушного часу національний елемент у Церкві на Україні швидко воскресав і починав розвиватися навіть після довгих років неволі. Це саме, треба вірити, станеться знову з приходом нового слушного часу.

Але тим часом дійсність підказує православним українцям на батьківщині задовольняти свої духовні потреби єдиним можливим у теперішніх умовах способом — в рамках накинутої їм офіційної Церкви. І багато з них це й роблять. Денаціоналізаційна політика влади, яка проявляється серед іншого в насиланні на Україну російського та іншого не-українського населення, як також в широких русифікаційних заходах, не може не мати впливу на національний склад церковних громад в Україні. Серед них явно є багато росіян, навіть таких, що не можуть забути термінів «Велика Росія», «Мала Росія» тощо; для них увесь Радянський Союз — це «русская земля». Але так само, як

панування в Києві російської мови не робить цього міста російським, так і наявність чи подекуди навіть перевага росіян у церковних громадах на Україні не є підставою вважати усі ці громади та її вірних чужими.

В цьому контексті слід розглядати документи про переслідування Церкви на українських землях, поміщені в цьому розділі. Майже всі ці документи писані первісно російською мовою, але на це є підстава: духовна особа чи віруючий, які пишуть цією мовою скарги чи протести, можуть надіятись, що вони принаймні дістануться до адресата і може будуть розглянуті, а написані українською мовою, вони відразу потраплять у кіш (з цієї самої причини багато українських правозахисних документів також пишуться російською мовою).

Матеріали цього розділу — це невелика частина існуючого архіву свідчень про переслідування Церкви і віруючих на Україні, які почались за Хрущова у 60-х роках і з меншою чи більшою інтенсивністю тривають донині. Атеїстичний режим, відданий принципів повного знищення релігії, бореться і проти офіційної Церкви та утискає її вірних, особливо на Україні, де, за всіма даними, релігійне життя збереглось і тримається найміцніше в усьому Радянському Союзі.

Велика частина цього розділу присвячена переслідуванням ченців і вірних славетної української православної святині — Почаївської Лаври, яку всіма силами хоче, але не може ліквідувати влада ще з початку 60-х років. Боротьба Лаври за існування — це символ тяжкого випробування усіх православних християн в Україні, через яке вони проходять протягом останніх десятиліть.

РАДЯНСЬКА ВЛАДА І ЦЕРКВА

Радянська влада, проголошуючи на папері свободу сумління і використовуючи офіційно-санкціоновану Російську Православну Церкву для своїх пропагандивних цілей, все ж має своєю остаточною ціллю повністю викоринити релігію у підпорядкованій їй країні. 1975 року заступник голови Ради у справах культур при Радів Міністрів СРСР В. Фуров написав для членів ЦК КПРС звіт про стан Російської Православної Церкви в Радянському Союзі. Цей звіт свідчить, що влада пильно стежить за діяльністю Церкви, за її ієрархами та священнослужителями, виявляє стурбованість у випадках посилення релігійної активності чи настроїв. Все це — щоб у відповідний час використовувати ці інформації для нових заходів боротьби з Церквою.

Нижче наведено уривки із звіту Фурова, які стосуються України.

ЛЬОЯЛЬНІСТЬ АРХИЕРЕЇВ РПЦ ДО РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНІ

Категорія I: Архидіаки, які «на словах і на ділі» є лояльні до радянської влади, «не проявляють особливої активності в поширенні впливів православ'я серед населення» — *митр. Сергій* (Одеса), *архидіак. Нікодим* (Харків), *архидіак. Григорій* (Мукачів), *архидіак. Аліпій* (Вінниця), *архидіак. Леонтій* (Симферопіль).

Категорія II: Архидіаки, які стоять на «лояльних позиціях до держави», «стараються активізувати служителів культу, церковного активу, виступають за підвищення ролі Церкви в особистому, сімейному і суспільному житті» — *митр. Філарет* (Київ), *архидіак. Йосиф* (Івано-Франківськ), *архидіак. Дам'ян* (Волинь), *єп. Феодосій* (Полтава).

Категорія III: Архидіаки, у яких «в різний час проявлялися і проявляються спроби обійти закон про культури», «деякі з них релігійно консервативні» — *митр. Миколай* (Львів), *архидіак. Палладій* (Житомир), *єп. Сава* (Чернівці).

ХАРАКТЕРИСТИКА ДУХІВНИЦТВА І ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ

Сучасне духовенство — своєрідна каста, престиж якої за останні роки упав не лише в суспільстві, але й серед віруючих. І тим не менше та каста все ще здібна формувати релігійний світогляд, підтримуючи сліпу віру в Бога, сіяти містику. На озброєння служителів культу поставлені не лише «священні» книги і «святоотцівські» праці і перекази, але й сучасна богословська література, в якій містяться всі настанови по всіх питаннях пастирського служіння, підходу до віруючої людини. Священик сьогодні займається вивченням психології віруючих. Розрізняють різні їх типи, до яких треба мати особливий підхід, свою методологію релігійного виховання і впливу.

.....
... Відношення до духовних осіб має і цікаву суперечність: з однієї сторони їх треба скорочувати в силу їх релігійного впливу, а з другої — віруючих не меншає, і потреба в них зростає; з однієї сторони *їх треба компримітувати*, а з другої — вони льояльні, проводять свою діяльність в рамках законодавства, багато знають і на багато що можуть вплинути, і тому *ми зацікавлені в проведеному з ними відповідній роботі... зокрема при зустрічі і супроводжуванні чужинецьких туристів, релігійних і державних організацій і делегацій, число яких з кожним роком збільшується.*

Із звіту уповноваженого Ради у справах культів у Києві Руденка.

Державним ідеологічним органам вдалося із священика зробити служителя культу. А священик і служитель культу — це не те саме. Священик — це духовна особа, а служитель культу — ремісник, який заробляє гроші. Більшість наших священиків — невіруючі. Їх богом став рубль, якому вони поклоняються. Ради того «бога» вони готові продати рідну матір.

З заяви о. М. В. Журавського (Івано-Франківськ).

Багато священнослужителів шукають і знаходять способи більше контактуватися з віруючими — як в церкві, так і поза нею. На підкріплення цієї думки слід навести цифри збільшення сповідей з 21,590 в 1973 р. до 23,350 в звіттовому (цебто плюс 1760). Попи буквально рвуться на квартири віруючих, щоб довершувати відспівування вдома,

де в гнітючих обставинах похорону релігійна пропаганда діє зокрема ефективно на уми і серця присутніх і віруючих та невіруючих родичів і близьких покійника...

Із звіту уповноваженого Ради у справах культів у Миколаївській обл. Чиніхіна.

Священик Івасюк, будучи зареєстрований у приходстві в селах Ширівці і Зарожани Хотинського р-ну, для активізації діяльності церков почав використовувати фанатично настроєних віруючих осташів, спираючись на них у роботі. При хрещенні дітей він вимагав від батьків наперед довершити обряд вінчання, проводив катехизацію віруючих... Будучи покараний і переведений на інше приходство, він продовжував подібну практику, і так тепер матеріали у стадії перевірки.

З листа уповноваженого у справах культів у Чернігівській обл. Подольського.

Однією з причин активізації церковників... на наш погляд являється реакційна частина священнослужителів, в минулому уніятів, які мають попертя націоналістичних елементів з числа бувших головачів банд, які повернулися з місць покарання, і їхні посібні.

Із звіту уповноваженого Ради у справах культів у Тернопільській обл. Старосвіта.

І все ж недостача духовенства не привела до різкого зменшення релігійного життя. Адаптуючись в складних умовах, релігійні громади не занепадають. Вони з кожним роком збільшують приходи. Стало більше обрядів. З кожним роком все більше і більше турбот про добробут церкви проявляють виконавчі органи, «двадцятки», роля яких в останні роки активізувалась.

Із звіту уповноваженого Ради у справах культів у Херсонській обл. Сухого.

Свій недокомплет духовенства старається виповнити шляхом залучування молоді на навчання в духовних семінаріях. В тому напрямку вони проводять активну діяльність і не безуспішно. В 1974 р. їм вдалося підібрати 47 осіб, що становило приблизно 30% всіх, які виявили бажання навчатися в семінаріях на Україні.

Із звіту уповноваженого Ради у справах культів у Львівській обл. Іншого.

Деякі громадяни з західніх областей, щоб заховати компромітуючі їх факти, переїжджають у східні області, влаштовуються тимчасово на роботу і вже звідти подають заяву

в семінарію. Так, гр-н М. С. Госинець подав заяву з Архангельської обл., а розібравшись, виявилось, що він мешканець Львівської обл., який просяк духом уніятства; націоналістично настроєний Курилець З. С. пробував поступити в семінарію, як робітник з Дніпропетровська, насправді ж — він мешканець Львівської обл.

Із звіту уповноваженого Ради у справах культів в Одеській обл. Гаврилова.

В останні роки рукоположення в єпископи проводиться в першу чергу з урахуванням того, що «новопосвячені» будуть призначені для зарубіжної роботи, а згодом, після повороту, на кафедрах всередині країни. У відповідності до цього ми ставимо визначені вимоги, пропозиції, побажання перед патріархом (Піменом) і членами Синоду, а вони у свою чергу в рішучій формі викладають ті завдання перед новими єпископами при їх рукоположенні... *Слідуючи за прикладом патріарха Пімена, й інші єрархи у своїх виступах підтримують внутрішню і зовнішню політику радянської держави...*

.....

Аналіза кадрової проблеми приводить нас до точних політичних висновків. Вони полягають у тому, що духовенство Російської Православної Церкви, хоч і льють до радянської влади, залишається корпорацією, ідеологія якої несумісна з нашим світоглядом. Церква, переживаючи сьогодні глибоку кризу, яка все більше загострюється, активно шукає виходу. Єпископат розширює практику рукоположення у священники і дякони з числа активістів релігійних об'єднань. Роля тієї категорії духовенства за останні роки значно зросла. Час-до-часу помітні екстремістські вилазки найбільш активних церковнослужителів, які хотіли б відродити більший вплив православ'я... Рада та її уповноважені в республіках, краях і областях своєю кожноденною, практичною роботою, постійно враховуючи різноманітні особливості, склад і діяльність служителів культу, *намагаються обмежувати, нейтралізувати їх вплив на віруючих, рішуче перетинають дії фанатиків і екстремістів*, вивчають погляди і настрої духовенства, їх вік, загальноосвітній і культурний рівень і т. п. Що в свою чергу дозволяє своєчасно зупинити порушення законності, розпрацьовувати і проводити в життя конкретні заходи по здійсненню контролю діяльності служителів культу, *не давати полегш Церкві, тримати її в руках.*

Архів «Смолоскипа». Машинопис, переклад з російської.

ЕПИСКОП ФЕОДОСІЙ ПРО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ В ЙОГО ЄПАРХІЇ

У своєму таємному звіті про стан Церкви в СРСР В. Фуров зарахував єпископа Полтавсько-Кременчуцького Феодосія до категорії лояльних, але церковно-активних архієреїв. Про те, в яких умовах доводиться працювати єпископам, які, дотримуючись всіх законів і приписів влади, все ж намагаються виконувати те, для чого їх було поставлено у вищій духовній сан, єпископ Феодосій пише у своєму листі-скарзі тодішньому генеральному секретареві радянської компартії Л. Брежнєву. Переслідування, заборони, закриття церков, сваволя представників влади — це повсякчасні факти життя Церкви в усьому Радянському Союзі, а особливо в Україні.

ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЕВИ ЦК КПРС,
ГОЛОВІ ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
Леонідові Іллічу БРЕЖНЄВУ

Копія: Піменові, патріярхові Московському і всієї Русі
Філаретові, митрополитові Київському й Галицькому,
Патріяршому екзархові всієї України

Бог, створивши людину, наділив її розумом, вільною волею і безсмертям. Хоча деякі люди й заперечують існування Бога, проте всі вони загалом згодні з тим, що людина має розум, внутрішню свободу і безсмертя, якщо не особисте, то принаймні — генетичне.

Ці три вищезазначені чинники роблять людину особистістю і ставлять її над тваринним світом. Тому грішить кожен, як проти повноти людської природи, так і проти її Творця, хто забороняє людині вільно мислити, діяти і вірити в своє особисте безсмертя.

* * *

У нашій Вітчизні, яка по праву вважається найдемократичнішою в світі, були враховані нагальні потреби людського духу, і тому її громадяни дістали всі конечні свободи, в тому числі й релігійні.

Чинна нині радянська Конституція в 52 статті про це говорить: «Громадянам СРСР гарантується свобода совісти, тобто право ісповідувати будь-яку релігію або не ісповідувати ніякої, відправляти релігійні культу або вести атеїстичну пропаганду. Розпалювання ворожнечі й ненависти у зв'язку з релігійними віруваннями забороняється. Церква в СРСР відокремлена від держави і школа — від Церкви».

Церква, релігія, отже, вийшли з-під державної опіки й стали приватною справою. В одному з своїх виступів Ленін говорив: «Релігія має бути оголошена приватною справою... Державу не мусить обходити релігія, релігійні громади не повинні бути пов'язані з державною владою...»

Самозрозуміло, що жодна держава, в тому числі — радянська, не потерпить у себе будь-яких сходин, зібрань товариств, спілок, мета і наміри яких їй невідомі.

У зв'язку з цим після відокремлення Церкви від держави 23 січня 1918 року в нашій вітчизняній посадовій номенклатурі з'явилася нова особа, яку нині іменують уповноваженим Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР і на яку покладено відповідальність і благородну місію — завжди бути справедливим і неупередженим посередником між вірними й невірними; їй поклали за священний обов'язок пильнувати неухильного виконання обома сторонами радянського законодавства про релігійні культу, щоб завдяки цьому вони почувалися рівноправними членами єдиної радянської родини та вільними громадянами своєї великої Батьківщини. Через брак матеріалів не можу судити про діяльність уповноважених у справах релігії до 1940 року. Та й нема особливої потреби в цьому короткому листі ворушити справи давно минулих днів. Що ж до повного часу, можна з задоволенням констатувати, що вони, як правило, стояли на сторожі радянської законності, залишаючися при цьому лояльними щодо Церкви.

Від 1958 до 1964 року, в хрущовський період, цю гармонію, на превеликий жаль вірних, порушено.

Уповноважені тоді, зійшовши із своїх неутральних позицій, передбачуваних радянським законодавством, відкрито стали на чолі найзапекліших атеїстів, які прагнуть правдами й неправдами стерти з лиця землі не лише релігію, а й усе, що пов'язано з нею.

Здебільшого, це з їхньої вини зруйновано храми, знищено чимало пам'яток старовини, багатьох духовних осіб, зганьблених через пресу, позбавлено права на служіння.

Щоб мати уявлення про розмах цього атеїстичного розгулу, назву тільки один факт: до 1958 року Полтавська єпархія налічувала 340 храмів, а в 1964 їх залишилося всього 52.

Після відходу М. С. Хрущова з посади першого секретаря ЦК партії, церковні справи дещо поліпшилися. Проте не надовго. Бо мета уповноважених, як представників безбожності, залишилася фактично та сама, але до неї почали пробиратися делікатнішим шляхом. Кажу: делікатнішим порівняно з минулими роками, але в суті далеко не делікатним.

Хоча В. І. Ленін попереджав, що не слід на релігію робити «кавалерійських наскоків», проте ці «наскоки» — не таке вже рідкісне явище в наші дні.

На I Всеросійському з'їзді [робітниць] 19. XI. 1918 року Володимир Ілліч говорив, що боротися з релігією «треба надзвичайно обережно; багато шкоди завдають ті, хто вносять до цієї боротьби образу релігійного почуття. Треба боротися шляхом пропаганди, шляхом освіти. Вносячи гостроту до боротьби, ми можемо озлобити масу: така боротьба зміцнює поділ мас за принципом релігії, наша ж сила в єднанні».

На мою думку, цю добру й мудру пораду вождя революції в наш час уповноважені цілковито забули. Вони, чи багато хто з них, бездумно вносять «гостроту до боротьби» і безоглядно озлоблюють не лише тих людей, що вірують, бо жорстокість нікому не мила й не симпатична.

Щоб не бути голословним, я вдамся до фактів.

* * *

Глобинський район Полтавської області, який налічує 26 сільрад, має лише один маленький, глиняний молільний дім, який церковна громада орендує в громадянки Бодакової Е. А. Придатна площа його становить 33 квадратні метри, при чому 12 із них припадає на вітвар, для молільників лишається всього 22 квадратні метри.

З огляду на його старість і трухлявість стін, вірні вирішили вищезгадане приміщення обмурувати цеглою. Робота, як бачимо, найконечніша і без претенсій на розкіш, але

для її здійснення треба було дістати дозвіл від місцевої влади.

Багато тяжких місяців церковна громада поневірялася по різних інстанціях, аж до Москви, доки дістала (на словах) потрібний дозвіл.

Коли ж вірні розпочали роботу й було обмуровано дві стіни, сталося цілком несподіване. Далі цитую уривок із скарги, яку глобинські вірні надіслали до різних компетентних органів влади. Тут сказано:

Раптом опівночі з 30 на 31 липня 1971 року з'явився голова сільради Кириленко С. А. в супроводі міліціонера й 20 комсомольців із спеціально зробленими в колгоспній кузні ломками. Сам Кириленко С. А. постукав до господині в вікно, збудив її, сказавши, хто він (господиня його впізнала) і додав: «Ти не турбуйся і спи спокійно, а ми робитимемо свою справу». І почала здригатися хата від сильних ударів.

Господиня з жахом відчинила двері, хотіла вибігти з хати, але в дверях схопив її за руки міліціонер і наказав, щоб вона не сміла кричати й поводитися сумирно. На питання господині, чому цей погром провадять уночі, а не вдень, відповів: «Вночі ніхто з людей не побачить», а її [вони] затримують, щоб вона «не почала кричати на вулиці й не впізнала тих, хто бере участь у цій справі».

Назва такої «операції» — середньовічний татарський напад наприкінці ХХ сторіччя.

20 комсомольців під керівництвом члена компартії, голови сільради Кириленка С. А. здійснили добрячий погром... Були цілком зруйновані обидві законно збудовані цегляні стіни, а в самій глиняній будівлі було зроблено кілька дірок.

Пригадую, наступного дня вранці, після описаних вище нічних подій, у моєму кабінеті сиділи члени глобинської релігійної громади, старші чоловіки, бували фронтовики, і плакали ридма.

Я чим міг допоміг їм. З неймовірно великими труднощами все ж пощастило обмурувати цеглою молільний дім. Для остаточного ремонту залишилося небагато: зняти з будинку солом'яний, давно зігнилий дах і вкрити будинок шифером, що лежав тут таки. Здавалося, що здоровий глузд ось-ось візьме гору. Та не так сталося! У цій скарзі далі сказано:

«Після всіх людських поневірянь Кириленко, повернувшись з відпустки, наказав РБУ [ремонтно-будівельне управління]

забрати назад увесь будівельний матеріал, виданий для капітального ремонту будинку Бодакової Е. А. та повернути господині сплачені кошти. 16 серпня, в час відсутності господині (була в колгоспі на роботі), РБУ вивезло з її двору 58 листів шиферу, призначеного на покрівлю хати».

Ремонтні роботи знову припинилися. І лише наприкінці 1973 року, вже перед зимою, вірним пощастило вкрити молільний дім старим даховим залізом, купленим десь «на боці».

Із вищесказаного видно, що навіть найменша, сказати б, нікчемна робота — ремонт звичайнісінької сільської хатинки, в якій розмістився молільний дім, — вимагає від вірних величезних зусиль, аби подолати всі ті перешкоди і перепони, які їм іноді ставлять місцеві представники влади.

Глобинській релігійній громаді довелося три довгі і тяжкі роки роботи те, що за нормальних обставин можна було здійснити за три дні.

Я часто питаю себе: «Чому це? Для чого? Кому це вигідно?»

Але, можливо, це якесь непорозуміння, прикра помилка, випадковість? Аж ніяк! У деяких місцях, на наш превеликий жаль, це стало нормою атеїстичної пропаганди — це наше повсякденне життя! Щоб мої твердження не видавалися безгрунтовними, я наведу ще кілька подібних фактів.

* * *

У Страсну Середу, 30 квітня 1975 року, викликав мене до себе Полтавський уповноважений Нечитайло І. Я. Йшлося про Білоцерківський молільний дім Великобагачанського району Полтавської області. Тут ситуація склалася у всьому подібна до Глобинської.

У зв'язку із старістю молільної хатини (називаю її хатиною, бо вона на це заслуговує, оскільки була переобладнана з церковної сторожки), вірні захотіли обмурувати її цеглою, а також полагодити дах, що протікав уже в багатьох місцях. У цій справі вони багато разів зверталися й до уповноваженого, і до місцевої громадської влади, прохаючи в них дозволу на ремонт вищезгаданої будівлі.

Дозвіл такий дістали в усній формі. Коли ж церковна громада заготувала потрібні будівельні матеріали, частково зняла дах і розпочала роботу, місцева влада відмовилася від свого усного дозволу на ремонт, і вірних звинува-

тили в незаконному будівництві. Поїздки вірних до Києва і приїзд звідти компетентних представників влади ні до чого не призвели: ремонт даху був категорично заборонений.

Через тиждень мав бути Великдень — велике християнське свято. Почалися весняні зливи. Глиняна будівля набрякла й могла обвалитися. Щоб вийти з ситуації, яка утворилася, вірні вирішили бодай тимчасово й абияк прикрити її шифером. Та владущі завбачили в цьому заколот, погрожуючи всім і кожному зокрема [розправами*]. Не обминули й мене. Уповноважений Нечитайло згаданого числа звинуватив мене в підбурюванні, кажучи, що я навчив вірних лагодити дах на молільному домі. «Ви викликали обурення напередодні 1 травня серед невірної частини населення», — заявив він мені. Я йому відповів, що, коли безбожники лагодять дахи на кльобах і театрах, вірні аніскільки цим не обурюються, а навпаки — тішаться. Чому б і атеїстам не вчинити так само? Однак Нечитайло не погодився з моїми доказами й погрожував мою справу передати до прокуратури.

А за віщо? За те, що громада вірних хотіла полагодити дах на своєму молільному домі, щоб у час негоди не капало їм на голови? Але ж і корівники в такому разі лагодять. Невже в Нечитайла вірні на гіршому рахунку, ніж колгоспна худоба?

Але вернімося до Білоцерківського молільного дому. Минуло кілька днів, і уповноважений заявив, що молільного дому не варто лагодити, оскільки там років через п'ять плянують реконструювання селища, і він заважатиме. Я відповів, що п'ять років — завеликий термін, щоб турбуватися. До того часу пляни можуть змінитися. Минуло ще кілька днів, і уповноважений заявив, що реконструювання може відбутися через три роки. Я сказав, що нема чого турбуватися і в цьому разі. За якийсь час він сказав, що реконструювання вже почалося...

Буцімто в зв'язку з цим місцева влада, з активною підтримкою й за згодою уповноваженого, в категоричній формі заборонила вірним провадити дальший ремонт даху, а за непослух погрожувала трактором зруйнувати молільний дім. Церковній громаді пропонували знайти собі приміщення для молільних зібрань у якомусь іншому місці.

Це було непосильне завдання, проте і з цим було пола-

---

* «Розправи» перекладено з нерозбірливого слова.

годжено. Громада купила собі невеликий будинок і почала пристосовувати його до своїх духовних потреб. Насамперед треба було зняти низьку стелю, залишивши самі крокви, щоб у такий спосіб забезпечити повітрям кілька сот молільників. І хоча від такої зміни приміщення аж ніяк не збільшувалося й не змінювало своєї зовнішньої форми, органи влади заборонили це робити. Довелося досить довго пояснювати уповноваженому, що вірні, знімаючи стелю всередині будинку, жодних радянських законів своїми діями не порушують. Йдеться всього-навсього про повітря. Невже ми людям, радянським трударям, його пошкодуємо? І це було нарешті залагоджено.

Біля старого молільного дому було шість соток двору. Коли громада перейшла на нове місце, їй приділили дві сотки. За такої ситуації вірним просто ніде було ні сісти, ні стати, особливо у великі свята з великим скупченням народу. А вибирально довелось б ставити тут таки, під самим церковним порогом. Довелося з цього приводу вести досить довгі переговори, щоб хоч трохи збільшити площу церковного двору.

Нарешті все було позаду: у вересні в Білоцерківському молільному домі відбулася перша богослужба. Залишилося тільки впорядкувати церковну сторожку, обідрану, вкриту старим очеретом, що псувало вигляд церковного двору.

Проте уповноважений вчинив рішучий опір: «Ніяких ремонтів!» — заявив він вірним, а потім і мені, коли я підтримав їхнє клопотання в цьому.

Як відомо, храми на Україні здебільшого не опалюють, через те в суворі зими в них буває досить таки холодно. З цієї причини іноді при храмах є невеликі сторожки, де священник може перевдягтися, погрітись і де також відбуваються хрещення.

Діставши відмову на ремонт сторожки, вірні просили місцеву владу дозволити їм бодай поставити там грубку, але їм і в цій дрібниці відмовили. Однак, після довгих, майже дворічних умовлянь, цього року взимку, коли морози сягали 20 ступнів, їхнє прохання задовольнили. Грубку поставили, й мене про це з урочистим виглядом та радістю повідомив місцевий священник. Правду кажучи, тішився і я з ним: як-не-як, грубку поставили! Можливо, десь там в іншому місці комусь і собор легше збудувати, ніж нам цю грубку.

Вам, вельмишановний Леоніде Іллічу, все це може видатися диким і неймовірним. Та це, на жаль, усе так. Я

кажу правду, і тільки правду. Є в нас горе-атеїсти, яких надихають уповноважені, що, прикриваючися радянськими законами, випробовують свої сили на нервах своїх вірних братів.

Уже третій рік пішов, відколи Білоцерківська релігійна громада порушила клопотання про ремонт сторожки біля їхнього молільного дому. Просять зовсім небагато: замість гнилого очерету вкрити її сучаснішим матеріалом. Уже й дахового заліза роздобули, але розпочати роботи не можна! «Закон не велить!» — так пояснює Полтавський уповноважений у справах релігії.

Це не закон, а найбільш кричуще беззаконня! Указ Президії Верховної Ради РРФСР від 23 червня 1975 року, говорить, що

«особи, які дістають приміщення культу, [...] зобов'язані:
а) берегти і зберігати його як довірене їм державне майно;
б) здійснювати ремонт приміщень культу, а також брати на себе витрати, пов'язані з володінням і користуванням цим майном, як от: на опалення, страхування, охорону, сплату податків, збірок тощо».

А як же його, державне майно, берегти і зберігати, якщо уповноважений не дозволяє його ремонтувати! Як його опалювати без грубки?

Можна було б не розводитися з приводу цих церковних сторожок та грубок. Але мені хочеться Вам показати, яким нікчемними засобами атеїсти на чолі з уповноваженим провадять боротьбу з релігією. Їм, очевидячки, здається, що варто лише не дати поставити грубку або не дозволити пофарбувати дах приміщення, що належить громаді вірних, як релігія на Полтавщині тут таки розвалиться, і їх буде нагороджено оваціями як переможців.

Уповноважений лише одного, і до того ж найголовнішого, не хоче збагнути: що своєю войовничістю щодо вірних він сіє невдоволення серед народніх мас, що не корисно з усіх поглядів.

* * *

Щоб повніше уявити картину боротьби уповноваженого проти вірних, — це не помилка на слові, не проти релігії, а саме проти вірних, я змушений навести тут ще один випадок, що досі не знайшов своєї законної розв'язки і який,

можна сказати, став тією останньою краплею, яка переповнила наше багаторічне терпіння і змусила мене потурбувати Вас цим листом.

Тут ітиметься про славетну Миргородську землю, колось опівану нашим геніальним земляком М. В. Гоголем.

Вірні ось уже понад рік стогнуть і плачуть з вини того самого уповноваженого. Після численних ходінь у різні інстанції, починаючи від сільради й кінчаючи Києвом, вірні села Полив'яне Миргородського району Полтавської області написали прохання до Москви — Голові Ради у справах релігії при Раді Міністрів СРСР Куроєдovu В. А., твердо вірячи, що після всіх цих поневірянь нарешті правда візьме гору.

Щоб ситуація, яка створилася в цьому селі, стала зрозумілішою, я повністю наведу тут прохання вірних, яке вони надіслали до Москви. В ньому сказано:

У серпні 1976 року кілька членів двадцятки без відома і згоди всієї громади перенесли церковне майно до нового приміщення, що стояло пустою після смерти його господаріні. Перехід здійснено за згодою найближчої рідні небіжчиці.

Наше нове церковне приміщення ми мали намір невдовзі оформити належним чином у місцевої влади. Проте, на жаль, не встигли цього зробити, оскільки 8 вересня того самого року голова сільради А. М. Ручій на нашому новому молільному домі позривав замки, увійшов туди, перекинув престіл, жертovníк, вибрав усе церковне майно, навантажив на підводу й повіз до сільради.

І вже восьмий місяць ми, старі та інваліди, ходимо до місцевих різних властей, але ніхто нам не хоче допомогти повернути наш молільний дім.

Тепер ми знову повернулися до свого попереднього молільного дому, який за нами закріплено й зареєстровано. У нас є священик і двадцятка, проте молитися все ще не можемо, бо уповноважений відмовляється зареєструвати старосту на тій підставі, що вона малописьменна. Це правда, але де ж нам узяти письменну, як ми всі такі. Хіба неписьменним і малописьменним заборонено молитися? І чи треба через це закривати наш молільний дім?

Ми розуміємо, що, переходячи до нового приміщення без відома місцевої влади, ми порушили відповідний порядок. Але це зробив тільки дехто з нашої громади. Для чого ж карати всю громаду? Для чого закривати молільний дім, який обслуговує багато сіл в околиці?

Дехто з нас порушив закон про культу, але це зроблено без злого наміру і від цього ніхто не постраждав, якщо не брати нас самих. Ми порушили закон, але це тому, що ми

більше звикли до лопат і граблів, аніж до тонкощів юридичних наук.

Не зважаючи на наші численні прохання і рясні сльози, місцева влада відмовляється допомогти нашій біді. Навіть більше: голова Полив'янської сільради А. М. Ручій залякує вірних. Одному він каже: «Я на тебе наїду машиною!», а другому: «Я тобі не дам пенсії!» або ж: «Я в тебе відберу город!»

Нас, старих, позбавили останньої нашої втіхи — нашого молільного дому.

Ми віримо в правду, ми віримо нашому рідному урядові й тому слізно просимо Вас повернути нам наш молільний дім, дати нам спокійно молитися за нашу палко люблену Батьківщину та наших загиблих на фронті чоловіків і дітей.

З повагою до Вас вірні християни разом із членами церковної двадцятки.

Під проханням стоїть 356 підписів вірних парафіян вичезгаданого молільного дому, який тепер тимчасово не діє. Згадане прохання вірні принесли до мене і просили надіслати його за призначенням.

Не маючи морального права залишатися осторонь від усіх цих подій, а також бажаючи надати цьому документу більшої значущості й авторитету, я, із свого боку, написав до нього, цього прохання, невеликого супровідного листа на ім'я В. А. Курєдова.

Ось що я написав:

З цим шанобливо пересилаю прохання вірних с. Полив'яне Миргородського району Полтавської області — на їхнє слізне наполягання.

Як єпископ Полтавської єпархії, із свого боку, я підтримую вірних с. Полив'яне та прошу якнайшвидше задовольнити їхнє прохання.

Чи багато просять мешканці Полив'янського і навколишніх сіл у своєму проханні? Тільки, говорячи словами служебника, тихої «християнської кончини» — не більше. Чому б їм цього не дати?! Вони віддали для своєї Батьківщини все, чим були багаті: свої мозолясті руки і серце; віддали для захисту Вітчизни своїх чоловіків, синів і дочок, а тепер, на схилі віку свого хочуть відпочити душею, мирно померти й бути похованими за християнським звичаєм. Кому з місцевої влади це може стати на перешкоді? Але в Полтавського уповноваженого свої міркування з цього приводу. Він Полив'янським вірним каже: «Йдіть молитися до

Миргороду!» Це 12, а декому й 20 кілометрів треба йти пішки туди і стільки само назад, бо автобус тут не завжди буває. І заради чого їм кудись іти, якщо в своєму селі є свій молільний дім? Я якось запитав Нечитайла: «Що було б, якби ви в цьому селі закрили клуб, просто так, без жодної потреби, а молоді порадили ходити танцювати й веселитися до Миргороду? Як би на вас у такому разі глянуло вище начальство?» Він змовчав.

Уповноважений І. Я. Нечитайло в Полив'яному займається нерозумним жорстоким експериментом і катує духовно ні в чому не винних людей.

Прохання вірних села Полив'яне і мій супровідний лист до нього я надіслав 12 травня, а рівно через 12 днів, цебто 24 травня вранці до мене зателефонував Полтавський уповноважений Нечитайло І. Я. Він був злий, роздратований, і говорив на високих регістрах. «Ви мусите зараз поїхати до мене!» — заявив він у категоричній формі. Я йому відповів, що, на жаль, цієї хвилини не можу з'явитися до нього, бо епархіяльний шофер відпросився до лікарні. Але щойно він повернеться, я одразу постараюся прибути. «Ви так завжди мені робите, — кричав у слухавку Нечитайло, — як тільки я вас викликаю, ви знаходите якісь відмовки. Минулого року вам рови перешкождали, а тепер — шофер!»

Слухаючи Нечитайла, я не знав, чому більше дивуватися: чи то його дріб'язковій прискіпливості, чи тонові, яким він звертався до мене.

Минулого року справді був випадок, коли я спізнився до уповноваженого на чверть години через те, що в одному місці провадили ремонт дороги й нам довелося робити об'їзд. Я тоді таки пояснив в чім річ і вибачився. Для чого ж говорити, що я це роблю «завжди»?

Шофер невдовзі повернувся з лікарні, і я о 12 дня був уже в Нечитайла І. Я. В його кабінеті сидів він і двоє його помічників.

Бесіди, власне, як такої цього разу не було. Уповноважений грав ролю мого обвинувача. Але головним пунктом звинувачення було прохання вірних села Полив'яне і мій лист до В. А. Курєдова, який уповноважений тримав у руках.

— Вам це знайоме? — запитав він мене, показуючи конверт.

— Так, знайоме, — відповів я.

— Ви не мали права робити цього. Ви порушили радянський закон! — говорить він.

Я попросив уточнити, який саме із законів я порушив. Відповідаючи на це, він сказав:

— Ви втручаєтесь в справи вірних, допомагали їм скласти прохання і відправили його.

— Не бачу тут жодного порушення радянської законности, — сказав я. — Прохання я їм не писав, а що допомагав вірним своїми порадами і співчував їм, то це робити велить мені моє архиєрейське сумління й обов'язок. Якщо єпископ не подасть допомоги вірним, то де і в якому місці їм її шукати? І в чому, в такому разі, полягає служіння єпископа?

— Ви на нас до Москви писали, — продовжував Нечитайло, — тому я офіційно заявляю вам, що ми напишемо також на вас!

Трохи вище я зумисне навів повністю свій лист до Курєєдова. Кожен, хто має здоровий глузд, бачить, що там немає скарги на уповноваженого, навіть імени його не згадувано, проте він вирішив мені мститися навіть за ту крихту, що я собі дозволив зробити на захист скривдженої своєї пастви, — мститися, щоб раз і назавжди відучити єпископа від будь-якої ініціативи в питаннях віри та змусити його не діяти й мовчати!

А мовчання, як відомо, не завжди — золото. Саме тому один із наших відомих сучасних єпископів і говорив: «Мовчати небезпечно, зволікати злочинно!»

Наша Російська Православна Церква* тепер потрапила в ту небезпечну для неї смугу, коли сміливо й безкарно сваволять нечитайли, і тому треба сказати правду задля блага всіх, навіть і Нечитайла, сказати тому, що далі «мовчати небезпечно»! Терпець нам уривається, нас доведено до крайнього відчаю, коли треба сказати вже тепер, сьогодні, бо «зволікати злочинно»!

«Ми довго шукали з вами взаєморозуміння, — говорить далі уповноважений, — але не знайшли його».

Ця фраза потребує певного розшифрування. Коли між єпископом і уповноваженим немає взаєморозуміння, це означає, що єпископу доведеться платити високу ціну: його посилають на іншу, гіршу катедру, відчислюють поза штат або ще щось у цьому дусі.

Якого ж «взаєморозуміння» так старанно домагався від мене уповноважений Полтавської області Нечитайло? Це буде видно з дальшого.

---

* На Україні дозволена лише Російська Православна Церква.

20 листопада 1975 року І. Я. Нечитайло з'явився до мене в єпархіяльне управління й почав вимагати, щоб я якомога менше висвячував у священницький сан. Я відповів, що висвячую й так менше, ніж того вимагають обставини.

— А в інших єпархіях зовсім не висвячують, — зауважив він.

— За інші єпархії я не відповідаю, — сказав я уповноваженому.

Після цього він запропонував, щоб я об'єднав або закрити, за його висловом, «малосилі парафії». Я сказав, що єпископи існують для того, щоб відкривати храми, а не закривати їх.

— А що б ви зробили, якби місцева влада без вашого відома і згоди закрила храм? — поставив він мені питання.

— Кожен храм вартий більше, ніж моє життя, і я захищатиму його більше, ніж своє власне життя, захищатиму його до останнього мого подиху, — відповів я.

Із сказаного видно, що взаєморозуміння по-нечитайлівськи — це ніщо інше, як пряме посібництво єпископа уповноваженому в його атеїстичних діях.

Але вернімось до моєї бесіди з уповноваженим від 24 травня цього року [1977]. Те, що він мені тоді сказав, якоюсь мірою характеристичне не тільки для Полтави, а й частково показує, якими правами Церква і вірні в нас користуються взагалі.

Уповноважений Полтавської області Нечитайло, звинувачуючи мене, говорив:

1. «Ви без мого відома посилали священника відправляти в незакріплений за ним храм».

Був один такий випадок. У Спаській церкві м. Полтави несподівано захворів священник. Оскільки людей на богослуження зібралось багато і відкликати відправу було вже годі, а також через те, що був вихідний день в уповноваженого й не можна було узгодити з ним цього питання, я мимоволі без його відома послав з Полтавського собору священника В. Бондаренка.

Чинне радянське законодавство про релігійні культу забороняє єпископові призначати священника на постійну службу, але там нічого не говориться про взаємовиручку, про одну-єдину відправу. Може, скажімо, педагог замінити педагога на час його хвороби. І робиться це без жодної бюрократії. Нечитайло ж пропонує нам у цьому разі такі вимоги: хворий священник мусить здати свою реєстраційну довідку (а як він її здасть, якщо лежить хворий?), а другий,

який погодився замінити його, хай навіть на одну відправу, зобов'язаний одержати цю довідку. А як її дістати, коли це знов буде вихідний? «Мене про це повинні попередити заздалегідь», — наполягає Нечитайло. Але хто ж може знати про те, що він через два-три дні захворіє? Та й чи потрібна в Церкві така тяганина, якщо її справді відокремлено від держави?

Минуло трохи часу, уповноважений покликав до себе священника В. Бондаренка, який один раз відправив у Спаській церкві нашу службу Богу, і забрав у нього реєстрацію, потім повернув, але пригрозив, що, коли він «ще раз порушить радянське законодавство», то не дістане місця не тільки в Полтавській єпархії, а й у жодній іншій.

Порушень, власне, ніяких не було, проте уповноважений уже ладен людину позбавити роботи.

3 ким у цьому випадку Нечитайло бореться: з релігією чи з людиною, що вірує? І чи цілком законний такий принцип керівництва? І які права після всього залишаються в єпископа? Ось, що хочеться запитати.

2. Він, уповноважений, говорить, що в парафіях по підвищених цінах продають іконки, хрестики, свічки.

Поперше, все це не дорого — рідко коли більше одного карбованця; подруге, я ніколи не чув, щоб вірні нарікали на неприступність цін; і потрете, чи має право уповноважений втручатися до цих справ?

3. Нечитайло І. Я. безпідставно заявляє, що церковні старости мало передають грошей до різних добровільних державних фондів. Таке його твердження суперечить дійсності. І я зараз покажу це документально.

На різні державні потреби парафії Полтавської єпархії передали:

в 1968 році —	36270 карбованців
в 1969 році —	37270
в 1970 році —	67964
в 1971 році —	74261
в 1972 році —	110404
в 1973 році —	114757
в 1974 році —	134630
в 1975 році —	149573
в 1976 році —	161328

Ці цифрові відомості є так само в уповноваженого, і він, звичайно, добре знає справжній стан речей у цьому питанні, а чому говорить він так, мені не відомо.

Для порівняння скажу, що Полтавське єпархіяльне

Управління в 1976 році від парафій одержало 124926 карбованців, цебто на 36402 карбованців менше, ніж було передано для державних потреб.

Щоб пояснити вищезазначене зроблю певний відступ.

Починаючи з 1968 року, парафії Російської Православної Церкви взяли на себе благородне починання добровільно вносити посильні грошові суми на державні потреби — до «фонду миру» і на «ремонт пам'яток старовини».

Храми Полтавської єпархії для цієї мети перераховували спершу п'ять, потім десять, п'ятнадцять і двадцять відсотків від свого річного грошового обороту. Проте останнім часом уповноважений почав наполягати, щоб деякі парафії, інколи на шкоду собі, вносили 30, а то й 40 відсотків.

Свого часу я говорив уповноваженому, що наші парафіяльні громади не витримають такого великого добровільного грошового навантаження, що це загрожувало їм економічною неспроможністю.

Пригадую, зовсім випадково, я тоді як наочний приклад наводив село Полив'яне, вже не раз згадуване в цьому листі.

Річний валовий оборот цього молільного дому становить 3500 карбованців. Якщо відрахувати на державні потреби п'ятнадцять відсотків, ця сума розподілятиметься так:

1. Річна зарплата священика і дяка	1500 крб.
2. Річна зарплата виконавчого органу	370
3. Річна зарплата обслуговуючого персоналу	376
4. Витрати на ремонт приміщень за рік	200
5. Відрахування на державні потреби	1050
Усього	3496 крб.

У церковній касі залишається 4 карбованці. Невідомо, звідки взяти грошей для сплати:

- а) земельної ренти;
- б) державного страхування;
- в) купівлі церковних товарів;
- г) для єпархіального пенсійного фонду.

Не є таємницею, що коли б якась церковна громада не сплатила належної суми на земельну ренту або страхування, райвиконком із нею, користуючися своїм правом, міг би легко розірвати орендну угоду й тим самим закрити храм. Оскільки на Полтавщині багато храмів економічно слабких — усі вони, отже, могли б опинитися під загрозою закриття. І в мене, як єпископа, це не могло не викликати законної тривоги.

А що сказати відносно єпархіального пенсійного фонду? Адже якщо церковні старости неспроможні будуть робити своїх відрахувань до єпархіального Управління, наші пенсіонери будуть позбавлені останніх засобів існування, а їхня пенсія й так не дуже велика: здебільшого вона становить 35-50 карбованців на місяць.

4. І. Я. Нечитайло говорить, що я «переманюю духовенство до Полтави з західніх областей України».

Тепер із Західньої України на Полтавщині служать два священники — жодного з них я раніше не знав і, отже, не міг їх «переманити».

Мені здається, тут слід дивуватися не тому, що на Полтавщині служать два священники з західніх областей України, а тому, чого б їм тут не служити? Чому уповноважений ділить Україну на дві частини, коли вона в нас одна? І для чого протиставляти одну частину України іншій? Який злочин уповноважений побачив у тому, що люди одних областей, скажімо західніх, ідуть жити й працювати в інші області, східні, абож навпаки?

Алеж і саме радянське законодавство дає людині право жити там, де вона забажає. Згідно з програмою Російської соціал-демократичної партії, прийнятою на II з'їзді партії в 1903 році, кожен громадянин має право на «свободу пересування». Чи, може, духовенство позбавлене цих елементарних прав? Я не чув про це. Скорше за все це винахід Нечитайла.

5. Уповноважений хотів би зробити мене відповідальним за те, що деякі позаштатні священники хрестять бажаючих у себе вдома. Я не маю жодної можливості стежити за будинками цього духовенства, та й чи треба це робити, якщо, за словами Леніна, «державна не мусить втручатися до релігії»?

Багато тих, хто бажає прийняти Святе Хрещення, водночас боячися звернутися з цим проханням до Церкви, де ведеться за наказом уповноваженого реєстрація всіх виконуваних треб, мимоволі йдуть до священників, які перебувають на пенсії і не провадять жодних записів.

Полтавський уповноважений бореться з наслідками — треба ліквідувати причину, цебто припинити вистежування вірних, і наслідок сам собою відпаде.

6. Уповноважений звинувачує духовенство катедрального собору в тому, що воно буцімто провадить заочні хрещення. Щоб зрозуміти, в чім тут річ, я змушений коротко розповісти все по порядку.

Минулого року, в серпні, Бабій Віктор Васильович, який мешкає в м. Полтаві, на вул. Хоткевича, 6, кв. 5, і працює шофером, хрестився в Полтавському соборі. Невдовзі це, завдяки реєстраційній книзі, стало відомо уповноваженому, а потім і безпосередньо начальству. Коли Бабія викликала адміністрація з цього приводу, він, певно, злякавшись, сказав, що він не хрестився і що йому нічого про це не відомо. На цій хиткій підставі уповноважений побудував свою не менш хитку теорію, згідно з якою Бабія хрестили заочно. Я пояснив йому, що таке хрещення в Православній Церкві вважається недійсним і тому не практикується. Однак уповноважений не повірив мені й почав вести розслідування, обіцяючи суворо покарати винних — духовенство і церковну раду.

Довідавшись про неприємності, які загрожують духовенству, мати Бабія, що була присутня під час хрещення свого сина, підтвердила це письмово. Та виявляється, й це не переконало Нечитайла — він до сьогодні веде «розслідування» цієї справи.

7. Аби уникнути непорозумінь, які виникли нібито у зв'язку з «заочним» хрещенням Бабія В. В., уповноважений у справах релігії Нечитайло зобов'язує нас надалі доносити йому про кожного дорослого, який виявив бажання прийняти Святе Хрещення. Він говорить: «Не поспішайте з хрещенням дорослих. Спершу візьміть їхні адреси, повідомте про це мене, а потім, через тиждень-другий, можете робити свою справу».

Не треба мати особливої проникливості розуму, щоб збагнути, куди хилить Нечитайло. Ми повідомимо йому адресу того, хто бажає прийняти таїнство хрещення — і його піддадуть такій сильній обробці, що мимоволі він уже відмовлятиметься від свого бажання, принаймні, на якийсь час.

І знов таки мені зовсім не зрозуміло, чому кожен охрещуваний викликає такий великий інтерес, навіть тривогу місцевої влади. Якщо хрещення як учинок є такою самою приватною справою кожного, як їда, прогулянка й відпочинок, то його не треба ніде реєструвати і влада має бути до нього байдужа; якщо ж ця влада так пильно стежить за нами, значить воно — акт державної ваги. Але як же, в такому разі, розуміти принцип відокремлення Церкви від держави і лєнінське вчення про те, що релігія є приватною справою?

Я не можу погодитися з вимогами уповноваженого ви-

давати йому адреси всіх дорослих, які бажають прийняти хрещення, бо це суперечить не тільки всьому радянському законодавству про культу, а й ставить духовенство в принизливе становище сищиків на користь того самого атеїста уповноваженого.

Ленін у своїй статті «Соціалізм і релігія» свого часу дуже обурювався «проти казенщини і чиновницької сваволі, проти поліцейського розшуку, нав'язаного служителям Бога».

Чи Нечитайло хоче, всупереч Ленінові, нав'язати нам знову «поліцейський розшук»?

Хай вбереже нас Господь від цього жаху і ганьби!

Уповноважений вимагає неодмінно давати йому відомості про всіх, хто має намір вступити до духовної семінарії вчитися.

Така вимога викликає в мене тривогу, базовану на гіршому досвіді минулого.

Від 1960 до 1964 року я був секретарем Правління Волинської духовної семінарії. За службовими обов'язками, мені доводилося якнайтісніше стикатися з різними сторонами життя згаданої школи, а також часто спілкуватися з Феодуловим А. А. — уповноваженим у справах релігії на Волині. Він також намагався в різний спосіб дістати заздалегідь відомості про вступників до духовної школи. Домігшись свого, він повідомляв на відповідні адреси, і людей не відпускали з праці, не знімали з військового обліку, не виписували тощо, — цебто робили все, щоб перешкодити їм вступити до духовної школи. Якщо хтось із них якимсь дивом і проривався до школи, то йому, за наполяганням уповноваженого, тут, у паспортному відділі, не давали прописки, і Волинську духовну семінарію в такий спосіб як «нерентабельну», за висловом декого, було закрито.

Чи не думає Нечитайло І. Я. використати волинське сито на полтавській землі? Якщо так, то довірена мені Полтавська єпархія буде позбавлена останніх крихот.

Усім відомо, що людей, які вступили до будь-якого навчального закладу, не піддають жодним попереднім «вивченням» чи «обробкам». І це не зважаючи на те, що багато з них потім підуть на важливу політичну роль.

Наші ж вихованці — майбутні священики, служителі Бога, не втручаються до жодних політичних справ. Їхнє заняття — молитва «за мир усього світу, за німеччин, за страдників, за трудящих, за богобережену країну нашу».

Тому викликає здивування, чому їх піддають такому старанному вивченню уповноважені в справах релігії.

Зрештою, якщо добре продумати й проаналізувати окремі факти, думаю, не так уже й важко буде здогадатися, що ховається за діями уповноваженого та що входить до його намірів.

Мабуть, найслабшим місцем у Російській Православній Церкві на сьогодні є її кадри: брак їх відчувається повсюди, особливо — на Україні, де накладено заборону висвячувати в священницький сан. Старе духовенство вибуває, а нового бракує. Є області, що в них десятки релігійних громад роками залишаються без духовного служителя, в деяких — один священник обслуговує 3-4 парафії.

Справжня мета кожного уповноваженого, і Полтавського також — будь-якими засобами стримати приплив нових кадрів до Церкви, перешкодити вступові до семінарії, а тоді храми, залишившись без священників, самі собою закриваються.

Як це робиться на Полтавщині, покажу на прикладі. Коли я сюди прибув у 1967 році, мені дозволялося приймати духовенство з інших єпархій, з чужих областей, а також підшукувати гідних кандидатів та висвячувати їх у священницький сан. Потім мені заборонили приймати духовенство з інших єпархій, але не позбавили права висвячувати. Ще трохи згодом мені сказали: «Висвячуйте полтавських, а чужих не треба». Минув якийсь час, мене повідомили, що я можу висвячувати тільки місцевих пенсіонерів. Трохи згодом мені кажуть: «Можеш висвячувати тільки псаломників своєї єпархії». Через деякий час мені наказали висвячувати тільки тих псаломників, які перебувають на цій праці не менше десятих років. А тепер мені заборонено взагалі будь-кого висвячувати. Ні, мушу тут зробити певне застереження. Уповноважений Полтавської області милостиво дарував мені право висвячувати всіх, хто закінчив духовну семінарію. Він добре знає, що цим правом я майже не зможу скористатися, оскільки на сьогодні я маю в семінарії трьох учнів, які, якщо не підуть учитися до академії, то закінчать її через два-три роки.

Уже тепер у Полтавській єпархії бракує вісьмох духовників. І якщо врахувати, що вибуває поза штат і вмирає щороку 6-7 осіб, то через два роки до восьми ще додасться 14, а всього в такому разі бракуватиме 22 осіб, інакше кажучи, близько 20 храмів стоятимуть без священників і чекатимуть на своє «законне» закриття.

Якось я запитав уповноваженого, яким радянським законом він керується, забороняючи мені висвячувати не семінаристів? Він мені, навіть не почервонівши, відповів: «Ви висвячуєте людей духовно невідготовлених, малописьмених, усяких там конюхів... А ми боремося за чистоту ваших кадрів». Заперечуючи йому на це, я сказав: «Дозвольте мені, як єпископові, самому подбати про це». Та уповноважений відповів мені категоричним «ні».

Отже, стараннями нечитайлів, Російська Православна Церква приречена на повільне вмирання. А тепер вона покищо п'є вогненну чашу страждань.

* * *

Мені так часто доводилося чути від Полтавського уповноваженого про наші порушення різних радянських законів, що мимоволі складається враження, ніби духовенство і вірні тільки для того й існують, аби робити ці порушення. В рамки цих порушень Нечитайло бгає буквально все, навіть те, що я колись запізнився до нього на прийом на чверть години.

На мою думку, найголовніший сенс кожного закону полягає в тому, щоб він суспільство загалом і кожную особу зокрема оберігав від усякого насильства і сваволі. Його мета — запобігати злу. А закон, який не має на меті цих моментів, є порожньою тяганиною. І порушення, від яких ніхто не терпить, не можна вважати порушеннями в юридичному сенсі.

* * *

Але вернімося до справи й погляньмо на характер тих порушень, про які постійно твердить уповноважений.

Минулого року влітку церковна громада села Веприк Гадяцького району Полтавської області вирішила на своєму храмі пофарбувати дах. Цього не забороняє робити жоден з радянських законів, а щодо орендної угоди, то вона поточні ремонти ставить вірним навіть за прямий обов'язок. Не зважаючи на це, місцева влада заборонила їй, громаді, фарбувати. Весною цього року та сама громада без жодного на те дозволу пофарбувала дах свого храму.

Хто в цьому випадку порушив закон: церковна громада, яка, ремонтуючи будівлю, намагається зберегти її для дер-

жави та нащадків, чи місцева влада, яка чинить усупереч усякій здоровій логіці й тій самій орендній угоді?

Трохи вище ми вже говорили, що мета кожного закону — запобігати злу. Яке ж зло скоїли чи збиралися скоїти вірні, фарбуючи дах на своєму храмі? І хто, по суті, від цього їхнього вчинку постраждав? Ніхто! Навпаки, своїм «порушенням» вони зберегли від псування державне майно. Так у чім же річ? Невже Гадяцьке начальство не знає таких простих речей? Думаю, знає. То ж суть його діянь, мені здається, полягає ось у чому: не дати вірним можливості ремонтувати церковні приміщення, довести їх до часткового руйнування, а потім визнати їх аварійними і з спокійним сумлінням закрити. Саме так і стояло питання щодо Білоцерківського молільного дому.

Те, що я кажу про село Веприк, не є прикрим непорозумінням. Таке саме можна спостерігати в усіх кінцях України, де є свої горе-законники. За час десятирічного перебування на Полтавщині мені не доводилося жодного разу бачити резолюції уповноваженого, яка б дозволяла ремонтувати церкву. Тому майже всі ремонти доводиться робити з «порушенням». Створюється досить таки дивна ситуація: дозволу на ремонт храму не дають, а коли починаєш його ремонтувати, одразу потрапляєш до категорії порушників.

* * *

На мій погляд, найкращим виходом із ситуації, що створилася, було б видання точного, чіткого закону з цього питання.

Бажано, щоб цей закон дозволяв поточні і навіть капітальні ремонти молільних домів, які не мають історичного значення, без жодного спеціального дозволу місцевої влади. Це врятувало б усіх від різких чвар та непорозумінь на місцях, а також від нікому не потрібної тяганини, коли для перекривання даху не молільному домі треба їхати по дозвіл не лише в область, а й до Києва, до Москви, до міністерства, як це ми вже бачили на Глобинському прикладі. Що ж до спецдозволів, то їх потрібно видавати лише в тому випадку, коли ремонтують храм, який має значення пам'ятки старовини або становить цінність в архітектурному пляні.

* * *

А ось іще один приклад того, як духовенство «порушує» радянське законодавство.

У своїй доповідній записці на моє ім'я священник свято-Дмитрівського молільного дому селища Ромодан Полтавської області Пантелеймон Мисяренко пише:

15 березня 1974 року мене і старосту викликали повістками на засідання сесії виконкому селищної ради за порушення релігійної законності, яке полягало ось у чому:

Під час одного похорону, через те, що труп уже розклався й до мого приходу перебував у дворі (через поганий запах його вже не можна було тримати в помешканні), за наполегливим проханням родини небіжчика, панахида відбулася в дворі просто неба (небіжчика не ховали 5 діб, чекаючи на приїзд сина з району Крайньої Півночі, внаслідок чого труп розклався; не зглянутися на становище цих людей було людськи неможливо). За це нас, мене й старосту, покарали штрафом на 50 карбованців кожного.

За віщо ж, власне, селищний виконавчий комітет покарав священника й церковного старосту? Зовсім не зрозуміло. Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 1. XI. 1976 року в III розділі, в 25 параграфі говорить:

«Виконання релігійних обрядів у помешканнях і будинках вірних на прохання тих, що лежать при смерті, або тяжкохворих, а також на цвинтарях і в крематоріях відбувається без дозволу й повідомлення виконавчого комітету районної чи міської ради депутатів трудящих».

З вищевикладеного видно, що Указ Президії порушив не священник, а селищна рада, точніше — її голова Кудрявський. Але покарали все таки священника. Та інших наслідків і сподіватися не випадало, адже в усіх випадках завжди винен священник, «піп» і нізащо не представник влади.

Ось ми й «порушуємо» радянські закони про культу, і штрафи платимо, і скаржитися нікому не можна, бо так ще гірше. Почнуть мститися, а Нечитайло І. Я. може викликати до себе священника із Спаської церкви.

Між іншим, ще раз про цей випадок. Що могло статися, якби я тоді не послав священника на відправи до Спаської церкви? Ситуація, думаю, могла б розгорнутися так. Із згаданого храму до мене прийшла б делегація від імені релігійної громади, прохаючи дати їм для богослужби священника. Я їм сказав би, що не можу цього зробити без дозволу уповноваженого. Враження у вірних від такої заяви

могло б бути найнегативніше. Вони справедливо з цього могли б зробити висновок, що без атеїстичного благословення уповноваженого в церкві не відбувається жодна свята Служба Божа. Чи хотів Нечитайло ввести вірних у таку оману? Чи воно насправді так є?

* * *

Але, здається, найбільше «порушень» припадає на хрещення. У цій галузі фантазія уповноваженого просто таки невичерпна. Говорячи про згаданого вже тут Бабія: він спершу сказав, що ми його насильно хрестили. Довелося докласти чимало зусиль, аби переконати його, що це неможливо. Тоді він висунув нову теорію, згідно з якою ми його хрестили заочно. Що ж, напевно, Нечитайло за це «відкриття» може дістати пальму першости: адже доєі, ось уже протягом двох тисячоліть, до такого ніхто не міг додуматися. Виходить ніби за російським прислів'ям: «Без мене женили».

Все ж найчастіше «порушниками» в цій галузі є позаштатне духовництво. Але хто в цьому винен? Знову той таки уповноважений.

Бабій В. В., який після свого хрещення в церкві довідався, «по чім ківш лиха», тепер десятому накаже додержувати в цьому максимальної обережності. І ось потягнуться духовно спрагли глухими завулками під прикриттям ночі до будинків позаштатних духовників, прохаючи хрестити їх самих і їхніх дітей.

А чи не краще було б не реєструвати людського сумління, людських найсвятіших і потаємних почуттів? Ще раз нагадаю, що В. І. Ленін свого часу писав: «Релігію треба оголосити приватною справою». А К. Маркс у цьому питанні був ще нещадніший і говорив, що «кожен мусить мати можливість задовольняти свої релігійні, також і тілесні потреби без того, щоб поліція стромляла до цього свій ніс» (т. 12, стор. 30).

У цій фразі багато повчального для деяких уповноважених.

В Указі Президії Верховної Ради Української РСР від 1. XI. 1976 року в параграфі I сказано: «Приймати якінебудь постанови, розпорядження або рішення, що обмежують свободу сумління, заборонено».

Чи не здається Полтавському уповноваженому, що, стежачи за підворіттями позаштатного духовенства, він тим

самим не лише обмежує свободу сумління, а й ставить у принизливе становище саму атеїстичну ідею, яка грає в цьому випадку ролю наглядача?

Невже не зрозуміло, що хрещення, як веління совісти, є приватною справою кожного і не мусить підлягати жодній реєстрації, як не реєструються жодні інші порухи людської душі?

В уже згаданому Указі Президії Верховної Ради Української РСР у тім самім параграфі з усією категоричністю закону передбачено: «В офіційних документах вказівки на приналежність або неприналежність громадян до релігії недопущені». А в церкві в цей час лежать бланки і прошнуровані книги, надруковані в державних друкарнях, у яких за суворою вказівкою офіційно провадиться реєстрування всіх вірних, виконавців треб.

Як усе це узгодити з щойно зацитованим указом? І хто тут має рацію: уповноважений чи закон? Як не вчини, а все погано: виконаєш закон — порушиш вимоги уповноваженого, виконаєш вимогу уповноваженого — порушиш закон. Як не мудрий, а все одно ходитимеш у «порушниках».

* * *

Кожне правопорушення слід розглядати з боку як його тяжкості, так і тих наслідків, які воно може спричинити.

Якщо ми згадаємо про ті порушення, про які так часто говорить Нечитайло (похорон небіжчика у дворі, хрещення дитини без реєстрування), то нам важко буде знайти в них склад злочину. Ми не зможемо також вказати на якісь небажані наслідки, які виникли в зв'язку з цим.

* * *

Пригадую, в практиці знаменитого дореволюційного адвоката Плевака Ф. Н. був такий випадок. Якась убога бабуся в багатого купця вкрала чайник. Її звинуватили в злочинстві, і на суді її обороняв вищезгаданий адвокат. Він говорив приблизно так: «Панове, ця бідна бабуся вкрала чайник. Їй за це загрожує тюрма. Злочинство треба, за законом, карати бо воно порушує основи російського суспільства. Але подумайте тільки! Була навала монголів — встояла Русь, була навала Наполеона — встояла Русь!

А тепер не встоїть, бо їй загрожує оця маленька голодна бабуся!»

Підсудну помилували.

Наслідуючи Плевака, я теж міг би сказати: Встояла, не здригнулася Русь перед навалами Батия, Наполеона, перед недавніми гітлерівськими полчищами. Але тепер не встоїть, бо в с. Веприк на церкві пофарбували дах, у Білоцерківці в сторожці поставили грубку, а ще десь без благословення уповноваженого хрестили дитину! А якщо ми пригадаємо, що в с. Полив'яному вірні за церковним статутом молитимуться «за богобережену країну нашу, владу і воїнство її, та тихе й мирне життя прожити в усякому благочесті й чистоті», то вже й мови не може бути — ніяк не встоїть Русь!

А може, пора вже й помилувати полив'янців?.. За цілий рік вони досить наплакалися.

Не так уже багато лишилося, коли наша країна святкуватиме 60-річчя радянської влади; хотілося б, щоб вірні села Полив'яного цієї радісної дати не зустрічали слізьми на очах.

* * *

Оце наші порушення. А чи є вони в Нечитайла, Полтавського уповноваженого? Є! Він постійно втручається до церковних справ і тим самим порушує радянське законодавство про культу. І я це вже показав. Але найстрашніше — він порушує закон братерства і любови. Він змушує плакати ось уже понад рік ні в чому не винних людей села Полив'яне. Годі злічити всі їхні поїздки до різних місць у своїх церковних справах і важко зазначити таке місце, де б вони ще не плакали: плакали полив'янці в своїй сільраді, в коридорі райвиконкому, в кабінеті уповноваженого, і в мене теж плакали. Та Нечитайло сльозам не вірить! Він, напевно, не знає, що людські прокляття і сльози часом страшніші від гармат, і лихо тому, на чію голову вони впадуть. А уповноважений очікує перемоги! Над ким? Над власним народом? Йому хочеться в селі Полив'яному закрити молільний дім, щоб потім у Москві рапортувати, що на Полтавщині його стараннями на одну релігійну громаду стало менше, й за це дістати сумнівної вартости похвалу. Але він не помічає того, що такі його необачні дії спричиняють невдоволення серед народу.

А це саме те, чого так не бажав В. І. Ленін. На І

Всеросійському з'їзді робітниць 19 листопада 1918 року він говорив, що, борючися з релігією, не можна озлоблявати масу, «така боротьба зміцнює поділ мас за принципом релігії, наша ж сила в єднанні». Цю саму думку наведено і в новій Конституції, в статті 52 сказано: «Розпалювання ворожнечі й ненависти у зв'язку з релігійними віруваннями забороняється».

* * *

Отже, за Леніном, наша «сила в єднанні», і тому ніяк не можна «ділити маси за принципом релігії». Єдність — завжди запорука кожного успіху. Та вона особливо потрібна тепер, у наші дні, коли над світом, наче Дамоклів меч, висить воєнна небезпека. І про цю небезпеку Ви самі говорили, Леоніде Іллічу, під час свого недавнього перебування в Парижі. Я цитую Ваші слова:

Однаке мир в Європі, а тим більше на планеті загалом, далеко не такий ще міцний, як хотілось би. Йому загрожує багато небезпек — явних і прихованих. І головна з них — зростаючі перегони озброєнь. На карті світу й тепер можна знайти чимало таких точок, де існують серйозні проблеми у відносинах між країнами і народами, конфлікти, потенційно небезпечні для миру.

* * *

Якщо хтось із уповноважених, забувши обов'язок бути чесним посередником між вірними й невірними, хоче вести боротьбу з релігією, хай робить це по-ленінськи — «шляхом пропаганди, шляхом освіти» і, додам, шляхом діалогу, а не середньовічними методами. І про це Ви говорили в Парижі, відповідаючи на питання французької газети «Монд». З Вашого дозволу я ще раз процитую Вас: «Але безглуздо й небезпечно в наш час намагатися забезпечити перемогу тих або інших ідей, тієї або іншої ідеології з допомогою сили... Ідеологічна боротьба не повинна переростати у психологічну війну...» — говорили Ви тоді.

Ми, люди, що віруємо, цілком згодні з Вами. Ми також за чесний, дружній діалог з нашими братами по крові — атеїстами. І такому діалогові не повинно перешкоджати, що релігія, за висловом безбожників, є «опіумом». Це лиш етикетка, яку можна приліпити куди завгодно і до

кого завгодно. Газета «Правда» від 14 червня ц. р. писала, що, за твердженням пекінських керівників, «розрядка — це опіум для народу». Як бачимо, найпрекрасніші речі можна знеславити й затаврувати.

Кожна ідея, в тому числі й релігійна, вимагає делікатного до неї підходу і глибокого вивчення. А це можна зробити тільки вільно обмінюючися думками, а не «з допомогою сили», як Ви справедливо зауважили в Парижі.

* * *

18 січня цього року газета «Зоря Полтавщини» писала, що в нас іще «недостатньо розкривається реакційна клясова роля релігії».

Ця невелика за обсягом фраза дуже містка за своїм змістом і при нагоді може мати гіркі наслідки.

Поміркуймо над нею. Якщо фашизм за своєю ідеологічною суттю реакційний, то всі фашисти — реакціонери. Що це так, ми бачили й бачимо на практиці. Якщо й релігія реакційна, то, отже й усі вірні, всі, хто визнає існування Бога, — теж реакціонери. За такого філософування до реакціонерів у нас потрапить добряча половина Радянського Союзу і майже вся решта світу.

Серед реакціонерів у такому разі опиняться, висловлюючися церковною мовою, й усі «раніше упокоєні батьки та брати наші» — Нестор Літописець, Олександр Невський, Юрій Довгорукий, Андрій Рубльов, Петро Перший, Ломоносов, Пушкін, Лев Толстой, Павлов, Філатов, цебто всі ті люди, на яких стояла і стоїть Русь.

А як звичайно чинять з реакціонерами, ми про це також знаємо. Та чи не краще в такому разі оголосити релігію просто філософською течією, надавши їй рівних прав з матеріялістичною філософією?

У своїх відповідях газеті «Монд» Ви говорили: «Суперечку між двома суспільними системами та між їхніми ідеологіями зможе розв'язати тільки саме життя, історична практика, перевірка дією».

То ж хай життя, а не уповноважений, вирішує, яка з двох філософських систем правильніша, правдивіша — релігійна, чи матеріялістична.

У чому ж усе таки «Зоря Полтавщини» бачить реакційність релігії? Кому релігія перешкодила стати справжньою людиною та приносити користь для суспільства? Чи перешкодила вона, скажімо, великим ученим Ньютонові,

Пастеру, Копернікові, Ломоносову, Айнштайнові зробити свої дивовижні наукові відкриття? Чи перешкодила вона Павлову, Пирогову, Філатову в їхній медичній роботі? Чи перешкодила вона Рубльову, Рембрандтові, Рафаєлеві, Васнецову стати великими художниками? Хіба глибоковіруючі полководці Суворов, Кутузов, Богдан Хмельницький менше любили свою Батьківщину, ніж радянські маршали? Чи була релігія перешкодою для Шевченка, Пушкіна і Лермонтова? Чи перешкодила віра в Бога Моцартові, Бахові, Веделю, Березовському, Чайковському, Глінці стати великими композиторами? Чи, може, люди, що вірують, менше, ніж безбожники, захищали свою Батьківщину в дні Великої Вітчизняної війни? Чи перешкоджає віра американському фермерові вирощувати кукурудзу, пшеницю та розводити худобу з таким самим успіхом, як це робиться в наших колгоспах? На всі ці питання можна відповісти одним словом: «Ні!» Релігія нікому не перешкоджає!

Так у чому ж конкретно наша реакційність і за що нечитайли нас переслідують та ненавидять? Я б радо відмовився вживати цих слів, але для правдивості змушений це робити, бо, як каже прислів'я: «Малюєш верблюда — малюй і горб».

У 52 статті недавно затвердженої Конституції зазначено: «Громадянам СРСР гарантується свобода совісті...»

Тут слово «совість» ужито замість «релігія». Ці слова, певною мірою, справді тотожні, але слово «релігія» все таки ширше за своїм змістом, оскільки воно мовби включає в себе совість, яка певним чином стає складовою частиною релігії, тобто людського духу.

Совість як явище духовне — незнищенна. Та й не приведи Боже, щоб це колинебудь сталося, бо на що було б тоді схоже людство!

Та якщо не можна вбити, знищити совість, то як можна вбити релігію? Якщо не можна вбити частини, то як можна вбити ціле? Релігія вічна, як вічна совість. І в цьому нас переконує людська історія. Господь про це прямо говорить: «Збудую Церкву Свою, — і сили пекельні не переможуть її» (Мт. 16, 18).

Отже, з усього видно, нам, вірним і невірним, ще довго доведеться жити біч-обіч на нашій планеті. Якщо це так, то чи не краще нам жити в мирі, добросусідстві, без ворожнечі й шукати того (як тепер часто висловлюються), що нас об'єднує, а не того, що нас роз'єднує. Ми можемо провадити з атеїстами чесний, відкритий діалог, про що

вже було говорено. Це збагатило б філософію, наше мислення і весь духовний світ людини. Насильство ж нікого не може ошчасливити, бо ті, хто його чинить, звірюють від нього, а ті, що терплять, — страждають від нього.

* * *

Один мудрець говорить так: «Якщо б'єш у людині диявола, вважай, не зачепи Бога». Продовживши трохи цю думку, я скажу: «Якщо б'єш у людині віру, вважай, не бий вірного!» Адже часто трапляється, що, почавши боротися проти ідеї, потім непомітно ненависть свою переносять на людей.

Саме в цей гріх, як дехто думає, і впав Полтавський уповноважений. Здається, досолити вірним — для нього найвища насолода.

24 червня цього року багатостраждальні вірні села Політ'яного ще раз побували в Нечитайла і сказали, що, коли він і надалі перешкоджатиме їм провадити відправи в їхньому молільному домі, то вони змушені будуть писати до Л. І. Брежнєва. Уповноважений сказав на це: «Можете писати».

Трохи раніше я говорив те саме, що й вірні, але й це на Полтавського уповноваженого не справило належного враження, і він не змінив своєї практики в питаннях релігії.

Дуже хотілося, щоб нашого радянського гуманного законодавства не порушували на місцях ні та, ні інша сторона в нашому повсякденному житті. Все це могло б служити тільки для нашого блага.

* * *

Для спільного ж блага, братерства й більшої згуртованості нашого народу, я вважаю, треба зробити зовсім небагато:

а) припинити принизливе протизаконне реєстрування треб і виконавців треб у церкві;

б) дати можливість єпископам висвячувати стільки священників, скільки цього вимагають обставини, і незалежно від того, з якої області буде висвячуваний;

в) не перешкоджати провадити ремонт храмів і молільних домів;

г) уповноваженим відмовитися від своєї антирелігійної

діяльності й бути невідчужливими в питаннях віри — як того вимагає радянське законодавство;

г) не закривати храмів насильством;

д) збільшити наклад видань духовної літератури, якої гостро потребує населення, що вірує: церковних календарів, наприклад, так мало, що їх бракує по одному на село;

е) не перешкоджати духовенству у виборі місця проживання та служення;

є) не робити в пресі таких випадків проти релігії, які могли б дати право атеїстам ненавидіти вірних, а також не допускати образи почуттів вірних у пресі;

ж) Церкву треба звільнити від гнітючої опіки уповноважених та більше надати прав у справах віри єпископам.

Адже як було б протиприродно, щоб справи комуністів вирішували антикомуністи, так само безглуздо бачити, як невірні в особі уповноважених вирішують справи вірних. Хай усе стане на свої місця. Такий закон правди.

* * *

Вельмишановний Леоніде Іллічу!

Знаючи Вас з Ваших численних виступів як справжнього лєнінця, видатного державного діяча і чудового дипломата нашого часу, я з цілковитим правом смію надіятися, що Вашими зусиллями непорозуміння поміж вірними й невірними, які виникають здебільшого з вини надмірних атеїстичних дбайливців, буде своєчасно усунено і в нашому народі запанують мир, дружба, братерська любов і цілковита свобода сумління.

Хай благословить Вас Бог.

Із щирою повагою

Феодосій,
єпископ Полтавський і Кременчуцький

м. Полтава
26. X. 1977

Архів «Смолоскипа». Машинопис, відпис оригіналу.

Опубл.: українською мовою в перекладі з російської Надії Світличної в ж. «Сучасність», ч. 7-8, 1981, липень-серпень, стор. 159-185.

ЛИСТ-ПРОТЕСТ УКРАЇНСЬКОГО РОБІТНИКА ПРОТИ НАСИЛЬСТВА НАД ЦЕРКВОЮ

Робітник Микола Ігнатенко з Канева, який був деякий час ченцем у Почаївській Лаврі, написав у червні 1977 року листа, в якому аргументує, що нищення владою релігії довело до страхотливого занепаду моралі в країні і вимагає законного та справедливого ставлення до Церкви, священників та вірних. Це — один з небагатьох документів релігійного самвидаву на Україні, написаних українською мовою.

... Тепер конкретно. Я робітник, освіта 8 кл., 1935 р. народження, українець, православний. Хочу коротко висловити свою думку по поводу 52 статті нової Конституції, де говориться за свободу совісті.

Якщо я правильно Вас зрозумів, то Ваше відношення до православія те ж саме, що й і раньше. Зрештою, це й природньо і закономірно, по причині дуже простій...

Як відомо, наша Церква Вашою гуманністю «зв'язана і повалена». Всьому світу відоме народне прислів'я що «лежачого не б'ють». А Ви і «повалену і зв'язану» Церкву унижаєте і б'єте, та ще й грабите. Треба повністю загубити людський сором і совість людську, щоб так робити. Як низько і гадко брать наші гроші з церковного фонду, та ще й плювати у душу цьому ж народу! Для цього треба втратити ознаки людини. Але... уви... поганому виду немає стиду... Але упившись тимчасовим успіхом і «оп'янівши» від цього Ви забули вічну істину, що: на все є свій час і всьому є своя міра, і День Розплати — буде! Я так і не можу зрозуміти — чим же провинилась перед Вами Церква, що ж Вам винен і не віддав Бог, чому поганому повчає релігія? Поясніть мені. А якщо наша Церква не хороша, так чому ж Ви у неї віднімаєте наші гроші у різні

фонди? Я, наприклад, з рук не хорошої людини не хочу брати нічого. Невже Ви в силах доказати, що Бога нема? А якщо не в силах, так чому ж проти Нього так повставати? Зрештою, існування Бога, як Творця і Законодателя, вченими, які стоять на вершині сучасних наукових знань, можна сказати — доказано науково експериментально. І взагалі генії науки і вожді людських думок Бога признали і в своїх безсмертних працях це доказали. Невже поганому навчає релігія?

І так, січас ера атеїзму... торжество її моралі... Так, релігія завмирає... Церква хворіє... Але який цього результат? Народ нравственно розложився, потопає в п'янстві і развраті, зникла повага, появились ненависть і сварки, вільно розгулюють грубість і дика лайка, народились неправди і обмани, темніє патріотизм, оживають і інші мерзенні пороки: лінивість, користолюбство, егоїзм, дисципліна падає...

Молодь втрачає ознаки людські, а молодь — це ж майбутнє «лице нашої країни». Не тяжко уявити, що то буде за суспільство, коли ним буде керувати оця лінива, розпущена, преступна, але Вами восхвалена, молодь! При тому, нема надії на підняття морально-нравственних ознак. Коли хворий хоче лікуватись, то в першу чергу він визнає себе хворим, а потім, свої болі і хвороби розказує лікареві, який і починає його лікувати. А Ви ж не визнаєте морально-нравственних хвороб нашого народу. Даже тим більш, Ви інтенсивно його восхваляете, за якості йому не присущі, ніколи йому його пороків не показуєте і цим самим Ви ще більше народ духовно усипляєте, тобто, губите його до кінця...

Де помирає релігія — там народжується зло, там торжествує неправда.

У свій час ви зійдете з світової арени, і чим же вас потомки згадають? Лише тільки прокляттям тому, що «відняли» у них Бога, залишили для них розпусту і дезорганізованість... Як відомо і історією доказано, що перед тим коли має прийти політичний крах будь-якої країни, то спочатку приходять морально-нравственний крах. Наша Церква стоїть на варті морально-правних устоїв, значить, і на варті міцності нашої країни. Так за що ж попірати нашу Церкву? Кому ж це вигідно? Зрозуміло, що тільки ворогам нашої країни і рвотним подонкам, так як наша мораль засуджує іменем Бога різні пороки, без яких рвотні подонки жити не можуть.

Без віри в Бога ніяка фізична сила не в спроможності довгий

період часу підтримувати суспільний порядок і стримувати людські.

І тому необхідність релігії для суспільного порядку признавалась у всі епохи всіма великими законодавцями, політичними особами, даже ворогами релігії... Січас на сторінках преси часто появляються статті під стандартними заголовками «Схвалюємо одноголосно» і т.д. і йде серія слів, якими підтримується проєкт нової Конституції. До цього опортунізму ми вже привикли. У свій час «схвалювали одноголосно» різні проєкти тирана Сталіна, а потім, по вказівці зверху, ті ж самі люди «одноголосно» його гудили. Аналогічно було і з горезвісним Хрущовим. Кожне його слово, даже саме дурацьке, «схвалювали одноголосно», кожен його крок, даже самий преступний, «одноголосно підтримували», це зрозуміло, що по вказівці зверху, а потім «одноголосно», правда, мовчки кинули його за борт життя і ніхто тепер його і не згадає бо й нема за що. Тепер апофеози складають новим... але, уви... минуле ругається за майбутнє. Така вже «достойна» доля тих, хто повстає проти Церкви і Бога!

Я, як робітник і громадянин Радянського Союзу, вимагаю, щоб по відношенню до моєї релігії, Церкви і Бога Ви ставились по законах правди.

- а) Не закривайте церкви, яких Ви не будували.
- б) Забороніть пропаганду підлости, в противному разі, дайте змогу нам захищатись через слово і пресу.
- в) Дайте дозвіл на випуск в масовому тиражі нашої літератури, молитвословів.
- г) Забороніть своїм жалким ощепенцям в карикатурній формі осміювати Бога, напр. в журналі «Перець».
- д) Не віднімайте насильно у Церкви наших коштів.
- ж) Дайте дозвіл на вільний вступ у монашество.
- з) Не втручайтесь у наші церковні справи.
- і) Дайте дозвіл на відкриття тих церков, яких люди вимагають.
- к) Встановіть священика в його священні права.
- л) Ліквідуйте реєстрацію хрещасмих.
- м) Дайте змогу православним особам (якщо вони працюють і мають бажання) і є змога у адміністрації відпустити за свій рахунок брати відпустку на 7-10 днів на великі Правні Свята.
- н) Дайте священику повну і вільну змогу виконувати різні релігійні обряди по вимозі віруючих.

Ще хочу у Вас запитати чому Рада по справах релігії

при Раді М. СРСР мовчить, коли я до неї звертаюсь? Невже там такі слабі люди, що не в силах зрозуміти, що своєю мовчанкою, вони підривають, і так уже розшатаний свій авторитет та крім того ще й озлобляють. А пишуть вони дуже миролюбиво... Так, лицемірить навчились добре.

Якщо я не прав, так докажіть мені про це. А чого ж трусливо мовчати? Адже своєю мовчанкою вони зайвий раз доказують свою слабкість і неправоту.

Ще хочу сказати: Істинний патріотизм проявляє той, хто бореться проти пороків народу свого, і гадкий і мерзений той, хто прикриває пороки народу свого.

Як низько і гадко брати наші гроші з церковного фонду, та ще й плювати у душу цьому ж народу! Для цього треба втратити ознаки людини.

12-13. VI. 77 р.

Ігнатенко Микола Ст.
Україна, Черкаська обл., м. Канів,
вул. Підстінок 45

«Свобода», ч. 53. Джерзі Ситі, Н. Дж., 1981, 20 березня. — Архів «Смолоскипа». Рукопис, оригінал.

РІЗДВЯНЕ ЗВЕРНЕННЯ ДО АТЕЇСТІВ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОЗАХИСНИКА

В лютому 1977 р. український юрист, правозахисник, довголітній політв'язень, член Української Гельсінкської Групи Лев Лук'яненко написав відкритого листа під назвою «Різдвяне звернення до завязятих атеїстів». У цьому зверненні він відкриває перед невіруючими глибокий зміст і красу віри в Бога, протиставляє їй моральну порожнечу марксистсько-ленінських теорій та згубні наслідки їх практичного здійснення, протестує проти утисків віруючих в його рідному Чернігові і закликає дозволити на відкриття в тому місті ще однієї церкви.

Ви ходили колинебудь до церкви — не з молотками, щоб збивати хрести, не з ключами, щоб замикати від віруючих церкви, не з ненавистю, а з відкритим серцем?

О, ви, напевно, не ходили! Бо коли б ви зайшли в святковий день, стали під високим склепінням церкви перед іконостасом і подивилися на Того, Хто замість поганського морального принципу справедливості «око за око, зуб за зуб» дав людям принцип великодушності, закликаючи не відповідати за зло злом, а прощати його, ви б зрозуміли, як багато християнство спричинилося до пом'якшення людських звичаїв, як далеко воно просунуло людей від початкового варварства до гуманності!

Звичайно, християнство не змінило основної природи людини, і якою вона була за часів Арістотеля, такою вона залишилася й тепер, але порівняйте людські взаємини часів поганського Риму з взаєминами ХХ сторіччя і ви побачите, що за минулі часи людство стало незрівнянно людяніше, і тепер вже неможливим є влаштування ігрищ з пусканням живої людської крові, як бувало колись у Колізеї на виставах боротьби глядіаторів.

Хіба європейська цивілізація завдячує не християнству утвердження принципу рівності усіх людей з народження, незалежно від расової чи національної ознак, від соціаль-

ного і службового стану та незайманість людського життя і свободи?

Хай би в церкві ваша душа не відразу пройнялася благодійним почуттям єднання з космічною духовною силою і на іконостасі ви побачили перед собою не Христа-Бога, а Христа-Сина Божого — Людину, і тоді, хіба ви не відчули б радісної вдячності до Того, Хто задля інших людей, задля добра і спасіння їх пішов на смерть? Подумайте: Він — Людина — і мав таке ж тіло, такі ж почуття і відчуття, що й ми, але не пересічна особа, що вся зав'язла у тенетах своїх матеріальних та чуттєвих бажань, а Людина високих ідеальних прагнень боротьби за справедливий лад, у якому багатий не принижував би бідного, сильний не знущався б зі слабкого, владоможний не збиткувався б з простого; він хотів суспільства, в якому менше було б жорстокости і більше людяности і співчуття. За ідейну крамолу, за інакшесудство Його потягнули до відповідальности й вимагали зречення в заміну життя. Він не зрікся своїх ідеалів — і пішов на смерть. Чуєте, — перед вами — Людина, що за ідеал загальнолюдського добра пішла на смерть! Не може бути, щоб ви не схилили голову перед такою Людиною, бо не може бути, щоб ви були неспроможні відрізнити мізерну нікчемність від могутньої індивідуальности!

Коли б ви зайшли до церкви без ненависти до інакшесудства, а з прихильністю до свого ближнього і стали посеред інших таких же доброзичливих громадян, тоді мерехтіння свічок перед образом Ісуса Христа — посланця Бога-Отця і пречудовий спів (якого ви ніколи не чули в житті ні в радіо, ні в театрі) поступово звільняли б вашу голову від недобрих намірів і спрямували б ваші думки все вище і вище — туди, де людська сутність уподібнюється Божій і де починається безслівне спілкування людських душ з всесвітнім Духом. О, якби ви були незлобиві! Тоді ви б зазнали щастя, якого досі ніколи не зазнавали. Це щастя відбувається у площині людської духовности, а не її тілесної частини, і вам, огрубілим матеріалістам, ледве чи відоме.

Для нас людина — суспільна істота, що майже повністю вичерпується матеріально, тобто фізіологічною сутністю. І ви думаєте: достатньо людей нагодувати, вдягнути й забезпечити помешканням, як не стане незадоволення і на землі настане справжній рай. Шістдесят років ви вірите в цей постулат і постійно його пропагуєте. А тим часом людина ніколи не була тільки фізіологічною істотою (суспільною твариною). Символ слів: «Людина створена за

образом і подобою Божою» в тому й полягає, що людина завжди мала часточку того, чим є Бог і що єднає її з Богом — інтелект, велику сферу духовного життя. Ви цього не добачали. Ви бачили зовнішнє, що єднає людину з твариною — тіло. І тому постійними розмовами про матеріальність світу і людини та невпинною боротьбою проти віри в Бога, ви не розвивали в людині людське, а примітивізували її.

Витісняючи віру, нічого не можна дати народові натомість. Теорії (марксистська, марксистсько-ленінська чи яка завгодно інша) неспроможні витіснити віри з тієї причини, що в більшій частині свого змісту вони йдуть у різних площинах і не можуть загалом діяти одна на одну. Із усього об'єму віри тільки теологія є теорією і, перебуваючи в одній площині з будь-якою іншою теорією, може взаємно діяти одна на одну.

Марксистсько-ленінську теорію і релігійну теорію (теологію) породжує мозок в процесі мислення. Вони обидві — виплід думальних зусиль мозку. Як породжені одним і тим же апаратом за допомогою одних і тих же логічних законів і категорій, кожна з них має можливість доводити свою правоту та помилковість іншої. За багато сторіч цієї теоретичної боротьби атеїсти вказали на чимало хибних тверджень теологів. Теологи, в свою чергу, находили чимало хибного в усіх соціальних теоріях. Очевидячки, ця теоретична боротьба триватиме вічно, бо вічний є неспокійний людський розум у пошуках нерозв'язаних питань. Проте, віра в Бога народилася не від теоретичних здібностей людей, — ці здібності лише потім були використані для обґрунтування або спростування віри, — і тепер віра в Бога, як потойбічної незбагненої сили, тримається не на теологічній теорії, і тому ніяка інша теорія її спростувати не може. В основі віри численні таємничі явища, випадки, що їх людина відчуває власною душею. Вона в емоційній та ірраціональній сферах. Численні барвисті обряди й звичаї може й небагато мали в собі раціонального, але вони впродовж довгих сторіч розвеселяли душі українців, примножували їхні емоції і робили їх тоншими, багатшими, в результаті збагачувався увесь духовний світ людини і робив її кращою. Ця емоційна вишуканість і багатство просякали в щоденний побут наших пращурів і почасти віддзеркалені в піснях неперевершеної духовної краси. Через примітивне уявлення про людину, ви й проти віри повели боротьбу не проти її суті, а проти її проявів — проти Церкви, духівництва, обрядів та звичаїв. У цій сфері ви

зробили надзвичайно багато: знищили старовинну обрядовість і створили духовну пустку. Ваше: «Бога нема! Бога нема! Бога нема!» та «Боротьба! Боротьба! Боротьба!» — не може втамувати спрагу за теплом, тихим словом, за людяністю взаємин, за відпочинком від безконечного страху й напруженого бігу в нікуди, і люди — подивіться скільки їх — топлять свій сум у чарці; молодь кидається у розпусту; сім'ї розпадаються, а частина людей повертається до віри в Бога. Зайдіть і ви, наприкінці, до церкви, цієї старої-старої церкви.

Ви знаєте, що таке церковний Різдвяний спів? О, ви не знаєте! Він підхоплює душу на свої чарівні крила і несе вище й вище. Ви поступово забуваєте оточення, забуваєте своє тіло, і душа, звільнившись від пут бажань тілесних, наповнюється щертв'ю якимись духовними чарами, якимось солодким блаженством. Воно захоплює і в бурхливому напливі радощів ледве стримуєш сльози, душа досягає найбільшого єднання з середовищем Господнього духа й черпає з нього все те піднесено-прекрасне, що очищає і підносить людину понад її матеріальні й тілесні жадання і творить з неї справжню людину, яка відчуває прекрасне і сама хоче стати кращою; яка задля блага інших здатна підійматися до розуміння і прощання слабкостей людських і свого ближнього, здатна на зло його відповісти добром і тим самим зменшити загальну кількість зла на землі і подати приклад взаємин, що мали б утверджуватися повсюдно в міру просування людей від варварства до гуманізму, від нав'язування всім і кожному одного і того ж способу мислення, до визнання правомірності багатьох способів мислення і багатьох форм розвитку людства на шляху безконечного руху до Бога, як безконечного пізнання Його через Його творіння.

Внутрішнє оздоблення храму і образ Христа, і святковий спів — усе сприяє медитації на споконвічні теми життя і смерті, швидкоплинності часу і нашої тимчасовості на землі, і вічності там, за межами нашого теперішнього «я», де не гине і мала часточка духу, але, взявшись звідти, туди й повертається, відповідно трансформувавшись за період земного буття...

(Ба! медитації знов перервано — ліворуч хтось просував свою руку знову вверх аби перехреститися і тягнув догори мій лівий рукав. У двері ще хтось зайшов і сотня людей справа потиснула один одного, щоб якось дати йому місце, а місця вже не було і люди стояли так тісно, як в автобусі: руки спущені, тулуби виструнчені і так щільно притиснуті

один до одного, і чоловіки і жінки, що просто неможливо ворухнутися. Багато хто, щоб мати можливість перехреститися, тримав руку на вилозі пальта, не опускаючи її донизу. А через те, що весь час хтось заходив, хтось подавав із задніх рядів свічку і її передавали понад головами, аби поставити перед іконою, та подеколи служники пробиралися з тацями крізь гушавину й православні тягнулись через плече один одного, щоб покласти для церкви свою лепту, товканина була постійна. Це відвертало увагу і драгувало).

Чернігів — старовинне місто з давніми релігійними традиціями. Це тут наші пращури від самих початків християнства споруджували храми, що захоплювали і наш народ і чужинців своєю архітектурною довершеністю та чудовим оздобленням. Перед їхньою красою зупинилася була й рука татар і поляків, росіян і німців — усіх зайд. Тільки не зупинилася рука ваша, і як у добу середньовічного маркобісся релігійні фанатики спалювали дорогоцінні манускрипти тільки тому, що в них щось суперечило їхньому уявленню про суть релігії, так ви поступово нищили архітектурні шедеври тільки тому, що вони не узгоджувалися з вашим атеїзмом і нагадували українцям про їхню багату минувшину.

Між вами знайшлися такі, що могили Українських Січових Стрільців розорали тракторами, хрести з могил польських жовнірів у Львові позрізували електрозваркою, надмогильними плитами з єврейських цвинтарів повимощували тротуари — немов би у тих могилах лежали не люди, а худоба. Ви маєте і дотримуетесь своєї, як ви кажете, клясової атеїстичної моралі, за якою всякий, хто не за вас, — поганій, а хто за вас — добрий, і тому ви ніколи не зрозумієте християнської шляхетности еспанців, що після громадянської війни в одній могилі поховали і переможців і переможених і написали на надмогильному камені слова: «Вони загинули за те, в що вірили. Переможені теж вірили, вони теж заслуговують на повагу.

Дотримуючись фанатичного правила «Хто не з нами, той проти нас», ви шістьдесят років переслідуйте інакодумство. І тут, у Чернігові, користуючись упривілейованим становищем, ви чималу частину населення міста позбавили можливостей нормальним способом задовольняти свої духовні потреби: на місто з населенням у 200 тисяч осіб залишено тільки одну маленьку церкву!

І в свято, і у звичайні дні люди просто не вміщаються

у ній і стоять на маленькому подвір'ї, де не чути ні слів священика, ні мелодії хору через шум вулиці, що проходить попід самісінькі стіни церкви. Віруючі вже кільканадцять разів зверталися до міської влади з клопотанням про відкриття ще бодай однієї церкви. Під такими клопотаннями підписувалося до тисячі осіб, але всі клопотання залишилися марними.

Стаття 104 Конституції УРСР гарантує громадянам УРСР свободу відправлювання релігійних культів і обрядів.

Стаття 18 Загальної декларації прав людини ООН, яку підписав і уряд УРСР, проголошує свободу релігії.

Радянський Союз у Прикінцевому акті Гельсінкської наради зобов'язався: «... держави-учасниці визнаватимуть і поважатимуть свободу особи проповідувати, одноосібно чи спільно з іншими, релігію чи віру, діючи відповідно про веління власної совісті» (VII. «Поважання прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, релігії та переконань»).

Отже і за радянським законом, і за міжнародними зобов'язаннями Радянського Союзу, віруючі чернігівці завжди мали і мають право молитися в церкві. Закривання церков — найбільша з усіх перешкод у відправлюванні релігійних обрядів і вона становить, відповідно до статті 139 Кримінального кодексу УРСР, кримінальний злочин.

З практики радянської дійсності відомо, що за протиправні обмеження свободи тут ще нікого не покарали; та віруючі — християни, і для них важливо не покарання винних, а відновлення своїх законних прав. Після Гельсінкської наради дискримінація значної частини міщан стала нестерпима. Віруючі — чесні громадяни, сумлінно виконують свої громадські обов'язки, на свій некоммуністичний світогляд мають право і годі їх вже переслідувати! Урешті-решт ми хочемо зовсім небагато — відкриття ще однієї церкви в місті.

Задля торжества законности і справедливости, я прошу вас це зорбити!

Лютий 1977

Юрист Левко Лук'яненко,
член Української громадської групи сприяння
виконанню в УРСР Гельсінкських угод

Опубл. у кн.: «Зупиніть кривосуддя! Справа Левка Лук'яненка». — В-во «Сучасність», 1980, стор. 86-91.

**ПОДІЇ НАВКОЛО ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ
У 1962-1984 РОКАХ**

**ЗВЕРНЕННЯ ДО ЗАХІДНИХ УРЯДІВ,
ЦЕРКОВ І ХРИСТИЯН У СПРАВІ
ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЧЕНЦІВ І ВІРНИХ
ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ**

В кінці 50-х і на початку 60-х років, за урядування М. Хрущова, в Радянському Союзі панувала відлига, яка відкривала значно ширші, ніж за сталінських часів, можливості національного, культурного та інтелектуального розвитку. Але ці полегші аж ніяк не стосувалися Церкви: фактично в цей період вона зазнавала найсильніших у повоєнний час переслідувань.

Влада зокрема скерувала вістря своєї кампанії проти Почаївського монастиря — одного з найбільш відомих духовних осередків Православної Церкви на Україні. Наведені нижче два звернення до Заходу з проханням про допомогу, написані в 1962 і 1963 роках (правдоподібно тими самими авторами) змальовують темну картину переслідувань, що їх зазнавали ченці і вірні в Почасві.

[152]

**ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ,
ДО ГОЛІВ УСІХ УРЯДІВ СВІТУ,
ДО НАСТОЯТЕЛІВ УСІХ ХРИСТИЯНСЬКИХ
ЦЕРКОВ І ОБ'ЄДНАНЬ,
ДО ХРИСТИЯН УСЬОГО СВІТУ**

С К А Р Г А

Всі православні християни нашої країни дуже прохають Вас, дорогі панове, Святійші Владики, брати у Христі Ісусі, розглянути наші голосіння і ухвалити вирішення; зобов'язати уряд нашої країни дати свободу релігії, припинити

посягання на святу Почаївську Лавру і її поселенців. До цього часу тут притискують християн, розганяють монахів. Лише за останній рік, 1962 рік, із Лаври виселено коло 70 монахів, тобто більшу і основну частину. Як уже повідомлялось раніше, виселення відбувалося із жахливим знущанням органів КДБ (Комітет державної безпеки) і міліції. Монахів арештовували, віддавали під суд, кидали в лікарні, били до смерті. До християн — прихожан і прочан — застосовувались такі ж і подібні заходи (раніше ми зупинялись більш детально, а тепер коротко нагадуємо).

Ми, а також монахи, скільки могли, протиставились невірним, варварським методам боротьби з релігією і звертались із скаргами до все вищих організацій, але, як виявилось, на наші скарги і моління ніхто не звертає уваги, поки світова преса трошки примусила зменшити натиск комуністів. Та своєї діяльності вони не зупинили, вони продовжують закривати церкви, руйнувати і нищити.

В Почаєві не припиняється перевірка паспортного режиму, продовжують ходити по квартирах шукати прочан. Кожний мешканець, який молиться у Лаврі, знаходиться на спеціальному обліку, у вікна квартир вечорами міліція шпурляє каміння, а як на одинці піймає на вулиці, поб'є і пограбує.

В перших числах грудня до Почаєва приїжджала спеціальна комісія розглянути питання про Лавру, в складі 16 осіб на чолі із замісником Уповноваженого у справах Російської Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР Казазаєвим, котра не принесла ніякого полегшення ні християнами, ні монахам. Казазаєв намагався лише приховати свої брудні справи, які описані монахами Почаївської Лаври. Діяв він дуже обережно і на вид навіть ласкаво. Його підручні, уповноважені із Києва (Гладаревський і ін.) поводитись більш нахабно. Гладаревський вилучив усі прохання монахів Почаївської Лаври і всі рапорти Благочинного (під видом перегляду), в котрих були описані дії влади по відношенню до монахів, копії деяких із них ми прикладаємо до своєї скарги; до Гладаревського ми звертались багато разів, але наші прохання ніколи не задовольнялись, можна сподіватися, що він всіх їх знищить, щоб сховати свої брудні справи. Прохання відібрали, але душі не відберуть. Далі знищили стару Лаврську домову книгу, де теж видно, як ставили штампи масового вибуття, і завели нову книгу, до котрої вписано лише 23 особи. Останніх 25 монахів зразу, по від'їзді Казазаєва, поспішно

стали виганяти з Лаври. Вигнали ієродиякона Святополка (Рібацького), монаха Іова (Солянникова), Данила Яремичева. Монахи стали відмовлятися виходити з Лаври, а навпаки, вимагали і вимагають відновлення прописки. Але влада пішла далі, трьом вручили обвинувачення і на 26. XII. 1962 р. дали повістку на суд, знову обвинувачують у «порушенні паспортного режиму». Суд не відбувся, тому що монахи виїхали до Москви прохати допомоги і захисту у святійшого Патріярха, але, як відомо, святійший Патріярх про все це знає і нікому ще не поміг, його зусилля ніхто не бере до уваги. Так, у березні 1962 року комуністи по-звірячому повелися з намісником Лаври архимандритом Севастіоном, і ось до тепер Патріярх не може його ніде влаштувати, а комуністи не дають затвердити нового намісника Лаври. Коли безвладдя, їм легше душити монахів.

Ми просимо Вас, дорогі панове, розгляньте прохання християн нашої країни і прийміть резолюцію, щоб комуністи зупинили глум, щоб поновили монахів Почаївської Лаври хоч би за станом на 1962 рік, всім поновили прописку і гарантували свободу особи [людини], яку вони проповідують. Ми в розпуці, від 1 січня обіцяють відібрати у Лаври частину корпусу для школи механізації, а де частина — там нічого не залишиться, допоможіть нам!

30. XII. 1962 р.

*Християни великої нашої країни:
України, Білорусії, Молдавії і інших областей*

З 19 корпусів, зайнятих монастирем, залишилось лише 5. Монастир перебуває на межі ліквідації, монахинь примусово випи-сують і гонять із монастиря. Запечатали ігуменський будинок. Ігумена щоденно викликають до відділу КДБ, до Уповноваженого в райвиконком, вимагають «згоди» на закриття монастиря. Грозять засланням.

ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ,
ГОЛОВАМ УРЯДІВ УСЬОГО СВІТУ,
НАСТОЯТЕЛЯМ УСІХ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ
І ОБ'ЄДНАНЬ, ХРИСТІЯНАМ УСЬОГО СВІТУ

С К А Р Г А

Ми, православні християни Росії, всіх її областей і республік, вирішили звернутися до Вас, шановні панове, святійші владыки, браття в Ісусі Христі, щоб ви спільно розглянули нашу проблему: як нам бути, як нам далі жити, — невже нас до кінця замучать комуністи, поруйнують усі церкви і молитовні дома, знищать усіх церковнослужителів і християн? Поможіть нам!

Наша країна велика, в нас, в основному, всі люди віруючі, комуністів-безбожників меншість, але при владі всюди знаходяться комуністи, які розгорнули гоніння на віру, на християн. Директиви щодо цих заходів ідуть від ЦК КПРС, з Москви, але місцеві гонителі вже стараються, які лише хто придумас, застосовує муки, намагається вислужитись. Так, у багатьох областях Росії тракторами знесли (зовсім) церкви, або зруйнували частково, вже не дозволяють відправляти богослужень. Особливо потерпіли західні республіки, Молдавія і Україна. В Молдавії квітло православ'я, тут було 36 монастирів, у яких подвизалося біля 3000 осіб, тепер розсіяні, хто куди може, ходять по світі. Ще сумніша картина на Україні, тут і дорахуватися годі, скільки комуністи поліквідували монастирів і церков, скільки християн і священнослужителів засудили й замучили. Повністю зліквідували єпархії: Дніпропетровську, Запорізьку, Чернігівську і Хмельницьку. А в тих єпархіях, що збереглися, церков залишилося (зовсім) мало. Більшість поруйнували, попалили. Не припиняється таке гоніння до останнього часу. Віруючих, які ходять до церков, моляться Богу — звільняють з праці, позбавляють пенсій, наказовим порядком забороняють молитися і ходити до церкви. Особливо терпіли молодь і діти. Міжнародню конвенцію про незастосування дискримінації в галузі освіти* взагалі при-

---

* Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти була ратифікована 2 липня 1962 р. і набрала чинності в СРСР 1 листопада 1962 р. (див. «Ведомости ВС СССР», 1962 р. No. 44).

ховали від народу. Формально, вона ратифікована Верховною Радою СРСР у листопаді минулого року, але насправді її не застосовують. Її (текст) можна дістати лише в Москві в деяких вищих установах, але не в будь-якій бібліотеці, де є в наявності «Ведомости Верховного Совета». Далі, для прикладу, в Почаєві, на Україні, з цим питанням зверталися віруючі до директора середньої школи Почаєва Васильченко І. І., а також до представника селищної ради Малкуша Л. Г. і до інших місцевих начальників, які не допускають дітей до Лаври молитися, у школі по-звірячому здирають з дитячих грудей хрестики, старших учениць зовсім відсунули від занять за те, що ходять до Лаври. У вечірній школі змушені вчитися Овчаренко О. А., Васильєва Л. Н. та інші дівчата. Коли їм нагадали про міжнародню конвенцію, то начальник КДБ Почаєва Максимов і директор школи Васильченко говорять: «Ми маємо свої конвенції, які ви виконуйте, ця — для янк!». Мінімальну свободу відвідування віруючими церков можна спостерігати лише в Москві, Загорську і Петрограді, де бувають іноземці. Це місця на показ, але й тут, якщо глибше подивитися на внутрішнє життя, [то] немає жодної свободи. До Тройце-Сергієвої Лаври не приймають послушників уже три роки, а до духовних шкіл приймання обмежене, загальні вказівки диктують органи КДБ і т. д. Але, видно, гоніння тут менше, ніж на Україні чи в інших районах. На Україні, в самій столиці, в Києві, жакливі гоніння, там позасідали так гонителі, як Гладаревський, Пінчук, Голубань та інші, які зовсім втратили сумління, над людьми знущаються — вони називаються Уповноваженими в церковних справах при Раді Міністрів.

При їхній старанності церкви столиці одна за одною зникають з лиця землі. Так у Дарниці 5 липня 1963 року поруч з церквою екскаватором викопали велику яму і вночі церкву висадили в повітря, звалили в яму і засипали. Вранці люди прийшли молитися і розгубилися. На місці колишньої церкви — садять клюмби. Вечорі напередодні священик служив вечірню і догадався, що йде підготовка [до] зруйнування церкви, він звернувся, щоб йому дозволили винести з вівтаря антимінс та ін. церковні речі, але у відповідь його схопили, замкнули в КПУ і протримали до ранку, поки не розправились з церквою. На Червоноармійській вулиці, в св. Троїцькій церкві, також увечорі служили вечірню, а вранці всередині церкви все знищено, не залишилось ні одної цілої ікони. Таких прикладів часто-густо

(як комуністи всупереч волі народу нищать церкви). Тепер у Києві хочуть закрити Флорівський дівочий монастир, монахинь тримають впроголодь, заборонили готувати їжу, опечатали їх[ню] кухню, відібрали будинки, опечатали ігуменський будинок і мають намір примістити там дитячі ясла, щодня ходять до монастиря міліція, КДБ і партійні робітники, визначають термін, щоб монахині розїжджалися з монастиря. Таке загальне гоніння на св. Церкву.

Не залишилася в спокої і Почаївська свята Лавра, її насельників добивають. Уже третій рік облоги, ледве витримують ченці, а їх також хочуть узяти голодом, відділити від віруючих, щоб віруючі не відвідували Лаври, не підтримували ченців. З майна в Лаврі все відібрали і далі відбирають: на днях у Лаврі забрали 45 ліжок, коня, бочкотару, брезенти та інші дрібниці. Це «добровільно» передає ігумен Варфоломей у подарунок місцевій владі. Лавру й далі придушують податками, штрафами й усякими внесками на «фонд миру» тощо. Кожний начальник: Максимов, Бочкарьов, Малкуш — іде до Лаври з протягнутими руками: «Віддай, — говорить ігуменові Варфоломію, — а ні, то відберемо». Міліція не припиняє переслідувати паломників і монахів. І далі ходять у Почаєві по квартирах, паломників затримують, забирають в міліцію, штрафують, відбирають речі, дорогоцінності й гроші, б'ють і судять. Усі монахи живуть без прописки, їх щоденно непокоять, штрафують, оформляють матеріали для суду. Вони звертаються з клопотаннями до всіх установ, але допомоги немає ніякої. Покірливо просимо: допоможіть поновити монахів у Почаївській Лаврі. Розгляньте наше церковне питання, яке є невідкладним питанням великого числа населення нашої країни. Ми просимо: задовольніть наше прохання, накажіть, щоб наш уряд гарантував свободу церковнослужителям і віруючому населенню країни.

5. XI. 1963 року

Поможіть нам!

*Християни всієї Русі, України і Білорусії
і всіх областей великої нашої держави*

В Суди згідно Об'єднаних
Націй
Від мешканців м. Лозаїв і
Богомоловців

Скарга

Ми мешканці м. Лозаїв і прилеж. Богомолови,
любимо Лозаївську наву і бажаємо зовсім
в ній пожитися, але зуміраємо зі старе-
вляри всегато примиселів і наємвсвітків.
Всім відомо, що Гадяцький Союз бореться
за права людини, не тільки на словах,
а насправді вони еруді і безбоязно поширала
і порушають права вірної людини.
Напр.: в Лозаївській наві вони відняли
всю землю і даже огорож з садом, який входить
в охоронну зону архітектурного пам'ятника
вигрізали біля війн наві і передали в хрис-
тивань лікарні і місцевої ради, які знищили в
це Будинок наві, бувший архітектурний
судиток, який знаходиться на території

Факсиміле скарги мешканців Почаєва до ООН.
Один з небагатьох документів православного самвидаву,
писаний українською мовою.

4187

К у д а
 К о с с с р 6 6 4 2 5
 К л е в, К р е с т а т к и 2
 М о з з в е р с к и й
 с. Д о с о в б о р с ь к а
 Н о м у С т а н к е в и ч 3. Е

г. Киев, Крестатки, № 2, Прокуратура УССР

13-3-62 г. Зак. 1639

ПРОКУРАТУРА
 УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ
 СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ
 РЕСПУБЛИКИ

Сообщаю, что Ваша жалоба посту-
 шившая в Прокуратуру УССР, регистре-
 № 4187-84 и направлена для проверки и приня-
 г. Киев, Крестатки, 2. тия мер.

прокурору Миср Ножаловичи Ускасти

с предложением обласнати сообщить Вам о результатах.

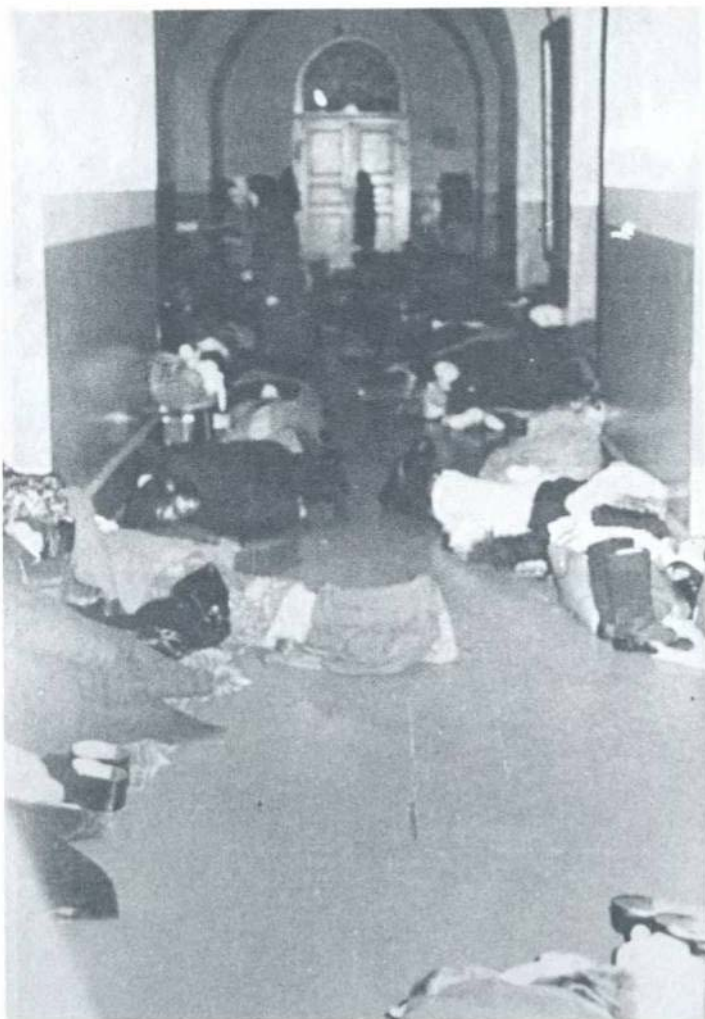
Прокурор отдела
 Прокуратуры УССР *Арикеанов*

**Відповідь Прокуратури УРСР на скаргу матері
 переслідуваного монаха Почаївської Лаври Станкевича.
 Відповідь писана російською мовою.**

1960-ті роки в Почаєві: переслідувані каральними органами, одягнені паломники сплять в приміщеннях Почаївської Лаври.

1960-ті роки в Почасві: паломники ночують в Почаївській Лаврі.

**Св. Успенська церква Почаївської Лаври
перетворювалась вночі на притулок для переслідуваних паломників.**

Колишня українська греко-католицька церква у с. Іване-Золоте Тернопільської обл. перетворена на православний собор; у ній і віддалі збережено українські національно-релігійні оздобы.

НАМАГАННЯ ВЛАДИ РОЗІГНАТИ ПОЧАЇВСЬКИХ ЧЕНЦІВ

Маючи на меті довести до закриття Почаївської Лаври, влада розгорнула в 1962-63 роках особливо широку кампанію переслідувань її ченців, зокрема шляхом насильного позбавлення їх прописки в Лаврі, щоб примусити їх залишити монастир. Декого вивозили з Лаври силою. Переслідувань зазнавали всі — від звичайних ченців до архимандритів.

Тут наводиться лише частина прохань, з якими зверталися переслідувані до своєї місцевої духовної влади, а часом навіть до самого Московського патріярха. Але й там у найкращому випадку вони діставали лише вислови співчуття.

[154]

ДУХОВНОМУ СОБОРОВІ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ ВІД МОНАХА ПАВЛА (БАТАНОВА)

П Р О Х А Н Н Я

Покірно прошу отців Духовного Собору виклопотати відновлення моєї прописки в Лаврі, яку у мене відібрали адміністративним способом. Мене щодня викликали в міліцію і вимагали покинути Лавру. Я категорично відмовлявся. Тоді до мене причепились, щоб я показав паспорт для перевірки. Застосовуючи насильство, мене замикали в КПУ, я був змушений показати паспорт. У мене майор Данілов забрав паспорт для перевірки, а в дійсності пішов до паспортного стола і поставив штамп виписки та сказав, що коли я буду далі жити в Лаврі, то посадять у в'язницю за порушення паспортного режиму.

З сумом я тимчасово виїхав, але ніде не знайшов притулку. Хоч до якого уповноваженого зайду, всі відсилають із словами: «Звідки прийшов, туди і забирайся». Я поїздив і знову прийшов до Лаври, без Лаври для мене не буде життя.

Прошу поновити мене. Духовна влада не звільнила мене з Лаври.

16. VI. 1963

Монах Павло

[155]

ДУХОВНОМУ СОБОРОВІ СВ. УСПЕНСЬКОЇ
ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ

ВІД ІЄРОМОНАХА ІЛАРІЯ
(КОРОЛЯ ІОАКИМА МАРКОВИЧА)

П Р О Х А Н Н Я

Святі отці Духовного Собору, я хочу вам розповісти про мою виписку з Лаври, де я прожив від 1942 року до цього часу.

В березні 1962 року мене викликали в міліцію, там були Бочкарьов, Максимов та інші працівники, прізвищ яких не знаю. Бочкарьов казав мені, що Лавру скоро закриють і щоб я виїхав з Лаври. «Набирай, — каже, — пшениці, там у вас у Лаврі багато, та інших продуктів і виїжджай на батьківщину».

Я відмовлявся, що з Лаври не поїду, я вже слабкий здоров'ям, ніякої батьківщини я вже не маю, я монах і моя батьківщина — Лавра. Батько мій давно вже помер, а мати дуже старенька, живе у брата. Я в Лаврі прийняв чернецтво, є сином монастиря, присягав Богові, що до кінця життя пробуду на послушництві в монастирі, робіть зі мною що хочете, я нікуди з Лаври не піду.

Вони викликали мене щоденно, а були такі дні, що по двічі на день. Тема розмови була та сама — чи не надумався я виїжджати з Лаври і коли виїду; до того часу будемо виклимати, поки не виїдеш. Максимов із списком по 10-15 чоловіка, приходив до Лаври до благочинного, і посилає в міліцію; там їх збереться по 5 людей і починають мучити. Часом прикидаються дуже добрими. Бочкарьов каже: «Я розумію, ви також люди, і вас треба влаштувати. Тепер уряд постановив ліквідувати монастирі, але ми не хочемо вас викидати напризволяще, на вулицю, ми повинні вирішити, кого в дім для старих, кого до

рідних, у кого вони є, хто сам собі місце знайде, хто відмовиться від Лаври — дамо працю, всі умови, вибирай по-доброму». Я від цієї їхньої «доброти» відмовився. Тоді мене почали викликати щодня і вже застосовували всякі заходи та слова. Максимов каже: «Якщо не підеш з Лаври, погано буде. Ми таких, як ви, у тридцять роки розстрілювали без жодної мови, а тепер ми з вами розмовляємо, просимо, не слухаєте нас, будемо вживати заходи».

Почали шукати, щоб до чогось прискіпатися, ходили в недільні і святкові дні великими групами до Лаври, робили облави і перевіряли, нібито без паспорту, у багатьох відберуть паспорт і випишуть та виганяють з Лаври. В будні дні щодня далі викликають в міліцію. Максимов завжди приносить список з призначенням, кому в яку годину з'явитися.

Одного разу я служив акафіст Божій Матері, приходять благочинний отець Владислав і каже: «Скидай ризу і йди зараз в міліцію, тебе викликають на 11 годину».

Я примушений був покинути молитву, перервати богослуження і йти в міліцію, слухати мораль. Іншим разом викликав і Максимов і з ним було ще шість працівників міліції, відібрали мої ключі і сказали — виїжджай, більше тебе в келію не пустимо.

Потім викликали члена Духовного Собору архимандрита Самуїла (намісник архимандрит Севастіян був тоді заарештований) і кажуть йому: «Дайте йому грошей (показуючи на мене) і нехай завтра виїжджає з Лаври». Я категорично відмовляюсь, що нікуди не поїду. Тоді вони викликають благочинного ігумена Владислава і кажуть йому, щоб він завтра викликав автомашину, навантажив мої речі і відіслав мене на батьківщину.

Я знову повторив, що нікуди не поїду і не міг витримати таких знущань, сльози самі почали литися, почав плакати. Так мене тримали три години, а потім під конвоєм повели до Лаври до намісника. Їх було шестеро. Намісникові те саме кажуть, щоб завтра відіслав мене на батьківщину. Я почав плакати, вони насміялись з мене, капітан Максимов віддав ключі від моєї келії, і вони пішли.

Я такого страху витримувати не можу, я хвора людина, тільки скажуть — іти в міліцію — відразу серце розривається, у мене вада серця і від таких викликів здоров'я зовсім занепало. Вони мене мало що не замучили. Так викликали до вересня місяця.

А 1 вересня я ледве, чудом Божим, лишився живим. Я проходив послушництво в кухні, носив з комори дрова в кухню. Чую, у дворі Лаври гудуть вантажні автомашини.

Я присів біля дров і тихенько сиджу. Через якийсь час відкриваються двері комори, помітили мене і кажуть, що я ховався, а я присів біля дров і тихенько сиджу. Підскочили до мене два дужі міліціонери двометрового росту і повели мене до моєї келії. Я перелякався, там їх було вже чоловік 15, біля келії чергують 5 чоловік, замки вже поломані, двері відкриті, побачивши, що мене немає, почали мене шукати і знайшли в коморі. В келію заходять 15 чоловік міліції. Капітан Остапенко відразу каже, щоб я давав паспорт. Він забрав мій паспорт і наказує, щоб я за 5 хвилин вибрався з келії. Я кажу, що нікуди не збираюсь. Мене призначили служити Службу Божу, тижневу, в церкві Печерній і мені тепер треба буде йти до церкви. Це було в суботу 1. IX пополудні біля 3-ої години дня. На мене почали сильно кричати, і я почав плакати. Капітан Остапенко дає наказ міліції винести мої речі. Я крізь сльози бачу, як зривають мої завіси, розстеляють на підлозі, скидають мої речі і забирають. Все забрали і тоді схопили мене за руку і почали тягнути у двір. Тягнув мене до коридору старший лейтенант міліції Лисак, і це бачив монах Нестор, як мене тягнули.

При викиданні був присутній благочинний ігумен Владислав. Намісника в той час не було. Надворі мене кинули у вантажну автомашину. Тоді до мене підходить начальник паспортного стола і подає мені паспорт і каже, що я виписаний з Почаївської Лаври.

Так от, святі отці, як мене виписували з Лаври, насильно, всупереч моїй волі і бажанню. Я сиджу на автомашині і плачу, нічого не бачу, не можу дихати, аж почорнів. До цієї ж машини посадили о. Аліпія, хоч його батьківщина в сторону Рівного, а його посадили на Вінницьку автомашину.

Крізь сльози я бачу повний двір міліції. Біля брами чергує міліціонер, з ключами від неї. Нашу машину випускають першою. В кабінку до нас сідає капітан Максимов, а інший старший лейтенант до нас в кузов. Нас везуть не через святі ворота, чорним ходом повз міліцію та ІТС. Погода тоді була холодна, ішов дощ. Нагорі, під дощем, при вітрі, мене провезли 300 кілометрів до моїх рідних, я перестудився, не міг йти. Приїхали о другій ночі. Скинули мої речі на дорогу, частину пом'яли, потовкли і невідомо куди поділи.

Я трохи відійшов і почав добиратися назад до Почаєва. Прийшов до Лаври. Намісник сказав мені служити, а благочинний віддав ключі від келії.

Прошу отців і далі не зачіпати, дати можливість жити у Лаврі.

9. VII. 1963 р.

Смирений ієромонах Іларій

[156]

ДУХОВНІЙ РАДІ ПОЧАЇВСЬКОЇ УСПЕНСЬКОЇ ЛАВРИ
ВІД АРХИМАНДРИТА САМУЇЛА

П Р О Х А Н Н Я

Я, архимандрит Самуїл, в мирі Волинець Серафим Іванович, народився в 1903 р. в селі Давиняче, Тернопільської області. В 1927 році я вступив до Почаївської Лаври...

... За останні пару років органи, що стоять при владі, багато разів викликали мене до міліції і настирливо вимагали, щоб я виїжджав з Лаври, бо Лавра позбавлена свого попереднього призначення, а насельники її повинні влаштовуватися, хто де хоче. На це я не погоджувався. Останній раз мене викликали і суворо наказали, щоб приніс і віддав свій паспорт, але я цього не виконав, за що був особливо покараний.

3. IV. 63 р. велика група міліції прийшла до Лаври. Братія, серед них і я, звершували молитву в Успенському соборі, за закритими дверима. Працівники міліції спустились мотузками в Успенський собор, у вітвар. Я побачив, як вони спускались, перелякався, сховався за мантії, але від їхнього обшуку уже не можна сховатися. Кілька чоловік взяли мене під руки і повели до моєї келії. Келія уже була відкрита. Вони силою, без всякого на те дозволу, відібрали у мене паспорт, поставили штамп виписки і самі винесли мої речі на машину і відвезли мене на батьківщину до брата-колгоспника в темне, вогке і тісне приміщення, де жити аж ніяк неможливо.

Духовною владою із складу братії я не виписаний. На цій підставі я негайно повернувся до Лаври. Але мені жити не дають. І тепер мене викликають в міліцію, штрафують, погрожують судом, кажуть: не заберешся, жити не дамо.

Я в Лаврі прожив 36 років і згідно з чернечими обітницями я хочу і повинен жити в Лаврі.

З огляду на вищесказане, прошу отців Духовного Собору Лаври порушити клопотання перед владою про по-

новлення моєї прописки в Почаївській Лаврі. Жити в ній до кінця днів моїх.

10. VII. 63

Архимандрит Самуїл

[157]

ДО ЙОГО СВЯТІЙШЕСТВА, СВЯТІЙШОГО ОЛЕКСІЯ,
ПАТРІАРХА МОСКОВСЬКОГО І ВСІЄЇ РУСИ
ВІД ІЄРОМОНАХА ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ
АРКАДІЯ (КОПИЛОВА А. Д.)

Я, ієромонах Аркадій Копилов, примушений звернутися до Вас, Ваше Святійшество, з проханням про поновлення моєї прописки в Почаївській Лаврі. Я лаврський монах, постійно жив у Лаврі, порушень і зауважень ніколи не мав, намагався жити так, щоб виконувати Закон Божий, у всьому корячись духовній і громадянській владі. Але не зважаючи на мою покірну поведінку, 1. IX. 62 р. місцева влада завдала мені, як і іншим монахам, насильство. Насильно викинули з Лаври і вивезли на ст. Дубно, щоб я виїжджав з Лаври. Супроводили мене капітан Тернопільського КДБ Сириченко та інші працівники міліції, імені і прізвищ їх я не знаю. Таке виселення я вважаю неправильним, я хочу жити в Лаврі, а тому я повернувся назад до монастиря. Я звернувся до Почаївського відділу міліції, щоб поновити мою прописку, але замість того вони мене вилаяли, оформили підписку на виїзд і обіцяли судити, бо я виїжджати відмовився.

Я звертався кілька разів до Духовної Ради Лаври з проханням поклопотатися про прописку, звертався до єпископа Григорія, але ніде позитивної відповіді не одержав, а навпаки, взяли у мене три підписки на виїзд, двічі штрафували по 10 карбованців і безперервно вимагають покинути Лавру. Я не злочинець перед державою, я не хочу бути на лаві підсудних, я найкращі роки віддав службі радянській державі, 20 років працював на важкому виробництві, дістав інвалідність і одержував державну пенсію.

Решту днів моїх бажаю віддати на служіння Богові. За це мене і почали переслідувати, спочатку позбавили пенсії, вимагаючи покинути Лавру, а потім силоміць мене вики-

нули з Лаври. Мені прикро, що я чесно працював і на виробництві і в монастирі, а на старість наді мною зну-щаються.

Нехай що хочуть, те й роблять, я з Лаври не піду і під загрозою розстрілу.

Тому прошу, Ваше Святійшество виклопотати відновлення моєї прописки в Лаврі.

26. VII. 63 р.

Ієромонах Аркадій

[158]

ДУХОВНОМУ СОБОРОВІ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ ВІД ІГУМЕНА СЕРАФИМА

П Р О Х А Н Н Я

Шанобливо доповідіаю Духовному Соборові про те, що я, Бондар Степан Михайлович, в чернецтві ігумен Серафим, 1906 року народження, вступив до Почаївської Лаври в 1924 році, де проходжу послушництво до теперішнього часу. Але 1. IX. 62 р. місцева влада мене виселила з Лаври таким способом: до мене в келію увірвалось кілька міліціонерів і почали вимагати звільнити келію, самі, без намісника Лаври і благочинного. Я звільняти не хотів. Вони повиносили мої речі, взяли мій паспорт, на ходу поставили штамп виписки і мене під руки під конвоем вивезли на економію, посадили на вантажну автомашину і відвезли до брата у Старий Почаїв, всупереч моему бажанню. Брат має родину, мені там жити немає де, у нього маленька тісна квартира. Указів про це виселення не було від духовної влади, і таке звільнення я не вважаю правильним, а тому я повернувся назад до Лаври, де й живу до теперішнього часу.

Але почаївська міліція не дає проходу, знову виганяє мене з Лаври, де не зустрінуть — усно вимагають покинути Лавру. 4 липня 1963 року викликав начальник міліції офіційно, за підпискою вимагав залишити Лавру і виїхати до брата. Я сказав, що у брата немає місця і просив поновити мою прописку в Лаврі, але на жаль, дістав відмову. І в додаток начальник міліції сказав начальникові паспорт-

ного стола, щоб приготував повістку і скерував до дому старих. Я хочу жити в Лаврі і з огляду на те, що я монах, давав обітницю не залишати Лаври до самої смерти, де я прожив 39 років, віддав усе своє здоров'я, втратив фізичні сили, а на старості мені не дають спокійно померти.

Прошу отців Духовного Собору порушити клопотання перед владою поновити мене, як незаконно виписаного з Почаївської Лаври, і дати можливість старому ігуменові дожити в ній до своєї смерти.

11. VIII. 63 р.

Ігумен Серафим

[159]

ЙОГО СВЯТИЙШЕСТВУ, СВЯТИЙШОМУ ОЛЕКСІЮ,
ПАТРІАРХОВІ МОСКОВСЬКОМУ І ВСІЄЇ РУСИ,
ДУХОВНОМУ СОБОРОВІ ПОЧАЇВСЬКОЇ
СВЯТО-УСПЕНСЬКОЇ ЛАВРИ

РАПОРТ

Ваше Святійшество, Святійший наш Отче!

У зв'язку з відсутністю преосвященнішого єпископа Григорія, який перебуває у відпустці, згідно з інструкцією Духовного Собору з 30 жовтня 1889 року за №. 4143 п. 8, звертаємося безпосередньо до Вас, Ваше Святійшество.

4 липня 1963 року начальник Почаївського відділу міліції майор Білошкурський, в присутності начальника паспортного стола капітана Белика і голови селищної ради Малкуша Лева Григоровича, викликали до кабінету начальника міліції наступних насельників Лаври: архимандрита Самуїла, ігумена Серафима, ігумена Адама, ігумена Вячеслава, ігумена Вавилу, ієромонаха Серафима (Кінаха), ієромонаха Іларія, ієродияконів Саватія, Йосифа, Діонісія, а також намісника Лаври ігумена Варфоломея та благочинного Лаври ієромонаха Каллиника.

Начальник міліції Білошкурський відразу запитав, чому названі особи живуть у Лаврі?

Намісник Лаври, ігумен Варфоломей відповів, що згідно з заявами цих ченців їх виписали незаконно і вони просять поновити їхню прописку в Лаврі.

На цю тему начальник міліції провадив бесіду особисто з кожним ченцем і ставив кожному окремо запитання, але всі відповідали, що вони хочуть жити в Лаврі, що вони старі монахи і їм немає куди йти. Начальник міліції відповів, що випишуть путівки до дому для старих і сказав начальникові паспортного стола, кого з них записати до дому старих, а на решту скласти протоколи. В основному за те, що ці монахи живуть в Лаврі, обвинувачували намісника Лаври ігумена Варфоломея, але він відповів: «Я монах і вони монахи, куди я їх викидатиму?» Начальник міліції заперечив: «Погано працюєш. Поставимо питання, щоб тебе звільнити, а тим часом усіх непрописаних, намісника і благочинного будемо штрафувати вже не по 10 карбованців, а по 50». І тут же наказав начальникові паспортного стола скласти протоколи.

Другого дня, 5. VII. 63 р. начальник паспортного стола капітан Белик приніс протоколи до Лаври на наступних ченців: намісника Лаври ігумена Варфоломея, благочинного — ієромонаха Каллиника, ієромонаха Іларія, ієромонаха Валеріяна, ігумена Вячеслава, архимандрита Самуїла, ієродиякона Йосифа, ієродиякона Андрія, ієродиякона Діонісія, монаха Нестора — для ознайомлення, після чого передасть адміністративній комісії для відповідних заходів.

Далі начальник паспортного стола щодня турбує, викликає в міліцію кількох ченців, щодня телефонує і приходить до Лаври.

Вашого Святійшества смиренні послухники і повсякчасні молитовники:

*в.о. намісника Лаври ігумен Варфоломей,
члени Духовного Собору архимандрити:
Кронід, Поліхроній, Васой, ігумен Серафим,
Благочинний Лаври ієромонах Каллиник,
секретар Духовного Собору ієромонах
Всеволод*

Документи чч. 152-159 друкуються вперше. — Архів «Смолоскипа». Машинописи, переклади з російської.

АРЕШТИ І УВ'ЯЗНЕННЯ

Коли такі заходи, як залякування, допити, відбирання паспортів та інші утиски не приносили бажаних наслідків, влада нерозважливо вдавалась до арештів Почаївських ченців. У листі, наведеному нижче, говориться про долю одного такого в'язня за віру.

[160]

ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЕВІ ООН
ПАНОВІ У ТАНОВІ
ВІД ЩУР ЄФРОСИНІІ ВОЛОДИМИРІВНИ
ПОЧАЇВ, ВУЛ. ГРАБИ NO. 1
ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ, УКРАЇНА

Ваша Величносте, дорогий пане, я повністю усвідомлюю коло Ваших обов'язків і робіт, наскільки Ви обтяжені, але крайнє горе примусило мене переконливо просити Вас розглянути і мою скаргу.

Хоча моя скарга особиста, горе, яке спіткало мене — це не особисто моє горе — це плач і сльози всього християнського населення України і всієї Росії, і тому Ви не повинні відкинути мого прохання.

Я християнського ісповідання, мати шістьох дітей. Мій чоловік і два сини брали участь у Великій війні 1941-1945 років, де загинули чоловік і син, а один повернувся.

Молодший мій син Анатолій забажав бути ченцем і вступив у Почаївську Лавру в 1953 році.

Хоча ми жили в крайніх нестатках, знемагали від голоду, життя наше проходило більш-менш спокійно. Ми, християни, не спокушались матеріальними благами, знаючи, що життя наше тимчасове, і втішались нашою спа-

сенною вірою в Господа Ісуса Христа та блаженством майбутнього життя.

Але в 1961 році цей позірний спокій порушено. Християн почали гнати з Почаєва, а ченців з Лаври. Займались цією «ідеологічною роботою» органи КДБ, спонукувані ЦК партії з іншими працівниками, а також притягнуті всі пов'язані з ними партійні організації та партійні робітники. На таємних партійних засіданнях ухвалено було кілька постанов за всяку ціну вжити всіх заходів для ліквідації Почаївської Лаври, і кожному членові партії дали громадське навантаження — всебічно утискати християн.

Християн частково звільняли з праці, частково залякували: якщо будете ходити до Лаври, вивеземо з Почаєва. Дехто почав ісповідувати таємно, заради кусня хліба.

З ченцями справа здалась їм простою: налякаємо добре, і вони побіжать. Але прорахувались. Ченці, вірні своїм обітницям, терпіли всі види «впливів» (побої, камери) і не виходили з Лаври.

Тоді комуністи почали заарештовувати і садити в тюрму, перед тим відібравши прописку. (Самі, щоб приховати свої злочини, морально і фізично «вплинули» на архиєрея, щоб він фіктивно оформив звільнення заарештованих, допоміг їм боротися з релігією).

І таким чином підганяли ченцям статтю 196 КК УРСР — порушення паспортного режиму. Ченці почали незаконно жити в Лаврі.

До однієї з цих груп потрапив мій син Анатолій, який уже прийняв постриг в Лаврі з іменем Андрія і був рукоположений в сан ієродиякона. Його засудили на рік позбавлення волі за згаданою статтею порушення паспортного режиму. Всім мусить бути зрозуміло, що режиму ченці ніяк не могли порушувати, бо ж вони прикуті до стін Лаври, нікуди не ходять, а постійно живуть на одному місці. Порушує той, хто відібрав прописку і вимагає виїзду з Почаєва. А якщо врахувати те, що ми, його рідні, зокрема я, його мати, живемо тут, то йому вже виїжджати з Почаєва немає куди. Але в комуністів мій чучне завжди буде біле, і навпаки. І таким чином мій син мучився в катівнях 1 рік. Тримали його в дуже поганих умовах, в кам'яному кар'єрі, прийшов ледве живий.

Повернувся, як монах, звичайно, знову до Лаври. Знову почались репресії, підписки про виїзд, штрафи, слідства і т. д.

Він намагався домогтися правди у вищих інстанцій.

Описав мені подробиці дій органів міліції, КДБ, дружинників і т. д. і скерував на розгляд до різних організацій у Москві (Хрущову, Брежневу і ін.). Ми надіялися, що таке знущання припиниться. Але що ж? Прописку синові не поновили, а знову заарештували і обвинуватили, як ворога радянської влади, що займається релігійною пропагандою і «наклепами» на радянські органи.

Заарештували 10 лютого 1964 року і тримали під слідством шість* місяців до 13 липня 1964 року, все складали, щоб обвинуватити. А 13 липня 1964 р. продемонстрували свою «справедливість»: засудили мого сина вже на 3 роки позбавлення волі в суворому режимі. Вирок для оскарження суддя мені відмовився дати, приховуючи свої брудні махінації, бо ж увесь суд — це демонстрація насильства над християнами. За свідків служила більша частина представників комуністів Почаєва, як от: голова Белик, начальник Почаївського штабу народніх дружин Максим'юк і ряд інших — всі злочинці, гонителі християн в Почаєві, а суд — це розіграна комедія, складена за шість** місяців слідства.

Маклуш заявив: «Ми боремося тільки з дармоїдами, волоцюгами, спекулянтами і т. д. — молитись ми не захищаємо».

Белик: «Виписувати ми нікого не виписуємо, тільки згідно з розпорядженням єпископа Григорія та ігумена Варфоломея» (значить вони не винні, «архиерей сам розганяє ченців»).

Максим'юк: «З ченцями ми боремося, бо вони порушники радянської законности: крадуть дрова, які належать школі, і возять до Лаври. Ми затримуємо машини і, отже, живимо заходів».

Голуб'єва (член ради): «Ми з ченцями воювали, морально їх били, і будемо бити до переможного кінця».

Прокопчук (дружинник): «Ми в Почаєві шукаємо тільки волоцюг і злочинців супроти радянської влади, а супроти християн ми навіть виявляємо піклування. Вони терплять, сплять на землі під Лаврою, тому ми їх забираємо в міліцію, щоб зберегти їхнє здоров'я і т. д.»

І судді, і захисники, і свідки були одні і ті самі.

Зрозуміло, що найбільш закоренілий злочинець ніколи не визнає, що він винен, а тим більше не визнає, що воно

---

* Фактично 5 місяців, але в оригіналі 6.

** Те саме.

винне, все бандитське товариство. Всі вони мають рацію, але рація їхня лише на язика.

Я прошу Всесвітню Організацію вплинути на комуністів, щоб вони дали свободу ченцям і всім християнам. Мій син — це не єдиний випадок в Почаєві. Це ланцюг усіх злочинів комуністів. В казематі поневіряються вже почаївські ченці: ієродиякона Апеллія (Станкевича) втретє кинули у в'язницю, мого сина вдруге, ієромонаха Діонісія вдруге. Ігумена Вячеслава засудили вже вдруге, і ряд інших, які тепер вийшли на свободу, на тому ж становищі: їм не відновлюють прописки, не видають документів і т. д.

Репресії тривають. Тому я закликаю християн усього світу ставити опір комуністам, ніколи їм не вірити, всі їхні слова брехливі, основані на тому, щоб тільки обдурити народи і закабалити у своє рабство. Кожен християнин повинен запам'ятати, що Господь наш Ісус Христос вказує, що не можна двом панам служити і не можна миритися у своїх думках з безбожниками. Треба докладати всіх зусиль на захист істин християнського ісповідання.

Вибачте мені, панове, якщо я щось сказала не так, я проста неосвічена жінка, не вмію добре висловлюватись. Але мені дуже і дуже шкода бачити страждання мого сина і інших його братів. Мене комуністи лякають, що і тебе посадимо разом з твоїм сином. Нехай садять, нехай знущаються. Мене нічого не лякає заради істин Господа Ісуса Христа; я на все згідна, але бажаю, щоб і інші люди знали, що таке російські комуністи. Бо вони на світовій арені виступають, як ангели-справедливці. Всі їхні слова брехня, всі вони служителі спокусника сатани, і в усьому йому уподібнені.

Люди доброї волі, поборники добра і миру на землі, захистіть нас від ярма комунізму.

Почаїв, 1964 рік, місяця липня 25 дня

Щур Єфросинія Володимирівна

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ВІРУЮЧИХ

Переслідувань в Почаєві зазнавали не тільки ченці, але й віруючі та прочани, які приходили до Лаври молитися. Особливо активізувалися переслідувачі під час великих свят. Не знаходячи захисту на місці, населення посилало скарги до Москви, навіть до самого генерального секретаря КПРС Хрущова. Зрозуміло, що допомоги не діставали вони й там. Два наведені нижче листи — це крик розпачу переслідуваних за віру.

[161]

ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМІТЕТОВІ КП СРСР І М. С. ХРУЩОВУ

Чи це правда, що директиви боротьби з релігією таємно пересилаються в районний і обласний комітети партії з ЦК? Народові їх не оприлюднюють, а навпаки, журнал «Наука и религия» пише про свободу, що ніяких утисків не існує, а газети теж підтверджують, і стаття 124 Конституції запевнює. Але в розмові секретар Тернопільського обкому Шевчук висловлюється, що його замучили Ваші директиви, що він не винен в знущаннях у Почаєві, але змушений їх виконувати з наказу партії. Щось сумнівна його невинність, є і його велика частка злочинів, він лише скидає на директиви, але під його опікою щодня в Почаєві працівники державного апарату і агітатори з Почаївського музею атеїзму чинять злочини. На чолі Почаївського музею атеїзму стоїть Андріюк, він такі нісенітниці пише про Почаївську Лавру, що з нього не тільки віруючі, але й атеїсти сміються. Жодного виступу, жодної статті Андріюк не випустив правдоподібно, а тільки шалену брехню, бузувірські наклепи, при чому він підписується чужими іменами. Але наклепи лишаються наклепами, народ обурюється і всупереч тому, поспішає до Почаївської Лаври помолитися. Що ж робить Андріюк? В пориві божевілья він прибіг 27

серпня 1963 року до Лаври. Підібрав таких самих розбійників, як і сам: Максим'юка, Романюка і т. п. Романюк, з його наказу, позвонив до Лаври всіх начальників КДБ, міліції, пожежників і увесь актив району.

Максимюк радий на цьому «ділі» погріти руки. Він відомий усім злодій, професіонал-карманник. У віруючих він відбирає гроші, речі, бере хабарі з шоферів, які заїжджають до Почаєва: давай 5 карбованців і їдь собі, а ні — права в кишеню і на інспекцію. Він майже не працює, а тільки грабує народ. Він рахується на пошті начальником Держдруку, але на праці буває рідко, а займається тільки гонінням віруючих з Лаври. Коли на пошту приїхав ревізор Ягній, дівчина, і почала перевіряти його відділ, виявилось, що там темний ліс, він і там шахрує, гроші забрано — підписка не оформлена і тому подібне. То ж він не допустив ревізора, прилюдно побив дівчину. І що ж? Начальник пошти звільнив його з посади, але з наказу парткому його поновили. Як же це, комуніст, а до того ж незамінимий атеїст, б'є нещадно віруючих? А те, що він карманник, це не біда, нехай — увечорі почастиє їх в ресторані, є за що випити. Грабіжництво йому ставлять в заслугу. Коли йому не щастить на дорозі пограбувати, то він іде в церкву і вирізує кишені. Так було і 27 серпня 1963 р. Максим'юк з Андріюком почали викидати з церкви людей, вирізав в однієї жінки гроші, а та почала лементувати, і увесь народ побачив хто, бо храм був добре освітлений електрикою. Максим'юк вирішив позбутися світла: в темряві буде значно краще різати кишені, ніхто не побачить, а як стане кричати, то й очі виріже, народ не побачить. Отже взявся відрізати від Лаври світло. Перерізав усі драти, якими Лавра з'єднана з іншими будовами, але не допомогло, світло горить далі. Максим'юк не знав, що Лавра користується власним світлом, яке дістає з маленького моторчика, влаштованого в підвалі. Він вважав, що коли Лавру відрізано від електростанції, то світла не повинно бути, а світло постачають таємно механіки з психлікарні. Він намагався їх обвинуватити, а коли з того нічого не вийшло, то поставив питання в КДБ, міліції і райвиконкомі, щоб у Лаври забрати і той моторчик, не дати світла монахам. З Лаври вони побігли на автобусну станцію, почали там не пускати людей до Лаври, там знущались і г...*и, і так до ранку, а ранком на пропій «зароблені гроші»

---

* Оригінальний лист пробитий кулею.

зас...* ресторан. Хіба це атеїстична робота? Це розбій, і при тому все робиться за безпосередньою участю парткому [з] Крем'янця і Тернополя. Якщо це Ваші директиви, то просимо...* припинити, а винних покарати, бо наша історія набагато страшніша за В'єтнамську, тільки що наші віруючі не йдуть на самогубство, а терпляче чекають помилування від уряду. ...* тому і скеровуємо до Вас цю скаргу на ласкавий перегляд і задоволення наших життєвих інтересів.

29. VIII. 1963 року

Колгоспники України

[162]

ЦК КПРС, М. С. ХРУЩОВУ,
ГЕНЕРАЛЬНОМУ ПРОКУРОРОВІ СРСР РУДЕНКОВІ,
УПОВНОВАЖЕНОМУ В СПРАВАХ РОСІЙСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ
СРСР КУРОЄДОВУ

Чому досі не припиняються знущання в Почаєві?

Чому не дотримується законність супроти громадян-християн, які зазнають знущань з боку працівників державних установ: міліції, дружинників, партійних робітників і працівників Почаївського музею атеїзму?

Почаїв тримають, як режимне місто, як заборонену зону. Не буває такої ночі, коли б працівники (правильно їх можна назвати бандитами) з міліції і дружинники не турбували населення.

Наводимо факти, які сталися:

11. VII. 1963 року Почаївський відділ міліції з дружинниками зробили повний погром селища. Оперативні групи з міліціонерів і дружинників робили перевірку «пашпортного режиму». Почали перевірку з 24:00 годин ночі і цілу ніч турбували мирних трудівників, не даючи спокою. Багатьом повибивали двері і вікна (тим, хто несвоєчасно встигав відкрити їм двері), багатьох побили. Вся перевірка супроводжувалась грубим хуліганством та знущаннями, наругами над віруючими. Працівники були п'яні. Так шу-

---

* Оригінальний лист пробитий кулею.

кають богомільців, які приїжджають молитися до Лаври. Хто примушує вночі турбувати населення? Таку картину можна спостерігати ціле літо. Її схвалює обком і обласні організації, і вони беруть безпосередню участь.

Ось як вони обставили Почаїв на свято преподобного Іова 10. IX. 1963 року. На під'їзних трасах автодоріг до Почаєва стояв 21 автоінспектор, з них 18 районних і обласних, а три — аж республіканські. Міліцейського складу, офіцерського і сержантського (в уніформах) було 125 осіб, крім місцевого, Почаївського, а партійних робітників і працівників державної безпеки, переодягнутих в цивільний одяг, було 211. Додатково було виділено ревізорів з досвідчених працівників КДБ. Від 9. IX. 1963 р. до 12. IX. 1963 р. транспорт до Почаєва був заборонений. Водіїв чотирьох автобусів, які не підлягають Тернопільському управлінню, позбавлено прав і скеровано у зворотньому напрямку. Багато шоферів таксі в ці дні були позбавлені прав водія за те, що наважились їхати до Почаєва; затриманим, обшукуваним не було ліку. Увесь народ ішов на свято пішки.

Питаємо, яку ж небезпеку становить для держави те, що народ бажає молитися Богові в Лаврі? Чому їм треба проходити через такі митарства? І де ж свобода? Тільки на сторінках «Ізвестій» і «Науки». Почаївське і тернопільське начальство воістину чинить злочини супроти народу. Поставили начальником дружини залятого бандита — Максим'юка, який уже під час війни займався грабунками і шахрайством, а тепер партія доручила йому розправлятися з релігією. От він і діє: грабує, б'є, утискає різними способами. Під його безпосереднім керівництвом 10. IX. дружинники порізали жінку у дворі школи механізації (колишній будинок міліції).

20. IX. 1963 року Максимюк з дружиною чинили погроми на Липовій вулиці, відбирали у віруючих ікони та предмети релігійного культу, викидали на вулицю. Були Максим'юк, Романюк, Прокопчук, Голуб'єва та ще двоє. Свої погроми вони перетворили на суцільний грабунок, повідбирали гроші і кращі речі, дорогоцінності. Це не єдиний випадок: як тільки свято, так терпить кілька християнських домів. Особливо терплять беззахисні жінки, їх цілком оббирають дружинники та ще й погрожують: «Як тільки будете скаржитись — уб'ємо».

Як Максим'юк, так і вся його дружина складається із злодіїв, п'яниць і бандитів. Голуб'єва завжди валяється

п'яна під буфетом в Почаєві. Романюк побив людей, що і ліку немає...* Його власна жінка намагалась трохи приборкати, докоряла, що він невинних людей мучить, то він і з жінкою розправився. Вивіз її в ліс на тій самій машині «Медична допомога», побив до втрати притомності так, що вона вся була чорна, як вугілля. Три дні жінка була непритомна і тепер перебуває в лікарні. Ось який молодий комуніст, перший дружинник — усього три місяці, як прийняли в партію, такі партія гартує кадри. Але і старші комуністи нічим не поступаються в цьому. Ми були свідками, як 21. IX. 1963 року начальник Почаївського паспортного стола капітан Белик з начальником штабу дружинників Максим'юком не пускали людей до церкви, особливо дітей. Але одна жінка не хотіла повертатися назад, і з нею було двоє дітей. Белик з Максим'юком так побили її каблуками чобіт, що вона не може тепер ходити. Це відбувалося о 17 годині 30 хвилин 21. IX. 1963 року.

Факти наведено не всі, тільки ті, які нам довелось бачити. Знущань усіх ми й не знаємо, та й перелічити їх тяжко, але справа в тому, що ще минулого року Тернопільський прокурор давав нам відповідь, що провадиться розслідування і винних каратимуть. Виявляється, що це лише замилування очей, а в дійсності знущання посилюються, винних, навпаки, заохочують і підтримують, і всі винні дістали підвищення й нагороди. І доки вони будуть нас мучити? Дайте нам відповідь!

21. IX. 1963 р.

Християни Почаєва:

*Миронова, Морозова, Сторожук,
Трофимчук, Сторож, Васильчук та інші*

Вже третій рік триває таке гоніння в Почаєві. Кульмінаційний період був минулого, 1962 року, у вересні місяці, але і цього року гоніння не припиняються, на всі свята не пускають християн до Лаври. Кожний християнський дім у Почаєві на прикметі, кожний християнин тремтить — ось прийдуть, битимуть, відніматимуть ікони, книжки та інші церковні речі! Як нам тяжко! Допоможіть нам!

Документи чч. 160-162 друкуються вперше. — Архів «Смолоскипа». Машинописи, переклад з російської.

---

* Оригінальний лист пробитий кулею.

70-і РОКИ: ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ТРИВАЮТЬ

Чотири наведені тут документи з 70-х років свідчать, що влада не змінила в ті часи ані своїх намірів щодо Почаївської Лаври, ані своїх методів в намаганні її ліквідувати. Залишився навіть один з чільних гонителів — капітан міліції С. Белик (дуже можливо, що й деякі інші).

Четвертий документ походить приблизно з того самого часу, що й перші три, але на Захід він дійшов щойно 1980 року. На відміну від них і численних інших матеріалів релігійного самвидаву, писаного російською мовою, ця скарга віруючих і мешканців Почаєва написана українською.

[163]

ДУХОВНИЙ СОБОР
ПОЧАЄВО-УСПЕНСЬКОЇ
ЛАВРИ
25 вересня 1973 р.
No. 70

ГОЛОВІ РАДИ В СПРАВАХ
РЕЛІГІЙ ПРИ РАДІ
МІНІСТРІВ СРСР
ТОВ. КУРОЄДОВУ В. А.

м. Почаїв, Тернопільської обл.

Оцим Духовний Собор Почаївської св. Успенської Лаври найшанобливіше доповідає Вам про те, що в Почаївській Лаврі насельникам і богомольцям доводиться зазнавати чимало неприємностей.

Всю територію Лаври забрано, Лавра не має землі у своєму розпорядженні. Сад-город, де вирощувались овочі і фрукти, відібрано. В колишніх Лаврських будовах, навколо неї розміщено такі заклади: клуб біля вікон гуртожитку монахів, поруч психлікарня. Постійна робота клубу перешкоджає молитві монахів, вигуки хворих доносяться до храму і гуртожитку, що викликає велике незадоволення серед людей. Кожній людині ясно, що такі заклади розміщено навмисно з метою психічного впливу на Лавру, вони перешкоджають релігійному життю людей і ображають їхні почуття. Але богомольцям доводиться ще тяжче, їм взагалі немає де притулитися. Гостинниця Лаври, архиерейський дім, взято під поліклініку, але для цієї мети

гостинниця не пристосована і її плянують тепер передати та влаштувати в ній музей атеїзму. Це ще більше стисне релігійне життя людей. Навіть тут біля самого храму людину буде переслідувати антирелігійна агітація. Коли ж тоді людині молитися? Все її мирне релігійне життя порушується. Це викликає загальне обурення релігійних людей.

Духовний Собор Лаври просить Вас про повернення гостинниці і недопущення музею атеїзму поруч з храмом.

Намісник Почаївської Лаври — *Архимандрит Самуїл*

Секретар Духовного Собору — *ігумен Всеволод*

[164]

ДО КОМІТЕТУ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІРУЮЧИХ,
СВЯЩЕНИКОВІ ОТЦЕВІ ГЛІБОВІ ЯКУНІНУ

ВІД БУВШОГО ФРОНТОВИКА,
ПРАВОСЛАВНОГО ХРИСТИЯНИНА
БАЙДЮГА ФИЛИПА АФНАСІЄВИЧА

Я, Байдюг Филип Афанасієвич, 1906 р.н., уродженець Вінницької області, все своє трудове життя віддав для держави. Працював в державних установах, органах внутрішніх справ, брав участь у Великій Вітчизняній війні, у війні з Японією. Поранений, маю нагороди, одержую пенсію. Одночасно я релігійний, завжди вірував і молився Богові і вирішив дожити старість, догоджаючи Богові при монастирі. Я приїхав до Почаївської Лаври, Тернопільської області; це не так далеко від нас — в межах 300 км. — молитися і допомагати братії. В Лаврі братії мало, до мене поставились добре, але напав начальник паспортного стола, капітан міліції Белик С.М. Він тримає Лавру під наглядом і чіпляється до всіх, що до неї приїжджають. Кожного свята він ходить по Лаврі і перевіряє народ, приїжджим наказує виїжджати з Почаєва, арештовує, штрафує і застосовує насилля. Коли помітив, що я допомагаю, причепився до мене, кілька разів заарештовував. 23 червня 1976 р. оштрафував мене на 10 карбованців і взяв підписку про виїзд. Я заплатив штраф, виїхав. Минув якийсь час, і я знову приїхав, бо без церкви і богослуження життя неповноцінне, нецікаве і нудне. Але Белик не залишив мене в спокої. 28 серпня 1976 року я допомагав в кухні готувати обід, коли прийшов Белик і забрав мене в міліцію, почав

знущатися, ламати руки, перевіряти кишені, забирати ключі, довго тримав в міліції, не давав молитися і допомагати братії.

Я старенький, пенсіонер, оборонець Батьківщини, і мені прикро, що в мої старі роки наді мною так знущаються. Невже я не заслужив своїм чесним трудом в нашій державі старі роки дожити спокійно, за своїми релігійними переконаннями, в молитві?

Чому Белик створив облоговий режим для Лаври і нікого не прописує, тероризуючи народ і братію Лаври?

Байдюг Ф.А.

[165]

ГОЛОВІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛВИКОНКОМУ ІЛЬІНУ Й. І.,
УПОВНОВАЖЕНОМУ РАДИ В СПРАВАХ РЕЛІГІЇ
СТАРОВІЙТОВІ В.І.

Адміністрація Почаївської Лаври звертається до Вас з нижченаведеним проханням: у 1961 році в Лаврі, яка є видатною пам'яткою архітектури XVIII століття світового значення, було вилучено сад, який разом з архітектурними спорудами становить єдиний ансамбль. Щобільше, прилягаючи безпосередньо до архітектурних пам'яток Лаври, сад являє собою охоронну зону. Згідно з постановою Законодавства про пам'ятки історії, культури й архітектури, «кордони окремих зон визначаються з урахуванням існуючих кордонів (вулиці, квартали, сквери і т.д.), а також історичної топографії даної місцевості. Найменшим виділенням кордону охоронної зони від пам'ятки слід вважати не менше 50 метрів» (див. «Законодавство про пам'ятки історії й культури», *Збірник нормативних актів*, Київ, 1970, стор. 393). І ось саме такої охоронної зони архітектурні пам'ятки монастиря були позбавлені. Порушено природний ландшафт. В теперішній час Лавра з її численними архітектурними будовами немає жодної охоронної зони, чим явно порушується Законодавство про охоронні зони пам'яток культури. У Лаврському саду, який знаходиться на території охоронної зони, існують давні поховання фундаторів і монахів, але сад відділений від архітектурних пам'яток Лаври. Перебуваючи у віданні інших організацій, Лаврський сад зазнає спустошення та стоїть перед загро-

зою знищення. Саду ніхто не доглядає, фруктові та інші дерева гинуть, землі навколо цих дерев не обкопують і не чистять. Довгі роки безгосподарного ставлення до саду призвели до того, що монастирський сад перетворився на занедбаний пустир. Монастирська стіна, яка огорожує сад і одночасно являє собою кордон охоронної зони, також поступово руйнується та вимагає невідкладного ремонту.

У світлі недавно прийнятого Верховною Радою СРСР Закону про охорону та використання пам'яток історії й культури таке безгосподарне зневажливе ставлення до охоронної зони Лаврських пам'яток архітектури здається явним порушенням Законодавства про охорону пам'яток історії й культури, що тягне за собою кримінальну, адміністративну чи іншу відповідальність згідно з законодавством Союзу РСР і союзних республік (див. Закон СРСР про охорону і користування пам'ятками історії й культури від 29 жовтня 1976 р., стаття 31 і 32). Тому адміністрація Почаївської Лаври і звертається до Вас з уклінним проханням відновити охоронну зону пам'ятки архітектури, передати у відання Лаври сад та стіну, що його оточує.

1 листопада 76
102

Намісник Почаївської Лаври
архимандрит Яків

[166]

В ОРГАНІЗАЦІЮ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ
ВІД ЖИТЕЛІВ М. ПОЧАЇВ І БОГОМОЛЬЦІВ

С К А Р Г А

Ми жителі м. Почаїв і приїжджі богомольці любимо Почаївську Лавру і бажаємо завше в ній молитися, але зустрічаємо зі сторони влади багато принижень і насильства.

Вам відомо, що Радянський Союз бореться за права людини, но це тільки на словах, а насправді вони грубо і безбожно [нечітко] порушують права віруючої людини.

Наприклад: в Почаївській Лаврі вони відняли всю землю і даже огород з садом, який входить в охоронну зону архітектурного пам'ятника, відрізали біля стін Лаври і передали в користування лікарні і міської Ради, які знищили... Будинок Лаври, бувший архиерейський будинок, який зна-

ходиться на території Лаври і входить в склад архітектурного ансамблю Лаври, то вони забрали насильно під ліклініку і тому нарушили територію монастиря. На святих воротах, що ведуть в Лавру, де проходять люди на богослужіння, проїжають заграничні гості, вони насильно відібрали бувшу над вратами церкву [? — нечітко] і розмістили штаб міліцейських дружинників, які постійно знущаються над вірними, б'ють, віднімають лічні речі. Молодих жінок насилують і забороняють ходити в церкву, ведуть на міліцію і беруть від них розписку про срочний виїзд з Почаєва і роблять різні насмішки. Рядом з братським корпусом Троїцького собору знаходиться будинок, бувший [... нечітко], де знаходилась типографія, яку закрили 30 р. тому і там тепер розмістили обласну психоневралогічну лікарню і устроїли тепер клуб біля вікон корпусу Лаври, що явно суперечить правам віруючої людини і нарушують молитовний спокій братам Лаври. Психічно хворі, привезені зі всіх сторін, роблять великий шум і кричать брудні слова, які доносяться в храм божий і священнослужителям утруднюють богослужіння.

Для приїждих віруючих нема готелю, вони ідуть по квартирах, а якщо міліція зловить їх на квартирі, то штрафують людей за те, що приймають богомольців. Власті не хочуть повернути гостинницю архиерейського дому і тому богомольний народ повинен ночувати на камені. На монашеській кладбищі, де 1973 [або 1978?] році була коронація чудотворної ікони, влада розмістила в будинках людей, які позаводили курей та інш., розвішують на пам'ятниках білю, руйнують пам'ятники, виписують нецензурні слова на пам'ятниках, спустошують наше кладбище. Таким образом, що свобода прав людини, під яку підписався Л. Брежнев в Гельсінкі, місцевими властями не тільки не виконується, а грубо порушується і... [нечітко].

Ми жителі Почаєва і віруючий народ звертаємося до Вас з великою проською захистити наші права віруючих людей від грубого і наглого насильства безбожних властей.

[Підпису]

Чотири вищеподані документи друкуються вперше в перекладі з російської мови. Четвертий документ-скарга написаний українською мовою. Копія рукописної скарги зберігається в архіві «Смолоскипа». Скарга була опублікована в газеті «Свобода», ч. 244, Джерзі Ситі, Н. Дж., 1980, 20 листопада.

80-і РОКИ: СТАНОВИЩЕ ДАЛІ БЕЗ ЗМІН

Останніми роками кількість самвидавних документів, які доходять з України на Захід, включно з релігійним самвидавом, значно зменшилась; за всіма ознаками, з огляду на сувору кампанію влади, спрямовану проти правозахисників та інакодумців. Цей документ — один з небагатьох, що пробились через залізну завісу. Начальником паспортного стола у Почаєві замість горезвісного С. Белика став І. Морозовський, але від цього нічого не змінилось. Гоніння тривають.

[167]

ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА — ГОНІННЯ ТРИВАЮТЬ

Минуло лише кілька років з того часу, як влада організувала гоніння в Почаївській Лаврі. На час нібито все затихло, але в дійсності це лише так здається, і гоніння тривають. Багатьох ченців не прописують на території Лаври, келії стоять порожні, і сама Почаївська Лавра перебуває сьогодні на грані закриття.

Цього року, як і під час кожної своєї відпустки, ми вирішили провести час в паломництві по святих місцях Росії. Відвідавши такі місця, як Псковсько-Печерський монастир, Одеський св. Успенський монастир, ми, за старою традицією вирушили до св. Успенської Почаївської Лаври, яка міститься в Тернопільській області. Ми щороку відвідуємо цей монастир, і те, що тут побачили, не могло залишити нас байдужими. З розповідей місцевого населення ми довідались, до з кінця 1983 р. на Лавру розпочався тиск влади (міліції, органів КДБ). Цей тиск чиниться не тільки на ченців, але і на паломників-богомольців, в чому ми самі невдовзі переконались. Так, під час вечірнього

богослуження напередодні свята св. Миколая 20 травня 1984 р. до Успенського собору зайшли співробітники міліції, переодягнуті в цивільне і почали перевіряти документи богомольців. Багато міліціонерів були у нетверезому стані. Особливо ретельним був лейтенант Морозовський Іван Степанович, призначений в кінці 1983 р. начальником пашпортного стола Почаївського ОВД. Він вимагав документів не лише у молоді, але і в стареньких бабусь. Після закінчення богослуження у Троїцькому соборі міліціонери били ногами людей і виганяли з храму.

Був і такий випадок. Скотаря Почаївської Лаври зупинив Морозовський і вимагав від нього, щоб той виїхав, хоча скотар — людина пенсійного віку. Після цього Морозовський відіслав його до психіатричної лікарні, де той пробув два тижні. Вдруге його схопили увечорі в Лаврі, йому заламали руки і насильно потягнули в міліцію. Тут Морозовський бив його, вимагаючи, щоб той виїхав з Почаєва. Серед іншого, Морозовський ударив його головою об стіл, від чого той втратив притомність і прийшов до себе зойно у психіатричній лікарні. Втретє, побачивши Морозовського, він був змушений тікати.

Був випадок, коли міліція схопила у храмі богомольців пенсійного віку і відіслала до психлікарні.

На Великдень 1984 р. Морозовський з міліціонерами ходив перед Великодньою полунощницею по Успенському соборі і перевіряли у богомольців документи.

Від 1984 р. від усіх тих, що влаштовуються на працю в Лаврі електриками, вартовими і т. п. почали вимагати, щоб вони пред'являли дозвіл від уповноваженого, хоч жодного дозволу на влаштування на таку працю закон не вимагає.

Від ченців Лаври стало відомо, що міліція ходить по корпусі о 12 годині ночі і пізніше в нетверезому стані, інколи вимагаючи, щоб відкрили келії.

Не дають будуватися. Наприклад, до Почаєва привезли цеглу, а за ніч її порозтягали.

Зрештою, нам стало відомо, що, наприклад, у Рівенській області люди, послані владою, за ніч розтягли цілий храм.

[1984]

Друкується вперше. — Архів «Смолоскипа». Машинопис, переклад з російської.

**УМОВИ ЖИТТЯ В ОФІЦІЙНО
ЗАРЕЄСТРОВАНИХ ПРАВОСЛАВНИХ
ПАРАФІЯХ**

**ПАРАФІЯ СВ. УСПЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ
У ПАВЛОГРАДІ**

Той факт, що група віруючих (щонайменше 20) організовується в парафію і реєструє її у відповідних органів влади, не обов'язково означає, що вони можуть спокійно молитися і задовольняти свої духовні потреби у своїй церкві. Атеїстична влада на кожному кроці дошкуляє їм: підсилає своїх агентів, які стають членами парафії, просуваються з підтримкою влади на керівні становища і розкладають громаду; настоятелями часто стають (теж з благословення влади) невіруючі ні в що аморальні «священники». Всі потреби проти цих зловживань залишається «голосом вопіючого в пустині».

Нижче наведено два документи-скарги віруючих Успенської церкви в Павлограді і один з парафії св. Духа у с. Варварівці, Дніпропетровської області, в яких змальовано страхітливі умови їхнього церковно-релігійного життя. Подібні події, описані в скаргах парафіян, відбуваються і в деяких інших громадах: в архіві «Смолоскипа» є, наприклад, документи з парафій у Миколаєві, Великих Загайцях на Тернопільщині та ін.

[168]

**АРХИЄПИСКОПУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОМУ
ЛЕОНТІУ**

**Ваше Високопреосвященство,
святий Владико Леонтій!**

Простіть заради Христа, що знову турбуємо Вас, але Господь волю Свою творить через людину, тому без Вашої допомоги обійтись не можемо.

24-го липня ц. р. [1977] відбулися збори 20-ки в присутності секретаря міськвиконкому Станішевської Н. Ф. Це були не збори, а справжня рада нечестивих: помолитися перед зборами не захотіли, кричали всі разом, хто голос-

ніше, навіть Станішевської не соромились, і вона не могла навести порядок, її не слухали. Винуваті намагались кожному, хто їх обвинувачував, загородити рота. І все ж таки Мати Божа помогла розкрити їхні злочини перед Богом. Систематичні пиятики, навіть під час відправ, у кладовці старости, та ще за церковні гроші і крадіжка церковних грошей, надокучили Господеві. Він, вельмимилостивий, чекав від них щирого каяття, яке було в Закхея, а вони «покаялись» тільки перед секретарем з метою, щоб вона їх залишила для продовжування грабунку. Вони змушені були при ній визнати свою вину в усьому, бо свідчив не папір, а живі люди, та ще ті, хто з ними був співучасником. Єдиний з них не був співучасником, а свідком — Перепада І.І., член 20-ки з 1971 р. Він то й бачив, як староста, замісник, голова ревіз. комісії і один її член — Кисіль, на церковні гроші купують горілку і в час служби пиячать. Перепада являється їхнім постійним помічником у збиранні тарілкових грошей і ін. церковних приходів. Про розкрадання грошей і пиятики за церковні гроші свідчили Кравченко П.І., колишній гол. рев. комісії і Бондаренко, що став після нього, потім Бочкарьова, продавчина свічок, Виходцев — член двадцятки. Кравченко розповідав, як староста в їхній присутності, як із своєї кишені, брав гроші з тарілкового збору і посилав бухгалтерку, як наймолодшу, по горілку.

Бондаренко також розповідав про те, як пропивались і розкрадались церковні гроші. Показовий той факт, що до початку зборів ми сиділи на лаві і розмовляли: раптом підходить до нас паніматка о. Бориса і розкричалась: «Щоб ваші кістки сьогодні гнили, ви відбираєте у нас хліб і знайте, якщо о. Бориса знімуть, то й церкву закриють». Але ми вирішили стукати — стукайте і відчиниться вам — якщо потрібно, будемо звертатися і до Патріярха, і до Брежнєва, і до Куроєдова, але не залишимо їх на попередніх місцях. Адже вони «розкаяні» дійшли до того, що Перепад і Левановій погрожують: «Не припините, денебудь уб'ємо — справді „закхеевське” покаяння». Просто в голову не вкладається, як можна в 65-75 років, та ще в церкві, стати на такий шлях?

Ми звертались до уповноваженого Шендрика В.С., а він нам: «А де квитанції, що вони брали гроші?» Безглуздо вимагали на доказ якісь квитанції. Вони ж і самі не заперечували на зборах, але оскільки в них немає ні страху, ні совісти, то залишити на попередніх місцях їх ми не можемо. Адже всі люди знають про ці темні справи і яка

спокуса буде для парафіян. Тому, святий Владико, заради спасіння всіх парафіян і їх же самих, благаємо Вас, підкажіть уповноваженому Шендрикові В.С., — телефон його — 42-81-79, що їх не можна залишати на їхніх місцях.

м. Павлоград Дніпропетровської єпархії
13. VIII. 77 р.

Просимо прощення і святих Ваших молитов
— многогрішні

Людмила - Параскева - Іван - Анастасія

[169]

УПОВНОВАЖЕНОМУ В СПРАВАХ РЕЛІГІЇ ПРИ
РАДІ МІНІСТРІВ т. КУРОЄВОДУ В. А.

УПОВНОВАЖЕНОМУ В СПРАВАХ РЕЛІГІЇ УРСР
т. ЛИТВИНУ К. 3.,
РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ «ПРАВДА»

ВІД ПАРАФІЯН УСПЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ
м. ПАВЛОГРАДУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТИ

«Навчити їх і допомогти їм воювати за справедливе за всіма правилами законної в РРФСР війни за права».

«Необхідно зберігати свято закони і приписи радянської влади і слідкувати за їх виконанням усіма».

В.І. Ленін

Мабуть ці вислови вождя світового пролетаріату забули наші уповноважений Шендрик В.С. і секретар міськвиконкому — Станішевська Н.Ф., інакше не появилась би ця скарга.

Наша церква має 106 тис. карб. валового приходу в рік. А в якому вона стані? Люди здавали додатково засоби на позолоту вітваря, але коли було зібрано майже 2 тис. крб., староста раптом побачив, що вітвар не сьогодні — завтра завалиться, з'їджений шашелем, і до позолоти непридатний. Але міняти його він і не збирається, доки сам не впаде, і каже: «На мій вік вистачить».

В церкві холодно, але парового опалення не потрібно ні настоятелю, ні церковній раді — ніби це їхній власний

дім. Дім для хрестильні тече, постійно грязюка. І це після того, як зробили так званий «капітальний ремонт», вартістю в 14 тис. крб.

Ми вдарили тривогу, бо бачимо, що це халтура: де були вибиті дірки, так і залишились, стіни пофарбовані білою фарбою і до наступного літа будуть чорними. Ми підказали, що в церкві такий ремонт не роблять, а у відповідь нам заявили: «Ми тут хазяїни і буде по-нашому». Церковна рада на чолі з старостою систематично пиячить просто в церкві за церковні збірки, а також зібрані гроші розділяли між собою. Про це свідчили на зборах 20-ки два колишні голови ревізійної комісії т.т. Кравченко П.І. і Бондаренко А.Ф., продавець свічок т. Бочкарьова А.Г., член двадцятки Перепада І.І., колишня просфорниця Леванова Л.А. Староста вину свою визнав, але добровільно від обов'язків не відмовився ні один з них. Переобрати їх уповноважений т. Станішевська Н.Ф. без дозволу Шендрика не дозволила, хоч казала, що уповноважений у цю справу вмішуватися не має права, мовляв, ви краще знаєте своїх людей і маєте право це питання вирішити самі, але до приїзду т. Шендрика з відрядження перевибрати стримаємось. Вона сказала, що викладе йому всю картину і думаю, що він заперечувати не буде. Якщо б тов. Станішевська була на місці Шендрика, то ясно, що все розв'язалось би так, як належить за законом. Але тов. Шендрик вирішив це питання інакше: в першу чергу дав прочухана Станішевській (її ставлення до скаржників різко перемінилось), за те, що вона задумала дотримуватись Конституції СРСР і слідкувати за тим, щоб не порушувалась «Деклярація прав», підписана 33-ма країнами, в т.ч. й Л.І. Брежневим у Гельсінкі. Він одним махом вирішив приборкати «бунтарів» за свої права:

1. У двадцятці будуть ті, хто нам потрібніший і церковній раді, «а хто з вас хоче, того я не прийму і більш 20-ти осіб у двадцятці не буде». На підставі якого припису він це заявляє, коли за законом для всіх церков Радянського Союзу — членом двадцятки може стати будь-який бажаний, і членів може бути 30-40 осіб?

2. «Церковну раду перевибрати я не дозволяю, чим більше таких, тим краще для нас. Нехай хоч усе з церкви розтягнуть, хоч позаливаються горілкою і вилізуть п'яні на купол — ми їм тільки спасибі скажемо». Хто це ми? Та ж радянська держава найсправедливіша й наймиролюбніша, і її політика збігається з думкою і бажанням Шен-

дрика. Та і як можна добитися загального миру, якщо всередині країни буде вестися «холодна війна»?

3. Коли ми сказали, що доб'ємося перевиборів церковної ради, зміни настоятеля і бухгалтерів, тоді він різко відповів: «Кого ви виберете, того не зареєструю, у мене на це є право і вашу церкву закриють, от і домагайтесь, якщо хочете залишитися без церкви».

Шендрик грубо порушує нашу Конституцію, не бажаючи задовольнити просьбу віруючих, які писали йому колективний лист, з проханням дозволити переобрати увесь склад церковної ради і змінити бухгалтерів. На неодноразові письмові скарги письмової відповіді не надійшло. Серед нас є учасники Великої Вітчизняної Війни, що захищали свободу нашої Батьківщини, так як же можна не рахуватися з їхньою думкою?

У зв'язку з тим, що після зборів пішов уже другий м-ць (вони відбулися 24 липня 1977 р.), просимо Вас в найкоротший строк дати вказівку т. Шендрикові і Станішевській, щоб вони припинили порушувати права віруючих:

1. Зарахувати в двадцятку (тих, що) подали заяву в міськвиконком.

2. Дозволити переобрати старосту і змінити бухгалтерів.

3. Зареєструвати тих людей, кого ми вважаємо достойними і хочемо вибрати в церковну раду.

28 серпня 1977 р.

Підписи: 27 осіб.

ПАРАФІЯ ЦЕРКВИ СВ. ДУХА У С. ВАРВАРІВЦІ

[170]

**ОБЛАСНОМУ ПРОКУРОРОВІ
ВІД ВАРВАРІВСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ**

С К А Р Г А

Ми, церковна рада, двадцятка і парафіяни Варварівської церкви примушені звернутися до вас по допомогу.

У нас поставлено уповноваженим т. Чуніхіна, а пом. уповноваженого т. Нестерова, які, як нам відомо, повинні

дбати про порядок у храмі, про правильне оформлення документації та сувору реєстрацію хрещень, панахид, молебнів, чого абсолютно не дотримуються.

Немає жодного контролю ні з боку уповноваженого, ні з боку помічника, а навпаки, створено всі умови старости для розкрадання всіх доходів церкви, а уповноважений і пом. уповноваженого взяли все це під своє прикриття.

Ось відбуваються такі явні факти: ми, двадцятка храму, спостерігали за всім, що діється у храмі протягом багатьох років. Мовчали, але мовчанці прийшов кінець. Староста храму, якому 82 роки, знахабнів. Ревізії уповноважений не робить з явною метою, ніколи не скликали двадцятку і ревізійну комісію та церковну раду для звіту старости, і тоді ми вирішили покласти всьому цьому розкраданню край. Церковна рада і ревізійна комісія 1973 року вирішили зробити ревізію самі, без уповноваженого. Ревізію почали, виявили багато лівого матеріалу, і староста закрив храм, не дозволив закінчити ревізію, і виявилось, на чому він наживався. З цієї причини було скликано двадцятку, а також був присутній помічник уповноваженого тов. Нестеров В.Ф., щоб староста дав звіт за всі роки. Ми від старости зажадали, щоб він дав звіт бодай за два останні роки — 1972-1973. Він не був підготований, навіть недільного і місячного звіту у нього не було, скільки продано свічок, просфор, скільки відслужено молебнів, панахид, хрещень і ін. за місяць. Двадцятка одногolosно виступила за звільнення старости тов. Гриценка П.Ф.; на захист його ні з боку парафіян, ні з боку двадцятки ніхто не виступив. Уповноважений дав вказівку — старосту від роботи не усувати, а тільки зобов'язати його зробити ревізію. Ревізію було зроблено, виявилась недостача 3600 карбованців.

Після ревізії було скликано двадцятку в присутності помічника уповноваженого Нестерова, де було поставлено питання про звільнення старости за його розкрадання. Одногolosно наполягали на звільненні всі, але помічник уповноваженого Нестеров став на захист старости і довів двадцятку до такого стану, що всі були примушені встати і піти. І протягом 1974 і 1975 років продовжується розкрадання цим старостою доходів церкви на його користь. Триває також продаж лівих матеріалів у храмі, і уповноважений тов. Чуніхін та пом. уповноваженого не допускають повстати проти старости і навіть виганяють з храму. Ці охоронці порядку сприяють повному розкраданню доходів храму, щоб у держ. банк від храму не потрапило ані копійки.

Хочеться ще повідомити про такий важливий факт: у 1974 р. благочинний Стрижик служив у храмовий святковий день. Після служби зажадав 100 карбованців і сказав так: «Я у вас служив і мені заплатіть за це 100 карбованців». З панахиди забрав усі гроші і продукти, навантажив у машину і одвіз додому (хоч його служба і ламаного п'ятака не варта). Того ж дня гроші, які були зібрані серед парафіян на утримання храму, староста відніс до віктаря Стрижикові.

Староста наказує тим людям, які роблять збірку у храмі на утримання, він забороняє їх рахувати і примушує кидати в касу без рахунку.

Де ж охоронці порядку т. Чуніхін і Нестеров? На такий грабунок храму одна відповідь — на хвилину поглухли і осліпли на свою користь. Про цей факт грабунку Стрижика і старости ми повідомили пом. уповноваженого т. Нестерова. Він нам прямо заявив: «Хоч куди ви звертатиметесь, ніхто вам не допоможе, він нам підходить і в усій області такого старости не знайти». Сам староста клав на тарілку на весіллі подарунок готівкою купюри по 50 і 25 карбованців, а бабуся подарувала внучці ощадкнижку з грошинами на машину. Ми просимо вас в першу чергу забрати уповноваженого т. Чуніхіна В.А. і пом. уповноваженого т. Нестерова В.Ф., забрати грабіжника — старосту Гриценка П.Ф. Дайте нам можливість поставити чесних людей на старосту, і увесь дохід ітиме не в кишеню старости та уповноваженому, а державі.

В чому нижче підписується двадцятка Варварівського храму:

Заступник старости — *Шумякова Є. І.*
Коновалова А. Н.
Коваль О.
Хильченко
Паскаль

Друкується вперше. — Архів «Смолоскипа». Машинопис, копії оригіналів, переклад з російської.

НЕ ДАЮТЬ МОЛИТИСЯ

Відомі випадки, коли влада відмовляє віруючим у відкритті церкви в їхній місцевості, хоч місцева громада виконала всі приписані правила і процедури. Нижче наводиться один приклад — з м. Лозова, Харківської області.

[171]

ГОЛОВІ ВИКОНКОМУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ НАРОДНІХ ДЕПУТАТІВ

З А Я В А

Ми, православні віруючі міста Лозова, Харківської обл. багато разів зверталися з проханням про забезпечення права нам в нашому місті виконувати релігійні потреби, але щоразу нам відмовляли, мотивуючи це тим, щоб ми їздили з нашого міста туди, де є церква, і там виконували релігійні потреби.

Так, була останній раз усна відмова зам. уповноваженого в справах релігій по Харківській області тов. Арістова В.Н. на наш лист від 1 грудня 1978 р.

Ми вважаємо, що це не є задоволення нашого права виконувати наш релігійний обов'язок. Тому просимо вирішити у відповідності з існуючим Законом, дати можливість виконувати релігійні обов'язки за місцем нашого проживання в місті Лозова.

Копія листа, переданого уповноваженому в справах релігій по Харківській області тов. Бориско Н.Е. при цьому прикладається.

Підписи двадцятки:

№.	Прізвище, ім'я й по-батькові	Рік нар.	Соціалн. стан	Домашня адреса
1.	<i>Спіцина Марія Федорів.</i>	1925	утриманка	м. Лозова, вул. Некрасова No. 55
2.	<i>Головаш Юлія Олександр.</i>	1927	робітниця	м. Лозова, вул. Пушкіна No. 53
3.	<i>Волобуєв Іван Ілліч</i>	1911	пенсіонер	м. Лозова, вул. Матросова No. 3

№.	Прізвище, ім'я й по-батькові	Рік нар.	Соціальн. стан	Домашня адреса
4.	<i>Косищева Марія Іллін.</i>	1916	пенсіонер	м. Лозова, вул. Войкова № 58
5.	<i>Москаленко Марія Прок.</i>	1911	пенсіонер	сел. Близнюки, вул. Тельмана № 35
6.	<i>Демченко Тетяна Єгор.</i>	1925	робітниця	м. Лозова, вул. Красногвард. 35
7.	<i>Терновець Іван Петров.</i>	1911	пенсіонер	м. Лозова, вул. Матросова 10
8.	<i>Бакай Катерина Васил.</i>	1907	утриманка	м. Лозова, вул. Пушкіна № 40
9.	<i>Самарська Ганна Ігнат.</i>	1915	пенсіонер	м. Лозова, вул. Воровського 20
10.	<i>Бабко Олександр Ігн.</i>	1902	пенсіонер	м. Лозова, сел. Домаха, вул. Озерна № 34
11.	<i>Гетьман Ганна Гаврил.</i>	1903	пенсіонер	м. Лозова, вул. Комінтер. № 8
12.	<i>Липова Ольга Степан.</i>	1896	пенсіонер	м. Лозова, вул. Ів. Франка 44
13.	<i>Шаповал Марія Федор.</i>	1915	пенсіонер	м. Лозова, вул. Лазо б. № 42
14.	<i>Поздняков Семен Леонт.</i>	1906	пенсіонер	м. Лозова, вул. Миру б. № 11
15.	<i>Орел Феодосія Трохим.</i>	1920	пенсіонер	м. Лозова, вул. Суворова 25
16.	<i>Гринь Ганна Логвинівна</i>	1910	пенсіонер	м. Лозова, вул. Некрасова 50
17.	<i>Майборода Марфа Григор.</i>	1917	пенсіонер	м. Лозова, м/р-2 б. 14 кв. 60
18.	<i>Малина Олександр Вас.</i>	1902	пенсіонер	м. Лозова, вул. Леніна б. № 31
19.	<i>Рохно Ганна Василівна</i>	1902	пенсіонер	м. Лозова, вул. Кургатова 15
20.	<i>Перепелиця Олександра К.</i>	1919	пенсіонер	м. Лозова, вул. Потьомкіна 10
21.	<i>Буркун Іван Кіндратов.</i>	1913	пенсіонер	м. Лозова, вул. Кооператив. 88
22.	<i>Омельченко Клавдія Юхим.</i>	1935	робітниця	м. Лозова, вул. Комінтерну 4
23.	<i>Скрипка Поліна Микитів.</i>	1909	пенсіонер	м. Лозова, вул. Чайковського 19
24.	<i>Матюшенко Віра Васил.</i>	1909	пенсіонер	м. Лозова, вул. Профінтерну 48
25.	<i>Келюх Дора Григорів.</i>	1920	пенсіонер	м. Лозова, м/р-2 б. 2 кв. 58

м. Лозова, Харківської обл.
7 грудня 1978 р.
вул. Некрасова № 55

Спицина Марія Федорівна

Друкується вперше. — Архів «Смолоскипа». Машинопис, копія оригіналу, переклад з російської.

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ СВЯЩЕНИКА ВАСИЛЯ РОМАНЮКА

Український православний священник протоієрей Василь Романюк — один з небагатьох серед духовенства в сучасній Україні, які не приховували своїх національних почуттів і відкрито їх виражали. Наскільки відомо, він єдиний заявив, що вважає себе членом УАПЦ.

Отець Романюк — автор багатьох самвидавних листів, звернень і проповідей, які були опубліковані на Заході. В лютому 1979 року він став членом Української Гельсінкської Групи. За свою національну і правозахисну діяльність провів довгі роки у в'язницях, концтаборах і на засланні.

Нижче подано деякі матеріали про страдницький шлях о. Василя Романюка: його звернення до Митрополита УАПЦ Мстислава; згадку про нього в листі Християнського комітету захисту прав віруючих в СРСР та уривки з його листів, які були поширені у самвидаві.

[172]

ДО МИТРОПОЛИТА УКРАЇНСЬКОЇ АВОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

З В Е Р Н Е Н Н Я

Ваше Високопреосвященство!

Насамперед запевняю Вас у своїй відданості й покорі. Заявляю, що все вважав і вважаю себе членом УАПЦ, не дивлячись на те, що формально належав до чужої ієрархії, бо, як відомо, українська Церква, так православна, як і католицька, на Україні заборонені, така бо дикунська етика більшовиків.

Вашому Високопреосвященству напевно відомо, що 1976 року я відмовився від радянського громадянства і 4 червня того ж року звернувся до Конгресу й уряду США з проханням надати мені американське громадянство, бо нази-

ватися громадянином радянської країни, де здійснено великі злочини проти миру і людяности та які не припинилися і дотепер, тільки мають більш вишукану і приховану форму, вважаю неморальним.

Як Господь допоможе пережити це ув'язнення, то докладу всіх зусиль, щоб залишити це прогресивне комуністичне рабство. Дуже погано, що я не маю близької родини за кордоном, яка знайшла б мені десь доброго адвоката, який зайнявся б моєю справою і тому прошу благословення Вашої милости допомогти мені у цьому.

Мені ще залишилося 1 рік концтабору і 3 роки заслання, це звичайно... [нечітко], аля моя дружина і син могли б виїхати скоріше, зокрема, коли сина також переслідують. В грудні 1976 року, на розпорядження КДБ, його виключили з університету. Погодитися з цим безправ'ям я не хочу, але боротися самому важко, а тому, я вважаю, адвокат міг би допомогти в моїй справі.

Хотілося б вірити, що адвокат допоміг би мені нарешті скоріше звільнитися з ув'язнення, але чого тут дуже бояться, це щоб чужинецькі адвокати не прослідкували їхнього беззаконня. Беззаконня супроти мене і моєї родини вчинено не мало, то думаю, що він був би потрібний, зокрема він міг би допомогти моїй дружині і синові виїхати. Одначе, хай буде за Вашим благословенням.

Прошу Ваших молитов і благословення.
Покірний слуга Вашого Високопреосвященства

Священик В. Романюк

«Свобода», Джерзі Сіті, Н. Дж., 31 березня 1978 р.

Звернення о. В. Романюка до Митрополита УАПЦ дійшло на Захід без дати. Його написано, правдоподібно, восени 1977 р. або зимою 1978 р.

Опубл. у кн. «Українська Гельсінкська Група. 1978-1982». Документи й матеріали. Балтимор-Торонто, «Смолокип», 1982, стор. 598-599.

ГОЛОВІ РАДИ В СПРАВАХ РЕЛІГІЙ
ПРИ РМ СРСР КУРОЄДОВУ,
МІНІСТРУ ВС ЩОЛОКОВУ

П Р О Т Е С Т

В місцях ув'язнення віруючі зазнають дискримінації щодо їх права ісповідування релігії. Вони позбавлені можливості користуватися релігійною літературою, запросити священика для виконання необхідних таїнств, більше того, викорінюється всяка можливість одержання інформації хоч би якось пов'язаної з релігією.

Наведемо уривки із заяви Волковської-Гінзбург і лист священика Василя Романюка:

1. «23 березня я приїхала в мордовське селище Сосновку і в табір особливого режиму на побачення до мого чоловіка Олександра Гінзбурга... Під час нашого побачення мій чоловік сказав мені, що він одержує мізерну частину листів, посланих йому родиною і друзями. За два місяці (з 4 грудня 1978 р. по 4 лютого 1979 р.) в нього skonфіскували за «поміщену там небажану інформацію» 24 листи (в тому числі й від мене з дітьми). Багато листів взагалі зникає безслідно, навіть без повідомлення про їх конфіскацію.

Конфіскують усі листи, в яких знаходиться релігійна тематика. Не можна переписувати тексти молитов, тексти з Євангелії і Біблії; не можна [мати] православний церковний календар на 1979 рік, не можна [мати] листівки-ікони.

Начальник табору — майор Некрасов — сказав мені, що в нас Церква відділена від держави, а поскільки Гінзбург перебуває в державній установі, то він (Гінзбург) тепер відділений від Церкви».

Мій чоловік — віруючий християнин. Але для начальника табору це порожній звук».

2. «... Я багато думаю про важку долю віруючих християн. Гніт над ними подвійний порівняно з іншими зеками. Над ними знущається адміністрація, і кримінальні, і конвой. І ніхто не поносить за це відповідальности. З них зривають хрести, відбирають всі клаптики паперу з релігійним словом. Листи до мене від земляків і друзів з-за

кордону конфіскували сотнями без всякого документального оформлення. І знову ж таки ніхто не поносить за це відповідальності. Сваюля у злі ніким не стримується, наче в царстві злочодати. Головна трагедія атеїстичного суспільства — відсутність у ньому всякої гуманности, співчуття і співстраждання до людей».

При етапуванні отця Василя Романюка на початку 1979 р. із мордовського табору, після відбуття ним семирічного ув'язнення, в заслання до Якутії, конвой відібрав у нього всі його записи релігійного характеру, в тому числі виписки релігійного характеру з Біблії і рукописний зошит із псалмами. Отець Василь пробував протестувати. Але начальник конвою пояснив: «Всякі релігійні предмети вважаються забороненими. Тому їх в ув'язнених відбирається і знищується».

Подібні приклади можна було б помножувати.

Таким чином дискримінація віруючих у місцях ув'язнення підноситься до певного принципу, який наслідують в періодичних кінцях Радянського Союзу.

Однак на яких законних підставах ця дискримінація основана?

Чи це принципове беззаконня?

Адміністрація місць ув'язнення повинна була б знати, що радянським законом застережено право віруючого запросити священика в місце ув'язнення і адміністрація зобов'язана дати можливість для виконання церковних таїнств на прохання віруючого.

Але на практиці, напевно, адміністрація керується цілком іншими інструкціями.

Вимагаємо припинення беззаконної дискримінації віруючих у місцях ув'язнення і покарання винних.

Москва, 24 квітня 1979 р.

Християнський Комітет захисту прав віруючих в СРСР:

*Священик Гліб Якунін
Віктор Капітанчук
Вадим Щеглов*

3 ЛИСТІВ СВЯЩЕНИКА ВАСИЛЯ РОМАНЮКА

На початку 1979 р. священник Василь Омелянович Романюк був етапований після семирічного ув'язнення в особливому таборі в Мордовії на заслання на північ Якутії. Його теперішня адреса: 678300, Якутская АССР, поселок Сангар, до востр.

За два дні до відіслання на заслання ув'язнений священник був садистськи побитий наглядачами табору. Йому відбили нирки, що мучили його весь період важкого двомісячного етапування. Піддали його глумливому особистому оглядові-обшукові, відібрали всі особисті записи, які до цього не раз перевіряли й повертали як «неповинні». З його записів повернули лише цитати з Біблії і псалми рукописні в зошиті. Але вже на етапі між Ульяновськом і Перм'ю інший запопадливий конвой відібрав у нього й ці записи. Отець Василь намагався протестувати. Але начальник конвою врозумив: «Всякі релігійні предмети вважаються забороненими. Тому їх в ув'язнених відбирається і знищується».

Ось рядки з його останніх листів:

«... Пересильні тюрми переповнені людьми, блошицями, вошами. Мене ледве не заїли, наче катування. На кожній пересилці доводиться чекати від двох днів до півмісяця. В Якутії жахливі морози, до яких я, людина півдня, не пристосований, та ще з купою хвороб, нажитих у мордовським політтаборі. У мене вада серця, ревматизм, гіпертонія, до краю вимучений тухлою їжею і напівголодним шлунком».

«... Я багато думаю про важку долю віруючих християн. Гніт над ними подвійний порівняно з іншими з/к. Над ними знущається адміністрація, і кримінальні, і конвой. І ніхто не поносить за це відповідальності. З них зривають хрести, відбирають всі клаптики паперу з релігійним словом... Листи до мене від земляків і друзів з-за кордону конфіскували сотнями без всякого документального оформлення. І знову ж таки ніхто не поносить за це відповідальності. Сваюля у злі ніким не стримується, наче в царстві злочинців. Головна трагедія атеїстичного суспільства — відсутність у ньому всякої гуманності, співчуття і

співстраждання до людей. Мимоволі згадав сесію Всесвітньої Ради Церков у Найробі в 1975 р. І варто збиратися ієрархам, щоб ні на йоту не полегшити долі ні одного віруючого страдника, ні одного рядового священика, тиснутого з усіх боків ворожою владою? Мене не цікавить, що говорили наші церковники від СРСР, бо вони говорять те, що їм дозволили, запланували. «Нам потрібні такі релігійні діячі, які б не активізували свою діяльність, а згортали її», — сказав мені слідчий КДБ в 1970 році. І наші церковні діячі із шкури вилазять, щоб догодити цій вимозі воєнничої атеїстичної влади. Тому, чи варто журитися тим, що вони «глаголали» в Найробі? Але потрясає й мучить інше: як делегати Заходу дозволяють себе обдурювати і керувати собою в усьому. Допуст Господній! Інакше не назвеш. Як вони прихильно, ввічливо прислухаються, коли наші посланці брехні (атеїзму) гримлять з трибун про рівноправність віруючих з іншими громадянами (наприклад, партійцями). І немає серед них ні одного, як є серед нас в нашому нестерпному стисненні преосвященний Єрмоген і священики, що звалили на свої одинокі плечі всю важку долю непосильного тягару духовного заупустіння.

Зло стало тонше, хитріше. Воно не зменшилось, не зм'якло. І якщо заарештовують менше, то просто не потребується цього. Влада має тепер справу не з народом, що дістався їй від християнської Росії, який раціонально підлягав поголовному винищуванню і перековуванню, але з народом третього покоління, відшліфованого й отесаного, вихованого в потрібному дусі, бажаному владі. Перед владою, власне, тепер своя людина, що забула Бога, загрузла в брехні.

В 30-і, 40-і роки маси безцеремонно знищували, тепер же всіляко розроблені методи, режими утримання, після яких людина ледве дихає із зруйнованим здоров'ям, зруйнованою психікою, якій частіше вже ні до чого. Наприклад, підходить до дверей камери фельдшер або медсестра і запитує: «Хворі є?» — «Є, є!» — відповідають в'язні. Підходять хворі до дверей і одержують по таблетці. На цьому меддопомога припиняється. До лікаря на прийом потрапити дуже трудно, а потрапиш — допомоги також немає ніякої.

Ув'язнені постійно відчувають болюче почуття півголоду й голоду. Їжа огидна, з напівпопсованих і останніх сортів, що залежалися на складах. Шлунки через це захворюють у всіх по впливі невеликого строку ув'язнення.

Єдине спасіння — це добитися дієтхарчування. Але лікар відповість вам так: «Ми виписуємо дієтхарчування тільки туберкульозникам і хворим на виразку шлунку».

Ув'язнений заперечує, мовляв, нащо тоді дієтхарчування, коли я виразку набуду. Мені тоді нічого не pomoже. Лікар холодно відповідає: «Не треба було попадати сюди, тут вам не курорт!» Таке нелюдяне ставлення виводить хворого з рівноваги, він пише на лікаря скаргу за «медобслуговування». Після цього нещасного тягнуть в ізолятор за скаргу. Там його б'ють, обстежуючи і нирки, й інші місця, на які він скаржився лікарєві. Потім з/к виходить із карцеру й пише скаргу на лікаря і на наглядачів, що побили його ні за що. І тут починають його карати за наклепницькі скарги. Позбавляють його тих жалюгідних продуктів харчування в ларьку, саджають постійно в ізолятор, викликають на «розмови» перевиховавчі. Його шантажують, залякують... І поїхало, повело... Якщо ув'язнений так з ними, ситими, цинічними, безкарними, позмагається з півроку, то йому забезпечені і туберкульоза, і рак, і виразка шлунку.

Ось такий приблизно невідхильний, неминучий ланцюг моментів медичного обслуговування. До того ж ув'язненого постійно тероризують бандеролями, посилками, зустрічами з рідними. Принижують, залякують, погрожують. До всього цього ув'язнений повинен встати, виструнчившись перед будь-яким наглядачем, що увійшов у барак, виявляючи пошану і улесливість».

Архів «Смолоскипа». Машинопис, відписи з оригіналів, переклад з російської.

ЛИСТ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ ДО ПАПИ ІВАНА-ПАВЛА II

1983 року на Захід дійшов відкритий лист політв'язнів Пермського концтабору до папи Івана-Павла II. У своєму листі політв'язні різних національностей, в тому й три українці, пишуть про переслідування їх концтабірною адміністрацією за спробу святково відзначити день Христового воскресіння.

Ваша Святосте!

У нашому втомленому світі надто багато людей, які потребують Вашої допомоги і молитви, тому ми вважали за можливе написати Вам про свої труднощі. Але настав час, коли всі наші сумніви зникли. Вислухайте нас, Ваша Святосте!

Це був день святкування Воскресіння Христового, відзначуваний нами за православним обрядом 18 квітня. За скромним арештантським столом зібралося 14 політв'язнів — православних і людей іншого віровизнання, які побажали привітати своїх друзів. Були поміж нас віруючі, були й ті, хто не зважається назвати голос совісти, що в них говорить, голосом Божим. Один з нас — Мирослав Маринович — прочитав молитву, та не відлунали ще слова про воскреслу Любов і Прощення, як долі було треба випробувати щирість нашої молитви. Група наглядачів розігнала зібраних, а політв'язнів Мирослава Мариновича, Віктора Нєкіпелова і Миколу Руденка, звинувативши в «організації зборища, моління і непослуху черговому нарядові», тут таки помістили на 15 діб до карцеру. За святкування Великодня в'язня Олесь Шевченка позбавили особистого побачення з родиною, яке дають тільки один раз на рік, а пізніше помістили на 10 діб до карцеру. Покарали також і інших з присутніх, у тому числі єврея Леоніда Лубмана, який привітав православних.

На жаль, часи, коли в радянських тюрмах пані Елеонорі

Рузвельт показували зразкових в'язнів, що читають Біблію і Коран, давно минули. Тепер в'язні не можуть домогтися Біблії навіть оголошенням багатомісячних голодівок (1980-1981, Огородніков), про сповідь священикові не може бути й мови. В карцерах і на етапах зривають натільні хрестики, забороняють релігійні обряди і навіть молитви.

Ваша Святосте, людям, які так або інакше виступили проти апокаліптичного зла в його твердині, важко збагнути сенс християнської смиренності. Ми не можемо й не хочемо нести кесареві те, що по праву належить Богові. Більшість із нас вбачають зміслове життя в тому, щоб відкрити світові справжню природу говіркого радянського «голуба миру» з атомним скіпетром. Чи свідомі учасники Великодніх маршів миру на Заході, яких так активно підтримує комуністична пропаганда, що в ті самі квітневі дні в радянському концтаборі в'язнів, які шукають Духа Святого, та сама комуністична влада кинула до карцеру? Ми просимо Вас, Ваша Святосте, повідомити їм про це. Ми хотіли б аби про те, що сталося, довідалися патріарх Московський і всієї Руси Пімен, екзарх України митрополит Київський і Галицький Філарет, що так засліплено дають свідчення (за кордоном) про свободу віровизнання в СРСР; довідався Католикос усіх вірменів Вазген I, — наші звернення до них негайно конфіскували б.

Бажаємо християнам, а разом з ними всьому родові людському жити в мирі, добрі й істині, але не за рахунок топтання найвищого блага — дарованої Богом душі.

Нехай буде даровано Вам, Ваша Святосте, довге життя на славу Господню! Припадаючи до Найсвятішого Престола, просимо Вашого Пастирського благословення. Слава Ісусові Христові!

[1982]

Кучино, в'язні табору 36:

*Генріх Алтунян
Нораір Григорян
Леонід Лубман
Віктор Некіпелов
Олександр Огородніков
Антанас Терляцкас*

*Володимир Балахонов
Валентин Зосімов
Мирослав Маринович
Віктор Нійтсоо
Микола Руденко
Олесь Шевченко*

«Свобода», ч. 74, Джерзі Сіті, Н. Дж., 1983, 21 квітня.

РОЗДІЛ X

***ВИСТУПИ НА ЗАХИСТ УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ЇЇ ВІРНИХ***

ВИСТУПИ НА ЗАХИСТ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ЇЇ ВІРНИХ

Події повітньої історії неодноразово засвідчували велику вартість для гноблених, переслідуваних і ув'язнених розголосу їхньої долі у світі. На цій засаді великою мірою провадять тепер свою діяльність численні правозахисні організації на Заході і, наскільки це можливо, і в тоталітарних країнах.

Ієрархи Української Автокефальної Православної Церкви глибоко усвідомлювали і усвідомлюють вагу інформування світу про переслідування православних українців та їхньої Церкви в Україні різними окупаційними режимами, а особливо ж атеїстичною комуністичною владою. Використовуючи різні нагоди і різні форуми, вони у зверненнях, посланнях, меморандумах і особистих виступах з'ясовували трагічну долю Української Православної Церкви та її вірних під ворожими окупаціями і закликали до відповідних заходів для запевнення православним українцям свободи вільно ісповідувати свою віру.

Деякі з цих документів публікуються в цьому розділі.

ЗВЕРНЕННЯ УАПЦ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

У 1946 році, коли над сотнями тисяч утікачів з-під комуністичної влади нависла примарна тінь примусової репатріації, на УАПЦ в Західній Європі кидались обвинувачення (часто інспіровані радянщиками) про нібито співпрацю її ієрархів з нацистськими окупантами України. У вересні того року голова Священного Синоду УАПЦ на еміграції митрополит Полікарп надіслав до ООН в Лондоні вичерпний меморандум, уривок з якого наводиться нижче. В ньому першоієрарх УАПЦ пояснює, що Православна Церква на Україні зазнала жорстоких переслідувань як під радянською, так і під німецькою окупаційною владою. Владика Полікарп рішуче заперечує будь-яку співпрацю українських православних ієрархів з німецьким окупантом.

МЕМОРАНДУМ СВЯЩЕННОГО СИНОДУ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В СПРАВІ СТАНОВИЩА УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА ОКУПОВАНИХ НІМЕЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ

ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ У ЛОНДОНІ

Від доби великої революції, якою скінчилась для царської Росії перша світова війна (1914-1918 рр.), на протязі 25 років український народ пережив три політичні еміграції, скерованих на Захід Європи. Перша масова еміграція в 1919-20 рр. була зв'язана з упадком посталої Української Держави, землі якої окупувала московська більшовицька влада, Західню Україну відступивши по Ризькому договору 18. III. 1921 р. Польщі. Друга політична еміграція мала місце в 1939-40 рр., значно менша, бо ж торкалась тільки Західньої України, яка з розгромом німцями

Польщі передана була останніми СРСР по договору їх між собою в серпні 1939 р. І третя, найбільша по своїх розмірах, політична еміграція українського народу наступила в 1943-44 рр. зі всіх українських земель від Дону по Карпати, в зв'язку з відступом німців і новою окупацією цих земель радянською владою.

В цих 1943-44 рр. емігрувала на Захід, разом з тисячами вірних і численним духовенством, уся ієрархія Української Автокефальної Православної Церкви в складі 12-ти єпископів; нині мається на території Німеччини в зонах американській, англійській і французькій 60 парафій названої Церкви.

Переслідування Церкви і релігії в Українській Радянській Соціалістичній Республіці, як зрештою і в цілому СРСР, призвели до того, що в УРСР перед початком Другої світової війни не було жодного єпископа, цілі області були без церков і священників. Відродження християнської Церкви в Східній Україні в часі Другої світової війни пішло з Західньої України, яка під Польщею мала Православну Автокефальну Церкву, ієрархія якої подбала тепер про висвячення єпископів і духовенства для Східньої України.

Організація в 1941-42 рр. церковно-релігійного життя в Україні була актом самодіяльності самого українського суспільства. Німецька окупаційна влада в першому році війни з СРСР не втручалась в церковне життя на українських землях, що й дало можливість його організувати. З літа 1942 р., коли Райсхкомісаріят України поклав свою руку й на церковне життя Православної Церкви в Україні; воно проходило в атмосфері релігійної нетолеранції, з глибоким порушенням прав і канонів Східньої Православної Церкви.

Тому не може бути мови про співпрацю Української Автокефальної Православної Церкви, її ієрархії й духовенства з німцями в часі окупації ними України, як те стараються представити чинники, ворожі українському народові в його боротьбі за самовизначення.

Брутальне порушення прав Православної Церкви і поругання св. її канонів в підпорядкуванні єпископів і духовенства генерал-комісарам і гебітскомісарам та зондерфірерам і різним ляндрівтам, втручання в справи християнського культу, роздмухування пристрастей в церковному житті на тлі національному, заборона всякого церковно-релігійного видавництва, палення св. церков, брутальне

обходження з священниками по селах, переслідування, арешти, тримання по тюрмах і розстріли духовенства Української Автокефальної Православної Церкви, — всі ці документальні факти відношення до УАПЦ гітлерівської влади, по суті теж антихристиянської, можна назвати «співпрацею» Церкви і німців хіба що з гіркою іронією.

Але ж трагедія тієї Церкви і її віруючого народу в тім була, що із звільненням від німецької окупації, вони не мали жодної надії на краще: історія нищення Церкви взагалі, особливо ж Української Автокефальної Церкви, як національної Церкви, в попередніх роках радянської влади, з її державною атеїстичною доктриною не залишала сумніву, що радянські деклярації в час війни про свободу релігії і Церкви в СРСР голошені й писані були не для Української Автокефальної Православної Церкви.

Та ж не тільки українська православна ієрархія і українське духовенство не мали віри в наступлення в СРСР релігійної толеранції. Емігрували на Захід, з відступленням німців, православні ієрархи Естонії, Латвії, Білорусії, Польщі і навіть т. зв. Автономної Церкви з України, єпископат якої, здавалось, мав перед СРСР політичні заслуги, визнаючи канонічну юрисдикцію Московської патріархії в Україні; коли єпископат самої Російської Православної Зарубіжної Церкви не визнає над собою тієї юрисдикції, як то видно з «Послання к русским православным людям по поводу обращения патриарха Алексия к архипастырям и клиру т. зв. Карловацкой ориентации» — глави тої Російської Зарубіжної Церкви митрополита Анастасія.

Що названа православна ієрархія різних народів, яку смішно було б вважати «фашистською», правильно оцінила вартість нової ери «релігійної свободи» в СРСР, видно з теперішньої долі Греко-католицької Церкви в Галичині, зокрема з долі по війні ієрархії тої Церкви та її духовенства. Правда свобода сумління, незалежність внутрішнього життя Церкви, виховавчий вплив її на народ в дусі національно-релігійних, моральних традицій — не можуть бути допущені в краю, де панує монопартійний державний режим, оснований на матеріялістичній доктрині. Цей режим є причиною еміграції з СРСР, в тім і тисяч українського народу з церковною ієрархією та духовенством, як і причиною рішучої відмови вертатися на батьківщину, воліючи краще смерть на місці, хоч по батьківщині тужить серце людини, по залишених там близьких і кривних.

Право на життя, дане людині Богом, на особисту свободу, свободу сумління й світогляду, — це є той дорожній скарб, за яким шукають люди зі Сходу, втікаючи на Захід, в тій вірі, що основи християнської цивілізації, проти яких повстали в ХХ віці від Христа, диктатури різних мастей, ще не забуті людством і мають своїх захисників, не в ім'я якихось дочасних вигід чи кон'юнктури, а в ім'я вікових ідеалів гуманності і свободи, які єдині стверджують правдиву гідність людини і людства і вистраждані останнім у віках після проголошення їх Євангелією Христа.

Еслінген у Вюртембергії
13 вересня 1946 р.

Митрополит Полікарп
Голова Священного Синоду
УАПЦ на еміграції

Архів УАПЦ у США, Бавнд Брук, Н. Дж. Машинопис, відпис оригіналу.

ЗВЕРНЕННЯ АРХИЄПИСКОПА МСТИСЛАВА ДО ООН ІЗ ЗГАДКОЮ ПРО МУЧЕНИЦЬКИЙ ШЛЯХ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ

У зв'язку з винесенням не пленум Асамблеї Об'єднаних Націй справи кардинала Міндсенті і засуджених в Болгарії 15 протестантських священників, архієпископ Мстислав вислав 13 квітня 1949 р. на руки президента Асамблеї д-ра Г. В. Івета, міністра закордонних справ Австралії, телеграму в якій нагадує про мучеництво українських Церков.

З радістю довідався, що теперішня Асамблея Організації Об'єднаних Націй, що відбувається під Вашим головуванням, завдяки представникам вільних християнських в ній народів, приділила окрему увагу справі кардинала Міндсенті і 15 протестантських священників, цих сучасних мучеників за Правду Христову на землі.

У зв'язку з цим, вважаю за свій найвищий обов'язок пригадати, що на вівтар боротьби за Правду Христову український народ, на протязі останніх тридцяти років, склав життя мільйонів найкращих своїх синів і дочок. Лише в роках 1920-1940 згинуло в концентраційних таборах Сибіру, або було розстріляно, 32 єпископи і понад 3,000 священників Української Православної Церкви. Окрім того, в роках 1945-1947 зруйновано Українську Католицьку Церкву, а її єпископів і священників вивезено до сибірських таборів смерті. Як стверджено — багато з них вже не живе.

А тому, справу кардинала Міндсенті і 15 протестантських священників у Болгарії треба трактувати не як відірваний факт, а як триваючу ось вже понад тридцять років систематичну акцію.

Я вірю, що Організація Об'єднаних Націй буде тим знаряддям, що принесе перемогу ідей християнської моралі й етики в співжитті народів.

[Квітень, 1949 р.]

Архиепископ Мстислав

«Церква і нарід», ч. 3-4. Вінніпер, 1949, червень-липень, стор. 41.

ЦЕРКВА СТРАДНИЦЯ

На початку 1955 року в Палаті Представників США відбулись слухання у справі радянської агресії у світі. Перед спеціальною Комісією свідчили представники різних народів, поневолених Радянським Союзом. Серед свідків був архієпископ Української Православної Церкви у США Мстислав, який, крім усних свідчень, прочитав заяву «Церква страдниця» про ліквідацію радянською владою УАПЦерки, нищення церков на Україні та про панування у повоєнній Україні Російської Православної Церкви.

Майже 35-літня окупація України московським комуністичним режимом коштувала українському народові море крові, річки сліз та мільйони могил, розсіяних на схід від Карпатських гір ген аж по береги Пацифіку. Одначе, найбільших знущань від червоної Москви зазнала Українська Православна Церква, як та частина українського національного організму, що найдовше ставила зорганізований спротив Москві.

На протязі цих кривавих 35 років Українська Православна Церква втратила 30 єпископів, понад 3000 священників і мільйони своїх вірних, що згинули примусовою смертю, чи то в підвалах радянських в'язниць, чи то в таборах Сибіру. Проте, цього було Москві замало, і в 1930 році вона заборонила саме існування Української [Автокефальної] Православної Церкви на Україні, змусивши жорстокістю вже довершених нею репресій (зокрема, через розстріли єпископів і священників) до того, що ліквідацію Української Православної Церкви, як окремого церковного організму, проголосили самі вірні й духовенство. Від того часу Українська Православна Церква на Україні знайшла сховок в серцях православних українців, як їхній найдорожчий скарб.

Одначе, формальна ліквідація Української Православної Церкви не заспокоїла Москви. Москва знала про велику

ролю Церкви в цілій історії українського народу. Москва була свідомо, що на доказ цієї майже тисячолітньої корисної служби Церкви своему народові залишилися культурно-мистецькі пам'ятки: великої вартости бібліотеки й, зокрема, архітектурні пам'ятки, що сягали X-XII століть. Москва знала, що ці пам'ятки пригадують українцеві історію його держави і Церкви, викликають зворушливі переживання і зміцнюють його віру у неминуче відродження і рідної Церкви і української держави. Тому, з запеклістю варварів, Москва почала все те, що пригадувало українцеві минуле, руйнувати. Знищено всі церковні бібліотеки, на чолі з світового значення бібліотекою Київської духовної академії, заснованої ще в XVII столітті. Найцінніші рукописи й документи з цих бібліотек вивезено до Москви, а серед них багато українських національних скарбів з XII-XVII століть.

В 1931 році розпочато нищення найцінніших архітектурних пам'яток. В першу чергу звернено руйнуючий шал на столицю України — Київ, в якому на протязі двох-трьох років зруйновано: Золотоверхий Михайлівський монастир — архитвір українського церковного будівництва з XII століття; військову катедру св. Миколая, побудовану в XVIII ст. гетьманом І. Мазепою; монастир св. Миколая Святоші; Десятинну церкву, будову якої започатковано було великим князем Володимиром ще в X ст., та десятки інших історичного значення церков. З Москви вже був даний наказ зруйнувати катедру св. Софії, архитвір церковного будівництва з XI ст. і найціннішу українську релігійну святість. Та, на щастя, руїну цього скарбу було стримано, дякуючи обуренню, яке виявила закордонна преса, зокрема в США. Все ж таки цю катедру було замкнено для богослужень, а з часом відкрито в ній архітектурний музей. Гірша, одначе, доля спіткала головну церкву Печерської Лаври (XII ст.), яку обернуто на антирелігійний музей, а пізніше в 1941 р. висаджено в повітря.

Таку саму долю спіткали інші історичні міста України, як Полтава, Чернігів і Переяслав. Зрештою нема на Україні міста, де б не зруйновано найбільш шанованих українським народом храмів Божих. Шал руїни церков охопив і села. Ті ж церкви, що їх Москва не встигла була зруйнувати до початку війни в 1939 р., в 95% обернуто на театри, фабрики або склади збіжжя і товарів. Дух московської руїни не оминув також і цвинтарів, які рівно ж становили для українця найдорожчу пам'ятку про історичну минув-

шину його народу і Церкви. Вони всі зруйновані й заорані, а дорогий камінь з надгробних пам'ятників вивезено, переражено до Москви, на прикрасу нових урядових будинків.

Все вище перелічене — це лише загальний погляд на Голгофу Української Православної Церкви під московською окупацією. Коли ж йде про методи нищення Укр. Православної Церкви, як організації людей, об'єднаних в ім'я Христа, то вони тотожні з тими, що їх Москва вживала для фізичної ліквідації українського народу. По відношенню до членів Української Православної Церкви вживалося так само найогидніші методи народовбивства, як вживалось їх в 1932-1933 рр. під час штучного голоду, який забрав понад 6 мільйонів людських жертв, або в 1937 р., коли розстріляно тисячі українських селян, робітників і інтелігентів, а сотки тисяч вислано на певну смерть до таборів примусової праці.

Проте, не зважаючи на силу руїни і страждань, яких зазнала Українська Православна Церква від московського уряду і комунізму, вона й далі в очах Москви залишилася страшним і небезпечним ворогом. На доказ цього твердження нехай послужить слідуєчий факт.

Знаючи силу українського стремління до волі й суверенної державности, і відчуваючи без перерви силу українського спротиву, Москва робить все в границях її імперіялістичних можливостей, щоб той спротив і те стремління притупити. Для цього, пару років тому дозволено Україні мати окремий державний прапор і гімн, дозволено на «окремі» міністерства, навіть на окремого міністра закордонних справ (міністерство, якого в Києві ще досі ніхто не знайшов), щоби́льше — на окремого представника в Об'єднаних Націях. *Але... не вільно Україні мати свою окрему Церкву, з власною й незалежною від Москви ієрархією та власною організаційною системою.*

Як наслідок такого відношення Москви до релігійних потреб України, сьогодні на Україні вільно діяти лише й виключно апаратові Російської Православної Церкви, яка віками була слухняним знаряддям московської імперіялістичної політики. Цей апарат на Україні підлягає безпосередньо Московському патріархові Олексію, який являється фактично лише однією з установ центрального комуністичного уряду СРСР. Його відпоручником на Україні, з правами одноособового керівництва і відповідальности, являється комісар митрополит-екзарх, ім'я якого за радянським пашпортом — Іван Соколов. Він — родовитий росянин і великий ненависник українського народу.

Хоч як тяжко зводити до суми гору страждань Української Православної Церкви і її вірних дітей, проте — останній факт зміцнює віру в те, що в невидимих тепер на Україні для людського ока мурах Української Православної Церкви, як нераз бувало в минувшині під час наїздів азійських орд, захована та непереможна сила українського духа, що напевно доведе і український нарід і його Церкву-мученицю до днів Великодня, днів Воскресіння.

Мстислав Скрипник,
Архієпископ-Канцлер
Української Православної Церкви в США

Опубл. у кн.: «Eighth Interim Reports of Hearings before the Select Committee on Communist Aggression». Washington, D. C., House of Representatives, Eighty-third Congress, Second Session, Under Authority of H. Res. 346 and H. Res. 438, 1955, стор. 249-253. Переклад з англійської, опубліковано в журн. «Українське православне слово», ч. 5. Бавнд Брук, Н. Дж., 1955, травень, стор. 14-15.

МЕМОРАНДУМ ТЕГЕРАНСЬКІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ НА ЗАХИСТ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

З нагоди 20-ліття проголошення Організацією Об'єднаних Націй Загальної Деклярації Прав Людини (10. XII. 1948), в Тегерані, Іран, відбулась у 1968 році міжнародня конференція для перегляду стану прав людини у світі. Представником УПЦеркви у США на цій конференції був архієпископ Мстислав, який передав Президії меморандум Собору єпископів Української Православної Церкви у США англійською мовою, в якому спочатку коротко згадано про ліквідацію УАПЦ, а потім детально змальовано сучасний стан релігійного і національного життя на Україні під комуністичною владою. Меморандум звертає увагу на те, що антинаціональні і антирелігійні заходи радянської влади є грубим порушенням Загальної Деклярації Прав Людини.

ПРЕЗИДЕНТОВІ МІЖНАРОДНЬОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
ПРАВ ЛЮДИНИ 1968 РОКУ
МАЙЛІС ПАЛАЦ, ТЕГЕРАН, ІРАН

Ваша Ексцеленціє,

Ми — ієрархія Української Православної Церкви, яка опікується релігійними потребами майже 300.000 православних українців в Північній і Південній Америці, з нагоди Міжнародньої Конференції Прав Людини, дозволяємо собі звернути Вашу увагу на грубі порушення Загальної Деклярації Права Людини, які шкідливо відбиваються на житті мільйонів наших братів в УРСР та в інших частинах Радянського Союзу.

1) Тоді, коли стаття 18 Загальної Деклярації забезпечує право на свободу думки, сумління та релігії, свободу відкрито виявляти свої релігійні переконання, мільйони наших

братів православного, католицького і протестантського віровизнать позбавлені в УРСР свободи відкрито виявляти свої релігійні переконання шляхом будови власних церков, творення релігійних організацій, видання власних публікацій тощо. У випадках стремління до публічного вияву своєї релігійної приналежності, вони мають тільки одну можливість, а саме — належати до державою контрольованої Російської Православної Церкви, яка, від часу постановня радянського режиму, стала послухним знаряддям в руках атеїстичного державного апарату.

Як наслідок, ієрархію Української Автокефальної Православної Церкви безжалісно ліквідовано в рр. 1928-1936, а їй самій заборонено дальше існування. Три митрополити, тридцять два єпископи і архієпископи, тисячі священників і мільйони вірних знайшли свою смерть у таборах примусової праці, або у слідчих в'язницях тайної поліції. Понад шість мільйонів українських селян загинули від голоду в 1932-33 роках, який зорганізувала Російська Комуністична Партія, щоб зламати волю українського селянства та змусити його до участі в колективному господарстві. Майже таку саму кількість українських селян, на протязі 30 років, було загнано до сибірських таборів тяжкої примусової праці. Їхні церкви обернуто на антирелігійні клуби та господарські склади, або цілком зруйновано. В цей спосіб неоцінені вікові релігійні та мистецькі пам'ятки знищено назавжди.

2) Тоді, коли стаття 15 Загальної Деклярації забезпечує право на національність, а тим самим і на всі впливаючі з неї поняття, як мова, культура, звичаї, публікація книжок і інших матеріалів у власній мові, нашим братам в УРСР заборонено відправляти богослуження та видавати публікації їхньою рідною українською мовою. В потребі задовольнити й виявити свою релігійність, вони змушені відвідувати церкви, в яких уживається російська мова, та читати «Журнал Московської патріархії», одиноку як досі релігійну публікацію в СРСР, яка друкується тільки російською мовою. У відношенні до українців Російська Православна Церква являється ефективним засобом русифікації. Тому заборона українцям мати власну українську Церкву, з рідною в ній мовою, та користати з традиційних релігійних практик являється перфідним порушенням згаданої вище статті Загальної Деклярації.

Хай нам буде вільно одночасно пригадати, що наша Українська Православна Церква, від початку свого існу-

вання в Х ст., була головним джерелом і релігійного і загального (секулярного) знання між нашим народом. Впродовж століть вона широко опікувалась видавництвами, освітою, будовою монументальних архітектурних споруд та загального піднесення культури. Вся ця діяльність нашої Церкви була насильно припинена московським комуністичним режимом.

3) Тоді, коли статті 19 і 20 Загальної Деклярації забезпечують право на свободу думки і її вияву назовні та право на свободу вільних зібрань і організацій, православні українці в УРСР не мають права висловити свою думку в релігійних справах, бо за спробу виявити її їх чекають тяжкі репресивні заходи влади. Не мають вони також права вільно збиратись, щоб разом молитись, або творити власні релігійні організації. Це право свободи думки і її вислову назовні обмежено на Україні також у таких ділянках, як політика, мистецтво, наука, журналістика, освіта тощо. Масові арешти української інтелігенції в останніх роках підтверджують, що українці на власній землі не мають прав, що їх забезпечено цими статтями.

4) Тоді, коли стаття 26, п. 3 Загальної Деклярації забезпечує батькам вибирати форму освіти для своїх дітей, наші брати в УРСР не мають ніякого вибору і змушені посилати дітей до шкіл, в яких їх вчать войовничому безбожництву та в яких релігію висміюється. Оскільки українським батькам заборонено законом оспорювати атеїстично зорієнтовану шкільну програму і систему навчання, релігію швидко усувається із свідомости молодшої генерації. В атмосфері змагання між поглядами тих, що вірують у Бога, і тих, що в Нього не вірують, очевидно, є цілком неможливим користати з п. 3 статті 26-ої Загальної Деклярації і тому ми вимагаємо застосування, впливаючого з цієї статті права в УРСР та забезпечення від репресій за її впровадження в життя.

Ми не просимо зміни ситуації тільки в нашу користь, а це тому, що ми визнаємо, що ті, які рішили не вірити в Боже Провидіння, мають на це право. Одначе, їхній привілей не сміє бути запереченням того самого права для тих, які стоять на протилежній позиції. Ми переконані, що це є основним принципом демократії, та, на нещастя, цей основний принцип відсутній в радянській системі.

5) Всі ці порушення Загальної Деклярації Прав Людини, ми переконані, являються наслідком колоніального статусу Української РСР та наслідком суворого підпорядкування

цієї республіки центральному уряду в Москві. Не зважаючи на те, що Україна є членом ООН та одною з перших підписала статут Організації Об'єднаних Націй, і не дивлячись на те, що вона має окрему Конституцію й окремі законодавчі й виконавчі органи, вона фактично позбавлена своєї національної окремішності й управляється центральним комуністичним урядом з Москви (стаття 15, п. 2 Загальної Деклярації).

Ми — ієрархія Української Православної Церкви просимо Вас вглянути в справи, що ми їх порушили в цьому Меморандумі та вплинути на відповідні органи Організації Об'єднаних Націй, щоб вони зробили все, що в їхній компетенції, для забезпечення і охорони прав людини, що їх встановила Загальна Деклярація, як в Українській РСР, так і в усьому Радянському Союзі. За такі заходи ми будемо безмежно Вам вдячні.

12 квітня 1968 р.

В пошані до Вас

+ *Іоан,*

Митрополит Української Православної Церкви в США

+ *Мстислав,*

Архієпископ Нью-Йорку

+ *Олександр,*

Єпископ Чикаго

«Українське православне слово», ч. 5. Бавнд Брук, Н. Дж., 1969, травень, стор. 14-15.

РОЗДІЛ ХІ

***СТАН І ВТРАТИ УАПЦ ТА ІНШИХ
ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ НА ЗЕМЛЯХ
УКРАЇНИ
РЕЄСТРИ, СТАТИСТИКА
1913 — 1986***

СТАН І ВТРАТИ УАПЦ ТА ІНШИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ

Перша частина цього розділу збірника складається з іменних списків і статистики, які, часто краще, як слова, ілюструють з одного боку славу, а з другого — трагічну історію Української Автокефальної Православної Церкви в наше бурхливе століття.

На жаль, цих матеріалів дуже мало. Українська Автокефальна Православна Церква відродилась і зростала в умовах безперервної боротьби за існування. Її розгромлено в 1929-36 роках брутальними масовими репресіями з боку атеїстичної влади. У вирі насильства загинуло багато неоцінених матеріалів, включно із статистикою. Багато, можливо, й тепер зберігаються в архівах КДБ. Відроджена знову в 1941-42 роках УАПЦ теж зазнала нелегкої долі. Лише 2 роки могла вона діяти на землях України, а в останні місяці 1943 року — під терором німецької окупаційної влади. Статистичні дані з того періоду дуже спорадичні і неточні.

Крім свого прямого ворога — безбожної червоної влади — УАПЦ, відроджена в 1921 р. — мусіла зводити боротьбу за свою самобутність та душі вірних з міцно закріпленою на Україні Російською Православною Церквою, яка, хоч і сама зазнавала ударів з боку влади, ставилась до української Церкви крайневороже. Щоб показати, якого сильного суперника мали православні українці в патріяршій Церкві, ми наводимо тут також реєстр російських ієрархів на Україні в рік революції, з зазначенням, де це відповідно, про ставлення окремих єпископів до українського національно-церковного руху і УАПЦ.

УАПЦ, відроджена 1941-42 рр., мала теж дуже сильного суперника — Автономну Церкву, очолену митрополитом Олексієм (Громадським), що визнавала зверхність Московського патріярхату. Для інформації, ми наводимо реєстр ієрархів обох Церков.

Далі у цьому розділі наведено деякі інформації про Автокефальну Православну Церкву в Польщі в роки між двома світовими війнами, коли в її юрисдикції були мільйони православних українців і білорусів на західних землях, окупованих Польщею. Потім подано реєстр ієрархів Російської (Руської) Православної Церкви в сучасній Україні — єдиної Церкви, яку дозволяє влада.

I, нарешті, поміщено інформації про Православні Церкви в теперішній Польщі і Чехословаччині, серед вірних яких є значна кількість українців.

Крім того, у першій частині цього розділу, подано деякі статистичні дані з різних джерел, включно з радянськими, які удокументовують урядову кампанію нищення віри і Церкви на Україні у 20-х і 30-х роках. Хоч ці цифри не говорять специфічно про УАПЦ, а про всі Церкви на Україні того часу, вони безумовно включають (і то диспропорційно високий відсоток) втрат УАПЦ.

Друга частина розділу — це списки мучеників за віру: українських православних ієрархів, священників, дияконів, ченців і черниць, церковнослужителів, церковних діячів і вірних.

**УКРАЇНСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА
ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
1921 — 1936¹**

ІЄРАРХІЯ УАПЦ

Митрополит Василь Липківський
Київський і всієї України (1921-1927).

Митрополит Микола Борецький
Київський і всієї України (1927-1930);
перед тим єпископ Гайсинський (1922-1927).

Митрополит Іван Павловський
Харківський і всієї України (1930-1936);
перед тим єпископ Черкаський, Чернігівський (1921-1926),
архиеп. Харківський (1927-1930).

Архиепископ Антон Гриневич
Балтський (1923-1930)

Архиепископ Юрій Жевченко
Сквирський (1922-1924), Полтавський (1924-1927),
Одеський (1928-1929).

Архиепископ Костянтин Кротевич
Полтавський (1922-1924), Вінницький (1924-1930).

Архиепископ Костянтин Малюшкевич
Уманський (1922-1927), Київський (1927-1934).

Архиепископ Юрій Міхновський
Чернігівський (1921-1922).

---

¹ Після ліквідації на «Надзвичайному Соборі» в січні 1930 р., УАПЦ була відновлена під пильним контролем влади в грудні того ж року, але вже без слова «Автокефальна» у своїй назві.

Архиепископ Йосип Оксіюк
Кам'янецький, Лубенський, Полтавський
і Миргородський (1922-1929).

Архиепископ Степан Орлик
Волинський і Житомирський (1921-1923),
Бердичівсько-Шепетівський (1925-1927).

Архиепископ Микола Пивоварів
короткочасове перебування на катедрах різних церковних
округ (1922-1926), Кам'янець-Подільський (1927-1929).

Архиепископ Володимир Самборський
на катедрах в Каневі, Конотопі, Білій Церкві (1923-1927),
Глухівський (1928-1929), Вінницький (1930-1932).

Архиепископ Феодосій Сергійв
Переяславський (1924-1928), Бердичівський (1928-1930).

Архиепископ Іоан Теодорович²
Подільський і Вінницький (1921-1924).

Архиепископ Нестор Шараївський
Київський (сільської округи), заступник митрополита
(1921-1927). Помер у Києві в жовтні 1929 р.

Архиепископ Олександр Яреценко
Лубенський (1921-1923), Харківський (1923-1926).

Єпископ Конон Бей
Богуславський, Прилуцько-Роменський (1922-1928),
Черкаський (1928).

Єпископ Володимир Бржосньовський
Білоцерківський (1921-1924), Дніпропетровський (1928-1930).

Єпископ Пилип Бучило
Миколаївський (1922-1923); через рік відійшов від УАПЦ.

Єпископ Марко Грушевський
Конотопський, Таращанський (1922-?);
член Президії ВПЦРади (1926-1930).

Єпископ Володимир Дахівник-Дахівський
Переяславський, Кам'янецький (1922-1927),
Тульчинський (1927-1930).

---

² У 1924 р. виїхав за океан, де очолив Українські Православні Церкви в Канаді і Сполучених Штатах; від 1950 до 1971 р. — митрополит Української Православної Церкви у США.

Єпископ Максим Задвірняк
Проскурівський (1923-1930).

Єпископ Юхим Калішевський
Звенигородський, Черкаський (1922-1929),
Одеський (1929-1930).

Єпископ Микола Карабінович
Могилів-Подільський (1922-1928), Уманський (1928-1930).

Єпископ Михайло Малярєвський
висвяч. р. 1921, був на парафії, відбув 5 років заслання;
в часі нім. окупації був призначений на парафію
в м. Васильків.

Єпископ Григорій Мозолєвський
Конотопський (1924-1926); настоятельство в парафіях
(1926-1930).

Єпископ Юрій Прокопович
Луганський, в сані єпископа приєднався
з Рос. Церкви (р. 1926), але скоро й відпав.

Єпископ Петро Ромоданів
Лохвицький і правозаступник УАПЦ в Харкові (1923-1926);
Голова Президії ВПЦРади (1926-1927).

Єпископ Григорій Стороженко
висвяч. р. 1921 для Київської округи,
але в р. 1925 покинув своє становище.

Єпископ Петро Тарнавський
настоятель Софійського собору в Києві (1922);
відпав р. 1924 від УАПЦ, заснувавши Братство ДХЦ;
повернувся до УАПЦ в 1927 р.

Єпископ Юрій Тесленко
Білоцерківський (1925-1930).

Єпископ Олександр Червінський
Конотопсько-Глухівський (1925-1926), Чернігівсько-
Ніжинський (1927-1930), Вінницький (1932-1934).

Єпископ Яків Чулаївський
Бердичівський (1923-1931), якийсь час духовний
керівник Глухівської церковної округи.

Єпископ Микола Ширяї
Ніжинський (1922-1924), Роменський (1928-1930).

За кн. І.Власовського, «Історія Української Православної Церкви», т.
4, ч. 1, ст. 359-360.

РОЗПОДІЛ ЦЕРКОВНИХ ОКРУГ УАПЦ

ЗА СТАНОМ НА ЖОВТЕНЬ 1926 Р.

1. БЕРДИЧІВСЬКА

Склад: Бердичівська й Шепетівська округи;
Духовний керівник — архієп. Степан Орлик.

2. БІЛОЦЕРКІВСЬКА

Духовний керівник — єп. Юрій Тесленко.

3. ВІННИЦЬКА

Склад: Вінницька й Могилівська округи;
Духовний керівник — архієп. Костянтин Кротевич.

4. ВОЛИНСЬКА

Склад: Житомирська й Коростенська округи;
Духовний керівник — місце вакантне.

5. ДНІПРОПЕТРОВСЬКА

Склад: Дніпропетровська, Криворізька й Запорізька округи;
Духовний керівник — місце вакантне.

6. КАМ'ЯНЕЦЬКА

Духовний керівник — єп. Володимир Дахівник-Дахівський.

7. КИЇВСЬКА МІСЬКА

Духовний керівник — митр. Василь Липківський.

8. КИЇВСЬКА СІЛЬСЬКА

Склад: Київська й Переяславська округи;
Духовний керівник Київської сільської округи —
архієп. Нестор Шараївський;
Переяславщини — архієп. Феодосій Сергіїв.

9. КОНОТОПСЬКА

Склад: Конотопська й Глухівська округи;
Духовний керівник — єп. Олександр Червінський.

10. ЛУБЕНСЬКА

Духовний керівник — архієп. Йосип Оксіюк.

11. ОДЕСЬКА

Склад: Одеська, Миколаївська й Херсонська округи;
Духовний керівник — місце вакантне.

12. ПОЛТАВСЬКА

Склад: Полтавська й Кременчуцька округи;
Духовний керівник — єп. Юрій Жевченко.

13. ПРОСКУРІВСЬКА

Духовний керівник — єп. Максим Задвіряк.

14. РОМЕНСЬКА

Склад: Роменська й Прилуцька округи;
Духовний керівник — місце вакантне.

15. ТУЛЬЧИНСЬКА

Духовні керівники — єп. Микола Карабінович
і єп. Микола Борецький.

16. УМАНСЬКА

Духовний керівник — єп. Костянтин Маляшкевич.

17. ХАРКІВСЬКА

Склад: Слобожанщина й Донеччина.
Духовний керівник — місце вакантне.

18. ЧЕРКАСЬКА

Склад: Черкаська (Шевченківська) й Зінов'євська
(Єлисаветградська) округи;
Духовний керівник — єп. Юхим Калішевський.

19. ЧЕРНІГІВСЬКА

Склад: Чернігівська й Ніжинська округи;
Духовний керівник — архієп. Іван Павловський.

20. БАЛТСЬКА

Склад: Першотравнева й АМСР (Автономна Молдавська
Соціалістична Республіка) округи;
Духовний керівник — єп. Антон Гриневич.

За протоколом ч. 2 засідання Президії ВПЦР
від 3. XI. 1926 р. Розділ «Округові Українські
Автокефальні Церкви».

ЦЕРКОВНІ ОКРУГИ Й ПАРАФІЇ УАПЦ

ЗА СТАНОМ НА РІК 1924, 1926, і 1927

1924 рік		1926 рік		1927 рік	
Округи	Парафій	Округи	Парафій	Округи	Парафій
1. Бердичівська	25	1. Бердичівська	25	1. Бердичівсько-	
2. Білоцерківська	69	2. Білоцерківська	70	Шепетівська	51
3. Волинська	56	3. Богуславська	28	2. Білоцерківська	104
4. Глухівська	16	4. Брацлавська	27	3. Вінницька	100
5. Золотоноська	11	5. Вінницька	104	4. Дніпропетровсько-	
6. Катеринославсько-		6. Волинська	14	Запорізька	29
Запорізька	25	7. Гайсинська	27	5. Житомирсько-	
7. Київська	117	8. Глухівська	16	Волинська	13
8. Конотопська	36	9. Катеринославсько-		6. Кам'янецька	35
9. Липовецька	20	Запорізька	30	7. Київ (місто)	10
10. Лубенська	60	10. Київ (місто)	10	8. Київська	108
11. Ніжинська	50	11. Київська	114	9. Конотопсько-	
12. Одесько-		12. Конотопська	32	Глухівська	48
Миколаївська	5	13. Лубенська	62	10. Коростенська	10
13. Переяславська	21	14. Миколаївська	4	11. Лубенська	62
14. Подільська	247	15. Ніжинська	30	12. Одесько-Микола-	
15. Полтавська	40	16. Одеська	4	ївсько-Херсонська	6
16. Радомишльська	14	17. Полтавська	50	13. Переяславська	17
17. Сквирська	39	18. Прилуцька	14	14. Полтавська	50
18. Таращанська	27	19. Проскурівська	34	15. Прилуцька	17
19. Уманська	53	20. Роменська	16	16. Проскурівська	31
20. Харківська	7	21. Тульчинська	24	17. Роменська	22
з Донеччиною	2	22. Уманська	125	18. Тульчинська	41
21. Черкаська	44	23. Харківська		19. Уманська	114
22. Чернігівська	6	з Донеччиною	24	20. Харківська	12
23. Шевченківська	90	24. Черкаська	110	21. Черкаська	107
		25. Чернігівська	6	22. Чернігівсько-	
		26. Шепетівська	40	Ніжинська	52
Разом	1080	Разом	1040	Разом	1030

За протоколами Зборів ВПЦР 25-30. V. 1924 р., 25-30. X. 1926 р. і 11-13. V. 1927 р.

СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД ДЕЛЕГАТИВ ПРАВОСЛАВНОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ КИЇВЩИНИ

22-26 ТРАВНЯ 1921 Р.

У травні 1921 р. в Києві відбувся Собор представників українських православних парафій Київщини, який вважається підготовчим до історичного 1-го Всеукраїнського Православного Церковного Собору 14-30. X. 1921 р. У статті, спрямованій проти «українських автокефалістів», опублікованій у 1925 р., поміщено дані про соціальний склад депутатів Собору Київщини, які — хоч цього напевне не плянував показати автор — свідчать про всенародній характер українського національно-церковного руху, з участю представників найрізноманітніших прошарків населення.

Священики	—	58
Диякони	—	12
Дяки	—	29
Селяни	—	127
Робітники	—	20
Учителі	—	39
Літератори	—	1
Агрономи	—	2
Лісники	—	1
Лікарі	—	2
Професори	—	4
Студенти	—	15
Службовці	—	45
Кооператори	—	11
Діловоди	—	6
Інші	—	7
Члени ВПЦР	—	33
Разом		<u>412</u>

За кн.: Проф. Ів. Сухоплюєв «Українські автокефалісти», Київ, «Червоний шлях», 1925, стор. 11.

РОЗГРОМ ЦЕРКВИ БІЛЬШОВИЦЬКОЮ ВЛАДОЮ

У 1929 р. більшовицька влада розгорнула проти Церкви всеохоплюючу кампанію, спрямовану на повну її ліквідацію. Ударів зазнавали всі Православні Церкви на Україні, але найсильніші були спрямовані проти УАПЦ. Масові арешти єпископів, священників, активних церковних діячів і вірних; непосильні податки на церковні громади; насильне закриття і руйнування церков — все це спричинилося до швидкого зменшення кількості діючих парафій. УАПЦ мала в час свого найбільшого розквіту 20 церковних округ (єпархій). Українська Православна Церква, відновлена в грудні 1930 р. після ліквідації УАПЦ в січні того ж року, мала вже тільки 7 округ. Кількість парафій, яка доходила в період розквіту до 1100, упала на 1930 рік до приблизно 200.

З тієї тяжкої доби збереглося дуже мало документальних даних і статистики. Невідомі навіть імена всіх єпископів, які очолювали 7 останніх церковних округ на початку 30-х років: відомо лише, що Митрополитом у Харкові був Іван Павловський, Київську (і мабуть також Уманську) церковні округи очолював архисп. Костянтин Малюшкевич, Вінницьку — архисп. Володимир Самборський (1930-32) і єп. Олександр Червінський (1932-34). Розгром УАПЦ було завершено в 1936 році, коли було заарештовано митрополита Івана Павловського, а невдовзі після нього — і небагатьох інших єпископів, які ще були на волі. До 1939 р. на Україні не лишилося жодної парафії УАПЦ.

Наведені нижче статистичні дані — в більшості з офіційних радянських видань — є свідченням про силу розгорнутої проти Церкви кампанії безбожної влади та про її наслідки. Цифри стосуються всіх Православних Церков (УАПЦ виділено тільки у двох випадках), а місцями включають також не-православні та не-християнські релігійні громади. Про стан УАПЦ можна робити на підставі цих даних лише дуже загальні припущення — треба сподіватися, до часу, коли, можливо, знайдуться якісь кращі джерела.

ПРАВОСЛАВНІ ЦЕРКВИ НА УКРАЇНІ

ЗА СТАНОМ НА 1930 РІК

1. СТАРО-СЛОВ'ЯНСЬКА (ТИХОНІВСЬКА)

Очолює архиеп. Костянтин, екзарх патріяршого містоблюстителя митр. Сергія.

Підпорядкована Патріяршому синодові в Москві

Кількість релігійних громад — 4200

Кількість церков — 4000

2. СИНОДАЛЬНА (ОБНОВЛЕНСЬКА)

Утворена 1930 р.¹ в Москві.

Кількість релігійних громад — 2000

Кількість церков — 1920

3. СОБОРНО-ЄПИСКОПСЬКА

Очолює архиеп. Ф. Булдовський

Утворилася 1925 р.

Кількість релігійних громад — 350

4. УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА

Очолює митрополит Харківський і всієї України Іван Павловський

Утворена на місце УАПЦ в грудні 1930 р.

Епархії: 1. Харківська, 2. Київська, 3. Вінницька,

4. Уманська, 5. Білоцерківська, 6. Лубенська, 7. Черкаська

За статтею: М. Гаїнцев «Розвал у релігійному таборі». — «Безвірник», ч. 9-10, Харків, 1931, стор. 49-54.

ПРАВОСЛАВНІ ЦЕРКВИ І СВЯЩЕНИКИ НА УКРАЇНІ

ЗА СТАНОМ НА 1914 і 1932 РОКИ

	1914	1932
Церкви	14,371	8,000
Духівництво	24,665	9,200
(без інших віровизнань) (з іншими віровизнаннями)		

За ж. «Безвірник», ч. 19-20, Харків, 1932, жовтень, стор. 10.

¹ Це явна друкарська помилка. Обновленська Церква була заснована в 1922 році.

ЗАКРИТО МОЛИТОВНИХ БУДИНКІВ НА УКРАЇНІ

1924-1925 —	46
1926 —	28
1927 —	58
1928 —	97
1929 —	136
1930 —	234
До X. 1931 —	350

За ст. «Безвірницький рух в СРСР». — «Безвірник», ч. 21-22, Харків, листопад, стор. 40-42.

ЦЕРКВИ І РЕЛІГІЙНІ ГРОМАДИ НА ПОЛТАВЩИНІ ЗА СТАНОМ НА 1931 РІК

Старослов'янські церкви —	269
Синодальні —	5
Автокефальні [УАПЦ] —	16 ¹
Старо-єврейські синагоги —	11
Ново-єврейські синагоги —	2
Католицькі —	1
Лютеранські —	4
Баптистські громади —	8
групи —	13
Євангельські християни —	4
групи —	6
Адвентисти 7-го дня —	1
групи —	4
Суботники —	2
Старовіри (безпопівці) —	1

Разом 376 громад і 25 груп.²

За ст.: А. С. Панкратьєв «Закріпити наші успіхи на антирелігійному фронті». — «Безвірник», ч. 20, Харків, 1930, 30 жовтня, стор. 43-45.

¹ У 1926-27 рр. на Полтавщині було 50 парафій.

² Громада — коли зареєстровано понад 50 членів.

Група — коли громада не нараховує 50 членів.

СТАТИСТИЧНІ ДАНІ З КРЕМЕНЧУЧЧИНИ

ЗА СТАНОМ НА 1. I. 1929 — IV. 1930

	1. I. 1929	IV. 1930
Єпископи	1	1
Священики	244	215
Диякони	29	29
Дяки	138	103
Пастори	7	24
Рабини	4	6
Кантори	10	8

ЗРЕКЛИСЯ САНУ

	1. I. 1929	IV. 1930
Священики	5	29
Диякони	—	6
Дяки	5	33
Пастори	1	2

ПРАВОСЛАВНІ ЦЕРКВИ

Кількість церков 1917 р.	— 268
Закрито в роках 1922-1930 рр.	— 179
Відкрито 1930 р.	— 47
Відкритих церков в 1930 р.	— 136

За статтю: К. Несторовський «Чи правда, що зростає релігійний рух?». Кременчуччина. — «Безвірник», ч. 14, Харків, 1930, 31 липня, стор. 38-40.

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В КИЇВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ

ЗА СТАНОМ НА 1917 і 1940

	До 1917	1940
Церкви-парафії	1,710	2
Монастирі (чоловічі і жіночі)	23	0
Священики	1,435	3
Монахи й монахині	5,193	0

За кн.: Dimitry Pospelovsky "The Russian Church under the Soviet Regime 1917-1982." Volume I. — Crestwood, N.Y., St. Vladimir's Seminary Press, 1984, p. 242.

**ЗРІСТ ВІРОНЕНАВИСНИКІВ — ЧЛЕНИ
СОЮЗУ ВОЙОВНИЧИХ БЕЗВІРНИКІВ
НА УКРАЇНІ**

1927 —	10.000
1928 —	50.000
1929 —	250.000
1930 —	500.000
1931 —	1.510.000

За ст. «Безвірницький рух в СРСР». — «Безвірник», ч. 21-22, Харків,
листопад, стор. 40-42.

РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА УКРАЇНІ В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ

Російська Православна Церква була до революції 1917 року могутньою силою в житті царської імперії. Повністю підпорядкована владі царя і правлячих верств, вона була забезпечена повною підтримкою з боку влади. Служачи інтересам царського самодержавства і його державного та суспільного ладу, Церква була відірвана від народу, його потреб і прагнень. На землях неросійських народів вона допомагала владі в їхній русифікації. Цьому сприяло те, що туди свідомо призначали переважно єпископів-росіян, або тих, що походили з інших частин імперії, і ці чужі ієрархи не мали жодного почуття пов'язаності з місцевим населенням. На Україні єпископів родом з України було в 1917 р. усього 4, в той час, як 20 інших ієрархів, уродженців українських земель, були розкидані по всій країні.

Ані революція, ані прихід до влади на землях колишньої царської імперії більшовиків-атеїстів, не змінили підходу російської Церкви до українського національного питання. Її реакція на виникнення на Україні національно-церковного руху була наскрізь ворожа. Лише одиниці з-посеред російського єпископату виявили більшою чи меншою мірою прихильність до прагнень православних українців. Але в критичний час, коли відроджена УАПЦ потребувала власного єпископату, не знайшлося ні одного російського ієрарха, який простягнув би їй руку допомоги.

Нижче подаємо реєстр ієрархів Російської Православної Церкви та низку інших інформацій, що торкаються стану цієї Церкви у 1917 р. Наводимо ці дані, щоб показати, з яким сильним суперником мали до діла свідомі православні українці і який міг би бути потенціал розвитку УАПЦеркви, якби вона мала можливість жити в умовах свободи.

**РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА,
ОЧОЛЕНА ВСЕРОСІЙСЬКИМ СИНОДОМ,
НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ**

ЗА СТАНОМ НА 1917 РІК

1. КИЇВСЬКА ЄПАРХІЯ

Митрополит Володимир (Василь Богоявленський)¹

Митрополит Київський і Галицький;
нар. 1. I. 1848 р. в Тамбовській єпархії.

Єп. Василій (Дмитро Богдашевський)²

Єпископ Канівський; перший вікарій;
нар. 19. X. 1861 р. у Волинській єпархії.

Єп. Нікодим (Миколай Коротков)³

Єпископ Чигиринський; другий вікарій;
нар. 29. XI. 1868 р. у Костромській єпархії.

Єп. Назарій (Миколай Блінов)⁴

Єпископ Черкаський; третій вікарій; нар. 1855 р.

Єп. Дмитрій (Вербицький)⁵

Єпископ Уманський; четвертий вікарій;
нар. 4. VIII. 1869 р. у Полтавській єпархії.

ДУХОВНІ ШКОЛИ:

1. Київська духовна академія; 2. Київська духовна семінарія;
3. Духовні училища — Києво-Подільське, Києво-Софійське, Черкаське, Уманське.

2. ВОЛИНСЬКА ЄПАРХІЯ

Архисп. Євлогій (Василь Георгієвський)⁶

Архисп. Волинський і Житомирський;
архим. Почаївсько-Успенської Лаври;
нар. 10. IV. 1868 р. в Тульській єпархії.

Єп. Фадей (Іван Успенський)⁷

Єп. Володимир Волинський; перший вікарій;
нар. 12. XI. 1872 р. в Нижненовгородській єпархії.

Єп. Діонісій (Костянтин Валединський)⁷

Єп. Крем'янецький; другий вікарій;
нар. 1877 р. в Муромі, Владимирській єпархії.

Єп. Аверкій (Полікарп Кедров)
Єп. Острозький; нар. 1879 р. у В'ятській єпархії.

ДУХОВНІ ШКОЛИ:

1. Волинська духовна семінарія; 2. Духовні училища — Житомирське, Крем'янецьке, Клованське, Мелецьке, Житомирське пастирське.

3. КАТЕРИНОСЛАВСЬКА ЄПАРХІЯ

Архиєп. Агапіт (Антоній Вишневський)⁸
Єп. Катеринославський і Маріюпільський;
нар. 16. VII. 1867 р. у Волинській єпархії.

Єп. Іоан (Іван Поммер)
Єп. Приозівський і Таганрозький; вікарій;
нар. 1876 р. у Ліфляндській губернії.

ДУХОВНІ ШКОЛИ:

1. Катеринославська духовна семінарія; 2. Духовні училища — Катеринославське, Бахмутське, Маріюпільське.

4. ПОДІЛЬСЬКА ЄПАРХІЯ

Єп. Митрофан (Афонський)
Єп. Подільський і Брацлавський;
нар. 13. X. 1861 р. в Орловській єпархії.

Єп. Давид (Юхим Качахідзе)
Єп. Вінницький; перший вікарій;
нар. 15. X. 1872 р. в Імеретинській єпархії (Грузія).

Єп. Пімен (Пегов)⁹
Єп. Балтський; другий вікарій;
нар. 26. X. 1875 р. в Уфімській єпархії.

ДУХОВНІ ШКОЛИ:

1. Подільська духовна семінарія; 2. Духовні училища — Кам'янецьке, Притворське, Таврівське, Тульчинське.

5. ПОЛТАВСЬКА ЄПАРХІЯ

Єп. Феофан (Василь Бистров)¹⁰
Єп. Полтавський і Переяславський;
нар. 1873 р. в Петербурзькій єпархії.

Єп. Неофіт (Миколай Слідніков)
Єп. Прилуцький; вікарій; нар. 1877 р. у Вологодській єпархії.

ДУХОВНІ ШКОЛИ:

1. Полтавська духовна семінарія; 2. Духовні училища — Полтавське, Лубенське, Переяславське, Роменське.

6. ТАВРІЙСЬКА ЄПАРХІЯ

Архиєп. Димитрій (кн. Давид Абашидзе)
Архиєп. Таврійський і Симферопольський;
нар. 12. X. 1867 р. в Тифліській губернії.

Єп. Сильвестер (Олександр Братановський)
Єп. Севастопольський; вікарій;
нар. 21. VIII. 1871 р. в Ярославській єпархії.

ДУХОВНІ ШКОЛИ:

1. Таврійська духовна семінарія; 2. Духовні училища — Симферопільське.

7. ХАРКІВСЬКА ЄПАРХІЯ

*Архиєп. Антоній (Олексій Храповицький)*¹¹
Архиєп. Харківський і Охтирський; ігумен Покровського монастиря; нар. 17. III. 1863 р. у Новгородській єпархії.

Єп. Федір (Феодор Лебедєв)
Єп. Старобільський; перший вікарій;
нар. 1873 р. у Рязанській єпархії.

Єп. Митрофан
Єп. Сумський; другий вікарій.

ДУХОВНІ ШКОЛИ:

1. Харківська духовна семінарія; 2. Духовні училища — Харківське, Сумське, Куп'янське.

8. ХЕРСОНСЬКА ЄПАРХІЯ

Архиєп. Назарій (Миколай Кіріллов)
Архиєп. Херсонський і Одеський;
нар. 4. XII. 1850 р. в Донській єпархії.

Єп. Олексій (Дмитро Баженов)
Єп. Миколаївський; перший вікарій;
нар. 1872 р. у Таврійській єпархії.

Єп. Прокопій (Тітов)
Єп. Єлисаветградський; другий вікарій;
нар. 1877 р. у Томській єпархії.

ДУХОВНІ ШКОЛИ:

1. Одеська духовна семінарія; 2. Пастирсько-місіонерська семінарія при Гр.-Бизюківському монастирі; 3. Духовні училища — Одеське, Херсонське, Єлисаветградське.

9. ЧЕРНІГІВСЬКА СПАРХІЯ

Архиєп. Василь (Богоявленський)
Архиєп. Чернігівський і Ніжинський;
нар. 1. II. 1867 р. у Тамбовській єпархії.

*Єп. Пахомій (Петро Кедров)*¹²
Єп. Стародубський; перший вікарій;
нар. 1877 р. у В'ятській єпархії.

Єп. Іоан
Єп. Новгород-Сіверський; другий вікарій; нар. 1872 р.

ДУХОВНІ ШКОЛИ:

1. Чернігівська духовна семінарія; 2. Духовні училища — Чернігівське, Новочеркаське, Стародубське.

---

¹ Народжений в корінній Росії, митрополит Володимир був чужий Україні і своїм походженням, і духом. 21. I. 1918 р., разом з іншими єпископами, що зібрались на Всеукраїнський Церковний Собор у Києві, він заборонив у священнослужінні архієпископа Олексія (Дороднищина), ентузіяста українського національно-церковного руху, почесного голову ВПЦРади, і цим не допустив його до участі в Соборі.

Митрополит Володимир був розстріляний більшовиками в Києві 8. II. 1918 р. Його місце пізніше зайняв україножер митр. Антоній (Храповицький), потім якийсь час митрополичі обов'язки виконував єп. Черкаський Назарій (Блінов), а в 1921 р. російську Церкву на Україні очолив патріярший екзарх митрополит Михаїл (Єрмаков).

² Єп. Василь (Богдашевський) 10. III. 1920 р. очолив панахиду по Т. Шевченкові, яку відправляли в Києві українські священники. Як писав митрополит В. Липківський «це був єдиний випадок, коли тихонівський єпископ правив з українським духовенством». Про інші випадки прихильного наставлення єп. Василя (Богдашевського) до українців невідомо.

³ Гостро про-російської орієнтації. Після убивства митр. Володимира якийсь час керував Київською єпархією; сприяв виборів новим митрополитом Київським україноненависника арх. Антонія (Храповицького).

⁴ Керував Київською єпархією після вивезення з Києва митр. Антонія (Храповицького). Непримиренний противник українського національно-церковного руху. В 1919 р. з обуренням відкинув прохання православних українців Києва дозволити їм відправляти Страсті і Великдень з читанням Євангелій українською мовою. Ставив рішучий опір намаганням творити українські парафії і відправляти богослуження українською мовою. 30. IV. 1920 р. заборонив у священнослужінні всіх українських священників Києва.

⁵ Виявляв деяку прихильність до українського національно-церковного руху, але залишався вірним російській Церкві. Був кандидатом від українців на митрополита Київського після убивства митрополита Володимира (в протизагу кандидатурі архієп. Антонія Храповицького), але дістав на 30 голосів менше.

⁶ Гостро про-російської орієнтації, запеклий русифікатор. З доручення патріярха Тихона переводив вибори Київського митрополита після вбив-

ства митр. Володимира. Був головою Статутової комісії літньої сесії Всеукраїнського Церковного Собору в 1918 р., яка опрацювала проєкт адміністративного устрою Православної Церкви на Україні в підпорядкованості Московському патріархові, з незначною автономією. Вивезений з митр. Антонієм з Києва після приходу українського уряду в грудні 1918 р. На еміграції написав спогади під назвою «Путь моей жизни», в якій з'ясовує церковні події 1917-21 років з шовіністично-російської точки зору, часто спотворюючи факти.

⁷ В роках 1920-22 сп. Діонисій керував тією частиною Волинської єпархії, яка опинилась під владою Польщі. 1923 р. був обраний митрополитом Варшавським. Очолив заходи для здобуття незалежності Православної Церкви в Польщі, яка закінчилась проголошенням 13. XI. 1924 р. томосу Вселенської Царгородської патріархії про призначення автокефалії. Відзначався прихильністю до прагнень православних українців, підтримував українізацію Церкви на українських землях. В 1941-42 рр. благословив створення Української Автокефальної Православної Церкви на чолі з архiep. Полікарпом.

⁸ Прихильник українського національно-церковного руху. 19. XII. 1918 р. очолив у Києві хресний хід київського духовенства для зустрічі нової української влади — Директорії УНР. У своєму слові на Софійській площі вітав Симона Петлюру, як визволителя. За це був відданий російськими ієрархами під церковний суд, який «звільнив його в стан спочинку».

⁹ Зайняв рішучу анти-українську позицію на літній сесії Всеукраїнського Церковного Собору в червні-липні 1918 р., на якій він головував. Домігся, що членів ВПЦРади, з ініціативи якої був первісно скликаний і сам Собор, було позбавлено права участі в Соборі. В 1923 р. приєднався до Обновленської Церкви і був обраний її митрополитом.

¹⁰ Про-російської орієнтації. Утік з денікінцями на еміграцію в листопаді 1919 р. На його місце навесні 1920 р. призначено архієпископа Парфенія (Левицького), який був один час тісно пов'язаний з українським національно-церковним рухом.

¹¹ Один з найбільших україножерів з-посеред ієрархії російської Церкви на Україні. Ідеолог церковного консерватизму, противник реформ. На Великдень 1918 р. відкинув прохання православних українців дозволити читати в Харківській єпархії великодню Євангелію українською мовою, зневажливо назвавши її «базарною». Був обраний митрополитом Київським на опанованому консервативним елементом елекційному соборі 1918 р. Після літньої сесії Всеукраїнського Церковного Собору очолив Вищу Церковну Раду, до якої не було допущено нікого з українського духовенства і українських світських діячів. У своїй діяльності був рішучим українофобом, борячись проти будь-яких виявів національної свідомості в Церкві. З приходом до Києва Директорії УНР, митр. Антонія було заарештовано разом з сп. Євлогієм і вивезено до Галичини. Повернувшись на кілька місяців до Києва з денікінцями у вересні 1919 р., негайно заборонив у священнослужінні всіх українських священників Києва; прот. В. Липківського віддав заочно під суд; відібрав в українців всі їхні парафії і передав росіянам. З відходом денікінців з Києва, виїхав і він; пізніше опинився на еміграції.

¹² Був членом про-російської Вищої Церковної Ради на чолі з митр. Антонієм (Храповицьким), вибраної на літній сесії Всеукраїнського Церковного Собору. Ця Рада, за словами митр. Василя Липківського, була «російським автономним церковним урядом для Української Православної Церкви».

ЗІСТАВЛЕННЯ

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД ІЄРАРХІЇ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА УКРАЇНІ

ЗА СТАНОМ НА 1917 РІК

Ієрархи народжені в Україні	— 4
народжені в Росії	— 18
народжені в Грузії	— 2
народжені в Прибалтиці	— 1
невияснене місце народження	— 2
Разом	27

ПРАВОСЛАВНІ ДУХОВНІ ШКОЛИ НА УКРАЇНІ

ЗА СТАНОМ НА 1917 РІК

Академії	— 1
Пастирсько-місіонерські семінарії	— 1
Духовні семінарії	— 9
Пастирські училища	— 1
Духовні училища	— 29
Разом	41

ПРАВОСЛАВНІ МОНАСТИРІ НА УКРАЇНІ

ЗА СТАНОМ НА 1917 РІК

Чоловічі	— 57
Чоловічі позаштатні	— 3
Чоловічі єдиновірські	— 1
Жіночі	— 32
Жіночі позаштатні	— 2
Жіночі єдиновірські	— 2
Невияснені	— 5
Разом	102

ІЄРАРХИ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
НАРОДЖЕНІ В УКРАЇНІ, НА ЄПИСКОПСЬКИХ
КАТЕДРАХ ПОЗА УКРАЇНОЮ
ЗА СТАНОМ НА 1917 РІК

1. АРХИЄПИСКОПИ

1. *Архиєп. Володимир (Філарет Сеньківський)*
Архиєп. Донський і Новочеркаський;
нар. 1848 р. у Таврійській єпархії.
2. *Архиєп. Іоаким (Іван Левицький)*
Архиєп. Нижньонгородський і Арзамаський;
нар. 30. III. 1853 р. у Київській єпархії.
3. *Архиєп. Митрофан (Симашкевич)*
Архиєп. Донський і Новочеркаський; нар. 23. XI. 1845 р.
4. *Архиєп. Олександр (Немеловський)*
Архиєп. Північно-Американський і Канадський;
нар. 1877 р. у Волинській єпархії.
5. *Архиєп. Олексій (Дородницин)¹*
Архиєп. Володимирський;
нар. 2. XI. 1859 р. у Катеринославській єпархії.
6. *Архиєп. Парфеній (Памфіл Левицький)²*
Архиєп. Тульський і Белевський;
нар. 28. IX. 1858 р. у Полтавській єпархії.
7. *Архиєп. Тихон (Микола Василевський)*
Архиєп. Курський і Обоянський;
нар. 1. V. 1867 р. у Полтавській єпархії.

2. ЄПИСКОПИ

1. *Єп. Антонін (Олександр Грановський)*
Єп. Владикавказький; нар. 21. XI. 1865 р. у Полтавській єпархії.
2. *Єп. Арсеній (Жадиновський)*
Єп. Серпухівський; нар. 1876 р. у Харківській єпархії.
3. *Єп. Володимир (Василь Соколовський)*
Єп. Єкатеринобурзький;
нар. 31. XII. 1852 р. у Полтавській єпархії.
4. *Єп. Гермоген (Георгій Долганов)*
Єп. Тобольський; нар. 25. IV. 1858 р. у Херсонській єпархії.

5. Єп. Григорій (Вахнін)

Єп. Орловський; нар. 4. IV. 1865 р. у Харківській єпархії.

6. Єп. Григорій (Гавриїл Яцковський)

Єп. Бакінський; нар. 13. VII. 1866 р. у Подільській єпархії.

7. Єп. Дам'ян

Єп. Єреванський; нар. 1856 р. у Катеринославській єпархії.

8. Єп. Іоан (Іоанникій Левицький)

Єп. Кубанський і Катеринодарський;
нар. 7. I. 1857 р. у Київській єпархії.

9. Єп. Павло (Вильківський)

Єп. Єлецкий; нар. 23. VIII. 1870 р. у Херсонській єпархії.

10. Єп. Сильвестер (Юстин Ольшевський)

Єп. Омський; нар. 1861 р. у Київській єпархії.

11. Єп. Феодосій (Микола Феодосієв)

Єп. Смоленський і Дорогобузький;
нар. 3. XI. 1864 р. у Чернігівській єпархії.

12. Єп. Феоділакт (Федір Клементієв)

Єп. Слуцький; нар. 14. VI. 1870 р. у Харківській єпархії.

13. Єп. Юрій (Григорій Ярошевський)³

Єп. Мінський і Турівський;
нар. 18. XI. 1872 р. у Подільській єпархії.

---

¹ Щирий прихильник руху за незалежність Української Православної Церкви. Влітку 1917 р., перебуваючи «в стані спочинку», став почесним головою Всеукраїнської Православної Церковної Ради, яка займалась підготовкою до скликання Всеукраїнського Церковного Собору. 20. I. 1918 р., в день відкриття Собору, російські єпископи заборонили його у священнослужінні, щоб не допустити до участі в Соборі і дальшої співпраці з православними українцями. В 1919 р. викладав в Українському державному університеті в Кам'янці-Подільському. Помер в Новоросійську 1920 р.

² Прихильник українізації Церкви. В 1906-07 рр. був пов'язаний з виданням Євангелії українською мовою. Перебуваючи в Кам'янці-Подільському, вголосував проповіді українською мовою, за що був переведений до Тули. На початку революції перейшов у стан спочинку і оселився на рідній Полтавщині. В листопаді 1919 р., після втечі єп. Феофана (Бистрова) з денікінцями, був призначений на Полтавську катедру. На цьому становищі продовжував свою українізаційну діяльність, відправляв богослуження українською мовою. На прохання ВПЦРади у серпні 1920 р. взяв під свою духовну опіку всі українські парафії, що належали до складу Всеукраїнської Спільки православних парафій. Цей крок сприяв поширенню українського національно-церковного руху по Україні. На Соборі Київської єпархії у травні 1920 р. арх. Парфенія обрано митрополитом Київським, у протигагу патріяршому екзархові Михайлові (Єрмакову), якого Собор відмовився визнати. Однак, під сильним тиском і погрозами з боку російського єпископату, архиеп. Парфеній «не витримав характеру» і зрікся зв'язків з українською Церквою та ВПЦРадою в 1921 р.

³ Майбутній митрополит Варшавський. Докладніше про нього в підрозділі «Мученики за віру».

**ЕПИСКОПАТ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ
ЦЕРКВИ ЗА МІСЦЕМ НАРОДЖЕННЯ
ЗА СТАНОМ НА 1917 РІК**

Народжені в Росії	— 120
Україні	— 24
Грузії	— 8
Білорусії	— 4
Молдавії	— 3
Ліфляндії	— 2
Польщі	— 1
у невияснених місцевостях	— 16
Разом	178

За працюю: Н. Теодорович «Стан Православної Синодальної Церкви в Україні в 1917 році». (Опрацьовано на підставі довідника «Состав Святейшого Правительствующего Всероссийского Синода на 1917 г.». Петроград, Синодальная Типография, 1917 г.). — «Український збірник», кн. 15, Мюнхен, Інститут для вивчення ССРСР, 1959, стор. 93-142.

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ПОЛЬЩІ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

На території Польщі, в кордонах, встановлених Версальським і Ризьким договорами, жило, згідно з офіційною польською статистикою 1931 р., 3.762.500 православних, з них біля 2.500.000 українців, тобто понад 65%. Православна Церква в Польщі, організована з колишніх єпархій Російської Православної Церкви, задовольняла їхні духовні потреби. На чолі її в рр. 1921-1923 стояв архієпископ (пізніше митрополит) Юрій Ярошевський, а після його убивства 8. II. 1923 р. першоієрархом Церкви став митр. Діонисій (Валединський). В 1924 р. Православна Церква в Польщі стала автокефальною. Українські національно-церковні кола проводили послідовні заходи для українізації Церкви на українських землях і мали в тому значні успіхи. В 1941-42 рр. на базі високо організованого церковного життя на західно-українських землях з православним населенням, було відроджено УАПЦеркву на чолі з архієпископом Полікарпом.

ІЄРАРХІЯ ПРАВОСЛАВНОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ

1938 РІК

Митрополит Діонісій (Валединський)
Варшавський і всієї Польщі

Архiepіскоп Олександр (Іноземцев), Поліський і Пінський

Архiepіскоп Олексій (Громадський)
Волинський і Крем'янецький

Архiepіскоп Феодосій (Федосієв), Віленський і Лідський

Єпископ Полікарп (Сікорський), Луцький

Єпископ Симон (Івановський), Острозький

Єпископ Савва (Советов), Гродненський і Новогрудський

Єпископ Тимофій (Шреттер), Люблинський *

Єпископ Матвій (Семашко), Бреславський *

За даними Архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.

ПРАВОСЛАВНА АВТОКЕФАЛЬНА ЦЕРКВА В ПОЛЬЩІ

ЗА СТАНОМ НА 1938 РІК

Єпархії	—	5
Деканати	—	126
Парафії	—	1624
Сакральні будинки	—	2016
Духовні будинки	—	2968
Монастирі: чоловічі	—	9
жіночі	—	5

Школи: Студіум православної теології
при Варшавському університеті

Дві духовні семінарії (Вільно, Крем'янець)

Школа для дияконів і псаломщиків (в монастрі в Яблочному)
Законна теологічна школа (Почаїв)

За статтею: Serafim Kiryłowicz «Z dziejow prawosławia w II Rzeczy-
pospolitej Polskiej». 1918-1939. — «Posłannictwo», ч. 1-2, Варшава, 1983.

* Єпископи Тимофій і Матвій були висвячені в листопаді 1938 р., як перші ієрархи плянованої поляками «польської православної ієрархії».

ВОЛИНСЬКА ЄПАРХІЯ
ЗА СТАНОМ НА 1936 РІК

Кількість парафій — 689
Правлячий єпископ — Олексій (Громадський)

МОВА БОГОСЛУЖЕНЬ В ПАРАФІЯХ:

Українська	— 124
Час-від-часу українська	— 126
Мішано українська і церковно слов'янська	— 40
Церковно-слов'янська з Апостолом, Євангелієм, «Вірую» і «Отче» — українською	— 99
Церковно-слов'янська з українською вимовою	— 26

(Даних про мову богослужень в 274 парафіях немає)

За даними І. Власовського «Українське православне слово», ч. 7, 1963.

ПАРАФІЇ В ВОЛИНСЬКІЙ І ПІНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ
ЗА СТАНОМ НА 28. IX. 1940 Р.

Волинська обл. — 38 парафій
Рівенська обл. — 54 парафій

За Указом Московської патріархії від 25. X. 1940 р. — Оригінал в архіві УАПЦ у США, Бавнд Брук.

**ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА УКРАЇНІ
ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ**

**ІЄРАРХІЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ**

ЗА СТАНОМ НА 1942 РІК

Архiepиcкoп Пoлiкaрп (Сiкoрcький)
Адміністратор УАПЦ
Катедра — Луцьк

ЄПАРХІЇ УАПЦ

ЛУЦЬКО-КОВЕЛЬСЬКА ЄПАРХІЯ
Архiep. Пoлiкaрп (Сiкoрcький)
Вікарії:
Єп. Рівенський Платон (Артимюк)
Єп. Дубенський Вячеслав (Лісицький)

ПОЛІСЬКА ЄПАРХІЯ
Архiep. Oлeкcaндeр (Iнoзeмцeв)

УМАНСЬКО-ПОЛТАВСЬКА ЄПАРХІЯ
Єп. Iгop (Гyбa)

МИКОЛАЇВСЬКО-ХЕРСОНСЬКА ЄПАРХІЯ
Єп. Mиxaїл (Фeдiр Xopoший), Єлисаветград (Кіровоград)
Вікарій — *єп. Черкаський Володимир (Василь Малець)*

СІЧЕСЛАВСЬКА (ДНІПРОПЕТРОВСЬКА) ЄПАРХІЯ
Єп. Гeннaдiй (Шиприкeвич)

Єп. Нiкaнop (Абpaмoвич)
Уповноважений Адміністратора УАПЦ на землях
Східної України
Катедра — Київ

Єп. Фoтiй (Тимoщук)
Ніжин і Вінниця

Єп. Григорій (Огійчук)
Катедра — Житомир

Єп. Сильвестер (Гасвський)
Катедра — Лубни

Митр. Феофіл (Булдовський)
Катедра — Харків

Єп. Мстислав (Скрипник)
Катедра — Переяслав
помічник архиєп. Ніканора; секретар Собору єпископів УАПЦ

В 1943 р. було висвячено на єпископа архим. Сергія (Охотенка), якого призначено на єп. Таврійського з осідком у Мелітополі.

За даними Архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.

ПАРАФІЇ, ДУХОВЕНСТВО Й ВІРНІ УАПЦ

1942 РІК

З огляду на труднощі воєнного часу, не було можливості провадити точної статистики парафій, духовенства і вірних УАПЦ. Деякі дані, зібрані з різних джерел, наводить у своєму «Нарисі історії Української Православної Церкви» І. Власовський.

Кількістю парафій в Українській Автокефальній Православній Церкві переважала, як було то і в 20-их роках, за митрополитів Василя Липківського і Миколи Борецького, Київщина. Митрополит Ніканор подає, що «по 1 вересня 1942 р. організовано було 513 парафій; з них 298 припадає на властиву Київщину, а 215 на інші області, де ще не було наших єпископів. За цей же час було висвячено священиків 136, прилучено від ієрархії митрополита Василя Липківського 93 священики і від Церкви Російської 226 священиків». В Полтавській єпархії, для якої нових священиків висвячував переважно митропол. Харківський Феофіл (до 20 курсантів висвятив в липні 1942 р. в Полтаві єпископ Мстислав), було в 1943 році до 150 парафій, без Лубенщини, яка належала до єпископа Сильвестра. На Лубенщині ж, в юрисдикції єпископа Автокефальної Церкви Сильвестра, було 102 священики. Коли до Дніпропетровська прибув в червні 1942 р. єпископ Геннадій, то організованих і зареєстрованих при Церковно-єпархіяльній Раді в Дніпропетровську було біля 30 українських парафій, але через місяць перебування і праці українського єпископа на Дніпропетровщині стало вже 70 українських парафій, а перед Різдвом Христовим 1942 р. було вже понад сотня українських парафій, зареєстрованих у архиєпископа Геннадія. За неповне півторарічне очолювання Січеславської катедри владика Геннадій висвятив 83 священики; українських же парафій на день евакуації в 1943 р. Дніпропетровська було на Дніпропетровщині понад 150.

Архиєпископ Михаїл, що разом з вікарієм єпископом Володимиром опікувався в церковному житті українським півднем (області Миколаївсько-Єлисаветградська і Одеська), подає, що «по приблизному підрахунку у нього і у Вл. Володимира було разом понад 100 парафій».

За кн.: Іван Власовський «Нарис Історії Української Православної Церкви», т. IV, ч. 2, ст. 234-235.

ПРАВОСЛАВНА АВТОНОМНА ЦЕРКВА НА УКРАЇНІ В ЮРИСДИКЦІЇ МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ

*Митрополит Олексій (Громадський), Волинський
і Житомирський, екзарх Московської патріархії на Україні*

Архиєп. Антоній (Марценко), Миколаївський

Архиєп. Симон (Івановський), Чернігівський

*Архиєп. Пантелеймон (Рудик), Львівський
керуючий Київською єпархією*

Єп. Веніамин (Новицький), Полтавський

Єп. Димитрій (Маган), Дніпропетровський

Єп. Дамаскин (Малюта), Кам'янець-Подільський

Єп. Євлоній (Марковський), Вінницький

Єп. Леонтій (Филипович), Житомирський

Єп. Панкратій (Гладков), Ніжинський, вікарій єп. Чернігівського

Єп. Серафим (Кушнерук), Херсонський

Єп. Іов (Кресович), Луцький, вікарій Волинської єпархії

Єп. Мануїл (Тарнавський), Володимиро-Волинський¹

*Єп. Феодор (Рафальський), Рівенський,
вікарій Волинської єпархії*

Єп. Нікодим, вікарій Волинської єпархії

Єп. Іоан (Лавриненко), Берестейський.²

За кн.: Friedrich Heyer «Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945», Köln-Braunsfeld, 1953, ст. 182.

¹ Перейшов до Автономної Церкви від УАПЦ.

² Був висвячений на єп. Ковельського.

РОСІЙСЬКА (РУСЬКА) ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В УРСР В ЮРИСДИКЦІЇ МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ

Російська Православна Церква — єдина Православна Церква, дозволена тепер в СРСР, становить на українських землях невід'ємну частину системи Московської патріархії, без жодної автономії і без жодного вияву в ній національної самобутності народу, серед якого вона діє. Богослуження відправляються старо-слов'янською мовою, проповіді виголошуються російською, хоча є відомості, що в деяких західньо-українських парафіях часом допускаються проповіді українською мовою.

На відміну від років перед і після революції 1917 р., коли з 27 ієрархів Російської Православної Церкви на Україні лише 4 були уродженцями України, теперішній єпископат Патріяршої Церкви на українських землях в переважній більшості походить з України. Ієрархи, народжені на Україні, становлять також досить високий відсоток усього єпископату Російської Православної Церкви, більший пропорційно, ніж відсоток українського населення в СРСР. В теперішній час всі вони вірнопіддано служать російській Церкві, деякі є вірними виконавцями волі влади. Яку позицію зайняли б вони, коли б настали умови для нового відродження Української Православної Церкви, тепер, зрозуміло, неможливо сказати. Але фактор їхнього походження можливо і відіграв би, принаймні у випадку деяких ієрархів, певну роль.

ЕКЗАРХАТ МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ НА УКРАЇНІ

ЗА СТАНОМ НА 1986 РІК

КИЇВСЬКА ЄПАРХІЯ

*Патріярший екзарх, митр. Київський і Галицький
Філарет (Денисенко)*

*нар. 28. I. 1929 р. у с. Благодатне; 1952 — висв. на свящ.,
1962 — на єп., єп.-помічник Ленінградський, єпископ Віденський,
єп. Дмитрівський, з 1964 — ректор Московської духовної
академії, з 1966 — архиеп. Київський.*

Київський вікарій:

еп. Переяслав-Хмельницький Антоній (Москаленко)
нар. 29. IX. 1910 р. в Хабаровську;
1969 — висв. на свящ., 1985 — на еп.

ВІННИЦЬКА ЄПАРХІЯ

Єп. Вінницький і Брацлавський Агафангел (Саввін)
нар. 2. IX. 1938 р. в Липецьку; 1965 — монах,
1965 — висв. на свящ., 1965 — на еп., з 1967 — ректор
Одеської духовної семінарії, з 1975 — еп. Вінницький.

ВОЛИНСЬКА ЄПАРХІЯ

Архиєп. Волинський і Рівенський Дам'ян (Марчук)
нар. 15. XI. 1899 р. на Волині; 1921 — висв. на свящ.,
1961 — на еп. Чернівецького, з 1964 — еп. Львівський,
з 1965 — архиєп. Волинський.

ЖИТОМИРСЬКА ЄПАРХІЯ

Єп. Житомирський і Овруцький Іоан (Бондарчук)
нар. 12. VI. 1929 р. в Тернополі;
1961 — висв. на свящ., 1977 — на єпископа.

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ЄПАРХІЯ

Архиєп. Івано-Франківський і Коломийський Макарій (Свистун)
нар. 14. IX. 1938 р. в Києві; 1968 — висв. на свящ.,
1970 — на еп.; з 1970 — адміністратор Канади,
з 1979 — еп. Уманський і еп.-помічник Київський,
з 1985 — архиєп. Аргентинський.

КІРОВОГРАДСЬКА ЄПАРХІЯ

Єп. Кіровоградський і Миколаївський Севастіян (Пилипчук)
нар. 9. V. 1914 р. на Тернопільщині; 1942 — висв. на свящ.,
1977 — на еп. Кіровоградського.

ЛЬВІВСЬКА ЄПАРХІЯ

Митрополит Львівський і Тернопільський Нікодим (Руснак)
нар. 4. IV. 1921 р. у с. Давидівці Чернівецької обл.;
1946 — висв. на свящ., 1961 — на еп. Костромського;
з 1964 — еп. Аргентинський і Південноамериканський,
з 1970 — архиєп. Харківський, з 1983 — архиєп. Львівський,
з 1985 — митрополит Львівський.

МУКАЧІВСЬКА ЄПАРХІЯ

Єп. Мукачівський і Ужгородський Дамаскин (Бодрий)
нар. 20. VI. 1937 р. у с. Беліни; 1970 — висв. на свящ.,
1972 — на еп. Тамбовського; з 1974 — еп. Вологодський,
з 1979 — еп. Полтавський, з 1985 — еп. Мукачівський.

ОДЕСЬКА ЄПАРХІЯ

Митр. Одеський і Херсонський Сергій (Петров)
нар. 5. X. 1924 р. у Краснодарі; 1943 — монах,
1951 — висв. на свящ., з 1960 — вікарій Одеський,
1961 — висв. на сп. Воронізького; з 1963 — архиеп. Мінський,
з 1965 — архиеп. Одеський, з 1971 — митр. Одеський.

ПОЛТАВСЬКА ЄПАРХІЯ

Єп. Полтавський Савва (Бабинець)
нар. 27. III. 1926 р. на Карпатській Україні;
1950 — висв. на свящ., 1969 — на сп. Переяслав-Хмельницького,
Київський вікарій; з 1972 — сп. Чернівецький,
з 1979 — сп. Мукачівський, з 1985 — сп. Полтавський.

СИМФЕРОПІЛЬСЬКА ЄПАРХІЯ

Архиеп. Симферопільський і Кримський Леонтій (Гудимов)
нар. 1928 р. в Сумах; 1948 — монах, 1951 висв. на свящ.;
з 1962 — вікарій Московський; 1964 — висв. на сп. Рівенського;
з 1965 — сп. Симферопільський, з 1967 — сп. Харківський,
з 1970 — архиеп. Берлінський,
з 1973 — архиеп. Симферопільський.

ХАРКІВСЬКА ЄПАРХІЯ

Архиеп. Харківський і Богодухівський Іриней (Середній)
нар. 10. V. 1939 р. у Столпині; 1968 — висв. на свящ.,
1975 — на сп. Уфського; з 1976 — сп. Канадський,
з 1982 — архиеп. Алма-Атинський,
з 1984 — архиеп. Харківський.

ЧЕРНІВЕЦЬКА ЄПАРХІЯ

Єп. Чернівецький і Буковинський Варлаам (Люценко)
нар. 13. V. 1929 р. у с. Пруська; 1954 — висв. на свящ.,
1972 — на єпископа; з 1976 — сп.-помічник Київської єпархії;
з 1979 — сп. Чернівецький.

ЧЕРНІГІВСЬКА ЄПАРХІЯ

Архиеп. Антоній (Вакарік)
нар. 26. VII. 1926 р. у с. Ставчани Чернівецької обл.;
1950 — висв. на свящ., 1965 — на сп. Смоленського;
з 1967 — сп. Симферопільський, з 1973 — сп. Чернігівський,
з 1974 — архиеп.

НАРОДЖЕНІ НА УКРАЇНІ ЄПИСКОПИ У СКЛАДІ ІЄРАРХІЇ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

ЗА СТАНОМ НА 1986 РІК

Феодосій (Дикун), архиеп. Астраханський і Єнотаєвський
нар. 23. XI. 1926 р. у с. Черниця на Рівенщині;
1967 — висв. на єп. Полтавського; 1979 — покараний
за написання відкритого листи до Л. Брежнєва на захист
Церкви перенесенням до Астрахані.

Іонафан (Кополович), архиеп. Кишинівський і Молдавський
нар. 8. VI. 1912 р. у с. Олешник на Карпатській Україні;
1936 — висв. на свящ., 1965 — на єп. Тегельського
і Берлінського; з 1966 — адміністратор Віденський,
з 1967 архиеп. Нью-Йоркський, з 1970 — архиеп.
Тамбовський, з 1972 — архиеп. Кишинівський.

Іоан (Лавриненко), архиеп. Костромський
нар. 12. III. 1899; 1921 — висв. на свящ., 1935 — на єп.;
з 1942 — єп. Ковельський в Автономній Православній
Церкві на Україні; 1944 — залишився під більшовиками,
був постійно переслідуваний, вивезений до Костроми,
реабілітований; V. 1961 — позбавлений єпископських прав
і переведений у стан спочинку.

*Феодосій (Процюк), архиеп. Берлінський,
єкзарх Центральної Європи*

нар. 7. I. 1927 р. у с. Топільне на Волині;
1945 — висв. на свящ., 1962 — на єп. Чернігівського;
з 1964 — єп. Полтавський, з 1967 — єп. Чернівецький,
з 1972 — єп. Смоленський, з 1978, архиеп. Смоленський,
з 1984 — архиеп. Берлінський, екзарх Центр. Європи.

*Володимир (Сабодан), митр. Ростовський і Новочеркаський,
єкзарх Західньої Європи*

нар. 23. XI. 1935 р. у Проскурові (Хмельницькому);
1962 — висв. на свящ., 1966 — на єп. Звенигородського;
представник у Світовій Раді Церков, вікарій Московський;
з 1968 — вікарій Київський, з 1973 — ректор Московської
духовної академії, з 1982 — митр. Ростовський,
з 1984 — екзарх Зах. Європи.

Іоан (Сничев), архиеп. Куйбишевський і Сизранський
нар. 9. X. 1927 р. у с. Нова Маячка Херсонської обл.;
1948 — висв. на свящ., 1965 — на єп. Сизранського;
з 1976 — архиеп. Куйбишевський.

Іриней (Сусеміль), архиеп. Віденський і Австрійський
нар. 10. VII. 1919 р. у Чернігові; 1947 — висв. на свящ.;
1942-1949 — секретар Берлінського рос. митр. Серафима Ляде;
1949-1957 — у Мельбурні; 1960 — у Мюнхені; 1964 — у Берліні;
1966 — висв. на єп. Берлінського; з 1975 — архиеп. Віденський.

Іов (Тивонюк), архиеп. Зарайський
помічник для зовнішніх справ Московської патріархії;
нар. 6. XI. 1938 р. у Почаєві; 1969 — висв. на свящ.,
1975 — на єп., адміністратор РПЦ в Канаді; з 1976 — у відділі
зовнішніх зносин Московської патріархії.

Хризанф (Чепіль), єп. Кіровський і Слобідський
нар. 24. VI. 1937 р. у с. Пересіка Рівенської обл.,
1970 — висв. на свящ., 1978 — на єп.

Платон (Удовенко), архиеп. Ярославський і Ростовський
нар. 17. XI. 1940 р. у с. Успенка Ворошиловградської обл.,
1971 — висв. на свящ.; 1973 — єп. Аргентинський,
з 1977 — архиеп., з 1980 — архиеп. Свердловський,
з 1984 — архиеп. Ярославський.

*Лазар (Швець), єп. Аргентинський і Південноамериканський,
екзарх Центральної і Південної Америки*
нар. 22. IV. 1939 р. у с. Комарин Тернопільської обл.;
1972 — висв. на свящ., 1980 — на єп. Аргентинського;
з 1985 — архиеп. Івано-Франківський.

*Микола (Шкрумко), єп. Звенигородський,
представник Московської патріархії при Антіохійському
патріархаті (Сирія)*
нар. 22. V. 1927 р. у с. Кізя Хмельницької обл.;
1969 — висв. на свящ.; 1973-1982 — голова місії РПЦ
в Єрусалимі, настоятель Почаївської Лаври;
1985 — висв. на єп. Звенигородського.

За довідником: «Orthodoxia 1986-1987». — Regensburg, Ostkirchliches Institut, 1986, стор. 116-128; за інформаціями «Православного вісника» (Київ, видання екзарха всієї України, митрополита Київського і Галицького) та «Журнала Московської патріархії».

ПРАВОСЛАВНА АВТОКЕФАЛЬНА ЦЕРКВА В ПОЛЬЩІ

1945 — 1986

Після звільнення Польщі від німецької окупації, у справі Автокефальної Церкви в Польщі знову почала втручатися Московська патріархія, яка ніколи не визнала автокефалії цієї Церкви, наданої їй Вселенською патріархією у 1924 році. Натомість, у 1948 році Московський патріарх Олексій «дарував» Православній Церкві в Польщі автокефалію від себе, перед тим усунувши з керівництва в ній митрополита Діонісія. Сучасна Православна Автокефальна Церква в Польщі складається переважно з українців і білорусів та невеликої кількості росіян і поляків. Церква має про-російський характер, хоча в деяких парафіях дозволено вживати в богослуженнях українську мову. Два теперішні єпископи Православної Автокефальної Церкви в Польщі — Сава (Грицуняк) і Адам (Дубець) — за походженням українці.

Наводимо деякі інформації про Православну Автокефальну Церкву в Польщі з різних періодів її існування, включно з даними про її теперішній стан.

ДАНИ З 1962 РОКУ

Православне населення	— 400 тисяч
Священики	— 207
Парафії	— 192
Монастирі	— 2
(чоловічий — св. Онуфрія в Яблочині; жіночий — в Грабарці).	

За повідомленнями польської преси.

СТАН В 1964 РОЦІ

Архиєп. Юрій Кореністов
заступник митрополита Варшавського і всієї Польщі,
першоієрарх Православної Автокефальної Церкви в Польщі

ЄПАРХІЇ:

1. ВАРШАВСЬКО-БІЛЬСЬКА

Архиєп. Юрій Кореністов
Деканати — 8
Парафії — 95
Священики — 75

2. БІЛОСТОЦЬКО-ГДАНСЬКА

Архиєп. Стефан Рудик
Деканати — 5
Парафії — 50
Священики — 42

3. ЛОДЗІНСЬКО-ПОЗНАНСЬКА

Архиєп. Юрій Кореністов
Деканати — 3
Парафії — 15
Священики — 13

4. ВРОЦЛАВСЬКО-ЩЕЦІНСЬКА

Єп. Василій Дорошкевич
Деканати — 4
Парафії — 46
Священики — 15

СТАН НА 1986 РІК

Митр. Василій (Володимир Дорошкевич)

Митрополит Варшавський і всієї Польщі, першоієрарх Православної Церкви в Польщі; нар. 15.ІІІ.1914 р. у м. Тіси; 1938 — висв. на свящ., 1960 — здобув звання магістра богослов'я у Московській духовній академії; 1960 — висв. на єп. Більського, з 1961 — єп. Вроцлавський і Щецинський, з 1970 — митр. Варшавський.

ВАРШАВСЬКО-БІЛЬСЬКА АРХИЄПАРХІЯ

Митр. Василій (Дорошкевич)

БІЛОСТОЦЬКО-ГДАНСЬКА ЄПАРХІЯ

Єп. Сава (Михайло Грицуняк), нар. 15. ІV. 1938 р. у Снятичах; навчався в Београді, де здобув титул доктора теології; 1966 — висв. на свящ., 1979 — на єп. Лодзінського; 1979 — єп. Лодзінський і Познанський, з 1981 — єп. Білостоцький і Гданський.

ВРОЦЛАВСЬКО-ЩЕЦІНСЬКА ЄПАРХІЯ

Єп. Єремія (Ян Анхім'юк), нар. 3. X. 1943 р. в Одринках; богословіє студіював в Москві і в Цюріху; 1983 — висв. на свящ., 1983 — на єп. Більського, з 1983 — єп. Вроцлавський і Щецинський.

ЛОДЗІНСЬКО-ПОЗНАНСЬКА ЄПАРХІЯ

Єп. Симон (Симон Романчук), нар. 12. VIII. 1936 р. у Гущевинах; студіював філософію у Мінську; 1970 — висв. на свящ., 1979 — на єп. Люблінського; з 1981 — єп. Лодзінсько-Познанський.

ПЕРЕМІСЬКО-НОВОСАДСЬКА ЄПАРХІЯ

Єп. Адам (Олександр Дубець), нар. 17. ІV. 1938 р. у Фльоринці; 1956 — прийняв чернечий постриг, 1983 — висв. на єп. Люблінського; з 1983 — єп. Перемиський і Новосадський.

За довідником; «Orthodoxia 1986-1987». — Regensburg, Ostkirchliches Institut, 1986, стор. 109-110.

СТАТИСТИКА З 1964 І 1984 РОКІВ

ЗІСТАВЛЕННЯ

	1964	1984
Архієпископи	2	2
Єпископи	1	4
Єпархії	4	5
Деканати	20	21
Парафії	206	217
Священики	145	214
Церкви	Даних немає	227
Монастирі: жіночі	1	1
чоловічі	1	1
Духовні школи:		
семінарії	1	1
академії	1	1
(Секція православної теології при Християнській теологічній академії).		

За спеціальним виданням Православної Автокефальної Церкви в Польщі, Варшава, 1984, стор. 1-34. Копія оригіналу в архіві «Смолоскипа».

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

ЗА СТАНОМ НА 1986 РІК

ПРАЗЬКА ЄПАРХІЯ

Митр. Празький Дорофей (Филип), нар. 20. X. 1913 р.
у с. Нанкове на Карпатській Україні; 1941 — висв. на свящ.,
1955 — на єп. Пряшівського; з 1963 — архиеп. Празький,
з 1964 — митр. Празький.

Канцлер: о. д-р Ярослав Шуварський, нар. 25. V. 1941 р.
у с. Завидів на Волині; 1970 — висв. на свящ.

ПРЯШІВСЬКА ЄПАРХІЯ

Єп. Микола (Коцвар), нар. 19. XII. 1927 р. у Ганіговцях;
1950 — висв. на свящ., 1965 — на єп. Пряшівського.

МИХАЛОВСЬКА ЄПАРХІЯ

Єп. Ян (Голоніч), нар. 29. I. 1937 р. у Требішові;
1958 — висв. на свящ., 1983 — на єп.

ОЛОМОУСЬКА ЄПАРХІЯ

Єп. Ніканор (Юхим'юк), нар. 28. VIII. 1938 р.;
1965 — висв. на свящ., 1979 — на єп. Михаловського.

За довідником: «Orthodoxia 1986-1987». — Regensburg, Ostkirchliches
Institut, 1986, стор. 64-65.

МУЧЕНИКИ ЗА ВІРУ
УКРАЇНСЬКІ ПРАВОСЛАВНІ ІЄРАРХИ,
СВЯЩЕНИКИ, ДИЯКОНИ, ЧЕНЦІ Й ЧЕРНИЦІ,
ЦЕРКОВНОСЛУЖИТЕЛІ, ЦЕРКОВНІ ДІЯЧІ І ВІРНІ
ЗАМОРДОВАНІ, РОЗСТРІЛЯНІ, ЗАМУЧЕНІ
В КОНЦАБОРАХ, УВ'ЯЗНЕНІ, ЗАСЛАНІ
ЧИ ІНШИМИ СПОСОБАМИ РЕПРЕСОВАНІ
НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ І В СРСР
1917 — 1985

В боротьбі за право існувати, як незалежна і самобутня Церква українського народу, Українська Православна Церква поклала незліченні жертви. У в'язницях, в камерах розстрілів, на каторгах, на засланні кінчали своє життя її ієрархи, священики, диякони, ченці й черниці, церковнослужителі, церковні діячі і вірні, які відмовлялися зректися своєї віри та відданости рідній Церкві. На жаль, до більшості з тих, які загинули за віру під більшовицькою та німецькою окупаціями, можна віднести слова з молитви на панахиді: «Імена їх, Господи, Ти Сам знаєш...». В нашій пам'яті вони не збереглися і, можливо, пропали навіки. Складати реєстр загиблих в умовах безбожницької радянської влади, яка їх нищила, була практично неможливо. Архіви більшовицьких «органів безпеки» залишаються мовчазною таємницею. Багато матеріялів пропали під час війни.

У повоєнні роки на Заході знайшлося лише кілька осіб, які присвятились збиранню інформацій про мучеників за віру. До них в першу чергу слід зарахувати прот. Митрофана Явдаса, автора першої книжки про мартирологію УАПЦ — «Українська Автокефальна Православна Церква, 1921-1936» — документи для історії (Мюнхен-Інгольштадт, 1956, 228 стор.) Багато додаткових інформацій можна знайти в його статтях у різних періодичних виданнях. Частина зібраних прот. Явдасем матеріялів (спогоди, запитники, листування) після його смерті перебрав український православний діяч Федір Бульбенко. Тепер вони зберігаються в архіві УВАН ім. Д. Антоновича в Нью-Йорку. Ці матеріяли були головним джерелом при опрацюванні цієї частини збірника.

Додатковим джерелом інформації про мучеників за віру УАПЦ 1921-1936 років були статті прот. Демида Бурка та інших авторів, які були опубліковані в різних періодичних виданнях.

Інформації про священників УАПЦ, що загинули під час II світової війни (переважно знищених німецькими окупантами), взято з архіву проф. Івана Власовського (Архів УАПЦ в Бавнд Бруку), з архіву о. д-ра Семена Гаюка та з інших джерел.

У нашому списку знищених і репресованих за віру подано біля 500 осіб. Складений такий список вперше, з доступних упорядникам матеріалів, за відповідною і дуже чіткою системою. Треба сподіватися, що його опублікування спонукає тих, хто зберіг в пам'яті імена інших жертв більшовицького й нацистського терору проти Церкви, зафіксувати їх на сторінках історії.

До списку ієрархів УАПЦ, які загинули або були репресовані радянською владою і під час німецької окупації, додано імена кількох ієрархів, що не належали до УАПЦ, але в той чи інший час, більшою чи меншою мірою, були пов'язані з українським національно-церковним рухом і боротьбою за автокефалію або виявляли до них прихильність. Туди ж включено і православних єпископів, що були репресовані на Україні після II світової війни.

ІЄРАРХИ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

МИТРОПОЛИТИ

Митр. **ВАСИЛЬ ЛИПКІВСЬКИЙ** (20. III. 1864 — 1938?), Митрополит Київський і всієї України (23. X. 1921 — 23. X. 1927); нар. у с. Попудні на Уманщині, 1873-1879 — навчався в Уманській духовній школі, 1879-1884 — в Київській духовній семінарії, 1884-1889 — в Київській духовній академії, яку закінчив із ступенем кандидата богослов'я; 1890 — призначений на законовчителя Черкаської прогімназії; 2 листопада 1891 — висв. на свящ.; 1892-1903 — настоятель Липовецького собору й інспектор церковних шкіл; 1903-1905 — директор Київської церковно-вчительської школи; 1905 — звільнений за українофільство і призначений на свящ. до св. Покровської церкви на Солом'янці в Києві, обраний головою революційного З'їзду духівництва, працював законовчителем у школах Києва; 1917 — обраний головою З'їзду духівництва і мирян, на якому схвалено боротися за автокефалію укр. Церкви; XI. 1917 — заклав «Братство Воскресення», яке невдовзі перетворилося у Всеукраїнську Православну Церковну Раду; I. 1918 — активний учасник ВЦСобору; IV. 1919 — співзасновник і заступник голови ВПЦР нового складу; 22. V. 1919 — відправив першу українську службу Божу в Миколаївському

соборі на Печерську; VII. 1919 — став настоятелем Київського св. Софійського собору, брав активну участь у заснуванні укр. парафій, у перекладі богослужбових книг на укр. мову; 23. X. 1921 — рукоположений в єпископський сан соборною висвятою учасниками I ВПЦСобору і обраний першим Митр. Київським і всієї України УАПЦ; 1921-1927 — відвідав біля 500 парафій УАПЦ; X. 1927 — на вимогу радянської влади звільнений на II ВПЦСоборі від митрополичих обов'язків; в час виконання своїх митрополичих обов'язків, був кілька разів арештований, перебував по кілька місяців у ув'язненні, був під заборону виїздити з Києва; з 1927 — перебував під домашнім арештом без права відправляти богослужби; старша дочка митрополита і два сини були заслані на Сибір. II. 1938 — був заар. і висланий на Соловки, де й загинув; митр. В. Липківський є автором творів — «Історія української Церкви», «Бесіди з історії Всесвітньої Церкви», «Церковний устав» (наука й самоосвіта українського духівництва), «Підручник Старого й Нового Заповіту» й багатьох інших, менших праць.

Згідно з іншим джерелом, сестра митр. В. Липківського Марія Константинівна одержала перший лист від ув'язненого митрополита на початку 1939 року, а молодша його дочка Ганна відвідала його у тому ж році в ув'язненні, де застала його важко хворим.

Митр. **БОРЕЦЬКИЙ МИКОЛА** (6. XII. 1879 — 1936?), Митрополит Київський і всієї України (24. X. 1927 — I. 1930); нар. в Сарнах на Київщині, навч. в Уманській духовній шк.; 1901 — зак. Київську духовну семінарію; 1901-1904 — учителював; 1904 — висв. на свящ.; був свящ. у с. Коханівці на Поділлі, у с. Малій Жмеринці; був законовчителем до 1914 — у хлоп'ячій і дівочій гімназіях у Жмеринці, в учит. інст. у Вінниці, в учит. семін. в Черкасах, у дівочій гімн. в Гайсині; 1914-1916 — військовий священник і благочинний у російськ. армії; з 1917 — настоятель собору св. Миколая в Гайсині; 1920 — за відправу богослужб укр. мовою заборонений у священнослуженні єп. Піменом; 1921 — приєднався до УАПЦ; 15. XII. 1922 — поставлений на єп. Гайсинського; 1924 — короткотривало працював на Полтавщині; 1925 і 1926 — у виступах рад. преси проти УАПЦ згадано і його; з VI. 1927 — працював на Зінов'ївщині; 24. X. 1927 — на пропозицію митр. В. Липківського обраний на II ВПЦСоборі Митрополитом Київським і всієї України; 28-29. I. 1930 — на т. зв. «Надзвичайному соборі УАПЦ» примушений агентами ДПУ підписати акт самоліквідації УАПЦ; невдовзі після «Надзвичайного собору» — заар.; перевезений до тюрми в Ярославлі, де тортурами доведений до божевілля; з 1933 — на Соловках; з 1934 — у психіатричній тюрмі в Ленінграді, де й помер.

Деякі джерела подають як дату смерті митр. М. Борецького 1933 рік, інші — 1935.

Митр. **ПАВЛОВСЬКИЙ ІВАН** (20. V. 1890 — 1938?), архієпископ УАПЦ — Черкаський, а пізніше Чернігівський (1921-

1926), Харківський (1927-1930); Митрополит Харківський і всієї України УПЦ (1930-1936); закінчив Чернігівську духовну семінарію; 1914 — висв. на свящ.; 1920-1921 — організатор українських парафій на Чернігівщині; 20. XI. 1921 — висв. на еп. Черкасько-Чигиринського; 1921-1926 — спочатку духовний керівник Черкасько-Чигиринської, а згодом Чернігівської церковної округи; 1. XII. 1926 — обраний на архиеп. Харківського; з 1927 — відповідальний редактор органу УАПЦ «Церква й життя» в Харкові; 1. 1930 — учасник «Надзвичайного собору», на якому на вимогу рад. влади ліквідовано УАПЦ; XII. 1930 — учасник другого «Надзвичайного собору», який скликано з доручення рад. влади і на якому утворено УПЦ — Українську Православну Церкву; у найтяжчі роки тиску рад. влади на Церкву і релігію, очолював УПЦ, як Митрополит Харківський і всієї України; 1930—1934 — перебував у Харкові; 1934 — після зруйнування катедрального Воскресенського собору, митрополичого осідку — перейшов до собору св. Івана Предтечі на Основі; невдовзі переїхав на вимогу рад. уряду до Києва, який став столицею УРСР; 1936 — заар. і вивезений в Казахстан, де й загинув.

АРХИЄПИСКОПИ

Архиеп. ЖЕВЧЕНКО ЮРІЙ (17. II. 1885 — 1938?), архиепископ Сквирський (1922-1924), Полтавський (1924-1927), Одеський (1928-1929); нар. на Єлисаветградщині, закінчив Єлисаветградську духовну семінарію і Одеський унів.; 1911 — висв. на свящ.; 1914-1917 — військовий священик у рос. армії; 1918 — організатор укр. церковного життя у Києві; член Кирило-Методіївського братства; душпастир Інструкторської школи старшин у Києві; ув'язнений в час гетьманської влади; 1919 — душпастир Інженерної школи старшин у Кам'янці-Подільському; короткотривало перебував у Луцьку; 1920 — співробітник ВПЦР; учасник I ВПЦСобору; 26. IV. 1922 — висв. на еп. Сквирського; 1924-1927 — еп. Полтавський; з 1928 — еп. Одеський; 1. IX. 1929 — заар. в Одесі; зас. до 8 р. ув.; покарання відбував у Караганді; 1937 — невдовзі після звільнення був знову заар. і зас. до 10 р. ув'язн.; загинув у карагандському концтаборі.

Згідно з іншими джерелами архиеп. Ю. Жевченко нар. 1883 р., до Одеси переїхав в кінці 1927 року, або на початку 1928.

Архиеп. КРОТЕВИЧ КОСТЯНТИН (1872 — ?), архиепископ Полтавський (1922-1924), Вінницький (1924-1930); нар. на Харківщині, закінчив Харківську духовну семінарію і юридичний факультет Харківського унів.; до революції 1917 — прокурор Полтавського окружного суду, голова Співки адвокатів в Полтаві; 1918 — висв. на свящ., III. 1922 — на еп. Полтавського; згодом — еп. Вінницький; 1924 — в Алма-Аті в Середній Азії, згодом на Оренбуржчині в Казахстані; повернувшись на Україну, деякий

час був у Житомирі; 1930 — заар. і висланий з України; загинув в концтаборі, або на засланні.

Згідно з іншими джерелами, архиеп. К. Кротевич після арешту 1930 року був висланий на Кавказ, де й загинув.

Інше джерело говорить, що він був заар. 1931 року, висланий на Сибір і там розстріляний, а ще інше — що на початку 1930-их років він відійшов від Церкви і працював на державній роботі.

Архиеп. МАЛЮШКЕВИЧ КОСТЯНТИН (2. II. 1890 — 1937?), архиепископ Уманський (1922-1927), Київський (1927-1934); нар. у с. Жилинцях на Волині, 1906 — закінчив Крем'янецьку духовну школу, 1912 — Житомирську духовну семінарію, 1916 — Київську духовну академію; 1915 — висв. на свящ.; 1916-1921 — законовчитель у школах Умані, з 1917 — учитель, голова педагогічної ради, завідуючий середніх і трудових шкіл; VIII. 1921 — організатор української парафії при б. військовому соборі в Умані і її настоятель; 11. II. 1922 — висв. на Уманського еп.; 1924 — обраний на Катеринославського еп.; 1925 — повернувся до Умані; 3. IX. 1926 — обраний на заступника голови ВУК, а невдовзі після цього — на заст. голови президії ВПЦР; 1927 — обраний на Київського еп.; X. 1927 — на II ВПЦСоборі обраний на другого заступника Митрополита Київського і всієї України; XII. 1930 — після «Надзвичайного собору», на якому відновлено УПЦ, очолив Київську єпархію УПЦ; 1930-1934 — кілька разів заарештований, позбавлюваний права служити богослуження і виїздити з Києва; 1934 — примушений відійти від Церкви; працював у Києві; 1937 — заар. і розстріляний або висланий з України; загинув в ув'язненні.

Згідно з іншим джерелом, архиеп. К. Малюшкевич жив у Києві до вибуху німецько-радянської війни. Перед відступом більшовиків з Києва він був заарештований і розстріляний у київській тюрмі.

Архиеп. МІХНОВСЬКИЙ ЮРІЙ (6. V. 1868 — 1937), архиепископ Чернігівський (1921-1922); нар. у с. Піщаному на Полтавщині, навчався в духовній школі, а згодом у Полтавській духовній семінарії, з якої був звільнений на четвертому році навчання; 1889 — вчителював у с. Піщаному; 1889-1891 — дяк у м. Іркліскі, а згодом у Домонтові на Золотонощині; 17. II. 1891 — висв. на диякона, служив у церкві архистратига Михаїла в Нових Санжарах, а згодом у Золотоноші; з 1895 — служив священником у с. Комарівці на Переяславщині, 1895-1908 — у с. Богданах на Золотонощині, а згодом у селах — Жовнині, і Бубновській Слобідці; 1905 — опублікував статтю «Ответь на воззваніє къ родителямъ забастовавшихъ семинаристовъ»; учасник I ВПЦСобору; 28. X. 1921 — висв. на Чернігівського еп. і призначений на архиепископа з катедрою при Борисо-Глібському соборі у Чернігові; 1922 — перенесений до Золотоноші, де організував повітову церковну Раду, яка об'єднала десять парафій УАПЦ; 1926-1927 — настоятель парафії у с. Порохівці на Золотонощині; 1932-1933 — заступає архиеп. К. Малюшкевича, як настоятель

київського св. Софійського собору, організує допомогу голодуючим; 1934 — позбавлений рад. владою права служити і примушений відійти від Церкви; у вересні 1936 року ще жив у Києві, де був заарештований і розстріляний.

Архиєп. ОКСІЮК ЙОСИП (9. IX. 1894 — 2. III. 1961), архієпископ Кам'янецький, а пізніше Лубенський, Полтавський і Миргородський (1922-1929); нар. у с. Луковиська на Підляшші, навчався у духовній школі, 1914 — закінчив Холмську духовну семінарію, XII. 1917 — Київську духовну академію; кандидат богослов'я, викладач патрології; з 1918 — член Кирило-Методієвського братства в Києві, а згодом у Кам'янці; з I. 1919 — приватдоцент, викладач історії християнської Церкви в Кам'янець-Подільському університеті, з 1920 — викладач загальної історії в Кам'янецькому ІНО, звідки був звільнений 1922; V. 1922 — висв. на свящ. УАПЦ; 4. VI. 1922 — висв. на Кам'янецького єп.; I. 1923 — VIII. 1923 — священнодіяч у Харкові, звідки переїхав до Лубень і був обраний на архиєп. Лубенського і Полтавського, а згодом і Миргородського; X. 1927 — на II ВПЦСоборі обраний на першого заступника Митрополита Київського і всієї України і члена ВПЦР; 1926-1927 — позбавлений рад. владою права на виїзд поза Лубни і Миргород; з 1928 — єп. Полтавський; 1933 — примушений рад. владою відійти від Церкви; 1935 — заарештований; перебував в ув'язненні і на засланні; 1950 — повернувся з заслання, був секретарем свого брата — архиєп. Львівського Макарія Оксіюка, який згодом став митрополитом Православної Автокефальної Церкви в Польщі; помер у Варшаві.

Архиєп. ОРЛИК СТЕПАН (9. I. 1891 — 1939?), архієпископ Волинський і Житомирський (1921-1923), Бердичівсько-Шепетівський (1925-1927); нар. на Волині, одержав вищу теологічну освіту у Франції; 1916 — висв. на свящ.; працював священником на Волині, а згодом у Тбілісі в Грузії; 1917 — організував кілька укр. парафій на Кавказі; V. 1921 — повернувся на Україну, активно включився у працю для відродження української Церкви; 30. X. 1921 — на I ВПЦСоборі висв. на єп. Волинського і Житомирського; на Волині організував біля 50 парафій УАПЦ; з 1924 — духовний керівник Бердичівсько-Шепетівської церковної округи; активний учасник диспутів з московським духівництвом і представниками рад. влади; X. 1927 — на II ВПЦСоборі представники ДПУ домагалися, щоб Собор засудив архиєп. С. Орлика і його діяльність; 1928 — заар. і зас. до 10 р. ув.; термін покарання відбував на Соловках; працював у концтабірному шпиталі, де рівночасно набув медичні знання; після закінчення ув'язнення склав іспит у Московському медичному інституті і одержав диплом лікаря; 1938 — заар. вдруге; перебував у тюрмі в Житомирі, де осліп і помер.

Архиєп. ПИВОВАРІВ МИКОЛА (— 1935?), архієпископ Кам'янець-Подільський (1927-1929); I. 1922 — висв. на єп. Кам'я-

нецького; священнодіяч в різних містах України; 1924 — прилучився до ДХЦ; на початку 1927 — повернувся до УАПЦ і перебрав керівництво Кам'янець-Подільського церковного округою; X. 1927 — на II ВПЦСоборі мав доповідь н. т. «Церква в державі та її відокремленість»; 27. VIII. 1929 — заар. в Кам'янці-Подільському разом з 45 священниками і вірними; зас. до 10 р. ув.; ув'язнення відбував у м. Юргі в Сибіру; 1934 — у зв'язку з хворобою дотерміново звільнений; повернувся до Вінниці, де невдовзі помер.

Архиєп. САМБОРСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (24. XII. 1882 — 1935), єп. Липовецький (1923-1925), Житомирський (1926), Глухівський (1927-1929), архиєп. Вінницький (1930-1932); нар. у Києві, вчився в Уманській духовній школі, 12. VI. 1902 — закінчив Київську духовну семінарію; XI. 1902 — висв. на диякона, 21. XI. 1902 — на священника; 1904 — голова Комітету по забезпеченню родин запасних; з 29. I. 1907 — округовий місіонер Таращанського повіту; 6. VIII. 1921 — українізував свою парафію у с. Гребінках; 1. II. 1923 — висв. на єп. Липовецького; 30. VI. 1925 — обраний на єп. Житомирського; 27. IX. 1926 — під тиском рад. влади відмовився від Житомирської катедри; 17. I. 1927 — обраний на єп. Глухівського й доглядача Конотопської округи; 1930-1932 — архиєпископ Вінницької єпархії; 1932-1934 — на вимогу рад. влади відійшов від керівництва єпархією і працював, як парафіяльний єпископ без права очолювати будьяку церковну округу; 1935 — повернувся до Києва, де був заар. і розстріляний.

Згідно з іншим джерелом, 1935 або 1937 архиєп. В. Самборський був висланий на заслання. 1942 року повернувся на Україну і відразу після того, виснажений засланням, помер.

Архиєп. СЕРГІЙ ФЕОДОСІЙ (1890 — 1938?), архиєпископ Переяславський (1924-1928), Бердичівський (1928-1930); 2. II. 1923 — висв. на єп. Прилуцького в юрисдикції Московської патріархії; X. 1923 — перейшов до Синодально-Обновленської Церкви і став Полтавським єп. тієї Церкви; 1924 — приєднався до УАПЦ і став єп. Переяславським, а пізніше Бердичівським; з 1928 — духовний керівник Бердичівської церковної округи; з 1933 — працював священником на Полтавщині; 1936 — заар. і висланий в концтабір на Колімі; загинув в ув'язненні.

Архиєп. ЯРЕЩЕНКО ОЛЕКСАНДЕР (12. IX. 1890 — 1938?), архиєпископ Лубенський (1921-1923), Харківський (1923-1926); нар. на Полтавщині, закінчив Московську духовну академію й Інститут інженерів шляхів сполучення; 1920-1921 — начальник полтавської залізниці; X. 1921 — делегат Полтавщини на I ВПЦСобор; 27. X. 1921 — висв. на єп. Полтавського; 1921-1923 — архиєп. Лубенський; організував 50 українських парафій і повітову Раду УАПЦ на Лубенщині; з 1923 — архиєп. Харківський і духовний керівник руху УАПЦ на Слобідській Україні; голова

Харківської церковної округової Ради; 1924-1926 — перший заступник голови президії ВПЦР і член Ідеологічної комісії УАПЦ; 1. IV. 1926 — заар.; 22. IV. 1926 — вивезений до Москви; зас. до 5 р. ув.; ув'язнення відбував у Ташкенті; 1934 — в Курську, звідки вивезений в далеко-східні концтабори; з ув'язнення не повернувся.

Згідно з іншими джерелами, архієп. О. Ярещенко закінчив духовну семінарію, пізніше Петербурзьку духовну академію, а після повернення на Україну — юридичний факультет Київського університету. У 1920-1921 роках працював в народній освіті на Полтавщині.

СПИСКОПИ

Еп. БЕЙ КОНОН (1884 — ?), єпископ Богуславський, а пізніше Прилуцько-Роменський (1922-1928), Черкаський (1928); 1908 — висв. на свящ., 7. II. 1922 — на єп. Богуславського; пізніше єп. Прилуцький, Роменський і Черкаський; 1928 — заар.; на початку 1933-го року працював на парафії; згодом вивезений в Іркутськ, де й загинув.

Еп. БРЖОСНЬОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1887- ?), єпископ Білоцерківський (1921-1924), Дніпропетровський (1928-1930) 1912 — висв. на свящ.; XI. 1921 на єп. Білоцерківського; 17. IX. 1924 — очолив ДХЦ і поборював УАПЦ, за що був відлучений від Церкви; 1928 — приєднався назад до УАПЦ; був єп. Катеринославським; 1937 — заар., ув'язн. відбував в Котласі, де й загинув.

Еп. БУЧИЛО ПИЛИП, єпископ Миколаївський (1922-1923); X. 1922 — висв. на єп. Миколаївського; 1923 — під тиском рад. влади відійшов від Церкви, у 1930-их заар. і вивезений на Сибір, де й загинув.

Еп. ДАХІВНИК-ДАХІВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1893 — ?), єпископ Переяславський, а пізніше Кам'янецький (1922-1927), Тульчинський (1927-1930); нар. на Полтавщині; закінчив духовну семінарію і юридичний факультет Московського унів., навчався у землемірній школі; з 1917 працював на Далекому Сході; 1920 — висв. на свящ.; 1921 — член ВПЦСобору; організатор УАПЦ на Переяславщині; 1. I. 1922 — висв. на єп. Переяславського; згодом духовн. керівник Кам'янецької округи; з 15. II. 1927 — духовн. кер. Тульчинської округи; 1930 — заар. і вивезений на Сибір, де й загинув.

Згідно з іншим джерелом, єп. В. Дахівник-Дахівський нар. 1891 р. і був заар. 1931 року.

Еп. ЗАДВІРНЯК МАКСИМ (1882 — ?), єпископ Проскурівський (1923-1930); нар. на Поділлі; 1915 — висв. на свящ.; 29. VI. 1923 — висв. на єп.; наст. парафії в Іванківцях на Проскурівщині; 1930 — заар.; перебував на Соловках, де й загинув.

Згідно з іншим джерелом, єп. М. Задвірняк нар. 1892 року, був заар. 1931.

Єп. КАЛІШЕВСЬКИЙ ЮХИМ (1892 — ?), єпископ Звенигородський, а пізніше Черкаський (1922-1929), Одеський (1929-1930); закінчив Київський університет; працював педагогом у Києві; 6. II. 1922 — висв. на єп. Звенигородського; після включення Звенигородської церк. округи в Черкаську, став єп. Черкаським; 1929 — єп. Одеський; 1936 — заар.; помер в концтаборі.

Згідно з іншими джерелами, єп. Ю. Калішевський був заар. 1930 року; ще з іншими — з Одеси він переїхав до Києва, а звідти на бухгалтерську роботу в Білій Церкві, на якій ще перебував 1937 р. Найбільш правдоподібний рік арешту — 1936.

Єп. КАРАБІНЕВИЧ МИКОЛА (22. V. 1888 — 1934?), єпископ Могилів-Подільський (1922-1928), Уманський (1928-1930); нар. у с. Єланці на Поділлі; 1909 — закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію, 1910-1912 — студент філософії в Народньому університеті Шанявського в Москві; 1913 — висв. на свящ. і став настоятелем парафії у с. Качанівці на Поділлі; 1922 — приєднався до УАПЦ; 29. IV. 1923 — висв. на єп. Могилів-Подільського; 1927 — ДПУ заборонило йому три місяці виголошувати проповіді; 1928 — шість місяців відвідувати парафії; з 1929 — єп. Уманський; 1930 — під заборонаю виїздити з Умані; X. 1932 — заар. у Могилеві, звідки перевезений до Луб'янівської тюрми в Москві; два роки пізніше був розстріляний.

Згідно з іншим джерелом єп. М. Карабінович був заарештований після 1933 року в Умані, а ще з іншим, коли була унеможливлена душпастирська праця єп. М. Карабіновича, він виїхав 1934 року до рідних у Москву. Невдовзі після цього був заарештований і розстріляний 1935 року.

Єп. МАЛЯРЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО; XII. 1921 — висв. на єп. для Волині; довгий час перебував на парафії в Полонному; 1936 — заар.; перебував 5 р. на засланні; 1941 — повернувся до Києва і був призначений, як протоієрей, на парафію у м. Василькові на Київщині.

Єп. МОЗОЛЕВСЬКИЙ ГРИГОРІЙ (1876 — 1938?), єпископ Конотопський (1924-1926); нар. на Чернігівщині; до революції 1917 — законовчитель у сер. школах Чернігівщини; 16. VII. 1924 — висв. на єп. Конотопського; 1926-1927 — настоятель парафії УАПЦ у Радомишлі; з II. 1927 — настоятель парафії у с. Спаську; 1936 — заар.; загинув в ув'язненні.

Єп. СТОРОЖЕНКО ГРИГОРІЙ (1889 — 1938?); 27. XI. 1921 — висв. на єп. УАПЦ; став духовним керівником Київської церк. округи; 1925 — під тиском рад. влади відійшов від Церкви; 1936 — заар. і висланий з України; з ув'язнення не повернувся.

Єп. ТАРНАВСЬКИЙ ПЕТРО; настоятель св. Софійської парафії в Києві; 1922 — висв. на єп. УАПЦ і став настоятелем парафії св. Софії; 1924 — настоятель Михайлівського монастиря в Києві і один зі співзасновників ДХЦ; 1927 — повернувся до УАПЦ; на початку 1930-их заар. і розстріляний.

Єп. ТЕСЛЕНКО ЮРІЙ (1849 — 1943), єпископ Білоцерківський (1925-1930); нар. на Поділлі; 1918 — висв. на свящ., 1925 — на єп. Білоцерківського; 1930 — під тиском рад. влади відійшов від Церкви; 1931 — заар.; відбув 10 р. ув'язнення в північних концтаборах СРСР; 1941 — переїхав до Воронежу, а дещо пізніше до Вінниці; важко хворів; помер у Вінниці.

Єп. ЧЕРВІНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (1886 — ?), єпископ Конотопсько-Глухівський (1925-1926), Чернігівсько-Ніжинський (1927-1930), Вінницький (1932-1934); 1925 — висв. на єп. і призначений на духовного керівника Конотопсько-Глухівської церковної округи; 1927 — призначений на катедру Чернігівсько-Ніжинську; з 1932 — єп. Вінницької єпархії; 1934 — заар. у Вінниці; з ув'язнення не повернувся.

Згідно з іншим джерелом, єп. О. Червінський був заарештований 31. XII. 1932.

Єп. ЧУЛАЇВСЬКИЙ ЯКІВ (1889 — ?), єпископ Бердичівський; нар. на Київщині; 1914 — висв. на свящ.; 14. X. 1923 — на єп. Бердичівського; деякий час духовний керівник Глухівської церковної округи; 1926 — обраний членом президії ВПЦР, як завідуючий відділу церковної освіти, а пізніше — книжкової комори ВПЦР; 1931 — заар. і засланий на Сибір, де й помер.

Згідно з іншим джерелом, єп. Я. Чулаївський на початку 1930-их років відійшов від Церкви під тиском рад. влади.

Єп. ШИРЯЙ МИКОЛА, єпископ Ніжинський (1922-1924), Роменський (1928-1930); VI. 1922 — висв. на єп. для Ніжинської округи; настоятель парафії УАПЦ в м. Носівці на Чернігівщині; 1925 — приєднався до ДХЦ і став настоятелем Троїцької парафії ДХЦ у Києві; 1926 — повернувся до УАПЦ; 1928 — призначений духовним керівником Роменської церковної округи; з 1930 — парафіяльний священик; у половині 1930-их — заар.; з ув'язнення не повернувся.

ІЄРАХИ ІНШИХ ЦЕРКОВНИХ ЮРИСДИКЦІЙ

Митр. ЯРОШЕВСЬКИЙ ЮРІЙ (ГРИГОРІЙ) (18. XI. 1872 — 8. II. 1923), перший українець-митрополит Православної Церкви в Польщі; нар. на Поділлі, закінчив Подільську духовну семінарію, 1896 — Київську духовну академію; 1898 — прийняв чернечий постриг; співробітник духовних журналів і «Записок НТШ»; ректор Тульської духовної семінарії; 2. VII. 1906 — висв. на єп. Каширського і призначений вікарієм Тульської єпархії, пізніше — вікарій Полтавської єпархії; з 1910 — ректор Петербурзької духовної академії; з 1913 — проходить архиєпископське служіння на Калузькій, а пізніше Мінській катедрі; 1918 — архиєпископ; 1919

— керівник Харківської єпархії; 1920 — емігрував до Італії; VIII. 1921 — на запрошення польського уряду прибув до Варшави; з 27. IX. 1921 — екзарх Православної Церкви в Польщі; 30. I. 1922 — возведений патр. Тихоном у сан митрополита Варшавського; утворив Вище церковне і єпархіяльне управління в Польщі; закрив російську «Церковну Раду в Польщі»; за його головування в Православній Церкві в Польщі і за його благословенням — 1922 у Крем'янці почав виходити єпархіяльний орган «Православна Волинь», допущено українську мову в богослуження; розпочав процес унезалежнення Церкви в Польщі від російської Церкви і Московської патріархії та поробив перші кроки в справі проголошення автокефалії на Соборі єпископів 14. VI. 1922; прихильник автокефалії Української Православної Церкви на Україні; замордований у Варшаві за працю для унезалежнення Церкви від Московської патріархії фанатиком Російської Православної Церкви архим. Смарагдом.

Архiep. КРЕСОВИЧ ІОВ (ВОЛОДИМИР) (1898 — 1979), єп. Автономної Православної Церкви (1942-1944), архiep. Казанський і Марійський (1953-1960) у складі Московської патріархії; нар. на Волині; 1922 — висв. на свящ.; душпастирював на Волині; 1939 — настоятель парафії в с. Любче на Луччині; 1942 — висв. на Крем'янецького єпископа; з 1943 — правлячий єп. Крем'янецько-Тернопільської єпархії; через воєнні події несподівано залишився під більшовицькою окупацією; з 1945 — вікарний єп. в м. Ізмаїлі; перебував в ув'язненні в тюремному монастирі для духовництва в Басарабії; згодом переведений до м. Лискова Новгородської обл.; з 1951 — єп. в Чебоксарах; з 1953 — в Казані; 1960 — заар. під закидом участі в українському національному русі під час війни; зас. до 3 ув.; 1964 — повернувся до родини у Львові без права відправляти богослуження; 1968 — перевезений до Уфи; був постійно переслідуваний; похований на Янівському цвинтарі у Львові.

Згідно з іншим джерелом арх. І. Кресович перебував в ув'язненні з 1960 по 1966 рік.

Архiep. СУХЕНКО АНДРІЙ, Чернігівський архiepіскоп у складі Московської патріархії; нар. на Чернігівщині; 1961 — зас. до 8 р. ув. за протести проти закривання церков; ув'язнення відбував у концт. Микунь Комі, АРСР; 1969 — після звільнення реабілітований; 1971 — звільнений від архiepіскопських обов'язків; у наслідок постійних репресій рад. владою, доведений до психічної хвороби; перебував у «стані спочинку» у монастирі.

Єп. ВИШНЕВСЬКИЙ АГАПИТ (АНТОНІЙ) (16. VII. 1867 — 1926?), єпископ Катеринославський і Маріюпільський у складі Всеросійського Синоду; нар. на Волині; закінчив Волинську духовну семінарію; 1896 — Київську духовну академію; 1902 — висв. на єп. Уманського; з 1908 — єп. Чигиринський; з 1911 — єп. Катеринославський; 1917 — брав участь у боротьбі за авто-

кефалію укр. Церкви і в українізації своєї єпархії; 1918 — брав участь в урочистій зустрічі уряду УНР і гол. отамана С. Петлюри, за що духовний суд усунув його від керування єпархією і звільнив в «стан спочинку»; 1922 — ув'язнений, де й загинув.

Єп. ГУДКО АМВРОЗІЙ (— VII. 1918), єпископ Крем'янецький у складі Всеросійського Синоду; нар. на Холмщині; 1904-1909 — вікарій Крем'янецької єпархії; за виголошення проповідей українською мовою перенесений на північ Росії, призначений єп. Сарапульським і вікарієм В'ятської єпархії; 1916 — покараний російським Синодом і перенесений в «стан спочинку» до Свяжського монастиря біля Казані; замордований більшовиками біля станції Тюрлема в Казанській губернії.

СВЯЩЕНИКИ, ДИЯКОНИ, ЧЕНЦІ Й ЧЕРНИЦІ, ЦЕРКОВНОСЛУЖИТЕЛІ, ЦЕРКОВНІ ДІЯЧІ І ВІРНІ

о. АБРАМОВИЧ АНАСТАСІЙ, протоієрей УАПЦ у с. Святизі; розстріляний партизанами в час II світової війни.

о. АБРАМОВИЧ ПАВЛО (— 9. V. 1945), священник УАПЦ у с. Низовому на Ковельщині; замордований більшовиками.

о. АВРАМЕНКО МИКОЛА, священник з Дніпродзержинська; засуджений у половині 1960-их років до 4 р. ув'язнення з конфіскацією всього майна.

мон. АЛІПІЙ (1932 — 1981), архимандрит Почаївської Лаври; у 1960-их — тричі ув'язнюваний: на 6 місяців, 1 р., 2 р.; загинув у тюрмі від побиття і тортур.

мон. АМВРОСІЙ (— 6. VIII. 1919), ігумен; настоятель Спасо-Преображенського монастиря біля Лубень; замордований більшовиками разом з 16 монахами.

о. АНТОХІВ ГРИГОРІЙ (1904 — 1949), протопресвітер УАПЦ на Поділлі; нар. у с. Крушинці на Поділлі; закінчив Тульчинську духовну школу, а пізніше пастирські курси ВПЦР; 1922 — висв. на свящ.; 1926-1928 — голова Проскурівської округової церковної Ради УАПЦ; 1928 — заар. і зас. до 7 р. ув.; ув'язнення відбував у різних рад. концтаборах; 1935 — після відбуття терміну покарання повернувся на Україну і жив нелегально; 1942 — енергійний учасник відродження УАПЦ; 1943 — емігрував до Зах. Німеччини; несподівано помер у Гановері.

о. АРТЕМЕНКО ІВАН (1890 — ?), священник УАПЦ у с. Устимівці на Полтавщині; закінчив учительський інститут; 1922

— висв. на свящ.; 1929 — заар. і зас. до 10 р. ув.; перебував у тюрмі в Лубнях; вивезений на Сибір, де й загинув.

о. **БАЗИЛЕВИЧ ПЕТРО**, священик УАПЦ у с. Яринцях на Вінниччині; загинув у вінницькій тюрмі.

о. **БАЗИЛЕВСЬКИЙ БОНІФАТІЙ (ПЕТРО)** (1895 — 1931), настоятель парафії УАПЦ у с. Яринцях на Вінниччині; закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію; 1924 — висв. на свящ.; 1930 — заар.; помер у вінницькій тюрмі.

о. **БАЗИЛЕВСЬКИЙ ІВАН** (15. I. 1877 — 1938?), митрофорний протоієрей УАПЦ; нар. у м. Свиридівці на Полтавщині, закінчив Лубенське духовне училище, 1898 — Полтавську духовну семінарію; 1900-1907 — настоятель церкви святих Петра і Павла у с. Батьках, 1907-1937 — св. Воскресенської церкви у с. Федорівці на Полтавщині; був зразковим священиком, організував товариства тверезости, активно працював з молоддю; 16. V. 1937 — заар. під час богослуження; перебував у тюрмі в Опішні, а пізніше в Полтаві; вивезений на заслання без права на листування; загинув в ув'язненні.

о. **БАЗИЛЕВСЬКИЙ МИКОЛА** (— IV. 1924), митрофорний протоієрей УАПЦ у Миргороді на Полтавщині.

о. **БАКАЛО ІВАН** (1902 — ?), священик УАПЦ у с. Великій Решетилівці на Полтавщині; загинув в ув'язненні.

о. **БАРАНОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР**, священик УАПЦ у с. Нові Прилуки на Київщині; під тиском рад. влади відійшов від Церкви; пізніше був заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. **БАСКО ІВАН**, священик УАПЦ на Дніпропетровщині; 1941 — після довгорічного ув'язнення повернувся на Україну; організатор парафій УАПЦ на Нікопільщині.

о. **БАСОВОЛ ПАВЛО** (1894 — 1942), голова Немирівської округової церковної Ради УАПЦ; закінчив духовну семінарію; 1921 — висв. на свящ.; перебував 5 р. в ув'язненні біля Волхов-строу; повернувся на Україну; помер під час війни.

БАШТОВИЙ ДАВИД, дяч УАПЦ у с. Шарківщина на Миргородщині; 1934 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

Архим. **БАХМЕТЬЄВ ТЕОДОСІЙ** (1898 — ?), архимандрит Київської Печерської Лаври; 1921 — заар.; 1921—1925 — на Соловках; 1926-1930 — у Печерську; повернувся на Україну і був зас. на кару смерти, яку замінено на 10 р. ув.; ув'язнення відбував біля Хабаровська; 1941 — повернувся знову на Україну.

БИК ДМИТРО, дяч парафії УАПЦ на Тарногородщині; замордований польськими партизанами в час II світової війни.

о. **БИКОВЕЦЬ КОНСТЯНТИН** (— 1938?), протоієрей УАПЦ; закінчив духовну семінарію і Харківський університет;

1922 — висв. на свящ.; благовісник і організатор парафій УАПЦ на Полтавщині; священнодіяч в Котельві на Полтавщині; 1937 — заар.; загинув в ув'язненні.

БІЛИЙ ВОЛОДИМИР (1895 — 1938?), діяч св. Миколаївської парафії УАПЦ у Києві; 1937 — заар.; загинув в ув'язненні.

о. **БІЛИК ІВАН**, священик УАПЦ; збожеволів в ув'язненні.

БІЛКА ДМИТРО, староста парафії УАПЦ у с. Полова на Чернігівщині; 1930 — за церковну діяльність вивезений з родиною на заслання в Архангельську обл.; на Україну не повернувся.

о. **БІЛЬСЬКИЙ ГРИГОРІЙ**, священик, другий настоятель парафії у с. Дейкалівці на Полтавщині; вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. **БОБЕР ОЛЕКСАНДЕР** (— 1944), священик УАПЦ на Волині; замордований німцями в час II світової війни.

о. **БОБРОВЕЦЬКИЙ МИКОЛА** (1890 — ?), священик УАПЦ; учитель; 1923 — висв. на свящ.; 1930 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. **БОГУСЛАВСЬКИЙ ЄВГЕН**, протоієрей УАПЦ у с. Підлісках на Волині; замордований більшовиками в час II світової війни.

о. **БОКІЄВИЧ МИХАЙЛО** (— 1945), священик УАПЦ на Грубешівщині; замордований польськими партизанами в час II світової війни.

БОЛЬБУХ ПАНАС (— 1922), діяч УАПЦ на Конотопщині; розстріляний в Конотопі.

БОРДЮГА ГРИГОРІЙ, хорист церковного хору у с. Попівці на Полтавщині; висланий на Сибір; з заслання не повернувся.

БОРДЮГА ОЛЕКСІЙ, хорист церковного хору у с. Попівці на Полтавщині; помер у харківській тюрмі.

БОРИС ПЕТРО (— 2. VII. 1943), дяк парафії УАПЦ у с. Губкові на Костопільщині; розстріляний німцями.

о. **БОРУЦЬКИЙ МИХАЙЛО**, священик у м. Дружкополі на Волині; 1941 — вивезений з родиною на Сибір; з заслання не повернувся.

о. **БОТВИНЕНКО**, протоієрей УАПЦ в Києві; член єпископської Ради; 1930 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

БРИЖАХА ОЛЕКСАНДЕР (— 1938?), диригент церковних хорів УАПЦ; 1921-1923 — диригент хору при Лубенській кафедрі; з 1924 — диригент хору св. Миколаївського кафедрального собору в Харкові; 1936 — заар.; загинув в ув'язненні.

БРИНЗА ГРИЦЬКО, церковний діяч УАПЦ у с. Михайлівці

на Полтавщині; 1929 — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував в Архангельській обл.; з ув'язнення не повернувся.

БРИНЗА ІВАН, церковний діяч УАПЦ у с. Михайлівці на Полтавщині; 1929 — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував в Архангельській обл.; з ув'язнення не повернувся.

прот. **БУЛДОВСЬКИЙ ОЛЕКСИЙ**, священник у Харкові, син митр. Феофіла Булдовського; 1937 — заар.; вивезений з України; загинув в ув'язненні.

о. **ВАКУЛЕНКО ІВАН** (1889 — 1929), священник УАПЦ у с. Кибинцях і Ярмаках на Полтавщині; нар. в Хорольському пов. на Полтавщині; закінчив Лубенську гімназію; 1921 — висв. на свящ.; замучений в лубенській тюрмі.

о. **ВАСИЛЕНКО ВАСИЛЬ**, настоятель парафії УАПЦ у с. Ключниківці на Полтавщині; 1929 — зас. до 10 р. ув. без права переписки; з ув'язнення не повернувся.

о. **ВАСИЛИШИН ВАСИЛЬ** (— 16. V. 1943), священник УАПЦ у с. Бронниках на Рівенщині; розстріляний німцями.

о. **ВЕРБИЦЬКИЙ**, священник у Чернігові; 17. V. 1922 — зас. до 3 р. ув'язнення.

о. **ВИШНЕВСЬКИЙ АНДРІЙ** (1877 — ?), священник УАПЦ у с. Гребінках на Київщині; закінчив учительську семінарію; 1929 — заар. і зас. до 3 р. ув.; ув'язнення відбував в Дальлагу.

ВІННИЦЬКИЙ ІВАН, співзасновник парафії УАПЦ у с. Радівцях на Поділлі; розстріляний більшовиками.

о. **ВІТКОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ** (— 20. V. 1943), священник УАПЦ у Ківерцях на Луччині; розстріляний німцями.

ВЛАЩЕНКО МИКИТА (1885-1940), член парафіяльної Ради УАПЦ при церкві Квітки-Основ'яненка у Харкові; церковний діяч; 1936 — зас. у Харкові до 3 р. ув.; 1940 — повернувся на Україну; помер у Харкові.

ВОВК ПАВЛО, голова парафіяльної Управи св. Софійського собору в Києві; у 1930-их роках — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. **ВОЙТЕНКО В.** (— 1922), священник у с. Кошманівці на Полтавщині; замордований більшовиками.

о. **ВОЙТЕНКО КИРИЛО** (— 1918), священник у с. Кошманівці на Полтавщині; замордований більшовиками.

ВОЙЦЕХІВСЬКА КАТЕРИНА, співзасновниця парафії УАПЦ у с. Радівцях на Поділлі; розстріляна більшовиками.

ВОЙЦЕХІВСЬКИЙ ІВАН, співзасновник парафії УАПЦ у с.

Радівцях на Поділлі; у половині 1920-их років — розстріляний більшовиками.

ВОЙЦЕХІВСЬКИЙ ЮРІЙ, співзасновник парафії УАПЦ у с. Радівцях на Поділлі; у половині 1920-их років — розстріляний більшовиками.

о. **ВОЛОШИН КОСТЬ**, священник УАПЦ на Дніпропетровщині; 1941 — після довгорічного ув'язнення повернувся на Україну; організатор парафій УАПЦ на Никопільщині.

о. **ВОРОНА НИКИФОР** (— 1929), священник УАПЦ у с. Кибинцях і Дібрівці на Полтавщині; 1923 — висв. на свящ.; розстріляний в лубенській тюрмі.

о. **ВОСКОБІЙНИК ІВАН** (1900 — 1938?), священник УАПЦ при Воскресенській церкві в Миргороді; нар. в Миргороді, закінчив Миргородську гімназію; 1923 — висв. на свящ.; 1937 — заар.; висланий в Колиму; з ув'язнення не повернувся.

ієромон. **ВЯЧЕСЛАВ** (1864 — ?); 1921 — приєднався до УАПЦ; працював в Яготині на Полтавщині; 1925 — заар. і висланий на Соловки; з ув'язнення не повернувся.

о. **ГАЗДІЄНКО СИМОН** (— 1943), священник УАПЦ у м. Попільні на Житомирщині; розстріляний німцями.

о. **ГАЛАБУРДА АНДРОНІК** (— 9. X. 1943), священник УАПЦ у с. Велика Радогощ на Житомирщині; розстріляний німцями разом з 70 селянами в Заславі.

о. **ГАЛАЙДА СТЕПАН** (1890 — ?), архидиякон УАПЦ; 1929 — заар. і висланий на заслання, де й загинув.

ГАРАСИМЕНКО, дяч УАПЦ на Полтавщині; нар. у с. Великі Сорочинці; бандурист; замордований більшовиками в лубенській тюрмі.

ГАРАЩЕНКО ІВАН (5. V. 1881 — 20. III. 1952), благовісник УАПЦ, член ВПЦР; нар. на Слобожанщині, здобув освіту самоосвітою; щедрий меценат Миколаївського собору в Харкові і ВПЦР; учасник I ВПЦСобору; 1922-1924 — голова обласної церковної Ради на Слобожанщині; 1923 — кандидат на єпископа УАПЦ; титар св. Миколаївського собору в Харкові; за участь в діяльності УАПЦ був 16 разів арештований і ув'язнений; 23. I. 1936 — зас. до 3 р. ув.; покарання відбував в Сибіру; 1939 — повернувся на Україну, жив в Охтирці; 1943 — виїхав на еміграцію; жив у Зах. Німеччині; 13. VIII. 1950 — висв. на свящ.; 1951 — переїхав до США, де й помер.

о. **ГАСЬКЕВИЧ ВОЛОДИМИР**, священник УАПЦ на Дубенщині; розстріляний німцями.

о. **ГЖИЦЬКИЙ МИХАЙЛО** (1885 —), протоієрей УАПЦ у с. Решетилівці на Полтавщині; закінчив Харківський універ-

ситет; 1923 — висв. на свящ.; 1931 — вивезений на Сибір; з ув'язнення не повернувся.

ГРЕНКО НИКИФОР, співзасновник парафії УАПЦ у с. Радівцях на Поділлі; розстріляний більшовиками.

о. **ГОЛОБОРОДЬКО ПЕТРО**, священик УАПЦ у с. Калеберді на Золотоношині; замордований більшовиками.

мон. **ГОЛОВАНОВ** (1926 — 1961), монах Почаївської Лаври; 1961 — насильно запроторений до психіатричної тюрми, де його замучено.

ГОЛОВКО АНДРІЙ, діяч УАПЦ на Харківщині; у 1930-их — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував на Соловках; з ув'язнення не повернувся.

о. **ГОЛОВКО МИКОЛА** (— 6. V. 1942), священик УАПЦ у с. Оржеві на Рівенщині; розстріляний німцями.

ГОЛОВЧУК ДАНИЛО, співзасновник парафії УАПЦ у с. Радівцях на Поділлі; розстріляний більшовиками.

ГОЛОВЧУК КИРИЛО, співзасновник парафії УАПЦ у с. Радівцях на Поділлі; розстріляний більшовиками.

о. **ГОЛЬЦ МИКОЛА**, священик УАПЦ на Волині; загинув в час II світової війни.

ГОРДІЄНКО ІВАН, співак церковного хору св. Миколаївського кафедрального собору УАПЦ в Харкові; 1934 — заар.; загинув в ув'язненні.

ГОРДОВСЬКИЙ ПОРФИРІЙ, церковний діяч УАПЦ; 1925-1926 — секретар Президії ВПЦР; 1928 — заар. і висланий в Казахстан, а пізніше в Киргизію; з заслання не повернувся.

о. **ГОРСЬКИЙ СТЕПАН** (1875 — ?), священик УАПЦ у с. Ровному на Кіровоградщині; 1921 — приєднався до УАПЦ; 1929 — вивезений на заслання; на Україну не повернувся.

о. **ГРАНОВСЬКИЙ ПЕТРО**, настоятель св. Юріївської парафії у містечку Петриківці на Дніпропетровщині; 1925 — зас. до 5 р. ув.; з ув'язнення не повернувся.

ГРЕБЕНЮК (— 1929), член Лубенської округової церковної Ради УАПЦ; розстріляний більшовиками.

о. **ГРУШЕВСЬКИЙ ОЛЕКСІЙ** (— 1929), протоієрей УАПЦ; навчався до революції 1917 у Варшаві і Петербурзі; 1927 — диригент хору в Миргороді; 1929 — переїхав до Дніпропетровська, де був розстріляний більшовиками.

о. **ГРУШЕЦЬКИЙ ЙОСИП** (— 1941), священик на Рівенщині; розстріляний більшовиками.

о. **ГУБЕНКО ГРИГОРІЙ** (1885 — ?), священик УАПЦ;

1924 — висв. на свящ.; 1932 — вивезений на заслання; з ув'язнення не повернувся.

о. ГУБЕНКО ПАВЛО (1890 — ?), священик УАПЦ в парафіях Кролевецького р-ну на Чернігівщині; учитель; 1923 — висв. на священика; 1930 — вивезений на заслання; з ув'язнення не повернувся.

о. ГУЗЕНКО ОЛЕКСАНДЕР (1890 — ?), священик УАПЦ на Глухівщині; 1923 — висв. на свящ.; 1926 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. ГУЛЕВИЧ ІВАН, священик УАПЦ на Кіровоградщині; 1926 — під тиском рад. влади відійшов від Церкви; заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. ГУРНИЙЧУК ВАСИЛЬ (— 4. V. 1942), священик УАПЦ на Володавщині (Волинь); замордований німцями на Холмщині.

о. ГУСАРЕНКО, священик УАПЦ у с. Сулимівці на Полтавщині; 1929 — висланий на Соловки; з ув'язнення не повернувся.

о. ДАВИДЕНКО О., священик УАПЦ в Умані; 1927 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

ДАНИЛЕНКО КОСТЬ, (1890 — 1967), благовісник УАПЦ; нар. у Пархомівці на Слобожанщині; агроном; 1922 — співорганізатор парафії УАПЦ у с. Пархомівці; 1923 — голова «Благовісницької місії» УАПЦ на Слобожанщині; 1930 — зас. до 10 р. ув. під звинуваченням приналежності до СВУ; покарання відбував на Соловках; 1943 — висв. на свящ., в тому році емігрував на Захід, а пізніше до США; митрофорний протоієрей УАПЦ на чужині.

ДАНЬКО, диригент хору Троїцької церкви в Бахмачі; заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. ДАЦЮК ТРОХИМ (1889 — 1970), священик на Волині; 1940 — вивезений більшовиками у м. Фергани у Середній Азії, де й помер.

о. ДЕГТЯРЕНКО ВОЛОДИМИР (1898 — 1937), священик УАПЦ у Люботині; нар. у с. Дергачах на Харківщині; закінчив Харківську духовну семінарію; 1923 — висв. на священика; розстріляний більшовиками в Харкові.

ДЕГТЯРЕНКО МИХАЙЛО, співзасновник парафії УАПЦ у Ромодані на Полтавщині; 1934 — висланий на Дальстрой, де й загинув.

ДЕМИД ДМИТРО, діяч УАПЦ у с. Полова на Чернігівщині; 1930 — вивезений з родиною в Архангельську обл.; на Україну не повернувся.

о. ДЕНИСЕВИЧ ІЛАРІОН (— 1941), священник у с. Острожці на Дубенщині; розстріляний більшовиками.

о. ДЕНИСЕВИЧ ОЛІМПІЙ, священник у м. Млинові на Рівненщині; 1940 — вивезений більшовиками разом з родиною на Сибір; з заслання не повернувся.

о. ДЗЯБЕНКО ОНИСЬКО (1902 — I. 1930), священник УАПЦ у с. Матяшівці на Полтавщині; 1922 — висв. на диякона; розстріляний більшовиками в Полтаві.

о. ДІДЕНКО ІВАН, диякон парафії УАПЦ у с. Котельві на Полтавщині; 1930 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ ЛАВР (— 1919), священник у с. Макішіні на Чернігівщині; 1919 — приєднався до українського церковного руху; розстріляний більшовиками.

о. ДОВГАЛЕНКО ДМИТРО (1889 — 1929), священник УАПЦ у Білій Церкві, голова Білоцерківської округової церковної Ради; розстріляний більшовиками в Білій Церкві.

ДОВБНЯ ІЛЬКО, церковний діяч УАПЦ у Ромодані на Полтавщині; I. 1930 — зас. до 10 р. ув.; з ув'язнення не повернувся.

ієром. ДОВГАНЬ АМВРОСІЙ, монах Почаївської Лаври; 18. I. 1966 — втретє заар. і зас. до 2 р. ув.

ДРОБИЦЬКИЙ Федір (— 1940), хорист парафії УАПЦ на Основі в Харкові; 23. I. 1936 — зас. до 3 р. ув.; 1939 — повернувся на Україну; помер в Полтаві.

о. ДРОЗДОВСЬКИЙ СЕРГІЙ, протоієрей, настоятель парафії УАПЦ у с. Дербечин на Поділлі; загинув в ув'язненні.

ДРУЗЬ СТЕПАН (— 1938?), диякон парафії УАПЦ у с. Пархомівці на Харківщині; 1923 — висв. на диякона; 1930 — зас. до 10 р. ув. під закидом приналежності до СВУ; загинув в ув'язненні.

о. ДУБИЦЬКИЙ ОЛЕКСІЙ (— 1941), священник у с. Шумському, а пізніше настоятель парафії у с. Рохманові на Волині; навчався у Волинській духовній семінарії і на теологічному факультеті Варшавського університету; кол. в'язень польського концт. у Березі Картузькій; розстріляний більшовиками.

Згідно з іншим джерелом о. О. Дубицький 1941 р. був вивезений на Сибір і там загинув.

о. ДЯЧЕНКО ВІКТОР (1868 — ?), протоієрей УАПЦ у с. Байраку на Полтавщині; закінчив Полтавську духовну семінарію; 1921 — приєднався до УАПЦ; 1929 — вивезений на Сибір; з ув'язнення не повернувся.

о. ЄВЧУК ВАСИЛЬ, священник у с. Лаврові на Волині; 1940

— вивезений більшовиками разом з родиною на Сибір; з заслання не повернувся.

о. ЄЛЕЙНИЙ, священник УАПЦ на Полтавщині; V. 1922 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

СМЕЦЬ МАКСИМ, церковний діяч УАПЦ на Дніпропетровщині; нар. на Полтавщині; економіст; 1934 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. ЄМЧИК АФНАСІЙ, священник УАПЦ у с. Шайно на Ковельщині; розстріляний німцями.

архим. ЖАДАН, монах у Спасопреображенському монастирі в Лубнях; активний учасник руху УАПЦ на Лубенщині; на початку 1920-их років — замордований більшовиками.

о. ЖБОТНЕВИЧ, священник УАПЦ у Вінниці; 1922 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. ЖЕЛЧУК ПЛАТОН, священник УАПЦ у с. Шацьку на Любомильщині; загинув в час II світової війни.

о. ЖИВОТКОВ ОЛЕКСАНДЕР (1876 —), священник УАПЦ; з 1910 — у с. Курінці на Полтавщині; з 1921 — постійно переслідуваний; кілька разів перебував в ув'язненні; 1928 — зас. до 3 р. ув.; покарання відбував на каменоломнях у с. Лисянці під Лубнями; 1930 — повернувся з ув'язнення; 1931 — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував на будові Біломорського каналу, а пізніше на лісорозробках в Архангельській обл.; 1941 — повернувся до Пирятина, де служив у соборі Різдва Богородиці, а пізніше переїхав до с. Курінки.

о. ЖИРИЦЬКИЙ О., настоятель св. Миколаївської парафії у с. Дейманівці на Полтавщині; 1929 — зас. до 10 р. ув. без права переписки; загинув в ув'язненні.

о. ЖУКОВИЧ ІВАН (— 4. IV. 1943), священник УАПЦ у с. Порванчому на Волині; розстріляний німцями.

о. ЗАЄЦЬ АВАКУМ, священник УАПЦ на Дніпропетровщині; 1941 — після довгорічного ув'язнення повернувся на Україну; організатор парафій УАПЦ на Дніпропетровщині.

о. ЗАКРИЦЬКИЙ ЙОСИФ (— осінь 1929), священник, настоятель св. Миколаївської парафії УАПЦ у с. Дергачах на Харківщині; помер в наслідок тортур у тюрмі в Дергачах.

о. ЗАПОРОЖЕЦЬ ВАСИЛЬ, священник УАПЦ у с. Кошманівці на Полтавщині; загинув на засланні.

о. ЗАХАРЧУК СЕРГІЙ (— 6. V. 1943), священник УАПЦ у с. Наброжі Заміського п-ту; замордований польськими партизанами.

о. ЗАЯЧКОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (1879 —), священ-

нодіяч УАПЦ на Уманщині; закінчив Київську духовну семінарію; 1922 — висв. на свящ.; 15. VI. 1927 — заар. і вивезений з України; після відбуття терміну покарання повернувся на Україну.

о. ЗВАРИЧ ІВАН (— 10. IV. 1943), священник УАПЦ у с. Охлопові на Волині; розстріляний німцями.

ЗИМА ІВАН, церковний діяч УАПЦ у Ромодані на Полтавщині; I. 1930 — зас. до 10 р. ув.; з ув'язнення не повернувся.

о. ЗИНКЕВИЧ ФЛЕГОНТ (— 1943), протоієрей УАПЦ у с. Пульмо на Волині; загинув в час II світової війни.

ЗИНЧЕНКО КОСТЬ, член церковної Ради УАПЦ у с. Полові на Чернігівщині; 1930 — вивезений з родиною в Архангельську обл.; на Україну не повернувся.

о. ЗЛОЧЕВСЬКИЙ, священник УАПЦ у Києві; 1921 — заар.; після відбуття покарання повернувся на Україну.

о. ІВАНИЦЬКИЙ ЮРІЙ (— 7. V. 1943), протоієрей УАПЦ у с. Півча на Волині; загинув в час II світової війни.

о. ІВАНІВ ПЕТРО (1895 — ?), священник УАПЦ у с. Білозір'я на Черкащині; закінчив учительську семінарію; 1924 — висв. на свящ.; 1929 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. ІВАЩЕНКО АНДРІЙ (— 5. XII. 1942), священник УАПЦ у с. Боровому на Волині; загинув в час II світової війни.

ІВАЩЕНКО МИКОЛА О., перший голова парафіяльної Ради УАПЦ у с. Велика Багачка на Полтавщині; у 1930-их — загинув в ув'язненні.

о. ІЛЛЮК ФЕДОТ (— 28. III. 1943), священник УАПЦ у Ковлі на Волині; розстріляний німцями.

ЙОСИПКО АРСЕНІЙ (— 30. I. 1942), дяк парафії УАПЦ на Волині; загинув в час II світової війни.

о. КАДІЙ ОЛЕКСАНДЕР (— 12. IX. 1943), протоієрей УАПЦ на Волині; замордований німцями.

КАЗКА АРКАДІЙ (— 1933), церковний діяч УАПЦ, співзасновник укр. парафії в Міжгір'ї; поет, знавець церковного мистецтва, автор багатьох статей у «Літературно-науковому вістнику» і «Новій громаді»; 1923 — перебував в ув'язненні; 1933 — заар. в Одесі; загинув в ув'язненні.

о. КАЛИНОВСЬКИЙ ПЕТРО (1880 — 1938?), священник УАПЦ у Бахмачі; закінчив Чернігівську духовну семінарію; 1932 — заар.; загинув на будівництві Біломорканалу.

о. КАЛІШЕВСЬКИЙ МИКОЛА (— VI. 1935), священник УАПЦ у с. Осоті на Кіровоградщині; I. 1930 — під загрозою

арешту втік з села; переховувався у с. Грушківка, де був заар. VI. 1935; розстріляний у Кіровограді.

о. КАЛЬЧУК ЄВГЕН, священник УАПЦ у с. Дермані на Волині; розстріляний німцями в час II світової війни.

КАМІНСЬКИЙ ІВАН (— 1920), диякон у с. Жорнокліві на Полтавщині; замордований більшовиками.

о. КАПУСТЯНСЬКИЙ СЕРГІЙ (— 1920?), священник у с. Зачеперівці на Полтавщині; 1920 — приєднався до укр. церковного руху; замордований більшовиками.

о. КАРНКОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (— 1943), протоієрей УАПЦ у с. Бірках на Крем'яччині; розстріляний німцями.

о. КАРПЕНКО ГРИГОРІЙ (1898 — 1938?), священник УАПЦ на Лубенщині, пізніше — у Харкові; 1922 — висв. на свящ.; диригент хору у св. Воскресенському соборі в Харкові; 1936 — заар. і вивезений з України; загинув в ув'язненні.

о. КАРПОВ ЛЕОНІД (— 1938?), протоієрей парафії УАПЦ св. Софійського собору в Києві; закінчив Київський університет; викладач мови і літератури; 1922 — висв. на свящ.; 1929 — зас. до 10 р. ув.; загинув в хабаровському концтаборі.

о. КАРУК ПАВЛО (1894 — 1931), священник УАПЦ; нар. у с. Бушинцях на Ямпільщині; учитель; 1921 — висв. на свящ.; 1924-1928 — настоятель катедрального собору в Могилеві; 1929 — заар.; розстріляний в Харкові.

о. КАС'ЯН АНТІН (1893 — ?), священник УАПЦ у с. Лип'янці на Чигиринщині; 1921 — висв. на свящ.; 1931 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. КАЧУРА ТРИФОН (1890 — ?), священник УАПЦ у селах Лип'янці і Млієві на Чигиринщині; 1925 — висв. на свящ.; 1931 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

КЕКАЛО МИКИТА, дияч УАПЦ на Харківщині; у 1930-их — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував на Соловках.

о. КЕКАЛО ЯКИМ (1890 — 1930), священник УАПЦ у с. Подолі на Полтавщині; розстріляний в Полтаві.

о. КИРИЛО (1880 — VIII. 1925), священник УАПЦ, настоятель катедрального Благовіщенського собору в Січеславі; розстріляний більшовиками.

о. КИРИЛЮК АНДРІЙ (— 8. III. 1943), протоієрей УАПЦ у с. Варковичах на Рівенщині; розстріляний німцями.

о. КИТИЧЕНКО ТИМОФІЙ (1889 — ?), священник УАПЦ у Харкові; закінчив духовну семінарію; 1921 — приєднався до УАПЦ; 1930 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. КІЙЧЕНКО ОЛЕКСІЙ (1890 — ?), священник і благо-

вісник УАПЦ на Миргородщині: нар. в Миргороді; 1923 — висв. на свящ.; 1924-1926 — благовісник УАПЦ на Миргородщині; 1929 — заар. і висланий на Соловки; 1936 — повернувся на Україну і знову був заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. КІЧАНІНСЬКИЙ ІВАН, протоієрей УАПЦ в Костополі; замордований німцями в час II світової війни.

о. КЛИМЧУК КАЛЕНИК, священик УАПЦ на Крем'яничині; розстріляний німцями в час II світової війни.

о. КЛУБОК СТЕПАН (— 1943), священик УАПЦ у с. Аристові на Рівенщині; розстріляний німцями.

о. КОВАЛЕВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (— 10. IV. 1943), священик УАПЦ на Волині; розстріляний німцями.

КОВАЛІВСЬКИЙ АНДРІЙ (1892 — 1937), член Ідеологічної комісії УАПЦ; професор Харківського університету; 1925-1926 — перебував в ув'язненні; на початку 1930-их — примушений виїхати до Москви, а згодом до Ленінграду, 1937 — заар. і розстріляний.

о. КОВАЛЬ ВАСИЛЬ (1905 — ?), священик УАПЦ у Крелевецькому р-ні на Чернігівщині; 1930 — заар. і вивезений з України; загинув в ув'язненні.

о. КОЗИЦЬКИЙ, священик у с. Суражі на Крем'яничині; 1940 — вивезений на Сибір; з заслання не повернувся.

о. КОЗОДІЙ АНТІН (1882 — 1926), священик УАПЦ у с. Веселий Кут на Таращанщині; нар. на Київщині, закінчив Київську духовну семінарію; замордований більшовиками у с. Веселий Кут.

КОЛОМІЄЦЬ ОЛЕКСАНДЕР, голова парафіяльної Ради УАПЦ у с. Дубовичах на Сумщині; 1936 — зас. до 10 р. ув. і вивезений з України; загинув в ув'язненні.

о. КОЛОМІНСЬКИЙ ВІКТОР (— 1921), священик у с. Максимівці на Полтавщині; 1920 — приєднався до українського церковного руху; замордований більшовиками у Кременчузі.

о. КОЛОСОВСЬКИЙ ВІКТОР (1898 — 1929), священик УАПЦ; закінчив Золотопільську гімназію; 1919 — виїхав до Львова; 1923 — повернувся на Україну і закінчив богословські курси; 1924 — висв. на свящ.; працював у парафіях у Новомиргороді, а пізніше у с. Тур'я на Чигиринщині; з 1925 — у с. Ксаверове на Черкащині; 1929 — розстріляний в Черкасах.

о. КОЛОСОВСЬКИЙ ІВАН, священик УАПЦ; 1921 — приєднався до УАПЦ; 1930 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

КОНДРАТЕНКО ГАННА Т. (— 1941), діячка УАПЦ на Харківщині; перебувала довгі роки в ув'язненні за відвідини

архiep. О. Ярещенка на засланні в Середній Азії; замордована більшовиками у харківській тюрмі.

КОНДРАТЕНКО НИКОДИМ (— 1941), зв'язковий УАПЦ; залізничник-кондуктор з Харкова; нелегально перевозив літературу і видання УАПЦ до парафій різних міст України; разом з дружиною відвідував архiep. О. Ярещенка на засланні в Ташкенті; замордований більшовиками у харківській тюрмі.

КОНОВОД ПАВЛО (1886 — 1935?), благовісник УАПЦ на Слобожанщині; закінчив Полтавську духовну семінарію; учителював; з 1921 — благовісник УАПЦ на Слобожанщині; 1923 — заар.; з 1924 — в концтаборах Казахстану і Сибіру; 1933 — повернувся на Україну; загинув у загадкових обставинах.

о. **КОНОНЕНКО ГРИГОРІЙ**, священнодіяч УАПЦ у селах Лимані і Федунці на Полтавщині; нар. у с. Велика Багачка на Полтавщині; закінчив Полтавську духовну семінарію; 1929 — заар.; 1930 — зас. до 3 ув.; з ув'язнення не повернувся.

о. **КОНЦЕВИЧ ІВАН** (— VI. 1941), священник у с. Заборолі на Луччині; розстріляний більшовиками разом з двома синами.

о. **КОПИНЕЦЬ ОЛЕКСАНДЕР**, священник УАПЦ у с. Попівці на Полтавщині; 1937 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. **КОРНИЦЬКИЙ ВЕНЕДИКТ** (— 2. VII. 1943), священник УАПЦ у с. Губкові на Волині; спалений німцями разом з групою вірних.

о. **КОРОБЧУК ЛЕВ**, священник у с. Вербиковичах на Грубешівщині; замордований польськими партизанами в час II світової війни.

КОВОРАЙ ГРИЦЬКО, церковний діяч УАПЦ у Ромодані на Полтавщині; I. 1930 — зас. до 10 р. ув.; з ув'язнення не повернувся.

КОРОТЯ ІВАН, хорист парафії УАПЦ у с. Попівці на Полтавщині; 1937 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

КОРСУН ГРИГОРІЙ, діяч УАПЦ у с. Ключниківці на Полтавщині; 1932 — за оборону церкви зас. до 10 р. ув.; на Україну не повернувся.

КОСЕНКО АНДРІЙ, церковний діяч УАПЦ у с. Михайлівці на Полтавщині; 1929 — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував над Білим морем; з ув'язнення не повернувся.

о. **КОСТАНОВИЧ ЄВГЕН** (— 22. VI. 1941), священник у с. Буцині на Волині; замордований більшовиками.

о. **КОСТАНОВИЧ РОМАН** (— 1941), настоятель парафії у Колодні на Крем'яччині; розстріляний більшовиками.

о. КОСТЕЦЬКИЙ ІВАН, священник УАПЦ; загинув на засланні.

КОТЕЛЕВИЦЬ АНДРІЙ (1890 — 1929), диригент хору парафії УАПЦ у Миргороді, а з 1927 — при Полтавському катедральному соборі; замордований у полтавській тюрмі.

о. КОХНО МИКИТА (28. IX. 1895 — 1939?), протоіерей, священнодіяч УАПЦ; нар. у Лебедині на Чигиринщині; з 1902 — навчався у початковій і середній духовній школі при Печерській Лаврі, пізніше — у Київській духовній семінарії, учасник нелегального укр. студентського руху; 1917 — закінчив юнкерську військову школу в Москві; повернувся на Україну і брав участь в укр. визвольних змаганнях; 1919-1920 — учитель, працівник «Прогресу», учасник відродження української Церкви; 1921 — учасник I ВПЦСобору; 1922 — висв. на свящ.; організатор укр. парафій на Черкащині і Київщині; священнодіяч у селах Мліїв і Ташлик, у Єлисаветграді; 1925 — врятувався від розстрілу; 1927 — учасник II ВПЦСобору; 1927-1930 — керівник Єлисаветградської церковної округової Ради УАПЦ, постійно переслідуваний рад. владою; 1927 і 1930 — заарештований; з 1930 — у с. Городецькому на Уманщині; з I. 1932 — настоятель св. Софійського собору в Києві, з VI. 1932 — Воскресенського собору у Харкові, з весни 1935 — церкви у с. Солонищівці; 11. I. 1936 — заар.; 23. I. 1936 — зас. у Харкові до 3 р. ув.; ув'язнення відбував біля ст. В'яземської Хабаровської обл.; 1937 — зас. до додаткових 25 р. ув. без права на переписку; розстріляний в ув'язненні.

КОЧЕРКЕВИЧ ІВАН (1887 — ?), член парафіяльної Ради УАПЦ при церкві Квітки-Основ'яненка у Харкові; церковний діяч; нар. у Зах. Україні; 1931 — переїхав на Україну; 1936 — зас. у Харкові і вивезений з України; загинув в ув'язненні.

о. КОЧЕТ МИКОЛА (— 3. XII. 1937), протоіерей і священнодіяч УАПЦ на Слобожанщині; 1922 — висв. на свящ.; з 1923 — настоятель св. Покровської парафії УАПЦ у с. Пархомівці на Харківщині; 1929-1931 — ув'язнений в Охтирці під закидом приналежності до СВУ; 1934-1936 — знову ув'язнений в охтирській тюрмі; 6. IX. 1937 — заар. втретє; розстріляний у харківській тюрмі.

КРАВЦІВ СЕРГІЙ (— 1937), прихильник УАПЦ; розстріляний у Харкові.

о. КРАВЧЕНКО (— X. 1942), священник УАПЦ на Чернігівщині; розстріляний німцями.

о. КРАВЧЕНКО КИРИЛО (1896 — 1930), священник УАПЦ у Грецькій церкві у Кіровограді; закінчив учительську семінарію; 1923 — висв. на свящ.; розстріляний в Черкасах.

о. КРАСИЦЬКИЙ ЮРІЙ (— 1938?), протоіерей парафії

УАПЦ св. Софійського собору у Києві; 1929 — вивезений на Сибір, де й загинув.

о. КРИЖАНІВСЬКИЙ, (— 1944?), священик УАПЦ в Боснії (Югославія); загинув у Хорватії.

о. КРИЖАНІВСЬКИЙ ХРИСАН, священик УАПЦ на Волині; розстріляний більшовиками.

о. КРОТКЕВИЧ ЙОСИП (— 2. VIII. 1943), священик у с. Майдан Сопоцький на Томашівщині; замордований на Холмщині польськими партизанами разом з дружиною.

КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ ПЕТРО, співзасновник парафії УАПЦ у с. Радівцях на Поділлі; розстріляний більшовиками.

о. КУДРЯ МИХАЙЛО, протоієрей, перший настоятель Парафії УАПЦ у с. М. Козятин на Київщині; розстріляний більшовиками.

о. КУЗЬМЕНКО ІВАН, священик УАПЦ на Волині; розстріляний більшовиками.

о. КУЗЬМІНСЬКИЙ АРТАМОН (1878 — ?), протоієрей, священнодіяч і благовісник УАПЦ; нар. на Поділлі, до революції 1917 — учитель гімназії; з 1917 — учасник українських визвольних змагань і українського церковного руху; член З'їзду українського духовництва й мирян, на якому ухвалено боротися за автокефалію української Церкви; 1920 — член «Українського церковного братства» у Полтаві; 1922 — висв. на свящ.; 1923-1928 — священнодіяч парафії УАПЦ при св. Троїцькій церкві у с. Велика Багачка на Полтавщині; автор і композитор співів із св. Літургії — «Кант про страшний суд», «Кант страстям Христовим», «Хай радіє душа моя Господеві» та інш.; керівник і вчитель пастирських курсів Устивицького, а пізніше Велико-Богачівського районів; з 1928 — настоятель св. Покровського кафедрального собору в Одесі; 1931 — заар. в Одесі; з ув'язнення не повернувся.

о. КУКУЛЕВСЬКИЙ ПЕТРО, священик УАПЦ у с. М'ягоході на Вінниччині; замучений у Вінницькій тюрмі.

КУЛИДА МИКОЛА (— 1930), секретар Білоцерківської округової церковної Ради УАПЦ; розстріляний у Білій Церкві.

о. КУЛЬЧИЦЬКИЙ КОСТЬ, настоятель церкви св. Тройці у с. Любітові на Сумщині; 28. III. 1930 — зас. до 5 р. ув.; ув'язнення відбував на Далекому Сході; на Україну не повернувся.

о. КУЛЬЧИЦЬКИЙ ПАВЛО (1893 — ?), священик УАПЦ у с. Квітках, а пізніше у с. Зелена Діброва на Київщині; 1923 — висв. на свящ.; загинув на будівництві Біломорканалу.

КУЛЬЧИЦЬКИЙ ПЕТРО, організатор парафії УАПЦ у Новомиргороді; гірний інженер; 1928 — зас. до 10 р. ув. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

КУНАЦЬКИЙ ПЕТРО, дяк парафії УАПЦ при Успенській церкві у с. Велика Решетилівка на Полтавщині; 1937 — висланий на заслання; з ув'язнення не повернувся.

о. **КУНЦЕВИЧ** (— 1930), священник УАПЦ; розстріляний у білоцерківській тюрмі.

о. **КУР'ЯН ІВАН** (1898 — ?), священник УАПЦ; нар. у с. Григорівцях на Київщині; 1924-1928 — священнодіяч у с. Мисайлівці; 1928 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

КУЧУГУРА-КУЧЕРЕНКО ІВАН (1878 — 1943), діяч УАПЦ; kobзар; 1922 — співорганізатор парафії УАПЦ у с. Мерефі на Слобожанщині; багато разів арештований; загинув на засланні.

о. **КУХАРЕНКО АНДРІЙ**, протоієрей УАПЦ у с. Солониці, а пізніше у с. Вільшані на Харківщині; 23. I. 1936 — зас. у Харкові; з ув'язнення не повернувся.

ЛАПА ВАСИЛЬ, секретар парафіяльної Ради УАПЦ при церкві Квітки-Основ'яненка у Харкові; церковний діяч; 1936 — зас. у Харкові до 6 р. ув.; вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

ЛЕБЕДЕНКО ПАНАС, юрист у Харкові; закінчив Харківський університет; 1926 — засуджений до 10 р. ув'язнення за юридичну допомогу УАПЦ; з ув'язнення не повернувся.

о. **ЛЕВИЦЬКИЙ БОРИС** (— 1936), таємний священник УАПЦ; 1926 — керівник хору друкарів у Києві та капелі «Рух»; розстріляний більшовиками за те, що приховував сан священника.

о. **ЛЕВИЦЬКИЙ ВОЛОДИМИР** (1895 — 1925), священник УАПЦ у с. Ташлику, у Смілі, а пізніше в Кіровограді; закінчив Київську духовну академію; 1922 — висв. на свяц.; розстріляний більшовиками в Черкасах.

Згідно з іншим джерелом о. В. Левицький був розстріляний 1930 року. Є можливість, що мова про іншого священника з тим самим прізвищем.

ЛЕВИЦЬКИЙ ДМИТРО (— 8. VIII. 1943), дяк у парафії у с. Липини Білгорайського п-ту; замордований польськими партизанами.

о. **ЛЕВИЦЬКИЙ МИХАЙЛО**, священник УАПЦ на Волині; розстріляний більшовиками.

о. **ЛЕВЧУК ІЛЛЯ** (— 1943), протоієрей УАПЦ у с. Хочині на Рівенщині; розстріляний німцями.

ЛЕЩЕНКО ВАСИЛЬ, юрист у Харкові; закінчив Харківський університет; 1926 — засуджений до 10 р. ув'язнення за юридичну допомогу УАПЦ; з ув'язнення не повернувся.

ЛИСЕНКО (— 1934?), диригент хору парафії УАПЦ у с. Велика Багачка на Полтавщині; загинув в ув'язненні.

о. ЛИСЕНКО КУЗЬМА, священник УАПЦ; 1918-1930 настоятель парафії при церкві св. Іллі у с. Замісті на Чернігівщині; 1930 — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував на Далекій Півночі; на Україну не повернувся.

о. ЛИТВИНЕНКО ЗАХАР (1890 — ?), священник УАПЦ у с. Богданівці на Лубенщині; 1929 — заар. і висланий з України; з ув'язнення не повернувся.

о. ЛИХВАР ВОЛОДИМИР (1896 — 1933), священник УАПЦ на Харківщині; нар. у с. Котельві на Полтавщині; 1924 — висв. на свящ.; постійними переслідуваннями рад. влади доведений до смерті.

о. ЛОБКОВСЬКИЙ ПАВЛО, священник, другий настоятель у м. Дергачі на Харківщині; висланий на Сибір; на Україну не повернувся.

о. ЛОЗИНСЬКИЙ КОСТЯНТИН (— 18. IX. 1943), священник УАПЦ у с. Білятичі на Рівенщині; розстріляний німцями разом з дружиною Олександрою і донькою Зоєю.

о. ЛОЙКО ЛЕОНІД (— 1941), священник у с. Бабин на Рівенщині; розстріляний німцями.

архим. ЛОСЕВИЧ, архимандрит одного з Київських монастирів, у 1930-их роках відбував ув'язнення на Соловках, де й загинув.

ЛОТОЦЬКИЙ СТЕПАН (— 1929), священник УАПЦ у с. Чорна Гребля на Поділлі; замучений у гайсинській тюрмі.

о. ЛУКАШЕВИЧ І. (— 28. X. 1927), священник УАПЦ на Уманщині; 1927 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. ЛЮБИЦЬКИЙ ВАСИЛЬ (1878 — ?), священник УАПЦ у с. Велика Решетилівка на Полтавщині; нар. на Полтавщині, закінчив Полтавську духовну семінарію; 1921 — приєднався до УАПЦ; 1929 — заар., перебував у полтавській тюрмі; з ув'язнення не повернувся.

о. ЛЮБИЧ ДМИТРО (1890 — 1938?), священник УАПЦ у Мерефі на Харківщині; 1925 — висв. на свящ.; 1929 — заар.; 1930 — висланий на Соловки; загинув в ув'язненні.

о. ЛЮБЧАК ОЛЕКСАНДЕР, священник, перший настоятель парафії УАПЦ у с. Яринці на Вінниччині; засланий на Сибір; на Україну не повернувся.

ЛЮШНЕНКО ГРИГОРІЙ, член парафіяльної Ради УАПЦ св. Миколаївського собору в Харкові; у 1930-их — засуджений до 10 р. ув'язнення; з ув'язнення не повернувся.

о. ЛЯХНО АНАТОЛІЙ (1899 — ?), священник і благочинник УАПЦ Котелевського р-ну на Полтавщині; 1922 — висв.

на свящ.; з 1928 — настоятель кафедрального собору в Одесі; 1930 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. ЛЯХНО АФНАСІЙ (1870 —), протоієрей УАПЦ у с. Котельва на Полтавщині; член Української Центральної Ради; 1921 — приєднався до УАПЦ; 1930 — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував біля Архангельська; 1940 — повернувся на Україну спаралізований.

ЛЯХНО ВІКТОР (1905 — ?), дякон парафії УАПЦ у с. Котельва на Полтавщині; 1930 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

ЛЯЩЕНКО СТЕПАН (— 1930), діяч УАПЦ на Хорольщині; розстріляний більшовиками.

о. МАЙБОРОДА ІВАН, священик у с. Скарче на Луччині; 1940 — вивезений більшовиками разом з родиною на Сибір; з заслання не повернувся.

МАКАРЕНКО МИКОЛА, проф., знавець церковної археології; автор листів до Й. Сталіна і П. Постишева на захист Михайлівського собору у Києві; 1934 — заар.; загинув в ув'язненні.

о. МАКСИМІВ ГРИГОРІЙ (1891 — ?), священик УАПЦ; закінчив Глухівський учительський інститут; 1921 — висв. на свящ., працював у с. Чернухи на Лубенщині; 1926-1928 — настоятель св. Воскресенського собору у Миргороді; у 1930-их — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. МАКСИМОВИЧ МИХАЙЛО, протоієрей УАПЦ у с. Піша на Волині; загинув в час II світової війни.

о. МАЛЕША СТЕПАН (— 19. VIII. 1942), священик у с. Дратів на Холмщині; розстріляний німцями разом з донькою і сином.

о. МАЛЮЖИНСЬКИЙ (— 1920), священик; розстріляний більшовиками разом з дружиною в Любарі на Житомирщині.

о. МАЛЮЖИНСЬКИЙ МИКОЛА (— 15. X. 1943), протоієрей УАПЦ, член Адміністрації УАПЦ на укр. землях під німецькою окупацією, представник митр. Полікарпа у Генералкомісаріаті; нар. в Любарі, закінчив Волинську духовну семінарію в Крем'янці, навчався на геологічному фак. Варшавського університету; служив у селах — Тилявка, Ланівці; декан Лановецького деканату; активний оборонець православних українців села Гриньки; автор циклу статей в ж. «Церква і народ» — «Чи обряд наш є обрядом московським?», «Шлюб», «Народження»; з 1938 — у с. Кримне на Ковельщині; чільний діяч УАПЦ на Волині; VII. 1943 — заар.; розстріляний німцями у рівенській тюрмі.

о. МАЛЮЖКОВИЧ ЮРІЙ, священик у с. Микуличі на Волині; 1940 — вивезений більшовиками на Сибір; з заслання не повернувся.

МАНУЇЛ ФЕДІР, церковний діяч УАПЦ у с. Михайлівці на Полтавщині; 1929 — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував над Білим морем; з ув'язнення не повернувся.

о. МАРКОВСЬКИЙ ОЛЕКСІЙ (— 1943), священник УАПЦ у с. Острожець на Дубенщині; розстріляний німцями.

о. МАРТИЮК ОЛЕКСАНДЕР, протоієрей УАПЦ на Волині; замордований німцями в час II світової війни.

о. МАРТИШ ВАСИЛЬ (— 1945), протопресвітер з с. Терятин на Грубешівщині; розстріляний польськими партизанами разом з донькою і внучкою.

о. МАРЦИНКЕВИЧ ОЛЕКСІЙ (— 13. IX. 1943), священник УАПЦ у с. Шевня на Волині; замордований польськими партизанами.

о. МАРЧЕНКО МИХАЙЛО (— 1927), священник УАПЦ, настоятель св. Покровської церкви у с. Куземне на Полтавщині; розстріляний більшовиками.

о. МАРЮТА ТЕРЕНТІЙ (— 1938?), священник УАПЦ у Мерефі на Харківщині; 1928 — заар.; загинув в ув'язненні.

мон. МАТВЕСВ (— 22. VIII. 1922), настоятель Рихлівського монастиря в Кролівцях на Чернігівщині; зас. до розстрілу під закидом участі в контрреволюції.

МАТВІЙКО ФЕДІР, церковний діяч УАПЦ у с. Великі Сорочинці на Полтавщині; агроном; розстріляний в лубенській тюрмі.

о. МАТУСЕВИЧ МИЛИТОН, священник УАПЦ у с. Вишнів на Волині; замордований німцями в час II світової війни.

о. МАТЮХА ІВАН (— V. 1943), протоієрей УАПЦ у с. Забріддя; розстріляний більшовицькими партизанами.

о. МАШКЕВИЧ, священник УАПЦ у Миколаєві; 1930 — за оголошення «Листа до молодого безбожника» заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. МАШКОВИЧ ЮРІЙ, священник у с. Микуличі на Волині; 1940 — вивезений більшовиками разом з родиною на Сибір; з заслання не повернувся.

о. МЕЛЬНИК ЛЕОНТІЙ (— VII. 1943), священник УАПЦ у с. Коршів на Луччині; розстріляний німцями.

о. МЕЛЬНИК СТЕПАН (— 16. X. 1943), протоієрей УАПЦ у с. Новомиську на Волині; розстріляний німцями.

о. МЕРЕЖКІВСЬКИЙ, священник на Ніжинщині; у 1930-их роках відбував ув'язнення на Соловках, де й загинув.

о. МЕРЖВИНСЬКИЙ ЄВГЕН, протоієрей УАПЦ у с. Мощаниця на Волині; розстріляний німцями в час II світової війни.

о. МЕФИДОВСЬКИЙ ХОМА (1876 — 1937), священник УАПЦ; розстріляний більшовиками у Вінниці.

о. МИЛЬГЕВСЬКИЙ ПАВЛО, священник УАПЦ на Полтавщині; загинув у полтавській тюрмі.

о. МИСЕЧКО ВОЛОДИМИР (— 15. X. 1943), протоієрей УАПЦ; член єпархіального Управління при єп. Платоні у Рівному; закінчив Волинську духовну семінарію у Крем'янці; настоятель і декан у Горохові на Волині; розстріляний німцями у рівенській тюрмі.

МИНЯЙЛО ТИХОН, диякон парафії УАПЦ св. Троїцької церкви у с. Куземне на Полтавщині; у 1930-их — зас. до 3 р. ув.; загинув в ув'язненні.

мон. МІРЧУК, монах Почаївської Лаври; 1961 — насильно запроторений до психіатричної тюрми.

МІХУРА С., голова церковної Ради парафії УАПЦ у с. Сенча на Лубенщині; у 1930-их — замордований більшовиками.

о. МІЩЕНКО ОЛЕКСАНДЕР (— 1943), священник УАПЦ у с. Котелянці на Житомирщині; розстріляний німцями.

о. МОВЧАН-МОРГУНЕНКО ЯКИМ (1890 — 1930), священник УАПЦ; 1923 — висв. на свящ.; 1924-1927 — у с. Березняки на Хорольщині; 1927-1929 — у наслідок переслідувань рад. влади переховувався на Донбасі; 1930 — заар. у рідному селі Аврамівці; розстріляний разом з сімома діячами УАПЦ.

о. МОЙСЕЄНКО (— 1944?), священник УАПЦ у Боснії (Югославія); загинув у Хорватії.

о. МОРАЧЕВСЬКИЙ ІВАН, священник УАПЦ на Білоцерківщині; закінчив Київську духовну семінарію; 1923 — висв. на свящ.; 1930 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

МОРОЗ ЯКІВ (1900 — ?), співзасновник парафії УАПЦ у Ромодані на Полтавщині; закінчив Запорізький педагогічний інститут; замордований більшовиками у запорізькій тюрмі.

о. МОРОЗОВСЬКИЙ МЕТОДІЙ, протоієрей УАПЦ у с. М'ягоході на Вінниччині; розстріляний більшовиками.

о. МОРОЗОВСЬКИЙ МИКОЛА, священник УАПЦ у с. М'ягоході на Вінниччині; загинув в Сибіру.

о. МОСТОВИЧ (— 1943), священник УАПЦ у с. Малин на Дубенщині; спалений німцями у церкві разом з багатьма парафіянами.

о. МУРАШКО ЮХИМ (1880 — 1920), священник, настоятель церкви у с. Демидівці на Полтавщині; замордований більшовиками.

НАВРОЦЬКИЙ АНДРІЙ, титар церкви УАПЦ в Одесі; зас. на довгорічне ув'язнення під закидом приховання церковних дорогоцінностей.

о. **НАЗАРКЕВИЧ ОЛЕКСАНДЕР** (— 25. III. 1930), священник УАПЦ на Полтавщині; закінчив студії філософії і мистецтва на Варшавському і Празькому університетах; священник у с. Сотниківці Пирятинського р-ну, а з VIII. 1928 — настоятель катедрального собору св. Тройці в Пирятині; 1929 — заар.; замордований у пирятинській тюрмі.

о. **НАЙДЕНКО СЕРГІЙ**, священник УАПЦ; 1923 — висв. на свящ.; 1929 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. **НАСТЕНКО ВАСИЛЬ** (1883 — ?), священник УАПЦ у с. Яготині на Полтавщині; закінчив духовну семінарію; 1921 — приєднався до УАПЦ; 1928 — заар. і вивезений на Соловки; з ув'язнення не повернувся.

о. **НАУМЕНКО МИХАЙЛО** (7. VII. 1897 — 26. VII. 1930), священник УАПЦ; нар. у с. Бутова Долина на Полтавщині, вчився у Миргородському художньо-керамічному інституті, а пізніше у Київській академії мистецтв; старшина армії УНР; 1923 — висв. на свящ.; 1923-1929 — священнодіяч у селах Широка Долина, Куземено, Тарасівка, Кротовщина, у Зінькові на Полтавщині; літом 1929 — зас. до 10 р. ув., покарання відбував у концтаборі ст. Сорока над Білим морем, де й загинув.

о. **НЕСТОРОВСЬКИЙ МИКОЛА**, протоієрей УАПЦ; 1921 — приєднався до УАПЦ; священнодіяч на Уманщині; 1927-1929 — настоятель катедрального собору УАПЦ в Полтаві; 1929 — зас. до 8 р. ув.; ув'язнення відбував у Котласі, звідки втік на Україну; працював сторожем на Дніпропетровщині; 1941 — повернувся до священничої праці.

НЕТЯГА ОЛЕКСАНДЕР (1903 — ?), титар парафії УАПЦ у с. Линовиці на Пирятинщині; розстріляний більшовиками.

о. **НОВОСЕЛЕЦЬКИЙ МИХАЙЛО**, протоієрей УАПЦ у с. Любитова на Ковельщині; розстріляний німцями в час II світової війни.

о. **НОВОСЕЦЬКИЙ** (— 1933), настоятель св. Юріївської парафії у м. Городниці на Житомирщині; постійно переслідуваний; загинув в ув'язненні.

о. **ОБИДОВСЬКИЙ ТЕОДОСІЙ** (1892 — 1932), священник УАПЦ на Херсонщині; 1929 — заар. і вивезений на Далекий Схід; 1932 — розстріляний в ув'язненні разом з іншими 86 політв'язнями.

о. **ОГІЙЧУК ГРИГОРІЙ** (25. I. 1893 — 13. II. 1985), митрофорний протоієрей УАПЦ; нар. у с. Трубіівці на Київщині; 1915

— закінчив Київську церковно-учительську семінарію, 1918 — Житомирське училище пастирів; 20. V. 1919 — висв. на свящ. і призначений настоятелем церкви у с. Хейлів на Київщині; 1923 — ув'язнений чотири місяці; 1927 — настоятель катедрального собору св. Успіння в Бердичеві; 18. III. 1932 — заар. і вивезений на важкі роботи в Кузбасі; 1935 — звільнений і повернувся на Україну; 1941 — повернувся до священничої праці; 17. V. 1942 — висв. на еп. Житомирського; 25. IX. 1942 — 16. III. 1943 — перебував у німецькому ув'язненні; невдовзі після звільнення емігрував на Захід; 1947 — очолив УАПЦ-Соборноправну, пізніше виїхав до США; був обраний митрополитом УАПЦ-Соборноправної; помер в Чикаго.

о. ОГІЙЧУК ІВАН, протоієрей, другий настоятель парафії УАПЦ у Козятині на Київщині; замучений у бердичівській тюрмі.

о. ОГРИЗКО ПЕТРО, священник УАПЦ на Волині; загинув в час II світової війни.

о. ОЛІЙНИК СЕРГІЙ (1899 — 17. VII. 1972), митр. протоієрей; нар. у с. Студянці на Волині; 1924 — закінчив Волинську духовну семінарію, висв. на свящ.; служив в парафіях Волині; в кінці 1940-их років висланий на довгорічне заслання; перебував у Саратовській та Іркутській областях; після повернення на Україну служив у парафіях Львівської обл., де й помер.

мон. ОНИЩЕНКО, ігуменя Введенського монастиря в Чернівці; 17. V. 1922 — зас. до 3 р. ув.

о. ОНИЩУК ІВАН (— 1943), священник УАПЦ у с. Задиби на Волині; загинув в час II світової війни.

о. ОСІНИЦЬКИЙ ЗАХАР, священник УАПЦ у с. Липине на Волині; замордований більшовиками у житомирській тюрмі.

о. ОСНЕЦЬКИЙ МИХАЙЛО, священник у с. Садів на Волині; 1940 — заар. більшовиками; з ув'язнення не повернувся.

о. ОСНЕЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (— 1943), священник УАПЦ у с. Пульмо на Волині; загинув разом з родиною в час II світової війни.

ОСТАПЧУК ІВАН (— VIII. 1943), дяк у с. Майдані Сопочькому Заміського п-ту; замордований польськими партизанами.

о. ОТЕЛЕПКО ВАСИЛЬ (1888 — ?), священник УАПЦ при катедральному соборі в Черкасах; 1930 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. ПАВЛЕНКО (— 1929), священник УАПЦ; розстріляний в Миколаєві.

о. ПАВЛИШИН ЮРІЙ (1896 — 17. X. 1958), благочинний православних парафій у Зах. Україні; закінчив богословський фа-

культет Варшавського університету; з 1946 — на Закарпатті; 1953 — вивезений на заслання у Вологді, де й помер.

о. ПАВЛОВСЬКИЙ МИХАЙЛО, протодиякон УАПЦ в Новомиргороді, Кіровограді й Умані; 1932 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. ПАВЛЮК АФІНОГЕН, священник УАПЦ у с. Верхів на Рівенщині; розстріляний німцями в час II світової війни.

о. ПАНЧУК ІВАН (— 28. V. 1942), священник у с. Теремінь на Грубешівщині; загинув в час II світової війни.

о. ПАСЬКО-ПАЩЕНКО АНДРІЙ (1893 — ?), священник УАПЦ на Лохвиччині; закінчив Миргородський художньо-керамічний інститут; 1922 — висв. на свящ.; у 1930-их — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. ПЕРЕБИЙНІС ВОЛОДИМИР (— 1943), священник УАПЦ у Здолбунові на Рівенщині; розстріляний німцями.

ПЕРЕТЯТКО І., голова церковної Ради парафії УАПЦ у с. Сенча на Лубенщині; у 1930-их — замордований більшовиками.

ПЕТРІВ БОРИС (— 1943), псаломщик УАПЦ у с. Губків на Рівенщині; спалений німцями разом з групою парафіян.

о. ПЕТРОВ ВОЛОДИМИР, протоієрей, перший настоятель парафії УАПЦ у с. Дубовичі на Чернігівщині; загинув на Соловках.

о. ПИВОВАРЧУК ЄВМЕН, протодиякон УАПЦ при св. Софійському соборі у Києві; 1923 — заар. і вивезений на Соловки; з ув'язнення не повернувся.

о. ПИВОВАРЧУК ІВАН (— 1938?), протодиякон УАПЦ при св. Софійській парафії у Києві; загинув в ув'язненні.

о. ПИЖЕВИЧ МИКОЛА, священник УАПЦ у с. Старе Село на Рівенщині; розстріляний німцями в час II світової війни разом з дружиною, двома дочками та біля 600 парафіян.

о. ПІНКЕВИЧ АНДРІЙ (— 15. X. 1943), протоієрей УАПЦ у с. Дубровиці на Сарненщині; розстріляний німцями у рівенській тюрмі.

о. ПІНЧУК ПАВЛО (1872 — ?), священник УАПЦ при св. Дмитрівській церкві у Ромодані; нар. у с. Засулля на Лубенщині; 1921 — висв. на свящ.; 1930 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

мон. ПІТРИМ, монах Почаївської Лаври; постійно переслідований органами рад. влади; кілька разів перебував у тюрмі; 1981 — насильно ув'язнений в психіатричний тюрмі.

о. ПІЧЕТА ІГНАТІЙ, протоієрей УАПЦ; церковний діяч на Херсонщині; загинув в ув'язненні.

ПЛЕСКАЧ, діяч УАПЦ у Миргороді; завідувач Миргородського музею; 1923 — заар.; після звільнення важко хворів і помер.

о. ПОГОДА МИКОЛА, священник УАПЦ; загинув на засланні.

о. ПОКРОВСЬКИЙ МИКОЛА (— 1943), протоієрей УАПЦ у с. Штунь на Любомильщині; замордований польськими партизанами.

о. ПОЛУБОТОК ОЛЕКСИЙ, священник, другий настоятель парафії УАПЦ у с. Дубовичі на Чернігівщині; засланий на Сибір; на Україну не повернувся.

о. ПОПЕЛЬ МИХАЙЛО (21. II. 1886 — 16. I. 1961), священник; нар. у с. Добра Шляхоцька на Лемківщині, 1906 — закінчив гімназію в Сяноці, після чого виїхав до США; 1916 — закінчив теологічний факультет Чикагського університету і був висв. на диякона, 14. IX. 1916 — на свящ.; 5. VIII. 1919 — повернувся на Україну і приєднався до Православної Церкви; з 1920 — настоятель парафій у селах Бережці, Порицьк, Карасин Великий на Волині; з 1928 — на місійній праці на Лемківщині, організатор парафій у с. Гирова і у с. Липовець на Лемківщині; 1931 — польський уряд заборонив йому служити на Лемківщині; повернувся на Волинь і став настоятелем у с. Воютин, а пізніше у селах — Котів і Мельниця; 14. IV. 1940 — вивезений більшовиками з усією родиною на Сибір; перебував у Томській обл.; 18. VIII. 1941 — перевезений на заслання в Казахстан; 11. VIII. 1946 — виїхав з родиною до Польщі; організатор багатьох парафій у Польщі; служив у селах — Валчі, Устіє, Руське, Квятонь, Бовруко; помер у с. Зелена Гора в Польщі.

о. ПОПКО КЛИМ (1900 — 1925), священник УАПЦ на Київщині; нар. у с. Матуса на Київщині; закінчив Київський агрономічний інститут і пастирські курси УАПЦ; 1924 — ув'язнений у Лук'янівській тюрмі, де важко хворів і помер.

о. ПОПЛАВСЬКИЙ ПЕТРО (— VI. 1985), священник, настоятель парафії у м. Нарєво Білостоцької окр.; замордований недалеко м. Заблудова в Польщі.

о. ПОПОВИЧЕНКО ТИМОФІЙ (— 1938?), священник УАПЦ; нар. на Полтавщині, закінчив Полтавську духовну семінарію; обслуговував парафії у с. Кошманівці на Полтавщині, на Кубані, в Полтаві; постійно переслідуваний більшовиками; 1938 — заар. в Полтаві разом з шістьма укр. священниками; зас. до 10 р. ув. без права листування; розстріляний в ув'язненні.

о. ПОТАПОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ (— 1943), протоієрей УАПЦ у с. Косарів на Дубенщині; розстріляний німцями.

о. ПОТІЄНКО ВАСИЛЬ (9. IV. 1898 — 12. IV. 1945), протоієрей УАПЦ, голова ВПЦР (1924-1926); нар. у Сосниці на Чер-

нігівщині, закінчив Київський університет; учасник руху відродження укр. Церкви, організував 20 парафій УАПЦ на Сосновецьчині; 1926 — перебував в ув'язненні; 1934 — заар. вдруге; зас. до 5 р. ув.; ув'язнення відбував на Печорі; 1939 — повернувся на Україну; 1941-1943 — організатор життя УАПЦ на Слобожанщині, керуючий єпархіяльним управлінням УАПЦ в Харкові; 1943 — емігрував на Захід; загинув під час бомбардування біля Ваймару в Німеччині.

о. ПОТУЛЬНИЦЬКИЙ ОЛЕКСІЙ (29. III. 1897 — 14. XII. 1973), священик УАПЦ; нар. у с. Оринині на Поділлі, закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію, а пізніше юридичний факультет Київського університету; 22. V. 1922 — висв. на свящ.; священиодяч у с. Ляшківці (тепер Збруч) і у с. Рихтецька Слобідка на Поділлі; 1923-1929 — голова Кам'янець-Подільського церковного управління; 1929 — зас. до 10 р. ув.; 1939 — повернувся з ув'язнення на Україну, жив на Полтавщині; 1942 — організував церковне управління і богословські курси в Полтаві, читав на них лекції богословія і літургії; організував видання св. Євангелія і молитовників; 1942 — брав участь у Соборі єпископів УАПЦ у Луцьку; повернувшись, був заар. німцями і зас. на кару смерті; 1943 — звільнений; 1943-1944 — настоятель парафії УАПЦ у с. Оринині; 1944 — виїхав на Захід, 1950 — до США; помер в Сиракузах.

о. ПРОКОПЕНКО, священик УАПЦ на Лубенщині; у 1930-их — замордований більшовиками коло с. Луки на Лубенщині.

ПРОСКУРА АДРІЯН (— 1937), співзасновник парафії УАПЦ у с. Кібинці на Полтавщині; замордований в лубенській тюрмі.

о. ПРОТОПОПІВ ПАВЛО (1890 — 23. IV. 1927), протоієрей УАПЦ у м. Вовче, а пізніше в Харкові; закінчив Харківську духовну семінарію; 1924 — перебував в ув'язненні, де був тяжко побитий; після переїзду до Харкова постійно переслідуваний рад. владою, часто ув'язнюваний; у наслідок знущань в ув'язненні важко хворів, від чого і помер.

о. ПРОТОПОПОВ ПАВЛО (— 1943), протоієрей УАПЦ; 1942 — викладач на пастирських курсах УАПЦ у Харкові; розстріляний більшовиками.

ПРОЦЕНКО ПАВЛО, нар. 18. XII. 1954, український православний діяч; закінчив літературний інститут ім. Горького в Москві; до арешту працівник Київської обласної бібліотеки; XI. 1986 — зас. у Києві до 3 р. ув. за зберігання релігійних видань і релігійну діяльність.

ПУШКАР ТИМІШ (— XI. 1936), діяч УАПЦ; член Української Центральної Ради; співорганізатор парафії УАПЦ у Мерєфі на Слобожанщині; багато разів ув'язнюваний; розстріляний в харківській тюрмі.

о. ПШОНКА ГРИГОРІЙ (1857 — 1933), священник УАПЦ у с. Руди на Полтавщині; 1932 — заар. і зас. до 3 р. ув'язнення; був передчасно звільнений; помер з голоду.

РАДЗІЄВСЬКИЙ ПЕТРО, співзасновник парафії УАПЦ у с. Радівцях на Поділлі; розстріляний більшовиками.

о. РАЄВСЬКИЙ, священник УАПЦ на Уманщині; заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. РАКОВСЬКИЙ ДМИТРО, священник УАПЦ у с. Петрівці на Червоноградщині; 1932 — заар. і вивезений на Соловки, де й загинув.

РЕБРИК ІВАН, співзасновник парафії УАПЦ у с. Кибинці на Миргородщині; 1931 — перебував в ув'язненні; після звільнення постійно переслідований; помер в Криму з голоду.

о. РЕДЧЕНКО (— 22. VIII. 1922), благочинний у Рихлівському монастирі у Кролівці на Чернігівщині; розстріляний під закидом участі в контрреволюції.

о. РИБАЛКО ІВАН (1895 — 1930), священник на Лубенщині, а пізніше у с. Велика Багачка на Полтавщині; 1923 — висв. на свящ.; 1930 — розстріляний у Лубнах.

о. РИЖКОВСЬКИЙ МЕЛЕТІЙ, протоієрей УАПЦ на Волині; загинув в час II світової війни.

д-р РІЧИНСЬКИЙ АРСЕН (1892 — 1941?), український церковний діяч на Волині; нар. на Волині, закінчив Волинську духовну семінарію; 1916 — медичний факультет Варшавського університету; видавець і редактор журналів і часописів «Нова дорога» (1918), «На варті» (1925-1926), «Рідна Церква» (1927), «Наше братство» (1929); автор книжки «Проблеми української релігійної свідомости» (1923); прихильник і пропагатор на Волині ідей УАПЦ; ініціатор скликання Українського Церковного З'їзду в Луцьку в червні 1927; активний пропагатор українізації Православної Церкви в Польщі; 1939 — в'язень польського концтабору в Березі Картузькій; XII. 1939 — заар. більшовиками; з ув'язнення не повернувся.

РОЇК ФЕДІР (— 1945), диякон УАПЦ у с. Мизове на Ковельщині; замордований більшовиками.

о. РОМАНЕНКО ПОРФИРІЙ, священник УАПЦ; настоятель парафії у с. Гоголів на Чернігівщині; 1927 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. РОМАНЮК ВАСИЛЬ, нар. 9. XII. 1925, священник у с. Космач на Гуцульщині; визнав зверхність митрополита УАПЦ; нар. на Гуцульщині; 1944-1954 — перебував в ув'язненні за національно-релігійну діяльність; з 1959 — навчався в Московській духовній семінарії; у половині 1960-их — висв. на свящ.; I. 1972

— заар.; VII. 1972 — зас. до 7 р. ув. і 3 р. засл.; ув'язнення відбував у мордовських концтаборах; 1979 — став членом Української Гельсінкської Групи; 1979-1981 — перебував на засланні в Якутії; після закінчення терміну покарання повернувся до Косова Ів.-Франківської обл.; автор багатьох листів, протестів, звернень.

о. РУБАН МИХАЙЛО (— 1937), священник УАПЦ; настоятель парафії у с. Шарківщина на Миргородщині; замордований більшовиками в лубенській тюрмі.

РУДЕНКО, диригент хору парафії УАПЦ у с. Дубовичі; 1932 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

РУДЕНКО СОЗОНТ (1878 — ?), титар парафії УАПЦ св. Миколаївського собору в Харкові; нар. на Харківщині; з 1922 — активний діяч УАПЦ в Харкові; багато разів арештований; 1925 — зас. до 10 р. ув.; з ув'язнення не повернувся.

о. САВЧЕНКО ЛЕОНТІЙ (1890 — ?), священник УАПЦ у с. Харитонівці; 1924 — висв. на свящ.; 1931 — заар. у Києві; з ув'язнення не повернувся.

о. САВЧУК МАРКО, священник УАПЦ у с. Турчинівці на Волині; засланий до Вологди; повернувся на Україну важко хворий і невдовзі помер.

о. САДОВСЬКИЙ МИКОЛА, священник УАПЦ у с. Сажнівці на Поділлі; закінчив Київську духовну семінарію та Київську консерваторію; 1929 — зас. до 5 р. ув.; перебував біля Сольви-чегодська; 1934 — повернувся на Україну; жив нелегально.

о. САГАЙДАКІВСЬКИЙ МЕТОДІЙ, священник УАПЦ у с. Новостав на Волині; замордований німцями в час II світової війни.

о. САКОВИЧ ОЛЕКСАНДЕР, священник у с. Баїв на Волині; 1940 — вивезений більшовиками разом з родиною на Сибір; з заслання не повернувся.

о. САСІНЕВИЧ ІЛЬКО (— 1919), священник у с. Жорно-кльові на Полтавщині; замордований більшовиками.

САЦЬКИЙ ДМИТРО (— 1930), титар парафії УАПЦ у с. Березняки на Хорольщині; замордований у харківській тюрмі.

СЕНИК ІВАН, дяк УАПЦ на Волині; загинув в час II світової війни.

о. СЕНКЕВИЧ М. (— 1944), член Холмської духовної Консисторії; замордований німцями у Варшаві.

о. СЕРГІЄНКО ПЕТРО, священник УАПЦ; 1927 — висв. на свящ.; 1936 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

СЕРДИНСЬКИЙ ЛАВРЕНТІЙ (— VIII. 1943), дяк у с.

Майдані Сопочькому Заміського п-ту; замордований польськими партизанами.

о. СЕРДЮК ОЛЕКСА (1884 — 1927), протоієрей УАПЦ; нар. на Кубані, закінчив Петербурзький університет, вчився закордоном; член орг. «Козачий кубанський круг»; 1921 — приєднався до УАПЦ і висв. на свящ.; організатор парафій УАПЦ на Кубані; у наслідок замордовання більшовиками майже всієї родини і катування в тюрмі — доведений до божевілля; важко хворів; помер у Києві.

СИБІРНИЙ ПАВЛО, церковний діяч УАПЦ у с. Михайлівці на Полтавщині; 1927-1929 — голова церковної Ради; 1929 — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував над Білим морем; з ув'язнення не повернувся.

СИБІРНИЙ ПИЛИП, церковний діяч УАПЦ у с. Михайлівці на Полтавщині; 1929 — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував в Архангельській обл.; з ув'язнення не повернувся.

СИБІРНИЙ ФЕДІР, церковний діяч УАПЦ у с. Михайлівці на Полтавщині; 1929 — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував над Білим морем; з ув'язнення не повернувся.

о. СИМОН, протодиякон УАПЦ при катедральному соборі в Черкасах; 1929 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. СИНЬОВ, протоієрей УАПЦ на Рівенщині; замордований німцями в час II світової війни.

о. СІЛЬВЕСТРІВ ІВАН (1895 — ?), священик УАПЦ у с. Ярьськах на Полтавщині; 1922 — висв. на свящ.; 1929 — зас. до 10 р. ув.; з ув'язнення не повернувся.

о. СІРООКИЙ ЄВГЕН (1893 — 1927), протоієрей УАПЦ; нар. на Чернігівщині; закінчив Духовну семінарію; 1921 — висв. на свящ. і призначений на парафію у с. Дербчин на Волині; 1924-1927 — на Ніжинщині; розстріляний у Харкові.

о. СКИБА КОСТЯНТИН, 1923-1929 — священик УАПЦ у с. Жорнокльові на Полтавщині; XII. 1929 — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував в Архангельській обл., де й загинув.

о. СКОПТЮК ЮРІЙ (— VI. 1941), священик з с. Заборолів на Лучині; розстріляний більшовиками разом з двома братами.

о. СЛУХАЄВСЬКИЙ БОРИС (1903 —), священик УАПЦ на Полтавщині; закінчив Полтавську гімназію; 1925 — висв. на свящ.; 1930 — зас. до 3 р. ув.; покарання відбував у Котласі; 1933 — повернувся на Україну.

о. СЛУХАЄВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР, протоієрей і благовісник УАПЦ; нар. на Полтавщині, закінчив Полтавську духовну семінарію та Петроградський лісний інститут; 1922 — висв. на

свящ.; благовісник УАПЦ у Зіньківському та Кобеляцькому районах Полтавщини; 1929 — зас. до 10 р. ув.; 1939 — повернувся на Україну.

о. СЛУХАЄВСЬКИЙ МИКОЛА (1896 —), священик УАПЦ на Полтавщині; закінчив Полтавську духовну семінарію, вчився в Полтавському ІНО; 1923 — висв. на свящ.; 1930 — зас. до 5 р. ув.; 1935 — повернувся на Україну.

о. СМАЛЬ СЕМЕН (— Х. 1943), священик УАПЦ на Чернігівщині; розстріляний німцями.

о. СМЕРЕЧИНСЬКИЙ МИХАЙЛО, священик УАПЦ на Вінничині; з кінцем 1920-их — заар. і вивезений на Соловки, де й загинув.

о. СОБКО ІВАН (— 1944), настоятель у с. Татаринець на Волині; переслідуваний поляками; замордований більшовиками.

о. СОКІЛ-ЧЕРНИЛОВСЬКИЙ, священик УАПЦ у с. Ігреня на Дніпропетровщині; 1930 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. СОКОЛОВИЧ ЛЕОНІД (1904 — ?), священик УАПЦ на Миргородщині; закінчив Миргородську гімназію; 1927 — висв. на свящ.; 1931 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

СОХАЦЬКИЙ ДМИТРО, діяч УАПЦ у с. Ключниківці на Полтавщині; 1932 — за оборону церкви зас. до 10 р. ув.; на Україну не повернувся.

СОХАЦЬКИЙ ЙОСИП, діяч УАПЦ у с. Ключниківці на Полтавщині; 1932 — за оборону церкви зас. до 10 р. ув.; на Україну не повернувся.

СОХАЦЬКИЙ МАКСИМ, діяч УАПЦ у с. Ключниківці на Полтавщині; 1932 — за оборону церкви зас. до 10 р. ув.; на Україну не повернувся.

о. СПЕСОВСЬКИЙ ІВАН (1870 — ?), священик УАПЦ; 1921 — приєднався до УАПЦ; 1925 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

СТЕЛЬМАХІВ МОЙСЕЙ (— 25. V. 1942), дяк УАПЦ на Волині; загинув в час II світової війни.

о. СТЕФАНОВИЧ, замордований німцями на Холмщині в час II світової війни.

СТЕЦЕНКО ПЕТРО, диригент Народнього хору при св. Софійському соборі в Києві; 1930 — вивезений на заслання, де й загинув.

о. СТРИЖАК ФЕДІР (1889 — III. 1930), протоієрей УАПЦ у с. Жуківці на Полтавщині; закінчив Полтавську духовну семіна-

рію; 1929 — заар. разом з 20 членами Жуківської парафії; розстріляний разом з двома членами парафіяльної Ради.

СТРІЛЬЧИК ВАСИЛЬ, голова округової УАПЦ в Боснії, в половині 1920-их років — представник ВПЦР в Югославії; 1941 — перебув три місяці в хорватській тюрмі; 21. II. 1952 — заар. югославською владою і зас. до 3 р. ув.

о. **СУТУЛІНСЬКИЙ ВІТАЛІЙ** (1886 — ?), протоієрей і благовісник УАПЦ в Остапівському р-ні на Полтавщині; закінчив духовну семінарію і Харківський університет; 1922 — висв. на свящ.; 1930 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. **СУХОСТАВСЬКИЙ КОСТЯНТИН** (1885 — IX. 1922), протоієрей у с. Радівцях на Поділлі; закінчив духовну семінарію; 1921 — приєднався до УАПЦ; розстріляний біля станції Комарівки разом з 96 парафіянами.

о. **СУЩЕНКО АНДРІЙ** (1893 — 1933), священик УАПЦ на Глухівщині; закінчив учительську семінарію; 1924 — висв. на свящ.; помер з голоду.

Згідно з іншим джерелом о. А. Сущенко був заарештований 1933 року і вивезений на заслання, де й загинув.

о. **ТАБАКІВСЬКИЙ МИКОЛА** (— 1941), священик на Луччині; колишній політв'язень польських тюрем; розстріляний більшовиками.

ТАРАСЕНКО ІВАН (— 28. VIII. 1922), секретар ВПЦР; нар. у м. Шостка на Чернігівщині; член Державної Думи; з 1917 — діяч українського церковного відродження; X. 1921 — делегат і секретар I ВПЦСобору; весна 1922 — заар. разом з донькою Марусею, студенткою київського ІНО, тринадцятилітнім сином і 43-ми іншими особами; під закидом приналежності до «Козачої Ради» розстріляний разом з іншими.

о. **ТАРАСЕНКО ПАВЛО** (1887 — ?), священик УАПЦ; нар. у с. Обложки на Глухівщині; закінчив гімназію, учитель; 1924 — висв. на свящ.; 1930 — заар. і вивезений на Сибір; з ув'язнення не повернувся.

о. **ТАРАН ІВАН** (1902 — 1938?), протоієрей УАПЦ, настоятель парафії св. Воскресенського катедрального собору в Полтаві; член Українського Православного Братства в Полтаві; 1923 — висв. на свящ.; 1927 — учасник II ВПЦСобору; 1927-1929 — не зрікшись священничого сану, студіював фізику й математику на Московському університеті; IX. 1929 — заар. в Москві і зас. в Полтаві до 10 р. ув.; перебував у Далекосхідних концтаборах біля Владивостоку, а згодом біля Хабаровська; загинув в ув'язненні.

о. **ТАРНАВСЬКИЙ ІВАН** (— VI. 1944), протоієрей УАПЦ у с. Глинськ на Рівенщині; розстріляний більшовиками.

о. ТАРНАВСЬКИЙ МАКСИМ (— 1943), священник УАПЦ у с. Тудорів на Рівенщині; розстріляний німцями.

о. ТАТОМИР ЮРІЙ (— 19. V. 1965), священник УАПЦ; нар. на Поділлі; закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію; з кінцем 1920-их — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував на будові Біломорського каналу; 1943 — виїхав на Захід, пізніше — до Канади, де й помер.

о. ТЕЛЕЖИНСЬКИЙ МИХАЙЛО (— 1941), священник у Володимирі на Волині; колишній посол до польського Сейму; розстріляний більшовиками.

о. ТЕЛІГЛОВ СЕРГІЙ (— 1943), священник УАПЦ у с. Смолічів на Луччині; розстріляний німцями.

о. ТЕЛЮК МИНА (— 1930), священник УАПЦ у с. Чорна Гребля на Поділлі; замучений у гайсинській тюрмі.

ТЕРЕЩЕНКО ПЕТРО, голова парафіяльної Ради собору св. Софії у Києві; з 1924 — член ВПЦР; 1929 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. ТИМКІВСЬКИЙ ГЕННАДІЙ (6. II. 1876 — 5. II. 1970), священник УАПЦ; нар. у с. Ольшанці на Херсонщині; 1899 — закінчив Одеську духовну семінарію; 28. I. 1903 — висв. на свящ.; 1903-1930 — настоятель парафії біля с. Долинського, пізніше у с. Костромці на Катеринославщині; постійно переслідуваний більшовиками; з 1934 — в ув'язненні в Сибіру; після звільнення працював в Сибіру, а пізніше на Донбасі; 1942 — настоятель св. Преображенського собору в Єлисаветграді; 1943 — емігрував на Захід; жив у Зах. Німеччині, де й помер.

о. ТОВКАЧ КОСТЯНТИН (1883 —), діяч УАПЦ, голова Полтавської церковної округової Ради; закінчив Полтавську духовну семінарію і юридичний факультет Харківського університету; колишній священник російської Церкви, від якої відійшов в час революції; член Спілки полтавських оборонців; 1918-1919 — ген. суддя УНР; з 1920 — активний діяч відродження Української Православної Церкви; 1929 — заар. під закидом приналежності до СВУ; 20. IV. 1930 — зас. до 5 р. ув. з суворою ізоляцією; покарання відбував у Ярославльському політизоляторі, де й загинув.

о. ТОКАР ОСТАП (1885 — ?), священник УАПЦ у с. Серединці на Гайсинщині; нар. у с. Карабелівці; закінчив Гайсинську учительську семінарію; 1922 — висв. на свящ.; 1930 — заар. і вивезений до Середньої Азії; з ув'язнення не повернувся.

ТОЛЧАНОВ, церковний діяч у Симферополі; 4. XII. 1922 — зас. до 5 р. ув.; з ув'язнення не повернувся.

ТОМАЩУК МАКСИМ, співзасновник парафії УАПЦ у с. Радівцях на Поділлі; розстріляний більшовиками.

ТОМАЩУК ТАЇСА, член сестрицтва парафії УАПЦ у с. Радвях на Поділлі; розстріляна більшовиками.

о. ТРОФИМОВИЧ МИХАЙЛО (— 23. V. 1943), замордований польською поліцією у с. Бусько на Грубешівщині.

ТРОФИМЧУК ЯКІВ (— III. 1943), диякон УАПЦ у с. Семдярок на Луччині; розстріляний німцями.

ТУПЧІЙ АНТІН, член парафіяльної Ради УАПЦ при церкві Квітки-Основ'яненка у Харкові; член ВПЦР; 1936 — зас. у Харкові до 4 р. ув.; покарання відбував у бухті Ногаєво, де й загинув.

о. ТУЧЕМСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (— 19. VIII. 1943), протоієрей УАПЦ у с. Майків на Рівенщині; розстріляний німцями.

о. ТХОРЖЕВСЬКИЙ ВІРОСЛАВ (— 16. V. 1943), протоієрей УАПЦ; 1928-1932 — наст. парафії у с. Камень-Шляхетську на Поліссі, де перший впровадив українську мову в богослуження; постійно переслідуваний польською владою; 1938 — наст. парафії у с. Листвини на Дубенщині, деякий час служив у с. Удрицьку на Рівенщині, звідки примушений переїхати до Варшави; 1941 — повернувся у рідне село Висоцьк на Поліссі; замордований більшовицькими партизанами разом з дружиною Вірою.

о. ФЕДОСЮК ГАВРИЇЛ (— 1941), священник у с. Вижва на Ковельщині; розстріляний більшовиками.

о. ФЕДЕЛІН ОЛЕКСАНДЕР (— 1931), протоієрей УАПЦ у с. Розсоша на Вінниччині; замордований більшовиками.

о. ФЕДЕНІЙ ВАРСОНОФІЙ (1888 — 1926), протоієрей УАПЦ з м. Красна Розсоша; закінчив Київську духовну академію; 1921 — приєднався до УАПЦ; замордований більшовиками.

ФИЛОНЕНКО ПИЛИП, діяч УАПЦ у с. Полова на Чернігівщині; 1930 — вивезений з родиною в Архангельську обл.; на Україну не повернувся.

ФІРКОВСЬКИЙ МОЙСЕЙ (— 8. III. 1943), диякон УАПЦ у с. Варковичі на Дубенщині; розстріляний німцями разом з сином Юрієм.

о. ХАНКО МАКСИМ (1885 — 1929), священник УАПЦ у с. Вергуни на Лубенщині; закінчив Лубенську учительську семінарію; 1921 — висв. на свящ.; розстріляний більшовиками у Лубнях.

о. ХАРИТОНОВ МИКОЛА (— 1933), священник УАПЦ; настоятель парафії у с. Красносілля на Кіровоградщині; після спалення церкви 1927 — переховувався у Кіровограді, де й помер з голоду.

о. ХАРЧЕНКО ПРОКІП (1902 — 1923?), священник УАПЦ у с. Талалаївка на Ніжинщині; нар. у с. Данина, закінчив Ніжинську

духовно-вчительську школу; 1922 — висв. на свящ.; 1923 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. ХОДЗИЦЬКИЙ ДМИТРО, протоієрей УАПЦ; закінчив Київську духовну семінарію; 1921 — висв. на свящ.; працював у парафії УАПЦ на Солом'янці в Києві, пізніше — в Деміївці; 1928 — зас. до 10 р. ув.; ув'язнення відбував у більшості на Соловках; 1941 — важко хворий повернувся до Києва.

о. ХОЛОД МИХАЙЛО, протоієрей УАПЦ, настоятель парафії УАПЦ у м. Тиврів на Вінниччині; Х. 1931 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. ХОМІЧЕВСЬКИЙ МИКОЛА (1898 — ?), протоієрей УАПЦ; композитор і письменник; закінчив Київський університет; учасник українських визвольних змагань; 1921 — висв. на свящ., учасник I ВПЦСобору; організатор укр. парафій УАПЦ на Волині; з 1923 — настоятель св. Софійського собору в Києві; 1924-1926 — другий заступник голови президії ВПЦР; співробітник органу УАПЦ «Церква і життя»; автор багатьох композицій церковного співу; 1929 — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував у концтаборі біля Владивостоку, а пізніше в багатьох інших; з ув'язнення не повернувся.

о. ХОРОШИЙ ФЕДОТ (10. VII. 1885 — 18. V. 1977), священик УАПЦ; нар. у с. Федорівці на Херсонщині, закінчив учительську семінарію у Шамівці на Херсонщині, 1915-1917 — навчався у Київській духовній семінарії, з 1917 — на історичному відділі Київського університету, закінчив пастирські курси УАПЦ у Києві; 1911 — висв. на диякона, 24. IV. 1920 — на свящ., працював у парафії церкви св. Івана Золотоустого у Києві; з III. 1923 — у с. Тернівці на Черкащині, пізніше настоятель кафедрального собору у Черкасах і голова Черкаської церковної округової Ради УАПЦ; 16. IX. 1929 — заар. і зас. до 8 р. ув.; до 1932 — на Соловках, 1932-1936 — в Ухта-Печерських концтаборах; в кінці 1936 — повернувся на Україну, жив на Донбасі, а пізніше у Кіровограді; 20. X. 1941 — обраний головою Церковного Управління Кіровограду і області та настоятелем кіровоградського собору; 12. V. 1942 — висв. у Києві на єп. Єлисаветградського (Кіровоградського) і призначений правлячим єп. Кіровоградщини, а пізніше і Херсонщини; 1943 — емігрував на Захід; 1950 — переїхав до Канади; 1975 — обраний митрополитом УГПЦ у Канаді; помер у Канаді.

о. ХОЦЬ МУСІЙ (1898 — ?), священик УАПЦ, голова округової церковної Ради УАПЦ на Лохвиччині; нар. на Лохвиччині, закінчив пастирські курси УАПЦ у Києві; 1922 — висв. на свящ.; у 1930-их — зас. до 10 р. ув.; з ув'язнення не повернувся.

о. ХРИПКО (— 1930), священик УАПЦ у Києві; розстріляний більшовиками.

о. ХУДЯК (— ХІ. 1929), священник УАПЦ у с. Вишняки на Лубенщині; учасник укр. визвольних змагань; розстріляний більшовиками.

о. ЦИГАНЕНКО ПЕТРО, священник, перший настоятель парафії УАПЦ у с. Дейкалівці на Полтавщині; розстріляний більшовиками.

о. ЧАЙКОВСЬКИЙ ФЕОДОСІЙ, священник у с. Дубляни на Волині; 1940 — вивезений більшовиками на Сибір разом з родиною; зі заслання не повернувся.

о. ЧЕРВИНСЬКИЙ ІГНАТІЙ, протоієрей УАПЦ в Ковлі; загинув в час ІІ світової війни.

о. ЧЕРНЕНКО ОЛЕКСА (1897 — ?), священник УАПЦ на хуторі Дардин на Київщині; 1923 — висв. на свящ.; 1930 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

ЧЕХІВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (20. VII. 1876 — 1938?), Всеукраїнський благовісник УАПЦ, ідеолог Української Автокефальної Православної Церкви; нар. у с. Горохуватці на Київщині; 1896 — закінчив Київську духовну семінарію, 1900 — Київську духовну академію, історичний факультет, одержавши ступінь кандидата богослов'я, 1905 — одержав звання магістра, 1913 — закінчив курси історії в Новоросійському університеті, одержавши звання учителя гімназії; 1900-1901 — учитель у с. Янівці на Київщині; 1901-1903 — помічник інспектора у Кам'янець-Подільській духовній семінарії, а 1903-1905 — у Київській духовній семінарії; 1905-1906 — учитель російської мови у Черкаському духовному училищі і учитель історії літератури та теорії словесности в Черкаській хлоп'ячій гімназії; 1896-1900 — активно працює для Церкви; III. 1897 — став членом УСДРП, укр. партії соціал-демократів; 1900 — написав першу статтю з церковно-релігійної тематики — «Кому служити церковне панство»; 1905-1917 — під поліційним наглядом; 1906 — обраний до І Державної Думи, звільнений з педагогічної роботи за політичну діяльність, заар. і вивезений на заслання у Вологодську губ.; 1907 — повернувся на Україну; 1908-1918 — викладач історії, історії літератури, психології, логіки і педагогіки в середніх школах Одеси; XII. 1918 — лютий 1919 — голова Ради Міністрів і міністер закордонних справ УНР; I. I. 1919 — уряд Директорії УНР за його підписом оголосив закон про автокефалію Української Православної Церкви; 1919-1920 — професор історії культури в Українському Державному Університеті в Кам'янці-Подільському; 1920-1921 — проф. Вінницького ІНО; 1921-1922 — проф. Київського медичного інституту, доцент у Київському політехнічному інституті і викладач на соціально-економічних курсах у Києві; з 1920 — близько співпрацює з ВПЦР; 6. I. 1921 — заар. і пробув 5 місяців в ув'язненні; учасник І і ІІ ВПЦСоборів; на І ВПЦСоборі обґрунтував канонічність соборної висвяти єпископів; з 1921 — голова Ідеологічної

комісії УАПЦ, засновник і голова «Братства робітників слова»; 1921-1924 — член президії ВПЦР, благосвічник УАПЦ по всій Україні; організатор і викладач пастирських курсів УАПЦ у Києві; X. 1927 — голова II ВПЦСобору; 3. IX. 1928 — на вимогу рад. влади відійшов від праці для Церкви; 29. VII. 1929 — заар. під закидом приналежності до СВУ; 20. IV. 1930 — зас. до розстрілу; вирок пізніше замінено на 10 р. ув. в конц. суворої ізоляції; ув'язнення відбував в тюрмах у Харкові і Ярославлі; з 1933 на Соловках; 1937 — зас. до додаткових 10 р. ув.; загинув в ув'язненні. В. Чехівський автор праць з релігійно-церковної тематики (деякі статті підписував псевдонімом Ілія Братерський): «Київський митрополит Гавриїл Банулеско-Бодоні (1799-1803 рр.)», «Боротьба чехів за волю і правду в часи Гуса», «Кому служить церковне панство на Україні», «Основи визволення Церкви з-під влади князів тьми», «За Церкву, Христову громаду, проти царства тьми», «Церковне панство на Україні».

о. ЧЕХІВСЬКИЙ МИКОЛА (18. XII. 1878 — 1938), священик УАПЦ у Святошині, а пізніше на Харківщині; нар. у с. Горохуватці на Київщині, закінчив чотири роки навчання у Київській духовній семінарії, з якої був звільнений за організацію нелегального студентського гуртка, закінчив Чугуївську військову школу, підполковник у російській царській армії; з 1919 — хорист церковного хору у соборі св. Софії; 1921 — висв. на свящ. УАПЦ; 1923-1924 — активний учасник і оборонець Церкви і релігії на антирелігійних диспутах; з 1925 — священик на Харківщині; V. 1928 — відзначений грамотою ВПЦР, як зразковий священик УАПЦ; 3. IX. 1928 — на вимогу рад. влади примушений відійти від Церкви; 1929 — заар. і звинувачений у приналежності до СВУ; 20. IV. 1930 — зас. на процесі СВУ до 3 р. ув.; ув'язнення відбував у Ярославльському політизоляторі; 1933 — зас. на додаткових 10 р. ув.; помер в ув'язненні в Якутії.

о. ЧИРВІНСЬКИЙ ВАСИЛЬ (— 1932), священик УАПЦ; настоятель парафії у с. Ворзіль на Київщині; доведений ДПУ до божевілья; загинув у психіатричному ув'язненні.

о. ЧИРВІНСЬКИЙ ФЕДІР (— 1927), священик УАПЦ; розстріляний більшовиками за поминання на богослуженнях митр. В. Липківського та за відправлення 1926 року панахиди по С. Петлюрі.

о. ЧОРНОГОР ВІТАЛІЙ (1882 — ?), священик УАПЦ у Яготині на Полтавщині; 1926 — приєднався до УАПЦ; висланий на Соловки; з ув'язнення не повернувся.

о. ЧУБАН-ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ ІВАН (— 1928), священик УАПЦ у с. Семигород на Вінниччині; 1922 — закінчив пастирські курси УАПЦ у Києві і був висв. на свящ.; сидів у вінницькій тюрмі, а пізніше вивезений на Соловки, де й загинув.

о. ЧУДНЕНКО ФЕДІР, протодиякон УАПЦ, член Миргородської повітової церковної Ради; 1925 — висв. на диякона і працював при Воскресенському соборі в Миргороді, а пізніше в Дніпропетровську; заар. і вивезений до концтаборів на північ СРСР; на Україну не повернувся.

о. ЧУДНОВСЬКИЙ МАКСИМ, священник УАПЦ на Полтавщині; заар. з кінцем 1920-их; покарання відбував у Архангельській обл.; з ув'язнення не повернувся.

о. ЧУМАК ІВАН (8. V. 1893 — 21. XII. 1976), протоієрей УАПЦ; нар. у Новомиргороді на Херсонщині; 1912 — закінчив Золотопільську гімназію, а пізніше учительські курси; 1921 — приєднався до українського церковного руху; закінчив пастирські курси УАПЦ; 15. III. 1927 — висв. на свящ.; 1930 — заар. і зас. до 8 р. ув.; ув'язнення відбував біля Архангельська; 1937 — повернувся з ув'язнення і жив у Куп'янську; з 1941 — священнодіяч на Херсонщині; 1943 — виїхав на Захід, а пізніше до США, де й помер.

о. ШАВРОНСЬКИЙ МИХЕЙ (— 17. VIII. 1943), священник УАПЦ у Дерманському монастирі на Волині; 1942 — деякий час працював на Чернігівщині; VI. 1943 — заар. в Острозі; розстріляний німцями у рівенській тюрмі.

о. ШАРАЙ КОСТЬ, протоієрей УАПЦ, делегат на I ВПЦ-Собор, останній настоятель кафедрального Благовіщенського собору у Січеславі; закінчив Катеринославську духовну семінарію; за укр. національну діяльність був висланий царською російською владою на заслання у Томськ; 1917 — повернувся на Україну; 1917-1925 — настоятель Спаської церкви у с. Лоцманська Каменка; V. 1917 — відправив першу Службу Богу укр. мовою в кафедральному соборі у Січеславі; 1925-1930 — настоятель кафедрального собору у Січеславі; 1930 — заар., перебував у дніпропетровській тюрмі; 1931 — вивезений до концтабору в Архангельськ; 1935 — повернувся на Україну; був знову заар.; загинув в ув'язненні.

о. ШВАЙКА ПАВЛО (— 28. X. 1943), протоієрей УАПЦ у с. Грабівець на Волині; замордований у с. Грабовці Грубешівського п-ту польськими партизанами разом з дружиною.

ШВИДКИЙ ЛУКА, церковний діяч УАПЦ на Дніпропетровщині; голова парафіяльної Ради Благовіщенського собору у Дніпропетровську; у 1930 — заар.; вивезений на Сибір, де й загинув.

мон. ШВОРУК, монах Почаївської Лаври; 1961 — насильно запроторений до психіатричної тюрми.

о. ШЕВЧИН КУЗЬМА, священник УАПЦ у с. Нестерівці на Уманщині; 1926 — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. ШИПРИКЕВИЧ СТЕПАН (— 17. VII. 1943), священник УАПЦ у с. Журавичі на Луччині; розстріляний німцями.

ШКУРУПИЛА ДАНИЛО, діяч УАПЦ у с. Попівці на Полтавщині; перебував на засланні; після повернення замордований більшовиками у Зінькові.

ШКУРУПИЛА ОКСАНА, діячка УАПЦ у с. Попівці на Полтавщині; загинула на засланні.

ШКУРУПИЛА СТЕПАН (— 1930), співорганізатор парафії УАПЦ у с. Попівці на Полтавщині; диригент церковного хору; 1930 — заар.; помер у полтавській тюрмі.

ШКУРУПИЛА ФЕДІР, діяч УАПЦ у с. Попівці на Полтавщині; загинув на засланні.

о. **ШОЛУДЬКО ВАСИЛЬ** (— 1930), священник УАПЦ у с. Нова Аврамівка на Хорольщині; розстріляний більшовиками.

о. **ШПАЧЕНКО ФЕДОТ** (2. VI. 1901 — 1. XI. 1985), священник УАПЦ; нар. у с. Звенигородці на Київщині; 1921 — делегат від Звенигородки на I ВПЦСобор; активний учасник відродження укр. Церкви; 1922 — висв. на диякона, VI. 1922 — на свящ.; благовісник УАПЦ у селах і містечках Вороньків, Фастівці, Любич, Іржавець, Кирилівка, Моринці, у парафіях Звенигородщини; 1932 — заар.; 1932-1933 — у звенигородській тюрмі; 1933-1934 — настоятель собору св. Софії у Києві; 1934-1941 — виконує священні обов'язки нелегально; 1941 — співініціатор відродження УАПЦ у Києві, настоятель парафії на Солом'янці; 1943 — емігрує на Захід; з 1950 — США; помер у Бавнд Бруку.

о. **ШПИЛЬОВИЙ СЕРГІЙ**, священник УАПЦ на Волині; розстріляний більшовиками.

прот. **ШТУЛЬ ДАНИЛО** (30. XII. 1893 — 21. III. 1967), митр. прот. УАПЦ; нар. у с. Свинюхах на Волині, закінчив пастирську школу в Житомирі; 1915 — висв. на свящ.; душпастир на Овруччині, Сарненщині та Ковельщині; активний борець за відмосковлення Православної Церкви під Польщею; після Другої світ. війни зас. до 10 р. ув. і зас. за релігійну діяльність та за активну співпрацю з українським націоналістичним підпіллям на Волині; покарання відбував на Колімі і в Мордовії; з кінцем 1950-их років повернувся на Україну; не маючи права душпастирювати на Волині, спочатку переїхав на Херсонщину, а згодом до Києва, де був настоятелем кількох церков перед їх закриттям, а в тому і св. Андріївського собору; помер у Києві.

ШУЛЬЖЕНКО (— 1930), діяч УАПЦ у с. Великі Сорочинці на Полтавщині; розстріляний у Лубнах.

ЩЕРБАКІВСЬКИЙ ДАНИЛО (1877 — 6. VI. 1927), делегат I ВПЦСобору; нар. у с. Шпичинці; закінчив історично-філологічний факультет Київського університету; автор багатьох наукових праць з археології і етнографії; активний організатор рятування пам'яток української культури, архівів, церков; постійно переслідуваний рад. владою і доведений до самогубства.

ЩЕРБАНЕНКО БОРИС, юрист у Харкові; закінчив Харківський університет; 1926 — зас. до 10 р. ув. за юридичну допомогу УАПЦ.

о. **ЩЕРБИНА АРСЕНІЙ** (1893 — ?), священник УАПЦ у Кіровограді; 1922 — висв. на свящ.; 1929 — заар. і вивезений з України; з ув'язнення не повернувся.

о. **ЩЕТИНСЬКИЙ АНДРІЙ**, священник УАПЦ; загинув на засланні.

ЩУР АНАТОЛІЙ — іподіякон Андрій Почаївської Лаври; 13. VII. 1964 — зас. до 3 р. ув. за підписання петиції до ООН на захист Лаври.

о. **ЮРЧЕНКО МИКОЛА**, священник УАПЦ; настоятель Миколаївської церкви у с. Сенча на Лубенщині; у 1930-их — заар.; з ув'язнення не повернувся.

о. **ЮХНОВСЬКИЙ ЯКІВ** (— 22. IV. 1943), священник УАПЦ; довгі роки душпастирював у с. Печірна на Волині; замордований німцями у с. Молотків на Крем'яччині разом з 400 вірними того села.

о. **ЯВДАСЬ МИТРОФАН** (3. VI. 1903 — 29. XII. 1966), священник УАПЦ; нар. у с. Якимово на Полтавщині, закінчив Полтавський ІНО; 1. 1925 — висв. на диякона, 12. VII. 1925 — на свящ.; 1925-1927 — у св. Троїцькій парафії УАПЦ у с. Куземено на Полтавщині; 1927-1929 — у м. Зіньків; 8. IX. 1929 — заар. у с. Підвисокому на Уманщині, зас. до 7 р. ув.; покарання відбував на Далекому Сході; 19. VIII. 1937 — повернувся на Україну, жив в Донбасі, на Кубані, а пізніше в Нікополі; з X. 1941 — організатор церковного життя УАПЦ на Дніпропетровщині; 1941-1944 — служив у Нікополі, Червоногригорівці, настоятель катедрального Спасо-Преображенського собору у Дніпропетровську, адміністратор єпархіального Управління УАПЦ; 1944 — емігрував на Захід; жив у Зах. Німеччині; 1957 — переїхав до США; автор багатьох статей і спогадів з життя УАПЦ; помер з Вотербурі, Кон.

ЯВТУШЕНКО КУЗЬМА (1888 — 27. XI. 1966), діяч УАПЦ; нар. на Чернігівщині; 1917-1919 — учасник українських визвольних змагань; з 1920 — організатор парафій УАПЦ на Чернігівщині; у 1930-их — зас. до 10 р. ув.; покарання відбував на Соловках; 1941 — повернувся на Україну; 1943 — виїхав на Захід; жив у Британії; помер у Ноттінгамі.

о. **ЯВТУШЕНКО ОЛЕКСАНДЕР** (10. III. 1896 — 26. VIII. 1964), священник УАПЦ; нар. у Харкові, закінчив Харківську духовну семінарію і Харківську консерваторію; 1917-1919 — учасник українських визвольних змагань; з XI. 1922 — організатор українських парафій на Харківщині; 1924 — висв. на іподіякона, 19. XII. 1925 — на диякона, працював у парафії у м. Барішпіль; 1926

— зас. до 7 р. ув.; покарання відбував у Волоколамську на будовах Вологодстрою; 1933 — повернувся на Україну; жив також в Росії і Білорусії, де був постійно переслідуваний рад. владою; 1942 — співорганізатор пастирських курсів УАПЦ у Харкові; 1943 — перебував у німецькому ув'язненні у м. Валки за співпрацю з українським підпіллям; 12. IX. 1943 — висв. на свящ.; 1944 — емігрував на Захід, жив у Зах. Німеччині; 1950 — виїхав до США, де й помер у Форт Вейн, Інд.

о. ЯВТУШЕНКО СИМОН (3. II. 1893 — 1946), протоіерей УАПЦ; нар. на хуторі Явтушенки на Харківщині, закінчив педагогічний факультет Харківського університету, працював педагогом; з 1914 — навчався у військовій школі; 1917-1920 — учасник українських визвольних змагань; 1920 — приєднався до руху за відродження укр. Церкви; 1922 — висв. на свящ.; був настоятелем Воскресенського собору у Миргороді і благовісником УАПЦ на Миргородщині; активний оборонець Церкви і релігії на антирелігійних диспутах; 1922-1925 — шість разів арештований; перебував в тюрмах у Полтаві, Лубнях, Миргороді і Харкові; XI. 1925 — зас. у Харкові до 7 р. ув.; покарання відбував — 5 р. на Соловках і 2 р. на Уралі; 1933 — повернувся на Україну, жив на Донбасі, а пізніше в Нікополі; постійно переслідуваний рад. владою; 1941-1942 — організатор церковного життя УАПЦ у Нікополі, настоятель парафії у с. Велика Лепетуха, благовісник Лепетиського р-ну; 1943 — організатор укр. парафій на Первомайщині; III. 1944 — виїхав на Захід; важко хворів і перебував у чеському шпиталі; насильно репатрійований більшовиками назад на Україну; помер на Харківщині.

ЯКИМІВ ГАВРИЛО, член округової церковної Ради і благовісник УАПЦ на Слобожанщині; у 1920-их — навчався у Харківському ІНО; 1934 — заар. і зас. на довгорічне ув'язнення; з ув'язнення не повернувся.

о. ЯКОВЛІВ МИХАЙЛО, священик у Рівному; 1940 — вивезений більшовиками на Сибір; з заслання не повернувся.

ЯНОВСЬКИЙ Л. О. (3. IV. 1889 — 13. V. 1928), священик УАПЦ; нар. у с. Курмани на Полтавщині, закінчив Полтавську духовну семінарію; 1915 — висв. на свящ.; 1922 — разом з Литв'яківською парафією прилучився до УАПЦ; душпастирював у Ромнах в Олександрівській парафії; підступно замордований.

о. ЯНЧЕНКО АНТІН (1894 — 1937), диякон УАПЦ у Харкові, телеграфіст; зв'язковий ВПЦР з парафіями УАПЦ по всій Україні; 1935 — заар.; розстріляний більшовиками.

о. ЯРОЦЬКИЙ СЕРГІЙ (— 1941), священик у с. Загірці на Крем'яниччині; розстріляний більшовиками.

ЯРОШЕВИЧ СЕМЕН (— 27. X. 1943), дяк у с. Молодятичі; замордований польськими партизанами.

ДОДАТКИ

ХРОНОЛОГІЯ УАПЦ Й ІНШИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ 1917-1986

У хронології подано важливіші події з життя й діяльності УАПЦ й інших Православних Церков на землях України в час відродження української державности, а згодом під різними окупаціями.

В поданих інформаціях поставлено наголос на змагання, які довели до проголошення автокефалії Української Православної Церкви, а пізніше до утворення УАПЦ. Відзначено важливіші моменти в діяльності УАПЦ, в поборюванні її радянською владою, переслідуванні й ув'язненні її ієрархів та духівництва. Багато уваги присвячено відродженню УАПЦ під час Другої світової війни та переслідуванню її німецькими окупантами.

У хронології подано також інформації про Православні Церкви і в тих країнах, де не було Української Православної Церкви (Польща, Чехословаччина, Румунія), але в склад яких входила частина українських земель і де серед віруючих, єпископату й духівництва була велика кількість українців.

Включено також інформації про події не церковно-релігійного характеру, які є важливі для кращого зрозуміння подій, що мали місце в політичному житті і що мали безпосереднє чи посереднє відношення до української Церкви.

Упорядники й Видавництво не претендують на повноту й вичерпність інформацій поданих в хронології. Маючи доступ лише до невеликої кількості джерельних матеріалів, нелегко було підготувати й цю хронологію. Деякі інформації, напр. про нищення церков і монастирів будуть подані у IV томі цієї серії.

Все ж, тут подано все найважливіше в житті української Церкви і переслідуванні її, що допоможе краще зрозуміти деякі документи й матеріали опубліковані в цьому томі, як рівно ж історію УАПЦ та інших Православних Церков на землях України.

8 березня 1917 р. — У царській Росії вибухла революція, яка повалила старий режим, а на Україні дала початок будові нової української держави і нового українського церковного життя.

• З вибухом революції в колишній Російській імперії і зокрема, на Україні почали відбуватися церковні збори, на яких накреслився поділ між духівництвом і мирянами на консервативний і прогресивний. Прогресивний напрямок включав також національні елементи. Серед київського духівництва, як його прогресивний речник, вирізнявся прот. В. Липківський, який ще в революцію 1905 р. був головою на Київському єпархіяльному з'їзді. Його впливи були й серед студентів Київської духовної семінарії. На церковних зборах в основному ставлено питання про звільнення Церкви з-під впливу царського політичного режиму.

20 березня 1917 р. — На зборах духівництва Києва, які відбулися під керівництвом Чигиринського єп. Нікодіма, обрано до Української Центральної Ради прот. Н. Шараївського, о. Д. Ходзицького і Г. Чернявського. Того ж місяця УЦР прийняла цих делегатів духівництва і надала їм право голосу.

14-19 квітня 1917 р. — У Житомирі відбувся Волинський єпархіяльний з'їзд духовенства і мирян. З'їзд присвятив основну увагу дерусифікації та українізації Церкви.

17-21 квітня 1917 р. — У почесній Президії Всеукраїнського Національного Конгресу у Києві брав участь єп. Димитрій (Вербицький).

Великдень 1917 р. — На Київському єпархіяльному з'їзді свящ. Я. Ботвиновський запропонував, щоб з'їзд назвати «Першим українським з'їздом Київщини», що було прийнято великою більшістю голосів делегатів. На знак протесту проти пропозиції, делегати російської орієнтації покинули з'їзд. З'їзд прийняв пропозицію про скликання Всеукраїнського церковного Собору духовенства й мирян. Комісію для скликання Собору очолив Уманський єп. Димитрій (Вербицький).

Квітень 1917 р. — Виступаючи на масових зборах у Києві, ідеолог українського націоналізму Микола Міхновський закликав боротися за автокефалію української Церкви на чолі із своїм власним патріархом.

Квітень-травень 1917 р. — По всій Україні відбуваються єпархіяльні з'їзди, при активній участі духівництва і мирян.

• У Києві створено «Виконавчий комітет духовенства і мирян міста Києва», на якому обговорювано церковні справи всеросійського характеру.

• На єпархіяльних з'їздах вперше порушено питання про утворення Всеукраїнського церковного центру.

3-6 травня 1917 р. — На єпархіяльному з'їзді в Полтаві, після доповіді прот. Ф. Булдовського «Про українізацію Церкви», прийнято постанову про введення української мови в богослуження, про відновлення українських чинів, обрядів і звичаїв, про українізацію Київської духовної академії, розмосковлення Церкви на

Україні та багато інших, які мали вагомий вплив на дальший розвиток подій у Православній Церкві на Україні. Подільський єпархіяльний з'їзд прийняв подібні до Полтавського постанови.

Червень 1917 р. — Комісія для скликання Всеукраїнського церковного Собору звернулася до Синоду Православної Церкви в Москві за дозволом скликати Собор, на що одержано негативну відповідь. Після цього зрезигнував голова Комісії єп. Димитрій.

Весна-літо 1917 р. — На єпархіяльних з'їздах українське духовництво й миряни починають вперше виступати українською мовою. В цей час поглиблюється поділ духовництва й мирян на прогресивних і консервативних. Невдовзі цей поділ набирає виразний національний характер і доводить до відокремлення українського духовництва від російського і від церковної ієрархії промосковської орієнтації.

22 липня 1917 р. — Комісія для скликання Всеукраїнського Церковного Собору оголосила заклик до духовництва і мирян, повідомляючи, що Собор відбудеться 12 і 18 серпня у Києві. Невдовзі після цього А. В. Карташов, речник Всеросійського Священного Синоду, заборонив скликання Собору в зв'язку із скликанням в Москві Всеросійського Собору 28 серпня.

Серпень 1917 р. — Архiep. Антоній Храповицький, противник українізації Церкви, був переобраний на Харківського архієпископа.

• Київський митр. Володимир (Богоявленський) оголосив послання, в якому засуджував ліберальний напрямок в Церкві і український церковний рух.

7 листопада 1917 р. — Більшовицький переворот у Петрограді. Повалення Тимчасового уряду. Проголошення радянської влади на території колишньої царської Росії.

8 листопада 1917 р. — Згідно з Декретом про землю II Всеросійського з'їзду Рад, монастирські та церковні землі, а також господарські будівлі були у них відібрані державою. Декрет цей згодом набрав чинності і на території України.

9 листопада 1917 р. — На Третньому Всеукраїнському військовому з'їзді прийнято резолюцію про автокефалію української Церкви, її незалежність від держави і про впровадження української мови в богослуження.

18 листопада 1917 р. — На Всеросійському церковному Соборі у Москві вибрано на відновлену Московську патріяршу кафедру патріярха Тихона.

20 листопада 1917 р. — У Києві проголошено III Універсал Української Центральної Ради про фактичну незалежність Української Народньої Республіки.

24 листопада 1917 р. — Об'єднання парафіяльних рад російської орієнтації у Києві засудило спробу створити автокефальну українську Церкву.

• За почином о. В. Липківського у Києві створено «Братство

Воскресення», основним завданням якого було здобуття автокефалії для Православної Церкви на Україні.

6 грудня 1917 р. — Організаційний Комітет для скликання Всеукраїнського Церковного Собору перейменував себе на Тимчасову Всеукраїнську Православну Церковну Раду (ВПЦР), виніс з того приводу резолюцію та проголосив себе тимчасовим правлінням Української Православної Церкви. Головою Ради став військовий священник Олександр Маричів, а його заступником — полк. Цвічинський. Коли єп. Димитрій (Вербицький), українець, відмовився стати почесним головою Ради, ним став архієп. Олексій (Дородницин). На першому засіданні ВПЦР вирішено скликати Всеукраїнський церковний Собор, який мав вирішити відношення української Церкви до Московської патріархії.

- Делегація ВПЦР, яку очолив о. О. Маричів, виїхала до Москви на переговори з новообраним Московським патріархом Тихоном. Патр. Тихон прийняв українську делегацію і благословив ВПЦР скликати Всеукраїнський Собор.

- На Всеросійському церковному Соборі в Москві російські єпископи з України запропонували скликати обласний церковний Собор у Києві в якнайближчому майбутньому. Пропозиція ця викликала палку дискусію учасників Собору.

22 грудня 1917 р. — Делегація ВПЦР відвідала Київського митр. Володимира з пропозицією, щоб він залишив Київську катедру і Київ. В склад української делегації входили о. О. Маричів, прот. Н. Шараївський, о. П. Тарнавський, о. С. Филипенко, дяк. Ботвиненко та ієродияк. Порфирій. Митр. Володимир (росіянин, нар. в Тамбовській губернії) ані української делегації, ані її вимог не визнав.

24 грудня 1917 р. — Постановою більшовицького уряду Православну Церкву позбавлено права мати будьяке відношення до загальноосвітніх шкіл.

31 грудня 1917 р. — Рада Народніх Комісарів в Москві спеціальним декретом заборонила Церкві вінчати і вести громадянську метрикацію.

Грудень 1917 р. — На конгресі УНП («Українська Партія Самостійників-соціалістів») прийнято резолюцію про незалежність української Церкви від Москви та про введення української мови в богослуження.

- ВПЦР видала грамоту до українського народу «Слава Тобі, показавшому нам світ», в якій проголосила себе керуючим чинником Церкви на Україні до часу скликання Собору, доручила припинити поминання на богослуженнях російської церковної ієрархії, не мати з нею жодних зносин.

- Делегація ВПЦР відбула зустріч з головою Генерального Секретаріату УЦР В. Винниченком. Вона пропонувала, щоб уряд УНР надав ВПЦР права української державної установи. В. Винниченко заявив делегації, що він, як соціаліст, Церкви не визнає, але відрядив до ВПЦР представника уряду Рафальського.

• Зустрівшись з негативним ставленням уряду УНР до справ Церкви і з продовженням політики русифікації Церкви патр. Тихона та його єпископату на Україні, ВПЦР вирішила займатися справою Церкви незалежно від Генерального Секретаріату УЦР і російського єпископату на Україні на чолі з митр. Володимиром.

• Проф. О. Лотоцький в кінці року зreferував в Генеральному Секретаріаті УЦР справу Церкви на Україні та чужого російського єпископату. Генеральний Секретаріат після палких дискусій прийняв резолюцію, згідно з якою релігія повинна бути приватною справою громадян і тому вирішив не творити і не визнавати жодних установ для справ Церкви і релігії.

• На Україні з ініціативи ВПЦР і за благословенням патр. Тихона відбувались єпархіяльні Собори, на яких вибирали делегатів на Всеукраїнський Церковний Собор. Дату Собору визначено на 28 грудня (ст. ст.). В ньому, як повноправні делегати мали брати участь всі єпископи, по одному священникові і по два миряни з кожного повіту, всі члени ВПЦР, всі члени Передсудовної Комісії і 100 представників від війська. Через непередготовленість, Собор перенесено на 7 (20) січня 1918 р.

• Створення Всеукраїнської Православної Церковної Ради викликало ворожість російських і консервативних кіл Церкви. Київський митр. Володимир поставився до ВПЦР наскрізь вороже і звернувся за допомогою до щойно вибраного Московського патріарха Тихона. Патр. Тихон уповноважив єп. Платона, Волинського архієп. Євлогія і Чернігівського митр. Пахомія переговорювати з Радою. На спільних нарадах вирішено, що ВПЦР разом з єпископатом України є єдиним правним органом для скликання Всеукраїнського Церковного Собору. В наслідок переговорів і компромісу Київський митр. Володимир став почесним головою Ради.

19 січня 1918 р. — Напередодні відкриття Всеукраїнського Церковного Собору, на спеціальній нараді російського єпископату України вирішено заборонити у священнослужінні почесного голову ВПЦР архієп. Олексія (Дородничина). Постанову цю затвердив митр. Платон, спеціальний висланник патр. Тихона, який в той час прибув з Москви на Україну.

20 січня 1918 р. — У Києві відкрито Всеукраїнський Церковний Собор, в якому взяло участь 279 делегатів. Почесний голова Собору — Київський митр. Володимир. Президія: від ієрархів, голова — Балтський єп. Пімен (Пегов), заступники — Уманський єп. Дмитрій і Чернігівський єп. Пахомій; від священників — прот. Є. Капралов і о. О. Маричів; від дияконів — диякон О. Дурдуківський; від паламарів — С. Баваровський; від мирян — І. Черненко, Ястребцов, Ф. І. Міщенко, П. Янченко. Соборна Рада: від єпископів — Катеринославський архієп. Агапит; від священників — о. Я. Ботвиновський; від мирян — В. В. Зінківський, М. В. Погребний, М. В. Заболотний. Секретар Собору — В. М. Страш-

кевич, заступники — Чернявський, Голик. Собор обрав шість комісій, які щоденно відбували наради. Комісію в справі українізації Церкви очолював українофоб — Волинський архієп. Євлогій Георгієвський (росіянин, нар. в Тульській губернії). Наради Собору мали бурхливий характер; на них можна було чути вигуки українських делегатів «Геть від Москви!», «Звільнимся від московського гніту» й інші подібні. Українські делегати займали непримириму позицію відносно російської Церкви. Вони домагалися автокефалії для української Церкви і відриву її від Московської патріархії.

22 січня 1918 р. — В час, коли Українська Центральна Рада проголосила IV Універсал про самостійність України, в Києві продовжувався Всеукраїнський Церковний Собор. Під впливом IV Універсалу українські делегати Собору послали домагання про автокефалію Православної Церкви на Україні. Проф. І. Огієнко виголосив доповідь н.т. «Відродження української Церкви», в якій подав плян українізації Церкви. По закінченні доповіді делегати проспівали «Ще не вмерла Україна».

24 січня 1918 р. — На I ВПЦСоборі обрано 6 комісій:

1. Урядова (для справ Вищої Церковної Управи) — архієп. Антоній (голова), проф. Ф. І. Тітов, проф. М. Н. Ясінський;
2. Єпархіальна управа і парафія — архієп. Агапит (голова), прот. В. Липківський, Х. Гов'ядовський;
3. Українізація Церкви — архієп. Євлогій (голова), архим. Миколай, Ф. Щитинюк;
4. Просвітня — Канівський єп. Василій (голова), прот. А. А. Глаголев, К. К. Миревич;
5. Економічна — Чигиринський єп. Нікодим (голова), прот. Н. А. Шпачинський, І. А. Погребний;
6. Особистого складу — Прилуцький єп. Федір (голова), прот. К. Левицький.

26 січня 1918 р. — У Києві більшовики замордували Київського митрополита Володимира. Під тиском російських кіл більшовицький комісар Муравйов відмежувався від вбивства митрополита і дозволив урочисто його поховати.

• З Києва виїхав архієп. Олексій Дородницин.

Кінець січня 1918 р. — Новий уряд УНР, який очолив В. Голубович, створив при Міністерстві внутрішніх справ департамент ісповідань. Директором цього департаменту призначено Миколу Безсонова, колишнього єпископа Нікона.

1 лютого 1918 р. — В зв'язку з наступом більшовиків на Київ 1-ий ВПЦСобор перервав свої наради до 10 травня 1918 р. Все листування ВПЦР і документацію Собору було знищено.

5 лютого 1918 р. — У Житомирі створено Братство св. Спаса, в якому об'єдналося національно свідоме духовенство. Братство активно працювало для українського національно-церковного відродження. Після окупації України більшовиками, частина членів

Братства переїхала на Західню Волинь під Польщею і там продовжувала свою діяльність у рямцях Духовного Правління у м. Володимирі.

• Уряд РРФСР проголосив Декрет про відокремлення Церкви від держави і школи від церкви.

Лютий 1918 р. — На Україну прибули німці. Центральна Рада сформувала новий український уряд.

• На місце ВПЦР, яка саморозв'язалася із скликанням ВЦСобору, створено «Братство святих Кирила і Methodія», яке поставило собі за ціль скликати другу сесію Собору.

2 березня 1918 р. — Під тиском українських військ і німецької інтервенції на Україні, більшовики покинули Київ.

29 квітня 1918 р. — До влади на Україні прийшов гетьман Павло Скоропадський.

Травень 1918 р. — Під час підготовки до виборів нового митрополита Київського, міністер ісповідань в уряді Української Держави проф. В. Зіньківський офіційно заявив, що нового митрополита повинен вибирати не єпархіяльний з'їзд, а Всеукраїнський Церковний Собор і що Київський митрополит повинен бути першоєрархом всієї Української Православної Церкви. Російська ієрархія Православної Церкви відкинула цей проєкт і вирішила обрати нового митрополита на Київському єпархіяльному з'їзді.

19 травня 1918 р. — На Київському єпархіяльному з'їзді обрано на місце замордованого більшовиками митр. Володимира голову чорносотенного «Союзу Русского Народа», Харківського митрополита Антонія (Храповицького). Гетьманський уряд не визнав цих виборів і звернувся у цій справі до патр. Тихона.

27 травня 1918 р. — Міністер ісповідань В. Зіньківський скликав у Києві нараду всіх єпископів у справі продовження ВЦСобору. На нараду не прибули Харківський митр. Антоній і Одеський Платон. Єпископи спочатку висловилися проти продовження Собору, але на вимогу гетьмана П. Скоропадського погодилися скликати літню сесію.

1 червня 1918 р. — Міністер ісповідань В. Зіньківський відбудує нараду з українськими церковними діячами у справі літньої сесії ВЦСобору.

20 червня 1918 р. — У Києві розпочалася літня сесія ВЦСобору. Почесним головою Собору обрано митр. Антонія, головою урядової комісії — архиеп. Євлогія, особистого складу — Сумського єп. Митрофана, господарчого відділу — архиеп. Агапита. Українська сторона (Церковна Рада) мала 45 делегатів, але більшість делегатів були проросійського наставлення. Сесія Собору перетворилася на виразне антиукраїнське зібрання, яке використало Церкву для акцій, ворожих українським національним інтересам. На сесії позбавлено більшістю 198 голосів (з 107 голосами «проти» і 9, які утрималися) голосу 45 делегатів Церковної Ради, як рівно ж багатьох інших українців, проти чого склав протестну заяву міністер ісповідань проф. В. Зіньківський.

21 червня 1918 р. — Гетьман П. Скоропадський на вимогу більшості делегатів ВЦСобору визнав митр. Антонія Митрополитом Київським і Галицьким.

• Міністр ісповідань проф. В. Зіньківський склав на літній сесії Всеукраїнського Церковного Собору декларацію, в якій з'ясував церковну політику уряду.

Червень 1918 р. — Міністерство ісповідань гетьманського уряду затвердило Холмську духовну колегію з осідком в Києві, яка мала займатися релігійно-церковними справами Холмщини, Підляшшя, Полісся і Волині.

6 липня 1918 р. — ВЦСобор у Києві відвідав гетьман Павло Скоропадський, який заявив, що всі церковні справи мають вирішуватися на Україні.

9 липня 1918 р. — Літня сесія ВЦСобору прийняла «Статут Тимчасового Вишого Церковного Управління Православної Церкви на Україні», згідно з яким Православна Церква на українських землях мала бути автономною, але в канонічній юрисдикції Московського патріарха. Згодом на підставі нового статуту обрано «Вищу Церковну Раду», до якої не увійшов ніхто з українських церковних чи світських діячів. Від єпископату до Ради увійшли — митр. Платон, архієп. Євлогій, єп. Пахомій; від кліру — прот. Ф. Тітов; проф. Н. Гроссу, о. Г. Лобов і дяк А. Цуйманов; від мирян — І. М. Біч-Лубенський, проф. М. Н. Ясінський, проф. І. О. Морачевський, Д. А. Марченко, К. І. Тюльпанов і В. Г. Чернявський.

10 липня 1918 р. — На цвинтарі собору св. Софії в Києві відбулася урочиста панахида по гетьманові Іванові Мазепі, якого двісті років проклали в усіх церквах України за наказу російського царя Петра І. Панахиду відправив Черкаський єп. Назарій. Співав перший український національний хор під керівництвом К. Стеценка. Промовляли о. Крамаренко і о. Матюк. Після панахиди відбулося віче біля собору св. Софії, на якому ухвалено перевезти тлінні останки гетьманів П. Дорошенка, І. Мазепи і П. Орлика на Україну, а гетьм. І. Мазепу поховати в катедрі св. Софії поруч з домовиною Ярослава Мудрого.

11 липня 1918 р. — У Києві закінчилася літня сесія ВЦСобору, яка мала виразний проросійський політичний характер. Сесія вирішила, що Церкву на Україні зобов'язують всі постанови Собору Російської Православної Церкви і патр. Тихона та визначила дату скликання осінньої сесії Собору на 28 жовтня.

Літо 1918 р. — Міністерство ісповідань в гетьманському уряді України складалося з трьох відділів — відділ Православної Церкви (директор В. Рафальський), інославних ісповідань (дир. Тарновський), загальних справ (дир. В. Чехівський).

• Літом міністерство почало видавати двотижневик «Віра й держава».

• У Київській газеті «Нова рада» (ч.ч. 95, 100, 107, 144, 204)

появився цикл статей С. П. Шелухина на оборону автокефалії Православної Церкви на Україні.

5 серпня 1918 р. — Гетьманський уряд звернувся до патр. Тихона з проханням затвердити Тимчасовий статут і особовий склад Вищої Церковної Ради але, не затверджувати тих розділів статуту, які відносяться до прав Московського патріярха на Україні.

13 серпня 1918 р. — Міністерство ісповідань затвердило Тимчасовий статут Київської духовної академії, унезалежнивши її від Москви. Згідно з новим статутом Академія адміністративно залежала від міністерства ісповідань, а канонічно — від Київського митрополита.

Вересень 1918 р. — На Всеросійському церковному Соборі розглянуто «Статут Тимчасового Вищого Церковного Управління Православної Церкви на Україні». Собор обмежив автономні права української Церкви, з'ясовані в статуті і поставив її в ще більшу залежність від Московського патріярха. Статут мав бути затверджений урядом Української Держави і додатково обговорений на осінній сесії ВЦСобору.

17 вересня 1918 р. — На відкритті Державного університету в Києві виступив митр. Антоній (Храповицький). Його промова російською мовою і вживання термінів «Малоросія» та «малоросіяни» викликали бурю протестів серед студентства.

26 вересня 1918 р. — Московський патр. Тихон затвердив Тимчасовий статут із змінами, які обмежували автономію української Церкви і поширювали зверхність російської Церкви над українською.

Осінь 1918 р. — У Кам'янці-Подільському засновано університет з богословським факультетом, деканом якого обрано проф. Василя Біднова. На факультеті різні дисципліни читали І. Любарський, М. Васильківський, Й. Оксіук, а з лютого 1919 р. архиеп. Олексій (Дородницін) і прот. Є. Сіцинський. При факультеті створено комісію для перекладу церковно-богослужбових книжок на українську мову.

19 жовтня 1918 р. — Міністром ісповідань в гетьманському уряді Української Держави став Олександр Лотоцький, вихованець Київської духовної академії.

Жовтень-листопад 1918 р. — В Києві відбулася осіння сесія ВЦСобору, в якій делегати української орієнтації і автокефалії української Церкви не брали участі. На Соборі всеціло домінувала проросійська позиція російської ієрархії і великої частини делегатів.

12 листопада 1918 р. — Міністер ісповідань О. Лотоцький виступив на осінній сесії ВЦСобору. Він з'ясував церковну політику гетьманського уряду України, згідно з якою Українська Православна Церква мала бути автокефальною під головуванням Київського Митрополита, в канонічному зв'язку з іншими самостійними Православними Церквами.

14 листопада 1918 р. — Гетьман Павло Скоропадський проголосив федерацію України з Росією і реорганізував свій уряд. Міністром ісповідань на місце О. Лотоцького призначено М. Вороновича. З нагоди усунення О. Лотоцького Волинський митр. Євлогій проголосив: «Впав міністер — впала і автокефалія».

16 листопада 1918 р. — На Україні піднялося повстання проти гетьмана П. Скоропадського.

Листопад 1918 р. — Поляки скасували Холмську єпархію і приєднали її до Варшавської.

• Собор єпископів Російської Православної Церкви на Україні на чолі з Київським митр. Антонієм (Храповицьким) видав заклик до населення поборювати повстання Директорії УНР проти гетьманського уряду. Заклику не підписали єп. Юрій (Ярошевський), Катеринославський архиеп. Агапит (Вишневський) і Кременецький єп. Діонісій (Валединський).

14 грудня 1918 р. — Гетьман Павло Скоропадський зрікся свого поста. До влади прийшла Директорія УНР на чолі з В. Винниченком, місце якого пізніше зайняв С. Петлюра.

17-18 грудня 1918 р. — Революційний Комітет у Києві заарештував архієпископа Євлогія і митрополита Антонія та вислав їх в Західню Україну, де вони перебували деякий час в монастирі в Бучачі.

19 грудня 1918 р. — Катеринославський архиеп. Агапит (Вишневський) вітав в імені українського духовенства Симона Петлюру і уряд Директорії УНР, який після повалення гетьмана П. Скоропадського прибув до Києва. В. Винниченко відмовився брати участь в церковній церемонії. Згодом, коли армії російського білогвардійського ген. Денікіна окупували Україну, російське «Вище Церковне Управління на південному Сході Росії» позбавило архиеп. Агапита Катеринославської катедри.

26 грудня 1918 р. — Уряд Директорії УНР очолив визначний церковний діяч Володимир Чехівський.

1918 рік. — Польська влада насильно перебрала православний кафедральний собор Різдва Пресвятої Богородиці в Холмі, збудований у XIII ст. князем Данилом Романовичем. У ньому був похований він сам, як рівно ж його сини — князі Роман і Шварко та братанич короля — Володимир Василькович.

• Радянська влада на зайнятих землях спеціальним декретом перебрала всі церкви, синагоги й інші святині. На підставі договору влада мала передавати церкви у користування т. зв. двадцяткам.

1 січня 1919 р. — Директорія УНР проголосила закон про автокефалію Української Православної Церкви і створення її керівного органу — Українського Церковного Синоду.

15 січня 1919 р. — Голова української дипломатичної місії в Туреччині проф. О. Лотоцький звернувся до Вселенського Цар-

городського патріярхату з проханням визнати автокефалію Української Православної Церкви.

19 січня 1919 р. — Уряд Української Радянської Республіки прийняв декрет про відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви, аналогічний декретові Ради Народніх Комісарів Радянської Росії від 5. II. 1918 р. Всі церковні будинки з їхнім майном ставали власністю держави. Навчання релігії у школах заборонено.

22 січня 1919 р. — У Києві на Софійській площі відбулося проголошення злуки ЗУНР з УНР. В урочистому проголошенні взяли молитовну участь Церква і духівництво. В Софійському соборі відбулось урочисте богослуження. Під звуки дзвонів собору на площу вийшло духівництво, яке відправило вдячний молебен.

5 лютого 1919 р. — Більшовики зайняли Київ. Від уряду директорії УНР відійшов В. Чехівський.

Лютий-березень 1919 р. — У Царгороді делегація уряду УНР на чолі з проф. О. Лотоцьким розпочала переговори з Вселенською патріярхією у справі визнання автокефалії УПЦ.

17 березня 1919 р. — У Звенигороді більшовики знищили мощі св. Савви.

Березень 1919 р. — У Києві організовано український церковно-релігійний гурток, до якого увійшли майже всі колишні члени ВПЦР, які жили в столиці. Гурток звернувся до єп. Назарія, який правив Київською єпархією, з проханням дозволити відправити у Софійському соборі Страсті і Великдень з читанням Євангелій українською мовою. Єп. Назарій з обуренням відкинув це прохання.

Квітень 1919 р. — У Києві організовано нову ВПЦРаду. Її очолив Михайло М. Мороз, заступником голови обрано прот. В. Липківського, а секретарем Івана В. Тарасенка. Рада ставила своєю метою організування українських парафій.

Весна 1919 р. — У Києві перша українська парафія одержала у своє користування собор св. Миколая на Печерську, який збудував гетьман І. Мазепа при кінці XVII століття.

22 травня 1919 р. — У Києві, в соборі св. Миколая при великому здвизі народу, відправлено першу Службу Божу з вживанням української мови. Богослуження правив прот. В. Липківський.

• Українська православна громада утворила другу українську парафію в Києві, одержавши у своє користування св. Андріївський собор.

16 червня 1919 р. — Згідно з розпорядженням польського міністерства сільського господарства і державних дібр у багатьох містах і селах Холмського, Люблинського й інших повітів, які потрапили під польську окупацію, були насильно націоналізовані українські православні церкви і їхнє майно, які стали власністю польської держави.

Кінець червня - початок липня 1919 р. — На зборах у Софійському соборі ухвалено створити при цьому храмі третю українську православну парафію в Києві. Першим віруючим, який записався до неї, був мистець Юрій Нарбут. Радянська влада дала українцям дозвіл на користування собором, але Київський митрополит Назарій заборонив українському духовництву відправляти там служби. Всупереч забороні, св. Софійська парафія обрала собі причет у складі прот. В. Липківського (настоятель), о.о. Тарнавського і Грушевського та дияконів Дурдуківського і Недзельницького.

• В той час настоятелем української парафії при св. Миколаївському соборі був прот. Н. Шараївський, а при Андріївському — о. С. Пилипенко.

12 липня 1919 р. — У день св. апостолів Петра і Павла українське духовництво вперше відправило богослуження в Софійському соборі.

23 липня 1919 р. — У св. Софійському соборі вперше відправлено літургію повністю українською мовою.

• Місцеблюститель Вселенського патріархату у Царгороді митр. Дорофей прийняв на авдієнції посла УНР в Туреччині проф. О. Лотоцького. Ціль першої і наступних розмов була — визнання Вселенським Патріархом автокефалії Української Православної Церкви.

6 серпня 1919 р. — Більшовики замордували 17 монахів, серед них — ігумена Амвросія із Спасо-Преображенського монастиря біля Лубень.

19 серпня 1919 р. — У відповідь на скаргу на українців російських київських єпископів, Московський патр. Тихон написав лист, в якому закликав українське духовництво лояльно виконувати розпорядження єпископату російської Церкви на Україні. Він обіцяв, що українські вимоги будуть задоволені на наступному Всеросійському Соборі.

31 серпня 1919 р. — Українські війська здобули Київ. Прот. В. Липківський урочистою процесією з собору св. Софії зустрічав в'їзд до Києва Симона Петлюри. Того самого дня до Києва вступила Добровольча армія білогвардійського генерала Денікіна, і під їхнім тиском українські війська покинули столицю. З ними виїхали з Києва ряд українських церковних діячів, включно з прот. В. Липківським. До окупованого денікінцями Києва повернувся митрополит Антоній (Храповицький), який заборонив у священнослужінні всіх українських священників, прот. В. Липківського віддав заочно під суд і наказав відібрати від ВПЦР усі церкви.

15 вересня 1919 р. — Директорія УНР призначила проф. І. Огієнка міністром ісповідань.

18 вересня 1919 р. — Міністерство ісповідань УНР оголосило розпорядження про повну українізацію церковного діловодства.

24 вересня 1919 р. — Міністер ісповідань оголосив розпоряд-

ження про дерусифікацію Церкви на Україні та введення української мови в богослуження.

Вересень 1919 р. — Міністер ісповідань в уряді Директорії УНР проф. І. Огієнко створив Раду міністерства ісповідань, в склад якої входили прот. В. Липківський, прот. Є. Сіцинський, о. М. Крамаренко, В. Чехівський, проф. В. Біднов і М. Мороз.

Осінь 1919 р. — В діяльність Кирило-Методіївського Братства, яке переїхало до Кам'янця Подільського після зайняття Києва денікінцями, включився Володимир Чехівський, який всеціло відійшов від політичної діяльності. В той час для відродження української Церкви активно працював в Кам'янці прот. В. Липківський.

- Володимир Чехівський став членом ВПЦР.

14 жовтня 1919 р. — У Кам'янці Подільському розпочалися наради Українського Священного Синоду урочистим молебнем, який відправило місцеве духовенство на чолі з прот. В. Липківським. В Синоді брали участь всі члени Ради міністерства ісповідань.

16 грудня 1919 р. — Війська ген. Денікіна покинули Київ. З ними виїхав також Київський митр. Антоній (Храповицький). Большевики знову окупували велику частину земель України.

- Київською єпархією після виїзду митр. Антонія почав знову керувати єп. Назарій.

- Українські парафії повернули собі церкви, відібрані в них денікінською владою (за винятком Софійського собору, який їм не хотіла повернути російська церковна влада).

- В Києві організовано додаткові українські парафії — Іллінську і Петро-Павлівську.

1919 рік. — На землях України під большевицькою окупацією відбувалися жорстокі розправи над духівництвом і монахами:

- У с. Данівці большевики замордували настоятеля монастиря св. Юрія. Згодом монастир перетворено на концтабір.

- У Харкові представники большевицької влади Каган і Рутгайтер заборонили священикам хрестити, вінчати і ховати без їхнього дозволу.

- Церкву Харківської духовної семінарії перетворено в клуб з театральною сценою.

- В церкві Полтавського Петровського кадетського корпусу влаштовано читальню. Ікони та богослужбові книги спалено або знищено іншим способом.

Січень 1920 р. — В Новоросійському монастирі помер почесний голова першої ВПЦР архиеп. Олексій (Дородницін).

9 березня 1920 р. — Місцєблєуститель Всєлєнського патріяршого престолу митр. Дорофей повідомив посла УНР в Туреччині проф. О. Лотоцького, що через вакантність патріяршої катедри (патріярх Германос V помер у 1918 р., а турки не дозволили

вибрати нового патріярха) визнання автокефалії Української Православної Церкви відкладається на пізніший час.

10 березня 1920 р. — У малій Софії в Києві українське духовництво відправило богослуження українською мовою в 56-ту річницю смерті Т. Шевченка. На святі був присутній тихонівський єпископ Василій (Богдашевський), який очолив відправу панахиди по Т. Шевченкові.

Рання весна 1920 р. — Українські парафії почали засновуватись за межами Києва. ВПЦРада склала «Статут Співки українських парафій», в якому було накреслено організаційну структуру Української Православної Церкви. Радянська влада зареєструвала цей статут, і Співка українських парафій здобула собі легальний статус в Радянській Україні.

5 квітня 1920 р. — Радянська влада наказала єпископові Назарію і ВПЦР негайно порозумітися в справі Софійського собору, а після відмови єп. Назарія виконати це розпорядження, доручила голові ВПЦР перевести українську парафію до великого собору св. Софії.

7-11 квітня 1920 р. (Благовіщення, Страсті, винесення Плащаниці, Великдень). — Українські священники служили в Софійському соборі, не зважаючи на спротив російського єпископату в Києві.

30 квітня 1920 р. — Згідно з розпорядженням керуючого Київською єпархією єп. Назарія, всі українські священники Києва були заборонені в священнослужінні.

5 травня 1920 р. — В Києві відбулася нарада пленуму ВПЦР, в якій взяв участь 31 її член. Нарада вирішила проголосити автокефалію Української Православної Церкви, прийняла відповідні резолюції у цій справі і звернення до українського православного громадянства. Резолюції і заклик опрацювали прот. В. Липківський, о. Ю. Жевченко, о. К. Стеценко, М. Мороз, Д. Краєвський, Г. Лященко й І. Тарасенко.

6 травня 1920 р., день св. Юрія Переможця. — Текст листа про автокефалію УПЦ прочитано у св. Софійському соборі.

7 травня 1920 р. — Київ зайняли війська УНР і союзної Польщі.

30 травня 1920 р., Зелені свята. — У Києві відбувся з'їзд всіх українських парафій Києва і суміжних місцевостей. Біля 200 делегатів привітали автокефалію УПЦ.

Весна 1920 р. — У Лубнях закрито духовну семінарію, хлоп'ячу духовну школу і дівочу єпархіальну школу. Деяких учителів тих шкіл заарештовано.

6 червня 1920 р. — Церковний з'їзд духовенства й мирян у Володимирі Волинському прийняв ухвалу про українізацію церковного життя під Польщею.

12 червня 1920 р. — Червоні війська знову здобули Київ — цим разом уже на постійно.

18 червня 1920 р. — Радянська влада оголосила розпоряд-

ження, що церковні та релігійні громади не мають прав «юридичної особи».

Червень 1920 р. — У Києві видано першу друковану богослужбову книгу українською мовою — «Чин Літургії св. Іоана Золотоустого» у перекладі прот. В. Липківського.

Літо 1920 р. — У Полтаві при Воскресенській церкві створено українську парафію і Полтавське церковне Братство. Полтавський архиеп. Парфеній Левицький почав відправляти богослуження українською мовою і заохочував до цього священників.

19 серпня 1920 р. — До Полтави прибула делегація ВПЦР, в склад якої входили М. Мороз, прот. В. Липківський і о. Ю. Жевченко з метою приєднати до української Церкви архиеп. Парфенія.

21 серпня 1920 р. — Полтавський архиеп. Парфеній на нараді з делегацією ВПЦР погодився перебрати під своє духовне керівництво всі українські церковні громади, що входили до Спільни українських парафій. Він висвятив для української Церкви нового священника — Арсенія Бакалинського і диякона Тодосія Чехівського. Згодом він висвятив ще понад 30 нових священників. В українських парафіях почали поминати архиеп. Парфенія, як Всеукраїнського першоієрарха.

30 серпня 1920 р. — Київський повітовий з'їзд представників комнезамів (комітет незаможних селян) ухвалив резолюцію, щоб в усіх церквах богослуження відправлялися українською мовою.

Літо-осінь 1920 р. — Українські парафії утворилися в Житомирі, Чернігові, Кам'янці Подільському, Вінниці, Білій Церкві, Одесі, Николаєві, Херсоні і в багатьох селах України.

• Російська ієрархія і духовенство російської орієнтації розпочало активну боротьбу з українською Церквою та її парафіями.

• ВПЦР видала в перекладі на українську мову прот. В. Липківського «Часословець», «Требник» і «Молитовник».

20 листопада 1920 р. — Вища Церковна Рада Московської патріархії надала широку самоуправу своїй ієрархії на Україні.

Листопад 1920 р. — Під тиском російського єпископату, архиеп. Парфеній почав хитатися у своєму ставленні до українського національного руху. В листі до Московського патр. Тихона архиепископ запевняв, що він перебрав під своє керівництво українську Церкву, щоб затримати її у складі Московської патріархії і в послуху патріархові.

1920 рік. — Протягом двох років окупації українських земель (1918-1920) польський уряд заклав сотні українських православних церков на Холмщині, Поліссі і Волині.

• У Крем'янці на Волині організовано духовну семінарію на місце колишньої Холмської. Викладовою мовою була російська, а більшість учителів російської орієнтації. Семінарія проіснувала кілька років.

Кінець 1920 — початок 1921 р. — В Києві, Богуславі, Вінниці та інших містах і селах України відбувались з'їзди і зібрання українських парафій, на яких вибирали делегатів і обговорювали

потребу скликання I Всеукраїнського Православного Церковного Собору.

23 січня 1921 р. — Від кулі невідомого бандита загинув український композитор Микола Леонтович, диригент хору на першій українській Службі Божій в Києві в Миколаївському соборі 22 травня 1919 р. На тому богослуженні виконувано літургійні співи композиції самого М. Леонтовича.

Початок 1921 р. — Для боротьби з дедалі зростаючим українським національно-церковним рухом, патріарх Тихон створив екзархат для Києва і всієї України та призначив своїм першим екзархом лютого українофоба — архієпископа Гродненського Михаїла (Єрмакова).

Лютий 1921 р. — Собор російського єпископату в Києві видав наказ про виключення всього духовенства українських парафій з духовного звання, позбавлення його священного сану, скасування ВПЦРади та ліквідацію Спільки Українських Парафій.

Березень 1921 р. — Відбулося зібрання українських парафій Києва і Київського повіту, в якому взяло участь 150 делегатів. Учасники зібрання відкинули втручання в справи української Церкви російського єпископату на Україні й екзарха Московського патріарха митр. Михаїла (Єрмакова).

18 березня 1921 р. — Згідно з договором в Ризі між Польщею і радянським урядом, Волинь, Полісся й інші українські землі з православним населенням залишались під Польщею. Під польською окупацією опинилося 1411 православних парафій. У Волинській єпархії з переважаючою більшістю українського населення було 760 парафій, в Поліській — 298, у Варшавсько-Холмській — 65. В інших єпархіях більшість населення становили православні білоруси.

Травень 1921 р. — У Києві відбувся Київський губерніяльний Собор, в якому взяло участь понад 400 делегатів з різних частин України. Собор схвалив діяльність ВПЦР, підтвердив автокефалію УПЦ, відкинув рішення лютневого Собору російських єпископів на Україні, не визнав екзарха Московської патріархії на Україні митр. Михаїла, обрав архієп. Парфенія Київським митрополитом і вирішив скликати в Києві Всеукраїнський Церковний Собор УАПЦ 14 жовтня. Архієп. Парфеній на Собор не прибув.

Червень 1921 р. — Синод єпископів на Україні в юрисдикції Московського патріарха вислав делегацію до Полтавського архієп. Парфенія. Під загрозою відлучення від Церкви, він склав заяву, що зрікається української Церкви, пориває зв'язки з ВПЦР і не приймає вибору на Київського митрополита.

• Єп. Антонін (Грановський), який жив в Москві, спочатку погодився, але потім відмовився від прохання ВПЦР приїхати до Києва і очолити українську Церкву.

13 червня 1921 р. — Всеросійський ЦВК оголосив декрет про

заборону навчання релігії в школах, про обмеження проповідей та умови користування будинками церков.

1 липня 1921 р. — Польський уряд визнав за Крем'янецьким єпископом Діонісієм право канонічної юрисдикції в межах Волинської єпархії під Польщею.

8 вересня 1921 р. — Єп. Діонісій благословив до вжитку переклад Служби Божої на українську мову проф. І. Огієнка.

28 вересня 1921 р. — За згодою польського уряду, Московський патріарх Тихон призначив у Польщі екзархом Московської патріархії українця архієп. Юрія Ярошевського. Архієп. Юрій створив Вище Церковне Екзарше Управління на базі широкої автономії і розв'язав російську «Церковну Раду в Польщі» на чолі з Н. Серебренниковим, яка хотіла захопити церковну владу в Православній Церкві.

30 вересня 1921 р. — У таборі полонених українських вояків у Олександрові Куявськім у Польщі за редакцією о. Петра Білона почав появлятися «Релігійно-науковий вісник», який визнавав над собою церковну владу УАПЦ в Києві.

Літо 1921 р. — ВПЦРада вживала всіх можливих заходів, щоб здобути єпископат для Української Автокефальної Православної Церкви. Звернення в цій справі до Полтавського єпископа Парфенія (Левицького), Єлисаветградського єп. Олексія (Белікова), єпископа Антоніна (Грановського) у Москві та Катеринославського єп. Агапита (Вишневого) залишились без успіху. Невдачею закінчилась і спроба кандидатів на єпископів — прот. Степана Орлика та о. Павла Погорілка — дістатись до Грузії, щоб одержати рукоположення з рук грузинського католика: дали Харкова їх не пустили більшовики.

Початок жовтня 1921 р. — У Полтаві в катедральному Успенському соборі відбувся Церковний Собор Полтавщини, в якому взяли участь біля 600 делегатів — по одному священникові і по двох мирян від кожної парафії. Головою Собору був прот. Феофіл Булдовський, речником ВПЦР з Києва — О. Ярещенко, а делегатів російської орієнтації очолював прот. В. Зеленцев. Більшістю голосів делегати вирішили взяти участь у 1-му Всеукраїнському Православному Церковному Соборі в Києві.

3-10 жовтня 1921 р. — У Почасві відбувся Єпархіяльний з'їзд духовенства і мирян Волині. Почесним головою З'їзду був єп. Діонісій, а діючим — прот. Ніканор Абрамович. До президії входили прот. Олексій Громадський, архим. Дамаскин, прот. Петро Табінський і учитель Михайло Кибалюк. Під час З'їзду прот. Ніканор Абрамович відправив першу Службу Божу в Почасві українською мовою і вперше не пом'янувши Московського патріарха. З'їзд ухвалив українізувати Церкву, видавати богослужбові книги українською мовою та поступово переходити на українську мову в богослуженнях.

3-25 жовтня 1921 р. — На Конгресі буковинської православної дієцезії перейменовано «Буковинську Греко-орієнтальну Архідієцезію» на «Архідієцезію Православно-Румунську», а Буковин-

ський релігійний фонд — на Фонд румунсько-православний. Проти цього кривдячого для українців рішення склав протест проф. Євген Козак, вимагаючи, щоб буковинську Архидієзію назвати «Українсько-румунською», або тільки «Орієнтальною».

14 жовтня 1921 р. — У Києві у соборі св. Софії розпочався 1-ий Всеукраїнський Православний Церковний Собор. В Соборі взяли участь 472 делегати, з того 64 священники, з усіх великих міст України, а також з Поділля, Чернігівщини, Полтавщини, Волині, Слобожанщини, Одещини. Серед делегатів були акад. Агатангел Кримський і акад. Сергій Єфремов. Головою Собору обрано голову ВПЦР Михайла Мороза. Найважливішими справами, які обговорювали делегати були — канонічність Собору, питання єпископату для української Церкви, організування УАПЦ. В Соборі не брав участі ані один єпископ. Екзарх Московського патріарха на Україні митр. Михаїл Єрмаков на Собор прибув, але відмовився висвятити єпископів для української Церкви. Шляхом таємного голосування переважало більшість делегатів висловились за всесоборну висвяту єпископів і обрала прот. В. Липківського кандидатом на Митрополита Київського і всієї України.

23 жовтня 1921 р. — На 1-му ВПЦСоборі висвячено прот. В. Липківського на першого митрополита УАПЦ. Акт висвяти відбувся в соборі св. Софії при участі тисяч вірних. Богослуження відправляли 30 священників і 12 дияконів. Висвята відбулася всесоборно через покладення рук пресвітерів, згідно з практикою давньої Олександрійської Церкви.

• Митрополит В. Липківський звернувся «до всіх дітей вільної всенародньої соборної Української Православної Автокефальної Церкви» із своїм першим архипастирським посланням.

30 жовтня 1921 р. — У Києві закінчив наради 1-ий ВПЦСобор на якому, крім Митрополита В. Липківського, було висвячено на єпископів УАПЦ прот. Н. Шараївського, о. І. Теодоровича, О. Яреценка, о. Ю. Міхновського і прот. С. Орлика.

Собор визнав аморальним і антиканонічним підпорядкування української Церкви Московській патріархії, скасував всі постанови Собору 1918 року, схвалив автокефалію УПЦ і її аполітичність, ухвалив уживання української мови в богослуженнях проголосив соборноправність УАПЦ, затвердив її канони та устрій.

Осінь 1921 р. — Єпископат на Україні в юрисдикції Московської патріархії на чолі з екзархом митр. Михаїлом оголосив послання в зв'язку 1-им ВПЦСобором. В посланні заперечено канонічність Собору і висвяти митр. В. Липківського та вперше вжито термін «самосвяти», який згодом часто вживали всі вороги і противники УАПЦ.

• У Києві висвячено біля 200 нових священників УАПЦ і стільки ж нових дияконів.

17 листопада 1921 р. — Московський патріарх Тихон розпорядився, що в православних церквах забороняється будь яка мова, крім церковно-слов'янської.

Листопад 1921 р. — Митр. В. Липківський розпочав подорож по селах і містах України, виступаючи перед масами українського населення. Він відвідав понад 500 місцевостей.

- На Україні висвячено нових єпископів УАПЦ: о. І. Павловського на єп. Чигиринського і Черкаського, Григорія Стороженка — на єп. Київської округи, о. В. Бржосньовського — на єп. Білоцерківського.

- В багатьох містах і селах України наступив поділ серед вірних на тлі вживання української мови в богослуженнях. Велика частина духовництва і вірних, підпорядковуючись розпорядженню патр. Тихона далі вживала старослов'янську мову.

1921 рік. — В Тарнові (Польща), де перебував уряд УНР, міністер ісповідань проф. І. Огієнко створив видавництво «Українська Автокефальна Церква», яке через свої видання популяризувало ідею автокефалії української Церкви.

- Міністер ісповідань уряду УНР проф. І. Огієнко організував кампанію писання листів до Царгородського патріарха з проханням благословити Українську Автокефальну Церкву.

- Православну єпархію Закарпаття підпорядковано Сербській патріархії.

- Нову парафію УАПЦ утворено при Миколаївському соборі в Харкові, яку згодом очолив єп. О. Ярещенко.

- В Одесі при св. Дмитрівському соборі українську парафію організував композитор прот. К. Стеценко.

1 січня 1922 р. — Володимира Дахівника-Дахівського висвячено на єпископа Переяславського.

2 січня 1922 р. — Митр. В. Липківський, єп. Г. Стороженко і п'ять інших єпископів відправили в присутності тисяч вірних перше богослуження українською мовою у мазепинському Воскресенському соборі в Переяславі.

16 січня 1922 р. — У Полтаві помер архиеп. Парфеній Левицький, який влітку 1920 р. погодився очолити українські православні парафії, але згодом, під тиском російського єпископату порвав зв'язки з ВПЦРадою. Він висвятив для української Церкви 34 священників і 5 дяконів.

24-28 січня 1922 р. — У Варшаві відбувся перший Собор православних єпископів на території Польщі, в якому взяли участь митр.-єкзарх Юрій (Ярошевський) — голова Собору, єп. Діонісій (Валединський), єп. Пантелеймон (Ружановський) і єп. Володимир (Тихоніцький). Собор обговорював питання правного становища Православної Церкви в Польщі. Однозгідності у цьому питанні Собор не зумів досягнути.

30 січня 1922 р. — Польський міністер ісповідань і народної освіти А. Поніковський оголосив «Тимчасові правила про відношення уряду Польської Речіпосполитої до Православної Церкви в Польщі». Ці Тимчасові правила залишались діючими, нормуючи діяльність Православної Церкви, аж до 18 листопада 1938 р., коли президент Польщі замінив їх спеціальним декретом.

Згідно з цими Правилами, Собор єпископів визнавався «Законом представництвом Православної Церкви в Польщі».

Січень 1922 р. — У Крем'янці на Волині почав виходити перший православний журнал українською мовою «Православна Волинь».

• Парафії у с. Кирилівці, на батьківщині Т. Шевченка, українізувалися.

Лютий 1922 р. — Протягом місяця висвячено 4-х нових єпископів УАПЦ: Юхима Калішевського — на єпископа Звенигородського; о. Конона Бея — на єпископа Богуславського; о. Костянтина Малюшкевича — на єпископа Уманського; о. Миколу Борецького — на єпископа Гайсинського.

8 березня 1922 р. — ВУЦВК оголосив постанову «Про передачу церковних коштовностей до фонду допомоги голодним».

18 березня 1922 р. — Організовано Харківську парафію УАПЦ.

28 березня 1922 р. — До Києва прибув заступник наркома внутрішніх справ Серафимов, який особисто керував вилученням коштовностей в Києво-Печерській Лаврі і св. Софійському соборі.

Березень 1922 р. — У харківських «Вістях ВУЦВК» надруковано статтю письменника Василя Еллана (Блакитного) «Церква, чи щось інше?», в якій він висловлює погляд про можливість зв'язків УАПЦ з урядом УНР на еміграції.

29 квітня 1922 р. — На Київщині помер від тифу український композитор прот. Кирило Стеценко, основоположник української національно-церковної музики. Організатор української національної капелі; в 1920 р. об'їхав багато міст і сіл України, виступаючи з концертами української церковної музики, в більшості його власної композиції. В деяких містах він, крім концертів, відправляв у церквах Служби Божі українською мовою при співі своєї капелі і проповідував — теж українською мовою. Такими відправами він захопив до заснування українських парафій в Одесі, Єлисаветграді, Черкасах та інших містах.

Квітень 1922 р. — Митр. В. Липківський і єп. В. Бржосньовський висвятили о. Ю. Жевченка на єп. Сквирського.

16 травня 1922 р. — У Києві заарештовано архим. Тихона, ієром. Інокентія і благочинного Серафима з Михайлівського монастиря. Їх звинувачували у затаєнні монастирських коштовностей. У той самий день в Москві заарештовано патр. Тихона.

Травень 1922 р. — З ініціативи радянської влади, у Москві відбулись збори групи священників в яких взяли участь також єп. Антонін Грановський і єп. Леонід. На цих зборах було створено нову церковно-адміністративну організацію — Вище Церковне Управління (ВЦУ) «Живої Церкви». Невдовзі ця Церква поширила свою діяльність і на Україні. Багато російських єпископів, які відмовилися визнати «Живу Церкву», були розстріляні, ув'язнені, або заслані.

4 червня 1922 р. — Митр. В. Липківський і єп. І. Теодорович висвятили о. Йосипа Оксіюка на єп. Кам'янець-Подільського.

14-15 червня 1922 р. — На Соборі православних єпископів в

Польщі вирішено, що всі справи Православної Церкви у тій країні вирішує керівний орган Церкви — Синод і, що Православна Церква в Польщі не приймає жодних розпоряджень від утвореного в Москві неканонічного Вищого Церковного управління. Собор висловився за автокефалію Православної Церкви в Польщі. Проти унезалеження Церкви від Московської патріархії заявили Віленський архиеп. Єлевферій і Гродненський єп. Володимир. За унезалеження були митр. Юрій, архиеп. Діонісій і керуючий Поліською єпархією єп. Олександр. Собор рівно ж прийняв рішення про допущення української мови в богослуження.

17 червня 1922 р. — «Вісті ВУЦВК» опублікували нову погромну статтю В. Еллана (Блакитного) проти УАПЦ під назвою «Зле приладжена машкара».

Червень 1922 р. — Митр. В. Липківський і архиеп. Н. Шараївський висвятили о. М. Ширяя на єпископа Ніжинського й Борзенського.

18 серпня 1922 р. — У Балті закінчився суд над 70 священниками. Всіх засуджено до 5 р. ув'язнення.

22 серпня 1922 р. — У Кролівці на Чернігівщині закінчився великий процес духівництва і монахів Рихлівського монастиря. Підсудних звинувачували в участі в контрреволюції. Двох підсудних — настоятеля монастиря Матвеева і благочинного Редченка засуджено до розстрілу. Інші одержали різні терміни ув'язнення.

28 серпня 1922 р. — У Києві розстріляно секретаря ВПЦР Івана Тарасенка, його доньку Марусю і 43-ох інших діячів УАПЦ.

3 вересня 1922 р. — У Почаєві висвячено на єпископа Луцького архим. Олексія Громадського.

5 вересня 1922 р. — Собор єпископів на Україні, які перебували в канонічній залежності від Московського патріярха, вирішив стати на шлях автокефалії і вирішувати церковні справи самостійно на Соборах єпископів.

16 жовтня 1922 р. — В Москві оголошено декрет, згідно з яким ДПУ мало право висилати на заслання без суду всіх «соціально-небезпечних осіб» на три роки. Цей декрет дав можливість ДПУ арештувати і запроторити тисячі священників на заслання.

22-29 жовтня 1922 р. — У Києві відбулися перші Великі Покрівські Збори ВПЦР. У Зборах взяли участь 167 осіб, з того — 16 єпископів, 61 священник, 7 дияконів, 82 миряни і митр. В. Липківський. Збори відбулися в присутності заступника наркома внутрішніх справ СРСР Серафімова, який докладав багато зусиль, щоб розбити ВПЦР з середини. Спроба кількох учасників Зборів увести в УАПЦ «радикальні церковні реформи» інспіровані ДПУ, учасники відкинули. Відкинуто було також кандидатуру голови ВПЦР М. Мороза на єпископа. Щоб відкинути закиди в контрреволюційності УАПЦ і «петлюрівщині», Збори на пропозицію В. Чехівського прийняли прилюдну заяву, в якій відмежовували Церкву від всякої політичної діяльності.

3 листопада 1922 р. — Харківський щоденник «Комуніст» у статті «Покровський з'їзд Української Православної Церкви» гостро виступив проти В. Чехівського, який виголосив на цьому з'їзді (Великих Покрівських Зборах) основну доповідь. Газета скритикувала В. Чехівського за його діяльність, спрямовану на відірвання української Церкви від духовної і канонічної залежності від російської Церкви. У статті гостро критикується також єп. С. Орлика і митр. В. Липківського.

1922 рік. — Згідно з підрахунком російського дослідника церковного життя під більшовиками, прот. М. Польського, на Україні розстріляно і замучено духовних осіб: в Харківській єпархії — 98, Одесько-Херсонській — 191, Полтавській — 124, Катеринославській — 92, Чернігівській — 78. Не зібрано даних про такі розстріли в Київській, Подільській і Волинській єпархіях.

• При ВПЦР засновано Ідеологічну комісію, яка мала обґрунтувати правність і канонічність УАПЦ. В склад комісії входили: митр. В. Липківський, проф. В. Чехівський, архиеп. О. Ярещенко, прот. Л. Юнаків, прот. П. Протопопів, проф. А. Ковалівський, проф. А. Червінський, проф. М. Васильківський й І. Гаращенко.

Згідно з іншим джерелом таку Комісію засновано 1923 року і в її склад входили: В. Чехівський — голова, архиеп. О. Ярещенко, прот. П. Протопопів, В. Доленко, В. Лещенко, Б. Щербаненко — члени.

• Після смерті Полтавського архиеп. Парфенія Левицького місце вікарія Полтавської єпархії зайняв єп. Григорій Лизовський, який перебував в юрисдикції Московської патріархії.

• Відновлення української Церкви і 1-ий ВПЦСобор 1921 року сколихнули Україною. В Києві до УАПЦ приєдналися широкі кола української інтелігенції. З сіл і міст до собору св. Софії прибували цілі прощі, щоб почути богослуження українською мовою і побачити священнодіячів молоді української Церкви. В дійсності безбожної влади, з різних прошарків українського населення до УАПЦ приєднувалися національно свідомі священники й діячі. В Умані приєднався заковчитель гімназії К. Малюшкевич, в Гайсині ще в 1921 році — настоятель собору о. М. Борецький, на Могилівщині — місіонер М. Карабінович, у Кам'янці-Подільському — університетський професор, знавець церковних канонів Й. Оксіук, на Чернігівщині — о. М. Ширяй, у Херсоні — о. П. Протопопів, в Лубнях — прот. Л. Юнаків, на Одещині — колишній член Державної Думи прот. А. Гриневич, у Кам'янці Подільському — перекладачі св. Євангелії на українську мову університетський професор прот. К. Старинкевич і археолог прот. Є. Сіцинський, у Києві — чернець київської Печерської Лаври архидиякон Сильвестер Перепелиця, монах Ісайя Кондратенко і багато інших.

• Протягом першого року після 1 ВПЦСобору на Україні організовано коло 700 українських парафій УАПЦ.

• У Вінниці, за винятком собору, всі п'ять церков приєдналися до УАПЦ. На Вінниччині організовано біля 100 парафій;

на Гайсинщині, де керівником українського церковного життя став єп. М. Борецький — 50. На Переяславщині українське церковне життя організували єп. В. Дахівник-Дахівський і о. А. Бакалинський. На Лубенщині архисп. О. Ярещенко організував 50 парафій. У Києві було 10 парафій, а на Київщині — 90. На Золотонощині церковним життям керував єп. Ю. Міхновський. На Чернігівщині єп. І. Павловський організував 20 парафій, на Конотопщині прот. Д. Карпенко — теж 20; на Глухівщині організовано 16 українських парафій.

- Православна Церква в Боснії (Югославія), адміністратором якої був о. протопр. Василь Стрільчик, визнала зверхність УАПЦ і митр. В. Липківського. Осередком українського православного життя стало с. Горбачин, де збудовано українську церкву. Українські православні парафії в юрисдикції УАПЦ організовано у селах Млінци-Лишня, Нова Дубрава, Стара Дубрава, Камениця, Дов'ятин, Гайава. Парафії ті обслуговували крім о. Стрільчика, о. Крижанівський і о. Мойсеєнко.

- На Покрівських Зборах УАПЦ прот. Д. Ходзицький кинув гасло «Геть од Москви!».

- У с. Куземине на Полтавщині спалено св. Троїцьку церкву, де настоятелем парафії був о. М. Явдась.

- У харківському щоденнику «Комуніст» появилися статті В. Коряка проти діяльності УАПЦ.

- У Києві відбувся Собор «тихонівської» Православної Церкви на Україні. Собор вирішив увійти у порозуміння з ВПЦРадою і спільно з її представниками утворити комісію порозуміння. Але з цього задуму нічого не вийшло. «Тихонівське» духовенство ставилось до УАПЦ вороже; дехто робив доноси на УАПЦ, закидаючи їй «політиканство», «петлюрівщину», «український шовінізм». В багатьох місцях після українських богослужень, священники з московської юрисдикції пересвячували церкви.

14 січня 1923 р. — В Полтаві три підпорядковані Московському патріярхові єпископи висвятили прот. Ф. Булдовського на єпископа Лубенського і Миргородського. Згодом, у протывагу УАПЦ на чолі з митр. В. Липківським, він утворив т. зв. канонічну УАПЦ, яка дістала популярну назву «УАПЦ-2» або «Булдовщина». Церква ця мала шість єпископів і біля 200 парафій.

Січень 1923 р. — З ініціативи радянської влади на Україні утворено т. зв. «Живу Церкву».

- Згідно з даними радянської влади від 7. XI. 1917 р. до 1. I. 1923 р. в СРСР розстріляно 38 православних єпископів і 1275 священників.

8 лютого 1923 р. — Архимандрит Смарагд (Павло Латишенко), колишній ректор Холмської духовної семінарії і кандидат Московського патріярха Тихона на православного єпископа в Польщі, застрелив митр. Юрія (Ярошевського), який домагався автокефалії для Православної Церкви в Польщі та відриву її від

Московської патріархії. Польський суд засудив убивцю до 12 років ув'язнення.

20-25 лютого 1923 р. — У Варшаві відбулися Собор і Синод єпископів Православної Церкви в Польщі. На нового митрополита Православної Церкви в Польщі обрано архієп. Діонісія (Валединського). За благословенням Собор звернувся до Царгородського, а не до Московського патріарха, що було першим конкретним кроком в напрямку автокефалії.

Березень 1923 р. — До Києва прибув Курський архієп. Тихон. Вище Церковне Управління (ВЦУ) «Живої Церкви» оголосило його митрополитом Київським і Всеукраїнським («Живої Церкви»). Архієп. Тихон зажадав, щоб йому підпорядкувалася вся ієрархія з юрисдикції Московської патріархії. Коли єпископи відмовились, ДПУ заарештувало митр. Михаїла (Єрмакова), колишнього ректора Київської духовної академії, архієп. Василя (Богдашевського) і вікаріїв Київської митрополії єп. Олексія, єп. Назарія і єп. Димитрія і багатьох священників. Єп. Олексія згодом звільнено, а всіх інших вивезено в Москву.

4 квітня 1923 р. — З ряду сіл Балтського повіту (Одещина) розагітовані комуністи прогнали священників.

4-8 квітня 1923 р. — На VII партійній Конференції Рад УРСР виступив з доповіддю народній комісар освіти В. Затонський, який гостро критикував духовництво УАПЦ.

29 квітня 1923 р. — У Києві висвячено о. М. Карабіневича на єпископа Могилівського.

Квітень 1923 р. — На Соборі т. зв. української «Живої Церкви» в Харкові утворено Українську Православну Церкву, і оголошено її автокефальною.

29 квітня — 9 травня 1923 р. — В Москві відбувся Собор «Живої Церкви», яка на Україні гостро поборювала УАПЦ.

2 травня 1923 р. — «Жива Церква» перебрала керівництво патріаршою Церквою і виступила з закликом до підтримки радянської влади.

16 червня 1923 р. — Московський патріарх Тихон склав покайну заяву, визнав свою діяльність антирадянською, заявив, що він не є ворогом радянської влади та просив звільнити його з ув'язнення.

23 червня 1923 р. — «Вісті ВУЦВК» опублікували статтю проти діяльності УАПЦ.

26 червня 1923 р. — Московського патріарха Тихона звільнено з ув'язнення.

1 липня 1923 р. — Московський патріарх Тихон склав ще одну покайну заяву і заявив про свою лояльність до радянської влади.

25 жовтня 1923 р. — Під час поширених зборів Малої Ради ВПЦР відбулася перша Всеукраїнська нарада священодіячів, яка винесла ухвалу про потребу систематичного функціонування в УАПЦ пастирських нарад.

Жовтень 1923 р. — Митр. В. Липківський і архиеп. О. Ярещенко висвятили о. П. Ромоданова на єпископа Лохвицького.

- У Харкові відбувся Собор «Синодально-обновленської Церкви». Головою Собору обрано росіянина, кол. Подільського єп. Пімена (Пегова). Церква прийняла назву «Українська Синодальна Церква»; її очолив архиеп. Пімен.

- В Польщі припинено появу ж. «Релігійно-науковий вісник».

11 грудня 1923 р. — У московській «Правді» появилася кореспонденція Усаєва з Чернігова про діяльність УАПЦ та її священників.

1923 рік. — У Києві у церкві Стрітіння Господнього сталося чудо: оновився старовинний образ св. Миколи й церковна баня, яка потемніла була від віку. Справу оновлення бані досліджувало ДПУ і визначні вчені-хеміки на чолі з акад. Плотніковим, які не могли науково обґрунтувати причину оновлення. Церкву зруйнували в 1934 р.

- Митр. В. Липківський і єп. С. Орлик висвятили о. Я. Чулаївського на єп. Бердичівського.

- На Полтавщині діяло 150 парафій УАПЦ, 4 єпископи і 7 повітових церковних рад, на Поділлі — 300 парафій і 5 єпископів.

- У Крем'янці під Польщею перестав виходити православний двотижневик «Православна Волинь».

- У Харкові заарештовано 16 священників на чолі з єп. Павлом з юрисдикції патр. Тихона. Всі вони були вислані поза межі України.

1923-1924 р. — На Україні, в містах і селах, масово організувались антирелігійні диспути, в яких брали участь комуністи і представники різних Церков. Від УАПЦ в таких диспутах брали участь митр. В. Липківський, В. Чехівський, архиеп. О. Ярещенко, архиеп. С. Орлик, архиеп. Й. Оксіук, архиеп. К. Малюшкевич, єп. М. Борецький, єп. М. Карабіневич, священники В. Сутулінський, К. Биковець, А. Ляхно, П. Протопопів, С. Явтушенко, В. Служаєвський та багато інших.

Зима 1924 р. — Радянська влада заборонила богословські курси, які були організовані 1921 р. при Іллінській, а згодом при Андріївській парафії в Києві. Курси ті були місячні, згодом 2-3 місячні, а пізніше 6 місячні. Вони дали УАПЦеркві біля 300 священників. На курсах викладали митр. В. Липківський, архиеп. Н. Шараївський, єп. П. Гарнавський, В. Чехівський, М. Мороз, професори В. Данилевич, А. Грушевський, Л. Білозор і Л. Старицька-Черняхівська.

- З почину ДПУ на Україні утворено т. зв. братство «Діяльна Христова Церква» (ДХЦ), яку очолив колишній голова ВПЦР Михайло Мороз і основною ціллю якої було поборювання УАПЦ та внесення розколу серед українських парафій. До ДХЦ приєдналося кілька єпископів УАПЦ. Статут ДХЦ, влада відразу зареєструвала і утискала парафії УАПЦ, які відмовлялися приєднуватись до нового церковного об'єднання.

• На Україні утворено відділи московського Союзу воєнних безвірників (СВБ).

9 січня 1924 р. — До США виїхав з України архієпископ УАПЦ Іван Теодорович.

17 січня 1924 р. — У «Вістях ВУЦВК» знову появилася стаття В. Коряка проти діяльності УАПЦ.

27 березня 1924 р. — Президія ВПЦР ухвалила відмежуватися від братств «Церква жива», «Церква працюючих» і «Братство відродження», які утворились поза УАПЦ і діяли їй на шкоду. Згідно з цією постановою, всі існуючі братства мусіли бути в єднанні з УАПЦ.

25 квітня 1924 р. — Рад. влада передала в користування ДХЦ Михайлівський монастир.

25-30 травня 1924 р. — У соборі св. Софії в Києві відбулись Великі Микільські Збори. Одним з головних питань порядку денного була проблема розкладницької діяльності ДХЦ і сепаратних братств. Митрополит В. Липківський виступив на Зборах з доповіддю «Братства в сучасній УАПЦеркві і братство Діяльна Церква Христова», в якій привітав діяльність братств, як одну з давніх форм соборності в минулій історії Української Православної Церкви, але тільки тоді, коли вони є об'єднуючим, а не роз'єднуючим, чинником. Великі Микільські Збори обрали нову Президію ВПЦР на чолі з протодіяконом В. Потієнком.

До того часу радянська влада вже розгорнула проти УАПЦ кампанію в пресі з закидами в контрреволюції, петлюрівщині та інших подібних «злочинах». З метою оборонитися від цих обвинувачень, Великі Микільські Збори прийняли «Прилюдну заяву до всіх церков ВПЦРади УАПЦ», в якій з'ясовано ставлення Церкви до влади та її політики. На Зборах був присутній представник влади Леснер.

Травень 1924 р. — У Києві відбувся Собор «Обновленської» Церкви на Україні, на якому було обрано спеціальну комісію для дослідження діяльності УАПЦ.

16 липня 1924 р. — В Чернігові висвячено о. Г. Мозолєвського на єпископа Конотопського.

Серпень 1924 року. — Голова ЧК-ДПУ УРСР Балицький викликав на розмову делегацію ВПЦР на чолі з митр. В. Липківським і домагався забрати з Харкова архієп. О. Ярещенка і усунути з УАПЦ всіх тих священників, які служили в армії УНР.

3 вересня 1924 р. — Священний Синод Православної Церкви в Польщі постановив допустити вживання української, білоруської, польської й чеської мов у богослуженнях.

11 вересня 1924 р. — ДХЦ оголосила відозву з наклепами на митр. В. Липківського й інших діячів УАПЦ. Відозву підписали голова ДХЦ єп. В. Бржосньовський, єп. П. Тарнавський, прот. К. Янушевський і М. Мороз.

15 вересня 1924 р. — У Варшаві за редакцією Є. Саковича почав появлятися православний двотижневик «Духовна бесіда».

Жовтень 1924 р. — Пленум ВПЦР видав «Меморандум від-

носно єднання Церков і Вселенської Христової Церкви», в якому висловлюється бажання поєднання УАПЦ з іншими Православними Церквами. Меморандум підписав митр. В. Липківський і всі члени ВПЦР.

13 листопада 1924 р. — Вселенський патріарх і Синод Вселенської Царгородської Патріярхії оголосили Томос, згідно з яким визнано автокефалію Православної Церкви в Польщі і її повну незалежність від Московської патріярхії.

14 листопада 1924 р. — ВПЦР оголосила відозву до єпископів, священства і вірних УАПЦ, в якій зосуджено розбрат в Церкві, що його несе діяльність інспірованої владою ДХЦ. Відозву підписали митр. В. Липківський, протод. В. Потієнко, архиеп. Н. Шараївський, о. М. Хомічевський, о. Е. Кавушинський, о. Д. Ходзицький, П. Антипчук, Г. Вовкушівський і П. Гордовський.

Листопад 1924 р. — ВПЦР звернулася до голови Раднаркому УРСР з заявою у справі унормування правового стану УАПЦ, яка ще й далі не була зареєстрована владою. Тривала відмова радянського уряду зареєструвати статут ВПЦРади гальмувала діяльність Церкви і тримала в постійній непевності членів ВПЦР та ієрархію УАПЦ. Одначе, влада і далі відмовляла в реєстрації.

1924 рік. — ВПЦРада, не зважаючи на обмеження з боку радянської влади, почала наладнувати церковні зв'язки з українськими вірними в Китаї, на Зеленому Клині, на Кубані та в різних частинах Росії, де жили українці. В Алма-Аті приєдналися до УАПЦ свящ. Шевченко і Каторча разом із своїми парафіями. В Казахстан ВПЦР вислала для місійної роботи Вінницького єп. К. Кротевича, який пробув там один рік, а до Оренбургу — прот. Гов'ядовського. Рух УАПЦ поширився також в європейських країнах — Швейцарії, Франції, Чехословаччині і в Югославії.

• До УАПЦ приєднався від російської Церкви архиеп. Ф. Сергіїв.

• Всеукраїнському благовісникові УАПЦ В. Чехівському заборонено працювати в наукових установах УРСР.

• ДХЦ почала видавати, без перешкод з боку влади, друкований орган «Церковне життя», видала календар на 1925 рік та багато відозв проти УАПЦ, які масово розповсюджувались серед різних церковних громад.

• У Володимирі Волинському під Польщею почав появлятися незалежний місячник українського церковного відродження «На варті». Видавцем і головним редактором був д-р А. Річинський. Журнал присвячував багато уваги УАПЦ у Києві.

1919 — 1925 рр. — На Холмщині й Підляшші з 388 залишилося лише 63 православні церкви; 59 — зруйновано, 111 — закрито, 150 — перетворено на польські католицькі костели.

13 січня 1925 р. — Царгородський патріарх Константин VI підтвердив визнання Православної Церкви в Польщі автокефальною.

8 лютого 1925 р. — При Варшавському університеті відкрито православний богословський відділ, на якому серед викладачів були також українські вчені-богослови.

11 лютого 1925 р. — Вищий Церковний Суд УАПЦ на чолі з єп. Й. Оксіюком, розглянувши розкладову акцію ДХЦ, виключив із складу УАПЦ єп. В. Бржосньовського, єп. П. Тарнавського і прот. К. Янушевського.

7 квітня 1925 р. — У Москві помер Московський патріарх Тихон. Після його смерті радянська влада заборонила вибирати нового патріарха.

Квітень 1925 р. — При Синоді Православної Церкви в Польщі утворено «Комісію для перекладу св. Письма та богослужбових книг на українську мову». В склад Комісії увійшли митр. Діонісій, проф. І. Огієнко, прот. П. Табінський, М. Черкавський, проф. П. Зайцев, проф. О. Лотоцький, проф. В. Біднов і М. Левицький.

Травень 1925 р. — З ініціативи єп. Ф. Булдовського в Лубнях відбувся з'їзд єпископів, в якому крім нього взяли участь також єп. Павло Погорілко (висвячений в Москві на єпископа «Живої Церкви») і єп. Сергій Лабунцев. Вони оголосили автокефалію української Церкви, обрали осідком своєї Церкви Лубні, висвятили двох нових єпископів і назвали себе «Братським об'єднанням Українських Автокефальних Церков», статут якого радянська влада швидко зареєструвала.

• У Києві відбувся суд Собору єпископів під проводом екзарха Московського патріарха на Україні митр. Михаїла над єп. Ф. Булдовським і єпископами Лубенського з'їзду. Суд вирішив відлучити їх від Церкви і позбавити єпископського і священницького сану. Рішень суду єп. Ф. Булдовський не визнав.

• Синодально-Обновленська Церква на Україні відбула свій т. зв. «Всеукраїнський помісний Собор» і запросила до участі в ньому також УАПЦ. ВПЦР відповіла, що вона «не вважає для себе гідним входити в будь-які зносини з тією нецерковною організацією».

• ДХЦ випустила нову відозву з наклепами та політичними доносима на митр. В. Липківського й інших діячів УАПЦ та вжила заходів для поєднання з Синодально-Обновленською Церквою.

Літо 1925 р. — У Переяславі, з ініціативи митр. В. Липківського відбулося вперше урочисте вшанування Данила Кушніра, титара з Мліїва на Уманщині, якого замучили поляки 1768 р. і який був похований в переяславському Вознесенському соборі.

Серпень 1925 р. — УАПЦ одержала запрошення взяти участь у «світовому Конгресі практичного християнства» у Стокгольмі. ВПЦР делегувала на ту конференцію архiep. О. Ярещенка і В. Чехівського але радянський уряд не дозволив їм на виїзд за кордон.

16-19 вересня 1925 р. — У Варшаві відбулись урочистості з нагоди проголошення автокефалії Православної Церкви в Польщі.

щі, в яких взяли участь всі православні єпископи, духовництво, представники польського уряду і закордонні гості. 17 вересня в митрополичому соборі представник Царгородського патріарха митр. Іоаким Халкидонський прочитав патріяршу привітальну грамоту, а патріярший митр. Германос Сардійський прочитав Томос від 13 листопада 1924 р., який передано голові Православної Церкви в Польщі митр. Діонісієві. Томос було прочитано також польською, українською і російською мовами. Представник Румунського патріарха Буковинський митр. Нектарій передав привітання і благословення Румунської Церкви та її патріарха.

Осінь 1925 р. — Згідно з рішенням радянської влади, св. Андріївський собор, яким користувалася друга в Києві парафія УАПЦ, був у неї відібраний і переданий у користування про-радянській обновленській Церкві.

• До ДХЦ перейшли Ніжинський єп. УАПЦ М. Ширий з 20 парafiями і Брацлавський єп. Пивоварів з 26-ма парafiями.

21 жовтня 1925 р. — На т. зв. «Всеукраїнському зібранні ДХЦ» внесено ухвалу, що ДХЦ є правним переємником УАПЦ і мусить перебрати усі її функції. Було обрано власну ВПЦР, яка мала б здійснити перебрання влади.

23 жовтня 1925 р. — Митр. В. Липківський звернувся з посланням до вірних, засудивши розкладову працю ДХЦ та заклинаючи до єдності УАПЦ.

24 жовтня 1925 р. — Харківська газета «Коммунист» опублікувала за підписом єп. П. Гарнавського телеграму зібрання ДХЦ на ім'я голови ВУЦВК УРСР Петровського, голови Раднаркому УРСР Чубаря та голови ДПУ В. Балицького. У телеграмі повідомлялося, що керуючим органом УАПЦ стає ВПЦРада ДХЦ і висловлено повну лояльність ДХЦ до радянської влади.

30 жовтня 1925 р. — На доручення президії ВПЦР прот. М. Хомічевський вислав до редакції газ. «Коммунист» спростовання телеграми ДХЦ від 24 жовтня. Газета того спростовання не опублікувала.

25 листопада 1925 р. — У московській газеті «Правда» появилася погромна стаття проти УАПЦ. У статті писалося, що на чолі УАПЦ стоїть прем'єр-міністр уряду Петлюри Чехівський та що у її складі є 70% осіб, які служили в петлюрівській армії. У статті похвально пишеться про «Діяльну Христову Церкву».

Листопад 1925 р. — ВПЦР опрацювала українською і французькою мовами «Історичну записку про минуле життя української Церкви і відродження її автокефалії», в якій повідомлялося про відродження УАПЦ та відновлення її ієрархії, та розіслала її всім Православним Церквам і представникам УАПЦ на Заході.

6 грудня 1925 р. — Російська білогвардійська газета «Дни», видавана О. Керенським в Парижі, виступила проти УАПЦ, заявивши, що її утворило ДПУ.

Грудень 1925 р. — Всім членам ВПЦР заборонено виїздити з Києва.

• У Варшаві на вимогу польського міністерства ісповідань

припинилась поява православного двотижневика «Духовна бесіда».

1925 рік. — ВПЦР опублікувала звернення «До братів-українців, що розсіяні на терені Західньої і Центральної Європи». Звернення підписав митр. В. Липківський та інші члени Ради. В ньому уповноважено проф. Сергія Шелухина (Прага) і Євгена Бачинського (Женева) бути представниками УАПЦ в Західній Європі для зносин з іншими Церквами.

- У Києві заарештовано секретаря ВПЦР П. Гордовського.

- У Києві появилася книга проф. Ів. Сухоплюєва «Українські автокефалісти», в якій гостро виступлено проти УАПЦ.

- Більшовики оголосили «відозву», яку буцімто перед своєю смертю написав патр. Тихон. У «відозві» патріарх мав написати, що радянська влада прийшла «з волі Божої» та закликав бути льюальними до неї.

- У Москві почав появлятися антирелігійний журнал «Безбожник», головним редактором якого був комуніст Омелян Ярославський (Губельман). Журнал масово розповсюджувався і на Україні.

- Радянська влада дала дозвіл Обновленській Церкві на Україні на видавання двомовного журналу «Голос православної України», який невдовзі перейменовано на «Український православний благовісник».

1923-1926 роки. — Протягом цих років на Глухівщині висвячено 22-ох нових священників УАПЦ. Серед них — Василь Подорога, Володимир Петрів, Сергій Смолич, Іван Смолич, Андрій Сущенко, Петро Сущенко, Олександр Гузенко, Микола Бобровецький, Григорій Губенко, Василь Коваль, Мирон Сергієнко.

22-23 січня 1926 р. — До Києва прибула спеціальна комісія ДПУ на чолі з уповноваженим Валеніновим. Комісія мала за завдання провести допити і арешти священників. На Київщині й Житомирщині заарештовано 50 священників. У Васильківському повіті заарештовано чотирьох священників. У січні в Київській тюрмі ДПУ перебувало понад сто священників з різних міст України. Слідство вела комісія харківського ДПУ під головуванням Литвиненка, колишнього голови полтавського ДПУ.

Січень 1926 р. — У Варшаві почав появлятися за редакцією В. Островського православний двотижневик «Наша бесіда».

13 лютого 1926 р. — ВПЦР за підписом митр. В. Липківського та інших членів Ради вислала меморандум Царгородському патріархові Василю III, в якому протестує проти надання автокефалії Православній Церкві в Польщі й інформує про відродження УАПЦ на Україні.

Лютий 1926 р. — Органи ДПУ заарештували єпископів К. Маюшкевича, Ю. Жевченка, та І. Павловського. Після півтора-місячного ув'язнення у Харкові, їх звільнено.

18 березня 1926 р. — У Харкові відбулося відзначення четвертих роковин відкриття Харківської парафії УАПЦ. Під час святкувань архієп. О. Ярещенко порівняв митр. В. Липківського з Прометеєм, прикованим до скелі.

1 квітня 1926 р. — У Харкові заарештовано архієп. Олександра Ярещенка і того ж місяця вивезено до Москви, а звідти — на заслання в Ташкент.

13 квітня 1926 р. — У Харкові закрито св. Миколаївський собор УАПЦ. Вірні збиралися для молитов і богослужень у підземному приміщенні собору.

27 квітня 1926 р. — У Харківському щоденнику «Комуніст» появилася погромна стаття С. Вінницького проти УАПЦ «Контрреволюція під церковним прапором». У статті скритиковано митр. В. Липківського, архієп. О. Ярещенка, В. Чехівського, архієп. Н. Шараївського, єп. М. Борецького, протодіякона В. Потієнка.

Квітень 1926 р. — До УАПЦ приєднався єпископ Юрій Прокопович, який перед тим був в юрисдикції Московської патріархії. ВПЦР доручила йому керування Зінов'євською єпархією УАПЦ. Помічником єпископа став настоятель катедри прот. Іван Гулевич.

• У Харкові заарештовано голову Харківської округової церковної Ради В. Доленка.

3 червня 1926 р. — У Києві заарештовано голову ВПЦР протод. В. Потієнка.

17 червня 1926 р. — Делегація УАПЦ, в склад якої входив митр. В. Липківський, відбула зустріч з представником радянської влади, який домагався, щоб ВПЦР засудила архієп. О. Ярещенка і протод. В. Потієнка та провела чистку «нецерковних елементів» в Церкві. Делегація заявила, що вона відмежовується від антирадянських виступів будь-яких осіб, і що судити та усувати будь-кого має право лише Церква.

Червень 1926 р. — Єп. Ю. Прокопович і прот. І. Гулевич зrekliся сану, зробили в пресі наклеп на УАПЦ і видали владі деяких священників. Згодом вони обидва були ув'язнені і загинули в радянських концтаборах.

30 липня 1926 р. — У Києві ДПУ заарештувало митр. УАПЦ В. Липківського.

1 серпня 1926 р. — Радянська влада закрила канцелярію ВПЦР, конфіскувала всі її документи і заборонила її членам збиратися.

3 серпня 1926 р. — Митр. В. Липківського перевезено з київської тюрми до харківської.

11 серпня 1926 р. — ДПУ примусило всіх членів ВПЦР підписати заяву, що вони не будуть продовжувати діяльності Ради.

1-3 вересня 1926 р. — В Києві скликано нараду єпископів і представників ВПЦР, на якій на вимогу радянської влади ухва-

лено пропозицію визнати гідними осуду митр. В. Липківського, архиеп. О. Яреценка, протод. В. Потієнка і весь склад ВПЦР за нібито політичні й антирадянські виступи. На нараді обрано «Всеукраїнську комісію по унормуванню життя УАПЦ», яку очолив єп. П. Ромоданів і якій передано канцелярію ВПЦР. Одночасно припинено діяльність округових церковних Рад і замінено їх «Округовими комісіями по унормуванню життя УАПЦ».

18 вересня 1926 р. — З ув'язнення звільнено митр. В. Липківського. Його оваційно вітали вірні Харкова і Києва.

13 жовтня 1926 р. — Радянська влада дозволила Всеукраїнській комісії по унормуванню життя УАПЦ Церкви скликати на 25 жовтня 1926 р. Великі Покрівські Збори, на яких мав бути присутній представник уряду.

16 жовтня 1926 р. — Радянський уряд дав дозвіл відбутися передсоборній нараді Синодально-Обновленської Церкви на Україні, яку в той час очолював митр. Інокентій. Нарада мала відбуватися у катедральному соборі в Харкові. На неї запрошено ВПЦР і всіх єпископів УАПЦ.

25-30 жовтня 1926 р. — У соборі св. Софії в Києві відбулися Великі Покрівські Збори ВПЦР, в яких взяли участь: митрополит В. Липківський, 17 єпископів, 48 священників, 2 диякони і 64 миряни. У них взяв участь також представник уряду Маркович. Головою зборів обрано В. Чехівського, а його заступниками єп. К. Малюшкевича і єп. І. Павловського. Щоб рятувати дальшу діяльність УАПЦ, Збори, на вимогу ДПУ, засудили діяльність митр. В. Липківського, архиеп. О. Яреценка і протод. В. Потієнка та прийняли резолюцію про лояльність до влади. Проти резолюції голосував В. Чехівський і чотири інші делегати. Через хворобу, митр. В. Липківський у Зборах участі не брав. Збори встановили умови повернення до УАПЦ парафій і членів ДХЦ. Було обрано нову Президію ВПЦР у такому складі: єп. П. Ромоданів — голова, єп. К. Малюшкевич, прот. Л. Юнаків — заступники, прот. Х. Гов'ядовський — секретар, М. Кобзар — скарбник, архиеп. Ф. Сергіїв, єп. М. Грушевський, єп. Я. Чулаївський, Коваленко-Каламацький, О. Левицький, архиеп. Н. Шараївський, Тищенко — члени. В. Чехівський до Президії ВПЦР відмовився увійти.

Збори вирішили скликати на 17 жовтня 1927 року 2 ВПЦСобор.

1 листопада 1926 р. — Відбулося засідання нової Президії ВПЦР в присутності почесного голови митр. В. Липківського, якого, не зважаючи на засуд його діяльності Великими Покрівськими Зборами, залишено на його посту. В той день ліквідовано Всеукраїнську комісію по унормуванню життя УАПЦ, підписано статут УАПЦ і заяву 10 членів ВПЦР до влади про реєстрацію статуту. Справу реєстрації передано прот. Л. Юнакову, як рівно ж доручено йому клопотатися перед урядом про звільнення митр. В. Липківського від заборони вільного переїзду по Україні в справах духовного керівництва Церквою.

16 листопада 1926 р. — На вимогу ДПУ засідання Президії

ВПЦР прийняло постанову, що всі зносини УАПЦ з закордоном мають бути узгіднені з владою і що їй мають пересилатися всі протоколи засідань ВПЦР.

29 листопада 1926 р. — У Києві відбулася нарада представників ВПЦР і ДХЦ в справі повороту ДХЦ до УАПЦ, але вона не дала бажаних наслідків.

Листопад 1926 р. — Митр. В. Липківський дістав одноразовий дозвіл на виїзд до Полтави для освячення Воскресенського собору.

5 грудня 1926 р. — З ув'язнення звільнено голову ВПЦР протод. В. Потієнка.

10 грудня 1926 р. — Після п'яти років постійних клопотань, радянська влада затвердила «Статут Всеукраїнського об'єднання релігійних громад Української Автокефальної Православної Церкви, яке скорочено зветься УАПЦ». Статут цей занесено до реєстру під ч. 56.

28-30 грудня 1926 р. — За дозволом влади, відбулися Малі Збори ВПЦР. У Зборах взяли участь 11 єпископів, 6 священників і 11 мирян, а також митр. В. Липківський. Збори мали діловий характер. На них панувало почуття, що період репресій УАПЦ і ВПЦР вже закінчився і що Церква зможе тепер вільно розвиватися. В Малих Зборах взяли участь також представники ДХЦ — єпископи П. Гарнавський, В. Бржосньовський і М. Ширяй. Збори вирішили прийняти згаданих єпископів назад до УАПЦ, дати можливість повернення всім іншим священнодіячам, вірним і парафіям ДХЦ та вжити заходів для повної ліквідації ДХЦ.

Грудень 1926 р. — У Варшаві припинилася поява православного двотижневика «Наша бесіда».

1926 рік. — Після арешту архиеп. О. Яреценка, його який час далі поминали на богослуженнях в церквах Харківщини, але на вимогу ДПУ згодом це поминання припинено.

- Київську Печерську Лавру перетворено на «Українське музейне містечко».

- Радянська влада дала дозвіл Обновленській Церкві на Україні на відкриття духовної семінарії в Києві.

1926-1927 роки. — На Соборах Округових церковних Рад України стверджувано надзвичайно важкі умови праці УАПЦ, не згадуючи, що головним причинником того становища була політика радянської влади.

1 січня 1927 р. — У Крем'янці ректором православної духовної семінарії призначено о. П. Табінського. Відтоді в семінарії почали ширитись українські впливи, не зважаючи на рішучий спротив з боку росіян.

10-12 січня 1927 р. — У Варшаві відбулося перше зібрання представників духовенства й мирян під проводом митр. Діонісія і єп. Олексія. Зібрання це мало заступити Собор, який польський уряд не дозволяв скликати. На зібранні учасники привітали автокефалію Православної Церкви в Польщі та обговорили її стан.

15 січня 1927 р. — Народній Комісаріят Освіти УРСР дав дозвіл на видавання місячного журналу УАПЦ «Церква й життя». Журнал мав виходити в Харкові. Головою редакційної колегії був митр. В. Липківський. В склад редакційної колегії входили: сп. М. Грушевський, сп. Я. Чулаївський, О. Левицький; співробітники редколегії — архиеп. Н. Шараївський, В. Чехівський, прот. М. Хомічевський; відповідальний редактор у Харкові — архиеп. І. Павловський.

Разом появилoся 7 чисел ж. «Церква й життя» — 5 в 1927 р. і 2 в 1928 р.

21 січня 1927 р. — Після подорожі до Харкова, Дніпропетровська і Ромен та зустрічі з представниками влади, голова Президії ВПЦР сп. П. Ромоданів повідомив Президію, що відношення уряду до митр. В. Липківського, архиеп. О. Яреценка і архиеп. Й. Оксіюка залишається незмінним і що уряд має документи, які дискредитують їх.

• Під головуванням сп. М. Ширяя, відбулися самоліквідаційні збори Ради спілки релігійних громад ДХЦ. Збори вирішили підпорядкуватися ВПЦРаді.

25 січня 1927 р. — Президія ВПЦР схвалила самоліквідаційну ухвалу ДХЦ та прийняла її в склад УАПЦ.

• Лубенська округова церковна Рада УАПЦ не дістала дозволу на відбуття свого Собору.

• У Варшаві почав появлятися церковно-народній двотижневик «Духовний сіяч». Редактором був В. Островський, а згодом А. Котович.

Початок березня 1927 р. — Митр. В. Липківський дістав дозвіл на поїздку до Харкова, де взяв участь в урочистому відзначенні п'ятиріччя св. Миколаївської української парафії УАПЦ.

• Митр. В. Липківський в супроводі архиеп. І. Павловського й І. Гарашенка відбув зустріч з представниками уряду УРСР. Він склав заяву, що буде коректним супроти радянської влади.

23 березня 1927 р. — Відбулося засідання президії ВПЦР, на якому митр. В. Липківський звітував про свою подорож до Харкова і розмову з представниками уряду.

5 квітня 1927 р. — На засіданні президії ВПЦР звітував представник УАПЦ до радянського уряду прот. Л. Юнаків.

8 квітня 1927 р. — На засіданні президії ВПЦР ухвалено повідомити владу, що спільна праця митрополита В. Липківського і ВПЦР свідчить про правдивість і щирість його заяви щодо льояльності до уряду УРСР.

23 квітня 1927 р. — У Харкові помер визначний діяч УАПЦ, її благовісник, о. Павло Протопопів, протоіерей св. Миколаївського собору. Похорон о. П. Протопопова перемінився у величну маніфестацію релігійних почувань вірних УАПЦ.

11-13 травня 1927 р. — У Києві відбулися Великі Микільські Збори ВПЦР. На Зборах обговорено справу ставлення ВПЦР і її членів до радянської влади і стверджено, що Президія ВПЦР дбає про заставлення ухвали Великих Покрівських Зборів 1926 р.

щодо лояльності супроти радянського уряду. Збори остерігли УАПЦ у США і Канаді, щоб вони не допускали у своїх виданнях статей, які не відповідають лінії відношення УАПЦ до уряду. Митр. В. Липківський, який далі залишався в неласці влади, на Зборах доповіді не мав, а лише благословив і привітав учасників. Вступне слово і доповідь про стан і життя УАПЦ виголосив голова ВПЦР єп. П. Ромоданів. Це був короткий період спокою для УАПЦ.

Весна 1927 р. — В користування УАПЦ передано Іллінську, Йорданську і Покровську церкви в Києві, Покровський собор в Одесі, Борисо-Глібський собор в Чернігові, Троїцьку церкву в Полтаві.

Травень 1927 р. — У Почаєві відбувся церковний з'їзд, скликаний духовництвом російської орієнтації — єп. Симоном та священниками В. Туркевичем і М. Рогальським. З'їзд мав виразно антиукраїнський характер.

2 червня 1927 р. — В приміщенні президії ВПЦР в Києві відбулися збори Троїцької парафії. Ці Збори стали початком кампанії за усунення митр. В. Липківського від керівництва УАПЦ. Під тиском ДПУ кампанія ця поширилася на різні парафії України. Дехто почав аргументувати, що шляхом усунення митр. В. Липківського можна буде врятувати УАПЦ від переслідувань.

5-6 червня 1927 р. — В Луцьку відбувся з'їзд представників українського національно-церковного руху Православної Церкви в Польщі з участю 565 делегатів з Волині, Полісся, Холмщини і Підляшшя, 8 українських послів і сенаторів та 200 гостей. Завданням з'їзду було обговорити шляхи до розмосковлення Церкви на західно-українських землях, незалеження її від російської ієрархії та здобуття власного українського єпископа. Для введення в життя постанов у цьому напрямі, з'їзд обрав Український Церковний Комітет.

16-17 червня 1927 р. — В Почаївській Лаврі, з участю митр. Діонісія, відбулося Зібрання повітових протоієреїв Волинської єпархії і церковних діячів російської орієнтації для протиставлення Луцькому З'їздові. Зібрання постановило, що богослужбовою мовою може бути лише мова церковно-слов'янська, закликала митр. Діонісія, щоб він припинив українізацію Служби Божої та ухвалило просити польський уряд, щоб він заборонив діяльність Українського Церковного Комітету.

19 червня 1927 р. — Митр. В. Липківський відійшов від головування в редколегії журналу «Церква й життя».

28 червня 1927 р. — Президія ВПЦР на своєму засіданні присвятила багато уваги проблемам, які продовжували існувати після проголошення поєднання ДХЦ з УАПЦ.

26-27 липня 1927 р. — Відбулась передсоборна нарада президії ВПЦР з участю митр. В. Липківського.

29 липня 1927 р. — Місцеблюстителем Московського патріаршого престолу став митр. Сергій. В той день Синод Російської Православної Церкви на чолі з митр. Сергієм оголосив декля-

рацію про повну лояльність до радянської влади. Заяву лояльності підписали єпископи в юрисдикції Московської патріархії на Україні — Звенигородський архиеп. Филип і Сумський єп. Константин. Проти цього кроку гостро виступили на Україні Глухівський єп. Дамаскин, Чернігівський архиеп. Пахомій і Прилуцький єп. Василій, тоді як Київський митр. Михаїл солідаризувався з новою церковною політикою митр. Сергія.

7 серпня 1927 р. — В. Чехівський виголосив промову у Софійському соборі н. т. «Один з обов'язків християнина в ділі підготовки церковного життя до майбутнього Всеукраїнського церковного Собору», в якій закликав вірних стати на захист митр. В. Липківського.

15 серпня 1927 р. — Митр. В. Липківський у листі до вищих представників уряду УРСР спростував обвинувачення в його нібито антирадянській діяльності та політичних злочинах. Він заявив, що не займається політикою і працює виключно для Церкви та просив про захист його громадянських прав і свободу виконувати обов'язки його церковного служіння.

16 серпня 1927 р. — Президія ВПЦР обговорила справу відносин між рад. владою і митрополитом В. Липківським, зокрема у зв'язку з прилюдним виступом В. Чехівського в його обороні 7 серпня та листом самого Митрополита до представників уряду УРСР. Президія визнала виступ В. Чехівського необережним в час, коли вживаються заходи для заспокоєння Церкви і остерегла від подібних виступів в майбутньому. Одночасно ухвалено намагатися оберегти Митрополита від будь-яких підозрінь з боку влади, щоб уможливити заплановане проведення 2-го ВПЦСобору.

30 серпня 1927 р. — На прохання В. Чехівського відбулося засідання президії ВПЦР, на якому знову обговорено справу відносин між митр. В. Липківським і ВПЦР. Учасники засідання ствердили що за весь час спільної праці жодних непорозумінь між ВПЦР і митр. В. Липківським не було, що Президія ВПЦР зробила все в обороні Митрополита проти обвинувачень в контрреволюції та що дальша «реабілітація» його залежить від нього самого.

9 вересня 1927 р. — На засіданні президії ВПЦР схвалено відозву митр. В. Липківського до вірних УАПЦ з приводу скликання 2 ВПЦСобору. Відозва була розіслана до всіх округових Рад УАПЦ. На засіданні також обговорено труднощі, з якими зустрічається Рада після приєднання ДХЦ і її єпископів до УАПЦ.

17 жовтня 1927 р. — У Києві розпочався 2 ВПЦСобор, в якому взяло участь 203 делегати. Головою Собору обрано В. Чехівського, а на заступників прот. Х. Гов'ядовського і прот. В. Левитського. В день відкриття Собору В. Чехівського викликано до Київського ДПУ і поставлено вимогу негайно поставити на порядок нарад справу звільнення від митрополичих обов'язків митр. В. Липківського. Йому загрозили, що коли ця вимога не буде виконана, то ДПУ розжене Собор, а В. Чехівський і митр. В. Липківський будуть вислані на заслання.

У справі усунення митр. В. Липківського від керівництва УАПЦ поставлено три пропозиції: о. Ковбасюк — щоб усунути митр. В. Липківського за його «злочинну, неправдиву й шкідливу діяльність для Церкви», І. Грищенко — щоб митр. В. Липківський залишився далі при кермі УАПЦ («за» голосувало 40, а у самого внескодавця був відібрано мандат делегата), В. Чехівський — щоб «з об'єктивних причин Собор здіймає з митр. Липківського тягар митрополичого служіння» (прийнято більшістю голосів).

24 жовтня 1927 р. — На 2-му ВПЦСоборі новим Митрополитом Київським і всієї України одногослосно обрано єп. М. Борецького, кандидата митр. В. Липківського. Архиеп. Й. Оксіюк і єп. К. Мальюшкевич, запропоновані делегатами на митрополичий пост, відмовились, але зате погодилися і були обрані заступниками Митрополита. Кандидатом на голову ВПЦР був єп. П. Ромоданів, але його кандидатуру Собор тричі відкинув і обрав нову Президію ВПЦР, яку очолив прот. Л. Юнаків.

28 жовтня 1927 р. — Під час 2-го Всеукраїнського Православного Церковного Собору несподівано помер представник Уманської округи УАПЦ прот. І. Лукашевич. Згідно із свідченнями делегатів, смерть була спричинена переживаннями з приводу нагинки на митр. В. Липківського. Прот. І. Лукашевич нар. 1891 р. у Києві, висв. 1912 р., від 1922 р. був настоятелем парафії УАПЦ у м. Тальному.

30 жовтня 1927 р. — Президія 2 ВПЦСобору на чолі з В. Чехівським видала відозву «До всіх вірних дітей святої Православної Української Автокефальної Церкви», в якій пояснено, у формі, на яку дозволили обставини, причини «визволення» митр. В. Липківського від митрополичих обов'язків та повідомлено про вибір єп. М. Борецького новим Митрополитом Київським і всієї України.

6 листопада 1927 р. — З ініціативи Українського Церковного Комітету, у Володимир Волинському відбувся округовий церковно-народний з'їзд. З'їзд домагався призначення для Волині правлячого архієпископа і двох єпископів-українців, протестував проти розповсюдження серед православних українців російськомовної релігійної літератури та домагався скликання краєвого церковного Собору. Подібний з'їзд відбувся на початку 1928 р. у Бересті.

4 грудня 1927 р. — Польська влада на Волині заборонила скликати церковно-народний з'їзд в Рівному.

18 грудня 1927 р. — Митр. Микола Борецький вперше після вибору його на Митрополита Київського і всієї України, відвідав Харків.

1920-1927 роки. — За час свого існування ВПЦР видала, або з її відома були видані такі священні богослужбові книги (друком): «Св. Євангелія», «Псалтир», «Чин Літургії св. Йоана Золотоустого», «Чин Всеношної», «Часословець», «Требник», «Октоїх», «Мінея», «Служба в Страсний Четвер, П'ятницю і Суботу, Служба

Великодня», «Літія», «Акафіст Покрові Божої Матері», «Моли-товник»; видані на шапірографі: «Збірка служб Великого Посту», «Служба в Страсний Понеділок, Вівторок і Середу», «Требник II ч.», «Акафісти» (3 збірки), «Чин Маслосвятія», «Канон св. Андрія Критського».

• На Кубані заарештовано прот. О. Сердюка, у Миргороді о. С. Явтушенка, в с. Остапівці о. В. Сутулінського.

• Старо-слов'янська (Тихонівська) і Синодальна (Обновленська) Церкви оголосили заяви лояльності до радянської влади. Ті заяви підписала вся ієрархія обох Церков.

• Ленінградський митр. Йосиф (Петрових) і Новгородський єп. Димитрій (Любімов) відмовилися визнати режимного митрополита Сергія і утворили відлам Російської Православної Церкви — Істинно Православну Церкву (ІПЦ). Невдовзі ІПЦ поширилась і на Україні.

• Колишній монах Києво-Печерської Лаври Олександр Костюк (о. Михаїл) і монахиня Єлисавета Шелєсева створили в Києві катакомбний монастир Істинно Православної Церкви.

• Згідно з польськими статистичними даними, серед вірних Православної Автокефальної Церкви в Польщі було 70% українців, 29% білорусів, а решта — росіяни, чехи, поляки й інші.

• 572 сільські громади Волинської єпархії висловились за вживання української мови в богослуженнях.

17 лютого 1928 р. — У Києві з ініціативи Київського митрополита Синодально-Обновленської Церкви на Україні Інокентія відбулась його зустріч з митр. УАПЦ Миколою Борецьким і архієп. К. Малюшкевичем, на якій обговорювались можливості поєднання обох Церков. Звітуючи пізніше про цю зустріч Президії ВПЦР, митр. Борецький заявив, що з огляду на протилежність ідеології і структури цих Церков, поєднання неможливе без ґрунтовних реформ в Обновленській Церкві.

6-8 березня 1928 р. — У Києві відбулися Малі Збори ВПЦР, на яких митр. М. Борецький доповідав про духовне керівництво УАПЦ, зокрема про єпископські і пастирські наради. Про стан Церкви доповідав Голова ВПЦР прот. Л. Юнаків, який закликав Церкву йти «шляхом самопізнання і самовизначення... показувати віру не на словах, а в ділах». Він згадав про надзвичайно поганий фінансовий стан УАПЦ.

Травень 1928 р. — У Харкові відбувся Собор Синодально-Обновленської Церкви. В Соборі взяло участь 120 делегатів; 87 з них зарєструвалися, як українці. Один з доповідачів називав УАПЦ і її діячів «шовіністами», «самосвятами», «липківцями», за що йому гостро докоряли делегати-миряни.

29 травня — 1 червня 1928 р. — У Києві, в соборі св. Софії відбулись Великі Микільські Збори, в яких взяв участь митрополит М. Борецький, 19 єпископів, 46 священників, 8 дияконів і 25 мирян. Митрополит М. Борецький виголосив доповідь н. т. «Міжцерковне становище УАПЦеркви». Доповідач дав характеристику

всіх церковних течій на Україні та з'ясував відношення до них УАПЦ. Збори обговорювали також питання «зреченства» чи «відступництва» священнодіячів і вірних УАПЦ. Доповідь по цьому питанню виголосив архієп. К. Малюшкевич. Збори ухвалили правило прийняття назад до Церкви розкаяних відступників.

У справі поєднання православних Церков на Україні, Збори прийняли відповідну резолюцію і обрали спеціальну комісію для розгляду цього питання, в склад якої увійшли архієпископи Й. Оксіюк, К. Малюшкевич та І. Павловський.

Листо 1928 р. — Польський уряд на Волині заборонив діяльність Українського Церковного Комітету (офіційна назва — «Православно-церковний український виконавчий комітет у Річі Посполитій Польській»).

3 вересня 1928 р. — Всеукраїнському благовісникові УАПЦ В. Чехівському ДПУ заборонило виступати з проповідями в церквах і займатися будь-якою церковно-релігійною діяльністю.

1 жовтня 1928 р. — Для боротьби з релігією, з різними церквами, і в першу чергу з УАПЦ, на Україні організовано 50 тис. нових членів СВБ (Спілки воявничих безвірників).

Грудень 1928 р. — Радянська влада заборонила дальшу появу журналу УАПЦ «Церква й життя».

• На Поліському єпархіяльному з'їзді в Пінську вирішено започаткувати українізацію Православної Церкви на Поліссі.

1928 рік. — Під тиском ДПУ, кол. голова ВПЦР (1924-1926) протод. В. Потієнко був примушений вийти із складу духовенства УАПЦ.

• На українських землях під румунською окупацією було 4 чисто українські православні протоієрейства — Придністрянське, Кіцманське, Черемошське й Вижиницько-Путівельське. Румунська окупаційна влада довела до того, що до Єпархіяльної ради не обрано ані одного українця. Два українські протоієрейства переорганізовано. В Буковинській митрополії було 60% православних українців, але їх позбавлено права вирішувати справи своєї Церкви.

• Радянська влада заборонила Обновленській Церкві видавати журнал «Український православний благовісник».

1927-1930 роки. — Під тиском постійних репресій ДПУ, 1927-1928 рр. на Україні зреклося священничого сану 179 осіб, 1928-29 р. — 439, 1929-30 — прибл. 2000.

1928-1929 роки. — На Україні насильно закрито 41 церкву, 33 синагоги і 7 інших молитовних будинків.

7 лютого 1929 р. — В. Чехівському заборонено брати участь у виборах законодавчих органів радянської влади.

Березень 1929 р. — Західня преса опублікувала інформації про таємне домовлення між митр. Сергієм і радянським урядом про створення єдиного церковного управління для всіх Православних Церков СРСР. Згідно з цим домовленням, всі парафії УАПЦ і інших Церков на Україні мали бути безпосередньо підпорядковані Московській патріархії. Ініціатором цього домовлення про

ліквідацію всіх незалежних Православних Церков в СРСР мав бути голова ДПУ В. Менжинський.

15 квітня 1929 р. — Св. Синод Православної Церкви в Польщі виніс рішення про відлучення від Церкви українського церковного діяча на Волині д-ра А. Річинського «за ворожу та шкідливу для Православної Церкви в Польщі діяльність». Відлучення його від Церкви викликало хвилю протестів православних українців у всій Польщі.

Літо 1929 р. — Польський католицький єпископат почав подавати масові судові позови до Православної Церкви, домагаючись повернення Католицькій Церкві православних церков і монастирів. Таких позовів було подано 724.

29 липня 1929 р. — У Києві заарештовано Всеукраїнського благовісника УАПЦ В. Чехівського.

1 жовтня 1929 р. — На цей день на Україні було 215 тис. членів Спілки війовничих безвірників.

26 жовтня 1929 р. — В зв'язку з насильним відбиранням православних церков (т. зв. ревідикація) польськими католиками, митр. Діонісій оголосив послання, в якому закликав одностайно стати на захист «своєї Матері — Православної Церкви».

29 жовтня 1929 р. — У Києві помер архиеп. Нестор Шараївський, заступник митр. В. Липківського в період між 1-м і 2-м ВПЦСоборами. Його поховано біля собору св. Софії. Архиеп. Н. Шараївський нар. 1865 року. Брав активну участь у відродженні української Церкви, а згодом у діяльності УАПЦ.

Жовтень 1929 р. — Митр. В. Липківському заборонено жити в помешканні при соборі св. Софії в Києві, де він жив з часу «визволення» його від митрополичих обов'язків у жовтні 1927 р.

Грудень 1929 р. — Із складу Т-ва охорони пам'яток культури виключено проф. О. Гермайзе.

• ВУЦВК дав розпорядження закрити 84 церкви, монастирі та синагоги на Україні.

1929 рік. — На Харківщині і Сумщині Степан Підгорний утворив нове релігійне православне угруповання, яке дістало популярну назву «Підгорнівці» (або «Суздальці»). У цьому угрупованні панував напівчернечий режим, а їхніх священодіячів уважали за напівсвятих.

• Після смерті митр. Михаїла (Єрмакова), Київського митрополита і екзарха РПЦ на Україні, Московська патріархія не призначала більше своїх екзархів на Україні.

• На Всесвітньому конгресі безвірників в Москві вирішено приймати в члени цієї спілки молодь від 14 років життя, а в ряди піонерів-безвірників — дітей від 6 років.

• Радянська влада закрила єдину духовну семінарію в Києві, яка була в юрисдикції Обновленської Церкви.

1925-1930 роки. — На православ'є перейшло кільканадцять тисяч лемків греко-католиків.

1929-1930 роки. — Багато релігійних громад на Україні та її діячів звинувачено в контрреволюційній діяльності. На численних

судових процесах по всій Україні сотні священнодіячів засуджено на різні терміни ув'язнення.

• Протягом цих років на Україні насильно закрито 347 церков, 136 синагог і 50 інших молитовних будинків.

1 січня 1930 р. — Згідно з повідомленнями світової преси, в СРСР до 1930 року вбито 31 єпископа, 1600 священників і 7,000 монахів різних Церков. В тюрмах і концтаборах перебувало 48 єпископів, 3,700 священників, 8,000 монахів і монахинь.

Початок січня 1930 р. — Уповноважений для справ Російської Православної Церкви Г. Карпов і його відпоручник у Харкові Карін підготували резолюцію про ліквідацію УАПЦ, яку мав прийняти «надзвичайний Собор» Церкви. Проект резолюції було передано секретареві ВПЦР єп. М. Грушевському.

28-29 січня 1930 р. — У Києві, на вимогу ДПУ, відбувся «надзвичайний Собор» УАПЦ, на якому учасники його були змушені ліквідувати Церкву, як нібито контрреволюційну і антирадянську організацію та складову частину Спілки Визволення України (СВУ). Одночасно припинено діяльність керівних органів УАПЦ: ВПЦРади і округових та районних Рад. Єпископи мусіли припинити своє керівництво округовими Церквами і перейшли на статус звичайних священнодіячів в межах своїх катедральних парафій.

Після Собору радянська преса зображала рішення Собору, як «самоліквідацію» УАПЦ.

Січень 1930 р. — У с. Берестовенці на Полтавщині священники о. Тарасевич і о. Пітерський боронили місцеву церкву перед закриттям, використовуючи всі дозволені засоби. Коли до села надійшло рішення про зняття дзвонів, на їхній заклик біля дзвіниці зібралися сотні віруючих. Палицями, колами і голоблями вони боронили церкву та церковні дзвони перед наступом комуністів.

• Харківська газета «Пролетарська правда» повідомила, що до одеського заводу «Червоний профінтерн» прибув вагон дзвонів, знятих з церков Херсонщини. На вагоні був напис «Робітники Херсонщини шлють дзвони з усіх церков на підсилення індустріалізації країни. Хай замовкнуть дзвони по всьому Радянському Союзу!». Дзвони мали бути перетоплені на запасні частини для тракторів.

1 лютого 1930 р. — При київському ІНО відкрито атеїстичний факультет.

6 лютого 1930 р. — Київська газета «Пролетарська правда» опублікувала велику статтю про «самоліквідацію» УАПЦ. Стаття кинула деяке світло на те, в яких умовах і під яким тиском відбувався «надзвичайний Собор».

12 лютого 1930 р. — У Польщі мав розпочати свою працю Помісний Собор Православної Автокефальної Церкви але міністер ісповідань і освіти С. Червінський не дав на це своєї згоди.

Лютий 1930 р. — Західня преса на підставі повідомлень з

Москви детально інформувала про ліквідацію УАПЦ радянською владою. ТАРС подало повідомлення чужими мовами, що УАПЦ ліквідовано через її зв'язок з «контрреволюційною» СВУ.

• Єп. Марко Грушевський під тиском ДПУ був примушений відійти від служіння в Церкві. В київській і московській пресі надруковано вимушену у нього каральними органами заяву в цій справі.

9 березня 1930 р. — В Харкові розпочався судовий процес СВУ (Спілки Визволення України), організований радянською владою для розправи над передовими українськими політичними, науковими і культурними діячами, а одночасно, як претекст до запланованого вже масового погрому свідомої української інтелігенції. Із справою СВУ влада пов'язала і УАПЦ, намагаючись довести, що Церква, контрольована СВУ, була політичною, контрреволюційною, антирадянською організацією і під керівництвом СВУ брала участь у підготовці збройного повстання проти радянської влади. Цим мало б бути створено підставу для надання уже довершеної ліквідації УАПЦ характеру законності.

Серед підсудних на процесі були 3 діячі УАПЦ: її ідеолог і благовісник В. Чехівський, його брат — священник М. Чехівський і визначний церковний діяч з Полтавщини — К. Товкач. Прокуратура підготувала вичерпний «винувальний висновок», але В. Чехівський довго і рішуче відкидав усі обвинувачення, крім власної приналежності до СВУ. Згодом, правдоподібно шляхом шантажу — погрозами розправи над іншими заарештованими вже у той час діячами УАПЦ — обвинувачам вдалось видобути від нього явно вимушені часткові зізнання.

22 березня 1930 р. — В час посиленого наступу польського католицького єпископату на Православну Церкву, Синод Православної Церкви в Польщі вирішив прийняти д-ра А. Річинського назад в лоно Церкви.

Березень 1930 р. — В Полтавській обл. сиділо в ув'язненні 38 священників УАПЦ.

19 квітня 1933 р. — Винесено вироки на процесі СВУ у Харкові. В. Чехівського засуджено на кару смерті, замінену потім на 10 років ув'язнення з суворою ізоляцією; о. М. Чехівський одержав 3 роки, а К. Товкач — 5. Всі вони загинули в ув'язненні.

Квітень 1930 р. — У Києві у Володимирському соборі відкрито філіял Всеукраїнського музейного містечка — Всеукраїнський антирелігійний музей.

Весна 1930 р. — Після арешту останнього митрополита УАПЦ М. Борецького, розпочався масовий арешт її священнодіячів, вірних, церковних працівників, масове закривання храмів.

• У Києві знято дзвони з церков і монастирів: з Володимирського собору — загальною вагою 20 тонн; з Десятинної церкви — 34 тонни; з Михайлівського собору — 12; з церкви біля Шевченківської лікарні — 1,6; з Флорівського монастиря — 12,7; з Іонівського монастиря — 30 тонн.

30 травня 1930 р. — Польський уряд, намагаючись задемон-

струвати релігійну толеранцію в країні, оголосив Грамоту президента держави, згідно з якою в Польщі мав бути скликаний Помісний Собор Православної Церкви.

Червень 1930 р. — На Україні заарештовано Одеського єп. Ю. Калішевського, Білоцерківського єп. Ю. Тесленка, Проскурівського єп. М. Задвіряка та єп. Я. Чулаївського.

29 червня 1930 р. — У Варшаві відбулось відкриття Передсоборного Зібрання Православної Церкви в Польщі, яке мало підготувати Собор. Праця вибраних Зібранням комісій тривало п'ять років, але до скликання Собору ніколи не дійшло.

8 липня 1930 р. — Вірні св. Троїцької церкви у с. Міхновці на Полтавщині — Д. Дяченко, Т. Блоха і В. Коваленко вислали листа до ДПУ УРСР, протестуючи проти переслідування релігії і Церкви.

1 жовтня 1930 р. — Кількість членів СВБ (Союзу воєвничих безвірників) зростає на Україні до 523 тисяч.

9-12 грудня 1930 р. — У Києві з ініціативи влади відбувся другий «надзвичайний Собор». В Соборі взяли участь архієпископи К. Малюшкевич, І. Павловський, Ю. Міхновський, єпископи В. Самборський, О. Червінський, К. Бей, В. Бржосновський, 26 священників і біля 30 мирян. З дозволу влади було відновлено УАПЦеркву, але без назви «Автокефальна». Митрополитом обрано І. Павловського, якому Собор, за вказівками влади, надав титул Митрополита Харківського і всієї України з перенесенням митрополичої катедри і осідку ВПЦР до Харкова. Обрано нову ВПЦРаду і поділено парафії, які уціліли від ліквідації, на 7 єпархій-округ: Київську, Білоцерківську, Черкаську, Уманську, Вінницьку, Полтавську і Харківську. Митр. М. Борецький і багато інших єпископів у той час перебували в ув'язненні. Залишалось ще 300 діючих парафій УАПЦ, з того 7 у Києві.

Грудень 1930 р. — Протягом шести місяців на Україні заарештовано біля 800 священників і дияконів УАПЦ.

1930 рік. — Під тиском каральних органів ДПУ на Уманщині протягом восьми років 100 священників різних напрямків зреклись священничого сану. Із зростом репресій зростала кількість відречень. 1922 р. зреклись сану 2 священники, 1923 — 4, 1924 — 8, 1925 — 13, 1926 — 9, 1927 — 2, 1928 — 4, 1929 — 18, у січні-лютому 1930 — 40.

• В час найжорстокіших переслідувань релігії і масового закривання церков, в багатьох містах і селах України ставалися чуда, в які вірні фанатично вірили. У радянській пресі зареєстровано чуда у с. Покровському, на хуторі Андріївці ч. 2, на хут. Данилівці, у с. Олександрівці, на хут. Писанця на Запоріжжі, у с. Ново-Григорівці на Мелітопільщині, у с. Феневичах на Київщині, у с. Івахнах на Уманщині і в багатьох інших.

• Митрополити Старо-слов'янської Церкви (підпорядковані Московському патріархатові) і Обновленської («Живої») Церкви, на вимогу радянської влади переїхали з Києва до Харкова.

• На Полтавщині в 1927 р. закрито 5 православних церков, 1928 — 2, 1929 — 20, 1930 — 33.

• За два роки з церков на Полтавщині знято понад 4,000 пудів дзвонів, які призначено на перетоплення.

• На Конотопщині учні шкіл відібрали у віруючих і насильно забрали з церков біля 40 тис. ікон. Протягом довгого часу учні палили ці ікони на майдані в Конотопі.

• В Херсоні з розпорядження ДПУ замкнено всі церкви християнських віровизнань і конфісковано все церковне майно. Херсон став першим містом на Україні без жодної церкви. Всі церкви перетворено на кінотеатри, театри, робітничі клуби тощо.

• В Межигір'ї біля Києва зруйновано Спасо-Преображенський монастир, збудований грецькими монахами 988 р. В монастирі написано Межигірський літопис.

• Перед зруйнуванням Троїцького монастиря у с. Демидівці на Полтавщині, з нього вилучено 13 фунтів золота, 40 фунтів срібла і багато дорогоцінностей.

1919-1931 роки. — На Полтавщині від 1919 до 1931 р. закрито радянською владою 71 церкву, 11 синагог, 10 домових церков, 2 при касарнях, 5 монастирів і 1 обитель.

Січень 1931 р. — На Україні заарештовано єпископів УАПЦ — В. Дахівника-Дахівського, К. Кротевича, А. Гриневича.

• Радянська преса підняла пропагандивну кампанію про «свободу релігії» в СРСР.

Великдень 1931 р. — Українська Православна Церква, яку очолював митр. І. Павловський, видала Великодне послання, в якому закликала всі Церкви припинити внутрішню боротьбу і зосередити увагу на поборюванні безбожництва. Після оголошення цього послання, представники різних церковно-релігійних течій опрацювали програму спільних дій на Миколаївщині і Херсонщині.

1 травня 1931 р. — На Україні існувало 9,543 осередки СВБ, які нараховували 1,500,000 членів. Завданням їх було вести безкомпромісну боротьбу з релігією і Церквою. В той час на Україні також було 600.000 членів ЮВБ (Юні воєвничі безвірники).

16 червня 1931 р. — З ініціативи Української Парляментарної Репрезентації Волині створено Товариство ім. митр. П. Могили, яке очолив сенатор С. Тимошенко. Товариство ставило своєю метою працювати для українського національно-церковного відродження. У 1932-1935 рр. воно видавало неперіодичний орган «За соборність».

Літо 1931 р. — ДПУ заборонило ієрархам УПЦ — митр. І. Павловському, архиеп. Ю. Міхновському і В. Самборському та єпископам К. Бееві і В. Бржосньовському взяти участь у поминальних відправах в пам'ять Д. Кушніра, які відбулися в Перяславському Вознесенському соборі.

Серпень 1931 р. — У Крем'янці перестав виходити двотиж-

невик «Духовний сіяч», редакція якого була перенесена 1928 р. з Варшави.

Осінь 1931 р. — Звільнено ректора духовної семінарії у Кремен'янці о. П. Табінського. На його місце призначено єп. Симона.

1931 рік. — У Києві заарештовано настоятеля парафії св. Софії архиеп. К. Малюшкевича. Після двох місяців ув'язнення його звільнено.

- Під тиском ДПУ залишили УПЦ колишні єпископи УАПЦ — П. Тарнавський, Г. Мозолевський, П. Ромоданів і М. Маляревський.

- ДПУ заборонило єпископам УАПЦ М. Карабіновичу, Ф. Сергієву і М. Ширяєві відправляти богослуження і займатися церковними справами.

1930 — 1 січня 1932 р. — 1930 року у Полтавському районі на 196 тис. населення було 35,082 особи, які належали до релігійних організацій. За два роки посиленої протирелігійної кампанії і терору, в релігійних організаціях залишилося 15,031 осіб. В той час з 46 релігійних громад залишилася 31.

10 квітня 1932 р. — У Варшаві, в митрополічному соборі св. Марії Магдалини висвячено архим. Полікарпа Сікорського на єп. Луцького.

Великдень 1932 р. — У с. Івашках на Полтавщині під впливом вірних самоліквідувався гурток Спілки войовничих безвірників і безбожницький гурток піонерів. На Великдень майже половина учнів не пішла в школу. У с. Мар'ївці понад 20% піонерів говіли перед Великоднем.

Вересень 1932 р. — Журнал «Молодой авангард» повідомив, що Й. Сталін спеціальним указом проголосив «безбожну п'ятирічку». Згідно з цим указом, до 1937 р. в СРСР мали бути ліквідовані всі релігійні віровизнання і різні зовнішні вияви релігійного культу.

1932 рік. — У Полтавському районі, згідно з радянськими даними, не залишилося ані однієї української парафії УАПЦ, зате ще було 20 старослов'янських громад (Московської патріаршої орієнтації) і 2, що належали до архиеп. Ф. Булдовського. В той час старослов'янська Церква мала одного архиепископа, 59 священників і 18 дяків.

- У Києві вдруге заарештовано настоятеля парафії св. Софії архиеп. К. Малюшкевича.

5 червня 1933 р. — Краківський часопис «Ilustrowany Kurier Codzienny» своєю статтею «Православні русифікатори на окраїнах і православ'я... під Краковом», розпочав організовану кампанію проти Православної Автокефальної Церкви в Польщі і митр. Діонісія. До цієї кампанії долучилося багато польських газет.

10 вересня 1933 р. — В Почаєві відбулася велична українська маніфестація. Тисячі маніфестантів домогалися українізації Церкви, української мови в богослуженнях та українського єпископа для Волині. Маніфестацію організувала Українська Парляментар-

на Репрезентація Волині. На вічі промовляли послы М. Бура, С. Скрипник, М. Тележинський і сенатор І. Гловацький.

20 листопада 1933 р. — Найвищий Суд Польщі припинив незаконне відбирання православних церков та передавання їх польським католикам.

Згідно з іншим джерелом, це рішення було винесене 12 грудня 1933 р.

1933 рік. — Органи радянської влади заборонили впускати до церков голодуючих селян. Не зважаючи на цю заборону, митр. І. Павловський і настоятель Воскресенського собору в Харкові прот. М. Кохно доручили впускати голодуючих до собору і організували їм допомогу. За це їх було заарештовано і винесено їм суворе попередження.

- На Україні залишилося біля 200 парафій УПЦ.

- У Києві органи радянської влади закрили св. Покровську, св. Софійську, Труханівську і Деміївську українські парафії. Залишилися відкриті три парафії — Солом'янська, Благовіщенська і Успенська на Подолі. На єпископських катедрах залишилися три єпископи УПЦ: в Умані — єп. Карабінович, у Вінниці — єп. Червінський, у Харкові — митрополит І. Павловський. Єпископи Самборський, Малайрівський, Бей і Сергіїв працювали настоятелями парафій.

15 лютого 1934 року. — У Києві закрито св. Софійський собор і перетворено його на державний заповідник.

- В Умані закрито катедральний собор.

- У Харкові зруйновано Воскресенський собор, настоятелем якого був о. М. Кохно.

2 березня 1934 р. — Митр. Діонісій зрікся Волинської катедри, яку очолив наступного місяця архиеп. Олексій Громадський.

Березень 1934 р. — У Києві зруйновано надгробну плиту на могилі архиепископа Н. Шараївського, який був похований в 1929 р. біля собору св. Софії.

- У Білій Церкві закрито катедральний собор.

Весна 1934 р. — Митр. Харківський і всієї України І. Павловський на розпорядження радянської влади переїхав з Харкова до Києва, куди перенесено столицю УРСР. Успенський собор на Подолі став катедрою митрополита.

15 квітня 1934 р. — Правлячим єпископом Волинської єпархії став єп. Гродненський Олексій (Громадський).

Серпень 1934 р. — У Вінниці заарештовано єпископа УАПЦ Олександра Червінського, який згодом загинув в ув'язненні.

Згідно з іншою інформацією, єп. О. Червінський був заарештований 31. XII. 1932 р.

23 жовтня 1934 р. — Волинська духовна Консисторія видала обіжник про вживання української мови у внутрішньому урядованні й церковному житті Волині.

Листопад 1934 р. — З наміром полонізувати православне

населення через Церкву, у Варшаві створено комісію для перекладу богослужбових книг на польську мову, яку очолив єп. Савва Советов.

Грудень 1934 р. — Радянський уряд заборонив митр. І. Павловському користуватися Успенським собором, який був призначений на знищення. Заарештовано 16 парафіян і трьох співаків собору. Митр. І. Павловський перейшов до собору Миколи Притиска.

- Митр. В. Липківський виселено з Солом'янки в Києві в Олександрівськ.

1934 рік. — У Києві зруйновано Покровську церкву й історичний український цвинтар біля неї.

- Радянський уряд надав духовництву виборче право і право дітям священників навчатися в школах.

- Товариство ім. П. Могили в Польщі вислало до польського Міністерства ісповідань меморіал, домагаючись дерусифікації Церкви та уможливлення українській молоді підготовки до священницького сану.

- Ректором духовної семінарії у Крем'янці призначено С. Ю. Міляшкевича.

- Не зважаючи на численні протести, радянська влада зруйнувала Михайлівський Золотоверхий собор споруджений 1108-1113 рр. київським князем Святополком Ізяславичем, внуком Ярослава Мудрого.

29-30 січня 1935 р. — Після 14-літньої перерви, на Волині відбулося Волинське єпархіяльне Зібрання під головуванням архієп. Олексія Громадського з участю представників від деканатів, духовенства, монастирів, православних послів і сенаторів від Волині та різних релігійно-церковних товариств. Зібрання ствердило і наголосило потребу введення української мови в богослуження, ухвалило видавання журналу «Церква і нарід», домогалось відкриття Богословського православного ліцею в Крем'янці та закликала до відновлення в Церкві соборного устрою.

Січень 1935 р. — На початку року у Тчеві відбувся церковний З'їзд, в якому взяли участь представники 200 Закарпатських парафій і 15 священників. З'їзд вирішив визволитися з-під юридичної залежності Сербської Православної Церкви (яка була опанована російськими емігрантами), створити Українську Православну Церкву, ввести в богослуження українську мову і бути в залежності Вселенського патріарха.

15 березня 1935 р. — У Крем'янці за редакцією І. Власовського почав виходити двотижневий орган Волинської єпархії «Церква і нарід».

Червень 1935 р. — Радянська влада закрила катедру митр. І. Павловського у Києві — собор Миколи Притиска. Митрополит був примушений переїхати до Черкас, де він працював в бухгалтерській установі.

1935 рік. — В лондонській газеті «Таймс» з'явилася стаття

архітекта Б. Мільнера про пляни більшовиків зруйнувати київський собор св. Софії. Стаття його викликала хвилю протестів церковних і світських діячів та організацій західньо-європейських країн.

- УАПЦ в Канаді почала заходи для приїзду митр. В. Липківського до тієї країни.

- Відомого російського письменника М. Горького обрано головою Спільки воєвничих безвірників СРСР.

- Волинське єпархіяльне Зібрання вислало до польського міністерства ісповідань меморіал, в якому домагалася дерусифікації Церкви в Польщі та відкриття духовних шкіл для української молоді.

- У церквах в Крем'янці і в Дубні вперше відправлено Служби Божі українською мовою.

23 січня 1936 р. — У Харкові відбувся суд над священиками і діячами УАПЦ. Священика Андрія Кухаренка, настоятеля парафії у Вільшані, засуджено до 4 р. ув'язнення, прот. Микиту Кохана, настоятеля парафії на Основі в Харкові, Івана Гарашенка, хориста церкви на Основі Дробицького — кожного до 3 р. ув'язнення.

Лютий 1936 р. — У Харкові відбувся другий процес над діячами УАПЦ Микитою Власенком (член Парафіяльної Ради в парафії на Основі в Харкові), Іваном Кочеркевичем (староста катедри митр. І. Павловського в Харкові), Василем Лапою (секретар Парафіяльної Ради в парафії на Основі в Харкові), Антоном Тупчієм (член ВПЦР).

25-26 лютого — 1 березня 1936 р. — У Крем'янці на Волині відбувся суд над 19 православними українцями з Вишгороду. Їх судили за оборону православної церкви, яку у них намагалися забрати поляки. Всі були засуджені на різні терміни ув'язнення. Деякі після процесу були амнестовані.

Травень 1936 р. — У Черкасах заарештовано митр. УПЦ І. Павловського. Його вислано в Казахстан, де він і загинув. Після арешту митрополита, Українська Православна Церква практично перестала існувати.

Літо 1936 р. — На Україні заарештовано — архиеп. Ф. Сергієва, єпископів М. Маляревського, М. Ширяя, Г. Мозолєвського і П. Тарнавського. Ніхто з них не був у той час діючим єпископом і жодних обов'язків у Церкві не виконував. Всі вони, за винятком єп. М. Маляревського, загинули в радянських концтаборах або на засланні.

1936 рік. — На Україні закрито чотири останні парафії УАПЦ — при церкві Квітки-Основ'яненка в Харкові, у с. Вільшані, у с. Солонищівці і в місті Мерефі на Харківщині.

- Польський уряд вирішив ліквідувати православні духовні семінарії в Крем'янці і Вільні.

1936-1937 роки. — На Україні заарештовано єпископів Ю.

Міхновського, В. Самборського і В. Бржосньовського. Всі вони були вивезені з України. Загинули в ув'язненні або на засланні.

27 лютого 1937 р. — Синод Православної Церкви в Польщі, під тиском російських православних кіл змінив свою постанову з 3 вересня 1924 р. про вживання живої мови в богослуженнях. Ця зміна викликала масові протести православних українців у всій Польщі.

28 квітня 1937 р. — Єпархіяльна рада Буковини спеціальним розпорядженням заборонила українським священникам відправляти богослуження і навчати релігію у школах українською мовою. В богослуження і в навчання введено румунську мову.

Травень 1937 р. — В Луцьку, за редакцією посла проф. Є. Богуславського, почав виходити релігійно-громадський православний часопис «Шлях», який видавало Т-во ім. митр. П. Могили.

4 червня 1937 р. — Речник Українського бльоку в Буковинській єпархіяльній раді Дмитро Білак склав гострий протест проти дискримінації українців у Православній Церкві на українських землях під Румунією.

• Українські делегати склали протест на єпархіяльних зборах Православної Церкви на Буковині проти розпорядження Єпархіяльної Ради (з 28 квітня 1937) яким заборонялося відправляти Служби Божі і навчати релігію не-румунськими мовами.

Жовтень 1937 р. — На Волині представники польської влади і польське римо-католицьке духовництво почали насильно навертати православних українців на католицизм.

19 грудня 1937 р. — 35 родин з села Гриньки на Волині в кількості 116 осіб поляки насильно перевезли до містечка Ланівців, де їх польський кс. Адольф Яросевич насильно приєднав до Римо-католицької Церкви. Ця подія викликала хвилю українських протестів і дістала широкий розголос у світі.

1937 рік. — На Україні ліквідовано всі Православні Церкви різних юрисдикцій.

• В Луганську закрито останню церкву, яка була осідком єп. Ф. Булдовського.

• Уряд СРСР видав розпорядження про розібрання 2,900 церков і 63 монастирів.

• «Шотляндське біблійне товариство» оголосило звіт, де сказано, що в СРСР до 1937 року зруйновано, закрито або перетворено на інші об'єкти 70,000 церков, синагог і мечетів.

• Західня преса повідомила, що до кінця 1937 року у Києві зруйновано Михайлівський, Іонівський і Видубицький монастирі та церкви — Десятинну, Василівську (Трьохсвятительську), Вознесенську, Залізну, Іллінську, Благовіщенську, Троїцьку, Миколаївську (на Аскольдовій могилі). Перетворено на різні об'єкти: Братський монастир — на ткацько-швейну фабрику, Флорівський жіночий монастир — на «містечко металістів», Покровський монастир — на «містечко токарів», Миколаївський монастир («Микола малий») — на житлові дома. На державні заповідники пе-

ретворено — Софійський і Андріївський собори, Кирилівську церкву, Києво-Печерську Лавру, Володимирський собор, Миколаївський собор («Микола великий»).

• У Києві СВБ уфундувала літак «Безбожник» з написом «Релігія — це опій для народу».

• У 415 церквах Волинської єпархії (на всіх 689) більшою чи меншою мірою на богослуженнях вживалася українська мова.

1 січня 1938 р. — Згідно з офіційним переписом населення, в Польщі було 4,165,000 православних, в тому 2,800,000 українців (67.22%).

15 січня 1938 р. — Відділ культів при НКВС СРСР оголосив розпорядження про закривання церков. Рішення закрити церкву можуть робити місцеві відділи НКВС. Згідно з новими правилами церкву можна закрити, якщо 1) у ній збираються «ворожі державі» елементи, 2) коли за вживання церкви вірні не платять належного, 3) коли в даній місцевості панує епідемія, 4) коли місцеве населення домагається закриття, 5) коли вежі або бані стали б пристановищем «ворогів». За короткий час після оголошення цього розпорядження, НКВС одержало 8 тис. домагань з різних місцевостей про закриття церков.

Зима 1938 р. — В багатьох селах Волині, зокрема в прикордонній смузі з СРСР, представники польського уряду насильно наvertsали православних українців на католицизм.

1 лютого 1938 р. — Посол С. Скрипник вніс у Сеймі інтерпеляцію до міністра внутрішніх справ у справі насильного наvertsання православних на католицьку віру.

3 лютого 1938 р. — У Польському Сеймі на захист Православної Церкви виступили послы С. Тимошенко і С. Скрипник. Порушуючи ряд справ, вони серед іншого протестували проти заборони відбути Собор Православної Церкви в Польщі.

11 лютого 1938 р. — Польський Сейм прийняв інтерпеляцію посла д-ра С. Барана в справі насильного наvertsання православних українців на католицизм.

18 лютого 1938 р. — Посол прот. Мартин Волков, а невдовзі і посол С. Тимошенко, виступили у польському Сеймі з промовою на захист Православної Церкви в Польщі.

Лютий 1938 р. — Заарештовано митр. Василя Липківського. Його заслали на Соловці де він і помер того самого, або наступного року.

Травень 1938 р. — На Волинь прибув митр. Діонисій. Тисячі православних українців оваційно вітали його, засвідчуючи свою вірність Православної Церкви в час найжорстокіших переслідувань її польською владою.

9 червня 1938 р. — В Почаївській Лаврі під керівництвом митр. Діонисія відбулася нарада в справі оборони православ'я перед наступом польської католицької акції на Волині та у справі святкування 950-ліття хрещення Руси-України.

6 липня 1938 р. — Посли від Волинського Українського Об'єднання прот. М. Волков і Степан Скрипник виступили у польському Сеймі у Варшаві на захист православних українців у Польщі і проти нищення православних церков.

14 липня 1938 р. — Сенатор Остап Луцький виступив у польському Сеймі проти руйнування православних церков на Люблинщині.

16 липня 1938 р. — У Варшаві відбувся Собор єпископів Православної Церкви. На знак протесту проти руйнування православних церков Собор оголосив триденну голодівку, видав спеціальне послання та опрацював меморандуми до польського уряду. Митр. Діонісій особисто вручив президентові І. Мосціцькому меморандум до нього.

Липень 1938 р. — На пленарних засіданнях Сейму і Сенату Польщі з інтерпеляціями і протестними промовами проти руйнування православних церков на Холмщині і Підляшші виступили українські послы і сенатори д-р С. Баран, С. Скрипник, прот. М. Волков, М. Маслов, О. Луцький, польський посол від Волині Я. Гофман.

• Польський уряд сконфіскував послання православних владик, в якому вони виступили на захист православних віруючих Польщі.

• У Сарнах на Волині кол. посол до польського Сейму прот. М. Волков прочитав у церкві сконфісковане послання єпископів на захист православних віруючих. Згодом він був притягнутий за це до судової відповідальності.

Листо 1938 р. — На Люблинщині розпочалося руйнування українських православних церков.

2 серпня 1938 р. — Митрополит Греко-католицької Церкви Андрей Шептицький видав послання, в якому засудив нищення польською адміністрацією православних церков на Холмщині і Підляшші.

Серпень-жовтень 1938 р. — В містах і багатьох селах Волині урочисто відзначено 950-ліття хрещення Руси-України. Організацією святкувань займався Виконавчий Комітет в склад якого входили о. Ю. Григорович, послы С. Тимошенко і С. Скрипник, М. Ханенко, І. Власовський, о. Є. Коноплянка і о. С. Казновецький. Найбільші урочистості відбулись у Володимирі Волинському 12-14 серпня.

Жовтень 1938 р. — На зустрічі з представниками «Союзу воявничих безбожників» народній комісар внутрішніх справ СРСР Єжов заявив, що на протязі 9 місяців 1938 року в Радянському Союзі засуджено 238 священиків.

Осінь 1938 р. — Після Віденського арбітражу частина Карпатської України, включно із старими українськими містами Ужгородом і Мукачевом, була прилучена до Угорщини. Під Угорщиною опинилася Мукачівська православна єпархія на чолі з єп. Володимиром Раїчем.

• Під впливом протестаційних акцій по всьому світі польський

уряд припинив руйнування православних церков і репресії проти православних. Особам, які з примусу перейшли на католицизм, дозволено повертатися назад на православ'я.

- У Варшаві відкрито трирічний державний православний богословський лицей, на якому крім богословських дисциплін, було навчання польської, латинської, грецької і німецької мов. Дві години на тиждень призначено для навчання матірньої мови.

- У Польщі уряд конфіскував цілий ряд українських газет, де були опубліковані репортажі про події в с. Гриньках на Волині, в якому насильно наvertали православних українців на католицизм.

- У Православну Церкву в Польщі введено, як урядову, польську мову; в деяких церквах примушено відправляти богослуження польською мовою.

- Першоієрарх Української Православної Церкви у США архиеп. Іоан Теодорович видав архиєпископський лист у зв'язку з переслідуванням Православної Церкви і руйнуванням православних церков у Польщі.

- Синод Православної Церкви в Румунії прийняв постанову, що в українських православних парафіях дозволяється відправляти богослуження церковно-слов'янською мовою. До того часу такі відправи мали відбуватися лише румунською мовою.

- В СРСР влада заборонила будувати на кладовищах нагробні пам'ятники релігійного характеру.

- У Чернігові перетворено Преображенський собор з XI ст., в якому похований князь Ігор, на склад бочок з маслом і рибних консервів; церкву св. Тройці — на магазин харчових продуктів; церкву св. Бориса з X ст. — на сушарню ярини.

6 листопада 1938 р. — У Варшаві вийшло перше число офіційного органу Православної Церкви в Польщі — «Wiadomości Metropolii Prawosławnej w Polsce». Орган цей друковано на вимогу влади лише польською мовою.

19 листопада 1938 р. — Згідно з декретом президента Польщі І. Мосціцького, назву Православна Автокефальна Церква в Польщі змінено на — «Польська Автокефальна Православна Церква».

Листопад 1938 р. — Польський уряд почав творити польську православну ієрархію, домігшись висвячення в єпископи сполонізованого німця о. Г. Шреттера і сполонізованого білоруса о. К. Семашка, прихильників ідеї польського православ'я.

15 грудня 1938 р. — У Крем'янці на розпорядження польського міністерства ісповідань припинено видання ж. «Церква і нарід», видання Волинської духовної Консисторії, що появлявся з 1935 року. За час його існування вийшло 91 число.

Січень 1939 р. — На всій території України не залишилось ані одного православного єпископа. В Росії було лише чотири — місцезблоститель патріяршого престолу Московський митр. Сергій, Ленінградський митр. Олексій (Сіманський), архиеп. Сергій (Воскресенський) і українець архиеп. Миколай (Ярушевич). Всі

інші на всій території СРСР були розстріляні, ув'язнені, заслані, або, не витримавши постійних репресій, зреклися сану.

20 лютого 1939 р. — Посол Степан Скрипник виступив у польському Сеймі з протестною промовою проти намагання полонізувати українців за допомогою польського православ'я.

Весна 1939 р. — У Варшаві з'явилась друком перша «Напрестольна Євангелія» українською мовою.

23 червня 1939 р. — Під впливом публічної opinio і численних протестів, польський уряд оголосив закон, який регулював правну власність Православної Церкви. Згідно з тим законом припинено відбирання православних церков, а руйнування їх визнано безправним актом.

1 вересня 1939 р. — Без оголошення війни, німецькі війська вторгнулися в Польщу і почали блискавично просуватися вглибину країни. Через два дні Британія і Франція оголосили Німеччині війну. Почалась 2 світова війна.

Ніч на 9 вересня 1939 р. — Під час розгрому Польщі німцями поляки заарештували багатьох українських православних священників та українських національних діячів і запроторили їх до концтабору в Березі Картузькій. Серед них були о. О. Дубицький, о. І. Маркевич, о. С. Гаюк, І Власовський та інші.

17 вересня 1939 р. — Рад. війська увійшли на територію Польщі і окупували Західну Україну та Західну Білорусію. Згідно з таємним договором між Сталіном і Гітлером, Польщу було поділено між Німеччиною і СРСР. В Генерал-Губернаторстві, створеному на території Польщі, окупованій німцями, опинилась Варшавсько-Холмська єпархія, а з ієрархів Православної Автокефальної Церкви в Польщі — митр. Діонисій та єп. Тимофій (Шреттер). На вимогу німців змінено статут Православної Церкви в Польщі і перейменовано її на Православну Церкву в Генерал-Губернаторстві. Чотири інші єпархії опинилися під окупацією СРСР.

5 листопада 1939 р. — В Холмі українці створили Церковну Раду, яку очолив о. І. Левчук.

16 листопада 1939 р. — Митр. Діонисій поблагословив діяльність Холмської Церковної Ради і призначив адміністратором православних парафій на Холмщині й Підляшші о. І. Левчука.

23 листопада 1939 р. — Митр. Діонисій під тиском і на вимогу німецької окупаційної влади зрікся митрополичих обов'язків і передав їх Берлінському архиеп. Серафимові (Лядде), який підлягав емігрантській Російській Православній Церкві з осідком в Югославії. З приходом архиеп. Серафима почали активізуватися москвофільські православні діячі на Лемківщині, Холмщині й Підляшші.

Грудень 1939 р. — Московська патріархія вперше від 1929 р. призначила екзарха РПЦ на Україні, надавши йому титул екзарха Західної України і Білорусії. Екзархом призначено архиеп. Миколая (Ярушевича). Це був перший крок в напрямку підпоряд-

кування Православної Церкви на західньо-українських і західньо-білоруських землях.

- Німці взяли митр. Діонісія під домашній арешт і тримали його під ним протягом року.

1939 рік. — Полтавський єп. Йосиф Оксіук, після звільнення з ув'язнення, був під забороною виконувати душпастирські обов'язки і жив, як мирянин, при одній церкві в Полтаві.

- У Києві пограбовано музей Києво-Печерської Лаври. Викрадено ризи з XVI ст., старовинні ікони, коштовні подарунки гетьманів, вироби з княжих часів, закордонні дорогоцінності з XVII і XVIII ст.

- Мозаїки XI-XII ст. із зруйнованого Михайлівського монастиря у Києві — зображення Дмитра Солунського, пророка Самійла, плоскорізьби вершників (за легендою кн. Ізяслава) — вивезено до Москви.

- У Києві закінчено реставрацію мозаїк Богоматері-Оранти і Євхаристії у Непорушній стіні в соборі св. Софії.

Великий Піст 1940 р. — Архиеп. Сергій (Воскресенський) був висланий Московською патріархією на Західню Україну і Західню Білорусію для переконування православних єпископів на тих землях перейти в юрисдикцію Москви.

19 травня 1940 р. — Православна Церква на Холмщині і Підляшші повернула у своє посідання православний кафедральний собор Різдва Пресвятої Богородиці у Холмі, який в 1918 р. насильно зайняли поляки. Холмський собор збудував король Данило. В час володіння собором, поляки зруйнували іконостас, багато ікон і перебудували верхні частини бань. У 1940-1944 рр. собор став осередком українського національно-релігійного відродження на західніх українських землях.

Травень 1940 р. — Німецька окупаційна влада оголосила «Статут тимчасової управи православних парафій в Люблинській області». Згідно з цим статутом парафії підлягали архиеп. Серафимові, урядовою мовою була мова українська, в богослуженнях мала бути вживана старослов'янська мова з українською вимовою, адміністратором парафій залишався о. І. Левчук, а ген. вікарієм був іменований о. М. Малюжинський.

Червень 1940 р. — Архиеп. Олексій (Громадський) прибув через Київ до Москви, де звернувся до патріяршого місцєблєстителя митр. Сергія з проханням прийняти його в «молитовно-канонічне поєднання» з Московською патріархією.

- Завдяки заходам голови Українського Центрального Комітету (УЦК) в ГГ проф. В. Кубійовича і Церковної Ради, українцям повернуто 40 церков, які були насильно відібрані поляками в 1938-1939 роках. 109 православних церков залишалися далі в руках польських католиків.

- Проф. І. Огієнко очолив Головну Церковну Православну Раду при УЦК.

24 вересня 1940 р. — Митр. Діонісій знову очолив Православну Церкву на території колишньої Польщі під німецькою окупацією.

30 вересня 1940 р. — Собор єпископів Автокефальної Православної Церкви в ГГ у складі митр. Діонісія і єп. Тимофія (Шреттера) постановив, що Православна Церква в ГГ становить митрополію, в склад якої входять три єпархії — українсько-російська Варшавсько-Радомська і дві українські — Холмсько-Підляська і Краківсько-Лемківська.

20 жовтня 1940 р. — Митр. Діонісій, Празький архиеп. Савватій і єп. Тимофій (Шреттер) висвятили архим. Іларіона (проф. Івана Огієнка) на єпископа, якому було відразу надано титул Архиепископа Холмського і Підляського.

1940 рік. — Єп. УАПЦ М. Маляревський повернувся з ув'язнення на Україну.

• Голова українських православних парафій в Боснії і колишній представник УАПЦ і ВПЦР в Югославії о. В. Стрільчик визнав зверхність Холмського архиеп. Івана Огієнка.

9 лютого 1941 р. — У Варшаві висвячено архим. Палладія (Видибіду-Руденка) на архиепископа Краківського і Лемківського. Хіротонію очолював митр. Діонісій.

Березень 1941 р. — Московський митрополит Сергій підніс архиеп. Миколая (Ярушевича) до сану митрополита (Волинського) з осідком в Луцьку. У архиеп. Волинського Олексія відібрано значну частину підпорядкованих йому парафій на Волині, а єп. Полікарпа знято з Луцької катедрі і зроблено його єпископом-вікарієм Володимиро-Волинським.

Кінець квітня 1941 р. — У Москві відбулась хіротонія архим. Пантелеймона Рудика на єпископа Львівського. На вимогу патріяршого місцєблюститєля митр. Сергія, до Москви прибули з цієї нагоди 12 єпископів з приєднаних до Московської патріярхії Західної України, Західної Білорусії, Буковини, Литви, Латвії та Естонії і мусіли підписати там декларацію про підпорядкування Московській патріярхії. Не поїхали до Москви і не підписали декларації тільки архиеп. Поліський Олександр (Іноземцев) і єп. Луцький Полікарп.

Весна 1941 р. — Єп. Полікарп організував на Волині висилання допомоги вивезеним на Сибір українським православним священникам, їхнім родинам і вірним.

Травень 1941 р. — Намісником Почаївської Лаври став присланий з Москви архим. Панкратій Гладков.

15 червня 1941 р. — В Луцьку відбулась хіротонія архиеп. Веніямина (Новицького) — москвофіла, білоруса родом — на єп. Пінського. Він мав замінити архиеп. Олександра, якого Московська патріярхія за непокірливість зарахувала «за штат».

22 червня 1941 р. — Німецькі війська вторгнулися — без оголошення війни — на територію Радянського Союзу.

Ніч з 22 на 23 червня 1941 р. — Агенти НКВС заарештували

в Богоявленському монастирі у Крем'янці архієп. Олексія і відвезли до в'язниці у Тернополі. Коли почався відступ рад. військ, його з тисячами інших в'язнів погнали на схід. Упавши знесилений по дорозі, він врятувався, бо конвоїри покинули його помирати. Згодом, уже за німецької окупації, він добрався назад до Крем'янця.

11 серпня 1941 року. — Митр. Діонисій, який очолював Православну Автокефальну Церкву в Польщі, а від 1939 року на землях окупованих Німеччиною, надіслав на Волинь листа, відновлюючи перерване війною своє архиєпископське керівництво на цих землях.

Серпень 1941 р. — Радянське військо, відступаючи перед румунами, висадило головну печерну церкву Івана Предтечі у с. Лядаві над Дністром. До війни церква була перетворена на склад бойового спорядження. Разом з історичною печерною Лядавською церквою загинув чудодійний образ «Усікновення голови Івана Предтечі».

18 серпня 1941 р. — Архієпископ Олексій (Громадський) таємно від українського громадянства, яке після приходу німців шукало шляхів до відродження на Україні Української Автокефальної Православної Церкви, скликав у Почаївській Лаврі Собор з участю, крім себе, як голови, ще 3-х єпископів-однодумців: архієп. Симона, єп. Пантелеймона і єп. Веніаміна. Собор ухвалив затримати українську Церкву в канонічній залежності від Московської патріархії на правах автономії, надав архієп. Олексієві права обласного Митрополита і визнав неіснуючим більше екзархат Московської патріархії в Західній Україні.

Почаївський Собор став початком розколу в Православній Церкві на українських землях. Українські церковно-громадські кола і укр. преса на Волині виступили рішуче проти ухвал Собору і закликали парафії не підпорядковуватися їм. Церква, очолена архієпископом (потім митрополитом) Олексієм, стала існувати окремо, одержавши популярну назву «Автономна Церква».

Початок вересня 1941 р. — До Рівного прибув Еріх Кох, призначений Гітлером на райхскомісара України. Прихід німецької цивільної влади швидко поклав край усім проявам вільного українського політичного, адміністративного, економічного, освітнього і культурного життя.

19 вересня 1941 р. — Німецькі війська зайняли Київ.

28 вересня 1941 р. — В листі до архієп. Олексія, митр. Діонисій засудив його рішення залишитися в юрисдикції Московської патріархії.

29 вересня 1941 р. — Група священників і діячів УАПЦ, які уціліли від більшовицьких репресій, створили у Києві Всеукраїнську Православну Церковну Раду (ВПЦР).

10 жовтня 1941 р. — У св. Андріївському соборі в Києві, після довгої перерви, відбулася перша Служба Божа українською мовою.

17 жовтня 1941 р. — На урочистих зборах у Києві всі течії Православної Церкви об'єдналися з ВПЦР.

Жовтень 1941 р. — ВПЦР звернулася до митр. Діонісія допомогти в розвитку церковного життя України та прислати на Україну єпископів.

3 листопада 1941 р. — Під головним храмом Києво-Печерської Лаври — церквою Успіння Пресв. Богородиці (з XI ст.) — вибухли міни, підкладені більшовиками перед відступом з Києва, залишивши храм в руїнах. Збереглась лише дзвіниця, збудована у XVIII ст.

Осінь 1941 р. — Митр. Ф. Булдовський після відходу більшовиків очолив УАПЦ на Слобожанщині. Головою Харківської окружної церковної Ради обрано колишнього голову ВПЦР (1924–1926) протодіякона В. Потієнка.

• У Дніпропетровську організовано округову церковну Раду УАПЦ. В її склад входили: Іван Ритов — голова, Максим Суруп, проф. Тихон Бабій, Геодос Капітоненко, Холодченко — члени.

13-14 грудня 1941 р. — У Рівному відбулась нарада представників церковних Рад Волині. На нараді вирішено просити єп. Полікарпа стати головою (Адміністратором) УАПЦ на українських землях під німецькою окупацією, засуджено ухвали Почаївського Собору і вирішено нав'язати контакт з церковними Радами на східно-українських землях, зокрема з ВПЦР у Києві.

24 грудня 1941 р. — Митр. Діонісій призначив єп. Полікарпа тимчасовим Адміністратором Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України з наданням йому титулу архиєпископа.

Грудень 1941 р. — У Полтавській обл. було 16 священників УАПЦ, які пережили більшовицькі репресії і 64 з юрисдикції російської Церкви.

• До Києва прибув єп. Автономної Церкви Пантелеймон (Рудик).

• У Хорватії заарештовано о. В. Стрільчика, голову українських православних парафій. Він перебув три місяці в ув'язненні.

24 січня 1942 р. — Німецька цивільна влада прийняла до уваги повідомлення архиєп. Полікарпа про призначення його Адміністратором Православної Церкви на Україні. Згодом вона прийняла також заяву митр. Олексія про його становище, як голови Автономної Церкви. Влада запевнила обох владик, що вона визнає в засаді повну свободу Церкви.

5 лютого 1942 р. — Патріярший місцеблюстител митр. Сергій видав послання «До православної пастви України», скероване проти архиєп. Полікарпа, якого він зневажливо називає просто «Сікорський». У посланні владика Полікарпа засуджується, як «зрадника, самозванця і спокусителя», який, мовляв, разом з «партією петлюрівців» пішов на змову з німцями і «всупереч канонам проголосив автокефалію». Митр. Сергій закликав «всіх православних не входити з Сікорським в жодне спілкування».

9-10 лютого 1942 р. — На Соборі в Пінську архієпископ Пінський і Поліський Олександр, архієп. Полікарп і єп. Юрій (Кореністов) висятели для Української Автокефальної Православної Церкви на єпископів прот. Ніканора Абрамовича, який затримав ім'я Ніканор та прот. Івана Губу, який прийняв ім'я Ігор.

Було створено Собор Православних Єпископів, як керівний орган Православної Церкви на землях України. До складу Собору увійшли: архієп. Олександр (Іноземцев) — голова Собору; члени — архієп. Полікарп (Сікорський), Адміністратор Української Автокефальної Православної Церкви на українських землях, Берестейський єп. Юрій (Кореністов), Чигиринський єп. Ніканор (Абрамович), Уманський єп. Ігор (Губа). Собор вирішив приймати духовенство УАПЦ 1921 року «у суцшому сані». Єпископів Ніканора та Ігоря призначено вікаріями архієп. Полікарпа з осідком у Києві.

11 лютого 1942 р. — Німецька окупаційна влада розв'язала ВПЦР.

• Підполковник д-р Томас, високої ранги офіцер СС і головнокомандувач поліцією безпеки та СД, в наказі командам СС і поліції в Києві, Житомирі, Миколаєві та Дніпропетровську дав розпорядження щодо ставлення до церковних справ на Україні. Зокрема він наголосив, що «належить всіма способами перешкоджати творенню загально-української автокефальної Церкви під проводом митрополита», пояснюючи, що «автокефалія завжди в самій суті пов'язана з самостійним державництвом».

13 березня 1942 р. — До Києва прибули ієрархи УАПЦ — єп. Ніканор і єп. Ігор.

15 березня 1942 р. — Єпископи Ніканор та Ігор відправили у св. Андріївському соборі в Києві першу архиєрейську Службу Божу при великому здвизі народу.

18 березня 1942 р. — Єпископ Пантелеймон, керуючий Київською єпархією Автономної Церкви, видав з нагоди приїзду до Києва єпископів УАПЦ погромне послання проти них, в якому закликав своє духовенство і вірних не мати з ними нічого спільного.

19 березня 1942 р. — Представники УАПЦ 1921 р. в Києві протоієреї Ю. Пелешук, М. Саранча і Ф. Шпаченко, висловлюючи бажання українського православного громадянства, визнали ієрархію УАПЦ на чолі з архієп. Полікарпом своєю новою духовною владою, а зверхність передали єп. Ніканорові.

28 березня 1942 р. — У своєму «Пасхальному посланні» патріарший місцеблюститель митр. Сергій повторив нападки на архієп. Полікарпа. Того самого дня Собор російських архиєреїв у Москві позбавив владику Полікарпа духовного сану і чернецтва (не зважаючи на те, що архієп. Полікарп ніколи формально не підпорядкувався Московській патріархії).

1 квітня 1942 р. — Єп. Ніканор створив Вище Церковне

Управління, яке складалося з чотирьох відділів — адміністративного, освітнього, юридичного і господарського.

• У Києві було проведено всеохоплююче дослідження демографічного, економічного, освітнього і культурного стану міста після відходу рад. влади. Одним з висновків дослідження був показовий факт, що після двох десятиліть жорстокого переслідування релігії 99,9% населення Києва заявили, що вони — віруючі.

8 квітня 1942 р. — Архiep. Полікарп зареагував на ухвалу московських єпископів про позбавлення його духовного сану за явою, в якій він заперечує митр. Сергієві право втручатися у справи «визволеної з-під більшовицького терору української Церкви». Патріяршого місцеблюстителя архiep. Полікарп обвинувачує в тому, що він виступає «проти церковних канонів, проти Церкви та Христа, обороняючи безбожницький більшовизм і Сталіна».

9-17 травня 1942 р. — У св. Андріївському соборі в Києві висвячено 6 нових єпископів УАПЦ. Спочатку було рукоположено 2 кандидатів, присланих архiep. Полікарпом: архим. Фотія (Тимощука) і архим. Мануїла (Тарнавського). Потім відбулись хіротонії кандидатів, обраних Собором: архим. Михаїла (Хорошого) на єп. Єлисаветградського — 12. V; архим. Мстислава (Скрипника) на єп. Переяславського — 14. V; архим. Сильвестра (Гаєвського) на єп. Лубенського — 16. V і архим. Григорія (Огійчука) на єп. Житомирського — 17. V.

Висвята нових єпископів відбувалась без відома і дозволу німецької окупаційної влади.

• У Києві відбувся Собор єпископів УАПЦ. В ньому спочатку взяли участь єп. Ніканор і єп. Ігор, а потім також новопоставлені єпископи. Головою Собору був Чигиринський єп. Ніканор, секретарем — керівник справ Вищого Церковного Управління Роман Мельниченко. У Соборі взяли участь також представники духівництва і мирян.

Собор ухвалив уважати постанови Почаївського Собору єпископів неправними та не мати з Автономною Церквою молитовного єднання; вирішив просити архiep. Полікарпа і архiep. Олександра прийняти титул митрополита; провів адміністративний розподіл УАПЦ на східних українських землях; архiep. Ніканора призначив архiep. Київським і Чигиринським, керівником Київської єпархії і суміжних теренів, а також вікарієм Владики Полікарпа на всій Східній Україні; постановив уважати митр. Діонісія місцеблюстителем Київського митрополічного престолу до часу скликання Всеукраїнського Собору; затвердив Вище Церковне Управління та прийняв ряд постанов відносно практичного життя й діяльності Церкви; вирішив провести роз'яснювальну роботу про діяльність на Україні представників московської Церкви.

Всі постанови Собору єпископів УАПЦ у Києві були апробовані архiep. Полікарпом листом від 24 травня 1942 р., архiep. Олександром — від 17 червня і митр. Діонісієм від 25 серпня.

26 травня 1942 р. — Німецька окупаційна влада повідомила

архиеп. Полікарпа, що надалі забороняється висвячування нових українських єпископів без її відома і згоди.

Весна-літо 1942 р. — Німецька влада, явно фаворизуючи Автономну Церкву, ставилась дуже неприхильно до єпископів УАПЦ в Києві. Українцям дали в розпорядження лише 3 церкви (автономісти мали 8 монастирів і 14 церков). Автономному єпископові Пантелеймонові, а не українським єпископам, передано в користування будинок, де раніше містилась ВПЦРада. Владикам Ніканорові та Ігореві створювали труднощі навіть в таких господарських справах, як проведення електрики й телефону, користування водопроводом і т. д. Згодом в УАПЦ відібрали і митрополиту палату, де жив архиеп. Ніканор і де містились канцелярії Вищого Церковного Управління.

Травень 1942 р. — У Полтаві організовано п'ятимісячні пастирські курси на 40 слухачів віком до 25 років, з яких згодом висвячено 34-ох священників. Це був один з небагатьох винятків. Німецька влада назагал суворо обмежувала або і взагалі забороняла вишкіл духовенства.

24 травня 1942 р. — В Луцьку відбулась хіротонія архим. Геннадія (Шиприкевича) на єпископа Січеславського (Дніпропетровського).

1 червня 1942 р. — Райхскомісар Еріх Кох видав «Розпорядження про правні відносини релігійних організацій на Україні», в якому проголошувалось свободу релігії та релігійних товариств, але одночасно всі Церкви, віровизнання і релігійні організації бралось під суворий контроль окупаційної влади.

23 червня 1942 р. — У Києві хіротонізовано архим. Володимира (Мальця) на єпископа Черкаського.

1 липня 1942 р. — Архиеп. Полікарп оголосив Архипастирський лист, в якому засудив напади на УАПЦ Автономної Церкви і відкинув усі наклепи та обвинувачення з боку її ієрархів.

15 липня 1942 р. — У Харкові, у Благовіщенському соборі митр. Ф. Булдовський у сослуженні десяти священників, відправив службу Божу українською мовою. Це було перше українське богослуження після багатьох років більшовицького поневолення.

27 липня 1942 р. — Після розмови з єп. Мстиславом, Харківський і Полтавський митр. Феофіл Булдовський приєднався до УАПЦ.

2 серпня 1942 р. — У Києві хіротонізовано архим. Платона Артимиюка на єпископа Заславського (пізніше Рівенського).

7 вересня 1942 р. — Київський генерал-комісар заборонив архиеп. Ніканорові титулувати себе адміністратором усїєї східно-української території і обмежив його діяльність лише до Києва, його околиць та тих місцевостей, де ще не було українських єпископів.

13 вересня 1942 р. — В Луцьку висвячено архим. Вячеслава (Лісицького) на єпископа Дубенського.

22 вересня 1942 р. — Київський генерал-комісар наказав єп. Мстиславі виїхати з Києва до 27 того місяця і заборонив йому

перебувати будь-де на Україні на захід від Дніпра і на території Київської генеральної округи по лівому боці річки. Метою цього наказу було заслати дуже активного і популярного серед народу єпископа Мстислава далеко від центру українського національно-церковного життя. Владика Мстислав зігнував цей наказ, за що пізніше поплатився арештом.

25 вересня 1942 р. — У Житомирі німецька окупаційна влада заарештувала єпископа УАПЦ Григорія (Огійчука). Він перебув у німецькому ув'язненні 8 місяців.

Вересень 1942 р. — Німецька окупаційна влада заборонила далі єпископські хіротонії на Україні.

4-6 жовтня 1942 р. — Не зважаючи на заборону німецької окупаційної влади, в Луцьку відбувся, у формі неофіційних нарад, Собор єпископів УАПЦ. В Соборі взяли участь митр. Олександр, митр. Полікарп, архиеп. Ніканор, єпископи — Ігор, Мстислав, Михайл, Геннадій, Сильвестер, Платон і Вячеслав. Головною темою обговорення була можливість поєднання з Автономною Церквою.

8 жовтня 1942 р. — У Почасві архиеп. Ніканор і єп. Мстислав від УАПЦ і митр. Олексій (Громадський) від Автономної Церкви, підписали акт про поєднання обох Церков в одну Українську Автокефальну Православну Церкву. Повідомлення про це з радістю зустріло українське громадянство. Однак, проти поєднання виступили про-російські єпископи Автономної Церкви, які примусили митр. Олексія відкликати свій підпис під Актом Поєднання. Німецька влада теж поставилась до поєднання вороже. Вона заборонила публікувати Акт Поєднання, а архиеп. Ніканорові заявили у київському гестапо, що влада не визнає поєднання, здійсненого без порозуміння з нею.

Жовтень 1942 р. — Німецька окупаційна влада заарештувала єп. Мстислава. Він пробув сім місяців в ув'язненні в Чернігові, Прилуках і Києві.

7 грудня 1942 р. — Митр. Полікарп вислав райхскомісарові України Еріхові Кохові протестного листа проти втручання німецької влади у справи Православної Церкви на Україні.

1942 рік. — На східніх українських землях відновлено біля тисячу парафій УАПЦ.

- Білоцерківський єп. УАПЦ Юрій Тесленко (висвяти митр. В. Липківського), прибув до Києва, де невдовзі помер від туберкульозу. Після звільнення з ув'язнення в 1940 р., він не мав права жити на Україні. Працював колгоспним сторожем біля Воронежа.

- У Холмі відкрито духовну семінарію.

- В СРСР припинено діяльність «Спілки воєвничих безвірників».

11 січня 1943 р. — Райхскомісар Кох оголосив розпорядження про нову організацію устрою Православної Церкви на Україні. Згідно з цим розпорядженням єпископи УАПЦ не мали права діяти поза кордонами генерал-комісаріатів, в яких вони жили. Влада митрополита Полікарпа обмежувалась до генерал-коміса-

ріяту Волинь-Поділля; заборонено скликати Собори єпископів усїєї Церкви; без згоди генерал-комісара не могли відбуватись хіротонї нових єпископів; призначення священників могло відбуватись лише за згодою гебітс-комісарів.

Березень 1943 р. — Німецька влада звільнила з ув'язнення Житомирського єп. Григорія. Після звільнення він зайняв єпископську катедру у Вінниці.

Квітень 1943 р. — Німці перевезли з тюрми гестапо в Прилуках до Києва єп. Мстислава. Він перебував під значними обмеженнями, без права відправляти богослуження.

4 травня 1943 р. — У Варшаві відкрито Православну духовну семінарію, до якої зголосилося багато української молоді.

7 травня 1943 р. — На дорозі з Почаєва до Дубна загинув від куль партизанів митр. Олексій (Громадський), першоєрарх Автономної Церкви, яка визнавала над собою зверхність Московської патріархії. Митр. Олексія поховано 9 травня у Крем'янецькому Богоявленському монастирі. Разом з ним загинув прот. Ф. Юркевич.

12 травня 1943 р. — Митр. Полікарп видав послання, в якому засуджував вбивство митр. Олексія і закликав молитися за спокій його душі.

6 червня 1943 р. — В Ковлі відбувся Собор Автономної Церкви, на якому новим Митрополитом обрано єп. Дамаскіна, який був висвячений на єпископа 1940 р. в Москві.

15-16 липня 1943 р. — В містах Волині німці провели масові арешти української інтелігенції. Серед заарештованих було багато українських священників. Були заарештовані члени адміністрації митр. Полікарпа. Багатьох заарештованих німці згодом розстріляли. Гестапівці вдерлися до помешкання самого митрополита і вчинили там бешкет, обвинувачуючи його в переході до злочинців. Потім його залишили. У відповідь на протест митр. Полікарпа, генерал-комісар перервав з ним всі відносини.

16 серпня 1943 р. — Представники німецького генерал-комісара в Луцьку викликали єп. Платона й домагалися, щоб він вплинув на духовенство, а воно на населення, щоб воно припинило повстанську боротьбу проти німців. Єп. Платон заявив німецьким представникам, що у нього немає аргументів, щоб зупинити протинімецьку боротьбу. Німці повинні змінити свою політику відносно українців.

4 вересня 1943 р. — Й. Сталін у присутності В. Молотова прийняв митр. Сергія, митр. Олексія і митр. Миколая. Митрополит Сергій висловив від імені Російської Православної Церкви бажання скликати Собор для вибору патріарха — вперше після смерті патріарха Тихона. Сталін, якого російська Церква підтримала у війні проти нацистів, дав свою згоду.

8 вересня 1943 р. — У Москві проголошено Московським патріархом митр. Сергія і висвячено нових єпископів РПЦ.

Вересень 1943 р. — На Волині з рук партизанів загинув єп. Автономної Церкви Мануїл (Тарнавський).

13 жовтня 1943 р. — В Генерал-Губернаторстві відбувся Собор єпископів, на якому оголошено спеціальне послання у зв'язку з вибором митр. Сергія Московським патріархом. У посланні гостро засуджено радянську церковну політику.

15 жовтня 1943 р. — Німці, мстячись за атентат партизанів на службовця Райхскомісаріату в Рівному, розстріляли багатьох в'язнів рівненської в'язниці, серед них і близького співробітника митр. Полікарпа — о. Миколу Малюжинського та члена Церковного управління при єп. Платона — о. Володимира Мисечка.

Осінь 1943 р. — Німці почали масово палити села і церкви на Волині з помсти за діяльність повстанців. У с. Малині на Дубенщині спалено церкву повну людей. Подібно були спалені церкви з вірними у селах — Велика Городниця на Дубенщині, Губків на Костопільщині і багатьох інших. В деяких випадках палили цілі села з церквами, а людей вимордовували.

Грудень 1943 р. — З наближенням радянських військ, більшість єпископату УАПЦ була змушена покинути українські землі і виїхала до Варшави, де ним заопікувався митр. Діонісій.

1943 рік. — Православна Церква в Генерал-Губернаторстві зазнавала дедалі більших переслідувань. Священики були обтяжені великими податками, за невиконання яких їх суворо штрафували. За повстанську діяльність німці мстились на невинному населенні.

- При Раді народніх комісарів СРСР створено Раду для справ РПЦ.

- Українські православні парафії в Хорватії зазнали жорстоких переслідувань. Загинули священики о. Крижанівський і о. Мойсеєнко.

13 січня 1944 р. — З Луцька виїхав до Варшави митр. Полікарпа. На Україні не залишилось жодного єпископа УАПЦ.

Лютий 1944 р. — За згодою митр. Діонісія і архієп. Палладія у Львові засновано парафію УАПЦ. Її настоятелем призначено о. О. Попова.

- Московська патріархія призначила митрополитом Київським і екзархом Російської Православної Церкви на Україні росіянина Іоана (Соколова).

11 березня 1944 р. — В українській греко-католицькій церкві Преображення Господнього у Львові вісім священиків УАПЦ на чолі з о. Поповим відправили панахиду за спокій душі Т. Шевченка. Наступного дня така сама панахида була відправлена також в українській православній церкві.

11 березня — 8 квітня 1944 р. — У Варшаві в митрополічій залі засідань відбувся Собор єпископів УАПЦ під головуванням митр. Полікарпа. На Соборі було прийнято «Тимчасове Положення про управління святої Української Автокефальної Православної Церкви» і створено Священний Синод, як виконавчий орган Церкви. За заслуги митр. Діонісія для української Церкви,

Собор постановив, щоб єпископи поминали його під час богослужень.

15 травня 1944 р. — У Москві помер на 77-ому році життя Московський патріарх Сергій.

1 липня 1944 р. — Гестапо зробило обшук у церкві св. Юрія у Львові.

1944 рік. — Стараннями єп. Мстислава, вся ієрархія УАПЦ виїхала — перед наближенням більшовицьких військ — на Захід. Спеціальним транспортом виїхали митр. Полікарп, архиеп. Ніканор, архиеп. Геннадій, архиеп. Михаїл, єп. Григорій, єп. Платон, єп. Володимир, єп. Сильвестер і єп. Вячеслав. Разом з ними виїхало також багато священників з родинами. Транспорт єпископів і духівництва виїхав з Варшави до Криниці, з Криниці через Тренчин на Словаччині — до Братіслави, згодом до Кісінгену, Грацу і Марбургу. В Марбургу єпископи і духівництво з родинами жили у вагонах повні два тижні, переживаючи майже щодня бомбардування. Потім німці поділили транспорт і біля 140 осіб вислали до Бреслау, де вони перебували три місяці. В Марбургу під час бомбардування загинув батько єп. Мстислава Іван Скрипник і сестра Зінаїда Танько з Полтави, а також дружина і дочка прот. Б. Яковкевича.

• З відступом німців з України із складу єпископату УАПЦ під більшовиками залишився лише митр. Феофіл Булдовський у Харкові, старий і тяжко хворий, який невдовзі помер. Залишилися ієрархи Автономної Церкви: Чернігівський архиеп. Симон, Луцький єп. Іов, Білгородський єп. Панкратій, Полтавський єп. Веніамин і єп. Нікодим, який перебував у Почаївській Лаврі. Ще до закінчення війни помер єп. Нікодим. Решта єпископів Автономної Церкви, боячись за своє життя, виїхали на Захід, де увійшли в склад Зарубіжної Російської Православної Церкви. Архиеп. Антоній (Марценко) і єп. Іван (Лавриненко) залишилися в Чехословаччині і визнали юрисдикцію Московської патріархії.

• При Раді народніх міністрів СРСР створено Раду для справ релігійних культів.

2 лютого 1945 р. — На Помісному Соборі РПЦ обрано Московським патріархом митр. Олексія (Сіманського). Собор прийняв «Положення про управління Російською Православною Церквою».

Осінь 1945 р. — З м. Пельтену біля Відня повернувся до Варшави першоієрарх Православної Автокефальної Церкви в Польщі митр. Діонісій.

1945 рік. — Українському єпископатові і священникам УАПЦ, які перебували в Німеччині, німці рішуче заборонили обслуговувати православних українців — втікачів і тих, що були на примусових роботах.

1 листопада 1945 р. — В Луцьку відкрито Волинську духовну семінарію.

19 січня 1946 р. — У Львові під час свята Йордану українське греко-католицьке і православне духовництво освятило воду. При великому здиві народу освячення відбулося на площі біля Міської Ради.

8-10 березня 1946 р. — На т. зв. Соборі у Львові насильно прилучено Українську Греко-католицьку Церкву до РПЦ.

14-17 березня 1946 р. — В Еслінгені (Зах. Німеччина) відбувся Собор єпископів УАПЦ, на якому визначено форми діяльності Церкви в нових умовах і терени діяльності окремих єпископів.

1946 рік. — Невдовзі після прилучення Карпатської України до СРСР, Мукачівсько-Пряшівська православна єпархія, яка була в юрисдикції Сербського патріарха, перейшла в юрисдикцію Московської патріархії.

• У Львові почав виходити православний журнал українською мовою «Єпархіяльний вісник». Його видавцем було Львівсько-Тернопільське єпархіяльне управління.

1947 рік. — В СРСР, включно з Україною, створено на місці колишньої «Спілки воєвничих безвірників» — «Товариство для поширення політичних і наукових знань».

Весна 1948 р. — У Варшаві заарештовано першоєрарха Православної Автокефальної Церкви в Польщі митр. Діонісія за відмову віддати Московського патріарха Олексія. Після кількомісячного перебування в тюрмі, він був позбавлений польським урядом становища голови Церкви.

22 червня 1948 р. — В листі до Московського патріарха Олексія митр. Діонісій, будучи під постійним тиском, визнав «тимчасовість і канонічну неповноту» автокефалії Православної Церкви в Польщі з 1924 року. У відповідь на цей лист патріарх Олексій позбавив його титула «блаженніший», залишивши титул митрополита, «дарував» автокефалію Православній Церкві в Польщі, яку очолив німецький колоніст з Волині архiep. Тимофій (Шреттер). Невдовзі після цього, висвячено двох нових єпископів — росіянина Михаїла (Кедрова) і білоруса Юрія (Кореністова) і рівночасно закрито православний богословський факультет на Варшавському університеті.

1948 рік. — У Києві відновлено духовну семінарію.

• Розпочато реставраційні роботи у Володимирському соборі.

• Волинська духовна семінарія в Луцьку дала перших випускників, багато з яких були висвячені на священників. В той час ректором семінарії був прот. Н. Тучемський, інспектором — В. Осташевський, а опікуном — Волинський і Рівенський єп. Варлаам.

• Після смерті патріарха Румунської Православної Церкви Нікодима, новим патріархом обрано монаха Юстиніяна. Йому були підпорядковані православні українці, які жили в Румунії.

1949 рік. — Московська патріархія і емігрантська Російська

Православна Церква виступили проти УАПЦ і зокрема проти архиеп. Мстислава. У відповідь на цю російську протиукраїнську кампанію, в українській пресі появилася низка статей на захист української Церкви. Були вислані протестні листи до Царгородської патріархії.

• У с. Турковці на Волині більшовики знищили жіночий монастир.

1950-ті роки. — На Україні поширили свою діяльність прихильники ІПЦ (Істинно Православної Церкви). Почалися переслідування цієї Церкви та її керівників — Миколи Гончаренка, Марії Боровської, колишнього монаха Києво-Печерської Лаври Серафима Шевцова, священника Ігнатія Поре та інших.

Липень 1951 р. — Московська патріархія призначила головою Православної Церкви в Польщі архієпископа Львівського і Тернопільського Макарія (Оксіюка). Царгородський патріарх не визнав цього призначення і далі уважав першоієрархом Православної Церкви в Польщі митр. Діонісія.

23 листопада 1951 р. — Московський патр. Олексій підписав акт про автокефалію Православної Церкви в Чехословаччині, яку очолював екзарх Московської патріархії в Чехословаччині росіянин митр. Елеферій.

1951 рік. — У Польщі помер Вроцлавський єп. Михаїл (Кедров).

Грудень 1953 р. — На Україні відбулася хіротонія двох нових єпископів РПЦ: намісника Києво-Печерської Лаври Нестора Тигая висвячено на єпископа-вікарія Київської єпархії, а намісника Почаївської Лаври Інокентія Леоферова — на єпископа Кіровоградського і Миколаївського.

Єп. Інокентій, росіянин, нар. 1890 р. у Вологодській обл., відомий із статей антиукраїнського характеру в «Журнале Московской патриархии»,

1953 рік. — У Польщі висвячено архим. Степана Рудика на єп. Вроцлавського.

7 жовтня 1954 р. — В Нью-Йорку перед спеціальною Комісією Конгресу США (Комісія Керстена) архиеп. Мстислав свідчив про знищення радянською владою УАПЦ та про переслідування вірних в СРСР.

1954 рік. — На Україні висвячено економа Києво-Печерської Лаври, архим. Євменія (Євгена Хорольського) на єпископа Чернівецького.

• В Києво-Печерській Лаврі було 89 монахів, а в інших трьох київських монастирях — 668 монахів і монахинь.

• В Тулі загинув за нез'ясованих обставин Тульський архиеп. Антоній (Марценко), який під час війни під німецькою окупацією був у складі Автономної Церкви. Архиеп. Антоній залишився під

більшовиками і згодом був призначений Тульським архієпископом, не маючи права повертатися на Україну.

- У Польщі було 4 православні єпархії (Варшавська, Лодзька, Білостоцька і Вроцлавська), одна духовна семінарія і два монастирі (чоловічий в Яблочному і жіночий в Грабарці Білостоцького воєвідства).

- У Польщі почав виходити російською і польською мовами православний журнал «Церковный вестник».

1955-1956 роки. — В Москві вперше видано Біблію в перекладі на російську мову з церковно-слов'янської. Згодом виходили й інші книжки релігійного змісту російською мовою, переклади таких книжок мовами інших народів СРСР заборонено. Московська патріархія в друкуванні богослужбових книг церковно-слов'янською мовою почала вперше вживати російські букви і нову ортографію.

1957 рік. — Уряд СРСР за допомогою Московської патріархії підпорядкував їй юридично або пов'язав з нею Православні Церкви Польщі, Чехословаччини, США, Канади, Китаю, Японії й інших країн.

1959 рік. — На Україні почали закривати рештки уцілілих чоловічих монастирів. Монахи з закритих монастирів почали переїздити до Почаївської Лаври.

- Органи радянської влади конфіскували у Почаївської Лаври десять гектарів землі, фруктовий сад, теплицю, сушилку, господарський склад, будинок садівника та інші приміщення монастиря.

- Під загрозою кари, молоді заборонено брати будь-яку участь у богослуженнях і у церковних хорах. У багатьох містах заборонено священикам відправляти похорони на цвинтарях. Виріб свічок для церков обмежено до мінімуму.

- Колишній екзарх Московської патріархії на Україні митр. Миколай Ярушевич потрапив в неласку за виступи в обороні Церкви.

15 березня 1960 р. — У Варшаві помер митр. Діонісій (Валединський), церковна діяльність якого тісно пов'язана з Україною і Українською Православною Церквою; нар. 16. V. 1876 в Муромі в Росії; предки його походили з Закарпаття, 1900 — закінчив Казанську духовну семінарію; 1902-1911 — ректор Холмської духовної семінарії; 1911-1913 — настоятель Російської посольської церкви в Римі; 21. IV. 1913 висвячений на єпископа Крем'янецького Антіохійським патріархом Григорієм в Почаївській Лаврі; 1918 — член Всеукраїнського Церковного Собору в Києві; 1919 — правлячий єпископ Волині під польською окупацією; 27. II. 1923 — вибраний Варшавським митрополитом і очолив Православну Церкву в Польщі; домігся одержання автокефалії Православної Церкви в Польщі від Царгородської патріархії 13. XI.

1924; 1939-1940 — інтернований німцями; 24. XII. 1941 — затвердив Адміністрацію Автокефальної Православної Церкви на українських землях, окупованих німцями; очолюючи Православну Церкву в Польщі висвятив українських єпископів — єп. Полікарпа (Сікорського), єп. Іларіона (проф. Огієнка), єп. Палладія (Видибіду-Руденка); 1944 — виїхав до Австрії, звідки повернувся назад до Польщі; 1945 — усунутий насильно польською комуністичною владою від керування Православною Церквою; до 1952 р. був інтернований або перебував під поліційним наглядом; 1958 — переїхав до Варшави, де й помер два роки пізніше.

1960 рік. — У Почаївській Лаврі органи радянської влади відібрали «архиєрейський дім», який служив будинком для нічлігів, а також всі навколишні будівлі. Каральні заходи посилювали репресії проти монахів і прочан.

• Київський університет і Київський педагогічний інститут підрахували, що на Україні віруючі становлять 15-20% дорослого населення.

13 грудня 1961 р. — На 69 році життя помер колишній єкзарх Московської патріархії на Україні (1939-1941) митр. Миколай Ярушевич. Він був відомий своєю лояльністю до радянської влади і співпрацею з органами безпеки. Був керівником зовнішніх церковних зв'язків Московської патріархії. За два роки перед смертю почав виступати на захист Церкви в СРСР, за що опинився в неласці, включно з заборобою служити. В Москві поширилась чутка, що він був убитий в лікарні.

1961 рік. — Згідно з рішенням радянської влади, т. зв. двадцятки, які відповідали перед владою за користування церквами, не могли більше мати у своєму складі священників.

• Т-во «Знання» почало видавати у Києві антирелігійний місячник «Войовничий атеїст».

• Спеціальна комісія, покликана для обстеження монахів Почаївської Лаври, визнала ряд монахів психічно хворими за їхні релігійні переконання і віру в Бога. Монахів Мірчука, Шворука, Голованова запроторено до психіатричних тюрем.

• У Почаєві на Лаврському кладовищі міліціонер Зінко Максим'юк спалив з наказу партійної організації церкву св. Миколая.

• В Іркутську відбувся суд над архієп. Веніаміном Новицьким, який в час Другої світової війни перебував в юрисдикції Автономної Церкви.

Лютий 1962 р. — Київське радіо повідомило, що в 1961 р. в Одеській обл. ліквідовано 68 церковних громад, а 75 церков перетворено в клуби й бібліотеки; у Дніпропетровській обл. з діючих у 1958 р. 180 парафій, в 1962 році залишилося 40.

8 березня 1962 р. — КДБ заарештувало намісника Почаївської Лаври архимандрита Севастіяна. В той час вилучено багато документації Лаври — бухгалтерські книги, матеріали Почаївського духовного Собору тощо.

13 березня 1962 р. — Спеціальна комісія, в більшості з офіцерів КДБ, обстежуючи монахів Почаївської Лаври, визнала ряд молодих монахів придатними до військової роботи і вислала їх на примусові роботи на далекій Півночі СРСР.

20 травня 1962 р. — У Варшаві помер митрополит Варшавський і всієї Польщі Тимофій (Шреттер). Митр. Тимофій нар. 1900 р. і був висвячений на єпископа 1938 р. Новим митрополитом Православної Церкви в Польщі обрано архієпископа Лодзького і Познанського Юрія Кореністова, білоруса, що був висвячений на єпископа в Пінську 8. II. 1942 р.

14 червня 1962 р. — Газета «Комсомольская правда» повідомила, що протягом останніх кількох років у Волинській обл. закрито 180 церков, а в роки 1959-1960 у Черкаській обл. ліквідовано 40 церковних громад і парафій.

23 вересня 1962 р. — У «Радянській культурі» появилася репортаж О. Мусієнка «Грибниці під сонцем», в якому автор гостро виступив проти Луцької духовної семінарії. О. Мусієнко звинувачував адміністрацію семінарії, її керівників і вихованців «у злочинній діяльності».

• Київська газета «Радянська культура» повідомила, що на Волині з 378 церков закрито біля 200.

1962 рік. — З Почаївської Лаври виселили 70 монахів; залишилося лише 36.

• На організоване радянською владою «прохання» колишніх віруючих у селах Гірнополомка, Мулиші, Скобелка, Липа, Берестечко закрито українські православні церкви.

• Закрито Київську духовну семінарію.

• Припинено видання журналу «Православний вісник», органу єпарха Московської патріархії на Україні.

11 липня 1963 р. — Каральні радянські органи влаштували погром мешканців Почаєва. Вони вдиралися до приватних домів, вибивали вікна, ламали двері, були людей і прочан, які прибули в Почаїв, конфіскували Біблії, ікони, хрестики. Багатьох людей заарештовано.

9-12 вересня 1963 р. — Напередодні і в день свята св. Преподобного Іова (10. IX) каральні радянські органи влаштували облогу Почаєва, щоб нікого з прочан не допустити на урочисті святкування. В день свята заборонено приїзд будь-якого транспорту до Почаєва — автобусів, таксі, автомашин. Агенти КДБ і міліція охороняли всі шляхи до Почаєва. Ієродиякона Андрія (Щура), який пробував поїхати в Москву і переслати протестну заяву до ООН, було заарештовано.

Грудень 1963 р. — Київський антирелігійний журнал «Войовничий атеїст» (ч. 12) опублікував скеровану проти УАПЦ статтю М. Коваля «На звивистих шляхах». У статті УАПЦ названо «антирадянською контрреволюційною організацією»; багато уваги присвячено митр. Полікарпові, митр. Ніканорові і архієп.

Мстиславі; згадується також митр. Феофіла, митр. Іларіона і архієп. Ігоря.

1963 рік. — Києво-Печерську Лавру знову перетворено на державний музей. Вперше її зроблено музеєм в 1926 р. Під час німецької окупації її було відкрито. До 1961 р. у ній жили монахи.

30 березня 1964 р. — Московська патріархія призначила новим митр. Київським і екзархом Російської Православної Церкви на Україні на місце митр. Іоана (Соколова) Іоасафа (Лелюхіна), також росіянина.

Весна 1964 р. — У с. Сикуні на Волині закрито церкву, в якій зберігалась інвентарна книга з записом Т. Шевченка.

20 грудня 1964 р. — У Почаєві каральні радянські органи влаштували погром монахів Почаївської Лаври і віруючих міста. Багатьох штрафували, били, ув'язнювали.

1960-1964 роки. — В Україні закрито майже половину православних церков, 29 з усіх 38 монастирів, Київську духовну семінарію.

1964 рік. — Журнал «Войовничий атеїст» перейменовано на «Людина і світ».

• У Полтавській єпархії залишилося 52 відкриті церкви. 1958 року їх було 340.

Квітень 1965 р. — Закрито Луцьку духовну семінарію.

15-16 липня 1965 р. — Каральні радянські органи влаштували погром прочан Почаївської Лаври, які, не маючи місця для ночівлі, спали на Лаврському кладовищі. Сплячих людей били, вивирали їм волосся, відбирали гроші і особисті речі.

1965 рік. — У Черкаській області 85% православних церков і молитовних будинків знаходилися в сільських місцевостях.

• Раду для справ РПЦ (створену 1943 р.) і Раду для справ релігійних культур (створену 1944 р.) при Раднаркомі СРСР, об'єднано в Раду для справ релігії при Раді міністрів СРСР. У всіх республіках Рада має своїх «уповноважених для справ релігії» при республіканських Радах міністрів, які підпорядковані Раді в Москві. Уповноваженим на Україні призначено К. З. Литвина.

• На початку 1960-их років на Україні закрито сотні парафій. В Одеській єпархії з 400 парафій закрито 210, у Волинській — 180, Житомирській — 68, Полтавській — 43, Черкаській — 40, у Києві — 17 (з 25), в Одесі — 14 (з 23). У всьому СРСР з 20-25 тис. відкритих церков у 1958 р., залишилося лише 8 тис.

1966 рік. — Московська патріархія призначила екзархом РПЦ на Україні митр. Філарета (Денисенка) українця, родом з Донеччини.

22 квітня — 13 травня 1968 р. — Архієпископ УПЦ у США Мстислав (Скрипник) брав участь у Міжнародній конференції Прав Людини в Тегерані, яку скликала ООН.

Травень 1968 р. — В наслідок масових протестів українських вчених, письменників і вірних, Держбуд УРСР вирішив не руйнувати ансамблю будинків Києво-Могилянської академії, а перетворити їх на музей.

1968 рік. — У Києві знову почав виходити «Православний вісник», орган екзарха Московської патріархії на Україні, появу якого було припинено в 1962 р.

1970 рік. — У Чернігові залишилась відкритою лише одна церква.

1974-1975 роки. — Радянські органи влади не допустили до богословських семінарій кандидатів-українців: І. Г. Кучеренка (який пробував дістатися до американського посольства в Москві), В. Д. Поповича (брата українського політ'язня Оксани Попович), Е. С. Стратійчука (Ів.-Франківськ, дядько якого живе в Англії), П. М. Кузьміна (Тернопільська обл.), Д. С. Лисюка (депутата сільради, Тернопільська обл.).

21 січня 1976 р. — Митрополит УПЦеркви у США і УАПЦ в діаспорі Мстислав виступив на захист українського православного священика о. Василя Романюка, довгорічного в'язня тюрем і концтаборів СРСР. Митрополит звернувся в його обороні до Вселенського патріарха Димитрія I, до ієрархів та керівників православних, католицьких і протестантських Церков, до провідників гуманітарних організацій і державних керівників. У відповідь на своє звернення митр. Мстислав одержав багато листів, в яких висловлено бажання допомогти у звільненні о. В. Романюка.

1976 рік. — Згідно з даними, оголошеними головою Ради для справ релігій при РМ УРСР К. Литвином, на Україні було 4,500 парафій РПЦ та понад 1,100 громад Євангельських Християн Баптистів (ЄХБ).

Червень 1977 р. — Колишній монах Почаївської Лаври Микола Ігнатенко написав відкритого листа на захист віри й релігії на Україні. Лист поширено в самвидаві. На відміну від багатьох листів і звернень в церковно-релігійних справах, які були писані російською мовою, лист М. Ігнатенка написаний українською.

Листопад 1980 р. — Відділи КДБ і міліції оточили будинок екзарха України митр. Філарета в Києві і зробили ґрунтовний обшук. Присутні в будинку працівники і священики були піддані брутальному особистому обшукові.

13 серпня 1981 р. — У о. П. Здрілюка у Києві зроблено обшук. Вилучено 57 видань релігійної літератури.

Серпень 1981 р. — Влада прогнала з Почаївської Лаври ігу-

мена Лаври Апеллія, регента монаха Нестора, ігумена Пітірима. Раніше прогнано архим. Ісаю.

15 січня 1982 р. — Уповноважений Ради у справах релігії М. Донченко заборонив о. П. Здрілюкові служити у Вознесенській церкві в Києві.

4 червня 1986 р. — У Києві заарештовано українського православного діяча Павла Проценка. Підчас обшуків помешкань кільканадцяти віруючих, вилучено багато релігійної літератури й видань. Серед заборонених матеріялів був заклик у справі відкриття Києво-Печерської Лаври з нагоди 1000-ліття хрещення Київської Руси, рукопис «Катакомбна Церква на Україні» та багато інших рукописів і видань.

Листопад 1986 р. — У Києві засуджено до 3 р. ув'язнення Павла Проценка за зберігання релігійних видань і релігійну діяльність.

БІБЛІОГРАФІЯ

Бібліографія видань і публікацій про УАПЦ, про інші Православні Церкви на землях України під різними окупаціями в роках 1917-1985, про мартирологію Церкви і вірних та про боротьбу з релігією розміщена за таким пляном:

I. Публікації окремими книгами. Розділ цей поділено на три частини: а) книги, які появилися українською мовою; б) іншими мовами, які вживають латинську абетку; в) російською мовою.

II. Публікації у збірниках, альманахах, окремих книгах, журналах і газетах подано за таким самим порядком, як в розділі I.

Окремо виділено бібліографію радянських публікацій проти Православних Церков і релігії на Україні, чи тих, які мають відношення до православного релігійно-церковного життя і діяльності на Україні.

Обидві частини подано за абеткою. Публікації того самого автора, опубліковані в різний час, подано за хронологічним порядком.

Опублікована бібліографія не претендує на повноту. Це перша спроба такого роду, яка повинна бути поштовхом для інших дослідників шукати й інші публікації та доповнювати цю бібліографію.

Упорядникам цього Збірника, співробітникам і Видавництву не вдалося опрацювати багатьох періодичних видань, які появлялися на землях України і в діаспорі в роках 1917-1985. Деякі бібліографічні доповнення будуть опубліковані у IV томі «Мартирології».

У бібліографії застосовано такі скорочення:

Бавнд Брук — Б.Б.; Балтимор — Б.; Берлін — Бер.; Буенос-Айрес — Б.А.; Варшава — Вар.; Відень — В.; Вінніпег — Він.; Володимир Волинський — В. В.; Вотербурі, Кон. — Вот.; Детройт — Д.; Джерзі Ситі, Н. Дж. — Дж. С.; Едмонтон — Е.; Інгольштад — Ін.; Київ — К.; Краків — Кр.; Ленінград — Лн.; Лондон — Лон.; Лос Анджелес — Л.А.; Луцьк — Лц.; Львів — Л.; Москва — М.; Мюнхен — Мю.; Новий Ульм — Н.У.; Нюрнберг — Нб.; Нью-Йорк — Н.Й; Париж — Пар.; Прага — П.; Рим — Р.; Торонто — Т.; Філядельфія — Ф.; Харків — Х.; Чернівці — Ч.; Чикаго — Чк.; Штутгарт — Шт.

І. ПУБЛІКАЦІЇ ОКРЕМИМИ КНИГАМИ

Українською мовою

- «*Антирелігійні диспути*». Матеріяли апологетів (захисників) Христової віри. 1923-1925 роки. [Без автора]. — Машинопис, копія оригіналу. Із збірки Ф. Бульбенка. Архів УВАН ім. Д. Антоновича у США, Н. Й., 13 стор.
- Баран С., *По неволі — Відродження*. Українська Православна Церква Холмщини і Підляшшя на новій дорозі. — Кр., «Українське Видавництво», 1940, 43 стор.
- Біднов В. проф., *Церковна справа на Україні*. — Тарнів, Благодійне В-во «Українська Автокефальна Церква», 1921, 48 стор.
- Білон П., прот., *Спогади*. — Пітсбург, 1952.
- Братерський І. [В. Чехівський], *Церковне панство на Україні*. — К., «Робітничка книгарня», ч. 2, 1918, 16 стор.
- Ваврик В., о., ЧСВВ, *Комунізм а релігія*. — Н.Й., «Слово доброго пастиря», 1950, 32 стор.
- «*Винувальний висновок у справі контр-революційної організації Спілка Визволення України*». (За винуваченням С. Єфремова, В. Чехівського та інших). — Х., [Народній комісаріят юстиції], 1930, 232 стор.
- Вінтер Е., *Візантія та Рим в боротьбі за Україну (955-1939)*. — П., 1944.
- Власовський І., *Канонічні й історичні підстави для автокефальної Української Православної Церкви*. — Автсбург, 1948, 23 стор.
- , *Кисво-Печерська Лавра та її історичне значення*. — Т., 1966, 42 стор.
- , *Нарис історії Української Православної Церкви*. Том IV, частина перша. Н.Й.-Б.Б., УАПЦ в США, 1961, 384 стор.; том IV, частина друга. 1966, 416 стор.
- «*Внутрішній статут св. Автокефальної Православної Церкви в Польщі*». — Вар., 1942.
- Гарашенко І., о., *Матеріяли до історії Української Автокефальної Православної Церкви*. Збірник присвячений 50-ти літтю відродження УАПЦеркви та світлій пам'яті автора. — Н.Й.-Чк., Українське Православне Братство ім. митр. В. Липківського, 1975, 440 стор.
- Гаяк С., прот., *Від церковного престола до Берези за дроти*. — Він., Бібліотека Літопису Волині, ч. 1, 1955, 49 стор.
- «*Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору в м. Києві 14-30 жовтня н.с. 1921 р.*». Друге видання. — Франкфурт-на-Майні-Дармштадт, 1946.
- «*Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору в м. Києві 14-30 жовтня н.с. 1921 р.*». I. Канони УАПЦ; II. Ухвали Собору в окремих питаннях життя української Церкви; Головні засади УАПЦ: I. Автокефальність, II. Соборноправність,

- III. Національність, IV. Незалежність від світської влади. — Н.У., Українське Православне Братство ім. митр. В. Липківського, 1965, 60 стор.
- Дорошенко Д., *Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу*. — Бер., 1940, 69 стор.
- Дублянський А., *Тернистим шляхом. Життя митрополита Ніканора Абрамовича*. — Лон., В-во УАПЦ, 1962, 80 стор.
- «*Єпископ Євген Бачинський*». — Мю.-Інгольштадт, Краєва Рада УАПЦ-Соборноправної в Західній Німеччині, 1956, 32 стор.
- «*За українську мову в богослуженні*». Процес Петра Колесника. — Лц., «Українська нива», 1933, 32 стор.
- Захарович А., *Сучасний стан Православної Церкви в Україні*. — Мю., «Самостійник», 1965, 14 стор.
- Іларіон, митр., *Приєднання Церкви української до московської в 1686 році*. Видання друге. — Вар., Благодійне в-во «Українська Автокефальна Церква», 1922, 16 стор.
- , *Приєднання Церкви української до московської в 1686 році*. Видання п'яте. — Він., «Наша культура», 1948, 68 стор.
- «*Історична записка про минуле життя Української Православної Церкви і відродження її автокефалії*»; Всеукраїнська Православна Церковна Рада, «*До братів-українців, що розсіяні на терені Західньої і Центральної Європи*». — Мю.-Нб., Краєва Церковна Рада УАПЦ в Західній Німеччині, Церковно-історична комісія, Матеріали для історії УАПЦ, No. 3-4, 1954, 6 + 4 стор.
- Коржан М., митр. прот., *Причинки до історії Унії на Холмщині*. — Мю., 1966, 21 + 26 стор.
- «*Коротка історія Православної Церкви*». Шт., 1948.
- Косоноцький В., *Процес за православні церкви*. Частина перша. Волинь і Полісся. — Вар., Українська Парляментарна Репрезентація, 1930.
- Краль В., *Українська Автокефальна Православна Церква*. — Мю., в-во «Ukraine», 1968, 16 стор.
- Купранець О., о., ЧСВВ, *Перші роки Православної Церкви в новій Польщі*. Перша частина. — Йорктон, Саск., Бібліотека Логосу, 1955, 40 стор.
- , *Православна Церква в міжвоєнній Польщі 1918-1939*. — Р., Записки ЧСВВ, Серія II, секція I, 1974, 235 стор.
- Кушніренко М., *Суспільно-господарський побут села Ізи в Карпатській Україні*. — У кн.: «Збірник Українського Наукового Інституту в Америці». Сент Пол, Мінн.-П., 1939, 44 стор.
- Кущинський Антін, *Коротка історія Української Православної Церкви*. — Чк., 1971, 104 стор.
- Липинський В., *Релігія і Церква в історії України*. — Ф., 1925.
- , *Церква й релігія в історії України*. — Л., 1933.
- , *Унійні «змагання» Польщі посеред православних*. — Йорктон, Саск., Бібліотека Логосу, Тт. XI, XIV, XV, 1955-1958, 44 + 33 + 32 стор.

- Липківський В., митр., *Слово Христове до українського народу*. [160 проповідей митр. В. Липківського]. — Він., 1934.
- , *Українська Православна Церква*. Коротка історія. — Він., Консисторія Української Греко-Православної Церкви в Канаді, 1934, 36 стор.
- , *Слово Апостольське до вірних Христової Церкви*. 50 проповідей на неділі і свята. — Він., Українська Православна Автокефальна Церква, 1936, 217 стор.
- , *Історія Української Православної Церкви*. Розділ 7-ий. Відродження української Церкви. З власноручною допискою — Єпископ Мстислав, 1942 р. — Машинопис, оригінал. — Архів УАПЦ у США, Б.Б., 177 стор.
- , *Відродження Церкви в Україні 1917-1930*. — Т., «Добра книжка», 1959, 335 стор.
- , *Історія Української Церкви*. Розділ VII. Ред. о. С. В. Савчук. — Він., Українська Греко-Православна Церква в Канаді, 1961, LXXXVII + 181 стор.
- , *Проповіді на неділі й свята*. Слово Христове до українського народу. — Чк., Українське Православне Братство ім. митр. В. Липківського, 1969.
- , *Православна Христова Церква українського народу*. [Друге видання]. — Мю., Православна Церковна Рада УАПЦ, 1951, 32 стор.; Н.Й., «Наша батьківщина», 1972, 42 стор.; Н.Й., 1974, 32 стор.
- , *Листи 1933-1937*. — [Л.А.], Українське Православне Братство ім. митр. В. Липківського, 1980, 50 + 44 стор.
- «*Листи митрополита Василя Липківського до о. Петра Маєвського*». Від 1933 до 1937 р. включно. — Л.А., 1953, 47 стор.
- Лотоцький О., *Українські джерела церковного права*. — Вар., 1931, 318 стор.
- , *Церковно-правні основи автокефалії*. — Вар., Друкарня синодальна, 1931, 16 стор.
- , *Церковна соборність*. — Лц., 1932, 32 стор.
- , *Автокефалія*. Том I. Засади автокефалії. — Вар., Праці Українського Наукового Інституту, том XVI, 1935, 207 стор.; Том II. Нарис історії автокефальних Церков. Вар., Праці Українського Наукового Інституту, том XXX, 1938, 561 стор.
- , *Українські джерела церковного права*. — Б.Б.-Н.Й., В-во св. Софії УПЦ в США, 1984, 306 стор. [Передрук].
- Малюженко Л., *Київ за 1942 рік*. — К., Управа міста Києва, Статистичний відділ, 1943.
- Марчак І., *З мучеництва Холмицини на Білгородщині*. — Він., Літопис Волині, ч. 3, 1957, 57 стор.
- «*Матеріали до Патерика Української Автокефальної Православної Церкви*», ч. 1. Уложив прот. М. Явдась. — Мю., УАПЦ, 1951, 49 стор.
- Міллер М., *Знищення Православної Церкви більшовиками*. — Мю., Український збірник, кн. 10. Інститут для вивчення ССРСР, 1957, 60 стор.

- Мстислав [Скрипник] митр., *На сторожі Божого скарбу*. Доповідь Владика Мстислава на VII Соборі УПЦ в ЗСА. — Б.Б., УПЦ в США, 1972, 44 стор.
- «*Накази церковним Соборам і церковним Радам УАПЦ*». Видані у м. Києві Всеукраїнською Православною Церковною Радою в 1927 році. — Вот., 1960, Українське Православне Братство ім. митр. В Липківського, 64 стор.
- Огієнко І., *Підвалини Української Православної Церкви*. — Тарнів, 1921.
- , *Українська Церква*. Том I-II. — П., 1942.
- Олійник П., *Лихоліття Холмицини і Підляшшя*. — П., 1941.
- Островський В., *Хрест отця Василя*. Повість з життя волинського духовенства. — Вар.-Холм-Рівне-Луцьк, «Наша бесіда», 1926, 102 стор.
- Пігуляк І. М., *Українська Православна Церква в румунських ярмі і буковинці в Канаді*. — Він., «Український голос», 1927, 32 стор.
- «*Підвалини Української Православної Церкви*». — К., ВПЦР, 1921, 16 стор.
- «*Підвалини Української Православної Церкви*». [Передрук]. — Тарнів, Благодійне В-во «Українська Автокефальна Церква», 1922, 16 стор.
- «*Перший Всеукраїнський Собор УАПЦ в Києві*». 50-річчя відродження Української Автокефальної Православної Церкви. 1921-1971. Ювілейна книга. — Б.Б., УПЦ в США, 1971, 76 стор.
- Полонська-Василенко Н., *Історичні підвалини УАПЦеркви*. — Р., Записки ЧСВВ, Серія II, секція I, 1964, 120 стор.
- «*Полання Всеукраїнської Православної Церковної Ради до Його Блаженства Царгородського Патріярха Василя III, з 13 лютого 1926 р.*». — Мю.-Нб., Краєва Рада УАПЦ в Зах. Німеччині, 1955, 16 стор.
- Потієнко В., *Відновлення ієрархії Української Православної Автокефальної Церкви*. Записна доповідь на Зборах св. Андрієвського Українського Братства в Сосновицях 1 січня 1944 р. — Машинопис. Архів УАПЦ у США, Б.Б., 50 стор.
- , *Українська Автокефальна Соборноправна Церква і Українська Автокефальна Соборноєпископська Церква*. — Машинопис, Кірхайн, березень 1944. Архів УАПЦ у США, Н.Дж., 7 стор.
- , *Відновлення ієрархії Української Православної Автокефальної Церкви*. — Н.У., Вище Церковне Управління УАПЦ, 1971, 67 стор.
- «*Походження єпископату в зв'язку з питанням про благодатність ієрархії Української Автокефальної Православної Церкви*». — В.В., «На варті», 1926, 39 стор.
- «*Про українізацію Церкви*». Доклад на Полтавському єпархіяльному з'їзді 3-6 травня 1917 р. — Лубні, 1917.

- «Протокол Великих Микільських Зборів Всеукраїнської Православної Церковної Ради 11-13 травня 1927 року». — Мю.-Нб., Краєва Церковна Рада УАПЦ в Західній Німеччині, Церковно-історична комісія, No. 2, 1954, 64 стор.
- «Протоколи засідань Великих Покрівських Зборів Всеукраїнської Православної Церковної Ради 22-29. X. 1922». — Мю.-Женева, Краєва Рада УАПЦ, Церковно-історична комісія, матеріяли до історії УАПЦ, ч. I, 1952, 19 стор.
- «Прохання до патріярха Царгородського благословити Автокефальну Українську Церкву». — Тарнів, «Українська Автокефальна Церква», 10 стор.
- Ричинський А., *Проблеми української релігійної свідомости*. — В. В., 1933, 228 стор.
- Святогірський Д., *Головні засади Української Автокефальної Православної Церкви*. — Дармштадт, 1946, 19 стор.
- [Сенекс] Senex, *Українська Православна Церква в часі Другої світової війни 1939-1945 рр.* — Мю., 1946, 71 стор.
- «Спілка Визволення України». Стенографічний звіт судового процесу. Том перший. З передмовою П. Любченка. — Х., ДВОУ «Пролетар», 1931, 712 стор.
- Табінський П., прот., *За Українську Православну Церкву*. — Крем'янець на Волині, «Українська бібліотека церковного з'єднання», ч. 1, 1922, 23 стор.
- , *За з'єднання св. Божих Церков*. Підстави до з'єднання Церкви східньої з західньою. — «Українська бібліотека...», ч. 2, 1922, 19 стор.
- , *У лоні нез'єднаної Православної Церкви*. — Лц.,-Крем'янець на Волині, «Українська бібліотека...», ч. 3, 1933, 57 стор.
- , *Новіші реформи в Православній Церкві*. — «Українська бібліотека...», ч. 4, 1934, 74 стор.
- Теодорович І., архиеп., *Благодатність ієрархії УАПЦ*. — Регенсбург, «Універсальна бібліотека», 1947, 143 стор.
- Томашівський С., *Церковний бік української справи*. — В., «Союз Визволення України», 1916, 20 стор.
- Форостівський Леонтій, *Київ під ворожими окупаціями*. — Б.А., в-во М. Денисюка, 1952, 79 стор.
- Фостун С., *П'ятидесятиріччя Української Автокефальної Православної Церкви*. — Лон., УАПЦ у Великій Британії, 1972, 48 стор.
- Чехівський В., *За Церкву, Христову громаду, проти царства тьми*. — Х., Церковна Рада першої парафії Української Православної Церкви Миколаївського собору, 1922, 39 стор.; Друге видання. — Франкфурт-на-Майні, 1947, 40 стор.; Третє видання. — Н.Й., 1974, 51 стор.
- Явдась М., прот., *Українська Автокефальна Православна Церква*. Документи до історії УАПЦ. — Мю.-Інгольштадт, Краєва Рада УАПЦ у Федеральній Республіці Німеччини, 1956, 228 стор.

- , *Українська Автокефальна Православна Церква. Від Володимира Великого до 1942 року.* — Машинопис. Н.Й., Архів УВАН ім. Д. Антоновича у США, 19 + 5 стор.
- , *Богоборство й боротьба за Церкву.* Спогади з життя УАПЦ. — Машинопис. Н.Й. Із збірки Ф. Бульбенка. Архів УВАН ім. Д. Антоновича у США, 9 стор.
- , *Режим мертвої руки.* Спогади з життя УАПЦ. Частина II. В неволі. — Машинопис. Із збірки Ф. Бульбенка. — Н.Й., Архів УВАН ім. Д. Антоновича у США, 43 стор.
- Явтушенко О., митр. прот., *Життєпис.* — Машинопис. Із збірки Ф. Бульбенка. Архів УВАН ім. Д. Антоновича у США, Н.Й., 6 стор.
- Яцун Дм., прот., *Чверть століття.* Спогади. Частина II. В неволі. Машинопис. Із збірки Ф. Бульбенка. — Н.Й., Архів УВАН ім. Д. Антоновича у США, 158 стор.

Латинкою

- Alexeev, W., *Russian Orthodox Bishop in the Soviet Union. 1941-1953.* — New York, 1954.
- Anderson, P. B., *L'église et la nation en URSS.* — Paris, Calman-Lévy, 1946.
- Berg, L., Prof., Dr., *Christentum und Kirche in Russland unter der Herrschaft des Bolschewismus.* — München, Der Christliche Osten, 1931.
- Bilon, P., Rev., *Ukrainians and their Church.* Tr. from Ukrainian by Rev. S. P. Symchych. — Johnstown, Pa., Regional Branch of the U.O. L., 1953, pp. 42.
- Bociurkiw, B. R. and Strong, J. W. (Eds.), *Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe.* — Toronto, University of Toronto Press, 1975, pp. 412.
- Bourdeaux, M., *Patriarch and Prophets.* Persecution of the Russian Orthodox Church today. — New York-Washington, Praeger Publishers, 1970, 359 pg.
- Briem, E., *Kommunismus und Religion in der Sowjetunion.* — Basel, Verlag Friedrich Reinhardt A. G., 1954.
- "*Cerkiew Prawosławna na Chełmszczyźnie.*" Przemówienia i interpelacje posłów i senatorów ukraińskich w sejmie i senacie. — Lwów, 1938.
- Chodyncki, K., *Kościół Prawosławny a Rzeczpospolita Polska.* — Warszawa, 1934.
- "*Christian Prisoners in the USSR 1917.*" A Keston College Staff Study. Gen. ed. Michael Bourdeaux. — Keston, Centre for the Study of Religion and Communism, 1977, pp. 53.
- "*Communist Takeover and Occupation of Ukraine.*" Special Report No. 4 of the Select Committee on Communist Aggression. — Washington, D.C., House of Representatives, Eighty-Third Con-

- gress, Second Session, Under Authority of House Res. 346 and House Res. 438. United States Government Printing Office, 1955.
- Dmytrievsky, A., *L'Union des Eglises et les persecutions polonaises en Ukraine*. — Bruxelles, 1939.
- Emhardt, W. S., *Religion in Soviet Russia*. — London, Morehouse Publishing Co., 1929.
- Fletcher, W., *The Russian Orthodox Church Underground, 1917-1970*. — Oxford, University Press, 1971.
- Gullach, M., *The Bolshevik Persecution of Christianity*. — London, 1929.
- Grueninig, I., *Die autokephale ostlich-orthodoxe Kirche in Polen in den Jahren 1922 bis 1939*. — "Jahrbuch des Osteuropa-Instituts," Breslau, 1940.
- Hecker, J. F., *Religion under the Soviets*. — New York, Vanguard Press, 1927.
- , *La religion au pays des Soviets*. — Paris, 1929.
- , *Religion and Communism*. — London. Chapman and Hall, 1933.
- Heyer, F., *Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945*. — Koln-Braunsfeld, Verlagsgesellschaft Rudolf Muller, 1953, pp. 260.
- Kania, W., *Bolszewizm i Religia*. — Rzym, 1945, pp. 137.
- Kolarz, W., *Religion in the Soviet Union*. — London, 1961.
- Konstantinow, D., very Rev., *Religious Persecution in USSR*. — London (Canada), 1965.
- Kortchagin, Cl., *La Iglesia Orthodoxa Autocefala Ucrainiana, 1917-1937*. — Madrid, Obra del Oriente Cristiano, 1955, pp. XVI + 148.
- Kupranec, O., OSBM, *The Orthodox Church in Poland, 1918-1939*. — Roma, Analecta OSBM, 1974.
- Lade, S., *Die Lage der orthodoxen Kirche in der Ukraine*. — Gotha, 1931.
- Langrod, J., *O autokefalji prawosławnej w Polsce*. — Warszawa, "Biblioteka Polska," 1931, str. 170.
- Lotocki, A., *Zagadnienie religijne w ZSRR*. — Krakow, 1923, pp. 23.
- , *Autokefalja*. — Warszawa, 1932, pp. 218.
- "*L'Union des Eglises et la persecution polonaise en Ukraine*." — Bruxelles, 1939.
- Luznycky, G., Ph. D., *Persecution and Destruction of the Ukrainian Church by the Russian Bolsheviks*. — New York, UCCA, 1960, pp. 64.
- Marshall, R., Jr., Ed., *Aspects of Religion in the Soviet Union, 1917-1967*. — Chicago, University Press, 1971.
- Mydlowsky, L. W., Dr., *Bolshevist Persecution of Religion and Church in Ukraine, 1917-1957*. — London, Ukrainian Publishers Ltd., 1962, pp. 31.
- "*Persecution Sovietique de l'Eglise en Ukraine*." — Paris, P. I.U.F. — Congres Mondial des Ukrainiens Libres, 1978, pp. 66.
- Puspielovsky, D., *The Russian Church under the Soviet Regime*

- 1917-1982. Volume I- I I — Crestwood, N.J., St. Vladimir Seminary Press, 1984, pp. 535.
- Romanyuk, V., *A Voice in the Wilderness*. Letters, Appeals, Essays. Translated and edited by Juriy Dobczansky. — Wheaton, Ill., 1980, pp. 126.
- Shuster, G. N., *Religion behind the Iron Curtain*. — New York, The MacMillan Co., 1954.
- Simon, G., *Church, State and Opposition in the USSR*. — London, C. Hurst & Co., 1974.
- "Soviet Persecution of Religion in Ukraine." — Toronto, World Congress of Free Ukrainians, 1976, 54 pg.
- Spinka, M., *The Church in Soviet Russia*. — New York, Oxford University Press, 1956.
- Spuler, B., *Die Gegenwartslage der Ostkirchen in ihrer Volkischen und Staatlichen Umwelt*. — Wiesbaden, 1948.
- Starodvorski, A., *Tragedja Cerkwi w Z.S.R.R.* — Warszawa, 1934.
- "Sytuacja prawna Sw. Autokefalicznego Kosciola Prawoslawnego w Polsce." — Warszawa, 1931, 26
- Tabinski, P., *Akcija Unijna a Krytyka polska*. — Warszawa, 1932, 46 str.
- "The Russian Revolution and Religion." A Collection of Documents Concerning the Suppression of Religion by the Communists, 1917-1925. Tr. and ed. by Boleslaw Szczesniak. University of Notre Dame Press, 1959.
- "Union des Eglises et les persecutions polonaises en Ukraine." — Bruxelles, Federation des emigres ukrainiens en Europe, 1939, pp. 112.
- Urban, J., ks., *Awtokefalja prawoslawniej Cerkwi w Polsce w swietle historii*. — Kraków, "Przegląd powszechny," 1921.
- Valentinov, A. A., *The Assault of Heaven*. A Collection of Facts and Documents Relating to the Persecution of Religion and Church in Russia. Based mainly upon official sources. — Berlin, Max Mattison, Ltd., 1924.
- , *The Assault of Heaven*. The Black Book. — London, Boswell, 1925.
- Winter, E., *Byzanz und Rom in Kampfum die Ukraine*. — Leipzig, 1942.
- Wolinski, J., *Polska i Kosciól Prawoslawnny*. — Lwów, 1936.
- Wlasowsky, I., *Outline History of the Ukrainian Orthodox Church*. — New York, Ukrainian Orthodox Church of the United States, 1956.
- Zaitzew, P., *Ĺ'Eglise nationale ukrainienne*. — Varsovie, 1922.
- Ziegler, A., *Die Russische Gottlosenbewegung*. — Munchen, 1932.

Білоруською мовою

Касяк І., *3 гісторыі Праваслаўнай Царквы беларускага народу*. — Н.І., Выданьне Беларускай Цэнтральнай Рады, 1956, 191 стор.

Російською мовою

- Алексеев В., *Русский православный епископат в Советском Союзе, 1941-1953 гг.* — Н.І., 1954.
- Алексій [Громадский], еп., *К истории Православной Церкви в Польше за десятилетнее пребывание во главе ея Блаженнейшаго митрополита Діонисія (1923-1933)*. — Вар., 1937.
- , *Посещение Его Блаженством митрополитом Діонисіем свв. Православных Автокефальных Восточных Церквей*. — Вар., 1928.
- , *Непрошенные радители или вокруг автокефалии Православной Церкви в Польше*. — Вар., 1931.
- Боголепов А. А., проф., *Церковь под властью коммунизма*. — Мю., Институт по изучению СССР, 1958, 202 стор.
- Валентинов А. А., *Черная книга («Штурм небес»)*. Сборник документальных данных, характеризующих борьбу советской коммунистической власти против всякой религии, против всех исповеданий и Церкви. — Пар., издание Русского Национального Студенческого Объединения, 1925, 291 стор.
- Грабець М., *К истории Мармарошского процесса*. — Ужгород, 1934, 56 стор.
- «Докладная записка Священного Синода Украинской Православной Церкви... Патриарху Василию III... об истории и канонических основаниях автокефалии Украинской Православной Церкви»*. — Х., тип. «инвалид-печатник», 1926, 26 стор.
- [Дородницин] Алексій, архієпископъ, *Историческая справка о подчинении Украинской Церкви (Кіевской митрополіи) Московскому патриарху*. — [Кіев], [1918], 15 стор.
- Евлогий, митр., *Путь моей жизни*. — Пар., ИМКА-Пресс, 1971.
- Желудков С., *Открытое письмо Андрею Сахарову*. [На захист о. В. Романюка]. — «Новое русское слово», Н.І., 1976, 8 апреля.
- Зайцев К., *Православная Церковь в Советской России*. Часть первая: Время патриарха Тихона; Независимая Церковь в безбожном государстве. — Шанхай, «Заря», 1947.
- Іосиф (Ізюмский), архієп., *Происхождение и сущность самосвятства липковцев*. — Х., Изд. Всеукраинского Священного Синода, 1925, 44 стор.
- Константинов Д., прот., *Гонимая Церковь*. Русская Православная Церковь в СССР. — Н.І., Всесловянское Издательство, 1967, 383 стор.

«Краткая Лѣтопись перваго Всеукраїнскаго Церковнаго Собора и его важнѣйшія постановленія в январѣ и іюнѣ 1918 г.» — К., 1918.

Левитин А. и Шавров В., *Очерки по истории русской церковной смуты*. — Кюснахт, Швейцарія, 1978.

Николаев К. Н., *Судьбы православия*. — Белград, 1939.

—, *Восточный обряд*. — Пар., УМСА-Press, 1950.

Никон, еп., *Жизнеописание Блаженнейшаго Антонія, митр. Кіевскаго и Галицкаго*. Том II. — Н.Й., 1957.

«Первое Собрание представителей духовенства и мирян св. Автокефальной Православной Церкви в Польше 10-12 января 1927 г. в Варшаве». — Вар., 1927.

«Положение в Почаевской лавре». — «Посев», No. 12, Франкфурт на М., 1984, декабрь, стор. 9.

Польскій М., протопресв., *Новые мученики російскіе*. Первое собрание матеріаловъ. — Джорданвилль, Н.Й., 1949, 288 стор.

«Правовое положение св. Автокефальной Православной Церкви в Польше». Доклад I-му Поместному Собору Православной Церкви в Польше. — Вар., Синодальная Типографія, 1931.

Раневскій С., *Українская Автокефальная Церковь*. — Джорданвилль, Н.Й., св. Троицкий монастырь, 1948, 22 стор.

Рар Г. (А. Ветров), *Пленная Церковь*. Очерк развития взаимоотношений между Церковью и властью в СССР. — Франкфурт-на-Майне, «Посев», 1954, 113 стр.

«Русская Православная Церковь в СССР». Сборник. — Мю., 1962.

Свитич А., *Православная Церковь в Польше и ее автокефалия*. — Буэнос-Айрес, «Наша страна», 1959, 231 стор.

Титовъ Ф., *Вѣнокъ на могилу Високопреосвященнѣйшаго митрополита Владимира*. — К., 1918.

Фотиев К. В., *Попытки Украинской Церковной Автокефалии в XX веке*. — Мю., [1955], 80 стор.

Шафаревич И., *Законодательство о религии в СССР*. — Пар., ИМКА-Пресс, 1973.

II. ПУБЛІКАЦІЇ В ОКРЕМИХ ВИДАННЯХ

Українською мовою

«Акт» [поєднання Церков у 1942 р.]. — У кн.: «Український православний календар на 1953 рік», Б.Б., стор. 101-102.

Андрей, Львівський і Галицький митрополит, *Преосвященним єпископам, високопреподобним Капітулам і всесечесному духовенству Галицької провінції*. [Послання на захист Православної Церкви в Польщі, 20. VII 1938]. — «Плуг та меч», ч. 7, Б.А., Український союз монархістів-державників, 1938, стор. 6-7.

Андрейченко А., *Світлій пам'яті мого вчителя*. Спогад про св.

- пам. архиеп. Юрія Жевченка. — «Церква й життя», ч. 3, Чк., 1963, травень-червень, стор. 15-16.
- «*Архиепископ Константин Кротевич*». — «Церква й життя», ч. 6, Чк., 1958, червень, стор. 2.
- «*Архиепископ Юрій Жевченко*». — «Церква й життя», ч. 4, Чк., 1958, липень-серпень, стор. 2-3.
- «*Архиепископ Нестор Шарайівський, заступник Митрополита Київського і всієї України. 1865-1929 р.*». — «Бюлетень Благовісництва й Красної Ради УАПЦ в Західній Німеччині», ч. 4, Інг., 1956, серпень-вересень, стор. 2-8.
- «*Архиепископ Сильвестер*». 9. I. 1876 — 9. IX. 1975. — «Українське православне слово», ч. 11, Б.Б., 1975, листопад, стор. 2-3.
- «*Архипастирське послання ВПР митрополита Іоана у зв'язку з сорокліттям першого Всеукраїнського Православного Собору 1921 року*». — «Рідна Церква», ч. 48, Мю., 1960, липень-вересень, стор. 9-10.
- Б. Д., *Митрополит Василій Липківський*. — У зб.: «Всеукраїнський громадський релігійний збірник», I. — На чужині, Український Суходольський Інститут, 1947, стор. 5-11.
- Баран Степан, *Митрополит Шептицький в обороні Православної Церкви*. — У кн.: Степан Баран «Митрополит Андрей Шептицький». Життя і діяльність. Мю., Українське Видавниче Товариство «Вернигора», 1947, стор. 104-111.
- Бачинський Є., [Лист до ВПЦР]. — «Церква й життя», ч. 1 (6), Х., ВПЦР, 1928, стор. 61-65.
- Бачинський К., *Як громили Почаївську Лавру*. — «Українське православне слово», ч. 6, Б.Б., 1976, червень, стор. 7-9, ч. 7..
- Безрідний Ф. С., *Повінь зникне*. — «Рідна Церква», ч. 25, Мю., 1956, вересень-жовтень, стор. 5-6.
- Бербець П., *Єпископ Микола Борецький на Гайсинщині*. Спогади. — «Православний українець», ч. 11, Чк., 1953, червень, стор. 11-13.
- Березенко М.М., *Відродження Української Автокефальної Православної Церкви у Шполянському районі*. — «Церква й життя», ч. 2, Ват., 1961, березень-квітень, стор. 13-17.
- , *Митрополит Василь Липківський у м. Шпола*. — «Церква й життя», ч. 3, Ват., 1961, травень-червень, стор. 10-15.
- Биковець Ол., протопресв., *Матеріали до канонізації митрополита Василя Липківського*. — «Православний українець», ч. 20, Чк., 1954, стор. 3-4.
- , *Всеукраїнський Собор відродження*. Передсоборний стан в Україні. — У кн.: «Ювілейний календар УАПЦ», Чк., «Православний українець», 1956, стор. 17-21.
- , *Відродження Української Автокефальної Православної Церкви*. — У кн.: «Ювілейний календар УАПЦ на 1971-ий рік Божий», Чк., «Православний українець», 1971, стор. 23-24.
- , *60-річчя відродження УАПЦ*. — «Православний українець», ч. 161-162, Д., 1981, квітень-вересень, стор. 1-3.

- Биковський Л., *Незабутні переживання*. — «Українське православне слово», ч. 12, Б.Б., 1962, грудень, стор. 3-4.
- «Бл. п. митрополит Ніканор». — «Українське православне слово», ч. 5, Б.Б., 1969, травень, стор. 7-10.
- «Блаженній пам'яті митрополита Юрія» [Ярошевського]. — «Духовна бесіда», ч. 3, Вар., 1925.
- Бойко Ю., *Митрополит Василь Липківський*. — «Рідна Церква», ч. 39, 1959, липень-вересень, стор. 9-10, ч. 40, жовтень-грудень, стор. 10-11.
- , *Митрополит Василь Липківський (в його проповідях)*. — «Церква й життя», ч. 2, Чк., 1975; ч. 3, стор. 13-16.
- Бобровський, Ю. *Большевицький атеїзм*. — У кн.: «Український православний календар на 1966 рік». Б.Б., УПЦ в США, 1966, стор. 129-141.
- Борецький М., митр., [Лист до Є. Бачинського в Женеві від 8. X. 1928]. — «Бюлетень благовісництва й Краєвої Ради УАПЦ в Західній Німеччині», ч. 3, Инг., 1956, червень-липень, стор. 7.
- «Боронимо православну Церкву з національного українського обов'язку». — «Діло», ч. 148, Л., 1938.
- Боршак І., *Митрополит Євлогій про українські справи*. [Рецензія на спогади митр. Євлогія «Путь моей жизни»]. — «Україна», ч. 2, Пар., 1949, стор. 89-96.
- Боцьорків Б., *Радянська церковна політика і Православна Церква в Україні в роки 1929-39*. — «Самостійна Україна», ч. 4, Чк., 1965, квітень, стор. 33-39; ч. 5, стор. 24-26.
- , *Релігія та Церква у сучасній Україні*. — «Українське православне слово», ч. 1, Б.Б., 1974, стор. 8-12.
- , *Головні тенденції та етапи радянської релігійної політики*. — У кн.: «Ювілейний збірник УВАН», Він., УВАН, 1976, стор. 139-153.
- Бульбенко Ф., *Блаженної пам'яті протопресвітера о. Митрофана Явдася*. — «Церква й життя», ч. 5, Чк., 1967, стор. 22-26; ч. 6, стор. 27.
- , *Олена Володимирівна Чехівська*. — «Церква й життя», ч. 3, Чк., 1970, стор. 25-26, ч. 4, стор. 18-20, 27; ч. 5, стор. 23-26.
- , *Володимир Чехівський*. — У кн.: «Ювілейний календар УАПЦ на 1971-ий рік Божий». Чк., «Православний українець», 1971, стор. 33-37.
- , *110-та річниця з дня народження Найпочеснішого митрополита УАПЦ В. Липківського. 20. III. 1864 — 20. III. 1974*. — «Церква й життя», ч. 6, Чк., 1974, стор. 14-17.
- , *Століття з дня народження Всеукраїнського Благовісника Української Автокефальної Православної Церкви Володимира Чехівського, 1876-1976*. — «Церква й життя», ч. 2, Чк., 1976, стор. 6-10; ч. 3, стор. 6-9; «Український голос», чч. 32-35, Він., 1976.
- Бурко Д., прот., *Пам'яті архієпископа Парфенія Левицького*. — «Рідна Церква», ч. 2, Мю., 1952, листопад-грудень, стор. 5-7.

- , *Митрополит Миколай Борецький*. До 20-ліття з часу його смерті. — «Рідна Церква», ч. 4, Мю., 1953, липень-серпень, стор. 5-7.
- , *Почаївський акт*. Сторінка з історії Української Православної Церкви останнього десятиріччя. — «Рідна Церква», ч. 1, Мю., 1953, січень-лютий, стор. 7-8; ч. 2, стор. 9-10.
- , *3 книги буття української Церкви*. — «Рідна Церква», ч. 1, Мюнхен, 1954, стор. 8-9; продовження у чч. 2-59, в роках 1954-1964.
- , *Перемога силою віри*. До 35-річчя Всеукраїнського Церковного Собору. — «Рідна Церква», ч. 25, Мю., 1956, вересень-жовтень, стор. 2-4.
- , *Під обухом*. — «Рідна Церква», ч. , 1957, стор. 31-32.
- , *До історії Всеукраїнського Церковного Собору 1921 року*. В 40-річчя його діянь. — «Рідна Церква», ч. 48, Мю., 1960, липень-вересень, стор. 2-8.
- , *Володимир Чехівський*. — «Українське православне слово», ч. 11, Б.Б., 1960, листопад, стор. 8-12.
- , *Пам'яті митрополита В. Липківського*. До 40-річчя Київського церковного Собору 1921 р. [Вірш]. — «Рідна Церква», ч. 48, Мю., 1960, липень-вересень, стор. 9.
- , *Володимир Чехівський*. — «Український самостійник», ч. 35-36, Мю., 1960, стор. 33-30.
- , *Микола Чехівський*. — «Український самостійник», ч. 41, Мю., 1961, січень, стор. 27-31.
- , *Розгром Української Автокефальної Православної Церкви*. — «Рідна Церква», ч. 50, Мю., 1962, квітень-червень, стор. 6-9.
- , *Єпископ Миколай Карабінович*. — У кн.: «Український православний календар», Б.Б., УПЦ у США, 1963, стор. 131.
- , *Митрополит Василь Липківський серед народу*. Фрагмент з недрукованої праці. — «Рідна Церква», ч. 62, Карлсруе, 1965, квітень-червень; стор. 7-9, ч. 63, липень-вересень, стор. 7-8.
- , *Відродження української Церкви в 1941-43*. — «Рідна Церква», ч. 57, Мю., 1964, стор. 5-8; ч. 58, стор. 4-5.
- , *50-ліття тернистого шляху Української Автокефальної Православної Церкви*. — «Українські вісті», Н.У., 1968, 21 липня, стор. 2, 3, 4, 5.
- , *Митрополит Василь Липківський і відродження Української Автокефальної Православної Церкви*. — «Рідна Церква», ч. 88, Мю., 1971, стор. 4-10.
- , *Українська Церква під сучасним режимом*. 1920-1930-ті роки. — У кн.: «Церква і релігія в Україні». 50 літ після Жовтневої революції (1917-1967). — Мю., Наукові записки УВУ, том 11-12, 1984, стор. 28-65.
- Бурчак Н., *Початки українського церковного відродження на Волині*. — «Рідна Церква», ч. 44, Мю., 1960, жовтень-грудень, стор. 4-7.
- Бучяк Ю., *Червона зоря над Почасвом*. — «Наша мета», Т., 1978, 7 жовтня.

- Бучило Л., *Православне кладовище у Варшаві*. — У кн.: «Церковний календар», Вар., Православна Митрополія, 1969, стор. 89-92.
- «В обороні прав української людини». [Меморандум ієрархів УПЦ у США на Тегеранську конференцію]. — «Українське православне слово», ч. 5, Б.Б., 1969, травень, стор. 14-15.
- «В обороні отця Василя Романюка». — «Українське православне слово», ч. 3, Б.Б., 1976, березень, стор. 8-10.
- «В обороні отця Василя Романюка». — «Українське православне слово», ч. 5, Б.Б., 1976, травень, стор. 24-25.
- «В оборону мучеників за українську Церкву». — «Церква і нарід», ч. 3-4, Він., 1949, стор. 41.
- «В церковних справах». — «Рідний край», Ч., 1928, 25 листопада.
- Вашенко Г., проф., *Переслідування релігії в ССРСР*. — У кн.: «Календар „Провидіння” на рік Божий 1960». Ф., «Провидіння», 1960, стор. 59-67.
- Вахнюк М., *3 церковного минулого Холмщини*. — У кн.: «Церковний календар», Вар., Православна митрополія, 1969, стор. 92-94.
- «Вбивство о. П. Поплавського». — «Український голос», Він., 1986, 17 лютого.
- [Вимоги Української Національної Партії в Румунії в релігійно-церковних справах]. — «Рідний край», Чер., 1928, 25 листопада.
- [Виступ посла Степана Скрипника в польському Сеймі на захист православних українців Волині]. — «Волинське слово», ч. 5, Луцьк, 1938, 6 лютого.
- Вишневецький В., прот., *Пам'яті митрополита Діонісія*. — «Рідна Церква», ч. 43, Мю., 1960, квітень-червень, стор. 3-5.
- , *Голгофа Православної Церкви на Україні*. — «Рідна Церква», ч. 42, Мю., 1961, жовтень-грудень, стор. 5-7.
- «Від Всеукраїнської Православної Церковної Ради до українського православного громадянства». Лист перший. [5. V. 1920]. — «Церква й життя», ч. 2 (7), Х., ВПЦР, 1928, стор. 132-135.
- «Відкритий лист до митр. Діонісія членів Митрополитальної Ради М. Черкавського, І. Власовського, В. Соловія і Ст. Хруцького». — «Діло», Л., 1929, 17 липня.
- «Відкритий лист посла Івана Власовського до митр. Варшавського і Волинського Діонісія». — «Діло», ч. III, Л., 1929, 22 травня.
- «Відкриття духовної семінарії в Холмі». — «Краківські вісті», ч. 108, Кр., 1943, 23 травня.
- «Відновлення ієрархії УАПЦ». — «Церква й життя», ч. 4, Чк., 1975, стор. 5-10.
- «Відозва ясновельможного пана гетьмана [П. Скоропадського] до гетьманців і українського громадянства». [На захист Православної Церкви в Польщі, 5. X. 1938]. — «Плуг та меч», ч. 7, Б.А., Український союз монархістів-державників, 1938, стор. 1-2.

- «Владика Мстислав з'ясовує у Женеві переслідування Церкви Москвою». — «Свобода», ч. 50, Дж. С.-Н.И., 1976, 17 березня.
- Власовський І., *Православні українські монастирі в минулому і тепер*. — «Церква і нарід», ч. 5-6, Він., 1950, стор. 11-21.
- , *10 літ тому*. [Німецькі репресії проти УАПЦ на Волині й Поліссі 1943 року]. — У кн.: «Український православний календар на 1953 рік», Б.Б., УПЦ у США, 1953, стор. 99-100.
- , *Київський Собор 1921 р.* — «Українське православне слово», ч. 10, Б.Б., 1962, стор. 4-7.
- , *Митрополит О. Громадський*. — «Українське православне слово», ч. 5, Б.Б., 1963, стор. 8-10; ч. 6, стор. 7-9; ч. 7, стор. 4-6; ч. 8, стор. 5-7; ч. 9, стор. 7.
- Волинський [о. П. Табінський], *Походження єпископату в зв'язку з питанням про благодатність ієрархії Української Автокефальної Православної Церкви*. — «Церква й життя», ч. 1, Х., ВПЦР, 1927, стор. 58-83.
- «Волинські послы, Гриньки й КОП». — «Діло», ч. 11, Л., 1938.
- Воронин О., *З книги незабутніх днів*. [Інтерв'ю з митр. Мстиславом про УАПЦ під німецькою окупацією]. — «Українське православне слово», ч. 11-12, Б.Б., 1985, стор. 7-12.
- «Всеукраїнський благовісник — Володимир Мусієвич Чехівський». — «Бюлетень Благовісництва й Краєвої Ради УАПЦ в Західній Німеччині», ч. 1, Інг., УАПЦ (Соборноправна), 1956, січень-березень, стор. 2-8.
- «Всечесний о. Володимир Самборський, єпископ Глухівський та Конопотський». — «Церква й життя», ч. 1, Харків, орган УАПЦ, 1928, стор. 53-54.
- Г., І.С., *Наше церковне 25-ліття*. — У кн.: «Церковний календар», Вар., Православна митрополія, 1970, стор. 53-54.
- Гаєвський С., *До справи автокефальної української Церкви*. — «Нова рада», ч. 155, К., 1918.
- «Ганебний документ». Як була, за примусом влади, «самоліквідована» УАПЦ, на Надзвичайному Соборі 28-29 січня 1930 року в Києві. — «Вісник Церковної Ради Західньо-європейської Дієцезії», ч. 2, Мю., УАПЦ (Соборноправна-Київська на чужині), 1960, стор. 26-29.
- Гарашенко І., *Служіння єпископа в соборноправній Церкві*. — «Церква й життя», ч. 5, Х., ВПЦР, 1927, стор. 413-415.
- , *25-річний ювілей відродження УАПЦ*. — У зб.: «Всеукраїнський громадський релігійний збірник», І. На чужині, Український Суходольський Інститут, 1947, стор. 12-17.
- Гарташевський І., свящ., *З життя Округових об'єднань УАПЦ*. — «Церква й життя», ч. 1 (6), Х., ВПЦР, 1928, стор. 46-49.
- Гаюк С., прот., *Великдень під німцями в 1942 році*. — «Церква і нарід», ч. 5-6, Він., 1950, травень-червень, стор. 26-31.
- , *В поклоні душпастирям-мученикам*. — «Свобода». Дж. С., 1953, 23 жовтня; «Відомості генерального церковного управління УАПЦ в В. Британії», ч. 10, Лон., 1953, жовтень-листопад, стор. 7-9.

- , *Золотий ювілей УАПЦ*. — У кн.: «Український православний календар на 1971 рік». Б.Б., УПЦ у США, стор. 88-91.
- , *Офіційний некролог та прихована дійсність*. [Про архієп. Іова (Кресовича)]. — «Свобода», Дж. С., 1979, 30 серпня.
- Гвань І., *Куди воно котиться...* Радянські автори про релігійну війну на Україні. — «Християнський голос», ч. 5, Мю., 1983, 30 січня.
- , *А люди все ж таки вірують*. «Комуністи б'ють тривогу, їхні діти моляться Богу». Дещо про відродження релігійности в СРСР та про посилення атеїстичної пропаганди. — «Християнський голос», ч. 47, Мю., 1985, 24 листопада.
- Гмиря С., *В боротьбі за рідну Церкву*. Спогади. — «Православний українець», ч. 15, Чк., 1953, жовтень, стор. 5-7.
- Гриценко І., *Митр. Василь Липківський і голодний 1933 рік*. — «Церква й життя», ч. 5, Мю., 1958, стор. 5-7.
- Губаржевський І., протопресв., *Різдво у Києві*. — «Українські вісті», Н.У., 1981, 4 січня.
- Д. А., прот., *Собор єпископів УАПЦ у Варшаві в 1944 році*. До двадцятиріччя цього Собору. — «Рідна Церква», ч. 58, 1964, стор. 5-8; ч. 59.
- Д. А., прот., *Православна Церква в Польщі*. — «Рідна Церква», ч. 61, Мю., 1965, стор. 8-9.
- Даниленко К., прот., *Протоєрей Микола Кочет*. (До 15-тиліття його мученицької смерті). — «Православний українець», ч. 5, Чк., 1952, грудень.
- Данилюк М., д-р, *Мовкнуть Почаївські дзвони*. — «Новий шлях», Т., 1974, 2 березня.
- Д-ий Л., о., *Московський митрополит на Волині*. — «Українське православне слово», ч. 8, Б.Б., 1955, серпень, стор. 10-11; ч. 9, вересень, стор. 9-11.
- «*Двадцятиліття єпископського служіння ВПР митрополита Ніканора*». — «Рідна Церква», ч. 49, Мю., 1962, січень-березень, стор. 4-5.
- «*До історії Луцького церковного з'їзду*». — «Духовний сіяч», ч. 31-32, 1927, стор. 19-23.
- «*До справи скликання Всеукраїнського Церковного Собору*». [Повідомлення Всеукраїнської Церковної Ради]. — «Вісник політики, літератури й життя», ч. 188-189, Від., 1918, 9 лютого, стор. 72.
- «*Доля його блаженства, митрополита Варшавського Діонісія*». — Церква і нарід», ч. 3, Грімсбі-Біч, 1951, березень.
- «*Доля митрополита Борецького та Володимира Чехівського*». — «Краківські вісті». Кр., 1942, 18 квітня.
- Дончук З., *Останній Великдень на Полтавщині*. [Спогад]. — «Українське православне слово», ч. 4, Б.Б., 1985, квітень, стор. 14-15.
- Дорошенко Д., проф., *Український церковний рух в 1917 році*. — У кн.: Проф. Дмитро Дорошенко «Історія України, 1917-1923»

- рр.» том I. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932, стор. 406-411.
- , *Міністерство ісповідань і церковна політика Української Держави*. — У кн.: Проф. Дмитро Дорошенко «Історія України 1917-1923 рр.». Том II. Українська гетьманська держава 1918 р., Ужгород, 1932, стор. 317-335.
- Дуденчук О., *Сьогодення Почаївської Лаври*. — У кн.: «Український православний календар на 1985 рік», Б.Б., УПЦ в США, стор. 92-96.
- Дублянський А., прот., [згодом єпископ], *Митрополит Діонисій і Українська Православна Церква*. — «Рідна Церква», ч. 43, Мю., 1960, квітень-червень, стор. 6-13.
- , *Митрополит Діонисій і Українська Православна Церква*. — У кн.: «Український православний календар на 1961 рік», Б.Б., УПЦ у США, стор. 118-126.
- , *Київський Собор 1942 року*. — «Рідна Церква», ч. 52, Мю., 1962, стор. 4-6.
- , *Проголошення автокефалії Української Православної Церкви 1 січня 1919 р. в Києві і роля в цьому о. Лотоцького*. — У кн.: «Лицар праці і обов'язку». Збірник, присвячений пам'яті проф. О. Лотоцького-Білоусенка. Ред. Б. Гошовський. Т.-Н.Й., НТШ, бібліотека українознавства ч. 48, В-во «Євшан-зілля» 1983, стор. 52-55.
- Дубровський В., *Протоєрей А. Іван Євфимовський (1895-?)*. — «Церква й життя», ч. 1, Ват., 1961, січень-лютий, стор. 7-9.
- [Его] Едо, *«Польське православ'я» та його перші кроки*. — «Діло», ч. 264, Л., 1939.
- Єрмоленко В., *В обороні віри і Церкви в Україні*. — «Українське православне слово», ч. 2, Б.Б., 1977, стор. 18-19.
- Жуковський А., *Сучасний стан Церкви і релігії в Україні*. — У кн.: «Церква і релігія в Україні», стор. 65-89.
- , *Засоби нищення Церкви й питання «наукового атеїзму»*. — У кн.: «Церква і релігія в Україні», стор. 132-156.
- «3 альбому Московської патріархії». Червоний Московський патріарх. — «Українське православне слово», ч. 3, Б.Б., 1980, березень, стор. 4-5.
- «3 життя Холмщини». Розбирання церков. Виселення священників. Пересвячення церков і кладовищ. — «Слово», ч. 27, Вар., 1938, 3 липня; передр. у кн.: Є. Пастернак «Нарис історії Холмщини і Підляшшя». Він., Інститут дослідів Волині, 1968, стор. 394-396.
- «3 нагоди тридцятип'ятиліття відродження Української Православної Церкви». — «Українське православне слово», ч. 11, Б.Б., 1956, листопад, стор. 11.
- З.А., *До двадцятиліття останнього ув'язнення митрополита Василя Липківського*. — «Рідна Церква», ч. 54, Карлсруе, 1963, стор. 7-8.
- «За автокефальність Української Православної Церкви». — «Віст-

- ник політики, літератури й життя», ч. 25, В., 1918, 23 червня, стор. 1.
- «*За незалежність Української Православної Церкви*». — «Вістник політики, літератури й життя», ч. 1-2, В., 1918, 11 січня, стор. 17.
- «*Забуте семидесятиліття життя митрополита Василя*». — «Наша культура», кн. 2, Вар., 1936, стор. 156.
- «*Закон про вищий уряд Української Автокефальної Православної Соборної Церкви*». — «Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народньої Республіки», випуск 1-ий, К., 1919, 18 січня.
- Захарович А., *Сучасний стан Православної Церкви в Україні*. — «Український самостійник», чч. 87, 88, Мю., 1964.
- «*Заява архієпископа Полікарпа*». — «Волинь», ч. 32, Рівне, 1942, 30 квітня.
- [Звернення архієп. Мстислава до ООН в обороні мучеників українських Церков]. — «Церква і нарід», ч. 3-4, Він., 1949, червень-липень, стор. 41.
- «*Звернення єпископа Феодосія до Брежнєва*». [26. X. 1977] — «Сучасність», кн. XXI, Мю., 1981, липень-серпень, стор. 159-185.
- Зеленецький О., *Чого вони бояться?! Боротьба з хрестиками*. — «Християнський голос», ч. 29, Мю., 1985, 21 липня.
- З-ич А., *До подій на Холмщині п'ятнадцять років тому*. — «Рідна Церква», ч. 4, Мю., 1953, липень-серпень, стор. 8.
- «*Знову Гриньки*». — «Діло», ч. 66, Л., 1938.
- Івченко Л., *Великдень 1925 року*. [Спогад]. — У кн.: «Український православний календар на 1956 рік». Б.Б., УПЦ у США, стор. 91-92.
- Ігоревич, *Похід Польщі проти української Церкви*. — «Український голос», ч. 38, Він., 1938, 21 вересня.
- «*Інтервенція президії Української Парляментарної Репрезентації у міністра віроісповідань в справі масової розбірки церков на Холмщині*». — «Новий час», ч. 103, Л., 1929; передр. у кн.: Є. Пастернак «Нарис історії Холмщини і Підляшшя». Він., Інститут дослідів Волині, 1968, стор. 376-377.
- Іоан [Теодорович], митр., *Низка спогадів*. — У кн.: «Український православний календар на 1951 рік». Б.Б., УПЦ у США, стор. 90-98.
- «*Історична записка про минуле життя української Церкви й відродження її автокефалії*». — «Церква й життя», ч. 2-3, Х., ВПЦР, 1927, стор. 139-148.
- К. А., *Блаженніший митрополит Полікарп*. — «Літопис Волині», ч. 2, Н.Й.-Б.А.-Він., Т-во «Волинь», 1955, стор. 4-7.
- К. В., о., *Тіням замученого митрополита УАПЦ Василя Липківського*. — «Українське слово», ч. 517, Пар., 1951, стор. 2 і 4.
- К. І., *Свято-Софійська семінарія*. — У кн.: «Український православний календар на 1977 рік», Б.Б., УПЦ у США, стор. 92-96.

- К. І., *Московський патріархат і занепад Церкви в СРСР*. — «Українське православне слово», ч. 7-8, Б.Б., 1979, стор. 13-15.
- К. І., *Кілька слів з Надзбруччя про релігію і Почаїв*. — «Українське православне слово», ч. 6, Б.Б., УПЦ в США, 1981, червень, стор. 17-19.
- К. Л., *Один з тисяч замучених*. [Священик Михей Шавронський]. — «Церква і нарід», ч. 5, Він., 1949, стор. 29.
- К. П., *Манастир загибає...* — «Християнський голос», ч. 11, Мю., 1983, 13 березня.
- К-ий І., *Митрополит Полікарп — живий у спогадах і вчинках*. Зустріч у Луцьку. — У кн.: «Український православний календар на 1979 рік», Б.Б., УПЦ в США, стор. 96-98.
- Кам'янецький, *Роля й значіння Кам'янця на Поділлі в історії відродження УАПЦ*. — «Церква й життя», ч. 2 (7), Х., ВПЦР, 1928, стор. 136-138.
- Карасюкевич Г., *Митрополит Василь відвідує смертників*. — «Православний українець», ч. 152, Д., 1978.
- Каркоць-Мисечко Н., *Пам'яті моїх дорогих братів-мучеників о. прот. Володимира, Олександра, Миколи й Андрія Мисечків...* — «Українське православне слово», ч. 10, Б.Б., 1985, жовтень, стор. 17-20.
- Коваленко Ю., *Спомин про Владику митрополита Полікарпа*. — У кн.: «Український православний календар на 1979 рік», Б.Б., УПЦ в США, стор. 98-103.
- Коваль А., *К. Г. Стеценко в Київській медичній школі*. — «Рідна Церква», ч. 50, Карлсруе, 1962, квітень-червень, стор. 9-10.
- Ковальчук І., *Митрополит Василь Липківський в селах на Глухівщині, Сумської області*. — «Церква й життя», ч. 6, 1966, стор. 13-15.
- Ковшун М., *Зоряної ночі*. [Спогад про о. С Явтушенка]. — У кн.: «Ювілейний календар УАПЦ на 1971-ий рік Божий». Чк., «Православний українець», 1971, стор. 43-44.
- Колісник П., *Великий благовісник — митрополит Василь Липківський*. — У кн.: «Ювілейний календар УАПЦ на 1971-ий рік Божий», Чк., «Православний українець», 1971, стор. 27-32.
- Коровицький І., *Сорокліття відродження єпископату Української Православної Церкви 1942-1982*. — «Українське православне слово», ч. 4. Б.Б., 1982, квітень, стор. 13-17; ч. 5, травень, стор. 5-8.
- Кох Г., *Теорія III Риму в історії відновленого Московського патріархату (1917-1952)*. — У кн.: «Теорія третього Риму». Збірник праць членів Церковно-Археологічної Комісії Ап. Візитатора для українців в Західній Європі, Мю., 1951-1954, стор. 40-76.
- Кохно Віра, пані матка й Кохно Валентин, *Третій митрополит УАПЦ Іван Павловський*. — У кн.: «Ювілейний календар УАПЦ на 1971-ий рік Божий». Чк., «Православний українець», 1971, стор. 33-37.

- Кохно В. В., п-ні матка, *Архиепископ Олександр Яреценко: Митрополит Микола Борецький і прот. о. Микита Кохно*. — «Церква й життя», ч. 4, Чк., 1976, стор. 12-16.
- Кохно Віра, [Спогад про священників Віктора Колосовського Володимира Левицького й Клима Попка]. — «Віра», ч. 1, Бейсайд, Н.Й., Об'єднання Українських Православних Сес-трицтв, 1982, січень-березень, стор. 3.
- Кравців Б., *Роля «Митрополита» Сергія*. — «Волинь», ч. 32, Рівне, 1942, 30 квітня.
- Крат М., *Страсний тиждень на Україні*. — «Українське право-славне слово», ч. 4, Б.Б., 1972, стор. 7.
- «Кривди, що діються православним українцям на Буковині на церковному й релігійному полі». — «Час», Ч., 1935, 27 листо-пада.
- «Криниця вічної життєдайности — УПЦерква», Доповідь архи-єпископа Мстислава на Надзвичайному Соборі УАПЦеркви. — «Українське православне слово», ч. 10, Б.Б., 1969, жовтень, стор. 8-14.
- Кротевич К., архієп., *До ідеології УАПЦ*. — «Церква й життя», ч. 1 (6), Х., ВПЦР, 1928, стор. 14-24.
- Кубійович В., *Проблеми Православної Церкви в ГГ*. — У кн.: Володимир Кубійович «Українці в Генеральній Губернії 1939-1941». Чк., В-во М. Денисюка, 1975, стор. 293-316.
- Кувів, В., *Спомин*. [Про зустрічі з митр. В. Липківським і В. Чехівським 1927 р.]. — «Церква й життя», ч. 2, Він., 1958, стор. 7-8.
- «Куліси т. зв. ревідикації». Що таке Координаційний Комітет? — «Діло», ч. 145, Л., 1938.
- Кульчинський Ф., прот., *Децо з життя волинського духовен-ства в 1-ій чверті ХХ століття*. — У кн.: «Український православний календар на 1965 рік», Б.Б., УПЦ у США, стор. 111-117.
- , *З життя Православної Церкви на Волині під Польщею (рр. 1921-39)*. — У кн.: «Український православний календар на 1966 рік». Б.Б., УПЦ в США, 1966, стор. 123-129.
- Кульчицький О., *Постаті і джерела атеїзму*. — У кн.: «Церква і релігія в Україні», стор. 100-132.
- Купранець О., *Національне питання в Православній Церкві*. — «Логос», Йорктон, Саск., 1957, стор. 103-107.
- , *Польонізаційна участь православних кругів в Польщі*. — «Логос», Йорктон, Саск., 1957, стор. 191-199.
- Курінний П., *Вінок на могилу Д. М. Щербаківського*. — У кн.: «Український православний календар на 1951 рік», Н.Й., УПЦ у США, 1951, стор. 145-150.
- Л. М., *Большевицький виступ проти УАПЦ*. — «Рідна Церква», ч. 58, Мю., 1964, квітень-червень, стор. 11-12.
- Левицький Б., *Деякі релігійно-соціологічні спостереження у зв'язку з 50-літтям існування Радянського Союзу*. — У кн.: «Церква і релігія в Україні».., стор. 89-100.

- Левицький Я., о. д-р, *Ревіндикація церков*. — «Нива», Л., 1935, стор. 60-67.
- Левчук Б., *Про Почаївську Лавру*. — «Народна воля», ч. 6, Скрентон, 1986, 6 лютого.
- Лиман Л., *Переслідування київського священника*. — «Православний українець», ч. 165, Д., 1982, стор. 10-11.
- Липківський В., архиеп., митрополит Київський і всієї України, *Послання до братів українців на терені Європи в розсіянні суцх*. — «Тризуб», ч. 1, Пар., 1925, 15 жовтня, стор. 22-23.
- , *Православна Христова Церква українського народу*. — «Церква й життя», ч. 1, К., ВПЦР, 1927, стор. 28.
- , «Церква й життя». — «Церква й життя», ч. 1, Х., ВПЦР, 1927, стор. 3-6.
- , *Православна Церква українського народу*. — «Січч», ч. 9, Чк., 1927.
- , *Українська Автокефальна Церква і радянська комуністична влада*. — «Вільна Україна», ч. 6, 1955, стор. 30-35.
- , *Як українська Церква повернула собі волю*. — «Українське православне слово», ч. 10, Б.Б., 1956, стор. 7-9. «Церква й життя», ч. 1, Х., ВПЦР, 1927, стор. 21-27.
- , *Основи церковної автокефалії*. Проповідь в неділю 7-му по Тройці. — У кн.: «Перший Всеукраїнський Собор УАПЦ в Києві». 50-річчя відродження УАПЦ, 1921-1971. Ювілейна книга. Б.Б., УПЦ в США, 1971, стор. 19-21.
- «Лист православних єпископів до Московського патріарха Тихона». — «Нива», Л., 1921, стор. 375-376.
- [Лист Симона Петлюри до міністра ісповідань І. Огієнка, 19. XI. 1921]. — «Слово істини», ч. 1-2, Він., 1950, листопад-грудень, стор. 40-41.
- «Лист голови Директорії УНР С. Петлюри до Є. В. Бачинського» [16. IX. 1925 р.]. — «Бюлетень Благівісництва й Краєвої Ради УАПЦ в Західній Німеччині», ч. 3, Мю.-Ін., 1956, червень-липень, стор. 9.
- «Лист митрополита Миколая Борецького» [до Є. Бачинського, 10. X. 1928 р.]. — «Бюлетень Благівісництва й Краєвої Ради УАПЦ в Західній Німеччині», ч. 3, Мю.-Ін., 1956, червень-липень, стор. 7.
- «Ліквідація православних церков у світлі присуду окружного суду в Замості». — «Діло», ч. 183, 191, Л., 1938.
- Літописець, *Українська Православна Церква устами большевицьких сатрапів*. — У кн.: «Український православний календар на 1958 рік», Б.Б., стор. 127-129.
- Літописець Д., *У 45-ліття Собору УАПЦ в Києві*. — «Українське православне слово», ч. 12, Б.Б., 1966, стор. 11-12.
- Лотоцький О., *Церковна справа на Україні*. — «Літературно-науковий вістник», кн. 5, Л., 1923.
- , *Зневажена справа*. — «Тризуб», ч. 12. Пар., 1927, 20 березня, стор. 6-7.

- , *Непорозуміння чи нерозуміння*. — «Тризуб», ч. 14. Пар., 1927, 3 квітня, стор. 5-9.
- , *Церковна справа в українській державі*. — «Тризуб», ч. 23, Пар., 1927.
- , *Хресний шлях української Церкви*. — «Тризуб», ч. 43 і ч. 101, Пар., 1927.
- , *На світанку церковного визволення*. — У кн.: «Календар „Дніпро”», Л., 1928.
- , *Церковно-правні основи автокефалії*. — «Елпіс», кн. 5, Вар., 1931, стор. 58-71.
- , *Київське духовенство; Семінарська громада; Національний рух в Подільській семінарії*. — У кн.: Олександр Лотоцький «Сторінки минулого», частина перша, Вар., Праці Українського Наукового Інституту, том VI, 1932, стор. 206-210; 224-234; 238-240.
- , *Справи церковні*. — У кн.: Олександр Лотоцький «Сторінки минулого», частина третя, Вар., Праці Українського Наукового Інституту, том XXI, 1934, стор. 368-375.
- , *Автокефалія Української Православної Церкви*. — У кн.: «Українська загальна енциклопедія», ч. 28, Л., 1935.
- , *У Вселенському патріархаті*. — У кн.: Олександр Лотоцький «Сторінки минулого», частина четверта. В Царгороді. Вар., Праці Українського Наукового Інституту, том XL, 1939, стор. 80-103.
- , *Автокефалія Української Православної Церкви і єдність християнської Церкви*. — Передрук у кн.: «50-річчя відродження Української Православної Церкви». Ювілейна книга. Б.Б., 1971, стор. 43-47.
- , *Правні умови життя Української Православної Церкви і характер її правних пам'яток*. — Передрук у кн.: «50-річчя відродження Української Православної Церкви». Ювілейна книга. Б.Б., 1971, стор. 54-62.
- Луговий О., *У двадцяту річницю існування Української Автокефальної Православної Церкви*. 20-24 жовтня 1921 — 1941 років. — «Дніпро», ч. 13, Ф., 1941, 15 жовтня, стор. 1-3.
- Лужницький Г., *Церковний рух на Східній Україні; Православна Церква в Польщі; Українська Православна Церква під німецькою окупацією; Українська Православна Церква в Генерал-Губернаторстві*. — У кн.: Григор Лужницький «Українська Церква між Сходом і Заходом», Ф., «Провидіння», 1954, стор. 545-547; 557-561; 572-574; 574-580.
- , *Большевицьке переслідування Православної і Католицької Церкви в Україні*. — У кн.: «В обороні української культури і народу». Збірник матеріялів Наукової Конференції Канадського НТШ. Т., Канадське НТШ, 1966, стор. 135-148.
- , *У 60-річчя відродження Православної Церкви України*. — «Америка», ч. 18, Ф., 1978, 10 лютого; ч. 19, 11 лютого.
- Лук'яненко Л., *Звернення до атеїстів*. — «Українське православне

- слово», ч. 1, Б.Б., 1978, стор. 10-11; У кн.: «Зупиніть криво-суддя! Справа Левка Лук'яненка», В-во «Сучасність», 1980, стор. 86-91.
- Лященко С., *Отець К. Явтушенко*. — «Церква й життя», ч. 1, Чк., 1967, стор. 27.
- М. К., *Пам'яті митрополита-мученика*. [Митр. Юрія Ярошевського]. — «Церква і нарід», ч. 4, Крем'янець, 1938, стор. 132-135.
- МСМ, *Станьмо в обороні Києво-Печерської Лаври!* — «Народна воля», ч. 13, Скрантон, 1979, 29 березня; «Українське православне слово», ч. 4, Б.Б., УПЦ в США, 1979, квітень, стор. 11-13.
- Маєвський П., о., *Як митрополит врятував моє життя*. — «Церква й життя», ч. 4, Авгсбург, 1967, липень-серпень, стор. 18-20.
- Малошкевич К., архиеп., *Огляд праці Малих Зборів ВПЦР, що відбулися 6-8 березня, 1928 року*. — «Церква й життя», ч. 1 (6), Х., ВПЦР, 1928, стор. 35-45.
- , *Побожні українці, вірні діти святої Православної Церкви Української*. — «Церква й життя», ч. 1 (6), Х., ВПЦР, 1928, стор. 49-51.
- , *Огляд праці Великих Микільських Зборів*. — «Церква й життя», ч. 2 (7), Х., ВПЦР, 1928.
- , *Служіння єпископа в УАПЦ і місце священника УАПЦ в парафії*. — «Церква й життя», ч. 2 (7), Х., ВПЦР, 1928, стор. 99-108.
- Матула П., *Митрополит Василь Липківський і відродження Української Автокефальної Православної Церкви*. Доповідь з нагоди посвячення пам'ятника митр. В. Липківському, Бавнд Брук, 22 жовтня 1983 р. — «Народна воля». Скрантон, 1984, 12, 19, 26 квітня.
- Матюшенко І. П., *Відродження й життя Української Автокефальної Православної Церкви в Січесьлавщині*. — «Церква й життя», ч. 6, Вот., 1960, листопад-грудень, стор. 12-15; ч. 1, 1961, січень-лютий, стор. 10-11.
- , *Ув'язнення і смерть о. Костя Шарая*. Спогад. — «Церква й життя», ч. 2, Вот., 1961, березень-квітень, стор. 11-13.
- , *В. М. Чехівський у Січесьлаві*. Спогад. — «Церква й життя», ч. 4, Він., 1961, стор. 12.
- «*Микола Борецький, митрополит Київський і всієї України, 1927-1930*. — У кн.: «Матеріали до Патерика Української Автокефальної Православної Церкви». Уложив прот. М. Явдась. Мю., УАПЦ, 1951, стор. 42-47.
- «*Микола Борецький, митрополит Київський і всієї України*». До двадцятої річниці після його смерті. — «Бюлетень Благовісництва й Краєвої Ради УАПЦ в Західній Німеччині», ч. 3, Інґ., УАПЦ (Соборноправна), 1956, червень-липень, стор. 2-6.
- Миколай [Борецький], митр., *Духовне керівництво УАПЦ*. Су-

- часний стан Церкви. Доповідь найпочеснішого митрополита Миколая на Микільських Зборах 1928 року, м. травня 29 дня. — «Церква й життя», ч. 2 (7), Х., ВПЦР, 1928, стор. 93-98.
- Міллер М., *Знищення Православної Церкви більшовиками*. — У кн.: «Український збірник», книга 10. Мю., Інститут для вивчення ССРСР, 1957, стор. 41-60.
- «*Митрополит Василій Липківський*». Автобіографія. — «Наша культура», ч. 2, Вар., 1936, стор. 150-152.
- Мороз М., *Матеріали до історії УАПЦ*. — «Церква й життя», ч. 2 (7), Х., ВПЦР, 1928, стор. 127.
- Мстислав, архиеп. *Церква страдниця*. — «Українське православне слово», ч. 5, Б.Б., 1955, травень, стор. 14-15.
- , *Пожежі і згарища*. — «Українське православне слово», ч. 3, Б.Б., 1969, стор. 8-9.
- , *Блаженніший митрополит Іоан. 50-ліття архипастирства*. — У кн.: «Український православний календар на 1971 рік», Б.Б., УПЦ у США, стор. 85-87.
- , *УАПЦерква в обороні політичних в'язнів у ССРСР*. — «Українське православне слово», ч. 2, Б.Б., 1976, стор. 11-12.
- , *Стережіться лжепророків*. Представники духовенства ССРСР у США. — «Українське православне слово», ч. 7, Б.Б., стор. 3.
- Мушинка М., *Великдень 1982 серед українців Західньої Чехії*. — У кн.: «Український православний календар на 1985 рік», Б.Б., УПЦ в США, стор. 101-104.
- «*На вічну ганьбу*» [Лист Московського патр. Пімена до Вселенського патр. Атенасора в справі УАПЦ]. — «Українське православне слово», ч. 9, Б.Б., 1972, вересень, стор. 3-4.
- «*Нагорода прот. В. Романюкові*», — «Православний українець», ч. 160, Д., 1981, стор. 5.
- «*Наказ церковним Соборам Української Автокефальної Православної Церкви*». — «Церковні вісті», ч. 2-3, Х., ВПЦР, 1927, стор. 26-38.
- «*Накази церковним Соборам і церковним Радам Української Автокефальної Православної Церкви, видані у м. Києві Всеукраїнською Православною Церковною Радою в 1927 році*». — Вотербурі, Українське Православне Братство ім. митр. В. Липківського, 1960, 64 стор.
- «*Наступ на Холмщину „Ілюстрованого курєра цодзєнного“*». Переповідання репортажів д-ра С. Петерса в ч. 129-130 «ІКЦ». — «Діло», Л., 1938, 17 травня; передр. у кн.: Є. Пастернак «Нарис історії Холмщини і Підляшшя», стор. 404-406.
- Огієнко І., *Слово Христове до українського народу*. [Рецензія на видання проповідей митр. В. Липківського]. — «Наша культура», кн. 2, Вар., 1936, стор. 154-155.
- , *Моє життя*. Автобіографічна хронологічна канва. ІХ. Іван Огієнко — Міністер Ісповідань. 1919. — «Наша культура», річник другий. — Вар., 1936, стор. 233-237.
- «*Олександр Ярещенко, архієпископ Харківський і всієї Слобо-*

- жанщини». До 30-ої річниці його арешту й заслання. — «Бюлетень Благовісництва й Кравей Ради УАПЦ в Західній Німеччині», ч. 2, Інґ., 1956, квітень-травень, стор. 7-12.
- Орський, *Наступ на Холмщину*. — «Діло», ч. 105, Л., 1938.
- «Останній акт». — «Діло», ч. 148, Л., 1938.
- «Останнє засідання Епарх. Ради». — «Рада», Ч., 1937, 20 червня.
- Остапчук М., *Молоденький, білявенький*. (Пам'яті свящ. Петра Петренка-Касянчука). — «Православний українець», ч. 12, Чк., 1953, липень, стор. 9-11.
- Островський В., *Становище Православної Церкви в Польщі*. — «Наша бесіда», ч. 1, Вар., 1926, січень.
- , *Церква й шляхта на Волині*. — «Діло», ч. 75, Л., 1938.
- , *Добровільно чи недобровільно йде «навертання» українського православного населення?* — «Діло», ч. 123, Л., 1938.
- , *Дійсність і містифікація на Волині, Поліссі і Холмщині*. — «Діло», ч. 131, Л., 1938.
- П. К. Б., *Жахливі переслідування ченців у Почаєві*. — «Шлях перемоги», Мю., 1985, 20 січня.
- П.С., свящ., *Дещо про події в Гриньках*. — «Літопис Волині», ч. 3, Він., 1956, стор. 86-88.
- Павловський І., архієп., *Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор, Священний Собор єпископів України та собори перших віків християнства*. — «Церква й життя», ч. 2-3, Х., ВПЦР, 1927, стор. 197-205; «Церква й життя», ч. 4, Чк., 1966, стор. 4-10 (передрук).
- Паламаренко О., *Українці і Православна Церква в Польщі*. — У кн.: «Український православний календар на 1979 рік», Б.Б., УПЦ у США, стор. 107-111.
- Паньківський К., *Українська Православна Церква*. — У кн.: К. Паньківський «Роки німецької окупації». Н.Й.-Т., «Життя і мислі», 1965, стор. 330-331.
- «Парламентарний протест української Волині». — «Діло», ч. 45, Л., 1939.
- «Пастирський лист митрополита Андрея Шептицького». — Передр. у кн.: Є. Пастернак «Нарис історії Холмщини і Підляшшя», стор. 401-403.
- Пастернак Є., *Політика польського уряду щодо Православної Церкви в Польщі*. — У кн.: Є. Пастернак «Нарис історії Холмщини і Підляшшя». Нові часи. Він, Інститут дослідів Волині, 1968, стор. 222-237.
- Пеленський З., *Із церковних справ в Українській РСР*. Або: советський екзарх України Філарет та єрархи Російської Православної Церкви в Україні. — «Християнський голос», ч. 40, Мю., 1976, 3 жовтня.
- «Переслідування Церкви на Україні». — «Тризуб», ч. 22, Пар., 1926, 14 березня.
- Петлюра С., *Лист до міністра ісповідань І. Огієнка*. — У кн.: «Український православний календар на 1979 рік», Б.Б., УПЦ у США, стор. 92-93.

- , [Лист до Є. Бачинського в Женеві від 16. IX. 1925]. — «Бюлетень Благовісництва й Краєвої Ради УАПЦ в Західній Німеччині», ч. 3, Ін., 1956, червень-липень, стор. 9.
- Пивоварів М., архиеп., *Церква в державі та їх відокремленість*. — «Церква й життя», ч. 1 (6), Х., ВПЦР, 1928, стор. 25-31.
- «Підняти голос протесту проти переслідування Церков». — «Народна воля», ч. 7, Скрантон, 1976, 12 лютого.
- Покровській А., *Автокефалія української Церкви*. — «Український православний благовісник», ч. 17, Х., 1925.
- Полікарп, архиеп., [Проти втручання Московського митр. Сергія в справи Православної Церкви на Україні]. — «Голос», ч. 12, Б., 1942, 10 травня.
- Полонська-Василенко Н. і Чубатий М., *Українська Автокефальна [Православна] Церква; Православна Автокефальна Церква в Польщі; Православна Церква після 1939 р.* — У кн.: «Енциклопедія українознавства», том перший. За ред. проф. д-ра В. Кубійовича і проф. д-ра З. Кузелі. Мю.-Н.И., НТШ, 1949, стор. 617-619.
- Полонська-Василенко Н., *Особливості Української Православної Церкви*. — У кн.: «Український збірник», кн. 14, Мю., Інститут для вивчення ССРСР, 1958, стор. 59-95.
- , *Відродження української православної автокефалії*. — У кн.: «Перший Всеукраїнський Собор УАПЦ в Києві». 50-річчя відродження УАПЦ. 1921-1971. Ювілейна книга. Б.Б., УПЦ в США, 1971, стор. 33-42.
- «Польонізація православної єрархії». — «Нова зоря», ч. 85, Л., 1938.
- «Польський вандалізм в Холмщині». — «Дніпро», ч. 13, Ф., 1940, 15 серпня, стор. 1.
- Попів О., прот., *Апостол правди*. [Митр. В. Липківський]. — «Православний українець», ч. 15, Чк., 1953, жовтень, стор. 1-4.
- «Посилена боротьба з релігією в ССРСР». — «Рідна Церква», ч. 58, 1964, квітень-червень, стор. 12-13.
- «Посланіє Святого і Священного Собору єпископів Святої Автокефальної Православної Церкви в Польщі до вірних синів і дочок її, з дня 16 липня 1938 року, в цілях втіхи та зміцнення у вірі і любові». — «Плуг та меч», ч. 7, Б.А., Український союз монархістів-державників, 1938, стор. 4-6.
- «Послання Всеукраїнської Православної Церковної Ради до Його Блаженства Царгородського патріярха Василя III з 13 лютого 1926 р.». — Мю.-Нюрнберг, Краєва Церковна Рада УАПЦ в Західній Німеччині, Церковно-історична комісія, Матеріяли для історії УАПЦ, No. 5, 16 стор.
- «Послання II ВПЦСобору до всіх вірних». — «Тризуб», ч. 46, Пар., 1927, 11 грудня.
- [Постанови єпископських Соборів у Пінську]. — «Український голос», ч. 8, Луцьк, 1942, 19 лютого.
- «Постанови священного Синоду» [Московської патріярхії в справі

- УАПЦ]. — «Православний вісник», ч. 5, К., 1972, травень, стор. 7-8.
- Потієнко В., протод., *Відродження єрархії УАПЦ 1921 р.* — «Церква й життя», ч. 5, Чк., 1961, вересень-жовтень.
- , *Відновлення ієрархії УАПЦ.* — «Церква й життя», ч. 1, Чк., 1975, стор. 7-11; ч. 2; ч. 3, стор. 6-10; ч. 4; ч. 5, стор. 14-16.
- «*Походження єпископату в зв'язку з питанням про благодатність ієрархії Української Автокефальної Православної Церкви.*» — Володимир Волинський, «На варті», 1926.
- «*Початки відродження УАПЦеркви в Харкові.*» З архіву бл. пам. о. І. Гаращенко. — «Церква й життя», ч. 1, Вот., 1961, січень-лютей, стор. 5-7.
- «*Православна Церква в Румунії.*» — «Рідний край», ч. 38, Ч., 1928, 30 вересня.
- «*Православний єпископат України гостро протестує проти большевизму і осуджує його.*» — «Краківські вісті», ч. 58, Кр., 1944, 17 березня.
- «*Промова на пленумі Сейму посла прот. Мартина Волкова.*» — «Церква й життя», ч. 6, 1938, стор. 185-187.
- [Протест Українського Бльоку Буковини]. — «Час», ч. 2474, Ч., 1937, 13 травня.
- «*Протест Українського Бльоку в Епарх. Раді.*» — «Рада», Ч., 1937, 20 червня.
- «*Протоєрей о. Артамон Кузьмінський.*» — «Церква й життя», ч. 4 (19), Вот., 1960, липень-серпень, стор. 2.
- «*Протоєрей Іван Чумак.*» — «Українське православне слово», ч. 4, Б.Б., 1977, квітень, стор. 25.
- «*Протокол засідання Всеукраїнської Православної Церковної Ради 5 травня 1920 року.*» — «Церква й життя», ч. 2 (7), Х., УПЦР, 1928, стор. 128-131.
- «*50-річчя Української Автокефальної Православної Церкви.*» Звернення секретаріату СКВУ. — «Америка», ч. 41, Ф., 1971, 3 березня.
- Рахманний Р., *Українські Лідіце.* — «Наш шлях», ч. 5-6, Фюрт.-Нб., 1945, липень.
- Різників З., *Приятель українського народу.* (Про архiep. Агапита Вишневського). — «Українське слово», ч. 1003, Пар., 1961.
- Річинський А., *Торжество Православ'я.* — «Діло», ч. 281, Л., 1930.
- Розгін І., проф., *Бл. п. митрополит Іоан.* — «Українське православне слово», ч. 9, Б.Б., 1971, вересень, стор. 10-11.
- Романюк В., о., *Звернення до митр. Мстислава.* — «Українське православне слово», ч. 4, Б.Б., 1978, стор. 8-9; у кн.: «Укр. Гельсінкська Група, 1978-1982, Документи і матеріали», Б.-Т., «Смолокип», 1982, ст. 598-599.
- «*Російський св. Синод і заборона української мови.*» — У кн.: «Український православний календар на 1964 рік», Б.Б., стор. 44.

- «Руйнування церков і переслідування віруючих». — У кн.: «Український вісник», [Самвидавний журнал з України], випуск 7-8, Пар.-Б.-Т.-Перша Українська Друкарня у Франції-«Смолоскип», 1975, стор. 140-145.
- С. А., *Спогади про митрополита Василя Липківського*. — «Єпархіяльний вісник», кварталник Єпархіяльної Ради УАПЦ в Австралії, 1957, січень-березень.
- «С. В. Петлюра про УАПЦ *Соборноправну*». [Лист до Є. Бачинського, 6. VI. 1925 р.]. — «Бюлетень Благовісництва й Краєвої Ради УАПЦ в Західній Німеччині», ч. 1, Мю.-Ін., 1956, січень-березень, стор. 11-14.
- С. Ю., *Справа Української Православної Церкви за гетьманату 1918 року*. — «Церква й життя», ч. 1, 1969, стор. 22-24.
- Савійський, *Тернистий шлях Православної Церкви в Польщі*. — «Слово істини», Він., 1949, лютий.
- Світ І., *Харківська духовна семінарія*. — У кн.: «Український православний календар на 1970 рік», Б.Б., УАПЦ у США, стор. 118-121.
- «Світлій пам'яті блаженнішого митрополита Стефана» [Рудика]. У кн.: «Церковний календар». Вар., Православна митрополія, 1970, стор. 55-56.
- Святогірський Д., *Незламний духом*. Пам'яті митр. М. Борецького. [Вірш]. — «Рідна Церква», ч. 4, Мю., 1953, липень-серпень, стор. 4.
- , *В 40-ліття проголошення автокефальності Української Православної Церкви* [Поема]. — У кн.: «Український православний календар на 1961 рік». Б.Б., УАПЦ у США, стор. 111-113.
- , *Перемога силою віри*. До 60-річчя Всеукраїнського Церковного Собору. — «Рідна Церква», ч. 127-128, Н.У., 1981, липень-грудень, стор. 2-5.
- «Згинули трагічною смертю в часі Другої світової війни». — «Літопис Волині», ч. 2, Він., Інститут дослідів Волині і Т-во «Волинь», 1955, стор. 7-12.
- [Сенекс] Senex, *Москва — третім Римом* під безбожною владою. — «Церква і нарід», ч. 3-4, Він., 1949, стор. 26-34.
- Сивіцький М., *Біля джерел Почаївських подій*. — У кн.: «Український православний календар на 1985 рік», Б.Б., УАПЦ в США, стор. 96-100.
- Сильвестер, архиеп. [С. Гаєвський], *Митрополит Василь Липківський в 1921 році*. Порядком спогадів. — «Церква й життя», ч. 1, 1967, стор. 20-22.
- , *Моя автобіографія*. — «Українське православне слово», ч. 11, Б.Б., 1976, листопад, стор. 6-7.
- Сисин Ф., *Проблема українського православ'я в СРСР*. — «Сучасність», ч. 1, Мю., 1986, січень, стор. 55-68.
- Скрутень Й., о., ЧСВВ, *Автокефалія Православної Церкви в Польщі*. — «Нива», ч. 6-7, Л., 1922.

- Сластіон Ю., *Кантата*. На вічну пам'ять митрополитові Київському і всієї України Василеві Липківському та всім мученикам за Українську Автокефальну Православну Церкву. — «Православний українець», ч. 128, Чк., 1973, стор. 1.
- [Слово митр. Миколи Борецького на II ВПЦ Соборі]. — «Дніпро», ч. 9, Чк., орган УАПЦ у США, 1928.
- «Слово Ясновельможного Пана Гетьмана [Скоропадського] до гетьманців і до всіх православних українців, з приводу Різдяного Послання Високопреосвященішого митрополита Анастасія». [18. II. 1939] — «Плуг та меч», ч. 8, Буенос-Айрес, 1939, стор. 2-4.
- «Служіння єпископське в УАПЦ». — «Церковні вісті», ч. 4, Х., ВПЦР, 1927, стор. 57-62.
- «Совєтський „спец“ у релігійних справах відкриває заслону». [Звіт В. Фурова про стан Православної Церкви в СРСР]. — «Свобода», ч. 128, Дж. С., 1980, 5 червня.
- «Сорок літ новітньої Голгофи української Церкви». — У кн.: «Рідна нива», календар на 1961 рік. Він., 1961.
- Сорока С., *Останній з мозікан* [о. Ф. Шпаченко]. — «Українське православне слово», ч. 9, Б.Б., 1972, стор. 19-21.
- Сорочинський Н., *Митрополит Василь Липківський у Великих Сорочинцях*. — «Православний українець», ч. 3, Чк., 1952, жовтень, стор. 12-14.
- «Справа виселення Гриньок». Відповідь уряду на інтерполяцію посла д-ра Барана. — «Діло», ч. 181, Л., 1938.
- «Спричинників подій на Холмщині таки мають покарати». Відгомін подій на Холмщині у відповіді ген. Складковського на інтерполяцію послів Барана і Скрипника. — «Діло», ч. 133, Л., 1939, 14 червня; передр. у кн.: Є. Пастернак «Нарис історії Холмщини і Підляшшя», стор. 403.
- С-ський О., *Десять років експериментів на Волині*. — «Діло», ч. 96, Л., 1938.
- «Стан православних українців на Буковині». — «Час», Ч., 1935, 27 листопада.
- «Стан УАПЦ в 1925 році, за листом митрополита Василя Липківського з Києва». — «Вісник Церковної Ради Західноєвропейської Дієцезії», ч. 2, Мю., УАПЦ (Соборноправна-Київська на чужині), 1960, стор. 25-26.
- «Стан релігії в Совітськiм Союзі перед війною». — «Дніпро», Ф., 1942, травень, стор. 5.
- «Створено комітет оборони о. Василя Романюка». — «Православний українець», ч. 156, Д., 1980, стор. 3.
- «Степан Орлик, архієпископ Волинський і Житомирський». — «Бюлетень Благовісництва й Краєвої Ради УАПЦ в Західній Німеччині», ч. 5, Інґ., 1956, жовтень-листопад, стор. 2-5.
- Степовий В., *У перших роках після Собору 1921 року*. — «Українське православне слово», ч. 10, Б.Б., 1981, стор. 14.
- Стеценко П. Г., *Протоієрей Кирило Григорович Стеценко*. — «Церква й життя», ч. 4, Х., ВПЦР, 1927, стор. 342-346.

- Стовба Олекса Ф., мгр., *До історії роду та біографії архієпископа УАПЦ Юрія Міхновського. (1869-1937)*. — У кн.: «Український православний календар на 1984 рік». Б.Б., УПЦ в США, 1984, стор. 105-109.
- Стукан А., *Чудо в селі Благовіщенка*. — «Українське православне слово», ч. 7-8, Б.Б., 1967, стор. 12-13.
- «Суд над В. М. Чехівським і ув'язнення». 3 листа О. В. Чехівської до п. Миколи Мухи. — «Бюлетень Благовісництва й Красвої Ради УАПЦ в Західній Німеччині», ч. 1, Ін., 1956, січень-березень, стор. 8-10.
- Сурмач В., *Московський церковний імперіялізм*. — «Дніпро», ч. 4, Ф., 1950, стор. 5-7.
- «Східний обряд у польському соймі». — «Нова зоря», ч. 26, Л., 1931.
- «Так що ж є тепер в Україні?» [Про стан Православної Церкви в Україні]. — «Церква й життя», ч. 1, 1960, січень-лютий, стор. 5-11.
- «Така політика небезпечна для держави й обох народів». Промова сен. О. Луцького, виголошена на пленарному засіданні 14-го липня ц.р. в дискусії над урядовим законопроектом про затвердження договору з Апостольською Столицею у справі поуніятських земель, церков та каплиць. — «Діло», ч. 153, Л., 1938.
- Теодорович І., митр., *Низка спогадів*. — У кн.: «Український православний календар на 1951 рік», Н.Й., УПЦ у США, 1951, стор. 90-98.
- Трембіцький В., *Відносини між Українською Державою і Царгородською патріархією*. — У кн.: «Український православний календар на 1965 рік», Б.Б., УПЦ у США, стор. 100-105.
- Туркало К., *На маргінесі «Нарису історії Української Православної Церкви»*. І. Власовський «Нарис історії Української Православної Церкви», IV (XX ст.), частина перша. — «Новий літопис», ч. 3, Він., 1962, липень-вересень, стор. 10-33.
- , *Рецензія на «Нарис історії...» І. Власовського*. — «Українське православне слово», ч. 10, Б.Б., 1962, стор. 20-22; ч. 11, стор. 21-22; ч. 12, стор. 21; 1963, ч. 1, стор. 20-22.
- Турцевич А., *Чергова напасть Москви на УАПЦ*. — «Шлях перемоги», Мю., 1986, Великдень; «Америка», ч. 109, Ф., 1986, 20 червня.
- «У сорокліття проголошення автокефалії Української Православної Церкви». — «Рідна Церква», ч. 37, Мю., 1959, січень-березень, стор. 9-10.
- «Удар у Православну Церкву й український нарід». Промова посла д-ра С. Барана на пленарному засіданні сойму 6 липня 1938 р. щодо затвердження договору між Апостольською Столицею і Польською Республікою у справі земель, костелів і

- каплиць поуніятських, які Католицькій Церкві відібрала Росія. — «Діло», ч. 148, Л., 1938.
- «Українська Автокефальна Церква і голод». — У кн.: Іван Гарасимович «Голод на Україні», Бер., 1922; передр. у ж. «Вісник», Він., 1960, 15 липня, стор. 10.
- «Українська дискусія в Соїмі про трагедію Православної Церкви». — «Новий час», ч. 151, Л., 1938, 14 липня; передр. у кн.: Є. Пастернак «Нарис історії Холмщини і Підляшшя», стор. 377-394.
- Фа-ський, *Національно-віроісповідна боротьба*. — «Діло», ч. 152, Л., 1938.
- , *Що буде з православними церковними землями?* — «Діло», ч. 8, Л., 1939.
- Федорівський С., *Єпископ Степан Орлик*. [Спогад]. — «Український Прометей», ч. 1, Д., 1951, 22 грудня.
- Федорович М., *Нищення УАПЦ*. — «Українські вісті», ч. 34, Д., 1985, 8 вересня.
- Француженко М., *Відродження Української Автокефальної Православної Церкви*. — «Українські вісті», ч. 1, Д., 1983, 2 січня.
- Харківський, *3 життя Харківської округової Церкви*. — «Церква й життя», ч. 2 (7), Х., ВПЦР, 1928, стор. 138-143.
- Холмський А., *Місто Столин і його повіт під час німецько-советської війни*. — У кн.: «Український православний календар», Б.Б., УПЦ у США, 1964, стор. 125-131.
- Хохітва Т., *Нищення церков на Україні комуністичною Москвою*. — У зб.: «В обороні віри». III частина. Т., 1957, стор. 89-103.
- «Хроніка про Почаївську Божу Матір». — «Поступ», Він., 1981, 1 березня.
- «Церковна справа на Волині». — «Тризуб», ч. 30-31, Пар., 1927, 17 липня, стор. 12-14.
- «Церковні події на Волині». — «Краківські вісті», ч. 176, Кр., 1941, 12 серпня.
- Цимбал Т., *Митрополит УПЦ Микола Борецький*. Спогад. — «Українське православне слово», ч. 6, Б.Б., 1975, червень, стор. 13.
- «Червона Москва перед судом вільного світу». [Свідчення архієп. Мстислава перед комісією Керстена Конгресу США]. — «Українське православне слово», ч. 11, 1954, Б.Б., листопад, стор. 10.
- Черниць О., *Митрополит Василь Липківський у місті Умані*. Спогад. — «Національна трибуна», Н.Й., 1985, 6 січня.
- Чехівська О., *УАПЦ і визвольний рух*. — «Українські вісті», ч. 96, Н.У. 1953, 29 листопада.
- , *Суд над В. М. Чехівським і ув'язнення*. Уривки з листа. — «Бюлетень Благочинства й Красвої Ради УАПЦ в Західній Німеччині», ч. 1, Мю.-Ін., УАПЦ (Соборноправна), 1956, січень-березень, стор. 8-10.
- , *Останнє свято — Водохрища в Києві з охресним ходом на*

- Дніпро. — «Церква й життя», ч. 1, Чк., 1962, січень-лютий, стор. 17-18.
- Чехівський В., *Основа визволення Церкви від «князівства тьми віку цього»*. — «Церква й життя», ч. 2-3, Х., ВПЦР, 1927; ч. 4, стор. 268-272; ч. 5, стор. 378-391; ч. 1 (6), 1928, стор. 6-13; ч. 2 (7), стор. 109-121;
- «*Чи щира турбота?*» Навколо справи «Допомоги Києво-Печерському заповідникові». — «Шлях перемоги», ч. 16, Мю., 1979, Великдень.
- Чигиринський Є. Н., *Українська Православна Церква в 1941-43 роках*. — «Рідна Церква», ч. 25, Мю., стор. 6-8, ч. 49, 1962, січень-березень, стор. 8-10; ч. 50, квітень-червень, стор. 4-6.
- Ш. Ганна, *Настрої в Житомирі в 1921-22 рр.* — «Літопис Волині», ч. 3, Він., 1956, стор. 75-80.
- Шараївський Н., архієп., *До другого Всеукраїнського Православного Собору*. — «Церква й життя», ч. 1, Х., ВПЦР, 1927, стор. 113-115.
- , [Лист до Є. Бачинського в Женеві про II ВПЦСобор]. — «Бюлетень Благівісництва й Краєвої Ради УАПЦ в Західній Німеччині», ч. 4, Мю., УАПЦ (Соборноправна), 1956, серпень-вересень, стор. 6-7.
- Шелухин С. П., *Про повстання УАПЦ і боротьбу з нею ворогів відродження України*. [Стаття написана 5. II. 1926 р.]. — «Бюлетень Благівісництва й Краєвої Ради УАПЦ в Західній Німеччині», ч. 5, Інґ., 1956, жовтень-листопад, стор. 6-12.
- «*Школа пастирська в Житомирі*». — У кн.: «Український православний календар на 1959 рік», Б.Б., УПЦ у США, стор. 38, 41.
- Шпірук П., о., *Протопресвітер о. Олексій Потульницький*. — «Українське православне слово», ч. 3, Б.Б., 1974, березень, стор. 24-25.
- Шран І., *Як творилась Українська Автокефальна Церква*. — «На варті», ч. 7-8, Володимир Волинський, 1925, травень, стор. 2-5.
- «*Ще про смерть священика Поплавського*». — «Гомін України», ч. 10, Т., 1986, 5 березня.
- «*Що діється на Холмщині в австро-угорській окупації?*» — «Вістник політики, літератури й життя», ч. 39, В., 1918, 30 вересня, стор. 1.
- «*Що робиться в Почаєві*». — «Українське православне слово», ч. 2, Б.Б., 1963, лютий, стор. 12.
- Юрченко В., *Великдень на Соловках*. — «Церква і нарід», ч. 3-4, Крем'янець, Волинська Духовна Консисто́рія, 1935, стор. 69-71.
- «*Я вкопав був уже собі гріб*». Що оповідає архимандрит Бахметьєв про 20 літ свого побуту в таборах примусових робіт. — «Краківські вісті», ч. 194, Кр., 1941, 4 вересня.

- Явдась М., прот., *Як большевики мучили духівництво*. Спогад-свідчення. — «Православний українець», ч. 9, Чк., 1953, квітень, стор. 7-9.
- , *Протодиякон Василь Потієнко*. — «Церква й життя», ч. 2, 1958, стор. 13-14.
- , *Брати В. і М. Чехівські*. — «Церква й життя», ч. 4, 1961, липень-серпень, стор. 22-23.
- , *Священик УАПЦ о. Михайло Науменко*. — «Церква й життя», ч. 1, Чк., 1962, січень-лютий, стор. 11-15.
- Явтушенко Є., панімавка, *Митрофорний протоієрей Александер Явтушенко*. — «Церква й життя», ч. 6, Чк., 1964, листопад-грудень, стор. 21-22.
- Явтушенко, О., прот., *Протоієрей Симон Явтушенко*. — «Церква й життя», ч. 4, Чк., 1958, липень-серпень, стор. 12-14.
- Яковкевич Т., протопресвітер, *1939-1943 рр. на Володимирщині*. — «Літопис Волині», ч. 3, Він., 1956, стор. 113-116.
- Яцун Д., прот., *Так було по всій Україні*. Мучеництво нашого духівництва. Спомин з перед 30 років. — «Дніпро», ч. 4, Ф., 1950, стор. 10-11.

Латинкою

- “*Alltagssorgen orthodoxer Glaubiger in der Ukraine.*” Bischof Feodosij appelliert an L. I. Breznev. — “Glaube in der 2. Welt,”
- Armstrong, John A., *Nationalism and the Church*. — In: John A. Armstrong “Ukrainian Nationalism,” New York and London, Columbia University Press, 1963, pp. 188-210.
- Bociurkiw, B., *The Autocephalous Church Movement in Ukraine: the Formative State (1917-1921)*. — “The Ukrainian Quarterly,” Vol. XV I, New York, UCCA, 1960, Autumn, pp. 221-223.
- , *The Renovatianist Church in the Soviet Ukraine, 1922-1929*. — “The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Science in the U.S.,” Vol. IX, No. 1-2, New York, 1961, pp. 41-74.
- , *Religion and Soviet Society*. — “Survey,” No. 60, 1966, July, pp. 62-71.
- , *L'Eglise orthodoxe en Ukraine depuis 1953*. — “Bulletin Franco-Ukrainien,” No. 24-25, Paris, 1966, Juillet, pp. 7-29.
- , *Lenin and Religion*. — In: L. Shapiro and P. Reddaway (Eds.) “Lenin: the Man, the Theorist, the Leader.” London, Pall Mall Press; Stanford, Hoover Institution, 1967, pp. 107-134.
- , *Church-State Relations in the USSR*. — “Survey,” No. 66, 1968, January, pp. 4-32.
- , *Religion in the USSR after Khrushchev*. — In: John W. Strong (Ed.) “The Soviet Union under Brezhnev and Kosygin: The Years of Transition,” New York, Van Nostrand-Reinhold, 1971, pp. 135-155.
- , *Il dissenso politico nell'Unione Sovietica*. In: “*Russia Christiana*,” No. 119. Milano, 1971, Settembre-October.

- , *The Orthodox Church in Ukraine since 1917*. — In: "Ukraine." A Concise Encyclopedia. Volume I I. Prepared by Shevchenko Scientific Society. Edited by Volodymyr Kubijovyc. Toronto, University of Toronto Press, 1971, pp. 167-178.
- , *The Orthodox Church and the Soviet Regime in the Ukraine, 1953-1971*. — "Canadian Slavonic Papers," Vol. X IV, No. 2, 1972, Summer, pp. 191-212.
- , *Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine seit 1917*. — "Kirche in Osten," Vol. XV, Munchen, 1972, pp. 34-47.
- , *The Shaping of Soviet Religious Policy*. — "Problems of Communism," Vol. XX I I, Washington, D.C., 1973, May-June, pp. 37-51.
- , *Soviet Research on Religion and Atheism since 1945*. — "Religion in Communist Lands," Vol. 2, No. 1, 1974, January-February, pp. 11-16.
- , *The Rights of Religious Groups in the Soviet Union to Organize Their Activities and to Express Their Beliefs*. — In: U.S. Congress, House of Representatives, Committee on Foreign Affairs "Detente." Hearings Before the Subcommittee on Europe. Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, 1974, pp. 343-353.
- , *The Church and the Ukrainian Revolution. The Central Rada period*. — In: "The Ukraine, 1917-1921: A Study in Revolution." T. Hunchak (Ed.). Cambridge, Mass., Harvard Ukrainian Research Institute, 1977, pp. 220-246.
- , *Religious Dissent in the Soviet Union. Status, Interrelationships, and Future Potential*. — In: R. D. Gastil (Ed.) "Freedom in the World: Political Rights and Civil Liberties." Boston, G. K. Hall; New York, "Freedom House," 1979, pp. 115-132.
- , *Ukrainization Movement within the Russian Orthodox Church, and the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church*. — "Harvard Ukrainian Studies," Vol. I I I-IV, Cambridge, Mass., 1979-1980, pp. 92-111.
- , *The Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, 1920-1930. A Case Study in Religious Modernization*. — In: Bohdan R. Bociurkiw "Ukrainian Churches under Soviet Rule: two case studies," Cambridge, Mass., Ukrainian Studies Fund, Harvard University, The Millenium Series, 1984.
- , *Church-State relations in the USSR*. — In: Hayward M. and Fletcher W. C. (Eds.), "Religion and the Soviet State: a Dilemma of Power." New York-Washington-London, F. A. Praeger Publishers, pp. 71-104.
- , *The Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, 1920-1930. A Case Study in Religious Modernization*. — In: D. J. Dunn (Ed.) "Religion and Modernization in the Soviet Union." Boulder, Colo., Westview Press, pp. 310-347.
- "*Die Orthodox-Autokephale Kirche der Ukraine*." — "Ost Europa," No. 12, 1928, pp. 833-846.
- Bolsakov, S., *Le metropolite Antoine de Kiev*. — "Irenikon," No. 5, 1936.

- Dogma, R., *La Chiesa Autocefalica Ucraina*. — "Europa Orientale," fasc. V I I-X, Roma, 1936, pp. 339, 357-360.
- Doroshenko, D., *Die ukrainische autokephale Kirche*. — "Orient und Occident," No. 14, Leipzig, 1933.
- Gallagher, J., *Graffiti in the ancient, hallowed halls of Kiev? It is written*. — "Chicago Tribune," Chicago, 1979, April 18.
- Hayer, Fr., *Wandlungen in der Ukr. Autokephalen Orthodoxen Kirche*. — "Kyrios," No. X, Berlin, 1970, pp. 84-89.
- Joukovski, A., *L'Ukraine d'aujourd'hui dans la preparation au Millenaire*. — "Revue de l'Institut Catholique de Paris," No. 17, Paris, 1986, Janvier-Mars, pp. 53-64.
- Kania, J. ks., *Likwidacja cerkwi na Lubelszczyźnie w czasie międzywojennym*. — Warszawa, O Diss "Chrzescijanin w Swiecie," No. 108, 1982, pp. 50-89.
- "Kiev Youth Choir Harassed." — "The Orthodox Church," No. 8, Syosset, N.Y., 1981, August.
- Kiryłowicz, S., *Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej Polskiej*. Niektóre problemy na tle polityki wyznaniowej państwa 1918-1939. — "Posłannictwo," No. 1-2, Warszawa, "Odrodzenie," 1983, pp. 3-88 + I-IV.
- Koch, H., *Die orthodox-autokephale Kirche der Ukraine*. — "Osteuropa," No. I I I, Königsberg-Berlin, 1927-1928, pp. 833-846.
- Korowysky, I., *The Orthodox Church in Poland, 1919-1939*. — In: "Ukraine." A Concise Encyclopedia. Volume I I. Prepared by Shevchenko Scientific Society. Edited by Volodymyr Kubijovyc. Toronto, University of Toronto Press, 1971, pp. 178-182.
- "*L'Eglise orthodoxe panukrainienne*." — "Orientalia Christiana," No. 3, Roma, Pontificio Instituto Orientale, 1923.
- Leonty, Bishop of Chile, *Political Controls over the Orthodox Church in the Soviet Union*. [Excerpts from the memoirs of bishop of the Autonomous Church in Ukraine under the German occupation]. — In: Dimitry Pospelovsky "The Russian Church under the Soviet Regime 1917-1982." Volume I I. Crestwood, N.Y., St. Vladimir's Seminary Press, 1984, pp. 473-476.
- "*L'orthodoxie panukrainienne, ses documents inedits, adresses aux ukrainiens d'Amerique*." — "Orientalia Christiana," No. 4, P. 1923.
- Lukyanenko, L., *Appeal to Atheists*. — "The Right to Believe," No. 4, Keston, Keston College, 1978, pp. 2-3.
- Lykho, P. S., *Soviet Rule at Close Quarters*. — "Ukrainian Review," No. 6, Munchen, 1958, pp. 149-157.
- "*Metropolitan Vasyl Lypkivsky, Spiritual Leader of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church*." — "Forum," No. 60, Scranton, Pa., 1984, Fall, pp. 3-8.
- Reshetar, J. S., Jr., *Ukrainian Nationalism and the Orthodox Church*. — "American Slavic and East European Review," Vol. X, No. 1, 1951, pp. 38-64.
- S., K., *Ukrainska prawosławna autokiefalna cerkiew*. — "Spawy narodowosciowe," No. I, Warszawa, 1927.

- Schweigl, J., S. J., *Die Hierarchien der getrennten Orthodoxie in Sowjetrussland*. — "Orientale Christiana," 54, Roma, 1929.
- Sysyn, F. E., *The Ukrainian Orthodox Question in the USSR*. — "Religion in Communist Lands," Vol. 11, No. 3, Keston, Keston College, 1983, pp. 251-263.
- Taurudzkyj, J. M., *La persecucion religiosa en la Union Sovietica*. — "La Prensa," Buenos Aires, 1985, 23 de octubre.
- Troitsky, S., *Essay on the Living Church*. — In: Emhardt, W. S., "Religion in Soviet Russia." London, Morehouse Publishing Co., 1929.
- Urban, J., ks., *Czy przesladowanie?* — "Oriens," Kraków-Warszawa, 1939, pp. 87-91.
- Volkonsky and D'Herbigny, M., *Le dossier americain de l'orthodoxie panukrainienne*. — "Orientalia Christiana," No. 4, Roma, 1923.

РАДЯНСЬКІ ВИДАННЯ ПРО УАПЦ, ЦЕРКВУ НА УКРАЇНІ Й РЕЛІГІЮ В СРСР

1. ПУБЛІКАЦІЇ ОКРЕМИМИ КНИГАМИ

- Бендасюк С., *Православна св. Георгіївська церква у Львові*. Історичний нарис. «Єпархіяльний вісник», ч. 5, Л., 1946, травень, стор. 10-21.
- «*Воинствующее безбожие в СССР за 15 лет*». 1917-1932. Ред. М. Енишерлов. — М., 1932.
- Гидулянов П. В., *Отделение Церкви от государства в СССР*. Полный сборник декретов, ведомственных распоряжений и определений Верховного Суда РСФСР и других Советских Социалистических Республик: УССР, БССР, ЧСФСР, Узбекской и Туркменской. 3 издания. Ред. Красиков П. А. — М., Юридическое Издательство Н.К.Ю. РСФСР, 1926.
- , *Отделение церкви от государства*. Систематизированный сборник действующего в СССР законодательства. — М., 1926, 365 стр.
- Глан Я., *Антирелигиозная литература за 12 лет*. 1917-1929. — М., 1930.
- , *Антирелигиозная литература пооктябрьского периода*. 1930 (июль) — 1932 (январь). — М., 1933.
- Голодний М., *Радянське законодавство про релігійні культу*. — К., 1968.
- Денісов Г., *Утворення чудес та мощей у Києво-Печерській Лаврі*. — К., «Пролетар», 1930, 46 стор.
- , *Як жили лаврські побожні ченці*. — К., «Пролетар», 1930, 54 стор.
- «*Деянія третього Всеросійського Поместного Собора Православної Церкви на території СССР оть 1-10 октября 1925 г.*» — М., 1925.

- Еллан В. [Блакитний], *Українська Автокефальна Церква і її попередники*. — Х., 1923.
- Єришев А. О., *Досвід соціологічних досліджень релігійності*. — К., 1967.
- Ігнатюк Д., *Українська Автокефальна Церква і Союз Визволення України*. — Х., ДВУ, 1930.
- Карпенко К., *Чорне кубло*. — К., ДВУ, 1930, 66 стор.
- «КПРС і радянська держава про релігію та атеїстичну пропаганду». — К., 1962.
- Красиков П., *На церковном фронте. 1918-1923*. — М., Государственное Издательство, 1923.
- Кречетович І. (сп. Іосифъ), *Происхождение и сущность самосвятства липковцевъ*. — Х., 1925.
- Криленко, Н. В., *Судебные речи. 1922-1930*. — М., ГЮИ, 1931.
- Никитенко І., прот. Новосад М., прот. Оксіюк Й., *Провослав'я на Україні*. — К., Т-во «Україна», 1985, 112 стор.
- Николай, митр., *Слова, речи, послания. 1941-1946*. — М., Московська патріархія, 1947, 254 стор.
- Павлюк В. В., *Психология современных верующих и атеистическое воспитание*. — Л., 1976.
- «Правда о религии в России». — М., Московская патриархия, 1942, 405 стор.
- «Про релігію і атеїзм». Збірник документів і матеріалів. За ред. Б. Лобовика і Р. Приходька. — К., Політвидав України, 1973, 146 стор.
- «Сборник постановлений, циркуляров об отделении церкви от государства, отчетов и раз'яснений Ликвидационного Отдела НКЮ». — Х., 1922.
- Самойлович Ю., *Церковь украинского социал-фашизма*. — М., 1932.
- Скуленко І., *Моці й миротворчі голови Києво-Печерської Лаври*. — К. ДВУ, 20 стор.
- «Стенографический Отчет Второго Всесоюзного Съезда Союза Воинствующих Безбожников». — М., 1930.
- Сухопляев Ів., проф., *Українські автокефалісти*. — [К.], «Червоний шлях», бібліотека селянина, серія політична, 1925, 62 стор.
- , *Ставлення соціалістичних партій II Інтернаціоналу до релігії*. — Х., 1932.
- Танчер В. К., *Причини існування релігійних пережитків в СРСР*. — К., 1959.
- , *Руське православ'я. Критичні нариси*. — К., «Наукова думка», 1977, 155 стор.
- Фурман І. М., *Віруючі відходять від релігії*. — К., 1963.
- Шепотьєва М., *Що таке Лаврська друкарня та кому вона служила*. — К., ДВУ, 1930, 32 стор.
- Шуба О., *Релігія і національні відношення*. — К., 1983.
- Ярославский Е., *На антирелигиозном фронте*. М., «Красная новь», 1924.

- , *Против национализма, против религии*. Сборник статей. — М., ОГИЗ-«Московский рабочий», 1931.
- , *Против религии и церкви*. Том I-V. — М., ОГИЗ-Государственное Антирелигиозное Издательство, 1932-1935.
- Iaroslavskii, E., *Religion in the U.S.S.R.* 2nd Edition. — London, Modern Books, 1932.
- Kuroyedov, V., *Church and Religion in the USSR*. — Moscow, Navosti Press Agency, 1979, pp. 57.

II. ПУБЛІКАЦІЇ В ОКРЕМИХ ВИДАННЯХ

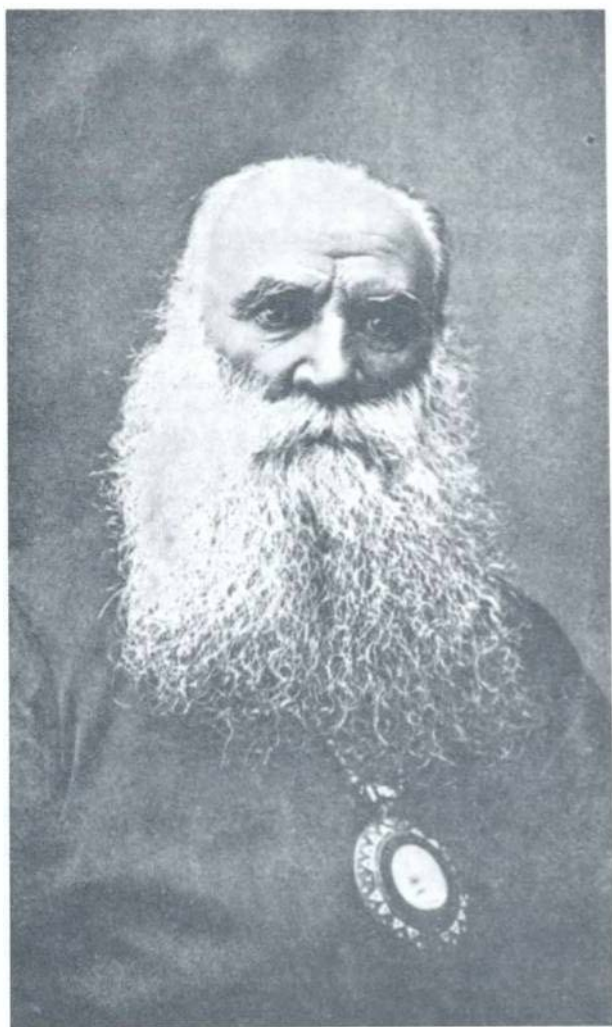
- «Автокефальна Церква — зняряддя „СВУ“». — У кн.: «Ганебна діяльність петлюрівщини». («Спілка Визволення України»). Він., Робітничо-фермерське видавниче товариство, 1930, стор. 39-46.
- «Архиепископ Чебоксарский и Чувашский Вениамин» [Новицький]. — «Журнал Московской патриархии», No. 1, М., 1977, стор. 18-20.
- Бульковштейн Н., *Видавнича продукція київського антирелігійного містечка*. — «Безвірник», ч. 16, X., 1931, 31 серпня, стор. 38-40.
- Винницький С., *Контрреволюція під церковним прапором*. — «Комуніст». X., 1926, 27 квітня.
- , Три листи. — «Комуніст», Харків, 1926, 27 червня.
- Гаїнець М., *Розвал у релігійному таборі*. — «Безвірник», ч. 9-10, X., 1931, стор. 49-54.
- Десятников В., *Хрестик на шиї*. — «Радянська Україна», К., 1978, 10 грудня.
- Дмитрук К. Є., *Українська Автокефальна Православна Церква на службі реакції та фашизму*. — У кн.: К. Є. Дмитрук «Під штандартами реакції і фашизму». Крах антинародної діяльності уніатської та автокефальної церков. К., «Наукова думка», 1976, стор. 162-224.
- Еллан В. (Блакитний), *Церковна переплутаниця* [Написано 11. VI. 1924]; *Церква чи щось інше?* [10. III. 1921]; *Зле приладжена маскара* [17. VI. 1922]. — У кн.: Василь Еллан (Блакитний) «Твори». Том другий. К., Державне видавництво художньої літератури, 1958, стор. 49-51; 252-254; 271-272.
- «Законодательство о религиозных культах». Сборник материалов и документов для служебного пользования. — М., 1971.
- Имшенник В., *Архиепископ Юв.* [Кресович]. — «Журнал Московской патриархии», No. 3, М., 1978.
- Ільницький М., *Автокефалізм без мантії*. — «Жовтень», ч. 5, Л., 1972.
- Коваль М., *УАПЦ — служниця фашистських окупантів*. — «Людина і світ», ч. 1, К., «Знання», 1986, січень, стор. 56-62.
- Ковальчук Я., *Про чудеса на Україні*. — X., 1925.

- Коряк В., *За Ісуса чи за хліба куса?* — «Вісті ВУЦВК», Х., 1921, 19 жовтня.
- Ливанов Г. В., *Антирелигиозная пропаганда на Украине.* — «Антирелигиозник», No. 5, Х., 1926, стор. 30-47.
- Макарій [Михайло Оксіюк], архиеп., *Православна Церква в західних областях України.* — «Єпархіальний вісник», ч. 1. Л., 1947, січень, стор. 2-14.
- Михайлик, *Революционеры.* К происходящему Всеукраинскому Церковному Православному Собору. — «Пролетарская правда», К., 1921, 20 октября.
- Никанов В., *Роль Православной Церкви в освободительной войне украинского народа.* — «Журнал Московской Патриархии», No. 3, М., 1953.
- Панкратьев А. С., *15 років антирадянської діяльності релігійних організацій.* За матеріалами Полтавщини. — «Безвірник», ч. 19-20, Х., 1932, жовтень, стор. 14-20.
- «Покровський З'їзд Української Православної Церкви». — «Комуніст», Х., 1922, 3 листопада.
- «Раскол в Украинской Автокефальной Церкви». — «Коммунист», Х., 1925, 24 октября.
- Ротовський А., *Коли акценти змішуються...* На атеїстичні теми. — «Радянська освіта», ч. 20, К., 1981, 11 березня.
- Сухоплюев Ив., *Майский собор автокефалистов Киевщины в 1921 г.* — У зб.: «Антирелигиозная пропаганда», Х., ЦК КП(б)У, 1922.
- Шинкарук В., акад., *История духовной культуры и религия.* — «Наука и религия», No. 10, М., 1985, октябрь.
- Юрмас Ю., *Українська Церква та її паства.* — «Вісті ВУЦВК», Х., 1921, 5 жовтня.

МУЧЕНИКИ ЗА ВІРУ
1917 — 1985
ІЛЮСТРАЦІЇ

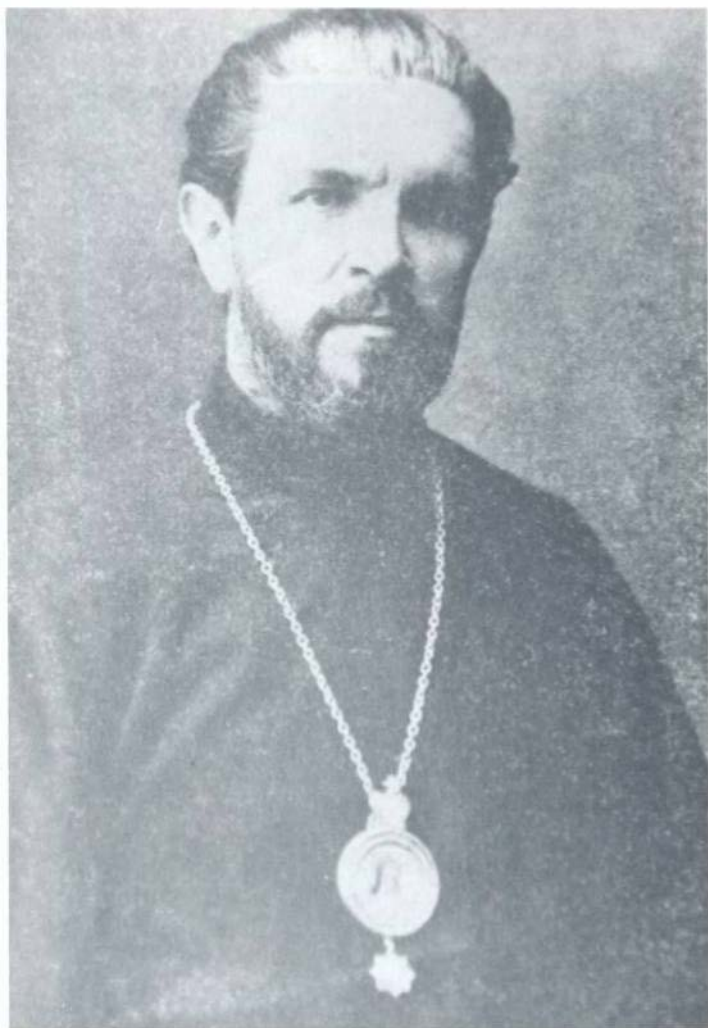

МИТРОПОЛИТИ УАПЦ

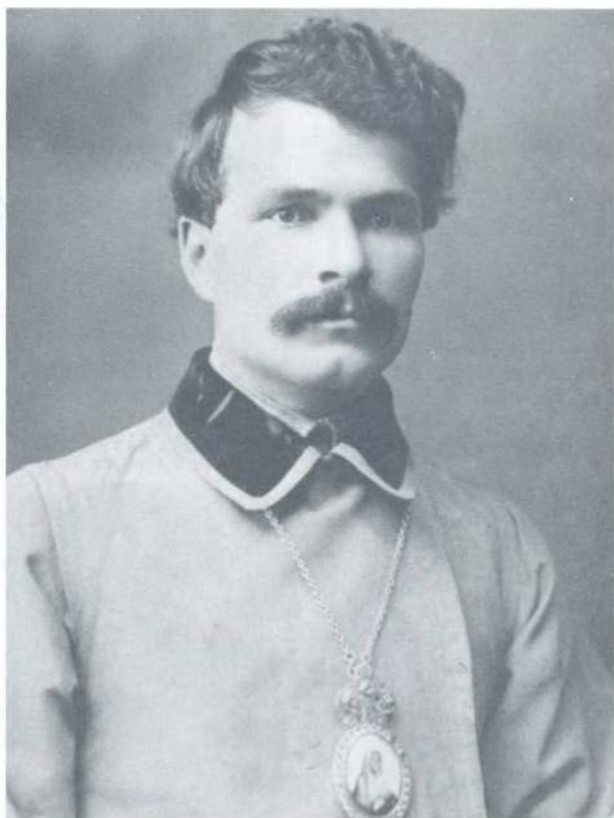

Василь Липківський
Митрополит Київський і всієї України (1921-1927).
Заврештований в лютому 1938 р.; загинув на Соловках.

Микола Борецький
Митрополит Київський і всієї України (1927-1930).
Заарештований у 1930 р.; загинув у психіатричній тюрмі.

Іван Павловський
Митрополит Харківський і всієї України (1930-1936).
1936 року вивезений в Казахстан; загинув на засланні.

АРХИЄПИСКОПИ УАПЦ

Юрій Жовченко
Архiepископ Одеський (1928-1929).
Відбував ув'язнення в Карагайді
(1929-1937); заарештований вдруге
1937 року; загинув в ув'язненні.

Костянтин Кротецький
Архiepископ Вінницький (1924-
1930). Заарештований 1930 р.; за-
гинув в ув'язненні.

Костянтин Малишків
Архiepископ Київський (1927-1934).
Другий заступник митрополита Ки-
ївського і всієї України (1927-1930).
Заарештований 1937 р.; загинув в
ув'язненні.

Юрій Міховецький
Архiepископ Чернігівський (1921-
1922); 1936 року розстріляний у
Касії.

Тут подано лише останнє місце і роки архипастирського служіння
більшості ієрархів.

Степан Орлик
Архидієскоп Бердичівсько-Шепетівський (1925-1927). Відбув 10 р. ув'язнення (1928-1938); заарештований вдруге 1938 р.; загинув в ув'язненні.

Йсип Оксіук
Архидієскоп Лубенський, Полтавський і Миргородський (1923-1929). Заарештований 1935 р.; перебував довгі роки в ув'язненні і на засланнях.

Володимир Самборський
Архидієскоп Вінницький (1930-1932). 1935 р. розстріляний в Києві.

Феодосій Сергій
Архидієскоп Бердичівський. Заарештований 1936 р.; загинув в ув'язненні.

Олександр Ярецько
Архєпископ Харківський
(1923-1926). Заврештований
1926 р.; загинув в ув'язненні.

ЄПИСКОПИ УАПЦ

Конон Бей
Єпископ Черкаський (1928).
Заврештований 1928 р.; загинув
в ув'язненні.

Володимир Дахівник-Дахівський
Єпископ Тульчинський (1927-1930).
Заврештований 1930 р.; загинув в
ув'язненні.

Максим Задоріук
Єпископ Проскурівський (1923-1930). Зарештований 1930 р.; загинув у в'язниці.

Юхим Калішевський
Єпископ Одеський (1929-1930). Зарештований 1936 р.; загинув у в'язниці.

Микола Карбінєвич
Єпископ Уманський (1928-1930). Зарештований 1932 р.; розстріляний в Москві.

Григорій Мозолєвський
Єпископ Конотопський (1924-1926). Зарештований 1936 р.; загинув у в'язниці.

Григорій Стороженко
Єпископ; духовний керівник Київської церковної округи (1921-1925).
Зав'язаний 1936 р.; загинув в ув'язненні.

Юрій Тесленко
Єпископ Білоцерківський (1925-1930).
Перебував 10 р. в ув'язненні (1931-1941).

Олександр Червінський
Єпископ Вінницький (1932-1934).
Зав'язаний 1934 р.; загинув в ув'язненні.

Яків Чулівський
Єпископ Бердичівський (1923-1926).
Зав'язаний 1931 р.; загинув в ув'язненні.

ІЄРАРХИ ІНШИХ ЦЕРКОВНИХ ЮРИСДИКЦІЙ

Юрій (Григорій) Ярошевський
Перший український митрополит
Православної Церкви в Польщі
(1922-1923). 1923 р. замордований
фанатиком Російської Пра-
вославної Церкви.

Андрій Сухенко
Архисупскоп Чернігівський у скла-
ді Московської патріархії. Перебу-
вав 8 р. в ув'язненні (1961-1969).

Іов (Володимир) Кресович
Архисупскоп Казанський і Марій-
ський (1953-1960) у складі Москов-
ської патріархії. Перебував 3 р. в
ув'язненні (1960-1963).

Весілля на Україні 1935-1936 рр.

на хуторі с. Воскресенської парафії села Човно-Федорівка на Полтавщині.

Посередні з бородою в капелюсі митр. прот. УАЩ Іван Базилевський; заарештований 1937 р.
під час богослуження, загинув в ув'язненні; праворуч молодого пані-матка Базилевська.

**СВЯЩЕНИКИ, ЧЕНЦІ Й ЧЕРНИЦІ,
ЦЕРКОВНОСЛУЖИТЕЛІ, ЦЕРКОВНІ ДІЯЧІ І ВІРНІ**

**Протопреса. Григорій Антохія
Голова Проскурівської ОЦР УАПЦ;
Перебував 7 р. в уя'зненні (1928-
1935).**

**Прот. Костянтин Биковець
з дружиною Олександрою
Благовісник УАПЦ на Полтавщині.
Заврештований 1937 р.; загинув в
уя'зненні.**

**Микита Влащенко
Діач УАПЦ у Харкові; відбув 3 р.
уя'знення (1936-1940).**

**о. Дмитро Воробинський
Секретар ВПЦР (1934-1936). Завреш-
тований 1937 р.; загинув в уя'зненні.**

Прот. Порфирій Гордовський
Діак УАПЦ; секретар ВПЦР (1925-1926); заарештований 1928 р.; загинув на засланні.

Іван Гаращенко
Благовісник УАПЦ на Слобожанщині; член ВПЦР; відбув 3 р. ув'язнення (1936-1939).

Прот. Микита Кошко
Організатор парафій УАПЦ; настоятель собору св. Софії в Києві, а згодом Воскресенського собору в Харкові; засуджений 1936 р. на 3 р. ув'язнення, а в 1937 р. — на додаткових 25 р.; загинув в ув'язненні.

Прот. Леонід Карпов
Свідомий парафії УАПЦ св. Софійського собору; член Президії ВПЦР (1927-1929); засуджений 1929 р. до 10 р. ув'язнення; загинув в концтаборі.

Прот. Артамон Кузьмівський
Благочинний УАПЦ; автор і композитор; настоятель св. Покровського собору в Одесі (1928-1931); заарештований 1931 р.; загинув в ув'язненні.

Прот. Андрій Кухаренко
Священик УАПЦ у Вільшані на Харківщині; засуджений 1936 р. до 4 р.; загинув в ув'язненні.

Василь Лупа
Діак УАПЦ у Харкові; член ВПЦР (1934-1936); засуджений 1936 р. до 6 р.; загинув в ув'язненні.

Іван Кучугура-Кучеренко
Діак УАПЦ; кобзар; багато разів арештований; загинув на засланні.

о. Володимир Левницький
Священик УАПЦ у Єлисаветграді;
розстріляний 1925 р.

о. Володимир Лихвар
Священик УАПЦ на Харківщині;
постійним переслідуванням дове-
дений до смерті.

о. Іван Лукашевич
Священик УАПЦ; загинув 1927 р.
в час 2-го ВПЦСобору.

Прот. Микола Мвлюжонський
Дяч УАПЦ під польською і німець-
кою окупаціями; член Адміністра-
тури УАПЦ; розстріляний німцями
1943 р.

Єпископ Полікарп (Сікорський) відвідує в 1938 р. парафію о. Михайла Попеля у с. Мельюші на Волині. Приворуч Владики — о. М. Попель; в першому ряді — його діти.

Ліворуч: прот. Михайло Попель в концтаборі Томської обл. в 1946 р. Приворуч — в 1947 р. у с. Уста Руске в Польщі після звільнення з більшовицької неволі. Прот. Михайло Попель в 1917-1919 рр. був настоятелем православних парафій в Мілвокі і Трентоні (США); після повернення на Волинь обслуговував багато парафій на Волині і Лемківщині; 6 років перебував з родиною в Сибіру (1940-1946).

Похорон прот. М. Попеля в 1961 р. у Зеленій Горі (Польща) з участю сп. Вроцлавського Стефана Руденка (перший перед домовняю).

<p>Фамилия <i>Попель</i> Имя <i>Магдали</i> Отчество <i>Иванов</i> Место работы <i>Узав</i> Занимаемая должность <i>У</i> Нач. Торг. Отд. "12" Августа 1940 г.</p>	<p>ГУЛАГ НКВД СССР III квартал 1940 г. ПРОПУСК № 3586 В закрытую столовую № <i>3</i> лагерь ГУЛАГ "а" НКВД СССР <i>Ф</i></p>
--	---

Перепустка, видана дружині о. М. Попеля — Магдали (з дому Демко) на право відвідувати ідальню в системі ГУЛАГів.

Протод. Василь Поткінко
Організатор Парафій УАПЦ; голова ВПЦР (1924-1926); перебував 5 р. в ув'язненні (1934-1939).

о. Михайло Павловський
Протодіакон УАПЦ в Новомиргороді, Єлисаветграді й Умані; заарештований 1932 р.; загинув в ув'язненні.

о. Олексій Потульніцький
Голова Кам'янець-Подільського церковного Управління (1923-1929); перебував 10 р. в ув'язненні (1929-1939).

д-р Арсен Річинський
Церковний діяч на Волині; редактор релігійних газет і журналів; автор багатьох статей; 1939 р. вивезений на Сибір; загинув на засланні.

о. Василь Ромانيук
Священик у с. Космач; член Української Гельсінкської Групи; за національно-релігійну діяльність перебував 20 р. в ув'язненні і на зсильні (1944-1954, 1972-1981).

Петро Терещенко
Діач УАПЦ; голова Парафільної Ради собору св. Софії; член ВПЦР (1924-1929); заарештований 1929 р.; загинув в ув'язненні.

Прот. Микола Хомічевський
Організатор парафій УАПЦ; композитор і письменник; заступник голови Президії ВПЦР (1924-1926); засуджений 1929 р. до 10 р.; загинув в ув'язненні.

Прот. Дмитро Ходивський
Священик УАПЦ на Київщині; перебував 10 р. в ув'язненні (1928-1938).

Володимир Чехівський

Всеукраїнський бляговісник і Ідеолог УАПЦ; автор багатьох книжок і статей; член Президії ВПЦР (1921-1924); голова 2-го ВПЦСобору; засуджений на процесі СВУ в 1930 р. на кару смерти; вирок пізніше змінено 10-річним ув'язненням; 1937 р. засуджений на додаткових 10 р.; загинув в ув'язненні.

Прот. Павло Цинковський
Свщеник УАПЦ при соборі св. Софії; заарештований на початку 1930-их років; загинув в ув'язненні.

о. Федот Хороший
Свщеник УАПЦ; голова Черкаської ОЦР УАПЦ; перебував 8 р. в ув'язненні (1929-1936); Єпископ УАПЦ з 1942 р., Митрополит УГПЦ в Канаді.

Прот. Данило Штуль
Митр. прот. УАПЦ на Волині; після Другої світової війни перебував 10 р. в ув'язненні.

Данило Щербаківський
Діац УАПЦ; делегат 1-го ВПЦ Собору; археолог і етнограф; ватор багатьох наукових праць; оборонець пам'яток української культури; постійно переслідуваний радянською владою; доведений каральними органами до смерті.

о. Олександр Ятушенко
Організатор парафій УАПЦ на Харківщині; перебував 7 р. в ув'язненні (1926-1933).

Прот. Митрофан Ядась
Священик УАПЦ на Полтавщині й Уманщині; перебував 7 р. в ув'язненні (1929-1937); автор твору — «Українська Автокефальна Православна Церква, 1921-1936».

Прот. Симон Ятушенко
Діац і благовісник УАПЦ на Харківщині; перебував 7 р. в ув'язненні (1925-1933).

о. Леонід Яновський
Священик УАПЦ на Полтавщині; замордований 1928 р.

Київ 1944 року: після повної окупації столиці України, НКВС вивело монахів Печерської Лаври на показ закордонним журналістам. Недовзі майже всіх монахів ув'язнено або переслідувано, а Печерську Лавру закрито.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

Форма, якої набрав цей покажчик, була зумовлена матеріялами, що до них він стосується. У багатьох випадках подано лише прізвище даної особи, без імени, бо так зазначено в єдиному джерелі — документі, в якому про цю людину згадано. Часом те саме прізвище згадується у двох або більше різних місцях, і не було можливості встановити, чи мова йде про ту саму особу. У таких випадках упорядники містили ці прізвища окремо, в надії, що можливо хтось із читачів або пізніші дослідники знайдуть на це відповідь.

Ієрархи подані в покажчику за їхніми іменами; їхні прізвища (якщо вони відомі) зазначено в дужках. Ієрархи УАПЦ 1921 року поміщені за прізвищами, згідно з практикою тієї Церкви.

Духовний сан усіх священників, перелічених в покажчику, зазначено через «о.», без зазначення ступеня заслуги (протоієрей, митрофорний протоієрей, протопресвітер). Це зроблено з огляду на те, що про багатьох священнослужителів згадується в різний час їхнього служіння, і далеко не завжди можна було встановити найвищий ступінь заслуг, якого вони досягли.

У покажчику застосовано такі скорочення:

АЦ — Автономна Церква; ЗРПЦ — Зарубіжна Російська Православна Церква; КЦ — Католицька Церква; ПЦ — Православна Церква; РМ — Рада Міністрів; РПЦ — Російська Православна Церква; УКЦ — Українська Католицька Церква.

Абрамович Анастасій, о., 952

Абрамович Павло, о., 952

Аверкій (Полікарп Кедров), єп. РПЦ, 913

Авраменко Микола, о., 952

Агапит (Антоній Вишневський), архієп. РПЦ, 913, 951, 998, 1000, 1002, 1009, 1092

Агатангелос, митр. Принципу, 612

Агафангел (Саввін), єп. РПЦ, 930

Адам, ігумен Поч. Лаври, 838

Адам (Дубець), єп. ПЦ в Польщі, 935, 937

Акакій, єп., 186

Алексєєв В., 1074

Алексєєв Микита, 174, 201

Аліпій, архієп. РПЦ, 775

Аліпій, архим. Поч. Лаври, 834, 952
Алтунян Генріх, 876
Амброзіос, митр. Неоцезарії, 612
Амвросій, ігумен, 952, 1004
Анастасій, митр. Зарубіжної РПЦ, 883
Андрейченко А., 1075
Андрієнко, 34
Андрій, архиеп. РПЦ, 655
Андрій (Григорій Метюк), митр. УГПЦ в Канаді, 583
Андрій Шур, ієродиякон, 839-841, 989, 1061
Андріюк, 844, 845
Антипчук П., 191, 1019
Антоній (Вакарік), архиеп. РПЦ, 931
Антоній (Марценко), архиеп. АЦ, 928, 1056, 1058
Антоній (Москаленко), єп. РПЦ, 930
Антоній (Олексій Храповицький), митр. РПЦ, 30, 31, 44, 67, 78,
176, 180, 183, 206, 346, 597, 601, 774, 781, 811, 819, 842, 844, 846,
914-916, 995, 998-1002, 1004, 1005, 1075
Антонін (Олександр Грановський), єп. РПЦ, 918, 1008, 1009,
1012
Антонюк Іван, о., 577, 578
Антохів Григорій, о., 952
Апеллій, ієродиякон, 843, 1064
Арабаджієв, 483
Арістова В., 864
Аркадій (Копилов), ієром., 836, 837
Арсеній (Жадиновський), єп. РПЦ, 918
Арсеній (Олександр Мацієвич), митр., 98
Артеменко Іван, о., 952
Атенагорас I, Вселенський патріарх, 559, 661, 662
Афанасопуло С., 58, 61, 62

Бабенко, о., 252
Бабій Віктор, 795, 801
Бабій Тифон, проф., 1049
Бабко Олександр, 865
Баваровський С., 997
Базилевич Петро, о., 953
Базилевський Боніфатій, о., 953
Базилевський Володимир, о., 6
Базилевський Іван, о., 953
Базилевський Микола, о., 953
Базільос, митр. Нікеї, 612
Байдюг Филип, 850, 851
Бакай Катерина, 865
Бакалинський Арсеній, о., 1007, 1015
Бакало Іван, 258
Бакало Іван, о., 953
Баканов, 72

Балахонов Володимир, 876
Балицький Всеволод, голова ДПУ УРСР, 407, 1018, 1021
Баран Степан, посол, 567, 569, 1042, 1043, 1066, 1076, 1094, 1095
Баранович Лазар, 42
Барановський Володимир, о., 953
Баско Іван, о. 953
Басовол Павло, о., 246, 247, 250-252, 254, 258-260, 262-265, 953
Басюк Е., 6
Батанов, див. Павло, мон.
Батурин, 461, 467, 475-480
Бахметьев Теодосій, архим., 953, 1097
Бачинський Євген, представник УАПЦ в Зах. Європі, 159, 191, 224, 232, 266, 291, 297, 320, 341, 344-347, 1022, 1067, 1076, 1077, 1086, 1091, 1093, 1097
Баштовий Давид, 953
Бей Конон, єп. УАПЦ, 104, 110, 293, 307, 308, 322, 327, 331, 339, 355, 356, 406, 494, 900, 948, 1012, 1035, 1036, 1038
Безрідний Ф., 1076
Безсонов Микола, дир. департаменту ісповідань в уряді УНР, 998
Бендасюк С., 1101
Бербець П., 1076
Березенко М., 1076
Березницький Кирило, о., 261
Беркут Іван, о., 459
Белик С., 838, 839, 842, 848-851, 854
Бик Дмитро, 953
Биковець Костянтин, о., 404, 460, 953, 1017
Биковець Олександр, о., 6, 1076
Биковський Л., 1077
Бирюлини, 500
Бистрюков, 152
Біденко Захарій, 694, 697
Біднов Василь, проф., 15, 1001, 1005, 1020, 1066
Білак Дмитро, 1041
Білашенко А., 58
Білецький Борис, 760
Білецький Олександр, о., 581
Білий, 248, 258, 264
Білий Володимир, 954
Білик Володимир, кс., 309
Білик Іван, о., 954
Білінський, 459
Білінський Євген, о., 78
Білка Дмитро, 954
Білозор Л., проф., 1017
Білон Петро, о., 1009, 1066
Білосорочка І., 58
Білошкурський, 838
Більський Григорій, о., 954

Біч-Лубенський І., 1000
Блакитний-Еллан Василь, 415, 423, 424, 1012, 1013, 1015, 1102,
1103
Блінов Миколай, див. Назарій, єп.
Блоха Т., 1035
Бобер Олександр, о., 954
Бобровецький Микола, о., 954, 1022
Бобровський Ю., 1077
Богданович, проф., 97
Богдашевський Дмитро, див. Василій, єп.
Боголепов А.А., 1074
Богуславський Євген, о., 954
Богуславський Є., проф., 1041
Бодакова Е., 781, 783
Бойко Павло, о., 405
Бойко Юрій, проф., 1077
Бокієвич Михайло, о., 954
Бокун Гавриіл, митр., 175, 180
Больбух Панас, 954
Бондар Анатолій, о., 581
Бондар Степан, див. Серафим, ігумен
Бондаренко А., 858, 860
Бондаренко В., о., 791, 792
Бордюга Григорій, 954
Бордюга Олексій, 954
Борецький Йов, 42, 98
Борецький Микола, митр. УАПЦ, 13, 17, 140, 145, 147, 149, 154,
298, 302, 337, 352, 357-359, 361, 362, 366, 369, 371, 376, 379, 386,
394, 397, 416, 439, 440, 448, 450, 475, 491, 494, 495, 498, 899, 903,
927, 943, 1014, 1015, 1023, 1029, 1030, 1034, 1035, 1077, 1081,
1085, 1086, 1088, 1089, 1093, 1094, 1096
Борис, о., 858
Борис Петро, 954
Бориско Н., 864
Боровська Марія, 1058
Боруцький Михайло, о., 954
Боршевський Євген, о., 583
Борщак Ілько, проф., 1077
Ботвиненко, о., 491, 494, 954, 996
Ботвиновський Я., о., 994, 997
Боцюрків Богдан, проф., 15, 1077
Боцян Йосиф, єп. ГКЦ, 390
Бочкарьов, 824, 832
Бочкарьова А., 858, 860
Брайловський, єп. РПЦ, 57
Братерський І., див. Чехівський Володимир
Бредов, рос. ген., 56
Брежнев Леонід, 779, 785, 804, 807, 808, 842, 853, 858, 860, 1083

Бржосньовський Володимир, єп. УАПЦ, 249, 303, 317, 340, 343,
354, 355, 371, 501, 900, 948, 1011, 1012, 1018, 1020, 1025, 1035,
1036, 1041

Брижаха Олександр, 450, 954

Бринза Грицько, 954

Бринза Іван, 955

Бриних А., о., 559

Брусило Йосип, 99, 101, 102

Булах В., 58

Булдовський Віталій, 726

Булдовський Олексій, о., 726, 955

Булдовський Феофіл, див. Феофіл (Булдовський), митр.

Бульбенко Федір, 148, 234, 444, 532, 535, 705, 1066, 1071, 1077

Бульковштейн Н., 1103

Бура М., 1038

Бурко Демид, о., 22, 151, 155, 728, 1077

Буркун Іван, 865

Бурчак Н., 1078

Буцяк Ю., 1078

Бучило Л., 1079

Бучило Пилип, єп. УАПЦ, 107, 245, 247, 251-253, 900, 948

Бюнау, фон, 750

Вавила, ігумен, 838

Ваврик В., о., 1066

Вазген, вірменський Католикос, 876

Вакуленко Іван, о., 955

Валенінов, 1022

Валентинов А., 1074

Валеріян, ієромон., 839

Валеріян, єп. РПЦ, 181

Валяшко, 79

Варлаам, єп. Тихонівської Церкви, 302

Варлаам (Лющенко), єп. РПЦ, 931, 1057

Варченко, 332

Варфоломей, ігумен, 824, 838, 839, 842

Василенко Василь, о., 955

Василишин Василь, о., 955

Василій, архієп. Прилуцький РПЦ, 1028

Василій III, Вселенський патріарх, 616, 1022, 1069, 1074, 1091

Василій (Дмитро Богдашевський), єп. РПЦ, 55, 912, 915, 998,
1006, 1016

Василій (Володимир Дорошкевич), митр. ПЦ в Польщі, 936, 937

Васильєва, Л., 823

Васильківський М., проф., 1001, 1014

Васильченко І., 823

Васильчук, 848

Васой, архим., 839

Васьківський Микола, прот., 726, 727

Вахнюк М., 1079
Вашенко Григорій, проф., 1079
Величківський Микола, проф., 715
Веніамин (Новицький), єп. АЦ, пізніше РПЦ, 633, 634, 642, 644,
645, 673, 679, 680, 928, 1103, 1047, 1048, 1060
Вербицький, о., 955
Вербицький, Дмитро, див. Димитрій, архиеп.
Веремчук Петро, о., 577
Верещага, 77, 79
Вертилецький, о., 252
Веляковські Казімеж, 562
Винницький С., 1023, 1103
Винниченко Володимир, 996, 1002
Вишенський Іван, 42
Вишневецький М., о., 57
Вишневський Андрій, о., 955
Вишневський Володимир, о., 1079
Вишневський Вячеслав, 6
Візенталь, о., 264
Вінницький Іван, 955
Вінтер Е., 1066
Вітковський Василь, о., 955
Владислав, ігумен, 833, 834
Власенко Микита, 1040
Власовський Іван, проф., 15, 162, 237, 289, 290, 351, 410, 757, 761,
901, 923, 927, 1039, 1043, 1066, 1079, 1080, 1095
Влащенко Микита, 955
Вовк Павло, 955
Вовкула, 297, 313
Вовкушівський Григорій, 102, 136, 259, 263, 1019
Войнаровський, 515
Войтенко В., о., 955
Войтенко Кирило, о., 449, 955
Войтовецький, 442
Войтович Михайло, о., 577
Войцехівська Катерина, 955
Войцехівський Іван, 955
Войцехівський Юрій, 956
Войцеховські Г., 561
Волинець Серафим, див. Самуїл, архим.
Волинський, див. Табінський Петро, о.
Волков Мартин, о., 569, 1042, 1043, 1092
Володимир, єп. РПЦ, 769
Володимир Василькович, кн., 1002
Володимир Великий, кн., 83, 129, 201, 573, 753, 888
Володимир (Василь Богоявленський), митр. Київський РПЦ, 30,
37, 912, 915, 916, 995-999, 1075
Володимир (Дідович), єп. УАПЦ, 6

Володимир (Василь Малець), єп. УАПЦ, 671, 739, 768, 925, 927, 1052, 1056
 Володимир (Сабодан), митр. РПЦ, 932
 Володимир (Філарет Сеньківський), архиєп. РПЦ, 918
 Володимир (Василь Соколовський), єп. РПЦ, 918
 Володимир (Тихоніцький), єп. ПЦ в Польщі, 1011, 1013
 Волоцький, о., 557
 Волошин Кость, о., 956
 Волубуєв Іван, 864
 Ворона Никифор, о., 956
 Воронин Олександр, 737, 1080
 Воронович М., міністер ісповідань в гетьманському уряді, 1002
 Воскобійник Іван, о., 956
 Всеволод, ієром., 839, 850
 Вячеслав, ігумен, 838, 839, 843, 956
 Вячеслав (Лісицький), єп. УАПЦ, 769, 925, 1052, 1053, 1056

 Гаврилов, 778
 Гавриш Хведір, 713
 Гаєвський Степан, див. Сильвестер, єп. УАПЦ
 Газдієнко Симон, о., 956
 Гаїнцев М., 907, 1103
 Гайдай, комп., 107
 Галабурда Андронік, о., 956
 Галайда Степан, о., 956
 Галенко Василь, 460
 Галів Микола, 6
 Гарас Н., 593
 Гарасименко, 956
 Гаращенко Володимир, 451
 Гаращенко Іван, о., 71, 80, 246, 248-250, 254, 258-261, 382, 450-452, 956, 1014, 1026, 1040, 1066, 1080, 1092, 1096
 Гаращенко Катерина Іванівна, 542
 Гаращенко Катерина Олексіївна, 542-545
 Гарташевський І., о., 1080
 Гаськевич Володимир, о., 956
 Гаюк Семен, о., 6, 1045, 1066, 1080
 Гвань Іван, 1081
 Гельвіг, 746
 Геннадій (Шиприкевич), архиєп. УАПЦ, 732, 925, 927, 1052, 1053, 1056
 Георгій, єп. РПЦ, 655
 Гермайзе Осип, проф., 1032
 Германос V, Вселенський патріярх, 1005
 Германос, митр. Сардики і Пісидії, 612, 1021
 Гермоген (Георгій Долганов), єп. РПЦ, 206, 918
 Герцен Олександр, 509
 Гжицький Михайло, о., 956
 Гидулянов П., 1101

Гіренко Никифор, 957
Гітлер Адольф, 550, 653, 743, 1045, 1048
Глаголев А., 998
Гладаревський, 820, 823
Гладков, див. Панкратій, сп.
Глан Я., 1101
Глицький Леонтій, о., 578
Глобинська, 783, 799
Гмиря С., 1081
Гов'ядовський Харитон, о., 58, 148, 297, 313, 329, 345, 348, 363,
382, 491, 998, 1019, 1024, 1028
Гоголь Микола, 787
Голик, 34, 998
Голобородько Петро, о., 957
Голованов, мон., 957, 1060
Головацький, о., 759
Головацький І., 1038
Головаш Юлія, 864
Головко Андрій, 957
Головко Микола, о., 957
Головчук Данило, 957
Головчук Кирило, 957
Голодний, М., 1101
Голоскевич Григорій, 5
Голубань, 823
Голубович В., прем'єр-міністр уряду УНР, 998
Голятовський Йоаннікій, 42
Гольц Микола, о., 957
Гончаренко Микола, керівник ІПЦ на Україні, 1058
Гончаров Петро, комп., 107, 116, 231, 401
Гордієнко Іван, 957
Гордовський Порфирій, о., 191, 293, 329, 330, 332, 336, 957, 1019,
1022
Горський Степан, о., 957
Горький Максим, 440, 1040
Госинець М., 778
Гофман Я., 1043
Гошовський Богдан, 1082
Грабець М., 1074
Грановський Петро, о., 957
Гребенюк, 957
Григорій, Антіохійський патр., 1059
Григорій, Вселенський патріярх, 610, 612
Григорій, архиеп. РПЦ на Україні, 775
Григорій, сп. РПЦ на Україні, 836, 838, 842
Григорій (Вахнін), сп. РПЦ, 919
Григорій (Лизовський), сп. РПЦ на Україні, 1014
Григорій (Огійчук), сп. УАПЦ, потім митр. УАПЦ (Соборно-
правної), 298, 744, 926, 972, 1051, 1053, 1054, 1056

Григорій (Гавриіл Яцковський), єп. РПЦ, 919
Григор'єв Нектарій, архим., 634
Григорович Ю., о., 1043
Григорян Нораір, 876
Гриневич Антон, архиеп. УАПЦ, 313, 356, 397, 899, 903, 1014,
1036
Гринь Ганна, 865
Гриньчук Катерина, 713
Гриценко І., 1081
Гриценко П., 862, 863
Грищенко Іван, 140, 144, 1029
Грінченко Борис, 74
Громадський Олексій, див. Олексій, митр. АЦ
Громов Костянтин, 715
Грушевський А., проф., 1017
Грушевський Марко, єп. УАПЦ, 159, 249, 315, 364, 371, 491, 900,
1004, 1024, 1026, 1033, 1034
Грушевський Олексій, о., 957
Грушецький Йосип, о., 957
Грушко Степан, о., 637, 638-640, 642, 645
Губаржевський І., о., 1081
Губельман Міней, див. Ярославський Омелян, голова СВБ СРСР
Губенко Григорій, о., 957, 1022
Губенко Павло, о., 958
Гудко Амврозій, єп. РПЦ, 952
Гузенко Олександр, о., 958, 1022
Гулевич Іван, о., 958, 1023
Гулявий Ігор, 6
Гурнійчук Василь, о., 958
Гур'янов, 216
Гус Іван, 505
Гусаренко, о., 958

Гжигожевські Зигмунд, кс., 561
Гізель Інокентій, 42
Гінсбург Олександр, 869
Гінсбург-Волковська, 869
Голуб'єва, 842, 847, 848
Гроссу Н., о., проф., 55, 1000

Давид (Юхим Качахідзе), єп. РПЦ, 913
Давиденко О., о., 958
Давидовський Григорій, комп., 102, 107, 477
Давидюк, 694, 703
Дамаскин, єп. ПЦ в Польщі, 1009
Дамаскин, єп. РПЦ на Україні, 1028
Дамаскин (Бодрий), митр. РПЦ на Україні, 930
Дамаскин (Малюта), єп. АЦ, 642, 928, 1054
Дам'ян, єп. РПЦ, 919

Дам'ян (Марчук), архиеп. РПЦ на Україні, 775, 930
Данилевич Василь, проф., 106, 113, 424, 1017
Даниленко Кость, о., 958, 1081
Данило Романович, Галицький король, 573, 1002, 1046
Данилюк Михайло, 1081
Данілов, 831
Данько, 958
Дахівник-Дахівський Володимир, еп. УАПЦ, 293, 301, 328, 330,
333, 336, 491, 900, 902, 948, 1011, 1015, 1036
Дегтяренко Володимир, о., 958
Дегтяренко Михайло, 958
Демид Дмитро, 958
Демидів Х., 58
Демуцький Порфирій, комп., 102
Демченко Тетяна, 865
Денисевич Іларіон, о., 959
Денисевич Олімпій, о., 673, 959
Денисюк М., 1070, 1085
Денікін Антон, рос. ген., 31, 180, 181, 597, 1002, 1004, 1005
Денісов Г., 1101
Дерещук, 443, 444
Десятников В., 1103
Джекони, о., папський легат на Україні, 85
Дзябенко Онисько, о., 959
Димитрій I, Вселенський патр., 1063
Димитрій (Давид Абашідзе), архиеп. РПЦ на Україні, 914
Димитрій (Дмитро Вербицький), архиеп. РПЦ на Україні, 55,
912, 994-996, 997, 1016
Димитрій (Любімов), еп. РПЦ, 1030
Димитрій (Маган), еп. АЦ, 928
св. Димитрій Ростовський (Дмитро Туптало), митр., 98
Дикун Феодосій, див. Феодосій, еп. РПЦ на Україні
Діброва, о., 252
Діденко Іван, о., 959
Діонісій, ієрод., 838, 839, 843
Діонісій, Царгородський патр., 83, 201, 202, 210
Діонісій (Костянтин Валединський), митр. Варшавський і ПЦ у
Польщі, 18, 19, 220, 566, 609, 612, 613, 616-618, 651, 653, 669,
671, 681, 683, 684, 703, 716, 730, 738, 742, 912, 916, 921, 922, 935,
1002, 1009, 1011, 1013, 1016, 1020, 1021, 1025, 1027, 1032, 1038,
1042, 1043, 1045-1049, 1055-1059, 1074, 1079, 1081, 1082
Длуговський Петро, о., 693, 701
Дмитренко, 743
Дмитрук Клим, 1103
Дородницин Олексій, див. Олексій, архиеп.
Добровольський Лавр, о., 959
Довбня Ілько, 959
Довгаленко Дмитро, о., 302, 333, 959
Довгань Амвросій, ієром., 959

Довгорукий Юрій, кн., 805
Доленко В., 1014, 1023
Донченко, 101
Донченко М., 1064
Дончук Зосим, 1081
Дончук Лариса, 6, 466
Дорофей, митр., місцєблюститєль Всєленської патріярхії, 1004,
1005
Дорофей, митр., Царгородський, 16
Дорофей (Филип), митр. ПЦ в Чєхословаччині, 939
Дорошенко Андрій, о., 99
Дорошенко Дмитро, проф., 15, 36, 46, 603, 606, 608, 1067, 1081,
1082
Дорошенко Петро, гетьман, 42, 49, 1000
Доситєй, архим., 769
Дрєвєцький Андрій, о., 578
Дробицький Федір, 542, 959, 1040
Дроздовський Сергій, о., 959
Дросєнко, о., 333
Друзь Степан, 959
Дубицький Олексій, о., 959, 1045
Дублянський Анатолій, о., потім архип. УАПЦ, 1067, 1082
Дубровський Василь, проф., 191, 266, 291, 455, 1082
Дудєнчук О., 1082
Дурдуківський Олександр, диякон, 33, 34, 58, 997, 1004
Дячєнко Віктор, о., 959
Дячєнко Д., 1035

Екзємплярський В., 177
Еллан-Блакитний Василь, див. Блакитний-Еллан
Енишерлов М., 1101

Євгеніос, митр. Сілібрії, 612
Євлогій (Василь Георгієвський), архип. РПЦ на Україні, 210,
597, 912, 916, 997-1000, 1002, 1074, 1077
Євлогій (Марковський), єп. АЦ, 928
Євтушенко Кузьма, о., 444
Євменій (Євген Хорольський), єп. РПЦ на Україні, 1058
Євфимовський Григорій, 453
Євфимовський Іван, о., 100, 253, 453-455, 1082
Євфимовський Степан, о, 453
Євчук Василь, о., 959
Єжов Микола, 405, 1043
Єзерський Олександр, о., 404
Єлєвфєрій, єп. ПЦ в Польщі, 1013
Єлєвфєрій, митр. ПЦ у Чєхословаччині, 1058
Єлєйний, о., 960
Ємєць Максим, 960
Ємєць П., 58

Ємчик Афанасій, о., 960
Єремія (Ян Анхім'юк), єп. ПЦ в Польщі, 937
Єришев А., 1102
Єрмаков Михайло, див. Михаїл, митр. РПЦ
Єрмоген, єп., 872
Єрмоленко В., 1082
Єфремов Сергій, акад., 101, 106, 478, 1010, 1066
Єфремова Галина, 6

Жадан, архим., 960
Жеботневич, о., 960
Жевержєєв С., 73
Жєвчєнкo Юрїй, архїєп. УАПЦ, 58, 59, 62, 161, 245, 247, 252, 308,
310, 340, 354, 371, 385, 461, 463, 473, 479, 491, 899, 903, 944,
1006, 1007, 1012, 1022, 1076
Жєлудков Сергїй, 1074
Жєлчук Платон, о., 960
Животков Олександр, о., 960
Жирицький О., о., 960
Житинський Микола, о., 687
Жук М., 453
Жуків Б., див. Коровицький Іван
Жукович Іван, о., 960
Жуковський Аркадій, проф., 6, 24, 1082
Журавський М., о., 776

Заболотний М., 997
Загребєнюк Дмитро, 713
Задвїрняк Максим, єп. УАПЦ, 356, 406, 901, 903, 948, 1035
Задорожний Самсон, о., 246, 248, 252, 256-258, 264, 327
Засєць Авакум, о., 960
Зайцев К., 1074
Зайцев Павло, проф., 1020
Закрицький Йосиф, о., 960
Запорожець Василь, о., 960
Затонський Володимир, 1016
Захарович А., 1067, 1083
Захарчук Сергій, о., 579, 580, 960
Заховайко Катєрина, 6
Заячковський Олександр, о., 960
Зварич Іван, о., 961
Здрїлюк П., о., 1063, 1064
Зєленєцький О., 1082
Зєленцев В., о., 1009
Зєлінська Раїса, 6
Зєльвін, 483
Зиблікевич Євген, 6
Зима Іван, 961
Зимовець Микола, о., 578

Зінкевич Флегонт, о., 961
Зінченко Кость, 961
Зінківський Василь, міністер ісповідань в гетьманському уряді,
16, 601, 603, 997, 999, 1000
Злочевський, о., 961
Зосімов Валентин, 876
Зуб Василь, 102
Зубко, о., 103

Іваницький Юрій, о., 961
Іванів Петро, о., 961
Іванов М., 292
Іван-Павло II, Римський папа, 875
Івасиків Михайло, о., 693, 698
Івасюк, о., 776
Іващенко Андрій, о., 961
Іващенко Микола, 961
Іващук Василь, о., 6
Івет Г., през. ген. Асамблеї ООН, 885
Івченко Людмила, 1083
Ігнатенко Микола, мон., 809, 812, 1063
Ігнатюк Д., 1102
Ігор (Губа), архиеп. УАПЦ, 18, 664, 670, 671, 684-687, 706, 707,
709, 711, 714, 728, 738-740, 768, 925, 1050-1053, 1062
Ієремія II, Царгородський патр., 83
Іларій (Г. Король), ієром., 832, 835, 838, 839
Іларіон (проф. Іван Огієнко), архиеп. УПЦ в Ген.-Губернаторстві,
потім митр. УГПЦ в Канаді, 11, 15, 81, 82, 174, 219, 424, 576,
642, 669, 672, 704, 998, 1004, 1005, 1009, 1011, 1020, 1046, 1047,
1060, 1062, 1067, 1069, 1086, 1089, 1090
Ілляк Федот, о., 961
Ільїн Й., 851
Ільницький М., 1103
Імшенник В., 1103
Інокентій, митр. Синодально-Обновленської Церкви на Україні,
320, 336, 359, 379, 380, 1024, 1030
Інокентій, ієромон., 1012
Інокентій (Леоферов), єп. РПЦ на Україні, 1058
Інший, 777
Іоаким (Іван Левицький), архиеп. РПЦ, 918
Іоан, архиеп. РПЦ, 100, 655
Іоан, єп. РПЦ (Новгород-Сіверський), 915
Іоан (Бондарчук), єп. РПЦ на Україні, 930
Іоан (Лавриненко), єп. АЦ, потім архиеп. РПЦ на Україні, 928,
932, 1056
Іоан (Іоанникій Левицький), єп. РПЦ, 919
Іоан (Ничев), архиеп. РПЦ на Україні, 932
Іоан (Іван Поммер), єп. РПЦ, 913

Іоан (Соколов), митр. Київський і Галицький, екзарх Московської патріархії на Україні, 19, 889, 1055, 1062
Іоан (Іван Теодорович), архиеп. УАПЦ, потім митр. УПЦ у США, 104, 105, 110, 119, 163, 232, 245, 247-250, 252, 254, 255, 258, 262, 264, 317-319, 344, 347, 397, 492, 664, 700, 894, 900, 1010, 1012, 1018, 1044, 1070, 1083, 1089, 1092, 1095
Іоасаф (Лелюхін), митр. РПЦ на Україні, 19, 1062
Іов (Соляників), мон., 821
Іов (Кресович), єп. АЦ, потім архиеп. РПЦ, 928, 951, 1056, 1081
Іов (Тивонюк), архиеп. РПЦ на Україні, 933
Іоким, митр. Халкидонський, 1021
Іонафан (Кополович), архиеп. РПЦ, 932
Іриней (Середній), архиеп. РПЦ, 931
Іриней (Сусеміль), архиеп. РПЦ, 933
Ісає, архим., 1064
Іосиф (Ізюмський), 1074

Йогансен Михайло, 73
Йосипко Арсеній, 961
Йосиф, ієрод., 838, 839
Йосиф (Саврас), архиеп. РПЦ на Україні, 775
Йосиф (Петрових), митр. РПЦ, 1030

Кавушинський Е., о., 1019
Кагамлик Іван, о., 405
Каган, 1005
Каганович Лазар, 659
Кадій Олександр, о. 578, 580, 961
Казазаєв, 820
Казка Аркадій, 961
Казновецький С., о., 559, 1043
Калантай, проф., 476
Калиновський Петро, о., 961
Калішевський Микола, о., 961
Калішевський Юхим, єп. УАПЦ, 154, 308, 357, 406, 457, 458, 901, 903, 949, 1012, 1035
Каллиник, ієром., 838, 839
Каллиник, митр. Кізіку, 612
Кальчук Євген, о., 962
Камілевська Діма, 6
Камінський Іван, 962
Кам'янецький, 1084
Каньовський Антін, о., 578
Капітанчук Віктор, 870
Капітоненко Теодос, 1049
Капралов Є., о., 997
Капустянський Сергій, о., 962
Карабіневич Микола, єп. УАПЦ, 153, 196, 214, 301, 302, 337, 397, 406, 474, 494, 901, 903, 949, 1014, 1016, 1017, 1037, 1038, 1078

Карасюкевич Г., 1084
Карін, 137, 138, 142, 143, 153-155, 159, 1033
Каркоць-Мисечко Надія, 761, 764, 1084
Кармазин Євген, 715
Карнаухів Іван, 737
Карнковський Олександр, о., 962
Каролинський Андрій, 568
Карпенко Григорій, о., 405, 962
Карпенко Дмитро, о., 101, 104, 1015
Карпенко К., 1102
Карпов Г., уповноважений для справ РПЦ при РМ СРСР, 1033
Карпов Леонід, о., 106, 153, 245, 259, 364, 366, 491, 962
Карташов А., 995
Карук Павло, о., 962
Касяк І., 1074
Кас'ян Антін, о., 962
Касянчук Петро, о., 251, 293, 348
Катерина II, рос. цариця, 176, 210
Каторча, о., 1019
Качура Трифон, о., 962
Кафорі, єп. старокатолицький, 347
Квасницький В., 583
Кекало Микита, 441, 962
Кекало Яким, о., 962
Келюх Дора, 865
Керенський Олександр, 1021
Кемеловський Іаків, єп. Син. Церкви на Україні, 679
Кибалюк Михайло, 1009
Кийко В., 58, 62
Кириленко С., 782
Кирило, о., 962
Кирилюк Андрій, о., 962
Кисіль, 858
Кислий І., 58, 248, 258, 264-266
Китиченко Тимофій, о., 962
Кійченко Олексій, о., 252, 258, 261, 266, 962
Кільченко, 248
Кінах, див. Серафим, ієром.
Кіпріян, єп. Карфагенський, 186
Кірелла, митр. Родополісни, 612
Кіцюк С., о., 6
Кічанинський Іван, о., 963
Клепанський, о., 252
Климчук Каленик, о., 963
Клубок Степан, о., 963
Кміта К., о., 58
Княгиницький Йов, 42
Кобзар М., 327, 330, 367, 1024
Ковалевський М., 153

Ковалевський Олександр, о., 963
Коваленко В., 1035
Коваленко Ю., 1084
Коваленко-Каламацький, 1024
Ковалівський Андрій, проф., 963, 1014
Коваль А., 1084
Коваль Василь, о., 963, 1022
Коваль М., 1061, 1103
Коваль О., 863
Коваль Федір, 693, 700, 703, 705, 713
Ковальчук І., 1084
Ковальчук Я., 1103
Ковбасюк, о., 144, 256, 257, 1029
Ковдій, о., 258
Ковшун М., 1084
Козак Євген, проф., 1010
Козицький, о., 963
Козицький, комп., 107
Козицький Володимир, о., 673
Козін О., о., 311
Козодій Антін, о., 963
Колесник Петро, 1067
Колісник П., 1084
Коломінський Віктор, о., 455, 456, 963
Коломієць Г., 58, 263
Коломієць Олександр, 963
Колосовський Віктор, о., 458, 459, 963, 1085
Колосовський Іван, о., 963
Коляда О., 79, 371
Кольчицький, о., 635
Комашевський, о., 330
Компанієць Петро, 110, 111
Кондратенко Ганна, 963
Кондратенко Ісайя, мон., 1014
Кондратенко Никодим, 964
Коновалова А., 863
Коновод Павло, 964
Кононенко Григорій, о., 309, 459, 964
Конопацький, 258
Коноплянка Є., о., 1043
Конотоп Л., о., 300, 301
Константин, еп. РПЦ на Україні, 1028
Константин VI, Царгородський патр., 1019
Константинідіс, 612
Константинов Д., 1074
Константинос, митр. Деркоси, 612
Концевич Іван, о., 964
Копилов А., див. Аркадій, ієром.
Копинець Олександр, о., 964

Копистенський Захарій, 42
Коржан М., о., 1067
Корницький, о., 756
Корницький Венедикт, о., 964
Коробчук Лев, о., 579, 964
Коровай Грицько, 964
Коровин А., 71, 72
Коровицький Іван, проф., 6, 563, 1084
Короленко В., 514
Король Іоаким, див. Іларій, ієром.
Коротя Іван, 964
Корсун Григорій, 964
Корсуновський П., о., 498
Коряк В., 1015, 1018, 1104
Косенко Андрій, 964
Косинка Григорій, 106
Косищева Марія, 865
Косов Сильвестер, 42
Косоноцький В., 1067
Костанович Євген, о., 964
Костанович Роман, о., 964
Костельник Іван, 694
Костецький Іван, о., 965
Костирко Петро, 98, 99
Костомаров Микола, 236
Костянтин, митр. Київський Старо-слов'янської (Тихонівської)
Церкви, 678, 907
Косянчук Петро, 713
Котелевиць Андрій, 965
Котович А., 1026
Кох Еріх, нім. райхскомісар України, 670, 671, 741, 743, 750, 1048,
1052, 1053
Кох Ганс, 15, 1084
Кохно Агафія, 542
Кохно Валентин, 6, 404, 406, 541-544, 1084
Кохно Василь, 542
Кохно Віра, 404, 406, 440, 458, 459, 541-544, 1084, 1085
Кохно Катерина, 439, 440, 446, 458, 541, 542, 544
Кохно Микита, о., 439, 444, 445, 452, 455-459, 541, 544, 545, 965,
1038, 1040, 1085
Кохно Тарас, 457, 541-544
Коцюбинський Михайло, 453
Кочеркевич Іван, 965, 1040
Кочет Микола, о., 313, 965, 1081
Кошовий Володимир, о., 581
Кравців Богдан, 1085
Кравців Сергій, 79, 965
Кравченко, 694
Кравченко, о., 965

Кравченко Кирило, о., 965
Кравченко П., 858, 860
Кравчук Віра, 6
Красєвський, Д., 58, 62, 1006
Краль В., 1067
Крамаренко М., о., 48, 1000, 1005
Красиков П., 1102
Красицький Юрій, о., 106, 153, 245, 260, 491, 965
Красницький В., о., 320
Крат, пастор, 226, 319
Крат М., 1085
Краузе, 751
Кречетович І., 1102
Криволап Юрій, 6
Кривомаз Олександр, о., 726, 727
Крижанівський, 263
Крижанівський, о., 966, 1015, 1055
Крижанівський Хрисан, о., 966
Криленко Н., 1102
Кримський Агатангел, акад., 101, 106, 113, 114, 1010
Критенко А., 58
Кроковський Йоасаф, митр. Київський, 154
Кронід, архим. 839
Кротевич Костянтин, архиеп. УАПЦ, 161, 245, 247, 250, 262, 264,
300, 301, 327, 333, 346, 353, 460, 491, 899, 902, 944, 945, 1019,
1036, 1085
Кроткевич Йосип, о., 580, 966
Крутько, 246, 247, 253
Крушельницький Петро, 966
Кубійович Володимир, проф., 14, 1046, 1085, 1091
Кудрик, о., 492
Кудрицький, 106
Кудря, комп., 107
Кудря Михайло, о., 299, 966
Кудрявський, 800
Кудрявцев П., проф., 37
Кузеля Зенон, проф., 1091
Кузів В., пастор, 319, 1085
Кузьменко А., 58
Кузьменко Іван, о., 966
Кузьмин П., 1063
Кузьмінський Артамон, о., 309, 473, 474, 481, 966, 1092
Кукулевський Петро, о., 966
Кулида Микола, 966
Кулинич, 79
Кульчинський Ф., о., 1085
Кульчицький Кость, о., 966
Кульчицький О., 1085
Кульчицький Павло, о., 966

Кульчицький Петро, 966
Кунацький Петро, 967
Кундеус Йосип, о., 581
Кунцевич, о., 967
Купранець О., о., 1067, 1085
Купчанко О., 593
Курилець З., 778
Курінний Петро, проф., 191, 266, 291, 1085
Куроєдов В., голова Ради у справах релігії при РМ СРСР, 787-
790, 846, 849, 858, 859, 869
Кур'ян Іван, о., 967
Кухаренко Андрій, о., 404, 452, 967, 1040
Куценко М., 58
Куценко, 694
Кучеренко І., 1063
Кучугура-Кучеренко Іван, 967
Кушнір Данило, 445, 458, 1020, 1036
Кушніренко М., 1067
Куїц, о., 250, 251, 258
Кущинський Антін, 1067

Лаврентій, сп. РПЦ, 205, 206
Лазар (Швець), сп. РПЦ, 933
Лак Антін, 6
Лапа, 261
Лапа Василь, 967, 1040
Лапа І., 58
Лапчинський Євтихій, о., 371
Лебеденко Панас, 967
Леванда, о., 178
Леванова Л., 858, 860
Левитин А., 1075
Левитський, 57
Левитський В., о., 148, 1028
Левитський О., 293
Левицький, лікар, 106
Левицький, комп., 107
Левицький Борис, 1085
Левицький Борис, о., 967
Левицький Володимир, о., 458, 459, 967, 1085
Левицький Дмитро, 580, 967
Левицький К., о., 998
Левицький Микола, 102, 107, 110, 117, 199
Левицький Михайло, 967
Левицький Михайло, о., 1020
Левицький О., 1024, 1026
Левицький Парфеній, див. Парфеній, архисп.
Левицький Я., о., 1086
Левчук Б., 1086

Левчук Ілля, архим., 583, 1045, 1046
Левчук Ілля, о., 967
Лейбрандт Жорж, 743
Лемішка Лідія, 6
Ленін Володимир, 73, 780, 781, 794, 796, 801, 803, 804, 859
Леонід, еп. РПЦ, 1012
Леонтій (Гудимов), архиеп. РПЦ, 931
Леонтій (Филипович), еп. АЦ, 928
Леонтій, архиеп. Дніпропетровський РПЦ, 857
Леонтій, архиеп. Симферопольський РПЦ, 775
Леонтович Микола, комп., 401, 1008
Леснер, 1018
Лещенко Василь, 967, 1014
Ливанов Г., 1104
Лизогуб Федір, голова РМ в гетьманському уряді, 601, 603
Лиман Леонід, 1086
Липа, мін. культів Директорії УНР, 51
Липинський Вячеслав, 1067
Липова Ольга, 865
Липківська Марія, 943
Липківський Василь, митр. Київський і всієї України, 9, 13, 15, 17, 21, 22, 31, 32, 38, 56, 58, 60, 62, 89, 90, 94, 95, 102-105, 108, 115-118, 129-132, 136-140, 142-145, 150, 153, 156, 158, 160, 161, 167, 191, 194, 224-227, 232, 234, 238, 241, 245, 247, 248, 250, 253, 257, 263, 264, 266, 287, 288, 291, 292, 301, 307, 315, 316, 319-321, 324, 329, 332, 333, 336, 344-252, 361, 363, 369, 375, 376, 399, 400, 408, 409, 415, 416, 422, 425, 427, 429, 431, 435, 446, 456, 460, 467, 485, 597, 663, 664, 677, 687, 698, 709, 744, 899, 902, 915, 916, 927, 942, 943, 986, 994, 995, 998, 1003-1007, 1010-1015, 1017-1029, 1032, 1039, 1040, 1053, 1068, 1077, 1078, 1081, 1083-1086, 1088, 1089, 1091, 1093, 1094, 1096
Липківський Костянтин, 496
Липківський Лаврентій, 495
Липківський Фотій, 495, 496
Лисак, 834
Лисенки, 460
Лисенко, 967
Лисенко, о., 252
Лисенко Кузьма, о., 968
Лисий Степан, 253
Лисюк Д., 1063
Лисюк Микола, 674
Литвин К., уповноважений у справах релігій при РМ УРСР, 859, 1062, 1063
Литвиненко, 258
Литвиненко, слідчий ДПУ, 1022
Литвиненко Захар, о., 968
Литовка, о., 72, 78
Лихвар Володимир, о., 405, 968

Лівицький Андрій, президент УНР, 741
Літописець, 1086
Літописець Д., 1086
Лобковський Павло, о., 968
Лобов Г., о., 1000
Лобовик Б., 1102
Лозинський Костянтин, о., 968
Лойко Леонід, о., 968
Лончина Тарас, о., 6
Лосевич, архим., 482, 483, 968
Лотоцький Володимир, проф., 6
Лотоцький Олександр, мін. ісповідань в гетьманському уряді
України, 15, 16, 30, 81, 607, 997, 1001-1005, 1020, 1068, 1082,
1086, 1087
Лотоцький Степан, 968
Лубман Леонід, 875, 876
Луговий О., 1087
Лужницький Григор, проф., 1087
Лукашевич І., о., 968, 1029
Лукарис Кирило, Царгородський патр., 83
Лук'яненко Левко, 813, 818, 1087, 1088
Лупенко, 427
Луцьок Каленик, о., 578
Луцький Мирон, 533
Луцький Остап, сен., 569, 1043, 1095
Любарський І., 1001
Любарський С., 583
Любицький Василь, о., 968
Любич Дмитро, о., 312, 404, 968
Любович, 453
Любчак Олександр, о., 968
Любченко Панас, 1070
Ляшненко Григорій, 968
Ляндрат, 751
Ляхно Анатолій, о., 968, 1017
Ляхно Афанасій, о., 969
Ляхно Віктор, 969
Ляхно Опанас, о., 397
Лященко Г., 58, 61, 62, 1006
Лященко Степан, 969, 1088

Маєвський Петро, о., 485, 497, 502, 1068, 1088
Мазепа Іван, гетьман України, 14, 47-49, 154, 178, 515, 1000, 1003
Мазюкевич, 34
Майборода Іван, о., 969
Майборода Марфа, 865
Макаренко Микола, проф., 969
Макарій (Михайло Оксюк), архiep. РПЦ на Україні, 946, 1058,
1104

Макарій (Свистун), архієп. РПЦ на Україні, 930
Максимів Григорій, о., 969
Максимович Михайло, о., 969
Максим'юк Зінько, 842, 845, 847, 848, 1060
Максімов, 823, 824, 832, 833
Малеча Кость, о., 253, 258
Малеча Михайло, о., 104, 116
Малеша Степан, о., 969
Малина Олександр, 865
Малкуш Лев, 823, 824, 838
Малюженко Л., 723, 1068
Малюжинський, о., 969
Малюжинський Микола, о., 557, 751, 752, 757-761, 764, 969, 1046, 1055
Малюжкович Юрій, о., 969
Малюшкевич Костянтин, архієп. УАПЦ, 90, 148, 242, 244, 245, 252, 292, 298, 302, 313, 315, 321, 322, 330-333, 336, 344, 345, 347, 352, 353, 356, 359, 364, 366, 368, 369, 371, 379, 381, 383, 386, 389, 397, 406, 491, 899, 903, 906, 945, 1012, 1014, 1017, 1022, 1024, 1029-1031, 1035, 1037, 1088
Маляревський Михайло, єп. УАПЦ, 249, 494, 901, 949, 1037, 1038, 1040, 1047
Мальованський, 360, 363
Мануїл (Тарнавський), єп. АЦ, 739, 740, 928, 1051, 1054
Мануїл Федір, 970
Маринич Н., о., 34, 38
Маринович Мирослав, 875, 876
Маричів Олександр, о., 34, 996, 997
Маркевич І., о., 1045
Марко С., 562
Марковський Олексій, о., 970
Маркс Карл, 801
Мартинюк Олександр, о., 970
Мартиш Василь, о., 970
Мархева В., о., 583
Марцинкевич Олексій, о., 578, 970
Марчак І., 1068
Марченко Василь, 693, 696, 702, 704, 705
Марченко Д., 1000
Марченко Михайло, о., 462, 970
Марчук Юрій, о., 674
Марюта Терентій, о., 970
Маслов М., 1043
Матвеев, мон., 970, 1013
Матвій (Семашко), єп. ПЦ в Польщі, 922
Матвійко Федір, 970
Матій, архим. 37
Матула Петро, 6, 1088
Матусевич Милитон, о., 970

Матушкевич, 483
Матюк, о., 48, 49, 1000
Матюха Іван, о., 970
Матюшенко Віра, 865
Матюшенко І., 471, 1088
Мацієвич Олександр, див. Арсеній, митр.
Машкевич, о., 970
Машкевич Юрій, 327, 330, 331, 382, 970
Мелех Петро, 713, 714
Мельник, 427
Мельник Леонтій, о., 970
Мельник Степан, о., 970
Мельниченко Роман, 693, 705, 713, 1051
Мельниченко Ярина, 713
Мельничук Михайло, о., 264
Мержвинський В., голова ДПУ СРСР, 1032
Мержвинський Євген, о., 970
Мережківський, о., 484, 970
Метюк Григорій, див. Андрій, митр.
Мефидовський Хома, о., 971
Мещерський, 639, 647
Микола (Коцвар) єп. ПЦ в Чехословаччині, 939
Микола I, рос. цар, 111
Микола II, рос. цар, 71
Микола (Шкрумко), єп. РПЦ, 933
Миколай (Ярушевич), митр. Київський і Галицький РПЦ, екзарх
Московської патріархії на Україні, 628-630, 635, 638-643, 645,
646, 655, 673, 679, 766, 775, 1102, 1044, 1045, 1047, 1054, 1059,
1060
Мильгевський Павло, о., 971
Мирович К., 998
Миронова, 848
Мисечко Анастасія, 764
Мисечко Андрій, 1084
Мисечко Микола, 1084
Мисечко Олександр, 1084
Мисечко Володимир, о., 761-764, 971, 1055, 1086
Мисяренко Пантелеймон, о., 800
Митрофан (Афонський), єп. РПЦ на Україні, 913
Митрофан (Симашкевич), архиеп. РПЦ на Україні, 918
Митрофан, єп. РПЦ на Україні, 914, 1000
Михаїл (Єрмаков), митр. Київський РПЦ, екзарх Московської
патріархії на Україні, 31, 79, 89, 109, 110, 182, 185, 189, 193,
199, 346, 597, 678, 696, 698, 699, 701, 702, 773, 915, 919, 1008,
1010, 1016, 1020, 1028, 1032
Михаїл (Кедров), єп. ПЦ в Польщі, 1057, 1058
Михаїл (Олександр Костюк), мон., 1030
Михаїл (Хороший), єп. УАПЦ, 739, 740, 925, 927, 1051, 1053, 1056
Михайлик, 1104

Михайлик Павло, 152
Михайлів Ф., 245, 248, 259
Михайловський Андрій, о., 459, 460
Михайлюк Микита, 713
Мізецький Леонід, о., 360, 363
Міллер М., проф., 1068, 1089
Мільнер Б., 1040
Міляшкевич С., 1039
Міндсенті, угорський кард. КЦ, 885
Мінчакевич Феодосій, о., 578
Міняйло Тихон, о., 461, 971
Мірчук, мон., 971, 1060
Міхновський Микола, 994
Міхновський Юрій, архиеп. УАПЦ, 102, 104, 116, 119, 406, 491,
501, 899, 945, 1010, 1015, 1035, 1036, 1041, 1095
Міхновський Юхим, 715
Міхура С., 971
Міщенко Олександр, о., 971
Міщенко Ф., 997
Мовчан, 253
Мовчан-Моргуненко Яким, о., 971
Могила Петро, митр. Київський, 12, 42, 98, 176, 718, 757
Мозолевський Григорій, еп. УАПЦ, 901, 949, 1018, 1037, 1040
Мойсеєнко, о., 971, 1015, 1055
Мойсеїв, о., 310
Мокреєв Гнат, 715
Молотов Вячеслав, 1054
Морачевський Іван, о., 971
Морачевський І., проф., 1000
Морачевський П., 397
Мороз Михайло, голова ВПЦР, 31, 55, 56, 58, 59, 61-63, 78, 79,
99, 101, 107, 136, 234, 245-247, 249-252, 254-256, 258-260, 262-
265, 388, 407, 491, 1003, 1005-1007, 1010, 1013, 1017, 1018, 1089
Мороз Раїса, 6
Мороз Яків, 971
Морозова, 848
Морозовський Іван, 854, 855
Морозовський Методій, о., 971
Морозовський Микола, о., 971
Москаленко Марія, 865
Москаль, 863
Мостович, о., 971
Мосціцький І., президент Польщі, 1043, 1044
Мочарський Іван, о., 253
Мстислав (Скрипник), митр. УАПЦ в діаспорі, митр. УПЦ у
США, 6, 7, 10, 23, 144, 158, 422, 426, 556, 559, 599, 661, 664, 665,
671, 718, 719, 725-731, 737, 749, 750, 768, 867, 885-887, 890, 891,
894, 926, 927, 1038, 1042, 1043, 1045, 1051-1054, 1056, 1058, 1062,
1063, 1068, 1069, 1079, 1080, 1083, 1085, 1089, 1092, 1094, 1096

Мудрий Ярослав, кн., 49
Музалевський Федір, 99, 100
Муравйов, 998
Мурашко Юхим, о., 971
Мусієнко О., 1061
Муха Микола, 1095
Мушинка Микола, 1089

Навроцький Андрій, 972
Назаркевич Олександр, о., 972
Назаревич Павло, 442
Назарій (Миколай Блінов), сп. РПЦ на Україні, 31, 47-49, 55-60,
67, 68, 181, 183, 185, 198, 597, 912, 915, 1000, 1003-1006, 1016
Назарій (Миколай Кіріллов), архиеп. РПЦ на Україні, 914
Найденко Сергій, о., 972
Наконешний Іван, 476
Нарбут Юрій, 1004
Настенко Василь, о., 972
Науменко Іван, 460, 462
Науменко Михайло, о., 459-462, 972, 1098
Недзельницький, 1004
Нектарій (Григор'єв), архим., 634, 642, 674
Нектарій, митр. ПЦ на Буковині, 588, 1021
Нелюбович-Тукальський Йосиф, 42
Неофіт (Миколай Следніков), сп. РПЦ на Україні, 913
Нестеренко Анатоль, о., 292, 329
Нестеров В., 861-863
Нестор, літописець, 805
Нестор, мон., 834, 839, 1063
Нестор (Святогорів), ігумен, 693, 703, 704
Нестор (Тигай), сп. РПЦ на Україні, 1058
Несторовський К., 909
Несторовський Микола, о., 462, 463, 972
Нетяга Олександр, 972
Нечитайло І., 783, 784, 789-792, 794-796, 798, 800, 801, 803, 807
Некіпелов Віктор, 875, 876
Никанов В., 1104
Никон, сп. РПЦ, 210, 1075
Никитенко І., 15, 1102
Николаєв К., 1075
Нійтсоо Віктор, 876
Ніканор (Абрамович), архиеп., потім митр. УАПЦ, 18, 664, 670,
671, 684-687, 707-710, 719, 721, 728-731, 738-741, 743, 749, 925-
927, 1009, 1050-1053, 1056, 1061, 1066, 1067, 1081
Ніканор (Юхим'юк), сп. ПЦ в Чехословаччині, 939
Нікодим, сп. АЦ, 928, 1056
Нікодим, сп. РПЦ на Україні, 775
Нікодим, патр. Румунської ПЦ, 1057
Нікодим (Миколай Коротков), сп. РПЦ, 912

Нікодим (Руснак), митр. РПЦ на Україні, 930
Николаєв Олександр, 72
Нікомедос, митр. Бруску, 612
Нікон, єп., див. Безсонов Микола
Новиков Н., 79
Новорусський, 515
Новосад М., о., 15, 1102
Новоселецький Михайло, о., 972
Новосецький, о., 972
Ночвин, 76

Обидовський Теодосій, о., 972
Овчаренко О., 823
Огієнко Іван, проф., мін. ісповідань в уряді УНР, див. Іларіон, архиеп., митр.
Огійчук Григорій, див. Григорій, єп. УАПЦ
Огійчук Іван, о., 973
Огризко Петро, о., 973
Огородніков Олександр, 876
Оксіюк Йосип, о., 15, 1102
Оксіюк Василь, 684
Оксіюк Йосип, архиеп. УАПЦ, 288, 292, 305, 320, 333, 345-347, 354, 359, 381, 406, 444, 479, 491, 900, 903, 946, 1001, 1012, 1102, 1014, 1017, 1020, 1026, 1029, 1031, 1046
Оксіюк Михайло, див. Макарій, архиеп.
Олександр (Іноземцев), архиеп., 18, 566, 609, 617-622, 629-630, 633, 634, 636, 644-646, 670, 674, 684-687, 709, 715, 730, 741, 922, 925, 1013, 1047, 1050, 1051, 1053
Олександр I, рос. цар, 205
Олександр (Немеловський), архиеп. РПЦ, 918
Олександр (Новицький), єп. УПЦ у США, 894
Олексій, митр. Ленінградський РПЦ, 655
Олексій, архиеп. Куйбишевський РПЦ, 655
Олексій, архиеп. Уфімський РПЦ, 655
Олексій, єп. Київський РПЦ, 1016
Олексій (Дмитро Баженов), єп. РПЦ на Україні, 914
Олексій (Беліков), єп. РПЦ на Україні, 1009
Олексій (Громадський), архиеп. ПЦ в Польщі, потім митр. АЦ, 13, 19, 23, 566, 598, 617-620, 627, 639, 641, 644, 645, 669, 671, 673, 677, 679, 680, 684, 693, 695, 706, 729-733, 735, 738, 741, 742, 745, 758, 763, 897, 922, 923, 928, 1009, 1025, 1038, 1039, 1046-1049, 1053, 1054, 1074, 1080
Олексій (Дородницін), архиеп. РПЦ, Почесний голова ВПЦР, 29, 33, 34, 39, 598, 915, 918, 996-998, 1001, 1005, 1074
Олексій (Сіманський), патр. Московський і всієї Руси, 836, 838, 883, 889, 935, 944, 1054, 1056-1058
Олійник Іван, о., 578
Олійник П., 1069
Олійник Сергій, о., 973

Ольнедборгер Павло, 100
Омельченко Василь, проф., 6
Омельченко Клавдія, 865
Онищенко, мон., 973
Онищук Іван, о., 973
Орел Феодосія, 865
Орлик Пилип, гетьман, 49, 1000
Орлик Степан, архієп. УАПЦ, 79, 103, 119, 161, 253, 254, 258,
264, 371, 388, 440-444, 491, 900, 902, 946, 1009, 1010, 1014, 1017,
1094, 1096
Орловська М., 58, 261
Орловський Х., 58, 263
Осіницький Захар, о., 973
Оснецький Михайло, о., 973
Оснецький Олександр, о., 973
Остапенко, 834
Остапчук Іван, 580, 973
Остапчук М., 1090
Осташевський В., 1057
Остринський, 693, 700, 701, 704
Островський В., 1022, 1026, 1069, 1090
Островський Кирило, 439
Отелепко Василь, о., 973

Павелко, 106
Павленко, о., 973
Павлишин Юрій, о., 973
Павло, єп. РПЦ на Україні, 1017
Павло (Батанов), мон., 831, 832
Павло (Вильківський), єп. РПЦ, 919
Павло I, рос. цар, 176, 216
Павловська Мирослава, 6
Павловський Григорій, о., 231
Павловський Іван, архієп. УАПЦ, згодом митр. Харківський і
всієї України УПЦ, 13, 18, 90, 91, 155, 163, 253, 254, 292, 293,
301, 312, 313, 331, 332, 341, 347, 355, 364, 382, 404-406, 416, 417,
432, 444, 456, 491, 494, 497, 501, 899, 903, 906, 907, 943, 1011,
1015, 1022, 1024, 1026, 1031, 1035, 1036, 1038-1040, 1084, 1090
Павловський Михайло, о., 439, 974
Павлюк Афіноген, о., 974
Пазуняк Наталія, проф., 6
Павлюк В., 1102
Паламаренко О., 1090
Палладій, архієп. РПЦ на Україні, 775
Палладій (Видибіда-Руденко), єп. УПЦ в Ген.-Губернаторстві,
потім архієп. УАПЦ, 669, 1047, 1055, 1060
Пальмер, 217
Панейко Юрій, проф., 266
Панкратій (Гладков), єп. АЦ, 634, 642, 674, 928, 1047, 1056

Панкратьев А., 908, 1104
Пантелеймон (Рудик), єп. АЦ, а потім єп. РПЦ на Україні, 631, 632, 634, 642, 645, 656, 657, 670, 673, 679, 680, 693-698, 700, 701, 703, 704, 706, 707, 710-712, 714, 716, 718, 720, 729, 731, 733, 734, 738, 742, 928, 1047-1050, 1052
Пантелеймон (Ружановський), єп. ПЦ в Польщі, 1011
Панчук Іван, о., 974
Паньківський К., 1090
Парфеній (Памфил Левицький), архієп. РПЦ на Україні, 31, 32, 70, 197, 397, 598, 916, 918, 919, 1007-1009, 1011, 1014, 1077
Пархоменко, 260
Пастернак Євген, проф., 566, 1082, 1083, 1089, 1090, 1096
Пасько-Пашенко Андрій, о., 974
Пахаревський, 363
Пахомій (Петро Кедров), єп. РПЦ на Україні, 101, 181, 185, 915, 997, 998, 1000, 1028
Пашківський М., 263
Пащевський Павло, о., 34
Пашенко Д., 347
Певний Костянтин, о., 726, 727
Певні, 246
Педь Степан, 99
Пеленський Зенон, 1090
Пелешук Юрій, о., 693, 699, 708, 709, 713, 1050
Первак, 720
Перебийніс Андрій, 222, 223
Перебийніс Володимир, о., 974
Перепада І., 858, 860
Перепелиця Олександра, 865
Перепелиця Сильвестер, архід., 116, 1014
Перетятко І., 974
Петерс С., 1089
Петлюра Марина, 741
Петлюра Симон, голова Директорії УНР, 22, 219, 220, 224, 227, 432, 650, 698, 916, 986, 1002, 1004, 1021, 1086, 1090, 1093
Петренко Микола, 6
Петренко-Касянчук Петро, 1090
Петрів, 756
Петрів Борис, 974
Петрів Володимир, о., 1022
Петро І, рос. цар, 42, 48, 154, 205, 805, 1000
Петров Володимир, о., 974
Петровський Григорій, голова ВУЦВК, 407, 1021
Пегов, див. Пімен, митр. Обновленської Церкви
Пивоварів Микола, архієп. УАПЦ, 136, 161, 215, 217, 245, 247, 300, 301, 317, 327, 343, 344, 355, 491, 900, 946, 1021, 1091
Пивоварчук Євмен, архід., 153, 245, 248, 491, 974
Пивоварчук Іван, о., 974
Пижевич Микола, о., 974

Пилипенко Сергій, о., 102, 112, 1004
Пищимуха Петро, 79
Пігуляк І., 1069
Підгорний Степан, 1032
Підлісний Петро, о., 693, 698
Пи́мен (Пе́гов), єп. РПЦ, пізніше митр. Обновленської Церкви на
Україні, 183, 185, 198, 380, 381, 401, 422, 605, 679, 913, 943, 997,
1017
Пи́мен (Ізвекос), патр. Московський і всієї Руси, 599, 661, 662, 666,
778, 779, 876, 1089
Пінкевич Андрій, о., 974
Пінчук, 823
Пінчук Павло, о., 974
Пітерський, о., 1033
Пітірим, мон., 974, 1064
Пітірим, єп. РПЦ, 655
Пічета Ігнатій, о., 974
Пічета Никита, о., 78
Платон, митр. РПЦ, 181, 183, 497, 997
Платон, єп. Одеський РПЦ, 999, 1000
Платон (Артимюк), єп. УАПЦ, 755, 756, 769, 925, 971, 1052-1056
Платон (Удовенко), архиеп. РПЦ, 933
Плевако Ф., 802, 803
Плескач, 975
Плетенецький Єлисей, 42
Плотніков, акад., 1017
Погода Микола, о., 975
Погорілко Павло, о., 79, 103, 104, 112, 1009, 1020
Погребний І., 998
Погребний М., 997
Подольський, 777
Подорога Василь, о., 1022
Поздняков Феодосія, 865
Покровський, проф. 380
Покровський А., 1091
Покровський Микола, о., 975
Полікарп (Сікорський), митр. УАПЦ, 319, 498, 566, 598, 599, 621,
627, 637, 639-646, 649-651, 653-656, 658, 660, 664, 669-672, 675,
677, 678, 684-687, 698, 706, 708-710, 725, 727, 730, 738, 739, 741,
749-752, 755, 758, 763, 764, 768, 881, 884, 916, 921, 922, 925, 969,
1037, 1047, 1049-1056, 1060, 1061, 1083, 1084, 1091
Поліхроній, архим., 839
Поліщук, о., 739
Полонська-Василенко Наталія, проф., 15, 1069, 1091
Поніковський А., міністер ісповідань і нар. освіти в Польщі, 1011
Полуботок Олексій, о., 975
Польський М., о., 1014, 1075
Пономарьов Василь, о., 78
Попель Іван, 6

Попель Михайло, о., 975
Попів О., о., 1055, 1091
Попко Клим, о., 975, 1085
Поплавський Петро, о., 975, 1079, 1097
Попов Я., ген., 97
Попович В., 1063
Поповиченко Тимофій, о., 464-466, 975
Поре Ігнатій, о., 1058
Порфірій, о., 996
Постишев Павло, 405, 969
Потапенко Іван, о., 250, 256, 263
Потаповський Василь, о., 975
Потієнко Василь, протод., голова ВПЦР, 90, 93, 105, 106, 137,
153, 171, 191, 287, 288, 350, 355, 395, 415, 428, 430, 432, 726, 727,
975, 1018, 1019, 1023-1025, 1031, 1049, 1069, 1092, 1098
Потієнко Юрій, 6, 105
Потіхин С., о., 38, 60
Потульницький Олексій, о., 727, 975, 1097
Походун Григорій, 713
Приходько Р., 1102
Прокопенко, о., 976
Прокопій (Тітов), єп. РПЦ на Україні, 914
Прокопович Вячеслав, 224
Прокопович Теофан, 42
Прокопович Юрій, єп., 697, 901, 1023
Прокопчук, 842, 847
Проскура Адріян, 976
Проскурня, 309
Протопопів Павло, о., 397, 976, 1014, 1017, 1026
Протопопов Павло, о., 976
Проценко Павло, 976, 1064
Пухальський, 427
Пухальський Д., о., 311
Пучківський, 107
Пушкар Тиміш, 976
Пшонка Григорій, о., 977

Радзівський Петро, 977
Радивилівський Антін, 42
Радиш Оксана, 6
Расвський, о., 977
Разін Степан, 178
Райнгардт, 712, 749, 750
Раїч Володимир, єп. ПЦ у Карпатській Україні, 1043
Раковський Дмитро, о., 977
Раневський С., 1075
Рар Г. (А. Ветров), 1075
Рафальський, 34
Рафальський В., 996, 1000

Рахманний Роман, 6, 756, 1092
Ребрик Іван, 977
Редченко, о., 977, 1013
Рибалко Іван, о., 977
Рибачук, о., 258
Рибачук Микола, полк., пізніше свящ., 712, 737
Рижковський Мелетій, о., 977
Рижов П., 72, 73
Рилєєв Кіндрат, 515
Ритов Іван, 1049
Рібацький, див. Святополк, ієрод.
Різників З., 1092
Річинський Арсен, 977, 1019, 1032, 1034, 1070, 1092
Рогальський М., о., 1027
Рождественський Олександр, о., 100
Розенберг Альфред, 743
Розгін Іван, проф., 1092
Роїк Федір, 977
Роман Данилович, кн., 1002
Романенко Порфирій, о., 977
Романюк, 845, 847
Романюк Василь, о., 23, 867-871, 977, 1063, 1074, 1079, 1089, 1092, 1094
Романюк Микола, 694
Ромоданів Петро, єп. УАПЦ, голова ВПЦР, 90, 143, 144, 261, 287-289, 292, 294, 297, 302, 313, 315, 316, 320, 323, 327-329, 331-333, 336, 341-345, 350, 354, 362, 371, 491, 901, 1017, 1024, 1026, 1027, 1029, 1037
Ротовський А., 1104
Рохно Ганна, 865
Рубан Михайло, о., 978
Руденко, 776
Руденко, диригент хору, 978
Руденко Василь, 104
Руденко Микола, 875, 876
Руденко Пилип, 693, 694, 697, 704
Руденко Роман, ген. прокурор СРСР, 846
Руденко Созонт, 978
Руденко-Видибіда Петро, див. Палладій, єп.
Рудницький Євген, 715
Руліковські, 562
Рутгайтер, 1005
Ручій А., 787, 788

Сабадаш К., 382
Сава (Грицуняк), єп. ПЦ в Польщі, 935, 937
Сава, єп. РПЦ на Україні, 775
Саватій, ієрод., 838
Савва (Бабинець), єп. РПЦ на Україні, 931

Савва (Советов), єп. ПЦ в Польщі, 566, 922, 1039
Савватій, архиеп. Празький, 344
Савійський, 1093
Савченко Григорій, о., 298
Савченко Леонтій, о., 978
Савченко Максим, о., 100
Савчук Марко, о., 978
Савчук С., о., 1068
Савчук Сав'ян, 585
Сав'юк Федір, 6
Сагайдачний Петро, гетьман, 14
Садовський Микола, о., 978
Сагайдаківський Методій, о., 978
Сакала М., 293
Сакович Є., 1018
Сакович Олександр, о., 641, 978
Самарська Ганна, 865
Самборський Володимир, архиеп. УАПЦ, 257, 261, 293, 311, 343,
356, 406, 491, 900, 906, 947, 1035, 1036, 1038, 1041
Самойлович Ю., 1102
Самуїл (Волинець), архим., 833, 835, 838, 839, 850
Самутин Ганна, 6
Саранча Микола, о., 693, 696, 698, 708, 709, 713, 1050
Сасіневич Ілько, о., 978
Сатаневич О., о., 638
Сахаров Андрій, акад., 1074
Сацький Дмитро, 978
Свириденко, 305
Свитич А., 1075
Свідерська П., 191, 251, 258, 261
Світ І., 1093
Світлична Надія, 808
Святогірський Д., 1070, 1093
Святогорів, див. Нестор, ігумен
Святополк Ізяславич, кн., 1039
Святополк (Рібацький), ієрод., 821
Севастіян, архим., 821, 833, 1060
Севастіян (Пилипчук), єп. РПЦ на Україні, 930
Севрюк, 743
Селепина Артем, о., 760, 761
Селєзньов, 483
Сенекс, 1093
Сенкевич М., о., 583
Сеник Іван, 978
Сенкевич М., о., 978
Серафим, о., 1012
Серафим (Кінах), ігумен, 837, 838, 839
Серафим (Кушнерук), єп. АЦ, 928
Серафим (Лядде), архиеп. Заруб. РПЦ, 1045, 1046

Серафімов, 1012, 1013
Сергієнківна, 79
Серебренников Н., 1009
Сергієнко, 79
Сергієнко Мирон, о., 1022
Сергієнко Петро, о., 978
Сергіїв Феодосій, архиеп. УАПЦ, 292, 294, 305, 320, 332, 346, 353,
363, 406, 494, 697, 900, 902, 947, 1019, 1024, 1037, 1038, 1040
Сергій (Старгородський), патр. Московський і всієї Руси, 421,
598, 613, 621, 622, 627, 629, 630, 632, 633, 635, 638, 641, 644, 649,
654-659, 682, 766, 907, 1027, 1028, 1030, 1031, 1044, 1047, 1049-
1051, 1054-1056, 1085, 1091
Сергій, архиеп. Горьківський і Арзамаський РПЦ, 655
Сергій, еп. Мелітопольський РПЦ, 769
Сергій (Воскресенський), архиеп. РПЦ, 1044, 1046
Сергій (Лобунцев), еп. «УАПЦ-2», 1020
Сергій (Охотенко), еп. УАПЦ, 926
Сергій (Петров), митр. РПЦ на Україні, 775, 931
Сердюк О., о., 1030
Середа Пилип, о., 581
Серединський Лаврентій, 580, 978
Середній, о., 251
Сердюк Олекса, о., 979
Семашко, див. Матвій, еп.
Сибірний Павло, 979
Сибірний Пилип, 979
Сибірний Федір, 979
Сивіцький М., 1093
Сильвестер (Олександр Братановський), еп. РПЦ на Україні, 914
Сильвестер (Гаєвський), архиеп. УАПЦ, 713, 715, 740, 768, 926,
927, 1051, 1053, 1056, 1080, 1093
Сильвестер (Юстин Ольшевський), еп. РПЦ, 919
Симон, о., 979
Симон (Івановський), еп. ПЦ в Польщі, потім АЦ, 566, 618-620,
679, 680, 730-733, 757, 922, 928, 1027, 1037, 1048, 1056
Симон (Романчук), еп. ПЦ в Польщі, 937
Симонович, о., 252, 258
Синьов, о., 979
Сириченко, 836
Сисин Франк, 1093
Сідельник, о., 256, 258, 260, 262-264
Сікорський Петро, див. Полікарп, митр.
Сільвестрів Іван, о., 979
Сіроокий Євген, о., 979
Сіцинський Євфимій, о., 198, 397, 1001, 1005, 1014
Скиба Костянтин, о., 979
Складковський, ген., 1094
Скляр, 248, 251
Скоп'юк Юрій, о., 979

Скоропадський Павло, гетьман Української Держави, 40, 47, 221,
573, 575, 999, 1000, 1002, 1079, 1094
Скрипка Поліна, 865
Скрипник Іван, 1056
Скрипник Степан, див. Мстислав, митр.
Скрутень Й., о., 1093
Скуленко І., 1102
Сластіон Ю., 1094
Сліпченко, 79
Слухасвський Борис, о., 979
Слухасвський Володимир, о., 466, 467, 979, 1017
Слухасвський Микола, о., 980
Смаль Семен, о., 980
Смарагд (Павло Латищенко), архим., 1015
Смеречинський Михайло, о., 980
Смолятич Клим, митр., 11
Сморовинський, польськ. ген., 758
Смолич Іван, о., 1022
Смотрицький Герасим, 42
Смотрицький Мелетій, 42
Снітко, о., 251
Собко Іван, о., 980
Сокіл-Черниловський, о., 980
Соколов Іван, див. Іоан, митр. РПЦ
Соколович Леонід, о., 980
Соколовський Ксенофонт, о., 112, 136
Соловій В., 1079
Солянников, див. Іов, мон.
Сопецький Майдан, о., 580
Сорока С., 1094
Сорочинський Н., 1094
Сосновський Сергій, о., 293, 322, 331-333, 340
Сохацький Дмитро, 980
Сохацький Йосип, 980
Сохацький Максим, 980
Спесовський Іван, о., 980
Спіцина Марія, 864, 865
Ставровецький Кирило Траквіліон, 42
Стадницький Ян, 557
Сталін Йосиф, 90, 416, 644, 659, 660, 762, 811, 969, 1037, 1045,
1051, 1054
Станкевич, див. Апеллій, ієрод.
Старинкевич Кирило, о., 106, 198, 397
Станішевська Н., 858-861
Старинкевич К., проф., 1014
Старицька Марія, 106
Старицька-Черняхівська Людмила, 106, 534, 1017
Старовіт В., 851
Старосвіт, 777

Стебницький, проф., 106
Стельмахів Мойсей, 980
Степаненко І., о., 58
Степовий В., 1094
Стефан (Рудик), митр. ПЦ в Польщі, 936, 1058, 1093
Стефанович, о., 980
Стеценко Кирило, о., комп., 48, 58, 62, 102, 107, 231, 401, 1000,
1006, 1011, 1012, 1084, 1094
Стеценко Петро, 980, 1094
Стешенко, 106
Стовба Олекса, 1095
Сторож, 848
Стороженко Григорій, еп. УАПЦ, 104, 106, 113, 136, 304, 343, 901,
949, 1011
Сторожук, 848
Стравицький, о., 261
Стратійчук Е., 1063
Страшкевич В., 258, 259, 263, 997
Стрижак Федір, о., 467-468, 980
Стрижик, о., 863
Стрілець, о. 261
Стрільчик Василь, о., 981, 1015, 1047, 1049
Стукан А., 1095
Ступницький Михайло, комп., 107
Сургичьов, 309
Сурмач В., 1095
Суруп Максим, 1049
Сутулінський Віталій, о., 981, 1030
Сухий, 777
Сухенко Андрій, архієп. РПЦ на Україні, 951
Суховий Г., 58
Сухоплюєв І., 905, 1022, 1102, 1104
Сухоставський Костянтин, о., 981
Сушко Володимир, 6
Сущенко Андрій, о., 981, 1022
Сущенко Петро, о., 1022

Табінський Петро, о., 1009, 1020, 1025, 1037, 1070, 1080
Табаківський Микола, о., 981, 1095
Танчер В., 1102
Таран Іван, о., 139, 144, 462, 468, 469, 476, 981
Тарасевич, о., 1033
Тарасенко Іван, 58, 62, 70, 102, 107, 115, 136, 981, 1003, 1006, 1013
Танько Зінаїда, 1056
Тарасенко Маруся, 1013
Тарасенко Павло, о., 981
Тарасов, с., 380, 381, 386
Тарнавський Іван, о., 981
Тарнавський Максим, о., 982

Тарнавський Мануїл, див. Мануїл, єп.
Тарнавський Петро, єп. УАПЦ, 34, 58-60, 245, 260, 263, 265, 317,
343, 407, 408, 901, 949, 996, 1004, 1017, 1018, 1020, 1021, 1025,
1037, 1040
Тарновський, 1000
Татомир Юрій, о., 982
Твердохліб Василіск, 693, 697, 704, 705
Тележинський Михайло, о., 982, 1038
Теліглов Сергій, о., 982
Телюк Мина, о., 982
Теодорович Іван, див. Іоан, архиеп.
Теодосій (Процюк), архиеп. РПЦ, 932
Теодорович Н., 920
Терещенко, 248, 250, 258, 264
Терещенко Петро, 982
Терлецький, о., 307, 322, 327
Терляцкас Антанас, 876
Терновець Іван, 865
Тесленко Юрій, єп. УАПЦ, 154, 491, 901, 902, 950, 1035, 1053
Тимінський, єп. ПЦ на Буковині, 551
Тимківський Геннадій, о., 982
Тимошенко Сергій, посол, 558, 559, 1036, 1042, 1043
Тимофій (Шреттер), єп. ПЦ в Польщі, 922, 1045, 1047, 1057, 1061
Тиравський Євген, 760
Тихон, архим., 1012
Тихон (Белавін), патр. Московський і всієї Руси, 29, 31, 70, 75, 76,
110, 198, 346, 401, 420, 598, 601, 604, 606, 613-615, 653, 663, 678,
701, 702, 915, 995-997, 999-1001, 1004, 1007, 1008, 1010-1012,
1015-1017, 1020, 1022, 1054, 1074, 1086
Тихон (Микола Василевський), архиеп. РПЦ, 918
Тихон, архиеп. Курський, потім митр. «Живої Церкви» на Укра-
їні, 1016
Тичина Євген, 104
Тищенко, 1024
Тітенко Ганна, 713
Тітов Ф., проф., 998, 1000, 1075
Ткач М., 58
Товкач Костянтин, о., 163, 246-252, 254-256, 260, 263, 264, 982,
1034
Токар Остап, о., 982
Толчанов, 982
Томас, бригадир СС, 746
Томас, митр. Анеї, 612
Томашівський С., 1070
Томашук Максим, 982
Томашук Таїса, 983
Трегубов, о., 55, 60
Трембіцький В., 1095
Трофимович Михайло, о., 983

Трофимчук, 848
Трофимчук Яків, 983
Грубецкой Е., кн. 37
Туптало Дмитро, див. св. Дмитрій Ростовський
Тупчій Антін, 983, 1040
Туркало Кость, 1095
Туркевич В., о., 1027
Турченко, о., 318, 430
Турцевич А., 1095
Турянська Катерина, 452
Тучемський Володимир, о., 983
Тучемський Н., о., 1057
Тхоржевський Вірослав, о., 983
Тюльпанов К., 1000

Універсал Пантелеймон, 715
У Тан, ген. секретар ООН, 840
Усаєв, 1017
Устимович Микола, голова РМ у гетьманському уряді України, 40

Фадей (Іван Успенський), єп. РПЦ на Україні, 912
Феделін Олександр, о., 983
Феденій Варсонофій, о., 983
Федір (Феодор Лебедев), єп. РПЦ на Україні, 914, 998
Федор (Рафальський), єп. АЦ, 928
Федоренко, 79
Федорівський С., 1096
Федорович М., 1096
Федосюк Гавриїл, о., 983
Феодосій (Дикун), єп. РПЦ на Україні, 775, 779, 808, 932, 1083
Феодосій (Федосєєв), архієп. ПЦ в Польщі, 922
Феодосій (Микола Феодосієв), єп. РПЦ, 919
Феодулов А., 796
Феофіл (Булдовський), митр. УАПЦ, 105, 306, 725-727, 740, 741, 907, 926, 927, 994, 1009, 1015, 1020, 1037, 1041, 1049, 1052, 1062
Феофан, Єрусалимський патр., 193
Феофан (Василь Бистров), єп. РПЦ на Україні, 913, 919
Феофілакт (Федір Клементієв), єп. РПЦ, 919
Ференцевич Роман, 6
Филип, єп. РПЦ на Україні, 1028
Филипенко К., о., 34, 996
Филоненко Пилип, 983
Фігнер В., 514, 515
Філарет (Денисенко), митр. Київський і Галицький РПЦ, екзарх Московської патріархії на Україні, 19, 176, 661, 775, 779, 876, 929, 1062, 1063, 1090
Філевський Іван, о., 72, 78
Філіповіч Ф., 561
Фірковський Мойсей, 983

Форостівський Леонтій, 1070
Фостун С., 1070
Фотієв К., 1075
Фотій (Тимошук), єп. УАПЦ, 925, 1051
Фотіос, митр. Філондефії, 612
Француженко Микола, 1096
Фурман І., 1102
Фуров В., 775, 779, 1094

Ханенко М., 1043
Ханко Максим, о., 983
Харитонов Микола, о., 983
Харківський, 1096
Харченко Прокіп, о., 983
Хильченко, 863
Хмельницький Богдан, гетьман, 42, 222, 457, 806
Ходзицький Дмитро, о., 58, 62, 102, 116, 153, 191, 252, 255, 258,
260, 262, 491, 984, 994, 1015, 1019
Холмський А., 1096
Холод Михайло, о., 984
Холодченко, 1049
Хоменко, о., 34
Хомічевський Микола о., 153, 191, 287, 293, 333, 366, 491, 495,
496, 984, 1019, 1021, 1026
Хомяков, 217
Хороший Федот, див. Михаїл, єп.
Хохітва Т., 1096
Хоць Мусій, о., 139, 144, 984
Храповицький Антоній, див. Антоній, митр.
Хризанф (Чепіль), єп. РПЦ, 933
Хрипко Стефан, 293, 491, 984
Хруцький С., 1079
Хрущов Микита, 774, 781, 811, 819, 842, 844, 846
Худяк, о., 985
Хуторянський В., о., 297, 327

Цвiчинський, полк. 996
Цебрєнко Якiв, 694
Цєлєвич Володимир, посол, 570
Циганєнко Пєтро, о., 985
Цимбал Т., 1096
Цуйманов А., 1000
Цупінгер, 751

Чайковський Феодосій, о., 641, 806, 985
Червинський Ігнатій, о., 985
Червінський А., проф., 1014
Червінський Василь, о., 756

Червінський Олександр, еп. УАПЦ, 311, 355, 494, 901, 902, 906,
950, 1035, 1038
Червінський С., міністер ісповідань і освіти в Польщі, 1033
Черкаський, проф., 106
Черненко І., 997
Черненко Олекса, о., 985
Черкавський М., 1020, 1079
Черкаський, 249, 261
Черниць О., 1096
Черній Федір, о., 673
Чернявський В., 1000
Чернявський Г., 994, 998
Чернявський, 261
Черняхівська Рона, 534
Черняхівський, 106
Чехівська Люба, 506, 509, 510, 517-519, 533, 534
Чехівська Олена, 498, 499, 503, 504, 507, 510, 512, 514, 516, 519,
531, 532, 535, 1095, 1096
Чехівський Володимир, Всеукраїнський благовісник УАПЦ, 15,
22, 51, 89, 91, 106, 112, 136, 138, 142, 144, 148, 152, 154, 161, 163,
168, 172, 175, 180, 190, 196, 231, 235, 245, 246-250, 254, 255, 257-
260, 262-265, 288, 292, 297, 298, 303, 312, 316, 424, 457, 479, 494,
495, 498, 503, 504, 507, 509, 510, 512, 514, 516, 519, 520, 531-534,
985, 1001-1003, 1005, 1013, 1014, 1017, 1019-1021, 1023, 1024,
1026, 1028, 1029, 1031, 1032, 1034, 1066, 1070, 1077, 1078, 1080,
1081, 1085, 1088, 1095-1098
Чехівський Микола, о., 152, 509, 511, 986, 1034, 1078, 1098
Чехівський Тодось, о., 1007
Чигиринський Є., 1097
Чирвінський Василь, о., 986
Чирвінський Федір, о., 986
Чирський, о., 299
Чорногор Віталій, о., 986
Чорноморець Вадим, 694, 697
Чубан-Добровольський Іван, о., 986
Чубар Влас, голова Раднаркому УРСР, 407, 1021
Чубатий Микола, проф., 1091
Чудненко Федір, о., 987
Чудновський Максим, о., 470, 987
Чуйко, проф., 476
Чулаївський Яків, еп. УАПЦ, 104, 245, 248, 298, 299, 332, 367, 491,
901, 950, 1024, 1035
Чумак Іван, о., 987, 1092
Чуніхін В., 776, 861-863

Шавронський Михай, о., 987, 1084
Шаповал Семен, 865

Шараївський Нестор, архиеп. УАПЦ, 56, 57, 60, 89, 102, 104, 116, 117, 119, 136, 167, 245, 247, 251, 253-255, 258, 260, 264, 292, 304, 315, 320, 323, 331, 336, 344, 347, 389, 446, 456, 491, 597, 663, 664, 900, 902, 994, 996, 1004, 1010, 1013, 1017, 1019, 1023, 1024, 1026, 1032, 1038, 1097

Шарай Кость, о., 469-471, 987, 1088

Шаров В., 1075

Шафаревич І., 1075

Шафранівський, 493

Швайка Павло, о., 578, 580, 987

Шварко Данилович, кн., 1002

Швидкий Лука, 987

Шворук, мон., 987, 1060

Шевельов Юрій, проф., 6

Шевцов Серафим, мон., 1058

Шевченко, о., 254, 1019

Шевченко Андрій, о., 404

Шевченко Д., 343

Шевченко Олесь, 875, 876

Шевченко Тарас, 10, 189, 236, 390, 445, 458, 806, 915, 1006, 1012, 1055, 1062

Шевчин Кузьма, о., 987

Шевчук, 844

Шекета Трохим, 694, 696, 702, 713

Шелухин С., проф., представник УАПЦ у Зах. Європі, 432, 1001, 1022, 1097

Шендрик В., 858-861

Шепелева Єлисавета, монахиня, 1030

Шепотьєва М., 1102

Шептицький Андрей, митр. УКЦ, 549, 550, 567, 569, 570, 571, 574, 1043, 1075, 1076, 1090

Шинкарук В., акад., 1104

Шиприкевич Геннадій, див. Геннадій, єп.

Шиприкевич Степан, о., 987

Ширяй Микола, єп. УАПЦ, 104, 249, 253, 317, 355, 397, 491, 901, 950, 1013, 1014, 1021, 1025, 1026, 1037, 1040

Шібанов, 482, 483

Шкурупила Данило, 988

Шкурупила Оксана, 988

Шкурупила Степан, 988

Шкурупила Федір, 988

Шльонжка Адольф, єп. польськ. КЦ, 762

Шолудько Василь, о., 988

Шпаченко Федот, о., 693, 696, 708, 709, 713, 988, 1050, 1094

Шпачинський Н., о., 998

Шпигоцький, 310

Шпильовий Сергій, о., 988

Шпірук П., о., 1097

Шреттер Т., див. Тимофій, єп.

Шран І., 1097
Шуба О., 1102
Штогрин Дмитро, проф., 6
Штуль Данило, о., 988
Шуварський Ярослав, о., 939
Шульженко, 988
Шумякова Є., 863
Шурук, 261, 264

Щеглов Вадим, 870
Щербаківський Данило, 106, 988, 1085
Щербаківський Дмитро, о., 245, 255, 260, 261
Щербаненко Борис, 989, 1014
Щербина Арсеній, о., 989
Щетинський Андрій, о., 989
Щитинюк Ф., 998
Щолоков, міністер ВС СРСР, 869
Щур Анатолій, див. Андрій, ієрод.
Щур Єфросинія, 840, 843

Юахим, митр. Хальседону, 612
Ювженко Іван, 98
Юнаків Леонтій, о., 148, 159, 292, 298, 300, 310-312, 323, 328, 360,
366, 397, 450, 739, 1014, 1024, 1026, 1029, 1030
Юрій (Кореністов), єп. Берестейський, потім митр. Варшавський
ПЦ в Польщі, 685-687, 738, 936, 1050, 1057, 1061
Юрій (Григорій Ярошевський), митр. ПЦ в Польщі, 609, 614,
621, 919, 921, 950, 1002, 1009, 1011, 1013, 1015, 1077, 1088
Юркін, 426
Юркевич Ф., о., 1054
Юрмас Ю., 1104
Юрченко Віталій, 482, 484, 1097
Юрченко Микола, о., 989
Юстиніян, патр. Румунської ПЦ, 1057
Юхновський Яків, о., 989

Явдась Митрофан, о., 15, 137, 141, 162, 191, 266, 291, 309, 444,
449, 456, 459, 462, 463, 466, 469, 472, 481, 989, 1015, 1068, 1070,
1077, 1088, 1098
Явтушенко Є., 1098
Явтушенко Кузьма, 989
Явтушенко Олександр, о., 989, 1071, 1098
Явтушенко Симон, о., 990, 1017, 1030, 1084, 1098
Ягній, 845
Якимишин, 152
Якимів Гаврило, 990
Яків, архим., 852
Яків, архиєп., екзарх Вселенської ПЦ у США, 665
Яковлевич Б., о., 1056

Яковлевич Т., о., 1098
Яковлів Михайло, о., 990
Якубович, о., 198
Якута Олексій, о., 578
Якунін Гліб, о., 850, 870
Ян (Голоніч), єп. ПЦ в Чехословаччині, 939
Яновський Л., 990
Янушевич, о., 259
Янушівський Кость, о., 249, 259, 263, 408, 491, 1018, 1020
Янченко Антін, о., 990
Янченко П., 997
Яремичев Данило, мон., 821
Ярещенко Григорій, о., 80
Ярещенко Олександр, архієп. УАПЦ, 80, 90, 104, 105, 119, 137, 161, 245, 247, 251-254, 257, 258, 261, 262, 287, 288, 350, 376, 415, 424, 429, 439, 444-446, 450, 451, 477, 479, 900, 947, 964, 1009-1011, 1014, 1015, 1017, 1018, 1020, 1023-1026, 1085, 1089
Ярмусь Степан, о., 6
Ярослав Мудрий, кн., 1000, 1039
Ярославський Омелян (Губельман), голова Союзу войовничих безвірників СРСР, 659, 766, 1022, 1102
Яроцький Олександр, 251, 990
Яросевич Адольф, кс., 1041
Яроцький Сергій, о., 990
Ярошевич Семен, 580, 990
Ярушевич Микола, див. Миколай (Ярушевич), митр.
Ярошевський Юрій, див. Юрій (Ярошевський), митр.
Ясінський М., проф., 998, 1000
Яструбецький Г., о., 58-62, 260, 263, 264
Ястребцов, 997
Яциневич Яків, комп., 107, 231
Яцун Д., о., див. Явдась М., о.
Ящинський Сергій, о., 578

Латинкою

Alexeev, W., 1071
Anderson, P., 1071
Antoine, Metropolit, 1099
Armstark, R., 15
Armstrong, John, 1098

Berg, L., 1071
Bilon, P., Rev., 1071
Vociurkiw, Bohdan, 1071, 1099
Bolsakov, S., 1099
Bourdeaux, Michael, 1071

Breznev, L.I., 1098

Briem, E., 1071

Chodynicky, K., 1071

D'Herbigny, M., 1101

Dmytrievsky, A., 1072

Dobczansky, Juriy, 1073

Dogma, R., 1100

Doroshenko, D., 1100

Dunn, D.J., 1099

Emhardt, W.S., 1072, 1101

Feodosij (Dykun), Bishop, 1098

Fletcher, W.C., 1072, 1099

Gallagher, J., 1100

Gastil, R.D., 1099

Gullach, M., 1072

Gruening, I., 1072

Hayward, M., 1099

Heyer, Fr., 15, 928, 1100

Hecker, J.F., 1072

Hunchak, T., 1099

Iaroslavskii, E., 1103

Jonkovski, A., 1100

Kania, J., ks., 1100

Kania, W., 1072

Kiryłowicz, Serafim, 922, 1100

Koch, H., 1100

Kolarz, W., 1072

Konstantinow, D., Rev., 1072

Korowytzky, I., 1100

Kortchagin, Cl., 1072

Kosygin, O., 1098

Krushchev, N., 1098

Kubijovyc, Volodymyr, 1099, 1100

Kupranec, O., 1072

Kuroyedov, V., 1103

Lade, S., 1072

Langrod, J., 1072

Lenin, V., 1098

Leonty, Bishop, 1100

Lotocki, A., 1072
Lukyanenko, L., 1100
Luznycky, G., 1072
Lykho, P.S., 1100
Lypkivskij, Vasyl, Metropolitan, 25, 1100

Madey, J., 15
Marshall, R., Jr., 1072
Mydlowsky, L.W., 1072

Pospielovsky, Dimitry, 909, 1072, 1100

Reddaway P., 1098
Reshetar, J.S., Jr., 1100
Romanyuk, V., Rev., 1073

Schweigl, J.S.J., 1101
Shapiro, L., 1098
Sheshko, P., 1073
Shuster, G.N., 1073
Simon, G., 1073
Spinka, M., 1073
Spuler, B., 1073
Starodworski, A., 1073
Strong, J.W., 1071, 1098
Symchych, S.P., Rev., 1071
Sysyn, F.E., 1101
Szczesniak, Boleslaw, 1073

Tabinski, P., Rev., 1073
Taurydzkyj, J.M., 1101
Troitsky, S., 1101

Urban, J., ks., 1073, 1101

Valentinov, A.A., 1073
Volkonsky, 1101

Winter, E., 1073
Wlasowsky, I., 1073
Wolinski, J., 1073

Zaitzew, P., 1073
Ziegler, A., 1073

ПОКАЖЧИК НАЗВ І ПОДІЙ

- Автономна Церква (1920-ті роки), 76
Автономна Церква (1941-1944), 13, 19, 23, 598, 599, 631, 669-671, 677, 678, 719, 725, 728, 729, 731, 738, 739, 745, 752, 753, 759, 763, 883, 897, 928, 932, 951, 1048-1054, 1056, 1060
Адвентисти, 908
Англiканська Церква, 227, 392
Антиохійська Церква, 104, 112, 204
Апостольська Столиця (Ватикан), 570, 1095
Апостольська Церква, 66, 68, 174, 184, 187, 188, 190
Архидієцезія православно-румунська, 1009
Архиспархіяльна Рада в Чернівцях, 588, 591
- Балтська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 313, 903
Баптисти, 746, 908
«Безбожник», орган СВБ (Москва), 1022
«Безвірник», орган СВБ (Харків), 907-910, 1104
Бердичівська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 299, 353, 902, 904
Берестейський Собор (Унійний), 12, 186, 187
Білоруська Церква, 223
Білостоцька єпархія ПЦ в Польщі, 1059
Білостоцько-Гданська єпархія ПЦ в Польщі, 936, 937
Білоцерківська єпархія УПЦ, 907, 1035
Білоцерківська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 302, 303, 339, 354, 902, 904, 959, 966
Благовісницька місія УАПЦ, 958
«Богословія», укр. кат. журнал в Зах. Україні, 390
«Богословський вісник», орган УАПЦ на еміграції (Новий Ульм), 761
Богуславська Округова Церковна Рада УАПЦ, 904
Болгарська Православна Церква, 609, 753
Братство відродження, 1018
Братство воскресіння Христа (Київ), 38, 942, 996
Братство ім. Митр. В. Липківського на еміграції, 452, 462, 1066-1069, 1089
Братство робітників слова, 986
Братство св. Спаєа (Житомир), 998
Братство святих Кирила і Методія (Київ), 999

Братське об'єднання Українських Автокефальних Церков («УАПЦ-2»), 1020

Брацлавська Округова Церковна Рада УАПЦ, 297, 904

Буковинська Греко-орієнтальна Архидієцезія, 551, 591, 1009

Буковинська митрополія, 18, 1031

«Бюлетень Благочинства й Краєвої Ради УАПЦ в Зах. Німеччині», 1076, 1077, 1080, 1086, 1088, 1090, 1091, 1093-1096

Варшавська єпархія ПЦ в Польщі, 682, 1059

Варшавська митрополія, 706

Варшавський Собор УАПЦ (1944), 1055, 1081

Варшавсько-Більська єпархія ПЦ в Польщі, 936, 937

Варшавсько-Радомська єпархія ПЦ в ГГ, 1047

Варшавсько-Холмська єпархія ПЦ в Польщі, 619, 1008

Варшавсько-Хольська єпархія ПЦ в ГГ, 1045

Великі Микільські Збори ВПЦР, 235, 263, 289-291, 297, 302, 307, 309, 310, 312, 314, 321, 324, 330, 331, 333, 335-339, 341, 343, 347, 348, 352, 353, 355, 356, 359-361, 363, 365-371, 375-379, 381, 382, 386, 1018, 1025, 1026, 1030, 1070, 1088, 1089

Великі Покрівські Збори ВПЦР, 90, 245-247, 250, 251, 253, 255, 256, 261, 265, 266, 287-289, 291, 292, 298, 305, 309, 310, 313, 314, 316, 317, 319, 322, 323, 328, 333, 335, 371, 375, 376, 385, 400, 409, 410, 416, 431, 1013-1015, 1024, 1026, 1070, 1104

Виконавчий комітет духовенства і мирян міста Києва, 994

Вища Церковна Рада (1918), 1000

Вище Церковне Управління (1918), 30

Вище Церковне Управління для земель Сх. України, 713

«Відомості Генерального Церковного Управління УАПЦ в Великій Британії», 1080

Віленська духовна семінарія, 922, 1040

Вінницька єпархія РПЦ, 930

Вінницька єпархія УПЦ, 907, 1035

Вінницька Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 300, 337, 338, 353, 358, 902, 904, 906

«Віра», орган Об'єднання Українських Православних Сестрицтв (Бейсайд, Н.Й.), 459, 1085

«Віра й держава», орган Міністерства ісповідань гетьманського уряду, 1000

Вірмено-Апостольська Церква, 319

Вірмено-Григоріянська Церква, 223, 335

«Вісник» (Мюнхен), 161

«Вісник Церковної Ради Зах.-Європейської Дієцезії», журнал УАПЦ Соборноправної (Мюнхен), 1080, 1094

«Вісті ВУЦВК» (Харків), 423

«Вісник державних законів для всіх земель УНР» (Київ), 51

«Вісник політики, літератури й життя» (Відень), 34, 37, 39, 40, 43, 49, 555

Владимирська єпархія РПЦ, 912

«Войовничий атеїст» (Київ), 1060-1062

- Волинська духовна Консисторія, 1038, 1044, 1097
Волинська єпархія РПЦ, 619, 627-630, 679, 912, 913, 916, 918, 923, 930, 1008, 1009, 1014, 1027, 1030, 1042, 1062
Волинська єпархія ПЦ в Польщі, 923
Волинська духовна семінарія, 796, 913, 951, 959, 969, 971, 973, 977, 1056, 1057
Волинська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 338, 353, 371, 386, 388, 902, 904
«Волинське слово», орган Волинського Українського Об'єднання (Луцьк), 559
Волинське Українське Об'єднання, 1043
«Волинь» (Рівне), 660
Вологодська єпархія РПЦ, 913
Вроцлавська єпархія ПЦ в Польщі, 1059
Вроцлавсько-Щецінська єпархія ПЦ в Польщі, 936, 937
Вселенська патріархія, 8, 11-13, 16, 18, 19, 29, 30, 43, 81-85, 610, 611, 615, 661, 663, 665, 916, 935, 1003, 1004, 1019, 1058, 1059, 1095
Вселенська Православна Церква, 84, 89, 168, 169, 224, 227, 687
Вселенський Патріарший Престол, див. Вселенська патріархія
Вселенський Собор IV, 610
Всеукраїнська комісія по унормуванню життя УАПЦ (ВУК), 90, 287-289, 376, 945, 1024
Всеукраїнська Православна Церковна Рада (ВПЦР), 15, 17, 21, 22, 29-34, 55, 56, 58, 59, 62, 64, 66-69, 71, 76, 78, 79, 90, 91, 94, 98, 99, 102, 109, 113, 115, 120, 132, 133, 136, 143, 157, 159-161, 167, 168, 182, 189, 191-193, 207, 235, 245-250, 254-260, 262, 263, 287-291, 294, 296-299, 302-305, 307, 310, 311, 313-321, 323, 324, 327-330, 332-339, 342-351, 353, 355-357, 359, 362-364, 366, 367, 369-371, 374, 377, 379, 382, 383, 388, 395, 397, 399, 406-410, 415, 416, 428-430, 432, 486, 491, 499, 670, 712-714, 716, 737, 901, 903-905, 915, 916, 919, 942, 944-946, 948-952, 956, 957, 981, 982, 984-986, 990, 996, 997, 999, 1003-1009, 1011, 1013, 1015-1030, 1033, 1035, 1040, 1047-1050, 1052, 1069, 1079, 1080, 1084-1086, 1088, 1089, 1091, 1092, 1094, 1097
Всеукраїнська Церковна Спілка, 189, 919
Всеросійський Синод (1917), 167, 912, 951, 952, 995
Всеросійський Церковний Собор (1917-1918), 420, 600, 603, 604, 995, 1001, 1004
Всеукраїнський Православний Церковний Собор, 1-ий (14-30. X. 1921), 13, 17, 32, 71, 80, 81, 89, 93, 100, 101, 103-120, 129, 131-133, 135, 143, 146, 167-169, 171, 181-183, 185, 186, 189, 190, 193, 194, 196, 199-204, 209, 211, 233, 235, 245, 251, 257, 262, 295, 422, 423, 442, 450, 597, 663, 694, 696, 701, 702, 905, 943-948, 956, 965, 981, 984, 985, 988, 1010, 1014, 1032, 1066, 1069, 1076, 1078, 1086, 1090, 1091, 1093, 1094, 1104
Всеукраїнський Православний Церковний Собор, 2-ий (17-30. X. 1927), 17, 21, 90, 137-140, 142-149, 159, 242, 292, 297, 304, 349, 350, 352, 356, 357, 360-362, 367, 375-377, 379, 382, 391, 396, 397,

- 416, 431, 462, 469, 485, 486, 493, 694, 943, 945-947, 965, 981, 985, 986, 1024, 1028, 1029, 1032, 1091, 1094, 1097
- Всеукраїнський Церковний Собор (1918), 15, 16, 21, 29, 30, 33-38, 41, 44, 50, 65, 75, 76, 187, 597, 601, 602, 605, 607, 701, 915, 916, 919, 942, 950, 994, 997-1002, 1008, 1009, 1059, 1075, 1081
- В'ятська єпархія РПЦ, 913, 915, 952
- Гайсинська Округова Церковна Рада УАПЦ, 904
- Галицька митрополія, 12
- Глухівська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 311, 312, 338, 356, 358, 371, 902, 904, 950
- «Голос православної України», орган Синодально-Обновленчеської Церкви на Україні (Харків), 1022
- Греко-католицька Церква (українська), 5, 13, 318, 549, 550, 631, 746, 883, 1043
- Греко-кафолічна східня Церква, 176
- Грецька Православна Церква, 17, 54, 174, 195, 223, 609, 753
- Гродненська єпархія ПЦ в Польщі, 619
- Гродненсько-Віленська єпархія ПЦ в Польщі, 628
- Грузинська Церква, 191, 223
- Діяльна Христова Церква (ДХЦ), 13, 17, 90, 231, 297, 300-304, 311, 317, 327, 341, 343, 407, 408, 410, 415, 458, 491, 901, 947, 948-950, 1017-1021, 1024-1028
- «Дніпро», орган УПЦ у США, 1928-1950 (Філядельфія), 150, 318, 449, 456, 1087, 1091, 1094, 1095, 1098
- Дніпропетровська єпархія РПЦ, 822
- Дніпропетровська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 310, 311, 354, 371, 388, 902, 904, 1049
- Донська єпархія РПЦ, 914
- «Духовна бесіда», православний тижневик (Варшава), 1018, 1022
- Духовна Рада Почаївської Успенської Лаври, див. Духовний Собор Почаївської Лаври
- «Духовний сіяч», православний церковно-народній двотижневик (Варшава), 1026, 1037, 1081
- Духовний Собор Почаївської Лаври, 831-833, 835-839, 849
- Екзархат Московської Патріярхії на Україні, 929
- Екзарша Православна Українська Церква, див. Автономна Церква на Україні
- Еслінгенський Собор єпископів УАПЦ (1946), 1057
- Євангельські Християни, 908
- Євангельські Християни Баптисти (ЄХБ), 1063
- Єлисаветградська духовна семінарія, 944
- Єлисаветська Округова Церковна Рада УАПЦ, 965
- Єпархіяльна Рада Буковини, 1041
- Єпархіяльна Рада Чернівецької архидієцезії, див. Архиепархіяльна Рада в Чернівцях

«Спархіяльний вісник», журнал Львівсько-Тернопільського Спархіяльного Управління РПЦ (1946), 1057, 1101, 1104
«Спархіяльний вісник», орган Спархіяльної Ради УАПЦ в Австралії, 1093

Жива Церква, 13, 17, 76, 208, 211, 246, 247, 264, 320, 420, 1012, 1015, 1016, 1018, 1035
Житомирська духовна семінарія, 642, 644, 945
Житомирська епархія РПЦ, 930, 1062
Житомирсько-Волинська Округова Церковна Рада УАПЦ, 298, 902, 904
«Журнал Московской патриархии» (Москва), 892, 933, 1058, 1104

«За соборність», журнал Т-ва ім. митр. П. Могили на Волині, 1036
Запорізька епархія РПЦ, 822
Запорізька Округова Церковна Рада УАПЦ, 310, 902, 904
Зарубіжна РПЦ, 883, 1056, 1058
Зінов'євська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 308, 903
Золотоноська Округова Церковна Рада УАПЦ, 904

Івано-Франківська епархія РПЦ, 930
Ідеологічна комісія УАПЦ, 948, 963, 985, 1014
Імертинська епархія РПЦ, 913
Істинно Православна Церква (ІПЦ), 1030, 1058

Казанська духовна семінарія, 1059
Кам'янецька Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 300, 317, 337, 355, 902, 904
Кам'янець Подільська духовна семінарія, 913, 949, 950, 953, 976, 982, 985
Катеринославська духовна семінарія, 913, 987
Катеринославська епархія РПЦ, 913, 918, 919, 1014
Катеринославська Округова Церковна Рада УАПЦ, 354, 386, 904
Католицька Церква, 12, 908, 1032, 1041, 1087, 1096
«Киевлянин», щоденна рос. газета в Києві, 38
Киево-Могилянська академія, 1063
Київська духовна академія, 13, 15, 36, 912, 942, 945, 946, 950, 951, 983, 985, 994, 1001, 1016
Київська духовна семінарія, 20, 912, 942, 943, 947, 960, 963, 965, 971, 978, 984-986, 994, 1032, 1057, 1061
Київська епархія АЦ, 631, 731, 734
Київська епархія РПЦ, 31, 67, 912, 915, 918, 919, 929, 931, 1014
Київська епархія УПЦ, 907, 1035
Київська епархіяльна Рада РПЦ, 55, 57
Київська митрополія, 8, 11, 12, 18, 29, 30, 41, 42, 610, 1074
Київська (міська) Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 303, 902, 904

Київська (сільська) Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 304, 339, 902
Київська Округова Церковна Рада УАПЦ, 242, 305, 322, 339, 340, 353, 376, 904, 906
Київське Церковне Товариство, 37
Київський Собор УАПЦ (9-17. V. 1942), 670, 1051
Кирило-Методіївське Братство (Київ), 1005
Кіровоградська єпархія РПЦ, 930
Комісія для скликання Всеукраїнського Церковного Собору, 995, 996
Конотопська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 311, 312, 329, 337, 356, 358, 371, 388, 902, 904
Конотопсько-Глухівська Округова Церковна Рада УАПЦ, 904, 950
Константинопольська патріархія, див. Вселенська патріархія
Коростенська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 298, 356, 902, 904
Костромська єпархія РПЦ, 912
«Краківські вісті», 676
Краківсько-Лемківська єпархія ПЦ в ГГ, 1047
Кременчуцька Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 308-310
Крем'янецька духовна семінарія, 922, 1007, 1037, 1039, 1040
Крем'янецька єпархія РПЦ, 952
Крем'янецько-Тернопільська єпархія АЦ, 951
Криворізька Округова Церковна Рада УАПЦ, 340, 902, 903

Латиська Церква, 223
Липовецька Округова Церковна Рада УАПЦ, 904
Литовська митрополія, 12
Лодзінсько-Познанська єпархія ПЦ в Польщі, 936, 937
Лодзька єпархія ПЦ в Польщі, 1059
Лубенська духовна семінарія, 1006
Лубенська єпархія УПЦ, 907
Лубенська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 305-308, 316, 329, 354, 358, 903, 904
Луцька духовна семінарія, 20, 1061, 1062
Луцький з'їзд ПЦ в Польщі (1927), 1027, 1081
Луцький Собор УАПЦ (1942), 18, 729, 731, 741, 1053
Луцько-Ковельська єпархія УАПЦ, 925
Лютерани, 908
Львівська єпархія РПЦ, 930

Мала Рада ВПЦР, 254, 257-263, 265, 266, 311, 312
Меноніти, 746
Микільські Збори ВПЦР, див. Великі Микільські Збори ВПЦР
Миколаївська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 309, 310, 340, 903, 904
Миколаївсько-Херсонська єпархія УАПЦ, 925
Михаловська єпархія ПЦ в Чехословаччині, 939

Могилівська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 301, 317, 902
Московська духовна академія, 929, 932, 937, 947
Московська духовна семінарія, 948, 977
Московська єпархія РПЦ, 634
Московська митрополія, 158
Московська патріархія, 12, 14, 17-19, 22, 23, 25, 41, 42, 44, 83, 167, 183, 221, 222, 425, 428, 597, 598, 601, 606, 609, 613-615, 621, 622, 627-631, 633, 635, 637, 638, 641, 644, 645, 649, 650, 653, 654, 661-665, 669, 677, 678, 681, 682, 684, 687, 710, 738, 739, 742, 745, 883, 897, 916, 923, 928, 929, 933, 935, 947, 951, 995, 996, 998, 1007-1010, 1013-1016, 1019, 1023, 1028, 1031, 1032, 1037, 1045-1048, 1050, 1054, 1056-1060, 1062, 1063, 1082, 1084, 1091, 1102
Московська Православна Церква на Україні, див. РПЦ на Україні
Московська Церква (див. також російська Церква), 135, 175, 181, 201, 202, 210, 222, 225, 226, 295
Московський патріарший престол, див. Московська патріархія
Московський Собор, див. Всеросійський Церковний Собор
Мукачівська єпархія РПЦ, 930
Мукачівська православна єпархія, 1043
Мукачівсько-Пряшівська єпархія, 1057

«На варті», укр. православний двотижневик (Володимир Волинський), 977, 1019
Надзвичайний Собор УАПЦ (I. 1930), 17, 21, 91, 151, 154, 156, 157, 159-161, 416, 899, 944, 1033
Надзвичайний Собор УПЦ (XII. 1930), 17, 21, 91, 151, 155-158, 406, 899, 944-946, 1035
Найвища Церковна Управа на Україні, 601, 602
«Наш шлях» (Нью-Йорк), 756
«Наша бесіда», укр. православний журнал (Варшава), 1022, 1025
«Наше братство», 977
Немирівська Округова Церковна Рада УАПЦ, 953
Ниженновгородська єпархія РПЦ, 912
Ніжинська Округова Церковна Рада УАПЦ, 311, 355, 903, 904
«Нова Рада» (Київ), 36, 1000
Новгородська єпархія РПЦ, 914

Об'єднані ради українських православних парафій, див. Спілка українських православних парафій
Обновленчеська або Обновленська (Синодальна) Церква, 300, 303, 309, 310, 320, 327, 345, 346, 360, 379, 401, 402, 461, 916, 947
Одеська духовна семінарія, 20, 914, 930, 982
Одеська єпархія РПЦ, 931, 1062
Одеська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 309, 310, 340, 371, 903, 904
Одесько-Херсонська єпархія РПЦ, 1014
Олександрійська патріархія, 185, 203
Олександрійська Церква, 89, 104, 112, 167, 194, 202, 204, 205, 1010
Оломоуська єпархія ПЦ в Чехословаччині, 939

Організаційний Комітет для скликання Всеукраїнського Церковного Собору, 33, 35, 38
Орловська єпархія РПЦ, 913, 929

Перемисько-Новосадська єпархія ПЦ в Польщі, 937

Переяславська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 305, 339, 902, 904

Першотравенська Округова Церковна Рада УАПЦ, 338

Петербурзька єпархія РПЦ, 913

Петроградська духовна академія, 950

«Підгорнівці» («Суздальці»), 1032

Пінський Собор УАПЦ (1942), 673, 684-687, 708, 738, 741, 1050, 1091

Пінсько-Поліська єпархія РПЦ, 633, 634, 644

«Плуг та меч» (Буенос Айрес), 575

Подільська єпархія РПЦ, 913, 919, 1014

Подільська Округова Церковна Рада УАПЦ, 904

Покрівські Збори ВПЦР, див. Великі Покрівські Збори ВПЦР

Поліська єпархія РПЦ, 619, 620, 627-630, 634, 635, 1008

Поліська єпархія УАПЦ, 925

Полтавська духовна семінарія, 463, 914, 945, 953, 959, 964, 968, 975, 979, 982

Полтавська єпархія РПЦ, 781, 782, 793, 796, 797, 912, 913, 918, 931, 950, 1014, 1035

Полтавська єпархія УАПЦ, 728, 927

Полтавська єпархія УПЦ, 1062

Полтавська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 306, 308-310, 340, 354, 386, 463, 467, 468, 903, 904, 982

Полтавське єпархіяльне Управління РПЦ, 792

Полтавське єпархіяльне Управління УАПЦ, 727, 728

Полтавське церковне братство, 1007

Почаївський Собор АЦ (1941), 677, 679, 697, 699, 700, 702-704, 1049, 1051

Православна Автокефальна Церква в Польщі, 18, 22, 564, 565, 574-576, 581, 609, 610, 612-618, 644, 657, 682, 683, 753, 882, 897, 898, 916, 921, 935, 937, 938, 950, 951, 975, 977, 988, 1009, 1011-1013, 1015, 1016, 1019-1022, 1025, 1027, 1030, 1032-1035, 1037, 1041-1045, 1048, 1056-1061, 1067, 1074, 1075, 1079, 1081, 1085, 1087, 1090, 1091, 1093, 1096

«Православна Волинь», єпархіяльний орган ПЦ на Волині, 951, 1012, 1017

Православна духовна семінарія у Варшаві, 1054

Православна митрополія в Польщі, 1079, 1093

Православна Церква, 17, 18, 71, 72, 96, 114, 117-120, 131, 149, 167, 419-421, 428, 434, 500, 582, 588, 592, 610, 611, 615, 631, 652, 657, 662, 665, 703, 733, 745, 753, 754, 795, 882, 999, 1002, 1031, 1032, 1067, 1068, 1070, 1074, 1085, 1089, 1094

Православна Церква в Боснії, див. Українська Православна Церква в Югославії

- Православна Церква на Буковині, див. Українська Православна Церква в Румунії
- Православна Церква в Генерал-Губернаторстві див. Українська Православна Церква в Генерал-Губернаторстві
- Православна Церква в Західній Україні й Білорусії, 549, 619, 673, 1046
- Православна Церква в Китаї, 1059
- Православна Церква в Польщі, див. Православна Автокефальна Церква в Польщі
- Православна Церква в Румунії, 1044
- Православна Церква на Україні, 8, 11-17, 19, 29, 30, 33, 44, 83, 201, 597-599, 601, 602, 604-606, 658, 659, 671, 701, 718, 730, 731, 745, 752, 819, 881, 906, 909, 916, 925, 995, 996, 998, 1001, 1049, 1053, 1065, 1067, 1068, 1077, 1079, 1083, 1087, 1091, 1095, 1104
- Православна Церква в США, 1059
- Православна Церква на Холмщині й Підляшші, 577, 582
- Православна Церква в Чехословаччині, 898, 939, 1058
- Православна Церква в Японії, 1059
- «Православний вісник», орган УГПЦ в Канаді, 1924-1927 (Вінніпег), 492
- «Православний вісник», орган екзарха всієї України (Львів, з 1971 — Київ), 20, 662, 933, 1061, 1063, 1092
- Православний Собор в Сремських Карловцях, 575
- «Православний українець», орган УАПЦ Соборноправної (Чикаго, пізніше — Детройт), 406, 1076, 1077, 1081, 1084, 1086, 1089, 1090, 1091, 1094, 1098
- Православно-румунська архидієцезія, 551
- Православно-церковний український виконавчий комітет у Річі Посполитій Польській (Український Церковний Комітет), 1031
- Працька єпархія ПЦ в Чехословаччині, 939
- Прилуцька Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 308, 356, 362, 903, 904
- Проскурівська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 299, 338, 353, 356, 903, 904
- Пришівська єпархія ПЦ в Чехословаччині, 939
- Рада для справ РПЦ при РМ СРСР, 1055, 1062
- Рада для справ релігійних культів при РМ СРСР, 1056, 1062
- Рада в справах релігій при РМ СРСР, 780
- Радомишльська Округова Церковна Рада УАПЦ, 904
- «Релігійно-науковий вісник» (Польща), 1009, 1017
- Римо-католицька Церква, 550
- «Рідна Церква», орган УАПЦ на еміграції (Мюнхен), 155, 977, 1076-1079, 1081-1085, 1091, 1093, 1095, 1097
- «Рідний край» (Чернівці), 586
- Роменська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 307, 308, 322, 339, 355, 362, 903, 904, 950
- Російська Православна Церква (РПЦ), 13, 17, 19, 23, 29, 61, 67, 68, 103, 167, 168, 193, 215-217, 231, 249, 295, 299, 325, 415, 425,

- 554, 598, 599, 604, 605, 607, 609, 611, 613, 621, 657, 661-665, 678, 681, 773, 775, 790, 793, 797, 798, 897, 915, 916, 920, 921, 929, 932, 933, 951, 1000, 1002, 1032, 1033, 1054, 1056, 1057, 1062, 1074, 1075, 1090
- Російська Православна Церква на Україні, 90, 100, 108, 112, 192, 720, 721, 753, 778, 887, 889, 892, 911, 912, 917, 929, 993, 1045, 1055
- Російська Церква, див. Російська Православна Церква
- Російський (Найсвятіший) Синод, 13, 83, 177, 201, 205, 206, 215, 216
- Румунська Православна Церква, 54, 551, 591, 593, 609, 615, 753, 1021, 1057
- Рязанська єпархія РПЦ, 914
- Сербська патріярхія, 1011
- Сербська Православна Церква, 54, 753, 1039
- Симферопільська єпархія РПЦ, 931
- Синодальна Церква, 300, 301, 312, 320, 336, 337, 359, 373, 380, 381, 421, 907, 908, 916
- Січеславська (Дніпропетровська) єпархія УАПЦ, 925
- «Сіач», орган УПЦ у США, 1922-1927 (Чикаго), 318, 319, 1086
- Сквирська Округова Церковна Рада УАПЦ, 904
- «Слово істини», орган УГПЦ в Канаді, 1086, 1093
- Слов'янська Церква (російська Церква на Україні), 55, 56, 163, 198, 207, 209-211, 346, 381, 393, 698, 700, 907, 908, 1035, 1037
- Собор Живої Церкви в Росії (1923), 1016
- Собор Живої Церкви на Україні (1923), 1016
- Собор єпископів РПЦ на Україні (1918), 1002
- Собор ПЦ в Польщі (1923), 1016
- Собор Синодально-Обновленської Церкви на Україні (1923), 1017, 1018, 1020-1022, 1024, 1025, 1030-1032, 1035
- Собор Тихонівської Православної Церкви на Україні (1922), 1015, 1030
- Соборно-єпископська Церква на Україні, 430, 907
- Спілка Визволення України (СВУ), 17, 90, 91, 151-154, 162, 163, 172, 416, 430, 468, 470, 479, 531, 958, 959, 965, 982, 986, 1033, 1034, 1066, 1070, 1102
- Спілка воєвничих безвірників (СВБ), 17, 910, 1018, 1031, 1032, 1035-1037, 1040, 1042, 1043, 1053, 1057, 1102
- Спілка українських православних парафій, 31, 32, 52, 54, 66, 70, 421, 422, 429, 430, 432, 455, 1006-1008
- Старовіри, 908
- Старокатолицька Церква, 320, 335, 345-347
- Старослов'янська Церква, див. Слов'янська Церква
- Суботники, 908
- Східня Православна Церква, див. Православна Церква
- Таврійська духовна семінарія, 914
- Таврійська єпархія РПЦ, 914, 918

Тамбовська єпархія РПЦ, 912, 915
Таращанська Округова Церковна Рада УАПЦ, 904
Тернопільсько-Галицька єпархія РПЦ, 628, 631
Тимчасова Управа Православної Церкви на Україні, 605
Тихонівська Церква, 76, 208, 327, 379, 381, 403, 420, 422, 432, 448
Товариство ім. митр. П. Могили (Волинь), 1036, 1039, 1041
Товариство охорони пам'яток культури, 1032
Томська єпархія РПЦ, 914
«Тризуб» (Париж), 427
Трульський Собор, 210
Тульська духовна семінарія, 950
Тульська єпархія РПЦ, 912, 950, 951
Тульчинська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 301, 903, 904

Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), 5, 7, 9, 13, 14, 16-19, 21-25, 31, 50, 51, 55, 56, 81-84, 89-91, 93-96, 98, 100, 106-109, 112, 115-117, 119, 120, 129-131, 133, 136, 137, 142, 144-147, 151-154, 156-163, 167-169, 171, 172, 191, 196, 207, 208, 215, 219, 220, 224, 231-235, 238, 239, 245-247, 249, 252, 256, 262, 264, 287-289, 291-293, 296, 297, 300, 301, 303, 305-307, 310, 311, 314, 317-320, 322-324, 327, 329, 331-337, 340-346, 348-350, 352-367, 369-371, 373-382, 386-397, 400, 401, 403-410, 415-417, 419, 422-425, 428-431, 433, 439, 440, 442-444, 450-452, 454, 455, 458-463, 467, 470, 471, 481, 485, 491, 503, 541, 598, 599, 631, 661, 663, 664, 670-672, 677, 679, 683, 687, 693-696, 698, 699, 702, 703, 708, 709, 712, 713, 719-721, 725-730, 737, 738, 744, 745, 750-754, 756, 759, 760, 762, 763, 765, 767, 867, 879, 881-883, 887, 891, 897-902, 904, 906-908, 911, 916, 921, 925, 927, 928, 941-943, 945-950, 952-990, 993, 1008-1035, 1037, 1038, 1040, 1048-1053, 1055, 1056, 1058, 1061, 1063, 1065-1071, 1075-1080, 1083-1089, 1091, 1092, 1094-1097, 1102, 1104
Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) в Боснії, 319
Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) в Канаді, 293, 318, 333, 700, 899, 1040
Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) в Семиріччі, 320, 358
Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) у Франції, 319
Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) в Польщі, 319
Українська Автокефальна Православна Церква-2 (УАПЦ), 1017
Українська Автокефальна Православна Церква-Соборноправна (УАПЦ-С), 973, 1067, 1080, 1088, 1093, 1096, 1097
«Українська Автокефальна Церква» (видавництво), 1066, 1069, 1070
Українська Греко-Православна Церква (УГПЦ) в Канаді, 13, 984, 1057, 1068

Українська Католицька Церква, див. Греко-католицька Церква (українська)

Українська Православна Церква (УПЦ), 5, 8, 9, 11-18, 20, 21, 24, 29-33, 37, 38, 41-44, 53-56, 59, 61, 62, 64, 65, 67-70, 75-79, 81-83, 85, 89-91, 93-96, 98, 99, 103, 106-111, 113, 118-120, 130-132, 135, 155, 163, 167-169, 172-175, 180-183, 186-196, 198-205, 207-214, 220, 222-226, 236-239, 243, 307, 308, 311, 395-399, 401-407, 428, 432-435, 598, 599, 604-608, 649, 656, 658, 669, 684-686, 695, 706, 716, 732, 738, 762, 767, 773, 879, 885, 887, 889-892, 894, 906, 907, 916, 919, 941, 944, 945, 951, 982, 985, 996, 999, 1002-1004, 1006, 1010, 1014, 1016, 1018, 1035-1041, 1059, 1062, 1063, 1066-1070, 1074, 1078, 1082-1088, 1090, 1091, 1093, 1095, 1097

Українська Православна Церква в Генерал-Губернаторстві 1045-1047, 1055, 1085, 1087

Українська Православна Церква в Польщі, 22, 553

Українська Православна Церква в Румунії, 18, 22, 549-551, 585, 1041, 1069, 1092

Українська Православна Церква у США, 7, 13, 15, 23, 254, 293, 313, 315, 317-319, 329, 333, 344, 358, 410, 661, 664, 665, 900, 1044, 1069, 1077, 1078, 1080-1086, 1089, 1093, 1095-1097

Українська Православна Церква на Холмщині і Підляшші, 1066

Українська Православна Церква в Югославії, 1015, 1047

Українська Православна Церковна Рада м. Києва, 233

Українська Синодальна Церква (Обновленська), 1017

Українська Церковна Рада Волині і Поділля, 737

Українське Православне Братство ім. митр. В. Липківського, див. Братство ім. митр. В. Липківського

Українське Православне Братство (Полтава), див. Українське Церковне Братство (Полтава)

«Українське православне слово», орган УПЦ у США (Бавнд Брук), 666, 744, 764, 894, 1076-1082, 1084-1089, 1092-1097

Українське Церковне Братство (Полтава), 966, 981

«Український голос» (Луцьк), 684, 686

«Український православний благовісник», орган Обновленської Церкви (Харків), 345, 1022, 1031, 1091

Українсько-Білоруська Православна Церква, 12

Уманська єпархія УПЦ, 907, 1035

Уманська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 302, 316, 357, 903, 904, 906

Умансько-Полтавська єпархія УАПЦ, 925

Уніятська Церква, див. Греко-католицька Церква (українська)

Уфімська єпархія РПЦ, 913

Харківська духовна семінарія, 914, 944, 958, 976, 989, 1005, 1093

Харківська єпархія РПЦ, 914, 915, 918, 919, 931, 1014

Харківська єпархія УПЦ, 907, 1035

Харківська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 312, 329, 355, 358, 360, 364, 370, 903, 904, 948

Харківське єпархіяльне Управління УАПЦ, 726, 727

Херсонська єпархія РПЦ, 914, 918, 919, 929
Херсонська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 309, 310, 340, 903, 1049
Хмельницька єпархія РПЦ, 822, 914, 916, 918, 919
Холмська духовна Консисторія, 978
Холмська духовна семінарія, 946, 1007, 1015, 1053, 1059, 1079
Холмська єпархія РПЦ, 1002
Холмсько-Підляська єпархія ПЦ в ГГ, 1047
«Християнський голос», український католицький часопис (Мюнхен), 1081, 1083, 1084, 1090

Царгородська патріархія, див. Вселенська Патріархія
Царгородська Церква, 82, 223, 358
Церква Жива (братство), 246, 247
«Церква й життя», орган УАПЦ (Харків), 22, 25, 54, 69, 70, 130, 132, 136, 214, 217, 232, 314, 324, 341, 348, 355, 369, 370, 386, 403, 416, 432, 944, 984, 1026, 1027, 1031, 1076, 1080, 1083-1086, 1088-1092, 1094, 1096, 1097
«Церква й життя» (Вотербурі, потім Чикаго), 162, 445, 456, 471
«Церква і нарід», орган Волинської єпархії, 1039, 1044
«Церква і нарід» (Вінніпер), 886, 969, 1076, 1077, 1079, 1080, 1082-1085, 1088, 1090, 1092, 1093, 1095, 1097, 1098
Церква працюючих, 1018
Церковна Рада в Польщі, 1009
Церковна Рада парафії УАПЦ при Миколаївському соборі, 172
«Церковне життя», орган ДХЦ (Харків), 1019
«Церковний вестник», православний журнал в Польщі, 1059
«Церковні вісті», орган УАПЦ (Харків), 314, 1089, 1094

«Час» (Чернівці), 587, 590, 593
Черкаська єпархія УПЦ, 907, 1035
Черкаська єпархія РПЦ, 1062
Черкаська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 302, 308, 339, 358, 903, 904
Чернівецька єпархія РПЦ, 931
Чернігівська духовна семінарія, 915, 944, 961
Чернігівська єпархія РПЦ, 822, 914, 915, 919, 931, 1014
Чернігівська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 311, 337, 355, 903, 904

Шевченківська Округова Церковна Рада УАПЦ, 357, 903, 904
Шепетівська Округова Церковна Рада УАПЦ, 293, 299, 353, 902, 904
«Шлях», релігійно-громадський часопис (Луцьк), 1041

Юні воявничі безвірники (ЮВБ), 1036

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

- 7 Блаженніший Мстислав, митрополит Української Православної Церкви в США і Першоієрарх УАПЦеркви в діаспорі.
- 121 Пам'ятник митрополитові УАПЦ Василеві Липківському, в Бавнд Бруку, Н. Дж. — Фото: з архіву Комітету побудови пам'ятника бл. п. митр. В. Липківському (із збірки д-ра Юрія Криволапа).
- 122 Учасники Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору, 1921 р. — Фото: із збірки В. Кохна.
- 123 Митрополит УАПЦ Василь Липківський. — Фото: із збірки В. Кохна.
- 124 Хіротонія прот. Василя Липківського на митрополита УАПЦ. — Фото: з журн. «Православний українець» (США).
На амвоні собору св. Софії в Києві в день хіротонії митр. Василя Липківського. — Фото: з журн. «Церква й життя» (США).
- 125 Єпископат Української Автокефальної Православної Церкви в роках 1921-1926. — Фото: із збірки В. Кохна.
- 126 Учасники Другого Всеукраїнського Православного Церковного Собору біля собору св. Софії в Києві. — Фото: з журн. «Церква й життя» (США).
- 127 Митрополит УАПЦ Микола Борецький. — Фото: із збірки В. Кохна.
- 128 Митрополит УПЦ Іван Павловський. — Фото: із збірки В. Кохна.
- 267 Всеукраїнська Православна Церковна Рада другого складу. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 268 Президія Всеукраїнської Православної Церковної Ради третього складу, вибрана 1927 року. — Фото: з журн. «Церква й життя» (Харків).
- 269 Всеукраїнська Православна Церковна Рада останнього складу в роках 1932-1934. — Фото: із збірки В. Кохна.
- 270 Храмове свято парафії св. Єлисаветинської церкви на Трухановім острові в Києві 18 вересня 1922 р. — Фото: з журн. «Церква й життя», США (із збірки о. П. Маєвського).
- 271 Храмове свято парафії св. Єлисаветинської церкви на Труха-

- новім острові в Києві 18 вересня 1923 р. — Фото: з журн. «Церква й життя», США (із збірки о. П. Маєвського).
- 272 Храмове свято св. Єлисаветинської парафії на Трухановім острові в Києві 18 вересня 1924 р. — Фото: з журн. «Церква й життя», США (із збірки о. П. Маєвського).
- 273 Митр. Василь Липківський освячує воду, 1923 рік. — Фото: з архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.
- 274 Єп. Юхим Калішевський з групою вірних УАПЦ на Черкащині. — Фото: із збірки В. Кохна.
- 275 Церковна Рада парафії УАПЦ при св. Іллінській церкві у Києві. — Фото: з архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.
- 276 Вірні св. Іллінської парафії УАПЦ у Києві у день її шестирічного існування. — Фото: з архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.
- 277 Церковна Рада і хор Солоницівської парафії УАПЦ у Києві. — Фото: з журн. «Церква й життя» (Харків).
- 278 Парафіяльна Рада УАПЦ у Пісочині. — Фото: з журн. «Церква й життя» (Харків).
- 279 На Основ'янівському цвинтарі в Харкові. — Фото: із збірки В. Кохна.
- 280 Лист ВПЦР уповноваженому УАПЦ на Західню Європу Євгенові Бачинському. — Фото: з кн. «Єпископ Євген Бачинський».
- 281 Перша сторінка «Історичної записки про минуле життя Української Православної Церкви і відродження її автокефалії». — Фотокопія: з кн. «Історична записка...», 1954 р., з архіву Укр. національного Музею, Чикаго.
- 282 Остання сторінка «Історичної записки про минуле життя Української Православної Церкви...» — Фотокопія: з кн. «Історична записка...».
- 283 Перша сторінка «Послання ВПЦР до братів українців, що розсіяні на терені Західньої і Центральної Європи». — Фотокопія: з журн. «Бюлетень Благовісництва й Кр. Ради УАПЦ в Зах. Німеччині».
- 284 Остання сторінка «Послання ВПЦР до братів українців...».
- Видання Всеукраїнської Православної Церковної Ради:*
- 285 Часловець (часослов). Київ, 1925.
Святкова й загальна мінея. Київ, 1927.
Журнал «Церква й життя». Харків, 1928.
«Церковні вісті». — Фотокопії із збірки В. Кохна.
- 286 Титульна і кілька сторінок Граматки. — Фотокопії із збірки В. Кохна.

- 411 Архиепископ УАПЦ Нестор Шараївський. — Фото: з кн. М. Явдася, «УАПЦ, 1921-1936» (із збірки Є. Бачинського).
- 412 Архиепископ УАПЦ Іоанн Теодорович. — Фото: з архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.
- 437 Червоноармійці нищать церкву. — Фото: архів «Смолоскипа». Картина російського художника Пчеліна «Спалювання ікон». — Фото: архів «Смолоскипа».
- 438 Представники більшовицької влади оглядають інтер'єр зруйнованої церкви. — Фото: архів «Смолоскипа». Червоноармійці виносять церковні речі із зруйнованого храму. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 447 Вхід до концтабору. — Фото: архів «Смолоскипа». Концтабір розташований біля будови Біломорського каналу. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 448 Група політичних в'язнів на будові Біломорського каналу. — Фото: архів «Смолоскипа»
- 487 Митр. Василь Липківський за читанням св. Письма. — Фото: з кн. митр. В. Липківського, «Листи 1933-1937» (із збірки о. П. Маєвського).
- 488 Факсиміле першого листа митр. Василя Липківського до о. Петра Маєвського в Канаді. — Фотокопія: з кн. митр. В. Липківського, «Листи 1933-1937» (із збірки о. П. Маєвського).
- 489 Факсиміле листа митр. Василя Липківського до о. Петра Маєвського в Канаді. — Фотокопія: з кн. митр. В. Липківського, «Листи 1933-1937» (із збірки о. П. Маєвського).
- 490 Факсиміле останнього листа митр. Василя Липківського до о. Петра Маєвського в Канаді. — Фотокопія: з кн. митр. В. Липківського, «Листи 1933-1937», (із збірки о. П. Маєвського).
- 521 Всеукраїнський благовісник УАПЦ Володимир Чехівський. — Фото: із збірки Ф. Бульбенка (архів УВАН ім. Д. Антоновича у США).
- 522 Дружина Володимира Чехівського — Олена. — Фото: із збірки Наталії Пазунок. Протокол обшуку помешкання Володимира Чехівського. — Фотокопія: із збірки Ф. Бульбенка (архів УВАН).
- 523 Титульна сторінка брошури Володимира Чехівського «Церковне панство на Україні».
- 524 Факсиміле листа групи студентів Петербурзької духовної академії до Володимира Чехівського. — Фотокопія: із збірки Ф. Бульбенка (архів УВАН).
- 525 Привітання представників парафії УАПЦ собору св. Софії у

- Києві Володимирові Чехівському. — Фотокопія: із збірки Ф. Бульбенка (архів УВАН).
- 526 Факсиміле першої сторінки заяви Володимира Чехівського. — Фотокопія: із збірки Ф. Бульбенка (архів УВАН).
- 527 Факсиміле першого листа Володимира Чехівського до дружини після процесу СВУ. — Фотокопія: із збірки Ф. Бульбенка (архів УВАН).
- 528 Факсиміле першої сторінки листа В. Чехівського до дружини з соловецького концтабору. — Фотокопія: із збірки Ф. Бульбенка (архів УВАН).
- 539 Прот. Микита Кохно. в студентські роки. — Фото: із збірки В. Кохна.
- 540 Група діячів УАПЦ. — Фото: із збірки В. Кохна.
- 541 Факсиміле листа прот. Микити Кохна з ув'язнення до родини. — Фотокопія: із збірки В. Кохна.
- 542 Факсиміле останньої сторінки останнього листа прот. Микити Кохна з ув'язнення. — Фотокопія: із збірки В. Кохна.
- 623 Перша сторінка указу Московської патріархії про підпорядкування Православної Церкви на Західніх землях України і Білорусії. — Фотокопія: з архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.
- 624 Остання сторінка указу Московської патріархії. — Фотокопія: з архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.
- 625 Перша сторінка указу Московської патріархії про призначення Пантелеймона Рудика на єпископа Львівського. — Фотокопія: з архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.
- 626 Остання сторінка указу Московської патріархії про призначення П. Рудика на єпископа Львівського. — Фотокопія: з архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.
- 689 Архієпископ Полікарп Сікорський. — Фото: з архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.
- 690 Вірні Києва вітають перших єпископів УАПЦ, 1942 р. — Фото: з архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.
- 691 Учасники I Собору єпископів УАПЦ у Луцьку на Волині. — Фото: з кн. І. Власовського, «Нарис історії УАПЦ», том IV.
- 692 Остання сторінка архипастирського послання ієрархії УАПЦ перед виїздом на еміграцію. — Фотокопія: з архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.
- 825 Факсиміле скарги мешканців Почаєва до ООН. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 826 Відповідь Прокуратури УРСР на скаргу матері переслідуваного монаха Почаївської Лаври Станкевича. — Фото: архів «Смолоскипа».

- 827 1960-ті роки в Почаєві. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 828 1960-ті роки в Почаєві. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 829 Паломники у св. Успенській церкві Почаївської Лаври. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 830 Колишня українська греко-католицька церква у с. Іване-Золоте Тернопільської обл. — Фото: архів «Смолоскипа».

МУЧЕНИКИ ЗА ВІРУ, 1917-1985

- 1107 Митрополит УАПЦ Василь Липківський. — Фото: із збірки В. Кохна.
- 1108 Митрополит УАПЦ Микола Борецький. — Фото: з журн. «Церква й життя» (Харків).
- 1109 Митрополит УПЦ Іван Павловський. — Фото: із збірки В. Кохна.
- 1110 Архієпископ УАПЦ Юрій Жевченко. — Фото: з архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.
Архієпископ УАПЦ Костянтин Кротевич. — Фото: з кн. прот. М. Явдася «Українська Автокефальна Православна Церква, 1921-1936» (дальше — в скороченні «з кн. УАПЦ...»).
- Архієпископ УАПЦ Костянтин Малюшкевич. — Фото: з журн. «Церква й життя» (Харків).
- Архієпископ УАПЦ Юрій Міхновський. — Фото: з кн. «УАПЦ...».
- 1111 Архієпископ УАПЦ Степан Орлик. — Фото: з архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.
Архієпископ УАПЦ Йосип Оксіюк. — Фото: з журн. «Церква й життя» (Харків).
- Архієпископ УАПЦ Володимир Самборський. — Фото: з журн. «Церква й життя» (Харків).
- Архієпископ УАПЦ Феодосій Сергіїв. — Фото: з кн. «УАПЦ...».
- 1112 Архієпископ УАПЦ Олександр Ярещенко. — Фото: з архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.
Єпископ УАПЦ Конон Бей. — Фото: з кн. «УАПЦ...».
- Єпископ УАПЦ Володимир Дахівник-Дахівський. — Фото: з кн. «УАПЦ...».
- 1113 Єпископ УАПЦ Максим Задвірняк. — Фото: з кн. «УАПЦ...».
- Єпископ УАПЦ Юхим Калішевський. — Фото: з кн. «УАПЦ...».
- Єпископ УАПЦ Микола Карабіневич. — Фото: з кн. «УАПЦ...».

- Єпископ УАПЦ Григорій Мозолевський. — Фото: з кн. «УАПЦ...».
- 1114 Єпископ УАПЦ Григорій Стороженко. — Фото: з кн. «УАПЦ...».
- Єпископ УАПЦ Юрій Тесленко. — Фото: з кн. «УАПЦ...».
- Єпископ УАПЦ Олександр Червінський. — Фото: з кн. «УАПЦ...».
- Єпископ УАПЦ Яків Чулаївський. — Фото: з кн. «УАПЦ...».
- 1115 Митрополит Православної Церкви в Польщі Юрій (Григорій) Ярошевський. — Фото: з кн. І. Власовського, «Нарис історії Української Православної Церкви».
- Архієпископ Андрій Сухенко. — Фото: архів «Смолоскипа».
- Архієпископ Іов (Володимир) Кресович. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 1116 Весілля на Україні 1935-1936 рр. — Фото: із збірки прот. Володимира Базилевського (Нью-Йорк).
- 1117 Протопресв. Григорій Антохів. — Фото: з кн. «УАПЦ...».
- Прот. Костянтин Биковець з дружиною Олександрою. — Фото із збірки сина — прот. Олександра Биковця (Детройт).
- Микита Влащенко. — Фото: архів «Смолоскипа».
- о. Дмитро Воробинський. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 1118 Прот. Порфирій Гордовський. — Фото: архів «Смолоскипа».
- Іван Гаращенко. — Фото: з кн. «Матеріали до історії УАПЦ, 1921-1971».
- Прот. Микита Кохно. — Фото: архів «Смолоскипа».
- Прот. Леонід Карпов. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 1119 Прот. Артамон Кузьмінський. — Фото: з журн. «Церква й життя» (США).
- Прот. Андрій Кухаренко. — Фото: архів «Смолоскипа».
- Василь Лапа. — Фото: архів «Смолоскипа».
- Іван Кучугура-Кучеренко. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 1120 о. Володимир Левицький. — Фото: архів «Смолоскипа».
- о. Володимир Лихвар. — Фото: архів «Смолоскипа».
- о. Іван Лукашевич. — Фото: з журн. «Церква й життя» (Харків).
- Прот. Микола Малюжинський. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 1121 Єпископ Полікарп (Сікорський) відвідує в 1938 р. парафію о. Михайла Попеля у с. Мельниці на Волині.

- Прот. Михайло Попель в концтаборі Гомської обл. в 1940 р.
Прот. М. Попель в Польщі в 1947 р.
- 1122 Похорон прот. М. Попеля в 1961 р.
Перепустка, видана дружині о. М. Попеля — Магдалині на право відвідувати ідальню в системі ГУЛАГів. — Фото: всі п'ять фотографій з життя о. М. Попеля із збірки його сина — Івана Попеля (Торонто).
- 1123 Протод. Василь Потієнко. — Фото: із збірки сина — Юрія Потієнка (Боффало).
о. Михайло Павловський. — Фото: архів «Смолоскипа».
о. Олексій Потульницький. — Фото: з журн. «Українське православне слово».
Д-р Арсен Річинський. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 1124 о. Василь Романюк. — Фото: архів «Смолоскипа».
Петро Терещенко. — Фото: архів «Смолоскипа».
Прот. Микола Хомічевський. — Фото: архів «Смолоскипа».
Прот. Дмитро Ходзицький. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 1125 Всеукраїнський благовісник і ідеолог УАПЦ Володимир Чехівський. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 1126 Прот. Павло Цинковський. — Фото: з архіву УАПЦ у США, Бавнд Брук.
о. Федот Хороший. — Фото: архів «Смолоскипа».
Прот. Данило Штуль. — Фото: із збірки сина — Олега Штуля (Париж).
Данило Щербаківський. — Фото: архів «Смолоскипа».
- 1127 о. Олександр Явтушенко. — Фото: з журн. «Церква й життя» (США).
Прот. Митрофан Явдась. — Фото: із збірки Ф. Бульбенка, архів УВАН ім. Д. Дорошенка, Нью-Йорк.
Прот. Симон Явтушенко. — Фото: з журн. «Церква й життя» (США).
о. Леонід Яновський. — Фото: з журн. «Церква й життя» (Харків).
- 1128 Київ 1944 року: після поновної окупації столиці України, НКВС вивело монахів Печерської Лаври на показ закордонним журналістам. — Фото: архів «Смолоскипа» (із збірки д-р Віри Данчаков).

ЗМІСТ

- 5 Від Видавництва
7 Слово Блаж. Митрополита Мстислава
11 Передмова — *Д-р Аркадій Жуковський*

РОЗДІЛ I

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ДО ГЕНЕЗИ ПРОГОЛОШЕННЯ АВТОКЕФАЛІЇ

- 29 ВСТУП
- 33 [1] До справи скликання Всеукраїнського Церковного Собору
- 35 [2] Заклик у справі скликання I Всеукраїнського Церковного Собору
- 37 [3] За незалежність Української Православної Церкви
- 40 [4] Гетьманський уряд України про віру
- 41 [5] За автокефальність Української Православної Церкви
- 44 [6] Статут про тимчасову найвищу управу Православної Церкви на Україні
- 47 [7] Молитовне вшанування гетьмана Івана Мазепи в Києві
- 50 [8] Закон Директорії УНР у справі Української Автокефальної Православної Церкви
- 52 [9] Чого хочуть православні українці в своєму житті
- 55 [10] Матеріали до історії УАПЦ
- 57 [11] Указ про заборону прот. Нестора Шараївського в священнослужінні
- 58 [12] Протокол засідання Всеукраїнської Православної Церковної Ради 5 травня 1920 року
- 64 [13] Проголошення автокефалії Української Православної Церкви
- 70 [14] Резолюція Полтавського архієпископа Парфенія у справі української Церкви
- 71 [15] Із щоденника і спогадів священника Івана Гаращенка, 1917-1921
- 81 [16] Кампанія уряду УНР за визнання Української Автокефальної Православної Церкви Царгородською патріархією

РОЗДІЛ II

СОБОРИ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ, 1921-1930

- 89 ВСТУП
- ПЕРШИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ
ЦЕРКОВНИЙ СОБОР*
- 93 [17] На шляху до Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору — спогади протодиякона Василя Потієнка
- 106 [18] Протодиякон Василь Потієнко про 1-й Всеукраїнський Православний Церковний Собор
- 129 [19] Перше звернення митрополита Василя Липківського до вірних УАПЦ
- 131 [20] Звернення 1-го Всеукраїнського Православного Церковного Собору до вірних УАПЦ
- 133 [21] Відозва ВПЦРади до духовництва України
- ДРУГИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ
ЦЕРКОВНИЙ СОБОР*
- 137 [22] З матеріалів, зібраних протоієреєм Митрофаном Явдасем
- 142 [23] 2-й Всеукраїнський Православний Церковний Собор — за «Історією Української Православної Церкви» митрополита Василя Липківського
- 145 [24] Звернення 2-го Всеукраїнського Православного Церковного Собору до вірних УАПЦ
- 149 [25] З інтронізаційного слова митрополита Миколи Борецького
- НАДЗВИЧАЙНІ ПРАВОСЛАВНІ ЦЕРКОВНІ СОБОРИ*
- 151 [26] Протоієрей Демид Бурко про Надзвичайні Церковні Собори 1930 року
- 156 [27] Митрополит Василь Липківський про ліквідацію УАПЦ
- 159 [28] Проект резолюцій Надзвичайного Церковного Собору (січень 1930) про ліквідацію УАПЦ, авторства ДПУ
- 162 [29] Повідомлення про ліквідацію УАПЦ в радянській пресі
- 163 [30] Документ самоочорнення — митрополит Іван Павловський про ліквідацію УАПЦ

РОЗДІЛ III

ІДЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА УСТРІЙ УАПЦ

- 167 ВСТУП
- 171 [31] Основні засади УАПЦ

- 172 [32] За Церкву, Христову громаду, проти царства тьми — *В. Чехівський*
- 191 [33] Історична записка про минуле життя Української Православної Церкви і відродження її автокефалії
- 196 [34] Правда про святу Українську Автокефальну Православну Церкву — *єпископ Микола Карабінович*
- 215 [35] Церква і держава — засуд союзу російської Церкви з царською владою — *архисп. М. Пивоварів*
- СИМОН ПЕТЛЮРА ПРО УКРАЇНСЬКУ ПРАВОСЛАВНУ ЦЕРКВУ:
- 219 [36] Лист до міністра ісповідань І. Огієнка, 19. XI. 1921
- 221 Лист до міністра ісповідань І. Огієнка, 19. XII. 1921
- 224 Лист до представника УАПЦ на Західню Європу Євгена Бачинського, 6. VI. 1925

РОЗДІЛ IV

ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ УАПЦ, 1921-1936

231 ВСТУП

ЗАКЛИКИ, ЗВЕРНЕННЯ, ПОСЛАННЯ

- 233 [37] Заклик УАПЦ про допомогу голодуючим у 1921 році
- 235 [38] УАПЦ і радянська держава — звернення ВПЦРади
- 238 [39] Слово Митрополита Київського і всієї України Василя Липківського (до п'ятиріччя існування УАПЦ)
- 242 [40] Звернення архієпископа Костянтина Малюшкевича
ПРОТОКОЛИ ЗБОРІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ
- 245 [41] Протокол засідань Великих Покрівських Зборів ВПЦРади, 22-29. X. 1922
- 287 [42] Великі Покрівські Збори 25-30 жовтня 1926 року
- 290 [43] Постанови Малих Зборів ВПЦР 28-30 грудня 1926 р.
- 291 [44] Протокол Великих Микільських Зборів ВПЦРади, 11-13. V. 1927 р.

НАСТУП НА МИТРОПОЛИТА ВАЛИСЯ ЛИПКІВСЬКОГО:

- 349 [45] Внесення В. Чехівського в справі митр. В. Липківського
З виступу еп. П. Ромоданова
- 350 Ухвала в справі митр. В. Липківського
- 351 [46] Огляд праці Малих Зборів ВПЦР, що відбулись 6-8 березня 1928 року — *арх. Костянтин Малюшкевич*
- 352 [47] Великі Микільські Збори ВПЦР, 29. V. — 1. VI. 1928 року
- 369 [48] Духовне керівництво УАПЦ — доповідь митр. Миколи Борецького на Великих Микільських Зборах 29. V. 1928 р.

СПОГАДИ І СТАТТІ СУЧАСНИКІВ

- 395 [49] Перші кроки УАПЦеркви — із спогадів протодиякона Василя Потієнка

- 400 [50] Досягнення УАПЦ — *В. Чехівський*
 404 [51] УАПЦ в роках 1930-1936 — *Віра і Валентин Кохно*
ДІЯЛЬНА ХРИСТОВА ЦЕРКВА (ДХЦ) — СПРОБА
РОЗБИТИ УАПЦ
- 407 [52] Телеграма ДЦХ урядові УРСР
 408 [53] Звернення митр. Василя Липківського в справі ДХЦ
 410 [54] Постанова Великих Покрівських Зборів 1926 року в
 справі припинення розколу ДХЦ

РОЗДІЛ V

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УАПЦ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ

- 415 ВСТУП
- 419 [55] Митрополит Василь Липківський про боротьбу ра-
 дянської влади з Церквою
ПЕРШІ ПОСТРІЛИ ВЛАДИ В БІК УАПЦ
- 423 [56] Зле приладжена машкара — *Василь Еллан-Блакитний*
 425 [57] Таємні директиви влади відносно УАПЦ і митропо-
 лита Василя Липківського
- 428 [58] Протодиякон Василь Потієнко про події 1926 року
 431 [59] Заява митрополита Василя Липківського до уряду
 УРСР
- СПОГАДИ ПРО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ТА РЕПРЕСІЇ*
СВЯЩЕННОДІЯЧІВ УАПЦ
- 439 [60] Спогад про митрополита Миколу Борецького — *Віра*
Кохно
- 441 [61] Спогади про архієпископа Степана Орлика — *Ми-*
кита В. Кекало, Павло Назаревич, прот. Кузьма
Євтушенко
- 444 [62] Спогад про архієпископа Олександра Ярещенка —
Віра Кохно
- 449 [63] Спогад про священика Кирила Войтенка — *о. прот.*
Д. Яцун
- 450 [64] Спогад про священика Івана Гаращенка — *Катерина*
Турянська
- 453 [65] Спогад про священика Івана Євфимовського — *В.*
Дубровський
- 455 [66] Спогад про священика Віктора Коломінського — *о.*
прот. Д. Яцун
- 456 [67] Спогад про священика Микиту Кохна — *Віра Кохно*
 459 [68] Спогад про священиків Віктора Колосовського й Во-
 лодимира Левицького — *Віра Кохно*
- 460 [69] Священик Михайло Науменко — *прот. М. Явдась*
 463 [70] Протоієрей Микола Несторовський — *прот. М. Яв-*
дась

- 464 [71] Спогад дочки про священника Тимофія Поповиченка — *Лариса Дончук*
 466 [72] Спогад про священника Володимира Слухаєвського — *прот. М. Явдась*
 467 [73] Священик Федір Стрижак — *прот. М. Явдась*
 469 [74] Спогад про священника Костя Шарая — *І.П. Матюшенко*
 472 [75] Прот. Митрофан Явдась про свій арешт і допити
 482 [76] Великдень на Соловках — *Віталій Юрченко*

ЛИСТИ ПЕРЕСЛІДУВАНИХ І УВ'ЯЗНЕНИХ

- 485 [77] З листів митрополита Василя Липківського
 503 [78] Листи Володимира Чехівського з ув'язнення
 529 [79] Із спогадів Олени Чехівської
 537 [80] Листи з ув'язнення до родини протоієрея Микити Кохна

РОЗДІЛ VI

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПІД ПОЛЬЩЕЮ І РУМУНІЄЮ, 1918-1939

549 **ВСТУП**

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПІД ПОЛЬЩЕЮ

- 553 [81] Що діється на Холмщині в Австро-Угорській окупації
 556 [82] Виступ посла Степана Скрипника в польському Сеймі на захист православних українців Волині
 560 [83] Анти-православна кампанія поляків на Холмщині в 1938 році — *Б. Жуків (І. Коровицький)*
 564 [84] Меморандум Собору Єпископів Православної Автокефальної Церкви в Польщі
 567 [85] Події на Холмщині і Підляшші — з матеріалів, зібраних послом Степаном Бараном
 570 [86] Послання митрополита Андрея Шептицького
 573 [87] Відозва гетьмана Павла Скоропадського
 576 [88] Меморандум про переслідування православного духовенства на Холмщині і Підляшші

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПІД РУМУНІЄЮ

- 585 [89] Меморандум Української Національної Партії в Румунії
 587 [90] Національні утиски православних українців на Буковині у 1930-х роках
 591 [91] Протест проти румунізаційних заходів у Церкві

РОЗДІЛ VII

РОСІЙСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ ІМПЕРІАЛІЗМ НА УКРАЇНІ

597 ВСТУП

*УКРАЇНСЬКА ГЕТЬМАНСЬКА ДЕРЖАВА
І МОСКОВСЬКА ПАТРІАРХІЯ*

601 [92] Лист уряду Української Гетьманської Держави до патріарха Тихона

604 [93] Лист Московського патріарха Тихона до Голови Ради Міністрів Української Гетьманської Держави

607 [94] Виступ міністра ісповідань Олександра Лотоцького про необхідність автокефалії української Церкви

МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

609 [95] Унезалеження Православної Церкви в Польщі від Московської патріархії

610 [96] Патріарший і синодально-канонічний томос Вселенської Константинопольської патріархії про визнання Православної Церкви в Польщі автокефальною

613 [97] Відмова Московської патріархії визнати автокефалію Православної Церкви в Польщі — лист-реакція митрополита Діонісія до місцєблюстителя Московського патріаршого престолу

*ПІД ЧАС БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ЗАХІДНІХ
ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНИ І БІЛОРУСІЇ*

*ПОСТАНОВИ ПРО СТАН ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПІД
БІЛЬШОВИЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ:*

617 [98] Постанова ч. 1 Священного Синоду св. Православної Церкви в кордонах Західної України і Білорусії, 1. XI. 1939 р.

619 [99] Постанова ч. 4, 15. XII. 1939 р.

*УКАЗИ МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ В СПРАВІ ПРАВОСЛАВНОЇ
ЦЕРКВИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ І БІЛОРУСІЇ:*

621 [100] Указ архієпископові Поліському Олександрові, 7. VI. 1940

622 [101] Лист архієпископа Сергія архієпископові Олександрові, 7. VI. 1940

627 [102] Указ (No. 583) архієпископові Олександрові, 28. X. 1940

628 [103] Указ (No. 584) архієпископові Олександрові, 28. X. 1940

629 [104] Лист архієпископа Миколая архієпископові Олександрові, 6. XII. 1940

630 [105] Лист архієпископа Миколая архієпископові Олександрові, 15. XII. 1940

631 [106] Указ екзархові Миколаєві, 28. III. 1941

633 [107] Указ архієпископові Олександрові, 2. VI. 1941

- 635 [108] Лист архієпископа Олександра патріяршому місцеблюстителів митрополитові Сергію, 19. VI. 1941
- 637 [109] Волинь і Полісся під владою Московської патріярхії, 1939-1941 — *о. Л. Д-ий*
ПІД ЧАС НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ, 1941-1945
 СПРАВА ЗАСУДУ АРХІЄПІСКОПА ПОЛІКАРПА МОСКОВСЬКОЮ ПАТРІЯРХІЄЮ:
- 649 [110] Послання місцеблюстителя Московського патріяршого престолу «До православної пастви України»
- 654 [111] Постанова No. 12 від 28. III. 1942 р. патріяршого місцеблюстителя з Собором російських архиєреїв
 ЗАЯВИ АРХІЄПІСКОПА ПОЛІКАРПА В СПРАВІ ВИСТУПІВ ПРОТИ НЬОГО МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІЯРХІЇ:
- 656 [112] 8 квітня 1942 р.
- 658 [113] [квітень 1942 р.]
ВТРУЧАННЯ МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІЯРХІЇ У СПРАВИ УАПЦ В 1970-ИХ РОКАХ
- 661 [114] Постанови Російської Православної Церкви у справі Української Православної Церкви
- 662 [115] Лист Московського патріярха Пімена до Вселенського патріярха Атенагораса I у справі Української Православної Церкви

РОЗДІЛ VIII

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ, 1939-1944

- 669 ВСТУП
ВІД ВИБУХУ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ДО ПІНСЬКОГО СОБОРУ, ЧЕРВЕНЬ 1941 — ЛЮТИЙ 1942
- 673 [116] Церковні події на Волині
 ПОЧАЇВСЬКИЙ СОБОР — ПОЧАТОК ЦЕРКОВНОГО РОЗКОЛУ:
- 677 [117] Діяння ч. 4
- 679 [118] Діяння ч. 14
- 681 [119] Реакція митрополита Діонісія на рішення Почаївського Собору
- 684 [120] Пінський Собор — організаційне та ієрархічне оформлення Української Автокефальної Православної Церкви
- 686 [121] Ухвала Пінського Собору в справі прийняття священників УАПЦ 1921 року
ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ В КИСВІ
- 693 [122] Конфронтація автономного єпископа Пантелеймона з Церковною Радою УАПЦ в Києві — протокол засідання Ради 20. XII. 1941 р.

- 706 [123] Погромне послання єп. Пантелеймона проти УАПЦ та її єпископів
- 708 [124] Спадкоємці УАПЦ 1921 року визнають зверхність УАПЦ, очоленої архієпископом Полікарпом
- 710 [125] Умови праці у Києві 1942 року — лист єпископа Ніканора архієпископові Полікарпові
- 719 [126] Лист єпископа Ніканора генеральному комісарові в Києві в справі забезпечення комунальними послугами
- 720 [127] Лист єпископа Ніканора генеральному комісарові в Києві в справі будинка Управління УАПЦ
- 722 [128] Віроісповідний стан населення Києва в 1942 році

ДОБА ПОШИРЕННЯ І ЗРОСТУ УАПЦ, ЛІТО-ОСІНЬ 1942

МІСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПІСКОПА МСТИСЛАВА:

- 725 [129] Лист митрополита Феофіла єпископові Мстиславові
- 726 [130] Постанови Харківської церковної наради, 27. VII. 1942
- 728 [131] Постанови Полтавської церковної наради, 29. VII. 1942

СПРОБА ПОЄДНАННЯ ЦЕРКОВ

- 729 [132] Акт поєднання, 8. X. 1942 р.
- 731 [133] Меморандум автономних єпископів-москвофілів
- 734 [134] Лист єпископа Пантелеймона до п.о. благочинних Київської єпархії
- 735 [135] Лист митрополита Олексія до своїх єпископів
- 737 [136] Спогади митрополита Мстислава

НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЙНА ВЛАДА І УАПЦ

- 745 [137] Рання німецька директива щодо церков і релігійних груп
- 747 [138] Про правне становище релігійних організацій під німецькою окупацією
- 749 [139] Лист генерал-комісаріату в Києві єпископові Ніканорові про заборону титулуватися Адміністратором всієї східньоукраїнської території
- 750 [140] Лист генерал-комісаріату в Києві єпископові Мстиславові з наказом виїхати з Києва
- 750 [141] Лист генерал-комісаріату в Києві єпископові Мстиславові — останнє попередження про негайний виїзд з Києва
- 751 [142] Розпорядження окупаційної влади про нові організаційні форми церковного життя — протокол з 11. I. 1943
- 752 [143] Сучасне положення Православної Церкви в Україні в церковно-адміністративному відношенні — аналіза
- 755 [144] Про німецькі злочини на Волині — лист єп. Платона митрополитові Полікарпові

СПОГАДИ ПРО РОЗСТРІЛЯНИХ НІМЦЯМИ СВЯЩЕНИКІВ:

- 757 [145] Священик Микола Малюжинський — *І. Власовський*
761 [146] Священик Володимир Мисечко — *Надія Мисечко-Каркоць*

ПЕРЕД ВИХОДОМ З РІДНОЇ ЗЕМЛІ

- 765 [147] Звернення Собору єпископів УАПЦ до українського народу в 1944 році

РОЗДІЛ ІХ

*ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЦЕРКВИ І ВІРУЮЧИХ
У ПОВОЄННІЙ І СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ, 1960-1984*

773 ВСТУП

- 775 [148] Радянська влада і Церква
779 [149] Єпископ Феодосій про переслідування в його єпархії
809 [150] Лист-протест українського робітника проти насильства над Церквою (Миколи Ігнатенка)
813 [151] Різдвяне звернення до атеїстів українського православно-захисника (Левка Лук'яненко)

ПОДІЇ НАВКОЛО ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ

ЗВЕРНЕННЯ ДО ЗАХІДНИХ УРЯДІВ, ЦЕРКОВ І ХРИСТИЯН
У СПРАВІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЧЕНЦІВ І ВІРНИХ
ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ:

- 819 [152] Скарга «Християн... України, Білорусії, Молдавії і інших областей»
822 [153] Скарга «Християн всієї Руси, України і Білорусії...»

НАМАГАННЯ ВЛАДИ РОЗІГНАТИ ПОЧАЇВСЬКИХ ЧЕНЦІВ:

- 831 [154] Прохання монаха Павла (Батанова)
832 [155] Прохання ієромонаха Іларія (Іоахима Короля)
835 [156] Прохання архимандрита Самуїла
836 [157] Лист ієромонаха Аркадія (Копилова) патріархові Олексієві
837 [158] Прохання ігумена Серафима
838 [159] Рапорт Духовного Собору Почаївської Лаври патріархові Олексієві

АРЕШТИ І УВ'ЯЗНЕННЯ:

- 840 [160] Лист Єфросинії Шур, матері почаївського ченця ієродиякона Андрія, Генеральному Секретареві ООН У Танові

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ВІРУЮЧИХ:

- 844 [161] Лист колгоспників України М. Хрущову
846 [162] Лист християн Почаєва М. Хрущову, Р. Руденкові, В. Курюєдову

70-і РОКИ: ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ТРИВАЮТЬ:

- 849 [163] Лист Духовного Собору Почаївської Лаври В. Курєдову
850 [164] Лист Ф. Байдюга о. Глібові Якуніну (Комітет захисту прав віруючих)
851 [165] Лист архимандрита Якова представникам влади Й. Ільїну і В. Старовійтові
852 [166] Лист жителів Почаєва і богомольців Організації Об'єднаних Націй

80-і РОКИ: СТАНОВИЩЕ ДАЛІ БЕЗ ЗМІН:

- 854 [167] Почаївська Лавра — гоніння тривають (лист з Почаєва 1984 р.)

УМОВИ ЖИТТЯ В ОФІЦІЙНО ЗАРЕЄСТРОВАНИХ ПРАВОСЛАВНИХ ПАРАФІЯХ

ПАРАФІЯ СВ. УСПЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПАВЛОГРАДІ:

- 857 [168] Лист 4-х віруючих архієпископові Дніпропетровському Леонтію
859 [169] Лист 27 парафіян В. Курєдову, К. Литвіну і редакції «Правди»

ПАРАФІЯ ЦЕРКВИ СВ. ДУХА У С. ВАРВАРІВЦІ:

- 861 [170] Лист церковної ради двадцятки і парафіян обласному прокуророві

НЕ ДАЮТЬ МОЛИТИСЯ:

- 864 [171] Лист віруючих м. Лозова голові Виконкому Харківської Обласної Ради Народніх Депутатів

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ СВЯЩЕНИКА ВАСИЛЯ РОМАНЮКА

- 867 [172] Лист о. В. Романюка митрополитові УАПЦ Мстиславі
869 [173] Протест Християнського Комітету захисту прав віруючих
871 [174] 3 листів священика Василя Романюка
875 [175] Лист політ'язнів до папи Івана-Павла II

РОЗДІЛ X

ВІСТУПИ НА ЗАХИСТ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ЇЇ ВІРНИХ

- 879 ВСТУП
881 [176] Меморандум Священного Синоду УАПЦ до Організації Об'єднаних Націй — 13. IX. 1946 р.
885 [177] Звернення архієпископа Мстислава до президента Асамблеї ООН — квітень 1949 р.

- 887 [178] «Церква страдниця» — заява архієпископа Мстислава в Палаті Представників США
- 891 [179] Меморандум Собору Єпископів УПЦеркви у США Тегеранській Конференції — 12. IV. 1968 р.

РОЗДІЛ XI

СТАН І ВТРАТИ УАПЦ ТА ІНШИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ — РЕЄСТРИ, СТАТИСТИКА — 1913-1986

897 ВСТУП

УКРАЇНСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА, 1921-1936

- 899 Ієрархія УАПЦ
- 902 Розподіл церковних округ УАПЦ, жовтень 1926 р.
- 904 Церковні округи й парафії УАПЦ, 1924, 1926 і 1927 рр.
- 905 Соціальний склад делегатів Православного Церковного Собору Київщини, 22-26 травня 1921 р.

РОЗГРОМ ЦЕРКВИ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ВЛАДОЮ

- 907 Православні Церкви на Україні, 1930 р.
- 907 Православні Церкви і священики на Україні, 1914 і 1932 рр.
- 908 Закрито молитовних будинків на Україні
- 908 Церкви і релігійні громади на Полтавщині, 1931 р.
- 909 Статистичні дані з Кременчуччини, 1. I. 1929-IV. 1930
- 909 Православна Церква в Київській єпархії, 1917 і 1940 роки.
- 910 Зріст віроненависників — члени Союзу воявничих безвірників на Україні

РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА УКРАЇНІ В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ

- 912 Російська Православна Церква, очолена Всеросійським Синодом, на землях України
- 917 Зіставлення:
 Національний склад ієрархії Російської Православної Церкви на Україні, 1917 р.
 Православні духовні школи на Україні, 1917 р.
 Православні монастирі на Україні, 1917 р.
- 918 Ієрархи Російської Православної Церкви народжені в Україні, на єпископських катедрах поза Україною, 1917 р.
- 920 Єпископат Російської Православної Церкви за місцем народження, 1917 р.

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ПОЛЬЩІ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

- 922 Ієрархія Православної Автокефальної Церкви в Польщі, 1938 р.
- 922 Православна Автокефальна Церква в Польщі, 1938 р.

- 923 Волинська Єпархія, 1936 р.
- 923 Парафії в Волинській і Пінській областях, 1940 р.
*ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА УКРАЇНІ ПІД НІМЕЦЬКОЮ
ОКУПАЦІЄЮ*
- 925 Ієрархія Української Автокефальної Православної Церкви,
1942 р.
- 927 Парафії, духовенство й вірні УАПЦ, 1942 р.
- 928 Православна Автомна Церква на Україні в юрисдикції
Московської патріархії
*РОСІЙСЬКА (РУСЬКА) ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В УРСР
В ЮРИСДИКЦІЇ МОСКОВСЬКОЇ ПАТРІАРХІЇ*
- 929 Екзархат Московської патріархії на Україні, 1986 р.
- 932 Народжені на Україні єпископи у складі ієрархії Російської
Православної Церкви, 1986 р.
*ПРАВОСЛАВНА АВТОКЕФАЛЬНА ЦЕРКВА В ПОЛЬЩІ,
1945-1986*
- 936 Дані з 1962 року
- 936 Стан в 1964 році
- 937 Стан на 1986 рік
- 938 Статистика з 1964 і 1984 років — зіставлення
ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ, 1986 р.
- 941 Мученики за віру: Українські православні ієрархи, свяще-
ники, дякони, ченці і черниці, церковнослужителі, церковні
діячі і вірні замордовані, розстріляні, замучені в концта-
борах, ув'язнені, заслані чи іншими способами репресовані
на землях України і в СРСР, 1917-1985
**ІЄРАРХИ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ
ЦЕРКВИ:**
- 942 Митрополити
- 944 Архієпископи
- 948 Єпископи
- 950 Ієрархи інших церковних юрисдикцій
- 952 Священики, дякони, ченці й черниці, церковнослужителі,
церковні діячі і вірні

ДОДАТКИ

- 993 *ХРОНОЛОГІЯ УАПЦ Й ІНШИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ
НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ, 1917-1986*
- 1065 *БІБЛІОГРАФІЯ*
- I. Публікації окремими книгами:
- 1066 Українською мовою
- 1071 Латинкою
- 1074 Білоруською мовою

- 1074 Російською мовою
- 1075 Українською мовою
- 1098 Латинкою
- 1101 Радянські видання про УАПЦ, церкву на Україні й релігію в СРСР
- 1101 I. Публікації окремими книгами
- 1103 II. Публікації в окремих виданнях
- 1105 Мученики за віру, 1917-1985. Ілюстрації
- 1129 Показчик імен
- 1173 Показчик назв і подій
- 1187 Список ілюстрацій і фотодокументів
- 1195 Зміст

